ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRAFIJA

V

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

RAKSTU KRĀJUMS

V

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1963

902.7
Ar 467

Коллектив
АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
Сборник статей
V

Издательство Академии наук
Латвийской ССР

На латышском языке

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

Latvijas PSR ZA akadēmiķis *K. Strazdiņš*,
Latvijas PSR ZA akadēmiķis *A. Drīzulis*,
vēstures zin. kandidāts *H. Strods*,
A. Stubavs.

Manuskripts iesniegts Izdevniecībā
1962. gada janvārī

REDAKCIJAS PRIEKŠVĀRDS

Arheoloģijas un etnogrāfijas V sējumā apskatīti Vidzemes latviešu etniskās vēstures, materiālās kultūras un dzīves veida jautājumi. Nākošo šāda veida sējumu 1966. gadā paredzēts veltīt Latgales, bet trešo — Kurzemes kultūrvēsturiskā novada latviešu etniskās vēstures, materiālās kultūras un dzīves veida jautājumiem. Balstoties uz šiem pētījumiem, paredzēts izdot plašu vispārinošu darbu «Latvieši», kurā būs analizēta latviešu tautas etnoģenēze, materiālās kultūras un dzīves veida attīstība feodālisma un kapitālisma laikmetā un, jo sevišķi, pārvērtības latviešu materiālajā kultūrā un dzīves veidā sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā. Šis sējums uzrakstīts uz Etnogrāfijas sektora laikā no 1949. līdz 1961. g. Vidzemē organizētajās etnogrāfiskajās ekspedicijās un komandējumos vākto etnogrāfijas, vietvārdu un vēstures materiālu pamata. Darbā sniegts īss Vidzemes historiogrāfijas apskats etnogrāfijā, analizētas Vidzemes senākās etniskās vēstures problēmas, apskatīta vidzemnieku nodarbošanās (zvejniecība, podniecība), materiālā kultūra (celtniecība, audumi, apģērbi, pārtika) un dzīves veids kapitālisma un, jo sevišķi, sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā. Ārpus sējuma ietvariem palikusi Vidzemes un Rīgas strādnieku materiālā kultūra un dzīves veids, kas uzskatāms par speciālas pētīšanas objektu.

VIDZEMES ETNOGRĀFIJAS AVOTU UN PĒTĪJUMU APSKATS*

H. Strods

Vidzeme ir viens no Latvijas PSR kultūrvēsturiskajiem apgabaliem[1] un aizņem apmēram 1/3 no Latvijas teritorijas — tās ziemeļdaļu. Te ir visgarākās ziemas, īsākais veģetācijas periods un vislielākais nokrišņu daudzums Latvijā.

Administratīvi Vidzeme iedalīta 7 rajonos (skat. 1. att.). Vidzemes teritorijā atrodas republikas galvaspilsēta Rīga, kā arī lielāks skaits rajonu pakļautības pilsētu.

Vidzemes pamatiedzīvotāji ir latvieši. 1959. g. tās teritorijā (ieskaitot Rīgu) bija 1 032 888 iedzīvotāji — 49,3% no republikas iedzīvotāju skaita. Vidzemes lauku rajonos, rajonu pakļautības pilsētās un strādnieku ciematos 1959. g. dzīvoja 428 217 iedzīvotāju (18,5 cilv. uz 1 km²), t. i., 20,4% no republikas iedzīvotāju kopskaita.

Darbaļaužu varonīgā darba un kaimiņtautu palīdzības rezultātā Vidzeme padomju varas gados no agrāra buržuāziskās Latvijas apgabala ar individuālām zemnieku saimniecībām un sīkiem rūpniecības uzņēmumiem izaugusi par augsti attīstītu industriāli agrāru Latvijas PSR apgabalu ar modernu rūpniecību, kolektīvām un valsts lielsaimniecībām, ar augsti attīstītu, sociālistisku pēc satura un nacionālu pēc formas padomju kultūru. Realizējot PSKP XXII kongresa vēsturiskos lēmumus, tuvākajos divdesmit gados — komunisma materiāli tehniskās bazes celtniecības periodā — Vidzemē notiks jauns ievērojams rūpniecības, lauksaimniecības un kultūras uzplaukums.

Pirmatnējās kopienas laikmeta beigu posmā līdz šķiru sabiedrības veidošanās sākumiem mūsu ēras 5.—8. gs. Vidzemes teritoriju apdzīvoja galvenokārt somugru cilmes lībiešu senči.[2] Mūsu ēras sākumā, bet it sevišķi kopš 6. gs., Vidzemes teritorijā no dienvidiem strauji ieplūda latgaļi un sēļi. Mazākā mērā Vidzemē laiku gaitā ieceļoja un apmetās arī pārējo baltu cilšu apvienību pārstāvji. Sākās gadsimtiem ilgs ieceļotāju un lībiešu kopdzīves laikmets, kad notika lībiešu asimilācija, pie kam šai asimilācijas procesā pārsvaru guva latgaļi. Agrā feodālisma periodā (9.—12. gs.) Vidzemes teritorijas lielāko daļu jau apdzīvoja latgaļu cilšu apvienības. Taču starp latgaļiem Vidzemē vēl vairākus gadsimtus saglabājās lībiešu-igauņu «saliņas». Daudzmaz kompaktu teritoriju lībieši 13. gs. apdzīvoja 40—60 km platā joslā gar Rīgas jūras līci no igauņu robežas līdz Daugavai. Taču Daugavas lībiešu novadā — Veinalā,[3] bet jo sevišķi Idumejā, jau 12. gs. beigās līdzās lībiešiem dzīvoja latgaļi (skat. 2. att.).

Galvenā latgaļu nodarbošanās bija papuvju zemkopība un lopkopība. Augsti attīstīta un atdalījusies no zemkopības bija amatniecība. Pastāvēja agrās feodālās ražošanas attiecības līdz ar tām raksturīgo šķirisko noslāņošanos — topošajos latgaļu feodāļos un atkarīgajos zemniekos. Esošie valstiskie veidojumi atradās meslu atkarībā no Pleskavas un Polockas kņazistes.

12. gs. beigās Vidzemes teritorijas centrālo daļu aizņēma Tālavas zeme, ziemeļaustrumu daļu — Atzele, bet dienvidos pie Daugavas atradās Kokneses feodālā valstiņa. Starp Tālavas zemi un Kokneses feodālo valstiņu atradās Cesvaines un Autines novadi, kas ietilpa Jersikas feodālajā valstiņā. Latgaļu

---

* Tā kā Latvijas historiogrāfijā par buržuāzisko un marksistisko vēstures literatūru trūkst monogrāfisku pētījumu, bet etnogrāfijas historiogrāfijas jomā tikpat kā nekas nav darīts, šajā apskatā sniegtie secinājumi nav uzskatāmi par galīgiem un turpmāko pētījumu rezultātā, ja būs nepieciešams, tie tiks precizēti.

[1] Vidzemes vārda izcelšanās vēl nav galīgi noskaidrota, taču, domājams, tas cēlies no 13. gs. pazīstamās Idumejas nosaukuma; ar vārdu «Idumeja» apzīmēja tagadējās Straupes apkārtni (sīkāk par to skat. Kr. Ancīša un A. Jansona rakstā šinī rakstu krājumā; arī R. Ērglis. Vidzemes vārda izcelšanās. — Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1939., 4. (12.), 559.—580. lpp.).

17. gs. ar vārdu «Widdu-Semm» jau apzīmēta plaša teritorija starp Igauniju un Kurzemi (Skat. P. Einhorn. Historia Lettica. Das ist Beschreibung der Lettischen Nation... — Scriptores rerum Livonicarum, II, Riga und Leipzig [1846], 1848, 579. lpp.).

18.—20. gs. sākumā Vidzemes jēdzienā administratīvās terminoloģijas ziņā ietilpa visa Vidzemes guberņa. Vidzemes guberņas latvieši gadsimtiem ilgi līdz latviešu buržuāziskās nācijas veidošanās sākumam 19. gs. vidū un līdz vārda «latvieši» ieviešanai sauca sevi par vidzemniekiem, tā izdalot sevi no kurzemniekiem un «inflantiešiem» (latgaliešiem); lai gan Vidzemes administratīvais jēdziens pilnīgi nesakrīt ar Vidzemes etnisko jēdzienu, pēdējos 40 gados ar Vidzemes un vidzemnieku vārdu saprot bij. Vidzemes guberņas latviešu daļu.

[2] Sīkāk par Vidzemes vēsturi skat. Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953.; Latvijas PSR vēsture, II. Rīgā, 1955.; Latvijas PSR vēsture, III. Rīgā, 1960.

[3] Indriķa Livonijas hronika. Tulkojis J. Kripēns. Rīgā, 1936. (Turpmāk: Indriķa hronika.), X, 6.

VIDZEMES ADMINISTRATĪVAIS IEDALĪJUMS

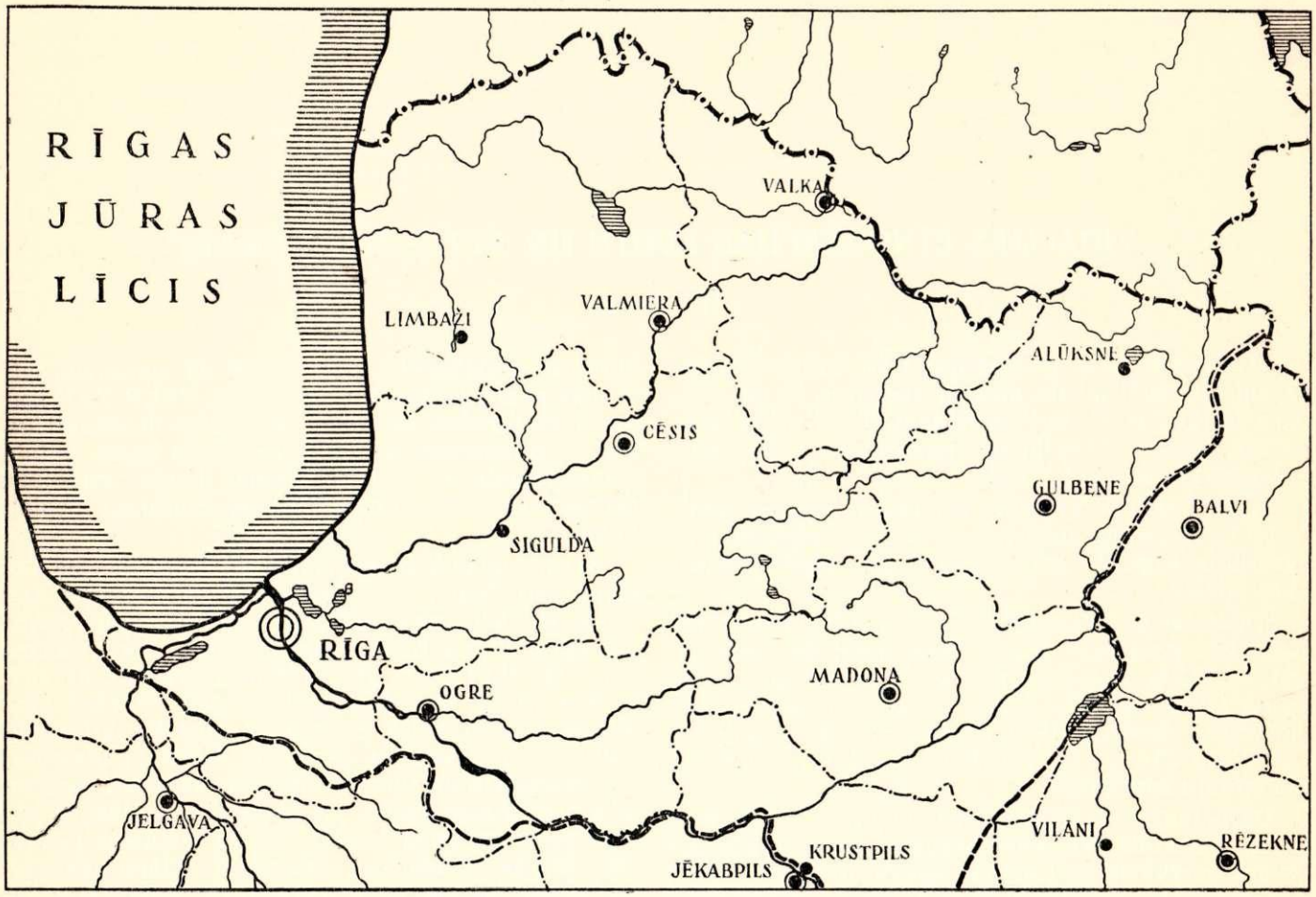

1. att. Vidzemes administratīvais iedalījums.

apdzīvotās zemes tālāk dalījās pagastos (kas 13. gs. dokumentos saukti par *terrula, fines, locus, provincia),* tālāk atsevišķos ciemos, ciematos ar 3—7 sētām un atsevišķās sētās.

12. gs. beigās, sākoties vācu feodāļu iebrukumam, Daugavas lībieši bija pirmais viņu agresijas upuris un drīz vien bija spiesti doties visos vācu feodāļu karagājienos. Rezultātā lībiešu skaits jau 13. gs. būs ievērojami samazinājies. Vidzemes lībieši un latgaļi, kuru zemēs feodalizācijas un šķiriskās noslāņošanās process bija progresējis tālāk nekā Rietumlatvijā, nespēja izrādīt iekarotājiem tik ilgstošu pretestību kā zemgaļi un kurši. Pēc Daugavas un Gaujas lībiešu, Ķokneses un Jersikas feodālo valstiņu un Tālavas zemes sagrābšanas un to iedzīvotāju formālas kristīšanas iekarotā zeme laikā no 1207. līdz 1224. g. tika sadalīta uzvarētāju — Rīgas virsbīskapa un Zobenbrāļu ordeņa starpā. Teritorijas lielāko daļu sagrāba iekarošanas idejiskais un politiskais vadītājs — Rīgas arhibīskaps. Rīgas arhibīskapijas teritoriju divās daļās — rietumdaļā, t. s. lībiešu galā, un austrumdaļā — t. s. latviešu galā — sadalīja «ordeņvalsts koridors», kas gāja gar Gaujas kreiso krastu.[4]

Līdz ar Vidzemes lielākās daļas pakļaušanu Rīgas arhibīskapam, kura vasaļi ātri ieguva tiesas varu pār zemniekiem, zemnieki agrāk tika piesaistīti pie zemes, strauji pasliktinājās to stāvoklis, kultūra pagrima. Lai gan oficiāli lībiešu un latgaļu padošanās noteikumos vācu feodāļiem atšķirībā no senprūšu

[4] Ropažu, Siguldas, Āraišu, Cēsu, Valmieras, Trikātas, Burtnieku, Ērģemes, Rūjienas pilsnovadi. Bez tam ordenim piederēja Vidzemes ziemeļaustrumu stūris ar Gaujienas un Alūksnes pilīm.

VIDZEMES TERITORIJA XIII g.s.

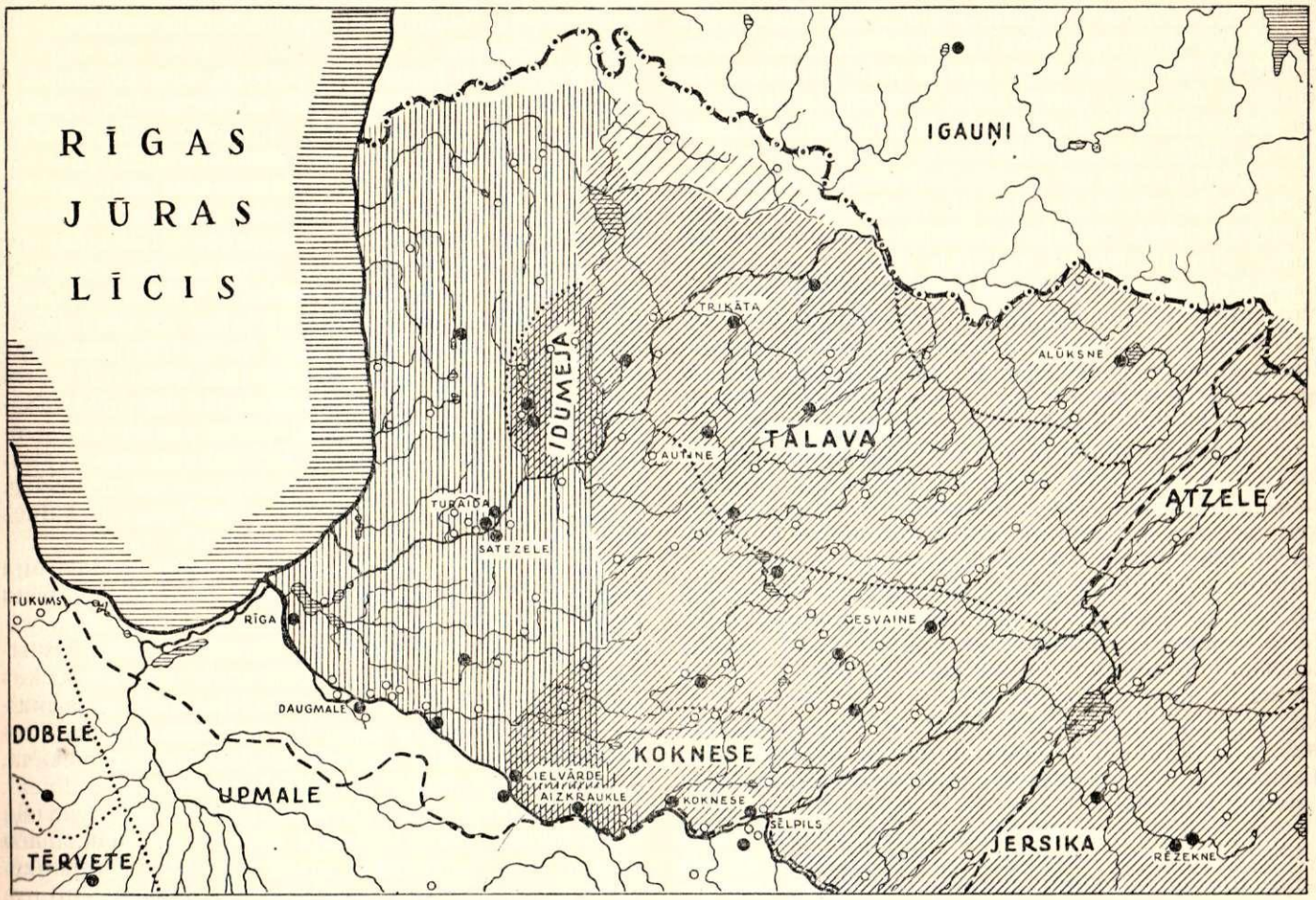

2. att. Vidzeme 13. gs.

padošanās noteikumiem nebija norādīts, ka viņi nedrīkst nodarboties ar amatniecību un tirdzniecību, taču faktiski vācu feodāļi, izmantojot savu politisko varu, jau 13.—14. gs. nostiprinājās pilsētās un centās kā lībiešus, tā latgaļus varmācīgi iekļaut vienas — feodālās hierarhijas zemākās — zemnieku šķiras ietvaros. Turpretī no Vācijas ieceļojušie feodāļi, mācītāji, amatnieki, tirgotāji izveidoja valdošo vāciešu minoritāti, kas savas privilēģijas zaudēja tikai Oktobra revolūcijas rezultātā, taču pastāvēja Vidzemē līdz vāciešu repatriācijai 1939.—1940. g.

Kopš 13. gs. saglabājušos feodāļu šķiras ideologu darbos atrodamas kaut arī fragmentāras ziņas par Vidzemes latviešu kultūru un dzīves veidu. Pirmās drošākās rakstītās ziņas — no bīskapa piekritēju viedokļa — sniedz krustakarotāju ideologs hronists Latviešu Indriķis savā Livonijas hronikā, kas sarakstīta laikā no 1225. līdz 1227. g.

Vietējo tautību dzīves veidu hronists apraksta vistumšākās krāsās, lai pierādītu šo «pagānu un velna kalpu» mežonību, zemiskumu un ļaunumu. No otras puses, Indriķis liecina, ka latgaļi nodarbojušies ar zemkopību un lopkopību, dzīvojuši ciemos *(villa)*[5] un mazākos ciematos — viensētās *(villula)*.[6] Turklāt, cik iespējams spriest pēc hronikas, Ziemeļlatvijā ar lībiešiem un igauņiem robežojošos novados latgaļi vairāk dzīvojuši ciemos, bet starp Gauju un Daugavu — vairāk mazajos ciematos — viensētās. Lī-

[5] Indriķa hronika, X, 7; XI, 5, 7; XIV, 5; XV, 2; XIX, 11; XX, 8.

[6] Turpat, XIII, 4; XVII, 2.

dzās agrās feodālās iekārtas sabiedriskajām attiecībām bija saglabājušās vēl verdzības paliekas.[7]

14.—15. gs. līdz ar buržuāzijas un tās sākotnējās progresīvās ideoloģijas — humānisma attīstību radās jauns uzskats par tautu kultūru, kas bija pretējs viduslaiku kosmopolitiskajam kristietismam. Renesanses laikmeta ideologi cīnījās par politiskās un kultūras dzīves sekularizāciju, izvirzīja patriotisma un nacionālisma lozungus, pievērsa uzmanību tautas dzīves veidam un daiļradei.

Latvijā sakarā ar pilsētu buržuāzijas vājo attīstību humānisma idejas 16. gs. nonāca pilnīgā vācu feodāļu kalpībā. Vietējie humānisti — Augustīns Eicedijs, Bazīlijs Plīnijs, mācītājs Pistorijs u. c. dziedāja gan slavas dziesmas vācu muižniekiem, bet Vidzemes latviešu zemniekus līdz ar viņu valodu, paražām, dzīves veidu, apģērbu un ēdieniem uzskatīja par nicināmiem.[8] Vienīgi vācu ģeogrāfa Sebastiāna Minstera populārajā Kosmogrāfijā,[9] autoram pieminot Vidzemes zemnieku nožēlojamo, vergiem un zvēriem līdzīgo dzīves veidu, viņu lūku vīzes, pārtiku, ko Vācijā pat cūkas negribētu ēst, viņu skumjās dziesmas, parādās pirmā dzimtbūtnieciskās iekārtas kritika.[10] Arī hronists Baltazars Rusovs 16. gs. vidū, no pilsētu buržuāzijas viedokļa aprakstot muižnieku un pilsētu patriciāta grezno dzīves veidu, no vienas, un Vidzemes zemnieku grūto un nabadzīgo dzīvi, no otras puses, zināmā mērā kritizē vietējo feodālo iekārtu.[11] Tā redzam, ka muižnieku kalpībā nonākušo vietējo humānistu darbos sastopami pirmie konkrētākie, kaut arī fragmentārie Vidzemes etniskā sastāva iedzīvotāju, mītņu, apģērba un uztura skicējumi, kas liecina, kādā grūtā stāvoklī bija nonākuši Vidzemes latviešu zemnieki.

Pēc tam kad Livonijas kara laikā bija sabrukušas vācu feodāļu valstis, ar 1561. g. 28. novembra «Pacta subiectionis» tagadējā Vidzemes teritorija nonāca Polijas — Lietuvas atkarībā. Tomēr poļu feodāļi pie iegūto zemju pārvaldes organizēšanas ķērās tikai pēc tam, kad ar Jamzapoļskijas 1582. g. 15. janvāra miera līgumu šīs zemes galīgi palika poļu feodāļu varā. 1582. g. decembrī bija izdota t. s. *Constitutiones Livoniae,* kas noteica t. s. Pārdaugavas hercogistes sadalījumu Cēsu, Tērbatas un Pērnavas prezidiātos (pēc 1598. g. — vojevodistēs) ar tālāku dalījumu stārastijās.[12]

Poļu feodāļu jūgā zemnieku ekspluatācija un atkarība no muižniekiem joprojām pastiprinājās. Vidzemes latviešu kultūrā īsais poļu kundzības laiks neatstāja jūtamas ietekmes.

Poļu — zviedru kara (1600.—1629.) rezultātā ar Altmarkas pamieru 1629. g. 16. septembrī tagadējo Vidzemes teritoriju ieguva Zviedrija[13] un 1630. g. sadalīja Rīgas un Cēsu (vēlāk Kokneses) zemestiesu iecirkņos, kas savukārt dalījās draudzēs un atsevišķu muižu teritorijās.

Arī attīstītā feodālisma periodā latviešu tautības iedzīvotāji turpināja virzīties uz ziemeļiem, izplatot latviešu kultūras elementus Igaunijas dienviddaļā.

Ar ģenerālgubernatora J. Hastfera 1693. g. 4. oktobra rīkojumu Pērnavas zemestiesas galvenokārt latviešu apdzīvotos Ainažu, Mazsalacas, Rūjienas, Ērģemes, Lugažu un Valkas novadus ērtākas pārvaldes labad pievienoja Rīgas zemestiesas iecirknim, bet Tērbatas zemestiesas latviešu apdzīvotos Alūksnes, Gulbenes un Gaujienas novadus — Cēsu (Kokneses) zemestiesas iecirknim. Ar šo rīkojumu, kas stājās spēkā 1694. g. 1. janvārī, tika fiksēta aptuveni tagadējā igauņu — latviešu etnogrāfiskā robeža. Sakarā ar Vidzemes muižnieku pārvaldes tiesību ierobežošanu katrā zemestiesas iecirknī nozīmēja valsts ierēdņus pārvaldes funkciju kārtošanai. Tā ar 1694. g. Vidzemē izveidojās divi valsts vietējās pārvaldes iecirkņi — apriņķi.

Savas varas nostiprināšanai zviedru feodāļi bija paredzējuši, pirmkārt, Vidzemes stratēģisko vietu (Daugavgrīvas, Kokneses, Valmieras, Tērbatas u. c.) plašu kolonizēšanu. 1623. g. Valmierā, Cēsīs, Burtniekos, Mujānos novietoja 300 somu karavīrus, kas kopā ar savām ģimenēm apstrādāja apkārtējās muižās viņiem piešķirto zemi.[14] Taču somu kolonisti tuvāko paaudžu laikā saplūda ar vietējiem zemniekiem.

Zviedru kundzības laikā kā muižu pārvaldnieki, turīgi namnieki, ārsti, advokāti Vidzemē un jo sevišķi Rīgā nelielā skaitā ieceļoja zviedri un somi. Taču pilsētu vācu iedzīvotāju masā viņi ātri ģermanizējās,[15] neatstājuši manāmas ietekmes latviešu kultūrā.

Vidzemes pakļaušana zviedru feodāļiem pastiprināja igauņu un lībiešu ietekmē esošo latviešu materiālās kultūras un dzīves veida tālāku atsvešināšanos no poļu jūgā palikušo Latgales latviešu materiālās kultūras un dzīves veida. Pēdējie arvien vairāk nonāca poļu, lietuviešu, baltkrievu un krievu kultūras ietekmē.

Svarīgs avots Vidzemes 17. gs. latviešu zemnieku kultūras vēstures pētīšanai ir feodāļu šķiras ideologa, reliģiski neiecietīgā luterāņu mācītāja P. Einhorna (miris 1655. g.) sarakstītie darbi — sevišķi viņa Latviešu vēsture.[16] Lai ieceļojušos mācītājus iepazīstinātu ar vietējiem apstākļiem, Einhorns apraksta Vidzemes zemnieku naturālo saimniecību, dzīves veidu, neciešamo ekspluatāciju un grūto stāvokli. Pēdējo mācītājs apraksta sevišķi spilgti, lai citām tautām par biedinājumu parādītu, cik bargi dievs

---

[7] Indriķa hronika, XIII, 4; XIV, 1; XVI, 8; XVIII, 3, 5; XIX, 3; XXX, 1.

[8] Augustinus Eucaedius, Aulaeum Dunaidum, continens seriem ac successiones Archiepiscoporum Rigensium in Livonia... — Scriptores rerum Livonicarum, I, Berlin und Leipzig, 1853, 393.—426. lpp.

[9] Münster Sebastian. Cosmographei oder Beschreibung aller Länder... Basel [1550].

[10] Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, ч. I. Рига 1949, 32.—33. lpp.

[11] Baltazars Rusovs. Livonijas hronika. Tulkojis Ed. Veispāls. Rīgā, 1926., 63.—65. u. c. lpp.

[12] Rūjienas, Ērģemes, Limbažu, Turaidas, Smiltenes, Krimuldas, Gaujienas, Raunas, Piebalgas, Alūksnes, Siguldas, Nītaures, Cesvaines, Ikšķiles, Salaspils, Daugavgrīvas u. c. starastijas.

[13] To apstiprināja 1635. g. 2./12. septembra Štumsdorfas un 1660. g. 3. maija Olivas miera līgums.

[14] E. Dunsdorfs. Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.—1654. g. Rīgā, 1935., 63.—67. lpp.

[15] A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Liefund Ehstland... Bd. II. Riga, 1777, 141.—142. lpp.; C. Walter. Woher stammen die Rigenser. — Baltische Monatsschrift, Bd. 41, 1894.

[16] P. Einhorn. Historia Lettica. Das ist Beschreibung der Lettischen Nation... Dorpt in Liefland, 1649. (Citēts pēc Scriptores rerum Livonicarum, II, 569.—604. lpp.)

soda tautu par pagānismu.[17] Einhorns nesaprot un nicina latviešu folkloru, tradīcijas, nicina latviešu tautu, piedēvējot tai vissliktākās rakstura īpašības un briesmīgākos netikumus.[18] Panākumus latviešu saimniecības un kultūras dzīvē autors parasti izskaidro no vācu kultūrtrēģerisma pozicijām. Taču viņš nespēj noliegt, ka dažās amatniecības nozarēs, piemēram, kokamatniecībā, latvieši pārspējot pat vāciešus.[19]

Attīstītā feodālisma periodā vācu muižnieku un mācītāju politikas ietekmē turpinājās Vidzemes lībiešu asimilācijas process. Ja Minsters 16. gs. vidū vēl rakstīja, ka ap Rīgu runājot lībiešu valodu, tad Einhorns apliecina, ka 17. gs. vidū šeit dzird tikai latviešu valodu.[20] Limbažu apkārtnē turpretī 17. gs. lībiešu valoda vēl bija saglabājusies. Lai ievadītu Vidzemes muižniekus šejienes lauksaimniecībā, populārajā Suntažu mācītāja S. Guberta, tāpat J. Hermana 17. gs. sarakstītajā lauksaimniecības rokasgrāmatā sastopami latviešu celtņu, nodarbošanās, darba rīku apraksti.[21] Mācītāja, zviedru absolūtisma un pilsētu buržuāzijas atbalstītāja K. Kelha (1657.—1710.) sarakstītajā Vidzemes vēsturē[22] atrodam 17. gs. beigu Vidzemes latviešu zemnieku materiālās kultūras un dzīves veida raksturojumu. K. Kelhs īsumā apraksta Vidzemes zemnieku dzīvi dūmainajā dzīvojamā rijā, zemnieku kāzu paražas, ģimenes dzīvi, ēdienu, mājās gatavoto apģērbu, zemes apstrādāšanu ar nelielu spīļarklu, ko velk viens zirgs,[23] talkas, ko zemnieki rīko steidzamu sezonas darbu veikšanai, zemnieku transporta līdzekļus. Autors augsti vērtē latviešu amatniekus, kas ātri iemācās sarežģītus amatniecības darbus,[24] taču nespēj noliegt, ka bagātajā un auglīgajā Vidzemē, kas pārdod tik daudz labības, latviešu zemnieki ir nabagi un nelaimīgi.[25]

Duisburgas universitātes tiesību profesors J. Brands, kas piedalījās 1675. g. Brandenburgas kūrfirsta sūtniecības ceļojumā uz Maskavu, 1702. g. izdotajā ceļojuma aprakstā sniedz Vidzemes zemnieku dzīvojamās rijas, pārtikas un it īpaši apģērba plašu aprakstu.[26]

Taču visumā attīstītā feodālisma periodā (13.—17. gs. 30. gadi) publicētās etnogrāfiskās ziņas par Vidzemi ir fragmentāras, neprecīzas un nav pietiekamas latviešu kultūras un dzīves veida rekonstruēšanai un dziļākai analizei.

Ziemeļu kara laikā (1700.—1721.) krievu karaspēks 1710. g. ieņēma Rīgu, un ar 1721. g. Nīštates miera līgumu Vidzemi pievienoja Krievijas impērijai.

Ar to sākās Latvijas apvienošana Krievijas impērijas sastāvā. Tam visumā bija pozitīva nozīme latviešu tautas vēsturē — pievienošanas rezultātā latviešu tautas apdzīvotā teritorija tika apvienota vienas valsts ietvaros, tika sekmēta Latvijas saimnieciskā attīstība, kā arī latviešu tautas un krievu demokrātiskās kultūras sakaru pastiprināšanās. Taču pēc Ziemeļu kara, kas bija stipri iedragājis Vidzemes ražošanas spēkus un kultūru, vidzemnieki atradās grūtā sociālekonomiskā stāvoklī. Kara un mēra postījumu rezultātā iedzīvotāju skaits Vidzemes latviešu daļā 1711. g. bija sarucis līdz apmēram 52 000 (2,3 cilvēki uz 1 km²).

Līdz 1783. g. Vidzeme bija sadalīta divos (Rīgas un Cēsu) apriņķos. Ar 1782. g. 3. decembra ukazu Katrīna II Krievijā ieveda t. s. vietniecības pārvaldes iekārtu. Vidzemē tika nodibināta t. s. Rīgas vietniecība. Līdzšinējie divi Vidzemes apriņķi tika sadalīti četros apriņķos — Rīgas, Valmieras, Valkas un Cēsu. Apriņķi savukārt sadalījās pagastos. Ar 1783. g. līgumu no Kurzemes hercogistes Vidzemei pievienoja dažus Daugavas kreisā krasta apgabalus, ieskaitot Sloku.

18. gs. otrajā pusē Vidzemē sākās feodāli dzimtbūtnieciskās saimniecības un sabiedrības sairšana.

Nolūkā nostiprināt feodālo zemes īpašumu un feodāli dzimtbūtnieciskās privilēģijas valdošā šķira no 18. gs. 60. gadiem līdz 19. gs. vidum Vidzemē izdeva veselu rindu rīkojumu un agrārlikumu.[27] Vidzeme pārvērtās par cariskās valdības liberālo eksperimentu galveno laboratoriju. Taču šie pasākumi nespēja novērst feodālās iekārtas bojā eju. Kapitālistisko ražošanas spēku attīstības un zemnieku šķiru cīņas rezultātā 19. gs. vidū Vidzemē beidza pastāvēt feodāli dzimtbūtnieciskā iekārta.

Vēlā feodālisma periodā karu un mēra postījumu, tāpat preču-naudas attiecību tālākās attīstības un muižnieku politikas rezultātā Vidzemē strauji norisinājās etniskie procesi. Rietumvidzemē iznīkst lībiešu etnogrāfiskā grupa.[28] Ziemeļvidzemē pastiprinās igauņu ietekme, Rīgā un vispār Vidzemē turpinās krievu tautības iedzīvotāju ieceļošana.

Par lībiešu etnogrāfiskās grupas eksistēšanas beigu gadu Vidzemē uzskata 1868. g., kad miris pēdējais Vidzemes lībietis.[29] Taču lībiešu kultūras un valodas ietekme kā feodālisma, tā kapitālisma periodā un pat vēl šodien novērojama Ziemeļrietumvidzemes 13. gs. lībiešu apdzīvotajos novados, kā arī ar tiem robežojošo novadu latviešu materiālajā kultūrā un valodas liecībās (piemēram, vietvārdos).

---

[17] P. Einhorn. Minētais darbs. 574. lpp.
[18] Turpat, 595. lpp.
[19] Turpat, 590. lpp.
[20] Turpat, 575. lpp.
[21] Salamonis Guberti Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student. Riga, 1645; J. Hermann. Liefländischer Landmann. Riga, 1695.
[22] Christiano Kelchen Liefländische Historia oder kurtze Beschreibung der denkwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes... bis aufs 1689 Jahr. Revall, 1695.
[23] Turpat, 16.—21. lpp.
[24] Turpat, 21.—28. lpp.
[25] Turpat, 6.—8. lpp.
[26] J. A. Brand. Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc. Wesel, 1702, 72.—74., 137.—141. u. c. lpp.
[27] 1765., 1797., 1804., 1809., 1819., 1842. un 1849. g.
[28] «Tagad lībiešus vairāk neuzskata par patstāvīgu tautu,» 1774. g. rakstīja A. Hupels, «šī tauta pamazām iznīkst un sajaucas ar latviešiem, igauņiem, kuršiem» (Skat. A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, I. Riga, 1774, 135. lpp.). 1828. g. Vidzemē saskaitīti 264 lībieši. Segrēns, kas 1846. g. Krievijas Ģeogrāfijas biedrības uzdevumā speciāli ieradās Vidzemē, lai pētītu lībiešus, saskaitīja 22 lībiešus, bet F. Vīdemans 1858. g. — tikai 8 lībiešus (Skat. П. Семенов. Географически-статистический словарь Российской империи, т. 3. СПб. 1886; s. v. Ливи.).
[29] 1959. g. tautas skaitīšanā Rīgas rajonā, Limbažu un Ogres rajonu pilsētu tipa apmetnēs sevi par lībiešiem uzdevušas 7 personas, kas, šķiet, šeit ieceļojušas no Kurzemes.

Pēc Ziemeļu kara un lielā mēra Ziemeļvidzemē ieceļoja un vietumis apmetās igauņu tautības iedzīvotāji. Bez tam igauņus kā darbaspēku uz Latviju pārvietoja muižnieki. Rezultātā vēl 19. gs. vidū un pat otrajā pusē Vidzemes ziemeļos vērojamas vairākas lielākas un daudzas sīkākas igauņu kolonijas. Tā Ilzenes muižā, Kalna muižā, Zeltiņu apkārtnē, Gaujienā,[30] tāpat Valmieras apriņķī 19. gs. vidū dzīvoja vairāki tūkstoši igauņu.[31] Lai gan ieceļojušie igauņi šodien ir gandrīz pilnīgi asimilēti, tomēr igauņu ieceļošana pastiprināja to kultūras ietekmi latviešu materiālajā kultūrā gar igauņu etnogrāfisko robežu atrodošajos Ziemeļvidzemes novados.

Pēc Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai pieauga krievu tautības iedzīvotāju skaits Vidzemē.[32] Krievu obroka zemnieku darbaspēku arvien plašāk izmantoja Vidzemes un Rīgas manufaktūrās,[33] tāpat kā mūrniekus un namdarus muižu un pilsētu celtniecībā. Krievu nomnieku rokās pamazām nonāca liela daļa Vidzemes muižu augļudārzu un ezeru. Taču krievu zemnieki, pastāvot dzimtbūšanai, parasti uz dzīvi Vidzemē neapmetās, bet pēc sezonas darbu beigšanas atgriezās dzimtenē. Rīgā 1790. g. bija 3443 krievu tirgotāji, ierēdņi, strādnieki.[34] Lauku novados ieceļojušie krievi dažu paaudžu laikā sakusa ar latviešiem, vietumis atstājot nelielas iezīmes latviešu materiālajā kultūrā.

Zemnieku šķiru cīņas saasināšanās feodālisma sairšanas periodā izraisīja muižnieku — feodāļu šķiras reakciju, kas izpaudās arī negatīvā latviešu kultūras un dzīves veida vērtējumā. 18. gs. racionālisma ietekmē muižnieku ideologi visu veco sāka uzskatīt par nevērtīgu, nekulturālu. Latvijas apstākļos šo virzienu vēl pastiprināja vācu kultūrtrēģerisma idejas. Spilgts šī virziena pārstāvis bija mācītājs G. Fr. Stenders (1714.—1796.). Tautas dziesmas G. Fr. Stenders sauca par «blēņu dziesmām», tautas medicīnu uzskatīja tikai par pūšļošanu, tautas filozofiju — par muļķību, bet pašus latviešus par rupju, nemācītu ļaužu pūli.[35]

Šādos uzskatos bija arī daudzi citi 18. gs. vācu mācītāji. Tā no vācu muižnieku nežēlīgās ekspluatācijas atbalstītāju viedokļa latviešu zemnieku nodarbošanos, darba rīkus, amatniecību, dzīves veidu un paražas apraksta Gaujienas, Āraišu, Aizkraukles, Liepkalnes—Vestienas, Lazdonas, Ļaudonas, Limbažu, Allažu, Litenes—Alūksnes, Matīšu un daži citi draudžu mācītāji.[36]

Apmēram no tāda paša viedokļa Vidzemes latviešu nodarbošanās, mājokļi, pārtika un paražas raksturotas Lenca manuskriptā.[37] Taču, neskatoties uz savu latviešu zemniekiem naidīgo nostāju, daži autori (piemēram, Āraišu mācītājs) nespēj noliegt, ka tikai ārkārtīgas nabadzības spiests latviešu zemnieks šeit staigājot netīrā apģērbā un neceļot istabu ar kaut vienu stikla logu.[38] Allažu zemniekiem esot speciāls kāzu karogs, ar ko zemniekus pavadot precībās.[39]

Izcils avots 18. gs. otrās puses Vidzemes latviešu zemnieku materiālās kultūras un dzīves veida pētīšanai ir Peltsamā mācītāja un publicista A. Hupela (1737.—1819.) darbi. Sevišķi nozīmīgs ir Hupela trijos sējumos uzrakstītais darbs Topogrāfiskas ziņas par Vidzemi un Igauniju[40] un tā turpinājums.[41] Darbam autors izmantojis no vietām iesūtītas ziņas. Hupels sniedz gan plašus latviešu zemnieka apģērba,[42] naturālās saimniecības, zemnieku grūtā stāvokļa aprakstu, taču nebūt nejūt līdz latviešu zemniekiem, bet ieteic zemnieku ekspluatāciju joprojām pastiprināt. Etnogrāfam nozīmīgi ir Hupela darbos sastopamie latviešu un igauņu kultūras un dzīves veida salīdzinājumi.

Jauns virziens tautas senatnes mantojuma traktējumā sākās Vācijā līdz ar vācu buržuāzijas kā jaunās sabiedrības šķiras uznākšanu uz vēstures skatuves. Lai pierādītu, ka buržuāzija pārstāv visu tautu, tās ideologi lielu uzmanību pievērsa tautas «nacionālā gara» pētīšanai. Ievērojama ietekme tautas senatnes mantojuma pārvērtēšanā un pētīšanā bija vācu zinātniekam un humānistam J. G. Herderam (1744.—1803.), kas no 1764. līdz 1769. g. darbojās Rīgā. Tautas daiļradi Herders uzskatīja par «dabisko» poēzijas pamatu, kurai pretim statīja «mākslīgo», grāmatu poēziju. Savā pasaules tautu dziesmu krājumā Stimmen der Völker in Liedern (1807.) Herders ievietoja arī latviešu tautas dziesmas, ko pats bija tulkojis. Iespējams, ka Herders savācis arī tos 3 latviešu tautas dziesmu krājumus, kas rokrakstā pirms otrā pasaules kara glabājās Prūsijas valsts bibliotekā.

Herderam līdzīgus uzskatus pauda Suntažu mācītājs J. J. Harders, kas domāja esam izstrādājis latviešu mitoloģisko nosaukumu etimoloģizējumus.[43]

---

[30] A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892, 19.—20. lpp.

[31] Эстляндский сборник. Ревель 1870, 210.—216. lpp.; Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 7, ч. 2, 271. lpp.

[32] Fr. Keussler. Zur Geographie Alt-Livlands. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. XVI, Riga, 1896, 332. u. c. lpp.

[33] W. Ch. Friebe. Physisch-oekonomische und statistische Bemerkungen von Liv- und Ehstland... Riga, 1794, 69. lpp.; H. Bienemann von Bienenstamm. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands. Riga, 1826, 377. u. c. lpp.; J. Jenšs. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē. Rīgā, 1951.

[34] [Campenhausen, Balth.] Fünf kameralistische Tabellen über die Stadthalterschaft Riga. Leipzig, 1798.

[35] Taču tas netraucēja pašu G. Fr. Stenderu nodarboties ar alķīmiju (Skat. K. Kundziņš. Vecais Stenders savā dzīvē un darbā, I. Jelgavā, 1879., 103.—104. lpp.).

[36] Topographische Beschreibungen etlicher livländischen Kirchspiele (LCVA 7363. f., 1. apr., 235. l.).

[37] Turpat, 40. lpp.

[38] Собрание исторических заметок о латышском фольклоре... (LCVA 7363. f., 1. apr., 598. l.).

[39] «Diese Hochzeits- und Ehren-Fahne besteht aus einem vollkommenen viereckigen weissen Tuch mit rothem wollenen Band...» (Turpat, 56. lpp.).

[40] A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Liefund Ehstland, I, Riga, 1774; II, Riga, 1777; III, Riga, 1782.

[41] A. W. Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Stadthalterschaft. Riga, 1789.

[42] A. W. Hupel. Topographische Nachrichten... Bd. II, 152.—153. lpp.

[43] [J. J. Harder]. Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. — Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen aufs Jahr 1764. Stück II (9), Stück V (33), Stück VII (49), Stück XII (89); J. G. Georgi Vidzemes latviešu aprakstā (1776. g.) atrodam īsu, bet pareizu Vidzemes latviešu

Ja buržuāziskā romantisma pārstāvji vēl neuzstājās aktīvi pret vācu muižnieku kundzību, tad apgaismotāju publicistu J. G. Eizena (1717.—1779.), H. J. Jannava (1752.—1821.), J. Kr. Petri (1762.—1851.), K. F. M. Snella (1753.—1806.)[44] un jo sevišķi G. Merķeļa (1769.—1850.) darbos Rietumeiropas apgaismības un Francijas buržuāziskās revolūcijas ideju ietekmē jau sastopama asa muižnieku kundzības un dzimtbūšanas kritika.

Sevišķi plaši un pareizi Vidzemes latviešu zemnieku materiālā kultūra un dzīves veids atspoguļots rakstnieka un publicista Garlība Merķeļa darbos. Merķelis bija dzimis un uzaudzis Vidzemē, kur labi bija iepazinis Vecpiebalgas, Liepupes un Annas muižas apkārtnes zemnieku dzīvi un stāvokli. Materiālus par pārējiem novadiem Merķelis ieguva, strādādams Rīgas apriņķa tiesā, kā arī no aculiecinieku nostāstiem. Ievērojamākajā Merķeļa darbā Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās[45] (it īpaši otrajā nodaļā — Latviešu raksturojums) atrodams bagāts faktu materiāls, kas traktēts no buržuāziskā apgaismotāja, publicista un cīnītāja par latviešu atbrīvošanu no vācu muižnieku jūga pozicijām. Merķelis sniedz Vidzemes latviešu zemnieku naturālās saimniecības aprakstu. Vidzemes zemnieks pats izgatavo visus dzīvei nepieciešamos darba un iedzīves priekšmetus, izņemot dzelzs izstrādājumus,[46] katras muižas zemnieki ģērbjas citādi,[47] parasti dzīvo viensētās, salmiem apjumtās būdās, bieži bez skursteņiem un logiem.[48] Pārliecinoši Merķelis parāda nožēlojamo, nabadzīgo latviešu zemnieku dzīvi, dažādās zemnieku paražas un svētkus.[49] Augsti Merķelis novērtē latviešu tautas jaunrades un izgudrošanas spējas,[50] rosību amatniecībā un tirdzniecībā.[51] Tā kā darba Latvieši pamatā ieguldīti paša autora novēroti un savākti fakti, Merķeļa darbs ir svarīgs avots Vidzemes latviešu zemnieku 18. gs. otrās puses kultūras un dzīves veida pētīšanai.

Unikāla nozīme Vidzemes latviešu etnogrāfisko materiālu vākšanā 18. gs. otrajā pusē ir Rīgas liceja skolotājam un senatnes pētniekam J. Kr. Brocem (1742.—1823.). Broce atstājis 10 sējumus (rokrakstā) vēsturisko materiālu krājumu — Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wappen etc.

Turpat vai 350 zīmējumos attēloti 18. gs. beigu zemnieku darbi un darba rīki — siena pļaušana,[52] arkls, ecēšas un aršana,[53] siena gubošana un kaudzēs mešana,[54] labības novākšana,[55] sviesta kulšana,[56] zvejošanas un vēžošanas paņēmieni,[57] ēdiena gatavošana brīvā dabā,[58] krēslu izgatavošanas veids[59] utt. Ne mazāka nozīme ir zīmējumiem, kur attēlotas zemnieku kāzas, talkas, bēru gājiens,[60] zemnieku ragavas un rati.[61]

Līdzās Rīgas namnieku,[62] karavīru un virsnieku[63] un citu kārtu un tautību[64] iedzīvotāju apģērbiem Broces zīmējumos saglabājušies daudzi Vidzemes latviešu apģērbu zīmējumi un apraksti.[65] Apģērbu vēsturei nozīmīgākais ir trešais sējums. Broces darbi lielā mērā dod iespēju rekonstruēt latviešu materiālo kultūru 18. gs. beigās.

Pēc Broces nozīmīgākais nepublicēto vēsturisko materiālu krājums, bez šaubām, ir pazīstamā medicīnas doktora O. Hūna (1764.—1832.) atstātie manuskripti par Vidzemi 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā ceturksnī.[66]

Hūna nepublicētajos Vidzemes apriņķu un pilsētu aprakstos, kuru sastādīšanai izmantoti draudžu mācītāju iesūtītie ziņojumi, sastopami nozīmīgi, kaut arī visai konspektīvi dažādu Vidzemes novadu zemnieku darba rīku un nodarbošanās, dzīves veida apraksti, materiāli par veikalos pirktu apģērbu, iedzīves priekšmetu un stikla logu izplatīšanos 19. gs. sākumā, par zemnieku veselības stāvokli, latviešu tautas medicīnu, latviešu kultūras līmeni, paražām u. c.

Bagātus etnogrāfiskus materiālus sniedz 18. gs. otrās puses un 19. gs. pirmās puses ceļojumu apraksti.

Atšķirībā no daudziem citiem ceļotājiem pret latviešu zemniekiem labvēlīgi noskaņots ir J. G. Kols, kas no Vācijas cauri Vidzemei devies uz Pēterpili. Kols plaši apraksta latviešu valodu, dziesmas, nodarbošanos, zemnieku grūto dzīvi vācu muižnieku

---

grūtā stāvokļa, klaušu un naturālās saimniecības aprakstu. Autors norāda, ka latvieši dzīvo mazos ciematos, sieviešu apģērbs esot «patiešām jauks»; latviešus viņš pieskaita pie somu tautām (J. G. Georgi. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs..., I. St. Petersburg, 1776, 22.—24. lpp.).

[44] [J. G. Eisen]. Eines liefländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführet ist. — Sammlung russischer Geschichte, IX. St. Petersburg, 1764; K. Ph. M. Snell. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee... Jena, 1794; J. Ch. Petri. Über die Landwirtschaft, Kultur und Ackerbau in Liefland und Ehstland. Leipzig, 1800; H. J. Jannau. Sitten und Zeit. Ein Memorial an Lief- und Ehstlands Väter. Riga, 1781; [H. J. Jannau]. Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. [Riga], 1786.

[45] G. Merkel. Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Leipzig, 1797.

[46] G. Merķelis. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās. Rīgā, 1953., 41. lpp.

[47] Turpat, 37. lpp.

[48] Turpat, 35. lpp.

[49] Turpat, 44., 46., 56., 59. lpp.

[50] Turpat, 42. lpp.

[51] Turpat, 127. lpp.

[52] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 63., 64. lpp.; V, 58., 102. lpp.; VIII, 165. lpp.

[53] Turpat, III, 27. lpp.; IV, 78. lpp.; VI, 80. lpp.

[54] Turpat, V, 6., 230. lpp.; VI, 232. lpp.

[55] Turpat, V, 102. lpp.; VIII, 26. lpp.; IX, 45. lpp.

[56] Turpat, VI, 212. lpp.

[57] Turpat, VI, 69. lpp.; VIII, 20., 25. lpp.; X, 15., 18. lpp.

[58] Turpat, VI, 61. lpp.

[59] Turpat, X, 16. lpp.

[60] Turpat, III, 10. lpp.; V, 61. lpp.; VI, 60., 228. lpp.

[61] Turpat, III, 59., 62., 64., 67., 73., 74., 75., 77., 82., 90. lpp.; VI, 39. lpp.

[62] Turpat, II, 202. lpp.; III, 61. lpp.; IV, 60., 134. lpp. u. c.

[63] Turpat, III, 57.—90. lpp.; VI, 166. lpp.; VII, 74.—76. u. c. lpp.

[64] Turpat, III, 10., 55., 69. lpp. (ebreji), 58. lpp. (zviedri), 56., 57., 60., 65., 69., 71., 73., 79., 83. lpp. (krievi), 87. lpp. (baškīri); IV, 42., 200. lpp. (poļi); V, 49., 121. lpp.; VI, 29., 40., 51., 97. lpp. (igauņi).

[65] Turpat, III, 56., 62. (Gulbene, Ērģeme, Daugavgrīva, Burtnieki), 65. (Dzērbene, Kalsnava), 71. (Krimulda), 74. (Rīgas apkārtne), 79. lpp. (Salaca); VI, 5. (Gaujiena), 172. lpp. (Madliena); VII, 66. lpp. (Piebalga); VIII, 8. (Rūjiena), 26. lpp. (Trikāta); IX, 4. lpp. (Inčukalns).

[66] LCVA 6810. f., 1. apr., 1.—5., 41.—49., 53., 93.—94., 101.—102., 107. l.

jūgā, augsti vērtē latviešu tautas tērpu un plaši apraksta tā gatavošanu mājas apstākļos.[67]

Vērtīgi materiāli 19. gs. pirmās puses Vidzemes zemnieku lauksaimniecības rekonstruēšanai iegūstami 1845. g. Leipcigā izdotajā klaušu saimniecības kritizētāja A. Hīka darbā.[68] Spilgtu Vidzemes latviešu grūtā stāvokļa, tāpat darba un sadzīves ainu aprakstu klaušu saimniecības krizes laikā 19. gs. 40. gadu pirmajā pusē sniedz pareizticīgo mācītājs P. Līcītis (1830.—1906.), kas savus novērojumus publicēja ar Indriķa Straumīša vārdu.[69]

No feodālisma sairšanas posma (18. gs. otrā puse — 19. gs. vidus) saglabājušies bagātāki laikabiedru apraksti, zīmējumi, tāpat muzejos vēlāk savāktie materiālās kultūras pieminekļi dod iespēju pilnīgāk rekonstruēt Vidzemes latviešu kultūru un dzīves veidu.

19. gs. vidū Vidzemē par valdošām kļuva kapitālistiskās ražošanas attiecības. 19. gs. otrajā pusē Rīga bija kļuvusi par svarīgu ostu un rūpniecības centru un ražoja rūpniecības preces ne tikai Baltijas, bet arī Krievijas tirgum[70] un rūpniecības produkcijas ziņā ieņēma trešo vietu Krievijā pēc Pēterburgas un Maskavas. Vidzeme kļuva par attīstītu Rīgai piegulošu lopkopības un zemkopības novadu. Dabiskā pieauguma un imigrācijas rezultātā strauji pieauga Vidzemes iedzīvotāju skaits.[71]

Kapitālisma attīstības rezultātā latviešu zemkopība, zvejniecība un amatniecība nonāca arvien lielākā atkarībā no pilsētu rūpniecības. Vispirms tas sakāms par Rīgas apkārtni un Cēsu—Valmieras novadiem. Vēlāk tas pats vērojams arī pārējos novados. Bagātākajās lauku saimniecībās ieviesās fabrikās ražotie darba rīki, iedzīves priekšmeti un arī apģērbs. Tautas māksla nonāca fabriku ražojumu ietekmē. Fabriku ražojumu izplatīšanās un iedzīvotāju pārvietošanās rezultātā atbilstoši katra novada kapitālistiskās attīstības pakāpei pamazām nivelējās feodālisma periodā pastāvošo etnogrāfisko novadu īpatnības.

Tomēr arī kapitālisma laikmetā novērojamas agrāk izveidojušās iedzīvotāju materiālās kultūras un valodas īpatnību paliekas, pēc kurām Vidzemi var iedalīt trijos lielākos novados.

Ziemeļrietumvidzemes novads sakrīt apmēram ar 13. gs. sākumā lībiešu apdzīvoto teritoriju, izņemot Rīgas apkārtni. Materiālā kultūrā šeit novērojama līdzība ar igauņu materiālo kultūru. Vidzemes vidienā un Rīgas apkārtnē novērojama līdzība ar Kurzemes vidienas latviešu materiālo kultūru. Austrumvidzemes novada materiālajā kultūrā novērojamas kopējas iezīmes ar Latgales latviešu materiālo kultūru, kā arī slavu tautu kultūras ietekme. Līdz ar latviešu tautas ekonomiskās kopības veidošanos veidojās latviešu nacionālā valoda. Latviešu literārās valodas izveidē izšķirīga nozīme bija ekonomiski un kulturāli attīstītāko Latvijas novadu ģeogrāfiski un valodnieciski vidējam, t. s. vidus dialektam. Taču lauku iedzīvotāju masā joprojām saglabājās teritoriālie dialekti un izloksnes — Ziemeļrietumvidzemē — lībiskās izloksnes, Dienvidaustrumvidzemē — sēliskās izloksnes (skat. 3. att.). Līdz ar kapitālisma attīstību veidojās latviešu nacionālā kultūra — profesionālā literatūra, muzika, glezniecība. 19. gs. 50.—70. gados galīgi noformējās latviešu kā buržuāziskās nācijas galvenās pazīmes — valodas, teritorijas, ekonomiskās dzīves un psihiskās struktūras kopība, kas izpaudās nacionālās kultūras specifisko formu kopībā. Izveidojās latviešu buržuāziskā nācija, kuras galvenais spēks bija latviešu buržuāzija. Latviešu buržuāziskās nācijas un latviešu kultūras veidošanās notika smaga divkārša nacionāla jūga — no vienas puses, vācu baronu un pilsētas vācu buržuāzijas, no otras puses, cara patvaldības jūga apstākļos. Neskatoties uz to, Vidzeme bija kulturāli attīstītākais Latvijas apgabals. Tā 1897. g. 94,6% par 10 gadiem vecāku iedzīvotāju bija lasītpratēji (t. i., gandrīz divas reizes vairāk nekā Latgalē), pie kam lasītprasme bija apgūta galvenokārt mājmācības ceļā.

Kapitālisma attīstība lauksaimniecībā pa prūšu ceļu nodrošināja, ka nelielai muižnieku saujiņai,[72] kas nesastādīja pat vienu procentu no iedzīvotāju kopskaita, Vidzemē piederēja puse no visas zemes[73] un feodālās privilēģijas. Turpretī lauku proletariātam, kas sastādīja vairāk nekā 70% no Vidzemes lauku iedzīvotājiem, nebija zemes.

Par feodālisma palieku likvidēšanu Vidzemes strādnieki un zemnieki varonīgi cīnījās 1905.—1907. g. revolūcijas dienās 1904. g. dibinātās Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadībā. Kaujas Skrīveru—Lielvārdes, Vecpiebalgas un Cēsu apkārtnē, baronu piļu dedzināšana, slavenās «meža brāļu» cīņas norūdīja Vidzemes strādniekus un kalpus cīņai par ekspluatācijas, apspiestības un muižniecības privilēģiju iznīcināšanu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas dienās.

Kapitālisma attīstības sākuma posmā latviešu buržuāzija centās izmantot visus līdzekļus, lai pa-

[67] J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Ehstland, I—II. Dresden und Leipzig, 1841.

[68] [A. Hueck]. Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845.

[69] Indriķa Straumīša raksti (1840.—1845. g.). Rīgā, 1906.

[70] Piemēram, audumus, naglas, stieples, vagonus, velosipēdus, elektrotehniskos piederumus, galošas u. c.

[71] Iedzīvotāju skaits Vidzemē 1792.—1935. g.

1792. g. —	226 143
1800. g. —	260 986
1863. g. —	516 847
1914. g. —	1 107 600
1920. g. —	594 017
1925. g. —	742 533
1935. g. —	791 310

(Latvijas zeme, daba, tauta, III, Rīgā, 1937., 3. lpp.)

[72] **Vidzemes guberņas iedzīvotāju sociālais sastāvs 1812. un 1897. g. (%)**

	1812. g.	1897. g.
Muižnieki	0,45	0,98
Mācītāji	0,16	0,19
Personiskie muižnieki un ierēdņi	0,37	0,53
Tirgotāji	0,63	0,81
Sīkpilsoņi	5,39	11,86
Zemnieki	86,64	84,45
Pārējie	6,36	1,18

[73] 1913. g. Vidzemē baroniem Vulfiem piederēja 26 muižas, Volfiem — 23 muižas, Štrikiem — 22 muižas, Liphardiem — 14 muižas, Ungerniem-Šternbergiem — 12 muižas, Nolkeniem — 12 muižas utt. (LCVA 7403. f., 1. apr., 6. l., 167. lp.).

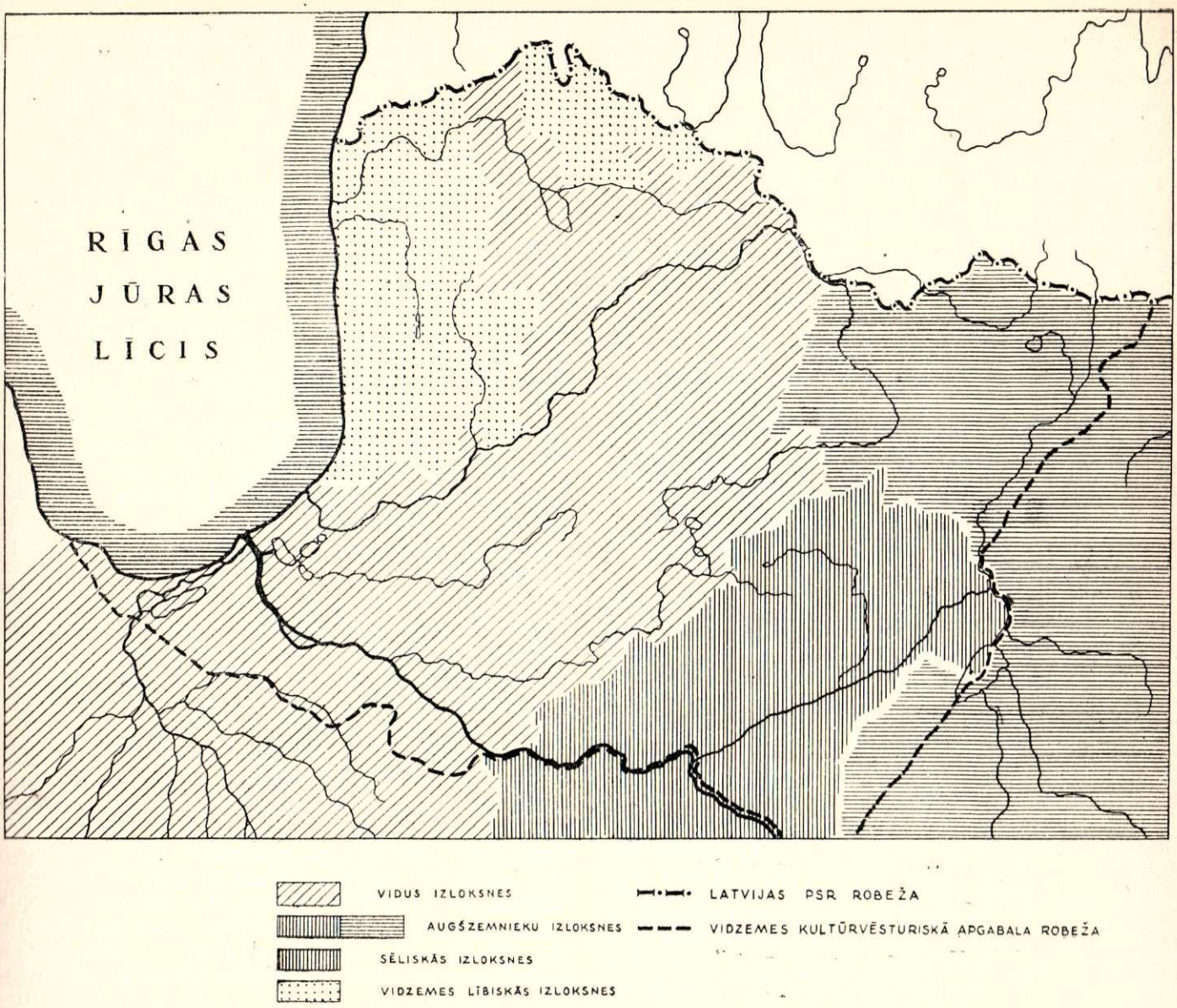

3. att. Vidzemes izloksnes.

matotu savu ekonomisko un politisko līdztiesību kapitālistiskajā saimniecībā un sabiedrībā.

Etnogrāfija, pierādot latviešu seno kultūru, apspiestās latviešu nācijas buržuāzijai deva pamatojumu cīņā par līdztiesību kapitālistiskajā saimniecībā un sabiedrībā. Tāpēc sevišķi lielu vērību latviešu tautas senatnes pētīšanai piegrieza buržuāziski nacionālās liberālās kustības dalībnieki — jaunlatvieši. Jaunlatviešu attieksmi pret etnogrāfiju zināmā mērā ietekmēja buržuāziskais romantisms, kas savu spilgtāko izpausmi bija guvis 19. gs. 30. gados Vācijā brāļu V. un J. Grimmu nodibinātajā mitoloģiskajā skolā. Jaunlatvieši cildināja seno tautas materiālo un garīgo kultūru, tautas tradīcijas un folkloru, ieteicot to celt godā, mācīt bērniem un ieviest sadzīvē.[74] Jūsmu par tautas skaisto pagātni savās dzejās viskvēlāk pauda dzejnieks Auseklis (Krogzemju Mikus, 1850.—1879.). Šī jūsma Auseklim bija cīņas karogs. Viņš gan apdziedāja latviešu senatni, tēloja to brīvu un laimīgu, bet nedomāja par vēsturisko konkrētību, par šķiru pretrunām seno latviešu vidū. Viņa nolūks bija aktivizēt tautu, apkarot kultūrtrēģeru teorijas par latviešiem kā par tautu bez vēstures.

19. gs. 50. gados jaunlatvieši aicināja uzsākt latviešu etnogrāfisko materiālu vākšanu.[75] Ievērojamu atbalstu viņiem sniedza krievu zinātniskās biedrības. 1864. g. Maskavā nodibinājās Maskavas universitātes Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība (Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии). 1869. g. 1. februārī biedrības sēdē bija pieņemts lēmums par latviešu etnogrāfijas pētīšanu, materiālu vākšanu uzti-

[74] Kronvaldu Atis. Kopoti raksti, I. Rīgā, 1937., 221., 230. lpp.; E. Dünsberg. Etnogrāfija. Tas ir: Pasaules valsts-tautas un viņu dabas, ierašas un dzīve... Eiropa. Pirmā daļa. Rīgā, 1876., 26. lpp.; P. Šmits. Latviešu mitoloģija. — Latviešu literatūras vēsture, I. Rīgā, 1935., 119. lpp.

[75] [K. Valdemārs]. Anhang. — Das Inland, 1855, 16. un 254.; skat. arī Mājas Viesis, 1857., 7.

cot F. Brīvzemniekam[76] (1846.—1907.). Brīvzemnieks no 1869. g. maija līdz septembrim biedrības uzdevumā apceļoja Latgali, Augšzemi, Kurzemi un Vidzemi. Neskatoties uz vācu mācītāju (piemēram, A. Bīlenšteina) negatīvo nostāju, Brīvzemnieks ne tikai savāca daudz nozīmīgu materiālu, bet arī organizēja pastāvīgu aktīvu šī darba turpināšanai.[77]

12 no labākajiem vācējiem — Brīvzemnieka palīgiem tika uzņemti par Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības biedriem, bet F. Brīvzemnieks — par biedrības īsteno locekli. Brīvzemnieka savāktā latviešu zemkopības darba rīku un mājsaimniecības priekšmetu kolekcija tika nodota Rumjanceva muzejā Maskavā. 1869. g. 4. maijā nodibinājās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, kas sāka vākt priekšmetus latviešu etnogrāfiskā muzeja dibināšanai. Šai darbā iesaistījās daudz skolotāju, zemnieku, amatnieku. Savāktie materiāli daļēji tika sūtīti uz Maskavu.[78] Daļa etnogrāfisko materiālu, sevišķi priekšmetu, nonāca RLB Zinību komisijas muzejā. Pirmo 63 etnogrāfisko priekšmetu vidū, kas laikā no 1875. līdz 1888. g. bija nodoti muzejam, liela daļa bija no Vidzemes.

E. Dinsberģis (1816.—1902.) 1876. g. sarakstīja pirmo «Etnogrāfiju» latviešu valodā, kurā lasītājus iepazīstināja ar Darvina mācību par cilvēka izcelšanos, ar Eiropas tautām, plašāk un kā pirmo aprakstīdams latviešu tautu.[79] E. Dinsberģis noklusē vai nesaskata atšķirības starp vidzemniekiem un kurzemniekiem un nepievēršas atsevišķu novadu aprakstam. Daudzus jautājumus (piemēram, latviešu etnoģenēzes problēmu) E. Dinsberģis nespēja risināt.[80]

Mitoloģiskās skolas pārstāvis Latvijā, vēlākais Latvijas universitātes profesors J. Lautenbahs-Jūsmiņš (1847.—1928.) seno latviešu dievu pasauli centās noformēt «zinātniski», izveidojot latviešu olimpu.

Šajā periodā etnogrāfisko materiālu vākšanai un etnogrāfijas pētīšanai bija ievērojama nozīme gan latviešu tautas aktivizēšanā cīņai pret feodālisma paliekām, gan Latvijas saimnieciskā, sabiedriskā un kultūras dzīvē, latviešu nacionālās kultūras izveidē.

Etnogrāfijas un folkloras materiālu vākšanas un pētīšanas darbu arī turpmākajā periodā sekmīgi veica F. Brīvzemnieks, K. Barons u. c., sniedzot ievērojamu ieguldījumu latviešu demokrātiskās kultūras attīstībā.

Taču līdz ar latviešu buržuāzijas ekonomisko nostiprināšanos, latviešu tautas sašķelšanos antagonistiskās šķirās un šķiru cīņas saasināšanos 19. gs. 80.—90. gados izmainījās arī latviešu reakcionārās buržuāzijas attieksme pret etnogrāfisko materiālu vākšanu. Latviešu reakcionārā buržuāzija centās tuvināties vācu buržuāzijai. Etnogrāfiskos materiālus, kas pierādīja latviešu buržuāzijas zemniecisko izcelšanos, daļa buržuāzijas sāka uzskatīt par nevajadzīgu «vecu mantu» un pievērsās vairāk t. s. māņu vākšanai.[81] Zinību komisija 80. gados faktiski ne tikai neveicināja etnogrāfisku materiālu vākšanu, bet ar nepatiku saņēma tautas iesūtītos etnogrāfiskos priekšmetus, «bez kādas kārtības» lika kastēs tikai tāpēc, ka «... negribēja kaitēt publikas krāšanas centībai».[82] RLB Zinību komisijas rakstu krājumos etnogrāfisko materiālu publikācijas bija zemā zinātniskā līmenī.[83] 19. gs. 80.—90. gados reakcionārā latviešu buržuāzija, slēpjoties aiz «tautības» lozunga, etnogrāfijas un folkloras materiālus centās izmantot «latviešu nesaticības novēršanai», t. i., šķiru cīņas notušēšanai. Šinī nolūkā tā ieteica dzīvē atjaunot seno «tautību», proti, atgriezties pie senajām tradīcijām — tautiskiem apģērbiem, ēdieniem, dieviem utt. Reakcionāro sencības ideju izplatīšana «tautības» atjaunošanai traucēja latviešu etnogrāfijas pētīšanu.

Latviešu reakcionārās buržuāzijas pasivitāti etnogrāfisko materiālu vākšanā izmantoja muižnieku ideologi, lai, balstoties uz latviešu tautas radītiem vēstures avotiem, parādītu latviešu tautas atpalicību. Šinī nolūkā latviešu etnogrāfiskos materiālus 19. gs. otrajā pusē vācu mācītāja A. Bīlenšteina (1826.—1907.) vadībā vāca reakcionārā Latviešu literārā (t. s. latviešu draugu) biedrība.[84]

19. gs. otrajā pusē Rietumeiropas buržuāziskajā etnogrāfijā galvenais virziens bija evolucionārā skola. Salīdzinot ar t. s. mitoloģisko skolu, evolucionārā skola bija savam laikam progresīva parādība. Zināmā evolucionārās skolas un, pirmkārt, izcilā angļu etnogrāfa un antropologa, pirmatnējās kultūras pētnieka E. Tailora (Tylor) (1832.—1917.) darbu[85] ietekmē atradās baltvācu etnogrāfs A. Bīlenšteins. Atzīstot, ka visu tautu kultūra zināmā attīstības pakāpē ir līdzīga, un uzskatot agrāko laikmetu latviešu tautas nodarbošanās, materiālās kultūras un dzīves veida paliekas latviešu tautas dzīvē 19. gs. otrajā pusē par latviešu tautas pašreizējā attīstības līmeņa rādītājiem, tāpat arī salīdzinot šos reliktus

---

[76] Skat. Baltijas Vēstnesis, 1869., 33.

[77] Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta, II. Rīgā, 1924., 7.—10. lpp.; arī Baltijas Vēstnesis, 1877., 37.

[78] Д. Э. Земзаре. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии и развитие латышской этнографической науки. — Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, т. XII, М. 1950, 56. lpp.

[79] «... lai paši ar savu tautu vispirmāk iepazītos un tad to ar citām tautām un citas tautas ar to salīdzina» (E. Dünsberg. Etnogrāfija..., V lpp.).

[80] «No kurām šīm tautiņām pēc līvu iznīkšanas latvieši cēlušies, to skaidri nezinu,» — raksta E. Dinsberģis (E. Dünsberg. Etnogrāfija..., 2.—3. lpp.).

[81] RLB ZK RK, XVIII, Rīgā, 1926., 6. lpp.

[82] Turpat, IX, Rīgā, 1884., 87. lpp.

[83] А. И. Погодин. Очерк развития латышской этнографии за последние пятнадцать лет. — Журнал Министерства народного просвещения, 1904, март, 89.—114. lpp.

[84] A. Bīlenšteins 1861. g. publicēja pirmo programu materiāļu vākšanai par «latviešu dzīvošanu un būšanu» (Latviešu Avīzes, 1861., 41.), kas tika atkārtoti publicēta 1862. g. (Latviešu Avīzes, 1862., 15.). Visu 19. gs. otro pusi dažādās avīzēs A. Bīlenšteins neskaitāmas reizes lūdza mācītājus, skolotājus, ķesterus u. c. vākt etnogrāfiskus, toponīmikas materiālus. 1888. g. A. Bīlenšteins kopā ar doc. E. Volteru un mācītāju R. Auniņu atkal publicēja programu ar 80 jautājumiem etnogrāfisku materiāļu vākšanai (Baltijas Vēstnesis, 1888., 46.; skat. Āronu Matīss. Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā. Rīgā, 1929., 255.—256. lpp.).

[85] E. Tylor. Researches into the Early of Mankind. London, 1866.; E. Tylor. Primitive Cultur. Researches into the development of mithology, religion, language, art and custom, vol. I—II, 7. ed. N. Y., 1924.

ar primitīvo Āfrikas tautu kultūru, A. Bīlenšteins latviešu etnogrāfijas pētīšanu uzskatīja ne tikai par svarīgu nozari kultūras tautu attīstības likumsakarību skaidrošanā, bet arī par avotu vācu kultūrtrēģerisma težu «zinātniskai» pierādīšanai.[86] Ar savu teoriju par koka laikmetu Latvijā (no II g. t. pr. m. ēras līdz 19. gs. otrajai pusei), kura pētīšanai, kā atzīst pats autors, veltīts viņa lielākais darbs,[87] A. Bīlenšteins centās pierādīt latviešu primitivitāti un vāciešu nopelnus latviešu civilizēšanā. Šo pašu domu pauž viņa pētījumi par biškopības svarīgo lomu «senlatviešu nomādu saimniecībā» 13. gs.,[88] par latviešu dzērieniem[89] u. c. Pūloties zinātniski pierādīt latviešu tautas primitivitāti un vācu kultūrtrēģeru nopelnus, A. Bīlenšteins centās realizēt savu dzīves mērķi — uzcītīgi strādāt un cīnīties par vācu stāvokli Baltijā.[90]

Pret šiem baltvācu etnogrāfu viltojumiem un latviešu reakcionārās buržuāzijas mēģinājumiem izmantot etnogrāfijas pētīšanu, lai propagandētu šķiru mieru, izplatītu buržuāziskā nacionālisma idejas,[91] 19. gs. 80. gadu beigās un 90. gados uzstājās latviešu demokrātiskās inteliģences un revolucionāri demokrātiskās kustības Jaunā strāva pārstāvji, kas grupējās ap laikrakstu Dienas Lapa. Viņi asi kritizēja tautisko bungu rībinātājus, kas centās «... cilvēka galveno uzdevumu atrast mūžīgā arheoloģijā un etnogrāfijā».[92] Taču pretēji latviešu reakcionārās buržuāzijas vēlākajiem apgalvojumiem jaunstrāvnieki nebūt nenoliedza etnogrāfisko materiālu vākšanas nozīmi.[93] Gluži otrādi — Dienas Lapa asi kritizēja buržuāzijas pasivitāti etnogrāfisko materiālu vākšanā.[94] Advokāts J. Pliekšāns rakstīja, ka «par maz meklēts šādu materiālu», un, ievērojot, ka «katrs gads, katrs mēnesis» tos aizrauj nebūtībā, lūdza RLB Zinību komisiju izstrādāt programu etnogrāfisku materiālu vākšanai.[95] Tādējādi revolucionāri demokrātiskā virziena pārstāvji pilnīgi noraidīja vulgāro uzskatu, ka sociālismam vienaldzīga kā etnogrāfija, tā folklora.[96] Taču Zinību komisija šai virzienā nekā nedarīja. «Lai nu varētu jo gaišāki noprast zināmas tautas kultūrisko gājienu un mērķi»,[97] ar latviešu tautu saprotot vēsturiski izveidojušos šķiriski diferencētu ļaužu kopumu, jaunstrāvnieki paši ķērās pie etnogrāfisko materiālu vākšanas organizēšanas. 1892. gadā Pēterburgas universitātes studenti sastādīja un publicēja plašu etnogrāfisko materiālu vākšanas programu.[98] Jaunstrāvnieku avīze Dienas Lapa J. Pliekšāna vadības laikā, sākot ar 1891. g., publicēja latviešu etnogrāfiskos materiālus speciālā etnogrāfiskajā pielikumā. Šeit publicēti materiāli arī par Vidzemes latviešu nodarbošanos, dzīves veidu, tautas medicīnu, paražām, folkloru u. c. Dienas Lapas etnogrāfiskais pielikums ir pirmais plašākais latviešu etnogrāfisko materiālu publicējums tā laika presē,[99] kas augsti tika novērtēts krievu etnogrāfu darbos.[100] J. Pliekšāna demogrāfiskajā pētījumā Latvieši tautas dzīve un kultūra apskatīta attīstībā un šķiriskā vērtējumā.[101] Tādējādi revolucionāri demokrātiskās kustības Jaunās strāvas dalībnieki likuši pamatu marksistiskai latviešu etnogrāfijas pētīšanai.

Ievērojams notikums latviešu, tai skaitā arī Vidzemes etnogrāfijas pētīšanas vēsturē ir X Viskrievijas arheoloģiskā kongresa laikā Rīgā 1896. g. sarīkotā latviešu etnogrāfiskā izstāde. Lai gan izstādes organizēšanu latviešu buržuāzija centās izmantot savu politisko mērķu realizēšanai, izstādes sagatavošanas laikā tika savākts samērā daudz etnogrāfiska materiāla, kam vēl šodien ir liela zinātniska nozīme. RLB Zinību komisija 1894. g. vasarā bija organizējusi ekspedīciju etnogrāfisko materiālu vākšanai Ziemeļ- un Rietumvidzemē, bet 1895. g. — Dienvid- un Austrumvidzemē.[102] Ekspedīciju dalībnieki savāca retus latviešu tautas apģērbus, rotaslietas, iedzīves priekšmetus, darba rīkus, zīmējumus, ēku plānus u. c., materiāliem gan nepievienojot nepieciešamo zinātnisko dokumentāciju.[103] Etnogrāfiskās izstādes sarīkošanas komiteja iespieda divas anketas — programas etnogrāfisko materiālu vākšanai, kuras 1896. g. janvārī izsūtīja sabiedriskiem darbiniekiem. Komiteja pareizi brīdināja nemeklēt retus, neikdienišķus priekšmetus un norādīja, ka dzīvē visparastākajiem priekšmetiem arī izstādē jābūt sastopamiem vislielākā skaitā.

Izstādei nepieciešamos kartēšanas darbus veica M. Siliņš, dalot Latvijas teritoriju novados pēc iedzīvotāju etniskā sastāva. Taču Siliņa sastādītās pir-

---

[86] Latviešu etnogrāfijas pētīšana var kļūt «... zu Schlüssen für die Entwicklungsgeschichte der anderen Völkern ... da die menschliche Natur, die menschliche Bedürftigkeit, die menschliche Befähigung in der Hauptsache überall die gleiche ist» (A. u. E. u. H. Bielenstein. Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Etnographie und Mythologie. Riga, 1896, 2. lpp.).

[87] A. u. E. u. H. Bielenstein. Minētais darbs. 1. lpp.; A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Etnographie, Kulturgeschichte und Archäologie der Völker Russlands im Westgebiet, I—II. St. Petersburg, 1907—1918, III lpp.

[88] A. u. E. u. H. Bielenstein. Minētais darbs. 33. lpp.

[89] Turpat, 35. u. turpm. lpp.

[90] A. Bielenstein. Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. Riga, 1904, 56. lpp. Skat. arī Düna-Zeitung, 1907, 145; R. Wittram. Baltische Geschichte. München, 1954, 200. lpp.

[91] «... priekš tautiskā gara pacelšanas un tautas un tēvu zemes mīlestības uzkurināšanas» (Balss, 1888., 37.).

[92] J. Rainis. Pro domo sua (Dienas Lapa, 1894., 282.).

[93] P. Šmits. Zinību komisijas piecdesmit darba gadi. — RLB ZK RK, XVIII, Rīgā, 1926., 6. lpp.

[94] Dienas Lapa, 1889., 47.; 1890., 186.

[95] Turpat, 1887., 65.

[96] J. Rudzītis. Raiņa folkloristisko interešu un uzskatu izaugsme. — Valodas un literatūras institūta raksti, XV, Rīgā, 1962., 162. lpp.

[97] Dienas Lapa, 1889., 47.

[98] Programa tautas gara mantu krājējiem. Jelgavā, 1892.

[99] Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums, I, 1891., 168. lpp.; II, 1892., 192. lpp.; III, 1893., 192. lpp.; IV, 1894., 180. lpp.

[100] А. Л. Погодин. Minētais darbs. 89. lpp.

[101] J. Rainis. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīgā, 1951., 535.—563. lpp.

[102] V. Plutte. Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arķeoloģiskā kongresa laiku. Rīgā, 1896., 2. lpp.; Pirmajā ekspedīcijā piedalījās skolotājs P. Ābols, zīmētājs J. Krēsliņš un inženierzinātņu students Kr. Zievarts; otrajā — J. Krēsliņš (Baltijas Vēstnesis, 1896., 130.).

[103] Ekspedīcijā 1895. g. ieguva 85 darba rīkus un iedzīves priekšmetus, 31 apģērba gabalu, 70 rotaslietas, 8 muzikas instrumentus, 129 auduma paraugus u. c. materiālus (Baltijas Vēstnesis, 1895., 37.; V. Plutte. Minētais darbs. 64.—106. lpp.).

mās latviešu etnogrāfiskās kartes[104] un iedalījums novados neiztur zinātnisku kritiku.[105]

Lai gan latviešu etnogrāfiskā izstāde paredzēja «...dot vispusīgu bildi no latviešu dzīves», visbagātāk izstādē bija pārstāvēti latviešu tautas goda apģērbi.[106] Etnogrāfiskā izstāde darbojās no 1896. g. 1. augusta līdz 15. novembrim, pievērsa lielu publikas uzmanību[107] un deva ierosinājumus tālākai etnogrāfisko materiālu vākšanai un etnogrāfijas pētīšanai.

Latviešu tautas medicīnas materiālu vākšanai un publicēšanai 19. gs. beigās pēc F. Brīvzemnieka ierosinājuma pievērsās Tartu universitātes Medicīnas fakultātes students, vēlāk pazīstamais ķirurgs profesors Jēkabs Alksnis (1870.—1957.), kas Tartu Farmakoloģijas institūta profesora R. Koberta vadībā sarakstīja darbu Latviešu tautas medicīnas materiāli.[108] Vēlāk J. Alksnis publicēja RLB piesūtītos medicīnas vēstures materiālus,[109] kuru vidū sevišķi daudz bija no Vidzemes — Cesvaines, Kokneses, Ērgļiem, Piebalgas un citām vietām. J. Alkšņa apstrādātajiem un publicētajiem tautas medicīnas materiāliem ir liela nozīme latviešu tautas medicīnas vēsturē.

Nolūkā iepazīstināt krievu lasītājus ar latviešu tautas materiālo kultūru un dzīves veidu ģeogrāfs J. Novoselovs 1911. g. M. Siliņa redakcijā izdeva rakstu krājumu Latvieši.[110] Autors kā aculiecinieks apskata latviešu zemnieku nodarbošanos, pārtiku, apģērbu, paražas 20. gs. sākumā, atkārtoti uzsverot, ka latvieši ir miermīlīgi zemnieki.[111] Šo tezi autors sevišķi uzsvēris tādēļ, lai izgaisinātu Krievijas valdošajās aprindās pēc 1905. g. revolūcijas pastāvošo uzskatu, ka visi latvieši ir revolucionāri. Nolūkā latviešus tuvināt Krievijai un saglabāt buržuāzijas rokās varu pār darbaļaudīm autors ieteica Vidzemē un Kurzemē ievest zemstes un likvidēt Baltijas īpatnības. Latviešiem parasto dzīves veidu vienkāršās autors nepareizi izskaidro tikai ar ģeogrāfiskās vides ietekmi.[112]

Pret tautisko romantiķu, sevišķi J. Lautenbaha viltojumiem latviešu mitoloģijā savu darbību jau jaunstrāvnieku laikā sāka virzīt viens no pirmajiem latviešu folkloristiem un etnogrāfiem P. Šmits (1869.—1938.). Ar saviem pētījumiem etnogrāfijā, folklorā, valodniecībā 20. gs. sākumā P. Šmits sagrāva romantiķu izveidoto pseidotautisko «olimpu», liekot pirmos akmeņus latviešu kultūras vēstures pamatos.

Taču visumā 20. gs. sākumā etnogrāfisko materiālu vākšanai un etnogrāfijas pētīšanai Latvijā divkāršā nacionālā jūga, latviešu buržuāzijas politiskā vājuma un saasinājušās šķiru cīņas apstākļos netika piegriezta vērība.

Jauns laikmets Latvijas un arī Vidzemes vēsturē sākās pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras Krievijā, kuras izcīnīšanā aktīvi piedalījās arī latviešu darbaļaudis. 1917. g. novembrī neokupētajos Cēsu, Valmieras, Valkas apriņķos nodibinājās pirmā Latvijas padomju valdība — Iskolats ar Fr. Roziņu priekšgalā. Taču vācu karaspēka uzbrukumu rezultātā padomju vara Vidzemē 1918. g. februārī tika apspiesta. Pēc vācu okupantu izdzīšanas 1918. g. decembrī — 1919. g. janvārī Vidzemē nodibinājusies padomju vara uzsāka plašu sociālisma celtniecības darbu. Padomju vara ķērās pie Vidzemes sagrautās rūpniecības atjaunošanas, konfiscēja muižnieku un baznīcu zemes, uz kuru pamata nodibināja padomju saimniecības. Strādniekiem un laukstrādniekiem noteica 8 stundu darbadienu. Pirmo reizi Latvijas vēsturē latviešu darbaļaužu bērniem tika nodrošināta bezmaksas izglītība latviešu valodā. Darbojās plašs kultūras un izglītības iestāžu tīkls. Taču 1919. g. vidū latviešu buržuāzijai ar ārzemju imperiālistu visaktīvāko atbalstu izdevās apspiest padomju varu Vidzemē.

Buržuāzijas kundzības laikā (1920.—1940.) Vidzeme pārvērtās par tipisku lauksaimniecības novadu. Vidzeme bija visretāk apdzīvotais Latvijas apgabals (17,6 cilvēki uz 1 km²). Iedzīvotāju dabiskais pieaugums Vidzemē bija zemāks nekā pārējos Latvijas apgabalos, turklāt tas uzrādīja tendenci joprojām samazināties. 20. gs. 30. gadu otrajā pusē iedzīvotāju dabiskais pieaugums noslīdēja zemāk par 1 cilv. uz 1000 iedzīvotājiem gadā. Tas izraisīja bažas pat buržuāzijas aprindās.[113]

Pēc aramzemes daudzuma Vidzeme ieņēma pēdējo vietu Latvijā. Turpretī pēc pļavu daudzuma Vidzeme, it sevišķi tās vidiene (Valmieras, Cēsu, arī Madonas apkārtne), bija bagātākā Latvijā. Vidzemei raksturīgākie laukaugi bija rudzi, āboliņš, kartupeļi, auzas, lini (Ziemeļaustrumvidzemē). Vidzemes turīgo zemnieku saimniecības specializējās piena un gaļas lopkopībā. Samērā plašais budžu slānis nežēlīgi ekspluatēja bezzemniekus. Ekspluatācija veicināja šķiru cīņas saasināšanos. Komunistiskās partijas vadībā Vidzemes darbaļaudis buržuāziskās varas gados neatlaidīgi cīnījās par gaišāku nākotni.

Buržuāziskās Latvijas sākuma posmā novērojama zināma etnogrāfijas materiālu vākšanas atdzīvošanās. Laikā no 1920. līdz 1924. g. etnogrāfiskos materiālus vāca Latvijas universitātes Arhitektūras fakultātes studenti. 1923. g. P. Šmits publicēja Programu tautas tradīciju krājējiem, kurā bija sniegti norādījumi arī etnogrāfisku materiālu (tautas celtniecības materiālu, darba rīku, apģērbu, ēdienu, paražu) vākšanai.[114]

---

[104] Tā, piemēram, kartē «Latviešu apdzīvotās zemes» M. Siliņš Vidzemē, balstoties tikai uz tautas tērpiem, izdala Rīgas novadu, Gaujas apvidu, Vidzemi, Vidzemes jūrmalu un daudzus citus sīkus novadus.

[105] Ā. Karnups. Matīss Siliņš. — Senatne un Māksla, 1936., I, 151.—153. lpp.

[106] Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos (1868.—1928. g.). Rīgā, 1928., 91. lpp.

[107] RLB ZK RK, XI, Rīgā, 1887., 121.—125. lpp.

[108] J. Alksnis. Materialien zur lettischen Volksmedizin. — Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institut zu Dorpat. Halle, 1894.

[109] J. Alksnis. Tautas medicīnas materiāli. — RLB ZK RK, XII, Jelgavā, 1898., 1.—46. lpp.; Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos (1868.—1928. g.). Rīgā, 1928., 158. lpp.

[110] Юрий Новоселов. Латыши. Очерки по этнографии и современной культуре латышей. Рига 1911.

[111] Turpat, 5.—6. lpp.

[112] Turpat, 13. lpp.

[113] Sējējs, 1940., 1.

[114] P. Šmits. Programa tautas tradīciju krājējiem. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, II—VI, 1923.

Latviešu Etnogrāfiskā muzeja (kopš 1924. g. Valsts vēsturiskā) un 1923. g. dibinātās Piemineķu valdes no 1924. līdz 1931. g. organizēto etnogrāfisko ekspedīciju rezultātā paplašinājās muzeju etnogrāfisko materiālu kolekcijas. Zināms darbs tika veikts arī Vidzemes etnogrāfiskā materiāla vākšanā, sevišķu vērību veltījot Piebalgas apkārtnei kā vienam no latviešu «nacionālās kultūras centriem». Rezultātā vairāk tika izpētīti tikai Cēsu un Madonas apriņķi,[115] turpretī pārējā Vidzeme etnogrāfiem lielā mērā palika «mēms» novads.

Etnogrāfisko materiālu vākšana buržuāziskās Latvijas laikā bija nesistemātiska, tai bieži bija gadījuma raksturs,[116] materiāliem trūka nepieciešamās zinātniskās dokumentācijas. Tādējādi savāktie materiāli atspoguļoja buržuāziskās Latvijas etnogrāfijas metodoloģiskos trūkumus. Taču arī šādu etnogrāfisko materiālu tika savākts maz. Pat buržuāziskajā presē parādījās pārmetumi par Etnogrāfiskā muzeja bezdarbību, par to, ka muzejā vāc tikai tautas tērpus,[117] ka nav savākti ne darba rīki, ne iedzīves priekšmeti, ka muzejs par augstu cenu iepērk zinātniski nedokumentētas, nevērtīgas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas[118] utt.

Ar 1932. g. Piemineķu valdes etnogrāfisko ekspedīciju darbība izbeidzās. Latviešu buržuāzijas politisko mērķu sasniegšanai vēsturiskā etnogrāfija neizrādījās tik noderīga kā arheoloģija. Arheoloģija, pētot «brīvo un neatkarīgo Senlatviju», kļuva par zinātnes nozari, kas vislabāk varēja pierādīt latviešu tautas «seno varenību, vienotību», nacionālas valstis 12.—13. gs., aizdzīt aizmirstībā 700 gadus ilgos verdzības laikus. Arheoloģijas attīstībai no ārzemēm aicināja speciālistus, tika sarīkoti arheologu kongresi, arheologi komandēti ārzemju studijās utt. Turpretī etnogrāfija, kuras uzdevums bija pētīt latviešu tautas kultūru un dzīves veidu 700 gadu verdzības laikā un kas parādīja latviešu senčus kā ekspluatācijas objektus, bija no buržuāziskās varas vīru politikas viedokļa neaktuāla zinātne. Šis uzskats sevišķi sāka dominēt pēc Ulmaņa diktatūras nodibināšanas 1934. g. 15. maijā. 1936. g., mainoties Valsts vēstures muzeja direktoram (etnogrāfu M. Siliņu nomainīja arheologs), tika gandrīz pilnīgi pārtraukti M. Siliņa nelielie pasākumi latviešu etnogrāfijas pētīšanā. Arī Piemineķu valdes vadība galveno vērību veltīja arheoloģijai. Etnogrāfija buržuāziskās Latvijas universitātes Filoloģijas-filozofijas fakultātes vēstures nodaļas disciplīnu skaitā neatradās veselus divdesmit gadus; etnogrāfu kadri netika gatavoti, etnogrāfijas problemātiku savos pētījumos neuzņēma arī 1936. g. nodibinātais Latvijas vēstures institūts. 1938. g. izdotajā Latvijas zinātnes attīstības apskatā[119] velti meklēt etnogrāfijai veltītas nodaļas, pat etnogrāfijas vārda. Ar etnogrāfiju nedaudz nodarbojušies filologi-folkloristi (P. Šmits, K. Straubergs), ārsti (J. Alksnis), arhitekti (P. Kundziņš, P. Ārends, J. Jaunzems, O. Tīlmanis), mākslinieki (J. Bīne, Ed. Paegle, A. Dzērvītis), arheologi u. c. Tikai 1938./39. un 1939./40. mācību gadā uzaicinātais zviedru etnologs Dags Trocigs Latvijas universitātē lasīja fakultatīvu etnogrāfijas kursu. 1939. g. docents Trocigs organizēja etnogrāfiskas ekspedīcijas, kurās piedalījās dažādu specialitāšu studenti. Sadarbībā ar doc. Trociga etnogrāfijas semināru Valsts vēsturiskais muzejs 1939. g. izdeva vairākas «aptaujas lapas» etnogrāfisko materiālu vākšanai. To, ka etnogrāfija kā pātstāvīga vēstures zinātnes nozare buržuāziskās Latvijas laikā nepastāvēja, nevar noliegt pat latviešu emigranti.[120]

Nelielos pētījumus latviešu etnogrāfijā buržuāzija centās novirzīt tai izdevīgā tematikas lokā un pakļaut savām politiskām un ideoloģiskām interesēm.

Nolūkā atjaunot un tālāk izveidot t. s. tīro latvisko mākslu, pierādīt latviešu kultūras pārākumu pār kaimiņu tautu kultūrām buržuāziskā etnogrāfija zināmu vērību pievērsa latviešu tautas mākslai un latviešu zemnieku goda tērpiem. Kopš 19. gs. otrās puses savāktie etnogrāfiskie materiāli šajās jomās deva iespēju plašām publikācijām un zināmiem vispārinājumiem.[121]

Goda tērpus propagandēja dažādas buržuāziskās organizācijas (Sieviešu naçionālā liga u. c.), žurnāli (Latvijas Saule, Zeltene u. c.), rīkotās izstādes Latvijā un ārzemēs. Taču arī publicējumi par tautas tērpiem, kurus buržuāziskā zinātne uzskatīja par savu sasniegumu kalngaliem, tāpat kā dažādās izstādes, pauda nezinātniskas teorijas.[122] Piemēram, Ed. Paegle, E. Brastiņš, M. Siliņš un A. Dzērvītis sludināja, ka latvieši esot iemācījuši darināt celu jostas slaviem, turkmēņiem un pat koptiem Ēģiptē.[123]

Blakus tautas tērpiem buržuāziskā etnogrāfija lielāku uzmanību pievērsa arī latviešu zemnieku celtniecībai.[124] Plašākus pētījumus latviešu zemnieku celtniecībā, sevišķi par Vidzemes zemnieku dzīvojamo riju, veica arhitekts P. Kundziņš.[125] Taču kā arhitektu savāktie celtniecības materiāli, tā viņu pētījumi ir atrauti no laikmeta sociālekonomiskās vides, iesliecas vairāk tehnikas vēstures virzienā un tāpēc mazāk noder latviešu kultūras un dzīves veida attīstības likumsakarību noskaidrošanai. Idealizētu latviešu zemnieku kultūru un dzīves veidu pagātnē, it sevišķi pēc 1934. g., bija uzdots paust 1924. g. nodibinātajam Latvijas Brīvdabas muzejam.

---

[115] Latvju kultūras atlants (prospekts). Rīgā, 1940., 4. lpp.

[116] Latvijas Saule, 1925., 25.

[117] Latvis, 1923., 623., 633.

[118] Jaunākās Ziņas, 1933., 265.

[119] Zinātne tēvzemei divdesmit gados (1918.—1938.). Rīgā, 1938., 75.—77.

[120] Z. Ligers. Die Volkskunde in Lettland. — Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Bd. 44, H. 3, 1947.

[121] Latvju raksti, I—III. Rīgā [1924.—1931.]; Latviešu tautas tērpi. Red. A. Dzērvītis u. c. Rīgā, 1936.; E. Kiwicka un A. Karnups. Novadu tērpi [15 burtnīcas]. Jelgavā, 1938.—1939.

[122] Tā, piemēram, Piebalgas, Smiltenes, Valmieras, Mazsalacas, Rūjienas latvieši tika dēvēti par «ķūļiem», daļa Vidzemes un daļa Latgales par Latuvu utt. (Latvijas Saule, 1927., 60., 764. lpp.).

[123] J. Niedre. Etnogrāfijas zinātnes stāvoklis Latvijas PSR (Rokraksts, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.). 16. lpp.

[124] Materiāli par Latvijas būvniecību, I—V. Rīgā, 1921.—1931.

[125] P. Kundziņš. Dzīvojamā rija Latvijā. — Latvijas Universitātes raksti, Arhitektūras fakultātes sērija, I, 7, Rīgā, 1934.

Viens no lielākajiem trūkumiem buržuāzisko etnogrāfu darbā bija viņu interese vienīgi par senākajiem laikiem, proti, par feodālisma sabiedriski ekonomisko formāciju. Pārmaiņām, kādas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā konstatējamas Vidzemes latviešu kultūrā un dzīves veidā, viņi nepievērsa nekādu uzmanību. Rezultātā daudzas etnogrāfijai ļoti svarīgas Vidzemes latviešu kultūras un dzīves veida izmaiņas netika ne fiksētas, ne pētītas. Otrkārt, latviešu buržuāziskie etnogrāfi, sekojot latviešu buržuāziskās «vēstures tēvam» J. Krodziniekam-Krīgeram (1851.—1924.), atzina, ka Latvijas vēsture ir zemnieku vēsture.[126] Tā kā latvieši ir zemnieku tauta, latviešu kultūra ir zemnieku kultūra, tāpēc strādnieku šķira, amatnieki, tirgotāji u. tml. pēc buržuāzisko etnogrāfu domām nav etnogrāfiskas pētīšanas objekts. Pat iecerētajā plašajā Latvju kultūras atlantā bija paredzēts atspoguļot tikai «zemnieku darba dzīvi»,[127] lai gan atlanta organizētāji pieļāva etnogrāfisku materiālu vākšanu arī pilsētās.[128]

Buržuāziskās Latvijas etnogrāfu nedaudzajos pētījumos vērojama galvenokārt divu Rietumeiropas «etnogrāfijas skolu» ietekme. Viena no tām bija formālistiskā kultūras migrācijas teorija ar dažādiem tās paveidiem. 19. un 20. gs. mijā Vācijā bija kļuvusi populāra Grebnera t. s. kultūrvēsturiskā skola ar tās kultūras loku teoriju. Šīs skolas pārstāvji atmeta agrākai evolucionārajai skolai raksturīgo kultūras vienotības un attīstības ideju un sāka kultūras parādības uzskatīt par vienreizējām, neatkārtojamām. «Kultūras loku» teorija, apgalvodama, ka kultūra rodas un pastāv pati par sevi, ka kultūras attīstās galvenokārt aizgūstot un ka tauta apgūst pa pasauli klīstošas idejas, bet pati kultūru nerada, līdz ar to noliedza tautas masu jaunrades lomu, tautas nacionālo kultūru. Ja jaunlatviešu kustības periodā un pat vēl 19. gs. beigās latviešu buržuāziskie etnogrāfi latviešu tautas dzīves veidu, paražas parasti uzskatīja par īpatnēju latviešu «tautas gara» veidojumu, tad 20. gs. sākumā, kad līdz ar Latvijas kapitālistiskās saimniecības starptautisko sakaru nostiprināšanos latviešu buržuāzija sāka vairāk orientēties uz «Eiropas kultūras tautām», latviešu zinātnieki (piemēram, P. Šmits, vēlāk A. Bērzkalne) kultūras migrācijas teorijas ietekmē latviešu kultūru sāka uzskatīt par pārnacionālu parādību, kurā «kultūras ceļošanas rezultātā ieviesušies Indijas, Austrālijas, Bizantijas, Balkānu u. c. kultūru elementi».[129] Pēc P. Šmita domām, latviešu kultūra nekad nav «... stāvējusi ārpus valdošām kultūras strāvām Eiropā», nav attīstījusies «bez pastāvīgiem sakariem ar lielākiem kultūras centriem».[130]

Etnogrāfijas jautājumus risinot tikai no valodnieka un folkloristа pozicijām, šīs teorijas ietekmē P. Šmits daudzreiz kļūdījās. Tā no latviešu valodā sastopamajiem vāciskajiem amatniecības terminiem, kas latviešu valodā izplatījās pēc tam, kad pilsētu amatniecība bija kļuvusi par vācu monopolu, P. Šmits secināja, ka gandrīz visu amatniecību latvieši aizguvuši no vāciešiem, jo «... vācu kultūra, kas bija augstāka, ņēma, zināms, virsroku pie latviešiem».[131] Šāds apgalvojums runā pretī arheologu pētījumiem par latviešu amatniecības augsto attīstības pakāpi 11.—13. gs. Tādējādi P. Šmits noslīd līdz vācu kultūrtrēģerisma atbalstīšanas pozicijām.

Kultūras migrācijas teorijas piekritēji latviešu tautas materiālās kultūras un dzīves veida attīstību neizskaidroja ar tās iekšējiem attīstības likumiem, bet ar dažādām blakus parādībām, piemēram, ar dažādu tautu un šo tautu kultūras pārvietošanos. Sevišķi šai sakarā tika uzsvērta zviedru, somu un Rietumeiropas tautu ietekme. Tā kultūras migrācijas teoriju ietekmē izplatījās viena no populārākajām nezinātniskajām latviešu buržuāzisko etnogrāfu teorijām, t. s. normāņu teorija, kuru aizstāvēja M. Siliņš un R. Zariņš.[132] Ar normāņu kultūras ietekmi jau 8.—9. gs. buržuāziskie etnogrāfi izskaidroja Daugavas krastos dzīvojošo latviešu materiālās kultūras augstāko līmeni. Normāņu teoriju latviešu buržuāzija izmantoja, lai pierādītu latviešu tautas piederību pie «Rietumu kultūras loka». Tāpēc šo teoriju arī šodien sevišķi cītīgi cenšas atdzīvināt latviešu buržuāziskie emigranti, konstatējot pat veselus «vikingu laikmetus» Latvijā.[133]

Migrācijas teorijas piekritēji latviešu kultūras sakarus meklēja gan ar Somiju, Balkāniem, Austrāliju un Indiju, bet apzināti noklusēja latviešu kultūras sakarus ar kaimiņu tautām. Vidzemes etniskās vēstures problēmas risinot, te jārunā, pirmkārt, par igauņu, lībiešu, vācu un krievu kultūras ietekmju noklusēšanu. Lībiešu jautājuma pētīšanai līdz šim lielākoties pievērsās baltvācu un igauņu speciālisti, aprobežojoties galvenokārt gan tikai ar lībiešu valodas, mazāk — ar paražu pētīšanu dažādos laika posmos.[134] Latviešu zinātnieki lībiešu, it īpaši Vid-

---

[126] Šo tezi buržuāziskie etnogrāfi atkārtoja vairākkārt. Skat. Ā. Karnups. Par arāju, zemi un arāja dzīvi. — Sējējs, 1940., 2., 121. lpp.; N. Vīksniņš. Mēģinājums raksturot latvieti un viņa kultūru. — Burtnieks, 1935., 1., 366.—375., 443.—451. lpp.; J. Bičolis. Latviešu lauku sētas etnogrāfiskā vērtība. — Ceļi, VIII, 1937., 50. lpp. Lai pierādītu latviešu tautas primitīvismu, baltvācu vēsturnieki un vācu mācītāji jau 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē bija «atklājuši», ka latvieši nav vis tauta, bet gan tikai zemnieku kārta, un kā tādai tiem jāsaplūst ar vāciešiem (Mājas Viesis, 1858., 16.).

[127] Latvju kultūras atlants. 14. lpp.

[128] Kr. Ancītis. Latvju kultūras atlants. Rīgā, 1943., 23.—24. lpp., 15. §.

[129] Dzimtenes Vēstnesis, 1909., 246.; P. Šmits. Latviešu etnogrāfija. — Latviešu literatūras vēsture, I, Rīgā, 1935., 74. lpp.; P. Šmits. Seno latviešu zemkopība. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930., 12., 549. lpp.

Ar migrāciju latviešu tradīciju attīstību mēģināja izskaidrot folkloriste A. Bērzkalne, apgalvojot, ka tautas tradīcijas izplatās no zemes zemē pa «... vispārējiem kultūras ceļiem un iet no kulturāli augstākstāvošas tautas uz zemāko» (Skat. A. Bērzkalne. Pamatjēdzieni par tautas dzeju. Rīgā, 1937., 1. lpp.). N. Vīksniņš latviešu kultūras attīstību mēģināja izskaidrot ar «kultūras loku» ietekmi, kas nākot pat no Austrālijas (Skat. N. Vīksniņš. Mēģinājums raksturot latvieti un viņa kultūru. 372. lpp.).

[130] P. Šmits. Latviešu etnogrāfija. — Latvijas zeme, daba, tauta, III, 74. lpp.

[131] Turpat, 59. lpp.

[132] М. К. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, № 3, 140.—141. lpp.

[133] A. Schwabe. The Story of Latvia. Stockholm, 1950, 7. lpp.

[134] F. J. Wiedemann. Über die livische Sprache und ihr Verhältniss zu der ehstnischen. St. Pétersbourg, 1859; F. Waldhauer. Zur Antropologie der Liven. Dorpat, 1879;

zemes lībiešu jautājumam, atskaitot pāris rakstu, nav pievērsuši speciālu uzmanību.[135] Rezultātā Vidzemes ziemeļrietumu daļā līdz pat 19. gs. vidum[136] dzīvojošo lībiešu ietekmes robežas un jomas Vidzemes latviešu materiālajā kultūrā un dzīves veidā līdz šim palikušas pilnīgi neizpētītas. Lai gan Ziemeļvidzemē jūtama spēcīga igauņu, bet Dienvidigaunijā — latviešu kultūras ietekme, Latvijas etnogrāfijā līdz pat pēdējam laikam nav piegriezta vērība latviešu un igauņu kultūras mijiedarbībai.[137] Izņemot tendenciozos kultūrtrēģerisma garā uzrakstītos baltvācu vēsturnieku darbus, nav veikti pētījumi arī par vācu kultūras ietekmi Vidzemē,[138] tāpat par latviešu un vācu kultūras savstarpējo mijiedarbību 1766. g. dibinātās Iršu kolonijas apkārtnē.[139] Latviešu buržuāziskie etnogrāfi un vēsturnieki emigrācijā, tāpat kā 20.—30. gados, joprojām skandina, ka latviešu tautas kultūrā un dzīves veidā nav nekā kopēja ar latviešu kaimiņu tautām, it sevišķi ar krievu tautu, tādējādi cenšoties «pierādīt», ka Latvijas iekļaušanās Padomju Savienībā ir pretrunā ar visu vēstures attīstības gaitu.[140] Etnogrāfs Z. Ligers, atkārtojot iepriekš minēto A. Bīlenšteina tezi par latviešu primitivitāti, cenšas pierādīt, ka Latvijas pilsētu izcelšanās un attīstība viduslaikos ir vācu feodāļu nopelns.[141]

Tā redzam, ka kultūras migrācijas teorijas un tās dažādu paveidu ietekmes rezultātā daļa buržuāziskās Latvijas etnogrāfijas pētnieku bieži orientējās uz dažādu attālu ietekmju meklējumiem, vienlaikus ignorējot dziļākus latviešu materiālās un garīgās kultūras un dzīves veida iekšējās attīstības cēloņus un kaimiņu tautu ietekmes.

No otras puses, buržuāziskās Latvijas etnogrāfu pētījumus ietekmēja zināms iepriekš minētās «mitoloģiskās skolas» epigonisms, kura redzamākie pārstāvji bija J. Lautenbahs un L. Bērziņš. «Mitoloģiskās skolas» pārstāvji latviešu kultūru uzskatīja par vēsturiski nemainīgu parādību, par kāda nenoteikta tautas «ģeniālā gara» izpausmi, par kategoriju, kas nav atkarīga no tautas sociālekonomiskajiem apstākļiem.[142] Saprotams, ka, pieturoties pie šādiem uzskatiem, materiālā kultūra latviešu tautas kultūras un dzīves veida pētīšanā tika ignorēta.

Buržuāzisko etnogrāfu mēģinājumi atraut latviešu tautas kultūras parādības kā etniskās pētīšanas objektus no konkrētā kultūras veidotāja — tautas un pārvērst tās par patstāvīgu kategoriju, kas pastāv ārpus telpas un laika, noveda pie kļūdainiem secinājumiem. Abas šīs teorijas noderēja buržuāzijai latviešu kultūras vēstures idealizācijai, šķiru miera sludināšanai un buržuāzijas kundzības nostiprināšanai.

Jauns laikmets Latvijas vēsturē sākās pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā 1940. g., bet jo sevišķi pēc vācu fašistu izdzīšanas 1944. g. Padomju varas gados Vidzeme pārvērtusies par augsti attīstītu industriāli agrāru Latvijas apgabalu. Uz 1961. g. 1. oktobri Vidzemē bija 302 kolektīvās saimniecības un 56 padomju saimniecības. Tās ir ar modernu tehniku bagātīgi apgādātas sociālistiskas lielsaimniecības, kas specializējas galvenokārt piena un gaļas ražošanā. Vidzemes padomju saimniecībām un kolektīvajām saimniecībām specializējoties piena un gaļas lopkopībā, graudaugu un pākšaugu sējumu platības 1960. g. Vidzemē sastādīja tikai 25%, bet ziemas kviešu — tikai 13% no republikas sējumu kopplatības. Turpretī kultivētās ganības aramzemē Vidzemē 1960. g. sastādīja 42% no republikas kultivēto ganību platības aramzemē. Plaši ieviešas kukurūzas audzēšana lopbarībai. Ja 1958. g. Vidzemes saimniecībās kukurūza aizņēma 4002 ha, tad 1960. g. — gandrīz piecas reizes vairāk — 19139 ha. Lauksaimniecības mehanizācijas rezultātā Vidzemes laukos izveidojušās jaunas profesijas, kā traktoristi, kombainieri, virpotāji u. tml.

Līdz ar latviešu buržuāziskās nācijas ekonomiskās bazes — kapitālisma likvidēšanu pilsētās un laukos beigusi pastāvēt latviešu buržuāziskā nācija. 50. gadu sākumā līdz ar sociālisma uzcelšanu izveidojās latviešu darbaļaužu ekonomiskās un kultūras dzīves kopība, kas izpaužas ekonomisko un garīgo interešu vienotībā; izveidojās latviešu sociālistiskā nācija. Latviešu sociālistiskā nācija sastāv no divām draudzīgām šķirām — strādniekiem un kolhozu zemniekiem un starpslāņa — padomju inteliģences. Latviešu sociālistiskās nācijas vadošais spēks ir strādnieku šķira ar tās avangardu Komunistisko partiju priekšgalā. Latviešu sociālistiskajai nācijai raksturīga morālpolitiskā vienība, saliedētība, padomju patriotisms un draudzība ar citām tautām.

Iedzīvotāju skaits Vidzemē (ieskaitot Rīgu) no 767,8 tūkst. 1935. g. pieaudzis līdz 1032,8 tūkst. (147,5%) 1959. g. Sociālistiskās rūpniecības izaugsmes rezultātā sevišķi strauji iedzīvotāju skaits palielinājies Vidzemes pilsētās. Tā iedzīvotāju skaits Rīgā no 367,1 tūkst. 1935. g. pieaudzis līdz 604,6

J. A. Sjögren. Livische Grammatik, nebst Sprachproben... — Sjögren's gesammelte Schriften, II, St. Petersburg, 1861; O. Loorits. Liivi rahva usund, I—III. Tartu, 1926—1928; А. А. Аристе. Ливы и ливский язык. — Известия АН ЭССР, т. 7, Серия общественных наук, 1951, № 1.

[135] Fr. Kārkluvalks. Lībieši. Vēsturiski etnogrāfisks raksts. — Sēta, Daba, Pasaule, VII, Rīgā, 1892.; A. Riekstiņš. Lībiešu senatne. — Brīvās Zemes Ilustrētais Pielikums, 1933., 4.

[136] A. v. Hagemeister. Marz Sahrum, der letzte Live der Umgegend Wenden. — Inland, 1859, 41; Pēdējais piemineklis lībiešiem. — Jaunākās Ziņas, 1926., 233.

[137] Vienīgi valodnieki mēģinājuši pierādīt, ka zvejniecības un tirdzniecības jomā lībieši — igauņi spēcīgi ietekmējuši latviešus, turpretim zemkopības un lopkopības jomā — latvieši igauņus (Skat. E. Blese. Kāds vārds par sakariem latviešu un igauņu valodas starpā. — Latvijas—Igaunijas Biedrības Mēnešraksts, 1931., 1., 24.—27. lpp.).

[138] Th. Doebner. Der Einfluss der deutschen Kultur auf die Letten. — Deutsche Erde, 1903, 1.

[139] Al. Pahlen. Hirschenhof und Helfreichshof, die einzige deutsche Bauernkolonie in Livland. — Deutsche Erde, 1902, 6.

[140] C. Z. Milosch. Die Baltischen Völker. — Der Monat, 4, 1952, 451.—466. lpp.; H. Rimscha. Balten, Deutschbalten und Baltische Kultur. — Baltische Hefte, 2. Jg., 1, Oktober, 1955, 2.—6. lpp.; Inno Karl. Wohin gehört das Baltikum? — Scholar, Heidelberg, 1948, 2/3, 125.—149. lpp.

[141] Z. Ligers. Histoire des villes de Lettonie et d'Estonie... Paris, 1946.

[142] J. Niedre. Latviešu folklora. Rīgā, 1948., 24. lpp.; L. Bērziņš. Ievads latviešu tautas dzejā, I. Rīgā, 1940., 7. lpp.; K. Ancītis. Tagadnes uzdevumi tautas gara mantu vākšanā un krāšanā. — Raksti un Māksla, 5., 1940., 446. lpp.

tūkst. (165%) 1959. g. Ievērojamas izmaiņas notikušas Vidzemes iedzīvotāju nacionālajā sastāvā, sevišķi pilsētās. Lielu palīdzību ar speciālistu kadriem latviešu tautai pēc otrā pasaules kara sniedza krievu tauta. Rezultātā krievu iedzīvotāju skaits Vidzemē no 1,5% 1935. g. palielinājās līdz 12,8% uz laukiem un 19,7% Vidzemes rajonu pilsētās un strādnieku ciematos 1959. g. Sevišķi strauji krievu, ukraiņu un baltkrievu skaits pieaudzis Rīgā — no 8,1% 1935. g. līdz 44,8% 1959. g. Vācieši, kuru skaits Vidzemē un Rīgā 1935. g. sasniedza 40 tūkst., pēc repatriācijas tagad šeit kā tautība nedzīvo. Minēto pārmaiņu rezultātā latviešu īpatsvars Vidzemes laukos no 94,9% 1935. g. samazinājies līdz 81,8%, bet rajonu pilsētās — līdz 74,5% 1959. g. Rīgā latviešu skaits no 241,2 tūkst. 1935. g. palielinājies līdz 270 tūkst. 1959. g. Taču straujas rūpniecības attīstības un ar to likumsakarīgi saistītā iedzīvotāju internacionalizācijas procesa rezultātā latviešu tautības iedzīvotāju skaita pieauguma tempi Rīgā atpalika no pārējo padomju tautību iedzīvotāju ieceļošanas tempiem. Līdz ar to latviešu tautības iedzīvotāju īpatsvars Rīgā no 65,8% 1935. g. samazinājies līdz 44,7% 1959. g. Rezultātā Vidzemes un it īpaši tās pilsētu iedzīvotāju nacionālais sastāvs ievērojami internacionalizējies. Vidzemes pilsētas un it īpaši Rīga kļuvušas par darbaļaužu internacionālās saliedēšanās centriem.[143]

Nemitīgi uzplaukst Vidzemes darbaļaužu kultūra un izglītība. 1961./62. māc. g. Vidzemes lauku rajonos (izņemot Rīgu) darbojās 472 vispārizglītojošās skolas — to skaitā 123 vidusskolas. Skolās mācījās 223437 skolēni, strādāja 8314 skolotāji. Lielu darbu darbaļaužu kultūras līmeņa celšanā, to audzināšanā un jaunu, sociālistisku elementu ieviešanā sadzīvē veic daudzās kultūras un izglītības iestādes. Kultūras ministrijas pakļautībā Vidzemes lauku rajonos un pilsētās 1960. g. darbojās 383 bibliotekas, 6 novadpētniecības muzeji ar 4 filiālēm, 235 kultūras nami un tautas nami. Sevišķi nozīmīgu darbu darbaļaužu audzināšanā kolektīvisma un biedriskuma garā kultūras un tautas nami veic, izvēršot mākslinieciskо pašdarbību. Pie kultūras un tautas namiem 1960. g. darbojās 1603 dažādi mākslinieciskās pašdarbības pulciņi ar 28740 dalībniekiem, daudzi kori. Mākslinieciskā pašdarbība padarījusi Vidzemes darbaļaudis par aktīviem kultūras vērtību radītājiem.

Iedzīvotāju materiālās labklājības un kultūras līmeņa izaugsmes rezultātā, it sevišķi pēc sociālisma uzcelšanas, sākot ar 20. gs. 50. gadiem, arvien vairāk izzūd starpība starp Vidzemes pilsētām un laukiem iedzīvotāju apģērbā, mājas iekārtā un kultūras līmenī. Vidzemes latviešu kultūrā arvien vairāk izplatās labākie kaimiņu sociālistisko nāciju kultūras elementi, arvien vairāk attīstās padomju tautu kultūru internacionālās vienotības iezīmes, kas vispirms novērojamas materiālajā kultūrā. Latviešu sociālistiskās nācijas kultūras nacionālā forma pārejas periodā no sociālisma uz komunismu neatmirst, bet izmainās, pilnīgojas, atbrīvojas no visa vecā, kas ir pretrunā ar jaunajiem tautas dzīves apstākļiem, izkristalizējas progresīvās nacionālās tradīcijas, lai ieietu komunistiskās internacionālās kultūras pamatos.

Jauns posms latviešu etnogrāfijas pētīšanā sākās pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā 1940. g.,[144] bet it sevišķi pēc Lielā Tēvijas kara.[145]

Taču Latvijas etnogrāfijas pētīšana atradās daudz grūtākos apstākļos nekā pārējās Latvijas vēstures zinātnes nozares. Nebija ne etnogrāfu kadru, ne arī plašāku zinātnisku pētījumu, nebija arī etnogrāfisku materiālu pietiekamā daudzumā. Tāpēc latviešu etnogrāfijas pētīšanas darbs bija jāsāk gandrīz vai pilnīgi no jauna.

1946. g. pie Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta tika nodibināta etnogrāfu grupa, kas 1951. g. tika pārveidota par Etnogrāfijas sektoru Etnogrāfijas un folkloras institūta sastāvā. Sektors veica lielu darbu jaunās etnogrāfu paaudzes sagatavošanā. Kopš 1956. g. Etnogrāfijas sektors darbojas Vēstures institūta sastāvā un veic nopietnus pētījumus latviešu etnogrāfijā. Padomju etnogrāfi pievērš lielu uzmanību Vidzemes latviešu darbaļaužu — zemnieku, amatnieku, zvejnieku materiālās kultūras un dzīves veida pētīšanai, materiāla analizē ievērojot vēsturiskuma principu, kas prasa «... skatīties uz katru jautājumu no tā viedokļa, kā zināma parādība vēsturē radusies, kādus galvenos posmus šī parādība pārdzīvojusi savā attīstībā, un no šās viņas attīstības viedokļa skatīties, par ko attiecīgā parādība kļuvusi tagad».[146]

Laikā no 1949. līdz 1961. g. uz Vidzemi organizētas 8 zinātniskās ekspedīcijas un daudzi zinātniski komandējumi. Katra ekspedīcija ilga apmēram mēnesi, un tajā piedalījās 15—20 dalībnieku. Ekspedīcijas parasti beidzās ar zinātnisku sesiju un savākto materiālu izstādi ekspedīcijas vietā[147] un atskaites

[143] Vidzemes un Rīgas iedzīvotāju nacionālais sastāvs 1935. g. un 1959. g.

Tautība	1935. g.				1959. g.					
	Vidzemē		Rīgā		Vidzemes lauku raj.		Vidzemes pils. tipa apmetn.		Rīgā	
	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%
Latvieši	380,3	94,9	241,2	65,8	233,5	81,8	106,3	74,5	270,1	44,7
Krievi	5,9	1,5	25,8	7,0	36,8	12,8	28,1	19,7	238,6	39,4
Baltkrievi	1,8	0,5	4,2	1,1	5,1	1,8	2,3	1,6	19,4	3,2
Ukraiņi	—	—	—	—	1,6	0,6	1,3	0,9	13,3	2,2
Ebreji	2,3	0,6	38,8	10,6	0,2	0,1	0,4	0,3	30,2	5,0
Vācieši	4,2	1,1	35,0	9,6	—	—	—	—	—	—
Poļi	1,3	0,3	14,0	3,8	3,9	1,4	1,6	1,1	16,7	2,8
Lietuvieši	0,3	0,1	4,3	1,2	1,8	0,6	0,7	0,5	5,7	1,0
Igauņi	3,2	0,8	1,6	0,5	1,4	0,5	0,9	0,7	1,4	0,2
Pārējie	1,4	0,2	2,2	0,4	1,2	0,4	1,0	0,7	9,2	1,5
Kopā	400,7	100	367,1	100	285,5	100	142,6	100	604,6	100

[144] Etnogrāfijas kurss Latvijas Valsts universitātē 1940./41. māc. g. bija obligāta disciplīna un to pirmo reizi lasīja latviešu valodā. Nodibinājās studentu pulciņš, kas vāca etnogrāfiskos materiālus. Studentu 1938.—1940. g. savāktos etnogrāfiskos materiālus vēlāk publicēja semināra vadītājs Z. Ligers.

[145] Sīkāk skat. Г. Строд. Развитие и ближайшие задачи Латвийской советской этнографии. — СЭ, 1963, № 2.

[146] V. I. Ļeņins. Raksti, 29. sēj., 424. lpp.

[147] Tādas zinātniskās sesijas notika 1956. g. — Gulbenē, 1957. g. — Limbažos, 1958. g. — Valkā, 1959. g. — Madonā.

sesiju Rīgā. Ekspedīcijās un komandējumos Vidzemē savākti 27640 dažādi etnogrāfiski materiāli — apraksti, attēli, priekšmetu paraugi, plāni, zīmējumi, kartes u. c.[148] Apmēram 1/3 savākto materiālu (9033 vienības) dod liecību par Vidzemes apģērbiem, audumiem, rotaslietām, apaviem 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Liela uzmanība veltīta darba rīkiem, to gatavošanas veidam, darba procesiem un satiksmes līdzekļiem (par to stāsta 4905 vienības) un nodarbošanās veidiem (1142 vienības). Par celtnēm, to plānojumu un celtniecību savāktas 3873 vienības, par ģimenes dzīvi, ģimenes sastāvu, ģimenes locekļu savstarpējām attiecībām, sadzīvi un paražām ģimenē — 2094 vienības, par uzturu — 930 vienības. Par apdzīvotām vietām: pilsētām, ciemiem, kolhoziem, mājām, vietvārdiem savāktas 2805 vienības. Savāktie materiāli dod iespēju etnogrāfiem risināt vairākus līdz šim neskaidrus Vidzemes apdzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida jautājumus.

Lai noskaidrotu Vidzemes latviešu un kaimiņu tautu, tāpat kaimiņu kultūrvēsturisko novadu savstarpējās ietekmes, sevišķa vērība etnogrāfu ekspedīcijās bija veltīta Vidzemes—Latgales pierobežas, Vidzemes—Igaunijas pierobežas[149] un bijušo Vidzemes lībiešu novadu un viņu kultūras ietekmju pētīšanai. ZA etnogrāfu ekspedīciju sastāvā piedalījās arī Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas un Latvijas PSR Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja darbinieki, kas vāca muzejiem nepieciešamos etnogrāfiskos priekšmetus. Bez tam šie muzeji Vidzemē organizēja patstāvīgas etnogrāfu ekspedīcijas. Tā, Latvijas PSR Vēstures muzeja 1956. g. organizētā kompleksā vēsturnieku-etnogrāfu ekspedīcija, kurā piedalījās 18 dalībnieku, bij. Limbažu, Alojas, Rūjienas, Valkas un Valmieras rajonos savāca ap 3000 etnogrāfisku priekšmetu. Vidzemes lauku celtniecības materiālus vākuši Latvijas PSR MP Arhitektūras un celtniecības komitejas Piemineklu aizsardzības nodaļa arhitekta A. Plauciņa vadībā,[150] Cēsu un Madonas, nedaudz Siguldas, Valmieras un Alūksnes novadpētniecības muzeji,[151] tāpat daudzi skolu muzeji. Bez tam Vidzemē 1953. un 1954. g. bij. Alojas, Alūksnes, Apes, Cesvaines, Cēsu, Gulbenes, Limbažu, Ogres, Rūjienas un Smiltenes rajonos darbojās PSRS ZA Etnogrāfijas institūta organizētā kompleksā Baltijas etnogrāfu-antropologu ekspedīcija vēstures zin. kand. L. Terentjevas vadībā. Šai ekspedīcijā piedalījās arī Latvijas PSR etnogrāfi.[152]

Taču Vidzemē savāktais etnogrāfiskais materiāls vēl nav pietiekams vairāku svarīgu materiālās kultūras un dzīves veida jautājumu risināšanai. Pilnīgi ārpus redzesloka palikusi pilsētnieku un it īpaši strādnieku materiālā kultūra un dzīves veids.

Pēdējos gados zināmi panākumi gūti Vidzemes latviešu materiālās kultūras un dzīves veida pētīšanā. Lauku celtniecības analizei Vidzemē pievērsusies vēstures zin. kand. A. Krastiņa. A. Krastiņas disertācija zinātņu kandidāta grada iegūšanai,[153] kas publicēta 1959. g. atsevišķā monogrāfijā,[154] veltīta jautājumam par Vidzemes zemnieku dzīvojamām mājām 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē. Vidzemes lauku, ieskaitot sociālisma laikmeta lauku celtniecības problēmas autore risina arī citos savos pētījumos.[155]

Pretēji dažu etnogrāfu (piemēram, N. Šlīginas[156]) apgalvojumam, ka dzīvojamā rija ir senākais un turklāt attīstītākais Vidzemes zemnieku dzīvojamās ēkas tips, A. Krastiņa par vecāko Vidzemes zemnieku dzīvojamās ēkas tipu uzskata namu, tā parādīšanos saistot ar baltu ieceļošanu, bet dzīvojamās rijas saglabāšanos saistot ar somugru tradīcijām, vāciešu agresiju un latviešu zemnieku grūto materiālo stāvokli.[157]

Visos Latvijas novados etnogrāfi pētījuši laukstrādnieku kultūru un dzīves veidu. Laukstrādnieku līgšanas un darba apstākļu problēmas Vidzemē kapitālisma attīstības laikmetā, 19. gs. otrajā pusē, plaši izmantojot arhīvu materiālu, risina E. Čivkule.[158] Šim jautājumam veltīts E. Čivkules zinātņu kandidāta disertācijas darbs.[159] Vairāki pētījumi veltīti Vidzemes lauku amatniecībai. Lauku audēju darba un dzīves veida pētīšanai Vidzemē pievērsusies A. Als-

---

[148] Savāktie materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā ar šifru: E 3— Cēsu un bij. Alūksnes raj. ekspedīcija, 1953. g.; E 4— Cēsu un bij. Gaujenas raj. ekspedīcija, 1954. g.; E 5— I. Leinasares savāktie materiāli, 1954. g.; E 6— A. Krastiņas savāktie materiāli, 1954. g.; E 7— E. Čivkules savāktie materiāli, 1954. g.; E 9— E. Lases savāktie materiāli, 1954. g.; E 11— Gulbenes raj. ekspedīcija, 1956. g.; E 12— bij. Limbažu raj. ekspedīcija, 1957. g.; E 13— Valkas raj. ekspedīcija, 1958. g.; E 14— L. Jefremovas savāktie materiāli, 1958., 1960. g.; E 15— Baltijas ekspedīcija, 1954. g.; E 17— Madonas un bij. Krustpils raj. ekspedīcija, 1959. g.; E 20— 1948., 1949. g. ekspedīcijas; E 21— bij. Krustpils un Ogres raj. ekspedīcijas, 1961. g.

[149] Sīnī nolūkā 1961. g. vasarā Etnogrāfijas sektora darbinieki bija iesaistīti Igaunijas PSR Etnogrāfiskā muzeja ekspedīcijā Dienvidigaunijā.

[150] Savāktie materiāli glabājas Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un piemineklu aizsardzības daļā.

[151] Cēsu novadpētniecības muzejā glabājas 1195, Madonas — 2000, Siguldas — 198 etnogrāfiski priekšmeti u. tml.

[152] Savāktie materiāli glabājas galvenokārt PSRS ZA Etnogrāfijas institūtā Maskavā, daļēji — Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā un rajonu novadpētniecības muzejos.

[153] А. К. Крастиня. Крестьянское жилище в Видземе в период разложения барщинного хозяйства и укрепления капитализма. Автореф. дисс. Рига 1958.

[154] A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959.

[155] А. К. Крастиня. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — СЭ, 1960, № 3; t. p. Dzīvojamās pirtis Vidzemē 19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961.; t. p. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV.

[156] Н. Шлигина. Эстонское крестьянское жилище в XIX—начале XX веков. — Балтийский этнографический сборник, М. 1956, 65. lpp.

[157] A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē... 274. lpp.

[158] E. Čivkule. Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV; t. p. Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.

[159] Э. Чивкуль. Положение и быт сельскохозяйственных рабочих в Видземе во второй половине 19 века. Manuskripts Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.

upe,[160] šai problēmai veltījot arī savu zinātņu kandidāta disertācijas darbu.[161] Podniecības attīstības jautājumus Vidzemē pētījuši Dz. Feldmane-Cimermane.[162] Autores pētījumos analizēta podniecības izplatība un raksturs, ražošanas tehnoloģija, apskatīti podnieku darinājumu veidi, kā arī novadu īpatnības, kas atspoguļojas podnieku darbā 19.—20. gs.[163]

Saldūdeņu zvejas rīkus, zvejas organizāciju un darba paņēmienus, it īpaši Gaujā, Daugavas lejtecē un Gulbenes rajonā pētījis S. Cimermanis.[164]

Ja pārējo minēto etnogrāfu pētījumos mūsdienu latviešu kultūras un dzīves veida attīstības problēmas parasti ietilpst kā sastāvdaļa, tad L. Jefremova un E. Čivkule šīm problēmām veltījušas speciālus pētījumus. Pētījumu rezultātā autores noskaidrojušas, kā sociālisma un plašas komunisma celtniecības apstākļos notiekošo sociālekonomisko pārveidojumu rezultātā izmainās ģimenes attiecības, veidojas jauna kultūra un dzīves veids, veidojas jaunas tradīcijas.[165]

Vidzemes latviešu materiālās kultūras un dzīves veida attīstības jautājumi risināti vairākos etnogrāfu darbos, kas aptver visu Latvijas teritoriju. Tā Vidzemes latviešu zemkopības darba rīkus 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē, plaši izmantojot lauka un arhīva materiālus, kā arī laikabiedru liecības, pētījusi I. Leinasare.[166] Atšķirībā no buržuāziskajiem etnogrāfiem, kas, balstoties uz kultūrģeogrāfisko metodi, tikai aprakstīja novērotos darba rīkus, I. Leinasare analizē zemes apstrādāšanas, ražas novākšanas un kulšanas darba rīkus ciešā sakarā ar vispārējo zemkopības un ražošanas attiecību attīstību, ar kaimiņu tautu saimniecības un kultūras attīstību. I. Leinasares pētījumu rezultātā, sevišķi pēc autores zemkopības darba rīkiem veltītās monogrāfijas iznākšanas (1962. g.), nemehanizētās zemkopības darba rīku attīstība Latvijā ir viena no pamatīgāk izpētītajām materiālās kultūras nozarēm.

Latviešu tautas apģērbu feodālisma, kapitālisma un sociālisma apstākļos pēta M. Slava. Atšķirībā no iepriekšējiem apģērba pētniekiem M. Slava apģērba izmaiņas apskata ciešā sakarā ar tautas sociālekonomiskā stāvokļa izmaiņām, sevišķu vērību veltījot kaimiņtautu un līdzās esošo kultūrvēsturisko novadu ietekmēm. M. Slavas pētījumi par zemnieku apģērba piegriezuma un izgatavošanas attīstību, par latviešu dažādo sociālo slāņu un vecuma grupu apģērbu 19. gs. ierakstījuši jaunu lappusi latviešu etnogrāfijas vēsturē.[167]

Šajā rakstu krājumā, kas rezumēs laikā no 1956. līdz 1961. g. Vidzemē padomju etnogrāfu sistemātiski vāktos etnogrāfiskos pētījumus, risinātas trīs galvenās problēmas. Kā pirmā skarta Vidzemes latviešu etnoģenēzes problēma, jo, nenoskaidrojot tautas izcelšanos, nav iespējams uzrakstīt pilnvērtīgu tautas vēsturi. Te jāpiebilst, ka grūti būs atrast tādu Latvijas vēstures problēmu, kuru muižnieciskie un buržuāziskie vēsturnieki, etnogrāfi, arheologi un valodnieki kopējiem spēkiem tā nebūtu sarežģījuši un apvijuši ar dažādām antizinātniskām teorijām kā latviešu tautas etnoģenēzes jautājumu. Tāpēc padomju zinātniekiem latviešu tautas etnoģenēzes problēma jāsāk risināt pilnīgi no jauna. Šo plašo problēmu iespējams atrisināt tikai, pirmkārt, Latvijas un kaimiņu tautu vēsturnieku, arheologu, etnogrāfu un valodnieku kopējiem spēkiem un, otrkārt, tikai pēc latviešu galveno materiālās un garīgās kultūras nozaru attīstības monogrāfiskas izpētīšanas. Krājumā publicēts valodnieku K. Ancīša un A. Jansona pētījums Vidzemes etniskās vēstures problēmas. Rakstā jautājums risināts, galvenokārt izmantojot valodniecības materiālus. Taču vairākas Vidzemes etniskās vēstures problēmas pagaidām vēl tikai izvirzītas un nav pilnīgi atrisinātas. Vidzemes etniskās vēstures problēmu risināšanai zināmus secinājumus savā rakstā sniedz vēstures zin. kand. I. Leinasare, tāpat daži citi autori.

Otra šajā krājumā risinātā problēma ir Vidzemes latviešu materiālās un garīgās kultūras attīstība feodālisma sairšanas un kapitālisma laikmetā (18. gs. beigas — 1940. g.).

Trešā, hronoloģiski pēdējā, bet būtībā svarīgākā šinī krājumā risinātā problēma ir pārvērtības Vidzemes latviešu kultūrā un dzīves veidā sociālisma un

---

[160] A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, II; t. p. Audēju aroda apmācība Vidzemē kapitālisma periodā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1959., 4.; t. p. Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, III; t. p. Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV.

[161] A. Alsupe. Tekstilpreču sīkražošana Vidzemē 19. gs. Manuskripts Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.

[162] Dz. Feldmane. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībā 19. gs. otrajā pusē — 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, III; t. p. Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. — Arheoloģija un etnogrāfija, II; t. p. Podniecība Lejasciemā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV.

[163] Dz. Feldmane. Podniecība. — Latviešu tautas māksla, I, Rīgā, 1961.

[164] S. Cimermanis. Saldūdeņu zvejas rīki un paņēmieni Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — Referātu tezes zinātniskajai sesijai par 1959. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā, 1960.; t. p. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV; t. p. Zveja Daugavas lejtecē. — Referātu tezes zinātniskajai sesijai par 1961. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962.

[165] Л. С. Ефремова. Некоторые итоги изучения семейного быта колхозников видземских рыболовецких колхозов. — Referātu tezes zinātniskajai sesijai par 1959. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām; t. p. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников-рыбаков Видземе. — СЭ, 1960. № 3; E. Čivkule. Jaunas iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV.

[166] И. А. Лейнасаре. Земледельческие орудия латышей в XVIII и первой половине XIX века (в связи с изучением этнической истории народа). Автореф. дисс. М. 1958; t. p. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā klaušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā, 1962.; t. p. Zemkopības darba rīki klaušu saimniecības sairuma posmā. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīgā, 1957.; t. p. Земледельческие орудия латышей в XVIII — первой половине XIX века (в связи с изучением этнической истории народа). — СЭ, 1957, № 6; t. p. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I, М. 1959.

[167] М. К. Слава. Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XIX вв.). Автореф. дисс. М. 1955; t. p. Latviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē). — Arheoloģija un etnogrāfija, III; t. p. Комплексы женской народной одежды латышей в конце XVIII и первой половине XIX в. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I; t. p. Latviešu zemnieku apģērba attīstība. Monogrāfijas manuskripts Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.

plašas komunisma celtniecības laikmetā. Šīs abas problēmas savos darbos risina visi pārējie šī krājuma autori. Autori, sekojot marksistiski ļeņiniskās vēstures zinātnes atzinumiem, latviešu tautas materiālo kultūru, nodarbošanos un dzīves veidu, tautas mākslu, kultūru un ģimenes dzīves veidu skata attīstībā, kuru nosaka, pirmkārt, ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstība un stāvoklis attiecīgajā laikmetā. Viens no vissvarīgākajiem latviešu padomju etnogrāfu uzdevumiem komunisma celtniecības periodā ir pētīt darbaļaužu dzīves veida un kultūras attīstību, jo šīs problēmas risināšanai ir liela teorētiska un praktiska nozīme. Risinot šo problēmu, būs iespējams atklāt jaunās parādības darbaļaužu kultūrā un dzīves veidā, noskaidrot to nozīmi jaunās, komunistiskās sabiedrības cilvēka veidošanās procesā. Tāpēc, analizējot pārvērtības, kas pašreiz notiek darbaļaužu materiālajā kultūrā un dzīves veidā, krājuma autori sevišķu uzmanību pievērsuši komunisma celtniecības laikmeta sociālistiskās pēc satura un nacionālās pēc formas Vidzemes latviešu kultūras, kā arī dzīves veida attīstības jautājumiem. Pareizāku priekšstatu par mūsdienu pārvērtībām iegūsim tikai, skatot visas šeit publicētajos rakstos analizētās jaunās parādības kopumā un attīstībā, objektīvi nošķirot, kas mūsu dienās saglabājies no agrākām sabiedriski ekonomiskajām formācijām un kas rodas un veidojas sociālisma laikmetā. Krājumā analizēti Vidzemes latviešu kultūras sakari ar citām tautām (pirmkārt, ar igauņiem un krieviem) un etniskām grupām (lībiešiem). Taču citu tautu ietekmes latviešu materiālās un kultūras dzīves veida attīstībā ir sekundārs process, kas gan papildina, bet nebūt nenosaka latviešu tautas materiālās un garīgās kultūras attīstības gaitu. No šī viedokļa rakstu krājumā analizējot somugru un baltu (vēlāk lībiešu un latviešu) kultūras mijiedarbību Vidzemē, jānoraida doma, ka Vidzeme ir somugru zeme un Vidzemes kultūra ir somugru kultūra. Rakstu krājuma autori, cik tas pašreizējā latviešu etnogrāfijas pētīšanas stadijā iespējams, mēģinājuši noskaidrot Vidzemes latviešu kultūras un dzīves veida attīstības likumsakarības, izpētīt latviešu un kaimiņtautu kultūru mijiedarbību un parādīt, kādus rezultātus šī mijiedarbība devusi dažādās sabiedriski ekonomiskās formācijās saimniecības un kultūras dzīves nozarēs.

Etniski procesi latviešu sociālistiskajā nācijā pašreiz notiek divos virzienos. No vienas puses, turpinās latviešu sociālistiskās nācijas iekšējā nostiprināšanās, konsolidēšanās un attīstība, turpinās latviešu sociālistiskās pēc satura un nacionālās pēc formas kultūras attīstība. No otras puses, latviešu sociālistiskā nācija tuvinās citām kaimiņu sociālistiskajām nācijām. Šīs tuvināšanās pamatā ir visu Padomju Savienības nāciju brālīga draudzība un sadarbība ekonomikas un kultūras dzīves jomās. Šo procesu pavada jaunu padomju kultūras un sadzīves tradīciju veidošanās. Abi šie etniskie procesi latviešu sociālistiskās nācijas dzīvē notiek līdztekus, taču nevienādi intensīvi dažādos sociālisma un komunisma celtniecības posmos. Ja 20. gs. 40. gados un 50. gadu sākumā līdz sociālisma galīgai uzvarai priekšplānā izvirzījās latviešu sociālistiskās nācijas sociālistiskās pēc satura un nacionālās pēc formas kultūras veidošanās process, tad tagad, it sevišķi pēc PSKP XXII kongresa lēmumiem, izvērstas komunisma celtniecības posmā priekšplānā izvirzās un arvien lielāku aktualitāti iegūst latviešu sociālistiskās nācijas tuvināšanās process pārējām sociālistiskajām nācijām. To pavada saturā un formā komunistiskas kultūras dzīves veida un sadzīves tradīciju veidošanās.

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ И ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ЭТНОГРАФИИ ВИДЗЕМЕ

Г. Строд

ВЫВОДЫ

Видземе является одной из культурно-исторических областей Латвии, занимающей приблизительно $^1/_3$ территории Латвии в северной части республики. Население Видземе, включая Ригу, в 1959 году составляло 1 032 888 человек. За годы Советской власти Видземе из отсталой аграрной превратилась в развитую индустриально-аграрную область Советской Латвии с современной промышленностью, крупными советскими и коллективными хозяйствами и высокоразвитой культурой, социалистической по содержанию и национальной по форме.

В период разложения первобытно-общинного строя территория Видземе была населена главным образом угро-финскими племенами, предками ливов. С начала нашей эры и особенно с VI века началось систематическое заселение Видземе латгалами и селами, которые к XIII веку заселили всю современную территорию Видземе, за исключением 40—60-километровой прибрежной полосы вдоль Рижского залива, населенной ливами, и некоторых волостей на севере, населенных эстами. В XIII веке на территории Видземе сформировались раннефеодальные государственные образования — Кокнесе, Талава, Атзеле и частично Ерсика.

Историографию по этнографии Видземе с XIII века до наших дней можно разделить на 4 основных периода.

Первый период — с XIII века примерно до первых десятилетий XVII века — характеризуется отрывочными, неточными сведениями о материальной культуре и быте латышей, принадлежащими представителям господствующей феодально-помещичьей верхушки и дошедшими до наших дней в хрониках, работах географов, путешественников, местных гуманистов и пасторов. Хотя этот материал важен для этнографов, но для восстановления со-

стояния и развития материальной культуры и быта латышей в период развитого феодализма его недостаточно.

Второй период — примерно с середины XVII века до середины XIX века — характеризуется более богатыми и достоверными сведениями по материальной культуре и быту латышей в описаниях и зарисовках хронистов, ученых, пасторов и путешественников. Под влиянием идей просвещения и французской буржуазной революции обращается все большее внимание на безжалостное угнетение латышского народа. В связи с этим во многих работах находим довольно подробное описание хозяйства, быта, феодальной эксплуатации и культуры видземских крестьян. Среди работ этого направления особую ценность для этнографа представляют сочинения Г. Меркеля «Латыши», зарисовки И. Бротце, описания А. Гупеля, О. Гуна, И. Коля и др.

Работы и зарисовки этого периода, а также архивные и музейные материалы дают возможность составить представление об уровне материальной культуры и быте видземских крестьян в период позднего феодализма.

Третий период в развитии историографии по этнографии Видземе совпадает с периодом развития и утверждения капитализма с середины XIX века до 1940 года. В начальный период развития капитализма молодая латышская буржуазия, особенно ее либеральное крыло — младолатыши, стремилась использовать результаты изучения латышской этнографии для борьбы за экономическое и политическое равноправие с господствующей немецкой буржуазией в Латвии. Под влиянием буржуазного романтизма и мифологической школы братьев Гримм представители латышской буржуазии приступили к собиранию этнографических материалов и изучению отдельных вопросов этнографии, стремясь этим доказать древность, высокий уровень и своеобразие культуры и быта латышей как выражение «национального духа».

Прибалтийско-немецкие этнографы, особенно А. Биленштейн, выступали в своих работах против латышской либеральной буржуазии и доказывали «отсталость» латышского народа, для того чтобы подчеркнуть роль немецких баронов и пасторов в «цивилизации» латышей.

Против латышского буржуазного и прибалтийско-немецкого направлений в изучении латышской этнографии в конце XIX века выступили первые марксисты — представители движения «Jaunā strāva» («Новое течение»).

В период буржуазной диктатуры в Латвии буржуазия поставила этнографическую науку на службу своим классовым интересам, проповедуя единство и классовый мир среди латышского народа, культивируя буржуазный национализм и стремясь укрепить таким образом господство буржуазии. Для достижения этой цели буржуазная этнография занималась в основном собиранием и публикацией зарисовок и описаний латышских народных праздничных костюмов, изучением крестьянского зодчества и т. д.

Буржуазная этнография развивалась в основном под влиянием устарелой мифологической школы и разных теорий миграций культуры. Не существовало системы подготовки кадров латышских этнографов. Буржуазная этнография совсем не уделяла внимания изучению культуры и быта рабочего класса, сельского пролетариата и изменений в материальной культуре и быту латышского народа в период капитализма. Из поля зрения буржуазной этнографии выпали такие вопросы, как взаимовоздействие латышской культуры и культуры соседних народов и этногенез латышского народа.

После победы Советской власти в Латвии в 1940 году и особенно после Великой Отечественной войны начался четвертый, качественно новый, период изучения латышской этнографии. С помощью историков и этнографов Академии наук СССР в послевоенный период были подготовлены кадры советских латышских этнографов. Советские этнографы с марксистских позиций начали систематическое исследование материальной культуры и быта в Видземе.

Пользуясь сравнительно-историческим методом, на основании изучения собранных полевых материалов, архивных документов и других источников латышские советские этнографы провели исследование земледельческих орудий, жилищ, одежды, домашнего ткачества, гончарного дела, быта сельскохозяйственных рабочих и рыбаков, этнической истории, в результате чего подготовлены и опубликованы монографические исследования и многочисленные научные статьи.

VIDZEMES ETNISKĀS VĒSTURES JAUTĀJUMI

K. Ancītis, A. Jansons

Ievads (25.—27. lpp.). I. Vidzemes pirmiedzīvotāji (27.—28. lpp.). II. Somugri un balti un to savstarpējās ietekmes (28.—38. lpp.). 1. Somugri (28.—29. lpp.). 2. Baltu ienākšana Vidzemē (29.—30. lpp.). 3. Somugru valodu liecības par baltiem (30.—31. lpp.). 4. Balti vai baltoslavi? (31.—32. lpp.). 5. Baltu valodu liecības par somugriem (32.—35. lpp.). 6. Sāmi (35.—36. lpp.). 7. Fenni (36.—38. lpp.). III. Sāmu tautības Vidzemē (38.—46. lpp.). 1. Vidzemes sāmiskie vietvārdi (38.—39. lpp.). 2. Lībieši (39.—44. lpp.). 3. Igauņi, somi, karēļi, lapi u. c. (44.—45. lpp.). 4. Vidzemes pārlatviskošanās (45.—46. lpp.). IV. baltu tautības Vidzemē (47.—57. lpp.). 1. Vai Vidzemē ir rietumbalti? (47. lpp.). 2. Lietuvji (47.—49. lpp.). 3. Kurši (49.—50. lpp.). 4. Zemgaļi (50.—52. lpp.). 5. Sēļi (52.—54. lpp.). 6. Latgaļi (54.—57. lpp.). V. Germāņi Vidzemē (57.—59. lpp.). 1. Skandināvi (57.—58. lpp.). 2. Vācieši (58.—59. lpp.). VI. Slavi (59.—67. lpp.). 1. Vendu jautājums (59.—60. lpp.). 2. Vidzemes gudi (60.—61. lpp.). 3. Ko nozīmē «slavi» Vidzemes vietvārdos? (61.—62. lpp.). 4. Krievi (62.—64. lpp.).

IEVADS

PSKP CK pārskatā Partijas XXII kongresam b. Ņ. Hruščovs teica: «V. I. Ļeņins norādīja, ka ceļš uz vienotu komunistiskās sabiedrības kultūru ved caur katras no kapitālistiskā jūga atbrīvojušās tautas nacionālās kultūras uzplaukumu. Radošās tuvināšanās procesā un sociālistisko nāciju sadraudzībā savstarpēji bagātinās, rodas un attīstās jaunas iezīmes, kas kopējas visai padomju kultūrai.»[1] Etnisko vēsturi studējot, iespējams viegli pārliecināties, ka par spīti valdošo šķiru sludinātajai tautu naida ideoloģijai nacionālā kultūra pēc savas cilmes ir zināmā mērā internacionāla, jo šās kultūras vadītāja un saglabātāja tauta pati, vēsturiski izveidodamās, uzņēmusi sevī zināmu daudzumu citu etnisko vienību locekļu. To apliecina arī Vidzemes pagātne.

Vidzemes etniskā vēsture ir plašs temats, ko te pilnīgi iztirzāt nav iespējams. Grūti to izdarīt sevišķi tāpēc, ka arvien vēl nav sintētiska latviešu tautas etniskās vēstures izklāsta — darba, uz ko atsaucoties rakstu varētu padarīt īsāku. Nācās atteikties no argumentiem, kas pierādījuma spēku iegūst tikai pēc plašāka iztirzājuma, kā arī paiet garām jautājumiem, kuru apcere likās daudzmaz pieciešama.

No jautājumiem, kas paliek neapskatīti, sīkākus neminot, jāatzīmē, pirmkārt, ka tikpat kā nav runāts par pilsētu iedzīvotājiem. P. Kušners-Knišev[2] pareizi norāda, ka, noteicot iedzīvotāju nacionālo sastāvu, pilsētu un lauku iedzīvotāji jāaplūko atsevišķi, īpaši apgabalos, kur pilsētnieku vairāk. Vienas pašas Rīgas etniskā sastāva vēstures apskatam būtu nepieciešams tikpat garš raksts kā visas Vidzemes etniskās vēstures apskatam. Nav šeit aplūkotas arī emigrācijas, jo izceļošanas rezultātā etniskais sastāvs izmainījies nedaudz. Izņēmuma veidā runāts par latgaļu[3] ieceļošanu Zemgalē un vāciešu repatriāciju. Pēdējā ir vienīgais gadījums visā Vidzemes vēsturē, kad emigrācijas rezultātā beigusi eksistēt vesela etniska vienība. Nebija iespējams pakavēties arī pie etniskām vienībām, kas Vidzemē parādījušās ne visai senā pagātnē un, dzīves veida ziņā atšķirdamās no pārējiem vidzemniekiem, maz ar tiem sajaukušās, piemēram, čigāni. Latviešu nācijas izveidošanos likās iespējams neiztirzāt tāpēc, ka par to jau ir kompetenta literatūra.[4]

Rakstā vispirms apcerēts jautājums par Vidzemes pirmiedzīvotāju etnisko piederību, jo ar tiem sākas Vidzemes apdzīvotība un kultūra. Pēc tam apskatīti Vidzemes iedzīvotāji neolitā un bronzas laikmetā — somugri un balti, to parādīšanās un savstarpējās ietekmes. Šim jautājumam jāveltī nopietna uzmanība tāpēc, ka līdz šim baltu valodu liecības par to literatūrā tikai pieminētas. Kaut arī šai rakstā to iztirzājums nav diezgan plašs, atzīmētas vismaz materiāla galvenās grupas. Tālāk runāts par etniskajām vienībām, kas izveidojās no somugriem, proti, par lībiešiem un igauņiem. Svarīgi bija parādīt, ka Vidzemē, kaut arī nevienādā skaitā, konstatējami gandrīz visu baltu cilšu un tautību pārstāvji, jo parastais uzskats, pēc kura tagadējie Vidzemes latvieši ir gandrīz tikai latgaļu pēcnācēji, patieso ainu pārāk vienkāršo. Bija jāapstājas arī pie jautājuma par ģermāņu nozīmi Vidzemē, jo par to ir gan plaša, bet

---

[1] Ņ. S. Hruščovs. Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pārskats Partijas XXII kongresam. Rīgā, 1961., 98. lpp.

[2] П. И. Кушнер-Кнышев. Этнические территории и этнические границы. М. 1951 (Turpmāk: П. И. Кушнер-Кнышев. Этнические территории.), 10. lpp.

[3] Par latgaļiem (atšķirībā no latgaliešiem — Latgales mūsdienu iedzīvotājiem) te saukta etniska vienība, kas Indriķa hronikā saucas Letthi vai Letthigalli.

[4] K. Strazdiņš. Par latviešu buržuāziskās nācijas izveidošanos. Krāj.: Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. Rīgā, 1952., 65.—80. lpp.; 2. izd. 1953., 93.—115. lpp.; К. Страздинь. К вопросу об образовании латышской буржуазной нации. — Известия АН ЛССР, 1952, № 3, 46.—58. lpp. un К вопросу об образовании латышской буржуазной нации (Доклад). — Исторические записки, 45, 1954, 163.—182. lpp.; K. Strazdiņš. Latviešu sociālistiskā nācija. Rīgā, 1961.

tendencioza literatūra. Tieši otrādi ir ar slaviem. To nozīme Vidzemē, tāpat kā Austrumlatvijā, ir ievērojama, bet nav vēl pietiekami izpētīta.

Latviešu tautas etniskā vēsture padomju zinātnei jāsāk gandrīz pilnīgi no jauna. Baltijas vācu zinātne interesējās par vāciešiem, galvenokārt par to muižnieku dzimtām un ģermāņu kultūras ietekmi. Baltijas pamatiedzīvotāju etniskā vēsture baltvācu zinātniekus interesēja niecīgā mērā. Nekāds būtisks izņēmums šai ziņā nav arī plašais, bet mūsdienās jau stipri novecojušais A. Bīlenšteina darbs,[5] kas apskata vienīgi 13. gs. Īstenībā šai grāmatā ir pētīts, ko vācieši, Baltijā ienākdami, atrada priekšā. Ka šejienes tautībām ir sava senāka un vēlāka vēsture, tas autoru neinteresē. Nedaudz citāda ir arī tagadējā vācu zinātnieku interese Rietumvācijā. Tā M. Hellmans grāmatā, kas veltīta latgaļu zemei, plaši iztirzā bīskapa Alberta politiku, bet nemaz neapskata svarīgus latgaļu etniskās vēstures jautājumus, piemēram, to cilmi, sakarus ar lībiešiem, vendiem, sēļiem u. c.[6]

Nav ko runāt par tādiem buržuāziskiem autoriem kā M. Siliņš un R. Zariņš. Viņu fantāzijas lietpratēju nespēja maldināt jau to parādīšanās laikā. Vēl joprojām jācīnās pret Fr. Baloža, A. Švābes u. c. buržuāzisko vēsturnieku koncepcijām, kuru nacionālistiski šovinistisko ievirzi vispareizāk raksturojis J. Zutis: «Fr. Balodis un viņa skola par vienīgajiem kultūras nesējiem un veidotājiem Latvijas teritorijā atzina baltu tautu senčus, kaut gan tai pašā laikā cīnījās pret Baltijas vācu vēsturnieku apgalvojumiem, ka jau sirmā senatnē mūsu zemē vienīgie kultūras nesēji bijuši ģermāniskie elementi vai tā saucamās ziemeļu rases pārstāvji... F. Balodis ir pārliecināts, ka baltu sencilšu saplūšana ar somu-ugru mežoņiem uz vispārējo kultūras attīstību mūsu senatnē varēja atsaukties tikai negatīvi.»[7]

Buržuāzisko zinātnieku pētījumu rezultāti palaikam bija tikai vairāk vai mazāk paticami. Nereti arī vienā un tai pašā jautājumā dažādu zinātņu pārstāvjiem bija nesaskanīgi uzskati. Tā, piemēram, lietuvju valodnieka Kazimira Būgas domām par baltu cilšu ienākšanu Latvijā arheologi nepievienojās, bet metika izstrādāts arī vienots, tiklab ar arheoloģijas, kā valodniecības datiem saskanīgs uzskats. Atšķirīgās koncepcijas pastāvēja blakus.[8]

Padomju zinātnes uzdevums ir dot patieso etniskās vēstures ainu, kas, dziļi un spilgti atsegdama dažādu etnisko vienību savstarpējos sakarus, sākot ar vistālāko senatni, atbalstītu mūslaiku cilvēku cīņu par mieru un tautu draudzības jūtas, veicinātu sociālistisko nāciju kopējo darbu komunisma celtniecībā un tādējādi, iesniegdamās sirmā senatnē, būtu reizē cieši saistīta ar tagadni un nākotni.

Padomju zinātne etniskās vēstures un etnoģenēzes jautājumus pētī kompleksā veidā, t. i., saskaņoti virzot uz vienu mērķi vēsturnieku, arheologu, antropologu, valodnieku un etnogrāfu darbu. Arī Baltijas etniskajā vēsturē šādējādi gūti atzīstami panākumi.[9]

Šā raksta autori, būdami filologi, tomēr centušies izmantot visas attiecīgo zinātņu atziņas, jo etniskajā vēsturē ikviens spriedums tikai tad uzskatāms par pierādītu, ja to balsta vairāku, vismaz divu zinātņu liecības.

Dažādās zinātnes etniskajā vēsturē nebūt nav vienādi izmantojamas: katra tajā atklāj savu specifiku un precizitātes pakāpi. Relatīvi visprecīzākās ziņas sniedz vēstures dokumenti. Ir gadījumi, kad tie sniedz liecību par etniskas vienības pārstāvjiem zināmā vietā ar noteiktību līdz atseviškai ģimenei vai pat personai. Diemžēl, šādi dati ir tikai par nesenu pagātni. Senākas etniskas ziņas sniedz arheoloģija. Taču tās nav ziņas vārda parastā nozīmē, bet teorētiski secinājumi, turklāt par tām etniskajām vienībām, kas bijušas nelielā skaitā, liecību bieži trūkst. Arheologu atradumus palīdz etniski iztulkot paleoantropologi, kuru atzinumus, jau saskaņotus ar citu zinātņu atzinām, autori atrada kapitālajā M. Vitova, K. Markas un N. Čeboksarova pētījumā par Austrumbaltijas etnisko antropoloģiju.[10] Etnoģenēzes problēmas dažkārt ieskaita tieši etnogrāfijā,[11] bet, izmantojot tās liecības etnisko vienību noteikšanai, bieži rodas grūtības. Par dažām etnogrāfijas liecībām risinājušās pilnīgi pretēju uzskatu polemikas.[12] Kultūras parādības virzās arī pāri etniskajām robežām.[13] Maz līdz šim etniskajā vēsturē izmantotas folkloristikas atziņas. Arī autori tikai parauga dēļ to darījuši retās vietās. Valodniecības (galvenokārt toponīmikas un dialektoloģijas) dati dažkārt ļauj konstatēt pavisam nelielā skaitā reprezentētas etniskās vienības, diemžēl, bieži vien tie grūti datējami. Bez jau esošajiem vietvārdu krājumiem derīgs būtu vēstures avotos atrodamo toponīmu izdevums, kas rādītu visus atseviškas vietas nosaukumus, kādi bijuši lietošanā, kā arī to formas un rakstības izmaiņas. Tā kā tāda vēl nav, nācās apmierināties ar plašāko līdz šim publicēto Vidzemes dokumentāri fiksēto vietvārdu materiālu — 1638. g. arklu revīzijā. Izmantoti, protams, arī citi vietvārdu krājumi un skaidrojumi.[14] Mūslaiku vietvārdu norādījumos intonācijas, lai neapgrūtinātu iespiešanu, apzīmētas tikai tur, kur citādi rastos pārpratumi, kā arī gadījumos, kad autoriem bija zināms nepublicēts vietvārds.

Attiecībā uz pārmaiņām etniskajā piederībā jāpiebilst, ka autori turas tālu no antizinātniskās marristiskās mācības, saskaņā ar kuru valodas attīstībā notiekot kādi valodas vēsturē faktiski nekonstatējami lēcieni. No šādas tezes būtu loģiski jāsecina, ka arī etniskās vienības piepeši pārvēršas tā, ka vienas vietā rodas cita. Īstenībā cilvēki ir arvien dalījušies lielākās vai mazākās etniskās vienībās, kuru izbeigšanās ir notikusi, vai nu to locekļiem izmirstot, vai arī tiem ieplūstot kādā citā, t. i., pārtautojoties.

---

[5] A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Petersburg, 1892 (Turpmāk: A. Bielenstein. Die Grenzen.).

[6] M. Hellmann. Das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbaltischen Frühzeit in lettischer Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallens. Münster, Köln, 1954 (Turpmāk: M. Hellmann. Das Lettenland.).

[7] J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. Rīgā, 1948., 12.—13. lpp.

[8] Tā tās arī izklāstītas, piem., Latviešu konversācijas vārdnīcas (Turpmāk: LKV.) I sēj., 1736. u.s.sl.

[9] No publicējumiem, ko padomju zinātne veltījusi Baltijas etniskajai vēsturei, šeit kā kompleksu pētījumu paraugus atzīmējam Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I, II. M. 1959 (Turpmāk: Труды Прибалтийской экспедиции, I, II.), kā arī Вопросы этнической истории эстонского народа. Сборник статей под ред. Х. А. Моора. Таллин 1956 (Turpmāk: Вопросы этнической истории.).

[10] М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской экспедиции, II.

[11] С. А. Токарев. Этнография народов СССР. М. 1958, 9. lpp.

[12] Piem., tāda risinājusies par ciemiem un viensētām kā latgaļu īpatnībām. Par to plaši, bet ne visur neapstrīdami runā M. Hellmans (Das Lettenland. 68. u. s. lpp.).

[13] Tā, piem., dzīvojamās rijas ir gan Igaunijā, gan Latvijā. Ir domstarpības, vai Vidzemē tās pārņemtas no igauņiem, mantotas no lībiešiem vai arī izveidojušās vienādu saimniecisko un citu apstākļu ietekmē (A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē. Rīgā, 1959., 17.—20. lpp.).

[14] J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi, I. Vidzemes vārdi. Rīgā, 1922.; II. Kurzemes un Latgales vārdi. Rīgā, 1925. (Turpmāk: E I; E II.); A. Bielenstein. Die Grenzen; F. Bunge. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, 1—12. Reval u. c., 1853—1914 (Turpmāk: UB.); J. Plāķis. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. Rīgā, 1936. — Latvijas Universitātes raksti, Filol. un filoz. fak. sēr., IV, 1. d., Kurzemes vārdi; V, 2. d., Zemgales vārdi (Turpmāk: Pl I, Pl II.); J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I d., 1. sēj. Rīgā, 1956. (Turpmāk: Lvv I, 1.): E. Dunsdorfs. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, 1.—4. Rīgā, 1938.—1941. (Turpmāk: VAR.)

Pašreizējais latviešu etniskās vēstures pētījumu stāvoklis vēl ir tāds, ka rakstā nebija iespējams iztikt bez hipotetiskiem spriedumiem. Autori cer, ka turpmākie pētījumi viņu maldus izlabos jau tuvā nākotnē, jo Padomju Savienībā ir sevišķi labvēlīgi apstākļi etniskās vēstures attīstībai: padomju zemi apdzīvo daudzas draudzīgas nācijas, bet tajā nav vietas buržuāziskajam nacionālismam, kas bieži etniskās vēstures atziņas izkropļo.

Tā kā Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums Vidzemi kā atsevišķu vienību nepazīst, jānorāda, ka par Vidzemi šeit saukta teritorija, kas attēlota 1. kartē. Kā politiski administratīva vienība Vidzeme radusies samērā nesen. Pēc Altmarkas pamiera līguma 1629. gadā tika nosprausta robeža starp Poliju un Zviedriju, un tā nošķirta vēlākā Vidzeme un Latgale.[15] Kaut kādu teritoriālu jēdzienu ar vārdu Vidzeme latvieši gan būs pazinuši jau agrāk — A. Augstkalns domā par 14./15. vai 16. gs.,[16] R. Ērglis, saistīdams Vidzemes vārdu ar Idumea, — par 13. gs. vai vēl agrāku laiku.[17] Kāda šī, jau līdz 17. gs. par Vidzemi sauktā teritorija bijusi, droši vairs nebūs noskaidrojams. Jau 17. gs. autoriem — Mancelim un Einhornam — ziņas par to nav vienādas. Vēlāk atmiņas par šo teritoriju ir arvien vairāk folklorizējušās[18] un variēdamās kļuvušas pat pretrunīgas. Pie tam iespējams, ka tā arī no sākta gala nav bijusi dažādu apvidu latviešiem gluži identa, jo Vidzemes vārdam ir vairākas etimoloģijas: Rīgas un tās apkārtnes iedzīvotāji par Vidzemi var būt saukuši vidienu (Binnenland; tā domā A. Augstkalns), straupiešiem tā varbūt saistījās ar seno Idumejas nosaukumu, bet vēl citur, kur bija sugas vārda veidā saglabājusies indoeiropiešu sakne *ųidhu — 'koks, mežs',[19] varēja būt arī kāda *vid(u)zeme — koku, meža zeme resp. apvidus. Kuru no šīm etimoloģijām turēt par pareizu, tā tomēr ir katra pētnieka fakultatīva lieta. Droši nav pat nosakāms, kuri apvidi senajā Vidzemē nav ietilpuši. Par to it kā liecinātu vietvārdi *vidzemnieki* z Bīriņos, E I, 37 un Meirānos, E I, 22, *vidzemnieks* z Rūjienā, E I, 102 un *vidzeme* z Stāmerienē, E I, 84. Jau K. Būga[20] izteicās, ka *vidzemnieki* z Bīriņos un Rūjienā liekot domāt, ka šie pagasti agrāk nav piederējuši pie Vidzemes. Taču, apspriežot šo rakstu, tika gluži pareizi aizrādīts, ka minētie mājvārdi var būt tādi paši darinājumi kā, piemēram, *galzemnieks* z tai pašā Rūjienā; *vidzeme* varētu nozīmēt arī zemi meža vai purva vidū u. tml. Tikai ievērojot, ka starp šiem mājvārdiem nav neviena, kas nebūtu Vidzemes perifērijā, jādomā, ka daļa no tiem ir radusies, norādītajās vietās apmetoties izgājējiem no kādreizējās Vidzemes.

Kādu «Vidzemi», kas agrāka par kartē attēloto, ir gan iespējams konstatēt, tās robežas tomēr paliek nenoteiktas. Bet, ja arī tās varētu nosacīt, Vidzemes etniskā vēsture no tā iegūtu maz, jo daudz dziļāk pagātnē par 12.—13. gs. Vidzemes teritoriju precizēt tomēr nevarētu, kamēr tās etniskā vēsture aptver reizes desmit garāku laika posmu.

I. VIDZEMES PIRMIEDZĪVOTĀJI

Pirmie iedzīvotāji Vidzemē ieradās pēc leduslaikmeta izbeigšanās apmēram VIII g. t. pirms m. ē. No viņu kultūras pieminekļiem līdz šim atrasti tikai atsevišķi priekšmeti, kas pieder mezolitam jeb vidējam akmens laikmetam. Arheologi cer atrast arī viņu mītnes — Vidzemē visdrīzāk pie Lubānas ezera.[21] Viņu nodarbošanās — zveja un medības; vienīgais mājas dzīvnieks — suns, bet māla trauki vēl nav pazīstami. Viena šo cilvēku mītne atklāta un izpētīta Igaunijā pie Kundas pilsētas, tāpēc šo kultūru sauc par Kundas kultūru.

Minētie «kundieši» nav vienīgie mezolita cilvēki, kam var būt bijusi saskare ar vēlākajiem vidzemniekiem. Polijā, Lietuvas PSR un Kaļiņingradas apgabalā konstatēta cita, vēl senāka arheoloģiska kultūra — t. s. Svidru[22] kultūra. Atšķirība starp Svidru un Kundas kultūru ir diezgan liela. Tāpēc agrāko uzskatu, ka «kundieši» var būt cēlušies no «svidriešiem», mūsdienu zinātne apšauba.

Literatūra par minētajām kultūrām mūsu dienās ir diezgan plaša,[23] bet to etniskā piederība ir vēl neskaidra. Tādi raksturojumi kā paleoaziāti (par «kundiešiem») un paleoeiropieši (par «svidriešiem») pat antropoloģiski nav diezcik izteiksmīgi. Etniskajai vēsturei tuvāks līdz šim negatīvais atzinums, ka «kundieši» un «svidrieši» nav ne somugri, ne indoeiropieši, bet tas turpmākajos pētījumos var mainīties, jo balstās uz uzskatu, ka ne somugri, ne indoeiropieši nav attiecināmi uz tik seniem laikiem. Īstenībā jautājums, piemēram, par indoeiropiešu senčiem vai priekštečiem vēl nav pat hipotetiski noskaidrots.

---

[15] Par Vidzemes robežām dažādos laikmetos sk., piem., Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953. (Turpmāk: Latvijas PSR vēsture, I.)

[16] A. Augstkalns. Par Vidzemes vārdu. — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1940., 2 (Turpmāk: LVIŽ.), 249. lpp.

[17] R. Ērglis. Vidzemes vārda izcelšanās. — LVIŽ, 1939., 4, 559. u. s. lpp.

[18] Vienu nostāstu par seno Vidzemi fiksējis A. Bīlenšteins (Die Grenzen. 74. lpp.). Nav iemesla turēt to par tīšu izgudrojumu, kā domā A. Augstkalns sava minētā darba 254. lpp. Arī par kurzemniekiem ir līdzīgi nostāsti; skat. Filologu Biedrības Raksti, V (Turpmāk: FBR.), 9. lpp.; J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā Rīgā, 1945., 48. lpp. («Kursa sākoties aiz Grobiņas».)

[19] E. Blese. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. Rīgā, 1929. (Turpmāk: E. Blese. Latv. pv. un uzv.), 276. un XI lpp.

[20] Tauta ir žodis, I. Kaunas, 1923 (Turpmāk: Tiž.), 377. lpp.

[21] Skat. Latvijas PSR vēsture, I (Karte 7. lpp.).

[22] Latviešu zinātniskajā literatūrā ieviesies nosaukums «Svidras» kultūra. Tas nav gluži pareizs. Ciems (Varšavas tuvumā), pēc kura šī kultūra nosaukta, ir Świdry Wielkie (daudzskaitlis).

[23] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952. (Turpmāk: Pirmatnējā kopienas iekārta.), 11. u. s. lpp.; В. П. Якимов. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — Балтийский этнографический сборник, М. 1956; Вопросы этнической истории. 57.—60. un 142.—146. lpp.; Труды Прибалтийской экспедиции, II, 145. u. s. lpp.; Н. Н. Чебоксаров. О древних хозяйственно-культурных связях народов Прибалтики. — СЭ, 1960, № 3, 94. u. s. lpp.; R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. Stockholm, 1948.

Valodas liecības par šiem mezolita cilvēkiem iespējams meklēt, vienīgi balstoties uz hipotezi, ka tie nav bijuši ne somugri, ne indoeiropieši. Tādā gadījumā baltu un somugru vārdus, kas ir seni, bet nav etimoloģizējami ne ar somugru, ne indoeiropiešu valodu palīdzību, ar zināmu paticamību var turēt par aizgūtiem no Baltijas pirmiedzīvotājiem. Šādus aizguvumus konstatēt ir ļoti svarīgi, jo tikai tie var liecināt, ka ienācēji somugri vai balti ir nākuši saskarē ar pirmiedzīvotājiem, kas nav Baltiju atstājuši jau pirms to ienākšanas un nav gājuši bojā sadursmēs ar ienācējiem. Igauņu valodnieks P. Ariste tiešām aizstāv uzskatu, ka somugru valodās esot seni nesomugriski vārdi, kas var būt aizgūti no sena substrāta, piemēram, *kõrv* 'auss', *huul* 'lūpa', *mägi* 'kalns' un *oja* 'strauts'.[24] Jau daudz agrāk P. Šmits izteicās, ka rinda jūras faunas nosaukumu ir baltu, ir somugru valodās esot aizgūta no aborigeniem.[25] Taču tikai B. Larina pētījums par dzintara vārdu,[26] kas aizgūts no senajiem Baltijas jūrmalniekiem, rāda, no vienas puses, cik plašas studijas nepieciešamas, lai šādu mantojumu daudzmaz ticami pierādītu, bet, no otras puses, ļauj arī domāt, ka minētie jūrmalnieki tiešām nākuši saskarē ar Baltijas vēlākajiem iedzīvotājiem. Šī saskare laikam bija tāda, ka pirmiedzīvotāji tika pārtautoti. Arī par lapiem taču domā, ka tie ir kādas svešas cilts somugrizēti pēcnācēji.

II. SOMUGRI UN BALTI UN TO SAVSTARPĒJĀS IETEKMES

1. SOMUGRI

Vecākās cilvēku mītnes Vidzemē jau pagājušā gs. 70. gados arheologi atklājuši pie Burtnieku ezera (Zvejniekos, Riņņukalnā, Kaulēnkalnā), Liezērē un citur. Tās pieder jaunajam akmens laikmetam jeb neolitam un ir datējamas ar III g. t. beigām un II g. t. pirmo pusi pirms m. ē.[27] Tām raksturīga t. s. zobiņu un bedrīšu (jeb «ķemmes») keramika un, kā tagad atzīts,[28] to apdzīvotāji bijuši somugri — tagadējo Baltijas somugru nāciju un tautību senči. Ne vienmēr somugru ienākšanu Baltijā attiecināja uz tik seniem laikiem. Ir bijuši uzskati, ka lībiešu, igauņu u. c. t. s. «Baltijas somu» senči līdz Baltijas jūrai nonākuši tikai ap 7. gs. pirms m. ē. vai pat vēl vēlāk — īsi pirms m. ē. sākuma.[29] Šur tur šo uzskatu reminiscences jūtamas arī samērā jaunā literatūrā par somugru valodām, kultūru un vēsturi.

Darba rīku apstrādāšanas ziņā somugri ir augstākā attīstības līmenī nekā mezolita cilvēki. Arheologi tomēr domā, ka arī zobiņu un bedrīšu keramikas kultūras pārstāvji bijuši mednieki un zvejnieki, bet ar lopkopību un zemkopību nav nodarbojušies.[30] Tā kā balti, kas turpmāk nāk saskarē ar somugriem, pazīst lopkopību un zemkopību, svarīgi atzīmēt, ko par somugru nodarbošanos domā citu zinātņu pārstāvji. Igauņu valodnieks P. Ariste[31] izsakās, ka primitīvā veidā šie nodarbošanās veidi Baltijas somugriem bijuši pazīstami jau līdz ciešu sakaru nodibināšanai ar baltiem. Par lopkopību var liecināt tikai mājlopu kauli arheologu izpētītajās mītnēs un kapenēs, bet tie pagaidām somugru senvietās nav atrasti. Zemkopības sākumiem somugru kultūrā, šķiet, varētu ticēt arī bez arheologu liecībām: pirmie zemkopības darba rīki bija koka, no tiem atliekas varēja nesaglabāties. Taču pieļaut zemkopības sākumus pirms lopkopības nozīmē nonākt pretrunā ar vispāratzīto tezi, ka austrumos lopkopība ir vecāka nekā zemkopība. F. Engelss raksta: «Austrumos barbarisma vidējā pakāpe sākās ar piena un gaļas lopu pieradināšanu, kamēr augu kultūru, šķiet, vēl ļoti ilgi šai periodā te nepazina.»[32] Vai konkrētos apstākļos no šās tezes iespējami arī izņēmumi, neiedrošināmies spriest. Zināms, toreizējā zemkopība kā pēc platībām, tā arī zemes apstrādāšanas veida drīzāk atgādināja mūsdienu ekstensīvo dārzkopību nekā zemkopību. Nevar būt tomēr šaubu, ka somugri apguva baltu pieredzi ir lopkopībā, ir zemkopībā. Jau no 11. gs. pirms m. ē. šie nodarbošanās veidi sāk ņemt pārsvaru pār medībām un zveju kā baltu, tā arī somugru kopienās.[33]

Vidzemes etniskās vēstures apskatā derīgi īsumā atzīmēt somugru izplatību neolita beigās. Nav šaubu, ka somugri tad dzīvojuši apgabalos uz austrumiem no Latvijas un Igaunijas PSR — PSRS mežu joslā. No turienes somugri ienākuši arī Baltijā. Cik tālu uz austrumiem tie sniegušies, tas šoreiz nebūtu svarīgi. Pietiek konstatēt, ka somugri tur apdzīvo plašu teritoriju, no kuras tie varbūt devušies uz Baltiju arī vēlāk, piemēram, II un I g. t. pirms m. ē. Šāda somugru papildināšanās, kā redzēsim, ļauj labāk izprast dažus vēlākus etniskās vēstures faktus.

Ne tik skaidrs ir jautājums, cik tālu somugru apdzīvotā teritorija sniegusies uz dienvidiem un dienvidrietumiem. Kamēr kuršus pieskaitīja somugriem, par somugrisku tika atzīta senā Kursa, kas iesniedzās arī Lietuvas PSR teritorijā. Šie uzskati

---

[24] Вопросы этнической истории. 59. lpp.

[25] Valodas liecības par senajiem baltiem. — Latvieši (Rakstu krājums). Rīgā, 1930., 73. lpp. — Jāpiebilst, ka P. Šmits visumā pirmiedzīvotāju jautājumā turējās pie nepareiza uzskata, it kā balti nebūtu pārdzīvojuši zemākās attīstības stadijas. Matriarhāta pēdas, kas konstatējamas folklorā un mitoloģijā, esot aizgūtas no «aborigeniem».

[26] Rakstu krājums. Veltījums ... J. Endzelīnam. Rīgā, 1959. (Turpmāk: RKr J. Endzelīnam.), 149. u. s. lpp.

[27] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 14. u. s. lpp.

[28] Turpat, 26. lpp. un Труды Прибалтийской экспедиции, II. 171. lpp.

[29] Skat., piem., P. Šmits. Ievads valodniecībā. Rīgā, 1934., 68. lpp.; sal. arī Вопросы этнической истории. 10. lpp.

[30] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 19. u. s. lpp.; sal. arī Latvijas PSR vēsture, I. 9. lpp.

[31] П. А. Ариете. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. — Вопросы этнической истории, 13. lpp. Par to arī P. Šmits. Ievads valodniecībā. 69. lpp.

[32] F. Engelss. Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. Rīgā, 1953., 23. un 24. lpp.

[33] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 46. lpp.

atmesti jau kopš 1912. gada.[34] Tāpēc M. Fasmers[35] 1934. gadā sprieda, ka vistālāk uz dienvidiem izvirzītie punkti, kur bijuši rietumsomi, esot Jelgava un Ikšķile, kaut gan dažus somugru vietvārdus K. Būga bija atradis arī Lietuvā.[36] Jāpiebilst, ka *jelgava* 17. gs. latviešu valodā bija sugas vārds, un pēc tā par somugru izplatību nevar spriest.

Bet zobiņu un bedrīšu keramika ir atrasta Lietuvas PSR, Kaļiņingradas apgabalā, Polijā gar Baltijas jūras piekrasti un Baltkrievijas PSR ziemeļos.[37] Taču, piemēram, lietuvju arheoloģe R. Jablonskite-Rimantiene[38] spriež, ka īpaši Lietuvā, kur zobiņu un bedrīšu keramikas atrasts maz, tā drīzāk liecinot par somugru ietekmi nekā par somugru ciltīm. Arī citi zinātnieki[39] šos uzskatus atzīst par pamatotiem, jo neesot somugrisku vietvārdu un ziņu, ka te dzīvojuši somugri. Pēc zobiņu un bedrīšu keramikas kultūras vien nav iespējams droši runāt par vienu etnisku vienību visā teritorijā, kur šī kultūra atrasta. Mazliet citādi ir, ja nāk palīgā vismaz pēc to formas seni vietvārdi. To pētīšanai ir ļoti pamācīga vēsture.

Jau J. Rozvadovskis[40] bija atradis piecus somugriskas cilmes upju nosaukumus, gan ļoti lielā apgabalā. Tā kā viņa dotās etimoloģijas no skaņu vēstures viedokļa bija nevainojamas, M. Fasmers[41] tās apšaubīja to niecīgā skaita dēļ apgabalā, kas sniedzoties «no Meklenburgas līdz Peipusa ezeram», un tāpēc, ka somugri tur nekad neesot dzīvojuši.[42] Tātad vispirms Polijā, Kaļiņingradas apgabalā, Lietuvā, Baltkrievijā noliedza somugrisku toponīmiku tāpēc, ka tur neesot dzīvojuši somugri, bet vēlāk noliedza somugru bijumu tāpēc, ka neesot somugrisku vietvārdu. Pētījumi jāsāk atkal no gala. Pa daļai tas ir arī izdarīts. T. Lērs-Splaviņskis uzrāda jau nevis vairs piecus, bet divpadsmit senus somugriskus hidronīmus.[43] Tā kā pēc neolita tiešām vairs nav ziņu, ka somugri tur būtu dzīvojuši, ir pamats domāt, ka somugriskie vietvārdi saistāmi ar zobiņu un bedrīšu keramikas nesējiem. No tā izriet, ka balti, kādi vien mums zināmi, jau sirmā senatnē nākuši saskarē ar somugriem, un balti, kas Vidzemē ienāca, piemēram, m. ē. sākumā vai vēlāk, baltiskuma procentu vidzemniekos paaugstināja nedaudz, jo paši nebija vairs «tīri» balti, bet bija uzņēmuši sevī zināmu skaitu somugru.

[34] J. Endzelin. Über die Nationalität und Sprache der Kuren. — Finnisch-ugrische Forschungen, XII (Turpmāk: FUF.), 50. u. s. lpp.

[35] M. Vasmer. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern. — Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, XXIII, 1934 (Turpmāk: Beiträge, II.), 8. (356.) lpp.

[36] Skat. Tiž, I. 383. un 384. lpp.

[37] Л. Ю. Янитс. Неолитическое поселение Валма. — Труды Прибалтийской экспедиции, I, 58. lpp.

[38] Р. Яблонските-Римантене. О древнейших культурных областях на территории Литвы. — СЭ, 1955, № 3, 4. lpp.

[39] Skat. Труды Прибалтийской экспедиции, II, 171. lpp.

[40] Jan Rozwadowski. Kilka uwag do stosunków Wschodniej Europy.—Rocznik Slawistyczny, VI (Turpmāk: RSl), 53. lpp.

[41] M. Vasmer. Beiträge, II. 6. u. s. lpp.

[42] Fasmers atsaucas uz arheologiem M. Talgrēnu (M. Ebert. Reallexicon der Vorgeschichte, III. 354. u. s. lpp.) un Pāsonenu (H. Paasonen. Beiträge zur Frage der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker. — Annales Univ. Fennicae Aboensis, II, Bd. 1, Nr. 5).

[43] T. Lehr-Spławiński. O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian. Poznań, 1946, 81. lpp.

2. BALTU IENĀKŠANA VIDZEMĒ

Tūlīt pēc arheologu spriedumiem par Vidzemes somugriem nāktos iztirzāt liecības, kas atrodamas baltu valodās. Bet vispirms jāatzīmē, ko arheoloģija vēstī par baltu ienākšanu Baltijā. Tas ir ievērojams notikums tiklab somugru, kā arī pašu baltu etniskajā vēsturē, jo ar to sākas komplicētās baltu un somugru attieksmes, kas tieši Vidzemē ļoti interesantas, tāpēc ka šeit asimilēšanās gājusi abos virzienos.

Zināmu laiku pēc zobiņu un bedrīšu keramikas Baltijā parādās jauna arheoloģiska kultūra, ko raksturo auklas keramika un t. s. kaujas vai laivas cirvji. Starp jauno un iepriekšējo kultūru nav kontinuitātes, kaujas cirvju un auklas keramikas kultūra nav attīstījusies no zobiņu un bedrīšu keramikas kultūras, tāpēc jaunās kultūras nesēji var būt tikai ienācēji. Šo kultūru zinātnieki piedēvē baltiem, jo pēc tās Baltijā vairs nav konstatējama tāda iedzīvotāju pārvietošanās, ar ko varētu saistīt baltu ienākšanu. Tā kā kaujas cirvju kultūras īpašniekiem, kā liecina mājlopu kaulu atradumi apbedījumos, bijusi pazīstama lopkopība, bet starp daudzajiem no baltiem aizgūtajiem somugru vārdiem ir arī lopkopības termini, tad arī valodniecība apstiprina uzskatu, ka ienācēji bijuši balti.[44]

Kaujas cirvju kultūra sastopama ne vien Latvijā, Lietuvā, Kaļiņingradas apgabalā (kur dzīvoja senprūši), bet arī Igaunijā, Somijas dienvidos un Skandināvijā (kur tā var būt ienākusi no Somijas), Baltkrievijā un apvidos uz austrumiem no tās, kā arī apgabalos uz rietumiem no senās Prūsijas. Par pēdējiem vēl nav noskaidrots, ar kādu etnisku grupu šī kultūra tur saistāma. Bet par Baltkrieviju, Smoļenskas apgabalu un apvidiem to austrumos, kur atrodami baltiskas cilmes vietvārdi, H. Moora izteicis uzskatu, ka kaujas cirvju kultūras nesēji arī tur bijuši balti.[45] Pret to ir celti iebildumi, norādot, ka šo kultūru Baltkrievijā pavada savdabīga keramika.[46] Turpretim uzskatu, ka Baltijā tā saistāma ar baltiem, atzīst par pareizu tiklab padomju zinātne, kā arī daļa aizrobežas zinātnieku.

Pēc visvairāk izplatīta arheologu uzskata baltu ienākšana notikusi ap 18. gs. pirms m. ē.[47] Ir gan arī uzskati, kas ienākšanu saista ar agrāku vai nedaudz vēlāku laiku.[48] Baltu pārvietošanās notikusi ātri, pat Skandināvija sasniegta īsā laikā, jo balti bijuši lopkopji, kuri, lopiem ganības meklēdami, izstaigājuši plašas teritorijas un, tikai nākdami saskarē ar šejienes medniekiem un zvejniekiem, pārgājuši uz dzīvi vienā vietā.[49]

Uzskatu par baltu ienākšanas laiku ar kādas citas zinātnes palīdzību pagaidām nevar pārbaudīt. Turpretim baltu lopkopību jāsargās identificēt ar klejotājlopkopību.

[44] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 27. u. s. lpp.

[45] Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, № 2, 9.—33. lpp. Baltiskās cilmes vietvārdus šai teritorijā pētījuši K. Būga un M. Fasmers.

[46] E. Šturms. Die baltisch-slawischen Beziehungen in vorgeschichtlicher Zeit. — In honorem Endzelini (Rakstu krājums.), Chicago, 1960, 154. lpp.

[47] Skat., piem., H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 28. lpp.

[48] Я. Ю. Янитс. Неолитическое население Валма. — Труды Прибалтийской экспедиции, I, 62. u. s. lpp.

[49] Turpat.

Klejotājlopkopība nebūt nav lopkopības sākotnējā forma, bet ir jau attīstīta un specializēta un spēj kā vienīgā nodarbošanās dot kopienai pilnīgu iztiku. Balti turpretim nodarbojās ar zemkopību un, protams, arī ar medībām un zveju; abas pēdējās nozares nebija savu nozīmi zaudējušas pat mūsu g. t. pirmajā pusē. Klejotājiem lopu skaits ir liels, kopjamo sugu skaits ierobežots, jo tikai nedaudzu lopu sugu ganāmpulkus var noganīt un pārdzīt uz jaunām ganībām nedaudzi gani. Balti turpretim pazīst aitas, kazas, govis, cūkas, un arheologi šaubās vienīgi par to, vai balti jau neolitā pazinuši arī zirgu[50], t. i., to dzīvnieku, kas ganiem ļoti noderīgs, jo, uz zirga jājot, ar suņa palīdzību var ērti ganīt arī lielu ganāmpulku. Kas attiecas uz ganāmpulku lielumu, tad tik senā pagātnē tas drīzāk bija mazs nekā liels. Folklora lopus parasti daudzina vienskaitlī. Tikai pazīstamā «Bārenītes slavināšana» runā par govīm, vēršiem un kumeliņiem, ko dzen «pulkiem», bet tā tad arī ir dziesma par bajāru, t. i., nevis par 18. gs. pirms m. ē., bet par m. ē. 11.—12. gs. Zināms, ganāmpulku lielums varēja mainīties īstenībā un tai līdzi arī folklorā. Konservatīvāka būs bijusi dziedātāju a t t i e k s m e pret lopiem. Latviešu folklorā tā ir sirsnīga. Nav ticams, ka šāda sirsnība pret lopiem varētu izveidoties klejotājiem. Jāpiebilst, ka latviešu tautasdziesmas gaidīt gaida arheoloģiski izglītotu lasītāju, jo daudzas reminiscences tajās ir no ļoti seniem laikiem.

Jaunu pētījumu pēc baltu valodu leksikas par baltu seno nodarbošanos nav. Līdzšinējie apliecina lopkopības sakaru ar zemkopību, kā arī baltu vietsēdību.[51] Tāpēc baltus kvalificēt par ganu lopkopjiem būs nepareizi. Varbūt uz tiem var attiecināt padomju arheologa P. Tretjakova spriedumu par austrumslaviem, kuri kaut kādā veidā apvienojuši dzīvi uz vietas ar ganu lopkopību.[52]

3. SOMUGRU VALODU LIECĪBAS PAR BALTIEM

Ka somugru valodās ir diezgan liels skaits aizguvumu no baltu valodām, pie kam baltismi aizgūti agrāk nekā ģermāņu vārdi, ir zināms jau kopš Tomsena grāmatas «Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog» iznākšanas 1890. g. Pēc tam somugru valodu baltismi iztirzāti daudzos darbos. Arheologu mēģinājums sasaistīt šos baltismus ar baltu ienākšanu līdz tam tikai somugru apdzīvotajā Baltijas teritorijā ap 18. gs. pirms m. ē. spiež šo uzskatu nedaudz modificēt.

Pirmkārt, agrāk domāja, ka baltismi somugru valodās ir gan vecāki nekā ģermānismi, bet aizgūti ap 500. g. pirms m. ē. Tagad jāatzīst, ka to senākais slānis ir apmēram 1000 gadus vecāks. Saprotams, vārdu aizgūšana būs notikusi arī vēlāk, īpaši lībiešu un igauņu valodā,[53] ko runā baltu tiešos kaimiņos.

Otrkārt, tā kā baltismi atrodami ne vien Baltijas somugru, bet mazā skaitā arī mordviešu un mariešu valodā,[54] tad agrāk domāja, ka baltu vārdi aizgūti galvenokārt kādā apgabalā uz austrumiem no Baltijas, jo tikai tā varēja iedomāties baltu saskari ar minētajām tautām. Tagad jādomā, ka baltismi visvairāk aizgūti tais vietās, kur balti ilgi dzīvoja jaukti ar somugriem un beidzot ieplūda tajos, tātad Igaunijā, Somijas dienvidos, Vidzemē un Latgalē, kā arī Kurzemes ziemeļos. Šais vietās pēc kādiem 1000 gadiem baltu un somugru valodu krustošanās process nobeidzās ar somugru valodas uzvaru. Uz dienvidiem no minētajām vietām uzvarēja baltu valoda. Bronzas laikmetā robeža starp baltiem un somugriem gāja pa Daugavu un Abavu.[55] Protams, baltu vārdus somugri aizguva arī citur, kur tiem ar baltiem bija saskare.

Treškārt, tā kā austrumos vistālākā zināmā baltu cilts bija t. s. austrumu galindi (голядь pie Okas pietekas Protvas, Maskavas apgabalā, konstatēti vēl 11. gs.), tad tos arī uzskatīja par baltismu devējiem. Somu valodnieks E. Nieminens[56] gan izvirzīja hipotezi, ka vārdu devēji bijuši galvenokārt kurši, bet ar valodas argumentiem vien tas nebija droši pierādāms, un M. Fasmers[57] šo uzskatu noraidīja. Tagad jādomā, ka vārdus devuši galvenokārt tie balti, kas ieplūda somugros — lībiešu, igauņu, somu u. c. senčos.[58] Zināms, vēlāk vārdi var būt aizgūti arī no atsevišķām baltu valodām, starp tām arī no kuršu valodas.[59]

Ja jautājam, vai šādi pārveidots uzskats par baltismiem somugru valodās ir ticams, tad jāatbild, ka vairāku iemeslu dēļ tas liekas pat vairāk iespējams nekā agrākais. Vienkārt, senākajiem baltismiem šais valodās tiešām ir tāds veids, it kā tie būtu attīstījušies no formām, kādas salīdzināmā gramatika postulē baltu pamatvalodā. Otrkārt, liela skaita aizguvumu paskaidrošanai labāk der baltu ieplūšana somugros nekā abu etnisko grupu tuvāk nedefinēti sakari. No pēdējiem, piemēram, tirdzniecība arī daudz vēlākos laikos notikusi, valodu lietojot maz vai pat nemaz nelietojot.

Interesanti piebilst, ka somugru valodās ir zināms skaits aizguvumu no irāņu valodām. Parasti tos uzskata par senākiem nekā baltismi.[60] Rodas jautājums, vai balti ir vienīgie indoeiropieši, kas ieplūduši somugros.

Somugru valodās konstatējama arī citāda baltu valodu ietekme, piemēram, gramatiskajā uzbūvē un fonētikā.[61] Svarīgāk tomēr šķiet atzīmēt šeit abu valodu grupu atšķirības nekā līdzības. Balti nav spējuši ietekmēt daudzas tieši somugru valodām rakstu-

---

[50] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 27. lpp.

[51] P. Šmits. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1936., 29. u. s. lpp.; Valodas liecības par senajiem baltiem. 61. u. s. lpp.; sal. arī K. Būga. Kalba ir senovė. Kaunas, 1922 (Turpmāk: KiS.), III un IV lpp.

[52] П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. 2-е изд., М. 1953, 39. lpp.

[53] Ka lībiešu valodā senu baltismu vairāk nekā pārējās somugru valodās, konstatē arī P. Ariste, skat. Вопросы этнической истории. 13. lpp. — Igauņu dienvidizloksnēs ir aizguvumi no latviešu augšzemnieku dialekta, tātad, salīdzinot ar pārrunājamo laiku, neseni. Skat. E. Nieminen. Beiträge zu den baltischostseefinnischen Berührungen. — RKr J. Endzelīnam, 201. u. s. lpp.

[54] P. Ariste domā, ka par baltismiem uzskatītie vārdi mordviešu un mariešu valodā var būt aizgūti arī no kādas citas indoeiropiešu valodas, bet, ja tie esot baltismi, tad šais valodās ienākuši no Baltijas somugru valodām; skat. P. Aristes minētā darba 25. un 26. lpp. Jāpiebilst, ka 1956. gadā, kad P. Ariste izteica šīs domas, H. Moora vēl nebija publicējis rakstu par baltu seno teritoriju (skat. 45. piez.).

[55] Latvijas PSR vēsture, I (Karte 16. lpp.). — Visjaunākajos laikos izteikti uzskati, ka jau bronzas laikmetā (I g. t. pirms m. ē. vidū) daļa Vidzemes bijusi baltiska un robeža starp somugriem un baltiem gājusi, ieslēdzot Gaujas lejasteci, gar Vidzemes Centrālās augstienes dienvidu malu līdz Lubānas ezeram. Skat. Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный век на территории Латвийской ССР. Рига 1961, 32. lpp. Šie uzskati vēl literatūrā maz iztirzāti.

[56] E. Nieminen. Der Stammesauslaut der ins Urfinnische entlehnten baitischen a-Feminina und die Herkunftsfrage. — FUF, XXII (1934.), 1. u. s. lpp.

[57] M. Vasmer. Beiträge, II. 81. u. s. lpp.

[58] Daži (piem., minētais E. Nieminens, sk. RKr J. Endzelīnam, 206. lpp.) joprojām atzīst, ka baltismi somugru valodās nenāk no baltu pamatvalodas, bet jau no atsevišķām baltu valodām.

[59] Lībiešu valodā daudzus tādus aizguvumus min L. Ketunens (LW).

[60] P. Ariste domā, ka tie aizgūti apm. tai pašā laikā, kad baltismi, skat. Вопросы этнической истории. 26. lpp.

[61] Turpat, 12. lpp.

rīgās fonētiskās iezīmes. Tie nav varējuši iemācīt somugriem uzsvērt vārdu tālākās zilbes. Nav arī iemācījuši vārda sākumā izrunāt līdzskaņu kopas un balsīgus līdzskaņus. Tāpat balti nav spējuši aizkavēt somugru valodās šņāceņu pārvēršanos par *h* un *ti* pārvēršanos par *si*. Valodas fonētiskā struktūra acīm redzot nepieder pie parādībām, kas pakļautas stiprām ietekmēm — vismaz tais gadījumos, kad pārtautošanās notiek ilgstošā procesā un bez spaidiem. Tas arī saprotams, jo cilvēki, kas pievienojas otrai etniskai vienībai, grib iegūt visas jaunās sabiedrības locekļa tiesības, tāpēc pūlas cik iespējams maz no šās sabiedrības atšķirties un arī jauno valodu apgūst, cik labi vien spēdami. Turpretim ļaužu kopa, kas uzņem ienācēju savā vidū, nebūt necentīsies kroplo izrunu un valodas kļūdas atdarināt. Tas jāievēro, kad runa būs arī par somugru ietekmi baltu valodās.

Tāpēc, par somugru un baltu etniskajām attiecsmēm spriežot, jāpaliek galvenokārt aizgūtās leksikas jomā. Aizgūto vārdu skaits ir visai liels, turklāt jādomā, ka zināms daudzums to būs jau zudis. Aizguvumi ir arī tādos leksikas novados, kur tos vismazāk gaidītu, piemēram, ķermeņa daļu un dabas parādību nosaukumos: ig. *härm* 'sarma', *taevas* 'debesis', *kael* 'kakls', *naba* 'naba' u. c. Šie vārdi varēja ieviesties vienīgi tad, ja somugros ieplūstošo personu skaits bija liels: no nedaudziem, kas, attiecīgos somugru vārdus nezinādami, būtu lietojuši to vietā savējos, šādi aizguvumi nevarēja rasties. Šiem vārdiem taču blakus bija arī somugriskie nosaukumi. Baltiskie vārdi varēja ieviesties, tikai tos atkal un atkal dzirdot, kamēr tie kļuva vispirms par somugrisko vārdu sinonīmiem un vēlāk tos izskauda. No šādiem leksikas faktiem jāsecina, ka somugros ieplūdušo baltu skaits nebūs bijis daudz mazāks par pašu somugru skaitu.

Rodas jautājums, kāpēc Vidzemē balti ieplūda somugros un ne otrādi, kā tas notika, piemēram, Kurzemes dienviddaļā, Lietuvā un Kaļiņingradas apgabalā. Kā minēts, pārtautošanās notikusi ilgstoši, tāpēc ne spaidiem, ne sadursmēm nebūs bijis nozīmes. Tikpat maznozīmīgs te var būt kultūras pārākums: tik ilgā laikā[62] abu etnisko grupu kultūras līmenis bija izlīdzinājies. Pārtautošanās zināmu laiku būs gājusi abos virzienos. H. Moora,[63] iztirzādams jautājumu, kālab pārtautošanās nosvērās par labu somugriem, pievienojas somu arheologa Meinandera uzskatiem, ka balti Somijā klimata dēļ bijuši spiesti pielāgoties somugriem dzīves veida ziņā, vairāk nekā agrāk nodevušies medībām un zvejai, pārņēmuši iedzīvotāju darba rīkus, beidzot apguvuši arī valodu. Īstenībā balti no agrākā dzīves veida pilnīgi neatteicās. Viņi joprojām nodarbojās ar zemkopību un lopkopību. Abu etnisko grupu pielīdzināšanās notika, apgūstot arī somugriem zemkopību un lopkopību. Tāpēc liekas, ka ar vienādiem apstākļiem un vienādu dzīves veidu var gan izskaidrot, ka asimilēšanās notikusi, bet nevar izskaidrot, kāpēc balti ieplūda somugros.

H. Moora[64] norāda baltu pārtautošanās cēloni, kas varbūt daudz nozīmīgāks. Viņš raksta: «... iespējams, ka turpmākajā laikposmā somugru iedzīvotāju skaits palielinājās, pirmkārt, pienākot klāt no austrumiem dažiem jauniem viņiem radniecīgiem elementiem.» Somugru papildināšanās tiešām ir vēlāk notikusi. H. Moora ar jauniem somugru ienācējiem saista, piemēram, t. s. tekstilās keramikas parādīšanos Baltijā.[65] Arī antropologi izsakās, ka somugri uz Baltiju devušies vairākiem viļņiem.[66] Turpretim par baltu elementa papildināšanos Vidzemē šai laikā ziņu trūkst.

Ka baltu pārtautošanu tiešām būs veicinājuši somugru pienācēji no austrumiem, tas ticams šķiet tāpēc, ka vēlāk, sākot ar m. ē. I g. tūkstoti, kad Vidzemē arvien vairāk ieceļo latgaļi, sēļi, zemgaļi, kurši — tā kļūst baltiska. Baltiskais elements te arvien papildinās, bet somugriem Vidzemē un Igaunijā papildinājums no austrumiem vairs nevar nākt, jo tur dzīvojošās somugru ciltis slavizējas ienākušo austrumslavu ietekmē.

4. BALTI VAI BALTOSLAVI?

Somugru valodu baltismi ļauj arī spriest, vai ir pamats to devējus saukt par baltiem, kā tas darīts šai rakstā, vai varbūt par baltoslaviem. Ļoti daudzi valodnieki uzskata, ka baltu un slavu valodu līdzības fonētikā, morfoloģijā un leksikā izskaidrojamas tā, ka pēc atdalīšanās no indoeiropiešiem balti un slavi kādu laiku vēl runājuši kopēju baltoslavu valodu. Nosaukums b a l t o s l a v i neizsaka etniski precīzu jēdzienu. Tā kā valoda pieder pie būtiskām etnisko vienību pazīmēm, noskaidrot jautājumu, vai balti, Baltijā ienākdami, jau runāja savu, baltu valodu vai arī vēl kopējo baltoslavu valodu, ir svarīgi.

Jāpiebilst, ka problēma, vai šāda valodas kopība tiešām eksistējusi, neraugoties uz tās daudzajiem aizstāvjiem, vēl joprojām nav izšķirta.[67] Etniskā nozīmē valodnieki vien to arī nevar izšķirt. Tikai tad, kad arheologi būs atraduši kultūru, no kuras var atvasināt resp. ir cēlušās vēlākās atsevišķās baltu un slavu kultūras un kura savukārt būs atvasināma no kopējās indoeiropiešu kultūras, būs arī pierādīts, ka baltoslavi kā etniska vienība tiešām eksistējuši. Lai šādu kultūru būtu vieglāk uziet, būtu vēlams, ka valodnieki uzrādītu, kādās indoeiropiešu vai neindoeiropiešu valodās ir no baltoslavu valodas aizgūti vārdi. Tie parādītu, kur meklējama baltoslavu dzīves vieta. Taču šādi baltoslavismi nemaz netiek daudzināti, un tas baltoslavu hipotezei nenāk par labu. Baltu un slavu valodu tuvā un neapšaubāmā radniecība var būt arī citādi skaidrojama: ne vien tā, ka tās cēlušās no viena indoeiropiešu dialekta un tāpēc vēlākajā attīstībā gājušas daudzmaz līdzīgus

---

[62] Pārtautošanās ilgusi apm. 1000 gadus, skat. Latvijas PSR vēsture, I. 16. lpp.

[63] Х. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете археологии. — Вопросы этнической истории, 73. lpp.

[64] Turpat.

[65] Turpat, 76.—79. lpp.

[66] Труды Прибалтийской экспедиции, II. 228. un 229. lpp.

[67] Par baltu un slavu valodu kopības jautājumu sk. Б. В. Горнунг. Из истории изучения балтийско-славянских языковых отношений. — RKr J. Endzelīnam, 109. u. s. lpp.; Н. Д. Боголюбова, Т. А. Якубайтис. История вопроса о балто-славянских языковых отношениях. — Turpat, 331. u. s. lpp. un Л. А. Булаховский. Акцентологическая проблематика вопроса о славяно-балтийском языковом единстве. — Turpat, 55. u. s. lpp.; bez tam W. K. Matthews. The Interrelation of Baltic and Slavonic. — The Slavonic and East European Review, 35, 1957, 409. u. s. lpp. un O. Szemerényi. The Problem of Baltic-Slav Unity. A Critical Survey. — Kratylos,

ceļus, bet arī, piemēram, tā, ka slavos var būt ieplūdis ievērojams skaits baltu. Galindi, jātvingi un eventuāli arī citas baltu ciltis ir pa daļai ieplūdušas krievos, baltkrievos un mazākā mērā poļos. Tas ir zināms, tomēr samērā nesens fakts. Bet līdzīgas parādības varēja notikt arī agrāk, piemēram, neolitā vai bronzas laikmetā. Ar sacīto nebūt negribējām rādīt ceļu, kuru ejot būtu iespējams atrisināt grūto baltu un slavu valodas kopības problēmu. Šeit atzīmētas vienīgi domas, kas rodas, iegaumējot, ka Igaunijā, Somijas dienvidos un arī Vidzemē ir notikusi baltu ieplūšana somugros. Līdzīga ieplūšana varēja notikt slavos.

Piemēram, vokālismā slavi ir izdarījuši pārveidojumus, kādu baltu valodās nav. Tāpēc hipotetiskā baltoslavu valoda skaņu ziņā būs bijusi tuvāka baltu nekā slavu pamatvalodai. Vienā ziņā baltu pamatvaloda gan atšķīrās no baltoslavu kopējās valodas: baltoslavu valodā vajadzēja vēl būt seniem vārdiem, kas uzglabājušies slavu valodās, bet baltu valodās vairs nav atrodami. Zināmu ieskatu par tiem var gūt no vācu valodnieka R. Trautmana grāmatas Baltisch-slavisches Wörterbuch (Goettingen, 1923). Tās autors turas pie ieskata, ka balti un slavi runājuši kopēju (baltoslavu) valodu, un vārdnīcā ir uzņēmis arī vārdus, kas saglabāti tikai baltu vai tikai slavu valodās, bet kam vajadzējis būt šai kopējā valodā. Tā kā Baltijas somugru valodās ir daudz senu baltismu, tad starp tiem vajadzētu būt vismaz dažiem, kas, pēc skaņām spriežot, ir baltiski, bet kam atbilstošais vārds atrodams vairs tikai slavu valodās. Taču šādu vārdu (valodnieki tos droši vien būtu saukuši par slavismiem un ne par baltismiem) somugru valodās nav. Ir gan igauņu, somu u. c. valodās arī seni slavismi, tikai tie nav attiecināmi uz II g. t. pirmo pusi, bet, kā norāda P. Ariste,[68] aizgūti pēdējos gadsimtos pirms m. ē. Tātad Vidzemē ienāca balti, bet ne baltoslavi.

Sacītais, protams, attiecas tikai uz Igauniju, Somijas dienvidiem un Vidzemi. Par Prūsiju, Lietuvu un Kurzemes dienvidiem, kur balti nepārtautojās, nevar droši izsacīties: var būt, ka tur tiešām ienāca baltoslavu valodas runātāji. Senprūši, lietuvji, kurši u. c. šais vietās būtu izveidojušies neatkarīgi no tā, vai ienācēji balti vai baltoslavi. Taču jādomā, ka ienācēji Vidzemē, Kurzemē, Lietuvā un tag. Kaļiņingradas apgabalā būs bijuši vienā attīstības pakāpē.[69]

Arheologi, kas pētī Baltijas senatni, lieto vienīgi nosaukumu b a l t i. Arheologi, kas pētī slavu ģenēzi, dažkārt izmanto arī jēdzienu b a l t o s l a v i.[70] Tomēr netrūkst arī arheologu, kas pret baltoslavu hipotezi izturas skeptiski[71] vai pat pilnīgi negatīvi.[72]

Bieži pie nosaukuma b a l t i, runājot par to ienākšanu Baltijā II g. t. pirms m. ē. sākumā, piesprauž vārdus «latviešu un lietuvju ciltis» vai «latviešu un lietuvju senči». Tāds komentārs ir pareizs, ja runā par baltiem, kas tad apmetās Lietuvā un Kurzemes dienvidos. Runājot par Vidzemi, tas nav gluži loģisks. Par latviešu un lietuvju senčiem nevar saukt baltus, kas ieplūda somugros. Arī l a t v i e š u un l i e t u v j u c i l t i s ir pārprotams nosaukums, jo var apzīmēt vienīgi austrumbaltus. Tomēr jautājums par rietumbaltu un austrumbaltu rašanos ir vēl neskaidrs. J. Endzelīns[73] tur par iespējamu pat versiju, ka rietumbaltu senči runājuši indoeiropiešu izloksni, kas bijusi tikpat tuva ģermāņu pirmvalodai kā izloksnei, no kuras radušās austrumbaltu valodas. Senprūšu valodas nedaudzās, ar ģermāņu valodām kopējās pazīmes gan varēja rasties arī citādi. Taču nevar apgalvot, ka starpība starp rietum- un austrumbaltiem bija jau II g. t. pirms m. ē. Tik lielas pārvietošanās rezultātā, kāda bija minētā baltu ienākšana, notiek iedzīvotāju sajaukšanās. Droši vien jau teritorijā, kur balti dzīvoja agrāk, kaimiņu kopienas ir valodas, ir kultūras ziņā bija tuvākas un starp tām varbūt bija arī asinsradniecība. Bet nav ticams, ka balti, apmezdamies teritorijā no Kaļiņingradas apgabala līdz Somijas dienvidiem, būtu varējuši saglabāt tās pašas teritoriālās attieksmes kopienu starpā, būtu veidojuši, tā sakot, to pašu etnisko ornamentu kā agrākajās dzīves vietās. Apmesties varēja tikai tur, kur bija piemēroti apstākļi. Tāpēc laikam bieži iznāca, ka valodas ziņā tuvas kopienas atradās tālu cita no citas, bet tālas savukārt nokļuva kaimiņos. Atšķirībām, ja tādas jau pastāvēja, bija jāpārveidojas. Jaunajos apstākļos radās arī jauni grupējumi, no kā savukārt ar laiku attīstījās ciltis, cilšu apvienības un tautības.

5. BALTU VALODU LIECĪBAS PAR SOMUGRIEM

Somugru saskare ar baltiem II g. t. pirms m. ē. pirmajā pusē nevarēja neatstāt pēdas baltu valodās. Pēdas tomēr nav bijušas diezcik dziļas vai arī pa trīsarpus tūkstoš gadiem ir stipri nolīdzinātas. Latviešu valoda, kur tās visvairāk gaidāmas, joprojām ir zināmā lībiešu un igauņu valodas ietekmē, tāpēc arī senās ietekmes no jaunākajām grūti nošķiramas. Baltu valodās ir atrodamas liecības no baltu pirmās saskares laikmeta ar somugriem, bet te jāaprāda, uz kādiem laikmetiem attiecināmi tie fakti, ko literatūrā dažkārt daudzina kā ļoti tālas senatnes lieciniekus.

Aizguvumi no somugru valodām baltu valodās izplatīti ļoti nevienmērīgi. Senprūšu valodā ir gan vārdi ar nedrošām etimoloģijām, bet droši par som-

---

2, 1957, 97. u. s. lpp.; В. М. Иллич-Свитыч. Балто-славянская проблематика на IV международном съезде славистов. — Вопросы языкознания, 1959, 1, 139.—141. lpp.; sal. arī V. Georgijeva, V. Metjūza un S. Bernšteina rakstus šai jautājumā rakstu krājumā IV Международный съезд славистов. Славянская филология, 1, М. 1958, 7. u. s. lpp. ; Г. А. Ильинский. Взгляд на общий ход изучения праславянского языка. — Вопросы языкознания, 1962, 5, 124.—129. lpp.

[68] Вопросы этнической истории. 24. lpp.

[69] Baltoslavi ir saukti arī par protobaltiem jeb pirmbaltiem. Arī šis nosaukums tātad nav attiecināms uz neolita beigās Vidzemē ienākušajiem baltiem.

[70] Piem., padomju arheologs Tretjakovs savā jau citētajā grāmatā Восточнославянские племена. Baltoslavu hipotezi arheoloģiski mēģina pamatot poļu arheologs V. Henzels, bet atzīst, ka viņa uzrādītā baltoslavu kultūra (starp Vislu un Nemunu) esot tikai darba hipoteze; skat. W. H e n s e l. O tzw. bałtosłowiańskiej wspólnocie kulturowej (ar karti). — Z polskich studiów slawistycznych, Warszawa, 1958.

[71] Sal. H. Mooras uzskatu — Вопросы этнической истории, 65. lpp.

[72] Piem., E. S t u r m s. Die baltisch-slawischen Beziehungen in vorgeschichtlicher Zeit. — In honorem Endzelini, 149. u. s. lpp.

[73] Par senprūšu valodas radniecības sakariem — FBR, XI, 193. lpp.

ugrisku nav atzīts neviens vārds.[74] Tas gan nenozīmē, ka senprūšu valodā tiešām nebūtu bijis neviena somugrisma, jo senprūšu leksiku maz pazīstam, bet daudz gan to laikam nebūs. Lietuvju valodā somugriskas cilmes vārdi ir. Daži no tiem var būt seni. Tomēr tos grūti attiecināt uz baltu un somugru pirmo saskaru laiku, jo tie var būt ienākuši vēlāk no latviešu valodas. Somugrismu, kas latviešu valodā nebūtu sastopami, lietuvju valodā, šķiet, nav.[75]

Galvenā somugrismu masa ir latviešu valodā — līdz 500[76] kopskaitā. No tiem daudzi gan pazīstami tikai nelielā teritorijā. Diez vai to vidū ir seni aizguvumi. Visumā jaunākos laikos aizgūti ir profesionāli (reizē arī teritoriāli) ierobežotie zvejas un jūrniecības termini, piemēram, *andrus, ķeksis* (jaunāks nekā *k* pārvēršanās par *c*) u. c.[77] Ir seni aizguvumi, kas tomēr nav attiecināmi uz II g. t. pirms m. ē. No Daugavas lībiešiem būs aizgūti vārdi *laulāt, pestīt, zaimot, kāzas,* kas nevar būt vecāki par katolicismu, ko vispirms izplatīja lībiešu starpā. *Muiža, sulainis, vagars* nebūs vecāki par pirmajām vācu kungu muižām. Vārdi *maksāt, kāls, jelgava* (sugas vārds ar nozīmi 'pilsēta') var būt vecāki par vācu ienākšanu Latvijā un liecināt, ka lībieši latviešiem jau sen pazīstami kā tirgotāji (piemēram, vēlākajā Rīgas vietā).

Daudz ir šķietami senu, bet tuvāk nedatējamu aizguvumu: *vajaga, urga, puķe, kukainis, launags, puisis* u. c. Turpretim *veseris* (sk. ME IV, 544. lpp.) var būt aizgūts arī jau II g. t. pirms m. ē. vidū,[78] sākoties baltu un somugru dzīves veida vienādošanās procesam: somugri aizguva no baltiem *cirvi* (ig. *kirves),* balti no somugriem — *veseri.* Tad pat var būt aizgūta *laiva* (liet. *laĩvas* 'kuģis'), jo zvejniekiem somugriem varēja būt pārāks ūdens satiksmes līdzeklis nekā zemkopjiem un lopkopjiem baltiem. *Buras* (liet. *bùrė)* šķiet pieskaņotas baltu verbam burt: ig. *puri* somu *purje* sākas ar nebalsīgu līdzskani *p,* bet latv. *burām* izloksnēs ir paralēlforma *burves. Buru* vārdam ir tomēr arī indoeiropeiska etimoloģija.[79] Cik grūti baltu valodās uzmeklēt liecības par baltu senāko saskari ar somugriem, rāda šāds piemērs. Ir skaidrs, ka zemkopju un lopkopju baltu apmetne II g. t. sākumā kaut kādi atšķirās no mednieku un zvejnieku somugru apmetnes, tāpēc tiklab vieni, kā otri bija spiesti aizgūt kaimiņu apmetnes nosaukumu. Dzīves veidam izlīdzinoties, apmetnes kļuva vienādas un nosaukumi pārvērtās par sinonīmiem. Tādi sinonīmi tiešām ir, tie ir *māja* un *sēta.* Pirmo vārdu J. Mikola[80] uzskata par aizgūtu no somugru valodām, otru K. Būga par baltisku[81] (no «siet»). Turpretim J. Endzelīns[82] norāda, ka latv. *māja* attieksme pret ig. un somu *maja* ir neskaidra, jo latv. valodā ir garš *ā,* somugru valodās — īss *a.* Somu valodā latv. vārdam *māja* atbilstu *muoj-, sal. somu valodā no baltiem aizgūtos vārdus *tuohi* (: latv. *tāss*), *vuota* (: latv. *āda*) u. c. Tātad *mājas* vārda aizgūšana ir problemātiska. Apmēram tāpat ir ar *sētas* vārdu: tā indoeiropeiskā etimoloģija nav visai ticama;[83] *sēta* var būt aizgūta no lībiešu *sāt* 'eingezäumter Platz, Rödung' un nevar attiekties uz II g. t. pirms m. ē. sākumu, jo somugri tad vēl līdumu nepazina. Etniskās vēstures gaismā būtu no jauna jāizskata mūsu aizgūto vārdu vairums. Ieguvums būtu ne tikai etniskajai vēsturei, bet arī leksikoloģijai.

Latviešu valodai ir līdzība ar somugru valodām arī fonētikā, piemēram, vārda uzsvars pirmajā zilbē. Valodnieki domā, ka akcenta atvilkšana uz pirmo zilbi var būt sākusies spontāni un tikai pirmās zilbes akcenta vispārināšanā nozīme bijusi arī lībiešiem[84] (tātad samērā jaunos laikos). Nevalodnieki par akcenta atvilkšanu runā sakarā ar baltu un somugru saskari II g. t. pirms m. ē.[85] Īstenībā somugri, kas tad ieplūda baltos, fonētiku ieſekmēja tikpat maz kā balti, kas ieplūda somugros. Latviešu valodas akcents nav nekāds izņēmums: visās dzīvajās indoeiropiešu valodās akcents ir tuvināts vārda sākumam, arī tajās, kam nekādu sakaru ar somugriem nav bijis. Krievu valoda atkal ir diezgan labi saglabājusi seno brīvo akcentu, kaut gan tieši krievos ieplūdis daudz somugru. Bez tam ir izteiktas domas, ka senatnē somugru valodās akcents bijis svārstīgs,[86] tātad nevarēja baltu akcentu stabilizēt.

Otra parādība, par kuras cēloni arī daži valodnieki[87] uzskata somugru valodu ietekmi, ir lauztā intonācija. Tā bez lībiešu valodas atrodama arī dāņu valodā un pat dažās austrumu valodās,[88] tātad var būt arī spontāni radusies.[89] Bet, tā kā lauztās intonācijas rašanās ir ciešā sakarā ar akcenta atvilkšanu, tad nekādā gadījumā tā nav attiecināma uz II g. t. pirms m. e.

---

[74] J. Endzelīns. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943., 135. u. a. lpp.

[75] Lietuvju valodas etimoloģiskā vārdnīca (Ernst Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg — Göttingen, 1955; turpmāk: LEW.) vēl nav izdota līdz galam.

[76] Pārskatu par latviešu valodas somugrismu pētīšanu sk. D. Zemzare. Latviešu vārdnīcas. Rīgā, 1961., 417.—420. lpp.

[77] Jūras faunas nosaukumi minēti jau sakarā ar Vidzemes pirmiedzīvotājiem.

[78] Saprotams, ar nosacījumu, ka igauņu vārdam *vasar* 'veseris' atbilstošs vārds bijis jau Baltijas somugru pamatvalodā un nozīmējis nevis specializētu amatniecības instrumentu, bet sitamu (un cērtamu?) rīku vispār.

[79] Skat. ME I, 356. lpp. Par aizguvumu no somugriem to uzskata J. Mikola, skat.: Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, 11 (Turpmāk: IMM.), 442. lpp.

[80] Skat. iepr. parindi.

[81] K. Būga. KiS. 129. lpp.

[82] ME II, 578. lpp.

[83] Skat. ME III, 833. lpp.

[84] Skat. J. Endzelīns. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938., 17. lpp.; t. p. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951. (Turpmāk: La. gr.), 32. lpp.; t. p. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948., 6. lpp.

[85] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta, 45. lpp.; Latvijas PSR vēsture, 1. 15. lpp.

[86] Skat. J. Mikolas jau citēto rakstu IMM 1930. g. 11. numurā, 437. un 438. lpp.

[87] Piem. H. Hirt. Indogermanische Grammatik, I. Heidelberg, 1927, 68. lpp. — Par lauzto intonāciju, liekas, starp citu, domā arī H. Moora, skat. Pirmatnējā kopienas iekārta. 45. lpp.

[88] В. И. Иванов. О прерывистой интонации в латышском языке. — RKr J. Endzelīnam, 133. u. s. lp.

[89] Sal. J. Endzelīna uzskatus recenzijā par citēto Hirta darbu. — FBR, VII, 178. lpp.

No skaņu pārveidībām, kuru nav lietuvju valodā, bet kuras ir notikušas latviešu valodā, šeit minēsim vienīgi *s, z*, kas cēlušies no indoeiropiešu palatālajiem *ķ, ģ* (h), piemēram latv. *siens, zināt*, liet. *šiẽnas, žinóti*. Ka *s, z* no *š, ž* radušies pārtautoto somugru mutē, domāja jau K. Būga.[90] Taču *s, z* tais pašos gadījumos *š, ž* vietā runāja ne vien senprūši, kam bija zināma saskare ar somugriem, bet arī visi slavi (piemēram, poļu *siano, znać*). Starpību starp latviešu, senprūšu un slavu *s, z* un lietuvju *š, ž* vislabāk, šķiet, izskaidrojis J. Otrembskis,[91] kas domā, ka kādreiz to vietā runātas tādas starp *s, z* un *š, ž* vidējas skaņas, no kurām attīstība varēja iet abos virzienos — uz *s, z* un arī uz *š, ž*. Somugriem vismaz II g. t. pirms m. ē. te nevar būt nekāda nopelna, jo viņu valodā šņāceņi ir bijuši un tikai vēlāk pārvērtušies par *h*.

No vietvārdiem par vecākajiem uzskata hidronīmus, īpaši lielāko ūdeņu nosaukumus, jo tos, iedzīvotāju sastāvam mainoties, vieglāk pārmantot. Tā kā gandrīz visi Latvijas lielāko upju nosaukumi ir latviski resp. baltiski, tad ir izteiktas domas, ka somugri vismaz Kurzemē ienākuši vēlāk nekā balti.[92] Vidzemē somugrisku upju nosaukumu ir daudz (somugrisks arī sugas vārds *urga*). Tā kā sāmisko vietvārdu kartē upju nosaukumus nebija iespējams iezīmēt, uzrādām tos šeit:

aģe, sk. Lvv I, 1, 6. lpp. (:līb. ad'a 'mala, krasts');
aniņupe Lvv I, 1, 30;
«arupe» Lvv I, 1, 43 (?);
«azanda» Tiž I, 382, 444, Lvv I, 1, 60;
jogla>Salacā Tiž I, 377;
jugla>Braslā, *mazā jugla, lielā jugla* Tiž I, 377, Lvv I, 1, 402;
jumalda Tiž I, 377, Lvv I, 1, 403;
jumara Tiž I, 377, RSI, VI, 32, Lvv I, 403;
kaibaliņa>Daugavā Tiž I, 377, 381;
kaibara>Abulā Tiž 1, 377, 381;
kamaldiņa;[93]
kancurga, ig. *konts* 'celms'. Nozīmes ziņā sal. *celmupe* Dundagā E II, 162;
kānupe, ig. *kaan* 'dēle'; sal. arī ig. *Kaanjärve* un *Kaan-soo* c;
kolka>Rūjā, sal. līb. *kolk*, sm. *kolkka* 'stūris' (LW 164. lpp.);
kolurga>jūrā, sal. līb. ko'l (LW 144. lpp.);
kuja>Aiviekstē Tiž I, 443;
kuņurga>Loģē Tiž I, 115;
ķidurga>Ķīšupē Tiž I, 383;
ķire>Rūjā, sal. ig. *kira* 'ciems' un *kirri* 'raibs, smaile';
ķirele>Salacā Tiž I, 442;
ķiurga>Ogrē, sal. ig. *kivi* 'akmens';
leinupe, sal. ig. *Leina* c;
lēturga>Svētupē Tiž I, 383;
lilastupe (Pabažos) Tiž I, 380; arī *lilastes* ezers;
luoja, luoģe — iztek no Jērkules ez. Tiž I, 386;
mudurga>Aģē Tiž I, 383; sal. arī līb. *mudà* 'jūras zāle', ig. 'purva zeme';
nājurga>lielajā juglā, sal. līb. *nai* 'sieva, sieviete';
nārvelis>Abulā Tiž I, 379 (:Narva);
pededze Tiž I, 12;
peide E I, 117, upe Mazsalacā, sal. *Põide* c Igaunijā;
raudurga>Svētupē Tiž I, 443; Rautorko, Rautajoki Somijā, ig. *raud, -a* dzelzs;
rauna>Gaujā, *raunaisis*>Raunā, *raunis*>Raunā Tiž I, 379; ig. *raun, rauna* 'akmeņu kaudze';
rauza>Palsā Tiž I, 12;
rūja Tiž I, 12, 379;
runtiņš (upe Krimuldā) Tiž I, 443;
salaca Tiž I, 444;
«sāra» strauts E I, 116, ig. *saar* 'sala';
sitiņa E I, 115, Tiž I, 443;
sudaliņa>Tirzā, *sude* Tiž I, 379;
sumulda upe Tiž I, 382;
ubeja>Gaujā Tiž I, 443;
umara>Poparzā; līb. *umàr* 'ābols' (LW 451);
ureikste Tiž I, 380;
ūrgupe E I, 116, līb. *ūrga* 'upe' (LW 461);
vitrupe Tiž II, 48;
(v)uoļa upe, no ig. *wǫl* 'straume' vai *wõle* 'vilnis' (A. Summent. 91).

No 5 lielākajām Vidzemes upēm tikai Pededzei un Salacai ir somugriskas cilmes nosaukumi. Gaujai Indriķa hronikā vēl apliecināts somugrisks nosaukums Coiwa (nozīmē 'bērzupe', sal. somu *koivu* 'bērzs').[94] Vārdu Gauja[95] Vidzemē būs atnesušas baltu ciltis m. ē. I g. t. Arī Aiviekstes nosaukums liekas latvisks.[96] Vāciski tā saucas *Ewst*, un Latvijā ir arī upes *Eivieksts* (Līvānos) un *Aviekste* (ietek Ogrē). Tāda saknes paralēlformu bagātība modina aizdomas, vai te nav darīšana ar kāda sveša, baltiem nesaprotama vārda tautetimoloģiskiem sagrozījumiem. Vismaz izskaņa *-kste* atrodama arī somugriskajā hidronīmā *Ureikste*.

Daugavas vārds vēstures dokumentos nav atrodams. Tāpēc tam nav jābūt jaunam, bet arī uz tālu senatni tas nav attiecināms. Pēc sākotnējās nozīmes tas šķiet līdzīgs nosaukumam *Lielupe* (piemēram, poļu valodā jēdzienus liels un daudz izsaka vienas saknes vārdi *wielki* un *wiele*). Par lielupi vai lielo upi nesauc vis katru upi, kas zināmā novadā lielāka par citām, bet tikai tādu, kas rodas, satekot divām apmēram viena lieluma upēm: šīm «mazajām» upēm pretstatā tad arī runā par «lielo» upi. «Lielupe» par visas upes nosaukumu parasti nekļūst, jo jau nākamā novada iedzīvotājiem fakts, ka tā radusies no divām upēm, vairs nav svarīgs. Tā, piemēram, Susēju par Lielo upi sauc tikai Aknīstē, t. i., nelielā gabalā aiz satekas vietas. Ja Zemgalē ir Lielupe no Bauskas līdz grīvai, tas izskaidrojams laikam tā, ka tā bija kuģojama upe un tieši kuģiniekiem bija svarīgi atšķirt Mēmeli un Mūsu no to kopējās gaitas. Arī *Daugava* vispirms laikam nozīmēja vienīgi gabalu lejpus Aiviekstes ietekas[97]: šeit viens «daudz» bija pretstatā diviem (Aiviekstes un Daugavas augšgala) «maz». Ja *Daugava* kļuva par visas upes nosaukumu, tad iemesls tam būs meklējams homonīmo vārdu zušanā.[98] Balti (šeit pareizāk runāt jau par sēļiem) droši vien bija aizguvuši Daugavas somugrisko nosaukumu *Veina. Kad austrumbalti uzsvērtās zilbēs *ei* pārvērta par *ie*, radās *Viena, ko nevarēja atšķirt no vārda *viens* siev. dz. formas.[99]

Taču, aprādījuši, ka *Daugava* nav sens vārds, vēl neesam tikuši pie šīs upes somugriskā nosau-

---

[90] K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, II. Kaunas, 1925 (I, 1924) (Turpmāk: LKŽ.), CXXVI lpp.

[91] Славяно-балтийское языковое единство. — Вопросы языкознания, 1954, № 5, 35. lpp.

[92] V. Kiparsky. Die Ostseefinnen im Baltikum. — Baltische Lande, I, Leipzig, 1939 (Turpmāk: BL.), 45. un 46. lpp.

[93] D. Zemzare. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940. (Turpmāk: D. Zemzare. Valodas liecības.), 44. lpp. Izmantoti arī darbi: L. Kettunen. Livisches Wörterbuch. Helsinki, 1938 (Turpmāk: LW.); August Summent. Über einige Ortsnamen des Gebietes Rūjiena. — In honorem Endzelini (Turpmāk: A. Summent.), 90.—103. lpp.

[94] V. Kiparsky. BL, I. 46. lpp.

[95] Par to Lvv I, 1, 303. lpp. (ar lit.).

[96] Turpat, 7. lpp. un ME IV, 655. lpp.

[97] Satekas vietā Aiviekste izskatās apm. tikpat liela kā Daugava.

[98] Skat. J. Endzelīns. Homonīmu vārdu zušana latviešu valodā. — FBR, IX, 8.—10. lpp.

[99] Vārdu *viens* runā ne vien ar lauzto, bet arī ar stiepto intonāciju (skat. La. gr. 481. lpp.).

kuma. J. Mikola[100] gan domā, ka *Veina* ir somugru vārds, jo to lieto arī kā sugas vārdu ar nozīmi 'Sund, Meerenge'. Bet sugas vārdi dažkārt ir radušies arī no īpašvārdiem. Tā kā vārdam savas somugriskas etimoloģijas trūkst, tad daudzi zinātnieki to uzskata par aizgūtu no slaviem.[101] Tikai V. Kiparskim[102] gan nebūs taisnība, ka šo vārdu aizguvuši lībieši no Kokneses krieviem. Tad vārds *Veina* diezvai būtu vecāks par 12. gs. Tā kā Dźwina ir arī Nēres pieteka, **Veinu* somugri būs reizē ar citiem seniem slavismiem aizguvuši no rietumslaviem. Kā norādījis P. Ariste,[103] šie slavismi nav vecāki par pēdējiem gadsimtiem pirms m. ē. Tālāk Daugavas nosaukumam pagaidām izsekot nespējam.

Liecību par somugriem II g. t. pirms m. ē. baltu valodās nav visai daudz, un to atklāšana saistīta ar zināmām grūtībām. Somugru prioritātei Vidzemē tās pretī nerunā, kaut arī vairums baltu valodu faktu, ko gribētos attiecināt uz senāko baltu un somugru saskari, īstenībā attiecas uz daudz jaunākiem laikiem.

6. SĀMI

Gribētos pakavēties pie jautājuma par etnonīmu, kādā saukušies senie somugri. Ir zināms pamats domāt, ka latviešu valodā šis etnonīms saglabājies līdz mūsu dienām.

Baltijā pirms 4000 gadiem ir meklējami nevis visu somugru tautu, bet tikai lībiešu, igauņu, somu, votu, ingru (ижора), karēļu un vepšu senči. To valodas vēido īpašu somugru valodu grupu, kas šeit līdz šim saukta vienkārši par somugriem, bet ko parasti sauc par rietumu vai Baltijas somiem, kamēr to kopējos senčus — par sensomiem. Neviens no šiem terminiem nav nepārprotams. Rietumsomi īsti nozīmē somus Somijas rietumos, Baltijas somi vedina domāt, ka bez somiem pie Baltijas jūras somi ir arī kur citur, bet par sensomiem pareizāk būtu saukt tagadējo somu senčus, piemēram, ap m. ē. sākumu.

Varbūt tāpēc P. Šmits Baltijas seno somugrisko iedzīvotāju nozīmē sāka lietot vārdu *sāmi*.[104] K. Būga to tūliņ uztvēra un darināja atbilstošu lietuvisku terminu *sómai*.[105] Sāmu nosaukumu šai nozīmē dažkārt lietosim arī šai rakstā, jo tas ir īss un no tā ērti darināms atvasinājums *sāmisms*, ar ko apzīmēt Baltijas somugru jeb sāmu cilmes vārdus. Ka *sāmi* tiešām var būt sens etnonīms, rāda šādi apsvērumi. ME III, 803 (s. v.) vārdiem *sāms, sāmelnieks, sāmietis*, pirmkārt, ir nozīme 'soms', 'ein Finne'. Pār *sāmu* šai nozīmē var šaubīties, vai tas tautas vārds: Ulmaņa vārdnīcā tam kā avots norādīts [Juris] Alunāns. Tā kā literatūrā somus sauca barbarismā par piņņiem, Alunāns varēja viņam kādā citā nozīmē pazīstamo *sāmu* lietot ar nozīmi 'soms'. Turpat Ulmaņa vārdnīcā lasām, ka Kurzemē *sāms* nozīmējot ir somu, ir sāmsalieti, bet arī par to jāšaubās: tais laikos latviešiem vēl reti gadījās runāt par somiem, bet, ja gadījās, sāmu vārdu varēja lietot ne tāpēc, ka tam būtu divas nozīmes, bet tāpēc, ka somus noturēja par tiem pašiem sāmiem, t. i., sāmsaliešiem. Otra nozīme sāmu vārdam tad arī ir 'sāmsalietis, Sāmsalas iedzīvotājs'.

Uz šo otru nozīmi balstās J. Endzelīna etimoloģija, pēc kuras vārds *sāmi* cēlies no lībiešu *Sārmā*[106] vai igauņu *Sāre-mā* 'Sāmsala', pie kam *r* šai vārdā aiz gara patskaņa zudis tāpat kā, piemēram, dialektiskajā izrunā *bēns* 'bērns'. Šī etimoloģija ir pilnīgi ticama, un tai par labu runā, pirmkārt, vārds *sāmenis* 'ziemeļrietumu vējš', jo patiesi vējš, kas pūš no Sāmsalas, Zemgalē un daļā Kurzemes ir ziemeļrietumu vējš. Otrkārt, sāmu vārds vietvārdos ir bieži sastopams Kurzemē, kam Sāmsala tuvu, retāk Zemgalē,[107] bet Latgalē un Vidzemē, pēc J. Endzelīna Latvijas vietvārdiem spriežot, nav sastopams. Tikai Raunā viena pagasta daļa senāk saukta par Sāmu baznīcas galu.[108] Ka sāmu vārds Vidzemē ir gan bijis pazīstams, var spriest, pirmkārt, no Alunāna, kas par sāmiem saucis somus, un, otrkārt, no 1638. g. arklu revīzijas dokumentiem, kur ir vairāki līdzīgi vārdi, kas rakstīti ar vienu *m* un kur *a* tātad var būt lasāms kā *ā*.[109] Viens sāmu vārda komponents tātad var būt radies no *Sāre-mā*.

Sāmu vārdā meklējams arī vēl cits komponents: pirmkārt, *r* aiz gara patskaņa zūd tikai zināmās izlokšņu grupās;[110] citur tas saglabājas, tāpēc latviešu valodā ir ļoti maz vārdu, kur forma bez *r* iekļuvusi literārajā valodā. Vārdus *sāmi* 'sāmsalieši' un *Sāmsala* turpretim nekur nerunā ar *r*,[111] *r* nav arī vārdā *sāmenis*.

---

[100] Skat. BL, I. 46. lpp. 1. piez. un J. Mikkola. Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. Helsinki, 1938, 11.—12. lpp.

[101] Sal. kr. Двина, poļu Dźwina (<*Dveinā), sk. J. Rozwadowski. — RSI, VI 44.—45. lpp.; K. Būga. KiS, 249. un 128. lpp.; t. p. Tiž, I. 8. lpp.; M. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch (Turpmāk: REW.), I. Heidelberg, 1953—1956, 331. lpp.

[102] V. Kiparsky. BL, I. 46. lpp.

[103] Вопросы этнической истории. 24. lpp.

[104] Vispirms recenzijā par J. Endzelīna Latvijas vietvārdu 1. daļu (IMM, 1922., 9., 980. lpp.). Vēlāk P. Šmits par šā termina nodibinātāju uzlūkoja K. Būgu, sk. Ievads baltu filoloģijā, 32. lpp. (piez.).

[105] Plem., Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje. — Tiž, II, Kaunas, 1924, 1. un 10. lpp.

[106] L. Ketunens (LW. 856. lpp.) uzrāda arī paralēlformu *sõrmõ;* jāšaubās, vai latviešiem no tās būtu iznācis vārds ar ā pirmajā zilbē. Otra paralēlforma *sāme-mā* droši vien ir aizgūta no latviešu valodas, kā norādīja jau Tomsens.

[107] *sāmieši:* z Nurmuiža, E II, 117, Sarkanmuižā, E II, 152, Užavā, E II, 154 un Zūrās, E II, 155, *sāmiti* z Popē, E II, 151, *sāmeļi* z Gramzdā, E II, 14 (un *meīŗa sāmeļi* jeb *prūši* turpat) un Sātiņos, E II, 101, *sąmīši* z Piltenē, E II, 149, *sāmeiši* z Turlavā, E II, 104, *sāmaiši* jeb sāmaiši Ezerē, E II, 91, sāmvēši z Snēpelē, E II, 104, «sāmekte» pļ Džūkstē (Pienavā), E II, 76 (un «sāmu» pļava turpat) un Bērsmuižā, E II, 72.

[108] P. Šmits recenzijā IMM, 1922., 9., 980. lpp.; Tiž, II. 10. lpp.; LGU. II, 1508, 66, 40. lpp.

[109] Sameth Zemat — Ādažu muižā (VAR 15. lpp.), Samischen («wüstes Land») — Alūksnes pilsnovadā Rezakas muižā (turpat, 896. lpp.) un Samitzan («wüstes Land») Kokneses novada Kokneses muižā (turpat, 1069. lpp.).

[110] Skat. J. Endzelīns. La. gr. 223. lpp. (103. §, a).

[111] Vietvārdos ir arī *sārmi* z Lutriņos, E II, 96 un *sārmukalni* (Skrundā, E II. 103), tikai to nozīme nav zināma. Ja vietvārdos var būt *sàlìjumi* Bārbelē, E II, 25, kāpēc nevarētu būt arī *sārmi* (no *sārms* 'die Lauge')? Vidzemē bija *sārums,* muiža un pagasts Umurgā, kā arī *sārumi* z Priekuļos, E I, 25. To nozīme neskaidra. Ezera vārdam *sārums* Mazstraupes un Umurgas robežās nozīme 'sārms' liekas ticama. Ja tā sauktas vispirms apdzīvotas vietas, tad vietvārdi varētu būt arī *Sāremā* pārveidojums.

Otrkārt, starp J. Endzelīna norādītajiem piemēriem, kur *r* zudis, ir arī no vācu valodas aizgūti vārdi, no kā var secināt, ka *r* zudums nav sevišķi vecs. Vārds sāmenis turpretim ir aizgūts arī lietuvju valodā (somenis), un *ā* vietā tajā ir (garš) *o*, tātad vārds aizgūts diezgan sen, kad lietuvju valodā *ā* vēl nebija pārvērties par *o*. Beidzot, sāmu vārds senāk, kā var spriest no citētajiem 17. gs. vietvārdiem, ir bijis populārāks nekā tagad; tāpēc jādomā, ka pagātnē arī jēdziens bijis populārāks. Tikai šis jēdziens tad nebūs bijis 'sāmsalieši', jo Sāmsala arī mūsu dienās nav tālāk, kā bijusi, bet etnonīms, kas pamazām zuda, tāpēc ka runātāji arvien skaidrāk uzzināja, ka viņu dēvētie «sāmi» īstenībā jau sen saucas citādi.

Atļaujamies atstāstīt kādas mūsu rokās nonākušas atmiņas. Ap 1900. gadu veci cilvēki Bauņos, ap Limbažiem un Lēdurgas apkārtnē par «igoņiem» saukuši vienīgi igauņus Latvijas pierobežā. Igauņus, kas dzīvojuši dziļāk Igaunijā, aiz «igoņiem», saukuši par sāmiem. Vēl senāk no minētajām Vidzemes vietām puiši dažkārt braukuši uz šiem sāmiem sievas ņemt.

Sāmu vārdam tiešām ir etimoloģija, kas to saista ar *Suomi* 'Somija', *suomalainen* 'soms' u. c.[112] Ir mēģināts skaidrot, no kāda sena somugru patskaņa aizgūtajā latviešu vārdā sāmi cēlies *ā*.[113] Mūsu nolūkiem pietiek ar konstatējumu, ka latv. *sām-* pret somu *suom-* attiecas tāpat kā aizguvumos, kas gājuši pretējā virzienā: somu *tuohi,* sal. latv. *tāss,* somu *suola,* sal. latv. *sāls,* somu *vuohi,* sal. latv. *āzis,* somu *vuota,* sal. latv. *āda,*[114] somu *luoma,* sal. latv. *lāma*[115] u. c. Tā kā baltismi, kas sastopami lībiešu, igauņu, somu u. c. s ā m u («Baltijas somu») valodās, sākas ar II g. t. pirms m. ē. pirmo pusi, latv. vārds *sāmi* var būt aizgūts ap to pašu laiku. Šai vārdā tad nevarēja saukt ne lībiešus, ne igauņus, ne kādu citu vēlāku laiku cilti vai tautību, jo to vēl nebija. Sāmu vārdā tad droši vien saucās visu to etnisko vienību senči, ar ko iepazinās balti, nonākuši Baltijā. Kad I g. t. pirms m. ē. sāka veidoties vēsturē pazīstamās tautības, sāmu vārds pamazām kļuva lieks, jo tām radās savi nosaukumi, ko pārņēma arī latviešu senči.

Sāmu vārds varbūt būtu pazudis arī pavisam, bet tam saglabāties ļāva divi faktori. Pirmkārt, atsevišķu «salu» vai, pareizāk, «saliņu» veidā sāmi palika latviešu cilšu vidū. Šīs saliņas, protams, nevarēja pievienoties topošajām lībiešu, igauņu u. c. ciltīm, bet palika izolētas. Tās arī turpmāk — līdz pārlatvināšanai (īpašvārda veidā arī vēlāk) — sauca par sāmiem. Ar Sāmsalas, kā arī Igaunijas vidienes igauņiem latviešu senči sastapās retāk nekā, piemēram, ar lībiešiem; uz tiem arī sāmu vārdu varēja attiecināt ilgāk. Otrkārt, no paša Sāmsalas nosaukuma vienā latviešu izlokšņu daļā radās vārds, kas saskanēja ar vārdu sāmi. Abi vārdi viens otru ietekmēja: etnonīms *sāmi* palīdzēja nostiprināties *r* zudumam, bet kādreizējie **sārmi* savukārt sašaurināja *sāmu* vārda agrāk daudz plašāko nozīmi, piesaistot to galvenokārt Sāmsalas iedzīvotājiem.

Par *sāmu* vārdu visumā līdzīgi izteicies arī E. Blese.[116] Lieka šķiet viņa hipoteze, ka sāmu vārds ienācis no senprūšiem vispirms kuršu valodā; to balti droši vien aizguva visur, kur vien sāmi bija.

Tā kā neviena cita zinātne etnonīmu *sāmi* jau II g. t. pirms m. ē. sākumā apliecināt nevar, tad šeit sacītais vienmēr būs tikai hipoteze, taču tāda, kas visumā saskan ar daudzu valodnieku uzskatu.

K. Būga Latgales vietvārdus Сомоголы, Сомогала,[117] kas viņam bija pazīstami krievu rakstībā, uzskatīja par saliktiem ar *sāmi* pirmajā daļā.[118] Īstenībā to pirmajā zilbē *a* ir īss, un tie ir vārda *sams*[119] salikteņi. Būgas kļūdīšanās ir saprotama, jo vārdu latviskā izruna viņam nebija zināma. Būga tomēr var būt uzminējis senu pagātni. Kaut kādu iemeslu dēļ sāmu vārds Latgalē ir sen zudis un vietvārdi, kur tas bija, kļuvuši nesaprotami. Somugals varbūt ir *Sāmugala tautetimoloģisks pārveidojums.

K. Kasparsons domā, ka Latgales vietvārdi *Samugals,* kā arī *sami* z Bērzpilī, E II, 170 un *Sameņi* Viļānos, E II, 189 esot saistāmi ar prūšu cilti, ko sauc par sembjiem. To pierādot prūšu uzvārds S a m e.[120] Šis vārds tomēr var būt lasāms ar garu *ā* un nozīmēt sāmu. Starp sāmiem, no vienas puses, un Sembu (vāc. Samland), no otras, tiešām ir zināma skaņu līdzība, bet ģenētisks sakars abu starpā līdz šim nav konstatēts.

7. FENNI

No seno historiogrāfu liecībām par sāmiem iztirzāts tikai Tacita stāsts par fenniem viņa Ģermānijā. Tas nāk no m. ē. 1. gs.,[121] bet I g. t. pirms m. ē. Baltijā sākušos cilšu veidošanos[122] nenorāda. Tāpēc tā jāaplūko šeit, nevis vēlāk, kad būs runa par atsevišķām etniskajām vienībām.

Ģermānijas 46. nodaļā rakstīts: «Fenni ir brīnum mežonīgi, briesmīgi nabadzīgi: bez ieroču, bez zirgu, bez mājokļu; ēd zāli, ģērbjas ādās, guļ uz zemes. Paļaujas vienīgi uz bultām, kuras aiz dzelzs trūkuma tie darina ar kaula smaili. Un tās pašas medības uztur kā vīriešus, tā sievietes: visur tās staigā līdz un prasa daļu laupas. Un bērniem nav

---

[112] M. V a s m e r. REW, III. 45. lpp. (s. v. Сумь); sal. arī IMM, 1930., 11., 443. lpp.

[113] Skat. P. Š m i t s. Ievads baltu filoloģijā. 36. lpp.

[114] K. B ū g a. Tiž, II. 104. lpp.

[115] E. F r a e n k e l. LEW. 385. lpp.

[116] E. B l e s e. Latv. pv. un uzv. 119.—121. lpp.

[117] Samugals ir Līksnā, sk. E I, 170.

[118] Tiž, II. 10. lpp.

[119] Tā divējādās nozīmes skat. ME III, 689. lpp. s. v.

[120] K. K a s p a r s o n s. Parallēles. — FBR, XVIII, 52. u. s. lpp.; R. T r a u t m a n n. Die altpreussischen Personennamen. Göttingen, 1925, 149. lpp. uzrādīti Sam-bange, Sam-barte, Sampalte, Sam-pol, Sam-pils; R. T r a u t m a n n. Die altpreussischen Ortsnamen. Berlin und Leipzig, 1922, 150. lpp. — Sambangin, Sambrade, Sampalth, Sampol; 155. lpp. — Samie, Samlandia, Semland; 168. lpp. — Somelauke, Samelauken, Same.

[121] Rakstu apspriežot, tika atgādināta hipoteze, ka Ģermānijas autors neesot Tacits un tā sarakstīta varbūt pat 5. vai 6. gs.; tajā esot arī izdomājumi. Ģermānijas autora vārds mūs neinteresē. Arī kas tajā izdomāts, mūsu sakarā ir mazsvarīgi, jo ziņas tā kā tā tiek salīdzinātas ar arheoloģijas liecībām. Par 5. vai 6. gs. jāsaka, ka tad var būt radušās vienīgi interpolācijas vai labojumi: grāmata neatspoguļo tik vēlu laiku apstākļus ne Ģermānijā, ne Romā.

[122] Latvijas PSR vēsture, I. 21. lpp.

cita patvēruma no zvēriem un lietus kā vien kāda zaru pinuma segums: turp atgriežas jaunekļi, tā ir sirmgalvju pajumte. Bet tā dzīvot tiem šķiet lielāka laime nekā stenēt aiz arkla, mocīties ar namu celšanu un par savu un svešu mantu domāt ar cerībām un bailēm; nodrošināti pret cilvēku un pret dievu naidu, tie ir sasnieguši visgrūtāko lietu: tiem nav pat vajadzības sev ko vēlēties.»[123]

Šī liecība nesaskan ar mūslaiku zinātnes atziņām par Baltijas somugru (sāmu) ciltīm ap m. ē. sākumu. Tieši otrādi: tā ir tik krasā pretrunā ar visu, kas par tām zināms, ka pētnieku atturība šo Tacita stāstu izmantot ir pilnīgi saprotama. Tāpēc jānoskaidro, kādu etnisku vienību Tacits sauc par fenniem.

Zviedru arheologs B. Nermans[124] domāja, ka nosaukumā «aistieši» Tacits ietvēris visus Austrumbaltijas iedzīvotājus, bet «fenni» laikam bijuši somugri tagadējās Krievijas ziemeļu daļā. Fenni tomēr nebūs meklējami Krievijā. Tacits taču raksta par Ģermāniju, kāpēc lai viņš būtu aprakstījis fennus kaut kur tālu, ja tie bija pavisam tuvu tikko minētajiem aistiešiem — Kurzemes ziemeļos, Vidzemē, Igaunijā un tās salās? *Fenni* ir skandināvu vārds.[125] Nav saprotams, kāpēc skandināvi vispirms ar to būtu apzīmējuši kādu tālu un maz pazīstamu tautu un pēc tam sākuši tā dēvēt savus kaimiņus somus. Paši somi sevi par finniem vai fenniem nav nekad saukuši.

Ir arī citādas, it kā vairāk pamatotas domas par fenniem: tie esot lapi.[126] Lapi tiešām dzīvoja arī Skandināvijas ziemeļos un bija ģermāņu kaimiņi. Citi argumenti par labu fennu identitātei ar lapiem netiek minēti. Laikam tiek domāts, ka tik tālu ziemeļos dzīves apstākļi tādi arī bija, kādus Tacits tēlo. Bet gulēt uz zemes un dzīvot zaru būdās ziemeļos nav nemaz iespējams. Dīvaini arī, kāpēc Tacits piemin lietu, bet piemirsis sniegu un salu, kuri viņam būtu ļoti noderējuši primitīvās dzīves notēlojumam. Pareizāk tāpēc būs domāt, ka f e n n i ir visu Baltijas somugru kopvārds — tāpat kā s ā m i. Ka visi fenni nerunā gluži vienādi, to Skandināvijas ģermāņi nebūs pamanījuši. Tas, ka Ziemeļnorvēģijā un arī skandināvu sāgās finni (skandināvu *finnr*) nozīmē tikai lapus, kamēr somus sauc citādi, pierāda maz, jo nosaukumu šķirošana var būt radusies pēc l. gs. Mūsu dienās vārdu *finni* (pēc to parauga arī latvisko *somi*) lieto veselas tautu grupas apzīmēšanai. Grūti iedomāties, ka mazās lapu tautības nosaukums būtu pārnests ne vien uz kultūras ziņā augstāk stāvošo somu tautu, bet arī uz visiem Baltijas somugriem.

Ja Tacita fenni apzīmē visus sāmus, tad tie meklējami arī Vidzemē. Vidzemē šai laikā lopkopība un zemkopība bijā pārsvarā pār medībām un zveju.[127] Fenni turpretim ir primitīvi mednieki, kas pa daļai dzīvo vēl akmens laikmetā. Rodas etniskajā vēsturē diezgan parasta problēma: kā saskaņot divu zinātņu nesaskanīgās (dažkārt pat diametrāli pretējās) liecības? Apšaubīt arheoloģijas ziņas par sāmu kultūras līmeni nevar, tās pieder pie ievērojamiem jaunlaiku zinātnes sasniegumiem. Tieši uz Tacitu balstoties, agrāk domāja, ka starp somugriem un indoeiropiešiem bijusi nepārejama aiza kultūras līmeņa ziņā.[128] Acīm redzot jāgroza attieksme pret Tacita stāstu. Taču ar paziņojumu, ka Tacita Ģermānijā par fenniem ievietots tīšs izdomājums, nav līdzēts. Ne vien par ģermāņiem, bet arī par baltiem un slaviem Tacita ziņas joprojām tiek izmantotas. Uzskats, ka grāmatā ir faktu viltojumi, pa daļai balstās tieši uz ziņām par fenniem. Jāapcer visi faktori, kuru dēļ Tacits devis īstenībai neatbilstošas ziņas.

Pirmkārt, Tacita ziņu avots būs viņa paša aprakstītie ģermāņi. Tie toreizējam kultūras centram Romai dzīvoja tuvāk nekā fenni, bija stiprākā romiešu ietekmē un droši vien sevi uzskatīja par attīstītākiem, kaut arī Tacits tos pretstatā romiešiem tēlo kā primitīvu dabas tautu. Tautas, kas iedomājas sevi kādā ziņā esam pār citām pārākas, ļoti nelabprāt atzīst, ka viņu domātie atpalikušie var būt progresējuši. Par to liecina arī mūsdienu kolonizatoru politika. Ja ģermāņiem bija radies par fenniem tāds uzskats, kādu atrodam Ģermānijā, tad tas turējās gadsimtus, un apstākļi, kas tam kaut cik atbilda, gan nebūs bijuši mūsu ēras sākumā, bet varbūt savus 500 gadus agrāk.

Otrkārt, autoram varbūt bija zināma vārda *fenni* (rada ar vācu *finden*) nozīme — mednieki.[129] Ar tās palīdzību dzīvai fantāzijai nebija grūti uzburt fennu dzīves gleznu. Ka Tacits tiešām prot izstāstīt vairāk, nekā dzirdējis, rāda viņa ziņas par aistiešu ciltīm.[130] Ja Tacits sniedz sagrozītu informāciju par aistiešiem, kam bija tik unikāla eksportprece kā dzintars un ko pazina dzintara importieri Romā, tad ziņas par fenniem, protams, būs vēl vairāk sagrozītas. Iemesls, kālab fennu apraksts ir tieši tāds, izlobāms no teikuma — tie ir sasnieguši visgrūtāko lietu: tiem nav pat vajadzības sev ko vēlēties.

Tacita laikā Romā jau bija ļoti saasinājušās šķiru pretišķības. Vispārējais vergturu noskaņojums tāpēc bija pesimistisks. Laime likās neiespējama, pareizāk: iespējama gluži neiespējamā veidā, t. i., atsakoties no vajadzībām resp. atgriežoties dabas tautu primitīvismā. Tacits ar fennu piemēru rāda, ko praksē nozīmē toreiz bieži daudzinātā augstākā vērtība: dzīvot bez vajadzībām. Tā nozīmē: dzīvot bez mājokļiem, ieročiem, pārtikt no medībām, ģērbties zvēru ādās utt.

Ja stāstu par fenniem pieņemam par toreizējo filozofisko uzskatu ilustrāciju, tad nav grūti atšķirt īstenību no tā, ko Tacits, uz kaut kādiem nostāstiem balstīdamies, fenniem piedēvē pats. Nav tiesa Taci-

---

[123] Tacita Ģermānija. Tulk. J. Endzelīns. Rīgā, 1938., 56. un 57. lpp.

[124] B. N e r m a n. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929 (Turpmāk: B. N e r m a n. Die Verbindungen.), 19. lpp. (2. piez.).

[125] M. V a s m e r. REW, III. 210. lpp.; citādi izteicies O. F. Hultmans, sk. 126. parindi citētajā J. Mikolas rakstā (IMM, 1930., 11.).

[126] Skat. J. M i k o l a. IMM, 1930., 11. 445. lpp.; sal. arī V. K i p a r s k y. BL, I. 44. lpp. (4. piez.).

[127] H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta. 46. un 54. lpp.

[128] Skat. piem., R. M u c h. Deutsche Stammeskunde. Leipzig, 1905, 31. lpp.

[129] Skat. 125. parindi.

[130] Tacits stāsta, ka aistieši vienīgie no visiem (ģermāņiem) lasot dzintaru, ko neapstrādātu pārdodot un naudu saņemot brīnīdamies. Turpretim arheologiem zināms, ka dzintars no Kaļiņingradas apgabala eksportēts jau neolitā. Tātad pēc Tacita iznāk, ka balti, 2000 gadus tirgodamies ar dzintaru, vēl joprojām nebija izpratuši tā vērtību. Īstenībā aistieši dzintaru prata arī apstrādāt, bet pārdeva neapstrādātu tāpēc, ka katrs savu produktu nes uz tirgu tādā veidā, kādā vien to var pārvērst par preci.

tam, ka fenni nepazīst zemkopību, mājokļus, ieročus, darbu utt. Bet tiesa būs, ko Tacits par fenniem apgalvo: ka viņi vēl nodarbojas ar medībām, ka dzelzs dārguma dēļ medībās lieto kaula bultu smailes, medību laikā zaru slēptuvēs dažkārt pavada naktis. Var ticēt arī, ka medībās piedalās bērni, t. i., tie, kam pienācis laiks vingrināties medību mākslā. Grūtāk saprast, ka medībās piedalās sievietes, jo parasts domāt, ka tās nav bijušas mednieces pat neolitā.

Šādi izprotot Tacita stāstu, nav nepieciešams fennus identificēt ar lapiem: tā būs sauktas visas toreizējās sāmu ciltis Baltijā, tai skaitā arī Vidzemē. Tacitam tās bija svešas. No ģermāņu nostāstiem, kas līdz Romai droši vien bija nonākuši nožēlojamos fragmentos, Tacits saskaņā ar romiešu tā laika uzskatiem izveidoja spilgtu, bet īstenībai maz atbilstošu fennu, t. i., sāmu dzīves ainu.

III. SĀMU TAUTĪBAS VIDZEMĒ

1. VIDZEMES SĀMISKIE VIETVĀRDI

Tālāk būtu jāpievēršas jautājumam, kā notikusi atsevišķo, no vēlākiem laikiem zināmo tautību veidošanās, kas sākusies I g. t. pirms m. ē. Taču šim interesantajam jautājumam pagaidām jāpaiet garām, jo arī arheologi vēl maz runā par to, kādi faktori ietekmējuši konkrētos etnoģenēzes procesus un kāpēc konsolidējās tādas un ne citādas etniskās vienības, bet citu ziņu nav.

Šeit apskatām jau konsolidējušās etniskas vienības, kas Vidzemē konstatējamas un piedalījušās tās etniskā sastāva veidošanā. Tā kā daudzas no tām Vidzemes iedzīvotāju skaitu papildina ilgu laiku, tad derīgāk ir turēties ne pie hronoloģiska, bet etniska iedalījuma un Vidzemes etnisko vēsturi apskatīt nevis pa gadsimtiem, bet etniskām vienībām. Tāda rīcība nepieciešama arī tāpēc, ka daļa no izmantojamām liecībām pagaidām nav precīzi datējamas. Vispirms jārunā par somugru tautībām, jo apmēram ap to laiku, kad iezīmējas nākamo etnisko vienību sākumi, nobeidzas baltu ieplūšana sāmos un sāmi ir Vidzemes iedzīvotāju pamatsastāvs.

Līdz mūsu dienām Vidzemē nav saglabājušās visas no sāmiem radušās etniskās vienības. Pēdējie Vidzemes lībieši pārlatviskojās 19. gs. Igauņi ir sastopami arī tagad, bet tie ir pa daļai neseni ienācēji. Vidzemes sāmu pēcnācēji ir pārtautojušies. Kurās vietās tie dzīvojuši un kā notikusi to pārvēršanās par latviešiem, jāspriež pēc dažādām liecībām. Viena no tām ir toponīmika. Izmantojot J. Endzelīna Latvijas PSR vietvārdu krājumu, tur[131] norādītos avotus, kā arī citu literatūru,[132] raksta autori ieguva diezgan garu somugrisko vietvārdu sarakstu. Katru vārdu atsevišķi iztirzāt nav iespējams, tāpēc tie iezīmēti Vidzemes kartē.

Kaut arī karte (sk. 1. att.) rakstā uzņemta, pilnīgi mierā ar to autori nav. Nerunājot par citām somugru valodām, izrādījās neiespējami šķirt īpašās grupās pat lībismus un igaunismus. Nav tos šķīruši arī K. Būga un J. Endzelīns. Diez vai tas vispār būs iespējams, jo lībiešu leksika nav pietiekami pazīstama: L. Ketunena vārdnīcā Vidzemes lībiešu dialekts pārstāvēts trūcīgi, un starp Kurzemes lībiešu vārdiem ir tik daudz jaunu aizguvumu no latviešu valodas, ka, zināmam vietvārdam lībiešu leksikā ekvivalentu neatrodot, vēl nevar apgalvot, ka tāda arī agrāk nav bijis.[133] Tomēr somugru valodu pētnieks, Vidzemes vietvārdus pētīdams, droši vien atrastu daudz interesanta ir etniskajai vēsturei, ir valodniecībai.

Diemžēl, sāmismi uz kartes novietojas pārāk vienmērīgi. Kādreizējās etniskās teritorijas neizceļas spilgti. Nedaudz «gaišāki» ir apvidi, ko jau sen kolonizējušas baltu ciltis, piemēram, sēlisko izlokšņu apgabals. Lejasciemu un Ilzeni, kur vēl nesen bijis nepārtautots sāmiskais elements, kartē nācās iezīmēt citādi, jo te sāmismu daudz, bet Lejasciemā savākts arī relatīvi vairāk vietvārdu. Minētajai vienmuļībai ir vairāki iemesli. Vienkārt, daļu vārdu autoriem nācās etimoloģizēt pašiem, un zināms skaits vārdu var būt etimoloģizēts kļūdaini. Otrkārt, autoru rīcībā nebija visi Vidzemes vietvārdi: Lvv satur daudzus citur neatrodamus toponīmus, īpaši āru vārdus, bet šis izdevums vēl nav nobeigts. Pēc tā iznākšanas Vidzemes sāmismu karti būs iespējams pārlabot. Beidzot, arī vēstures gaita būs šo to pielīdzinājusi: Vidzemes sāmu pēcnācēji pamazām pārtautojās, un to teritorijas toponīmika kļuva arvien latviskāka, bet starp latviešiem apmetās ienācēji igauņi, ārnovadnieki lībieši (nelielā skaitā varbūt arī Kurzemes lībieši, sk. turpmāk), un tā sāmismi radās no jauna.

Šo to karte tomēr ļauj konstatēt arī tagadējā veidā. Duras acīs, ka samērā nedaudz sāmisku vietvārdu ir Daugavas kreisajā krastā. Bijušajā lībiešu teritorijā sāmisko vietvārdu ir vairāk, bet sēlisko izlokšņu apgabalā — mazāk. Ne visur, tomēr daudzās vietās sāmismu skaits pieaug, tuvojoties Igaunijas PSR robežai, un tas ļauj izdarīt zināmus secinājumus gan par kādreizējo etnisko robežu, gan par imigrāciju.

Blakus šai mūslaiku vai samērā nesenas pagātnes sāmisko vietvārdu kartei izstrādāta otra, kas balstās uz 1638. g. arklu revīzijas dokumentiem. Tā (sk. 3. att.) ir kartograma, kas rāda sāmiski nosaukto apdzīvoto vietu nosaukumu skaita attieksmi pret kopējo sētu skaitu.

Vidzemē nav izloksnes, kur sāmisko vietvārdu skaits būtu lielāks nekā latvisko. Salīdzinot 1638. g. fiksētos un mūslaiku vietvārdus, var spriest, kā notikusi sāmisko vietvārdu latviskošanās. Pirmkārt, visos laikos zināms skaits vietvārdu iet zudumā. Piemēram, 1638. gadā Mālpilī reģistrēti 70 sētu un 3 vaku nosaukumi. No tiem līdz mūsu dienām nav saglabājušies šādi 25 sētu nosaukumi: Bullin, Cirmen, Dits, Hancisch, Kalck, Kallun, Kaltzen, Karpel, Katsches, Matzen, Moiszneck, Nanen, Penne, Plets, Puien, Rike, Saggarten, Skristen, Spalw, Stillman, Tomoisemneck, Ugken, Wawer, Werner, Wolter. Tāpat zuduši arī visi trīs (sāmiskie) vaku nosaukumi: Kārtusche, Rommelesche, Weckullsche Wacke.[134]

---

[131] Skat. Lvv I, 1, IX lpp.

[132] K. Plukšs. Igauniskie vietu vārdi Veclaicenē. — Ceļi, VI, Rīgā, 1935., 69.—74. lpp.; D. Zemzare. Valodas liecības; A. Summent. 91.—103. lpp.

[133] L. Ketunens (LW. 601.—616. lpp.) uzrāda vienas saknes vārdus lībiešu un latviešu valodā. No latviešu valodas lībiešu valodā ieplūdušo vārdu skaits ir ārkārtīgi liels. Aizgūto lībismu skaits latviešu valodā ir samērā niecīgs.

[134] E. Dunsdorfs. VAR. 273.—281. lpp.; sal. E I, 50.—51. lpp.

Otrkārt, ir notikusi vietvārdu tulkošana. Lejasciems agrāk saucies Alaküla,[135] Melnupi Igaunijas daļā sauc Mustajõe, tagadējā Garā upe (ietek Ķīšezerā) jeb Langa (E I, 116) 1226. gadā saukusies Pitcorga.[136] Veclaicenē ir *Tilta pļava,* agrāk *Silla niit, Bērzu kalns — Koivo mägi.*[137] Ir gan tulkojumi arī citā virzienā: Alojas draudzē 1542. g. ir «Dorf Schwartt Letten» — 'Melno latviešu ciems' (Güterurkunden II, 887. nr.); 1738. g. to sauc par «Mustelets zeem» (līb. *musta* 'melns', *lett* 'latvietis').[138]

Nebūs lieki piebilst, kas bija vietvārdu tulks. Tā kā Vidzemes latviešu senči (latgaļi, sēļi, zemgaļi, kurši) ir arvien nākuši no jauna klāt, to starpā vienmēr būs bijis zināms skaits cilvēku, kas lībiski resp. igauniski nesaprata. Turpretim starp lībiešiem un igauņiem, kas dzīvoja latviešu senču vidū, vienmēr būs bijis liels skaits tādu, kas prata latviski (eventuāli latgaliski, sēliski...). Tie tad labākas saprašanās dēļ vietvārdus pārtulkoja. Protams, pārtulkot varēja tikai vārdus, kuru nozīmi tulkotāji saprata, un tulkojumi neieviesās visi.

Treškārt, ir konstatējami vietvārdu tautetimoloģiski sagrozījumi, pielīdzinot tos latviešu vārdiem. Tā Biķernieki pie Rīgas cēlušies no jau minētās Pitkorgas. Mājvārds *vienvirs* Bauņos (E I, 89) revīzijas dokumentā rakstīts Wenewir (VAR 577), kas igauņu valodā nozīmē 'krievu gabals'. Tas pats *vienvirs* ir arī Rencēnos, un VAR 602 sacīts, ka tur dzīvojot krievi. *Ķircupji* (arī *ķircapi)* Viļķenē (E I, 113) 1638. g. rakstīti Kirstsepp (VAR 338), kas igauniski nozīmē 'zārku taisītājs'. K. Būga domā, ka *pārupji* Svētciemā (E I, 107) varot būt 'pīļupji' (līb. *par* 'pīle').[139] No daudzajām Vidzemes «lodēm» laikam tikai retai būs sakars ar lodi 'Kugel': *luod* lībiešu valodā nozīmē ziemeļrietumus. Kā aizrādīts, arī Vidzemes vārda viens komponents, liekas, ir tautetimoloģiski sagrozīts Indriķa hronikā minētās Idumejas nosaukums. Jāpiebilst, ka tautetimoloģija dažreiz vietvārdu nemaz nesagroza. Tā Veclaicenē ir mājas Vizlas, kas skan gluži latviski, bet īstenībā esot, kā liecina K. Plukšs, igauņu vārds (visla-puu 'ķirsis');[140] tāpat var būt cēlušās arī dažas citas Vizlas Vidzemē.

Beidzot metodoloģiska piezīme: no vietvārdu skaita nedrīkst spriest par attiecīgās etniskās vienības iedzīvotāju skaitu. Vietvārdi ir radušies ilgā laikā, bet, izvietojot tos uz kartes, iegūstam sinhronisku ainu. Tā kā vietvārdi grūti datējami, no tiem nevar secināt par etniskā elementa skaitlisko vērtību kādā konkrētā laikmetā. Vietvārdu liecības par etniskām vienībām ir pielīdzināmas ķīmisko analižu konstatējumiem gadījumos, kad nav iespējams noteikt attiecīgās vielas daudzumu un rezultātu izsaka ar vārdu «pēdas jeb pazīmes». Cik aplamu ieskatu iegūstam par iedzīvotāju etniskā sastāva procentuālajām attieksmēm, spriežot pēc vietvārdiem, var pārliecināties no K. Būgas izdarītā aprēķina par lietuviskās izskaņas *-iškі* izplatību Ilūkstes apriņķī. Lielākais vietvārdu skaits ar šo izskaņu ir Skrudalienā — 54,8%, viens no mazākajiem — Gārsenē (5,5%).[141] Un taču Skrudaliena etniskā sastāva ziņā ir jaukts pagasts, kur lietuvju diez vai kad ir bijis 54,8%, bet Gārsenē vēl pagājušā gs. vidū nebija gandrīz neviena latvieša — tā bija pilnīgi lietuviska!

2. LIBIEŠI

Lībiešus — Либь — piemin jau krievu Pirmatnējo laiku stāsts (t. s. Nestora hronika). Hronikā lietotie Baltijas tautu etnonīmi ir kolektīvie nosaukumi, ko var lietot arī etniskās teritorijas nozīmē. Tā kā Либь stāv blakus Латьгола, jādomā, ka Либь ietver arī Vidzemes lībiešus. Ka lībieši arī 12. gs. nav sniegušies līdz Krievzemes robežai, varbūt var spriest no tā, ka krieviskajā etnonīmā ir *b* skaņa — tāpat kā latviešu vārdā *libietis,* ko krievi būs aizguvuši. Vācieši šo etnonīmu dzirdēja no pašiem lībiešiem un runā to ar *v*: *Liven, Livones.*[142]

Pēc 13. gs. avotiem iespējams noteikt lībiešu tā laika teritoriju. Tai ir 4 novadi: Daugavas lībieši (livones circa Dunam habitantes, Indr. IX, 13, jeb veinalenses, X, 6), Thoreida, Metsepole, Ydumea. Pēc šo novadu vietvārdiem noteikts, kādiem mūslaiku apvidiem tie atbilst.[143]

«Daugavas lībieši» dzīvojuši ap Rīgu, Doles salā, Salaspilī, Ikšķilē, Lielvārdē un Aizkrauklē, bez tam Ādažos, Ropažos, Suntažos, Allažos un Mālpilī. Aizkrauklē Bīlenšteins iezīmējis[144] kuršus, ar ko viņš grib sacīt, ka tur lībieši un latvieši dzīvojuši jaukti. Kurši tiešām ir starp lībiešiem dzīvojuši jau 13. gs., tikai nevar noteikt, vai tieši Aizkrauklē. Tā kā Aizkraukle ir netālu no Kokneses, kur ir apliecināti sēļi, domājams, ka baltiskais elements Aizkrauklē drīzāk bija sēļi. Bīlenšteins tai pašā kartē lībiešus iezīmējis arī Daugavas kreisajā krastā, kaut gan pats izskaidro, ka lietuvju sirojumu dēļ lībieši šai krastā neesot dzīvojuši.[145] Mūsu dienās šo apvidu uzskata par zemgalisku.[146]

Otrs lībiešu novads Thoreida (Turaida) aptver Krimuldu, Siguldu, Turaidu, kā arī Inciemu, Lēdurgu, Igati, Pēterupi.[147] Plaša, bet senatnē laikam reti apdzīvota bija Metsepole, kas stiepās gar jūrmalu līdz toreizējiem igauņu novadiem Sakalai un Sontaganai. Ceturtais novads — Idumea — aptver Straupi, un lībieši te dzīvoja jaukti ar latgaļiem.

H. Moora lībiešu teritoriju apraksta šādi: «Lī-

---

[135] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 162. lpp.

[136] A. Bielenstein. Die Grenzen. 42. lpp.; sal. Senās Latvijas vēstures avoti, I. Rīgā, 1937. (Turpmāk: SLVA.), 181. lpp.

[137] Ceļi, VI, 1935., 72. lpp.

[138] Sal. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. 1931/1932. Riga, 1932 (Turpmāk: Sb. Rig. 1931/1932.), 15. lpp.

[139] Tiž, I. 379. lpp.

[140] Ceļi, VI, 72. lpp.

[141] K. Būga. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje. — Tiž, II. 12. lpp.

[142] L. Ketunens LW 199. lpp. izsakās, ka lībiešu valodas vārds *libe* (z) 'lībietis' esot aizgūts no latviešiem, *live (z)* — no igauņiem. Bet runa var būt vienīgi par pārtraukumu šā vārda lietošanā: skandināvi lībiešus pazīst vismaz tikpat ilgi kā kuršus, un, ja vārdu *Liven* vācieši nav aizguvuši tieši no lībiešiem, tad to no pēdējiem ir aizguvuši jau pirms vāciešiem skandināvi.

[143] A. Bielenstein. Die Grenzen. 32. u. s. lpp.; sal. arī K. Būga. Tiž, II. 6. u. s. lpp.

[144] A. Bielenstein. Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und prähistorischen Lettlandes. Beilage zu den Grenzen des lettischen Volksstammes... St. Petersburg, 1892 (Turpmāk: Atlas.), II karte.

[145] A. Bielenstein. Die Grenzen. 33. lpp.

[146] Latvijas PSR vēsture, I; skat. karti pēc 68. lpp.

[147] Par to K. Būga. Tiž, II. 12. lpp.

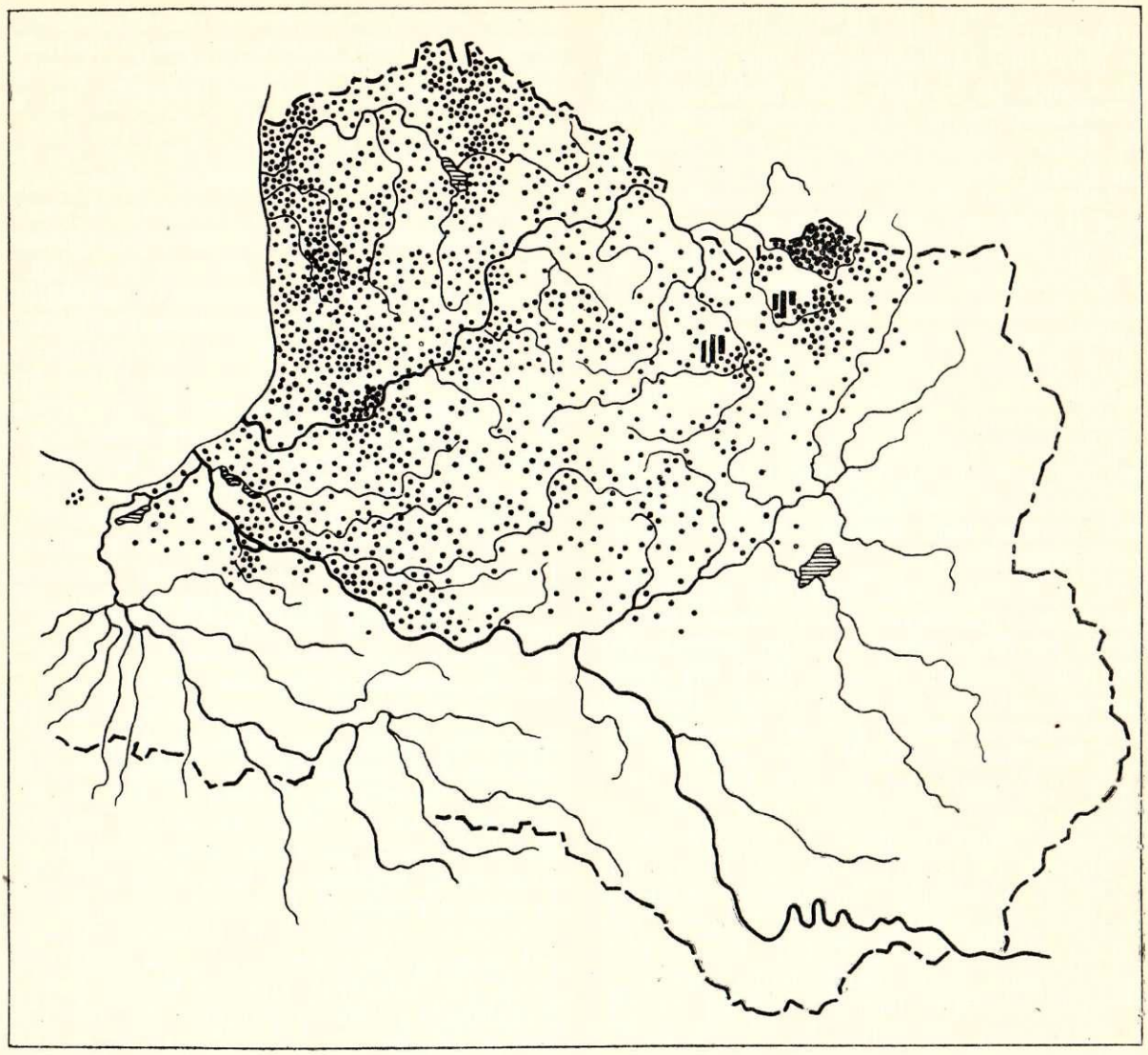

1. att. Sāmiskie vietvārdi Vidzemē.

biešu apdzīvotā teritorija atradās gar Rīgas jūras līci no Salacas upes līdz Daugavai. Viņu dzīves vietas austrumu robežu dabūjam, velkot līniju no Burtnieku ezera dienvidu gala līdz Aizkrauklei. Tomēr uz rietumiem no šās līnijas... vietām atradās diezgan daudz latgaļu.»[148] To rāda kartes: jau citētā Latvijas PSR vēstures I sējumā (Latvijas teritorija XIII gs.) un H. Mooras grāmatā Pirmatnējā kopienas iekārta (173. att.). Ziemeļu robeža (ar igauņiem) nav precīza. Var domāt, ka tā bijusi vairāk dienvidos nekā tagadējā republiku robeža, jo latvieši vēstures gaitā pamazām virzījušies uz ziemeļiem.

Lībiešu teritoriju ļauj pārbaudīt sāmisko vietvārdu karte (1. att.): lielākais sāmismu skaits ir tieši bij. lībiešu teritorijā. Kā otru pierādījumu šādai lībiešu teritorijai dod Vidzemes lībiskā apgabala dialektoloģiskās (izoglosu) kartes.[149] Dažas lībiskā dialekta pazīmes nesniedzas līdz lībiešu 13. gs. teritorijas dienvidu robežai. Tas pa daļai tāpēc, ka Daugavas labajam krastam tuvos pilsnovados dzimtbūtniecības laikmetā apmeties ļoti daudz pārnācēju no Kurzemes. To rāda kartograma (2. att.), kā arī tabula pielikumā par vīriešu skaitu Vidzemē 1638. g. Jāaizrāda, ka revīziju materiāli neatzīmē senus ienācējus, kas jau pielīdzinājušies novada dzimtļaudīm, bet tikai tos, kas vēl bauda t. s. brīvgadus: nepilda visas klaušas un nodevas.[150] Tā, piemēram, visā revīzijā uzrādīts tikai viens lībietis, jādomā, ārnovadnieks. Ienācēju daudz arī, piemēram, 1690. g.[151]

[148] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 162. lpp.

[149] V. Rūķe. Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. — FBR, XX, 75.—128. lpp. (ar karti).

[150] T. Zeids norādīja, ka muižnieki, sniegdami revidentiem ziņas, ienācēju skaitu centušies uzrādīt lielāku, lai slēptu muižu faktiskos ienākumus.

[151] A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, I. Rīgā, 1921., 254. lpp.

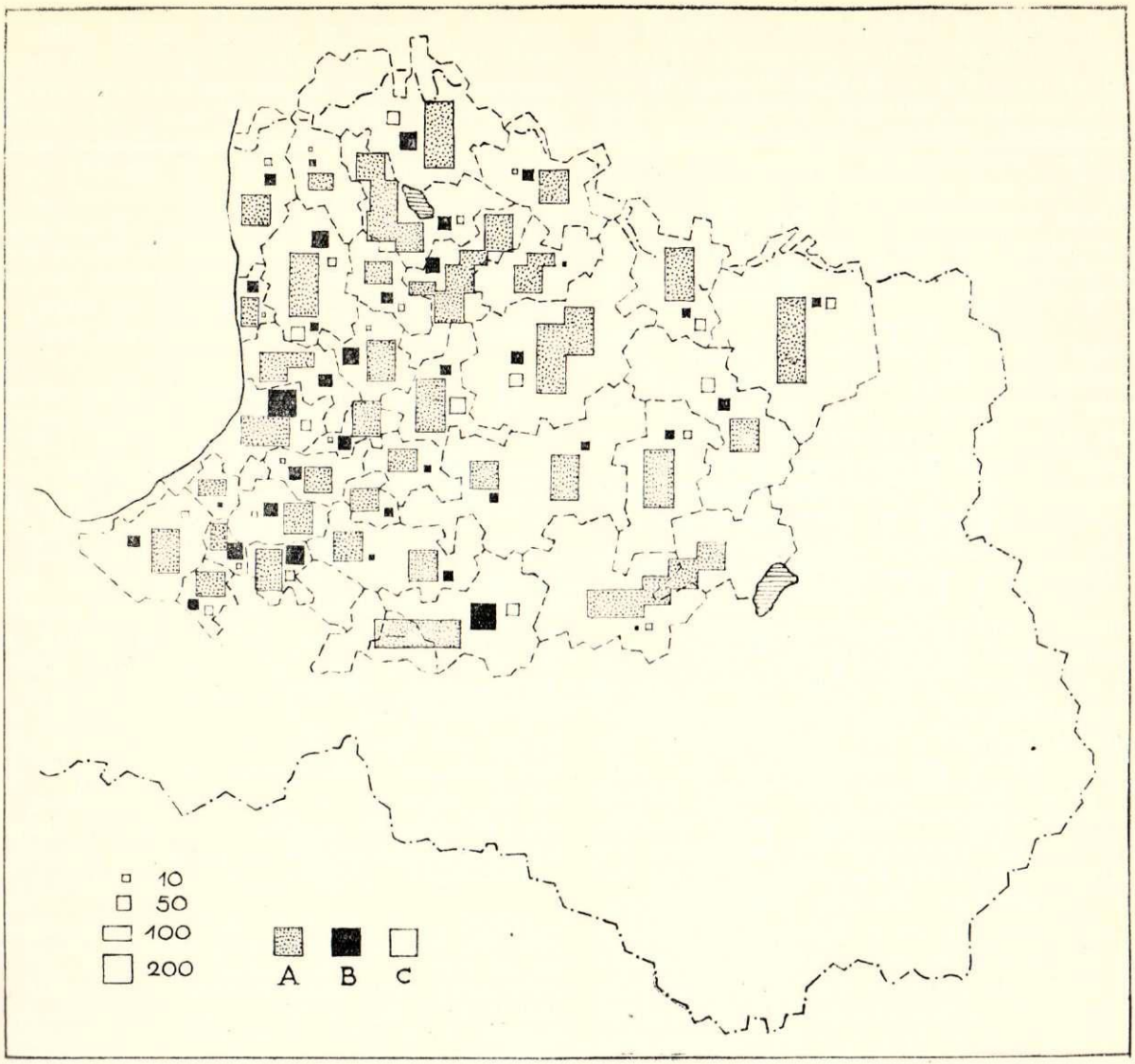

2. *att.* Vīriešu skaits 1638. gadā Vidzemē. *A* — pastāvīgie iedzīvotāji; *B* — kurzemnieki; *C* — arnovadnieki (vidzemnieki).

Var rasties jautājums, kā iespējams, ka II g. t. pirms m. ē. pārtautošanās ietekmējusi galvenokārt leksiku, bet pārtautošanās m. ē. II g. t. visus valodas aspektus, tā ka radies īpašs lībiskais dialekts latviešu valodā. Tas izskaidrojams ar pārtautošanās veidu. Pirmajā gadījumā otrā etniskajā vienībā ieplūda atsevišķas personas, kas centās iekļauties jaunajā sabiedrībā. Otrajā gadījumā ieplūšana bija masveidīga: latviski runāt bija spiesti veseli lībiešu pagasti, kas pārtautoties nemaz nevēlējās. Otras valodas apgūšana notika tikai nepieciešamības robežās.

Aprakstītajā lībiešu teritorijā ir vietvārdi: «lība» kalns Siguldā,[152] *lībju pilskalns* Mazsalacā, *lībenes* z Mālpilī, E I, 50, *lībietis* z Lēdurgā, E I, 47, *lībiešu ore* (kalns) Ikšķilē, E I, 40, *lībiešu* purvs Ādažos, E I, 36, «lībiešu sala»[153] Daugavā pie Rīgas, *lībiešu ciems* Lādē, E I, 96, *līblaiskas* z Allažos, E I, 35 (1638. gadā: «Liebeley», VAR 260; 1680. g.: «Liewe Laisk», VAR CXIV), *lībieši* z Viļķenē, E I, 113, *lībju pilskalns* Skaņkalnē. Šais vietās lībiešu vārds varēja kļūt par vietvārdu tikai tad, kad lībieši jau bija visumā pārlatvināti. Nav domājams, ka, piemēram, kādas mājas varētu saukt par «lībiešiem», kad arī visapkārt dzīvo lībieši.

Līviešu vārds atrodams toponīmikā arī ārpus lībiešu teritorijas: *līviete* pļ Ērgļos, *lībukalns* z Gaujienā, E I, 71, «lībe» pļ Veselavā,[154] *lībietis* z Trikātā, E I, 85 (VAR 611 un 612: Libetz), Veselavā, E I, 32 (VAR 632: Libeth), Smiltenē, E I, 83 (VAR 674: Libeth), *lībieši* z Ērģemē, E I, 70, Gaitartā, E I, 12, Vecpiebalgā, E I, 24 (VAR 1296: Liebesch), Sērmūkšos, E I, 29 (VAR 980: Lybitz), Zvārtavā, E I, 97 (VAR 980: Lybitz), Sarkaņos, E I, 28 (VAR 1168: Libbett; VAR 1169: Libbit, Libbetland), Drabešos, E I, 9 (arī *lībiešas*).

[152] Rakstu krājums, Rīgas Latviešu biedrības, IV, Rīgā, [illegible] (Turpmāk: RKr.), 112. lpp.
[153] LKV, XVII, 34626. sl.
[154] Atbalss kalendārs 1892. gadam. 56. lpp.

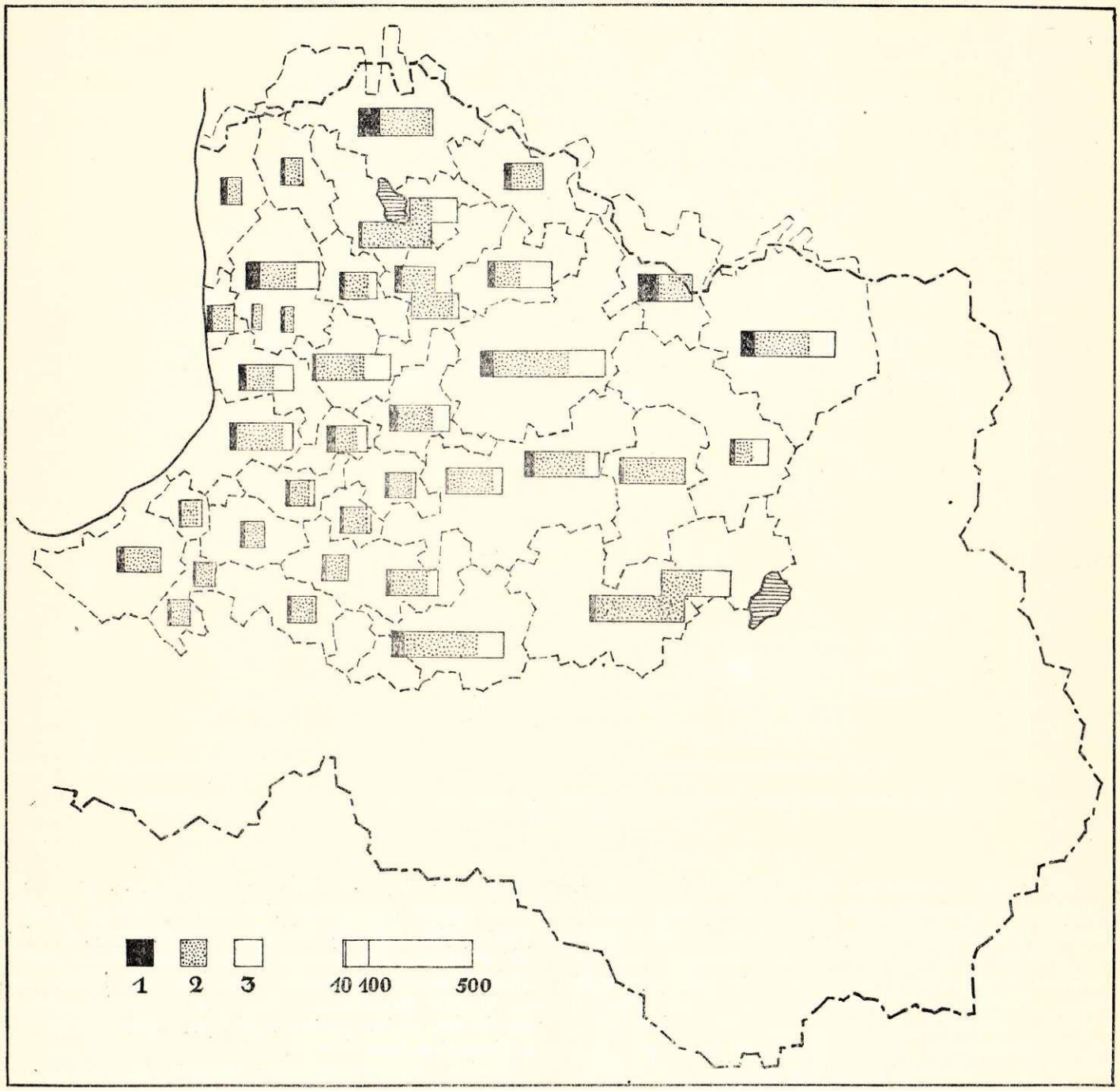

3. att. Sētas 1638. gadā Vidzemē. *1* — sētas ar sāmiskiem nosaukumiem; *2* — apdzīvotās; *3* — tukšās, neapdzīvotās sētas.

Šais vietās lībieši, jādomā, ir ienācēji, lai gan, kā redzams no 1638. g. revīzijas, dažviet seni. Atsevišķos gadījumos tāds spriedums var būt nepareizs. Lejasciemieši sevi sauc par «leiviem», t. i., līviem. Ja «leivus» ir kāds pamats turēt par seniem iedzīvotājiem, tad jādomā, ka arī šur tur citur būs bijuši šādi «līvi». Tie var būt sen pārlatvināti, bet līvu vārds tiem var būt palicis, un uz tā pamata latvieši tos varēja saukt par lībiešiem. Ka lībiešu vārds tiešām dažviet stājies «līvu» vietā, rāda *līblaiskas* Allažos (1638. g.: Liewe Laisk). «Leivu» etniskā piederība vēl nav precīzi noskaidrota (sk. nākošo nodaļu).

Daudzās vietās Vidzemē ir vietvārdi no saknes *liv-*, piemēram, *līva* z Mūrmuižā, E I, 98, «līvas» Ainažos, E I, 88, «līve» (ar ī<ie?) Ilzenē, E I, 74, *lives kalni* Mercendarbē, *lives pagasts*=Daugmale, E II, 30, *līves*‖*liv(j)i* Krimuldā, E I, 44, *līves* Galgauskā, E I, 71, *livu pagasts* Cēsu tuvumā, E I, 17, *livkalni* Svētciemā, *līvupe* Rozēnos (LKV XVIII, 36765. sl.), *līvene* pļ Nītaurē, E I, 53, *līvenes* pļ Zaubē, *līveņu kalns* pļ Ģeros, Naukšēnos, *līveņpurvs* Kūdumā, *līvikas* pļ Lugažos, z Gaujienā, E I, 71.

Par šiem vārdiem grūti ko sacīt. Atsevišķās vietās *liv-* var būt etnonīms, piemēram, *līvu* pag. pie Cēsīm,[155] *leivi* Lejasciemā, *lives* jeb *liv(j)i* Krimuldā. Taču jāievēro, ka igauņu valodā *liiv* nozīmē «smiltis». Tāpēc varētu vienīgi sacīt, ka šiem vietvārdiem ir sāmiska cilme, un arī ne droši, jo latviešu valodā ir vārds *līvis* (ME II, 491) 'purvs', par ko J. Endzelīns domā, ka tas varētu būt aizgūts arī no krievu valodas (лыва 'Moorbruch').

Ir izteiktas domas, ka tautu vārdi toponīmos balstoties uz lesaukām. D. M. *Fēgezaks* (Vegesack) mājvārdus *der Este, der Russe, der Preusse, der Litauer, der Live* (autors tos dod tikai vācu tulkojumā; latviski būtu *igaunis* resp. *igauņi, krievs* resp. *krievi* u. tml.) pieskaita iesaukām (bäuerliche Spitznamen).[156] Atsevišķos gadījumos tas tā varbūt arī ir. Noskaidrot, kur tā tiešām bijis, nav iespējams. Vietvārdu, kas balstās uz iesaukām, nav daudz, piemēram, Aknīstē tikai 2—3. No iesaukām cēlušies vārdi dažkart izzūd, ja personas, kas mājas dzīvo, nepieder pie zobojamiem cilvēkiem. Gadījumu vairumā tāpēc etnonīmi vietvārdos nebūs iesaukas, bet īsti tautību nosaukumi.

Beidzot pievērsīsimies strīdus jautājumam, vai lībieši iepriekš aprakstītajā teritorijā ir autohtoni vai ienācēji. Kaut gan gandrīz visa Vidzeme kādreiz bijusi sāmiska un ir dabiski Vidzemes lībiešus uzskatīt par seno sāmu pēcnācējiem, jautājums par lībiešu ienākšanu ir dibināts, jo lībieši šai apgabalā arheoloģiski konstatēti tikai apmēram no 1000. gada vai nedaudz agrāk.

Zināms, ne viss, kas lībiešu ieceļošanas jautājumā spriests, ir atzīmēšanas vērts. Doma, ka lībieši ienākuši no kāda apgabala ārpus Baltijas, nepelna, šķiet, nekāda iztirzājuma. Runa vienīgi var būt tikai par Kurzemes hipotezi, ko izvirzīja F. Balodis un modificētā veidā aizstāvēja Ed. Šturms.[157] Nebūs pareizi arī domāt, ka kurši lībiešus no Kurzemes padzinuši tāpat kā, piemēram, vendus. Kādā atsevišķā vietā tas var būt noticis. Laikam ne velti Indriķa hronikā latgaļi ir «humiles et despecti», Jordanam aisti ir «pacatum hominum genus omnino», Brēmenes Ādamam prūši ir «homines humanissimi», bet tam pašam kurši — «gens crudelissima». Jau no 7. gs., skandināvu mākti, kurši bija iemācījušies ieročus uzskatīt par argumentu un droši vien tos lietoja ne pret meslu vācējiem vien. Bet lībiešu «ienākšana» Vidzemē acīm redzot turpinājusies ilgāku laiku, un te ar vienreizēju padzīšanu maz ko var izskaidrot.

H. Moora[158] norāda, ka jautājums par Daugavas un Gaujas lejteces biezo apdzīvotību paliek arī turpmāk atklāts, bet domā, ka «apgabalos starp Ziemeļkurzemi un Dienvidvidzemi vajadzēja atrasties zināmam daudzumam seno somu [t. i., sāmu] iedzīvotāju. Protams, iedzīvotāji no kaimiņapgabaliem varēja vēl pienākt klāt, jo, sākot ar X.—XI. gadsimtu, līdz ar visu ražošanas nozaru attīstību un tirdzniecības izveidošanos te radās eksistencei labvēlīgi apstākļi».

Daudz te paliek neskaidra. Tāds vispirms ir apgabals starp Ziemeļkurzemi un Dienvidvidzemi. Ar to, liekas, domāti apvidi starp Tukumu un Rīgu, t. i., zemgaļu teritorijas ziemeļi. Bet kāpēc lībieši no šejienes pārcēlušies uz Daugavas un Gaujas lejteci? Jūra taču aizsniedzama arī pa Lielupi. Tālāk nav skaidrs, kāpēc lībieši pat tālākās vietās saprata, ka nākamās Rīgas apgabals ir saimnieciski perspektīvs, bet zemgaļi un sēļi to nesaprata. Diez vai ir pareizi arī domāt, ka «mūsu zemes ziemeļu apstākļos tautu pārceļošana bija ļoti reta parādība».[159] Ir tiesa, ka buržuāziskā zinātne tautu pārvietošanās un jaunu zemju iekarošanas nozīmi pārspīlēja. Bet iedzīvotāju pārvietošanās notiek vienmēr, arī mūsu dienās. Zināma iedzīvotāju «pārpalikuma» izceļošana šādu vai tādu iemeslu dēļ ir vairāk ticama nekā vienas cilts locekļu savākšanās vienkopus, kā jādomā, turoties pie H. Mooras uzskata.

Valodas dati šai jautājumā pagaidām nav izmantoti. Nav gan cerams, ka varēs atrast daudz faktu, kas šai sakarā derīgi, bet vismaz vienu 13. gs. vietvārdu esam atraduši. Tas ir 1242. g. dokumentā[160] minētais *Cursicule* (tagad *kursīši* apciems Krimuldā), kas nozīmē (ienācēju) kuršu ciemu. Vārda otrā daļa rāda, ka šādā veidā nosaukums ir lībisks. Latgaļi un paši ienākušie kurši to droši vien lībiskā vārdā nesauca, sal. tagadējo nosaukumu un 1638. g. rakstību Curseth (VAR 190). Ja vārda devēji lībieši būtu ienācēji no Kurzemes, tad tas drīzāk skanētu *Curicule, jo Kurzemes lībieši kuršu vārdu bija sen aizguvuši un jau 9. gs. otrajā pusē, kā liecina Rimberta rakstība Cori (vai Chori), to runāja bez *š* skaņas refleksa. No tā secināms, ka Krimuldas (laikam visa Turaidas apgabala) lībieši ir seni vidzemnieki, kuru valodā veca kuršu nosaukuma (kur

[155] Ka šis vārds etnonīms, apliecina arī VAR 461 rakstība: Libenwacke; VAR 462: Lieben paggast.

[156] Sb. Rig. 1931/1932. 21. lpp.

[157] F. Balodis. Latvju aizvēsture. Rīgā, 1934., 15. lpp.; Latvijas arheoloģija. Rīgā, 1926., 70. lpp.; sal. arī: Ed. Šturms. Zur Vorgeschichte der Liven. — Eurasia septentrionalis antiqua. Zeitschrift für Erforschung der Osteuropäischen und Nordasiatischen Archäologie und Ethnographie (Helsinki, IX, 1934; X, 1936; turpmāk — ESA.), X, 25. u. s. lpp.

[158] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 168. lpp.

[159] Turpat, 167. lpp.

[160] UB, I. 257. lpp.; sal. arī SLVA, I. 257. lpp.; Lietuvas metrikā 1590. gadā «Pogost Kursis». ЦГАДА 389. f., 577. l., 43. lp.

š pārvērsts par *h* un pēc tam zudis) vai nu nav bijis, vai arī tas bijis reti lietojams. Šis vietvārds, zināms, nedod tiesību spriest par visiem Vidzemes lībiešiem.

Daudzi Latvijas vietvārdi vācu rakstītajos 13. gs. avotos lasāmi tai veidā, kādā tos lietoja Daugavas lībieši, ar ko vācieši vispirms nonāca saskarē. Vai pēc vācu *Kuren* un latinizētā *Curones* nevar spriest, ka Daugavas lībieši kuršu vārdu runājuši bez š un ir tātad ienācēji no Kurzemes? Nē. Kuršu nosaukums vāciešiem var būt bijis sen zināms no skandināviem: kurši taču bija slaveni jūrnieki. Bet, tā kā Daugavas lībieši dzīvoja Kurzemei tuvāk, tad starp tiem var būt arī ienācēji no Kurzemes lībiešiem. Kurzemes lībiešu ziemeļrobeža bija jūra. Kad kurši vairāk un vairāk aizpildīja dzīvošanai derīgo zemi uz dienvidiem no lībiešiem, tad lībiešiem, kas bija spiesti sev ierīkot jaunas apmetnes vēl nekultivētā zemē, varbūt gadījās nonākt arī līdz Daugavas un Gaujas ietekām.

3. IGAUŅI, SOMI, KARĒĻI, LAPI u. c.

No pārējām tautībām un nācijām, kas cēlušās no sāmiem, vispirms jāatzīmē igauņi. Kaut gan etnonīms *igauņi* cēlies no dienvidigauņu cilts nosaukuma, kas fiksēts Indriķa hronikā (ugauni, Ugaunia), un latgaļi tos noteikti pazina jau sen pirms 13. gs., arheoloģija par igauņiem Vidzemē nerunā, tāpēc jābalstās vienīgi uz vēstures un valodniecības liecībām. Antropologi tiklab Igaunijas, kā Latvijas PSR izšķir tos pašus divus antropoloģiskos tipus, no kuriem pirmais abās republikās sastopams rietumos, otrs — austrumos.[161]

No laikmeta līdz 13. gs. jāatzīmē vispirms sirojumu karos iegūtie gūstekņi. Sirojumos devās tiklab latgaļi un lībieši, kā igauņi, un var domāt, ka tādā kārtā notika zināma, kaut arī neliela latgaļu un lībiešu sajaukšanās ar igauņiem.

Nozīmīgāka Vidzemes etniskā sastāva veidošanās procesā bija latgaļu pakāpeniska spiešanās uz ziemeļiem, t. i., igauņu starpā. Tā notikusi ļoti ilgu laiku, bet nezinām, kad tā pirmo reizi skāra igauņu robežu. Jādomā, ka sāmiskajā Vidzemē igauņi bija tikai pašos ziemeļos, kamēr pārejā daļā bija citas sāmu ciltis. Dažkārt igauņu un latgaļu 13. gs. etnisko robežu zīmē apmēram tais pašās vietās, ko šķērso tagadējā republiku robeža, bet tā bija vairāk uz dienvidiem, t. i., visumā gāja pa tagadējo Latvijas PSR teritoriju. Sevišķi krasi — grūti atbildēt, vai gluži pareizi — to izceļ M. Hellmans,[162] kura sastādītajā kartē lībiešu un latgaļu robeža ar igauņiem iet apmēram līdztekus Burtnieku ezera ziemeļgalam. Latgaļi (eventuāli arī citi balti) te apmetās starp igauņiem un ilgākā laikā tos pārtautoja. Ka vietvārdu kartē (1. att.) ne visur gar robežu daudz sāmismu, tas var būt izskaidrojams ar nepietiekamo toponīmikas materiālu un arī ar to, ka starp latgaļiem un igauņiem būs bijušas neapdzīvotas joslas.

1638. g. revīzijas dokumentos atzīmēts pavisam 150 igauņu (sk. tabulu pielikumā). Visvairāk to ir Rūjienā (54 jeb 8,1%) un Vecsalacā (27 jeb 14,5%). Skaitīti tika vienīgi vīrieši. Ir bijuši gadījumi, kad igauņu zemniekus Vidzemē nometina lielākām mašām. Tā M. Stepermanis[163] atzīmē, ka barons Kampenhauzens 18. gs. no savām muižām Tartu apriņķī pārvietojis igauņus uz Ungurmuižu Straupes draudzē. Pārvietotie strādājuši kā amatnieki un kalpi, bijuši novietoti arī latviešu sētās. Grāfs Zīverss nopircis Igaunijā 76 vīriešus un 77 sievietes un nometinājis savā muižā Rencēnos. M. Stepermanis citē arī ziņas par igauņiem 19. gs.

Igauņu novadus A. Bīlenšteins[164] 19. gs. otrajā pusē atzīmē 4 vietās. Pirmā ir Ilzene. Tur esot vesels igauņu pagasts. 1883. g. tie negribējuši sevi vairs par igauņiem atzīt, bet mājās tomēr runājuši igauniski.

Otri ir Kalncempji (Kalnciems). Tur jau pagājušā gs. beigās bijušas tikai dažas nepārlatvinātas igauņu dzimtas.

Trešais ir Lejasciems. Lejasciemieši vēl 20. gs. 30. gados atcerējušies, ka viņu vectēvi runājuši igauniski.[165] Viņu valoda ir fiksēta[166] un it kā esot dienvidigauņu dialekta izloksne, bet ar dienvidigauņiem viņi tomēr nevarējuši saprasties. Bīlenšteins tos (bez dokumentāriem pierādījumiem) uzskatīja par kungu pārvietotiem igauņiem. Par igauņiem tie sevi nesauc, igauņu vārds nav sastopams arī vietvārdos. Paši tie saukušies par «leiviem», kas ir vārda *līvs* augšzemnieciskā izruna. H. Moora[167] tos uzskata par seniem apvidus iedzīvotājiem, kas, latgaļiem virzoties uz ziemeļiem, atsevišķu salu veidā palikuši nepārlatvināti. Šādu saliņu 11. un 12. gs. Ziemeļlatvijā bijis vairāk. M. Stepermanis (sk. iepriekš), balstīdamies galvenokārt uz etnogrāfijas datiem, Lejasciema «igauņus» atzīst par lībiešiem un domā, ka lībieši dzīvojuši līdz Alūksnei un Peipusa ezeram. Šī hipoteze pelna ievērību, jo tā pieder pie respektējamiem mēģinājumiem etniskās vēstures spriedumus dibināt uz etnogrāfijas datiem. Vai tā iegūs vispārēju atzinību, atkarāsies no somugru valodu pētniekiem. Kā teikts, ir publicēti lejasciemiešu teksti, un nav gluži svešs arī Vidzemes lībiešu dialekts. Līdz šim domā, ka lejasciemieši runājuši dienvidigauņu izloksni. Par lībiešiem tos varēs uzskatīt, ja speciālisti minētos tekstus atzīs par lībiskiem. Būs še vietā norādīt, ka visā latgaļu pārtautotajā sāmu teritorijā nav ticama viena vien (lībiešu) cilts. Drīzāk Vidzemē un Latgalē būs bijušas vairākas etniskas vienības, no kurām daža mums var būt nezināma.

Pēdējais no Bīlenšteina minētajiem novadiem ir Mārciena — diezgan tālu no Igaunijas robežas. Tur

---

[161] М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской экспедиции, II, 110. u. s. lpp.

[162] M. Hellmann. Das Lettenland. Skat. karti. Historische Übersichtskarte Lettgallens.

[163] М. Степерманис. Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в Северной Видземе. — Etnograafia Muuseumi Aastaraamat, XVII, Tartu, 1960, 227. lpp.

[164] A. Bielenstein. Die Grenzen. 19. un 20. lpp.

[165] D. Zemzare. Valodas liecības. 4. lpp.

[166] V. Niilus. Choix de textes dialectaux leivu. — Annates litterarum societatis esthonicae, 1936, Tartu, 1938.

[167] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 162. lpp.

arī Bīlenšteina laikā vairs nebija personu, kas runā igauniski. Bet apkārtējie iedzīvotāji Mārcienas latviešus, kas atšķīrušies pēc apģērba, dzīves veida un arī pēc izskata, saukuši par *čūdiem,* ko Bīlenšteins laikam pareizi sastata ar kr. чудь 'igaunis'. Tā kā šai vārdā *ū* ir garš, tad tas var būt senāks aizguvums no krievu valodas — nesen aizgūts vārds būtu runājams ar īsu *u.* Nav domājams, ka aizgūtā vārdā būtu saukti seni Vidzemes iedzīvotāji. Igauņi sevi par «čūdiem» nesauc, kālab Mārcienā ienācēji būs visdrīzāk nevis no Igaunijas, bet no krievu apdzīvotās teritorijas uz austrumiem no Vidzemes (vai Igaunijas). Jāšaubās, vai ienācēji bija somugri. Mārcienā drošu sāmismu vietvārdos gandrīz nav. Šķiet, šie «čūdi» būs bijuši latgaļi, kas, starp krieviem (un igauņiem) dzīvodami, ieguvuši čūdu vārdu varbūt tikai kā palamu, jo nav Mārcienā arī raksturīgu rusisnu, kādus atrodam, piemēram, Ulbrokā. Ir Mārcienā *ivāni, slaviecēni,* VAR 1132: Schlawischan (no kr. Иван un kāda personas vārda ar izskaņu -слав), ir *krievāni, rusuļi,* taču tie varēja gadīties arī krievu vidū dzīvojošiem latviešiem. Neuzrāda sāmiskus mājvārdus arī Mārcienas 1593. g. vaku grāmata. Starp tur minētajām 69 sētām ir tikai viena ar nosaukumu «Lywhen».[168] M. Slava konstatējusi šeit īpatnības apģērbā, bet I. Leinasare dažus sāmiskus riku nosaukumus. Pētījumi turpināmi.

Igauņu vārds ir atrodams Vidzemes vietvārdos: *igaunis* z Turaidā (VAR 164: Iggaun), *igauņi* Dzērbenē, Ērgļos (VAR 1251: Iggon), Grostonā, Kalsnavā, Liezerē (VAR 1191: Igonisch), Lubejā, Meņģelē (VAR 1331: Iggaun), Veļķos, «iggaun» z 1816. g. rev. listē Rozulā (VAR 431: Iggon, atzīmēts, ka te dzīvojis «Ein Ehst» — acīm redzot vēl nepārlatvināts), *igauņu grava* Jaunlaicenē, *igauņu grāvis* Vaidavā, *igauņu kalns* Siguldas apkārtnē, *igauņjēkus* z Naukšēnos, *igaunīši* Bejā un *igaunīte* pļ Vecatē.[169] 1638. g. revīzijā «igauņi» vietvārdos atrodami vēl šādās vietās: *Igoin* Pļaviņās, kur jau toreiz bijis «wüstes Land» (VAR 1074), *Iggone* Pāles muižā (Limbažu lēņa novadā, VAR 366), *Iggon* Ārciemā (ar piezīmi «ein Curländer», VAR 368, tātad jau revīzijas laikā igauņi šeit vairs nedzīvo).

Igauņiem tātad ir sava nozīme Vidzemes etniskajā vēsturē. Zināms skaits igauņu pieder pie Vidzemes senajiem iedzīvotājiem. Igauņu ienācēji konstatējami līdz mūsu dienām.

Etnonīma *somi* Vidzemes vietvārdos nav, kaut somi ir bijuši, piemēram, Valmierā[170] un Rīgā (te bijuši pat somu draudze). Somus senāk sauca sagrozītā vācu vārdā par piņņiem. Varbūt *pinnīte* Smiltenē, E I, 83 (VAR 683: Pinnith) ir kāds «piņņu» sagrozījums. Vietvārdi, kas sākas ar *pen* — piemēram, Pennekull Dorf, Penniküll, VAR 716, *peņi* Liezerē, E I, 18 varbūt ir saistāmi ar igauņu *peni* 'suns'.

Nav Vidzemes vietvārdos pārstāvēti arī citi sāmu etnonīmi. K. Būga[171] domāja, ka *indzeri* z Alūksnē un Alsviķī varbūt esot saistāmi ar upes vārdu Ижора (somu **Ingera*||*Inkeran joki),* un tā sauca arī mazu etnisku vienību t. s. Ingermanlandē. Bet, ja *dz* te būtu no *g,* tad arī tautosillabiskais *n* būtu zudis, tāpēc šiem vietvārdiem jāmeklē cita etimoloģija, piemēram, *indzeri*<ind+ezeri.[172]

Daudzās vietās Vidzemē ir vietvārdi no saknes *lap-,* piemēram, *lapaiņi* z Dauguļos, E I, 91 (VAR 395: Lapperin), *lapāres* Sarkaņos, E I, 28, 1638. g. rakstījums Lappier Augstrozes pilsnovada Ozolmuižā (VAR 372 un 373) u. c., bet tos nav iespējams atšķirt no latv. vārda *lapa.* Ja kādā no šādiem vietvārdiem tiešām slēptos etnonīms *lapi,* tāpēc vēl nebūtu jādomā, ka attiecīgās vietas iedzīvotāji ienākuši no Lapzemes un tālā pagātnē: arī dažu Karēlijas apvidu iedzīvotājus sauc par lapiem.[173] Ka no Karēlijas Vidzemē vismaz kāds rets ienācējs ir bijis, drikstam ar zināmu paticamību domāt tāpēc, ka Baižkalnā ir mājvārds *karēlis,*[174] E I, 7.

4. VIDZEMES PĀRLATVISKOŠANĀS

Nelielos apmēros un individuāli pārtautošanās notiek vienmēr un visur, kur vienkopus dzīvo vairākas tautības. Vidzeme pieder pie retajām teritorijām, kur pilnīga vai gandrīz pilnīga pārtautošanās, liekas, ir notikusi trīs reizes. Pirmoreiz tā notika, sāmiem ienākot. Tad sāmizējās nedaudzie mums nezināmas etniskās piederības pirmiedzīvotāji. Otrā pārtautošanās notiek, sāmizējoties Vidzemē II g. t. pirms m. ē. sākumā ienākušajiem baltiem. Pārtautošanās ilgusi kādus 1000 gadus. Trešā pārtautošanās iet pretējā virzienā: sāmu pēcnācēji pārlatvinās un pārtautošanās ilgst gandrīz 2000 gadus, t. i., visu m. ē. laiku.[175]

Sāmu pēcnācēju pārtautošanās galvenais iemesls ir latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu, lietuvju, varbūt pat senprūšu ienācēji Vidzemē, kuri veido gandrīz nepārtrauktu plūsmu, kas, gan pastiprinādamās, gan pavājinādamās, turpinās no m. ē. sākuma līdz mūsu dienām. Turpretim Vidzemes sāmiskais elements daudzmaz nozīmīgus papildinājumus nesaņem. Igauņu un somu ieplūdums ir bijis pārāk niecīgs, lai aizkavētu pārlatvināšanu. Arī apgabali uz austrumiem no Latvijas un Igaunijas, no kurienes sāmiem nāca papildinājumi pirms m. ē., tur apmetušos austrumslavu ietekmē m. ē. I g. t. sāk slavizēties un nekādu atbalstu nespēj sniegt.

Ir tomēr Vidzemē apgabals, kur sāmisko elementu atrodam kompaktā masā vēl 13. gs. Tā ir jau aprakstītā lībiešu teritorija. Jaukti ar latgaļiem (un sēļiem) te lībieši dzīvo tikai robežnovados. Citur, liekas, ir bijis tikai neliels kuršu un eventuāli kādu citu baltu piejaukums. Tāda lībiešu saglabāšanās varbūt

---

[168] Latvijas vēstures avoti, VI. Rīgā, 1941., 69.—73. lpp.
[169] Lvv I, 1, 356. lpp.
[170] Par somu koloniju Valmierā sal. E. Dunsdorfs. Ukšķernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.—1654. Rīgā, 1935., 63.—67. lpp.; somu karavīru un pilsoņu saraksti 1640. g., turpat, 148.—154. lpp.
[171] Tīž, I, 442. lpp.
[172] Lvv I, 1, 363. lpp.; V. Dambe recenzijā par šo rakstu tos saista ar verbu *indzēt* — 'sīkt, sanēt'.
[173] С. А. Токарев. Этнография народов СССР. М. 1958, 128. un 129. lpp.
[174] Šo vietvārdu kā etnonīmu uztvēra jau K. Būga (Tīž, I. 376. lpp.). V. Dambe domā, ka *karēlis* var būt vārdu *karelis, karenis (:kārt)* paralēlforma. Bet sugas vārds *karēlis* nav zināms. Piedēklis *-ēlis* ir regulārs tikai nievājamos deminutīvos tur, kur konstatējama lietuvju valodas ietekme; citur tas blakus piedēklim *-elis* gadās reti, skat. La. gr., 172. §, a (342. lpp.). Varētu *karēlis* būt lituānisms *(kariēlis,* 'koralis', 'krelle'), kas tomēr maz ticams, jo lietuvju valodā vārds *kariēlis* nav populārs.
[175] Ja taisnība jaunākajiem uzskatiem, ka Vidzemes dienvidrietumi bijuši baltiski jau I g. t. pirms m. ē. vidū, tad pēdējā pārtautošanās turpinājusies vēl ilgāk.

liecina, ka šeit viņiem ir pienācis arī zināms papildinājums. Apgabals, kur ap gadu tūkstošu mīju lielā skaitā parādās lībieši (Gaujas un Daugavas lejtecē), agrāk ir bijis gan reti apdzīvots, bet baltisks.[176] Tā šeit jau no sākta gala ir bijis nedaudz jaukts iedzīvotāju sastāvs, ko arī min kā vienu no lībiešu vēlākās pārtautošanās iemesliem. Liekas, ka pārtautošanās procesam ir bijušas vairs pilnīgi nenoskaidrojamas lokālas īpatnības, ja, piemēram, Lejasciemā un Ilzenē neliela sāmiska saliņa latgaļu ielenkumā varēja noturēties tikpat ilgi kā visa lībiešu masa.

Bija tomēr arī faktori, kam pārtautošanās procesā nebija lokāla nozīme vien. H. Moora norāda,[177] ka viens no galvenajiem cēloņiem, kāpēc lībieši ieplūduši latviešos, bijis lībiešu nelielais skaits un teritorijas nelielā platība. Nosacīt iedzīvotāju skaitu laikmetos, kad statistikas vēl nebija, ir grūti, tāpat grūti ir noskaidrot atsevišķo etnisko vienību procentuālās attieksmes. Ja 13. gs. lībiešu bija mazāk nekā, piemēram, latgaļu, tad tas nav pirmatnējais stāvoklis. Baltiskā elementa pārsvars pār sāmisko radās tikai pamazām.

Savstarpējiem kariem pārtautošanās procesā būs bijusi maza nozīme. Lībiešu pārlatvināšana iekrīt laikmetā, kad ir lībieši, ir latvieši bija pakļauti svešai varai. 13. gs. un arī agrāk notika sirojumi jeb laupīšanas kari, bet to mērķis nebija pakļaut teritorijas un pārtautot iedzīvotājus. Sirotāji gan daudzus aizveda gūstā, bet tādējādi notika tikai etniska sajaukšanās, ne etnisku vienību pārtautošana.

Citāds rezultāts bija vācu organizētajiem Baltijas pakļaušanas kariem. Lībieši kā vācu tuvākie kaimiņi bija spiesti piedalīties bruņinieku karagājienos, viņi stipri cieta arī krievu un citu tautu pretuzbrukumos. Tas samazināja lībiešu skaitu. Tukšajās vietās apmetās galvenokārt latgaļi.

Kad Vidzeme visumā jau bija latviska, palikušo lībiešu skaita samazināšanā zināma nozīme ir bijusi stihiskām nelaimēm. Lielākas mēra epidēmijas Vidzemē bija 1551., 1606., 1657. gadā; lielais mēris — 1710. g. Cilvēki neizmira visos apvidos vienādi. Lielajā mērī visvairāk cietis lībiešu apgabals. Siguldā lībiešu pagasts pastāvējis, kaut varbūt zināmā mērā pārlatvināts, līdz mērim. Pēc tam avoti par to klusējot; iespējams, ka mēris ievadījis lībiešu galīgo likvidāciju.[178] Sava nozīme lībiešu likvidācijā mērim tiešām var būt bijusi, jo mēris visvairāk izplatījās gar ceļiem, bet lībiešu teritoriju šķērsoja ceļi, kas ved uz Vidzemi, Igauniju un Latgali.

Nav pareizi pasvītrot latviešu resp. latgaļu sevišķās «spējas» cittautiešus asimilēt.[179] Sava nozīme lībiešu pārtautošanā bija arī vācu iekarotājiem. Ir notikusi pat lībiešu pārlatvināšana spaidu kārtā. Muižas īpašnieks Svētciemā sadalījis 260 lībiešus starp latviešu saimniekiem, Lielsalacas mācītājs no kanceles liedzis lībiešiem lībiski runāt un lībiešu valodu mācīt bērniem.[180] Zināms, šādi līdzekļi kaut cik efektīvi varēja būt vienīgi tad, ja pārtautošanās jau bija sākusies: noliegt lībiski runāt var tikai tiem, kas jau prot citu valodu. Pārtautošanās šādos gadījumos ir masveidīga, pārtautotie jaunapgūstamo valodu runā ar daudzām dzimtās valodas īpatnībām. Pārtautotāji dzimtkungi par to arī neinteresējās. Viņu interesēs bija vienīgi tas, lai ar visiem dzimtļaudīm varētu sarunāties vienā valodā. Vācu kungi laikam nekur nav prasījuši, lai viņu dzimtcilvēki mācītos vāciski, jo valodas resp. nacionālā starpība starp muižnieku un zemnieku pastiprināja šķirisko starpību.

Vācieši, kas Latvijā vispirms runāja lībiešu valodu, vēlāk to centās izskaust. Šāda attieksme pret lībiešu valodu konstatējama ne tikai pēdējos gadsimtos. Kad parādījās pirmās grāmatas latviešu valodā, nevienam vairs nenāca prātā, ka lībiešiem vajadzīgs savs katķisms, kaut gan prasība dot dievvārdus katrai tautai dzimtajā valodā bija rakstīta luterānisma karogā.[181]

Visu aprakstīto faktoru rezultātā jau 17. gs. (vai agrāk) lībiešu teritorijā radās «lībiešu» pagasti, piemēram, 1638. gada revīzijā atzīmēti: Lieben Wacke Burtnieku pilsnovadā (VAR 596), Libesche paggast Cēsu pilsnovadā (VAR 474), Libische Wacke Burtniekos (VAR 586), Libenpaggast Burtniekos (VAR 579) u. c. [182] Šādu nosaukumu parādīšanās liecina, ka arī savā senajā teritorijā lībieši vairs bija tikai atsevišķu salu veidā. Tad lībiešu liktenis jau bija izšķirts. 19. gadsimtā lībieši Vidzemē beidza eksistēt.

---

[176] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 167. lpp.; sal. arī А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Труды Прибалтийской экспедиции, I, 210. lpp.

[177] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 168. lpp.

[178] E. Dunsdorfs. Lielais mēris Latvijā. Atsevišķs novilkums. Rīgā, 1944.

[179] Piem., J. Mikola raksta: «Tai baltu ciltij, kas kļuvusi par tagadējās latviešu tautas galveno elementu, ir bijušas apbrīnojamas asimilēšanas spējas!» — IMM, 1930., 11., 443. lpp.

[180] P. Johansen. Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. — BL, I, 302. lpp.; A. J. Sjoegren. Bericht über eine im Auftrag der russischen geographischen Gesellschaft waehrend der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. Weimar, 1849, 470.—471. lpp.; kā muižas īpašnieks Ferzens raksturojis lībiešus, atstāsta V. Krauze (Wilhelms Erinnerungen. 1792.—1796. — Rokraksts Latvijas PSR ZA Fundamentālajā bibliotekā, 371, 5).

[181] P. Johansens (Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525. — Zeitschrift für Ostforschung, 1959, 4, 523.—532. lpp.) pārcel pirmās latviskās grāmatas iznākšanu no 1585. g. uz 1525. g., kad Rostokā iespiesta grāmata par dievkalpojumu kārtību latviešu, igauņu un it kā lībiešu valodā. Grāmata iznīcināta. Ja tā tiešām bijusi arī lībiešu valodā, varētu secināt, ka negatīvā attieksme pret lībiešu valodu radusies laikā no 1525. līdz 1585. g. Taču iespējams, ka Johansens maldās, jo «vulgari liuonico» var apzīmēt Vidzemē runāto lejasvācu valodu pretstatā augšvācu valodai. Vidzemes vācieši bieži saucās «Livones». Laikam tālab grāmatas aprakstā «livoņu» valoda minēta pirmā, t. i., teksts lībiešu resp. lejasvācu valodā bijis sākumā. P. Johansens domā, ka teksts lībiešu valodā radies ne reālas vajadzības, bet grāmatas sastādītāja (tulkotāja) Nik. Rama simpatiju dēļ. (Rams esot cēlies no lībiešiem.) Pirmie vācu spredikotāji sludināja lībiešu valodā (Meinhards saucās par lībiešu apustuli; Indriķa hronika, VI, 3), bet jau ļoti drīz arī viņu vidū latviešu valoda guvusi pārsvaru.

[182] Sal. arī M. Ābolina. Matīšu draudze zviedru laikos. — Valsts arhīva raksti, B, 1. Pētījumi, Rīgā, 1936., 102. lpp.

IV. BALTU TAUTĪBAS VIDZEMĒ

1. VAI VIDZEMĒ IR RIETUMBALTI?

Vidzemē ir konstatējamas gandrīz visas zināmās austrumbaltu etniskās vienības. Tāpēc vedas domāt, ka tur varētu būt arī senprūši vai to priekšteči rietumbalti. Droši to pierādīt nevar, un pētījumi šai virzienā jāturpina.

Salaspils Reznēs (starp Daugavu un tās atteku) arheologi atrakuši kapu uzkalniņus, kas attiecas uz senu pagātni — apmēram uz laiku no 11. līdz 6. gs. pirms m. ē. Reznu kapulaukam tuvākās paralēles esot seno prūšu cilšu teritorijā.[183] No tā varētu secināt, ka Vidzemē pie Daugavas apmetusies kāda kopiena, kas ienākusi no vēlākās prūšu teritorijas, kur minētajā laikā droši vien jau bija sākusies rietumbaltu veidošanās. Ne par senprūšiem, ne aistiešiem tos vēl nevarētu saukt. Taču jaunākie pētījumi par to izsakās daudz nenoteiktāk. J. Graudonis[184] atzīst, ka apmetnē, kuras mirušie apbedīti Reznu kapulaukā, varbūt dzīvojuši balti un nevis somugri, bet to etniskās piederības noteikšanai vēl arheoloģiskā materiāla esot par maz.

Arheoloģijas liecības gandrīz nav iespējams papildināt ar valodas faktiem. Tik senus aizguvumus no rietumbaltiem grūti konstatēt. Sens rietumbaltisms varētu būt paglābies vietvārdā *auskalēji* z Olainē. J. Endzelīns[185] to sastata ar senprūšu zelta nosaukumu a u s i s. Tā kā pārējie *auskalēji* un *auskāļi* ir Kurzemē, kur domāt par ienācējiem senprūšiem ir vairāk pamata, tad nav vajadzības atzīt, ka *auskalēji* Olainē ir lituānisms.[186] Nevar tomēr apgalvot, ka *ausas 'zelts' Vidzemē var būt vienīgi rietumbaltu ienests. Tas var būt arī sens latviešu vārds, kas vēlāk aizstāts ar sinonīmu *zelts*.

No vēlākiem laikmetiem Latvijā atrasti priekšmeti, kas tuvi attiecīgiem senprūšu priekšmetiem,[187] bet senprūšu ienācēji arheoloģiski nav konstatēti. Atliek par tiem spriest pēc toponīmikas. Kurzemes vietvārdos ir daudz liecību par senprūšiem. Te ir ne vien rinda mājvārdu *(prūši* Gramzdā, E II, 14, Dunikā, E II, 39 un Zūrās, E II, 155, *prūšarāji* Kuldīgā, E II, 94, *silprūši* Vandzenē, E II, 123, *prūšu diķis* Lažā, E II, 18, *prūši* Dundagā, E I, 146), bet arī Prūsijas novadu nosaukumi: *Vārma* (saskan ar [latinizēto] Warmia), *Semba* (muiža Ēdolē; Sambia), *Bārta* (Bartha).[188] Sevišķi jāatzīmē Vārma, jo tur ir *kurši;* tas varētu liecināt, ka šeit prūši apmetušies agrāk nekā kurši. Ir Vārmā arī vieni *auskalēji*. Dundagā ir *Sûde* (ievērot intonāciju!), kas varētu būt tās pašas saknes kā jātvingu sinonīms *sūdavi*.[189] Šāda «prūšu» bagātība Kursā gan nebūs nejauša; kuršu etnoģenēzē prūšiem būs bijusi zināma nozīme.[190]

Taču Kurzeme ir senprūšu teritorijai tieši blakus. Zemgalē un Augšzemē mājvārds *prūši* ir retāks: *prūsēņi* Vecumniekos, E II, 37, *prūšu purvs* Ērberģē, E II, 59, *prūsiši* Pētertālē, E II, 137, *prūšēni* un *meža prūši* (turpat). Latgalē «prūši» ir tikai Viļānos, E II, 189 (vietvārdu *prusaki* te neievērojam). Tātad nav jādomā, ka «prūši» mājvārdos nozīmē vienīgi vāciešus. Vismaz kādās vietās arī Vidzemē prūši var nozīmēt senprūšus.

Vidzemē ir *prūšumāja* z Rozulā, E I, 103, *prūsis* z Burtniekos, E I, 90, *prūsis* z Vilzēnos, E I, 112, *prūsiši* z Jaungulbenē, E I, 73, *prūsis* z Dauguļos, E I, 92 un *sprūši* Lejasciemā, E I, 78. 1638. g. revīzijā ir Prussit (ein Erbbauer, VAR 404) Vainižu muižā, Prues Valmierā (ein erbpaur, VAR 526). Turpretim Preusz Lielstraupē (VAR 418) ar atzīmi «ein Teutscher» paskaidro arī, ko nozīmē *preisis* z Katlakalnā, E I, 43.

Mājvārdu *skalavas* Madlienā, E I, 49 K. Būga[191] sastata ar etnonīmu *skalvji*, kas pēc parastā uzskata ir viena senprūšu cilts, bet ko P. I. Kušners-Kniševs pieskaita lietuvjiem.[192] Šā etnonīma saistījums ar lietuvju vārdiem *šalvis* 'forele' vai *šalvas* 'sīga' [193] ir nepareizs. Vācieši skalvjus tiešām sauc *Schalwen* un viņu zemi *Schalauen*, bet Dusburga hronikā skalvji ir *Scalowite* un viņu zeme *Scalowja*. Ka *š* vācu valodā rodas no *sk*, apliecina arī Latvijas vietvārdi, piemēram, *Skrunda* (13. gs. rakstība: Scrunden) — vāc. *Schrunden*. Skalvju vārda senākā forma tātad sākusies ar *sk-*,[194] un to var sastatīt ar *skalavām*. Bet 1638. g. revīzijā šis mājvārds nav atrodams. Ja tas cēlies no etnonīma (saskaņa ar to var būt nejauša), tad ienācēji no Skalavas nevar būt pārāk seni, un, lai skalvji no sākta gala bijuši kas būdami, ienākšanas laikā tie droši vien jau bija lietuvji.

Ka vēlākajos gadsimtos bijis zināms ieceļotāju skaits no Prūsijas, uzrāda amatnieku saraksti un citi dokumenti. Interesanti atzīmēt, ka Jēkabpils raj. Grebļu ciemā dzīvo 1923. gadā dzimusī Kepsele (uzvārds liekas sāmiskas cilmes), kuras vectēvi ienākuši no Klaipēdas un runājuši vāciski. Te varētu domāt par lībiešu izceļotājiem no Kurzemes, kas pārvācojušies un vēlāk, nonākot latviešu vidē, pārlatvināti.

2. LIETUVJI

Par lietuvjiem Vidzemē ir vairāk liecību nekā par senprūšiem, bet arheoloģiski tie nav konstatēti. Pirmie lietuvji Vidzemē būs ienākuši diezgan sen. K. Būga parādīja, ka lietuvji jau pirms vācu ienākšanas dzīvojuši Latgalē. Pēc viņa uzskatiem, lietuvju

---

[183] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 62. lpp.

[184] J. Graudonis. Reznu kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961., 34. lpp.

[185] Lvv I, 1, 56. lpp.

[186] Lietuvju valodā ir vienīgi *aukskalis* vai *aukskalys*. Tos kā vietvārdus Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas (Vilnius, 1959) nepazīst.

[187] Piem., agrā dzelzs laikmeta kakla rota, sk. Latvju kultūra senatnē. Rīgā, 1937., 27. lpp.

[188] J. Endzelīns. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943., 7. lpp.

[189] Šis vārds atrodams arī grāmatā A. Kamiński. Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne (Łódź, 1953) pievienotajā kartē; sal. arī LKV VII, 14086. sl.

[190] K. Kasparsons FBR, XVIII, 52. u. s. lpp. min vēl citus prūsiskus vietvārdus Latvijā. Mums tie šķiet mazāk droši.

[191] Tiž, I. 376. lpp.

[192] П. И. Кушнер-Кнышев. Этнические территории. 163., 192. un 202.—208. lpp.

[193] Turpat, 156. lpp.

[194] Tā kā skalvju vārdam joprojām trūkst etimoloģijas, atļaujamies piebilst, ka fonētiski tas saskan ar slavu vārda paralēlformu *sklavi*, ko atrodam Rietumeiropā, ja tā radusies no **skalv* ar slavu valodās parasto metatezi.

tur bijis daudz: pat lietuvju sirojumus uz Novgorodu viņš piedēvē Latgales lietuvjiem,[195] jo no Lietuvas sirotājiem būtu jāiet pāri Polockas kņazistei, kas savas teritorijas šķērsošanu nebūtu pieļāvusi. Toreiz apsargātu robežu nebija, tāpēc domāt, ka šie lietuvji bija no Latgales, varbūt nav pamata. Bet lietuvjus par seniem Latgales iedzīvotājiem atzīst arī J. Endzelīns.[196] Tā kā lietuvji, kā stāsta Indriķa hronika, arī Vidzemē bieži sirojuši,[197] tad nav jāšaubās, ka zināms skaits lietuvju Vidzemē būs ienācis jau pirms 13. gs.

Par Vidzemē ienākušiem lietuvjiem liecina vietvārdi, kas darināti no *lietuvis, Lietuva* resp. *Lietava: lietavas* z Grašos, E I, 12, *lietuvieši* z Vecgulbenē, E I, 73, *lietvieši* z Vējavā, E I, 33, *lietuvietis* z Krimuldā, E I, 44. Tā kā tautas valodā forma *lietuvis* nav sastopama tik plaši kā kursisms *leitis* un tikai Austrumlatvijā vismaz vietvārdos ir *lietavnieki,*[198] tad minētie vietvārdi liecina par ienācējiem vai nu tieši no Lietuvas, vai arī no Latgales.

Pārējiem no etnonīma atvasinātajiem Vidzemes vietvārdiem saknē ir *leit-: leitis* z Pociemā, E I, 101, Rozēnos, E I, 103, Rencēnos, E I, 101, *kuoka-leitis* z Veselavā, E I, 32, *bērz-leitis* z Katvaros, E I, 93, *leiškalni* turpat, *leitītis* z Lēdurgā, E I, 48, Jaunvālē, E I, 86, *leiši* z Bērzaunē, E I, 7, Gaujienā, E I, 71, *leiša-kalni* Ziemerī, E I, 87, *leišjāņi* z Dolē, E I, 38, *leišmārti* z Kalsnavā, E I, 14, *leišsala* Raiskumā, E I, 101, *leitęni* z Babītē, E I, 54, *leitāni* z Ļaudonā, E I, 20, Mālpilī, E I, 50 un Mārcienā, E I, 21, *leitani* z Madlienā, E I, 49, *leitene* pļ Salā, E I, 58.

Šo vietvārdu vairums 1638. g. revīzijā nav atrodams. Tur lasām: Leyschen Naukšēnos Rūjienas novadā (VAR 708), Leis (varbūt Lejas?) Mazozolu muižā Madlienas draudzē (VAR 1320), Leiten Mālpils Vites muižā (VAR 284), Leitan Ļaudonā un Ķeipenē (VAR 1143 un 1340), Leisch Jahn Dolē (VAR 73), Leis (Marthen) Kalsnavā (VAR 1097) un Leis Petter Toces muižā Bērzaunes novadā (VAR 1158 ar piezīmi: ein Littower). Ienākušo lietuvju vīriešu skaitu sk. pielikuma tabulā. Revīzija fiksē ne visus lietuvjus, bet tikai tos, kas nesen ienākuši.

Apmēram divreiz vairāk ienākušo lietuvju atzīmēts Vidzemes 1690. g. kadastros: Allažos 2 ģimenes, Burtniekos — 1, Dolē — 4, Ērgļos — 3, Ikšķilē — 4, Kalsnavā — 5, Ķoknesē — 5, Limbažos — 2, Lielvārdē — 4, Madlienā — 16, Mālpilī — 6, Matīšos — 1, Nītaurē — 3, Ozolmuižā (?) — 1, Piebalgā — 4, Ropažos — 3, Salaspilī — 3, Skujenē — 1, Smiltenē — 2, Suntažos — 3, Trikātā — 2.[199] Visiem lietuvjiem, kas revīziju gados konstatēti Vidzemē, nav jābūt no Lietuvas. Daļa var būt no Lietuvas pierobežas Augšzemē un Zemgalē. Bet zemnieku bēgšana kā šķiras cīņas forma dzimtlaikos nav bijusi sveša arī Lietuvā. Laikā, kad zemnieki bija *glebae adscripti*, to pārvietošanās ir bijusi ievērojama, pie tam ne tikai uz kaimiņu novadiem, bet arī uz citiem apgabaliem.

Augštaiši un žemaiši Vidzemes vietvārdos nav sastopami. Vidzemnieki tos acīm redzot nav šķīruši. Domājams, starp Vidzemē ienākušajiem lietuvjiem vairums bija augštaišu, jo tie Vidzemei tuvāk.

Par lietuvjiem liecina arī citi vietvārdi. Taču spriedums te vairs nav gluži drošs. Ja etnonīms retumis var gadīties kā palama, tad, piemēram, personas vārds, kas mums tagad šķiet lietuvisks, var būt agrāk bijis izplatīts arī latviešos. Tāpēc šeit dodam tikai nelielu domājamo lituānismu atlasi, pa lielākai daļai vietvārdus, ko par lietuviskiem atzinis jau K. Būga: *remeikas* z Ādažos, E I, 35 un Ikšķilē, E I, 39, *remeicēni* z Vecpiebalgā, E I, 24, *rimeika* z Vecatē, E I, 88, *semeikas* z Ziemerī, E I, 87, *truleikas* z Adulienā, E I, 65, *bičuļi* z Pļaviņās, E I, 61, *mindaugs* z Veselavā, E I, 32, *mindaugi* z Drustos, E I, 10, *rimša* z Raunā, E I, 26 un Vaivē, E I, 31, *rimšas* z Ķēčos, E I, 46; «tarvidas» Ropažos, E I, 57, *veģeri* z Vijciemā, E I, 87, *veģeris* z Veselavā, E I, 32 un Raunā, E I, 27, *vītauts* z Kūdumā, E I, 108, *vītautene* pļ Burtniekos, E I, 90.

Ir krietni daudz baltisku vārdu, kas šķiet lietuviski, bet var tādi arī nebūt. Tāds vārds ir, piemēram, *ķaunes* z Kusā, E I, 16. Latviski tas skanētu: *caunes* (liet. *kiaunė* 'caune'). Tāpat: *klaņģi* z Vestienā, E I, 32 (latviski būtu *kluodži*). No tālākiem piemēriem atturamies, jo tos viegli sameklēt starp vietvārdiem, kas sākas ar *ķ* vai arī kam saknes zilbē nav zudis tautosillabisks *n*. Tie var būt arī īsti latviešu (latgaļu, sēļu, zemgaļu) vārdi. Kad no *k, g* zināmos nosacījumos radās *c, dz* un kad zuda tautosillabiskais *n*, Vidzemē vēl daudzās vietās bija nepārlatvināti sāmi resp. lībieši, igauņi. Tie varēja latgaļu, sēļu, zemgaļu vietvārdus aizgūt un saglabāt tik ilgi, kamēr bija notikušas attiecīgas skaņu pārmaiņas. Šādos vārdos, ko nepārveidotus lietoja kā lībieši, tā igauņi, no attiecīgām fonētiskām pārmaiņām atturējās arī latvieši, pareizāk, viņi šos vārdus nepārtraukti aizguva no saviem kaimiņiem. Šāda lībiešu un igauņu ietekme ir iemesls, kāpēc par domājamiem lituānismiem var izsacīties, tikai katru atsevišķi izpētījot.[200]

Jāapstājas pie vietvārdiem ar izskaņu *-išķi*. Gribētos domāt, ka šī lietuviskā izskaņa Vidzemē būs bieža. Istenībā šādu vietvārdu ir maz: *gulbišķi* (-škas) z Kalsnavā, E I, 14, *pakaviškas* z Mārcienā, E I, 21, *diniškas* z Vestienā, E I, 32, *katliškas* z Krapē, E I, 44, *ņiedriškas* jeb *ņiedruškas* z Ļaudonā, E I, 20, *sēliškas* z Pļaviņās, E I, 62. Varbūt šī izskaņa reta tāpēc, ka lietuvji parasti apmetās latviešu vidū atsevišķām ģimenēm un pēdējie tos sauca vienkārši par leišiem vai lietauniekiem. Bet minētie vārdi nemaz neliekas lietuviski: *ņiedriškas* atvasinātas no (augšzemnieciskās) *ņiedres*, t. i., niedres (liet. *nėndrė*), *pakaviškas*, domājams, no latv. *pakavs* (liet. *padkavà*), *katliškas* no latv. *katls* (liet. *kãtilas*). Arī *sēliškas* drīzāk atvasinātas no etnonīma *sēļi* nekā no liet. *sėlis* 'plosts'.[201] Lietuvju valodas ietekmē šī izskaņa ir radusies vietvārdos tais izloksnēs, kur tā parasta (Augšzemē). Tur ar to

[195] K. Būga. Tiž, II. 19. lpp. Sk. arī K. Būga. Aiščių praeitis vietų vardų šviesoje. Kaunas, 1924 (Turpmāk: Aiščių praeitis.), 17. lpp.

[196] И. Эндзелин. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. — Известия отделения языка и словесности... XIII, 4, 1908, 177. lpp.

[197] Par tiem arī Л. Пашуто. О возникновении Литовского государства. — Изв. АН СССР, Серия истории и философии, т. IX, 1952, № 1, 37. lpp.

[198] J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. 50. lpp.

[199] A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, I. Rīgā, 1921., 254. lpp.; sk. arī K. Būga. Tiž, I. 384. un 385. lpp.

[200] V. Dambe aizstāv uzskatu, ka *ķ, ģ* un tautosillabiskais *n* ir zemgaļu valodas īpatnība, sk. turpmāk.

[201] Par atvasinājumu no etnonīma šo vietvārdu uzskata K. Būga (Tiž, I. 384. lpp.); sakaru ar liet. plosta nosaukumu vai verbu *sėlinti* 'līst, rāpties, glūnēt' par iespējamu uzskata V. Dambe šā raksta recenzijā.

atvasina iedzīvotāju nosaukumus arī no latviešu vārdiem. Gārsenē, piemēram, ir *zèltiškas* (z, agrāk neliela muižiņa), kaut gan lietuviski zelts ir *áuksas*. Tāpēc ar *-iški* jeb *-iškas* atvasinātie vietvārdi norāda gan uz ienācējiem, bet ne obligāti uz lietuvjiem: tie var būt arī latvieši no Lietuvas pierobežas.

3. KURŠI

Kuršu ienācēji ir konstatējami visā Latvijā. Sevišķi raksturīgs ir mājvārda *kursieši* novietojums Latgalē, jo tas sastopams Krustpilī (E II, 169), Ungurā (E II, 173), Vārkavā (E II, 174), Višķos (E II, 175), Naujenē (E II, 171) un Izvaltā (E II, 166). Iezīmējot minētos vietvārdus izlokšņu kartē, viegli pārliecināties, ka tie atrodas zināmā atstatumā no Daugavas. Vedas domāt, ka līnija, kas savieno šīs vietas, ir robeža, līdz kurai sniegušies kuršu iecelotāji. Kādā 1446. g. dokumentā par «Kuren» (kuršiem) nosaukti iedzīvotāji Rēzeknes un Daugavpils apgabalā («Item als men klaget, dat des komthurs van Duneborgh unde des vogedis van Rossiten in Liiflande Kuren und Undutschen...»), kas, liekas, gan vienīgi apliecina, ka kuršu vārds šai laikā bijis labi pazīstams un tā dēvēti vispār latvieši.

Kurši var būt apmetušies ārpus Kursas jau tālā senatnē. Zemgaļu iziešana uz Lietuvu ļauj domāt, ka arī senatnē emigrācija varēja notikt sakāves rezultātā. Kurši ir uzvarēti ne tikai 13. gs. Jau 7. gs.[202] tos uz laiku pakļāva skandināvi. Kuršu vai, pareizāk, kursiešu, t. i., Kursas iedzīvotāju pārvietošanās notikusi arī dzimtlaikos. 1638. g. revīzijas dokumentos to ienācēji Vidzemē atrodami ailē «kurzemnieki» (sk. tabulu pielikumā), bet kopā ar izgājējiem no Zemgales un Sēlijas.

Pavisam mazs senās Kursas stūrītis ietilpst tagadējā Vidzemē. A. Bīlenšteins savās kartēs Kursas tālāko ziemeļaustrumu punktu nav precīzi iezīmējis. Starp viņa uzrādītiem Kursas vietvārdiem ir *stagnum Canygerwe* — Kaņiera ezers.[203] Arī K. Būga[204] kuršus meklēja līdz Ragaciemam (pie Slokas). Ar mūsdienu Vidzemi Kursa tātad tiktikko saskaras. Bet Vidzemes Daugavas kreisā krasta apvidos ir vietvārdi, ko saglabātā tautosillabiskā *n*[205] dēļ var uzskatīt par kursismiem. Tādi ir: *svincis* z Slokā, E I, 61, *ben(d)žas* z, *plinkšas* z, *trenči* z Babītē, E I, 64, *bunkas* z un *lankas* pļ Katlakalnā, E I, 43 un 44, *skrundas* z un *lankas* pļ Olainē, E I, 64, *kanciņi* z un *renceles* z (ja nav saliktenis ar *ceļš* otrajā daļā) Dolē, E I, 38, *trencis* z Mārupē, E I, 37, *trenči* z Salā, E I, 58. Tuvākais «kursiets» (z) tomēr ir tikai Mangaļos, E I, 50, un tas varbūt liecina, ka Daugavas kreisajā krastā ienācēju no Kursas bijis vairāk, kāpēc «kursieši» vietvārda lomā nevarēja būt.

Indriķa hronikā (XIV, 5) aprakstītais kuršu uzbrukums Rīgai 1210. g., kad vācieši viņus vēl nebija apdraudējuši, ļauj domāt, ka kuršiem šai vietā bijušas kādas intereses, varbūt faktorija.[206] Ka Rīgas apkārtnes iedzīvotāji bijuši baltu ciltīm piederīgie, liecina Rīgas baltiskais vārds.[207] Kā redzēsim turpmāk, ir zināms pamats domāt, ka jau m. ē. 3. gs. nākamās Rīgas tuvumā dzīvojuši sēļi; sēļi dzīvo arī 13. gs. Rīgas pilsētas apgabalā. Rīgas vārda devēji tātad būs sēļi. Tās seno formu (*Ringā) maz mainītā veidā (*Ringà* «Rīgas pilsēta») lieto lietuvju žemaiši. Tā kā tautosillabisko *n* visilgāk saglabājuši kurši, tad žemaiši Rīgas vārdu visdrīzāk būs aizguvuši no kuršiem, bet kurši ar to iepazinušies jau tad, kad arī sēļu valodā tautosillabiskais *n* vēl nebija zudis.

Kurši ir meklēti arī starp Vidzemes lībiešiem. Arheoloģijas liecību par to nav. Ir tikai jau minētais kuršu ciems Cursicule 1242. g. dokumentā Krimuldā.[208] Par tā dibināšanu resp. kuršu ienākšanu ziņu nav, tāpēc šķiet, ka tas būs noticis pirms 13. gs. J. Endzelīns Rietumvidzemē ir konstatējis vairākus valodas faktus, kas ļauj domāt, ka Vidzemes lībiešos pirmie ienākuši ne latgaļi, bet kurši. Šādu uzskatu balsta vārdu *iet, ņemt, sniegt* kursiskā izruna (ar stiepto intonāciju), izskaņa *-nieki* parasto *-ēnu* un *-iešu* vietā iedzīvotāju nosaukumos, vietvārdi un *u* skaņas platā izruna, tāpat lībiešu vecākā Dabreļa baltiskais vārds.[209] Kursisku vietvārdu Vidzemes lībiskajā apgabalā ir diezgan maz: «kursiets» z Mangaļos, E I, 50, *kursieši* z Turkalnē, E I, 40, *kursuļa purvs* Ropažos, E I, 57, *kursed* — tukšas mājas 1638. g. Mazstraupē (VAR 428); *slankaiņi* z, *sventes kalns, uzvangas* pļ Ikšķilē, E I, 39 un 40, *tencis* la Inčukalnā, E I, 40, *ventas* z Siguldā, E I, 59, *zengulis* z Lēdurgā, E I, 47, bez tam *vangusalas* z Rembatē, E I, 56, *vangas leja* Krimuldā, E I, 45, *vangas tirums* Pabažos, E I, 53, *vangas* z Vidrižos, E I, 64 un Duntē, E I, 92, *vangmuiža* Limbažos, E I, 97 un «vanga» pļ turpat, *vanga* pļ Vitrupē, E I, 95, «kailās vangas» pļ Pālē, E I, 100, *vangas* pļ Katvaros, E I, 93, «pils vanga» pļ Viļķenē, E I, 112, *vangas* z Svētciemā, E I, 107,[210] *klincas* z Allažos, E I, 35, *venči* z Ādažos, E I, 36, *duncis* z Katvaros, E I, 93, *lancis* z Pālē, E I, 100, *mencis* z Rozēnos, E I, 103, *strencis* z turpat, *plencis* z turpat, *vente* z Vecatē, E I, 88, *svenči* z Ropažos, E I, 57, *bunči* z turpat, «svinkaiņi» turpat, *junči* z Salacā, E I, 104, *kventes* z Nabē, E I, 98. Ka kurši starp lībiešiem nepārtautojās, tur varbūt savs nopelns vēl līdz nesenai

---

[202] Sk. B. Nerman. Swedish Viking Colonies of the Baltic. — ESA, IX, 357.—380. lpp.; sal. arī tā paša autora — Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde. Stockholm, 1958.

[203] A. Bielenstein. Die Grenzen. 188. lpp.

[204] K. Būga. Tiž, II. 3. lpp.

[205] Literatūru par kuršu valodu sk. J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. 47. lpp.

[206] Rīgā atrastie kuršu kultūras priekšmeti (datēti ar 10., 11. gs.) glabājas Valsts Rīgas pilsētas vēstures muzejā.

[207] Sk. K. Būga. Tiž, I. 18. lpp.; A. Bulmerinks (A. v. Bulmerincq. Die Besiedlung der Mark der Stadt Riga 1201—1600. Riga, 1921, 5. lpp.) lūko pierādīt, ka Rīgas vārds cēlies no lejasvācu *righe*, kas esot *ride* 'strautiņš' paralēlforma, un pilsēta tātad dibināta pie upītes bez nosaukuma. To apgāž Indriķa hronika (IV, 5), kur mēģināts Rīgas vārdu izskaidrot. Tā kā lejasvācu valodu prata ir hronists, ir viņa lasītāji, tad lejasvācu vārdam paskaidrojums būtu lieks.

[208] Sk. 160. parindi.

[209] J. Endzelīns. Kuršu pēdas Rietumu Vidzemē. — FBR, III, 5.—7. lpp. un Latviešu vārdi ar īsu patskani *o* no *u*. — Turpat, IV, 5.—6. lpp.

[210] Skat. ME IV, 470. un 471. lpp.; daļa no šīm «vangām» tomēr var būt lībiskas cilmes.

pagātnei saglabātam kolonistu paradumam vest sievas no turienes, no kurienes ienākuši.[211]

Tā kā dzimtlaikos Vidzemē ir ienācis ļoti daudz kurzemnieku, var rasties jautājums, vai tiesa, ka kurši starp lībiešiem apmetušies jau pirms latgaļiem. Minētā Cursicule varbūt ir gluži izolēts fakts. Turpmākie pētījumi droši vien parādīs, ko kursisku Vidzemes izloksnēs un sevišķi etnogrāfijā ienesuši atbēgušie kurzemnieki. Ka, piemēram, ap 17. gs. ienākušie kurzemnieki neliek apšaubīt kuršu apmešanos Vidzemē 13. gs. vai pat vēl agrāk, var pārliecināties pēc jau norādītajām izoglosu kartēm (FBR XX): vislielākais skaits kurzemnieku apmeties novados gar Daugavu, bet, piemēram, *iet* ar stiepto intonāciju sniedzas gandrīz līdz Igaunijas robežai.

Kurši ir izplatījušies ne vien lībiešu teritorijā, bet — jādomā, mazākā skaitā — arī citur Vidzemē. To apliecina vietvārdi «kuršu kalns» Bērzaunē un Vestienā, *kursenes* z Skujenē, E I, 29, *kursieši* z Adulienā, E I, 65, Bejā, E I, 75, Meņģelē, E I, 51 (1638. g. Kurssit, VAR 1188), *kursulis* z Raunā, E I, 26 (1638. g. Kursches, VAR 668), Kursell Vecgulbenes muižā (VAR 916), Kursell Tūjas muižā Alūksnes novadā (VAR 898), Kurssischaw-Golbeckz Wacka Alūksnes novadā (VAR CDVII). «Kurs(v)ieši» Mālupē, E I, 80 ir mūsuprāt nepareizi pārcelti literārās valodas skaņās. Izloksnes izruna *kuorsviši* drīzāk var būt cēlusies no «kārsaviešiem» nekā no kursiešiem. *Kursavas, no kuras šai vārdā varētu gadīties *v* skaņa, nav, bet ienācēji no Latgales Vidzemē ir konstatējami.

Ienācēji no Kursas tātad izplatījušies gandrīz pa visu Vidzemi. Tā kā tie atrodami arī pārējā Latvijā, tad nav brīnums, ka tādi kursismi kā *kaķis, leitis, lenkt* tagad ir pazīstami visās latviešu izloksnēs.

4. ZEMGAĻI

Zemgaļu teritoriju 13. gs. rāda divas vēsturnieku un arheologu nesen publicētas kartes H. Mooras grāmatas Pirmatnējā kopienas iekārta 73. attēlā (13. gs. sākuma zemju un kņazistu karte Latvijas teritorijā) un Latvijas PSR vēstures I sējumā (Latvijas teritorija 13. gs.). Tajās redzams, ka neliela zemgaļu teritorijas daļa sedzas ar tagadējo Vidzemi. Mazas atšķirības, kas atklājas, kartes salīdzinot, 13. gs. ainu daudz negroza. Latvijas PSR vēstures kartē zemgaļu teritorija pieiet līdz jūrai, H. Mooras kartē gar jūrmalu ir josla, kurā zemgaļi nav iezīmēti. Zemgaļiem 13. gs. bija osta — Portus Semigallorum (*portus* nozīmē arī 'grīva') un tātad pieeja jūrai. Rīgas apkārtnē jau sen būs bijis jaukts iedzīvotāju sastāvs. Zemgaļu un sēļu robeža kartēs sākas starp Lielvārdi un Aizkraukli. Īstenībā sēļi gar Daugavu laikam dzīvoja tālāk. Sēliskā kāpjošā intonācija, par ko būs runa turpmāk, sniedzas līdz bij. Daugmales pagasta vidum. Atskaņu hronika nosauc gar Daugavu dzīvojošās tautas, bet zemgaļus nemin (139.—146. rinda). Visticamāk domāt, ka arī gar Daugavu, no Jaunjelgavas sākot, iedzīvotāju sastāvs jaukts, bet ir bijis laiks (varbūt arī pēc 13. gs.), kad līdz Daugmalei sēļi bija vairākumā, jo citādi kāpjošā intonācija nebūtu noturējusies. Rīga arī pirms tās «dibināšanas» bija sena tirgus vieta un pievilka visas apkārtējās tautības.

Zemgaļu osta (Indr. hron. IV, 6) arheoloģiski vēl nav atrasta. Domā, ka tā atradusies kaut kur ap Lielupes (toreizējo) grīvu,[212] bet izteiktas arī domas, ka tā bijusi pie Daugmales.[213] Pēc šiem uzskatiem tā tātad bijusi Vidzemē.[214]

Grūti risināms ir jautājums par zemgaļiem Daugavas labajā krastā. Buržuāziskie arheologi zemgaļus meklēja dziļi Vidzemē: agrajā dzelzs laikmetā (no m. ē. sākuma līdz apmēram 400. g.) viņu zemgaļiem piešķirtā teritorija aizņem plašu apgabalu.[215] Tajā ietilpst dienvidu daļa no 13. gs. lībiešu teritorijas un apvidi uz austrumiem no tās. Zemgaļi bijuši Vidrižos, Iršos, Vecpiebalgā, Sarkaņos, Praulienā, Meirānos u. c. jeb bij. Rīgas un Cēsu apriņķī.[216] 7. gs. zemgaļi noorganizējušies Lielupes līdzenumā, bet Vidzemē dzīvojošie ieplūduši latviešos.[217]

Padomju zinātne par zemgaļiem Vidzemē m. ē. pirmajos gs. tik rezolūti nerunā. Minētajā apgabalā ir kolektīvie uzkalniņu kapi, un H. Moora secina, ka «tiem ir latvisks raksturs».[218] Tā kā latviešu tad vēl nebija, «latvisks» te izsaka vienīgi pretstatu jēdzienam «somugrisks». Latgalisku kultūru ar zemgaliskiem un lībiski igauniskiem elementiem Ogres lejasgalā konstatējis arī A. Stubavs.[219] Tā šeit pastāvējusi no m. ē. I g. t. vidus līdz 9. gs. sākumam. Iedzīvotāju sastāvs bijis jaukts.

Nav, diemžēl, iespējams arheologu spriedumus pārbaudīt ar valodas datiem. Zemgaļu valodu fragmentāri pazīstam no 13. gs., bet uz m. ē. sākumu nav pamata attiecināt īpatnības, kas konstatējamas 13. gs. zemgaļu valodas atliekās un mūsdienu zemgaliskajās izloksnēs. Nevar apgalvot, ka, piemēram, zemgaļu valodā jau tad bija anaptikse. Kādus pieturas punktus varbūt dotu sīks zemgaļu teritorijas un minēto Vidzemes apgabalu vietvārdu salīdzinājums, kas būs iespējams pēc J. Endzelīna krājuma

---

[211] Šo paradumu rāda R. Blaumanis lugā «Zagļi». Ka Vidzemes kuršiem tas bijis, liecina tautasdziesma «Pūt, vējiņi», par ko skat. J. Endzelīna rakstu FBR, VII, 174. lpp.

[212] A. Bielenstein. Die Grenzen. 103. un 107., 144. lpp.; K. Būga. LKŽ, II. CXXXIX lpp.; V. Biļkins. Zemgaliešu cīņas ar bīskapiem un ordeni. Rīgā, 1936., 14. lpp.; R. Ērglis. Zemgales neatkarības vēsture. Rīgā, 1936., 27. un 48.—49. lpp.; H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 143. lpp.

[213] Fr. Balodis. Ein Denkmal der Wikingerzeit aus Semgallen, Lettland. — ESA, IX, 399.—404. lpp.; Senatne un Māksla, 1936., II, 12. lpp. To apšauba H. Moora (Pirmatnējā kopienas iekārta. 144.—145. lpp.).

[214] Paši mežotnieki par zemgaļu ostu sauc Lielupes līci pie Mežotnes pilskalna. Par ostu te runā arī E. Brīvkalne: Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1961., 64. lpp. Tā kā zemgaļu ostas vieta vēl joprojām nav zināma, jautājuma veidā atļaujamies piebilst, vai tai nav kāds sakars ar seno Jelgavas vietu, kas līdz 1336. g. bijusi pretī Slokai; skat. A. Bielenstein. Die Grenzen. 134. lpp. R. Malvess domā, ka par zemgaļu ostu saukta visa Lielupe.

[215] Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937., 38. lpp. (karte); sk. arī Latviešu vēsture, I (Red. Fr. Balodis un A. Tentelis). Rīgā, 1938., 87. lpp. (karte).

[216] Latviešu kultūra senatnē. IX lpp.; Latviešu vēsture, I. 104. un 106. lpp.

[217] Latviešu kultūra senatnē. XI lpp.

[218] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 167. lpp.

[219] А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Труды Прибалтийской экспедиции, I, 210. un 211. lpp.

iznākšanas. Nedaudz vieglāk ir zemgaļus Vidzemē konstatēt pēc 13. gs. Ja nerunājam par dzimtlaikiem, kad zemgaļu pēcnācēji meklējami starp Vidzemē ienākušajiem kurzemniekiem (sk. tabulu un kartogramu), tad ir maz norādījumu, kur tie Vidzemē dzīvojuši. Ir tomēr iemesls domāt, ka zemgaļi iecelojuši arī Vidzemē.

Visu 13. gs. risinās zemgaļu cīņas ar vāciešiem. Sekmes ir mainīgas, bet beidzot zaudētāji ir zemgaļi. 1271. gadā vācieši aizved gūstā no Mežotnes vīriešus, sievietes un bērnus.[220] Nav droši zināms, bet ir izteiktas domas, ka tie nometināti Vidzemē.[221] Zemgaļu 1299. g. sūdzībā pāvestam sacīts, ka 100 000 zemgaļu bijuši spiesti aiziet uz Lietuvu.[222] Ja Lietuvā būtu nonākusi arī tikai ceturtā daļa no tiem, lietuvju dialektologi būtu konstatējuši vietas, kur apmetušās zemgaļu grupas. Skaitlis drīzāk atbilst visam zemgaļu kopskaitam nekā izceļotājiem. Tā kā tipiskā zemgaļu valodas savādība — īsa vai pārīsa patskaņa iespraudums aiz tautosillabiska *r* vai *l* (anaptikse) — ir konstatējama rindā Kurzemes izlokšņu,[223] daļa izceļotāju būs devusies uz Kurzemi.

Izceļotāji, domājams, devās arī citos virzienos. Ž. de Lanuā (ceļojuma apraksts 15. gs. sākumā) sakās zemgaļus Vidzemē sastapis pa ceļam no Rīgas līdz Narvai, kur esot četrējādu valodu ļaudis: lībieši, zemgaļi, latvieši un igauņi (les Lives, les Tzamegaelzs, les Loches et les Eestes).[224] Ērmotais latviešu nosaukums (Loches, lasi: loš) gan neiedveš sevišķu pārliecību par Lanuā orientēšanos etniskajā stāvoklī, bet kāds pamats viņa apgalvojumam, ka Vidzemē bijuši zemgaļi, tomēr var būt. Jāķeras pie valodas un vietvārdu liecībām. Diemžēl, runājot par zemgaļiem, tās ir gandrīz mēmas.

Jau K. Būga atzīmēja,[225] ka Vidzemes vietvārdos neesot zemgaļu vārda. Viņš meklēja teorētiski gaidāmo formu *ziemgaļi. Viesienā ir *zemgaļi,*[226] bet tas varbūt nav etnonīms, jo varēja rasties sakarā ar māju novietojumu. Tā kā zemgaļu vārds ļoti rets arī Kurzemē, J. Endzelīns[227] izteica domas, ka *zemgaļi* kā cilts nosaukums laikam neesot bijis vispārpazīstams. Taču arī viņa domātais nosaukums *zeimji vai *zalmji ir ļoti rets, bez tam *ei* tajā var liecināt, ka šāda forma ir *ziemju kursiskā izruna. Drabešos (LV I, 9) tiešām ir mājvārds *zìemęņi,* ko varētu uzskatīt par atvasinājumu no minētā etnonīma ar Vidzemē parasto izskaņu *-ēni,* ja tur būtu vēl citas liecības par zemgaļiem.

V. Dambe[228] par zemgaļu valodas pazīmi atzīst izskaņu *-ene.* Tā tomēr ir pazīstama arī citur: Vandzene (Kursā), Sērene (Sēlijā), Litene (latgaļu teritorija Vidzemē) utt. Tāpēc tā zemgaļu noteikšanai neder.

Pēc vispār atzīta uzskata zemgaļu valodā ķ, ģ>c, dz un tautosillabiskais *n* zudis, piemēram, *Auce,* 13. gs. Autzis, sal. liet. *aukė;* 13. gs. Zetzedue, sal. latv. dzedzieda; *Sluoka,* 13. gs. Slok, liet. *slankà;* vāc. *Mitau,* 13. gs. Mitowe 'Jelgava', liet. *Mintauja; Blīdiēne,* 13. gs. Blidenen, sal. liet. *blindis.*[229] V. Dambe Blīdienes vietvārdu rūpīgās studijās ir atradusi dažus desmitus mazāk pazīstamu vārdu, kur gaidāmā *c, dz* vietā ir *ķ, ģ* vai arī saglabājies tautosillabiskais *n,* un secina, ka *ķ, ģ* un *n* saglabāšana piedēr pie zemgaļu valodas īpatnībām.[230] Augšējie piemēri (*Auce* u. c.) ir droši kādreizējās zemgaļu valodas vārdi. Turpretim V. Dambes iztirzātos tikai hipotētiski var atzīt par mantotiem no tās.[231] Tāpēc tie ir gan interesanti tālākiem zemgaļu valodas pētījumiem, bet uz tiem nevar dibināt metodi zemgalismu noteikšanai Vidzemē.

Zemgaliskā anaptikse nav raksturīga nevienai Vidzemes izloksnei. Tas nozīmē, ka ienākušie zemgaļi nav bijuši vairākumā nevienā Vidzemes novadā. Kur zemgaļu bija mazāk nekā pārējo, anaptikse nevarēja noturēties, jo citiem tā izklausās jocīga. Atsevišķus vārdus ar anaptiksi vidzemnieki ir no zemgaļiem (vai zemgalisko izlokšņu runātājiem) aizguvuši vairākās vietās. J. Endzelīns konstatējis izrunu *beŕt* Svētciemā un Rūjienā, *aŕt* Svētciemā un Limbažos, *perešas* Pālē, *aizmirast* un *ilags* Svētciemā.[232] J. Plāķis atsevišķus anaptikses piemērus ir dzirdējis Liepkalnē, Pļaviņās un dažās citās izloksnēs.[233]

Šais vietās būs bijuši zemgaļi vai zemgalisko izlokšņu runātāji. Ir tomēr skaidrs, ka Ž. de Lanuā no Rīgas uz Narvu nebrauca ne gar Svētciemu, ne Limbažiem un Pļaviņām. Viņa ceļš veda gar Cēsīm, un Drabešos (īsti: Āraišos) arī konstatējām vārdu, kas var būt atvasinājums no etnonīma *(ziemēni).* Turpat atrodam divus vietvārdus ar izskaņu *-aiši: āraiši* un *akaišu purvs.* Abus runā arī ar izskaņu *-aiži.* Pēdējās formas var būt darinātas pēc daudzo Vidzemes vietvārdu parauga, kuri beidzas ar *-ži (Ropaži, Lugaži* u. c.). Izskaņa *-aiši* ar zināmu tiesību uzskatāma par raksturīgu zemgaļu valodai, jo Kursā tā pati izskaņa (*-aitja-) gājusi citu attīstības ceļu un skan *-aiķi (Lipaiķi, Tadaiķi* u. c.), bet Sēlijā un latgaļu teritorijā ir pazīstami vienīgi *-ieši.* Kurzemē *-aiši* ir sastopami, bet var būt izskaidrojami ar zemgaļiem, kas Kursā ieceļojuši. Vidzemē bez Āraišiem vienīgi Liepkalnē (kur arī anaptikses piemērs!) ir *bārkaiši* z (Lvv I, 1, 92. lpp.). Pēdējos atrodam arī Bukaišos, kur izskaņa *-aiši* vislabāk reprezentēta. Daudzās tādās Zemgales izloksnēs, kur vēl saglabāta anaptikse, vietvārdu ar izskaņu *-aiši*

---

[220] Latvijas PSR vēsture, I. 85. lpp.
[221] Sk. A. Bielenstein. Die Grenzen. 165. lpp.
[222] Latvijas PSR vēsture, I. 87. lpp.
[223] J. Endzelīns. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. — FBR, V, 9. lpp.
[224] Gillebert de Lannoy et ses voyages en 1413, 1414 et 1421, commenté par I. Lelewel. Bruxelles, 1844; F. G. Bunge. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands, V. Dorpat, 1847, 171. lpp.; A. Spekke. Latvieši un Livonija 16. gs. Rīgā, 1935, 98. lpp.
[225] Tiz, I. 387. lpp.
[226] I. Šmite. Viesienas vietu vārdi. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933. (Turpmāk: Fil. mat.), 119. lpp.
[227] J. Endzelīns. Piezīmes par «Latvijas vietu vārdiem». — FBR, VI, 8. lpp.

[228] V. Dambe. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. — RKr J. Endzelīnam, 440. u. s. lpp.
[229] J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. 48. lpp., sal. arī K. Būga. LKŽ, II. CXXXV lpp.
[230] RKr J. Endzelīnam. 427. u. s. lpp.
[231] Vārdi *bandzene, bunci, encene, klences, plunci,* kuros *c, dz* radies no *k, g,* bet *n* saglabāts, var būt kursismi, jo kurši sastopami gandrīz visā Latvijā, bet Blīdiene ir pašā Kursas pievārtē. Turpretim tādi vārdi kā *luoķene, pluoķis,* puoģene, kur *ķ, ģ* nav pārvērtušies par *c, dz,* ir tagad sastopami visā latviešu valodā un nav katrā ziņā uzskatāmi par tipiski zemgaliskiem.
[232] Skat. 223. parindi.
[233] J. Plāķis. Anaptikse Lejaszemgales izloksnēs. — RKr, 23, A, 68. lpp.

nav. V. Dambe tāpēc domā, ka tā neesot droša zemgaliska īpatnība, bet radusies lietuvju valodas ietekmē. Ja šāda ietekme bijusi, tad tai jābūt senai, citādi izskaņai būtu forma *-*aiči*. Bet nedaudzajās vietās, kur to Vidzemē atrodam, tā ir kopā ar kādu citu zemgalismu un tāpēc zemgaļu atklāšanai derīga. Turpmākie pētījumi rādīs, vai norādītās vietās atrodams arī kas zemgalisks, piemēram, etnogrāfijā.

5. SĒĻI

Kad sēļi vēl nebija ieplūduši latviešos, tos prata atšķirt ir kurši, ir zemgaļi, ir latgaļi, ir lībieši, ir lietuvji. To apliecina vietvārdi šo etnisko vienību teritorijās (atzīmējam pa vienam katrā): *sēleiši* z Valtaiķos, E II, 23 (Kursā), *sēlieši* z Zālītē, E II, 28 (Zemgalē), *sēļi* z Apē, E I, 76 (latgaļu teritorijā), *sēlēki* z Ikšķilē, E I, 39 (lībiešu teritorijā) un *sélynė* Lietuvas PSR Rokišķa rajonā.[234] Vēstures avotos par sēļiem ziņu maz. Krievu vecākā hronika (Pirmatnējo laiku stāsts) sēļus nepiemin. No tā nevar secināt, ka tie konsolidējušies īpašā etniskā vienībā tikai pēc hronikas uzrakstīšanas. A. Bīlenšteins[235] domāja, ka hronists sēļus pieskaitījis latgaļiem (Лѣтьгола). Par Daugavas labā krasta sēļiem tas var būt tiesa. Pārējie 13. gs. ir ieroču brālībā ar lietuvjiem.[236] Vācu uzbrukumā Sēlpilij piedalās latgaļi (Indr. hron. XI, 6); tas nebūtu ticams, ja Sēlija būtu Latgales sastāvdaļa. Daļa sēļu teritorijas 13. gs. ir stipri lituanizēta. Tātad šai laikā Sēlija nav vairs politiski vienota. Tikai Sēlpils (domājams, ar zināmu apgabalu ap to) ir patstāvīga, bet tiek ieņemta jau 1208. g.

13. gs. avoti gandrīz neatzīmē sēļus Daugavas labajā krastā. Pēc Atskaņu hronikas (139.—146. rinda) iznāk, ka sēļi dzīvojuši abpus Daugavai, bet Indriķa hronikā vienīgi par Koknesi teikts (XII, 1; XXIX, 5), ka tur dzīvojot sēļi un latgaļi. Līdzīgi varbūt bija Aizkrauklē, jo tā nav tālu no Kokneses un, kā minēts, tur bijis jaukts iedzīvotāju sastāvs. Tikai teorētiski var atzīt par ticamu, ka Oliņkalnā, kas atrodas pretim Sēlpilij Daugavas otrajā krastā, 12. gs. beigās bija sēļu nocietinājums. Indriķis Sēlpili sauc par patvērumu, pagāniem (Vidzemē) ieejot un izejot (XI, 6). K. Būga spriež, ka lietuvji, dodamies sirojumos uz Vidzemi, te pārgājuši Daugavu.[237] Ja Oliņkalnā būtu bijusi latgaļu pilsēta,[238] tad sirotāji te nebūtu tikuši pāri. Arī fakts, ka Oliņkalns 13. gs. vairs nav apdzīvots, labi saskan ar uzskatu, ka tajā dzīvojuši sēļi: apdzīvotība izbeidzas apmēram reizē ar Sēlpils iekarošanu.

13. gs. dokumenti min sēļus Rīgas pilsētas apgabalā.[239] Tas ļauj domāt, ka sēļi varbūt dzīvojuši gar Daugavu arī starp Koknesi un Rīgu, un ierosina izlietot visai senu, tikai retumis izmantotu liecību. Tā ir t. s. Tabula Peutingeriana[240] — senas romiešu kartes kopija, kas ļauj spriest, ka jau m. ē. 3. vai 4. gs. sēļi dzīvojuši kaut kur tagadējās Rīgas apkārtnē. Uz karti norādījuši jau M. Skruzītis[241] un A. Rihters.[242]

Ar vēstures ziņām tātad Daugavas labajā krastā sēļus var droši vai hipotetiski konstatēt tikai nedaudzās vietās un pie pašas upes. Daugava būtu sēļu zemes robeža. Bet jau Bīlenšteins norādīja, ka robežas starp tautām mēdz būt ne upes, bet kalnāji vai ūdens šķirtnes, jo senatnē upes bija galvenie satiksmes ceļi un pa to pietekām notikusi tautu izplatīšanās.[243] Līdzīgi izsakās arī P. Kušners.[244] Kāpēc sēļi nav izmantojuši Daugavas baseina abas puses? Vai Daugava par sēļu robežu nav kļuvusi tikai vēlāk, latgaļiem virzoties uz priekšu? Šo jautājumu palīdz risināt valodas liecības.

K. Būga domāja, ka sēļi, tāpat kā kurši, saglabājuši tautosillabisko *n*,[245] piem., *Svente*. Saglabātais *n* neļautu sēlismus atšķirt no kursismiem, bet pilnīgi noraidīti K. Būgas uzskati nav. J. Endzelīns norādīja, ka *n* var būt saglabāts tikai kādā Sēlijas daļā, jo 14. gs. dokumentā lasāms Vesyten 'Viesīte' (liet. *Viešinta)*, kur *n* zudis.[246] Piemērs nav diezcik drošs, jo piedēkļa zilbē *n* dažkārt zudis arī Kursas vietvārdos, piemēram, *Kuldiga* (vāc. *Goldingen)*. Dokumentos apliecinātu Sēlijas vietvārdu ar zudušu *n* vairāk nav. Jāķeras pie mūslaiku vietvārdiem bij. sēļu teritorijā un jāuzmeklē tāds, par kura senumu nevar būt šaubu. Tāds ir *dviete*. Šai vārdā *ie* radies no *en*.[247]

---

[234] LTSR adm.-ter. suskirstymas. 366. lpp. Etnonīms «sēļi» atrodams toponīmos arī ārpus Latvijas un Lietuvas teritorijas, piemēram, Sielihory (Słownik Geograficzny, XV, 2, 576, 582), Селигор, Силигор (Ю. Ю. Трусман. Этимология местных названий Витебской губернии. Ревель 1897, 225., 257. lpp.) u. c. Ja šiem toponīmiem tiešām ir sakars ar sēļiem, tie, domājams, izskaidrojami ar tālām sēļu emigrācijām. To apskate neietilpa mūsu uzdevumā.

[235] A. Bielenstein. Die Grenzen. 30. un 168. lpp.

[236] Turpat, 168. lpp.

[237] K. Būga. LKŽ, II. CXLII lpp.

[238] Sal. E. Mugurēviča uzskatus: Referātu tezes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheologu un etnogrāfu ekspedīcijām. Rīgā, 1961., 4. lpp.

[239] SLVA, I, 122., 132., 134. un 145. dok.; sal. arī UB, I, 78., 87., 89., 93. dok.

[240] Par to sīkāk skat. К. Я. Анцитис, А. Я. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, № 6, 100. lpp.

[241] M. Skruzits. Sēļi, Kurzemes augšgala senči. Rīgā, 1889., 19. un 20. lpp.

[242] A. Richter. Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen, I. Riga, 1857, 28. lpp.

[243] A. Bielenstein. Die Grenzen. 22. un 23. lpp.

[244] П. И. Кушнер-Кнышев. Этнические территории. 22. lpp.

[245] K. Būga. KiS. 4. lpp.; LKŽ, II. CXLVI lpp. un Tiž, II. 21. u. s. lpp.

[246] FBR, VI. 8. lpp.; sal. arī La. gr. 9. lpp.

[247] Vietvārdu *dviete* (upe un muiža, arī pagasts tag. Daugavpils rajona teritorijā) J. Endzelīns Lvv I, 1, 249. lpp. atstāj is bez etimoloģijas, bet to etimoloģizēt ir iespējams. Tas sākas ar dv-, tāpēc nevar būt somugrisks, jo somugru valodās vārda sākumā nav ne balsīgu līdzskaņu, ne līdzskaņu kopu. Ar seno Daugavas nosaukumu *dveina, no kā kr. Двина un līb. *Veina (sal. Veinalenses 'Daugavas lībieši' Indr. hron. X, 6), tam nav sakara: latv. un lietuvju valodā ie rodas arī no ei, bet n vietā t nav nekādi izskaidrojams. *Dviete* ir tikai vārda literārā forma. Pašā Dvietē un apkārtnē vēl nesenā pagātnē pazīstamas bija vienīgi formas dviets, dvieta, dvietamuiža (izl. dvī-). Tie ir pagātnes pasīvie divdabji ar izskaņu -ts, -ta, kas no sākta gala būs bijuši apzīmētāji: *dvieta* sieviešu dzimtes lietvārdiem, piemēram, upe, muiža, *dviets* — vīr. dz. vārdiem (piem., gals ar nozīmi 'apvidus'). Verba *dviet, no kā darināti minētie divdabji, nav vairs neviena baltu valodā. Bet lietuvju valodā ir verbs *tvinti* 'uzplūst, kāpt, celties (par ūdeni)'. Tas ir rada ar vārdu *tvans*, sk. ME IV, 288. un 289. lpp. Bet tvanu Augšzemē sauc

J. Endzelīns, iegaumēdams K. Būgas uzrādītos sēlismus lietuvju valodā, piemēram, *zinti* (3. pers.) 'vārguļo' u. c., atzina, ka daļā Sēlijas *n* var būt saglabāts. Šis uzskats ir neapšaubāmi pareizs, un tā Sēlijas daļa, kur *n* saglabājies, ir Lietuvas PSR teritorijā. Jau 13. gs. tā bija stipri lituanizēta, un vācieši to Livonijā nevarēja iekļaut. Tā ir gandrīz tikpat liela kā bij. Jēkabpils un Ilūkstes apriņķis (pēdējais bez austrumu smailes, kas pie senās sēļu teritorijas nav piederējusi) kopā. Tai ir šādas robežas: no Daugavpils dienvidu virzienā līdz Luoža (vsk. nom. *Luodis*) ezeram Dūkštu rajonā, tālāk pa Dusetas, Šventojas, Vašuokas, Latuvas, Viešintas, Lēvenes un Mūsas upēm.[248] Šai apgabalā 13. gs. sēļi dzīvoja atsevišķu salu veidā starp lietuvjiem — tāpat kā lībieši vēlākos gadsimtos starp latviešiem. To apliecina jau minētais vietvārds *Sėlynė* un daži citi līdzīgi.[249] Šādās vietās sēļi bija nošķirti no tautiešiem un nevarēja reizē ar tiem zaudēt tautosillabisko *n*, jo apkārtējo lietuvju valodā tas nemainījās. Šādās saliņās sēļi ir diezgan ilgi palikuši nepārtautoti, piemēram, sēlismu *galandiju* 'iznīcinu' gaidāmā *galundiju vietā runā liet. izloksnēs, kur *an*>*un*.[250]

Domas, ka kādās sēļu izloksnēs arī Latvijas PSR teritorijā tautosillabiskais *n* būtu saglabājies, nav pierādāmas. Sēlijas vietvārdi ar *n* ir izskaidrojami ar ienācējiem no Lietuvas un Kursas. Pēdējos vietvārdi apliecina ne vien Sēlijā *(kursieši* z Rītē, E II, 68), bet arī Latgalē, t. i., vēl tālāk uz austrumiem. Tagad zināmām nesalīdzināmi vairāk Sēlijas vietvārdu nekā Būga, bet vārdi ar saglabātu *n* ir tikai mazliet pavairojušies.

Tautosillabiskais *n* sēlismu noteikšanai vietvārdos tātad neder. Bet ir cita pazīme, pēc kā noteikt bijušos sēļu apdzīvotos apvidus. Tā ir kāpjošā intonācija. Sēļu pēcnācēji runā to pašu augšzemnieku dialektu, ko daļa latgaļu, bet visās droši zināmās sēļu teritorijas izloksnēs lauztās intonācijas vietā runā kāpjošo, kāpēc to var turēt par sēļu valodas īpatnību. Kāpjošo intonāciju runā arī Vidzemes dienvidrietumu stūrī (apmēram bij. Madonas apriņķī) un šaurā joslā gar Vidzemes robežu Latgales ziemeļrietumos. Šeit minam kāpjošās intonācijas apgabala robežizloksnes: Lubānas, Dzelzavas, Ādulienas, Tirzas, Druvienas, Mēdzūlas, Vējavas, Jumurdas, Ērgļu, Ogres, Taurupes, Meņģeles, ···, Aizkraukles.[251] Latgalē kāpjošo intonāciju runā apmēram puse bij. Līvānu pagasta, tālāk Ungurā, Vīpē, Aiviekstē, Krustpilī, bet Atašienē ir gan lauztā, gan kāpjošā intonācija, katra savos nosacījumos.[252] To vislabāk izskaidrot tā, ka šeit sēļi un latgaļi bijuši vienādā skaitā.

Ka intonācijas ir sens mantojums un ieklausīšanās kaimiņu runā resp. citu izlokšņu ietekme ir nenozīmīga, var pārliecināties mūsu dienās Rīgā. Kaut gan šeit sastopas visu dialektu runātāji, valodnieks pēc intonācijām sēļus (un arī citus) var pazīt bez grūtībām. Tātad tur, kur vēl mūsdienās runā kāpjošo intonāciju, pagātnē tās runātāji bijuši vairākumā. Tā būs bijis arī aprakstītajā Vidzemes apgabalā. Citādi sēliskā intonācija nebūtu noturējusies. Zināms, sēļi varēja dažā vietā sniegties arī aiz nosauktajām robežizloksnēm, tikai ne vairākumā.

Kad sēļi apmetās minētajā Vidzemes apgabalā? Dzimtlaikos notika liela iedzīvotāju pārvietošanās, bet tik daudz izceļotāju, lai sēlizētu veselu apgabalu, nelielā Augšzeme nevarēja dot. Sēlija Lietuvā bija jau lituanizēta. Turklāt 14. gs. un varbūt arī vēlāk Sēlijas izceļotājus droši vien pievilka zemgaļu atstātās vietas, jo, salīdzinot ar Augšzemi, Zemgalē ļoti auglīga zeme. Sēļi būs Vidzemē apmetušies 3. vai 4. gs., kad, pēc romiešu kartes spriežot, tie bijuši kaut kur ap Rīgas vietu. Šīs domas liekas ticamas īpaši tādēļ, ka kāpjošās intonācijas apgabala serdi veido Aiviekstes baseins un sēļi tad vairs nav izņēmums, bet, tāpat kā citas ciltis, senatnē izplatījušies gar upēm.

30. gadu beigās V. Rūķe izdalīja sēlisko izlokšņu apgabalu un aptuveni uzzīmēja arī tā robežas.[253] Ap to pašu laiku Ed. Šturms[254] vienā kartē iezīmēja kāpjošās intonācijas robežas un 2.—5. gs. austrumu tipa uzkalniņu kapulaukus. Izrādījās, ka visumā abas teritorijas sedzas. Ārpusē palika uzkalniņš Preiļos. Mūsuprāt, tieši tas pierāda, ka ir tiesība vidzemniekus, kas mirušos glabāja minētajos uzkalniņos, uzskatīt par sēļiem. Vidzemē sēļi apmetušies gar Aiviekstī. Latgalē Daugavai labā krasta pieteku maz, bet Preiļos pa tām var nokļūt pa Dubnu un tālāk pa Feimanku. Tātad tiklab Aiviekstes baseina apdzīvotāji, kā senie preilieši var būt sēļu izceļotāji.

Rodas jautājums, kāpēc sēļus šeit nedaudzina 13. gs. avoti. Ja sēliskā intonācija nav izzudusi līdz mūsu dienām, tad sēļi šo apgabalu nav atstājuši. H. Mooras kartē, kas rāda kapulauku izplatību 5.—8. gs.,[255] redzams, ka Aiviekstes baseinā blakus uzkalniņiem parādās zemē ierakti kapi. Vai šeit neatspoguļojas sēļu un latgaļu kopdzīve? Taču latgaļi nav izskauduši sēlisko intonāciju, t. i., latgaļu te bijis mazāk nekā puse. Ja tie tomēr spēja sēļus uzsūkt, tad asimilāciju būs veicinājis kāds ārējs faktors. Šķiet, to iespējams uzminēt. Latgale un liela daļa Vidzemes jau pirms 13. gs. bija zināmā atkarībā no krieviem. Pēdējie laikam arī sēļus sauca par latgaļiem (Латыгола), un tas varēja veicināt sēļu nosaukuma zušanu Vidzemes sēļu apgabalā. Ir tātad pamats domāt, ka vēl pirms 13. gs. latgaļos ir ieplūdis liels skaits sēļu: ne tikai tie, kas izkaisīti dzīvoja starp latgaļiem varbūt visā Vidzemē, bet arī tie, kas dzīvoja kompaktā masā, kur mūsu dienās ir Vidzemes sēliskās izloksnes.

Sēļi Vidzemē apliecināti galvenokārt valodnieciski. Arheologi šai jautājumā gala vārdu vēl nav teikuši. Buržuāziskā arheoloģija parasti sēļus pie-

---

par dvanu (Biržos, Aknīstē; pašā Dvietē dvanu izspiedis ruisums *čads)*. Bija tātad divas paralēlas saknes. *Tvinti* ir nepārejoša verbs, bet *dventi (ar *e*- pakāpes vokālismu) būs bijis pārejoša, sīdz. *birt, birzt* (nepār. verbi) un *bērt, berzt* (pār. verbi). *Dvietс* nozīmēja 'ap-, pārplūdinātais (gals)', *dvietа* — 'ap-, pārplūdinātā (upe)'. Šī nozīme tieši Dvietei piemērota, jo to ik gadus pārplūdina Daugavas ūdeņi. Dvietes vārda senākās formas ir veci baltu vārdi, jo verbs, no kā tās darinātas, sen zudis. Nekur citur vietas ar līdzīgu nosaukumu nav, tātad tas ir sēļu valodas vārds. Ziņas par Dvietes upi autoriem sniedza filol. zin. kandidāts J. Rudzītis, par ko izsakām viņam pateicību.

[248] Šādu sēļu teritoriju Lietuvā pierāda K. Būga, balstīdamies galvenokārt uz 1261. g. dokumentiem (UB, I, 286(I, 371) un 287 (I, 372)), t. s. Mindauga dāvinājuma aktiem. Šie dokumenti var būt viltoti, bet, tā kā to nolūks bija pierādīt vācu tiesības uz Sēliju, tais uzrādītās Sēlijas robežas būs pareizas.

[249] LTSR adm.-ter. suskirstymas. 922. lpp.

[250] K. Būga. LKŽ, II, CXLVI lpp.

[251] Skat. La. gr. 38. lpp. — Starp Aizkraukli un Meņģeli ir apvidus, par ko nav zināms, vai tur runā kāpjošo vai lauzto intonāciju.

[252] Fil. mat. 101. lpp.; sal. arī FBR, XX. 136. un 140. lpp.

[253] V. Rūķe. Programma izlokšņu aprakstiem. Rīgā, 1940., 5. lpp.

[254] LKV, XIX. 38062.—38065. sl. (ar karti).

[255] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 54. att.

skaitīja latgaļiem.[256] Dažkārt arī padomju arheologi sēļus apskata kopā ar latgaļiem.[257] Pirmais mēģinājums saskatīt latgaļu un sēļu kultūras starpību ir E. Šnores referātā par izrakumiem Jēkabpils raj. Lejasdopelēs.[258] Turpmākie pētījumi, sevišķu vērību piegriežot starpībai starp atradumiem sēlisko un pārējo Vidzemes un Latgales izlokšņu teritorijā, droši vien parādīs, kādas bijušas abu radniecīgo etnisko vienību atšķirības materiālajā kultūrā. Tad būs arī iespēja pārbaudīt, vai Vidzemē sēļi tiešām dzīvo no m. ē. sākuma.[259]

Kā raudzīties uz Vidzemes vietvārdiem, kas darināti no sēļu nosaukuma, tas ir atkarīgs no uzskata, kad izveidojušās Vidzemes sēliskās izloksnes. Pēc šā raksta autoru domām, to sākums meklējams m. ē. pirmajos gadsimtos. Tādā gadījumā šie vietvārdi jāiedala divās grupās. Vienā ietilpst sēlisko izlokšņu vārdi: *sēļi* z Kalsnavā, E I, 14 (VAR 1093: Säle), *sēlieši* z Adulienā, E I, 65 (VAR 1208: Selitt), *sēliškas* z Pļaviņās, E I, 62 (VAR 1072: Selisky landt; par šo vārdu bija runa sakarā ar lietuvjiem). Šie nosaukumi var būt radušies tikai pēc tam, kad Vidzemes sēļi jau saucās par latgaļiem vai latviešiem, un šais vietās sēļi būs ienākuši no Daugavas kreisā krasta, kur sēļu nosaukums turējās ilgāk.

Otrā grupā ir pārējās Vidzemes vārdi: *sēlis* z Katlakalnā, E I, 43, *sēļa purvs* Nītaurē, E I, 52, *sēļi* z Mālpilī, E I, 50 (VAR 276: Sehll), Morē, E I, 52, Apē, E I, 76, *sēļu muiža* Sēļos, E I, 105 (VAR 768: Sählenhoff, Sählzehm, Sähle), *sēlietis* z Kocēnos, E I, 94 (VAR 118: Sehlitten land, Sehledt), *sēlieši* z Ropažos, E I, 59 un pļausēli (<pļavsēli) Nītaurē, E I, 52, Zāles muižā (vāciski Sehlenhof), Sehlen: Sēļu muiža bij. Valkas pag. 1638. gadā reģistrēti vēl šādi izzuduši vietvārdi: Sele «wüstes Land» Lēdurgā, VAR 168, Seel Spilvē, VAR 31, Selinschi Rembatē, VAR 1011, Selene Burtnieku muižā, VAR 576, Sellan Grostonas muižā, VAR 1128. Dažā no šīm vietām sēļi var būt ienākuši arī no Vidzemes sēļu apgabala. Tā vedas domāt par Sēļu muižu. Muižu nosaukumos etnonīmi ir retums. Te būs bijis sēļu ciems, kura vietā nodibināta muiža. Kāpjošās intonācijas Sēļos nav, bet ir notikušas ievērojamas iedzīvotāju maiņas; piemēram, 1638. g. atzīmēti 4 ienācēji no Kurzemes un 5 no Igaunijas (kopējais vīriešu skaits 26). Daži Rīgai tuvākie «sēļi» var būt to sēļu pēcnācēji, ko min 13. gs. dokumenti.

Etnonīms *sēļi,* tāpat kā *ziemgaļi,* no tautas valodas zudis: pat Sēlpili sauc par Sērpili. Ja ziemgaļu vietā jau 15. gs. sākumā bija *zemgaļi,* tad sēļu nosaukums ir noturējies ilgāk. Bet 17. gs. sēļus kopā ar latgaļiem sauc par rēdiņiem.[260] Ap to laiku sēļu nosaukums vairs nebūs bijis populārs.

K. Būga, kam vislielākie nopelni sēļu jautājuma risināšanā, mēģināja tos Vidzemē konstatēt arī pēc citiem vietvārdiem, kas viņam šķita sēļu ienesti, piemēram, Alūksnē, jo ap Dusetām lietuvji Ilūksti saucot par Alukstu.[261] Iespējams, ka sēļi Alūksnē tiešām dzīvojuši, bet ar vietvārdu vien to pierādīt nevar, jo *alūksna* vēl mūsu dienās pazīstama arī kā sugas vārds, sk. ME I, 67 (s. v. *alksna).*

Beidzot jāatzīmē Vidzemes sēļu apdzīvotās vietas Daugavas kreisajā krastā. Robeža starp sēļiem un zemgaļiem, pareizāk, starp kāpjošo un lauzto intonāciju, dala bij. Daugmales un Baldones pagastus. Sēliski ir šādi Daugavas kreisā krasta apvidi: Birzgale, Tome un rietumdaļa no Baldones un Daugmales.[262]

6. LATGAĻI

Latgaļi ir nozīmīgākā baltu etniskā vienība Vidzemes vēsturē. 13. gs. latgaļu teritorija aizņem apmēram $^3/_4$ Vidzemes, kaut gan šur tur vēl ir nepārtautotu somugru saliņas. Arī skaita ziņā latgaļu droši vien bija vairāk nekā visu pārējo.

Jautājumam, vai latviešu etnoģenēzē latgaļiem ir tāda pati nozīme kā Vidzemes etniskajā vēsturē, šeit pieskaramies garām ejot. Laikam daudzi būtu ar mieru tā domāt, jo etnonīms *latvieši* ir latgaļu nosaukuma turpinājums. Nav tomēr izpētīts, kā vārds *latvieši* piesaistījies sēļiem, zemgaļiem, kuršiem. Iespējams, ka šis nosaukums izplatījies ar vāciešu starpniecību, jo tie, piemēram, zemgaļu un kuršu vārdu lietoja tikai apgabala nozīmē *(Semigallus* nozīmēja Zemgales vācieti, *Curonus* — Kurzemes vācieti, *Livonus* — vidzemnieku u. tml.), bet kā etnonīmu (blakus nenoteiktajam *die Undeutschen)* lietoja vienīgi *die Letten* (arī latīniski, piemēram, Manceļa *Lettus,* Einhorna *Historia Lettica).* Skaita ziņā latgaļi nebija absolūtajā vairākumā, t. i., vairāk nekā sēļu, zemgaļu, kuršu un lībiešu kopā. Arī latgaļu teritorija ir mazāka nekā pārējo 13. gs. tautību teritorija kopā. Īpaša vērība jāpievērš apstāklim, ka latgaļu 13. gs. teritorija un skaits nav sākotnējie: latgaļi ir auguši tiklab platības, kā skaita ziņā. Ievērojamā mērā tas noticis Vidzemē. Latgaļu izvēršanās ir ne vien latviešu etnoģenēzes, bet arī Vidzemes etniskās vēstures jautājums.

Latgaļu pieaugums nenotiek, ar varu iekļaujot sevī citu etnisku vienību grupas. Somugru saliņas latgaļu vidū paliek nepārtautotas gadsimtiem. Arī ar sēļiem kopdzīve bijusi mierīga, jo sēļi kā bijuši, tā kompaktā masā ir arī palikuši.

Latgaļos ir ieplūduši lībieši, igauņi, eventuāli arī citas sāmu ciltis, kas apdzīvoja Vidzemi m. ē. I g. t.

---

[256] Raksturīgs piemērs — jau citētajā grāmatā Latviešu kultūra senatnē daudzās latgaļu kultūrai veltītās tabulās, piem., XIII, XIV, XV, XVI, ievietoti ne vien priekšmeti, kas atrasti sēlisko izlokšņu apgabalā, bet arī priekšmeti no drošas sēļu teritorijas, piem., Saukas.

[257] Skat. H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 105. un 148. lpp.

[258] E. Šnore. 1960. g. arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā. — Referātu tezes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheologu un etnogrāfu ekspedīcijām. Rīgā, 1961., 8.—10. lpp.

[259] Ja taisnība jaunākajiem uzskatiem, ka daļa Vidzemes baltiska kopš I g. t. pirms m. ē. vidus, Vidzemes sēlisko izlokšņu apgabals pieder pie teritorijas, kur notikusi sēļu veidošanās.

[260] Paul Einhorn. Historia lettica. Dorpt, 1649, 65. lpp. (Scriptores rerum Livonicarum, II, 577.); sal. arī A. Bielenstein. Die Grenzen. 471. lpp.

[261] K. Būga. Aiščių praeitis. 16. lpp.

[262] J. Plāķis. Varbūtēja zemgaļu un sēļu robeža. — RKr, 23, A, 82. u. s. lpp.; sal. arī V. Dambe. Zemgališko izlokšņu intonācijas. — LPSR ZA Vēstis, 1960., 12., 30. lpp. (7. piez.).

To vēl 13. gs. apliecina latgaļu apgabalu somugriskie nosaukumi: Tolowa,[263] Adsele,[264] Idumea[265] (te arī iedzīvotāju sastāvs 13. gs. vēl jaukts), varbūt arī Ymera.[266]

Galvenā latgaļu kustība, kam sekoja daļēja somugru iedzīvotāju pārtautošanās, notikusi uz ziemeļiem. Jo tālāk uz ziemeļiem, t. i., tuvāk Vidzemes tagadējai robežai, jo ienākušo latgaļu bijis mazāk. Gar robežu, kā norādīts, zināma josla 13. gs. vēl bija sāmiska. Latgaļi ir devušies arī tālāk Igaunijā. 1638. g. no Tartu apgabalā dzīvojošām ģimenēm 7,5% bija latviešu.[267] Tie ienākuši revīzijas laikā. Līdzīga kustība tomēr ir notikusi arī daudz agrāk. Pārtautošana notika galvenokārt tāpēc, ka ienākušo latgaļu bija skaitliski vairāk, bet ziemeļos, kur latgaļi vairākumā nebija, tā arī nav notikusi. Pārtautotā somugru elementa tātad ir bijis mazāk nekā pašu latgaļu. Izvirzās interesantais jautājums: vai lībieši gar jūrmalu nav tieši tāpēc palikuši nepārtautoti līdz 13. gs., ka latgaļu kolonizācijai šeit ceļu aizšķērsoja sēļi Aiviekstes baseinā?

Otru, skaitliski varbūt pat lielāku papildinājumu latgaļiem deva Vidzemes sēļi. Trešais, par ko zinām maz, varēja būt no tiem Vidzemes baltiskajiem iedzīvotājiem, ko buržuāziskie arheologi uzskatīja par zemgaļiem, bet kuru etnisko piederību padomju arheologi atstāj sīkāk nenoteiktu. Cik no tiem dzīvoja starp lībiešiem un kad tie nāca saskarē ar latgaļiem, nezinām. Bet Zemgalē un Vidzemē runā to pašu vidus dialektu, tāpēc šķiet, ka šo domājamo zemgaļu ieplūšanai latgaļos būs bijusi liela nozīme, jo ar vēlākām iedzīvotāju kustībām vien dialekta vienādība, šķiet, nav izskaidrojama. Tālākie spriedumi prasīs vēl daudz pētījumu.

Tā kā līdz 13. gs. latgaļiem Vidzemē var saskaitīt trīs vismaz paticamus papildinājumus, šā raksta autoriem neliekas nelespējami, ka latgaļi arī no sākta gala nebija gluži vienveidiga masa. Vismaz gribētos jautāt, vai divējādie latgaļu nosaukumi nav sākotnēji katrs apzīmējis savu nelielu ciltī, kas saplūdušas vienā, sajaucoties pēc nonākšanas Latgalē un Vidzemē. Vieniem latgaļu nosaukumiem saknē ir *a*. To atrodam vārdā *latvieši*, kā arī *latuvis* 'latvietis' Alsviķī, Alūksnē un Apukalnā un izteicienā *latuvs mēle* 'latv. valoda' Alūksnē.[268]

No *a* radies arī *o* nosaukumā Лотыгола, ko Novgorodas pirmā hronika min starp vietām, kuras vācieši pēc 1242. g. Ledus kaujas atdod atpakaļ krieviem. Novgorodas un Pliskavas hronikās 1341. g. minēta «Латыгола... на Опочне». Pēdējā formā *a* var būt izskaidrojams tā, ka šis vārds ir jaunāks, aizgūts, kad krievu valodā īss *a* vairs par *o* nepārvērtās.

Turpretim *e* skaņu saknē apliecina vācu *Lette,* igauņu *läti* un *lätlane,* Indr. hron. *Lethi* un *Lethigalli,* krievu vecākās hronikas Лѣтгола un vietvārds *liel-latva* Beļavā, E I, 68, kur *a* cēlies no plata *e*. Ir Vidzemē arī *ļędgalis* z Pociemā, E I, 101, kas var būt vārda *letgalis* fonētiska rakstība.[269]

Mūs te neinteresē, kā latgaļi pareizi jāsauc, bet gan, vai divējādie vārdi cēlušies no vienas saknes vai arī no divām. Nav jādomā, ka divas tik līdzīgas saknes tuvu dzīvojošu tautu nosaukumos nebūtu ticamas: starp *let- (letgalis)* un *leit- (leitis, lietuvis)* arī nav liela starpība. Ar platā *e* pārvēršanos *a* skaņā, ko novērojam augšzemnieku dialektā, te neko izskaidrot nevar, jo, pirmkārt, *ę*>*a* tikai ap 15. gs.,[270] kamēr *lat-* ir arī agrāk fiksētos vārdos; otrkārt, no *e* radies *a* par *o* nepārvēršas, kamēr, piemēram, *latuvs mēle* vietā izloksnē runā *lotuvs miele* (ME II, 425. s. v. *latvis*).

Ir mēģināts *e* skaņu skaidrot ar vārda lībisko izrunu,[271] bet no lībiešiem nosaukumu nevar būt aizguvuši krievi,[272] kuru kaimiņos un pat vidū latgaļi dzīvoja. Tā kā šie etnonīmi visdrīzāk būs cēlušies tālā senatnē, varētu domāt, ka *a* te radies tāpat kā, piemēram, vārdos *vakars* (sal. kr. вечер), *vasara* (sal. gr. ἔαρ 'pavasaris'), t. i., no *e* skaņas, kam divās nākamajās zilbēs sekoja *a*.[273] No *letavas varētu tādējādi rasties *latava. *Latava* un *Latavénai* ir ciemi Lietuvā,[274] kur droši vien nometušies latgaļu izgājēji; tāpēc šie vārdi nebūs sevišķi veci. Turpretim sens upes nosaukums ir *Latuva* (ar *u*), no kurienes arī kr. Лотва un poļu Łotwa.[275] Var tātad domāt, ka bijuši divi etnonīmi: *letgaļi* un *latgaļi*. Tā kā Kurzemes un Zemgales vietvārdos sastopam vienīgi sakni *lat- (latvieši* z Bērsmuižā, E II, 72, *latve* c Dundagā, E II, 147), jādomā, ka latgaļi sākuši pārcelties uz Daugavas kreiso krastu, kad bija uzvarējis etnonīms ar *a* saknē. Upju nosaukumos, ar kuriem etimoloģiski saista vārdu *latvis*,[276] ir sastopams *a* un *e*. Tātad ir zināms pamats domāt, ka bijušas divas (mazas) etniskas vienības. Jāgaida, vai turpmākie pētījumi hipotezi par latgaļu izcelšanos no divām sākotnējām ciltīm apstiprinās vai arī noraidīs.

Par laiku, kad latgaļi Vidzemē ienākuši, arheologi spriež dažādi: F. Jākobsons domā par 7. vai pat 8. gs.,[277] H. Moora par 5.—6. gs.,[278] bet M. Šmidehelma[279] pat par m. ē. pirmajiem gadsimtiem.

Ienācēji no Latgales Vidzemē ir konstatējami arī samērā jaunos laikos, kad Latgalē jau ir tie paši vietvārdi, kas mūsu dienās, sal. *kuorsviši* z Mālpilī, E I, 80 (:Kārsava), *melnavieši* z Vestienā, E I, 32 (:*Melnava,* izl. Malnava), «gaigalieši» z Meirānos, E I, 21 (:*Gaigalava*), *vārkavieši* z Koknesē, E I, 45 (:*Vārkava;* viena *Vārkava* ir Augšzemē — Asarē, E II, 49), *maltenieki* z Jaunlaicenē, E I, 76 (:*Malta*),

---

Par sēļiem vēl atrodam ziņas šādos darbos: A. Bauer. Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit. — BL, I, 4; H. Łowmiański. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, II. Wilno, 1932; K. Maleczyński. W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253—1261. Wilno, 1936; F. Schonebohm. Die Besetzung der livländischen Bistümer bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, XX. Riga, 1910, 305.—365. lpp.; J. Totoraitis. Die Litauer unter dem König Mindowe. Freiburg, 1905; E. Volters. Mendauga pilsēta jeb kur meklēt XIII gadusimteņa Letoviju. — Dzintars, I. Maskavā, 1918; P. Šmits. Kas bijuši seneji latgališi. — Dryva, 1916, 33.

[263] Skat. LKV, XXI, 42105.—42106. sl., kur tas saistīts ar ciltīm ziņā somugrisko Талабское озеро. Ārī pēc mūsu ieskata Tolowa ir somugrisks vārds, bet sastatāms ar *Tõlva-mae* Igaunijā (L. Kettunen. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. Helsinki, 1955, 267. lpp.).

[264] J. Endzelīns Lvv I, 1, 5. lpp. šo vārdu uzskata par baltisku, bet H. Moora (Pirmatnējā kopienas iekārta. 162. lpp.) — par lībisku.

[265] A. Bielenstein. Die Grenzen. 466.—470. lpp.

[266] Sal. *jumara* Lvv I, 1, 403. lpp.

[267] Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Tartu, 1941, XXI lpp.

[268] J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. 49. lpp.

[269] Tā šo vārdu interpretē A. Augstkalns (IMM, 1930., 9., 202. lpp. (piez.)). Bet ir arī vietvārdi no saknes *led-*, piem., *lediņi* z Kalnciemā, E 11, 79.

[270] J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. 65. lpp.

[271] E. Blese. Latgaļi. — LKV, X, 20271. sl.

[272] V. Kiparskis domā, ka Лѣт vārdā Лѣтьгола radies, vārdu tautetimoloģiski pielīdzinot vārdam Лѣто 'vasara', jo bijusi arī Зимигола (BL, I, 58. un 59. lpp.). Istenībā tautas etimoloģija te būs izpaudusies vienīgi rakstībā (ѣ<e).

[273] La. gr. 27. §, d (57. lpp.).

[274] LTSR adm.-ter. suskirstymas. 780. lpp.

[275] Skat. K. Būga. Tiž. I. 17. un 387. lpp.; J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā, 49. lpp. (ar lit.).

[276] Skat. E. Fränkel. LEW (s. v. latvis).

[277] F. Jākobsons. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — Senatne, 1929., 1., 2. u. s. lpp.

[278] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 110. lpp., sal. arī Latvijas PSR vēsture, I. 32. lpp.

[279] М. Х. Шмидехельм. Городище Рыуге в восточной Эстонии. — Труды Прибалтийской экспедиции, I, 185. lpp.

purnavieši z Ļaudonā, E I, 20 (:*Purnava* c Liepnā, E II, 178). Mālupē ir *baltinava* z, E I, 80; tur būs bijuši ienācēji ir no Kārsavas, ir no tās kaimiņu pag. Baltinavas. Latgaliešus laikam nozīmē arī *puolieši* z Cēsīs, E I, 9 un *puolieša kruogs* Meņģelē, E I, 51, jo agrāk Latgali sauca par Poļu Vidzemi.

Šie vietvārdi ne tuvu nenorāda visus latgaliešus, kas (galvenokārt dzimtlaikos) ienākuši Vidzemē. Ienācēju no Latgales ap 1638. g. tomēr bija daudz mazāk nekā no Kurzemes. Lielāks ieceļotāju skaits no Latgales tiek minēts 18. gs., īpaši Vidzemes austrumos (ap Alūksni).[280]

Jautājumu, kad sākusies latgaļu apmešanās Vidzemē, ir risinājuši arī valodnieki. K. Būga šim nolūkam izmantoja vietvārdus *cēsis, cesvaine, pededze, aģe* un secināja, ka Vidzemē latgaļi ienākuši, kad *ķ, ģ* vēl nebija pārvērtušies par *c, dz,* bet Lēdurgu aizsnieguši, kad *tj, dj* jau pārvērtušies par *š, ž*.[281] Šis spriedums tikai daļēji ir pareizs. Vārdi *cēsis* un *cesvaine* šai sakarā nekā neliecina, jo tie var būt arī baltu vārdi, ko latgaļi varēja ienest Vidzemē tiklab ar *k,* kā *c* sākumā.[282] *Aģe* ir lībisks vārds,[283] bet tā ir arī lībiešu teritorija. Vārds liecina gan, ka lībieši vēl nav bijuši pārlatvināti, kad *dj* latviešu valodā jau pārvērties par *ž,* bet nepalīdz noteikt, kad latgaļi šeit ienākuši. *Pededze* ir sāmu cilmes vārds (ig. *pedajas* 'priede') un liecina, ka latgaļi ar šo upi iepazinušies, kad *ģ* vēl nebija pārvērties par *dz* (un *ķ* par *c*). Bet Pededze ir pašā Vidzemes pierobežā, un arī process *ķ, ģ*>*c, dz* ir datējams tikai aptuveni.[284]

Latgaļi Vidzemē ienākuši no Latgales. Jautājums, no kurienes latgaļi ierodas Latgalē, ir svarīgs un latviešu etniskās vēstures pētniekiem tas katrā ziņā jāatrisina. Vidzemes etniskās vēstures apskatā uz to varētu norādīt, ja latgaļu agrākā dzīves vieta būtu droši zināma, bet tā ir vēl pētījama.

Iespējams, ka neliels skaits latgaļu Vidzemē ienāk nevis no Latgales, bet no apvidiem, kas atrodas austrumos no tagadējās Vidzemes un Latgales. Šeit novados, ko tagad apdzīvo krievi, 13. gs. un arī vēlāk atrodam zināmu skaitu latgaļu.[285] Tātad daži latgaļi Vidzemē varēja ieceļot arī no šiem apvidiem. Varbūt Mārcienas «čūdi» ir latgaļi no šāda jaukta apvidus.

V. Kiparskis izteicis hipotezi, ka latgaļi (autors runā par latviešiem) esot (austrum)galindi un vārds *latvis* aizgūts no etnonīma *galindi* ('gala ļaudis') tulkojuma (ig. *ladvijas* 'wipfelig, einen Wipfel habend').[286] Kā jau norādīts, ar lībiešu **lädi,* kas būtu cēlies no šāda *ladvijas, nevar izskaidrot krievu formu Латыгола. Tāpēc šī asprātīgā hipoteze laikam nebūs arī valodnieciski pierādāma. Pavisam neiespējama tā ir etniski. Ja nelielajā Latvijas PSR teritorijā dzīvoja latgaļi, sēļi, zemgaļi, kurši, kas saplūda latviešu tautā, tad cik etnisku vienību gan nevarēja būt no Daugavas līdz Protvai, kur 11. gs. atzīmēti galindi! Pie tam latgaļi agrāk, liekas, dzīvojuši nevis baltu teritorijas galā, bet drīzāk vidū.

Etniskas atšķirības starp latgaļiem Tālavā, Imerā, Adzelē un citur (Indr. hron. *Letti de Tolowa, Letti de Ymera)* laikam nebūs pierādāmas. Ja kādu starpību, kas attiecināma uz 13. gs., arī izdotos konstatēt, tad diez vai tā būtu etniska. Nav gan neiespējams, ka Vidzemes latgaļi jau tad atšķīrās no Latgales latgaļiem. Vidzemes latgaļos bija ieplūdis ir zināms skaits sēļu, ir domājamo zemgaļu. Turpretim Latgales latgaļos būs ieplūdis kāds daudzums lietuvju. Var tātad būt, ka pirmās atšķirības, kas konstatējamas starp Vidzemi un Latgali, radušās jau ap 13. gs.[286a]

Arī etniskās vēstures apskatā jāatzīmē, ka latgaļi atradās ciešākos sakaros ar krieviem resp. austrumslavu ciltīm nekā sēļi, zemgaļi un kurši. Krievu ietekme izpaudās sabiedriski politiskajā iekārtā, jo tieši latgaļiem ir vistālāk attīstītais feodālisms. Vispirms no krieviem latgaļi iepazinās arī ar feodālisma ideoloģiju — kristiānismu. Šīs ietekmes ir atspoguļojušās latviešu leksikā. Feodālisma termini *pagasts, bajārs, sodīt, soģis, kalps, smirds,*[287] *baznīca, grāmata, gavēt, kristīt, zvanīt, svece, grēks* ir no austrumslaviem aizgūti vārdi. Mēs te neminam daudzus citus aizguvumus, kas liecina par kultūras ietekmi vispār. Augšzemnieku dialektā vairākas parādības, piemēram, *av* izrunu *au* vietā, La. gr. 62. lpp., līdzskaņu mīkstināšanu palatālu patskaņu priekšā, La. gr. 189. lpp. u. c., skaidro ar slavu ietekmi.

Latgaļi ir no Vidzemes arī izceļojuši. Nerunāsim par dzimtlaikiem, kad Vidzemē bija ienācēji no Kurzemes un Kurzemē savukārt no Vidzemes. Latgaļu ienācēji, sevišķi Zemgalē, būs bijuši arī agrāk, īpaši 14. gs. Ja Zemgalē *latvieši* z ir tikai vienā vietā, tas laikam neliecina vis, ka latgaļu ienācēji bijuši tikai Bērsmuižā, bet gan, ka citur to bijis vairāk. Pēc 13. gs. cīņām iestājoties mieram, visā Latvijā būs risinājusies iekšēja kolonizācija, tukšāko vietu pie-

---

[280] E. Dunsdorfs. Lielais mēris Latvijā. (Separāts novilkums.)

[281] K. Būga. LKŽ, I. IX lpp.; Tiž, I. 388. un 389. lpp.

[282] Sal. J. Endzelīna dotās šo vārdu etimoloģijas. — FBR, XI, 199. u. s. lpp.

[283] Lvv I, 1, 6. lpp.

[284] Lai noteiktu terminus post quem, var izmantot latv. *Vāca* un liet. Vókia. Par to, ka tie vispirms nozīmējuši nevis vāciešus, bet skandināvus, būs runa turpmāk. Aizgūti tie no skandināvu cilts nosaukuma, ko Jordans (6. gs.) raksta *Vaghot.* Tā kā vārds ienācis ir liet., ir latv. valodā, tad tas būs aizgūts Kursā, kur bija skandināvu kolonija (Grobiņā) apm. no 7. gs. vidus līdz 8. gs. beigām, skat. B. Nerman. Grobin-Seeburg. 199. un 200. lpp.; sal. arī H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 96. lpp. No tā var secināt, ka *ķ, ģ* pārvēršanās par *c, dz* notikusi ne agrāk par 7. gs. Latgaļu ienākšanas noteikšanai šis termiņš dod maz, jo latgaļi Vidzemē ienākuši pirms *k, g* pārvēršanās, bet pēdējā notikusi pēc 7. gs. Pēc šā skaņu pārvēršanās procesa spriežot, visi arheologu minētie latgaļu ienākšanas laiki (no m. ē. sākuma līdz 8. gs.) ir vienlīdz iespējami.

[285] П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. 2-е изд., М. 1953, 128. lpp.; А. Н. Насонов. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. М. 1951, 83. lpp.; Труды Прибалтийской экспедиции, II, 229. lpp.

[286] V. Kiparsky. Baltische Sprachen und Völker. — BL, I, 58.—59. lpp.

[286a] Iespējams, ka atšķirība starp Latgales latgaļiem, sēļiem un Vidzemes latgaļiem ir ļoti sena un ka viņu apdzīvotā teritorija bijusi lielāka nekā mūsdienās. Jautājuma izšķiršanai nepieciešami daudzpusīgi pētījumi. To atrisināt varbūt varētu palīdzēt arī studijas par virzieniem, kādos balti ienākuši Latvijas PSR teritorijā.

[287] Pēc V. Dambes domām, vārds *smirds* varētu būt latviešu vārds (rada ar *smirdēt*).

pildīšanās ar iedzīvotājiem. Reizēm tā var būt notikusi spaidu kārtā, kad feodāļi pagādāja nepieciešamos zemniekus no citurienes, bet tā būs notikusi arī spontāni. Īpaši Zemgale pievilka citurieniešus, to skaitā arī Vidzemes latgaļus. Ar to tomēr vidus dialekta izcelšanās problēma nav atrisināta.

V. ĢERMĀŅI VIDZEMĒ

1. SKANDINĀVI

No etniskām grupām, kas nepieder ne pie baltiem, ne somugriem, vispirms jāmin ģermāņi. Skandināvi Latvijā konstatēti vissenāk.[288] Kurzemē par dažām skandināvu apmetnēm jau bronzas laikmetā (eventuāli ap 800. g. pirms m. ē.) liecina īpatnēji kapi, t. s. velna laivas, kurās apbedīti ienācēji no Gotlandes vai Ēlandes.[289] Šādas velna laivas konstatētas piekrastē: Ārlavā, Lubezerē, Nogalē un Dundagā. Šo koloniju mūžs nav bijis ilgs. Kolonisti tomēr atpakaļ laikam neaizceļoja, bet ieplūda Kurzemes lībiešu senčos. Apmēram no tā paša laika skandināvu priekšmeti ir atrasti Reznu kapulaukā, bet skandināvu kapu tur nav un nav arī pamata spriest, ka skandināvi būtu jau bronzas laikmetā Vidzemē apmetušies uz dzīvi.[290]

Nākamie izceļotāji no Skandināvijas meklējami pēc m. ē. sākuma. B. Nermans, balstīdamies uz literārām liecībām un arheoloģiskiem izrakumiem, spriež, ka laika posmā ap 475. g. notikusi masveida izceļošana no Gotlandes. Izceļotāji visvairāk apmetušies Igaunijas salās, bet eventuāli arī Daugavas ielejā un tālāk.[291] Skandināvu tā laika priekšmeti ir atrasti arī Vidzemē, bet skandināvu apmetnes vai kapu vietas nav konstatētas. Tāpēc jādomā, ka skandināvu, ja tie vispār apmetušies, bijis maz.

I g. t. pēdējos gadsimtos skandināvus vairāk interesē Daugava (variants slavenajam ceļam «no varjagiem uz grieķiem») un Vidzeme, kurai iet pāri ceļš uz Tartu. Uz arheoloģisko atradumu un rakstu liecību pamata B. Nermans secina, ka skandināvi bieži braukuši līdz Vidzemei un tai cauri.[292] Karagājienu rezultātā Baltijā skandināvu kolonijas tomēr nav radušās, vismaz ne lielas.[293] Tātad vidzemniekos ieplūdušu skandināvu būs bijis pavisam maz.

Latvijā esot vairāki skandināviskas cilmes vietvārdi:[294] Gaujas un Lielupes vāciskais nosaukums *Aa* esot no senās zviedru valodas (tagad *å* 'upe'); *Kirch-holm* 'Salaspils' esot no zviedru *holme* 'sala', *Kauping-Gesinde* Krimuldā esot sena forma no tag. zviedru *köping* 'Marktflecken' (kaupiņš z, E I, 44; bet VAR Krimuldas pilsnovadā šāda nosaukuma nepazīst, kālab var domāt, ka tas jauns). Arī *Turaida* esot zviedru cilmes vārds (Tor-ed 'Landzunge des Gottes Tor'); nav tomēr saprotams, kāpēc Vidzemē būtu skandināvu dieva īpašums. A. Švābe jau agrāk izteicās, ka, piemēram, *Sigulda* un *Jersika* esot skandināvu vārdi, pie kam Daugavas un Gaujas rajonos «vikingi» ne vien dibinājuši pilis un kolonijas, bet kādu laiku arī valdījuši pār šejieniešiem.[295] Valodnieki vēsturnieku dotās etimoloģijas atstājuši bez ievērības. Kā redzams, skandināvi ietekmējuši galvenokārt Latvijas vāciskos vietvārdus.

Latviešu valodas leksikā atzīmējami divi skandināvismi. Viens ir jau minētā *Vāca* (no kā *vācietis, vāci*). Šai vārdā vispirms saukti skandināvi, pēc tam — vācieši,[296] un tas cēlies no skandināvu cilts nosaukuma Vagoth.[297] Otrs no skandināviem aizgūts vārds ir *mūks* (no senskandināvu *munkr*[298]). Vidzemē ir *mūku kalns,* bet, tā kā nosaukuma tradīcija ir svārstīga,[299] tad no tā nevar izdarīt nekādus secinājumus.[300]

Kaut gan Vidzemē bija «zviedru laiki», zviedru civiliedzīvotāju bija nedaudz. Zviedru draudze bijusi vienīgi Rīgā.[301] Tikai nostāsti šur tur daudzina zviedru kolonijas. Gulbenes rajona Strados ir *Zviedru ciems,* pār Pededzi iet *Zviedru tilts.* Stāsta, ka pēc Ziemeļu kara tur dzīvojuši zviedri.[302]

Jāatzīmē vietvārdi: *zviedri* z Pabažos, E I, 53 (VAR 38, 77: Sweder), *zviedris* z Ērgļos, E I, 12, «*zviedris*» z Katriņā, E I, 14, *zviedriņi* z Kosā, E I, 16, *zviedrēni* z Meņģelē, E I, 51, «zviedra» ezers Nurmuižā, E I, 53, *zviedru ezers* Līgatnē, E I, 54, *zviedrīši* z Alsviķī, E I, 66, *zviedri* z Vecgulbenē, E I, 73. Vārdam *zviedr(i)s* ir arī nozīmes 'zvirgzds' un 'smilšaina vieta upē vai ezerā'.

---

[288] Senprūšiem ir bijuši sakari ar gotiem, sk. K. Būga. Visuenieji lietuvių santykiai su germanais. — KiS, 60. u. s. lpp.; sal. arī M. Schmiedehelm. Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum. — Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft, 1922. Dorpat, 1923, 102.—103. lpp. Tā kā nav norādījumu, ka goti bijuši Vidzemē, šeit par tiem nerunāsim.

[289] H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta. 58. lpp.

[290] J. Graudonis. Reznu kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, 19., 33.—34. lpp.

[291] B. Nerman. Die Verbindungen. 8.—44. (sevišķi 33.) lpp.

[292] Norādījums uz skandināvu tālāko mērķi ļauj konstatēt, ka autors ir zināmā normānisma ietekmē. Par pēdējo sk. В. Т. Шушарин. О сущности и формах современного норманизма. — Вопросы истории, 1960, 8, 65. u. s. lpp. (lit.).

[293] B. Nerman. Grobin-Seeburg. 163. lpp.

[294] Turpat.

[295] A. Švābe. Pagasta vēsture. Rīgā, 1926., 22. lpp.; par Siguldas nosaukuma etimoloģiju, sal. arī T. Zeids. Senākie valstiskie veidojumi Latvijā buržuāziskajā historiogrāfijā. — Vēstures problēmas, V, Rīgā, 1962., 25. lpp.

[296] Skat. K. Būga. KiS. 202. u. s. lpp.; J. Endzelīns. Kā cēlies «vāciešu» vārds. — Latvis, 1922., 210.; sal. arī T. E. Karsten. Altgermanisches Sprachgut in den ostbaltischen Ländern. — BL, I, 83. u. s. lpp. (ar lit.).; J. Endzelīns. Zviedrija un Vāca.—Burtnieks, 1929., 7., 654.—655. lpp.

[297] P. Šmita hipotezei, ka vācu vārds cēlies no ģermāņu cilts nosaukuma *Chauci,* arī *Huci, Haci, Auci, Uci* (Ievads baltu filoloģijā. Lekciju konspekts. Rīgā, b. g., 15. lpp.), nav ne fonētiska, ne vēsturiska pamata. No vārda *chauci* varēja rasties forma *kauki vai *kauci, bet nekad ne *vāci.* Nav arī norādījumu, ka Baltijā jebkad būtu iemaldījies kāds hauks. Jau ar 3. gs. vidu hauki saucās par frankiem, un viņu kustībām ir cits virziens, skat. R. Much. Deutsche Stammeskunde. 93. u. s. lpp. Laikam tāpēc P. Šmits šo hipotezi baltu filoloģijas ievada 1936. g. izdevumā nav vairs uzņēmis.

[298] V. Kiparsky. Baltische Sprachen und Völker. — BL, I, 49. lpp.; skat. arī La. gr. 171. lpp. un ME II, 678. lpp.

[299] J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdās. Rīgā, 1961., 30. lpp.

[300] Apspriežot šo rakstu, bija izteiktas domas, ka *mūks* diez vai būšot senskandināvu vārds. Bet ņemt līdzi tirdzniecības un kara gaitās garīdzniekus un mūkus bija sens vācu un zviedru paradums (sal. Rimberta ziņas par kuršiem).

[301] C. A. Berkholz. Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger Rigas. Riga, 1867, 82. un 105. lpp.

[302] A. Jansons. Gulbenes rajona toponīmikas jautājumi. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962., 203. lpp.

Dāņu varā bija daļa Igaunijas, bet to etnonīma Vidzemes vietvārdos nav. Toties labi reprezentēts ir igauniskais zviedru nosaukums: *rootsi-* 'zviedru-', *rootslane* 'zviedrs', *ruocis* z Liepā, E I, 18 (VAR 471: Roetze), *ruoce* jeb *ruocis* z Ipiķos, E I, 93 (VAR 734: Rotzi), *ruoci* z Jaunlaicenē, E I, 76 (VAR 834: Rohze), *ruoči* z Cēsīs, E I, 9 (VAR 456: Roetz), rūcāni (izl. forma) z Mētrienā, E I, 30, *ruocēni* z Vietalvā, E I, 33, *ruocis* z Rocēnos, E I, 102 un Viļķenē, E I, 113. 1638. g. bijušas vēl divas vietas, kas laikam sauktas par «ročiem»; Rohts Rīgas novada Aplokciemā, VAR 27 un Rodtz Burtnieku pilsnovada Dūres muižā, VAR 593. Bez tam šās revīzijās laikā Alūksnes pilsnovadā ir divi ezeri — «Rotze» un «Rotzing», VAR 808, 881. Vārdam *ruocis* ir arī nozīmes 'der Stiel, Griff, die Handhabe, der Handgriff am Pfluge', bet tās vietvārdiem mazāk piemērotas nekā etnonīms. Ar šīm nozīmēm nav izskaidrojamas *ruocāres* z Biržos, E II, 55.[303]

2. VĀCIEŠI

Vāciešiem, kas Latvijā dzīvoja apmēram no 12. gs. vidus līdz repatriācijai īsi pirms Lielā Tēvijas kara, latviešu etniskajā vēsturē nesalīdzināmi mazāka nozīme nekā Latvijas politiskajā vēsturē. Tas kļūst saprotams, ievērojot, pie kādām šķirām piederēja Baltijas vācu vairums. Pati svarīgākā starp tām — muižnieki. Pirmos novadu izlēņojumus bruņiniekiem min Indriķa hronika (V, 2). Tālāk muižnieku vēsturei neizsekosim, bet liekas, ka arī slavenā zviedru laiku muižu redukcija nevienu muižnieku nav pārvērtusi par zemnieku. No tautas muižnieki norobežojās. Daži latvieši gan kļuva par muižu nomniekiem, bet, ka latvietis varētu pacelties līdz muižniekam, kā tēlo, piemēram, Māteru Juris «Sadzīves viļņos», tas bija un palika tikai reakcionārs sapnis. Ko muižnieki un mācītāji domāja par zemnieku pārvēršanos muižniekos, rāda Jaunā Stendera lokalizējums «Žūpu Bērtulis».

Pilsētās bija vācu tautības namnieki. Latviskajam iedzīvotāju vairākumam tie nebija tuvāki kā muižnieki. Zināms skaits pilsētu turīgo latviešu gan pārvācojoties šai šķirā iekļuva. Tā, piemēram, 18. gs. slavenā Rīgas latviešu dzimta Šteinhaueri beidzot pārvācojās.[304] Vācu namnieku, kas kļuvuši par latviešiem, gan būs ļoti maz. Pilsētu «vācieši», kas 19. gs. otrajā pusē pieslējās latviešiem, vairumā bija agrāk pārvācojušies latvieši.

Nav zināmi arī gadījumi, kad kāds vācietis mācītājs būtu pārlatvināts. Mācītāji norobežojās no tautas tāpat kā muižnieki. Nav, piemēram, dokumentāri pierādāms, ka Kristofors Fīrekers tiešām apprecējis «turīgu» latviešu atraitni, un tomēr vēl pēc simt gadiem baznīcvēsturnieks Tecs liek noprast, ka šādas laulības nav mācītāju kārtai piemērotas.[305] Mancelis gan ieteica latviešiem dēlus skolot, jo būšot gods savu dēlu redzēt mācītāja amatā. Ka latvietim tomēr šai amatā bija grūti noturēties, rāda Šteineka un Reitera piemēri.

Uz laukiem vācu tautības bieži vien bija muižu pārvaldnieki, mežkungi, dzirnavnieki u. tml. personas. Salīdzinot ar iedzīvotāju pamatmasu, tā ir neliela saujiņa. Bet arī šie ļaudis latviešos neieplūda: zaudējuši darbu vienā muižā, tie devās uz citu, izceļoja uz Krieviju vai aizbrauca atpakaļ uz Vāciju, no kurienes parasti tikai nesen bija iebraukuši.

Kolonizācijai, ko vācieši izdarīja Baltijā, bija tā īpatnība, ka iekarotājiem nesekoja zemnieki. Vienīgais izņēmums Vidzemē ir Iršu kolonija, ko 1766. g. pavēlēja nodibināt Katrīna II, lai radītu parauga saimniecības. Bet arī šie kolonisti, muižnieku atbalstīti, ar latviešiem sajaucās maz un repatriējās reizē ar pārējiem vāciešiem.

Pilsētās bija vācu un latviešu tautības amatnieki. Pēdējo apspiešana bija par iemeslu, ka «nevāci», kas uzsitās līdz cunftes meistaram, pārvācojās. Uz zemēm vērojama pretēja parādība. Te vācu amatnieku ir mazāk,[306] bet, kad latvieši vairs nav dzimtcilvēki un starpība starp vācu un latviešu amatniekiem zudusi, šie t. s. mazvāci 19. gs. otrā pusē pa lielākai daļai ieplūst latviešos. Jāpiebilst, ka starp mazvāciem droši bija arī zināms skaits agrāk pārvācojušos latviešu.

Vidzemē ir vācu cilmes vietvārdi, bet ne visi tie liecina par vācu tautības iedzīvotājiem.[307] Tādi mājvārdi kā *vēveri, brūveri* u. c. nekā nedod etniskam pētījumam, jo tie, kaut arī vācu vārdi, savā laikā bija latviešu valodā sugas vārdi. Arī daudzi citi vācu cilmes vietvārdi nav vairāk vērti, jo latviešiem bieži ir vāciski uzvārdi un daļa no tiem ar laiku kļuvusi par mājvārdiem.

Par vāciešiem var spriest tikai no vietvārdiem, kam pamatā etnonīms: *dīcmanis* z Alojā, E I, 109 (vai Teutsch(er) Michel VAR 361?), *dičmaņi* z Ļaudonā, E I, 20 (sk. Lvv I, 1, 218. lpp.), kā arī *vāckalns* z Veselavā, E I, 32, *vācieši* z Krapē, E I, 44, *vācmāja* z Pededzē, E I, 78, *vācis* z Naukšēnos, E I, 99 (turpat pagasta daļa: *vāča gals*). 1638. g. revīzijas dokumentos minēti vēl Deutsch Ewert Pāles muižā, VAR 366, Watzidt (wüstes Land) Straupes novada Baltmuižā, VAR 399, Watzen Mujānu muižā, VAR 537, Watse (wüstes Land) Rankas muižā, VAR 1299, Watzis Dolē, VAR 71. Pēc toreizējas rakstības grūti spriest par patskaņu garumu; iespējams, ka ne visi šie «vāci» nozīmē vāciešus. Waatze Mujānu muižā (VAR 539, CCXXXVI) E. Dunsdorfs identificē ar Kocēnu mājvārdu *vacis*, E I, 94. Vācietis laikam ir dzīvojis arī Rūjienas mājās ar nosaukumu *tollītis* jeb «saksuons» (laikam palama).

Vācu tautība Latvijā izbeidzās ar repatriāciju Lielā Tēvijas kara priekšvakarā. Lai kādi bijuši to-

[303] A. Bīlenšteins, būdams normānisma ietekmē, saista līb. Rúots-mo ar Indriķa hronikā XIII, 4 minēto «in Ruciam», t. i., Krieviju. — Die Grenzen. 90. lpp. Tāpat K. Būga. LKŽ, II. CXXII lpp.

[304] LKV, XXI. 41861., 41863. sl.

[305] C. L. Tetsch. Curländische Kirchen-Geschichte, III. Königsberg, 1769, 172. un 173. lpp.; sal. arī FBR, VIII. 154. lpp.

[306] Piem., Braslavas Bušmanī dzīvojis kāds vācietis kurpnieks, skat. M. Āboliņa. Matīšu draudze zviedru laikos. 117. lpp.

[307] Vāciskos muižu nosaukumus neapskatām.

reizējās Vācijas un repatriējamo vāciešu nodomi, īstenībā repatriācija tikai paātrināja rezultātu, kas būtu pienācis arī bez tās. 19., bet jo sevišķi 20. gs. bija novērojama krasa vācu skaita samazināšanās, galvenokārt relatīvi, bet daudzās vietās arī absolūti. Visraksturīgākā ir starpība starp 1930. g. vācu un repatriantu skaitu: 1930. gadā Latvijā bija 69 855 vācieši,[308] bet repatriējās tikai nepilni 49 000. Tā kā no repatriācijas atrāvās gluži niecīgs skaits, tad 10 gadu laikā vācu skaits samazinājies gandrīz par 20 000 cilvēkiem.

VI. SLAVI

1. VENDU JAUTĀJUMS

Raksta apmēri neļauj apskatu par slaviem Vidzemē izvērst pienācīgā plašumā. Lai iespēju robežās virzītu uz priekšu problēmu par slavu nozīmi latviešu etniskajā vēsturē, iztirzājam līdz šim mazāk skartu materiālu. Dažas neizmantotas liecības iespējams pievienot arī jau sen cilātajam, bet joprojām neatrisinātajam vendu jautājumam.

Vendus bieži sauc par ventiņiem, ar to izsakot arī spriedumu par viņu etnisko piederību. Īstenībā vendu sakars ar Ventu nav pierādīts. Vienīgais avots, kas vendus pazīst, ir Indriķa hronika: «Bet vendi bija pazemīgi šai laikā [1206. g.] un nabagi, jo viņi bija padzīti no Ventas, kas ir Kursas upe, un viņi dzīvoja uz Senā kalna, kam blakus Rīgas pilsēta tagad ir uzcelta, un no turienes atkal kurši viņus padzina un vairākus nonāvēja, pārējie aizbēga pie letgaļiem un dzīvoja tur kopā ar viņiem . . .»[309] Turpat sacīts, ka vendi pieņēmuši kristīgo ticību. Tālāk (XIII, 5) minēts, ka Bertolds, bruņinieku mestrs Cēsīs, ar latgaļiem un «saviem» vendiem 1209. g. devies sirot uz Ugauniju. 1210. g. igauņi cinījušies pie Cēsu vecās pils ar bruņiniekiem un vendiem (XIV, 8). 1218. g. krievi aplenkuši vendu pili; vācieši vendiem nāk palīgā. 1221. g. bruņinieki kopā ar «saviem» vendiem dodas pret krievu karaspēku, bet nespēj tam pretoties un, aizdedzinājuši mājas un ciemu, atgriežas pilī (XXV, 3). 1225. g. (XXIX, 3) pāvesta sūtnis Modenas Vilhelms sludina Cēsīs vendiem un latgaļiem. 1211. g. minēta Vendeculla (XV, 3) — laikam vendu ciems, bet tā atrašanās nav precīzi zināma. Varbūt tas ir tas pats ciems, ko vācieši un vendi 1221. g., nespēdami stāties pretim krieviem, nodedzina pirms atgriešanās pilī.

Nezinām pat, kad vendi nonākuši Vidzemē, nemaz nerunājot par to, kad tie padzīti no Ventas. Sen tas nebūs noticis, jo vendi ir saglabājuši ne vien atmiņas par savām likstām, bet arī zināmu cilts patstāvību. Latviski viņi saprot, jo tiem spredikō kopā ar latgaļiem, bet kādu valodu paši runā, nav zināms.

Kas vendi bijuši, par to izteiktas dažādas domas. A. Bīlenšteins[310] aizstāvēja uzskatu, ka vendi bijuši latvieši (latgaļi), kas jau sen nonākuši starp kuršiem un no turienes padzīti. J. Endzelīns rakstīja, ka ap Ventas lejasgalu dzīvojusi baltu tautības ventiņu cilts, kas, «lībiešu» padzīta, nometusies uz dzīvi tagadējā Cēsu apgabalā.[311] Tas spriests, kad autors vēl nebija publicējis savu ievērojamo pētījumu par kuršiem. Diemžēl vēlāk, kad J. Endzelīns kuršus par lībiešiem vairs neuzskatīja, viņš par vendiem nav izteicies. Bīlenšteins lūkoja noraidīt jau agrāk izteiktus uzskatus, ka vendi bijuši slavi[312] vai lībieši. Ed. Šturms sprieda, ka vendi bijuši kuronizēti lībieši. Rīgā zem Doma baznīcas konstatētie apbedījumi varot būt vendu kapi.[313]

Pēdējā laikā zinātnieki atkal atgriežas pie slavu hipotezes.[314] Šai sakarā tiek atgādināts jau agrāk izteikts novērojums, ka Kurzemē ir slaviski vietvārdi (A. J. Sobolevskis, 1926. g., A. Haruzins, 1894. g.). Tas nav sevišķi svarīgs arguments, jo tādi ir visā Latvijā. Slavu hipotezei par labu runātu *venski* jeb *vencki* z Sesavā, E II, 83, ja vārds cēlies no *vend- ar slavisko piedēkli *-sk-*. Svarīgāks ir antropoloģijas arguments. Liepājas un sevišķi Ventspils raj. iedzīvotājos konstatēts rietumslavu piejaukums. To var izskaidrot ar vendiem, ja tos atzīst par rietumslaviem, jo līdzīgas antropoloģiskas pazīmes ir konstatētas rietumslaviem Meklenburgā un Pomerānijā.

Vendu slaviskā cilme tiešām iespējama. Tacits kaut kur aistiešiem kaimiņos atzīmē venedus (sal. arī jau citēto Peutingera karti). Kāda to grupa var būt ienākusi Prūsijā. Jordans stāsta, ka Vislas lejas galā dzīvojot «vidivarii . . . ex diversis nationibus adgregati». No Prūsijas ir ieceļotāji Kurzemē, un starp tiem var būt bijuši vendi. Tā kā nezinām, kad ienākšana notikusi, nav iespējams spriest, vai izgājēji vendi pieder pie kašubiem, t. i., tās pašas etniskās vienības, ko Prūsijā vēl līdz nesenai pagātnei vācieši sauca par vendiem.[315]

Etnonīmā *vendi* saglabāts tautosillabisks *n* (latviskā formā būtu varbūt *viedi). Tātad Vidzemē vendi nonākuši tad, kad tautosillabiskais *n* latgaļu

---

[308] LKV, XI. 21189. sl.

[309] Indriķa Livonijas hronika. Tulkojis J. Kripēns. Rīgā, 1936., 52. lpp. Oriģinālā: Wendi autem humiles erant eo tempore et pauperes, utpote a Wynda repulsi, qui est fluvius Curonie, et habitantes in Monte Antiquo, iuxta quem Riga civitas nunc est edificata, et inde iterum a Curonibus effugati pluresque occisi, reliqui fugerunt ad Leththos, et ibi habitantes cum eis . . . (X, 14); skat. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Пер. и коммент. С. А. Аннинского. М. — Л. 1938, 202. lpp.

[310] A. Bielenstein. Die Grenzen. 334. u. s. lpp.; sal. arī C. Bornhaupt. Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Ehst- und Kurlands. Riga, 1855, Gouvernement Kurland, 16. lpp.

[311] J. Endzelīns. Valodas sīkumi. — Dzimtenes Vēstnesis, 1911., 43.

[312] A. Bīlenšteins nav norādījis vācu vēsturnieka un valodnieka E. Henniga uzskatu, ka Ventas nosaukumu uz Kurzemi atnesuši vendi (slavi), kas vēlāk pārgājuši uz Cēsīm. E. Hennig. Geschichte der Stadt Goldingen in Kurland. Mitau, 1809, 15., 16. lpp.

[313] Ed. Šturms. Zur Vorgeschichte der Liven.—ESA, X, 50. lpp.

[314] Труды Прибалтийской экспедиции, II, 229. un 230. lpp. (ar lit.).

[315] Sal., piem., R. Trautmann. Die altpreussischen Personennamen. Göttingen, 1925 (Turpmāk: E. Trautmann. PN.), 196. lpp.

valodā vairs nezuda. Ka viņi tur nonākuši nesen, var spriest arī no hronikas. No Mons Antiquus (droši vien pamesta apmetnes vieta — pilskalns) kurši vendus acīm redzot aizdzinuši pirms Indr. hron. aprakstītā laika: citādi notikums būtu fiksēts attiecīgā hronikas vietā.[316]

Jāšaubās, vai vendi saukušies par ventiņiem. Vidzemē ir gan *Ventas* z Siguldā, E I, 59 un *vente* z Vecatē, E I, 88, bet «ventiņi» mums pieejamos vietvārdos nav atrodami; tas nebūtu ticams, ja par vendiem tos būtu saukuši tikai vācieši. Hronists ir pamanījis vendu nosaukuma līdzību ar vācisko Ventas vārdu un izmantojis to vārdu rotaļai (Vendi ... a Wyndo repulsi), bet raksta katru vārdu savādi (e — y) un acīm redzot nedomā, ka tie vienas saknes. Ja hronists būtu domājis, ka vendu vārds darināts no upes nosaukuma, viņš droši vien abus rakstītu vienādi (sal. viņa Rīgas vārda etimoloģiju no lat. *rigare* u. c.).

Bet *vendi,* lai gan ne bieži, vietvārdos ir atrodami, piemēram, *vendiņi* z Jēkabniekos, E II, 73.[317] «Wending» z Platonē, Pl II, 426 un Šķibē, Pl II, 439: «Wending» Siguldas muižā 1638. g. revīzijā (VAR 246), «Wendel» z Bebrenē, Pl II, 282, Rubinu pagastā, Pl II, 304; vendeļi z Aknīstē un Susējā. *Vendelis,* kaut tam ir arī nozīme 'raudulīgs cilvēks' (ME IV, 536. lpp.; vāciski *Wendel* nozīmē «Federspirale» — vietvārdam maz piemērota nozīme), var būt atvasinājums no etnonīma.

Domā, ka no etnonīma cēlies vāciskais Cēsu nosaukums *Wenden.* J. Mikola gan šo vārdu saista ar somu personvārdu *Vento,* un M. Fasmers[318] rezolūti spriež, ka Wenden 'Cēsis' «hat mit den Wenedi, nhd. Wenden als Bezeichnung eines slavischen Stammes nichts zu tun». Ka uzvarētāji kādu vietu nosauc bēgļu saujiņas vārdā, kas tuvumā dzīvo, ir laikam notikums bez paralēlēm vēsturē. Bet vendi vācu pasākumus atbalstīja, un tāpēc var būt, ka *Wenden* tiešām nozīmē vendus.

Arheologi vendu jautājumam līdz šim pievērsušies tikai garām ejot. Vendu kapi vēl nav atrasti.[319] Ja vendi varēja apmesties uz Senā kalna, t. i., tagadējā Komunāru laukuma vietā,[319a] tad tie gan nebūs skaitāmi ne tūkstošos, ne lielos simtos. Ja sākotnēji tie arī bija slavi, tad, nonākot Vidzemē, tiem vajadzēja būt jau stipri baltizētiem, jo, kā norādīts, tie bija dzīvojuši ne vien pie Rīgas un Kursā, bet arī Prūsijā. Nav precīzi nosacīta arī vendu dzīves vieta. Visdrīzāk tā bijusi Āraišos,[320] bet gluži droši tas nav, jo, kā minēts, tur ir konstatējami arī zemgaļi un, protams, latgaļi.[321] Vai arī 15. gs., kad Lanuā brauca no Rīgas gar Cēsīm uz Narvu un pa ceļam sastapa zemgaļus, vendi Āraišos vairs nedzīvoja?

2. VIDZEMES GUDI

Grūti nosacīt, ko nozīmē nedaudzos Vidzemes vietvārdos minētie gudi. Lietuvji par gudiem sauc baltkrievus.[322] Arī latviešu valodā, gan tikai gar Daugavu, *gudi* vai *gudiņi* apzīmē baltkrievus, vismaz kā plostniekus (sk. ME I, 675 un EH I, 415). 1638. g. revīzijas dokumenti Vidzemē atzīmē vienu pašu baltkrievu (Burtniekos, VAR 564), un vārdu guds var arī citādi saprast.

Lietuvju valodā ir adjektīvs *gudas* 'искусный, опытный', un senāk šāds adjektīvs var būt bijis arī latviešu valodā, jo tagadējā *gudancis* z Ģeros, E I, 32 vietā 1638. g. rakstīts Gudh Hansz ar piezīmi «ein alter Kerl» (VAR 758). Šeit Gudh varētu būt adjektīvs ar nozīmi 'gudrs' vai tml.[323] Gude (wüstes Cehmot) ir bijis Lēdurgā (VAR 180). Bet Lvv. I, 1, 340. lpp. dota rinda vietvārdu ar sakni *gūd-,* kas ar etnonīmu nav saistāmi.

K. Būga domāja, ka baltkrievi par gudiem saukti tāpēc, ka bijuši gotu varā.[324] Tā domā arī E. Frenkelis, pie kam *d* gaidāmā *t* vietā radies prūšu vārda g u d d e 'Busch, Wald' ietekmē.[325] P. Kušners turpretim spriež, ka par gudiem saukušies lietuvji, kamēr dzīvojuši tag. Baltkrievijā. Lietuvā tiem etnonīma lomā ieviesies tagadējais nosaukums, bet par gudiem saukti Baltkrievijas iedzīvotāji — ir palikušie lietuvji, ir jaunienākušie baltkrievi.[326] R. Grīnblats rakstā «К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов»[327] konstatē, ka nosaukums «gudi» sastopams arī Baltkrievijā, pie kam lietuvji tā saucot baltkrievus un baltkrievi lietuvjus tais vietās, kur kādreiz dzīvojuši jātvingi, kāpēc gudi laikam vispirms nozīmējuši jātvingus. R. Ekbloms domā, ka *guds* nozīmējis gotlandieti (zviedru *gute*);

---

316 A. Bīlenšteins pierāda vendus par latviešiem ar to, ka latvieši tos draudzīgi uzņēmuši (Die Grenzen. 345. lpp.). Indriķa hronika liecina drīzāk pretējo: vendu pieķeršanās vāciešiem liek domāt, ka latgaļi vendiem nav bijuši labvēlīgi.

317 K. Kasparsons FBR, XIX, 192. lpp. norāda, ka turpat ir arī *cēsi.* Vai tas nozīmētu, ka turienes vendi ienākuši no Vidzemes?

318 M. V a s m e r. REW, I. 182. lpp.

319 Pēc E. un R. Šnores domām, vendus apliecinot pie Cēsu stacijas 1888. g. atklātie kapi. Par izrakumiem tur skat. E. K i w u l l. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. — Mitteilungen, aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, XXI, 1, 1.—29. lpp.

319a L. Arbuzovs un A. Bauers Seno kalnu meklē tag. Imanta Sudmaļa un Sarkanās gvardes ielu rajonā. — Heinrichs Livländische Chronik. Hannover, 1955, 22. lpp., 6. piez.

320 Lvv I, 1, 69. lpp.

321 Dažādo baltvācu autoru diskusiju par Āraišiem un Veccēsu vietu atreferē C. L ö w i s o f M e n a r. Schloss Wenden vor 200 Jahren. — Sb. Rig., 1889, 77.—78. lpp.; sal. arī P. B a e r e n t. Nochmals die Frage: Wo lag die Burg Alt-Wenden. — Turpat, 1904, 231.—237. lpp.

322 Kā daudziem etnonīmiem, arī šim ir citas nozīmes: citas izloksnes runātājs (Lietuvių kalbos žodynas, III. Vilnius, 1956, 692. lpp.), nelietuvis (J. Rītera vārdn.). Tās ir jaunākas, radušās galvenokārt kapitālisma laikā, kad tautu draudzības idejas bija svešas un citu tautu nosaukumi tika lietoti pat kā lamu vārdi. Etniskajā vēsturē šīs nozīmes var neievērot.

323 V. Dambe sastata vārdu *guds* ar kr. dial. гудить 'tadeln, verleumden' u. c. (REW, s. v.). Taču slavu *u* skaņai tā pati skaņa baltu valodās atbilst tikai jaunos aizguvumos. Parasti slavu *u* skaņa radusies no *au,* un šai virzienā vispirms meklējami arī kr. гудить rada vārdi baltu valodās.

324 K. B ū g a. KiS. 67. un 75. lpp.

325 E. F r ā n k e l. LEW. 174. lpp.

326 П. Н. Кушнер-Кнышев. Этнические территории. 146. lpp.

327 Труды Прибалтийской экспедиции, I. 523. u. s. lpp.

senprūšu valodā vārda g u d d e 'krūmi' nemaz neesot bijis, to radījis Elbingas vārdnīcas sastādītājs no salikteņa *gud(de)wobalne 'mežābele', kur pirmajā daļā esot etnonīms tāpat kā latv. vārdā krievābols.[328] Šai asprātīgajā skaidrojumā nav ievērots, ka bija arī senprūšu novads, kas latinizētā veidā rakstīts *Pogesania,* bet kas latviski skanētu *Pagude.*[329] Šeit *gud-* nevar nozīmēt etnonīmu, jo, vienkārt, šādi salikteņi (pa + tautas nosaukums) nav parasti un, otrkārt, novads ir Prūsijas vidū, kur tam kaimiņos nekādi «gudi» nevarēja dzīvot. Tāpēc senprūšu valodā vārds *gudde*[330] būs bijis un, piemēram, gudiņi arī Latvijā dažā vietā varētu nozīmēt 'krūmiņi'. Vietvārdi no saknes gud- ir labi reprezentēti Lietuvā;[331] zināms skaits to ir arī Kurzemē. Vidzemē turpretim bez jau minētajiem *gudiņi* z ir vienīgi Ikšķilē, E I, 39. Tā kā šī vieta ir pie Daugavas, pa kuru gāja baltkrievu vadītie plosti, tad jādomā, ka vietvārdiem bijusi nozīme 'baltkrievs'.

3. KO NOZĪMĒ «SLAVI» VIDZEMES VIETVĀRDOS?

Grūti nepamanīt, ka tieši Vidzemē ir rinda vietvārdu, kuros atrodams elements *slav-*. Šis fakts uzmanību piesaista sevišķi tāpēc, ka latviešu valodā *slavi* kā valodu un tautu grupas nosaukums ir tikai zinātnes termins, kas ikdienā reti lietojams un vietvārdos nav gaidāms. Tādi vietvārdi ir *slavašas* z Kraukļos, E I, 15 (VAR 1185: Schlawas), *slaviešas* z Priekuļos, E I, 25, *slavieši* z Koknesē, E I, 45 (VAR 1062: Schlawistan), Saikavā, E I, 27 un Alsviķī, E I, 65, *slaveļi* z Līgatnē, E I, 46 (VAR 244: Slawel), *slaušeni* («slavišani») z Skrīveros, E I, 60, *slavēka* z Raunā, E I, 26, *slavēkas* z Vaivē, E I, 31, Straupē, E I, 106 un Līgatnē, E I, 46 (VAR 242: Slawek), *slaviecēni* z Mārcienā, E I, 21 (VAR 1132: Schlawischen), *slavēcēns* z Burtniekos, E I, 90 (VAR 557: Schlawetschann), *slaveks* z Pālē, E I, 100 (VAR 369: Slawisch), *slavītes* z Vecpiebalgā, E I, 24 (VAR 1286: Slawit Dorff) un Adulienā, E I, 65, *slavīte* z Veselavā, E I, 32. 1638. g. revīzijā reģistrētas vēl šādas vietas: Slawecken land — Ikšķiles nov. Turkalnes muižā, VAR 103, Schlawitten Wacke — Valmieras novadā, VAR 512, Schlawell Dorff — Skujenes nov. Lodes muižā, VAR 1274, Schlawischen Bērzaunes nov. Jumurdas muižā, VAR 1084, Schlaweszchen — Mujānu novadā, VAR 538, Schlawischen — Bērzaunes nov. Jumurdas muižā, VAR 1085 un Schlawisz (wüst) — Kokneses nov. Pļaviņu muižā, VAR 1074.

Daļa šo vārdu, bez šaubām, atvasināta no saknes, ko atrodam vārdā *slava* resp. tā paralēlformā *slave* (ME III, 920. lpp.). No pārējiem dažs var būt rada ar Lietuvas vietvārdiem *Šlavančių kaimas* (sal. arī *Šlavantos, Šlavantų, Šlaveitų, Šlavenų kaimas*).[332] Ir tomēr zīmīgi, ka K. Būga, kam minētie lietuvju vietvārdi droši vien nebija sveši, nosauc daļu iepriekš minēto Latvijas vietvārdu un spriež, ka Vidzemē bijuši «slavėnai»,[333] t. i., Ilmenes jeb Novgorodas slavi (словене). Ienācēji no Novgorodas Vidzemē var būt bijuši. Uz tiem varbūt norāda *slavieši* (atvasinājums tāds pats kā *latvieši, lībieši, vācieši...*). Tas tomēr nav diezcik ticams. Vispirms, blakus tautas vārdam atsevišķu cilšu nosaukumus sveštautieši parasti nesaglabā. Franči visus vāciešus sauc par alemaniem, latvieši savā laikā nav pamanījuši starpību starp skandināviem un vāciešiem, latgaļi pazina arī tālākos Igaunijas apgabalus, bet mēs runājam vienīgi par igauņiem (tuvākās cilts vārdā saucam visu nāciju) u. tml. Ja latviešiem jau bija no kriviču cilts nosaukuma aizgūts vārds *krievi,* tad tajā varēja saukt arī Novgorodas slavus.

Tālāk jāatzīmē, ka Vidzemē ir vietvārdi, kam elements *-slav-* ir otrajā daļā: *vieslava* z Burtniekos, E I, 106, *vieslavēni* z Gatartā, E I, 12 (VAR 669), *tenclavas* z Jaunpiebalgā, E I, 23 (nc<ns), *tenslavas* z Galgauskā, E I, 71 un Vecgulbenē, E I, 73, *virslava* z Jērcēnos, E I, 74, *ramslavas* z Lubānā, E I, 19, *renclavs* z Raunā, E I, 26. Visiem šiem vārdiem pieņemamus izskaidrojumus dot nevaram. Bet *vieslavu* ir etimoloģizējis jau E. Blese[334] (no kr. Вячеслав). *Ramslavu* pirmo daļu var meklēt 13. gs. personvārdā R a m e c o (Indr. hron. XVII, 2); sal. arī *ramduoti* z Taurenē, E I, 22, *remduoti* z Drustos, E I, 10 u. c., kam otrajā daļā tas pats elements, kas 13. gs. personvārdā W a r i d o t e. Atcerēsimies uzvārdu *Varslavāns* (sal. *vārslavi* z Nirzā, E II, 179), kura pirmo daļu sastopam 13. gs. personvārdos W a r i b u l e (Indr. hron. XVII, 2, 13), W a r i d o t e (XII, 6), W a r i g r i b b e (XXIII, 5). Tātad vismaz daļā minēto vietvārdu slēpjas seni personvārdi ar slavu valodās vēl mūsu dienās populāro elementu *-slav-* otrajā daļā, piemēram, *Boļeslavs, Staņislavs, Vjačeslavs, Vladislavs* u. c.

Laikam jau indoeiropieši ir darinājuši personu vārdus, savienojot divas saknes, piemēram, grieķu *Hipo-krats,* krievu *Vladi-mirs,* lietuvju *Svidri-gailis,* vācu *Zig-frīds* u. c. 13. gs. tādi personvārdi bija arī Latvijā. Elements *-slav-* tomēr nav baltisks, bet slavisks,[335] latviešu valodā ienests tāpat kā senprūšu valodā. Ne velti vairums šāda tipa vārdu atrodams latgaļu teritorijā, kuriem bija cieši sakari ar krieviem un austrumslavu ciltīm.

Divsakņu personvārdi ikdienas lietošanai bija pārāk gari, īpaši ja tos lietoja paplašinātus ar pamazināmajiem piedēkļiem. Radās t. s. īsformas, kas ir vairāku tipu. Mūsu sakarā jāatzīmē tās, kas rodas no pilnā vārda otrās daļas ar pamazināmo piedēkli. Krievu valodā no vārdiem ar *-slav-* vēl mūsu dienās lieto īsformu *Slav-ka.* Tās izskaņa *-ka* palīdz saprast arī mūsu vietvārdus.

Vairāki vietvārdi beidzas ar *-ēka.* Ir gan vietvārds *mežēkas* z Morē, E I, 52, kur *ēka* varētu būt 'ēka, t. i., celtne' (Lvv I, 1, 252. lpp.). Bet citus vārdus kā salikteņus grūti uztvert, piemēram,

[328] R. E k b l o m. Balt. *gudas* und schw. *gute* «Gotländer». — RKr J. Endzelīnam, 91. u. s. lpp.
[329] J. E n d z e l ī n s. Senprūšu valoda. 7. lpp.
[330] Turpat, 182. lpp.
[331] LTSR adm.-ter. suskirstymas. 712.—714. lpp.; Lvv I, 1, 836. lpp.
[332] LTSR adm.-ter. suskirstymas. 959. lpp.
[333] Tiž, I. 376. lpp.
[334] E. B l e s e. Latv. pv. un uzv. 273. lpp.
[335] Sal. E. T r a u t m a n n. PN. 95., 150., 191. u. c. lpp.

lepēka z Launkalnē, Ē I, 8, *ģevēkas* z Cēsīs, Ē I, 9, *biezēkas* z Dzērbenē, E I, 11 (sal. uzv. *Bieziņš*). Šī izskaņa būs arī 13. gs. personvārdiem Rameco (*Ramēka), Vardeke, Veszeke u. c. Mūsdienās izskaņai *-ēks* ir nievīga nokrāsa.[336] Personvārdiem tā nebūtu visai piemērota. Bet krievu ietekmei visbrīvākais ceļš bija līdz 13. gs., t. i., senā pagātnē, un slavu valodās arī mūsu dienās pamazināmais piedēklis *-k-* ir bez nievīguma nokrāsas. Tāpēc var domāt, ka savā laikā arī vārdiem Ramēka, Slavēka u. c. nekādas nievīguma pieskaņas nebija.

Kā rāda minētie *vārslavi* un *ramslavi*, kur slaviskais *-slav-* pievienots neslaviskai saknei, personvārdi ar *-slav-* ir bijuši populāri. Laikam tas izskaidrojams nevis ar lielu ieceļotāju skaitu no kriviču un sloveņu zemēm, bet ar feodālisma attīstību Latvijā, kas notika slavu ietekmē. Šejienes topošie feodāļi centās nostiprināt savu varu un autoritāti, tāpēc precēja sievas nevis no savas tautības vienkāršajiem ļaudīm, bet citu feodāļu meitas. Tā tika ienesti sveši personvārdi. Kuršu valdniekam ir lībisks vārds Lamekins, lībiešu virsaitim — latvisks (vai kursisks) Dabrelis u. tml. Šis fakts sen saista pētnieku uzmanību, bet nav pilnīgi noskaidrots. Varbūt, ka minētās personas cēlušās no tautības, kuras personvārdā saucas. Dabiskāk ir domāt, ka kuršu valdnieks bija kursis, lībiešu — lībietis utt., tikai saucās svešos vārdos. Vispirms svešie personvārdi ieviesās «augstākajās aprindās», bet, tā kā šķiru pretišķības vēl nebija sevišķi asas, arī vienkāršie ļaudis varbūt sekoja labiešu paraugam.

Ne katrs vietvārds ar slavisko personvārda elementu slav- tātad norāda uz ienācējiem slaviem. Vai ir bijuši arī citi no slaviem aizgūti divsakņu personvārdi, tas vēl jāpēti.

4. KRIEVI

Latviešu senču, latgaļu sakari ar austrumslaviem sākās m. ē. I g. t., kad austrumslavi apmetās tagadējās dzīves vietās. Latviešu un krievu sakaru jautājumā jau ir zināma literatūra,[337] kur skartas arī etniskās vēstures un etnoģenēzes problēmas, taču jautājums joprojām prasa jaunus, padziļinātus pētījumus. Lai jautājuma risinājumu, cik šā raksta ietvaros iespējams, virzītu uz priekšu, apstāsimies pie nelielas, bet maz apskatītas materiāla daļas — Vidzemes krieviskajiem vietvārdiem, ko dažreiz varēs saistīt ar vēstures faktiem.

Slavu valodu tuvās radniecības dēļ dažkārt nav viegli nosacīt, vai vietvārda pamatā ir krievu, baltkrievu vai poļu vārdi. Pēdējie zināmā skaitā sastopami muižu nosaukumos, piemēram, *zelgauska* (jaunāka forma: *zelgava*) Grostonā, E I, 33 (no īpašnieka uzvārda Sollgofzky, VAR 1112), *galgauska* E I, 71 (Golgofzky, VAR 1205), *rucka* Vaivē, E I, 31 (īpašnieks Rutzky, VAR 486) un daži citi. Tā kā Vidzemē bija poļu laikmets, šie fakti saprotami. Daži šādi vietvārdi var būt krievu cilmes, piemēram, *veselauska* Veselavā, E I, 32 (sal. kr. uzvārdu Веселовский). Kā norādīts, muižu nosaukumiem latviešu etniskajā vēsturē ir maza nozīme.

Svarīgi turpretim būt skaidrībā par lietām, ko dod vietvārdos bagātīgi atrodamie etnonīmi. No kriviču cilts nosaukuma aizgūto vārdu *krievi* (sk. ME II, 285) latvieši no seniem laikiem lieto visas krievu tautas apzīmēšanai. Vidzemes vietvārdos tas sastopams sevišķi bieži, varbūt vairāk nekā jebkurš etnonīms, varbūt vairāk arī nekā pārējie etnonīmi kopā. Dažos novados, piemēram, Nītaurē, tas atrodams pat vairākkārt. Jau tas vien ļauj domāt, ka vidzemnieku sakari ar krieviem bijuši sevišķi cieši.

Būtu tomēr maldīgi domāt, ka katrs gadījums, kur vietvārdi daudzina krievus, norādītu uz Vidzemē apmetušamies krieviem. Tā kā Vidzemē ir arī citi krievu cilmes vietvārdi, varētu nonākt pie aplama secinājuma, it kā krievi būtu Vidzemi kolonizējuši. Īstenībā vēsture tāda fakta nepazīst, un lielais skaits vietvārdu, kas darināti no etnonīma *krievi*, ir radies ne vien ilgā laikā, bet bieži arī bez sakara ar tādiem ienācējiem, kas apmetušies uz dzīvi. Pirmkārt, etnonīms bieži sastopams neapdzīvotu vietu nosaukumos. Otrkārt, zīmīgs ir šo vietvārdu izvietojums. Atzīmējot izlokšņu kartē nosaukumus, kuros ietilpst *krievi*, iegūstam negaidītu ainu: *krievi, krieviņi, krievinieki, krievu kalni, lejas, upes utt.* izvietojas gandrīz vienmērīgi pa visu Vidzemi. Tikai divās trijās vietās ir 5—6 novadus lieli apgabali, kur krievu vārds nav sastopams. Tāds apvidus, piemēram, ir gar pašu Vidzemes jūrmalu, sākot no Ainažiem līdz Duntei. Taču šie jūrmalieši ir ne vien vistālāk no krievu teritorijas, bet arī nomaļus no lielajiem ceļiem.

Krievu nosaukums vietvārdos ir ļoti izplatīts arī pārējā Latvijas PSR teritorijā, pat Kursā, kas ir vistālāk no Krievijas. Tāpēc šiem vietvārdiem vismaz pa daļai pamatā būs īslaicīgas krievu apmetnes, kas palikušas tautas atmiņā. Tādas radās sevišķi karu laikos. Tā kā vēsturei zināmi vairāki kari, kad krievu karavīri cīnījās Latvijas republikas teritorijā, kļūst saprotams arī lielais vietvārdu skaits, kas daudzina krievus. Protams, daļa no tiem radusies arī sakarā ar ieceļotājiem no Krievijas, pie kam Bauskas apkārtnē kādreiz dzīvojošo «krieviņu» piemērs rāda, ka dažos gadījumos par krieviem vai krieviniekiem var būt saukti arī no Krievijas ienākuši nekrievi. Dažkārt, sk. ME 1. c., vārds *krievs* var arī nebūt etnonīms. Noskaidrot, kad un kā radies katrs vietvārds, varēs tikai tad, kad būs savākti vēstures avotos atrodamie vietvārdi un vismaz daļai vietvārdu būs zināms, cik tālā pagātnē sniedzas to sākumi.

Krievi paši sevi sauc etnonīmā, kas atvasināts no saknes *rus-* (русский, Русь). Arī starp Vidzemes vietu nosaukumiem ir līdzīgi vārdi, piem., *rusuļi* z Kalsnavā, E I, 14 un Mārcienā, E I, 21, *rusuļu kruogs* Sāvienā, E I, 28, *rusava* z Ropažos, E I, 57. Vai starp šiem vārdiem ir arī kāds, kas aizgūts no etnonīma, varētu nosacīt, zinot vārdu vēsturi, jo sakne *rus-* ir arī tīri latviskiem vārdiem (sal. *rusenis, rusināt* ME III, 563. lpp.). Tāpat *rūsiņi* z Jumurdā, E I, 13, Vestienā, E I, 33, *rūsiņa kalns* Jumurdā, *rūsenis* z Bauņos, E I, 89, ko K. Būga[338] laikam pareizi saista ar Indr. hron. (XII, 6 u. c.) minēto Russinus (de castro Sotecle), var būt skaidrojami gan no krievu, gan latv. valodas.[339]

[336] La. gr. 361. lpp. To norādīja arī V. Dambe.

[337] Piem., R. Pelše. Latviešu un krievu kultūras sakari. Rīgā, 1951.

[338] Tiž, I. 390. lpp.

[339] Sal. E. Blese. Latv. pv. un uzv. 237. lpp.

Turpretim vietvārdi *venelis* z Ģeros, E I, 92, Skaņkalnē, E I, 105, tāpat jau minētais tautetimoloģiski sagrozītais *vienvirs* z Rencēnos, E I, 102 un Bauņos, E I, 89 un laikam arī *venezis* z Smiltenē, E I, 83 būs cēlušies no igauniskā krievu nosaukuma *vene, venelane*. Šo vietvārdu nozīme norāda uz krieviem, bet pēc valodas tie ir igauniski, tāpēc nosacīt, pie kādas tautības piederējuši šo vietu pirmie apdzīvotāji, ir diezgan grūti.

Tālāk jāatzīmē krievu personvārdi Vidzemes vietvārdos. Jādomā, ka šeit apskatāmie krievu personvārdi latviešos bija mazāk ieviesušies nekā jau apskatītie salikteņi ar -slav- un tajos nosauktajās vietās ar lielāku drošību meklējami krievu tautības ienācēji.

Visvairāk sastopams mājvārdos ir krievu personvārda Савелий latviskojums: z *savieļa* Raunā, E I, 26, *savēļas* Nītaurē, E I, 52, *saveļi* («saviļi») Ulbrokā, E I, 63, *seveļi* Ilzenē, E I, 74, *saveļa* Burtniekos, E I, 90 un *savēlis* Jaunvālē, E I, 86.

No vārda Иван cēlušies *ivāni* Vecpiebalgā, E I, 24, Ērgļos, E I, 11 un citur (sk. Lvv I, 1, 372. lpp.), tāpat arī *ivani* Kraukļos un citur (turpat, 386. lpp.).[340] Šo vārdu cilmi paskaidroja jau K. Būga. 1638. g. revīzija Ifuan'u mājas atzīmē Vietalvā, VAR 1088, Kalsnavā, VAR 1091, 1095, Mārsnēnos, VAR 1132, Lizumā, VAR 1203, Galgauskā, VAR 1206. Iwan'u mājas bijušas Lielstraupē, VAR 420, Taurenē, VAR 900.

No personvārda Борис cēlušies mājvārdi *barisi* Jumurdā, E I, 13, Trikātā, E I, 85, Vietalvā, E I, 33, *bariši* Aizkrauklē, E I, 34 un Skrīveros, E I, 60, sk. Lvv I, 1, 86. lpp.

Starp krieviskajiem vietvārdiem jāatzīmē *smeni* (ar šauru e!) Grostonā, E I, 13, *smeni* (ar šauru e!) Praulienā, E I, 23, *smens* Ādažos, E I, 36. Tie norāda uz dzimtlaikos iemainītiem zemniekiem.[341]

Stopiņos (Ulbrokā) krieviskas cilmes vietvārdu ir vairāk: *saveļi, šeluhina, sazuoni* («Sazanovs»), *triška* jeb trifani (E I). Šeit bijusi Borisa Šeluhina ādu manufaktūra,[342] kur bija nodarbināts samērā liels skaits krievu strādnieku.

F. Keislers 1896. g. norādīja, ka viņam stāstījis bibliotekārs C. Feterleins (Vetterlein), kas bijis labi pazīstams ar grāfa Šeremetjeva dzimtu, ka ap Nīštates pamiera līguma laiku (1721. g.) Piebalgā nometināts liels pulks krievu dzimtļaužu no Jaroslavļas guberņas, Keislers ar to centās izskaidrot piebaldzēnu antropoloģisko tipu, atšķirīgo tērpu, nodarbošanos ar amatiem un tirdzniecību.[343] No šejienes vēlāk literatūrā ieviesusies leģenda par Šeremetjeva gvardiem, kas te nometināti. Pārbaudot saglabājušās dvēseļu revīzijas no 1731., 1734., 1795., 1811., 1826., 1834., 1842., 1850. u. c. gadiem,[344] nav izdevies atrast norādījumus, kas apstiprinātu šā stāsta patiesību. Ir gan daži krieviski uzvārdi (piemēram, 1834. g., Peter Sidars, Pawul Wassil, Atte Medwedd[345]), bet tie neliecina par plašāku krievu ieplūdumu. 1826. g. uzrādītas dažas krievu tautības amatpersonas: pārvaldnieks Alabuschew, grāmatvedis Melnikow,[346] bet arī tām nevarēja būt ietekmes Piebalgas etniskā sastāva izveidošanā. Lielāka nozīme būs bijusi lībiešiem (sk. 1. att.),[347] varbūt arī zviedriem, jo Piebalgā bijis samērā daudz zviedrisku uzvārdu: Svensons, Larsons, Silvers, Nikloss.[348]

Cēsīs bijusi krievu baznīciņa, ko 1582. g. atzīmē Lietuvas metrika.[349] To apmeklējuši iebraukušie krievu tirgotāji. Jādomā, nelielā skaitā Cēsīs būs bijuši arī pastāvīgi krievu tautības iedzīvotāji. Koknesē 1599. g. bijušas divas krievu baznīcas.[350] Sena krievu kolonija, krievu ciems un krievu tirgotāju apmetne bijusi Rīgā. Te krievu skaits sevišķi palielinās 18. gs. 1779. g. uzcelta Sv. Trīsvienības baznīca Klīversalā krievu strūdzinieku vajadzībām.[351]

Zināms skaits krievu cilmes vietvārdu ir izklaidu Kokneses apkārtnē, kur ir arī vietvārdi no etnonīma *krievi*. Kā zināms, 13. gs. Koknesē bija krievu kņaziste, bet pēc vāciešu iebrukuma kņazs un karadraudze Koknesi atstāja. Tāpēc minētie vietvārdi var būt cēlušies vēlākos laikos.

Jaunraunā ir vietvārdi jērilla (jeb jērila) un jerillas nuodievs. K. Būga[352] sprieda, ka šeit bijusi krievu apmetne jau pirms kristīgās ticības pieņemšanas, jo šo vietvārdu pamatā esot dievība ярило. Vēlāk noskaidrots, ka tādas dievības krieviem nav bijis, tā saukts tikai kāds vasaras saulgriežu atribūts.[353] Šāda tradīcija varēja saglabāties arī pēc kristīgās ticības ieviešanas, tāpēc minētie vietvārdi nav jāattiecina uz tik senu pagātni. Nevar droši izsacīties par Valmieras vārdu. Tā otra daļa ir drīzāk slaviska nekā ģermāniska (Владимир senākā forma bijusi Владимѣрь[354]).

Pārējo krieviskas cilmes vietvārdu nav daudz. Par krievu skaitu Vidzemē 1638. g. revīzijas laika skat. tabulu pielikumā. Krievi bieži reģistrēti mājās ar latviskiem nosaukumiem un ienākuši īsā laika sprīdī.

1792. g. tautas skaitīšanas dati uzrāda samērā daudz krievu Rīgā un Rīgas patrimoniālapgabalā. Citur Vidzemē krievi atzīmēti tikai pilsētās: Cēsīs — 12, Valmierā — 6, Limbažos — 15, Valkā — 15.

Zināma ietekme tautas celtniecībā un amatniecībā bijusi krievu amatniekiem,[355] par kuriem sniedz ziņas O. Hūns, K. Broce un citi autori. Pa lielākai daļai tie bijuši ceļojoši amatnieki, un Vidzemes etniskā sastāva veidošanā tiem maza nozīme.

---

[340] K. Būga. Tiž, I. 394. lpp.

[341] A. Jansons. Gulbenes rajona toponīmikas jautājumi. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962., 203. lpp.

[342] J. Jenšs. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. Rīgā, 1951., 88. lpp.

[343] Fr. Keussler. Zur Geographie Alt-Livlands. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, XVI, 1, 333. lpp.; par iecelotājiem no Jaroslavļas guberņas 1795. g. Rīgā skat. arī RPCA 21. f., 1291. l., 188. lp.

[344] LVCA 7348. f., 1. apr., 19. l.; 199. f., 1. apr., 338., 339., 340., 341., 1.

[345] LVCA 199. f., 1. apr., 340. l., 178., 199., 205. lp.

[346] Turpat, 338. l., 322. lp.

[347] Sal. arī K. E. Napiersky. Flüchtige Bemerkungen über die Letten im Neu-Pebalgschen Kirchspiel. Rigasche Stadtblätter, 1893, 160. lpp.

[348] R. Zariņš. Piebalga. — Latvju raksti, II, 3. lpp.

[349] ЦГАДА Литовская метрика, 389. f., 1582. g., 574. l., 57. a. lp.

[350] LKV, XI. 22169. sl.

[351] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 170. lapa.

[352] Tiž, I. 394. lpp.

[353] M. Vasmer. REW, III s. v.

[354] Turpat, I s. v.

[355] I. Leinasare. Vidzemes lauku kalēji klausu saimniecības sairuma un kapitālisma nostiprināšanās posmā. LPSR ZA Vēstis, 1960., 10., 34. lpp.

Krievu tautības ienācēji Vidzemē ir bijuši visos vēstures posmos. Arī tās nedaudzās liecības, kas šeit apskatītas, liecina, ka krievu nozīme Vidzemes etniskajā vēsturē bijusi ievērojama.

SECINĀJUMI

1. Vidzemes etniskā vēsture ir latviešu etniskās vēstures integrāla daļa. Arī Vidzemes etniskās vēstures jautājumi jāpētī kompleksā veidā, balstoties uz saskanīgām antropoloģijas, arheoloģijas, vēstures, valodniecības, etnogrāfijas un folkloristikas liecībām. Daudzu Vidzemes etniskās vēstures jautājumu pētīšana ir tikai sākuma stadijās, tāpēc galīgas atbildes uz tiem vēl nav iespējamas. Tās radīsies turpmāk. Padomju Savienībā valdošā tautu draudzības ideoloģija un buržuāziskā nacionālisma trūkums labvēlīgi ietekmē etniskos pētījumus.

2. Vidzeme ir apdzīvota, sākot no vidējā akmens laikmeta. Tās pirmiedzīvotāju etniskā piederība nezināma. Daži somugru un baltu valodu vārdi, kas varētu būt aizgūti no minēto pirmiedzīvotāju valodas, šķiet, ļauj domāt, ka visagrākie Baltijas un tamlīdz arī Vidzemes iedzīvotāji ir ieplūduši vēlākajos ienācējos, vispirmā kārtā somugros.

3. Jaunajā akmens laikmetā Vidzemē vieni pēc otriem ienāk somugri un balti. Pirmie konstatējami somugri. Tā kā turpmāk latviešos ieplūst somugriskie lībieši, tad latviešu valodā senās (II g. t. pirms m. ē.) somugru ietekmes grūti nošķiramas no jaunākām. Varētu būt, ka latviešu valodā ir saglabājies senais Baltijas somugru nosaukums *sāmi,* kura sakaru ar etnonīmu *somi* vai vismaz senumu atzīst daudzi valodnieki: K. Būga, M. Fasmers, E. Blese, P. Šmits, J. Mikola.

4. Iespējams, ka uz Vidzemes un vispār Baltijas somugriem attiecas Tacita ziņas par fenniem, bet rakstnieka rīcībā ir bijuši tikai ģermāņu nostāsti par fenniem, un šos nostāstus autors nav vienkārši atstāstījis, bet izmantojis saviem literārajiem nolūkiem.

5. Jaunā akmens laikmeta beigās Vidzemē parādās balti. Somugru valodās aizgūtie vārdi liecina, ka balti, Vidzemē nākdami saskarē ar Baltijas somugriem (sāmiem), ir runājuši baltu, nevis hipotetisko baltoslavu valodu.

6. Ilgstošā mierīgā baltu un sāmu kopdzīvē notikusi abu etnisko grupu saplūšana. Vidzeme pieder pie tiem Baltijas apgabaliem, kur uzvarējusi sāmu valoda. Tā kā Baltijas somugru valodās senu baltismu ir daudz un starp tiem ir arī miesas daļu un dabas parādību nosaukumi, kas ieviesušies somugru vārdu vietā, Vidzemē ienākušo baltu nebūs bijis mazāk kā sāmu. Ja pārtautošanās gājusi sāmu virzienā un ne otrādi, tad tas visdrīzāk izskaidrojams ar somugru skaita vēlāku papildināšanos.

7. Bronzas laikmetā, kad Vidzeme visumā jau bija sāmiska, liela un ilgstoša baltu apmetne bijusi Salaspils Reznēs. Jautājums, vai šeit nav bijusi rietumbaltu kolonija, kā varēja domāt pēc arheologu agrākajiem spriedumiem, saskaņā ar jaunākajiem pētījumiem jāatstāj atklāts. Arī senprūšu valodas pēdu, kuru Kurzemē daudz, Vidzemē ir mazāk.

8. Turpmākā attīstībā sāmi izveido vairākas etniskas vienības. Vidzemē no tām jāatzīmē vispirms lībieši. 13. gs. tie vēl apdzīvo 40—60 km platu teritoriju gar jūrmalu. 19. gs. to eksistence Vidzemē izbeidzas. Latviešu valodā konstatējama lībiešu ietekme.

9. Sāmisko vietvārdu karte rāda, ka senāk daudzos Vidzemes apvidos sāmiskais elements bijis stiprs. Jautājums, cik tālu sniegušies lībieši pāri viņu mums zināmajai teritorijai, jāatstāj atklāts. Vismaz gar Igaunijas PSR robežu daļā Vidzemes ir dzīvojuši igauņi, kas kā ienācēji apliecināti arī citur. Iespējams, ka Vidzemē ir bijušas arī tādas sāmu etniskās vienības, kas mūsu dienās vairs nav zināmas.

10. Vidzemnieku pārlatvināšana sākusies ap m. ē. sākumu un nobeigusies 19. gs. Tās iemesls ir latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu un lietuvju ienācēji Vidzemē. Zināma nozīme lībiešu pārlatvināšanā ir vācu muižniekiem un mācītājiem, kas atsevišķos gadījumos lietojuši arī spaidus.

11. Par Vidzemē ienākušajiem lietuvjiem liecina vietvārdi. Lietuvji nonāk Vidzemē kā karavīri vai gūstekņi sirojumu karos, bet dzimtlaikos kā bēgļi vai pirkti ļaudis. Dažkārt grūti izšķirt, vai ienācēji ir Lietuvas (vai Latgales) lietuvji, vai arī pierobežā lituanizētie sēļi.

12. Kurši 13. gs. ir jau apliecināti dažās vietās Vidzemes lībiešu teritorijā. Kuršu valodas pēdas ļauj domāt, ka viņi te parādījušies agrāk nekā latgaļi (J. Endzelīns). Pārējā Vidzemē vietvārdos samērā labi reprezentēts kuršu etnonīms. Tā kā kursiski vietvārdi ir gandrīz visā Latvijā un kursismi ir arī latviešu literārajā valodā, kurši jāuzskata par stipri izplatījušos tautību.

13. Par zemgaļiem Vidzemē ir maz drošu ziņu. Valodniecība ļauj tos konstatēt Svētciemā, Liepkalnē, Āraišos. Pēdējā vieta, domājams, ir tā pati, kur tos atradis Ž. de Lanuā 15. gs. sākumā. M. ē. sākumā Vidzemē ir konstatēti balti, ko agrāk atzina par zemgaļiem, bet ko jaunāko laiku arheoloģija tuvāk nenosaka. Šie domājamie zemgaļi pa daļai ieplūduši latgaļos.

14. Dialektoloģija ļauj Vidzemē nodalīt veselu apgabalu, kur, pēc sēliskās kāpjošās intonācijas spriežot, sēļi bijuši vairākumā. Mazākā skaitā sēļi būs bijuši arī citur. Galīgai šās atziņas pierādīšanai nepieciešami detalizēti arheoloģiski pētījumi, jo raksta autoru izmantotās ziņas ļauj domāt, ka sēļi šeit apmetušies jau m. ē. I g. t. sākumā.

15. Nozīmīgākā baltu tautība Vidzemē bijusi latgaļi. Jau līdz 13. gs. latgaļos ir ieplūdušas ne vien sāmu ciltis, bet, šķiet, arī zināms skaits sēļu un domājamo zemgaļu. Divējādais latgaļu nosaukums liek izvirzīt jautājumu, vai latgaļos nav saplūdušas divas sākotnējas ciltis. Latgaļu attīstību veicinājuši krievu resp. (agrākos laikos) austrumslavu ietekme.

16. Agrāk stipri pasvītrotā ģermāņu nozīme latviešu etniskajā vēsturē jāatzīst par pārspīlētu. Arī visai rūpīgie meklējumi ļauj domāt tikai par nelielu skandināvu skaitu, kas apmetušies Vidzemē uz dzīvi.

17. Slavu nozīme latviešu etniskajā vēsturē vēl nepilnīgi izpētīta. Iespējams, ka Indriķa hronikā minētie vendi bijuši rietumslavi: tā ļauj domāt latviešu

antropoloģiskās īpatnības Liepājas un sevišķi Ventspils rajonā, kā arī vietvārdi *venski, vendiņi* u. c. Dažos Vidzemes vietvārdos konstatējamie gudi ar zināmu drošību uzskatāmi par baltkrieviem. Daļa to Vidzemes vietvārdu, kas satur elementu *-slav-*, cēlušies no slavu saliktajiem personvārdiem un apliecina latgaļu tuvos sakarus ar krieviem jau pirms vācu uzkundzēšanās Latvijā. Vietvārdi, tāpat vēstures ziņas apliecina krievus (mazā mērā arī dažas citas slavu tautas, piem., poļus) Vidzemē arī vēlāk.

Autori pateicas par padomiem vēstures zinātņu doktoram M. Stepermanim, filoloģijas zinātņu kandidātēm E. Šmitei, V. Dambei, vēstures zinātņu kandidātiem E. Šnorei, T. Zeidam un visiem ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora darbiniekiem. Paldies arī K. Kurcaltam, A. Karnupam, kas lasīja vairākas redakcijas rokrakstā un palīdzēja izgatavot kartes, kā arī studentei Lilijai Līcei par procentu izskaitļošanu tabulās.

Pielikums

Sētu skaits Vidzemē 1638. gadā*

Pilsnovadi	Kvadrātkilometri	Sētu skaits uz 1 km²	Sētas			
			apdzīvotās	tukšās	kopskaits	sāmiskās
1	2	3	4	5	6	7
Allaži	290	0,37	92 (86,0%)	15 (14,0%)	107 (1,3%)	12 (11,2%)
Aloja	410	0,20	67 (82,7%)	14 (17,3%)	81 (1,0%)	8 (9,9%)
Alūksne	1745	0,22	279 (72,7%)	105 (27,3%)	384 (4,7%)	51 (13,3%)
Augstroze	385	0,38	85 (58,8%)	61 (41,2%)	146 (1,8%)	18 (12,2%)
Bērzaune	1205	0,57	579 (83,7%)	113 (16,3%)	692 (8,5%)	19 (2,7%)
Bukulti	165	0,50	70 (84,4%)	13 (15,6%)	83 (1,0%)	8 (9,6%)
Burtnieki	720	0,68	391 (79,5%)	101 (20,5%)	492 (6.0%)	8 (1,6%)
Cēsis	520	0,49	184 (73,0%)	68 (27,0%)	252 (3,1%)	29 (11,5%)
Cesvaine	810	0,39	287 (89,7%)	33 (10,3%)	320 (3,9%)	15 (4.7%)
Dole	140	0,66	90 (96,8%)	3 (3,2%)	93 (1,1%)	10 (10,8%)
Ērģeme un Lugāži	700	0,21	148 (100,0%)	—	148 (1,8%)	24 (16,2%)
Ērgļi	skat. Piebalga					
Ēvele	skat. Valmiera					
Gaujiena	735	0,31	206 (90,7%)	21 (9,3%)	227 (2,8%)	95 (41,7%)
Gulbene	1140	0,14	92 (57,2%)	69 (42,8%)	161 (2,0%)	14 (8,7%)
Ikšķile	220	0,49	100 (92,6%)	8 (7,4%)	108 (1,3%)	11 (10,2%)
Koknese ar Mazjumpravu	1460	0,31	357 (78,5%)	98 (21,5%)	455 (5,5%)	43 (9,4%)
Krimulda	525	0,51	234 (88,0%)	32 (12,0%)	266 (3,2%)	24 (9,0%)
Limbaži	780 (ar Nabi un Vainižiem)	0,50	221 (73,2%)	81 (26,8%)	302 (3,7%)	52 (17,2%)
Liepupe	150	0,91	85 (89,0%)	22 (11,0%)	107 (1,7%)	19 (14,0%)
Madliena	skat. Suntaži		173 (82,0%)	38 (18,0%)	211 (2,6%)	14 (6,6%)
Mālpils	165	0,83	122 (89,1%)	15 (10,9%)	137 (1,7%)	10 (7,3%)
Mujāni	skat. Valmiera					
Nabe	skat. Limbaži		29 (80,6%)	7 (19,4%)	36 (0,4%)	5 (13,9%)
Nītaure	315	0,37	104 (89,0%)	13 (11,0%)	117 (1,4%)	13 (11,0%)
Piebalga	561 (ar Ērgļiem un Skujeni)	0,95	250 (81,9%)	55 (19,1%)	305 (3,7)%	33 (10,8%)
Rauna	1630	0,31	365 (71,8%)	143 (28,2%)	508 (6,2%)	47 (9,3%)
Rīga	830	0,22	175 (95,1%)	9 (4,9%)	184 (2,2%)	21 (11,4%)
Ropaži	370	0,22	81 (97,6%)	2 (2,4%)	83 (1,0%)	14 (16,9%)
Rūjiena	1325	0,22	281 (97,2%)	8 (2,8%)	289 (3,5%)	86 (29,7%)
Salaspils	105	0,79	74 (89,2%)	9 (10,8%)	83 (1,0%)	8 (9,6%)
Sigulda	260	0,65	129 (76,8%)	39 (23,2%)	168 (2,0%)	28 (16,7%)
Skujene	skat. Piebalga		167 (73,0%)	62 (27,0%)	229 (2,8%)	6 (2,6%)
Straupe	405	0,81	152 (64,5%)	120 (35,5%)	272 (4,0%)	9 (2,7%)
Suntaži	780 (ar Madlienu)	0,40	97 (97,0%)	3 (3,0%)	100 (1,2%)	11 (11,0%)
Trikāta	530	0,47	127 (50,8%)	123 (49,2%)	250 (3,0%)	24 (9,6%)
Turaida	450	0,51	151 (66,3%)	77 (33,7%)	228 (2,8%)	25 (11,0%)
Vainiži	skat. Limbaži		47 (94,0%)	3 (6,0%)	50 (0,6%)	14 (28,0%)
Valmiera ar Mujāniem un Ēveli	625	0,59	348 (94,3%)	21 (5,7%)	369 (4,5%)	21 (5,7%)
Vecsalaca	580	0,14	80 (100,0%)	—	80 (1,0%)	23 (29,1%)
	Kopā		6519	1604	8123	872

* Sal. arī VAR DX—DXII lpp.

Vīriešu skaits Vidzemē

1638. g. revizijā nav uzrādīti pilsētnieki un muižu

Pilsnovadi	Kvadrātkilometri	Iedzīvotāju skaits uz km²	Pastāvīgie iedzīvotāji	Kurzemnieki	Ārnovadnieki (vidzemnieki)	Igauņi	Baltkrievi
1	2	3	4	5	6	7	8
Allaži	290	0,86	185 (73,7%)	51 (20,3%)	11 (4,4%)	2 (0,8%)	
Aloja	410	0,34	109 (78,4%)	18 (13,0%)	5 (3,6%)	3 (2,2%)	
Alūksne	1745	0,51	658 (74,6%)	39 (4,4%)	56 (6,3%)		
Augstroze	385	0,57	159 (72,3%)	35 (15,9%)	14 (6,4%)	9 (4,1%)	
Bērzaune	1205	0,87	1021 (96,6%)	3 (0,3%)	13 (1,2%)	1 (0,1%)	
Bukulti	165	0,89	124 (84,4%)	19 (12,9%)			
Burtnieki	720	1,35	874 (90,1%)	53 (5,5%)	18 (1,9%)	9 (0,9%)	2 (0,2%)
Cēsis	520	0,90	366 (78,0%)	30 (6,4%)	66 (14,1%)		
Cesvaine	810	0,55	422 (95,5%)	17 (3,8%)	3 (0,7%)		
Dole	140	1,50	183 (87,1%)	14 (6,7%)	13 (6,2%)		
Ērģeme un Lugaži	700	0,37	224 (85,5%)	16 (6,1%)	6 (2,3%)	7 (2,7%)	
Ērgļi	skat. Piebalga						
Ēvele	skat. Valmiera						
Gaujiena	735	0,65	415 (86,6%)	13 (2,7%)	39 (8,2%)	7 (1,5%)	
Gulbene	1140	0,28	216 (67,0%)	23 (7,1%)	53 (16,5%)	5 (1,6%)	
Ikšķile	220	1,82	296 (73,8%)	85 (21,2%)	20 (5,0%)		
Koknese ar Mazjumpravu	1460	0,55	579 (72,7%)	176 (22,1%)	32 (4,0%)		
Krimulda	525	1,12	345 (59,0%)	205 (35,1%)	24 (4,1%)	4, (0,7%)	
Limbaži (ar Nabi un Vainižiem)	780	0,93	431 (80,4%)	80 (14,9%)	17 (3,2%)	2 (0,4%)	
Liepupe	150	1,18	130 (73,1%)	38 (21,4%)	4 (2,2%)	2 (1,1%)	
Madliena	skat. Suntaži		211 (91,0%)	18 (7,8%)	1 (0,4%)		
Mālpils	165	1,22	182 (90,1%)	17 (8,4%)	2 (1,0%)		
Mujāni	skat. Valmiera						
Nabe	skat. Limbaži		45 (70,3%)	15 (23,4%)	2 (3,1%)		
Nītaure	315	0,56	153 (87,0%)	16 (9,1%)	2 (1,1%)	5 (2,8%)	
Piebalga ar Skujeni un Zaubi	1720	0,33	319 (93,5%)	16 (4,7%)	2 (0,6%)		
Rauna	1630	0,59	872 (91,0%)	28 (2,9%)	37 (3,9%)		
Rīga	830	0,45	331 (89,4%)	23 (6,2%)	15 (4,1%)		
Ropaži	370	0,46	111 (64,5%)	51 (29,6%)	8 (4,7%)	2 (1,2%)	
Rūjiena	1325	0,49	488 (73,5%)	74 (11,1%)	41 (6,2%)	54 (8,1%)	
Salaspils	105	1,80	114 (60,3%)	64 (33,9%)	11 (5,8%)		
Sigulda	260	1,22	260 (82,3%)	38 (12,0%)	9 (2,8%)	3 (1,0%)	
Skujene	skat. Piebalga		200 (90,9%)	12 (5,5%)	1 (0,4%)		
Straupe	405	0,91	297 (80,7%)	58 (15,8%)	6 (1,6%)	1 (0,34%)	
Suntaži ar Madlienu	780	0,58	216 (97,3%)	6 (2,7%)			
Trikāta	530	0,61	294 (91,6%)	2 (0,6%)	13 (4,0%)	5 (1,6%)	
Turaida	450	0,80	315 (87,2%)	43 (11,9%)	1 (0,6%)	2 (0,6%)	
Vainiži	skat. Limbaži		121 (96,8%)	1 (0,8%)	3 (2,4%)		
Valmiera ar Mujāniem un Ēveli	625	1,35	748 (89,8%)	50 (6,0%)	25 (3,0%)		
Vecsalaca	580	0,32	114 (61,3%)	23 (12,4%)	17 (9,1%)	27 (14,5%)	
		Kopā	12128 (82,70%)	1470 (10,03%)	590 (7,02%)	150 (1,02%)	2 (0,01%)

* Sal. arī VAR D XXVI—D XXXV lpp.

ВОПРОСЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВИДЗЕМЕ

К. Анцитис, А. Янсон

ВЫВОДЫ

1. Этническая история Видземе является частью этнической истории всей Латвии. Вопросы этнической истории Видземе также должны исследоваться комплексным методом, на основе изучения согласованных показаний антропологии, археологии, истории, лингвистики, этнографии и фольклористики. Исследование многих вопросов этнической истории Видземе находится только в начальных стадиях, поэтому окончательные ответы на них пока еще невозможны. Идеи дружбы народов в Советском Союзе и отсутствие буржуазного национализма оказывают благоприятное влияние на этнические исследования.

2. Видземе населена с мезолита. Этническая

1638. gadā*
ļaudis. Nav ziņu arī par sievietēm.

Krievi	Lībieši	Lietuvieši	Poļi	Somi	Vācieši	Zviedri	Kopskaits
9	10	11	12	13	14	15	16
			2 (0,8%)				251 (1,7%)
1 (0,7%)		1 (0,7%)		1 (0,7%)	1 (0,7%)		139 (0,9%)
107 (12,1%)		3 (0,3%)	14 (1,6%)	4 (0,5%)		2 (0,2%)	883 (6,0%)
1 (0,4%)		2 (0,9%)					220 (1,5%)
3 (0,3%)		3 (0,3%)	8 (0,8%)		4 (0,4%)		1056 (7,2%)
					4 (2,7%)		147 (1,0%)
11 (1,1%)			1 (0,1%)		2 (0,2%)		970 (6,6%)
5 (1,1%)		2 (0,4%)					469 (3,2%)
							442 (3,0%)
							210 (1,4%)
6 (2,3%)		3 (1,1%)					262 (1,8%)
			5 (1,0%)				479 (3,3%)
9 (2,8%)		3 (0,9%)	5 (1,6%)		8 (2,5%)		322 (2,2%)
							401 (2,7%)
	6 (0,8%)				3 (0,4%)		796 (5,4%)
		1 (0,2%)	5 (0,9%)				584 (4,0%)
6 (1,1%)							536 (3,7%)
4 (2,2%)							178 (1,2%)
1 (0,4%)		1 (0,4%)					232 (1,6%)
					1 (0,5%)		202 (1,4%)
1 (1,6%)					1 (1,6%)		64 (0,4%)
							176 (1,2%)
1 (0,5%)		2 (0,6%)	1 (0,3%)				341 (2,3%)
14 (1,5%)		6 (0,6%)		1 (0,1%)			958 (6,5%)
		1 (0,3%)					370 (2,5%)
							172 (1,2%)
4 (0,6%)				3 (0,5%)			664 (4,6%)
							189 (1,3%)
1 (0,3%)		5 (1,6%)					316 (2,1%)
		3 (1,4%)	4 (1,8%)				220 (1,5%)
	2 (0,5%)		1 (0,3%)		3 (0,8%)		368 (2,5%)
							222 (1,5%)
4 (1,3%)		3 (0,9%)					321 (2,2%)
							361 (2,5%)
							125 (0,9%)
8 (1,0%)			1 (0,1%)	(te 90 somu bērnu)	1 (0,1%)		833 (5,7%)
					5 (2,7%)		186 (1,3%)
187 (1,28%)	8 (0,06%)	39 (0,26%)	47 (0,32%)	9 (0,06%)	33 (0,23%)	2 (0,01%)	14665 (100%)

принадлежность ее первоначального населения неизвестна. Некоторые слова угро-финских и балтийских языков, которые могут являться заимствованными из языка этих аборигенов, допускают предположение, что самые ранние обитатели Прибалтики, в частности Видземе, были ассимилированы более поздними пришельцами, в первую очередь угро-финнами.

3. В неолите в Видземе одни за другими появляются угро-финны и балты. Древнее (II тысячелетие до н. э.) угро-финское влияние на латышский язык трудно отличить от более позднего, так как впоследствии древнелатышские племена ассимилировали представителей угро-финнов — ливов. Возможно, что в латышском языке сохранилось древнее название прибалтийских угро-финнов «sāmi», связь которого с этнонимом «suomi» (финны), или по крайней мере его древность, признают многие языковеды — К. Буга, М. Фасмер, П. Шмит, Э. Блесе, И. Микола.

4. Возможно, что сведения Тацита о феннах относятся к видземским и вообще к прибалтийским угро-финнам, но писатель располагал лишь сказаниями германцев о феннах и не просто передал эти сказания, а использовал их в своих писательских целях.

5. В конце неолита в Видземе появляются балты. Заимствованные слова в угро-финских языках показывают, что балты, в то время когда они вошли в соприкосновение с прибалтийскими угро-фин-

нами (самами) в Видземе, говорили на балтийском, а не на гипотетическом балто-славянском языке.

6. В результате длительного мирного сосуществования балтов и самов произошло слияние обеих этнических групп. Видземе принадлежит к тем областям Прибалтики, где победил самский язык. Так как в угро-финских языках Прибалтики имеется много древних балтизмов и среди них и названия частей тела и явлений природы, которые вытеснили угро-финские слова, то, видимо, балтов, пришедших в Видземе, было не меньше, чем самов. Тот факт, что процесс перехода в чужую национальность пошел в сторону самов, а не наоборот, скорее всего объясняется последующими пополнениями численности угро-финнов.

7. В бронзовом веке, когда Видземе в общем была уже самской землей, в течение долгого времени существовало большое поселение балтов в Резнес около Саласпилса. Вопрос о том, не было ли оно колонией западных балтов, как можно было полагать по прежним суждениям археологов, согласно их последним воззрениям, следует оставить открытым. И следов древнерусского языка, которых в Курземе много, в Видземе меньше.

8. В дальнейшем развитии самы образуют несколько этнических единиц. В Видземе из них в первую очередь следует отметить ливов. В XIII веке они еще населяют территорию шириной в 40—60 *км* вдоль морского побережья. В XIX веке ливы в Видземе исчезают. В латышском языке обнаруживается влияние ливов.

9. Карта самских топонимов свидетельствует об устойчивости и значительности самского элемента во многих местностях Видземе. Вопрос о том, как далеко обитали ливы за пределами известной нам территории, следует оставить открытым. По крайней мере вдоль границы Эстонской ССР в части Видземе жили эстонцы, которые как пришельцы отмечены и в других местах. Возможно, что в Видземе существовали и такие самские этнические единицы, которые в наши дни уже неизвестны.

10. «Олатышивание» населения Видземе началось в первых веках нашей эры и кончилось к XIX в. Его причина — наплыв в Видземе латгалов, селов, земгалов, куршей и литовцев. Известную роль в олатышивании ливов сыграли немецкие помещики и пасторы, применявшие в отдельных случаях и принудительные меры.

11. О литовских поселенцах в Видземе также свидетельствуют топонимы. Литовцы попадают в Видземе как воины или пленные при набегах, а во время крепостничества — как беглые или купленные крестьяне. Иногда трудно различить, являются ли пришельцы литовцами из Литвы (или Латгалии) или же литуанизированными пограничными селами.

12. Курши уже в XIII веке засвидетельствованы в некоторых местах территории видземских ливов. Наличие следов куршского языка позволяет предполагать, что они появились здесь раньше латгалов (Я. Эндзелин). В остальной Видземе в топонимах относительно хорошо представлен этноним «курши». То, что куршские топонимы встречаются почти по всей Латвии, а курсизмы имеются и в латышском литературном языке, дает возможность считать, что курши на данной территории были представлены сравнительно широко.

13. О земгалах в Видземе мало достоверных сведений. Данные языкознания позволяют обнаружить их следы в Светциемсе, Лиепкалнсе, Арайшах. Арайши, кажется, и есть то место, где их якобы встретил Ж. де Лануа в начале XV века. В начале нашей эры в Видземе обнаруживаются балты, которых ранее принимали за земгалов, а новейшая археология точно не определяет. Эти предполагаемые земгалы отчасти были ассимилированы латгалами.

14. Диалектология позволяет выделить в Видземе целую область, в которой, судя по сельской восходящей интонации, селы составляли большинство населения. Как меньшинство селы, по-видимому, были распространены и в других местах. Для окончательного доказательства этого положения необходимы детализованные археологические исследования, так как использованные авторами этой статьи сведения наводят на мысль, что селы поселились здесь еще в начале I тысячелетия н. э.

15. Наиболее распространенными в Видземе являлись латгалы. Еще до XIII века латгалы ассимилировали не только самские племена, но, возможно, и какую-то часть селов и предполагаемых земгалов. Название латгалов, содержащее два корня, наводит на вопрос, не образовались ли они в результате слияния двух племен. В процессе развития латгалы испытывали на себе восточнославянское, а позднее русское влияние.

16. Ранее сильно подчеркивавшееся значение германцев в этнической истории Латвии следует считать преувеличенным. Весьма тщательные изыскания позволяют считать, что численность скандинавов, поселившихся в Видземе, была незначительной.

17. Значение славян в этнической истории латышей исследовано еще недостаточно. Возможно, что упомянутые в хронике Генриха венды были западными славянами — об этом позволяют думать антропологические особенности латышей в Лиепайском и Вентспилсском районах, а также топонимы Венски, Вендини и др. Обнаруженных по некоторым видземским топонимам гудов, по-видимому, можно считать белорусами. Часть видземских топонимов, содержащих элемент -слав-, произошла от славянских сложных личных имен и указывает на тесные связи латгалов и восточных славян еще до господства немцев в Латвии. Топонимы, а также исторические сведения свидетельствуют о наличии русских (в меньшей мере — представителей и других славянских народов, например поляков) в Видземе и в дальнейшем.

18. Статья снабжена тремя картами и двумя таблицами. Первая карта показывает современное распространение самских топонимов в Видземе, вторая — общее число постоянных и пришлых жителей мужского пола, третья — общее число хуторов, хутора с самскими названиями, а также пустые (по данным ревизии 1638 года). Таблицы содержат более подробные данные об этническом составе населения Видземе и о распределении хуторов по отдельным ее районам (во время упомянутой ревизии).

ZEMKOPĪBAS DARBA RĪKI KĀ VIDZEMES ETNISKĀS VĒSTURES AVOTS

I. Leinasare

Cilvēces attīstības veids, dažādu tautu materiālās kultūras līdzība vai atšķirība ir saistījusi un saista pētnieku uzmanību. Buržuāziskie etnogrāfi šo līdzību izskaidro ar kultūras migrāciju, ar to, ka katra tauta patstāvīgi nerada savu kultūru, bet aizgūst to no kādas citas, kultūras ziņā attīstītākas tautas. Tā P. Braungarts spīļarkla izplatību plašajā Ziemeļaustrumeiropas mežu joslā saista ar vācu kultūras ietekmi.[1] Vāciju un daļēji arī Dienvidskandināviju kā aršanas darba rīku attīstības centru atzīst arī vācu etnogrāfa Grebnera uzskatu piekritējs P. Lezers.[2] Līdzīgus uzskatus par vienroces attīstību Latvijā izsaka austriešu etnogrāfs Leopolds Šmidts. Pēc Šmidta domām, ja Ziemeļrietumeiropā un Baltijā vērojama zināma kultūras līdzība, tad tā izskaidrojama ar to, ka cauri Brandenburgai un Prūsijai Baltijā ieplūda no rietumiem dažādi lauksaimniecības uzlabojumi, to skaitā ražīgāks darba rīks — vienroce. Tas, pēc autora domām, notiek laikā no 15. gs. beigām līdz 17. gs. sākumam, kad vācu muižnieki centušies Latvijā intensificēt lauksaimniecību.[3]

1943. g. Stokholmā publicēts zviedru etnogrāfa Daga Trociga darbs par kulšanas darba rīkiem. Autors gan savācis bagātu faktisko materiālu, bet, balstoties uz kultūrģeogrāfisko metodi un ignorējot tautu ekonomisko attīstību, nespēj izskaidrot, kāpēc vietumis saglabājas kulšanas darba rīku vecākās formas, bet turpat blakus tās sasniegušas augstāku līmeni.[4]

Jautājumu par dažādu tautu kultūras radniecības izskaidrošanu risina arī padomju zinātnieki, izstrādājot uzskatu par saimnieciskās kultūras tipiem. Tie ir vēsturiski veidojušies saimniecības un kultūras īpatnību kompleksi, kas raksturīgi samērā līdzīgos sociālekonomiskos un ģeogrāfiskos apstākļos dzīvojošām tautām. Saimniecības attīstības līmenis un dabas apstākļi lielā mērā noteic īpatnības mājokļu un apmetnes tipu, transportlīdzekļu, darba rīku, apģērbu utt. izveidē. Bez tam tautu kultūrās bieži veidojas tādas kopējas iezīmes (apģērbā, ornamentā, arī darba rīkos), kuru izskaidrojums bez minētajiem faktoriem meklējams arī kultūras ilgstošā mijiedarbībā, kas noritējusi vienādos vēsturiskos apstākļos.[5] Tādējādi padomju zinātnieki, kategoriski noraidot tos virzienus buržuāziskajā etnogrāfijā, kas kultūras attīstību saskata vienīgi tās migrācijā, līdzās kultūras attīstībai uz vietas atzīst arī kultūras vērtību aizguvumus. Bet viņi tos cieši saista ar katras tautas vēsturi, ar tiem cēloņiem, kas noteikuši šos aizguvumus. Kultūras pārmantošana nenotiek vis mehāniski, bet ir cieši saistīta ar ražošanas spēku attīstības līmeni kā tajā zemē, no kuras kultūru pārmanto, tā arī tajā, kas to aizgūst.

Zemkopības darba rīki pieder pie tiem materiālās kultūras elementiem, kas visciešāk saistīti ar augsnes struktūru, klimatiskajiem apstākļiem un sabiedrības sociālekonomisko attīstību. Izmaiņas katras valsts saimniecībā un zemkopības sistēmās atspoguļojas arī darba rīkos. Tādējādi zemkopības darba rīki vienādos augsnes izmantošanas un sociālekonomiskajos apstākļos var būt līdzīgi samērā plašā teritorijā. Smilšmāla augsne un līduma zemkopība bija par iemeslu tam, ka mežu joslā, tātad arī Baltijā, par galveno darba rīku izveidojās tieši spīļarkls. Tas bija piemērotākais darba rīks sēklas un pelnu iemaisīšanai sakņainā un celmainā līdumā. Spīļarkls saglabājās arī, pastāvot trīslauku saimniecībai feodālisma apstākļos. To noteica dzimtbūtnieciskā klaušu saimniecība, kad zemniekiem ar saviem darba rīkiem vajadzēja apstrādāt muižas laukus. Zemnieki joprojām gatavoja spīļarklu, jo tas neizmaksāja dārgi, to varēja pavilkt nodzītie zemnieku zirdziņi un, beidzot, tas bija piemērots kā sakņainajiem un akmeņainajiem tīrumiem, tā Vidzemē arī līdumiem.

Mācītājs A. Hupelis 18. gs. 70. gados norādīja, ka «mūsu pavisam vienkāršais spīļarkls, kuru bez jebkādas mākslas zemnieks izgatavo pats (izņemot

---

[1] P. Braungart. Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker. Heidelberg, 1912, 185.—186. lpp.

[2] P. Leser. Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Münster, 1931, 22. lpp.

[3] L. Schmidt. Die Kurzstielsense. Zur Verbreitung und Geltung einer Gruppe europäischer Ernteschnittgeräte. — Archiv für Völkerkunde, V, Wien, 1950, 177. lpp.

[4] D. Trotzig. Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material. Stockholm, 1943.

[5] М. Г. Левин и Н. Н. Чебоксаров. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области. — СЭ, 1955, № 4; М. Г. Левин. Этнографические и антропологические материалы как исторический источник. — СЭ, 1961, № 1.

tikai nedaudzās dzelzs daļas),... ir viegls, tā ka nespēcīgais zemnieku zirgs velk to bez grūtībām, tas pietiekami sasmalcina zemi katrā laukā, kas vēl pilns lieliem akmeņiem vai koku saknēm, ar to var art, paceļot to uz augšu, cik augsti vēlams, un tūlīt atkal iespiežot zemē vai arī aparot apkārt lielam akmenim».[6] Spīļarklu kā dzimtbūtnieciskās saimniecības apstākļiem piemērotāko darba rīku slavina vēl 19. gs. sākumā Kabiles mācītājs H. Dullo un Baltijas muižnieku interešu aizstāvis V. Frībe,[7] lai gan tajās muižās, kas bija pārgājušas uz daudzlauku saimniecību ar āboliņa sējumiem, spīļarkls vairs neatbilda jaunās zemkopības sistēmas prasībām. Bet muižnieki, negribēdami ieguldīt līdzekļus lauksaimniecībā (iegādāties jaunus darba rīkus, savus darba zirgus, kultivēt laukus un, visbeidzot, pāriet uz algotu darbaspēku), centās saglabāt spīļarklu. Tas, ka divgadīga āboliņa lauku uzaršana, muižas pārvaldnieka prasītās augsnes sairdināšanas pakāpes un dziļuma panākšana ar spīļarklu prasīja no zemnieka nesalīdzināmi lielāku piepūli nekā līdzšinējā zemes apstrādāšana, muižnieku neinteresēja. Nomocītais klaušu zemnieks, salauztie arkli, nodzītie klaušinieku zirgi muižniekam nekā nemaksāja, un tas bija galvenais. Tādējādi zemes apstrādāšanai lietoto darba rīku noteica ražošanas spēku un attiecību attīstības līmenis, kā arī zemkopības sistēma un augsnes kultivācijas pakāpe.[8] Pēdējā bija par iemeslu tam, kāpēc 19. gs. 30. gados, pārejot uz racionālu zemkopību un izmēģinot lielos dzelzs arklus, sākotnējā prasība bija, lai tie, līdzīgi spīļarklam, būtu vienlīdz piemēroti kā tīrumu, tā līdumu apstrādāšanai.[9]

Feodālās ražošanas attiecības un zemkopības sistēma sekmēja arī egļu zaru ecēšu saglabāšanos Vidzemē un Latgalē. Šāds ecēšu veids bija piemērots kā līdumā, tā arī mazkultivētiem tīrumiem. Zemgales un Kurzemes hercogistē sakarā ar šeit uzsākto merkantilisma politiku 17. gs. zemkopības attīstība noritēja straujāk. Tāpēc šajā laikā te egļu zaru ecēšas nomainīja pītās ecēšas,[10] bet 18. gs. parādījās rāmju ecēšas. Bet, tā kā arī tās nespēja pietiekami sairdināt mālaino augsni un iemaisīt sēklu, tad hercoga muižās sēklu nevis ieecēja, bet ieara ar spīļarklu.

1818. g. grāfs L. Mellins iesūtīja Vidzemes Vispārnoderīgajai ekonomiskajai biedrībai «Vēlējumu», kurā centās panākt, lai arī Vidzemē tiktu aizliegtas te plaši lietotās egļu zaru ecēšas, pamatojot savu domu ar to, ka šīs ecēšas katru gadu jātaisot no jauna un tāpēc tiekot nopostīti meži. Tomēr biedrība, ievērojot vietējos apstākļus, bija spiesta norādīt, ka egļu zaru ecēšas Vidzemē nebūtu ieteicams aizliegt, jo tās ir ļoti piemērotas sakņainajiem līdumiem un akmeņainajiem tīrumiem.[11] Egļu zaru ecēšas savu nozīmi Vidzemē zaudēja 19. gs. 40.—50. gados, kad muižnieki, līdz ar pāreju uz algotā darbaspēka izmantošanu muižās, sāka pastiprināti ieviest racionālu lauksaimniecību. Zemnieku darinātos primitīvos zemkopības darba rīkus nomainīja fabrikās ražotie darba rīki un mašīnas.

Tāpat vecākā labības kuļamā darba rīka — vāles saglabāšanās zemnieku saimniecībās Kurzemes ziemeļu daļā, kā arī Igaunijas salās vēl 19. gs. otrajā pusē nebūtu izskaidrojama vienīgi ar etnisku radniecību, bet galvenokārt ar līdzīgo ekonomiku. Te smilšainās, mazauglīgās augsnes dēļ zemkopība nesasniedza tādu attīstības pakāpi kā Kurzemes centrālajā un dienvidu daļā, bet par zemnieku galveno iztikas avotu bieži vien kļuva zvejniecība.[12] Līdz ar to zemniekiem neradās vajadzība uzlabot mazienesīgākās zemkopības darba rīkus.

Liekas, ka līdzīgi apstākļi bija par iemeslu tam, kāpēc Vidzemes ziemeļrietumu daļā saglabājās viens no senākajiem sēšanas veidiem. Te bez liepu kriju un klūgu sētuves sēja arī no priekšauta un palaga. Par to, ka šajā Vidzemes daļā sēja no priekšauta jau 17. gs. beigās, ļauj mums spriest J. Broces darbā ievietotais Liepupes baznīcas bareljefs[13] (1. att.). Tajā attēloti apkārtnes iedzīvotāju galvenie nodarbošanās veidi, pie kam zemkopību simbolizē sējējs, kas izsēj graudus no palaga, bet zvejniecību — zvejnieks.

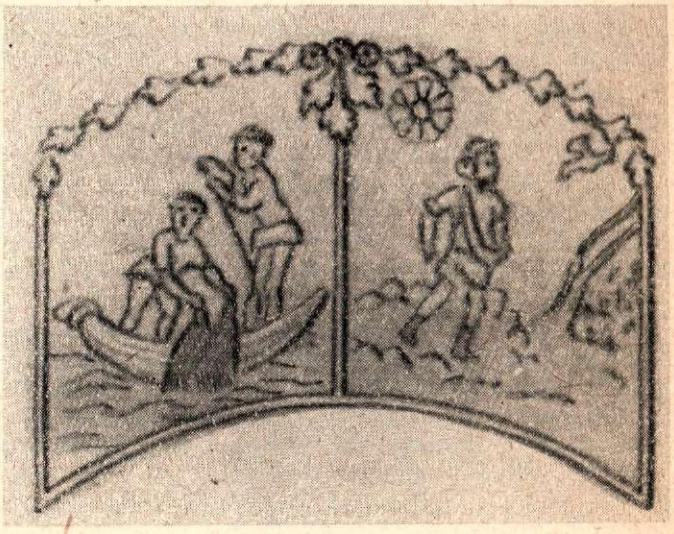

1. att. Liepupes baznīcas bareljefs. (J. Chr. Brotze. Monumente... X, 177. lapa).

[6] A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- un Ehstland, II. Riga, 1777, 275.—276. lpp.

[7] H. Dullo. Die kurländische Landwirthschaft, I. Mitau, 1804, 135.—139. lpp.; Friebe. Welche Pflüge sind auf einerlei Boden u. dergl., wenn mit denselben vergleichende Versuche angestellt werden, für den Ackerbau in Russland und in den verschiedenen Gegenden dieses Reichs die vorzüglichsten? — Oekonomisches Repertorium für Liefland, 6. Bd., 2. Stück, 1810, 515.—572. lpp.

[8] Kā augsnes īpatnības ietekmējušas spīļarkla konstrukciju, sīki analizē J. Novikovs rakstā Из истории пахотных орудий в России (Вестник истории мировой культуры, 1961, № 1, 47.—59. lpp.).

[9] J. F. Katterfeld. Über drei höchst wichtige Instrumente für den Ackerbau. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft, X, 4. Stück, 1837, 397.—398. lpp.

[10] H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā, 1957., 50. lpp.

[11] Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, 1185. f., 1. apr., 48. l., 14., 17., 18. lp.

[12] M. Kozins. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. Rīgā, 1958., 45. lpp.

[13] J. Chr. Brotze. Monumente... X, 177. lapa.

Kurš no sēšanas veidiem Ziemeļvidzemē ir vecākais, no pašreiz esošā materiāla grūti pateikt. Tomēr zināmi apsvērumi vedina domāt, ka sēšanu no priekšauta te pazina jau pirms 17. gs. Tā kā zemkopība nespēja nodrošināt iedzīvotājus ar pārtiku, jo augsne bija smilšaina un ražas zemas, tad tie meklēja iztikas papildavotus zvejniecībā. Šādas kombinētas saimniecības pastāvēšana varēja būt par iemeslu tam, ka te ilgāk nekā citur saglabājās senas darba iemaņas, jo neienesīgā zemkopība nestimulēja to attīstību. Ka sēšana no priekšauta Vidzemes ziemeļu daļā ir sens darba veids, liecina arī tas, ka te vietumis vēl 20. gs. sākumā saglabājusies tradīcija pirmo birzi apsēt no priekšauta. Pēc tam sēju turpina no sētuves.[14] Vai minētais sēšanas veids bija izplatīts tikai Ziemeļvidzemē vai arī pārējā Latvijā, to pašreiz vēl grūti spriest. Skaidrs ir viens, ka tas līdzīgi sēšanai no sētuves uzskatāms par senu sēšanas veidu Vidzemes ziemeļu daļā. Izteikto domu pastiprina vēl tas, ka sēšanu no priekšauta pazina arī citas Eiropas tautas, un to datē jau ar 14. gs. sākumu.[15]

Tāpat senu garkūļu pārkulšanas (nesasieto garo salmu kūli pie durvīm pārkuļ ar divām vālēm) un vētīšanas paņēmienu (vispirms izmētāt ar laišku un pēc tam tikai vētīt cauri sietam)[16] saglabāšanos vēl 19. gs. otrajā pusē zemnieku saimniecības centrālajā Vidzemē noteica nelielās, mazauglīgās zemītes, kas lika pievērsties citam nodarbošanās veidam — amatniecībai.

Līdz ar to nevienmērīgā saimniecības attīstība Latvijā noteica dažu senāko zemkopības darba rīku un iemaņu saglabāšanos līdz pat 19. gs. beigām.

Nebūtu pareizi uzskatīt, ka zemkopības darba rīki nevar noderēt par avotu etniskās vēstures jautājumu pētīšanai. To dažādās detaļu formas, dažreiz viss darba rīks un darba process, kā arī terminoloģija sniedz zināmu materiālu etniskās vēstures pētniekiem. Runājot par spīļarklu, šis materiāls būtu meklējams tajās konstruktīvajās detaļās, kas nav saistītas ar rīka darbīgajām daļām vai kuru formu dažādība neietekmē pašu darba procesu; šādas detaļas ir balsts, ilksis, spandas. Tomēr jāievēro, ka ar darba procesu tieši nesaistītās daļas bieži ir vecākas nekā tiešās rīka darbīgās daļas, kas pastāvīgi tiek uzlabotas. Tā Baltkrievijā un Lietuvā izplatītais «poļesjes» spīļarkls, kā arī Igaunijā sastopamais arkls ar «dzērvītēm» saglabājis vecākā arkla —ralo — balsta formu.[17] Tādējādi te arkla balsts atrodas augstāk par ilksīm. Latvijā, liekas, dažādās balsta formas tomēr var izmantot etniskās vēstures jautājumu pētīšanai, jo abos gadījumos balsts atrodas vienādā līmenī ar ilksīm. Tas zināmā mērā ļauj secināt, ka tie varēja veidoties vienlaicīgi. Šinī sakarā būtu atzīmējams Kurzemes ziemeļu daļā izplatītais taisnstūra formas balsts ar caurumiem galos, aiz kuriem arājs turēja arklu. Līdzīga veida balsts lietots 18. gs. beigās Vidzemē Cēsu apkārtnē un Igaunijā ap Pērnavu un Kanepi.[18] Tā kā pagaidām ziņas par to attiecas uz lībiešu apdzīvoto Vidzemes un Kurzemes daļu, tad iespējama hipoteze, ka taisnstūra veida arkla balsts raksturīgs tieši šai etniskai grupai. Pēc igauņu etnogrāfes A. Mooras domām, šāds balsta veids pieder pie tiem materiālās kultūras elementiem, kurus dienvidigauņi pārņēmuši no latviešiem.[19] Bet, kā liecina materiāli, šai gadījumā būtu jārunā nevis par aizguvumiem no latviešiem, bet gan no lībiešiem, kas dzīvoja šajā Latvijas teritorijā. Bez tam Vidzemes ziemeļu daļā atšķirīga ir arī spandu forma; te spandas kā gredzenu uzmauca uz lemesnīcas un ar auklām piesēja pie ilksīm (2. att.). J. Broce līdzīgas spandas

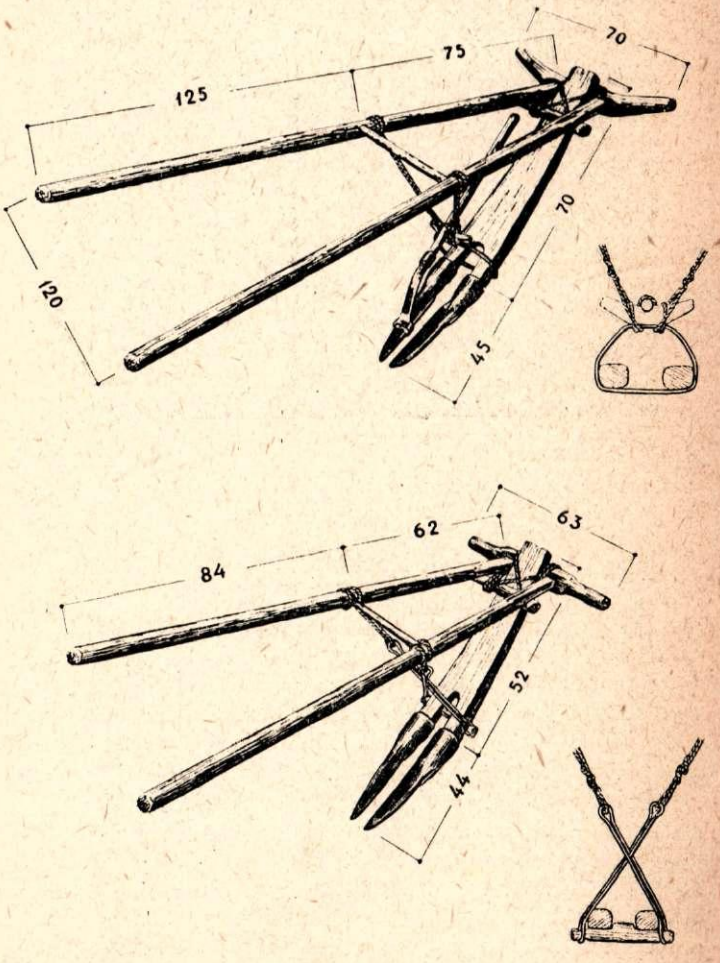

2. att. Vidzemē 19. gs. lietotā spīļarkla veidi. Augšā — Ziemeļvidzemē lietotais arkls; apakšā — Dienvidvidzemē lietotais arkls.

[14] E 13, 63, 66, 67, 69, 88.

[15] M. Belenyesy. Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. — Acta Ethnographica, VI, 3—4, Budapest, 1958, 282. lpp. — Sēšana no priekšauta bija vietumis sastopama arī Igaunijas dienvidu daļā un pie vepsiem vēl 20. gs. sākumā (R. Viidalepp. Eesti külviabinõud ja külvisamm. — Eesti rahva muuseumi aastaraamat, I (XV), Tartu, 1947, 107. lpp.).

[16] J. Hermann. Liefländischer Landmann. Riga, 1695, 33.—36. lpp.

[17] А. Х. Моора. Об историко-этнографических областях Эстонии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, 284.—286. lpp.

[18] J. Chr. Brotze. Monumente... VI, 80. lapa; I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, II. 1933, 58. lpp.. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum (Turpmāk EEM.), EA 27, 67. lpp.

[19] А. Х. Моора. Minētais darbs. 287.—288. lpp.

Vidzemē min jau 18. gs. beigās. Tāpat šādas spandas sastopamas arī igauņu arklam ar dzērvītēm, kā arī Karksi, Vennu, Helmes, Sārdes, Sangastes un Hallistes[20] apkārtnē lietotajam spīļarklam (3. att.)[21]. Tā

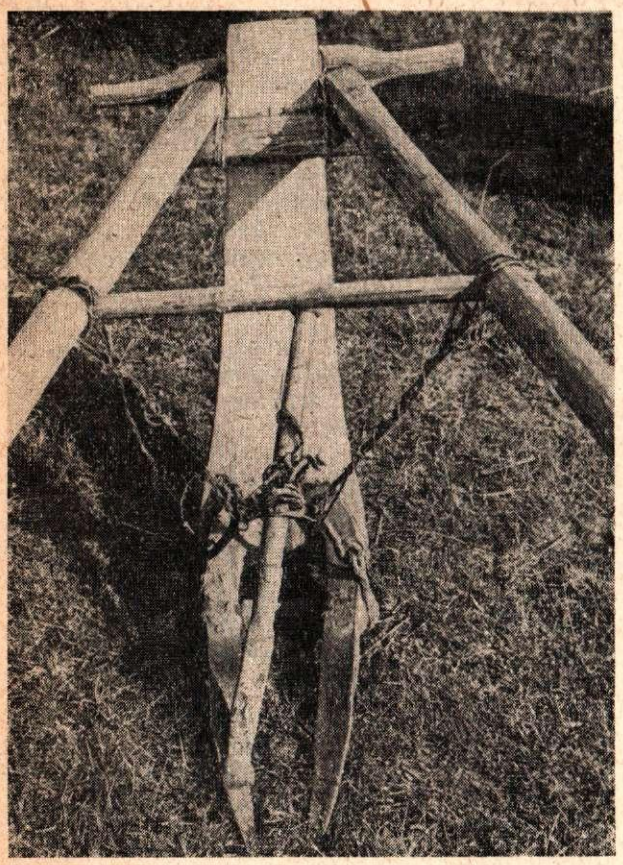

3. att. Dienvidigaunijā lietotā arkla spandu forma (EEM, fotonegatīva nr. 1203:250).

kā šā veida arkls izplatīts galvenokārt lībiešu apdzīvotajā teritorijā, tad liekas, ka tā gatavotāji būs tieši viņi. Par to liecina arī terminoloģija. Ziemeļvidzemē atšķirībā no pārējās Latvijas spandas sauc par rengām (sal. līb. rink — gredzens). Igauņu valodā nav radniecīga spandu apzīmējuma (ig. kast — spanda, adrakast — dzelzs spanda).

Vidzemes dienvidaustrumu nostūrī spandas sauca par «pandām» vai «paņķēm». Valodnieki J. Endzelīns un K. Mīlenbahs, analizējot vārdu «panda», norāda, ka tas ir lībiešu valodā pārveidots spandu nosaukums (4. att.).[22]

Tā kā līdzīgus apzīmējumus «panda», «panvica», «pannas» sastopam arī Ziemeļvidzemē — Salacā, Limbažos, Umurgā, Tūjā, kur neapšaubāmi dzīvoja lībieši, tad pieļaujams, ka arī Dienvidaustrumvidzemē terminu «panda», «paņķes» veidoja kāda lībiešu grupa, kas lēnām asimilējās ar latviešiem. Baltvācu etnogrāfs A. Bīlenšteins Dienvidaustrumvidzemē (Mārcienā) meklēja igauņus[23]. Iespējams, ka kādā muižā bija ievesti igauņu zemnieki, tomēr to skaits nevarēja būt tik liels, lai tie kaut cik manāmi ietekmētu apkārtējo kultūru. Turklāt jāpiezīmē, ka Igaunijā «pandām» līdzīgs apzīmējums lietots vienīgi Hallistes un Karksi apkārtnē (ig. adrapann — dzelzs spanda)[24]. Šajos rajonos, kā jau norādījusi A. Moora, vispār sastopamas daudzas Ziemeļvidzemei radniecīgas iezīmes. Liekas, ka arī termiņs «pann» jāuzskata par aizguvumu no latviešiem, kas to savukārt pārņēmuši no lībiešiem.

Arī zemkopības darba rīkos un detaļu izveidojumā novērojama ilgstoša kaimiņu tautu kultūras ietekme. Tā Vidzemes un Kurzemes ziemeļu daļā sastopam Latvijā garākās ilksis, kas veidojušās Dienvidigaunijā lietotā arkla ietekmē. Ja visumā arkla ilkss garums svārstās no 160 līdz 180 cm, tad Ziemeļkurzemē un Ziemeļvidzemē tās ir 200—218 cm garas (2. att.). Dienvidigaunijā ilkšu garums svārstās no 200 līdz 260 cm (5. att.)[25].

Atšķirības, kuras varētu izmantot etniskās vēstures pētniecībā, uzrāda arī pītās egļu zaru ecēšas. Kā zināms, šis ecēšu veids izplatīts Zemgalē, Latgales un Vidzemes dienvidu daļā, kā arī kaimiņu Lietuvā (6. att.). Tomēr Lietuvas pītās ecēšas atšķiras no Latvijā lietotajām ecēšām ar to, ka pirmējo aizjūgšanai izmanto īpašu lokveidā saliektu koku[26], bet Zemgalē un Vidzemē aizjūdz tāpat pie malējās pinumu rindas.

Pat sētuves, kuru gatavošanai plašā teritorijā lietoja vienu un to pašu izejmateriālu, pēc formas ir atšķirīgas. Pēdējās nenoliedzami ietekmēja gadsimtu gaitā izstrādātās vietējās tradīcijas. Sētuvēm plašāk izmantotais materiāls Baltijā bija klūgas. Igaunijā tās pina apaļas un iegarenas[27], Latvijā — pārsvarā apaļas ar sašaurinātu lejasdaļu, bet Lietuvā — arī apaļas un iegarenas, pie kam tās līdzīgas latviešu zemnieku pītajām sētuvēm, atšķiroties no pēdējām ar atliektām malām[28]. Austrijā, kā arī Somijas centrālajā daļā klūgu sētuve ieguvusi pilnīgi atšķirīgu formu un ir līdzīga groziņam.[29] Latgalē, Vidzemes un Lietuvas austrumu daļā, kā arī Baltkrievijā sētu-

[20] Karksi, Hallistē, Sangastē, Helmē, Rannu, Viljandē līdzīgi Ziemeļvidzemei ilkšu šķērskoku sauca par «nabapulku» (EEM EA 16, 229; 22, 183; 24, 49; 32, 77, 397; 35, 97).

[21] EEM EA 22, 183, 385; 24, 391; 32, 77, 397; 35, 97. Tāpat sk. G. Rank. Vanha Viro kansa ja kultuuri. Helsinki, 1955, 46. lpp.; I. Manninen. Minētais darbs, II, 58. lpp. 31. att.

[22] ME III, 76. lpp.; EH II, 160. lpp.

[23] A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache. St. Petersburg, 1892, 19.—20. lpp.

[24] EEM EA 32, 77. un 397. lpp.

[25] EEM EA 70, 19. un 66. lpp.

[26] П. Дундулене. Земледелие в Литве в эпоху феодализма. — Балтийский этнографический сборник. М. 1956, 38. lpp., b. att.

[27] R. Viidalepp. Minētais darbs. 204. lpp.

[28] П. Дундулене. Minētais darbs. 40. lpp.

[29] L. Schmidt. Bauernwerk der alten Welt. Betrachtung über den Stand der Erforschung des bäuerlichen Arbeitsgerätes in Österreich. — Archiv für Völkerkunde, X, Wien, 1955, 266. lpp.; N. Valonen. Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen. Vammala, 1952, 50.—51., 59., 62. lpp.

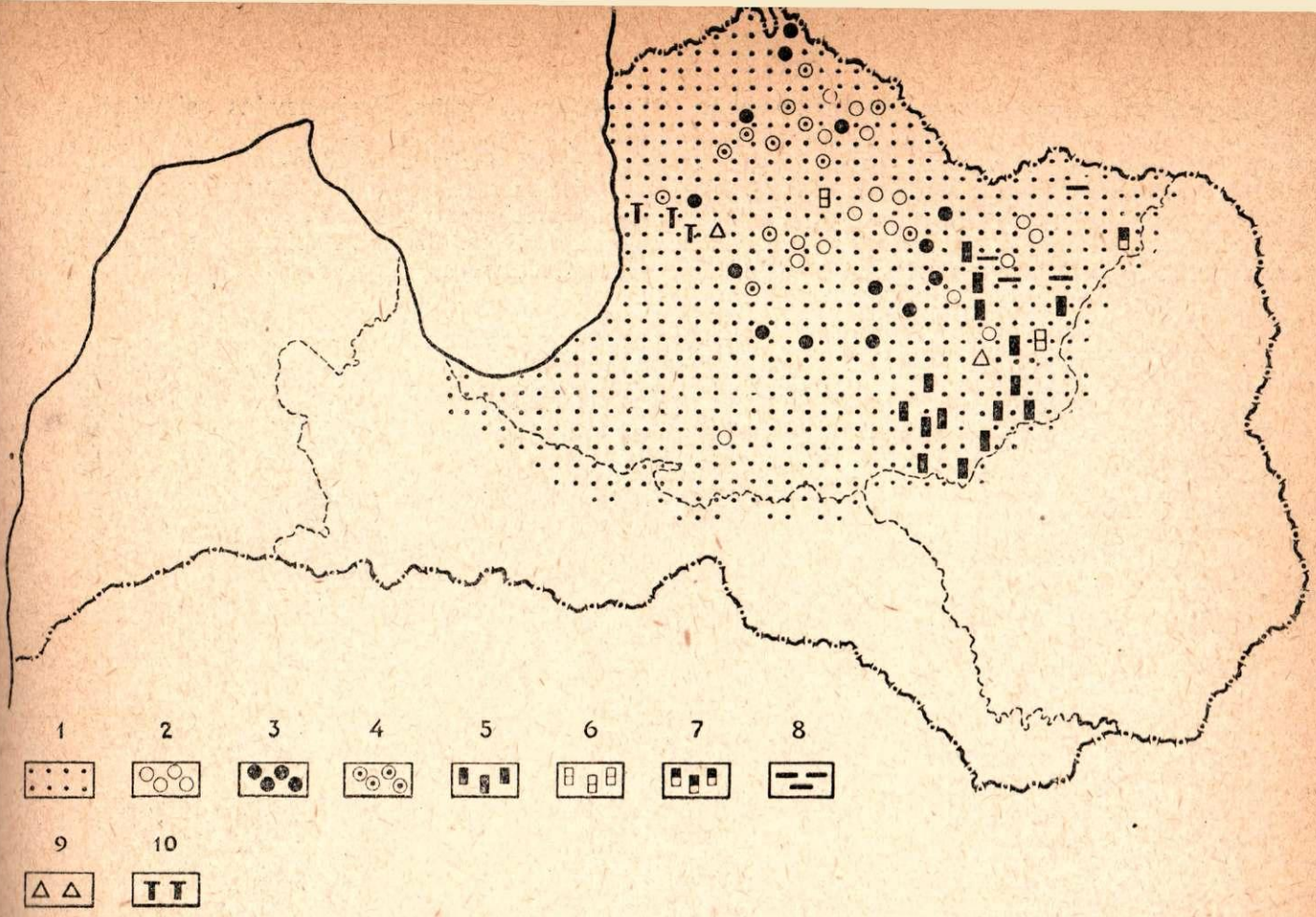

4. att. Spandu nosaukumu izplatība Vidzemē:

1 — spandas; *2* — gredzeni; *3* — rengas; *4* — gredzens; *5* — pandas, pandķes, penčeņicas; *6* — zemļekas; *7* — matigi; *8* — arkla virves; *9* — žņaugi, žmaugi; *10* — panvicas.

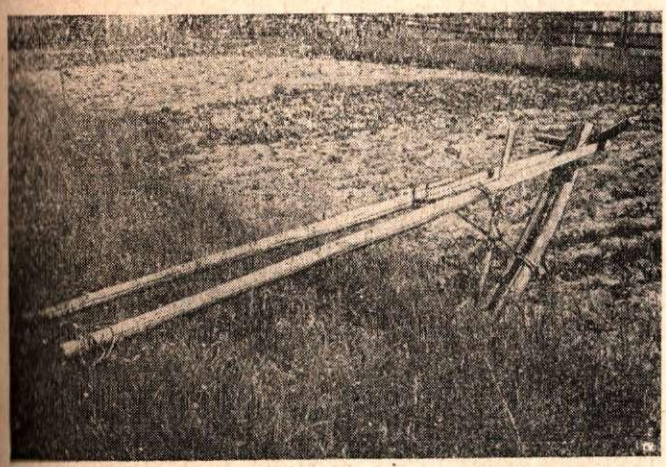

5. att. Sārdes apkārtnē (Dienvidigaunijā) 19. gs. lietotais arkls (EEM, fotonegatīva nr. 1258:105).

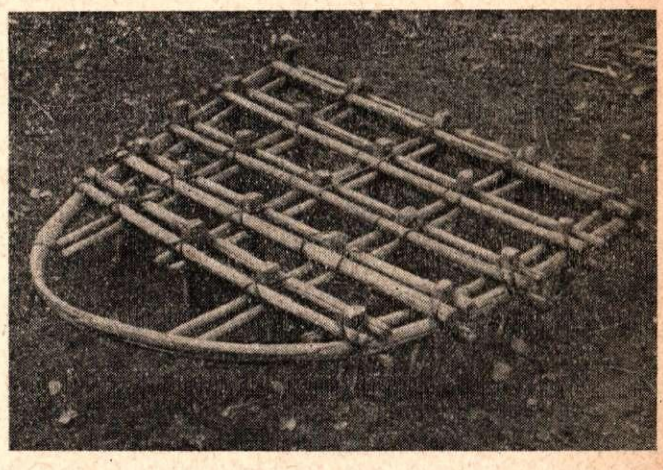

6. att. Lietuvā 19. gs. lietotās pītās ecēšas (Lietuvas PSR ZA Vēstures institūts, fotonegatīva nr. 6503).

ves pina no klūgām un salmiem (7. att.). Šāda veida sētuves sastopamas arī Zviedrijas dienvidu daļā un Dānijā. Lielākajai daļai somugru tautu bija paradums sētuves gatavot no plēstiem lūkiem un bērzu tāss, bet arī te formas un sētuvju rociņu ziņā vērojamas atšķirības: setiem tā ir apaļa[30], mariešiem[31] un ižoriem[32] apaļa ar atliektām malām, bet karēļiem — līdzīga palielai ganu tarbai[33]. Tas liecina, ka arī sētuves formā vērojamas lokālas atšķirības, kuru pamatā ir vietējos apstākļos vēsturiski veidojušās tradīcijas.

[30] R. Viidalepp. Minētais darbs. 83. lpp.

[31] Т. А. Крюкова. Материальная культура марийцев XIX века. Йошкар-Ола 1956, 16. lpp.

[32] EEM EA filmas negatīva nr. 1004:15.

[33] T. Schwindt. Matkamuistoja Tverin Karjalasta. — Kansatieteellinen Arkisto, 13, Helsinki, 1957, 41. lpp., 34. att.; N. Valonen. Minētais darbs. 56.—63. lpp.

Sētuvju formā atspoguļojas arī tās attīstības pakāpe. Tā, sētuves bez rociņām (sējējs nes sētuvi uz rokas) nenoliedzami ir vecākas par sētuvēm ar rociņām. Šāda veida sētuves saglabājās Somijas un Karēlijas ziemeļu daļā, kur līdz 20. gs. sākumam bija saglabājušās līdumu saimniecības iezīmes. Šādi sagatavotu nelielo lauciņu apsēšanai nevajadzēja lietotajām izkaptīm. Preču-naudas saimniecības attīstība 18. gs., kas it īpaši pastiprinājās gadsimta otrajā pusē, izvirzīja nepieciešamību palielināt lauksaimniecībā ražoto produktu daudzumu un līdz ar to spieda uzlabot arī izkapti[35]. Rezultātā izkapts kāts tika pagarināts. Uz vietas veidojās arī labības pļaušanai Vidzemē un Zemgalē lietotā vienroce, kuru

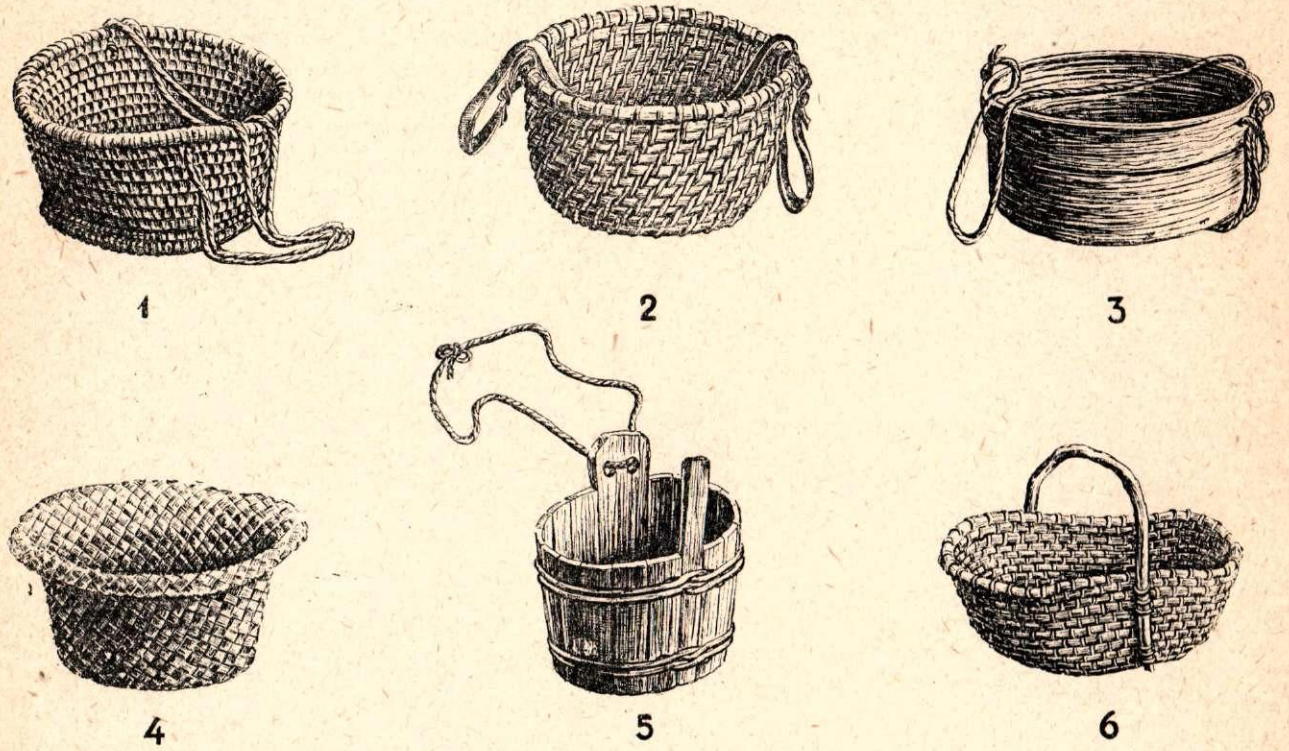

7. att. Sētuvju veidi 19. gs. otrajā pusē:

1 — klūgu sētuve; *2* — klūgu un salmu sētuve, *3* — krijas sētuve; *4* — mariešu lietotā sētuve; *5, 6* — Austrijā lietotās sētuves (Burgenlandē — groziņš, Zalcburgā — koka sētuve).

daudz sēklas. Arī iekoptie tīrumi bija nelieli. Tādējādi sējējs varēja noturēt sētuvi ar sēklu uz vienas rokas. Palielinoties izsējamam labības daudzumam, sētuvi pakāra plecā.

Arī labības un siena novācamie darba rīki saglabājuši zināmas īpatnības. Vispirms siena nopļaušanai Latvijā izmanto izkaptis ar divām vai vienu rociņu. Izkapts ar divām rociņām izplatīta Kurzemē un Lietuvas rietumu daļā. Turpretim Latgalē izkaptij ir tikai viena rociņa. Tas liecina par Latgales izkapts analoģiju ar austrumslavu darba rīkiem. Šādas izkapts kāta atšķirības liecina, ka Austrumlatvijas kultūras veidošanās vēsturē liela nozīme bijusi arī kaimiņu slaviem. Latvijas rietumu daļā lietotā izkapts ar divām rociņām uzrāda konstruktīvu līdzību ar Rietumeiropā lietoto izkapti, bet tomēr atšķiras no pēdējās pēc kāta un rociņu formas. Tā veidojusies uz vietas, un tās attīstību noteica visas zemkopības attīstība. Tā, piemēram, 17. gs., spriežot pēc Helmsa hronikas zīmējumiem, izkaptij ar divām rociņām kāts ir daudz īsāks un cita rociņu forma[34] nekā 19. gs. austriešu etnogrāfs L. Šmidts uzskata par aizguvumu no Vācijas.[36]

Zināmas atšķirības vērojamas arī Vidzemē lietotā grābekļa kāta formā. Visumā Latvijā, tāpat kā pārējā Eiropā, pārsvarā izplatīts šķelts grābekļa kāts. Izņēmums ir Vidzemes ziemeļu daļa, kur blakus minētajam veidam sastopam arī nešķeltu grābekļa kātu, ko izturības labad papildus vēl piestiprina pie grābekļa galvas ar lokveidā saliektu rīkstīti, kas izvērta cauri kātam. Tā kā nešķelto kātu ar lociņu sastopam arī bij. Kostromas guberņā,[37] Roņu salā, Gotlandē, Zviedrijas dienvidu daļā, Vācijā[38] u. c. zemēs, tad liekas, ka šo piestiprinājuma veidu nevaram uzskatīt par tipisku kādai vienai etniskai grupai, bet tas izveidojies ilgstošā tautu savstarpējās kultūras mijiedarbības rezultātā.

---

[34] J. Chr. Brotze. Auszüge aus einer alten geschriebenen Liefländischen Chronika. — Livonica, I, 1, 10. lpp.

[35] Par izkapts attīstību sīkāk sk. L. Dumpe. Jautājumā par izkapts attīstību Latvijā. — LPSR ZA Vēstis, 1958., 11., 17.—25. lpp.

[36] L. Schmidt. Die Kurzstielsense. 177. lpp.

[37] А. С. Бежкович, С. К. Жегалова, А. А. Лебедева, С. К. Просвиркина. Хозяйство и быт русских крестьян. М. 1959, 29. lpp.

[38] I. Manninen. Minētais darbs. 124. lpp.

Kā spriežams pēc etnogrāfiskajiem materiāliem no 19. gs. pirmās puses, tad Vidzemes ziemeļrietumu daļā vietumis lietots arī nešķelts kāts bez lociņa.[39] Līdzīgi grābekļa kātu veidoja arī 19. gs. un vēl 20. gs. sākumā Sāmsalas, kā arī Minemeki (Somijā) apkārtnes zemnieki. Vidzemē, liekas, to sākumā lietoja muižnieku iepirktie Sāmsalas zemnieki. Iespējams, ka pēc to parauga līdzīgus grābekļa kātus vēlāk sāka gatavot arī latvieši. Igaunijas PSR rietumu daļas, kā arī salu iedzīvotāju ietekme vērojama vēl citos Vidzemē sastopamajos darba rīkos, piemēram, dažos ralo tipa arklos, kas gan neieguva plašāku izplatību, jo šejienes smilšainajai augsnei piemērotāks bija spīļarkls.

Kas attiecas uz kulšanai nepieciešamajiem darba rīkiem, tad liekas, ka etniskās vēstures pētīšanai zināmā mērā var izmantot arī kuļamo vāļu formu. Spriežot jau pēc 16. gs. avotiem, Vidzemes latviešu apdzīvotajā daļā rudzus kūla ar īsām vālēm[40]. Ar tādām vēl 19. gs. vidū vietumis Vidzemē un samērā plaši Kurzemē izkūla linsēklas. Garkūļu kulšanai tās tika lietotas arī Latgalē. Turpretim Kurzemes ziemeļu daļā, kur dzīvoja pārsvarā lībieši, šim nolūkam, tāpat kā Igaunijas rietumu daļā un salās, izmantoja garas vāles. Vidzemes ziemeļu daļas iedzīvotāji labības kūļus izsita pret īpašu solu, kuru sauca par rabelbeņķi, bet pašu darbību par rabāšanu (sal. ig. rabama — sist). Spriežot pēc sola formas un tā nosaukuma, tas, liekas, uzlūkojams par aizguvumu no igauņiem.

Zināmu atšķirību no lietuviešiem un igauņiem uzrāda arī spriguļa vāles piesiešanas veids Latvijā, kur to piesēja, apmetot auklu ar ierobu vālē. Vāles piesiešanas veids, izverot auklu cauri kātā izurbtam caurumam, Latgalē veidojies austrumslavu ietekmē.

No teiktā varam secināt, ka zemkopības darba rīki noteiktos vēsturiskos apstākļos var noderēt par kādas tautas etniskās vēstures avotu. Saprotams, darba rīki nevar dot tik nepārprotamu liecību, kā, piemēram, tautas tērps, tāpēc te nepieciešama stingra kritiska pieeja. Bez plaša salīdzināmā materiāla zemkopības darba rīki šim nolūkam grūti izmantojami, jo to utilitārais raksturs — piemērošanās augsnei, zemkopības sistēmai, ražošanas raksturs (vai zemkopība attiecīgajā vietā ir pamat- vai blakus nodarbošanās) ietekmē un vājina etnisko kolorītu. Tomēr tajās zemkopības darba rīku daļās, kas nav tieši saistītas ar pašu darba procesu, katra tauta ienes savas, kaut arī nelielas īpatnības. Dažādība detaļu terminos, kā arī izmēru lokālās atšķirības vienam un tam pašam nolūkam izmantotā darba rīkā radās arī naturālās saimniecības apstākļos, kad zemnieki paši gatavoja sev nepieciešamos darba rīkus. Nenoliedzama nozīme ir arī kultūras sakariem. To rezultātā pierobežu rajonos kaimiņu etniskām grupām izveidojās samērā līdzīga terminoloģija; dažkārt vienas etniskas grupas ietekmē izmainījās pat otras darba rīku izmēri un forma. Tomēr arī šajā gadījumā zemkopības darba rīkiem kā tautas etniskās vēstures avotam ir sava zināma nozīme.

ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИЕ ОРУДИЯ КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВИДЗЕМЕ

И. Лейнасаре

ВЫВОДЫ

Вопросом, в какой мере изучение земледельческих орудий может послужить для исследований в области этнической истории, до сих пор занималось сравнительно мало специалистов. Советские этнографы придерживаются взгляда, что результаты изучения орудий труда могут быть частично использованы для выяснения вопросов этнической истории. В противоположность советским ученым, буржуазные этнографы пытаются доказать, что однотипные орудия труда распространялись на сравнительно большой территории под влиянием наиболее культурного из населяющих эту территорию народов.

Земледельческие орудия труда принадлежат к тем элементам материальной культуры, которые теснее всего связаны со структурой почвы, климатическими условиями и степенью социально-экономического развития. Изменения в хозяйственной и земледельческой системе любой страны отражаются также на орудиях труда. Таким образом, благодаря одинаковым приемам обработки почвы и социально-экономическим условиям земледельческие орудия труда могут быть одинаковыми на сравнительно большой территории. Песчано-глинистая почва и применение подсечной системы земледелия были причиной того, что в полосе лесов, включая Прибалтику, главным орудием труда стала именно соха. Соха сохранилась и в эпоху феодализма, в

---

[39] Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejs, 13670/69 G 5014. Sk. arī A. Jansons. Izogrāfiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961., 170. lpp., 2. att.; Vissavienības ģeogrāfijas biedrības arhīvs, J. Šegrēna fonds, A 36 1/25.

[40] H. Vilppula. Das Dreschen in Finnland. Helsinki, 1955, 98. lpp.

условиях трехпольной системы земледелия. Это обусловливалось сущностью крепостнического барщинного земледелия, когда крестьяне должны были своими собственными орудиями труда обрабатывать земли помещика. Крестьяне продолжали использовать соху, так как она была недорога, ее могли тянуть за собою истощенные крестьянские лошаденки, и пригодна для обработки как изобиловавших корнями и камнями полей, так и (в Видземе) лесных подсек. Система земледелия и уровень агротехники определяют используемые для обработки почвы орудия труда.

Существовавшие производственные отношения и характер системы земледелия способствовали сохранению в Видземе до середины XIX века бороны-суковатки. Этот тип бороны был пригоден для обработки как подсеки, так и малокультивированных полей.

Точно так же длительное сохранение древнейшего орудия молотьбы — била — как в северной части Курземе, так и на эстонских островах следует объяснять не только этническим родством населения, но и однотипностью экономики этих районов. Из-за песчаной, малоплодородной почвы земледелие не достигло здесь того уровня развития, как в центральной и южной частях Курземе; часто главным источником существования крестьянина было рыболовство. Подобная же картина сложилась и в центральной части Видземе. Здесь сохранялась древнейшая система провеивания зерна, которое сперва подбрасывали с помощью совка, а затем просеивали сквозь сито. Крестьяне, в распоряжении которых имелись лишь небольшие малоурожайные земельные участки, в поисках средств к существованию обращались к другим занятиям — ремеслам.

Было бы неправильно считать, что орудия земледельческого труда не могут служить источником при исследовании вопросов этнической истории. Форма их различных деталей, терминология, а в некоторых случаях и все орудие целиком дают известный материал для этнографов. Так, например, в сохе следует обращать внимание на конструктивные детали, не связанные с рабочими частями, различие в форме которых не влияет на работу всего орудия, — оглоблю, потяжки, рукоятку. В этой связи следует отметить распространенную в северной части Курземе рукоятку прямоугольной формы с отверстиями на концах, за которые пахарь держал соху. Подобного же вида рукоятка употреблялась в конце XVIII века в Видземе, в окрестностях Цесиса и в Эстонии близ Пярну. Так как описанная рукоятка установлена в тех частях Видземе и Курземе, где жили ливы, мы можем предположить, что рукоятка сохи прямоугольной формы характерна именно для этой этнической группы. На упомянутой территории наблюдается также самая длинная в Латвии оглобля. Если всюду ее длина колеблется от 160 до 180 *см*, то в северной части Курземе и в Видземе она составляет 200—218 *см*. Кроме того, соха в северной части Видземе отличается от других формой своих потяжек, которые кольцом натягиваются на рассоху и веревочками крепятся к оглобле. И. Бротце отмечает наличие подобных же потяжек в окрестностях Цесиса уже в конце XVIII века. Так как сохи с такими потяжками были распространены главным образом на территориях, населенных ливами, можно предположить, что создателями этого вида сохи были именно ливы. Об этом свидетельствует и терминология. В северной части Видземе, в отличие от остальных областей Латвии, потяжки называют не «спандас», а «ренгас» (лив. rink — кольцо).

В юго-восточной части Видземе потяжки сохи называются «пандас» или «панькес». Проф. Я. Эндзелин указывает, что это искаженное ливами« спанда».

Различия в плетеных боронах также могут служить материалом при изучении этнической истории. Как известно, бороны этого рода распространены в Земгале, южной части Видземе и в Литве. Однако литовские плетеные бороны отличаются от земгальских тем, что у них для запряжки имелась специальная изогнутая дугой деревянная часть, тогда как в латышские бороны коня запрягали, прикрепляя упряжь просто к крайним рядам переплета бороны.

Орудия труда, применявшиеся для уборки хлебов и сена, также имели известные различия. Прежде всего для косьбы в Латвии применяется коса с двумя и с одной ручками. Коса с двумя ручками распространена в Латвии и западной части Литвы. В Латгалии, наоборот, у косы только одна ручка, что напоминает аналогичные орудия труда восточных славян. Подобное отличие в устройстве ручки косы объясняется тем обстоятельством, что культура восточной части Латвии складывалась под сильным влиянием соседей — славян. В употребляющейся в западной части Латвии косе с двумя ручками отмечается конструктивное сходство с косой народов Западной Европы, однако она все же отличается от западноевропейской формой своего древка и ручки. Ее развитие определялось уровнем и характером местной системы земледелия. Так, судя по рисункам, помещенным в хронике Хелмса, древко косы с двумя ручками до XVII века было значительно короче, чем в XIX веке. Изменение приемов обработки почвы заставляло земледельца также улучшать косу.

Что касается орудий для молотьбы, то в них для этнографа интересной, по-видимому, может оказаться форма молотильного била.

Из всего сказанного следует, что развитие земледельческих орудий труда обусловливается уровнем развития производительных сил, а также свойствами почвы и существующей системой земледелия. Однако каждый народ вносит свои особенности в те части орудий труда, которые не связаны непосредственно с процессом работы. Различия в терминологии многих деталей и локальные особенности орудий труда, употребляемых для одних и тех же целей, обусловлены системой натурального хозяйства, когда сами крестьяне изготовляли необходимые им орудия труда. Определенную роль сыграли в этом и культурные связи, в результате которых в районах, где соприкасались друг с другом две различные этнические группы, возникала сходная терминология, а иногда в результате взаимного влияния соседей изменялись и самые орудия труда.

SALDŪDEŅU ZVEJA VIDZEMĒ 19. UN 20. GS.

S. Cimermanis

IEVADAM

Zvejniecība kā ražošanas nozare allaž saistījusi un joprojām saista etnogrāfu, vēsturnieku un kultūras vēsturnieku uzmanību. Pētījumu rezultātā radušies ievērojami darbi,[1] kuros līdzās citiem jautājumiem aplūkota arī zveja. Ir arī pētījumi par Latvijas zvejniecību.[2]

Tomēr apcerējumi par Latvijas zvejniecību ir diezgan nepilnīgi. Piemēram, P. Borisova darbs aptver vienīgi Rīgas tuvāko apkārtni ar jūras līci, ezeriem, Lielupes, Daugavas un Gaujas grīvām. Tā uzdevums bija tikai fiksēt sava laika zvejniecības stāvokli. Borisova darbs sniedz plašu faktisko materiālu, parāda zveju muižās vispār, bet neatsedz zvejas kā muižu privilēģijas sociālekonomisko un tiesisko raksturu, maz parāda faktisko darba darītāju — latviešu zvejnieku smago un atkarīgo stāvokli.

Reakcionārais baltvācu mācītājs A. Bīlenšteins, meklējot paralēles starp latviešu un vācu kultūru, radniecīgos nosaukumus vai objektus tendenciozi raksturoja kā aizgūtus no vāciešiem. Tomēr zvejas rīkos tādas analoģijas atrast nācās ļoti grūti. Latvijā dzīvojošie vācieši ar zveju bija saistīti pārāk maz, lai viņu ietekme tajā būtu kaut cik manāma. Tāpēc Bīlenšteins būtībā apmierinās ar atsevišķu rīku un paņēmienu īsu aprakstu, neaplūkojot no etnogrāfu viedokļa nozīmīgos rīkus (līvi, divbridi, katicu u. c.) un rūpnieciskās zvejas objektus (lašu, nēģu, zušu tačus), kā arī citus svarīgus zvejniecības vēstures jautājumus.

Buržuāziskais etnogrāfs Z. Ligers galvenokārt aprobežojies ar 20. gs. 30. un 40. gados vāktā materiāla publicēšanu. Darba Latviešu tautas kultūra 1942. g. latviešu izdevumā viņš apraksta Babītes un Lielupes katicu, sniedz ziņas par zveju ar cilpām, dukuru, murdiem un citiem rīkiem. Publikācijā plašākus zinātniskus secinājumus neatrodam. 1942. g. vācu izdevumā Ligers nedaudz papildinājis un pārtulkojis latviešu izdevumā publicētos materiālus. Nopietnāks ir 1944. g. izdotais darbs. Te aplūkota aizsprosta zveja, sevišķi Daugavas un Gaujas lejteču nēģu un lašu tači. Vērtīgi ir te publicētie dokumenti par aizsprosta zveju Latvijā 13.—19. gs. Tomēr minētajos Ligera publicējumos daudz nepreciizitāšu. Tie aprobežojas ar lokālu zvejas rīku un paņēmienu aprakstu. Emigrācijā izdotie Ligera apcerējumi par zveju ir galvenokārt tā materiāla tulkojums svešvalodā, ko Latvijā publicējis pats Z. Ligers, A. Bīlenšteins, K. Pāvuliņa[3] un daži citi.

Materiāli par zveju Latvijā vākti jau 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Rīgas ķeizariskā liceja konrektors J. Broce uzzīmējis un samērā sīki aprakstījis Daugavas lašu taci[4], Salacgrīvas lašu taci[5], katicu Babītes Straupes ciemā[6], zveju ar līvi[7] u. c. zvejas objektus. Broce nevāca materiālus īpaši Latvijas zvejniecības vēsturei. Taču viņa zīmējumi un apraksti ir vērtīgs avots, kas dod iespēju spriest gan par Latvijas zvejas rīku tipiem, gan par to attīstību, izplatību un lietošanu 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā.

Svarīgs avots ir O. Hūna apkopotās ziņas par Vidzemes draudzēm, apriņķiem un pilsētām.[8] Tajās atrodam norādījumus par Vidzemes upēm un ezeriem, tur dzīvojošām zivju sugām un zveju 19. gs. pirmajā ceturksnī. Zvejsaimniecības raksturošanai iz-

---

[1] U. Sirelius. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906; Dm. Selenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927; K. Moszyński. Kultura ludowa słowian, I. Kultura materjalna. Kraków, 1929; I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, I. Tartu, 1931.

[2] A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet. St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918; Материалы к познанию русского рыболовства, 1913, т. II, вып. 12; П. Борисов. Рыбный промысел в Рижском уезде Лифляндской губернии. СПб. 1913; Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi, I. Rīgā, 1942.; Z. Ligers. Die Volkskultur der Letten. Ethnographische Forschungen, I. Riga, 1942; Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. Rīgā, 1944.

[3] K. Pāvuliņa. Krustpils. — Latvju Raksti, II.

[4] J. Chr. Brotze. Monumente... II, 9.—10. lpp.

[5] Turpat, 5. lpp.

[6] Turpat, X, 7., 10., 18., 197.—201. lpp.

[7] Turpat, VIII, 25. lpp.

[8] Materiāli (vairāk nekā 100 dokumentu resp. aprakstu vienību) glabājas Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Rīgā, 6810. fondā.

mantojami norādījumi par to, kādas muižas izmanto attiecīgo ūdens baseinu, kur zvejo pati muiža un kur zveja uzdota zemniekiem. Liekas, ka Hūns uzskaitījis visas viņam zināmās taču vietas un kādu zivju ķeršanai tacis izmantots.

19. gs. otrajā pusē daži materiāli par zveju savākti 1896. g. latviešu etnogrāfiskās izstādes vajadzībām.[9] Materiālus korespondenti iesūtīja arī Bīlenšteinam, bet ziņas aizgājušas bojā. Nedaudzus materiālus par saldūdeņu zveju Vidzemē 20. gs. 20.—40. gados ieguvušas bijušās Pieminekļu valdes ekspedīcijas Rīgas, Cēsu, Madonas, Valmieras un Valkas apriņķos.[10] Tomēr šīs ziņas neiet tālāk par atsevišķu gadījuma dēļ sastaptu rīku aprakstiem un skicēm. Ligera vāktie materiāli saglabājušies tādā mērā, kā tie publicēti. Tāpēc tos kā pirmavotu analizēt nav iespējams.

Sistemātiska ziņu vākšana Latvijas zvejniecības vēsturei sākās tikai 1956. g., kad Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektors uzsāka pētījumus par zveju kā vienu no latviešu tautas nodarbošanās veidiem.[11]

Materiālu vākšanas gaitā mēģinājām noskaidrot zvejas kā saimniecības nozares raksturu un nozīmi, izsekot zvejas rīku un paņēmienu attīstību, to nosaukumus, lokālās īpatnības, kuru pamatā zvejas vietas specifika vai citi apstākļi.

Zvejas rīku un paņēmienu attīstības noskaidrošana saistīta ar grūtībām. Vairums ekspedīcijās apzināto rīku darināti laikā no 1930. līdz 1960. g. Senākos rīkus nākas restaurēt pēc zvejnieku atmiņām, jo tie izzuduši un agrāk gandrīz nav vākti. Tāpēc rīku un paņēmienu attīstību garākā laika posmā varam droši risināt vienīgi tajos gadījumos, kad saglabājušies seni zīmējumi, samērā pilnīgi apraksti vai vismaz droši datējami un ar konkrētu vietu saistāmi nosaukumi. Pārējos gadījumos jāapmierinās ar hronoloģiskajiem ietvariem, kuru robežu nosaka vecākās paaudzes ļaužu atmiņa un mūsdienu pētnieka personīgie novērojumi, t. i., no 19. gs. 70. gadiem līdz mūsdienām.

No vākšanas darba metodes un apzinātajiem materiāliem izriet apcerējuma nolūks — aplūkot zvejniecību kā iedzīvotāju nodarbošanās nozari Vidzemē klaušu saimniecības krizes un kapitālisma laikā, atsedzot šim laikam tipisko zvejas tiesību šķirisko raksturu un saldūdeņu zvejas vispārējo stāvokli. Mēģināts parādīt, kā zvejas rīku attīstību ietekmējuši sava laika sociālekonomiskie apstākļi un tiesiskās normas.

Iespēju robežās sniegts pārskats par saldūdeņu zveju Vidzemē padomju varas gados, par to, kā padomju iekārtā zvejnieku darba dzīvē ienāk jaunās sociālistiskās attiecības, kā zvejniecība kļūst par valsts plānveidīgās saimniecības neatņemamu sastāvdaļu. Aplūkota arī zveja kā darbaļaužu iemīļots atpūtas un sporta veids.

Zvejas rīki un paņēmieni attīstās ciešā sakarā ar zvejas vietas īpatnībām — gultnes dibenu, krastiem, straumēm u. c. Palaikam zvejas rīki mēdz būt visai konservatīvi un saglabā senas lokālas apvidu īpatnības, ieskaitot tās, kuru izveidošanos veicinājis apvidus iedzīvotāju etniskais sastāvs. Tāpēc centāmies atsegt arī tādas zvejas rīku un paņēmienu īpatnības, kuras varētu būt izveidojušās tikko minēto apstākļu ietekmē. Tā kā šādi secinājumi izdarāmi tikai ar plaša kaimiņu tautu salīdzināmā materiāla palīdzību, uzskatām, ka tie nav galīgi un var grozīties turpmāko padziļināto pētījumu rezultātā.

Apcerējuma sagatavošanai izmantoti Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīva, Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīva Pieminekļu valdes, Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva, Igaunijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva, Ļeņingradas Centrālā valsts vēstures arhīva un Igaunijas PSR ZA Etnogrāfijas muzeja materiāli. Tāpat izmantoti atbilstošā laika posma dokumenti, kā Vidzemes guberņas valdes patentes, privāttiesību publikācijas u. c., laikabiedru atmiņas, statistiskie dati, periodiskie izdevumi, speciālā literatūra attiecīgajos jautājumos.

ZVEJAS TIESĪBAS UN RAKSTURS

Vidzeme ir bagāta ar ūdens baseiniem. Tās robežās plūst Latvijas lielākās upes — Daugava[12], Gauja, Aiviekste, Pededze, Salaca u. c. Vidzemes robežās ietilpst arī vairāk nekā tūkstoš ezeru, ap 300 km² kopplatībā. Šo ezeru skaitā ir daudzi Padomju Latvijas lielākie ezeri.[13] Jāpiezīmē, ka plašo meliorācijas darbu rezultātā samazinājusies daudzu ezeru, sevišķi Lubānas ezera, platība. Daļa Vidzemes ezeru un upju bija un ir vēl tagad tālu pazīstama ar zivju bagātībām, piemēram, Burtnieku ezers ar plaužiem, Alūksnes ezers ar repšiem, Cirgaļu ezeri ar vēžiem, Daugava, Gauja, Salaca, Aiviekste ar lašiem, nēģiem, zušiem u. c.

Zivju bagātība daudzajos ūdeņos veicinājusi zveju kā vienu no iedzīvotāju nodarbošanās veidiem. Aplūkojamā laikā saldūdeņu zveja Vidzemē pastāvējusi 1) kā pamatnodarbošanās, 2) kā papildnodarbošanās un 3) kā brīvo brīžu nodarbība nolūkā bagātināt ģimenes uzturu.

19. gs. un 20. gs. sākumā (līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai) Vidzemē pastāvēja muižas ar tām piederošajām tiesībām un privilēģijām, kas bija mantojums no vācu muižnieku feodālās kun-

---

[9] Tie atspoguļojas izstādes katalogā: Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arķeoloģiskā kongresa laiku Rīgā, 1896. g. Sarakstījis W. Plutte. Rīgā, 1896., 103.—106. lpp.

[10] Savāktie zīmējumi, apraksti un fotoattēli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvā, bet negatīvi — Vēstures nodaļas negatīvu fondā.

[11] Ekspedīcijās un komandējumos 1956. g. apsekots Gulbenes raj., 1957. g. bij. Limbažu, 1958. g. Valkas, Cēsu, Madonas, Gulbenes, bij. Alūksnes, Balvu, Ludzas, Preiļu raj., 1959. g. Madonas, bij. Krustpils raj., 1960. g. Jēkabpils, Ogres, Rīgas, Cēsu, Valkas, bij. Alūksnes, Liepājas raj., 1961. g. bij. Krustpils, Ogres, Rīgas raj., salīdzināmais materiāls vākts Dienvidigaunijā. Materiāli — apraksti, zīmējumi, fotoattēli un negatīvi, dokumenti un to kopijas glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.

[12] Jāpiezīmē, ka Daugavas kreisais krasts, tāpat daļa Aivieksteš neietilpst Vidzemes teritorijā.

[13] Lubānas, Burtnieku, Ķīšezers, Alūksnes, Alauksts, Lielais Baltezers, Juglas, Viskāļu, Dūņu—Lilastes, Inesis.

dzības laikiem. Kā muižnieku feodālā privilēģija visā 19. gs. un pat 20. gs. sākumā turpināja pastāvēt arī zvejas tiesības.

Ūdens baseiniem bagātās muižās zveja bija viens no ienākumu avotiem. Tāpēc muižnieki centās saglabāt zvejas tiesības kā savu privilēģiju. Šim nolūkam kalpoja muižnieku interesēs izdotie likumdošanas akti.[14] Runājot par zveju vispār, likumu un rīkojumu pantos īpaši izdalīta taču ierīkošana un izmantošana. Tas rāda, ka 1) aizsprosta zveja bija viens no saimnieciski nozīmīgākajiem zvejas veidiem, 2) aizsprostu ierīkošanu vajadzēja regulēt, lai novērstu avārijas kuģojamās un plostojamās upēs, 3) vajadzēja nodrošināt brīvu ceļu zināmai daļai zivju, kas nenokļūtu upju augštecē, ja upi kaut vienā vietā pilnīgi aizžogotu.

Vienu no zvejas tiesību pamatnoteikumiem, t. i., noteikumu, ka zvejas tiesības upēs un ezeros pieder to krastu īpašniekiem, muižnieki centās paturēt un izmantot savā labā kopš 17. gs. To garantē arī 1902. g. publicētie zvejas noteikumi,[15] kuros lasāms: «Dzimtīpašnieks savās robežās drīkst katram trešajam zveju aizliegt.» Šis likuma pants nozīmēja, ka muiža pēc saviem ieskatiem var zemniekiem aizliegt jebkuru zvejas veidu, jo līdz pat 19. gs. 60. gadiem vienīgie zemes un ūdeņu privātīpašnieki skaitījās muižnieki.

Pēc 19. gs. 60. gadu reformām turīgākie zemnieki iepirka mājas. Tomēr, arī pārdodot mājas, vairums muižnieku atteicās līdz ar zemi pārdot zvejas tiesības upēs un ezeros. Savlaicīgi iespiestajos māju pirkšanas un pārdošanas līgumos bija paredzēts speciāls punkts, ar kuru māju pircējs, t. i., zemnieks, atteicās no zvejas tiesībām māju robežās esošajos ūdeņos.[16]

Ja zemnieks-māju nomnieks nepiekrita šādam topošā privātīpašnieka tiesību ierobežojumam, muiža katrā laikā varēja pārbaudīt nomas saimniecību, atrast iemeslus nomnieka apvainošanai nolaidīgā saimniekošanā un par nomas līguma nepildīšanu padzīt nomnieku no mājām, lai pārdotu tās muižai paklausīgam cilvēkam. Tāpēc zemnieki, iepērkot mājas, labāk atteicās no zvejas tiesībām, nekā ielaidās strīdos ar muižu. Rezultātā zveja līdz pat Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai Vidzemē skaitījās muižnieku privilēģija. Zemniekiem atļauta bija vienīgi makšķerēšana Daugavā un Gaujā.

Ūdeņos, kas piederēja vairākām muižām, 19. gs. un 20. gs. sākumā katrs īpašnieks drīkstēja zvejot tik tālu, cik viņš to bez svešas palīdzības varēja izdarīt, bet ūdeņos, kas veidoja robežu starp divām muižām, katrs tuvumā dzīvojošais muižas īpašnieks zvejoja savā pusē.[17] Publiskās upēs (Vidzemē tādas bija Daugava un Gauja) zvejas tiesības līdz upes vidum piederēja visiem privātīpašniekiem (muižniekiem) viņu muižas robežās.

Zvejas laiks Vidzemes upēs un ezeros 19. gs. un 20. gs. sākumā nebija ierobežots. 1902. g. izdoto Privāttiesību 1038. pants vēl pasvītro, ka «zvejā pilnvarotais drīkst zvejot arī ikru laišanas laikā».[18]

Šis likuma pants pavēra ceļu neierobežotai saldūdeņu zivju iznīcināšanai. Muižas un to uzticības personas — ūdeņu nomnieki nereti īsti plēsonīgi iznīcināja nārstojošās zivis, vilkdami bagātus lomus un gūdami lielus ienākumus. Tāpēc daudzi 19. gs. autori, aprakstīdami Latvijas upes un ezerus, vienmēr atgādina, ka pašreizējās (resp. viņu laika) zivju bagātības ir niecīgas, salīdzinot ar tām, kādas tās bijušas agrāk.[19]

Zivju daudzuma krasu samazināšanos veicināja arī smalkacainu tīklu lietošana, jo tīkla acu lielums zināmai zivju sugai vai zvejas laikam nebija noteikts ar likumu. Šai sakarā Vidzemes Vispārnoderīgā ekonomiskā biedrība jau 1847. g. oficiālajā atskaitē rakstīja, ka sevišķu ļaunumu zvejai Peipusa ezerā nodara tīkli ar smalkām acīm, kas kļūst arvien smalkākas un kuru lielums nav pakļauts nekādai kontrolei un likumiem. Pleskavas ezera zvejnieki noejot pat tiktāl, ka tīklus gatavojot no linu audekla. Ar tiem tiekot nodarīti milzīgi zaudējumi, jo tiekot izzvejotas vissīkākās zivis.[20] To, ka vērojums bijis pamatots, liecina arī ģenerālštāba pulkveža F. Veimarna sastādītais un 1864. g. publicētais Vidzemes guberņas vēsturiskais, ģeogrāfiskais un ekonomiskais

---

[14] Piemēram, Vecsalacas muiža ap 1815. g. no zvejas ieņēma līdz 6000 sudraba rubļu (LCVA 6810. f., 1. apr., 14. l., 327. lp.), Svētciema muiža 6000 sudraba rubļu (turpat, 327. lp.) u. tml. Šā raksta uzdevumos neietilpst feodālisma perioda zvejas likumdošanas un stāvokļa analize. Tāpēc atsauces uz zvejas noteikumiem, kas izdoti pirms 19. gs., rakstā sastopamas tikai atsevišķos gadījumos, kad tas nepieciešams, lai pareizāk izprastu 19. un 20. gs. zvejas noteikumu pantus.

[15] Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890, herausgegeben von H. von Broecker. Jurjew (Dorpat), 1902, 1031. § (Turpmāk — Privatrecht.). Aizliegums balstās uz šo noteikumu diviem citiem paragrāfiem: 1012. § nosaka, ka muižnieka īpašuma robežās esošie stāvošie vai plūstošie ūdeņi pieder muižniekam un vienīgi viņš tos var izmantot pēc savas patikas; 1013. § papildina iepriekšējo un paredz, ka plūstošie vai stāvošie ūdeņi, kuri apskalo vai tek caur dažādu muižnieku īpašumiem, ir ar tiem robežojošo muižnieku kopīgs īpašums, pie kam katrs var izmantot to baseina daļu, kas apskalo viņa īpašumu vai tek cauri tam.

[16] Kā piemēru citēsim Kokneses draudzes Atradzes muižas īpašnieka Oskara fon Gerstenmeijera un zemnieces Maijas Klauānes 1882. g. 22. novembrī noslēgtā māju pirkšanas—pārdošanas līguma 8. pantu: «Pircējs nedrīkst nekādas tādas tiesas un brīvestības sev par labu meklēt, kas ar zemnieku gruntsgabalu nedrīkst savienotas būt, bet paliek šās brīvestības, īpaši lakts un zvejošanas brīviba iekš mājas robežām arī uz priekšu pie lielas muižas» (Līgums glabājas pie tā slēdzējas dēla Reiņa Jaunzemņa Ogres raj. Kokneses «Kalnazveņģos».).

[17] Privatrecht, 1034. §; arī šie noteikumi pastāvēja kopš feodālisma laika.

[18] Šā paragrāfa pilns teksts: «Das Recht der Fischerei ist an keine Zeit gebunden, darf also vom Berechtigten auch zur Laichzeit ausgeübt werden.»

[19] Te vietā minēt pazīstamā publicista A. Sapunova darbu par Daugavu un tās nozīmi saimnieciskajā dzīvē, kurā autors raksta: «Lai arī Daugavā ietek ļoti daudz upju un strautu, lai arī tās ūdeņi plūst ātri un ir tīri, mūsu upe šodien neizceļas ne ar sevišķu zivju bagātību, ne daudzveidību. Lai kā tas arī būtu, zivju rūpniecība Daugavā attīstīta diezgan vāji. Turklāt ir daži norādījumi, ka senāk zivis Daugavā kūsāt kūsājušas» (А. Сапунов. Река Западная Двина. Историко-географический обзор. Витебск 1893, 208. lpp.).

[20] ERAKA 1185. f., 1. apr., 185. l., 22.—23. lp. Šīs ziņas varam pilnībā attiecināt arī uz Vidzemi, kur kuplā skaitā iebrauca Pleskavas un Peipusa ezera zvejnieki.

apraksts, kurš vienlaicīgi uzskatāms par dokumentālu materiālu.[21]

Neierobežotā zvejas laika un patvaļīgās zvejas rīku lietošanas rezultātā zivju daudzuma mazināšanās saldūdeņos 19. gs. vidū kļuva par visas Eiropas zvejsaimniecības problēmu. Jau 19. gs. 40. gados Anglijā un Francijā sākās zivju mākslīgās pavairošanas mēģinājumi, kas 50. gados konstatēti arī Krievijas rietumu daļas guberņās.[22] Vidzemes Vispārnoderīgā ekonomiskā biedrība par šo jautājumu interesējās 1852. g.[23] Tomēr zivju mākslīgās pavairošanas darbs Vidzemē kaut cik izvērsās tikai muižās, kur zvejai bija lielāka saimnieciska nozīme. Lielākos panākumus guva Carnikavas muiža: 1884. g. Carnikavas zivju audzētava Gaujas attekās ielaida ap 90 000 lašu un taimiņu mazuļu.[24]

Līdz ar zivju mākslīgās pavairošanas mēģinājumiem sākās cīņa par zvejas laika ierobežošanu, tīklu acu lieluma noteikšanu un citiem pasākumiem, kas izskaustu zivju masveida iznīcināšanu. Taču, kamēr bija spēkā muižu zvejas tiesības, šie pasākumi nedeva kaut cik jūtamus rezultātus.

Sevišķa vērība likumdošanas aktos pievērsta aizsprosta zvejas regulēšanai. Vispārējie kuģojamo upju izmantošanas noteikumi paredzēja, ka krastu īpašnieki nedrīkst uzstādīt tādas ierīces, kas traucētu kuģošanu.[25] Zvejas tačus upēs drīkstēja ierīkot tikai tā, lai netiktu kavēta braukšana pa upi un aizsprostoti zivju ceļi.[26] Upes vidū vajadzēja palikt brīvai telpai, t. s. karaļa caurtecei, kuras platums Vidzemes lielākajās upēs bija noteikts 12 zviedru olektis,[27] mazākajās — 6 olektis; pēdējā gadījumā abiem upes krastiem vajadzēja atrasties viena muižnieka īpašumā.[28] Ja abi upes krasti piederēja dažādiem īpašniekiem, tad saskaņā ar Vidzemē un Igaunijā pastāvošajiem zvejas noteikumiem viņi nedrīkstēja ar tačiem aizņemt vairāk par pusi no savas upes daļas platuma.[29]

Tomēr gadījās, ka zvejnieki no krasta neredzamiem līdzekļiem aizsprostoja arī «karaļa caurteci», lai šajā zivju sablīvēšanās joslā vilktu visbagātākos lomus. Domājams, ka tieši šī iemesla dēļ 1762. g. 21. maijā izdotajā Vidzemes guberņas valdes patentē bija norādīts, ka «karaļa caurteci» nedrīkst aizsprostot ne ar tīkliem, ne ar slepenām zemūdens redelēm, ne arī kā citādi.[30]

Nozīmīgākais aizsprosta zvejas rajons Vidzemē bija Daugavas lejtece no Pļaviņām līdz Doles lejasgalam, it īpaši posms no Ikšķiles līdz Doles lejasgalam. Te saskārās Ikšķiles, Salaspils, Doles muižnieku un Rīgas pilsētas intereses. Tādēļ kopš 18. gs. beigām Vidzemes guberņas likumdošanas aktos liela vērība veltīta tieši Daugavas lejteces aizsprosta zvejas regulēšanai. Te minami guberņas valdes 1787. g. 24. marta un 1817. g. 26. jūlija patenti.[31] Patentos minētos noteikumus vēlāk pārdrukāja 1864. un 1902. g. izdotajās Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes privāttiesībās.[32]

Ar aizsprostiem neaizņemtās upes daļas regulēšanas galvenais iemesls bija lielāko upju izcilā nozīme sava laika ūdens transportā, kam bija nepieciešams brīvs ceļš.[33]

---

[21] Ф. Веймарн. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Лифляндская губерния. СПб. 1864. Veimarns raksta: «Krievu zvejas rīki vispār ir labāki nekā vietējo iedzīvotāju rīki, bet viņu vadiem ir tā īpatnība, ka āmja acis ir visai mazas. Ar līdzīgiem vadiem, kurus viņi galvenokārt saņem no Ostaškovas, visai viegli izķer visas zivis, kā lielās, tā mazās, it īpaši mazos ūdens baseinos; šī iemesla dēļ tagad ūdens baseinus zvejniekiem nodod atpirkumā retāk nekā agrāk» (406. lpp.). Veimarns piemēru ar krievu zvejniekiem min tāpēc, ka muižas savus ūdens baseinus visvairāk iznomāja iebraucējiem — krievu zvejniekiem. Radniecīgas ziņas atrodam arī 19. gs. otrās puses presē. Tā, piemēram, laikraksts Baltijas Vēstnesis 1889. g. 19. janvārī rakstīja: «Kad apdomā, ka daudz Vidzemes ezeros (par piem., Cēsu apr. austrumu apgabalā) pa ziemu divi reizes zvejo un ka pie katra vilciena tik liels pulks mazu zivtiņu gluži bez vajadzības iet bojā, tad gan var iedomāties, cik neizsakāmi liels zivju pulks katrā gadā ezeriem tika nolaupīts, kuras taču turpmākam laikam vajadzētu saudzēt. Es apskatīju tuvāki tīklu, ar kuru patlaban bij zvejots, un ievēroju, ka tā acis bij tik mazas, it kā tas būtu austs ūdens smelšanai. Jāpiezīmē, ka tādi tīkli minētā daudzezeru apgabalā vispārīgi top lietoti. Tādēļ nemaz nav brīnums, ka mūsu ezeros zivju bagātība gadu pēc gada samazinājas, ka zveja top vienreiz neizdevīgāka, un ka pēc ļoti ilga laika varētu notikt, ka mums caur mākslīgu zivju audzināšanu un lieliem naudas tēriņiem tas jāizlabo, ko tagad aiz nevērības un neapdomības izpostām.»

[22] ЦГИАЛ 91. f., 1. apr., 351. l.

[23] ERAKA 1185. f., 1. apr., 263. l.

[24] Dienas Lapa, 1887., 97.

[25] Privatrecht, 1018. §.

[26] Turpat, 1019. §.

[27] Viena zviedru olekts ap 0,60 m.

[28] Privatrecht, 1020. §. Kurzemes kuģojamās upēs karaļa caurteces platums bija noteikts 14 olektis, pārējās — 8 olektis (1023. §).

[29] Turpat, 1021. §.

[30] Turpat, 1024. § piezīme.

[31] 1902. g. privāttiesību izdevumā šai sakarā minēti vēl arī 1784. g. 24. martā un 1809. g. 22. aprīlī izdotie patenti. Šajā pašā izdevumā nepareizi uzrādīts 1787. g. 24. maija patents, kas īstenībā ir tā paša gada 24. marta patents.

[32] Sniedzam šo noteikumu pilna teksta tulkojumu: «Pie Daugavas krastiem muižnieki (Grundeigenthümer) zivju tačus nedrīkst agrāk ierīkot, kamēr nokrituša ūdens dēļ plosti un strūgas vairs nemēdz nākt lejup, un vispār ne citādi kā pēc zemes policijas iepriekšējā paziņojuma, kurš laiks un vieta ierīkojumam (tacim. — *S. C.*) ir noteikts. Caurbraukšanai jāatstāj vismaz 24 pēdas plata brīva sprauga (karaļa caurtece. — *S. C.*). Pie Daugavas salām tačus vispār nedrīkst ierīkot, bet tikai — mazākais 50 asis lejup — pie nedalītas straumes krasta. Tačus nedrīkst nostiprināt ar akmeņiem, baļķiem un pāļiem, bet tikai ar tieviem kociņiem, kas rudenī jāizņem» (Privatrecht, 1026. §).

[33] Daugavas ūdens transporta raksturošanai sniedzam šo tabulu, kurā parādīts 19. gs. 40. gados pa upi uz leju nākušo transportlīdzekļu skaits (pēc F. Veimarna minētā darba 165. lpp.):

Gads	Strūgas	Šķūtes	Laivas	Plosti	Kopvērtība (sudr. rb.)
1843.	600	22	2877	1979	7502 838
1844.	682	37	37	2845	7068 174
1845.	519	63	430	1691	6585 673
1846.	594	102	894	1707	8371 246
1847.	1208	162	1281	2659	13 731 015

Līdzīga ūdens transporta līdzekļu kustības intensitāte Daugavā pastāvēja līdz Rīgas—Daugavpils dzelzceļa izbūvēšanai 1861. g.

Neierobežota aizsprosta zveja upēs bija vienīgi tiem muižniekiem, kuru robežās upe izcēlās: viņi savas muižas daļā drīkstēja ierīkot aizsprostus pāri visai upei un aizdambēt to pēc savas patikas.[34]

Pastāvot muižu zvejas tiesībām, zveja ar lielāku vai mazāku saimniecisku nozīmi noritēja, vai nu zvejojot pašai muižai, vai arī muižai iznomājot zvejas vietas profesionāliem zvejniekiem. Saimnieciski visnozīmīgākā zveja Vidzemē bija Burtnieku, Lubānas, Juglas ezerā, Ķīšezerā un citos Rīgas apkārtnes ezeros, kā arī Daugavā, Gaujā un Salacā. Muižas maksimāli centās izmantot savas zvejas tiesības gan lielajos un mazajos ezeros, gan upēs, upītēs un pat dzirnavu dambjos.[35]

Muižas, kas zvejoja pašu spēkiem, turēja t. s. zvejas pārzini, kādu no muižai uzticamiem zemniekiem vai muižas ļaudīm.[36] Dažkārt zvejas pārziņa amats vienas ģimenes (piemēram, Stukmaņu muižā Līkumu, Carnikavā Martinsonu u. c. ģimenes) ietvaros pārgāja no paaudzes uz paaudzi. Muižās, kur zvejai bija lielāka nozīme, turēja arī īpašus zvejas puišus. Tā Doles muižā 19. un 20. gs. mijā bez zvejas lietu pārziņa vēl bija divi zvejas puiši. Tie dzīvoja muižai piederošajās mājās, no kurām bija padzīti nomnieki.[37]

Muižas zvejas pārzinis kopā ar zvejas puišiem veica visus zvejas darbus, sagatavoja vajadzīgos rīkus u. c. Tomēr, pastāvot klaušu saimniecībai vai tās paliekām, daļa zvejas rīku vai tiem vajadzīgais materiāls klaušu kārtā bija jāsagādā zemniekiem. Tā, piemēram, 1816. g. Nurmižu muižai zemnieki nodeva 113,5 mārciņas tīklu diegu,[38] Turaidas pilsmuižai — 56,5 mārciņas,[39] Vestienas muižai — 95 mārciņas.[40] Doles muižas zemniekiem vajadzēja klaušu kārtā pīt murdus, sagādāt kokmateriālus un sagatavot tačiem vajadzīgos āžus, redeles u. c., kā arī iet palīgā pie muižas taču taisīšanas nēģu ķeršanai Doles krācēs. Analoģiska zvejas organizācija vērojama arī Burtniekos, Carnikavā, Stukmaņos u. c.

Tomēr liela nozīme līdz klaušu pilnīgai likvidēšanai zvejā bija klaušu zemniekiem, kam muižas uzdevumā vajadzēja veikt zvejas darbus un nodot zināmu daudzumu zivju.[41] Pēc klaušu nomas izbeigšanās muižas pilnīgi pārgāja uz zvejas vietu iznomāšanu vai zveju ar pašas muižas ļaužu spēkiem.[42]

Mūsu rīcībā pagaidām nav plašāku materiālu par zvejas vietu iznomāšanu 19. gs. pirmajā pusē.[43] Tāpēc aplūkosim tikai zvejas vietu iznomāšanu 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā muižas vai Rīgas pilsēta zvejas ūdeņus iznomāja atsevišķiem zvejniekiem — uzņēmējiem vai arī zemniekiem, kas vēlējās nodarboties ar zveju. Uzņēmēji vairāk darbojās Rīgas apkārtnē, kur bija izdevīgi zvejas apstākļi (daudzie ezeri, Daugava, Lielupe) un ērts zivju tirgus pilsētā.

Visplašāk darbību gadsimtu mijā bija izvērsis zivju tirgotājs Sēlis, kas nomāja vairākas zvejas vietas Daugavā, Salacā, Ventā u. c. No Doles muižas Sēlis nomāja Klambaru krāci, kur bija izdevīga lašu zveja. Pēdējo viņš savukārt iznomāja «Klambaru» māju saimniekam Riekstiņam, kurš uzņēmējam deva $^2/_3$ no tača loma, sev paturot $^1/_3$. Zvejas ierīces pagatavoja un taci cēla pats Riekstiņš ar saviem palīgiem.[44] Par lašu zvejas apjomiem Klambaru tacī liecību sniedz nomas maksa — 850 rubļu gadā — par kādu Doles muiža 1912. g. šo taci iznomāja Sēlim.[45] Šajā gadā Rīgas zivju tirgū svaigs vietējais lasis maksāja 80—140 kapeikas mārciņā. Tātad taču nomu pēc zemākām zivju cenām Sēlis varēja segt ar 1062 mārc. (425 kg), bet pēc augstākām cenām ar 607 mārc. (243 kg) lašu gaļas. Patiesā lašu nozvejas vērtība tacī neapšaubāmi bija daudz lielāka par tača nomas summu. Par Sēļa kā zvejas uzņēmēja vai zivju tirgotāja plašo darbību liecina kaut vai tas, ka 1911. g. viņš pārdevis 3000 ievestos un 250 vietējos žāvētos lašus.[46]

Rīgas zvejas uzņēmējiem radniecīgi uzņēmēji 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. sākumā darbojās arī citās Vidzemes vietās. Tie galvenokārt nāca no topošās latviešu lauku buržuāzijas — krodzneku, veikalnieku, retāk — lielo saimnieku vidus. Viņi nomāja zveju vietas, kur ķēra augstvērtīgās zivis — nēģus, lašus, taimiņus, zušus u. c., vai arī kur bija citām zivīm bagāti ūdeņi un izdevīgs zivju tirgus.

Šīs zvejnieku grupas raksturošanai minēsim dažus piemērus. Aizkraukles muižas īpašnieks Šulcs vismaz no 1895. līdz 1914. g. Daugavu no Bilstiņiem līdz Skrīveriem iznomāja Rikas kroga nomniekam krodzniekam Aleksandram Miķelsonam.[47] Krogs at-

---

[34] Privatrecht, 1025. §.

[35] O. Hūna sakopotās ziņas par šo jautājumu vēl var papildināt ar materiāliem, ko atrodam muižu vaku grāmatās, kur uzrādītas gan zvejas vietas vispār, gan īpaši taču vietas.

[36] Piemēram, Burtnieku muižai 1854. g. zvejas uzraugs bija kāds Brikmanis (LCVA 842. f., 2. apr., 1. l., 50. lp.). Dokumentā viņu apzīmē ar vārdu «pischmeistars».

[37] E 21, 3952, Rīgas raj. Katlakalna «Balšās».

[38] ЦГИАЛ 1528. f., 1. apr., 123. l., 231. lp.

[39] Turpat, 219. lp.

[40] Turpat, 435. lp.

[41] Piemēram, viens no Ķeižu muižas māju saimniekiem Viļums Ābels 1870. g. «kalpo par to ierādīto zemi ar zvejošanas tiesību Gaujā ik nedēļā 2 dienas kājām cauru gadu un pļauj 2 pūrvietas labības, 4 pūrvietas siena, $^1/_2$ pūrvieta āboliņa un rauj 1 pūrvietu linu un izņem $^1/_6$ pūrvieta kartupeļu» (LCVA 6068. f., 1. apr., 8. l., 12. lp.).

[42] Piemēram, Aumeistaru muižas vajadzībām zvejoja ezeru sargs, kurš vienlaikus skaitījās arī muižas zvejnieks. Viņa rīcībā bija laivas un vads ar 40 m gariem spārniem (E 18, 4277).

[43] Esošās ziņas par gandrīz visu Vidzemes muižu zvejas vietām nedod pietiekamu pamatu muižu un zemnieku attiecību analizei zvejas jomā. No vaku grāmatām un citiem dokumentiem gan uzzinām, ka zvejo muiža un zemnieki, bet zvejas organizācija paliek neskaidra. Dažkārt norādīts, cik lomu var vilkt vai cik taču ierīkot, bet sīkāku ziņu trūkst. Tādēļ plašākiem vispārinājumiem par zvejas darba organizāciju nepieciešams vēl arhīvu materiāls. Attiecinot ekspedīcijās iegūtās ziņas (galvenokārt par 19. gs. beigām un 20. gs.) uz 19. gs. pirmo pusi, iespējams pieļaut rupjas kļūdas. Ekspedīciju materiāls vispirms jāsalīdzina ar precīzām arhīvu ziņām, un tikai pēc tam to varēs attiecināt uz agrāku laika posmu.

[44] E 21, 4086, Rīgas raj. Katlakalna «Balšās»; skat. arī П. Борисов. Minētais darbs. 6. lpp.

[45] П. Борисов. Minētais darbs. 6. lpp.

[46] Turpat, 53. lpp.

[47] E 21, 3535, 3536; A. Miķelsona kā zvejas uzņēmēja darbība aprakstīta, pamatojoties uz viņa saimniecības grāmatā esošajiem datiem (grāmata glabājas ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā) un uz laikabiedru atmiņām.

radās pie Pungu pārceltuves, ceļa malā, kas veda no Aizkraukles pāri Daugavai uz Jēkabpili. Te vienmēr apgrozījās daudz cilvēku. Miķelsons neapmierinājās ar kroga un tam piederīgās 27 ha lielās zemes ienākumiem un meklēja papildpelņu, zvejojot Daugavā. Lai iegūtu savās rokās visu Daugavu (Aizkrauklei piederēja tikai upes labais krasts), Miķelsons no Zemgales krasta zemniekiem noīrēja zvejas tiesības arī Daugavas pretējā pusē.[48] Ieguvis tiesības zvejot visā Daugavā, Miķelsons no vietējo bezzemnieku vidus salīga zvejas puišus, kas viņa uzdevumā zvejoja visizdevīgākajās vietās galvenokārt augstvērtīgās zivis — lašus un nēģus. Sliktākās zvejas vietas uzņēmējs izdeva apakšnomā apkārtējiem iedzīvotājiem, kuri viņam maksāja gan naudā, gan natūrā. Viens no naturālo maksājumu veidiem bija nēģu zvejai vajadzīgo klūgu murdu izgatavošana, kas prasīja daudz laika un līdzekļu.[49]

Miķelsons Aizkraukles muižai nomu maksāja naudā un deva zivis pēc muižas pieprasījuma. Lai krājumā vienmēr būtu svaigas zivis, nomnieks ierīkoja tvertni dzīvu zivju uzglabāšanai. Pārējo loma daļu viņš pārdeva savā krogā, apkārtējos veikalos, zemniekiem u. tml. Raksturīgs moments Miķelsona kā zvejas uzņēmēja rīcībā bija cenšanās iepazīties ar Daugavas lejteces zvejniekiem, mēģinājumi pārņemt viņu zvejas paņēmienus un izdevīgākos zvejas rīkus.[50]

Līdzīgi Miķelsonam Lejasciema un Zeltiņu apkārtnē darbojās «Čušļu» māju saimnieks Laiva, kurš ar vadu, tīkliem un citiem rīkiem zvejoja Sudala, Ezersloku un citos ezeros. Stāmerienā un Beļavā labi pazīstams bija ezeru nomnieks Ķīsis.

Laikā, kad no topošās latviešu lauku buržuāzijas izvirzījās vairāk vai mazāk profesionāli zvejnieki un daudzi saimnieki bija iepirkuši mājas, sākās viņu cīņa par zvejas tiesību iegūšanu. Pēc pastāvošās zvejas kārtības viņi bija pārāk atkarīgi no ūdeņu īpašniekiem, un viņu ienākumi no zvejas sistemātiski pazeminājās, tāpēc arī auga interese izkonkurēt profesionālos krievu zvejniekus, kas nomāja ezerus.

Jau 1879. g. laikraksta Baltijas Vēstnesis redakcija, tuvojoties zvejas sezonai, ievietoja rakstu par zvejas noteikumiem Baltijā. Raksta nolūks bija izskaidrot latviešu lasītājiem Baltijas privātlikumu noteikumus par zveju un to, «vai zvejošanas tiesība pieder arī zemnieku gruntēm (iepirktām mājām. — *S. C.*) jeb tik muižām vien».[51] Privātlikumu pantos to tulkotāji mēģināja atrast noteikumus, pēc kuriem zvejas tiesības piederētu arī latviešu zemniekam — māju īpašniekam (piemēram, publiskajās upēs, pirms māju pirkšanas tās bijušas paredzētas vaku grāmatās u. tml.). Ierosinājumu par zvejas tiesību nodošanu zemniekiem — māju īpašniekiem tieši un nepārprotami nedaudz vēlāk izvirzīja Dienas Lapa.[52]

Rezultātā cīņa pret muižnieku privilēģijām zvejas jomā nevainagojās ar panākumiem, un Vidzemes saldūdeņu zvejnieki līdz pat Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai palika atkarīgi no muižas.

Tomēr visā Vidzemē, izņemot lielo upju grīvas un Rīgas apkārtnes ezerus,[53] 19. gs. un 20. gs. sākumā līdz pirmajam pasaules karam ievērojamākie profesionālie ezeru zvejnieki bija krievi no Latgales, Pleskavas, Pečoriem, Sebežas, Tveras u. c. No Vidzemes muižniekiem viņi nomāja ezerus ziemas zvejai ar lielajiem ziemas vadiem. Krievu zvejnieki Vidzemē iebrauca nelielās grupās ar visiem vajadzīgajiem zvejas piederumiem. Katrai grupai bija savs vadītājs un daļa strādnieku. Iebraucēji apmetās muižās vai zvejas vietai tuvējās zemnieku mājās. Par naktsmājām, kā arī par uzturu sev un zirgiem, zvejnieki maksāja ar zivīm. Trūkstošos strādniekus salīga no vietējiem iedzīvotājiem, algu maksājot ar zivīm. Uz vietas nolīgto strādnieku galvenais pienākums bija mazāk kvalificēto darbu veikšana — āliņģu ciršana, vada velkamo kubuliņu griešana u. c.

Ar muižu krievu zvejnieki norēķinājās naudā vai ar zivīm, dodot $^1/_2$ vai $^1/_3$ no loma lielajām zivīm vai no ieņemtās naudas. Pārējās zivis krievi pārdeva apkārtējiem iedzīvotājiem, izvadāja tās pa mājām, veikaliem, krogiem un citur.[54]

---

[48] Zemgales krastā Sērenes muiža zvejas tiesības bija pārdevusi zemniekiem.

[49] Mūsu rīcībā pagaidām nav oficiālu datu par Aizkraukles apkārtnes nēģu murdu cenu. Zināma ir Doles nēģu murdu cena 1912. g. un arī tas, ka nēģu murdi no Doles līdz Pļaviņām bija gandrīz vienādi. Tas nozīmē, ka arī murdu vērtība varēja būt puslīdz vienāda. Nēģu murda izcenojumu sniedzam pēc P. Borisova datiem: 500 klūdziņu cena 2,5 rbļ., saites 0,49 rbļ., 3 stīpas 0,09 rbļ., darbs 1 rbl., kopā 4,08 rbļ. (П. Борисов. Minētais darbs. 17. lpp.)

[50] Uzņēmēja darbības ekonomiskās puses raksturošanai minēsim datus no Miķelsona saimniecības grāmatas: 1902. g. viņš noķēra 68 lašus par 493,69 rbļ., bet 1903. g. 114 lašus par 1446 rbļ. Par pārējiem gadiem ieraksti ir ļoti nepilnīgi vai to vispār trūkst. Sīkāk par to zvejas rīku apskatā.

[51] Zvejošanas nosacījumi Baltijas privātlikumos. — Baltijas Vēstnesis, 1879., 16.

[52] Te lasām: «Zvejas nebēdība izskaidrojas caur to, ka ļaudis, kam nav brīv zvejot, dara to slepus un nebūt neskatās, kad un kā to padara. Muižnieki, šās tiesības īpašnieki, paši to izlietā ļoti reti, tikai sevišķos lielākos ezeros viņi to izdevuši, iznomājuši sevišķiem zvejniekiem, kas tiem tik un tik daudz samaksā. Citādi būtu, ja zvejas tiesība piederētu arī mazgruntniekiem. Tad viņiem būtu pienākums apsargāt savu tiesību, tad viņi zinātu glabāt savu īpašumu, — tad zvejotu ar saprātu un taupību. Pie tā dažam labam atlēktu savs grasis, sava prāva suma, pārdodot zivis. Šis fakts tiešām jāievēro, ja grib runāt no zivju saudzēšanas, ja grib kādu reizi Baltijā nodarboties gar zivju audzināšanu un sagaidīt turpmāk labākas ražas» (Dienas Lapa, 1887., 51.).

[53] Daugavas, Gaujas un Salacas lejtecēs svarīga nozīme bija aizsprosta zvejai, kuras īpatnību dēļ tajā varēja piedalīties tikai uz vietas dzīvojošie zvejnieki. Rīgas pilsēta tai piederošos ezerus un upes iznomāja vietējiem uzņēmējiem vai apkārtnes zemniekiem, jo, lai apmierinātu pilsētas zivju tirgus vajadzības, te zveja notika cauru gadu. Turpretī krievu tautības iebraucēji zvejoja tikai ziemā.

[54] Rēzeknes apkārtnes krievu zvejnieki, kas ap 1910. g. zvejoja Sāvienas ezerā, muižai deva $^2/_3$ loma, sev paturot $^1/_3$. Izzvejotās zivis zvejnieki turpat uz vietas pārdeva. Pārdošanas mēra vienība bija viens grozs, kurā ietilpa apmēram 3 pudi zivju, kas maksāja ap 1 rubli atkarā no tā, kāds bija pieprasījums pēc zivīm. Strādniekiem, ko zvejnieki līga pie palīgdarbiem, no katra metiena (loma) deva 8—10 kg zivju. Strādnieks dienā nopelnīja 24—30 kg zivju, jo dienā varēja izmest 3 lomus (E 17, 5682).

Piebalgas ezeros ap 1900. g. arī zvejoja Latgales krievi, maksādami muižai $^1/_2$ vai $^2/_3$ loma. Pie katra loma te klāt stāvējis muižas uzraugs, kurš kontrolējis, kā zvejnieki pilda līgumu (E 30, 165). Muižas uzraugs pie loma vilkšanas stāvējis klāt arī Praulienā un raudzījies, lai izvilktās mazās zivis

Krievu zvejnieku ierašanās ziemā izskaidrojama vispirms ar vietējiem apstākļiem. Latvijas laukos pieprasījums pēc zivīm bija samērā mazs, pilsētas tālu, bet ar zirgiem svaigas saldūdeņu zivis nogādāt vasarā kaut cik lielākā attālumā bija pagrūti. Ziemā zvejotās zivis sasala, un tās varēja izpārdot ilgākā laika sprīdī. Arī zvejnieku pārvietošanās ar visiem zvejas rīkiem, zirgiem u. tml. ziemā bija vieglāka nekā vasarā. Ziemā uz vietas varēja vieglāk salīgt palīgstrādniekus nekā vasaras karsto darbu laikā. Tomēr pati galvenā ziemas zvejas priekšrocība bija tā, ka ziemā zem ledus ar vadu varēja zvejot jebkurā no ķērājiem (t. i., siekstām, akmeņiem u. tml.) brīvā un pietiekami dziļā ezera vietā. Turpretī vasarā daudzām vietām nevarēja piekļūt un vadu izvilkt malā.

Krievu zvejnieki Vidzemē darbojās kā peļņās gājēji un strādāja te samērā neilgu laiku. Pabeiguši zveju vienā vai vairākos muižas ezeros, viņi devās uz nākošo muižu, tādējādi apzvejodami plašus apvidus kā Vidzemē, tā Igaunijā.[55] Te jāpiezīmē, ka šī peļņās iešana bija visai svarīgs rūpals Pleskavas un Peipusa ezeru piekrastu krievu sādžās.

Zveja ar rūpniecisku raksturu, kā vada vilkšana, zveja ar dzīšanu, lielāku aizsprostu ierīkošana, uzturēšana kārtībā un uzraudzīšana nav pa spēkam vienam cilvēkam. Tāpēc lielākos ezeros un upēs zvejai apvienojās lielākas vai mazākas zvejnieku grupas. Spilgts piemērs tam Vidzemē ir Daugavas lejteces, īpaši Doles un Gaujas (Carnikavas) taču zvejnieki.

Pie Doles salas izveidojušās daudzās krāces, t. s. kauli, radīja izdevīgus apstākļus nēģu un lašu zvejai tačos.[56] Daugavas platuma dēļ taču būve un tajos liekamo zvejas ierīču sagatavošana prasīja daudz materiālu un darbaspēka. Tāpēc izveidojās lieli uz darba kooperācijas pamatiem organizēti taču zvejnieku kolektīvi ar vairākiem desmitiem locekļu. Piemēram, 19. un 20. gs. mijā Greizenē, Penderē un Gruzī taču ierīkoja kolektīvs, kurā ietilpa 23 māju saimnieki, Stāvūžkaula zvejas grupā bija 25 dalībnieki, Āķa kaulā — 48 zvejnieki utt.[57] Vispār katrā Doles krācē zvejoja viens šāds kolektīvs.

Daugavas krasti un zvejas tiesības upē piederēja Doles muižai (gar salu) vai Rīgas pilsētai (upes labais un kreisais krasts). Doles muiža, kā jau minēts, zvejoja ar muižas ļaužu un klaušu zemnieku spēkiem visizdevīgākajās vietās — Doles Lejaskaulā, Rumbas kaulā, t. i., skaitot no upes lejteces, pirmajās krācēs, kur ķeras visbagātākie lomi. Tāpat arī ziemā, kad zvejoja nēģus Āķa kaulā, muiža sev paņēma vislabāko vietu.[58]

Pārējās zvejas vietas Doles muiža iznomāja zemniekiem par sekojošām summām (1912. g. dati):[59] Krāces kaulu par 750, Doles Augškaulu par 1500, Ķinnes kaulu par 100, Kazu kaulu par 1500, Vampas kaulu par 200, Stāvūžkaulu par 50, Bērzmentes kaulu par 264, Klambara kaulu par 850 rubļiem; visas krāces kopā par 5214 rubļiem.

Doles zvejnieku kolektīvos ietilpa gan māju nomnieki, gan bezzemnieki. Vispār Dolē grūti atrast iedzīvotājus, kas nenodarbotos ar zveju vai citiem Daugavas rūpaliem. Daļai Doles iedzīvotāju rūpali deva galvenos ienākumus, daļai tie bija papildu peļņas avots. Tomēr visiem Doles un Daugavas lejteces krastu iedzīvotājiem, izņemot bezzemniekus, ienākumu deva arī lauksaimniecība. Līdzīgs stāvoklis nodarbošanās ziņā bija arī citu lielo upju — Gaujas, Salacas, Aiviekstes tuvumā dzīvojošiem lauciniekiem, tāpat Lubānas, Burtnieku u. c. lielo ezeru krastu apdzīvotājiem.

Zvejnieku grupa izvēlēja vecāko — «priekšnieku», kurš vadīja un organizēja darbu, kārtoja kolektīva saistības ar muižu. Katrs zvejnieks gādāja savai taču daļai vajadzīgos materiālus (tacis bija sadalīts tik vienlīdzīgās daļās, cik grupā bija zvejnieku). Būvējot taci, zvejnieki materiālus saveda kopā, arī taci būvēja un uzraudzīja kopīgi. 19. gs. pēdējā ceturksnī vēl nereti arī lomu dalīja «uz galviņām», skaitot nēģus kālos. Tomēr pamazām, līdz ar kapitālistisko attiecību veidošanos, iestājās lūzums arī zvejas organizācijā. Ap 1900. g. taču sāka dalīt, novietojot blakus divus viena zvejnieka murdus, kas skaitījās viens zvejas numurs. Numuru piederību lozēja, jo loms dažādās vietās bija dažāds. Katrs zvejnieks tagad pārzināja savu numuru un saņēma tikai tos nēģus, kas ielīda viņa murdos.[60]

Tāpat kā Doles muiža, arī Rīgas pilsēta daļu tai piederošo zvejas vietu iznomāja piekrastes zemniekiem: nēģu zveju tacī Rumbas kaulā par 1100 rbļ., nēģu zveju Krāces kaula kreisajā pusē par 2900 rbļ. un zveju ar vadu posmā no Mazās Jumpravmuižas līdz Dolei par 100 rbļ. Bez tam vēl pilsētai piederošā Penderes krāces daļa tika iznomāta par 815 rbļ.[61]

---

tiktu ielaistas atpakaļ ezerā (E 17, 5384). Dažas muižas nozveju un zivju dabisko pieaugumu mēģināja līdzsvarot, ļaujot zvejniekiem vilkt tikai noteiktu lomu skaitu.

[55] Par krievu zvejnieku darbību Igaunijā tuvāk skat. А. Х. Моора. Эстонско-русские отношения в XVIII—XX вв. по данным этнографии. — Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, XII, М. 1950. Par šo jautājumu rakstījuši arī A. Lutss, E. Rihtere, G. Renks u. c.

[56] Kā nozīmīgākie minami: Sausajā Daugavā (starp Ķekavu un Doles salu) — Doles kauls (Doles Lejaskauls, Doles Augškauls), Ķīšu kauls, Stērķeļkauls, Ķinnes kauls, Vampas kauls, Bērzmentes kauls; Ceļa Daugavā (starp Doles salu un Salaspili) — Rumbas kauls, Kazu kauls, Greizenes kauls, Pendere, Gruzis, Stāvūžkauls, Klambars, Nozma. No tiem lašus zvejoja Doles Augškaulā, Ķinnes kaulā, Bērzmentes kaulā, Stāvūžkaulā, Klambarā un Nozmā; pārējie kauli bija nēģu zvejas vietas. Ziemā šiem kauliem kā nēģu zvejas vietas Ceļa Daugavā vēl pievienojās Āķa kauls, Vilkastes kauls un Radziņkauls (E 21, 4024, 4025). Jāatzīmē, ka P. Borisovs savā darbā min tikai daļu no šīm taču zvejas vietām.

[57] E 21, 3953, 3955, Rīgas raj. Katlakalna «Balšās»; 3959, «Vikos»; 4081, «Mežkalnos».

[58] E 21, 4081. Analoģiska taču sadale starp muižu un zemniekiem pastāvēja arī citās vietās, piemēram, Carnikavā, kur muiža paturēja divus Gaujas grīvai tuvākos tačus. Tajos vienmēr bija labākie lašu un nēģu lomi (Tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Carnikavā 19. un 20. gs. Manuskripts ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā.).

[59] П. Борисов. Minētais darbs. 6. lpp. Istenībā Doles muižas ienākumi no zemniekiem iznomātiem tačiem bija daudz lielāki, jo P. Borisovs te nemin visas Doles krāces ar nēģu un lašu tačiem.

[60] E 21, 4017, Rīgas raj. Katlakalna «Balšās».

[61] 1912. g. dati pēc P. Borisova citētā darba, 6. lpp. Labākas uzskatāmības dēļ citējam zemnieku — nēģu zvejnieku līgumu ar Rīgas pilsētu, ko 1913. g. publicējis P. Borisovs:

No līguma pantiem redzam, ka Rīgas pilsētas un zvejnieku līguma pamatā samērā vienlīdzīgi principi pēc pastāvošiem Daugavas taču ierīkošanas noteikumiem. Nomniekiem smagākais bija 6. pants. Saskaņā ar to zvejniekiem nācās ciest visus dabas katastrofu radītos zaudējumus.

Privātmuižās zvejas vietu nomnieku stāvoklis bija daudz smagāks. Tā, Carnikavas muiža, slēdzot taču nomas līgumu ar zemniekiem, noteica: 1) tača vietu katru gadu norāda muiža, nomniekam pēc muižas norādījuma jānostiprina upes krasti, 2) visas nesaskaņas nomas un tača izmantošanas jautājumos izlemj muiža, 3) zemnieks zaudē nomas priekšrocības, ja tas pārkāpis muižas norādījumus vairākos jautājumos, kas nav pat saistīti ar taču izmantošanu.[62]

Zvejas aizliegumus visās muižās, protams, neievēroja vienādi stingri. Tas bija atkarīgs no muižnieka attieksmēm pret zemniekiem, no muižas mežsargiem un citām amatpersonām. Tā, piemēram, Vecpiebalgas muižas īpašnieks grāfs Šeremetjevs zemniekiem ļāvis ezeros zvejot savai vajadzībai.[63]

Tomēr vairumā gadījumu muižnieki stingri pieturējās pie likuma un neļāva zemniekiem bez atlīdzības un atļaujas zvejot ne ar tīkliem, ne bridņiem, ne aizsprosta ierīcēm. Daudzi muižnieki centās apkarot pat makšķerēšanu.

Valmieras rajona Viļķenes ciemā atrodas Āsteres ezers, kurš 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā piederēja Āsteres un Šķirstiņu muižām. Āsteres muižnieks zemniekiem atļāva makšķerēt, bet Šķirstiņu īpašnieks pat makšķerniekus dzina projām. Zvejnieku ķeršanai muižnieki turēja 3 ezera sargus. Divi no tiem bija Šķirstiņu, trešais — Āsteres galā. Pirmo reizi noķertos zvejniekus apķīlāja — noņēma zivis, tīklus, murdus. Ezera Šķirstiņu daļas uzraugi salauza pat noķerto zvejnieku makšķeres. Ja zemnieku neatļautā zvejā pieķēra otrreiz, muiža viņu iesūdzēja tiesā.[64]

Vēl šodien Āsteres ezera vienā galā redzam muižnieka Zommera ierīkoto ezera sarga māju — divstāvu mūra ēku. Apakšējā stāvā dzīvoja ezera sargs. Augšstāvā bija tikai viena paliela telpa, kurā muižnieks un viņa viesi vasarā brauca dzīrot[65] (1. att.). Arī Aumeistaru muižā, kas piederēja baronam Vulfam, 20. gs. sākumā zemniekiem neļāva zvejot daudzajos zivīm bagātajos ezeros, kā Salainī, Vadainī, Vēderī u. c. Ezeru uzraudzīšanai muiža algoja ezeru sargus, kuri dzīvoja «Jaunsalaiņos» ierīkotajā sargu mājā. Barons Vulfs skaisto ezeru tuvumā uzcēla arī greznu medību pili ar zirgu staļļiem, kučiera istabu un virtuvi. Uz pili barons ar viesiem un ģimeni brauca līksmoties.[66]

Aplūkotajos zvejas apstākļos zvejas rīku un paņēmienu attīstība Vidzemē tāpat kā pārējā Latvijā virzījās pa diviem ceļiem. Vairāk vai mazāk profesionālie zvejnieki, kas strādāja oficiāli ar muižu vai citu ūdeņu īpašnieku atļauju, lietoja sava laika rūpnieciskajai zvejai piemērotus darba rīkus, kā ziemas un vasaras vadus, dažādus tīklus, murdus, lielus aizsprostus ar ierīcēm nēģu, zušu, lašu un citu zivju ķeršanai. Zvejas rīku, it īpaši aizsprostu izveidē viņiem bija jāievēro vienīgi pastāvošie zvejas noteikumi un ūdeņu īpašnieka speciāli norādījumi.

---

1. Rīgas pilsēta iznomā nēģu zvejas tiesības Daugavā (tādā un tādā tacī) zemniekiem, kas stājušies savstarpējā solidārā atbildībā.

2. Par nēģu zvejas robežu tiek noteikts Daugavas upes vidus.

3. Gada nomas maksa tiek noteikta (ar tādu un tādu) summu; turklāt tiek izvirzīta obligāta prasība, ka katram nomniekam jāatbild ne vien par savas nomas naudas pareizu iemaksu, bet arī par visu kopējo nomas maksu.

4. Gadījumā, ja nomnieki nomas naudu neiemaksā viena mēneša laikā, skaitot no 15. novembra, tad tiem bez nomas naudas jāmaksā soda nauda 1% mēnesī no parāda summas, turklāt katru nepilnu mēnesi skaita par pilnu.

5. Nomniekiem zvejojot stingri jāievēro attiecīgi likumi un valdības rīkojumi, sevišķi tas attiecas uz tačiem; nomnieki atbild par nelikumīgu nēģu zveju un paši sedz dažādus zaudējumus un bojājumus. Tīklu likšana nekādā gadījumā nav atļauta.

6. Nomnieki paši sedz visus nēģu taču un murdu bojājumus, kas radušies nelaimes gadījumu, kā vētras, ledus iešanas vai citu apstākļu rezultātā, un viņiem nav tiesību saņemt no Rīgas pilsētas par to nekādu atlīdzību vai nomas naudas samazināšanu tāpēc, ka viņi pie nēģu zvejas sastapuši šķēršļus no augstākas varas, no trešās personas iejaukšanās vai arī no gadījuma apstākļiem.

Piezīme. Noteiktā nomas nauda samazinās gadījumā, ja pēc valdības rīkojuma būs noliegts krācēs uzstādīt taču.

7. Visas nēģu zvejas ierīces un rīki nomniekiem jāiegādājas par saviem līdzekļiem.

8. Nomnieki visi kā viens atbild par šī līguma noteikumu izpildīšanu, piemēram, ja no viena pieprasa samaksāt visu nomas naudu, tad viņš nevar prasīt, lai pilsētas īpašumu pārvalde grieztos pie pārējiem nomniekiem.

9. Līgums bez iepriekšēja paziņojuma izbeidzas 23. aprīlī.

10. Nomniekiem nav atļauts atdot nēģu zvejas tiesības apakšnomā citai personai. Gadījumā, ja vienam vai otram nomniekam nebūtu iespējams personīgi izmantot pēc līguma viņam piešķirtās tiesības, tad viņam ir tiesības atdot šo vietu tikai vienam no nomniekiem pēc šī līguma par maksu, kas nepārsniedz summu, kura nomnieku pulkā viņam jādod katru gadu nomas naudas samaksai un citiem izdevumiem, kas rodas ar līgumā noteikto nēģu zvejas tiesību izmantošanu (П. Борисов. Minētais darbs. 7.—8. lpp.).

[62] Tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Carnikavā.

[63] «Ja zemnieks ar muižu labi satika, tad muižnieks ezerā ļāva zvejot savai vajadzībai. Ja muiža zināja, ka zvejo pārdošanai, tad ķēra,» stāstīja 1880. g. dzimušais Jānis Hiršs Cēsu raj. Ineša «Gaigalos» (E 30, 165). Līdzīgas ziņas sniedza arī 1898. g. dzimušais Kārlis Lapiņš «Ķeļķos»: «Grāfs Šeremetjevs bijis turīgs vīrs. Viņš ļāvis zemniekiem zvejot savai vajadzībai. Nav ļāvis zvejot tikai tirgum, t. i., pārdošanai» (E 30, 164). Par samērā brīvu zveju zemnieka ģimenes vajadzībām ziņas iegūtas arī citās muižās.

[64] E 12, 3718. Raksturīgs dokuments šai sakarā ir Beļavas pag. tiesas 1875. g. 30. maija sēdes protokols, kurā lasām: «Beļavas muižas valdība pienesa sūdzību caur to muižas strožu Pomer par to Lettes zaldātu Ādam Ķīš, kad tas pats iekš ezeriem noliegtā vīzē zvejojis, un pie ķīlāšanas esot viņš atradis, ka tam Ādam Ķīšam 6 murdi un viena tine iekš ezera ielikta bijusi. Ādam Ķīš pret šādu sūdzību atbildēja: ka viņam gan no muižas valdības esot ezeri izrentēti, bet to viņš neesot zinājis, ka iekš Umorda ezera nevarot zvejot, viņš iekš tā ezera neesot vairāk kā tikai no 5. līdz 10. M. š. g. zvejojis. Nospriests: Kad tas Ādam Ķīš bez atļaušanas iekš muižas ezera zvejojis — būs Ādam Ķīš tam Beļavas dzimtkungam 3 rbļ. sudraba skādes atlīdzināšanas aizmaksāt» (LCVA 5533. f., 1. apr., 10. l., 147. lp.).

Līdzīgs gadījums noticis arī Burtnieku ezerā 1855. g. 25. maijā, kad 18 zvejniekus sodīja par to, ka viņi zvejojuši svētdien dievkalpojuma laikā. Katram zvejniekam baznīcas labā vajadzēja samaksāt 1 sudraba rubli (LCVA 842. f., 2. apr., 1. l., 223. lp.).

[65] E 12, 3719—3721, Valmieras raj. Viļķenē.

[66] E 18, 4276.

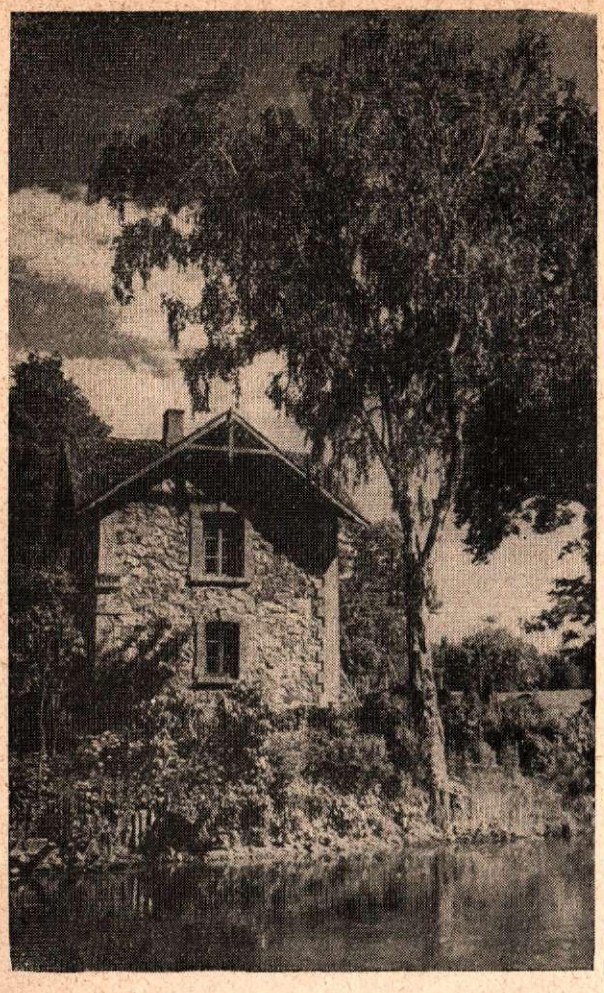

1. att. Šķirstiņu muižas 19. gs. celtā ezera sarga māja (E 372, 21—22).

Zvejas rīku un paņēmienu attīstības otru ceļu iezīmēja zemnieki, kas nenodarbojās ar oficiāli atļauto rūpniecisko zveju, bet zvejoja vienīgi savas ģimenes vajadzībām, retāk — pārdošanai. Šiem zvejniekiem vienmēr draudēja muižas vai tās uzticības personu represijas. Tāpēc viņu zvejas rīki varēja būt tikai nelieli, viegli pārnēsājami un piemērojami zvejai piekrastē un mazos ūdens baseinos.[67] Šo zvejnieku rīki daļēji saglabājuši senās lokālās īpatnības un sniedz mums norādījumus par novadu iedzīvotāju kādreizējo etnisko sastāvu. Seno formu un nosaukumu saglabāšanās līdz mūsu dienām vispirms izskaidrojama ar to, ka šīs grupas zvejniekiem nebija lielas vajadzības uzlabot rīku konstrukciju, lai gūtu lielākus lomus. Viņu rīkam vajadzēja būt iespējami lētākam un vienkāršāk izgatavojamam, lai tā atņemšanas vai sabojāšanas gadījumā nebūtu jācieš lieli zaudējumi.

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras un Padomju Latvijas nodibināšanas Padomju Latvijas valdība 1919. g. 1. martā izdeva dekrētu par visas zemes un ūdeņu nacionalizāciju un muižu konfiskāciju, uz visiem laikiem likvidējot muižnieku privilēģijas.

Tomēr ārzemju imperiālistu un iekšējās kontrrevolūcijas kopīgiem spēkiem izdevās pārtraukt sociālistiskās celtniecības darbu Latvijā un nodot varu nacionālistiskās buržuāzijas rokās.

Buržuāziskās Latvijas likumdošana ienesa zvejas tiesībās maz jauna. Buržuāziskās agrārreformas rezultātā tika radīts valsts zemes fonds, kurā ieskaitīja arī daļu ūdeņu. Valsts pārņēma arī muižu zvejas tiesības. 1935. g. izdoto civillikumu[68] zvejas panti visumā bija tulkojums no bij. Baltijas guberņu privāttiesībām. Vienīgi muižu privāto zvejas tiesību vietā bija stājušās buržuāziskās valsts tiesības.

1930. g. 18. jūnijā noteica ezerus un upes,[69] kuros zvejas tiesības piederēja vienīgi valstij. No 1057 Vidzemes ezeriem tādi skaitījās 124. Pārējie ezeri skaitījās saimnieku īpašumā, bet valsts paturēja tiesības ierobežot saimnieku zvejas brīvību. Vidzemes upēs zvejas tiesības vienīgi valstij piederēja: 1) Salacā no Korģu (Steliņu dzirnavu) upes līdz jūrai, 2) Gaujā no Augšnieku tača pie Strēlnieku tilta (taci neieskaitot) līdz jūrai, 3) Daugavā no valsts robežas līdz jūrai tajā daļā, kas saskaņā ar agrārreformu ieskaitīta Valsts zemes fondā.

Daži zvejas noteikumu papildinājumi un precizējumi bija ieviesti ar 1938. g. civillikumu.[70]

1931. g. izdeva zvejniecības likumu. Saskaņā ar tā 1. pantu zvejas tiesības valstī noteica civillikumi (kā jau minēts, visumā bija paturēti bij. Baltijas guberņu privāttiesībās paredzētie zvejas noteikumi), kā arī šis zvejniecības likums un citi attiecīgie noteikumi.[71] Likumā bija arī jauninājumi. Tā, piemēram, bija paredzētas zvejniecības sabiedrības (4.—7. pants) un valstij piederošo zvejas tiesību iznomāšana (8.—10. pants).

Likuma 8. pants noteica, ka valsts zvejas tiesības

---

[67] Ilustrējot šo domu, citēsim 1894. g. dzimušā Oto Salmiņa atmiņas par zemnieku nelegālo zveju Sāvienas ezerā ap 1910. gadu: «Sāvienā bija muižnieks fon Elmersons, kurš zemniekiem ezerā zvejot neļāva. Naktī ap ezeru staigāja sargs. Zemnieki pa vakariem gāja zvejot ar kabi. Trīs brida pa ezeru, ceturtais krastā apsargāja. Ja nāca ezera sargs, krastā stāvētājs uzsvilpa, zvejnieki aizbēga un paslēpās stiebros. Muižas laikā zemniekam par neatļautu zveju noņēma rīkus. Ja noķēra rentnieku, to dažkārt izmeta arī no mājas» (E 17, 5631, Jēkabpils raj. Sāvienas «Robežniekos»). Līdzīgas ziņas iegūtas arī Viļķenē, Ēvelē, Lugažos u. c.

[68] Civillikumi. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. g. 1. janvārim, ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši: prof. iur. A. Būmanis, H. Ēlerss, J. Lauva. Rīgā, 1935.

[69] Turpat, 625.—633. lpp.

[70] Civillikums, Kodifikācijas nodaļas 1937. g. izdevums. Trešais iespiedums. Rīgā, 1938. Agrākajiem 6 Kurzemes brīvezeriem pievienoja Vidzemē Lielo un Mazo Baltezeru, Juglas, Lubānas ezeru un Ķīšezeru. Publiskajām upēm Daugavai, Gaujai (no Lejasciema līdz jūrai) un Salacai pievienojās Aiviekste, Brasla (1 km augšup ietekas Gaujā), Jugla (no Zaķu muižas līdz ietekai Juglas ezerā un starp Juglas un Ķīšezeru), Mīlgrāvis, Ogre (no Lobes ietekas līdz Daugavai). Publiskajās upēs zvejot drīkstēja katrs piekrastes īpašnieks tajā ūdens daļā, kas tuvāk viņa nekā cita zemei.

[71] Likums publicēts Valdības Vēstnesī 1931. g. 64. nr., kā arī izdevumā — Zvejas tiesības. Likumi, noteikumi un instrukcijas par zvejniecību, zivju aizsardzību, makšķerēšanu, koku pludināšanu un citi. Sakopojuši un izdevuši cand. iur. T. Tērauds un zvejniec. vec. instruktors — speciālists P. Ludvigs. Rīgā, 1931.

Zemkopības ministrija iznomā izsolē, bet atsevišķos gadījumos iznomāšana iespējama bez izsoles par noteiktu summu. 9. pants paredzēja, ka izsolē priekšroka dodama vietējā pagasta zvejniekiem, kas līdz tam kārtīgi pildījuši līguma noteikumus, kā arī vietējo zvejnieku kooperatīviem vai sabiedrībām. Valsts iznomāto zvejas tiesību izdošana apakšnomā bija aizliegta (10. pants). Noteikuma neievērošanas gadījumā valsts varēja anulēt nomas līgumu.

Jaunais zvejniecības likums aizliedza zvejot zivis, kuru izmērs mazāks par likumā paredzēto (11. pants), noteica saudzēšanas laikus zivīm un nēģiem (12. pants), aizliedza zivis kropļotājus zvejas paņēmienus: indēšanu, spridzināšanu, šaušanu, duršanu (16. pants).

Likuma 13.—15. pants regulēja aizsprosta zveju: noteica saudzējamo joslu pie upju ietekām jūrā, aizliedza aizsprostot zivju izeju no upes un ieeju upē, noteica, ka tačos atstājama brīva sprauga, ne mazāka par 8 m, kurā nedrīkstēja likt tīklus un paseklināt ūdeni.

Buržuāziskās Latvijas gados saldūdeņu zvejas raksturs visumā palika tāds pats kā cariskās Krievijas apstākļos. Ar rūpniecisko zveju lielajos ezeros un upēs joprojām nodarbojās atsevišķas personas vai zvejnieku grupas, kas no valsts nomāja zvejas tiesības. Zināms jaunievedums bija buržuāziskās kooperatīvās zvejnieku biedrības un sabiedrības, kas dibinājās nozīmīgāko zvejas vietu apkaimē. Kā rosīgākās zvejnieku biedrības Vidzemē minamas: Doles—Katlakalna zvejnieku biedrība ar 80 biedriem, Doles—Ķekavas zvejnieku biedrība «Daugava» ar 60 biedriem,[72] Ādažu zvejnieku biedrība ar 60 biedriem, Carnikavas zvejnieku biedrība ar 50 biedriem[73] u. c.

Zvejas tiesību iznomāšana vairāksolīšanā maksimāli pacēla zvejas vietu cenu un deva iespēju spekulatīviem darījumiem. Zvejas vietu nomāšana bija vieglāka lielākajiem zvejnieku kolektīviem, kur uz katru cilvēku maksa iznāca mazāka.

Zvejas līgumu valsts slēdza tikai ar vienu personu. Izsolē no viena zvejnieku kolektīva parasti ieradās vairāki pārstāvji, lai vieglāk būtu cīnīties pret konkurentiem.[74]

Nomas līguma noteikumi jāatzīst par visai smagiem. Tiešā nomas maksa paaugstinājās par 50% garantijas iemaksas dēļ. Bez tam nomniekam bija jāsedz valsts un pašvaldības nodokļi un klaušas, jāielaiž nomas ūdeņos zivju mazuļi vai arī jāsedz to vērtība, jācīnās pret ūdeņu aizsērēšanu, zivju slāpšanu ziemā u. c. Par šo saistību neizpildīšanu nomniekam draudēja līguma anulēšana vai arī tam vajadzēja segt radušos zaudējumus. Nomnieks atbildēja ar visu savu īpašumu par līguma izpildi.

Līgumā paredzēti arī citi nomniekam neizdevīgi nosacījumi: valsts varēja samazināt nomāto ūdeņu platību bez atlīdzības vai nomas maksas pazemināšanas, ierīkojot zivju audzēšanas un nārsta vietu apsargāšanas iecirkņus, uzlikt apsardzību nomniekam par pienākumu, nemaksājot par to atlīdzību; nomnieks nedrīkstēja iebilst pret meliorācijas pasākumiem resp. ūdens līmeņa pazemināšanu zvejas objektā; nomnieks nesaņēma atlīdzību par zaudējumiem, kurus tam nodarīja vētras, plūdi, ledus iešana u. c. apstākļi. Šis pants sevišķi skāra Daugavas, Gaujas un Salacas taču zvejniekus, jo bieži gadījās, ka, ūdens līmenim strauji ceļoties, tači tika sapostīti un dažkārt pat iznīcināti.

Ar rūpniecisku zveju no valsts nomātajos ūdeņos nodarbojās vairāk vai mazāk profesionāli zvejnieki Daugavā, Gaujā, Salacā, Aiviekstē, tāpat arī ar ezeriem bagātajos Latvijas apvidos Lubānā, Burtniekos, Alūksnē, Ādažos, Piebalgā u. c. Tiem zveja bija galvenais vai vismaz nozīmīgs ienākumu avots. Šīs kategorijas zvejnieki darbu veica ar savas ģimenes vai algotu darbaspēku. Nereti vairāki zvejnieki apvienojās, kopīgi strādāja un kopīgi dalīja lomu. Profesionālie zvejnieki tāpat kā iepriekšējā laika posmā zvejoja ar rūpnieciskas nozīmes rīkiem — vasaras un ziemas vadiem, tīkliem (tinām, laidenēm,

---

[72] LKV 3. sēj. Rīgā, 1928.—1929., 5665.—5666. sl.

[73] Turpat, 1. sēj. Rīgā, 1927.—1928., 1427. sl.

[74] Piemēram sniedzam kādas Bebrulejas zvejnieku grupas 1940. g. aprīlī noslēgto zvejas līgumu ar Zemkopības ministrijas Zvejniecības un zivkopības daļu (Līguma oriģināls glabājas pie J. Stučkas Jēkabpils raj. Klintaines «Krācainēs». Noraksts — Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā):

«2. Par iznomāto objektu nomnieks maksā četrdesmit (40, —) Ls gadā, pie kam puse nomas naudas jāmaksā 23. aprīlī un otra puse 23. oktobrī, katru pusgadu uz priekšu. Par nomas nenomaksāšanu termiņā nomnieks maksā $^3/_4$% soda naudas par katru pilnu vai nepilnu mēnesi.

3. Par līguma kārtīgu izpildīšanu nomnieks atbild ar visu savu mantu un pie līguma noslēgšanas iemaksā pusi no gada nomas maksas drošības naudu, kura pēc nomas izbeigšanās, zaudējumu segšanas un galīga norēķina ar Zemkopības ministriju nomniekam atmaksājama.

4. Bez nomas maksas nomniekam jāpilda visas nomas objekta valsts un pašvaldības iestāžu klaušas, jāmaksā nodokļi un nodevas, kādi pastāv un kādus uz priekšu varētu uzlikt attiecīgās iestādes; imobiļa nodokli maksā nomnieks.

6. Nomnieks apņemas katru gadu ielaist nomātos ūdeņos augstākā labuma sēklas zivis, ne mazāk kā 10% no nomas vērtības. Pretējā gadījumā minētā summa jāiemaksā Zemkopības ministrijas speciālā līdzekļu rēķinā.

7. Nomnieks apņemas, pēc iespējas, gādāt, lai nomātie ūdeņi neaizaugtu un nepiesērētu.

9. Zemkopības ministrija patur tiesību nomas objektā ierīkot zivju audzēšanas un nārstu vietu apsargāšanas iecirkņus, bez kā par to nomniekam maksātu atlīdzību. Nomniekam šīs nārsta vietas jāapsargā un jāgādā, lai nomas objekta robežās aprīlī, maijā un jūnijā zivju nārsta laikā ar ūdeni applūdinātā daļā netiktu grieztas niedras un zāles.

10. Ezeros, kuros ziemā zem ledus manāms gaisa trūkums, nomniekam jāizcērt un jātur visu ziemu vaļā ālinģi attiecīgā daudzumā un lielumā. Par šī noteikuma neizpildīšanu, ja tādēļ valstij celtos zaudējumi, atbild nomnieks.

. . . . .

12. Zemkopības ministrijas pilnvarotām personām tiesība katrā laikā pārraudzīt nomnieka zvejas saimniecību, lietojamos zvejas rīkus, zvejas paņēmienus un zvejošanu vispār iznomātajā zvejas objektā.

13. Nomniekam nav tiesības celt iebildumus pret meliorācijas un mērniecības darbiem, kurus izdara ar Zemkopības ministrijas piekrišanu.

14. Nomnieks uzņemas nomāto zvejas ūdeņu apsardzību.

15. Par zvejas noteikumu pārkāpšanu no nomnieka pieņemto strādnieku vai darbinieku puses atbild nomnieks. Valdība neatbild par nomnieka tiesību pārkāpšanu no trešām personām.

18. Zemkopības ministrijai tiesība, ja nomnieks neizpildīs kaut vienu šī līguma noteikumu, atcelt nomas līgumu bez iepriekšējas uzteikšanas, pie kam nomnieks atlīdzina visus cēlušos zaudējumus.»

Nomas līgumam pievienots zvejas vietas shematisks plāns ar taču vietu un plostu ceļu atzīmējumiem (2. att.).

rīzēm u. c.), tačiem ar nēģu, lašu un zušu murdiem u. c. Zvejas rīku veidos buržuāziskajā Latvijā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, nav vērojamas būtiskas izmaiņas. Mainījās tikai tīklu aušanas materiāls: linu un kaņepāju diegu vietā tīklus meta no pirktiem kokvilnas diegiem. Turīgākie zvejnieki pirka fabrikā austos tīkla gabalus, no kuriem paši gatavoja vajadzīgā lieluma tīklus un murdus. Arī tīkla pludiņiem vairāk sāka izmantot korķi, kas nomainīja bērza tāsis un koka dēlīšus.

Nenozīmīgākos ezeros un upēs, kas nonāca zemes īpašnieku rokās, pēdējie varēja zvejot, ievērojot pastāvošos zvejas noteikumus, sevišķi zivju taupīšanu nārsta laikā. Ja ezers vai upe atradās vairāku īpašnieku zemju robežās, katram no tiem bija tiesības zvejot savā ezera daļā vai upē līdz vidum. Tomēr praktiski šis noteikums netika ievērots. Katrs no īpašniekiem zvejoja visā upē vai ezerā, un, pastāvot normālām kaimiņu attiecībām, starpgadījumi neradās.

Zemnieki kopīgās lietošanas ezeros vai upēs zvejoja galvenokārt vasarās savai vajadzībai, mazāk — peļņas nolūkos. Viņu svarīgākie zvejas rīki bija tinas, murdi, dažādi bridņi un āķi, ko sastopam arī iepriekšējā laika posmā. Šai zvejai bija niecīga saimnieciska nozīme. Šie zvejnieki zvejoja galvenokārt svētdienās un no lauku darbiem brīvajā laikā.

Principiāli jauns posms Vidzemes saldūdeņu zvejā sākās pēc padomju varas atjaunošanās Latvijā. Jau 1940. g. 22. jūlijā Latvijas PSR Tautas saeima pieņēma dekrētu par visas zemes un ūdeņu nacionalizāciju un pāreju valsts, t. i., visas tautas īpašumā. Bija dots izšķirīgais trieciens zvejniecības privātīpašnieciskajam un privātkapitālistiskajam raksturam. Jau padomju varas pirmajos mēnešos bija veikti pasākumi, lai pārkārtotu zveju plašu zvejnieku masu interesēs, celtu zvejas ražību un nodrošinātu iedzīvotājus ar zivju produktiem.[75]

1940. g. septembrī Ķengaragā iekārtoja nēģu ceptuvi, kur bez tam vēl žāvēja zušus, lašus, vimbas un sīgas. Ceptuves jauda bija ap 2000 kg zivju dienā. Paplašināja zivju tirdzniecības tīklu. Centrāltirgū paredzēja iekārtot zivju sālītavu sevišķi bagātas zvejas laikā iegūto lomu konservēšanai. Ar valdības atbalstu zvejnieki apvienojās kooperatīvos, arteļos un biedrībās, kas deva tiem iespēju iegādāties labākus zvejas rīkus un floti. Zvejnieku kooperatīvu finansēšanai valsts izsniedza kredītus.

Zvejas pārkārtošanas darba rezultātā zvejnieki atbrīvojās no zivju uzpircēju sloga. Viņiem vairs nebija jābaidās no zivju nestabilajām cenām, kuras uzpircēji bija maksājuši atkarībā no zivju pieveduma.[76]

Zvejnieku mierīgo darbu pārtrauca Lielais Tēvijas karš, kura gaitā Latvijas zvejniecība cieta milzīgus zaudējumus.

Tūliņ pēc Padomju Latvijas atbrīvošanas no hitleriešu jūga sākās zvejniecības atjaunošana. Bija noorganizēta Zivju rūpniecības ministrija, Valsts iekšējo ūdeņu trests, Zivju audzēšanas un aizsardzības inspekcija, kā arī veikti citi pasākumi. Zvejnieki no jauna uz brīvprātības principiem apvienojās kooperatīvajos arteļos un biedrībās, kas tajā laikā bija visizdevīgākā zvejas darba organizācijas forma. Jau 1944. g. decembrī arteļos Latvijas atbrīvotajā daļā bija apvienojušies 1170 zvejnieki, bet biedrībās — 790 zvejnieki.[77] Viens no svarīgākajiem apstākļiem zvejniecības nepārtrauktās augšupejas nodrošināšanā bija tās iekļaušanās republikas tautas saimniecības plānā. Zvejniecība kļuva par vienu no plānveidīgās tautas saimniecības nozarēm, par vienas daļas iedzīvotāju galveno nodarbošanās veidu.

Zvejnieki ar lielu entuziasmu ķērās pie darba, izvērsa sociālistisko sacensību starp arteļiem, sabiedrībām, posmiem u. tml. Zināma nozīme zvejas veicināšanā bija 1945. g. augustā notikušajai Republikāniskās zvejnieku savienības, zvejnieku arteļu un sabiedrību pilnvaroto delegātu pirmajai sanāksmei, kas pieņēma aicinājumu visiem Latvijas PSR zvejniekiem un zivrūpniecības darbiniekiem. Aicinājumā bija izteikti ierosinājumi iesaistīties plašā sociālistiskā sacensībā un pieņemtas saistības līdz PSRS Konstitūcijas dienai — 5. decembrim izpildīt 1945. g. nozvejas plānu, līdz 1946. g. 1. janvārim dodot valstij papildus ne mazāk par 5000 centneriem zivju u. c. Sanāksmes dalībnieku aicinājums noslēdzās ar vārdiem: «Uzaicinām visus zvejniekus un zivju rūpniecības strādniekus strādāt visiem spēkiem mūsu Padomju dzimtenes ekonomiskās varenības nostiprināšanai, paaugstinot zivju nozveju un nodrošinot to pilnīgu nodošanu valstij, panākt augstu darba ražību, — lai katrs zvejnieku artelis, sabiedrība, brigāde un zvejnieks izpildītu un pārsniegtu viņam paredzēto zivju nozvejas plānu.»[78]

Īstus darba varonības paraugus atjaunošanas posmā sniedza Burtnieku zvejnieku arteļa zvejnieki. Neraugoties uz kara laikā ciestajiem zaudējumiem un samērā trūcīgo zvejas inventāru, Burtnieku zvejnieki 1945. g. pirmā ceturkšņa plānu izpildīja par 371%. Vissavienības sociālistiskajā sacensībā 18 zvejnieku lielais kolektīvs ierindojās otrajā vietā un saņēma PSRS Zivju rūpniecības tautas komisa-

---

[75] Šai sakarā avīze Padomju Latvija 1940. g. 10. augustā rakstīja: «Zemkopības ministrijas uzdevumā vakar uzsākta to zvejnieku reģistrēšana, kam pienāktos zvejas tiesības Gaujā Carnikavas rajonā, ko līdz šim izmantoja neliela bagātnieku grupa. Pēc reģistrācijas noslēguma nodibinās Carnikavas rajona zvejnieku arodbiedrību. Tai ministrija iznomās šo ienesīgo zvejas rajonu, nomas maksu nosakot pēc taisnīga ienesības novērtējuma. Šodien uzsāka reģistrēt Daugavas zvejniekus Doles rajonā, kas arī līdz šim cietuši no kapitālistu grupas uzkundzēšanās. Arī tur noorganizēs zvejnieku arodbiedrību. Tai Zemkopības ministrija iznomās tā rajona apzveju. Jaunie zvejas pārkārtojumi cels zvejnieku labklājību, kā arī ietekmēs zivju paletināšanos un to patēriņa pieaugumu.»

[76] Avīzes Padomju Latvija 1940. g. 28. septembra numurā lasām: «Centrālā Savienība «Zvejnieks», enerģiski turpinot zivju tirgus paplašināšanu, ierīkojot jaunus zivju pārstrādāšanas pasākumus un izdalāmos punktus, tagad panākusi, ka var sekmīgi izvietot visu zvejas ražu. Nevienai laivai zivju tirgus trūkuma dēļ vairs nav jāpaliek krastā, kā tas bija vēl nesen. C.—S. «Zvejnieks» caur zvejnieku kooperatīviem pieņem tagad arī visas lētās zivis, piem., mencas, un izmaksā par zivīm noteiktas cenas. Vienīgais nosacījums — zivīm jābūt svaigām, pirmā labuma. Ievērojot šīs iespējas, zvejnieki aicināti celt zvejas ražas, cik vien iespējams.»

[77] Советская Латвия, 1944, 56.

[78] Cīņa, 1945., 185.

riāta naudas prēmiju. Joprojām celdami darba ražību, Burtnieku zvejnieki jau 10. augustā gada plānu izpildīja par 149,3%.[79] Rosīgi strādāja arī Baltezera, Doles, Carnikavas, Kokneses u. c. Vidzemes saldūdeņu zvejnieki.

Tomēr pusprivātās zvejnieku sabiedrības, kur apvienots bija tikai darbaspēks, zvejas rīki un flote, neatbilda jaunajām augošajām dzīves prasībām. Sekojot brālīgo padomju republiku zvejnieku pieredzei, Latvijas zvejnieki 1947.—1948. g. sāka pāriet uz augstāku — sociālistisku darba organizāciju, apvienojoties zvejnieku kolhozos saskaņā ar Vissavienības zvejnieku arteļa statūtiem. Zvejnieki apvienoja ne vien darbaspēku un zvejas rīkus, bet arī zemi, lopus, lauksaimniecības inventāru. Partija un valdība visiem iespējamiem līdzekļiem atbalstīja jaundibinātās sociālistiskās lielsaimniecības, piešķirot kredītus zvejas inventāra iegādei, celtniecībai u. c. pasākumiem.

Vidzemē šai laikā nodibinājās vairāki zvejnieku kolhozi, kas nodarbojās ar saldūdens zveju, kā «Baltezers», «Burtnieki», starprajonu kolhozi Gulbenē un Alūksnē. Bez tam Daugavas lejtecē izveidojās spēcīgais zvejnieku kolhozs «Sarkanais daugavietis», Gaujas lejtecē — «Carnikava» un Salacgrīvā — «Brīvais vilnis». Šie trīs spēcīgie kolhozi zveju Daugavā, Gaujā un Salacā apvienoja ar zveju jūrā, turklāt kolhoziem «Carnikava» un «Brīvais vilnis» zveja jūrā dod galvenos ienākumus.[80]

Saldūdeņu zvejai, salīdzinot ar jūras zveju, Vidzemē ir niecīga ekonomiskā nozīme. Lai arī jaundibinātie saldūdeņu zvejnieku kolhozi bija augstāka darba organizācijas forma, salīdzinot ar iepriekšējā posma individuālo zveju vai zvejnieku sabiedrībām, tomēr Latvijas apstākļos, kur nelieli ūdens baseini izkaisīti diezgan plašā teritorijā, tie izrādījās ekonomiski neizdevīgi. Kolhoziem radās lielas grūtības darba organizēšanā, zvejnieku apgādē ar zvejas piederumiem un transportu.

1959. g. vairumu saldūdeņu zvejas arteļu reorganizēja par Valsts zvejas brigādēm, kas pakļautas Valsts iekšējo ūdeņu kombinātam. Tā rezultātā Vidzemē pašlaik darbojas 4 zvejas brigādes — 1. brigāde Baltezerā, 2. brigāde Burtniekos, 5. brigāde Alūksnē un 19. — Gulbenē. Katra brigāde savukārt sadalīta posmos. Brigādei noteikti savi zvejas ūdeņi. Visizdevīgākajā stāvoklī, protams, ir brigādes, kas atrodas lielāko ezeru tuvumā. Šīs brigādes darbaspēku koncentrē izdevīgākajā zvejas vietā un gūst arī labākos rezultātus. Tā, piemēram, Burtnieku brigāde zvejo tikai lielajā Burtnieku ezerā, nereti vienā dienā iegūstot vairākas tonnas vērtīgu zivju, sevišķi plaužu. Līdzīgā stāvoklī atrodas arī Baltezera brigāde, kas galvenokārt zvejo tuvējos ezeros, kā Lielajā un Mazajā Baltezerā, Juglas ezerā un Ķīšezerā, bet dažkārt izbrauc arī jūrā. Neizdevīgākā stāvoklī ir Alūksnes un Gulbenes brigādes, kuru ūdeņi izkaisīti visā Vidzemes ziemeļu un austrumu daļā.[81]

Valsts zvejas brigādes tiek apgādātas ar saldūdeņu zvejai atbilstošiem rīkiem — tīkliem, laivām, speciālo apģērbu, transportu u. c. Par galvenajiem zvejas rīkiem kļuvuši vasaras un ziemas vadi, tīnas, pāru murdi. Linu diegu tīklus pilnīgi nomainījuši kokvilnas diegu tīkli, bet pēdējo vietā arvien vairāk stājas izturīgie un vieglie kaprona tīkli. Tāpat airu laivas nomainījušas spēcīgās motorlaivas.[82]

Jūras un saldūdeņu zvejnieku kolhozos «Sarkanais daugavietis», «Carnikava» un «Brīvais vilnis» pastāv saldūdeņu brigādes ar vairākiem posmiem, kas zvejo Daugavas, Gaujas, Salacas lejtecēs un to apkārtnes ezeros. Visplašāk saldūdeņu zveju no šiem arteļiem izvērsis «Sarkanais daugavietis», kas zvejo Daugavā no grīvas līdz Pļaviņām. Visos trijos minētajos arteļos saldūdeņu zvejā lielu nozīmi saglabājusi kopš sendienām šajos apvidos praktizētā lašu un nēģu zveja tačos. Līdzās tai rosīgi darbojas arī vada, tīklu un murdu zvejnieki.[83]

Saldūdeņu zveja uz sociālistiskās ražošanas pamatiem pilnīgi izmainījusi zvejnieku darba un dzīves apstākļus. Tagad zvejnieki vairs nav atkarīgi no zivju uzpircējiem, kas zivju cenas tirgū nosaka atkarībā no to pieveduma. Tagad zvejnieki lomus nodod valsts pieņemšanas punktos, bet kolhoza valde algu tiem izmaksā proporcionāli padarītajam darbam resp. nodoto zivju daudzumam. Līdzīgs stāvoklis ir arī valsts zvejas brigādēs. Kolhozos un brigādēs iesaistītajiem zvejniekiem zveja kļuvusi par galveno nodarbošanās nozari. Ar lauksaimniecību viņi nodarbojas tikai tādā mērā, cik tas nepieciešams piemājas zemes apkopšanai.

Līdz ar saldūdeņu zvejas iekļaušanu vienotā republikas tautas saimniecības plānā tā cieši saistīta ar zivkopību. Paralēli zivju nozvejai tiek veikts liels darbs zivju mākslīgajā pavairošanā. Sevišķi liela vērība tiek veltīta vērtīgāko zivju sugu — lašu, taimiņu un repšu pavairošanai. Tā 1948. g. vien upēs ielaisti vairāk nekā 10 milj. lašu, 1 104 000 taimiņu un 2 710 000 repšu mazuļu.[84] Nākošajos gados šie skaitļi vēl pieauga. 1948. g. Daugavā Ķeguma ezerā ielaistas no Severnaja Dvinas ievestās augstvērtīgās un ātri augošās sterletes.[85]

Ik gadus Vidzemes kolhozos un padomju saimniecībās vēršas plašumā dīķsaimniecība, apvienojot karpu un ūdens putnu audzēšanu. Vislielākā un nozīmīgākā ir Valsts iekšējo ūdeņu kombināta dīķsaimniecība «Upesciems» Rīgas pievārtē, kas pirms vairākiem gadiem radīta uz bijušā lauksaimniecības arteļa «Upesciems» bazes. Dīķsaimniecība kļūst par svarīgu

---

[79] Liesma, 1945., 82.

[80] Par zvejnieku kolhozu dibināšanu un attīstības gaitu tuvāk skat. L. Jefremovas rakstu šinī rakstu krājumā.

[81] Teiktā ilustrēšanai minēsim katras brigādes zvejas vietas 1960. g. augustā. Šai mēnesī Baltezera brigāde 17 zvejnieku sastāvā strādāja Ķīšezerā, Lielajā un Mazajā Baltezerā un Riebiņa ezerā, 2. brigādes 12 zvejnieki Burtnieku ezerā, 5. brigāde 9 cilvēku sastāvā — Alūksnes ezerā, bet 19. brigādes 14 zvejnieki — Lubānas, Kāļu, Stāmerienas, Stirnas, Liezeres, Ludzas ezerā. Analoģisks stāvoklis ir arī citos mēnešos.

[82] Zvejas rīku un paņēmienu aprakstus skat. turpmāk.

[83] Par saldūdeņu zvejas darba organizāciju tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Carnikavā; arī L. Jefremovas rakstu šinī rakstu krājumā.

[84] Советская Латвия, 1948, 160.

[85] Par zivju mākslīgās pavairošanas darbu Latvijas PSR izsmeļošus datus sniedz G. Andrušaitis rakstā Zivju savairošana un aklimatizācija Latvijā. — Grām.: Latvijas PSR iekšējo ūdeņu zivsaimniecība, IV, Rīgā, 1960.

saimniecības palīgnozari, kas palīdz republikas iedzīvotājus apgādāt ar svaigām saldūdeņu zivīm.[86]

Līdzās profesionālajai zvejai pastāv arī zveja kā darbaļaužu masu atpūtas brīžu nodarbība un sporta veids. Simtiem pilsētu un lauku iedzīvotāju svētku un atpūtas dienās izbrauc pie skaistajām upēm un ezeriem, lai spiningotu, makšķerētu vai bļitkotu. Tradicionālas kļuvušas bļitkotāju ikgadējās sacensības uz Ķīšezera, Sāruma ezera vai Burtnieka ledus. Par skaistu tradīciju veidojas arī starprepublikāniskās spiningotāju sacensības u. c. zvejas sporta veidi.

ZVEJAS RĪKI UN PAŅĒMIENI

PRIMITĪVĀ ZVEJA

Vidzemē iegūtas ziņas par visai seniem, tagad vairāk vai mazāk aizmirstiem zvejas paņēmieniem, kas pagātnē, domājams, bijuši mērķtiecīgi un sistemātiski zvejas veidi. Feodālisma un kapitālisma laikā, kad iespēja zemniekiem zvejot bija stipri ierobežota, šos zvejas paņēmienus lietoja slepeni. Tie saglabājušies vēl vecākās paaudzes ļaužu atmiņā.

Vispirms minama zivju ķeršana ar rokām. Visvairāk to praktizēja vasaras dienās, upēs zem akmeņiem un alās ķerot vēdzeles. Vidzemes Centrālās augstienes straujajās upītēs vēl 20. gs. sākumā mita daudz foreļu. Iemanījušies zvejnieki ar rokām tās ķēra alās un pacerēs.[87]

Daugavā, Gaujā, Salacā, Raunā, Amatā, Ogrē u. c. upēs ar rokām ķēra nēģus, kas nārsta laikā dienās nepeld pa upi uz augšu, bet piesūcas akmeņiem straumes lejpusē. Lai glumās zivis neizspruktu, rokās vilka vilnas cimdus.[88]

Visā Latvijā bija pazīstama zivju sišana, kam bija gan gadījuma, gan arī mērķtiecīgs raksturs. Redzot krastmalā nelielā dziļumā zivi, zvejnieks cenšas to nosist ar koku, akmeni vai citādi. Pavasarī zvejnieks cenšas nosist nārstojošās, no ezera vai upes pārplūdušajās pļavās vai grāvjos izgājušās līdakas.[89]

Madonas apkārtnes ezeros labi zivju dzīves veida pazinēji zivis sita ar dukuru (zivju baidāmo koku, kuru lieto zvejā ar dzīšanu).[90]

Savā laikā karstās saulainās vasaras dienās, kad līdakas guļ piekrastes zālēs, tās mēdza ķert ar cilpām. Cilpas parasti gatavoja no zirgu astriem un piesēja koka kātam.[91]

Ar cilpu bruņojies zvejnieks staigāja gar mierīga ūdens malu un vēroja līdakas. Ieraudzījis zivi, tas klusām iegremdēja cilpu ūdenī un mēģināja to uzmaukt līdakai pāri galvai. Tiklīdz cilpa bija uzmaukta, kātu strauji rāvā augšup un izcēla zivi. Iemanījies zvejnieks tādā veidā guvis bagātus lomus. Tomēr visvairāk šo zvejas veidu 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. piekopa ganu zēni un jaunieši.[92]

Ap 1900. g. Bērzaunē zēni lietojuši gan astru cilpas, gan tievas tērauda stieplītes loku, kuru piestiprinājuši koka kātam.[93] Līdaku ķeršana ar cilpām mūsdienās nav novērota.

Vidzemē, tāpat kā visā Latvijā un kaimiņu zemēs, pazīstama zivju sišana rudeņos kailsalā zem plāna ledus. Šo paņēmienu visvairāk lietoja pusaudži, it īpaši gadījuma zvejā, kad, ejot pa ledu, izdevīgā vietā ieraudzīja zivis. Dažkārt uz zivju sišanu gāja divatā — viens zvejnieks zivis apdullināja, otrs cirta āliņģus un izvilka zivis.[94]

Primitīvajiem zvejas paņēmieniem ar t. s. laupītājzvejas raksturu pieskaitāma zivju ķeršana ziemās slāpšanas laikā Gaujas attekās. Zvejnieki jau vasarā attekas krastā izraka bedri — «katnicu». Pēc atkušņiem, kad sniegs sablīvējās un zivis sāka slāpt, katnicu attīrīja no sniega un atcirta ledu. Pie āliņģa elpot nākušās zivis izsmēla ar ķeseli. Citreiz katnicā lika klūdziņu murdu, kurā salīda daudz zivju (3. att.). Ja zivis stipri smaka, tad katnicā tās ķēra arī ar rokām.[95] Radniecīga katnicai bija slāpstošo zivju izsmelšana ar ķeseli no āliņģa Gaujas attekās Zvārtavas apkārtnē[96] u. c.

19. gs. un 20. gs. sākumā lielus zaudējumus zivsaimniecībai nodarīja zivju sakropļošana ar žebērkļiem, sevišķi pavasaros, kad zvejnieki dūra nārstojošās līdakas. Žebērkļu lietošanu Latvijā noliedza tikai 1931. g. Tomēr šo paņēmienu turpināja lietot paslepšus. Padomju varas gados cīņā pret žebērkļu lietotājiem iesaistījusies visa sabiedrība, pirmām kārtām zvejnieki, zvejas inspektori, milicija u. c. Palīgā nāk

---

[86] Sīkāk skat. J. Lūsis, Ā. Reinsone. Dīksaimniecības stāvoklis Latvijas PSR. — Latvijas PSR iekšējo ūdeņu zivsaimniecība, IV, Rīgā, 1960.

[87] Sīks foreļu ķeršanas apraksts Bērzaunē un Austronā glabājas Madonas novadpētniecības muzejā. Ziņas snieguši J. Arents Bērzaunes «Ziliņos» un J. Kaušs Grostonas «Krastiņos».

[88] E 18, 4627 un 4298, Gaujā un Raunā; 4598, Ogrē.

[89] Tuvāk skat. Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra, I. 7. lpp.

[90] J. Kaušs Grostonas «Krastiņos» par to stāsta: «Braucot laivā pa ezermalu, ar dalbi (dukuru — *S. C.*; «dalbe» vietējais nosaukums) uzmanīgi bada zālēs. Iztraucētā zivs gabaliņu paskrien. No zāļu kustības var redzēt, kāda īsti zivs skrien un kādā virzienā. Katra jau skrien citādi un apstājas tuvāk vai tālāk. Zvejniekam tas viss jāzina. Tanī vietā, kur jābūt zivij, sit ar dalbi, un tā būs apdullināta vai arī beigta» (Madonas novadpētniecības muzejs).

[91] Par cilpu gatavošanu tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962., 168. lpp.

[92] Līdzīgas ziņas I. Manninens sniedz no Dienvidigaunijas (Die Sachkultur Estlands, I, 107. lpp.) un A. Sapunovs no Vitebskas guberņas (Река Западная Двина, 255.—256. lpp.). Zveja ar cilpām kā zēnu nodarbība novērota Gaujas krastā Līvesciemā (netālu no Lejasciema), kur cilpas saucas «puiku cilpas» (E 18, 4418); skat. arī E 18, 4417, Alsviķī; 4593, Ogresgalā; 4624, Raunā; E 11, 1473, Sinolē.

[93] Grostonas «Vizbuļos» dzīvojošā J. Pāvuliņa atmiņas Madonas muzejā. No stieples gatavotu cilpu lietošana pazīstama arī Somijā (Z. Ligers. Die Volkskultur der Letten. 15. lpp.).

[94] Par zivju sišanu zem ledus tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā, 168. lpp.; Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra, I; I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, I; arī E 18, 4284, Zvārtavā; 4288, Aumeistaros; 4294, Grundzālē; 4421, Līvesciemā; 4594, Ogresgalā; 4626, Vaivē; E 11, 1475, Vecgulbenē.

[95] Par katnicu ziņas sniedza 1887. g. dzimušais Augusts Celmiņš, Valkas raj. Vijciema «Podniekos» (E 13, 3874).

[96] E 18, 4284.

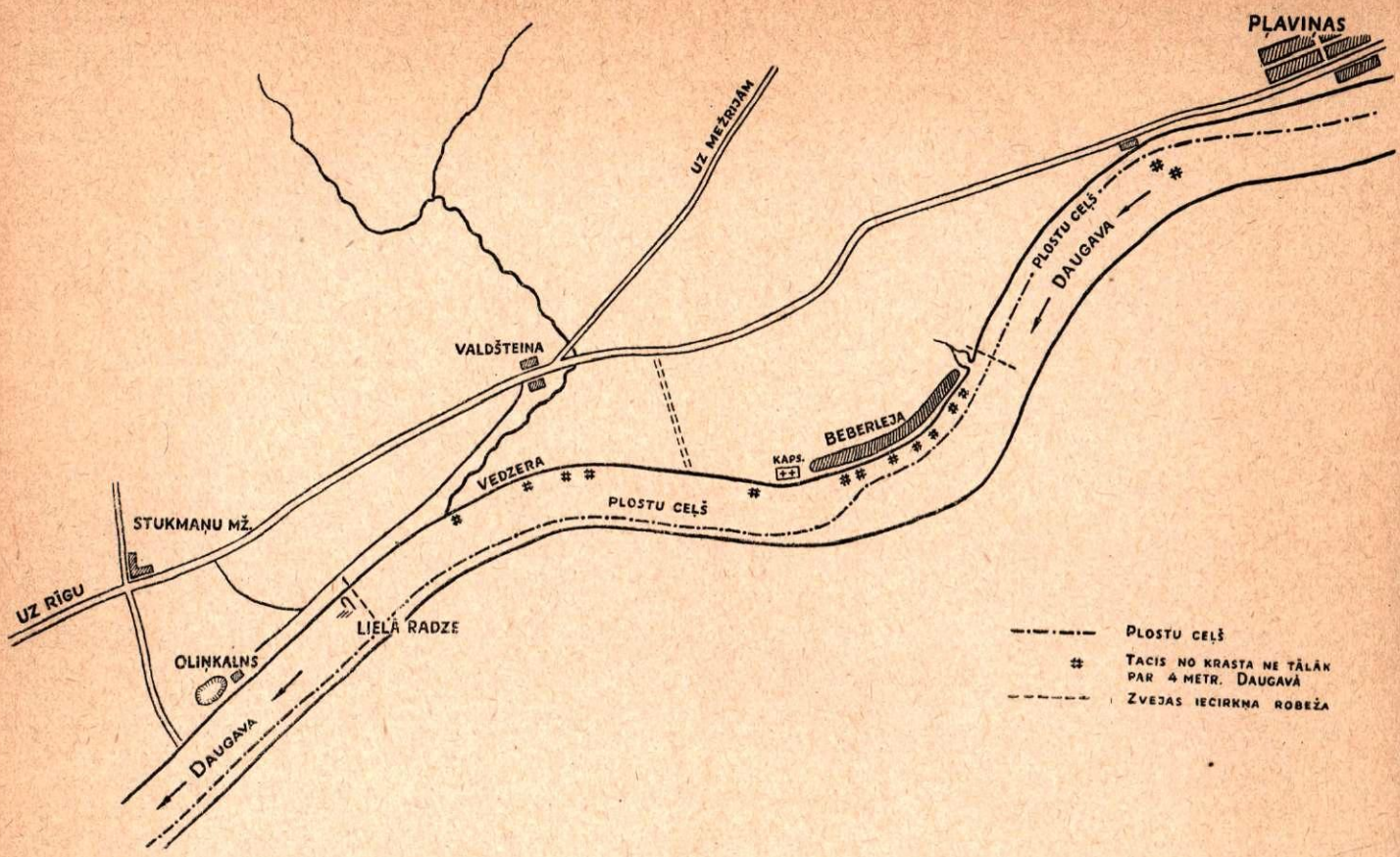

2. att. Bebrulejas zvejas iecirkņa plāns Daugavā no Uļu muižas līdz Lielajai radzei 1940. g.

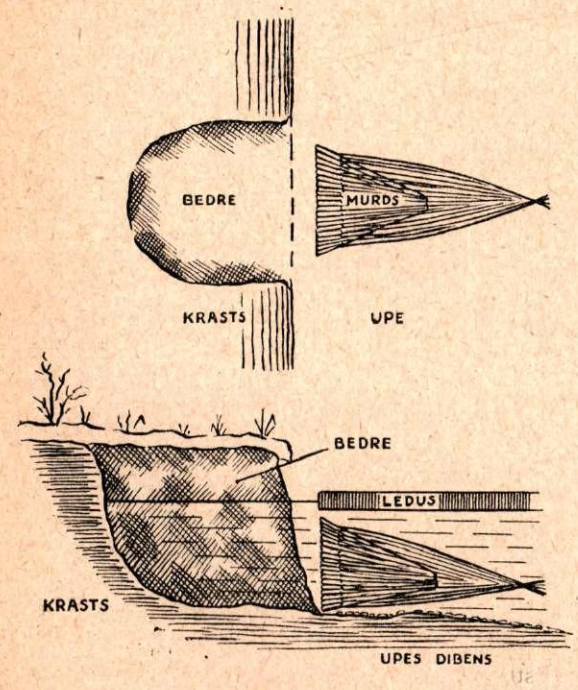

3. att. Katnicas shematisks zīmējums (pēc 1887. g. dzimušā Augusta Celmiņa stāstījuma Valkas raj. Vijciema «Podniekos») (E 13, 3874).

arī periodiskie izdevumi. Žebērkļu lietošana pēdējos gados gandrīz izzudusi.

Žebērkļi var gan izraisīt vēsturnieku interesi, jo tie sniedz pavedienus tautu kultūras sakaru un varbūt pat etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

Ar žebērkli Vidzemē zvejoja dienā un naktī. Dienā galvenokārt dūra nārstojošās līdakas, kas no upēm un ezeriem bija izgājušas pārplūdušajās krastu pļavās.[97] Viens otrs veiklāks un pieredzējušāks dūrējs žebērkļa kātam piesēja garu auklu un žebērkli līdzīgi šķēpam meta uz līdakām. Dažkārt vienā metienā ieguva pat vairākas līdakas. Dūra ar žebērkli bezvēja dienās, kad ūdens neviļņojās. Nevarēja durt lietū, kad ūdens virmoja. Dienā, brienot gar ezera malu, dūra arī nārstojošos līņus un plaužus,[98] bet straujās upītēs — nārstojošās foreles.[99] Dienā dūra arī lašus, sevišķi nelielās upītēs, kā Amatā, Raunā u. c., kur tie pa dienu salīda pacerēs.[100]

Tomēr visvairāk ar žebērkli zivis (līdakas, plaužus, līņus, lašus, samus u. c.) dūra rudeņos tumšās bezvēja novakarēs. Zvejas pamatā ir novērojums, ka zivis nebēg no spožas gaismas. Lai zivis labāk redzētu, dūlēja seklā rāmā ūdenī upju un ezeru pie-

[97] E 11, 1443, Beļavā; 1464, Lejasciemā; E 12, 4271, Augstrozē; E 13, 3885, Lugažos; E 17, 5767, Sāvienā; 5769, Mežārē; E 18, 4475, Trapenē u. c.

[98] E 13, 3906, Trikātā; E 18, 4481, Ilzenē u. c.

[99] E 18, 4476, Karvā.

[100] E 18, 4647, Priekuļos.

krastēs, kur gaišāks dibens. Zvejas paņēmiens visā Vidzemē puslīdz vienāds. Tikai atsevišķās vietās ilgāk saglabājās senākais apgaismošanas veids.

Senlaicīgākais dūlēšanas paņēmiens, šķiet, ir dubšana brišus. Viens zvejnieks, turot rokā skalus, zaļiem kociņiem aptītas bērzu tāsis vai īpašā stieplu grozā ieliktu sveķainu smalku priežu malciņu, brida un rādīja uguni, otrs gāja līdzi un, tiklīdz manīja zivi, centās to nodurt.[101] Visvairāk tomēr dūlēja, braucot ar laivu divatā. Viens zvejnieks ar koku vai žebērkļa kātu lēnām bīdīja laivu uz priekšu. Otrs ar žebērkli rokās stāvēja laivas priekšgalā un mēģināja nodurt redzamās zivis. Apgaismošanai dedzināja smalki saskaldītus sveķainus priežu celmus. Visā Vidzemē atzīmēts, ka uguns kurināta laivas priekšgalā iestiprinātā dzelzs turētājā, kas izveidots tā, lai sniegtos pāri laivas galam, mestu gaismu uz priekšu un ogles kristu ūdenī (4. att.).[102] Vienīgi Vidzemes austrumu daļā vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā zvejnieki, kam nebija kalēja kaltā lāktura, laivai pārlika dēļus, uz tiem lika velēnas, bet uz tām savukārt dedzināja sveķaino priežu celmu malku.[103]

Vidzemē atrasti divposmu (5. att.) un viengabala žebērkļi. Pēdējie iedalāmi grābekļveida un vēdekļveida žebērkļos (6. att.).

Divposmu žebērkļi, šķiet, ir viens no senākajiem žebērkļu veidiem, kas pēc metala darba rīku ieviešanas stājās kaula harpūnu vietā.[104]

Ziņas par divposmu žebērkļiem Vidzemē ļoti trūcīgas; tie sastopami gandrīz vienīgi Ziemeļaustrumvidzemē un gar Daugavu.[105] Ziemeļaustrumvidzemē dzīvoja un vēl šodien dzīvo igauņu tautības iedzīvotāji, bet divposmu žebērkļa visblīvākajā atradumu vietā — Lejasciema apkārtnē — vēl 19. gs. dzīvoja kāda somugru valodu runājoša iedzīvotāju grupa. Tā kā Igaunijā divposmu žebērkļi bieži sastopami vēl šodien, varētu domāt, ka arī Ziemeļaustrumvidzemē to saglabāšanās zināmā mērā saistāma ar šo igauņu tautības iedzīvotāju kontingentu vai kādu igauņu tautības kalēju darbību. Tomēr tādam apgalvojumam pagaidām trūkst pārliecinošu dokumentālu pierādījumu. Turklāt divposmu žebērkļi senāk lietoti visai plašā teritorijā — Latvijā, Igaunijā, Somijā,

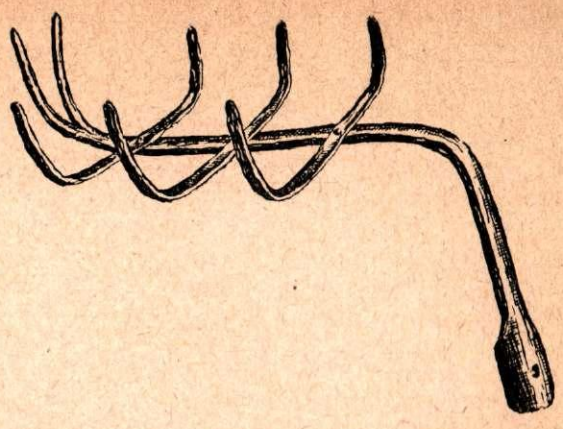

4. att. Restes uguns kurināšanai dūlēšanas laikā Jēkabpils raj. Klintaines «Ratniekos».

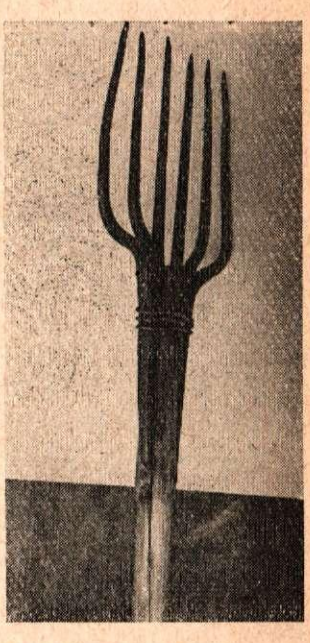

5. att. Divposmu žebērklis Gulbenes raj. Sinoles «Silamiķeļos», kalts ap 1900. g. (E 325. filma, 10).

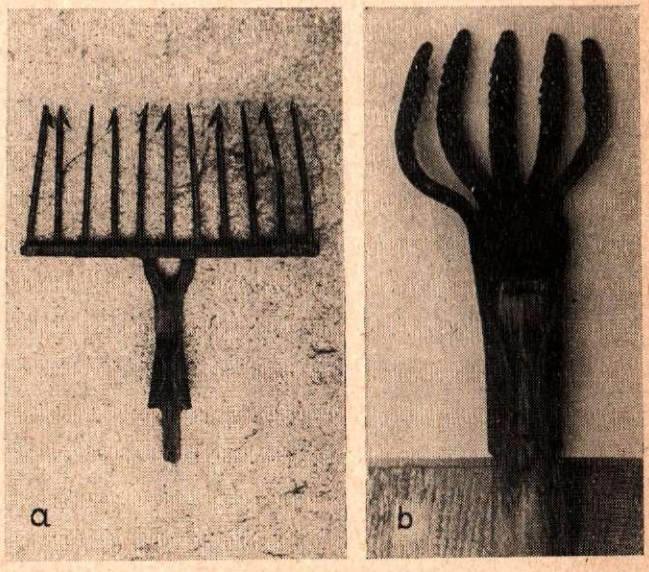

6. att.

a — grābekļveida žebērklis Valkas raj. Trikātas «Pulkās» (E 491, 3); *b* — vēdekļveida žebērklis Valmieras raj. Vitrupes «Veczemos», kalts 19. gs. (E 364. filma, 21—22).

[101] E 13, 3893, Jērcēnos; E 18, 4475, Trapenē; 4481, Ilzenē; 4649, Raunā; 4647, Priekuļos u. c.

[102] E 12, 3766, Stienē; E 13, 3906, Trikātā; 3893, Ērģemē; E 17, 5483, Praulienā; 5765, Krustpilī; 5768, Sāvienā; E 18, 4481, Ilzenē; 4618, Ogresgalā; 4378, Aumeistaros; 4647, Priekuļos, u. c.

[103] E 17, 5483, Praulienā, arī Litenē. Šīs ziņas sasaucas ar Latgalē pierakstītajām. 1892. g. dzimušais Pēteris Žuks Balvu raj. Plastienas «Elkšņavā» stāstīja, ka kalēja kaltos lāktiņus sveķeļu dedzināšanai viņš nav redzējis. To vietā dūlētāji Pērkonu ezerā laivas priekšgalā uzlikuši vecas durvis vai no dēļiem sanaglotu plāksni. Tai virsū salikuši velēnas, uz kurām kurināta uguns (E 30, 343).

[104] Tā domāt mudina Daugmales pilskalnā iegūtais žebērkļa posms ar 2 zariem.

[105] Vairums veco zvejnieku apgalvo, ka tos vispār nav redzējuši. Tāpēc lietderīgi norādīt divposmu žebērkļu atrašanas vietas: Gulbenes raj. Lejasciema «Jaunjānūžos» (E 11, 1747), Sinoles «Liepkalnos» (1749), Lejasciema «Targupē» (1464), Madonas raj. Praulienas «Vecžīvenēs» (E 17, 5482), Ogres raj. Ogresgala «Viesturos» (E 18, 4617), Jēkabpils raj. Kokneses «Kalnazvenģos» (E 21, 3598), Klintaines «Bebrulejā» (4229), «Ratniekos» (4230).

Krievijā, Polijā, Septiņkalnē, Skandināvijā.[106] Tāpēc jāmin arī otra iespēja: tie saglabājušies attālajā Vidzemes nostūrī zināmas atpalicības vai konservatīvisma dēļ līdzīgi tam, kā vēl 20. gs. sākumā te bridņus gatavoja no linu audekla.[107]

Gar Daugavu divposmu žebērkļi lietoti vienīgi lašu duršanai. Citas zivis dūruši ar viengabala žebērkļiem.[108]

Vēdekļveida žebērkļus ar lielāku drošību varam uzskatīt par somugru kultūras pieminekļiem Vidzemē. Tie konstatēti tikai kādreiz lībiešu apdzīvotajā Vitrupes—Salacgrīvas apvidū[109] un Ilzenes—Zeltiņu apvidū, kur, kā jau minēts, dzīvoja kāda somugru grupa.[110] Toties Igaunijā šis žebērkļu tips ir visai izplatīts.[111]

Vecākās paaudzes ilzenieši vēl atceras, ka viņu jaunībā vēdekļveida žebērkļi te bijuši visai parasti.[112] Šis žebērkļu veids Ilzenē bija tā iesakņojies, ka pat žebērkļus ar kniedētiem zariem darināja pēc pirmā veida žebērkļiem radniecīgas formas ar izvērstiem zariem (7. att.).

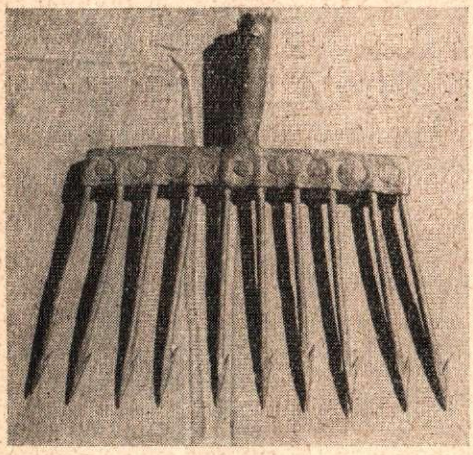

7. att. Žebērklis Gulbenes raj. Ilzenes «Ezerslokās», kalts 1910. g. (E 753. filma, 32—33).

[106] I. Manninen. Minētais darbs. 108.—109. lpp.

[107] Šai sakarā jāmin, ka divposmu žebērkļi atrasti vēl Latgalē, kur saimnieciskās un kultūras dzīves atpalicības dēļ saglabājušies arī citi arhaismi.

[108] Kā divposmu, tā viengabala žebērkļu tehnisko aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā. 169. lpp.

[109] Vitrupes «Veczemniekos» (E 12, 3771—3773), Ainažu «Salniekos» (VM E 1852. mape, 94. dok.).

[110] E 18, 4475, Valkas raj. Trapenes «Vīksnēs»; 4477—4478, Gulbenes raj. Ilzenes «Ezerslokās». No Ilzenes somugru 20. gs. sākuma ciemiem kā lielākie minami Paikani, Mežašokas, Vējkalni, Siveci, Čonkas, Gutapurvi, Zvirgzdiņi, Brūmiņi. Bez tam tur bijušas arī «līvu viensētas», kā vēl šodien saka vecie ilzenieši.

[111] I. Manninen. Minētais darbs. 110.—111. lpp.

[112] 1883. g. dzimušais Kārlis Smiltiņš stāsta: «Bija gan tādi žebērkļi, kuriem visi zari augšgalā sašveisēti kopā un kuri izskatās kā izplesta plauksta. Tie bija paši pirmie. Žebērkļus ar kniedētiem zariem sāka taisīt apmēram pirms 50 gadiem» (E 18, 4475, Trapenes «Vīksnēs», 1960. g.). Analoģisks ir arī 1891. g. dzimušā Pētera Alkšņa stāstījums: «Redzēju no platas dzelzs šķeltus plaukstas veida žebērkļus ar līkiem zariem. Tie senāk bija lielākā tiesa. Pat atceros, ka bija tikai plaukstas veida žebērkļi. Žebērkļus ar kniedētiem zariem sāka taisīt ap 1900. g.» (E 18, 4477, Ilzenes «Ezerslokās», 1960. g.)

AIZSPROSTA ZVEJA

Aizsprosta zveja Latvijā pazīstama kopš II g. t. pirms mūsu ēras. Par to liecina Sārnates purva apmetnē atrastā murda paliekas.[113] Aizsprosta zvejas pamatā — zivju dzīves veidu un ceļu laba pazīšana un prasme tos nosprostot, lai atstātajās spraugās ievietotu zivju ķeramās ierīces.

Aizsprosta zvejas rīki un paņēmieni Vidzemē visai daudzveidīgi, ar lokālām īpatnībām, ko galvenokārt nosaka zvejas vietu raksturs. Nereti tie tuvi kaimiņu tautu atbilstošiem rīkiem un paņēmieniem.

Visai sens aizsprosta zvejas rīks ir katica (8. att.), kas Latvijā konstatēta Lubānas un Babītes ezeros, Lielupes lejtecē pie Kalnciema un ap Babītes ezeru.[114] Pēdējās 3 vietās katicas bijušas ļoti iemīļotas, jo seklajā, mierīgajā un zālēm pieaugušajā ūdenī ar tām bija iespējams iegūt labus lomus. Turpretī zveja ar metamiem vai velkamiem tīkliem, dažādiem bridņiem un pat murdiem zāļu dēļ nereti bija neērta un apgrūtināta. Ar to izskaidrojams, ka feodālisma posmā šai Rīgas pilsētai piederošajā teritorijā zveju ar katicām regulēja dažādi juridiski akti, bet pašu katicu skaits sniedzās desmitos un pat simtos.

Lielupes un Babītes zvejnieki katicu gatavoja no apmēram 1,5 m gariem priežu vai egļu skaliem, kurus ar lūkiem, aukliņām vai klūdziņām sasēja, izveidojot garu skalu žogu. Skalu apakšgalus nosmailināja. Izgatavoto žogu laivā noveda zvejas vietā un iespieda ezera vai upes dibenā, izveidojot divas vai vairākas kameras ar šaurām ieejas spraugām. Starp kamerām izstiepa tādu pašu skalu žogu. Meklēdamas brīvu ceļu, zivis peldēja gar sētu un salīda kamerās, no kurām tās izsmēla ar ķeseli.

Sniegt Lubānas katicu aprakstu nav iespējams, jo D. Trocigs un Z. Ligers tikai min, ka Lubānas ezerā tās lietotas. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta 1959. g. etnogrāfu ekspedīcijā Lubānas apkārtnē

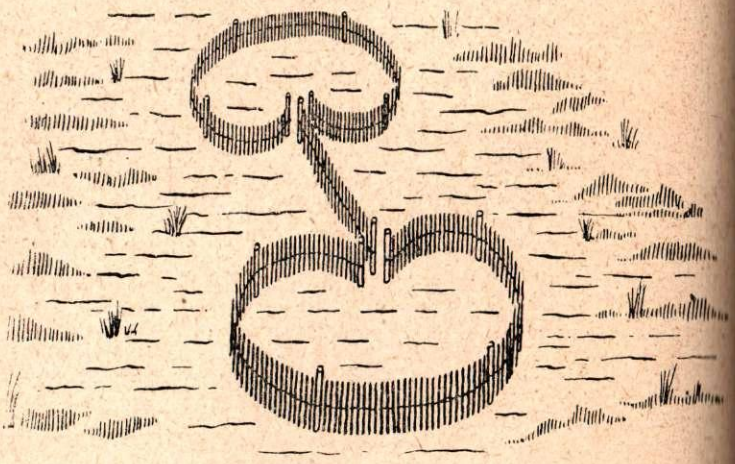

8. att. Katica Babītes ezerā (zīmēta pēc D. Trociga rekonstrukcijas, skat. Senatne un Māksla, 1940., I, 120. lpp.).

[113] Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953., 12. lpp.

[114] D. Trocigs. Katica — sens zvejniecības veids. — Senatne un Māksla, 1940., 1.

tās neatradām, kaut gan vairākkārt izjautājām teicējus un demonstrējām Babītes un Lielupes katicu attēlus. Vairāki vecie zvejnieki gan atcerējās, ka ap ezeru esošajos grāvjos, ezeru ličos, upju ietekās taisīti tači no skaliem, kuros atstātas brīvas spraugas murdu ielikšanai. Līdzīgi kilometriem gari mietiņu tači zigzagu veidā taisīti Lubānas ezera līčos, ezera un Aiviekstes pārplūdušajās pļavās. Mietiņu starpas aizpītas skujām vai klūdziņām, atstājot brīvas spraugas murdiem.[115] Iespējams, ka šie tači bijuši līdzīgi katicām pēc žogu veida, bet zivju ķeršanas princips te ir cits nekā katicā. Arī pārējos apsekotajos Vidzemes rajonos katicas nav atrastas. Vienīgais norādījums par tām radniecīgu zvejas rīku iegūts Līgatnes apkārtnē.

Šis rīks, t. s. skalu žogs, 19. gs. otrajā pusē un vēl 20. gs. 20. gados lietots mazākās upītēs un Gaujā Tīkmaņu attekā. Tas gatavots no apmēram 2 m gariem priežu skaliem, ko ar liepu lūkiem vai auklu sapina kopā 3 vietās. Spraugas starp skaliem apmēram 2 cm platas. Upes dibenā žogu iedzina pāri visai upei burta «S» veidā. Vienā malā pie paša krasta nostiprina viena žoga malu, otrā — otru (9. att.). Zivis, atdūrušās žogā, peld gar to, pie krasta atrod brīvu eju un lien tajā starp abiem žogiem, kuru attālums apmēram 30 cm. Spraugu vidū aizbāž ar dēlīti vai kā citādi. Pret aizsprostu apstājusies zivs laukā neizpeld. To izsmeļ ar ķeseli. Ziemā «skalu žogs» likts āliņģī.[116] Atzīmējams, ka Babītes ezerā katicas, tāpat kā skalu žogs, lietotas gan vasarā, gan ziemā.[117]

Jautājums par katicu izplatību Vidzemē izraisa zināmu interesi, jo tā atrisināšana var sniegt pavedienu latviešu etniskās vēstures problēmu risināšanā. Katicu lietošana 20. gs. 30.—40. gados šaurā teritorijā ļauj uzskatīt tās par lokālu īpatnību, kurai varētu būt trīs cēloņi: 1) katica izrādās par zvejas vietai piemērotu rezultatīvu zvejas rīku, kas pāriet no paaudzes uz paaudzi, jo dokumentos katica minēta jau 13.—14. gs.; iespējams, ka Rīgas patrimoniālapgabala juridiskie akti, kas legalizēja zveju ar katicām, sekmēja to saglabāšanos Babītē un Lielupē;[118] 2) katica Babītē un Lielupē varētu saistīties ar kādu senu somugru vai slavu iedzīvotāju grupu, no kuras to pārņēmuši vēlākie iedzīvotāji balti, jo Lielupē un Babītē pierakstītie nosaukumi «katica» un «kartica»[119] radniecīgi rīka somugriskajiem un slaviskajiem nosaukumiem: «katiska», «katisko», «kartiska», «котец», «котьсь»[120] u. c. Tomēr hipoteze par katicas somugrisko izcelsmi diez vai izturēs nopietnu kritiku. Tūliņ izvirzās jautājums: kāpēc tā nav saglabājusies Vidzemes un Kurzemes lībiskajos apvidos un gandrīz nav sastopama Igaunijā. 3) Visticamāk liekas, ka dokumentu trūkuma dēļ nedatējamā tālā senatnē (katrā ziņā pirms 12. gs.) katica būs lietota visā Latvijā, par ko liecību sniedz minētais skalu žogs, skalu un klūdziņu sētas murdiem, Vijciema «katnica», jo Babītē katicas lietotas arī slāpstošo zivju ķeršanai pie āliņģiem.

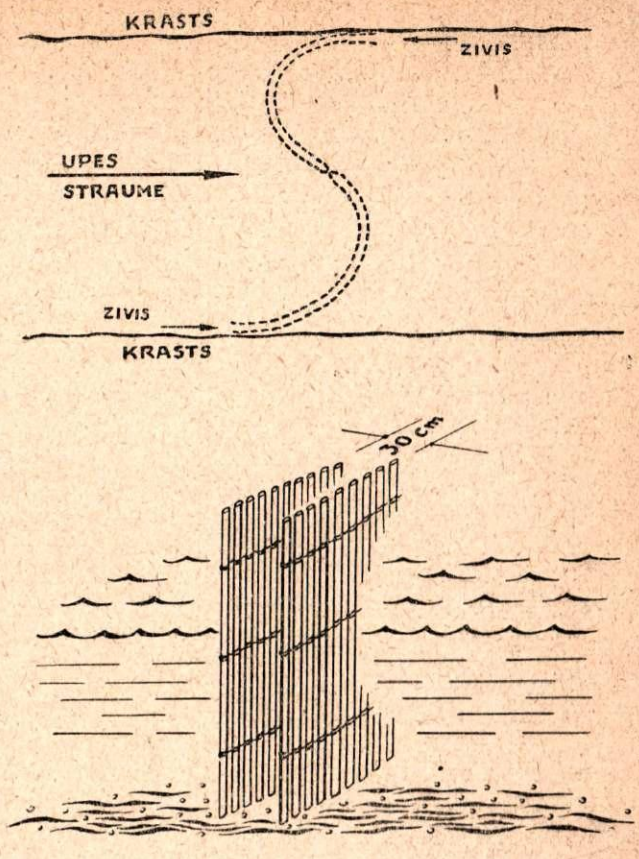

9. att. Skala žogs (zīmēts pēc 1901. g. dzimušā Kārļa Eglīša stāstījuma Cēsu raj. Līgatnes «Kalnama|os») (E 18, 4565).

Latvijā katicas varētu būt izzudušas muižnieku spaidu rezultātā, bet saglabājušās vienīgi Rīgas patrimoniālapgabalā, kur zveju ar tām legalizēja. Citādi grūti izskaidrot katicu izzušanu Latvijā un Igaunijā, jo tās sastopamas daudzās apkārtējās kaimiņu zemēs, pie tam ar radniecīgu nosaukumu.[121] Grūtības zvejniekiem nevarēja radīt arī katicu izgatavošana, jo tā ir visai vienkārša un neprasa lielus līdzekļus.

Tekošos ūdeņos zvejas rīku ielikšanai izveidoja aizsprostu jeb taci. Vienkāršākā veida tacis likts pavasaros zivju nārsta laikā grāvjos, kad grāvja vidū ieliek diegu vai klūdziņu murdu, lai tas aizņemtu visu grāvja platumu. Drošības labad murdam sānos saliek skujas vai zarus, lai zivis netiktu garām. Platākiem grāvjiem vai strautiem pārliek laipu, kurai straumes pusē grāvja vai strauta dibenā iedzen mietiņus. Tiem straumes pusē aizliek skujas, ko ūdens piespiež mietiem. Murdu ielikšanai tacī atstāj vienu

---

[115] E 17, 5502 un 5503, Madonas raj. Lubānas «Mežsargos» un Aiviekstes «Līdumos».

[116] E 18, 4565.

[117] D. Trocigs. Minētais darbs. 124. lpp.

[118] D. Trocigs izsaka domu, ka Lielupes zvejnieki ap Kalnciemu katicas varētu būt aizguvuši no Babītes ezera zvejniekiem (Minētais darbs. 123. lpp.).

[119] Pēc akadēmiķa J. Endzelīna domām, katicas nosaukums varētu būt pārņemts no senslavu vārda «котьсь». U. Sireliuss (Minētais darbs. 372. lpp.) atzīst, ka arī somi terminu «katiska» aizguvuši no slaviem.

[120] U. Sirelius. Minētais darbs. 468., 469. lpp.

[121] Par katicu izplatību ārpus Latvijas PSR teritorijas skat. U. Sireliusa minētajā darbā 358. u. c. lpp.

vai vairākas spraugas (10. att.). Murdu tacī parasti liek ar muti pa straumi, lai tajā iekļūtu pret straumi ejošās zivis. Kļūdziņu murdam un vecākajiem diegu murdiem viens iedzirknis, jaunākajiem — divi.

Nelielās, bet ļoti straujās upītēs tacī ar muti pret straumi liek garus klūgu murdus bez iedzirkņa; murdu platā mute strauji pāriet garā, tievā astē (11. att.). Straume pa upi lejup ejošās zivis ierauj murdā, no kura tās nevar izkļūt. Tomēr jāpiezīmē, ka Vidzemē beziedzirkņa murdi visbiežāk lietoti Igaunijas pierobežā, kur tiem ir zināma tuvība ar līdzīgiem igauņu murdiem (12. att.).[122]

Garo klūgu murdu darināšana vienkārša. Murda ieeju resp. rāmi izveido taisnstūrveida no dēlīšiem vai aptēstiem apaļkokiem. Augšējam un apakšējam rāmja kokam atstāti garāki gali, kurus ielaiž starp diviem upītes gultnē iedzītiem mietiem, lai murds neizkustētos no paredzētās vietas. Murda rāmī izurbti caurumi, kuros iedzen un ieķīlē klūgu galus. Tālāk klūgas sapītas ar auklu vai stiepli. Murds domāts lielāku zivju ķeršanai. Vairākās vietās atzīmēts, ka upītes dibenā sadzīti mietiņi, to starpas aizpītas ar skujām, žagariem, tievām kārtiņām. Aizsprostā atstātas spraugas murdu ielikšanai. Ja tacī likti vairāki murdi, tad daļai murdu mute pret straumi, daļai — pa straumi.

Upēs, kurās laida plostus, taci taisīja no vienas malas, lai tas nesniegtos dziļāk par plostu ceļa malu. Aizsprosta svarīgākā sastāvdaļa un balsts bija steķis, t. s. aris. Ziemeļvidzemes upēs ar mīkstu gultni steķis sastāv no gara baļķa, kam virspuse notēsta un galā ierīkots robs, kurā ielaistas vajadzīgā leņķī liktas kājas. Tās saistītas ar šķērskoku. Steķi ielika upē tieši perpendikulāri straumei, lai kājas būtu upes vidū, bet baļķa brīvais gals uz krasta. Steķim straumes pusē upes dibenā 2 rindās sadzina mietus. Pirmās rindas mietus steķim pieklūgoja vai pienag-

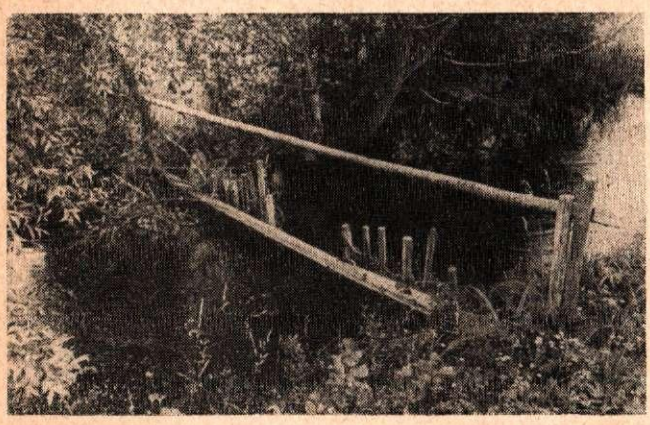

10. att. Tacis Valkas raj. Kārķu «Upeslejās» (E 484. filma, 28—29).

11. att. Murds bez iedzirkņa Valkas raj. Kārķu «Ārcelpēnos», darināts 1955. g. (E 484. filma, 15—16).

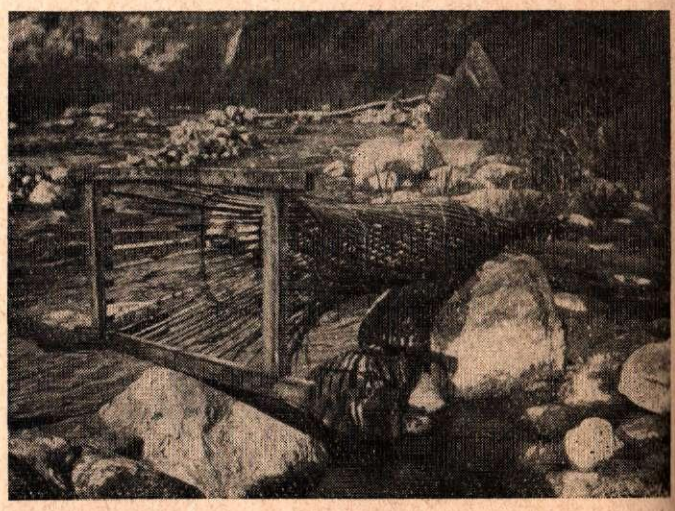

12. att. Murds bez iedzirkņa Dienvidigaunijā (EEM, fotonegatīva nr. 704: 6).

[122] Garie beziedzirkņa murdi Vidzemē atzīmēti Gulbenes raj. Ozolkalna «Alksnīšos» (E 11, 1572), Valkas raj. Kārķu «Upeslejās» (E 13, 4137—4147), «Ārcelpēnos» (4105—4109), Vijciema «Podniekos» (4151), Grundzāles «Lejasicēs» (E 18, 4321), Valmieras raj. Naukšēnu «Breidās» (E 13, 4152), Gulbenes raj. Ziemerī, Vētrainē, Virešu «Dzelmēs», Madonas raj. Saikavas «Dzirnavkalnā» (E 17, 5406) u. c. Par Vidzemē atrodamo beziedzirkņa murdu sakaru ar igauņu tautības iedzīvotājiem liecina arī teicēju ziņas: «Garo klūdziņu murdu bez iedzirkņa redzēju Naukšēnu pag. «Ozolu» mājās pie Baltupes. Tur dzīvoja vaļinieks — igaunis, kurš taisīja šādus murdus. Tas bija pirmā pasaules kara laikā. Arī «Nurmos» dzīvoja kāds igaunis, kurš taisīja klūdziņu murdus bez iedzirkņa. Šos murdus taisīja arī viens otrs pie Piksāriem» (Teicējs Antons Eksis, dzim. 1877. g.; E 13, 4152).

loja. Otra mietu rinda no pirmās bija tik tālu, lai atstarpē ieietu murda mutes koki. Pēc murda ielikšanas mietu augšgalus virs murda saklūgoja. Murdus aizsprostā lika ar nelielu atstarpi, kuru Gaujā aiztaisīja egļu skujām, dažkārt ar režģi, kas pīts no zariem vai kārklu klūdziņām. Murdu skaits steķī atkarīgs no upes platuma un straumes spēka. Jo spēcīgāka straume, jo mazāks jātaisa tacis.[123]

Murdus steķī parasti lika vienu otram blakus. Tomēr Cirgaļu, Zvārtavas un Gaujienas apkārtnē Gaujā pīti klūdziņu murdi ar taisnstūrveida muti (13. att.); tie tacī likti viens uz otra.[124] Vispār Vid-

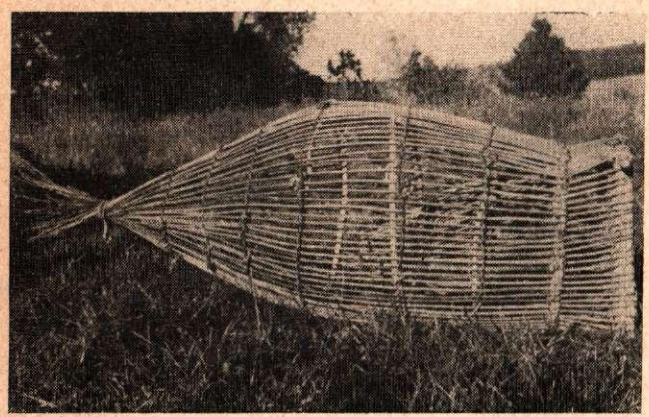

13. att. Klūdziņu murds Valkas raj. Zvārtavas «Lielmeļos», darināts 1958. g. (E 752. filma, 30—31).

zemes ziemeļu daļā nereti atrodam murdus ar taisnstūrveida muti, kas pēc formas un konstruktīvajām detaļām radniecīgi igauņu murdiem.

Paši zvejnieki gan skaidro, ka šos murdus pinuši tāpēc, ka tos izdevīgi likt citu virs cita un ka virs murdiem nepaliek brīvas vietas, kura būtu ar skujām vai kā citādi jāaiztaisa.[125] Tomēr iespējams, ka zināma nozīme te bijusi arī somugru un baltu iedzīvotāju kultūru mijiedarbībai, kura Ziemeļvidzemē vērojama visās materiālās kultūras nozarēs.

Gaujā Sikšņu krācēs un Zvārtavas apkārtnē, kur ari lika ļoti straujā vietā, vasarā un rudenī upes dibenā lejpus murdiem iedzen mietiņus, kuriem straumes pusē aizliek kārklu klūdziņu sētu. Klūdziņu smailos galus iedzen upes gultnē (14. att.). Cietā gultnē sētu piesien mietiem. Zivis, ejot pret straumi, priekšā ierauga taci ar murdu, palaižas pa straumi mazliet uz leju un atduras sētā. Bailēs šaujoties uz priekšu, zivis ieskrien murdā. Sētu murdiem priekšā taisa arī ziemā, kad ar tiem zvejo zem ledus.[126]

[123] E 18, 4333—4334, Valkas raj. Zvārtavas «Lielmeļos». Analoģiskas ziņas par ari iegūtas Virešu ciema «Dzelmēs» u. c.

[124] E 18, 4338, Valkas raj. Zvārtavas «Mežbrēķos»; 4333, «Lielmeļos».

[125] Protams, murdu izveidē nozīmīgs bija arī praktiskais moments. Tā, Zvārtavā, Lejasciemā un citur klūdziņu murdus ar apaļu muti taisīja nelielām upītēm ar mīkstu vai apaļu dibenu, lai murds tam labi piegulētu. Turpretī upītēm ar cietu, līdzenu dibenu taisīja murdu ar pusloka muti. Tas pats vērojams arī Gaujas un Daugavas nēģu murdiem. Gaujā, kur murdus liek uz iepriekš nostiprināta smilšaina dibena, tos taisa ar apaļu muti. Turpretī Daugavā uz gludajām radzēm lieto murdus tikai ar pusloka muti resp. ar taisnu apakšmalu.

[126] E 18, 4334, Zvārtavas «Lielmeļos».

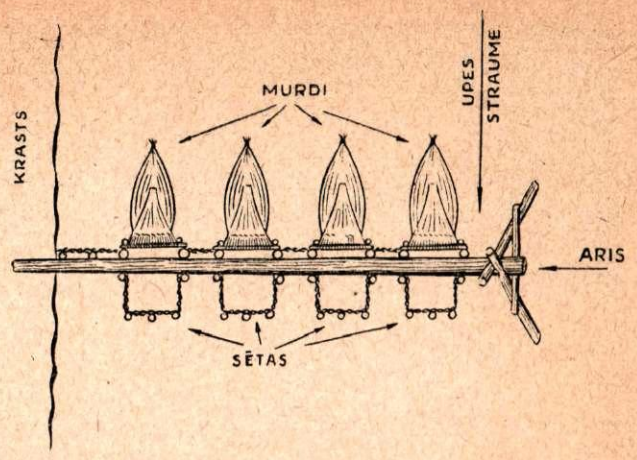

14. att. Aris ar sētu Gaujā (zīmēts pēc 1890. g. dzimušā Jāņa Dukša stāstījuma Valkas raj. Zvārtavas «Lielmeļos») (E 18, 4334).

Līdzīgs zvejas paņēmiens konstatēts Ogrē.[127] Tikai steķim te mazliet citāda konstrukcija un nosaukums «vastala». Lejpus visiem murdiem iztaisīja kopīgu aizsprostu — sētu, kura liecās uz augšu; tādējādi starp sētu un vastalas galu veidojās brīva sprauga (15. att.). Pa straumi peldošās zivis iekļūst lēnajā

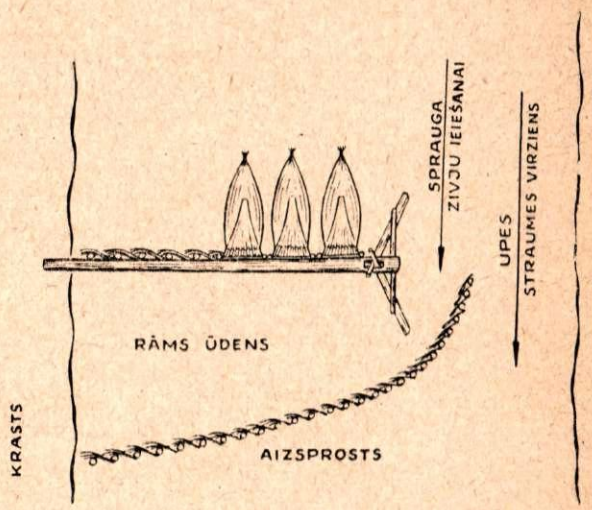

15. att. Vastala ar sētu Ogrē (zīmēta pēc 1900. g. dzimušā Alfreda Lauzuma stāstījuma Ogres raj. Ogresgala «Viesturos») (E 18, 4609).

ūdenī starp abiem aizsprostiem un, izeju meklējot, ielien murdos. Aizsprostu taisīja no trijkājiem, uz kuriem salika akmeņus, piestiprināja kārtiņas un skujas. Ja varēja, upes dibenā cieši citu pie cita sasita mietus, kuriem straumes pusē salika skujas ar kātu galu uz augšu.

Aplūkotajos nelielajos aizsprostos, kuros zvejoja galvenokārt savai vajadzībai, lika klūdziņu un diegu murdus, kas visā Vidzemē gandrīz vienādi. To tipi parādīti tabulā (16. att.).[128]

[127] E 18, 4609, Ogres raj. Ogresgala «Viesturos».

[128] Murdu sīkāku tehnisko aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Beļavā un Lejasciemā.

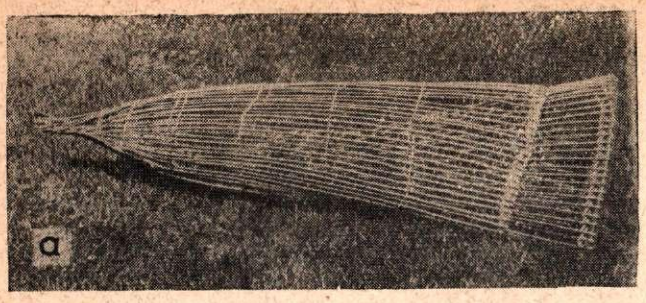

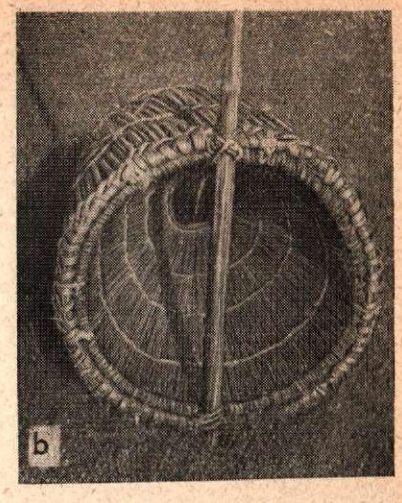

16. att.

a — klūdziņu murds Gulbenes raj. Sinoles «Ozolos», darināts 1953. g. (E 318. filma, 14); b — klūdziņu murds Gulbenes raj. Lejasciema «Vilciņos», darināts 1952. g. (E 328. filma, 2); *c* — diegu murds Valmieras raj. Dzintaru «Podniekos», darināts 1954. g. (E 359. filma, 3); *d* — diegu murds Cēsu raj. Priekuļu «Brenguļos», darināts ap 1955. g. (E 734. filma, 20).

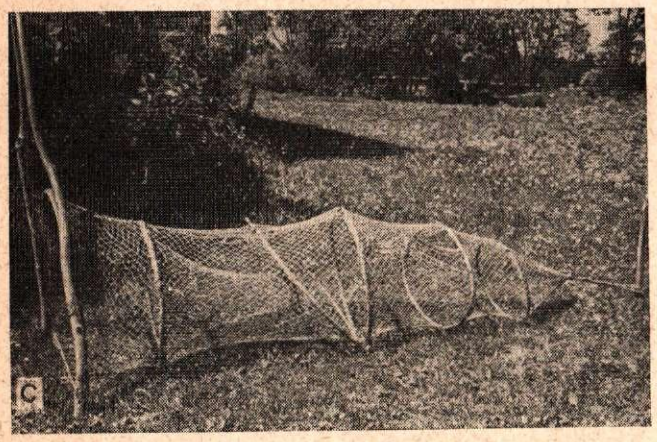

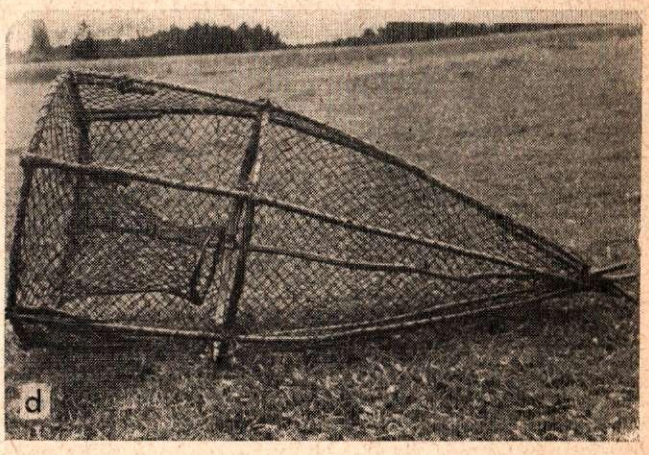

Upēs, kur peļņas nolūkos zvejoja profesionāli zvejnieki, ierīkoja lielākus un sarežģītākus tačus. To garums sniedzās desmitos un simtos metru. Taču uzbūve galvenokārt atkarīga no zvejas vietas gultnes, krastiem, straumes virziena u. c.

Spilgts piemērs te Aiviekstes zušu tači, ko no akmeņiem taisīja upes krācēs, lai ķertu no Lubānas ezera lejup nākošos zušus un zivis.[129]

Saimnieciski nozīmīgā zušu zveja Aiviekstē šķiet visai sena. Jau 19. gs. sākumā kā īpašs zvejas veids minēti zušu tači Aiviekstē Veckalsnavas un Jaunkalsnavas,[130] Lubānas[131] u. c. muižās. Iznomājot zušu un lašu zveju, muižas guva krietnus ienākumus: Meirānu muiža 1887. g. zveju Aiviekstē un Lubānas ezera savā daļā bija iznomājusi par 100 rbļ., Jaunkalsnavas muiža zveju Aiviekstē — par 100 zušiem un 10 pudiem lašu.[132]

19. gs. beigās un 20. gs. ienesīgākās zušu taču vietas bija pie Saikavas, Jaunlubānas, Meirāniem. Šajā laikā akmeņu taču vietā taisīti tači no trijkājiem, kas savienoti ar kārtīm un straumes pusē noblīvēti ar žagariem vai skujām. Lai straume taci neaiznestu, trijkāji noslogoti ar akmeņiem. Ja lika tikai vienu varzu, tacis taisīts ieslīpi no abiem krastiem, lai izveidotos it kā piltuve. Ja liktas vairākas varzas, tacis taisīts taisns vai nedaudz ieslīps.[133]

Lielākoties tacī liktas vairākas varzas — maisveida, no resniem kaņepāju diegiem mesti sīkacaini tīkli ar platu muti, kas piestiprināta taisnstūrveida koka rāmim. No mutes varza sašaurinās pakāpeniski 2—3 m garā gabalā. Tad strauji pāriet ap 4 m garā, šaurā astē. Iedzirkņa nav (17. att.).[134]

Aizsprosts straujajā upē paceļ līmeni un liek ūdenim ar lielu spēku triekties spraugās, kur novietots tīkls. Zivis nespēj pretoties straumei, kas tās ierauj un sablīvē tīkla šaurajā astē. Zvejnieki pie varzas dežūrēja un laiku pa laikam izņēma zušus.

---

[129] Aiviekstes īpatnējie zušu tači pievērsa arī laikabiedru uzmanību. Laikraksts Baltijas Vēstnesis atzīmēja: «Sinī upē [Aiviekstē] daudz taču (zivju ķeramo vietu), kuri, kā veči stāsta, no zviedru laikiem esot. Šie tači nav kā citur no kokiem, bet no akmeņiem. Ir tā sakrauta akmeņu valle, kurai vidū vārtiņi, pie vārtiem tiek tīkls priekšā izstiepts un tur tad zivīm gribot negribot jāskrien iekšā» (Baltijas Vēstnesis, 1877., 41.). Zušu bagātības Aiviekstē atzīmēja arī Dienas Lapa (1892., 11.): «Draudzei [Ļaudonas] cauri tek zivīm, īpaši zušiem bagātā Aiviekstes upe.» Akmeņu tači pazīstami arī Gaujas krācēs.

[130] LCVA 6810. f., 1. apr., 16. l., 305. lp.; ЦГИАЛ 1528. f., 1. apr., 123. l., 410. lp.

[131] LCVA 6810. f., 1. apr., 16. l., 321. lp.

[132] Dienas Lapa, 1887., 100.

[133] E 17, 5501, 5497, Madonas raj. Pamatu «Kalnasētā»; 5495, Aiviekstes «Līčagalā»; 5493, Lubānas «Mežsargos»; 5496, Saikavas «Dzirnavkalnā»; 5496, Praulienas «Vecīvenēs»; 5771, Jēkabpils raj. Sāvienas «Robežniekos» u. c.

[134] E 17, 5498—5500, Madonas raj. Pamatu «Kalnasētā».

Zušus zvejoja no jūnija vidus līdz augusta vidum. 20. gs. 30. gados Aivieksti izbagarēja un izspridzināja krāces, līdz ar to zušu zveja šajā upē beidzās.

Radniecīgi Aiviekstes zušu tačiem bija tači Daugavā pie Pļaviņām. Tomēr te bija arī atšķirības. Daugavas zušu taci taisīja piltuvveida, upes vienā malā. Ja Aiviekstē zušus murdā ierāva straume, tad riem to vēlāk pārņēma ienācēji — tagadējo latviešu tautības zvejnieku senči. Arī šodien zvejnieku kolhoza «Sarkanais daugavietis» zvejnieki pie Doles salas ar labiem panākumiem joprojām ierīko lašu un nēģu tačus. Tā 1961. g. Bērzmentes kaulā un Stāvūžkaulā bija lieli lašu tači (19. att.), bet Penderē nēģu tacis — «vastala» (20. att.).

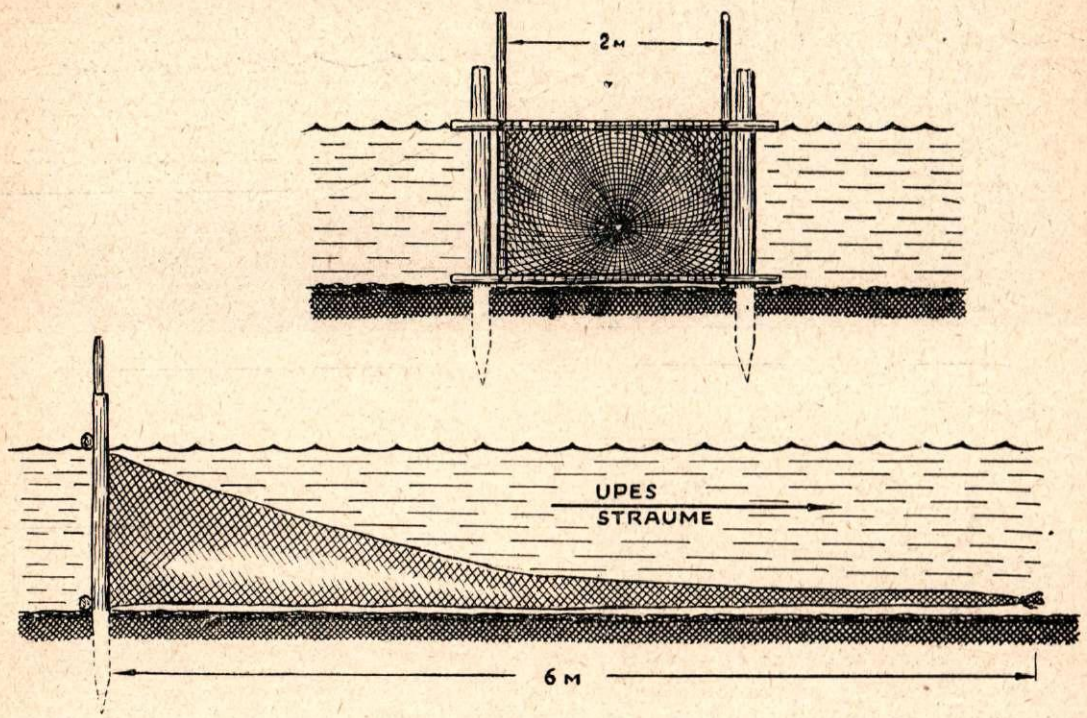

17. att. Zušu murds — «varza» Aiviekstē (zīmēts pēc 1887. g. dzimušā Jāņa Seržāna stāstījuma Madonas raj. Pamatu «Kalnasētā») (E 17, 5489—5500).

Daugavā zušu murda aste bija īsāka un platāka. Tai piestiprināja diegus, t. s. jautrus. Pie murda mutes katros sānos laivā dežūrēja zvejnieks, kas pirkstos turēja jautru. Tiklīdz tīkla astē juta zivs triecienu, zvejnieks tīklu rāva uz augšu un izņēma zivi. Bebrulejā pie Pļaviņām lietots zušu murds, kura aste dalās divās starās. Katrai starai piesieti jautri, kas «ziņo» par zivs iekļūšanu tīklā (18. att.). Zušu murdus ar iedzirkni ap Pļaviņām sākuši lietot ap 1930. g. Tomēr tiem vairs nebija nozīmes: zušu zveja tačos Daugavā izbeidzās pēc Ķeguma HES ūdenskrātuves izveidošanas, ap 1936.—1937. g.[135] Zušu tīkli resp. murdi ar jautriem pazīstami arī igauņiem u. c. kaimiņu tautām.[136]

No trijkājiem Daugavā, Aiviekstē u. c. upēs ar klinšainu gultni taisīja arī lašu un nēģu tačus. Šis zvejas paņēmiens kā izdevīgākais te ir ļoti sens un, domājams, lietots jau pirms krustnešu iebrukuma,[137] t. i., bija zināms Daugavas lejteces lībiešiem, no ku-

Tača vietā upē trijkājus novieto noteiktā attālumā vienā rindā tā, lai tacis iznāktu perpendikulāri straumei. Trijkājiem straumes pusē piestiprina resnas kārtis, pret kurām atbalsta redeles — «tāres». To uzdevums ir aizsprostot ceļu pa upi augšup ejošiem lašiem. Tacī atstāj brīvas spraugas lašu ķeramām ierīcēm (21. att.). No tača pa straumi uz leju no āžiem un redelēm izveido vienu vai vairākas sētas, kas traucē lašiem aizvirzīties sāņus no galvenā tača, kurā atrodas būri (22. att.). Lai ūdens spiediens taci nesapostītu, āži noslogoti ar vairākus simtus kilogramu smagu akmeņu kravu.

Pie tača uztaisīta būdiņa, kurā no lietus un negaisa paglābjas dežūrējošie zvejnieki. Viņi uzrauga taci, izņem ielīdušos lašus, iztīra aizsprostu no Daugavas sanestajām zālēm, zariem u. c. netīrumiem.

Tači novietoti lašu ceļā. Ejot uz nārsta vietām upes augštecē, laši sastop aizsprostu. Meklēdami brīvu eju, viņi ielien ķeramās ierīcēs — «būros». Pēc būru stāvokļa zvejnieki redz, ka lasis iekšā. Viņi laivā piebrauc būrim, izceļ būra grīdu ar lasi virs ūdens, ar vālīti zivi nosit un izved krastā.

Pēc mūsu rīcībā esošiem ekspedīciju materiāliem[138] 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. Doles tačos

[135] E 21, 3659, Jēkabpils raj. Klintaines «Krācainēs»; 3630, «Ratniekos».

[136] I. Manninen. Minētais darbs. 246. lpp.; U. Sirelius. Minētais darbs. 324.—325. lpp.

[137] Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra. Rīgā, 1944., 105. lpp.

[138] 1960. g. pētījumi Pļaviņu—Sērenes raj. un 1961. g. vākums Pļaviņu—Aizkraukles un Ikšķiles—Doles rajonos.

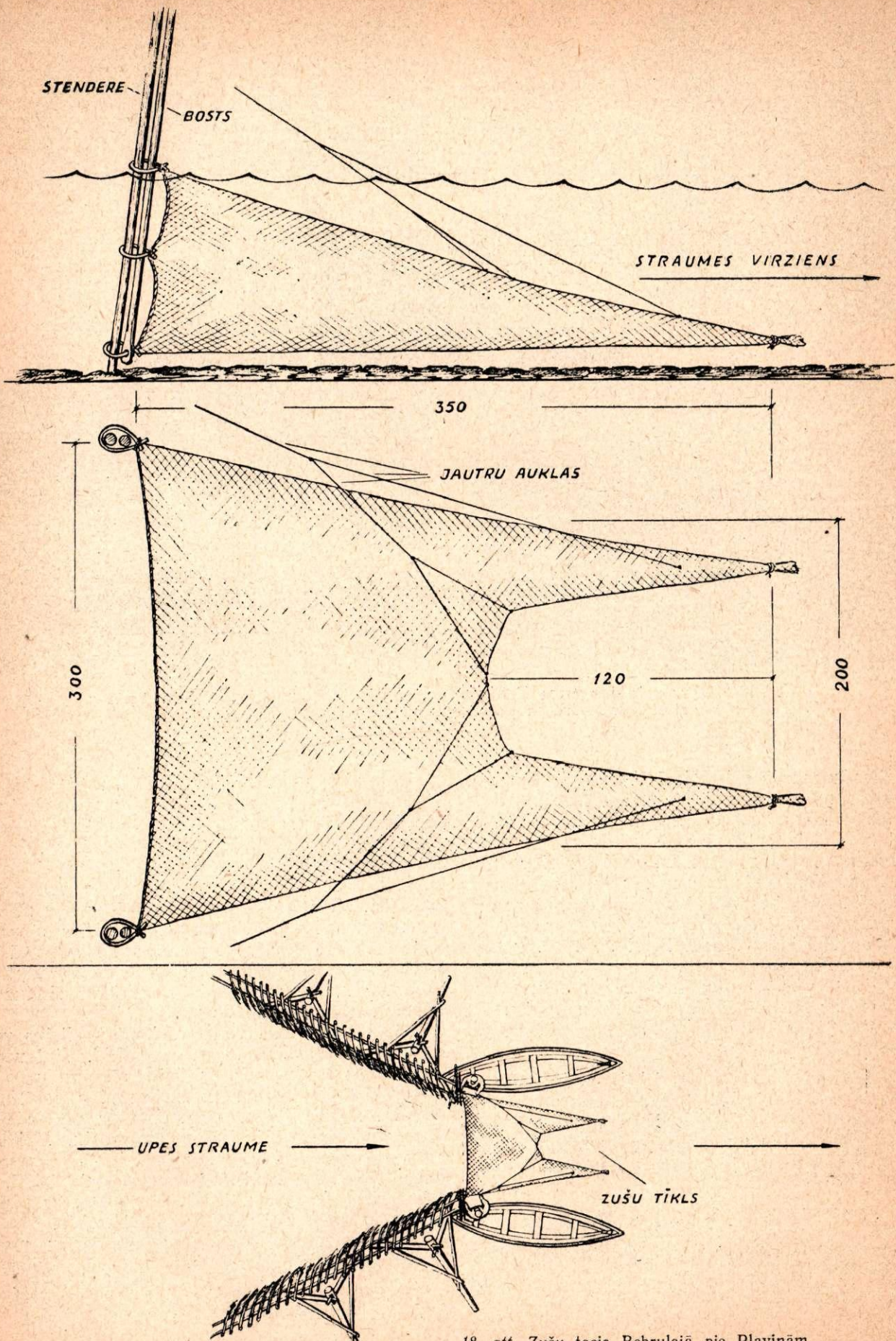

18. att. Zušu tacis Bebrulejā pie Plaviņām (rekonstruēts pēc veco zvejnieku nostāstiem).

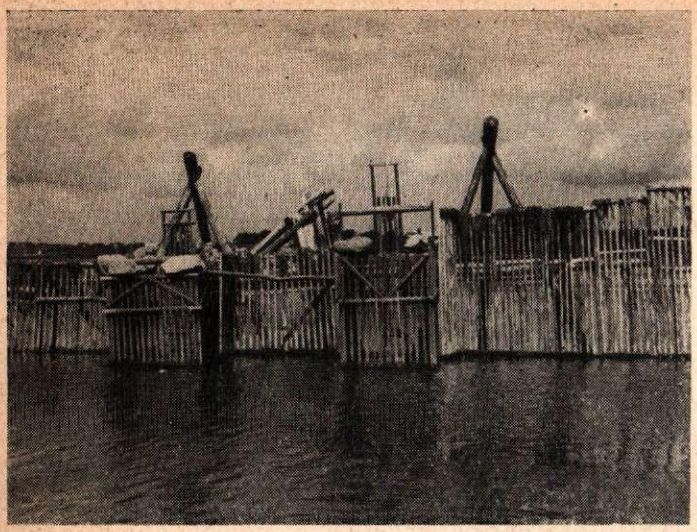

19. att. Kolhoza «Sarkanais daugavietis» lašu tacis Stāvūžkaulā pie Doles salas 1961. g. (E 867. filma, 4—5).

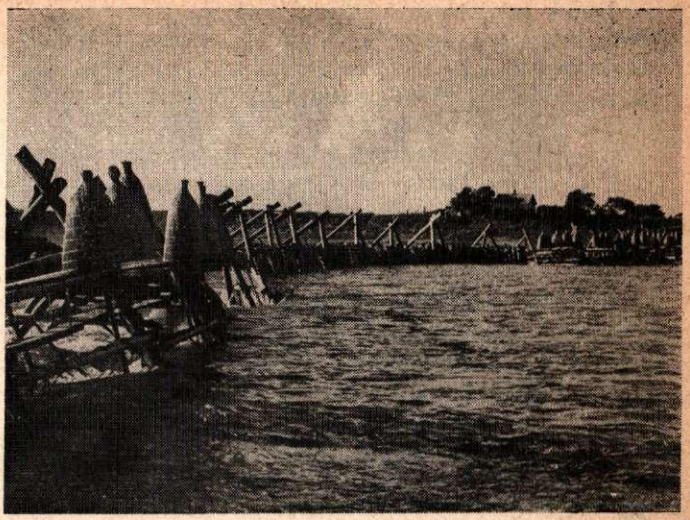

20. att. Kolhoza «Sarkanais daugavietis» nēģu tacis — «vastala» Penderē pie Doles salas 1961. g. (E 870. filma, 17 un 24).

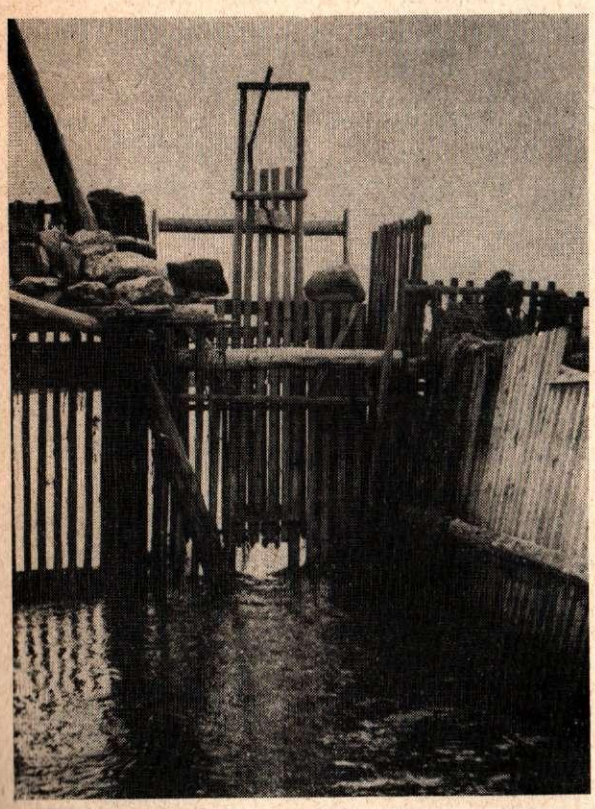

21. att. Sprauga lašu būrim ar uzvilktu būra sprūdu kolhoza «Sarkanais daugavietis» lašu tacī Stāvūžkaulā pie Doles salas 1961. g. (E 867. filma, 25—26).

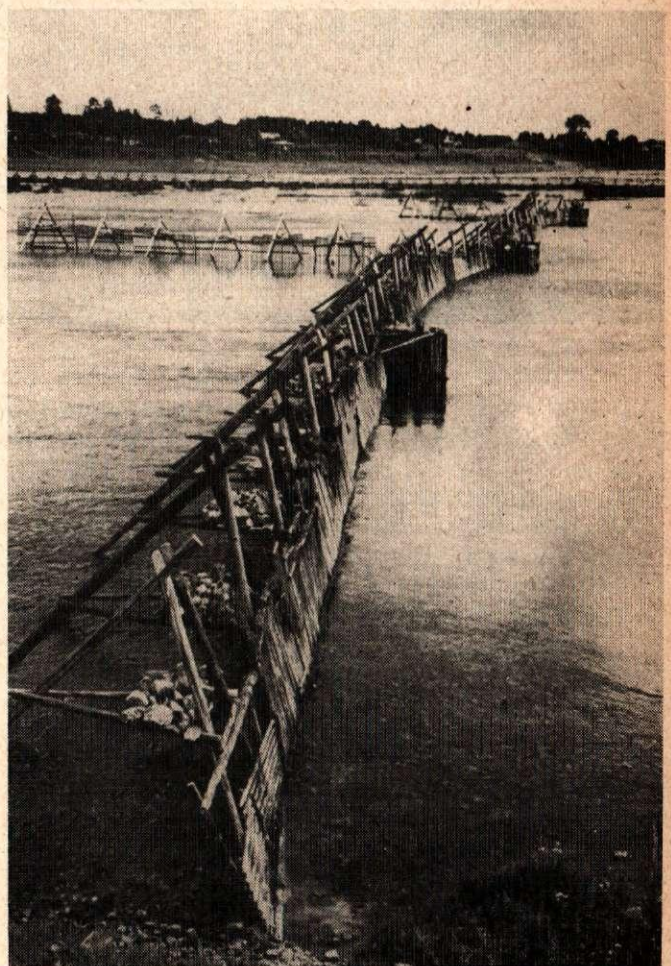

22. att. Kolhoza «Sarkanais daugavietis» lašu tacis Stāvūžkaulā. Pa kreisi no tača uz leju iet divas sētas, kas traucē lašiem aizvirzīties sāņus no tača (E 866. filma, 22).

likti lašu kurvji un lašu būri. Vecākais no tiem — lašu kurvis, kurš šodien jau izzudis. Pēc veco zvejnieku atmiņām lašu kurvis sastāvējis no priekšējā loka, 4—5 stīpām, kam pārvilkts rupju linu vai kaņepāju diegu tīkls ar apmēram 7×7 cm lielām acīm. Iedzirknis viens vai vairāki, kurvja garums apmēram 3 m, loka platums 1m, augstums 1,2—1,5 m. Lai straume kurvi nesabīdītu kopā, tā asti nostiprināja pie āža vai arī astei piesēja smagu radzes gabalu, kuru aizlika aiz Daugavas gultnes nelīdzenumiem.[139] Tomēr lašu zvejā, kur kurvim ūdenī jāstāv visu diennakti, diegi ātri satrūdēja.

[139] E 21, 4084, Rīgas raj. Katlakalna «Mežkalnos»; 4085, «Balšās»; 4089, «Brīvniekos»; 4090, «Vīķos».

Doles zvejnieki, meklējot izdevīgāku lašu zvejas rīku, ieviesa lašu būri. Vecie zvejnieki saglabājuši atmiņas par kādu Doles zvejnieku-uzņēmēju, kas ar saviem strādniekiem braucis uz Narvu. Te viņš noskatījies igauņu lašu tačus Narvas upē un ar tiem iepazīstinājis Ķlambara krāces nomnieku Riekstiņu, kurš zvejojis lašus. Riekstiņš pirmais ap 1885. g. Dolē uztaisījis lašu būri. No Ķlambara būri drīz vien ieviesušies citos tačos un pilnīgi nomainījuši lašu kurvjus.[140]

Līdz ar to izvirzās jautājums par lašu murdu izcelšanos un attīstību. Vienu no senākajiem Daugavas lašu taču aprakstiem atrodam 1753. g. izdotajā Arndta Livonijas hronikā.[141] Aprakstītais tacis pildažkārt pierīkoja karodziņu, kurš pacēlās, tiklīdz vārti aizkrita. No šā būra lasim izkļūt nebija iespējams.

Te pretrunu tomēr slēpj pats zvejniecības vēstures materiāls. Ja Arndts apraksta un Broce zīmē Daugavas lašu taci un būri ar iedzirkni, tad ir pamats ticēt, ka Broce šos būrus kaut kur redzējis. Tomēr 19. gs. gaitā lašu būru lietošana pie Doles beigusies. Vairāki vecās paaudzes zvejnieki (1873. g. dzimušais J. Berkmanis, 1887. g. dzimušais K. Vīķis, 1901. g. dzimušais K. Biļķens) apgalvo, ka lašu būri Dolē parādījušies ne ātrāk kā ap 1885. g. Šīs ziņas netieši apstiprina arī P. Borisovs.[143] P. Borisovs raksta par zveju Rīgas apriņķī un nevarēja nezināt par lašu būnībā atbilst tam, kādu šodien atrodam Daugavā pie Doles salas. Mainījies tikai tāru piestiprināšanas veids un lašu būru tips. Ja Arndts attēlo lašu būrus ar iedzirkni, tad šodien atrodam tikai būrus ar slazda mehānismu, ja Arndts apraksta tāru piesiešanu ar lūkiem, tad tagad tās naglo.

23. att. Daugavas lašu tacis 18. gs. beigās (pēc zīmējuma situācijas sprieżot, — Bērzmentes kaula tacis) (J. Chr. Brotze. Monumente... II, 10. lpp.).

Daugavas lašu tača aprakstu un skici (23. att.) sniedz arī J. Broce.[142] Zīmējumā redzam tādu lašu taci, kādu apraksta Arndts un kādu šodien vērojam zvejnieku kolhozā «Sarkanais daugavietis» Bērzmentes kaulā un Stāvūžkaulā. Tomēr būtiska atšķirība ir tā, ka Broce zīmē lašu būrus ar iedzirkni, bet šodien atrodam vienīgi būrus, kas konstruēti pēc slazda principa. Būru durtiņas paceltas uz augšu, tās notur sprūda ierīce. Tiklīdz lasis ieiet būrī un aizskar tur izvilktos diegus, sprūds atbrīvojas un vārti aizkrīt (24. att.).

Būru attīstības gaitu varētu izskaidrot šādi. Būrī ar iedzirkni iegājušais lasis kādreiz var atrast izeju, un zvejniekam grūti pateikt, kad zivs iegājusi būrī. Turpretī slazda tipa būrī zvejnieks tūliņ redz, kad lasis iegājis — vārti aizkrituši. Slazda tipa būrim riem, ja tie Dolē būtu bijuši. Turklāt, runājot par zveju Gaujas lejtecē, Borisovs apgalvo: «Te lietojamie būrī taimiņu zvejai sastopami tikai Carnikavas

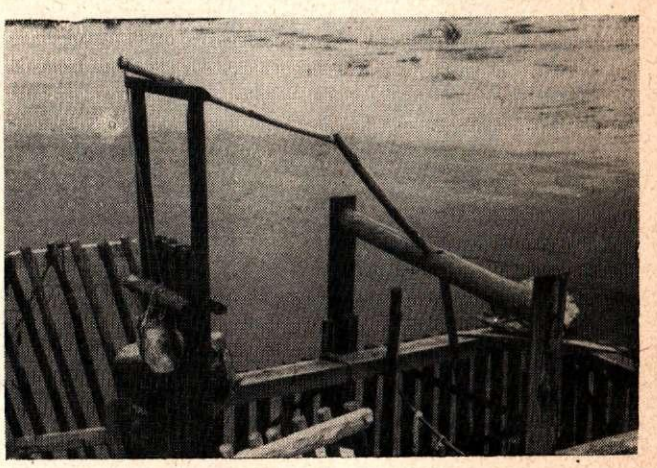

24. att. Doles lašu būra sprūda ierīce kolhozā «Sarkanais daugavietis» 1961. g. (E 867. filma, 17).

[140] E 21, 4082, Katlakalna «Mežkalnos»; 4087, «Balšās»; 4092, «Jaunspēlmaņos».

[141] Der Livländischen Chronik andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erläutert. Halle im Magdeburgischen, 1753, 16.—17. lpp.

[142] J. Chr. Brotze. Monumente... II, 8.—9. lpp.

[143] Savā 1913. g. publicētajā darbā (sk. 2. parindi) P. Borisovs raksta: «Visiem zemniekiem, kas Daugavā nodarbojas ar zveju, šis rūpals ir palīgnozare. Ķer galvenokārt nēģus un lašus, pirmos ar murdiem tačos, otrus laižamiem tīkliem un vadiem. Stāsta, ka augstāk Daugavā lašus ķer ar tādas pašas uzbūves būriem kā Gaujā.»

muižā — Gaujas grīvā.»[144] Šaubu, šķiet, nav. 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā Doles apkārtnē lašu būri nav lietoti. Līdz ar to izvirzās jautājums, vai Broce nav kļūdījies un Daugavas tacī iezīmējis Carnikavas lašu būri. Šādu iespēju netieši pastiprina tas, ka lašu būru konstrukcija (slazda princips) ir daudz sarežģītāka par būra ar iedzirkni konstrukciju. Jājautā, kāpēc gan zvejnieki būtu atteikušies no ērtāka un vieglāk izgatavojama zvejas rīka, kādu savā zīmējumā attēlojis Broce. Vēl jāpiezīmē, ka lašu būri ar iedzirkņiem Daugavā ap Ogri īsu brīdi parādās 20. gs. 30. gados un tiek atmesti kā neizdevīgi. Iespējams, ka būri ar iedzirkni 19. gs. izzuda kādu līdz šim nezināmu iemeslu dēļ (piemēram, muižas spiediens u. tml.). Jautājumu palīdzēs noskaidrot vienīgi turpmākie arhīvu materiālu pētījumi, ja izdosies atrast 19. gs. otrās puses lašu taču un būru aprakstus vai rīkojumus, ar kuriem nosaka to veidu.

Daugavā Vidzemes teritorijā lašu tačus vēl taisīja ap Pļaviņām — Bebrulejā, Grūbē, kā arī Aiviekstē un Āronā. Cik var spriest pēc 1960./61. g. ekspedīciju materiāliem, tad šejienes lašu tači un tajos ievietotie būri 19. gs. beigās un 20. gs. ir līdzīgi Doles tačiem un būriem. Būru galvenā atšķirība ir sprūda mehānisma izveidē (25. att.). Arī ap Pļaviņām lašu būri parādījušies tikai ap 1895. g.[145]

Lašu, tāpat kā zušu zveja Pļaviņu apkārtnē izbeidzās pēc Ķeguma HES ūdenskrātuves izveidošanas.

Radniecīgs lašu tacim ir arī Doles nēģu tacis — «vastala», ko vēl šodien lieto zvejnieku kolhoza «Sarkanais daugavietis» nēģu zvejnieki. Vastalu taisa no parastajiem Daugavas taču āžiem, kuriem visas trīs kājas iekaļ upes gultnes klintī, lai milzīgais ūdens spiediens taci nesagāztu. Āžu kājām piestiprina resnas apaļkoku kārtis. Tām vertikāli cieši citu pie cita pieliek dēļus, kurus straume piespiež āzim. Ķad ielikti 10 āži, atstāj brīvu spraugu, kurā ieliek āžus ar nēģu murdiem (26. att.).

Blīvais dēļu aizsprosts aiztur lielas ūdens masas, kas ar milzīgu spēku gāžas brīvajā spraugā. Tai pretī, ar muti pret straumi, novieto nēģu murdus. Nēģi, iedami pret straumi, nonāk pie blīvā aizsprosta. Meklēdami brīvu ceļu, viņi nonāk pie spraugas ar murdiem. Spēcīgā straume nēģi ierauj murdā.

Vidzemes lielajās upēs ar mīkstu gultni tačus ierīkoja citādi nekā klinšainajās upēs. Te upes dibenā iedzina mietus, kuru starpas aizpina ar zariem, nosprostoja ar redelēm vai kā citādi.

Vienas no senākajām ziņām par šādu taču eksistenci sniedz O. Hūns, norādot, ka Sedā ierīkoti daudzi tači, kas veicinot upes aizsērēšanu.[146] 1958. g. ekspedīcijā izdevās noskaidrot šo taču uzbūvi. Vecie Sedas zvejnieki atcerējās, ka viņu jaunībā pāri visai upei bijuši sadzīti mieti, pat baļķi, kuru diametrs sasniedzis līdz 20 cm. Mietu starpas aizpītas ar paresnām kārtiņām. Taču vidū atstāta brīva sprauga — zivju ceļš un spraugas murdiem. Tači cits no cita atradušies apmēram 0,5 km. 20. gs. tačus Sedā vairs netaisījuši, bet seno taču paliekas izbagarētas buržuāziskās Latvijas laikā.[147]

Līdz mūsu dienām upes dibenā iesisto mietu tači visā pilnībā saglabājušies vienīgi Gaujas lejtecē, kur tos nēģu un lašu zvejai vēl šodien lieto zvejnieku kolhoza «Carnikava» saldūdeņu zvejnieki (27. att.).[148]

Pie tekošos ūdeņos lietotajiem aizsprosta zvejas rīkiem pieskaitāmi arī tīkli, ar kuriem aizšķērso zivīm ceļu. Viens no tādiem ir tina — taisnstūrveida tīkls ar 2,5×2,5 cm vai arī citāda izmēra acīm un diezgan platu linumu. Gar abām pusēm tinai ir t. s. liekači — tīkls ar lielu izmēru acīm. Pie tinas augšējās auklas piestiprināti pludiņi, pie apakšējās — gremdi. Tinu lietoja divējādi — zvejai ar dzīšanu un nogaidīšanu. Pirmajā gadījumā tinu no laivas vai arī brienot iemeta ūdenī, apņemot upes līci, siekstas u. c. zivju iemīļotās dzīves vietas. Pēc tam, sizdami ūdenī ar zivju baidāmo rīku — dukuru, zvejnieki dzina zivis tīklā (28. att.). Bēgošās zivis ieskrien sīkacu tīklā, skrējienā līdz ar šo tīklu izgrūžas cauri liekačiem un paliek karājamies it kā maīsā. Otrajā gadījumā tinu ar laivu ieveda upē, izmeta zvejas vietā un atstāja uz ilgāku laiku. Visbiežāk tinu iemeta vakarā un izņēma agri no rīta.

Valsts iekšējo ūdeņu zvejas brigādēs un saldūdeņu zvejnieku kolhozos tinas ir viens no svarīgākajiem upju un ezeru zvejas rīkiem.

Vidzemes lielajās upēs, galvenokārt Daugavas lejtecē, dažviet Gaujā un Aiviekstē, profesionālie zvejnieki lietoja arī velkamo vadu (tīklu ar diviem spārniem un āmi), visvairāk lašu, taimiņu un dažu citu zivju zvejai.

Bez tinām un vadiem Vidzemes lielākajās upēs ūdeņu nomnieki lietoja arī dažus specifiskus tīklus, kas piemēroti tikai dažu sugu zivju ķeršanai.

Aizkraukles apkārtnē Daugavā 20. gs. pirmajos trijos gadu desmitos lašus zvejoja ar t. s. vaktēšanu. Mierīgos vakaros un rītos, kad Daugava rāma, zvejnieki pēc ūdens virmošanas bija iemanījušies noteikt, kad laši nāk pret straumi uz augšu. Izdevīgā vietā viens zvejnieks novietojās krastā un vēroja lašu parādīšanos. Otrs ar laivu un mešanai sagatavotu tīklu novietojas 100—150 m augstāk. Tiklīdz vērotājs redzēja lasi, viņš padeva ziņu pie laivas stāvošajam un pats skrēja uz laivu. Pa to laiku laivinieks ar līkumu īrās Daugavā, izmezdams tīklu. Krastā stāvošais turēja tīkla galu, lai tas labāk slīdētu ūdenī. Laivas īrēja uzdevums bija vērot laša gaitu, lasi apņemt un izvest tīkla galu krastā pirms laša pieskar-

---

[144] П. Борисов. Minētais darbs. 25. lpp.

[145] Visvecākais zvejnieks, 1871. g. dzimušais Reinis Jaunzems, atcerējās, ka 22 g. vecumā viņš bijis Ozolmuižā kādos kursos, kur zvejniekiem mācīta arī slazdu tipa būru taisīšana (E 21, 3588). Bebrulejas zvejnieks, 1885. g. dzimušais Jānis Stučka, zināja stāstīt, ka lašu būrus te pirmais izgudrojis pie Aiviekstes grīvas dzīvojošais «Skanstnieku» māju saimnieks — cilvēks ar lielu izdomu. Sākumā uz būra sēdējis viens zvejnieks. Tiklīdz lasis iegājis būrī, sēdētājs aizgrūdis paceltos vārtus. Vēlāk šis pats saimnieks izdomājis būrī ar sprūda mehānismu (E 21, 3658).

[146] LCVA 6810. f., 1. apr., 14. l., 230. lp.

[147] E 13, 4053, Valkas raj. Ēveles «Inčos» (ziņas sniedzis 1882. g. dzimušais J. Traubergs); 4054, Jērcēnu ciema «Melderīšos» (ziņas sniedzis 1883. g. dzimušais Kārkliņš).

[148] Tuvāk skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Carnikavā. Te sniegts sīks tača tehniskais apraksts un izmantošana.

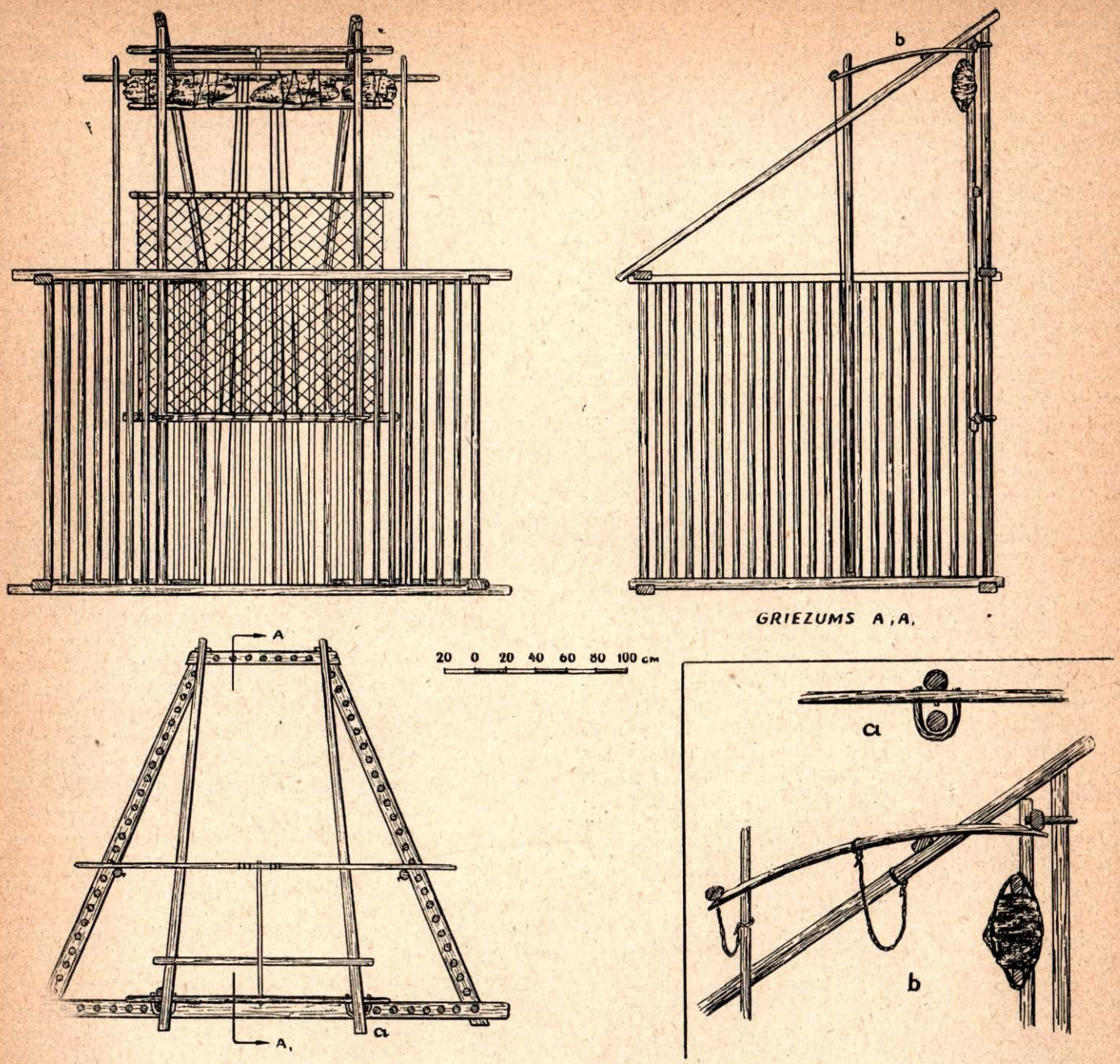

25. att. Pļaviņu apkārtnē lietotais lašu būris (zīmēts pēc veco zvejnieku stāstījuma).

šanās tīklam. Tiklīdz tīkla abi gali bija krastā, zvejnieki to kopā ar lasi vilka malā.[149]

Lašu tīklu Aizkraukles zvejnieki metuši no biezi kokvilnas diegiem. Tīkls taisns, 60—80 m garš, bez liekačiem, ar nelielu slābumu jeb nokari. Acu lielums apmēram 7×7 cm. Pie augšējās auklas piestiprināti korķa pludiņi, pie apakšējās — gremdi, t. i., stipros audekla maisiņos iešūti oļi. Tīkla abos galos turamie koki un auklas vilkšanai.[150]

Lašu zveja ar vaktēšanu Aizkrauklē ir samērā jauns paņēmiens, kas 19. un 20. gs. mijā pārņemts no Doles zvejniekiem. Šai laikā Daugavu visā Aizkraukles muižas teritorijā nomāja jau minētais nomnieks Miķelsons. Gribēdams palielināt ienākumus, viņš no Doles zvejniekiem pārņēma racionālākos lašu zvejas paņēmienus.[151]

Dolē svarīgākie lašu zvejas rīki tolaik bija tacis un peldošie tīkli. Lašus zvejoja arī ar «vaktēšanu». Aizkrauklē nebija tacim izdevīgas vietas. Uz Aizkraukli aicinātais Doles zvejnieks Ķīselis, kurš te nodzīvoja vairākus gadus, atzina, ka Aizkrauklē varētu izmantot Daugavas lejtecē praktizēto vaktēšanu.

[149] E 21, 3542, Ogres raj. Aizkraukles «Rikās»; 3547, «Galasamēnos».

[150] E 21, 3543, Ogres raj. Aizkraukles «Rikās».

[151] E 21, 3542, turpat.

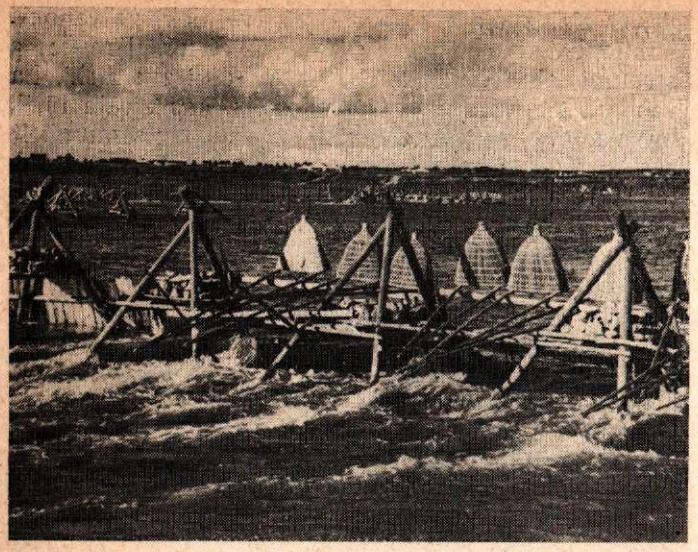

26. att. Kolhoza «Sarkanais daugavietis» nēģu tača — «vastalas» daļa ar nēģu murdiem 1961. g. (E 870. filma, 18).

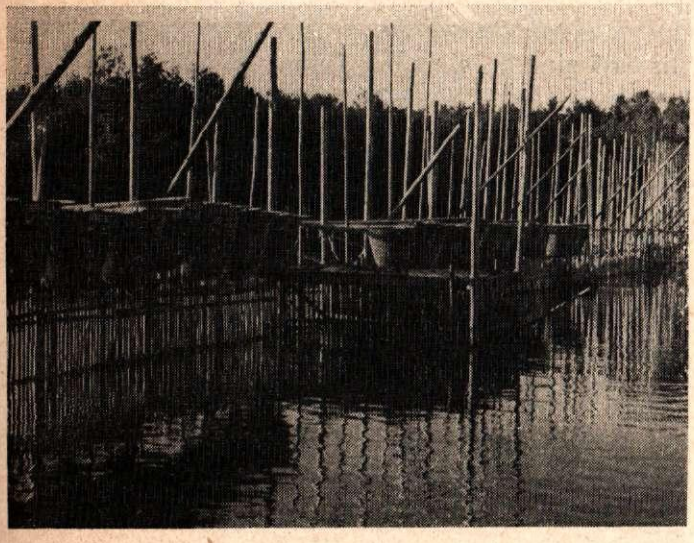

27. att. Kolhoza «Carnikava» kombinētais nēģu-lašu tacis Gaujā pie Carnikavas 1961. g. (E 877. filma, 18).

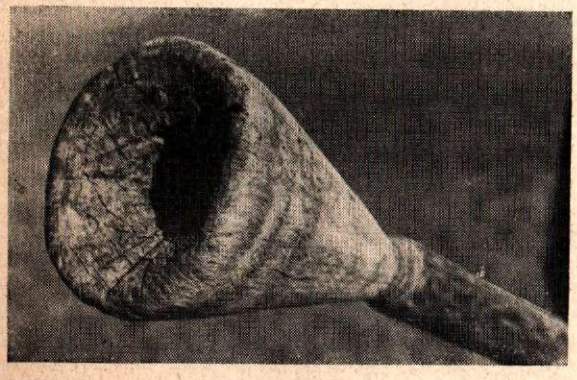

28. att. Dukurs Valkas raj. Aumeistaru «Ezerniekos», darināts ap 1945. g. (E 749. filma, 38).

Viņš to iemācīja zvejas uzņēmēja Miķelsona puišiem, no kuriem to pārņēma arī citi. Lašu zveja ar vaktēšanu Aizkrauklē izbeidzās pēc Ķeguma HES uzcelšanas 30. gadu vidū.

Apmēram vienā laikā ar vaktēšanu vai pat nedaudz agrāk Aizkraukles apkārtnē ieviesās otrs Daugavas lejteces lašu tīkls — «riņķens», ko Aizkraukles zvejnieki nosauca par «laideni». To lietoja lašu zvejai nārsta vietās oktobrī un novembrī. Tīkls mests no pašu zvejnieku gatavotiem stipriem kaņepāju vai linu diegiem. Tā garums 20—40 m, platums 2—2,5 m, acu lielums 10×10 līdz 20×20 cm.[152] Liekaču nebija, pie augšējās auklas — korķa pludiņi vai dēlīši. Ap Doli, kur Daugavas gultne līdzenāka, tīklam pie apakšējās auklas piesēja rupja auduma maisiņā iešūtus akmeņus un paegļa, lazdas vai ievas klūdziņu riņķus ar 20—30 cm lielu diametru. Tie slīdēja pa upes dibenu. Tiklīdz tīkla apakša aizķērās, riņķis apmetās un to pacēla.[153] Aizkrauklē Daugavas gultne nelīdzena. Lai tīkls neaizķertos, riņķi un gremdu apvienoja. Riņķiem vidū ar lūku nostiprināja vienu lielu vai vairākus mazus akmeņus. Riņķi tīkla apakšējai auklai piesēja tikai vienā vietā. Šādi izveidoti gremdi aizķērās mazāk nekā maisiņos iešūtie akmeņi. Laidenei galos bija koki, kam piesietas velkamās auklas. Ar laideni zvejoja tikai naktī, laižot to virsū lašu nārsta vietām. Daugavas lejtecē tīklu visbiežāk laida lejup starp divām laivām. Katrā laivā divi zvejnieki: viens vada laivu, otrs vienā rokā tur tīkla velkamo auklu (to varēja piesiet arī laivai), bet otrā — nelielu aukliņu, kas piesieta tīklam, lai sajustu tajā ieskrējušā laša triecienu. Tiklīdz bija manāms, ka tīklā ir lasis, abas laivas sabrauca kopā un izcēla tīklu. Tas peldēja kā palags: augšmala nedaudz pa priekšu, apakšmala ar gremdiem atpalika. Kad tas nokļuva virs lašiem, zivis bēga uz augšu un sapinās tīklā.[154]

Aizkrauklē, kur Daugava šaurāka, brauca vienā laivā, bet laidenes otrā galā piesēja dēļa krustu, kurš tīklu turēja virs ūdens. Krustu laida spēcīgākā, laivu — lēnākā straumē. Viens laivā sēdošais zvejnieks uzmanīja, kad lasis ieskries tīklā, otrs vadīja laivu. Tiklīdz tīklā juta laša triecienu, laivu brauca šķērsām straumei lejpus tīkla un tīklu savilka. Lašu zveja ar laideni augšpus Ķeguma izbeidzās pēc hidroelektrostacijas uzcelšanas. Doles apkārtnē to kā neracionālu paņēmienu atmeta ap 1950. g.[155]

Radniecīga laidenei ir straujās vietās lietotā panava — Aiviekstē,[156] rīze — Daugavā[157] un Salacā.[158] Aiviekstes panava (29. att.) ir maisveida 4 m garš un 4 m plats tīkls ar 1,5 m garu šķēlumu katros sānos. Pie augšējiem un apakšējiem stūriem piesietas auklas. Zvejnieki brauc naktī pa upi lejup divās laivās, katrā pa divi cilvēki. Viens vada laivu, otrs sēž

---

[152] E 21, 3544, Ogres raj. Aizkraukles «Rikās»; 3551, Kokneses «Kalnazveņģos».

[153] E 21, 4012, Rīgas raj. Katlakalna «Mežkalnos».

[154] Turpat.

[155] Turpat.

[156] E 17, 5487, Madonas raj. Aiviekstes «Līčagalā»; 5488—5490, «Līdumos»; 5492, Lubānas «Mežsargos».

[157] 1961. g. ekspedīcijas materiāli.

[158] VME 1852. mape, 94. dok., Valmieras apr. Ainažu «Salniekos».

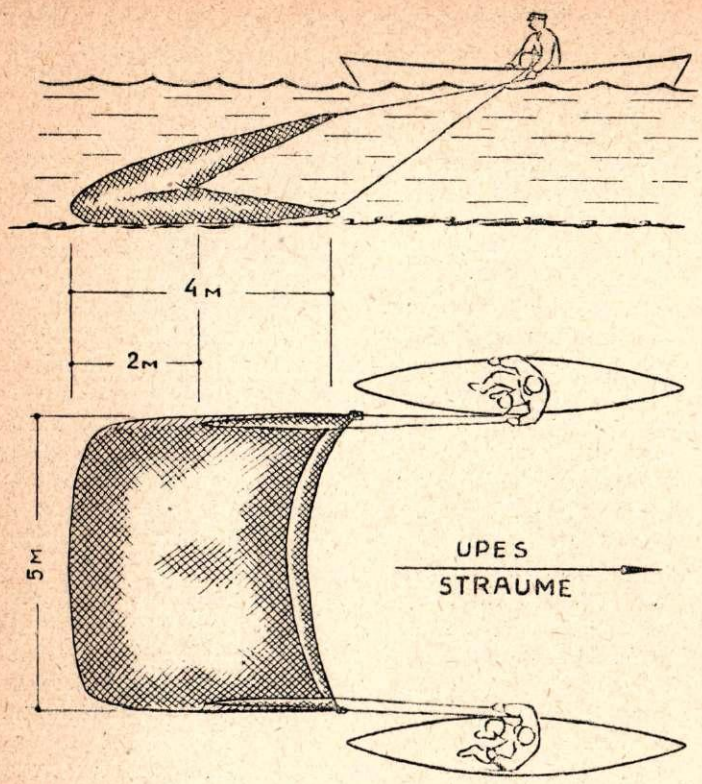

29. att. Panava un zveja ar to Aiviekstē (E 17, 186—187; parasti gan laivā sēdēja divi cilvēki, pie kam tīkla turētājs sēdēja laivas paka|galā).

laivas paka|galā. Sēdošajam ap kāju apsieta panavas augšējā stūra aukla, bet apakšējo viņš tur rokā. Otras rokas pirkstus tur tīkla acīs. Tiklīdz tīklā jūt zivs triecienu, sēdētājs dod signālu tīkla vilkšanai, laivas sabrauc kopā un izņem zivi.

Daugavas rīzei bijuši divi varianti, pie kam viens no tiem (30. att., pa labi) gandrīz pilnīgi atbilst Aiviekstes panavai.[159] Ar rīzi zvejoti laši oktobrī. Tās lietošana izbeigusies pēc Ķeguma HES uzcelšanas. Tāpēc šo interesanto rīku nākas aprakstīt un rekonstruēt pēc veco zvejnieku nostāstiem. Līdz ar to iespējamas zināmas neprecizitātes.

[159] 1871. g. dzimušais R. Jaunzems Ogres raj. Kokneses «Kalnazveņģos» rīzi apraksta šādi: «Rīžas tīklu meta no stipriem pašu vērptiem vai pirktiem kaņepāju diegiem. Tīkla garums un platums vienāds — ap 4 m. Acu lielums apmēram 10×10 cm. Tīkls līdzīgs maisam, kuram sāni vismaz par pusi no garuma atiruši. Gar rīzes apakšmalu stipra apmēram pirksta resnuma aukla, lai, aizķeroties pie akmeņiem, to nepārrautu. Arī gar tīkla augšmalu un sāniem stipra aukla. Pludiņu nebija. Tīkla apakšējos stūros katrā galā esošajām cilpām piesēja apmēram 6 m garu kārtiņu. Kārtiņas garums atkarīgs no zvejas vietas dziļuma: virs ūdens vajadzēja atrasties tik garam kārtiņas galam, lai to varētu ērti turēt. Kārtiņu apakšgalos piesēja smalku un kuplu eglīšu zaru slotiņas, bet nedaudz virs tām gremdus — akmeņus vai dzelžus. Slotiņu lika, lai kārtiņas apakšgals nedauzītos pret akmeņiem un nemaldinātu zvejniekus. Tāpēc arī gremdus sēja augšpus slotiņām. Pie tīkla augšējiem stūriem piesēja auklu, kuras galu zvejnieks turēja rokās» (E 21, 3555). Līdzīgā veidā rīzi aprakstīja arī 1885. g. dzimušais Jānis Stučka Jēkabpils raj. Klintaines «Krācainēs» (E 21, 3622).

Otrs rīzes variants, par kuru mūs informēja 1904. g. dzimušais Daugavas zvejnieks P. Zemps, no iepriekš aprakstītās atšķiras gandrīz vienīgi ar to, ka tīkla sāni bijuši vaļā visā tā garumā (E 21, 3624, Klintaines «Ratniekos»).

Ar rīzi zvejoja pieredzējuši zvejnieki galvenokārt naktī, bet neskaidrā ūdenī arī dienā. Brauca pa straumi lejup divās laivās, katrā divi zvejnieki. Laivas priekšgalā sēdēja tās vadītājs, kas airēja tā, lai laiva slīdētu apmēram divreiz ātrāk par straumi. Rīzes turētājs sēdēja laivas paka|galā. Ar vienu roku tas turēja kārtiņu, ar otru — rīzes augšējā stūra auklu. Tiklīdz auklā juta laša triecienu, zvejnieki rāva rīzes apakšu augšup, un lasis palika tīkla maisā.

Aizsprosta zveja bija izplatīta arī ezeros. Svarīgākie rīki te bija vasaras un ziemas vadi, tinas, dažādi murdi.[160] Arī padomju laikā vadi, tinas un murdi ir paši svarīgākie un saimnieciski nozīmīgākie zvejas rīki, ko lieto valsts iekšējo ūdeņu zvejas brigāžu un zvejnieku kolhozu zvejnieki. Par to skaidru priekšstatu sniedz brigāžu oficiālās mēnešu darba atskaites, kurās, starp citu, norādīti arī lietotie zvejas rīki. Tā, piemēram, 19. zvejas brigāde 1960. g. martā lietoja 1 velkamo vadu; aprīlī — 1 velkamo vadu, 10 tinas, 10 murdus; maijā — 210 tīklus, 210 murdus; jūnijā — 170 tinas, 200 murdus; jūlijā — 210 tinas, 200 murdus; augustā — 160 tinas, 200 murdus; septembrī — 202 tinas, 200 murdus; oktobrī — 1 velkamo vadu, 170 tinas, 200 murdus.[161] Līdzīgs stāvoklis šajā ziņā arī citās brigādēs.

Beidzot aizsprosta zvejas rīku apskatu, vēl īsumā jāaplūko daži diegu murdu veidi, kas literatūrā nav iztirzāti, bet var modināt zināmu interesi kā novadu īpatnību atspoguļotāji.

Vidzemes vidienā — Vecpiebalgā, Ērgļos, Jumurdā, Sausnējā u. c. atrasti murdi ar ieejām un iedzirkņiem abos galos (31. att.).[162] Murda forma cilindriska vai pusloka. Rāmis izveidots no lokana koka stīpām, kam pārliktas un piesietas koka klūgas un pārstiepts linu, kaņepāju vai kokvilnas diegu tīkls. Iedzirkņu astes murda vidusdaļā saiet pamīšus, lai aizkavētu zivju iziešanu. Sausnējā iegūtas ziņas par vēl senāku šo murdu veidu, t. i., par murdu, kura apvalks pīts no kārklu klūdziņām. Pašu murdu gan neizdevās redzēt, jo ap 1920. g. klūdziņas nomainījis tīkls.[163]

Murdi ar ieejām abos galos zivju nārsta laikā likti grāvjos vai strautiņos, kas savieno divus ezerus un kur zivis staigā abos virzienos, kā arī citos grāvjos un strautos, kur zivis nāk nārstot. Taci netaisīja, jo murds aizņēma visu grāvi vai strautu. Ezeros šos murdus visvairāk likuši raudu nārsta laikā, virsū uzkraujot skujas, lai zivīm būtu kur berzties.

Vidzemes vidienā un austrumu daļā atrasti murdi, kuru rāmis izveidots no divām stīpām, kam pāri iet 6 vai vairākas klūgas (32. att.). Klūgu priekšgali apliekti priekšējai stīpai, bet otrie klūgu gali murda astē saiet kopā, kur tie sasieti. Ir arī murdi, kuriem priekšā stīpa (34. att.), kam piestiprināti murda astē krustotu klūdziņu gali. Arī šo murdu rāmim pārvelk tīklu.

Murdus ar vienu ieeju lika grāvjos un strauti-

[160] Šo rīku tehnisko un lietošanas aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā.

[161] Atskaites glabājas Valsts iekšējo ūdeņu zvejas kombinātā Rīgā.

[162] E 30, 1, Cēsu raj. Ineša «Gaigalos»; 4—15, «Ķeļķos» u. c.

[163] E 30, 41, Madonas raj. Sausnējas «Naudzēnos».

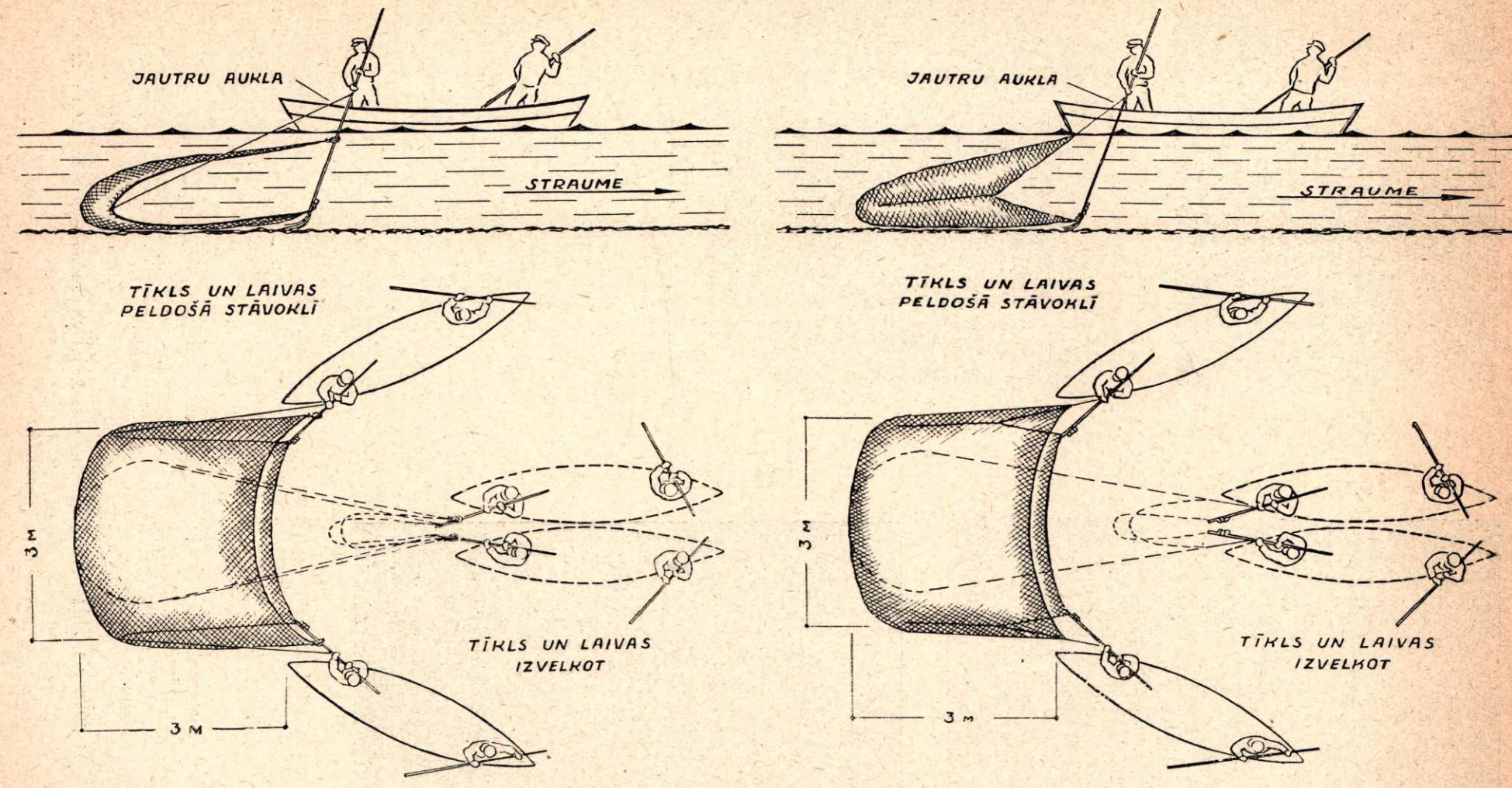

30. att. Rīze un zveja ar to Daugavā Pļaviņu—Kokneses rajonā (rekonstruēta pēc veco zvejnieku nostāstiem).

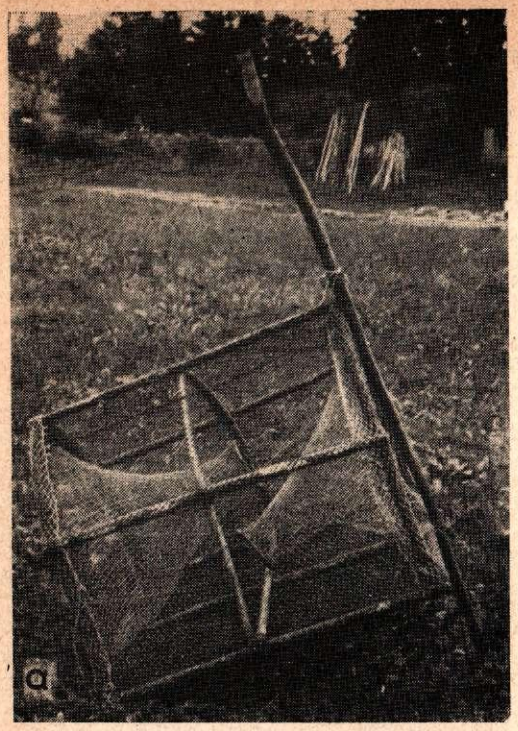

31. att. Murds ar ieeju abos galos Cēsu raj. Ineša «Ķeļķos» (E 774. filma, 18—19): *a* — sānskats; *b* — gala skats.

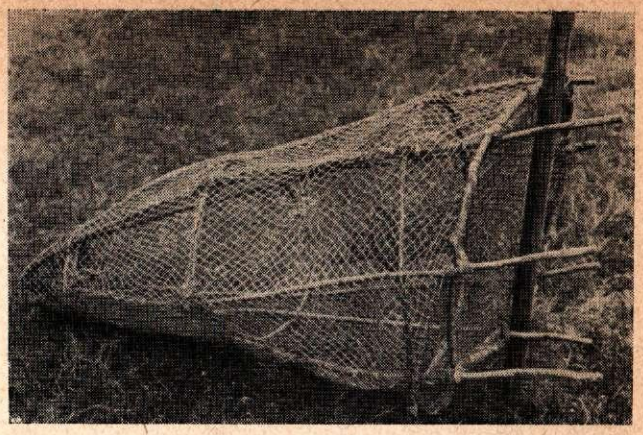

32. att. Murds Balvu raj. Daugasnes «Vīksnēs», darināts ap 1950. g. (E 678. filma, 38).

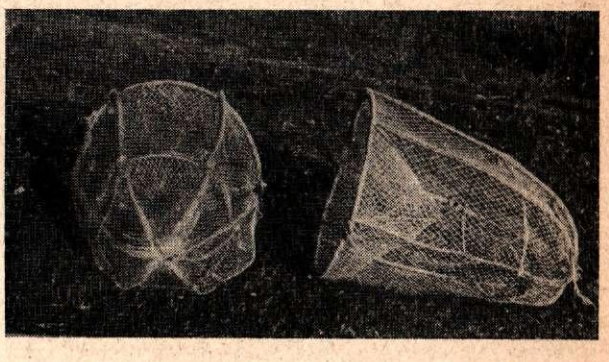

33. att. Murdi Maltas raj. Feimaņu Ezergailīšu sādžā, darināti ap 1950. g. (E 780. filma, 8—9).

ņos, tomēr visbiežāk ezeru krastmalās raudu nārsta laikā. Murdu nostiprināja, piesienot priekšā mietu, kuru iesprauda ezera dibenā. Murdam pie ieejas un virsū salika kuplas egļu skujas.

No rāmja murdiem jāmin vēl trešais tips (33. att.), kurš visbiežāk novērots Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļā,[164] bet sevišķi iemīļots Latgales vidus un dienvidu daļā, kā arī Augšzemē. Trešā tipa murdiem ir tikai viena stīpa (priekšā), kurai apliekti vai piesieti triju saliektu, murda astē krustotu klūdziņu gali. Iedzirknis viens. Šos murdus lika gan upēs, gan ezeros.

Jaunākais diegu murdu veids Vidzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, ir pāra murds, t. s. merezs (35. att.). Tas sastāv no diviem murdiem, kas ar ieejām vērsti viens pret otru un kurus savieno tīkla sēta. Pāra murdi, kā rāda dažādu apvidu vietējie nosaukumi — «merezs», «merozs», «meruzs» u. c., liekas, pārņemti no krievu zvejniekiem vai ezeru nomniekiem līdz ar visu nosaukumu. Pāra murdi Vidzemē vispirms ienāk austrumu daļā ar Lubānas, Rēzeknes un citu apvidu krievu zvejniekiem. Pāru murdu tālākajā ieviešanā Vidzemē lieli nopelni Gulbenes novada ezeru profesionālajiem zvejniekiem.[165] Padomju laikā pāru murdi kļuvuši par Valsts zvejas brigādēs un zvejnieku kolhozos visbiežāk lietoto murdu veidu.

[164] Skat. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora 1959.—1961. g. ekspedīciju materiālus Madonas, Jēkabpils un Ogres rajonā.

[165] 1880. g. dzimušais Jānis Hiršs Cēsu raj. Ineša «Gaigalos» atcerējās, ka pāra murdi Vecpiebalgā ienākuši no Lubānas ap 1928. g. (E 30, 1). 1890. g. dzimušais A. Lūsis Madonas raj. Sausnējas «Naudzēnos» apliecināja, ka pāra murdus pēc pirmā

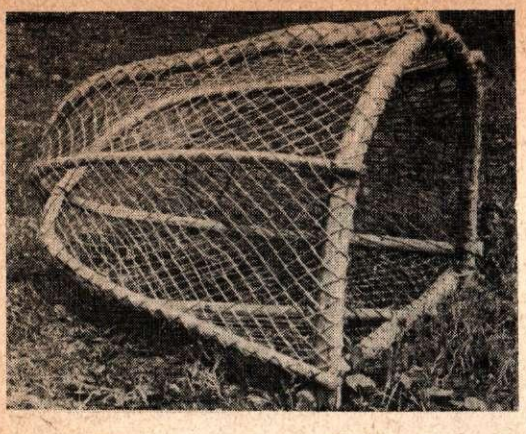

34. att. Murds Jēkabpils raj. Sēlpils «Magonēs» (E 762. filma, 18).

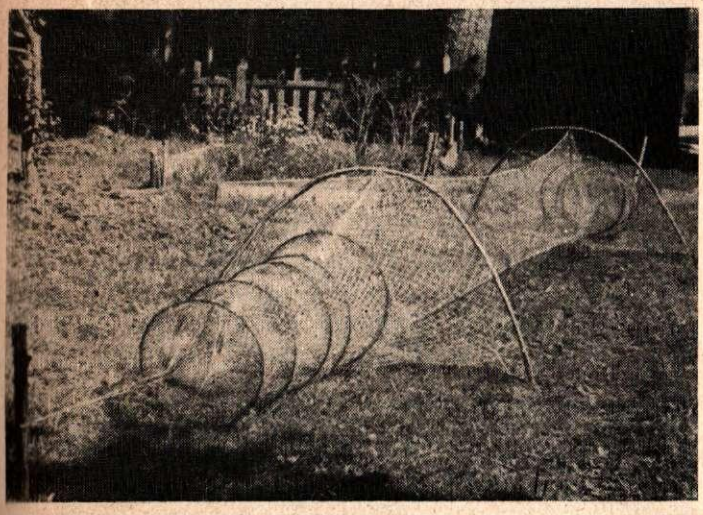

35. att. Pāra murds — «merezs» Cēsu raj. Jumurdas «Sāvās», darināts 1956. g. (E 772. filma, 12—13).

Aplūkojot Vidzemē lietoto murdu veidus, redzam, ka bez visai Vidzemei kopējām iezīmēm murdiem ir arī zināmas lokālas īpatnības, kuras visumā sakrīt ar tām īpatnībām, kādas parādās murdu nosaukumos (36. att.). Kā redzams 36. attēlā, Vidzemes rietumu un ziemeļu daļa veido it kā vienotu teritoriju, kurā lieto tikai vienu nosaukumu — «murds». Tas cēlies no lībiešu vārda «mürda» un Igaunijas PSR dienvidu daļā pāriet igauniskajā nosaukumā «mõrd». Turpretī virzienā uz Vidzemes vidienu, austrumu un dienvidu daļu nosaukumu «murds» pakāpeniski nomaina termins «venteris», kurš tālāk turpinās Latgalē un Augšzemē. Bez tam pastāv vēl pārejas josla, kurā diegu murdu sauc par «venteri», bet klūdziņu murdu — par «murdu». Atsevišķās vietās, piemēram, Piebalgā, Dolē u. c. Daugavas lejtecē zināmus murdu veidus apzīmē ar nosaukumu «kurvis».

pasaules kara Sausnējā ieveduši no Gulbenes braucošie profesionālie zvejnieki (E 30, 40). 1891. g. dzimušais P. Alksnis no Gulbenes raj. Ilzenes «Ezerslokām» stāstīja: «Meruzi Ilzenē ienāca līdz ar ezera nomnieku Laivu, kurš dzīvoja Zeltiņos. Tas bija ap 1910. g. Kur Laiva tos ņēma, nezinu. Viņš diezgan plaši braukāja apkārt zvejodams. Šajā apkārtnē meruzus vienīgais lietoja Laiva, kuram barons atļāva zvejot Ezersloku ezerā» (E 18, 4451). Līdzīgas ziņas iegūtas arī citās vietās.

ZVEJA AR BRIDŅIEM

Zveja ar bridņiem[166] aplūkojamā laikā bija iemīļots, bet ekonomiski nenozīmīgs zvejas veids. Feodālisma un kapitālisma apstākļos bridņi bija galvenie rīki, ar kuriem savai vajadzībai zivis zvejoja ūdeņu krastu apdzīvotāji, kam nebija zvejas tiesību. Tādējādi bridņi zināmā mērā uzskatāmi par sava laika nelegālās zvejas rīkiem, kurus lietotāji gatavoja iespējami mazākus, lētākus un viegli pārvietojamus. Šie rīki laika gaitā maz mainījušies.

Vidzemē atrasti daudzveidīgi bridņi — līdzīgi tačiem tiem ir īpatnības, kas izveidojušās sakarā ar zvejas vietas raksturu. Ir bridņi, kas sastopami ne vien visā Vidzemē, bet arī pārējā Latvijā un tās kaimiņu apvidos. Tomēr Vidzemes teritorijā tie parādās ar dažādiem nosaukumiem. Ir arī bridņu grupa, kas sastopama tikai vienā Vidzemes daļā un uzrāda tendenci izplatīties tālāk uz Vidzemes kaimiņu novadiem. Domājams, ka divu pēdējo īpatnību veidošanā sava ietekme bijusi etniska rakstura momentam. Tādēļ šie rīki etnogrāfam sevišķi interesanti. Bridņu lielās dažādības dēļ aplūkosim galvenokārt tos, kurus varam izmantot kā avotus Vidzemes iedzīvotāju etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

Vispirms atzīmējams līvis. Tas ir viens no zvejas piederumiem, kas ļauj runāt par Vidzemes materiālās kultūras īpatnībām, saistot tās ar kādu iedzīvotāju etnisko grupu. Līvja uzbūve ļoti vienkārša. Tā pamatā 5 taisnas 2—3 m garas egles, paegļa vai lazdas maikstis. Divām maikstīm slīpi nogriež galus un iegriež robus ar aprēķinu, lai, maikstis robojuma vietās pārliecot, izveidotos trīsstūris ar puslīdz vienādām malām. Maikstis pārliecot, robos iespīlē pārējo 3 maikstu galus. Izveidojas līvja trīsstūrprizmas veida rāmis. To pārvelk ar linu vai kaņepāju diegu tīklu tā, lai līvja viena mala paliktu brīva (37. att.) un tīklam būtu dažus centimetrus liela nokare.[167]

Šāds līvja veids saglabājies līdz mūsu dienām. Vienīgi atsevišķas konstruktīvās detaļas laika gaitā izmainījušās: tagad līvi gatavo vienkāršāku.

Ar līvi zvejo divi cilvēki nelielās upītēs, lielu upju attekās un zālainās krastmalās. Katrs zvejnieks tur līvi pie sava gala tā, lai vienas rokas pirksti būtu tīkla acīs un zvejnieks justu ieskrējušās zivs triecienu. Līvi pieliek upes krasta pacerēm, krūmiem, zāļu puduriem, kur uzturas zivis vai vēži, un ar kāju, dukuru vai nūju pabaida. Tiklīdz zivs vai vēzis ieskrien līvī, zvejnieki to izceļ. Dažkārt zvejo ar vairākiem līvjiem vienlaikus, apņemot zivju dzīves vietu un iegūstot labus lomus.

[166] Pie bridņu tipa rīkiem pieskaitām tos, ar kuriem zvejnieki brida pa ūdeni, kā arī šo rīku papildinājumus, kuru nolūks padarīt rīku lietojamu, pašiem zvejniekiem nebrienot ūdenī. Dažkārt rīku, ar kuru vasaras siltajā ūdenī brida, pavasaros pārkonstruēja tā, lai ar to būtu iespējams zvejot palu ūdenī, zvejotājam ūdenī neiebrienot u. tml.

[167] 19. gs. un vietām vēl 20. gs. sākumā līvja rāmim pārstiepa stellēs austu retu audeklu ar apmēram 0,5×0,5 cm lielām acīm. Šādu līvi vēl 1923. g. bija darinājis Aumeistaru pag. «Ezernieku» māju saimnieks Andrejs Kļaviņš, kas to bija saglabājis līdz 1960. g. vasarai (38. att.). Arī citās vietās iegūti norādījumi par to, ka līvja rāmis pārvilkts ar audeklu.

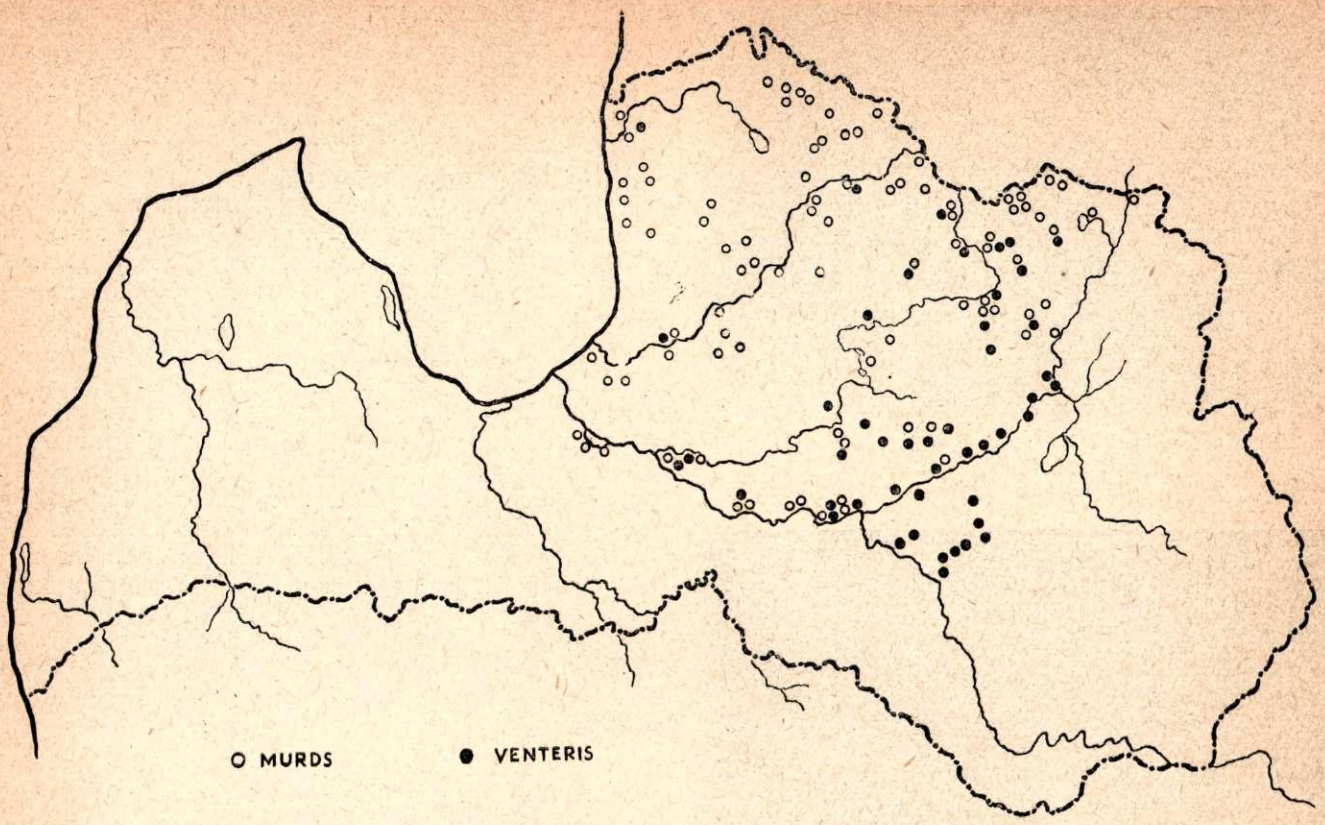

36. att. Murdu nosaukumu variantu izplatība Vidzemē (pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora materiāliem).

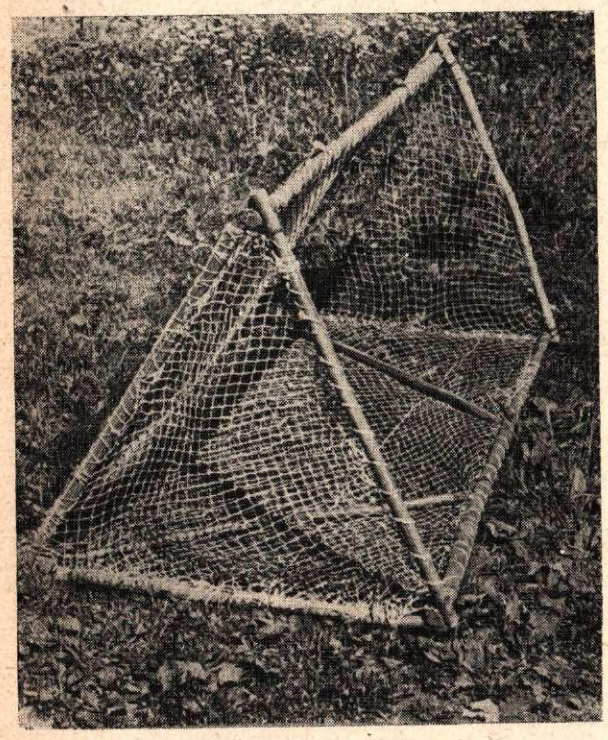

37. att. Līvis Valkas raj. Kārķu «Acītēs» (E 485. filmā, 35).

Vietās, kur upēm stāvi krasti, dziļa, dūņaina gultne un apgrūtināta brišana, līvi taisa nedaudz mazāku un tam piestiprina garu kārti (39. att.).

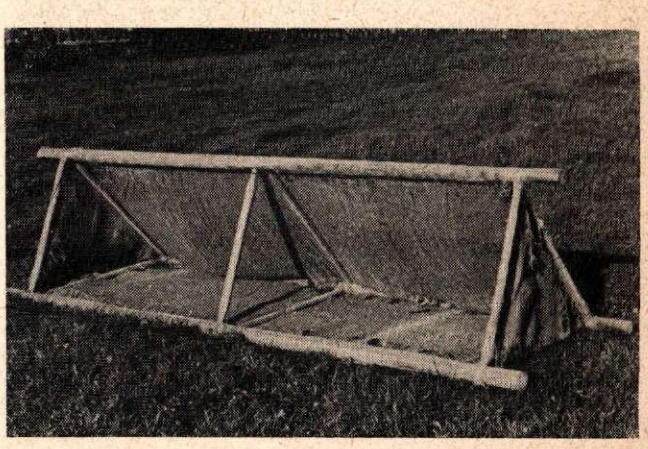

38. att. Līvis Valkas raj. Aumeistaru «Ezerniekos» (E 748. filma, 35—36).

Zvejnieks stāv upes krastā, ar kārti iemet līvi, velk to uz krastu un izceļ no ūdens.[168]

Līvis līdz šim atrasts Vidzemes ziemeļu un rietumu daļā, visblīvāk Valmieras, Cēsu, Valkas rajonu teritorijā, kas atrodas Gaujas labajā krastā. Samērā bieži tas atrasts arī Gaujas kreisajā krastā, kā Vijciemā, Trikātā. Tomēr te mainījies līvja nosaukums: Trikātā — «slīvis», Vijciemā — «šāba». Kartogrāfējot līvja izplatību Vidzemē un Igaunijā (40. att.),[169]

[168] Šāds zvejai no krasta piemērots līvis atrasts Salacā, Valmieras raj. Ainažu «Ķesteros» un «Tačgalā» (E 12, 3780—3786).

[169] Karte sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora un Igaunijas PSR ZA Etnogrāfijas muzeja arhīvu ziņām.

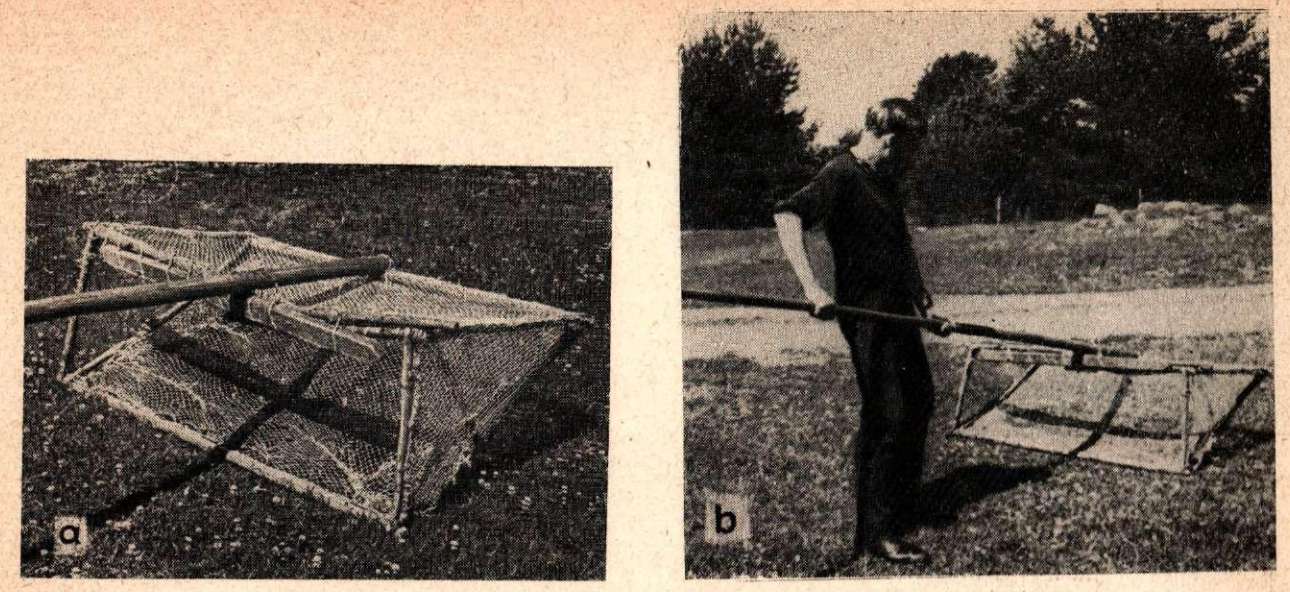

39. att. Līvis Valmieras raj. Ainažu «Ķesteros», darināts 1945. g. (E 363. filma, 14—15):
a — līvja kopskats; *b* — vilkšanas demonstrējums.

tā austrumu robežu veido līnija, kas iet no Valkas raj. Zvārtavas «Lielmeļiem» uz Aumeistariem, tālāk uz Vijciemu, Vāles «Kaupiem», Cēsu raj. Priekuļu «Brenguļiem», Līgatni, Inčukalnu, Ropažiem, Ikšķili.

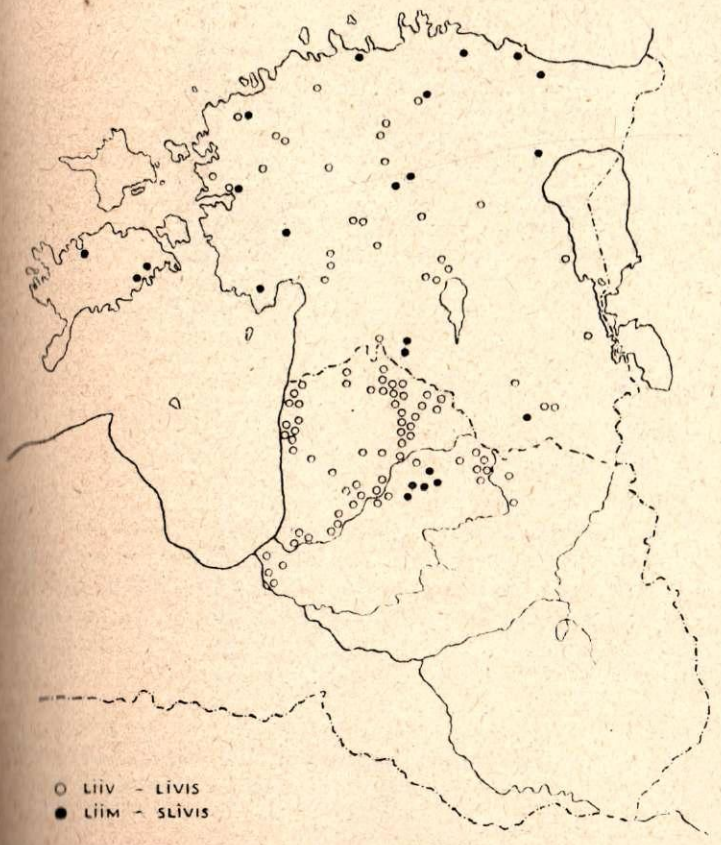

40. att. Līvja nosaukumu variantu izplatība Vidzemē un Igaunijas PSR (pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora un Igaunijas PSR ZA Etnogrāfijas muzeja materiāliem).

Tādējādi redzam, ka līvja izplatība Vidzemē mūsdienās visumā sakrīt ar robežu, ko vēl 13. gs. apdzīvoja vai nu lībieši, vai arī ar latgaļiem jaukti lībieši.[170] No Vidzemes līvis turpinās Igaunijā, kur lietots visā republikas teritorijā, izņemot dienvidaustrumu daļu. Rīka nosaukums analoģisks Latvijā pierakstītajam: Dienvidigaunijā — «liiv», Ziemeļigaunijā — «liim». Nosaukumu robeža visumā sakrīt ar igauņu valodas dialektu robežu.

Par līvja izcelšanās laiku trūkst norādījumu. Vairāki desmiti zvejnieku, kas dzimuši laikā no 1870. līdz 1880. g., atceras to redzējuši visu mūžu. Vecākos līvja zīmējumus no Trikātas 18. gs. beigās sniedz Broce.[171] Līvja izcelšanās problēmu Igaunijā mēģinājis risināt Manninens.[172] Pēc Manninena uzskata, igauņi līvi un tā nosaukumu aizguvuši no lībiešiem, dažās vietās varbūt ar latviešu starpniecību. Manninens norāda arī vairākas vietas ārpus Vidzemes un Igaunijas robežām, kurās līvis sastopams. Manninena norāde, ka līvis sastopams Latvijā, uzskatāma par nepilnīgu. Līvja nosaukums un izplatība tikai Vidzemes rietumu un ziemeļu daļā, kā arī Igaunijā nepārprotami liecina, ka šis zvejas rīks kopējs tai Baltijas jūras austrumu krasta daļai, ko savā laikā apdzīvojuši lībieši un igauņi. Šīs teritorijas vēlākie iedzīvotāji latvieši rīku kopā ar tā nosaukumu acīm redzot pārņēmuši no Vidzemes somugru iedzīvotājiem. Turklāt līvis visbiežāk saglabājies vietās, kur vēl 19. gs. dzīvoja lībiešu pēcteči vai atradās igauņu saliņas.

Līvju izcelšanās un izplatības problēma Latvijā izvirza divus jautājumus: 1) vai līvis ir zvejas rīks, kura izcelšanās pamatā etniska rakstura moments, un 2) vai līvis sākotnēji nav bijis kopējs visai plašai

[170] Iespējams, ka līvja izplatība senatnē sniegusies tālāk uz austrumiem. Pagaidām par to ziņu trūkst.
[171] J. Chr. Brotze. Monumente... VIII, 20. un 25. lpp.
[172] I. Manninen. Minētais darbs. 156.—162. lpp.

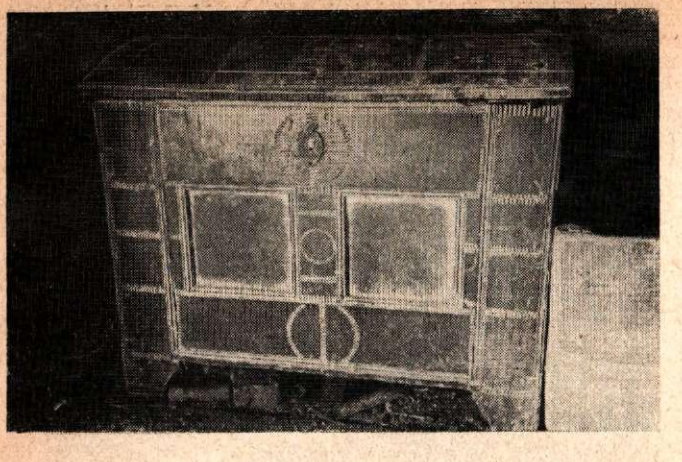

41. att. Pūra lāde ar «vanaga nadziņu» rotājumu Valmieras raj. Vitrupes «Muižuļos» (E 371. filma, 2—6).

(41. att.),[173] kā arī baltais karogs kā lībiešu zemnieku kāzu ceremoniāla sastāvdaļa.

Visā Latvijā daudz lietots bridnis ir trejbridis, kas Vidzemē pazīstams ar nosaukumiem «kakaža», «kabis», «kabene», «kurica» u. c. (42. att.). Tas sastāv no diviem sliečveida spārnu kokiem un taisna turamā koka spārnu galos. Visi koki savā starpā savienoti kustīgi, tiem piestiprināts tīkls. 19. gs. un Zieme|vidzemē pat 20. gs. sākumā tīkla vietā lietots stellēs austs audekls.[174] Ar trejbridi, kā rāda nosaukums, brida trīs zvejnieki — divi vilka pie spārnu koku galiem, trešais spieda astes koku pie zemes. Zvejoja upju un ezeru zālainajās piekrastēs.

Trejbridis vienādi bieži sastopams visā Vidzemē bez krasām lokālām atšķirībām. Turpretī nosaukumu ziņā vērojam lielu dažādību (43. att.).[175] Pēc kartes redzams, ka trejbriža nosaukumos Vidzemē izdalās

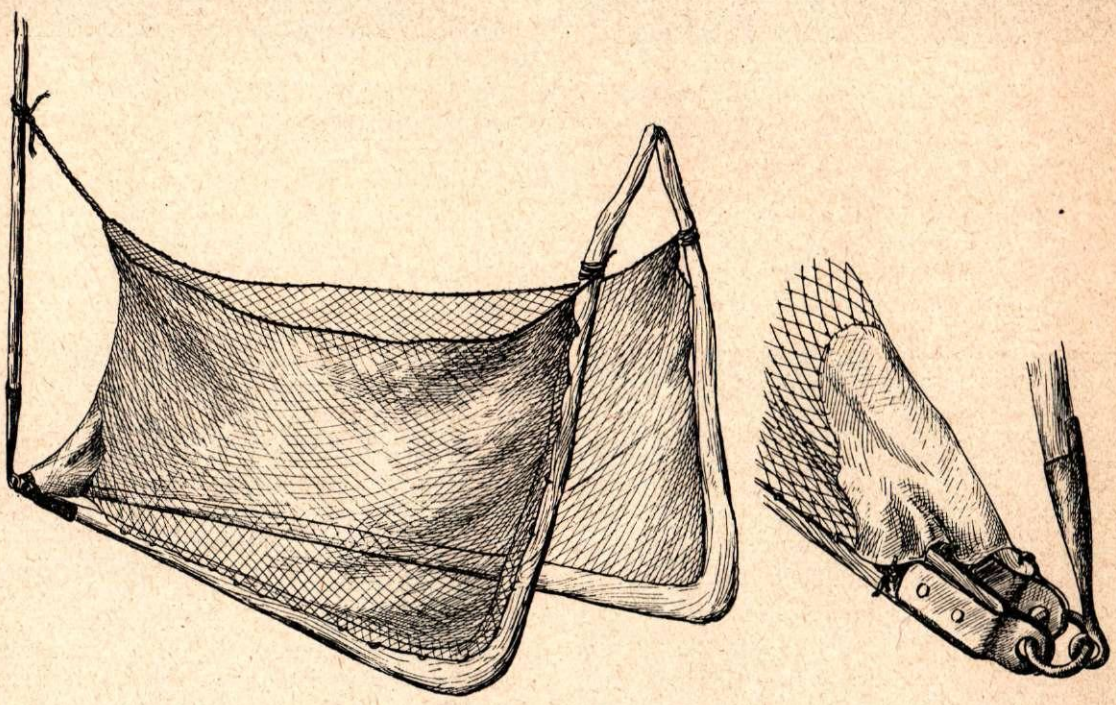

42. att. Trejbridis Valmieras raj. Viļķenes «Zaķos».

teritorijai, bet vēsturiskās attīstības gaitā izzudis un līdz mūsu dienām nonācis tikai dažās vietās.

Pagaidām uz šo jautājumu izsmeļoši atbildēt nav iespējams. Skaidrs ir tikai viens — izņemot uzskaitītās vietas, Latvijas apsekoto rajonu visvecākie cilvēki līvi nezina ne pēc konstrukcijas, ne pēc nosaukuma. Arī arhīvu u. tml. ziņās līdz šim nav izdevies gūt par to norādījumus. Ir nopietns pamats domāt, ka līvis Vidzemē saistāms tieši ar lībiešu vai igauņu iedzīvotāju kultūru. Tā vedina domāt arī citi materiālās un garīgās kultūras pieminekļi, kuru izplatība visumā sakrīt ar līvja izplatības robežu Vidzemē un kuri puslīdz droši uzskatāmi par lībiski igauniskiem. Te pirmām kārtām minamas statņu konstrukcijā darinātās pūra lādes ar jumtveida vai ieapaļu vāku un t. s. vanaga nadziņu rotājumu 3 lokāli novadi: 1) Rietum- un Zieme|rietumvidzeme, kurā sastopami nosaukumi ar sakni «kab-», kā kabis, kabris, kabe, kabene, kabenis, kas turpinās tālāk Kurzemē un Zemgales vidus un rietumu daļā, kā arī atsevišķās norobežotās vietās Vidzemē (Saikavā, Sāvienā); 2) Zieme|austrumvidzeme, kurā valdošais ir krieviski igauniskais nosaukums «kurica»; tas kā

[173] Par šīm lādēm tuvāk skat. С. Цимерманис. Некоторые общности культуры латышского и прибалтийских угрофинских народов в предметах домашнего обихода крестьян Видземе. — Eesti NSV TA Etnograafia muuseumi aastaraamat, XIX, Tallinn, 1963.

[174] Trejbriža sīkāku tehnisko un lietošanas aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā. 171.—173. lpp.

[175] Karte sastādīta pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora materiāliem.

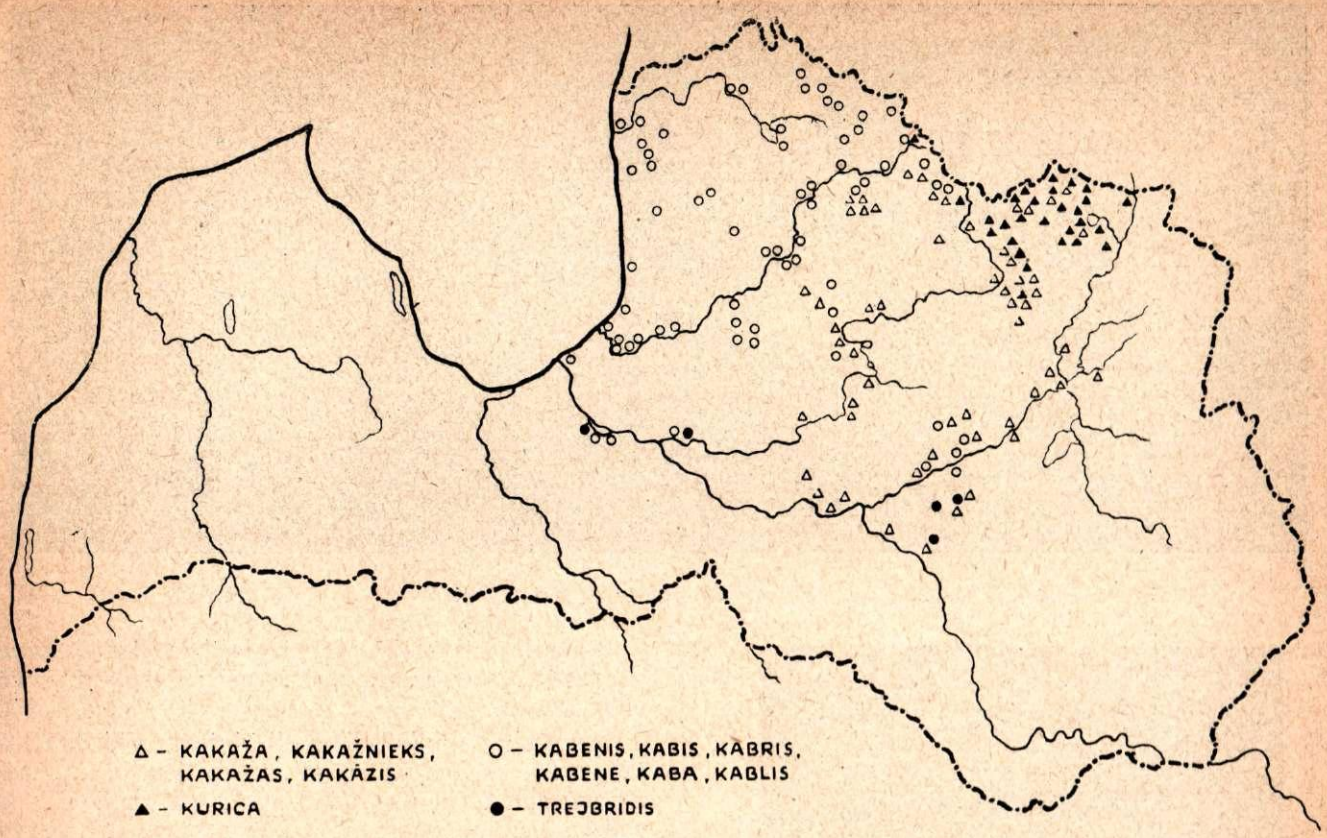

43. att. Trejbriža nosaukumu izplatība Vidzemē.

vienīgais trejbriža nosaukums sastopams Igaunijā un, pēc Manninena domām, kopā ar pašu trejbridi pārņemts no krieviem;[176] nosaukuma «kurica» tālākais atzīmējums dienvidu virzienā ir Lisas ezers Beļavā, t. i., apmēram 15 km dienvidos no Ilzenes; 3) Vidzemes vidiena, dienvidaustrumu un dienvidu daļa, kurā valdošais nosaukums ir «kakaža», kas Jēkabpils un Ogres rajonos jaucas ar Augšzemei raksturīgo nosaukumu «trejbridis».[177] Starp visiem minētajiem novadiem pastāv pārejas josla, kurā sastopams gan viens, gan otrs nosaukums.

Minētos Vidzemes novadus varētu kvalificēt kā 1) Ziemeļrietum- un Rietumvidzemes lībisko apvidu, 2) Ziemeļaustrumvidzemi ar igauniski krieviskām iezīmēm un 3) Vidzemes vidus un dienvidu daļu ar latgaliski sēliskām iezīmēm.

Raksturīgi, ka izplatības robeža nosaukumiem ar sakni «kab-» visumā sakrīt ar līvja izplatības robežu. Tas vedina domāt par šī nosaukuma somugrisko cilmi. Turpretim nosaukuma «kurica» izplatība Vidzemē sasaucas ar trejbriža slaviskā nosaukuma «kriga» izplatību Latgales dienvidaustrumu daļā.

Aplūkojot Manninena publicēto trejbriža izplatības karti Igaunijā,[178] vērojams, ka trejbridis visvairāk izplatīts republikas dienvidaustrumu un aus-

44. att. Zveja ar divbridi Madonas raj. Aiviekstes ciemā (E 678. filma, 21—22).

trumu daļā, kur samērā maz atrodam vai arī vispār neatrodam līvi. Vidzemē šī igauņu trejbriža blīvās izplatības robeža it kā pāriet līvja izplatības austrumu robežā. Šīs liecības dod pilnas tiesības abus rīkus uzlūkot par avotu latviešu, igauņu un lībiešu etniskās un kultūras vēstures jautājumu risināšanai.

Pēc trejbriža viena spārna principa konstruēts divbridis (44. att.), ar kuru divatā brida upītēs, kā arī pa upju un ezeru krastmalām.[179] Šis rīks ar no-

[176] I. Manninen. Minētais darbs. 152.—153. lpp.
[177] Šo nosaukumu vēlams ieviest literatūrā, jo tas vislabāk atspoguļo šī zvejas rīka būtību — brišanu trijatā.
[178] I. Manninen. Minētais darbs. 153. lpp.
[179] Divbriža tehnisko un lietošanas aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā. 173.—174. lpp.

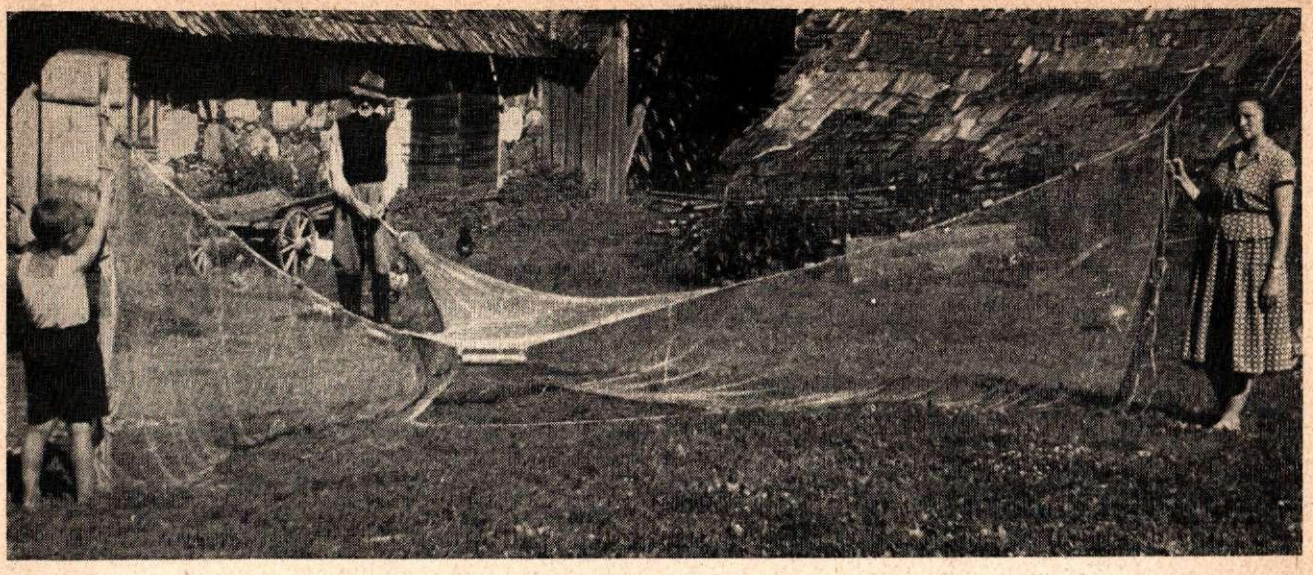

45. att. Bridenis Madonas raj. Pamatu «Kalnasētā», darināts 1935. g. (E 677. filma, 5—6).

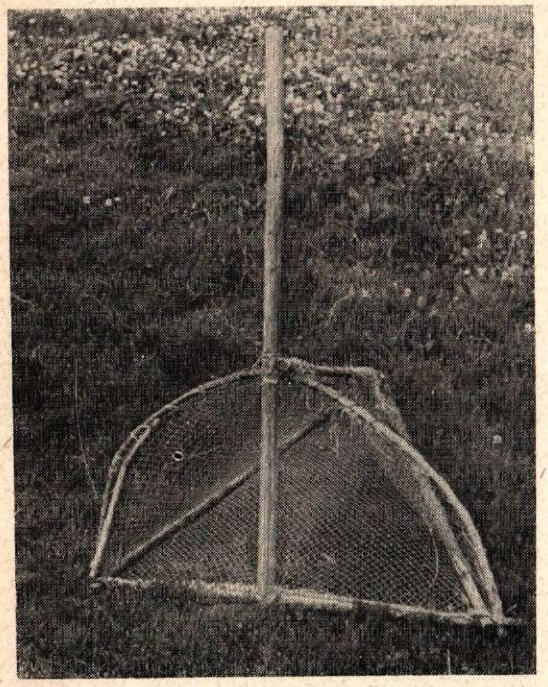

46. att. Ķesele — «viencilvēka upes līvis» Valmieras raj. Vitrupes «Mieriņos», darināta 1931. g. (E 678. filma, 21—2).

saukumiem [180] «puskakaža», «linums», «paladziņš», «divbridis» u. c. atzīmēts Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļā, Kārķu—Ēveles—Jērcēnu apvidū. Divbriža vienlaidu izplatības zināmais rajons Vidzemē robežojas ar līniju Litene—Beļava—Vecpiebalga—Ērgļi—Sausnēja—Pļaviņas (tātad Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļa), turpinoties Latgalē un Augšzemē, kur tas pazīstams ar slaviskas cilmes nosaukumu «dvoiņiks» vai arī «divbridis».[181]

Raksturīgi, ka divbriža izplatības ziemeļu robeža Vidzemē sakrīt ar termina «kurica» izplatības dienvidu robežu.

Bez trim aplūkotajiem bridņiem Vidzemē visā 19. un 20. gs. lietoja arī citus. No tiem kā nozīmīgākie minami bridenis (45. att.), kas ir miniatūrs lielā vada atveidojums, ķeseles (46. att.) u. c. Tie sastopami visā Vidzemē, un viņu izveidē nozīmīgākas lokālās īpatnības pagaidām nav novērotas. Tāpēc šos rīkus tuvāk neaplūkojam.[182]

Saldūdeņu zveja Vidzemē feodālisma sabrukuma un kapitālisma laikā (19. un 20. gs.) pastāvēja kā daļas iedzīvotāju pamat- vai papildnodarbošanās vai arī kā brīvo brīžu nodarbība. Divos pirmajos gadījumos zvejoja peļņas nolūkos lielākos ezeros un upēs, turpretī pēdējā gadījumā zvejas nolūks bija vienīgi zvejnieka ģimenes vajadzību apmierināšana.

Pirmspadomju laikā, kad zvejas tiesības piederēja muižai vai buržuāziskajai valstij, profesionāli zvejnieki varēja būt vienīgi tie, kas no muižas vai valsts nomāja zvejas ūdeņus vai zvejoja to īpašnieku uzdevumā. Līdz ar kapitālisma un preču-naudas saimniecības attīstību zvejnieki sociāli diferencējās. Izveidojās zvejas uzņēmēji un zivju tirgotāji, kas nomāja ūdeņus un zvejoja tajos ar algotu darbaspēku. Pastāvēja arī lielāki vai mazāki uz darba kooperācijas principiem veidoti zvejnieku kolektīvi, it sevišķi tur, kur bija attīstīta aizsprosta zveja. 20. gs. 20.—30. gados izveidojās vairākas kooperatīvas zvejnieku biedrības. Visbiežāk zveja apvienojās ar lauksaimniecību un uzskatāma par saimniecības palīgnozari. 19. gs. un 20. gs. pirmajā gadu desmitā ievērojamākie profesionālie zvejnieki Vidzemē bija krievi, kas no muižām nomāja ezerus un ziemās

[180] Rīka būtību vislabāk atspoguļo nosaukums «divbridis», tāpēc tas būtu ieviešams literatūrā.

[181] Plašākus secinājumus par divbriža cilmi pašlaik nevaram izdarīt materiālu nepilnības dēļ.

[182] Sīkāku aprakstu skat. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā.

brauca zvejot no Pleskavas, Tveras u. c. Krievijas guberņām. Buržuāziskās Latvijas gados to vietā stājās vietējie zvejnieki un zivju tirgotāji.

Zvejas rīku un paņēmienu attīstība pirmspadomju laikā virzījās pa diviem ceļiem. Profesionālie zvejnieki, kam bija oficiālas zvejas tiesības, strādāja ar sava laika rūpnieciskās zvejas rīkiem — vadiem, tīkliem, murdiem, tačiem. Turpretī zemnieki, kas dzīvoja ūdensbaseinu krastos un kam nebija oficiālo zvejas tiesību, darbojās ar sīkiem piekrastes aizsprosta un bridņa tipa zvejas rīkiem — murdiņiem, trejbrižiem, līvjiem, divbrižiem u. c., kuri līdz pat mūsu dienām saglabājuši daudzas senās novadu īpatnības.

Lielākās daļas zvejas rīku tipi visā Vidzemē gandrīz vienādi; atšķirības vērojamas detaļās. Tās galvenokārt radušās sakarā ar zvejas vietas īpatnībām (taču ierīkošanas veids, murdu forma u. c.). Lielāka nekā detaļu atšķirība ir viena un tā paša zvejas rīka (piemēram, trejbriža, murdu) nosaukumu atšķirība. Bez tam ir arī tādi zvejas rīki un paņēmieni (piemēram, līvis, divbridis u. c.), kas lietoti tikai Vidzemes vienā daļā, bet turpinās tās kaimiņu teritorijās.

Pēc zvejas rīku tipu un nosaukumu īpatnībām Vidzemē izdalās trīs apvidi: 1) Rietum- un Ziemeļrietumvidzeme ar lībiski igauniskām kultūras iezīmēm, 2) Ziemeļaustrumvidzeme ar igauniski krieviskiem zvejas rīku elementiem un 3) Vidzemes dienvidu un dienvidaustrumu daļa, kur sastopam kopību ar Latgales dienvidu daļu un Augšzemi. Starp apvidiem pastāv pārejas joslas. Bez tam šajos lielajos apvidos ar dažām īpatnībām izdalās nelielas saliņas, kā Ilzene, Sāviena, Saikava, Piebalga u. c., kur vērojami somugru kultūras elementi, turklāt liekas, ka Ilzenē šiem elementiem ir igaunisks raksturs.

Padomju varas gados saldūdeņu zveja Vidzemē kļuvusi par plānveidīgās tautas saimniecības sastāvdaļu. Tā apvienojas ar zivkopību un dīķsaimniecību, kuras pamatā padomju zinātnes jaunākās atziņas. Uz privātīpašnieciskiem pamatiem organizētās zvejas vietā stājusies zveja kolektīva un visas sabiedrības interesēs, ko veic zvejnieku kolhozi un valsts iekšējo ūdeņu zvejas brigādes. To locekļiem zveja ir galvenā nodarbošanās. Zveja notiek ar mūsdienu rūpnieciskās zvejas rīkiem — vadiem, tīkliem, murdiem u. c. Tomēr saldūdeņu zvejai Vidzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, ir niecīga nozīme, salīdzinot ar nepārtraukti augošo jūras zvejas saimniecisko lomu.

Līdzās zvejai kā saimniecības nozarei pastāv arī zveja kā darbaļaužu masu atpūtas un sporta veids.

РЫБОЛОВСТВО В ПРЕСНЫХ ВОДАХ ВИДЗЕМЕ В XIX и XX вв.

С. Цимерманис

ВЫВОДЫ

В период кризиса феодализма и в эпоху капитализма (XIX и XX вв.) рыбная ловля в пресных водах представляла собой в Видземе основное или побочное занятие части населения, а также дело, которым занимались в свободное время. В двух первых случаях рыбу ловили в крупных озерах и в реках в целях извлечения прибыли, в последнем же случае рыбная ловля производилась лишь для обеспечения рыбой стола семьи рыболова.

В досоветский период, когда права на разработку рыбных богатств принадлежали имению или буржуазному государству, профессиональными (в большей или меньшей степени) рыбаками могли быть лишь те, кто арендовал соответствующие воды у имения или государства или же ловил рыбу по заданию хозяев этих вод.

С развитием капитализма и товарно-денежных отношений в среде рыбаков происходила социальная дифференциация. Появились рыбаки-предприниматели и рыботорговцы, арендовавшие водоемы и организовывавшие лов рыбы силами наемных рабочих. Существовали также коллективы рыбаков, очень разные по количеству входящих в них членов, основывавшиеся на принципе кооперации труда, — особенно там, где был развит запрудный лов. В 20—30-х годах XX века был создан ряд кооперативных рыбацких товариществ. В большинстве случаев занятие рыболовством являлось вспомогательной отраслью хозяйства, причем основным занятием рыбаков было сельское хозяйство.

В XIX и в первом десятилетии XX века среди профессиональных рыбаков Видземе преобладали русские крестьяне из Псковской, Тверской и других губерний, арендовавшие у имений озера и приезжавшие ловить рыбу зимой. В годы существования буржуазной Латвии их место заняли местные рыбаки и рыботорговцы.

Развитие орудий и приемов лова в досоветский период протекало по двум направлениям. Профессиональные рыбаки, имевшие официальные права на ловлю рыбы, пользовались орудиями, применявшимися в то время для промыслового лова, — неводами, сетями, вершами, заколами. Крестьяне же, населявшие берега водоемов и не имевшие официальных прав на ловлю рыбы, пользовались мелкими орудиями запрудного и бредневого типа для при-

брежной ловли — малыми вершами, тройниками («trejbridis»), ливисами, двойниками («divbridis») и др., до наших дней сохранившими многие локальные особенности.

По своему типу большинство орудий лова в Видземе почти одинаково, различия имеются лишь в деталях. Эти различия были обусловлены главным образом особенностями мест лова и заключаются в способе устройства заколов, форме верш и т. д. Значительно более многообразны различия в наименованиях одного и того же орудия лова (например, тройников, верш). Наконец, ряд орудий и приемов лова (например, ливис, двойник), применяемых не во всей Видземе, а в отдельных ее местностях, используется и за ее пределами на соседних территориях.

По типам и наименованиям орудий лова в Видземе можно выделить три основных района: 1) север и северо-запад с чертами ливско-эстонской культуры; 2) северо-восток, где проявляются эстонско-русские элементы; 3) юг и юго-восток, где заметны черты, общие с южной частью Латгалии и с Аугшземе. Между этими районами расположены переходные зоны. Помимо того, внутри названных районов выделяются отдельные «островки», например Илзене, Савиена, Сайкава, Пиебалга, отличающиеся наличием ряда элементов финно-угорской культуры, причем в Илзене эти элементы, возможно, эстонские.

В годы Советской власти рыболовство в пресных водах стало в Видземе, как и в других местах, составной частью планового народного хозяйства. Оно составило единый комплекс с рыболовством и прудовым хозяйством и ведется в соответствии с последними достижениями советской науки. Рыбная ловля ведется теперь рыболовецкими колхозами и бригадами Государственного треста внутренних водоемов. Для членов этих бригад рыбная ловля является основным занятием. Они применяют современные орудия промыслового лова — невода, сети, верши и др. Однако в целом в Видземе, как и во всей Латвийской ССР, рыболовство в пресных водах по сравнению с непрерывно расширяющимся морским рыболовством, играющим большую роль в народном хозяйстве, имеет лишь весьма небольшое значение.

Наряду с рыболовством как отраслью хозяйства существует также рыбная ловля как вид спорта и отдыха трудящихся.

PODNIECĪBA VIDZEMĒ 19. gs. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. gs.

Dz. Feldmane-Cimermane

IEVADAM

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. vidzemnieku dzīvē samērā liela nozīme bija dažādām amatniecības nozarēm. Kā plašākās no šādām nozarēm minamas aušana, kokapstrādāšana un podniecība.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Latvijā strādājušas ne mazāk par 500 podnieku darbnīcām; no tām Vidzemē atradās apmēram viena trešā daļa.

Sistemātiska ziņu vākšana par podniecību Latvijā sākās tikai apmēram pirms 10 gadiem. Vērtīgākie materiāli savākti Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora 1957.—1960. g. rīkotajās ekspedīcijās,[1] Valmieras, Valkas, Madonas, Jēkabpils, Cēsu, Rīgas (bij. Siguldas raj. daļā) un Gulbenes rajonos. Tie galvenokārt attiecas uz 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu, lai gan dažkārt sniedz ziņas pat līdz 19. gs. 50.—60. gadiem. Materiāli dod liecības par Vidzemes podnieku sociālekonomisko stāvokli, viņu ražoto produkciju un tās realizēšanu, kā arī par podnieku darba tehnoloģiju.

Nesistemātiskāk vāktās rakstītās ziņas par Vidzemes podniecībām glabājas Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā[2] un Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvā.[3] Tās lielākoties iegūtas, aprakstot nejauši sastaptas podnieku darbnīcas, piemēram, Iršos, Lenču «Šķibustos». Viss podniecību pētīšanas darbs muzejos tika virzīts uz Latgali, kur strādāja liels skaits podnieku. Šai nepareizajai darba orientācijai ir visai nelabvēlīgi rezultāti — nav ziņu par daudzām podniecībām, kuras bija iespējams precīzi fiksēt vēl pirms 20—25 gadiem, bet par kurām tagad ziņas iegūt visai grūti. Atsevišķās vietās tas ietekmējis arī šā apcerējuma saturu.

Tāds pats stāvoklis kā ar rakstītām ziņām abos minētajos muzejos ir arī ar Vidzemes podnieku darinājumiem. Salīdzinot ar Latgales un Kurzemes keramikas izstrādājumiem, Vidzemes keramikas ir pavisam maz. Savāktie priekšmeti galvenokārt attiecas uz 20. gs. pirmo pusi, un tikai nedaudzi datējami ar 19. gs. otro pusi vai vidu. Buržuāziskās Latvijas laikā un vēl agrāk, vācot Vidzemes podnieku darinājumus, galvenā vērība piegriezta Smiltenes podnieka J. Drandas darbiem. Tādēļ arī Latvijas PSR Vēstures muzeja u. c. muzeju fondos podnieka Drandas darbu, salīdzinot ar pārējo Vidzemes podnieku darbiem, ir samērā daudz.[4]

Arhīvu materiālu par Vidzemes podniecībām ir maz, un tiem lielākoties ir gadījuma raksturs. O. Hūna 19. gs. pirmajā ceturksnī sakopotajos materiālos par Vidzemes draudzēm atrodam bagātus norādījumus par amatniekiem, kā kalējiem, audējiem, kokamatniekiem u. c. Ziņas par podniecībām te ir visai fragmentāras, tās min, ka pastāv podnieku darbnīcas Ķirbižu, Raunas un Nēķena muižās.[5] Vispārējus norādījumus par Vidzemes podniecībām atrodam arī Igaunijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā esošajos Vidzemes Vispārnoderīgās ekonomiskās biedrības dokumentos. Ja biedrības oficiālajās gada atskaitēs atrodamas samērā plašas ziņas par audējiem, kokamatniekiem, dzirnavniekiem u. c., tad podnieki minēti tikai garāmejot, norādot, ka podniecība vispār pastāv. Līdzīgi ir arī Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā līdz šim atrastie norādījumi par podniecībām Piebalgā,[6] Stāmerienā[7] u. c. Tādēļ apcerējuma sagatavošanā galvenais avots bija autores vāktās ziņas, kas glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā un Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā, kā arī pārējie Brīvdabas muzejā un Latvijas PSR Vēstures muzejā esošie materiāli. Izmantoti arī zināmie arhīvu materiāli un par Vidzemes podniecībām publicētie apcerējumi, kuru skaits tomēr ir niecīgs.

Pirmspadomju laika periodikā par Vidzemes podniecībām atrodami tikai nelieli rakstiņi. Šajos rak-

[1] Materiāli (apraksti, zīmējumi, fotoattēli) glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.

[2] Daļu no šīm ziņām (par bij. Limbažu, Gulbenes, Cēsu raj.) savākusi apcerējuma autore.

[3] Ziņas ieguvuši bij. Pieminekļu valdes darbinieki 1920.—1930. gados.

[4] Podnieka Drandas darinājumi glabājas arī Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā Rīgā, PSRS Tautu etnogrāfijas muzejā Ļeņingradā un vairākās personīgās kolekcijās.

[5] LCVA 6810 f., 1. apr., 15. l., 226. lp.; 16. l., 218. un 262. lp.

[6] LCVA 5890. f., 1. apr., 18. l., 202. protokols, 1871. g.

[7] LCVA 3356. f., 1. apr., 5. l., 346. protokols, 1879. g., 76. lp.

stos Vidzemes podniecības aplūkotas kopā ar citu novadu podniecībām. Nopietnākais no šiem rakstiem ir mākslinieka A. Jullas apcerējums Māla trauku mājrūpniecība Vidzemē.[8] Rakstā diezgan sīki aplūkota Vidzemes podnieku darba tehnoloģija, darba rīki, mazliet — arī podnieku ekonomiskais stāvoklis. Bez tam dažādos laikrakstos atrodam informatīvus ziņojumus no vietām, piemēram, no Smiltenes u. c., kuros minētas arī podnieku darbnīcas.

Padomju laikā Vidzemes podniecības vairākos apcerējumos aplūkotas līdzās citu novadu podniecībām. Minami krājumā Latviešu padomju lietišķā māksla ievietotie J. Pujāta[9] un G. Kruglova[10] apcerējumi. Pirmajā no tiem līdzās citu Latvijas novadu podniecībām ļoti konspektīvi aprakstīta arī Vidzemes podniecība pagātnē un tagadnē. G. Kruglovs, raksturodams latviešu profesionālās keramikas izaugsmi, nedaudz parāda tās sakarus ar tautas keramiku (starp citu, Vidzemes podnieka J. Drandas sakarus ar profesionālo keramiku). Arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta sagatavotajos rakstu krājumos u. c. izdevumos publicēti vairāki apcerējumi par Latvijas podniecībām.[11]

Šī apcerējuma nolūks — uz esošo materiālu pamata sniegt ainu par Vidzemes lauku podniecību izplatību, raksturu, podnieku sociālekonomisko stāvokli, darba tehnoloģiju un ražojumiem 19. gs. otrajā pusē un 20. gs., t. i., par to laika posmu, par kādu ticamas ziņas sniedz pētījuma galvenais avots — ekspedīciju materiāls. Iespēju robežās dots arī salīdzināmais materiāls no citiem Latvijas podniecību novadiem.

PODNIECĪBU IZPLATĪBA UN RAKSTURS

Podniecība Vidzemē 19. gs. pirmajā pusē bija visai vāji attīstīta. Podnieka darbs prasa daudz laika un līdzekļu un var pastāvēt tikai kā profesionāls amats līdzīgi tam, kā pastāv kalēju, audēju u. c. amati. Podniecības attīstību kavēja naturālais saimniecības veids un muižnieku liktie šķēršļi. Plašākas un noteiktākas ziņas par Vidzemes podniecībām attiecas uz 19. gs. vidu un otro pusi, sevišķi uz laiku pēc 60. gadu reformām. Šajā laikā par dažādām amatniecības nozarēm dzīvi interesējās topošā latviešu lauku un pilsētu buržuāzija. Attīstoties kapitālismam, naturālās saimniecības vietā arvien vairāk stājas preču-naudas saimniecība un aug pieprasījums pēc profesionālu amatnieku izstrādājumiem. Kā norāda V. I. Ļeņins, «Līdztekus naturālās saimniecības pagrimšanai izejvielu apstrādāšanas veidi viens pēc otra pārvēršas par atsevišķām rūpniecības nozarēm; lauku buržuāzijas un lauku proletariāta izveidošanās palielināja pieprasījumu pēc zemnieku sīkrūpniecības ražojumiem, tanī pašā laikā piegādādami arī brīvas darba rokas šiem uzņēmumiem un brīvus naudas līdzekļus».[12]

Līdzās latviešu lauku podniecībām apskatāmajā laika posmā Vidzemē pastāvēja arī pilsētu podniecības, kas lielākoties bija vāciešu rokās. Tāpat kā pilsētu citu nozaru amatnieki, arī podnieki bija apvienoti podnieku amatā jeb cunftē. Latviešu podniekam tajā iekļūt bija gandrīz neiespējami. Tādēļ latviešu podnieku lielais vairums koncentrējās laukos. Vienīgā vācu lauku podnieku grupa 19. gs. otrajā pusē un līdz pat 1940. g. bija Iršu pagastā, kur dzīvoja vācu kolonisti. Viņu ietekme Vidzemes podniecībā nav manāma. Trauku formas ziņā viņi pakļāvās tām formām, ko bija iecienījuši patērētāji — latvieši. Vienīgi rotājumā vācu podnieki ieviesa stilizētu augu motīvus.[13]

Vidzemē lauku podniecības kā viena vai nedaudzas atsevišķas darbnīcas izvietojās pagastos (bij. Cēsu apr. Lenču pag., Valkas apr. Ziemera pag. un Madonas apr. Stāmerienas pag.). Citur, kā Smiltenes, Valkas, Madonas apkārtnē, Lejasciema miestā u. c.,[14] tās koncentrējās lielākos vai mazākos centros, nereti novietojoties pilsētu tuvumā vai biezi apdzīvotās vietās.

19. gs. pēdējā gadu desmitā un 20. gs. sākumā arī pilsētās sāka strādāt vairāki latviešu podnieki. Vairāki podnieki pārcēlās no laukiem uz pilsētām un ierīkoja tur savas darbnīcas, piemēram, Ūdrass Valkā, Ieviņš Cēsīs u. c.[15] (2. att.).

Apskatāmajā laika posmā Vidzemes lauku podniecībai ir amatniecības raksturs. Tāpat kā pārējos Latvijas novados arī Vidzemē podniecība vairāk vai mazāk saistīta ar zemkopību un pastāvēja kā zemnieku saimniecību papildinājums. V. I. Ļeņins, runādams par amatniecību vispār, norāda, ka «Amatniecība, būdama nepieciešama sastāvdaļa pilsētas dzīvē, ievērojamā mērā izplatīta arī sādžās, kur tā ir zemnieku saimniecības papildinājums».[16]

Podniecības izveidošanos lauku apstākļos veicināja, pirmkārt, ekonomiski vāju zemnieku saimniecību cenšanās ar papildienākumiem nodrošināt savu eksistenci un, otrkārt, podniecībai noderīgu māla at-

[8] Žurnāls Austrums, 1903., 7.

[9] J. Pujāts. Tautas keramika. — Latviešu padomju lietišķā māksla, Rīgā, 1960., 19. lpp.

[10] G. Kruglovs. Keramika. — Latviešu padomju lietišķā māksla, 35. lpp.

[11] Dz. Feldmane. Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.; t. p. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībās 19. gs. otrā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961.; t. p. Podniecība Lejasciemā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962.; t. p. Podniecība. — Latviešu tautas māksla, I, Rīgā, 1961., 157.—338. lpp.

[12] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., Rīgā, 1948., 297. lpp.

[13] A. Dzērvītis. Mājamatniecības gaitas. — Amatnieks, Rīgā, 1937., 4. Arī F. Veimarns raksta, ka Iršu pag. vācu kolonistiem nav nekādas nozīmes lauku iedzīvotāju vidū, ka kolonistu saimniecība nevar būt paraugs, bet tikumiskā ziņā viņi stāv zemāk par zemniekiem. (Ф. Веймарн. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Лифляндская губерния. СПб. 1864, 340. lpp.)

[14] Šai sakarā laikraksts Baltijas Vēstnesis (1889., 237.) rakstīja: «Smiltenes draudzē tagad atrodas pavisam 16 podnieki, kuri nodarbojas ar visādu māla trauku izgatavošanu. Smiltenes podnieku slava ir izplatījusies diezgan tālu pa Vidzemi, tā ka tālu zin stāstīt par viņu trauku izturību laba māla dēļ.» Smiltene 19. gs. vidū un otrajā pusē bija izveidojusies par vienu no ievērojamākajiem Vidzemes podniecības centriem.

[15] Vidzemes podniecību izplatība parādīta 1. attēlā.

[16] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 287. lpp.

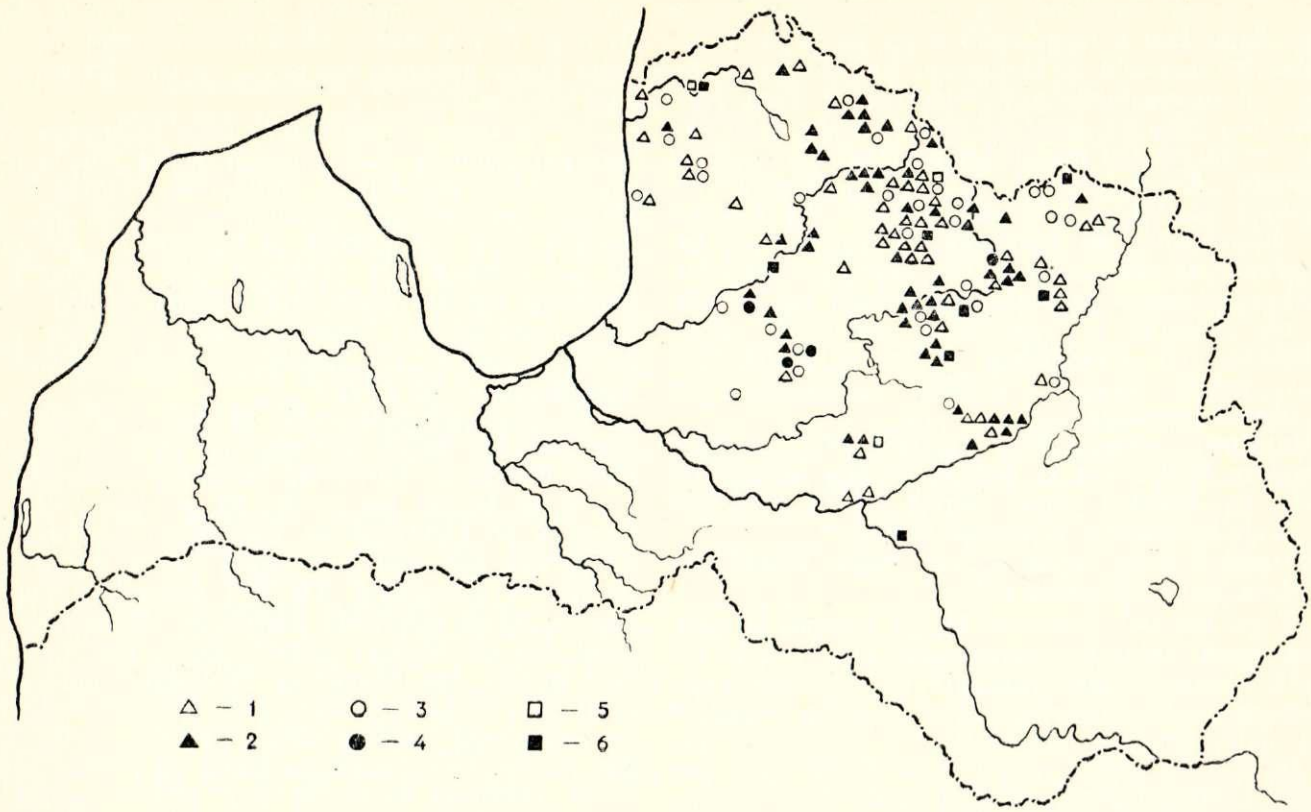

1. att. Podniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.

1 — 19. gs.; *2* — 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā; *3* — 1920. g. — 1940. g.; *4* — padomju laikā; *5* — darbojās buržuāziskās Latvijas gados un pārveidotas turpina darboties arī tagad; *6* — rūpkombinātu darbnīcas.

radņu tuvums. Bieži vien līdz ar saimniecības ekonomisku nostiprināšanos. podniecību kā papildienākumu avotu atmeta. Turpretī sīkzemnieku podniecība kā ražošanas nozare saglabājās, nereti kļūstot pat par galveno ienākumu avotu.

Pēc ekonomiskā stāvokļa Vidzemē saskatāmas vairākas podnieku kategorijas. Lielākā grupa bija podnieki-sīkzemnieki, kuru nelielā, bieži neauglīgā zemīte, kas parasti nepārsniedza 10—15 pūrvietu, nespēja nodrošināt iztikas minimumu. Tāpēc šie zemnieki iztrūkstošo iztikas daļu ieguva līdzās zemkopībai, nodarbojoties ar podniecību.[17]

Šī podnieku grupa bija radusies dažādā veidā. 19. gs. daļa podnieku-sīkzemnieku skaitījās muižas podnieki un nelielās zemītes viņu lietošanā piešķīra muiža.[18] Daļa podnieku-sīkzemnieku, it sevišķi 19. gs. pēdējos gadu desmitos, kad zemnieku mājas bija iepirktas par dzimtu, radās pie lielākajām zemnieku saimniecībām. Ja zemniekiem bija vairāki dēli, tad, lai nebūtu jāsadala saimniecība, vienam atdeva mājas, bet pārējos sūtīja mācīties amatu. Pēc mācekļa gadiem tēvs kādā saimniecības stūrī atdalīja 3—4 pūrvietas zemes, uzcēla nelielu darbnīciņu jeb, kā teica Vidzemes podnieki, «verkštūbīti» un nodeva to jaunajam amatniekam.[19] 20. gs. 20. gados ar nelielām zemītēm saistīti podnieki radās arī buržuāziskās agrārreformas rezultātā, kad amatniekiem piešķīra t. s. amatnieku zemes.[20]

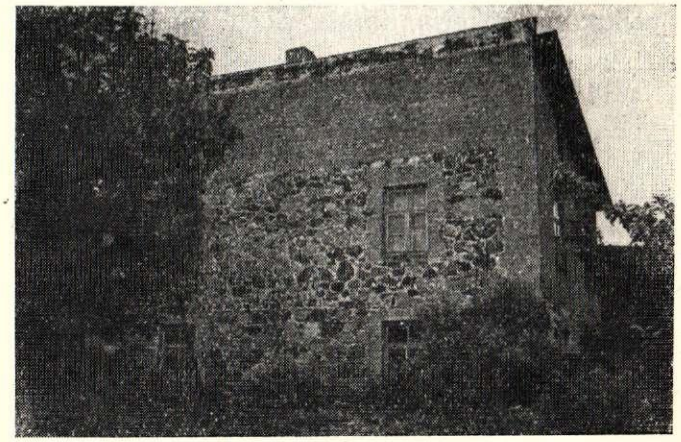

2. att. K. Ūdrasa darbnīca Valkā. Celta ap 1908. g.

Otrā lielākā podnieku grupa bija bieži vien samērā lielu māju īpašnieki. Tie visvairāk darbojās 19. gs. otrajā pusē, laikā, kad zemnieki iepirka mā-

[17] Kā tādi minami podnieki Java Grundzālē (E 18, 3576), S. un G. Ozoliņi Lejasciema «Cipatos», Ozols Svētciema «Podniekos» (E 12, 4304), Gailis un Sīmanis Valkas «Bekās» (E 13, 2473, 2480), Krūmiņš Ziemera «Baltkauļos» (E 18, 3578) u. c.

[18] 19. gs. otrajā pusē Praulienas «Podniekkalnā» strādāja muižas podnieks Rite un vēlāk Bormanis (E 17, 4998), Kārķu «Vārnā» podnieks Roze u. c.

[19] Tā radās podnieku Gaiļa un Sīmaņa darbnīcas Valkas «Bekās», Ākera darbnīca Trikātas «Daižās» (E 13, 2511), Ozoliņu — Lejasciema «Cipatos» u. c.

[20] Podnieks Tīlāns Alsviķos (E 18, 3578), Prīmanis Cirgaļos (3620) u. c.

jas, un arī nedaudz vēlāk. Šiem zemniekiem podnieka amats bija tikai palīglīdzeklis māju iepirkšanai nepieciešamā kapitāla iegūšanai vai iepirkto māju ekonomiskai nostiprināšanai,[21] līdzeklis, ar kura palīdzību tie cerēja no atkarīgā muižas māju nomnieka kļūt par vairāk vai mazāk brīvu saimnieku — māju īpašnieku. Kā norāda V. I. Ļeņins, «Kapitālisma zemākajā stadijā... rūpnieks parasti vēl gandrīz nav diferencējies no zemnieka. Mājrūpniecības savienošanai ar zemkopību ir ļoti svarīga loma zemniecības sairšanas procesa saasināšanā un padziļināšanā: turīgie un pārtikušie saimnieki atver darbnīcas, algo strādniekus no lauku proletariāta vidus, uzkrāj naudas līdzekļus tirdzniecības un augļošanas operācijām.»[22]

Raksturīgs piemērs te ir Vijciema «Plītīšu» māju saimnieks Iezītis, kas ar podniecību bija iekrājis tik daudz, ka, iepērkot mājas, uzreiz varējis samaksāt visu māju iepirkšanai vajadzīgo summu.[23]

Pirmajos gadu desmitos pēc māju iepirkšanas podnieku skaits vēl pieauga.[24]

19. gs. 80.—90. gados un 20. gs. sākumā šo podnieku viena daļa, kas ekonomiski bija vairāk vai mazāk nostiprinājušies, pārgāja uz intensīvu kapitālistisku lauksaimniecību un podniecību atmeta.[25] Otra daļa, turpinot nodarboties ar podniecību, jau 19. gs. 80.—90. gados un it sevišķi 20. gs. kļuva par nelielu kapitālistisku uzņēmumu īpašniekiem un nodarbināja algotu darbaspēku.[26]

Trešā Vidzemes podnieku grupa bija bezzemnieki. 19. gs. daļa šo podnieku pieskaitāmi vaļiniekiem, kas no saimniekiem īrēja telpas, nelielu gabaliņu zemes sakņu dārzam, iekārtoja nelielu ceplīti un nodarbojās ar savu amatu. Šāds vaļinieks Pūdriķis 19. gs. 70. gados dzīvoja un strādāja Mētrienas «Glāznieko s».[27] No saimnieka viņš īrēja istabu, kurā darināja arī traukus, un nelielu zemes gabaliņu kartupeļiem un saknēm, turēja vienu govi, kādu aitu un cūku. Zirga podniekam nebija, bet trauku vešanai uz tirgu to par maksu ņēma no saimnieka. Atsevišķi celtā ēciņā podnieks uzmūrēja nelielu trauku apdedzināmo cepli.

Mālus trauku darināšanai raka saimnieka zemē. Šinī gadījumā par tiem speciāli nebija jāmaksā: vienīgais noteikums bija — nolīdzināt izraktās bedres. Parasti podnieki par māliem maksāja naudā (parastākā cena visā Latvijā un Krievijā 19. gs. un vēl 20. gs. sākumā bija pusrublis par vezumu[28]), ar traukiem vai arī atstrādāja zināmu skaitu dienu. Taču visbiežāk bija jāmaksā naudā. Piemēram, pirms pirmā pasaules kara podnieks Pūdriķis saimniekam maksāja īri 30 rbļ. gadā.[29]

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. daži saimnieki, kuru zemē atradās podniecībai noderīgi māli, ierīkoja podnieku darbnīcas, kuras tad iznomāja amatniekiem.[30]

19. gs. beigās, bet sevišķi 20. gs., izveidojās podniecības ar kapitālistiska uzņēmuma raksturu. Radās grupa podnieku, kas nebija saistīti ne ar zemi, ne nomas darbnīcām. Tie bija strādnieki, kas par algu strādāja uzņēmēju darbnīcās. Darbnīcu īpašnieki šos strādniekus parasti sauca par «zeļļiem», taču būtību tas nemainīja. Podnieki-strādnieki parasti nāca no bezzemnieku vidus. Iemācījušies amatu un nespēdami iekārtot savas darbnīcas, viņi kļuva par strādniekiem lielākajās lauku un pilsētu podniecībās. Podnieku darbnīcās par zeļļiem sauca tos specialitāti ieguvušos strādniekus, kas veidoja traukus vai krāsns podiņus un mūrēja krāsnis. Zeļļi pārgāja no viena podnieka pie otra, pārdodami savu darbaspēku par noteiktu algu.

Zeļļa vārds saglabājās arī 20. gs., kad amati jeb cunftes bija likvidēti. Lai gan lauku podniecības nekad nav piederējušas podnieku amatam jeb cunftei, arī tanīs bija ieviesies zeļļa nosaukums. Izņēmums ir vienīgi Rucavas podnieki, kas bija ieguvuši Liepājas namnieku tiesības un līdz ar to tiesības iesaistīties podnieku cunftē.

Zeļļu dzīves un darba apstākļi bija smagi. Darba dienas garums nereti sasniedza 14—15 stundas. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Valkā vācu podnieka Truca darbnīcā zeļļi strādāja no plkst. 5 rītā līdz 8 vakarā. Pusdienās bija vienas stundas pārtraukums, brokastīs un launagā darbu nepārtrauca, bet paēda turpat pie darbgalda, strādājot. Algu saņēma par padarīto, ko aprēķināja par 100 vienībām. Podnieks Trucs par 100 izvirpotajām lielajām bļodām maksāja 1 rbl., par trīsstopu bļodām — pusrubli un par pusstopa bļodām — 35 kapeikas simtā.[31] Lauku podnieku zeļļiem algas bija krietni zemākas, bet darba dienas garums parasti tāds pats

---

[21] 19. gs. otrajā pusē un beigās tādi podnieki bija J. un P. Zaķi Augstrozes «Vecdruķos» (E 12, 4306), Strazdiņš Cirgaļu «Vecumkalnos» (E 18, 3589), Zeibots «Spilvās» (3595), Krītners «Lotumos» (3569), E. un D. Knapes Lenču «Lejasšķībustos» (3682), J. un K. Zilgalvji Nītaures «Kalnamaļļos» (3581), Jankevics «Ļubās» (3574), Kaģis Plāņu «Ķikutos», Galiņš Rankas «Kutumos», J. Lībietis Trikātas «Kalnalībiešos» un M. Libietis «Lejaslībiešos» (E 13, 2512 un 2513), Iezītis Vijciema «Plītītēs», Brauķis «Rudzīšos», Cerbulis «Lejassubros», Beišs «Kannītēs» (2442), arī P. Blūmentāls Bilskas «Lejasošupos», Dranda Smiltenes «Drandās», Asars «Jaunķauzeros» u. c.

[22] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 327. lpp.

[23] E 13, 2441, 2442.

[24] Par Smiltenes apkārtni, kur ar podniecību nodarbojās samērā lielu māju saimnieki, laikraksts Baltijas Vēstnesis 1889. g. 237. nr. rakstīja: «Smiltenes draudzē tagad atrodas pavisam 16 podnieki, kuri nodarbojas ar visādu māla trauku izgatavošanu. Priekš 10 gadiem še bija vēl tikai 7 podnieki, kuri pārdeva par pusi mazāk nekā šogad. Tātad 10 gados podnieku skaits še ir vairojies par vairāk nekā pusi: bet arī ieņēmumi ir vairojušies.»

[25] Jankevics Nītaures «Ļubās», Kaģis Plāņu «Ķikutos», brāļi Lībieši Trikātas «Kalna-» un «Lejaslībiešos», vairums Smiltenes podnieku u. c.

[26] Brāļi Blūmentāli Bilskas «Lejas-» un «Kalnaošupos», Zilgalvji Nītaures «Kalnamaļļos», J. un P. Zaķi Augstrozes «Vecdruķos» u. c.

[27] E 17, 5005.

[28] Dienas Lapa, 1896., 218.; Latvietis, 1904., 56.; BDM 10. mape, 42. dok., Rucava u. c.

[29] Podnieki-īrnieki bija arī citos Vidzemes pagastos, piemēram, Saikavā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā A. un J. Ķiši (E 17, 4991, 4992) un Mercs (4995), podnieki Krintus, Paulūzis, Ribele u. c. Kārķos.

[30] Šāda darbnīca 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bijusi Ērģemes «Sterēļos» (E 13, 2514), 20. gs. 20.—30. gados Lubānas «Daukstēs» (E 17, 5000) u. c. Arī tagadējais kolhoza «1. Maijs» podnieks Auniņš līdz 1939. g. nomājis darbnīcu Ērgļu «Ķikšēnos».

[31] E 13, 2613.

kāds pilsētās. Bez tam lauku podnieku zeļļiem vasarās steidzama darba laikā vajadzēja piedalīties arī lauku darbos.[32]

Ja pilsētas podnieka zellis dzīvokli varēja vairāk vai mazāk izvēlēties pats, tad lauku podnieka zellim bija jāsamierinās ar tām telpām, kādas ierādīja saimnieks. Tā, piemēram, Kārķu pag. podnieks Pinnis vēl ap 1925. gadu uzcēla pirti ar dzīvojamo kambari, kurā novietoja ķieģeļnieku, bet trauku virpotājs un ceplinieks (īpašs cilvēks trauku, krāsns podiņu un ķieģeļu dedzināšanai) mitinājās dzīvojamā ēkā puišu un meitu galā.[33] Lejasciemā podniekam Baltiņam zeļļu dzīvojamās telpas bija iekārtotas pie darbnīcas: viena istabiņa darbnīcas galā, kur dzīvoja zellis — ģimenes cilvēks, un jumta istabiņa, kur dzīvoja neprecētie zeļļi un mācekļi. Parasti podniekam Baltiņam strādāja divi zeļļi un vairāki mācekļi.[34]

Lielākajās Vidzemes lauku podniecībās zeļļu skaits nepārsniedza 3—4.[35] Bieži vien tos aizstāja mācekļi, kas bija apguvuši amata prasmi. Tie bija visai izdevīgs darbaspēks, jo mācekļiem bija jāmaksā daudz mazāk nekā zeļļiem, bet dažkārt tiem nemaksāja nemaz. Podnieki, kam bija vairāki mācekļi, mēdza iekārtoties tā, lai viena daļa mācekļu savus mācību gadus tikko sāktu, bet otra daļa — tos beigtu. Mācību pēdējā gadā mācekļu darbs maz atšķīrās no zeļļa darba, bet apmaksas ziņā bija liela starpība.[36]

Latvijas podniecībās mācību ilgums bija vismaz 3 gadi, bet dažreiz arī ilgāk; dažkārt māceklis kādu pusgadu vai gadu gāja «uzmācīties» kādā pilsētas podniecībā. Mācekli 14—16 g. vecumā pie meistara nodeva lielākoties uz mutiska līguma pamata.[37]

Mācekļi parasti bija meistara uzturā. Arī telpas dzīvošanai ierādīja meistars. Nereti mācekļiem nācās dzīvot turpat darbnīcā, kur pārgulēšanai novietoja lāviņu.[38] Pirmajā gadā parasti māceklis atalgojumu nesaņēma. Arī turpmākajos gados alga bija niecīga, pie kam katrs meistars maksāja pēc saviem ieskatiem. Pilsētu podnieki parasti maksāja nedaudz vairāk nekā lauku podnieki.[39]

Mācekļiem mācību laikā bija jāveic visdažādākie darbi, kas bieži vien nemaz nebija saistīti ar amata prasmes iegūšanu. Tā kādā korespondencē par amatnieku meistariem un mācekļiem lasām: «Viņi (t. i., mācekļi. — *Dz. F.*) pirmo mācības gadu gandrīz neko nedabū mācīties: jaunākais māceklis top nokalpināts pie atsevišķiem mājas darbiem.»[40] Mācību pirmajā gadā mācekļa galvenais uzdevums nereti bija apkopt darbnīcu, t. i., izslaucīt telpu, iekurināt krāsnis, sanest ūdeni u. tml. Bieži vien šos darbus tam nācās veikt arī meistāra dzīvoklī. Tikai nākošajos mācību gados mācekļi sāka piedalīties podnieku darbos — mālu sagatavošanā, t. i., mīcīšanā, trauku apdedzināmo trijkāju veidošanā u. c. Pie viena no atbildīgākajiem darbiem — trauku veidošanas mācekļi varēja pietikt vienīgi sestdienas vakarā un svētdienās, kad trauku veidojamās ripas bija brīvas, jo pārējā laikā meistars neatļāva zeļļiem pārtraukt virpošanu. Svarīgākos amata noslēpumus meistari mācekļiem ne tikai nemācīja, bet pat slēpa no tiem. Sevišķi tas attiecās uz vāpes sagatavošanu. Nereti podnieki bija izstrādājuši katrs savas receptes, kuras rūpīgi slēpa no citiem.

Lauku podnieku mācekļu pienākumiem vēl pievienojās meistara saimniecības steidzamie lauku darbi, kā siena pļaušana, labības novākšana u. c.

No aplūkotā materiāla redzam, ka kapitālisma straujā attīstība nepagāja secen arī tādai amatniecības nozarei kā podniecībai. Izveidojās uzņēmēji, lielāku vai vidēju podnieku darbnīcu īpašnieki, sīku darbnīcu īpašnieki un podnieki-strādnieki. Pēdējie komplektējās no bezzemniekiem — amata prasmi ieguvušiem podniekiem vai arī no izputējušo sīko darbnīcu īpašniekiem. Kapitālistiskās ražošanas sākumi Vidzemes podniecībās saskatāmi jau 19. gs. 60.—70. gados, kad turīgākie zemnieki izmantoja podniecību kā līdzekli, lai palielinātu savu kapitālu, kas nepieciešams māju iepirkšanai. Nereti šie podnieki nodarbināja algotu darbaspēku. Tālākajā attīstības gaitā Vidzemes lauku podniecību kapitālistiskais raksturs vēl pastiprinājās. Mājas iepirkušie saimnieki turpināja nodarboties ar podniecību, lai uzkrātu līdzekļus pārejai uz intensīvāku lauksaimniecību. Šajā posmā daļa podnieku jau diezgan intensīvi nodarbina algotu darbaspēku, pie kam viena daļa podnieku-saimnieku, paši strādādami podniecībā, zemkopības darbu veikšanai algoja strādniekus,[41] citi zemi izrentēja,[42] un podniecības darbiem nereti algoja darbaspēku — zeļļus un mācekļus. Otra daļa podnieku-saimnieku paši podniecībā nestrādāja, dažkārt pat podnieku amatu neprata, bet apstrādāja zemi. Podnieku darbnīcai viņi algoja

---

[32] Tuvāk skat. Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. 150. lpp.

[33] E 13, 2584, 2585. Valkas raj. Kārķu «Purgaiļos».

[34] Ne Baltiņa, ne Piņņa zeļļu dzīvojamās telpas nav saglabājušās, tās nav izdevies uzmērot arī citās podnieku uzņēmēju darbnīcās. Tuvāk skat. Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. 152. lpp.

[35] Podniekam Zaķim Augstrozē bija 3 algoti strādnieki (E 12, 4306), Asperam Ērģemē — 1, K. Zilgalvim Nītaurē — 3 strādnieki (E 18, 3588).

[36] Tuvāk skat. Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. 150. lpp.

[37] Tas atspoguļojās arī sava laika latviešu buržuāziskajā presē, jo starp mācekļiem un darba devējiem vēlāk radās ne mazums domstarpību, piemēram, Mājas Viesis (1901., 21.) rakstīja: «Daži vecāki dod savu dēliņu pie kāda meistara amatā mācīties, pa lielākai daļai, zināms, bez sevišķa no tiesas puses rakstiski apstiprināta nolīguma.» Zināmu izbrīnu rada tas, ka pagastu tiesu aktīs atrodam daudz skroderu, kurpnieku, kalēju, kokamatnieku u. c. līgumu ar mācekļiem, bet podnieku mācekļu līgumus līdz šim nav izdevies atrast.

[38] E 13, 2659, Valkas raj. Valkas «Bekās» un 2661, Valkā; skat. arī Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. 152. lpp.

[39] Tā, piem., Valkas podnieks Trucs ap 1900. g. mācekļiem otrajā mācību gadā maksājis 10 rbļ. (gadā), trešajā — 15 rbļ. un pēdējā mācību gadā 25 rbļ. (E 13, 2660). Turpretī Valkas pagastā podnieks Sīmanis ap to pašu laiku mācekļim maksājis pirmajā gadā 5 rbļ., otrajā gadā 10 rbļ. un pēdējā gadā 15 rbļ. (E 13, 2659).

[40] Laikraksts Apskats, 1904., 41.

[41] Te minami K. Blūmentāls Bilskas «Kalnaošupos», Āboltiņi (tēvs un dēls) «Kalnapuntuļos», podnieks Cerbulis Vijciema «Lejassubros» (E 13, 2442), J. un K. Zilgalvji Nītaures «Kalnamaļļos» (E 18, 3588).

[42] Podnieks Strazdiņš Cirgaļu «Vecumkalnos» (E 18, 3589) un Zeibots «Spīlvās» (3595) u. c.

amata pratējus.[43] Te būtu pieskaitāmas arī tās darbnīcas, ko saimnieki uzcēla uz savas zemes un iznomāja podniekiem.

Abas podniecību grupas varam uzskatīt par kapitālistiskās ražošanas pārstāvēm podniecībā, jo «Kapitālistiskā ražošana... faktiski sākas no tā momenta, kad viens un tas pats individuālais kapitāls vienā laikā nodarbina lielāku strādnieku skaitu, tātad darba process paplašina savus apmērus un sagādā produktu lielākā daudzumā. Lielāka strādnieku skaita darbība vienā un tanī pašā laikā, vienā un tanī pašā vietā..., vienas un tās pašas preču šķirnes ražošanai, komandējot vienam un tam pašam kapitālistam, vēsturiski un loģiski ir kapitālistiskās ražošanas sākuma punkts.»[44]

19. gs. beigās, bet sevišķi 20. gs. (it īpaši buržuāziskās Latvijas gados), Vidzemē laukos izveidojās vairākas uz tīri kapitālistiskiem pamatiem organizētas podnieku darbnīcas,[45] kurās vērojama darba specializācija (trauku un krāsns podiņu ražošana, krāšņu mūrēšana, kam dažkārt pievienojās arī ķieģeļu ražošana). Uzņēmuma īpašnieks algo strādniekus — savas nozares speciālistus — trauku virpotājus, krāsns podiņu veidotājus un īpašus ķieģeļniekus. Šo darbnīcu īpašnieki ražošanā piedalījās maz vai arī nepiedalījās gandrīz nemaz, jo «...kapitāla lielums nosaka formu, kādā īpašnieks pats piedalās uzņēmumā: vai nu viņš pats arī ir strādnieks, ja viņa kapitāls vēl ir ļoti sīks, vai arī viņš atsakās no personīga darba un specializējas komerciālās uzņēmēja funkcijās».[46]

Buržuāziskās Latvijas gados Vidzemē līdzās kapitālistiska rakstura podniecībām pastāvēja arī pārējās minētās podniecību grupas — sīkās un vidējās darbnīcas. Tās bieži vien nīkuļoja, nespēdamas izturēt lielāko podniecību un keramikas fabriku konkurenci. Tādēļ 20. gs. 30.—40. gados podniecību skaits, salīdzinot ar 20. gs. sākumu, bija stipri samazinājies. Galveno vietu sāka ieņemt pilsētu podniecības, kurām bija daudz lielākas iespējas kā tehniskā, tā mākslinieciskā ziņā. No šādām pilsētu podniecībām Vidzemē pirmajā vietā izvirzās podnieka Ieviņa darbnīca Cēsīs un Upes podniecība Valmierā.

Ievērojama nozīme podniecību izveidošanā un tālākā attīstībā ir darinājumu realizēšanas iespējām. Tieši tirgus, patērētāji ir tie, kas lielā mērā nosaka ražošanas virzienu, pat ražojumu veidu.

Vidzemes lauku podniecībās apskatāmajā laika posmā sastopami vairāki darinājumu realizēšanas veidi. Nelielajās podniecībās, kad bija saražots un izdedzināts viens ceplis trauku, podnieks pārtrauca pārējos darbus un pats ķērās pie darinājumu realizēšanas, izvadājot tos apkārtējos tirgos. Galvenie tirgi, kuros saplūda podnieku darinājumi, bija gadatirgi, mazāk — mēneša un nedēļas tirgi. Podnieki paši savus darinājumus parasti neveda visai tālu pārdot. Tā, piemēram, Cirgaļu podnieki savus traukus veda uz gadatirgiem Aumeistaros (2 reizes gadā, rudenī un pavasarī), uz Palsmani, Dzeņiem, Grundzāli, Sikšņiem, uz gadatirgu pie Līzes kroga, Lūša kroga, uz Api, Zeltiņiem, Beļavu un 4 reizes gadā[47] uz Smilteni; Piebalgas podnieks Bāliņš 1910. g. savus traukus pārdeva tirgos Rankā, Nēķenā, Dzērbenē, Tirzā, Gatartā, Kārzdabā, Veļķos, Sērmūkšos, Cesvainē, Bānūžos, Zosēnos un Drustos.[48] Neviens no minētajiem tirgiem no podnieka mājām neatradās tālāk par 35 km. Uz daudz tālākiem tirgiem savus darinājumus veda Igaunijas pierobežā dzīvojošie podnieki. Tā, Apes, Alūksnes un Valkas apkārtnes podnieki traukus pārdeva Igaunijas tirgos — Vēravā, Pērnavā, Vīlandē, Tartu. Igaunijā, kur podniecība bija visai vāji attīstīta, latviešu amatnieku darinājumi atrada labu noietu.[49]

Podnieki traukus tirgos nogādāja pajūgos. Turīgākie amatnieki podniecības vajadzībām — mālu un malkas sagādei, trauku vešanai uz tirgu — turēja vienu vai pat vairākus zirgus. Trūcīgākie podnieki, kas uz savas mazās zemītes nevarēja izmitināt zirgu, kā arī podnieki-vaļinieki to par dārgu maksu vai atstrādāšanu ņēma no saimniekiem.[50]

Podnieki savus darinājumus parasti pārdeva par naudu. Taču 19. gs. un vēl 20. gs. sākumā (līdz pirmajam pasaules karam un dažus gadus pēc tā) Vidzemē, tāpat kā Latgalē un Krievijā, bija sastopams visai sens tirdzniecības veids — trauku maiņa pret labību. Raksturojot tirdzniecības attīstību sīkrūpniecībā, par to runā arī V. I. Ļeņins darbā Kapitālisma attīstība Krievijā: «...pašā sākumā izstrādājumu izvietošanas tirgus ir ārkārtīgi šaurs, tāpēc attālums starp ražotāju un patērētāju palielinās ļoti neievērojami, produkts tāpat kā agrāk tieši no ražotāja rokām nokļūst patērētāja rokās, pie kam reizēm pirms produkta pārdošanas notiek tā apmaiņa pret lauksaimniecības produktiem... Piem., podnieku trauku maiņa pret graudu labību u. t. jpr. Kad labība bija lēta, tad kā poda ekvivalentu reizēm pieņēma tādu labības daudzumu, kāds saiet podā.»[51]

Vidzemē par trauka ekvivalentu (tas gan attiecas uz lielākiem traukiem — bļodām, podiem) parasti pieņēma to labības daudzumu, ko varēja iebērt traukā, vienīgi par mazākiem traukiem bija jādod vairāk labības.[52] Iegūtas arī ziņas, ka par lielāku trauku maksāja atkarībā no labības: rudzus deva tik, cik traukā varēja iebērt; ja trauks bija vāpēts, tad mazliet vairāk, līdz pusotra trauka rudzu. Miežus par vienu trauku deva pusotra trauka, bet auzas — trīs trauku apmērā.[53] Arī Dm. Zeļeņins raksta, ka vēl 1880. g. Ukrainā par diviem vienāda lieluma podiem

[43] Tā strādāja Vijciema «Kannīšu» māju saimnieks Beišs (E 13, 2442), Bilskas «Lejasošupu» saimnieks P. Blūmentals u. c.

[44] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 308. lpp.

[45] Kārķu «Purgaiļos» (E 18, 2510), Ērģemes «Stūrīšos», Rankas «Kutumos», Ābela un Baltiņa darbnīcas Lejasciemā u. c.; skat. arī Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā.

[46] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 309. lpp.

[47] E 18, 3860.

[48] Pēc ierakstiem podnieka saimniecības grāmatā no 1908. līdz 1938. gadam.

[49] E 13, 2480, 2657, 2658; E 18, 3858.

[50] Tā, piem., podnieks Gailis ap 1900. g. par braucienu no darbnīcas Valkas «Bekās» līdz Vīlandei (t. i., apm. 90 km) par zirgu maksāja 3 rbļ. (E 13, 2473).

[51] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 289. lpp.

[52] E 17, 5255.

[53] Ziņas iegūtas no podnieka Baltiņa dēla Balvu raj. Plastienas «Elkšņavā».

maksāta labība viena poda daudzumā, bet Baltkrievijā ap 1850. g. par pieciem podiem maksāts tikai viens pods auzu.[54]

Vienlaikus ar maiņas tirdzniecību Vidzemē darbojās arī īpaši tirgotāji — trauku uzpircēji. Visā Latvijā trauku uzpircēji galvenokārt bija ebreji. Tomēr Vidzemē, sevišķi tās zemeļu daļā, traukus uzpirka arī Igaunijas dienvidaustrumu daļas iedzīvotāji — setuki.[55] Setuku sādžās, kur bija smilšaina, neauglīga zeme, lielākā zemnieku daļa nodarbojās ar tirdzniecību. Vidzemē uzpirktos traukus viņi iemainīja pret lupatām un nodeva Rēpinas papīra fabrikai. Dažkārt setuki traukus mainīja arī pret labību vai pārdeva par naudu.[56]

Setuku trauku uzpircēji Vidzemē ieradās diezgan lielā skaitā. Tā 1895. g. Slobodskas pagastā no 610 uz laiku izdotajām pasēm 500 bija dotas setuku zemniekiem, kas brauca uz Vidzemi.[57] No citiem pagastiem braucēju bija mazāk. Setuku uzpircēji lielu daļu trauku aizveda uz Igauniju, bet daļu izvadāja arī pa latviešu sētām.

Uzpircēji labi nopelnīja. Dažkārt peļņa bija pat divkārša. No podniekiem uzpircēji traukus pirka gan vezumiem, gan arī visu cepli uzreiz; pārdodot visu cepli, podniekam traukus vajadzēja pārdot lētāk. Traukus pārdodot, uzpircēji prasīja augstāku cenu, tā, piemēram, no podnieka bļodiņu nopirka par 7, bet pārdeva par 12 kapeikām.[58] Lielāko daļu trauku uzpircēji iemainīja pret lupatām. Par 1 kg lupatu (linu un vilnas; kokvilnas lupatas neņēma) rēķināja 1 kapeiku. Savāktās lupatas uzpircēji vēlāk izšķiroja un tad pārdeva: nātnas, t. i., linu lupatas par 4 kapeikām, bet vilnas par 15—20 kapeikām kilogramā. Par trauku maiņu pret lupatām kā par visai izdevīgu ienākuma avotu izteicies arī kāds setuku zemnieks — Fedorovs no Kulje sādžas.[59] Vienā sezonā šāds trauku uzpircējs-izvadātājs nopelnījis no 50 līdz 150 rubļu.[60] Setuku trauku uzpircēji un izvadātāji uz Vidzemi brauca līdz pat 1938. g. Pastāvot buržuāziskās Igaunijas un Latvijas robežai, viņi uz zināmu laiku izņēma iebraukšanas atļauju, iepirka traukus, kurus nereti arī turpat pārdeva, un tad brauca atpakaļ.[61]

Uzpircējiem darinājumus galvenokārt pārdeva trūcīgākie podnieki, kam nebija sava zirga un kam traukus izvadāt pa tirgiem nācās visai grūti. Nereti uzpircējiem traukus pārdeva arī vidējie podnieki.[62] Turīgākie podnieki uzpircējiem savus darinājumus pārdeva daudz retāk, galvenokārt gadījumos, kad ceplis bija sliktāk izdedzis vai radušies vairāk citu bojājumu. Turīgie podnieki daļu darinājumu bieži pārdeva tirgos, bet sliktākos, kā arī tos, kurus nebija varējuši pārdot, atdeva uzpircējiem.[63]

Tomēr turīgākie podnieki savus darinājumus lielākoties tirgoja paši. Viņu galvenais darbs bija ražošanas un produkcijas realizēšanas organizēšana. Trauku izvadāšanai viņi turēja vairākus zirgus. Līdzbraucēji uz tirgiem galvenokārt bija mācekļi. Aizvestos traukus viņiem pa nakti vajadzēja arī apsargāt, kamēr pats meistars aizgāja pārgulēt viesnīcā. Arī uz tālajiem tirgiem Igaunijā traukus galvenokārt nogādāja ar zirgiem, jo šāds transporta veids praktiski neko nemaksāja. Vezumu braucēji bija mācekļi un kāds no vecākajiem podniekiem, bet pats īpašnieks lielākoties brauca ar vilcienu.[64]

20. gs., it īpaši buržuāziskās Latvijas laikā, lielāko darbnīcu īpašnieki pilsētu tirgos iekārtoja savas trauku novietnes,[65] kurās tirgoja katrā tirgus dienā. Tas bija ļoti izdevīgi, jo bieži vien podnieki tirgos bija saveduši vairāk trauku, nekā tos izpirka. Pārpalikumu atstāja novietnēs, kur nākošajā tirgus dienā vai pat ik dienas varēja turpināt tirgošanu. Turpretī sīkajiem podniekiem, kam šādu novietņu nebija, nācās savus darinājumus pārdot par zemāku cenu uzpircējiem vai arī vest atpakaļ un pēc tam uz citu tirgu, kur atkal varēja atkārtoties tas pats. Buržuāziskās Latvijas gados ieviesās arī podnieku darinājumu nodošana veikalos, kur tos pārdeva apkārtējiem iedzīvotājiem, protams, zināmu peļņas tiesu atstājot veikalniekam.[66]

Krāsns podiņus podnieki galvenokārt pārdeva turpat darbnīcās, jo sava smaguma dēļ tie transportēšanai bija neizdevīgi.

Būtiskas pārmaiņas Vidzemes podniecībā notiek pēc sociālisma uzvaras. Vidzemes podniecība iegūst jaunu raksturu. Vidzemē podniecība pilnīgi izzudusi kā privātīpašnieciska amatniecības nozare. Individuālo podniecību vietā stājušās kolhozu, padomju saimniecību un galvenokārt rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas (3. att.). Daļa šo pēc sava rakstura jauno podniecību izveidojušās uz veco podniecību bazes.

Gulbenes raj. kolhozā «Darba cilts» uz bij. podnieka Baltiņa darbnīcas bazes izveidota podniecība Lejasciemā, kuru vada kādreizējais Baltiņa mācekļis Saliņš. Sava darbnīca ir arī Madonas raj. kolhozam «1. Maijs», kas izveidota uz bijušā individuālā amatnieka Auniņa podniecības bazes. To vēl šodien vada pieredzējušais meistars.

Lai gan podniecības kolhozos izveidojušās tāpēc, ka uz vietas bija darbnīcas un podnieka amata pratēji, kas vēlējās amatu turpināt arī jaunajos apstākļos, un lai gan šo podniecību ražošanas apjomi neko nepārsniedz individuālā podnieka ražošanas apjomus (kolhoza «Darba cilts» podniecībā strādā 3 cilvēki,

---

[54] Dm. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig, 1927, 107. lpp.

[55] E 13, 2657, 2658; E 18, 3858 u. c.

[56] Э. Рихтер. Материальная культура сету. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин 1960, 126. lpp. (Disertācija glabājas IPSR ZA Vēstures institūta bibliotekā, Tallinā.)

[57] Turpat.

[58] E 18, 3858.

[59] Э. Рихтер. Minētais darbs. 127. lpp.

[60] Turpat, 126. lpp.

[61] E 18, 3858.

[62] Bijušais Alsviķu podnieks Zvirgzds šai sakarā atcerējās: «Lai gan viņi (uzpircēji. — *Dz. F.*) maksāja mazāk, tomēr ar uzpircējiem bija tas labums, ka, pērkot visu cepli, viņi daudz nebrāķēja, bet ņēma visus, kādi bija» (E 18, 3858).

[63] Tā rīkojās Nītaures podnieki Zilgalvji. Viņu mājās «Kalnamaļļos» akmeņu kūts galā bija īpaša piebūve trauku uzpircēju zirgu iebraukšanai (E 18, 3863).

[64] E 13, 2659.

[65] E 13, 2657.

[66] Piebalgas podnieks Bāliņš 1927. g. traukus nodeva Vecpiebalgas, Abrupes, Dzērbenes u. c. veikalos.

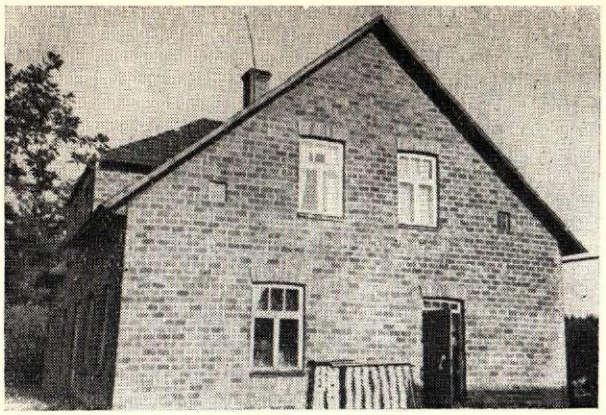

3. att. Valmieras raj. rūpkombināta podniecības ēka Staicelē.

kolhoza «1. Maijs» podniecībā — 2), tomēr darba organizācijas formas ir jauna kvalitāte Vidzemes podniecībā. Podnieka darbnīca un tās inventārs, tāpat kā pārējais kolhoza inventārs, skaitās kolektīva īpašums. Podniekam vairs nav jāraizējas par to, kur ņemt līdzekļus jaunu darba rīku iegādei, nolietoto rīku un cepļa remontiem u. c. Par to rūpējas un gādā kolhoza vadība. Par padarīto darbu kolhoza podnieki apmaksu saņem līdzīgi pārējiem kolektīva locekļiem. To aprēķina izstrādes dienās. Tā, piemēram, kolhoza «1. Maijs» podniekam Auniņam par trauku sagatavošanu vienam ceplim un tā izdedzināšanu skaita 200 darba dienas. Gadā var izdedzināt apmēram četrus cepļus. Bez tam no katra cepļa pēc produkcijas realizācijas meistars saņem 5% no ieņemtās summas. Podnieka rīcībā nodots zirgs, par kura kopšanu viņam pieskaita vēl trīs darba dienas mēnesī.

Plašākas iespējas izvērst ražošanu paveras padomju saimniecību podniecībām. Tomēr arī te dažkārt sastopamas nelielas darbnīciņas, kas nepārsniedz aplūkoto kolhozu podniecību apjomus. Šāda neliela podniecība 50. gadu sākumā izveidojās Valkas raj. padomju saimniecībā «Trikāta» uz bijušā individuālā podnieka Celmiņa darbnīcas bazes. Podniecībā 1958. g. strādāja tikai viens podnieks — pats Celmiņš, galvenokārt darinot saimniecības vajadzībām nepieciešamos māla izstrādājumus: teļu un cāļu dzirdināmos traukus, bišu barojamās silītes, izkapšu strīķus u. c. Šai podniecībai nav tālāku attīstības perspektīvu, tā pastāv tikai tāpēc, ka saimniecībai ir pilnīgā kārtībā esoša darbnīca, kā arī amata pratējs, kas labprāt strādā savā nozarē.

Daudz plašāka podniecība darbojas Cēsu raj. J. Fabriciusa padomju saimniecībā.[67] Darbnīca izveidota uz bijušā uzņēmēja Zilgalvja podniecības bazes. Taču starpība starp bijušo privāto un tagadējo padomju saimniecības podniecību ir milzīga. Kaut gan kā agrāk, tā arī tagad darbnīcā nodarbināto cilvēku skaits ir puslīdz vienāds (3—4 podnieki), taču produkcijas apmēri tagadējā darbnīcā ir nesalīdzināmi lielāki, jo padomju saimniecībai ir plašas iespējas izmantot mehanizāciju, kas nebija pa spēkam pat turīgam individuālam podniekam. Darbnīca ražo tikai krāsns podiņus. Ja Zilgalvja podniecībā krāsns podiņus, tāpat kā traukus, veidoja ar rokām, tad padomju saimniecības podniecībā ierīkota īpaša ar motoru darbināma krāsns podiņu spiede (4. att.). Podiņu slīpēšanai ierīkota slīpējamā ripa (5. att.),

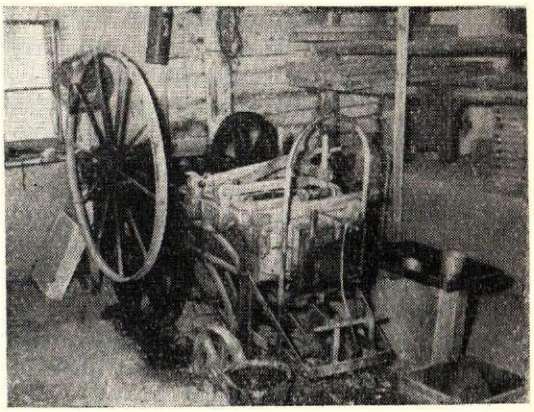

4. att. Krāsns podiņu spiede Cēsu raj. J. Fabriciusa padomju saimniecības podniecībā.

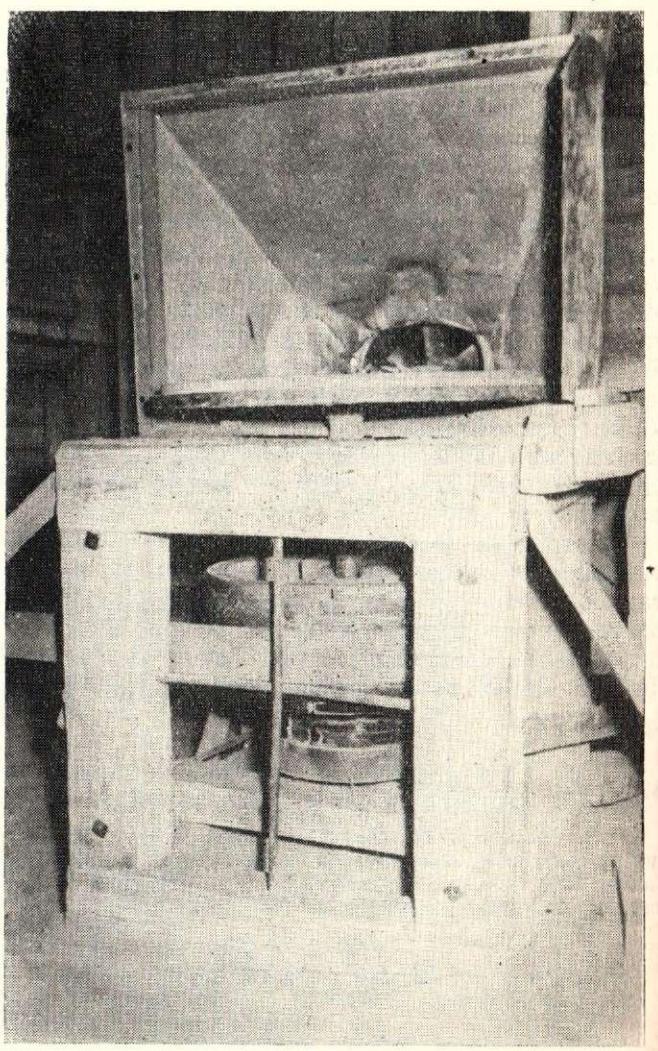

5. att. Krāsns podiņu slīpējamā ripa Cēsu raj. J. Fabriciusa padomju saimniecības podniecībā.

[67] E 18, 3708 un 3709.

kamēr senāk podiņus slīpēja ar rokām. Padomju saimniecības podniecība pagaidām gan vēl apmierinās ar bijušā podnieka darbnīcu, kas pārbūvēta un izveidota ērtāka. Pārbūvēts arī ceplis. Individuālā podnieka ceplī darinājumus apdedzināja ar tiešo liesmu, turpretī tagad ceplis pārmūrēts apdedzināšanai ar atpakaļejošu liesmu, kā rezultātā iegūstama darinājumu labāka kvalitāte. Darbnīcai nepieciešamos mālus un malku piegādā ar automašīnām vai traktoriem. Darbnīcā vienā mēnesī ražo apmēram 5000 krāsns podiņu.

Īsta kombināta apmērus sasniegs Cēsu raj. padomju saimniecības «Nītaure» topošā podniecība — ķieģeļnīca.[68] Šī podniecība iekārtota pilnīgi no jauna. Pirms pirmā pasaules kara tagadējās podniecības vietā atradies ķieģeļu ceplis, jo apkārtnē sastopamas bagātas mālu atradnes. Jaunais padomju saimniecības kombināts ražo ķieģeļus un krāsns podiņus; ierīkota arī keramikas darbnīca. Pēc podniecības galīgās izveidošanas te strādās 12—18 cilvēku. Paredzēts gadā ražot ap 300 000 ķieģeļu un 200 000 krāsns podiņu.

Podniecības strādnieku darbu apmaksās tāpat kā rūpkombinātu strādnieku darbu. Smagākie darbi, kā mālu rakšana, sagatavošana veidošanai u. c., būs mehanizēti. Kombināta vadītājs Skrastiņš iecerējis jaunas konstrukcijas krāsns podiņu presi, kas ražojumu pašizmaksu vēl vairāk samazināšot.

Podniecības strādniekiem uzcelta jauna dzīvojamā ēka (6. att.) un ražošanas telpas: darinājumu žāvējamās telpas un apdedzināmie cepļi (7. att.), kas mūrēti no jaunajā ķieģeļnīcā ražotajiem ķieģeļiem.

Lielu apjomu podniecību, pareizāk sakot, kombinātu, izveidošanās zināmā mērā ietekmē produkcijas izmaiņu. Ja mazākajās darbnīcās galvenā vieta ierādīta trauku veidošanai un tikai dažkārt tai līdzās arī krāsns podiņu darināšanai, tad lielajos kombinātos pirmajā vietā stājas krāsns podiņu, ķieģeļu, dažkārt arī drenu cauruļu u. tml. ražošana. Tas arī pilnīgi saprotams, jo padomju saimniecību un lielāko kolhozu podniecību galvenais uzdevums ir ražot produkciju, kas visvairāk nepieciešama kolhozu un padomju saimniecību celtniecībai, proti, ķieģeļus un krāsns podiņus.

Ikdienas dzīvē vajadzīgās un dekoratīvās keramikas ražošanā galveno vietu arvien vairāk ieņem rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas. Ja pirmajos pēckara gados rūpkombinātu keramikas darbnīcām bija veltīta samērā maza uzmanība, tad pēdējos gados tās sāk ieņemt arvien nozīmīgāku vietu. Sabiedrības pieprasījums pēc mākslinieciski augstvērtīgiem keramikas izstrādājumiem ik gadus pieaug. Apmierināt šīs prasības ir rūpkombinātu keramikas darbnīcu spēkos, jo te darbojas labākie keramiķi — gan vecākās paaudzes pārstāvji, kādreizējie individuālie podnieki, kas savu amatu mantojuši no tēviem un tēvu tēviem, gan arī jaunie speciālisti, kas keramiķu iemaņas guvuši dažādās mākslas skolās.

Vidzemē rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas darbojas Cēsīs, Smiltenē, arī Alūksnē, Staicelē. No tām labāko produkciju dod Cēsu darbnīca, kas izveidojusies uz keramiķa Jāņa Ieviņa darbnīcas bazes. To vada vecā podnieka dēls Herberts Ieviņš. Cēsu keramikas darbnīcai Vidzemē ir tāda pati nozīme, kāda Kurzemē ir tālu pazīstamajai Tukuma

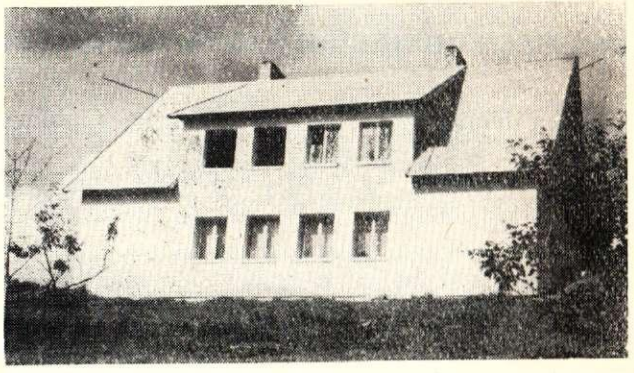

6. att. 1960. gadā celtā strādnieku dzīvojamā ēka Cēsu raj. padomju saimniecības «Nītaure» podniecībā.

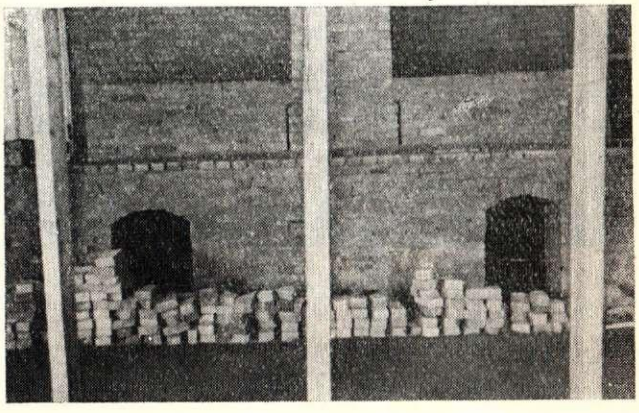

7. att. Darinājumu apdedzināmie cepļi Cēsu raj. padomju saimniecības «Nītaure» podniecībā.

rajona rūpkombināta keramikas darbnīcai, kas izveidota uz keramiķa Jāņa Krieva podniecības bazes un vēl šodien gūst ierosmi no tā labākajiem darbiem.

Cēsu keramikas darbnīca, salīdzinot ar kādreizējo podnieka Ieviņa darbnīcu, kļuvusi daudz plašāka. Mehanizēti daudzi darba procesi, kā mālu sagatavošana, darinājumu virpošana u. c. Darbnīcā strādā vairāki speciālas skolas beigušie keramiķi.

Izmainoties Vidzemes podniecību raksturam, radikāli izmainījusies arī podniecību darinājumu realizācija. Pilnīgi izzudusi pirmspadomju laikā tik raksturīgā konkurence podnieku starpā. Nelielās kolhozu un padomju saimniecību podniecības savus ražojumus realizē galvenokārt sava kolhoza vai savas padomju saimniecības robežās, pārpalikumu nododot kaimiņu kolhoziem vai nosūtot uz rajona centru. Turpretī lielajās padomju saimniecību podniecībās

[68] E 18, 3720.

saražoto produkciju sadala tikai padomju saimniecībām.[69]

Rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas slēdz līgumus ar dažādām tirdzniecības organizācijām par zināmu produkcijas izmaksas summu. Tirdzniecības iestādes darinājumus izvieto pēc saviem ieskatiem.[70]

VIDZEMES PODNIECĪBU DARBA TEHNOLOĢIJA

Darba tehnoloģijas attīstība Vidzemes podniecībās 19. un 20. gs. noritējusi straujāk nekā citos Latvijas novados. Kaut arī Vidzemes podniecībās 19. gs. otrajā pusē un vēl pat 20. gs. sastopami daži primitīvi darba rīki un paņēmieni, tomēr daudzi novecojuši rīki, kas šai laikā vēl bieži sastopami Kurzemē vai Latgalē, Vidzemē jau sen izzuduši. Vidzemes podnieku darba telpas apvienotas ar trauku apdedzināmo cepli. Slēgtajiem cepļiem vajadzēja atsevišķas celtnes vai vismaz atsevišķas telpas, kurās podnieki arī veidoja traukus. Turpretī Latgales un senākajās Kurzemes lauku podniecībās, kur traukus apdedzināja zem klajas debess iekārtotos vaļējos cepļos, darba telpas lielākoties no pēdējiem bija šķirtas.

Vidzemes podniecībās ir divi galvenie darbnīcu tipi: 1) darbnīca iekārtota dzīvojamā telpā un 2) darbnīca atsevišķi celtā ēkā. Dažkārt darbnīcai izmantoja arī veco dzīvojamo māju,[71] klēti[72] vai pirti ar dzīvojamo kambari[73] (8. att.), to attiecīgi pārkār-

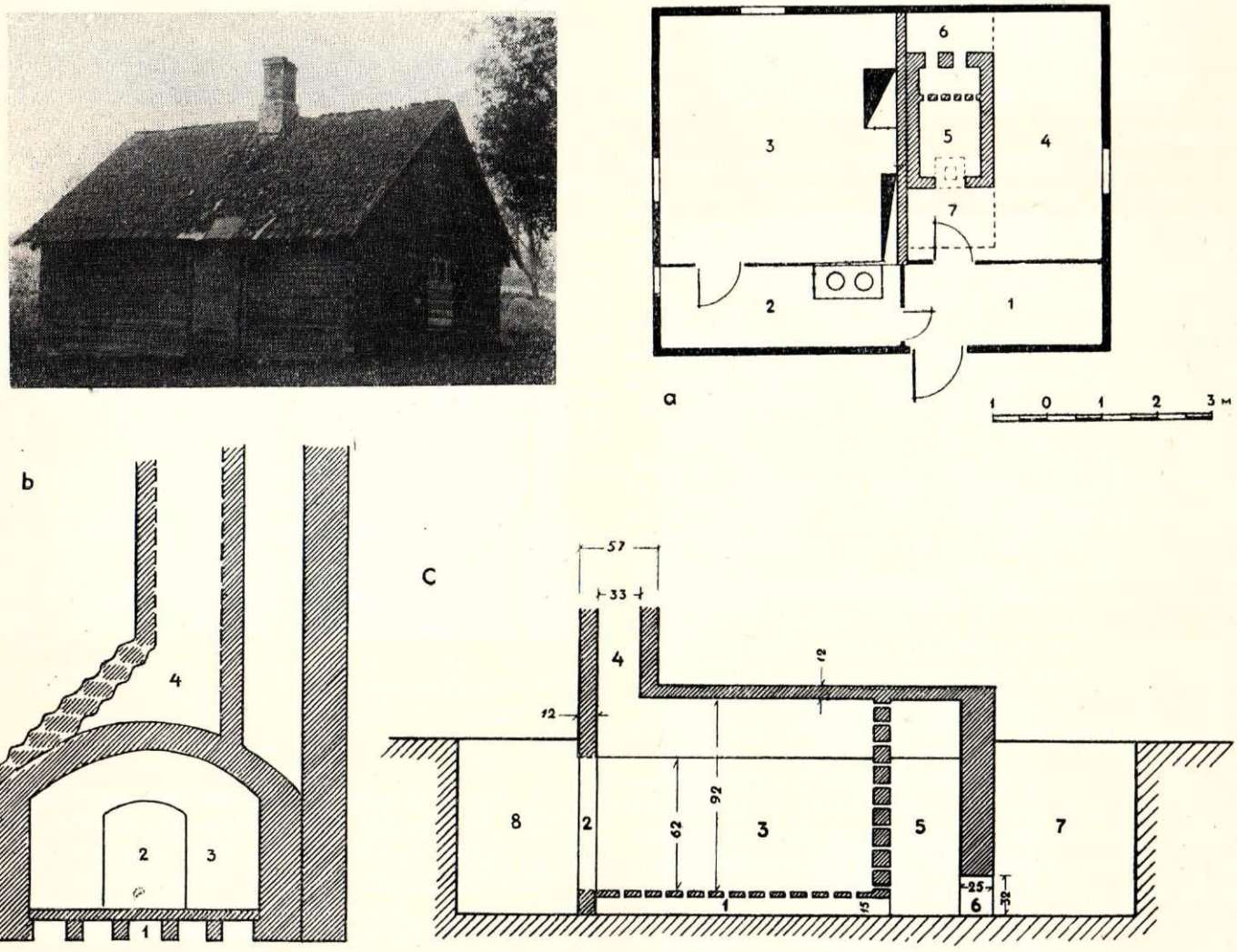

8. att. Bij. Cirgaļu podnieka Prīmaņa darbnīca — pirts ar dzīvojamo kambari.
a. Plāns: *1* — priekšnams; *2* — virtuve; *3* — dzīvojamā telpa; *4* — bij. pirts telpa — darbnīca; *5* — podnieka ceplis; *6* — cepļa kurtuvju bedre; *7* — cepļa ieejas bedre. *b.* Cepļa šķērsgriezums: *1* — liesmu kanāli; *2* — ieeja cepli; *3* — trauku apdedzināmā telpa; *4* — dūmenis. *c.* Cepļa garengriezums: *1* — liesmu kanāls; *2* — ieeja cepli; *3* — trauku apdedzināmā telpa; *4* — dūmenis; *5* — kurtuvju telpa; *6* — kurtuve; *7* — kurtuvju bedre; *8* — ieejas bedre.

[69] Cēsu raj. padomju saimniecības «Nītaure» podniecība saņem noteiktu valsts ražošanas plānu. Pēc plāna izpildes saražotā produkcija tiek sadalīta padomju saimniecībām (E 18, 3720).

[70] Piemēram, Cēsu rajona rūpkombināta keramikas darbnīcas darinājumu lielākā daļa nonāk Rīgas veikalos, bet pārējā — sava rajona centrā un ciemu veikalos.

[71] Podniekam Lībietim Trikātas «Lejaslībiešos» darbnīca bijusi iekārtota vecā dzīvojamā rijā (E 13, 2512). Veco dzīvojamo māju darbnīcai izmantoja arī podnieks Paulsons Trapenes «Krampjos» un Sēne Plāņu «Liepās» (E 13, 2523).

[72] Podniekam Ģēģerim Lubānas «Daukstēs» (E 17, 5000).

[73] Cirgaļu podniekam Prīmanim; pirtij piebūvētajā kambarī podnieks dzīvoja, bet pašā pirtī iemūrēja trauku apdedzināmo cepli un iekārtoja darbnīcu (E 18, 3824—3833).

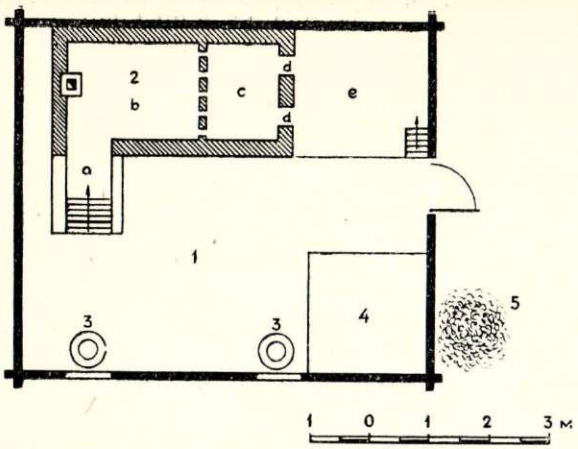

9. att. Bij. Cirgaļu podnieka Ozola darbnīcas plāns:

1 — darbnīcas telpa; *2* — ceplis: a) ieeja ceplī, b) trauku apdedzināmā telpa, c) kurtuvju telpa, d) kurtuves, e) kurtuvju bedre; *3* — podnieka ripas; *4* — mālu bedre; *5* — trauku lausku kaudze.

tojot. Iesācēji un vaļinieki, kas pārvietojās no viena saimnieka pie otra, traukus veidoja dzīvojamās telpās[74] vai rijā. Tomēr rija uzskatāma tikai par pagaidu darbnīcu, kuru līdzekļu trūkuma dēļ izmantoja līdz īpašas darbnīcas iekārtošanai.[75]

19. gs. otrajā pusē un arī vēl 20. gs. sākumā visā Vidzemē sastopamas kā dzīvojamā ēkā iekārtotas, tā arī atsevišķi celtas podnieku darbnīcas. Valkas apkārtnē vairāk sastopamas dzīvojamā ēkā ierīkotas, bet Smiltenes un Cirgaļu podniecībās — gandrīz tikai atsevišķi celtas nelielas darbnīcas[76] (9. att.). Pārējā Vidzemē sastopams kā viens, tā otrs darbnīcu tips.

Dzīvojamā ēkā darbnīcu un cepli ierīkoja trūcīgākie podnieki, jo tādējādi nevajadzēja celt atsevišķu ēku, ekonomiskāk varēja izmantot trauku žāvēšanai un dedzināšanai radīto siltumu. Dažkārt šādas darbnīcas ierīkoja arī turīgākie podnieki un 20. gs. pat uzņēmēji.[77]

Ja darbnīca iekārtota dzīvojamā ēkā, tad ēkas vienā galā atrodas dzīvojamās telpas, bet otrā iemūrēts ceplis un ierīkota darbnīca.

Īpaši celta darbnīcas ēka bieži sastopama jau 19. gs. otrajā pusē. Tā parasti ir apaļkoku guļbūves vientelpa ar lubu jumtu, 2—3 logiem, mūrētu cepli un trauku veidojamām ripām (9. att.). Šī veida darbnīcas līdz mūsu dienām gandrīz nav saglabājušās. Taču vecie podnieki tās vēl labi atceras.[78]

[74] Podnieks Pūdriķis Mētrienas «Glāzniekos» (E 17, 5005), podnieki Merci Saikavas «Kamatauskās» (4995) u. c.

[75] Mazkalniņš Lejasciema «Šķilteros», Pinnis Kārķu «Purgaiļos» (E 13, 2582), Ūdrass Lugažu «Maldavniekos» (2340).

[76] Gandrīz visiem Smiltenes apkārtnes podniekiem, piemēram, Strazdiņam Cirgaļu «Vecumkalnos» (E 18, 3811), Ozolam «Taurišos» (3815), Zeibotam «Spilvās» (3834) u. c. Plašāk skat. Dz. Feldmane. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībās.

[77] Blūmentāla darbnīca Lugažu «Sniķeros», podnieku Zilgalvju darbnīca Nītaures «Kalnamaļļos» (E 18, 3581), Aspera — Ērģemē. Šāda darbnīca uzcelta arī Ērģemē 30. gados. Gandrīz visu ēkas pirmo stāvu aizņēma darbnīca. Ceplis, mālu un malkas pagrabi ierīkoti pagraba stāvā, dzīvojamās telpas — augšstāvā (E 13, 4185—4189).

[78] A. Julla 1903. g. šīs darbnīcas uzskata par tipiskām Vidzemes podniecībās (skat. Austrums, 1903., 7.).

Saprotams, ka līdz ar atsevišķas darbnīcas uzcelšanu uzlabojās podnieka darba un dzīves apstākļi. Tomēr dažās vietās to ierīkošana nesaistījās tik daudz ar cenšanos uzlabot dzīves un darba apstākļus, kā ar pastāvošo ugunsdrošības noteikumu ievērošanu.[79]

Podniekiem diferencējoties un izvirzoties uzņēmumiem ar paplašinātu vairāknozaru ražošanu, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā radās vairāktelpu darbnīcas, kur dažkārt tika iekārtoti arī algoto strādnieku dzīvokļi.[80]

Vidzemes podniecības, kas iekļāvušās kolhozos, padomju saimniecībās vai rūpkombinātos, savu darbnīcu ārējo apveidu nav daudz mainījušas (10. att.). Toties pārbūvētas, uzlabotas un piemērotas plašākai un modernākai tehnikai ir darbnīcu iekštelpas. Jaunās rūpkombinātu un padomju saimniecību darbnīcas tiek celtas pēc visām mūsdienu keramikas rūpniecības prasībām — tās ir gaišas, plašas telpas ar moderniem darbgaldiem, cepļiem u. c.[81]

10. att. Dzīvojamā ēka — podnieku darbnīca Cesu raj. J. Fabriciusa padomju saimniecība.

Vidzemes podnieku cepļi apskatāmajā periodā atradās uz augstāka attīstības līmeņa nekā podnieku cepļi pārējos Latvijas novados.[82] Ja Kurzemē vaļējie cepļi sastopami vietumis līdz 20. gs. 30. gadiem un Latgalē vēl mūsdienās tie ir vienīgie, tad Vidzemē jau 19. gs. otrajā pusē izplatīti gandrīz tikai slēgtie horizontālie cepļi. Norādījumi par visai primitīvu vaļēju cepļu izmantošanu 19. gs. vidū Vijciemā un Jaunpiebalgā vedina domāt, ka arī Vidzemes podnieku slēgtie cepļi attīstības gaitā varētu būt izveidojušies no Latgalē sastopamā vaļējā divstāvu tipa cepļiem.

[79] 19. gs. otrajā pusē Smiltenes pag. saskaņā ar ugunsdrošības noteikumiem podnieku cepli nedrīkstēja mūrēt dzīvojamā mājā. Tā rezultātā atsevišķu darbnīcu iekārtoja podnieks Dranda «Drandās», Pelše «Plānīšos», Rācenis «Sprēnīšos», Asars «Jaunķauzeros», P. un K. Blūmentāli Bilskas «Lejas-» un «Kalnaošupos», Lūķis «Miglās» u. c.

[80] 20. gs. sākumā un līdz 30. gadiem Ābelam un Baltiņam Lejasciemā, Ākeram Trikātas «Jāņkalnā» (E 13, 2586—2588).

[81] Šāda darbnīca uzcelta Jēkabpilī, un to vada pazīstamais mākslas keramiķis Kaļva.

[82] Plašāk par to skat. Dz. Feldmane. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes podniecībās.

Vidzemes podniecībās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. valdošais ir slēgtais horizontālais ceplis ar t. s. tīro liesmu. Tas sastāv no velvētas trauku apdedzināmās telpas ar dūmeni vienā galā; otrā galā pretī dūmenim novietota kurtuvju telpa ar divām vai vairākām kurtuvēm. Starp kurtuvju un trauku telpu mūrēta ķieģeļu sieniņa ar spraugām, caur kurām liesmas horizontālā virzienā ieplūst traukos. No kurtuves telpas pa trauku telpas apakšu iet kanāli, kuru virspuse noklāta ķieģeļiem, atstājot spraugas. Liesmas pa kanāliem caur spraugām ieplūst traukos arī no apakšas vertikālā virzienā. Tieši no kurtuves caur restēm un kanālu spraugām liesmas ieplūst starp traukiem un cepļa pretējā galā ieplūst dūmenī.

20. gs. 30. gados Vidzemes un Kurzemes lauku podniecībās sāk parādīties iepriekš minētā cepļa tālākā attīstības pakāpe — ceplis ar t. s. atpakaļejošo liesmu. Trauku un kurtuvju telpu novietojums paliek tāds pats, vienīgi dūmenis novietots virs kurtuvju telpas. Siena starp kurtuvju un trauku telpu mūrēta blīva. No kurtuvju telpas pa cepļa apakšu iet liesmu kanāli bez spraugām virspusē. Liesmas pa tiem aizplūst līdz cepļa pretējam galam, pa visā cepļa platumā atstātu spraugu paceļas uz augšu un, vijoties starp traukiem, nāk atpakaļ uz kurtuvju pusi, kur ieiet dūmenī. Šāda cepļu konstrukcija uzlaboja trauku izdedzināšanas kvalitāti — trauki izdega vienmērīgāk, un tiem nepiekļuva pelni un ogles.[83]

Arī vairākās kolhozu un padomju saimniecību podniecībās, piemēram, kolhoza «Darba cilts» podniecībā Lejasciemā, atrodami cepļi, kuros traukus apdedzina ar tiešo liesmu. Tomēr, remontējot podniecības, vecie cepļi tiek pārmūrēti un uzlaboti.[84] Dažu rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcās, galvenokārt tajās, kur vairāk darina dekoratīvo keramiku, sāk ieviesties mufeļu krāsnis.[85]

Vidzemes podnieki cepļus mūrēja no dedzinātiem ķieģeļiem. Turpretī Latgalē un Kurzemē, kur sastopami vaļējie cepļi, tos lielākoties mūrēja no pašdarinātiem nededzinātiem ķieģeļiem. Daudzi Vidzemes podnieki, kas dedzināja traukus, bez tam gāja apkārt, mūrēdami krāsnis; viņi arī paši mūrēja savus cepļus. Turpretī podniekiem, kas ražoja tikai traukus, arī cepļus pēc īpašnieka norādījumiem mūrēja mūrnieki.

Ietilpības ziņā Vidzemes podnieku senākie cepļi lielākoties bija nelieli, paredzēti ap 400—500, dažreiz pat mazāk darinājumu dedzināšanai. Līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību un produkcijas apjoma augšanu podnieki cepļus paplašināja. To ietilpība pieauga līdz 2000—3000 darinājumiem un pat vairāk. Turpretī sīkajiem podniekiem saglabājās nelieli vai vidēji lieli cepļi (8. att.). Dažkārt trūcīgie podnieki, kam bija samērā liels ceplis, ierīkoja otru, mazu ceplīti. Tas bija domāts trauku apdedzināšanai gadījumos, kad ienākumi no lielā cepļa produkcijas bija izsīkuši, bet produkcija nākošajam ceplim vēl nebija sagatavota.[86]

Svarīgāko izejvielu — mālus Vidzemes podnieki ieguva pašu saimniecības zemē, pirka par naudu, dažkārt maksājot arī ar atstrādāšanu vai traukiem. Mālus parasti sagādāja vasarā vai rudenī un novietoja darbnīcas stūrī īpaši ierīkotā mālu bedrē[87] vai mālu pagrabā zem darbnīcas.[88]

Vidzemes, kā arī pārējo novadu podniecībās senākais mālu apstrādāšanas veids bija mīdīšana ar kājām darbnīcā uz grīdas vai īpaša koka tiltiņa.[89] Līdzīgi Kurzemes podniekiem Vidzemes podnieki šo paņēmienu kombinēja ar griešanu, šim nolūkam izmantojot īpašu mālu griežamo nazi — līceni.[90] Turpretī Latgales podnieki mālu griežamā naža vietā lieto stiepli, bet senāk — linu diegu.

19. gs. beigās uz kapitālistiskās ražošanas pamatiem organizētās podniecībās, sevišķi pilsētās, sāka lietot ar zirgu vai motoru darbināmas mālu maļamās mašīnas.[91] Primitīvā un neproduktīvā mālu mīdīšana ar kājām pieaugošās konkurences apstākļos kļuva neracionāla. Ja viena vezuma mālu samīdīšanai viens strādnieks patērēja 6 stundas, tad to pašu daudzumu mālu maļamā mašīna sagatavoja pusstundas laikā.[92] Taču podniecībās, kur bija lielāks skaits mācekļu, mālus nereti joprojām sagatavoja, mīdot kājām. Podnieks-uzņēmējs atrada par izdevīgāku izmantot lēto mācekļu darbaspēku nekā ierīkot mašīnu un nodarbināt zirgu.

Lauku podniecībās, piemēram, Cirgaļos, mālu maļamās ierīces sāka ieviesties tikai 20. gs. sākumā un vietām pat 20. gs. 20.—30. gados.[93] Sīkajiem podniekiem to vispār nebija, un viņi turpināja mālus sastrādāt, mīdot kājām.[94]

Mālu maļamās mašīnas podniecībās ieviesās no ķieģeļnīcām un bija to miniatūrs atdarinājums (11. att.): ķieģeļnīcu mašīnas vienmēr darbināja ar diviem zirgiem, bet podnieki savas — tikai ar vienu.

Kolhozu, padomju saimniecību vai rūpkombinātu podniecībās mālu sagatavošana pilnīgi mehanizēta. Mazākās podniecībās vēl saglabājušās ar zirgu dar-

---

[83] Vecākie podnieki zina stāstīt, ka pilsētu podniecības cepļi ar atpakaļejošo liesmu bijuši jau 20. gs. sākumā, piemēram, podniekam Trucam Valkā, vēlāk Krēsliņam Alūksnē. Taču daudzās pilsētu podniecībās bija arī cepļi ar tiešo liesmu.

[84] Tā 1950. gadu beigās paplašināts un par cepli ar atpakaļejošo liesmu pārmūrēts ceplis Cēsu raj. J. Fabriciusa padomju saimniecībā (E 18, 3709). Šai sakarā jāpiezīmē, ka nepareizs ir J. Pujāta apgalvojums, ka Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē tautas keramiķi jau dažas paaudzes traukus apdedzina mufeļu krāsnīs (sk. Latviešu padomju lietišķā māksla, 22. lpp.).

[85] Cēsu rajona rūpkombināta keramikas darbnīcā dekoratīvās keramikas apdedzināšanai uzmūrēts neliels mufeļu ceplītis. Turpretī pārējos darinājumus apdedzina divos parasti Vidzemē sastopamajos podnieku cepļos.

[86] Tuvāk par to sk. Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā, 154. lpp.

[87] Zeibots Cirgaļos (E 18, 3746).

[88] Zvirgzds Karvā (E 18, 3747), Zilgalvji Nītaurē (3748), Celmiņš Vijciemā (E 13, 2590) u. c.

[89] Piemēram, podniekam Sīmanim Valkas pag. (E 13, 2590), Zeibotam Cirgaļos (E 18, 3746), arī Bāliņam Piebalgā.

[90] Celmiņš Vijciemā (E 13, 2590), Knape Lenčos (E 18, 3742), Zeibots Cirgaļos (3746) u. c.

[91] Podniekam Blostam un Valdmanim Valkā (E 13, 2591).

[92] E 13, 2591.

[93] E 18, 3746.

[94] Mazkalniņš Lejasciemā, Gailis un Sīmanis Valkas «Bekās» u. c.

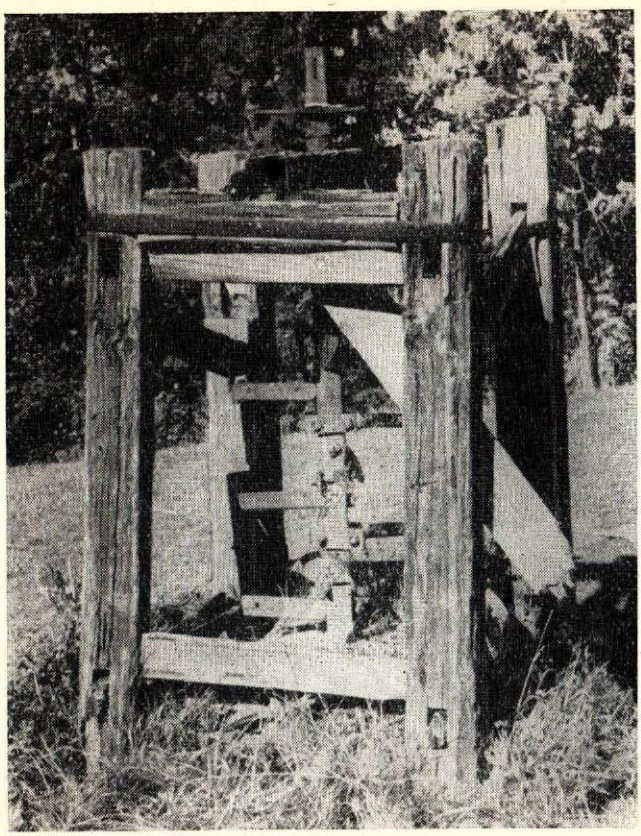

11. att. Mālu maļamā ierīce podnieka Zvirgzda podniecībā Alsviķī.

bināmās mālu maļamās mašīnas, piemēram, Lejasciemā kolhoza «Darba cilts» podniecībā. Turpretī vairumā podniecību mālus sastrādā ar motora palīdzību. Pat tādā mazā podniecībā, kāda ir Madonas raj. kolhozā «1. Maijs», mālu maļamo ierīci darbina ar motoru (12. att.). Kolhoza «1. Maijs» podniecībā tās vadītāja Auniņa iniciatīvas rezultātā gandrīz visi darbi mehanizēti. Piemēram, vadītājs ierīkojis īpašu ar motoru darbināmu spiedi. Tā sastāv no smalka sieta un virzuļa. Izlaižot mālus caur sietu, no tiem tiek atdalītas sīkās saknītes, akmentiņi un citi piejaukumi. Senāk šo darbu, t. s. mālu knillēšanu, podnieks veica ar rokām, proti, mālu piku lika uz sola un ar delnu spieda uz priekšu, reizē izlasot arī visus piejaukumus.

Podnieku ripas jeb podnieku virpas (arī «šeibe» jeb podnieka «dreijas») visā Vidzemē atrodamas tikai ar dzelzs asīm. Virpas augšējo ripu, ko nereti sauc par «galvu», «dreijājamo ripu», parasti darināja no bērza, kļavas vai ozola, t. i., no koka, kam smalkāka šķiedra. Apakšējo, t. s. spara ripu gatavoja no priedes vai egles dēļiem. Lai ripa būtu smagāka un griežoties iegūtu lielāku inerci, dēļi likti divām kārtām (13. att.). Vecākajām ripām tie satapoti ar koka tapām, jaunākajām — sanagloti. Augšējās ripas diametrs 29—30 cm, biezums — ap 5 cm, apakšējās ripas diametrs — 80—95 cm, biezums — 7—8 cm. Sastopami arī izņēmumi. Podnieka ripas koka daļas parasti gatavoja paši podnieki, retāk — amatnieki. Dzelzs asis, kuru pie grīdas piestiprinātie gali bija tērauda, kala kalēji.

Vidzemes podnieku senākajām ripām asis griezumā ir kvadrātveida, jaunākajām — cilindriskas. Ass apakšgals, lai ripa grieztos vieglāk, vecākajām ripām nostiprināts uz krama gabaliņa. Pilsētas podniecībās 19. gs. beigās, bet lauku podniecībās 20. gs. krama vietā sāka lietot tērauda gabaliņu, t. s. panniņu, uz kura uzlēja eļļu. 20. gs. 30. gados pilsētu, retāk lauku podniecībās ripas gaitas vieglināšanai sāka lietot lodītes. Tāpat kā senāk saglabājās tērauda «panniņa», kurā uz kustīgi iestiprinātas lodītes novietoja ass apakšējo galu. Tas šajā gadījumā vairs nebija smails, bet ar izurbtu ieapaļu bedrīti. Dažreiz lodītes novietoja arī apkārt asij vietā, kur ass ar šķērskoku nostiprināta pie darba galda. Vecākajās ripās lodīšu vietā ap asi aptīts cūkas ādas gabaliņš.

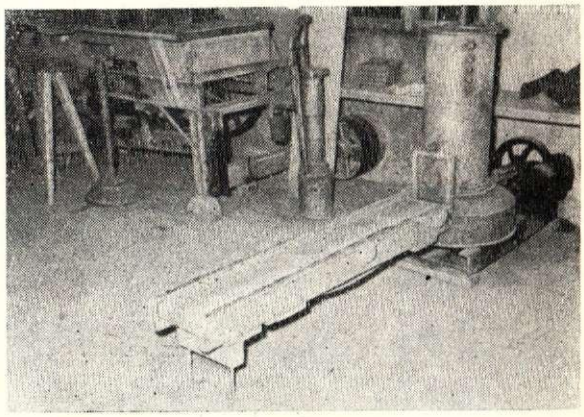

12. att. Ar motoru darbināma mālu maļamā ierīce Madonas raj. kolhoza «1. Maijs» podniecībā.

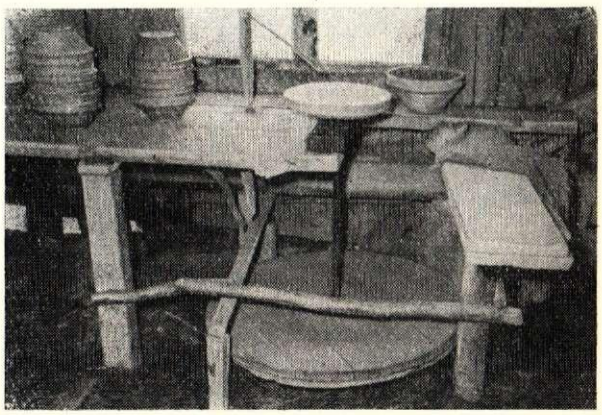

13. att. Podnieka ripa podnieka Baliņa darbnīcā Piebalgā.

Vairums Vidzemes podnieku ripu nav pārvietojamas, tās novietotas darbnīcas loga tuvumā. Ripa ar t. s. rociņu nostiprināta pie ēkas sienas vai galdiņa, kas novietots ripas vienā pusē. Ripas otrajā pusē atrodas sols podniekam sēdēšanai (13. att.). Vienīgi Valkas raj. izdevies atrast pārvietojamas ripas[95]

[95] Ūdrasam Valkā (E 13, 2609) un Celmiņam Vijciemā (E 13, 4288). Tās sākuši darināt 20. gs. 30. gados. Nekur citur Latvijā šādas ripas nav atrastas.

14. att. Pārvietojamā ripa podnieka Celmiņa darbnīcā (tagad padomju saimniecības «Trikāta» podniecībā).

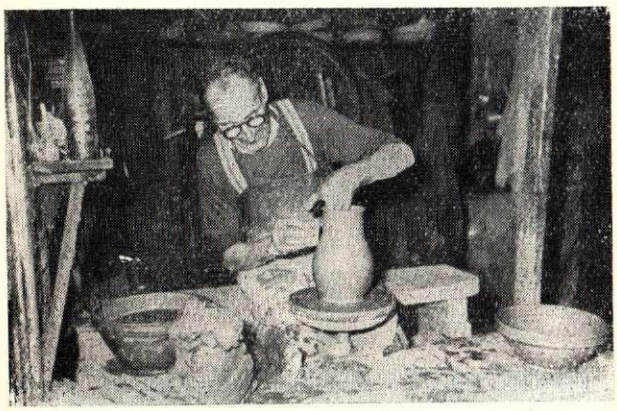

15. att. Padomju saimniecības «Trikāta» podnieks Celmiņš virpo vāzi.

(14. un 15. att.), kur konstruktīvi savienoti virpa, darba galds un sols.

Mūsdienu Vidzemes podniecībās podnieku ripu konstrukcija nav mainījusies. Taču arvien vairāk, it īpaši rūpkombinātu keramikas darbnīcās, ieviešas ar motoru vai elektrību darbināmas virpas. Kolhozu un padomju saimniecību podniecībās tās sastopamas mazāk, jo, kā jau minēts, trauku darināšanai te ierādīta samērā niecīga vieta. Taču Madonas raj. kolhoza «1. Maijs» podnieks Auniņš ierīkojis ar motoru darbināmu ripu. Lai virsējā ripa tik ātri nesadiltu, tā pagatavota no alumīnija. Arī pats trauka virpošanas process daļēji mehanizēts. Piemēram, mālu maļamai mašīnai, mālus maļot, aizliek priekšā vienu no 6 šabloniem (16. att.); tas ir pietiekami, lai varētu izveidot vairāk nekā 50 dažāda lieluma darinājumus. Podnieks izstrādājis mērus un tabulas, kur aprēķināts, cik liels mālu gabals attiecīgam traukam un zināmam trauku skaitam nepieciešams.

No mašīnas iznākušo māla gabalu sagriež tik lielās daļās, kādas attiecīgajam traukam vajadzīgas. Bez tam ripai piekonstruēti dažādi šabloni (17. att.), ar kuru palīdzību māla piku saspiež vajadzīgajā formā, centrē uz ripas un izveido trauka dibenu. Tikai pēc tam meistars sāk veidot trauku ar rokām. Ar šādiem virpošanas palīgrīkiem iespējams ietaupīt laiku un darināt pilnīgi vienāda lieluma traukus. Taču mākslinieciskō formu izveides ziņā šabloni rada ierobežojumus. Podnieks Auniņš ir krietns amatnieks ar labām racionalizatora dotībām,

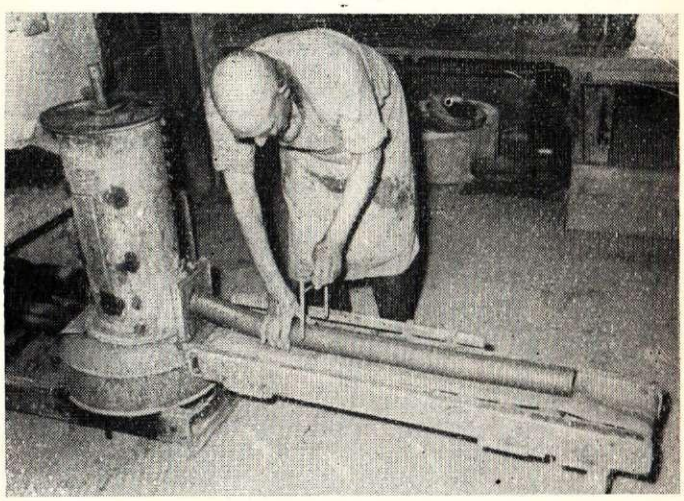

16. att. Madonas raj. kolhoza «1. Maijs» podnieks Auniņš caur šablonu izspiesto mālu veltnīti sagriež vajadzīgā garumā.

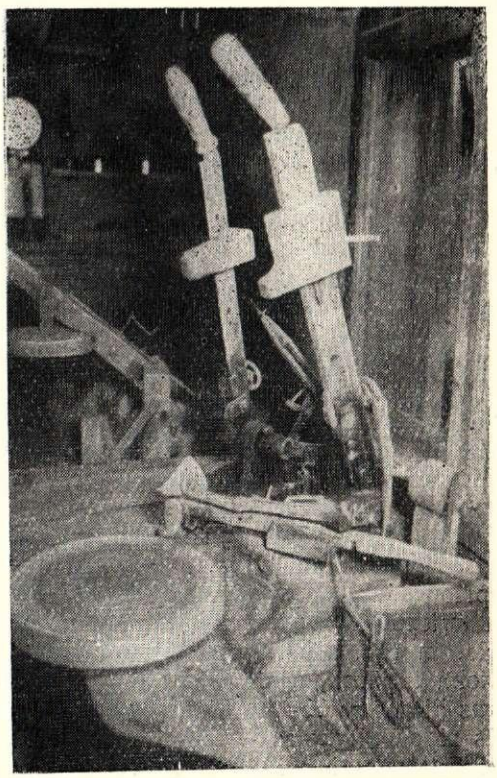

17. att. Madonas raj. kolhoza «1. Maijs» podnieka Auniņa ripa ar piekonstruētiem trauku veidošanas šabloniem.

bet ar mākslinieciskās formas meklējumiem nodarbojas maz.

Vidzemes podnieku, galvenokārt Vidzemes lauku podnieku darinājumi iezīmējas ar formu vienkāršību un stingrām proporcijām, ar to krasi atšķiroties no Latgales keramikas formu daudzveidības un Kurzemes podnieku darinājumu smagnējā dekoratīvisma. Vidzemes keramikai raksturīga formu skaidrība, uzbūves loģiskums un veidojuma atbilstība savam uz-

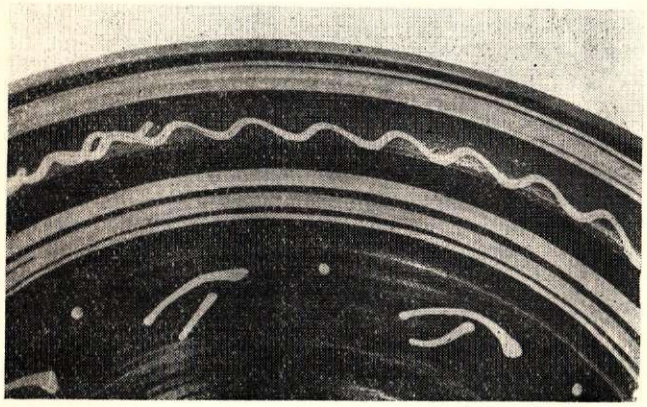

18. att. Bļodas rotājums ar baltmālu.

devumam. Arī rotājums visai atturīgs un vienkāršs; visbiežāk nelielas svītru joslas, kas kombinētas ar līkločiem, punktiem, kas radušies pašā virpošanas tehnikā. Tas ir gan ikdienā lietojamo trauku, gan dekoratīvo darinājumu galvenais rotājums (18. att.). Tikai 20. gs. 20.—30. gados, kad Latgales, daļēji arī Kurzemes un Zemgales podnieki sāk pievērsties dekoratīvajai keramikai, arī Vidzemes podnieku darinājumos ieviešas plašāks, kompozicionālās vienības izkārtots rotājums (19. att.), kas nereti noskatīts no paraugiem žurnālos vai darināts pēc kāda mākslinieka meta.

Izņēmums ir vienīgi Smiltenes podnieks Dranda, kas jau pašā 20. gs. sākumā savus darinājumus izrakstīja ar bagātu, daudzveidīgu rotājumu. Vidzemes podnieku darinājumu rotājumā pārsvarā ģeometriskais ornaments. Dažkārt sastopami arī stādu un dzīvnieku motīvi, visbiežāk gan sliktas gaumes darinājumos, kas izpaužas visai naturālās formās (20. att.).

Vidzemes lauku podnieki 19. gs. otrajā pusē un vēl 20. gs. savus darinājumus visbiežāk izraksta ar baltmālu (angobu). Ja Latgalē, Kurzemē un Zemgalē tas bija galvenokārt ikdienā lietojamo trauku rotājums, tad Vidzemē angobu plaši izmanto arī dekoratīvu darinājumu — vāzīšu, dekoratīvu šķīvju u. c. izrakstīšanai (21. att.). Lai gan pirmā vieta, tāpat kā pārējo novadu keramikā, ierādīta baltajai angobai, tomēr vairāki podnieki strādāja arī ar krāsainām angobām un sasniedza teicamus rezultātus[96] (22. att.). Baltmāla rakstu Vidzemes podnieki uzvilka ar «radziņu»[97] (23. att.), kas pagatavots no govs raga un putnu spalvas. Dažkārt lietoja no māla veidotu trauciņu[98] (24. att.). Ja Latgalē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā lietoja tikai radziņu, bet Kurzemē tikai māla trauciņus, tad Vidzemē vienlaicīgi sastopami kā vieni, tā otri, pie kam radziņus vairāk atrodam Vidzemes ziemeļu un ziemeļaustrumu daļas

19. att. Podnieka Grūbes darbnīcā Ērģemē 1936. g. darināta vāze.

20. att. Podnieka Ūdrasa darbnīcā Valkā 20.—30. gados darinātā vāze.

21. att. Vāzīte; domājams, darinājis Cirgaļu podnieks Ozols vai Zeibots.

podniecībās, bet māla trauciņus — tās vidienā un rietumu daļā. Tomēr stingra robeža nav novelkama. Podnieki radziņu vai māla trauciņu bieži nosauca

---

[96] Dranda Smiltenē, Ieviņš Cēsīs, Bāliņš Piebalgā.

[97] Ozols Svētciemā (E 12, 4343), Paegle Staicelē, Zaķis Augstrozē (4342), Elstiņš Apē, Vaļģis Valkā (E 13, 2629), Celmiņš Vijciemā (2623), Baltiņš un Ābels Lejasciemā u. c.

[98] Auniņš Ērgļos, Bāliņš Piebalgā, Elstiņš Apē, Ūdrass Valkā (E 13, 2624), Celmiņš Vijciemā (2623), Knape Lenčos (E 18, 3768), Zvirgzds Karvā, (3771), Paulsons Trapenē (3577), Pūdriķis Mētrienā (E 17, 5005) u. c.

22. att. Tasīte ar apakštasīti, darinājis podnieks Ieviņš Liepas «Baižās» 20. gs. 20. gadu beigās.

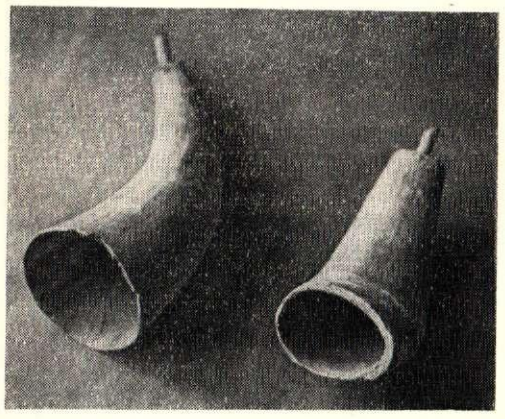

23. att. Baltmāla «radziņi» Valmieras raj. rūpkombināta podniecībā Staicelē (podnieka Paegles īpašums).

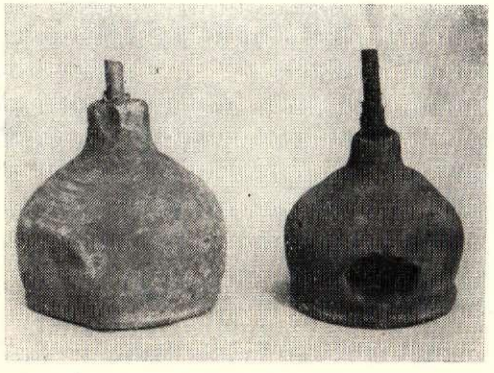

24. att. Baltmāla trauciņi bij. podnieka Bāliņa darbnīcā Piebalgā.

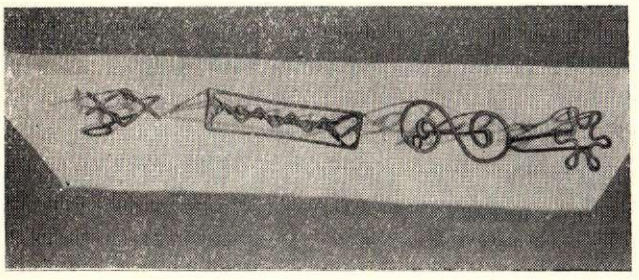

25. att. No stieples veidoti šabloniņi raksta uzspiešanai; podnieka Liņķa īpašums Ventspilī.

par «riņģelējamo»,[99] «raibojamo»,[100] bet pašu darbību par «riņģelēšanu», «raibošanu» jeb «raibināšanu».

Radziņa zināmā mērā ierobežoto tehnisko iespēju dēļ (rotājumu iezīmēšana iespējama galvenokārt tikai horizontālā plaknē) podnieki lietoja arī no sariem gatavotas otiņas. Taču otiņas Vidzemes keramikā nav ieņēmušas tik nozīmīgu vietu kā Latgalē, kur 20. gs. tās gandrīz pilnīgi izspieda radziņus. Vidzemes keramikā radziņam vienmēr bijusi nozīmīgāka vieta nekā otiņai. Līdzās radziņiem un otiņām daži podnieki izrakstīšanai ar baltmālu lietoja arī citus paņēmienus.[101]

20. gs. izplatoties keramikas fabriku, piemēram, «Latvijas māls», ražojumiem, podnieki, sevišķi pilsētās, sāka pārņemt šo darinājumu formas un rotājumus. Rotājumu izveidošanai parādījās no stieples veidoti šabloniņi ar atsevišķiem rotājuma elementiem (25. att.). Tos iemērca baltmālā un uzspieda traukam. Mazāk šis paņēmiens ieviesās lauku podniecībā.[102]

Ieskrāpētais jeb iegravētais raksts, kas Latgales un Kurzemes keramikā izvirzās vienā no pirmajām vietām, Vidzemē sastopams samērā maz. Sevišķi vecākajos darinājumos to pārstāv gandrīz tikai ar veidojamo kociņu, t. s. šīniņu izveidotas svītras un līkloči, ko ievilka trauka virpošanas gaitā. Tikai 20. gs. pilsētu un vienā otrā lielākā lauku podniecībā darinājumus sāk izrotāt plašākā brīvas rokas gravējumā. Rakstu gravēja ar koka irbulīti, naglu vai citu smailu priekšmetu (28. att.).

Pie ieskrāpētā raksta pieskaitāms arī vecāko trauku — galvenokārt bļodu iekšpuses rotājums, t. s. emmerētais raksts. 19. gs. tas visai bieži sastopams kā Vidzemes, tā arī Kurzemes trauku, it īpaši bļodu iekšpuses rotājumos. Emmerēšana notika šādā veidā: podnieks no stieples izlieca kāsi. To turēja virs tikko izvirpotas bļodas tā, ka saliektais gals viegli pieskārās mīkstajam traukam. Ripu griežot, stieple atsperīgi lēkāja un ar saliekto galu gludajā virsmā iesita sīkas bedrītes (26. att.).

Gandrīz vēl retāk nekā iegravētais raksts Vidzemes keramikā sastopami plastiskie veidojumi: līkloči, viļņotas trauku malas (27. att.) u. c. Tāpat kā Latgales, arī Vidzemes lauku podniecības tie biežāk sastopami senākajos darinājumos. Turpretī pilsētu podnieku plastiskajos rotājumos ielaužas īsti naturālas formas: ziedu pušķi, augļu ķekari, ozolu lapas, dažkārt dzīvnieku atveidi. To mākslinieciskais izpildījums bieži vien zemā līmenī. Plastiskos veidojumus

---

[99] Knape Lenčos (E 18, 3768), Celmiņš Vijciemā (E 13, 2623) u. c. Par riņģelēšanu runā arī A. Julla (skat. minēto darbu).

[100] Visi Cirgaļu podnieki (E 18, 3772), Zvirgzds Karvā (3771), Paulsons Trapenē (3577), Ūdrass un Vaļģis Valkā (E 13, 2624 un 2629) u. c.

[101] Cirgaļu podnieki Zeibots un Ozols izgrieza no kartupeļa šabloniņus, iemērca baltmālā un uzspieda traukam. T. s. kaķpēdiņas spieduši Iršu podnieki, tikai šabloniņa vietā izmantojot trīs pirkstus, ko iemērcēja baltmālā.

[102] Konstatēts tikai podnieka Knapes darbnīcā Lenčos (E 18, 3768).

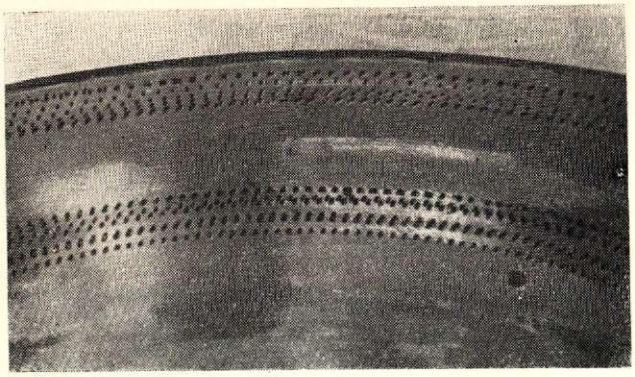

26. att. Bļoda ar «emmerēto» rakstu.

27. att. Puķu pods Saikavas «Kūdrājos». Domājams, darinājis podnieks Mercs 19. gs. beigās.

podnieki darināja galvenokārt ar rokām un ar neliela kociņa palīdzību.

Bez minētajiem rotājumu veidiem, kas sastopami visu novadu keramikā, Vidzemes lauku podniecībās pazīstami vēl daži rotāšanas paņēmieni, kas citos novados nav sastapti, piemēram, augu lapu uzlīmēšana traukam, ko pēc tam aplej ar baltmālu,[103] vai tikko ar baltmālu aplieta trauka rotāšana ar krāsā iemērktu otiņu, pie kam krāsa atšķaidīta ar ziepju vai etiķa šķīdumu.[104]

Mūsdienu Vidzemes keramikā, galvenokārt rūpkombinātu darbnīcās, vērojama piesliešanās vispārējam virzienam rotājumā. Ja pirmajos gados pēc rūpkombinātu keramikas darbnīcu izveidošanas keramikas rotājumā izmantoja tautas podniecībā ierastos ornamenta motīvus un rotāšanas paņēmienus, tad pēdējos gados vērojama pievēršanās modernajam stilam, kur par galveno veidojumā izvirzīta forma, rotājumam piešķirot visai mazu nozīmi. Turpretī kolhozu un padomju saimniecību podniecībās keramikas rotājumā joprojām saglabājas senā ornamentika un rotāšanas paņēmieni.

19. gs. Vidzemē, tāpat kā pārējos Latvijas novados, podnieki veido gandrīz tikai tādus darinājumus, kas nepieciešami saimniecībā.

Ikdienā lietojamo trauku darināšana Vidzemes podniecībās joprojām galveno vietu ieņēma arī 20. gs. pirmajā pusē. Lielākajās podniecībās līdzās traukiem sāka gatavot arī krāsns podiņus, kas nereti kļuva par galveno ražošanas nozari.[105] Tikai pilsētu podniecības vairāk sāka ražot dekoratīvus darinājumus un tautas keramikā nepazīstamus trauku veidus, kā servīzes u. c. (28. att.).

Kā jau minēts, Vidzemes podnieki darināja galvenokārt saimniecībā nepieciešamos traukus: podus, bļodas, krūzes, rotaļlietas, vāzes. Neatņemama sastāvdaļa jebkura podnieka darinājumu klāstā bija ievārījuma podi (29. att.). To forma vienkārša, cilindrveida, augšdaļā podi dažkārt nedaudz paplašināti. Ievārījuma poda galvenā pazīme — nelielā, atliektā augšmala, kas paredzēta poda apsiešanai. Ievārījuma podi parasti abpusēji vāpēti, lielākoties bez jebkāda rotājuma, retumis vienīgi poda augšdaļā virpošanas procesā ar veidojamo kociņu ievilkta kāda svītra vai līklocis.

Viens no lielākajiem (nereti pat 10—20 litru tilpumā) Vidzemes podnieku darinājumiem bija divoši jeb «bonči» vai arī «bunči» (31. att.). «Bonča» jeb «bunča» nosaukums sastopams galvenokārt Ziemeļ- un Ziemeļrietumvidzemē. Divoši formās izteiksmīgāki, taču rotājums tiem tikpat nabadzīgs kā ievārījuma podiem. Divoši vāpēti gan abpusēji, gan arī tikai iekšpusē.

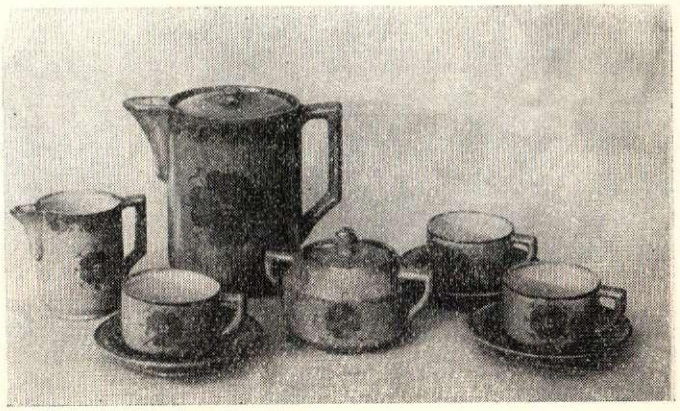

28. att. 20. gs. 30. gados podnieka Ūdrasa darbnīcā Valkā darināta kafijas servīze.

Līdzīgas divošiem darināja krējuma ķērnes (30. att.), vienīgi ķērnēm atbilstoši to uzdevumam poda sānos apakšdaļā bija izveidots caurums ar aiz-

[103] Ozoliņš Lejasciemā, Sīmanis Valkas pag. (E 13, 2630); arī Bāliņš Piebalgā zināja stāstīt par šo paņēmienu.

[104] Ozoliņš Lejasciemā, Krūmiņš Alsviķos (E 18, 3771).

[105] Baltiņam un Ābelam Lejasciemā, Grūbem Ērģemē, Pinnim Kārķos u. c.

bāžamu tapu. Rotājumā un vāpējumā krējuma ķērnes neatšķirās no divošiem.

Puķu podi Vidzemes keramikā sastopami jau 19. gs. vidū. Vidzemes un Kurzemes podnieku puķu podiem nav tā formu plastiskuma, kādu nereti vērojam Latgales puķu podos. Tie veidoti gandrīz tikai taisnās līnijās ar sašaurinātu apakšdaļu. Tā kā puķu podiem nereti ir arī tīri dekoratīva nozīme, dekoratīvajam momentam te ierādīta daudz izcilāka vieta nekā citos podveida traukos. Puķu podu rotājumā nereti sastopami arī baltmāla zīmējumi (32. att.), nelieli plastiski veidojumi — līkloči, viļņotas augšmalas u. c. Dekoratīva nozīme puķu podos ir vāpējumam (parasti zaļā krāsā), kaut gan tas pasliktina puķu podu kvalitāti — padara tos gaisa necaurlaidīgus. Tāpēc puķu podus podnieki parasti nevāpēja.

Radniecīgi Latgalē sastopamajiem traukiem ir Vidzemes podnieku darinātie pārosīši un «toļu podiņi» (33. att.). Atšķirībā no bagātīgi rotātajiem Latgales pārosīšiem Vidzemē tie nebija rotāti. Pārosīšus vāpēja abpusēji.

«Toļu podiņi» saglabājuši ļoti vecu trauku formu. Latgalē šādas formas podos vēl šodien krāsnī gatavo ēdienu. Vidzemē «toļu podiņi», kas arī varbūt senatnē izmantoti ēdiena gatavošanai, mūsdienās saglabājuši tikai seno formu. Tajos glabā krējumu, ievārījumu un sviestu. «Toļu podiņi» parasti abpusēji vāpēti, bez rotājuma.

19. gs. un vēl 20. gs. sākumā visi Vidzemes podnieki darināja naktspodiņus jeb «bānīšus». Tos parasti vāpēja no iekšpuses, bet ārpusi gar augšdaļu līdz pusei vai arī nevāpēja nemaz.

Liela nozīme darinājumu veidu un dažkārt pat formu izveidē ir patērētājiem. Piemēram, Ziemeļvid-

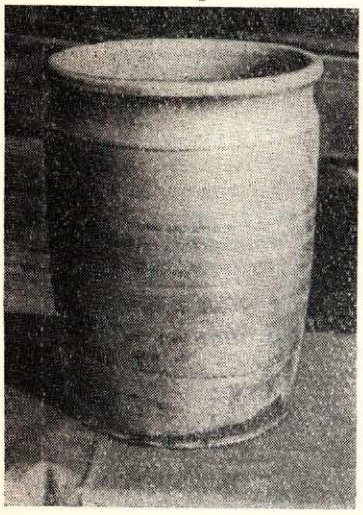

29. att. Ievārījuma pods Valkas raj. Aumeistaru «Ezerniekos»; darinājis podnieks Ozols ap 1952. g.

30. att. Krējuma ķērne Valkas raj. Aumeistaru «Ezerniekos»; darinājis podnieks Prīmanis.

31. att. Divoša pods «boncis»; darinājis podnieks Vaļģis Valkā ap 1917. g.

32. att. Puķu pods Zaubes pag.; darināts ap 1850. gadiem. CVVM.

33. att. «Toļu» podiņš; darinājis podnieks Celmiņš Vijciemā ap 1933. g.

34. att. Krāsnī cepamais pods; darinājis podnieks Vaļģis Valkā 40. gados.

zemes podnieki vairākus trauku veidus darināja pēc uzpircēju — setuku pieprasījuma,[106] kas uzpirktos traukus izvadāja pa Igauniju. Tādi bija podi ēdiena cepšanai krāsnī (34. att.). Podu veidoja ar rokturi, kurā iebāza koka kātu poda ielikšanai krāsnī un izņemšanai no tās. Cepamos podus vāpēja abpusēji tumši brūnā vai melnā krāsā, bet nekad nerotāja. Pēc Antslas muižas pieprasījuma Valkas apkārtnes podnieki 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā darināja

35. att. Bļoda; darinājis podnieks Ozols Cirgaļos 20. gados.

36. att. Bļoda Valkas raj. Lugažu «Brīdegā»; darinātājs nezināms.

īpašus piena podus, t. s. antslas podus.[107] Par podu formu un apdari grūti spriest, jo līdz šim nav izdevies atrast nevienu šā poda eksemplāru. Pēc buržuāziskās Igaunijas un Latvijas nodibināšanas, kad robeža tika slēgta, šo trauku veidu darināšana samazinājās.

Formā nabadzīgākas, bet dažkārt rotājumā bagātākas nekā podi bija Vidzemes podnieku darinātās bļodas. 19. un 20. gs. nebija podnieka, kas neveidotu bļodas dažādā lielumā. Vidzemē sastopamas divu veidu bļodas — ar taisnām sānu sieniņām (35. att.) un ar nedaudz izliektām, ieapaļām sānu sieniņām (36. att.). Par vecākajām uzskatāmas bļodas ar taisnajām sieniņām.[108] Vidzemes ziemeļu daļā bļodas ar taisnām malām un 2—3 cm platu taisnu, atliektu augšmaliņu nosauca par «latviešu» bļodām, pretstatā t. s. krievu bļodām,[109] kas formā bija līdzīgas latviešu bļodām, tikai to augšmala nebija vis atliekta, bet mazliet izvērsta un uzliekta uz augšu. Arī «krievu bļodas» Vidzemes podnieki darināja pēc setuku pieprasījuma, kas tās izvadāja pa Igauniju un Pleskavas apkārtni. No tā cēlies šo bļodu īpatnējais nosaukums.

37. att. Krūze; darinājis podnieks Ozols Cirgaļos.

38. att. Ūdens krūze; Jaunpiebalga. CVVM.

Vidzemes podnieku darinātās krūzes, salīdzinot ar citu novadu krūzēm, ir visai vienkāršas, bet labi izteiktām proporcijām (37. att.). Dominējošais tips ir vēderainās krūzes; tām līdzās sastopamas arī tais-

[106] Ziņas snieguši Ūdrass un Vaļģis Valkā (E 13, 2603, 2611), Zvirgzds Karvā (E 18, 3783), arī Elstiņš Apē u. c.

[107] E 13, 2612.

[108] Līdzīgas ziņas iegūtas arī par Latgales un Kurzemes vecākajām bļodām.

[109] E 13, 2613, 2621; E 18, 3783; līdzīgi bļodas iedalīja arī Latgalē.

nās, uz apakšu nedaudz paplašinātās formas krūzes. Starp vēderainajām krūzēm visai īpatnējas ir t. s. ūdens krūzes (38. att.), kuras darināja jau 19. gs. Tās no pārējām atšķiras ar lielākiem izmēriem. Ūdens krūzes ārpusē parasti nebija vāpētas, vienīgi to augšmalā bija neliela vāpes josliņa. Pārējās krūzes vāpēja abpusēji. Vidzemes podnieki darināja vēl mazās krūzītes (39. att.), degvīna kausiņus, alus

39. att. Krūzītes; darinājis Madonas raj. kolhoza «1. Maijs» podnieks Auniņš ap 1955. g.

40. att. Tējkanna; darinājis podnieks Pūdriķis Mētrienā 19. gs. beigās vai 20. gs. sākumā.

41. att. Krūzes; darinājis podnieks Paegle Staicelē 1957. vai 1958. g.

krūzes un 19. gs. arī krūkas, kas Latgales keramikā bieži sastopamas vēl 20. gs. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pilsētu podniecību darinājumos sāk ieviesties fajansa un porcelāna trauku formas. Dažkārt tās ietekmē arī lauku podnieku izstrādājumus (40. att.).

Atšķirībā no pārējo Latvijas novadu krūzēm, kur tās ir viens no dekoratīvākajiem darinājumiem, Vidzemes krūzes ir tikpat vienkāršas kā pārējā Vidzemes keramika. Krūzes izrakstītas vai nu ar baltmālu, vai ar virpojot ievilktām svītrām un līkločiem. Raksts novietots ap krūzes kaklu vai uz pleciem (41. att.).

Vidzemes keramikā visai izplatītas bērnu rotaļlietas: pīlītes (42. att.), lakstīgalas, sunīši, auniņi, zirdziņi ar jātniekiem u. c. Rotaļlietas darināja rokām vai spieda formās. Vidzemes podnieku darinātās rotaļlietas nav tik daudzveidīgas kā Latgales keramiķu veidotās. Bērniem pazīstamo pasauli tās attēlo daudz reālāk.

Vidzemes podnieki darināja arī ziedu vāzes, taču daudz mazākā mērā nekā Latgales podnieki. Vāzes bija domātas galvenokārt nešanai uz kapiem, tāpēc tās maz saglabājušās. Taču 1960. g. Valkas raj. Aumeistaru ciema kapos vēl izdevās atrast visai bagātu vāžu klāstu, no kurām lielāko daļu bija darinājuši Cirgaļu podnieki. Visbiežāk sastaptā forma — vāze ar vēderiņu, uz kājiņas, ar sašaurinātu, augšdaļā izvērstu kaklu (43. att.). Šī forma bieži sastopama

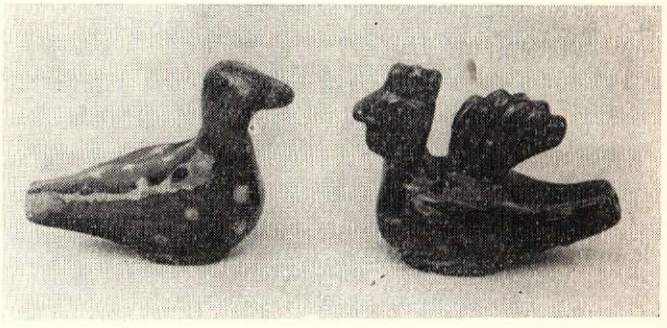

42. att. Rotaļlietas — pīlītes; darinātas podnieka Ūdrasa darbnīcā Valkā 20. gs. sākumā.

43. att. Vāzīte Valkas raj. Aumeistaru ciema kapsētā; domājams, darinājis podnieks Ozols vai Zeibots.

Latgales keramikā un arī citu Vidzemes podniecības centru darinājumos. Sastopamas gan arī cita veida vāzītes. Vāzes izrotātas galvenokārt ar baltmāla zīmējumiem. Raksts ļoti vienkāršs — kaķpēdiņas, skujas, svītras u. c. Liela daļa vāzīšu ir bez jebkāda rotājuma. Arī vāzes, tāpat kā pārējos darinājumus, Vidzemes podnieki vāpēja ar bezkrāsaino vāpi.

Bez tam Vidzemes podnieki ražoja arī tādus traukus, kas neiekļaujas aplūkotajās grupās. Te minami, piemēram, 19. gs. — tabakas trauki (44. att.), krājkasītes, ebreju kulta trauki u. c. 20. gs. tiem pievienojas šķīvji (45. att.), sviesta un cukura trauki u. c. Padomju laikā rajonu rūpkombinātu darbnīcas ražo servīzes un lielu daudzumu visdažādāko dekoratīvo darinājumu. Kolhozu un padomju saimniecību podniecības ražo jaunajām saimniecības nozarēm vajadzīgos traukus, kā cāļu un vistu dzirdināmos (46. att.), bišu barojamās silītes u. c. Pēdējos darinājumus nevāpē.

Vidzemes podnieki savus darinājumus pārklāja ar vāpi, gan arī apdedzināja bez tās. Podnieki praktisko vajadzību traukus bieži vāpēja tikai no iekšpuses, bet ārpusi vai nu daļēji, vai nemaz. Dekoratīvie priekšmeti gandrīz vienmēr vāpēti abpusēji. Atšķirībā no pārējo Latvijas novadu podniecībām, Vidzemes podnieki 19. un 20. gs. lietoja tikai slapjo vāpi. Tās galveno sastāvdaļu — svina oksīdu ieguva, svinu dedzinot. Kvarca smiltis samala rokas dzirnavās. Abas sastāvdaļas zināmās attiecībās sajauca un atšķaidīja ar ūdeni. Arī vāpes krāsas podnieki ieguva un sagatavoja paši. Vidzemē 19. un 20. gs. visbiežāk lietoja bezkrāsaino caurspīdīgo vāpi, ko ieguva, sajaucot svinu ar smiltīm. Krāsainās vāpes lietoja samērā maz. No tām visvairāk sastopam zaļo, ko ieguva no vara oksīda, un brūno, ko ieguva no brūnakmeņa. Dzelteno un zilo vāpi, ko bija iecienījuši pilsētu meistari, Vidzemes lauku podnieki nelietoja.

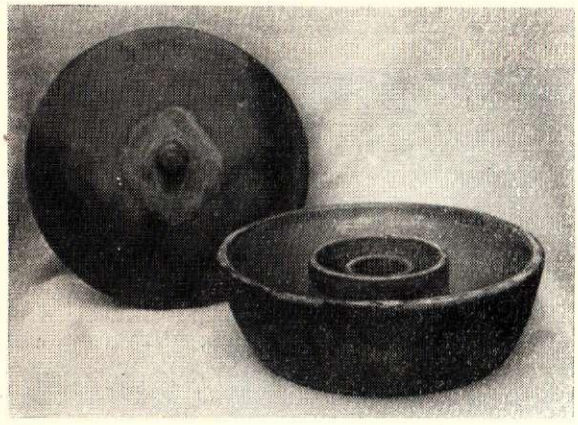

44. att. Tabakas trauks; darinājis podnieks Celmiņš Vijciemā 20. gs. sākumā.

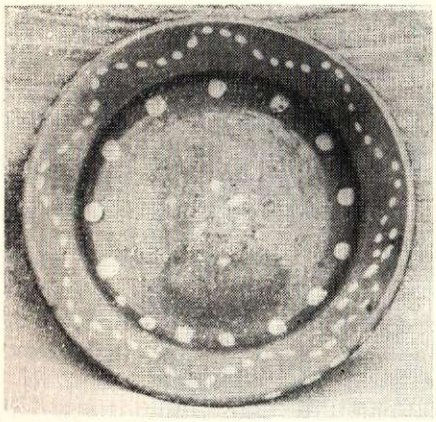

45. att. Šķīvis; darinājis podnieks Vaļģis Valkā ap 1930. g.

46. att. Cāļu dzirdināmais trauks; darinājis padomju saimniecības «Trikāta» podnieks Celmiņš ap 1950. g.

Vidzemes podniecībā, kur 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. strādāja vairāki simti amatnieku un kur ražošanas tehnoloģiskais līmenis augstāks nekā pārējos novados, tomēr bija samērā maz meistaru, kuru ražojumi mākslinieciskā ziņā paceltos virs vispārējā līmeņa. Kā izcilākais Vidzemes podnieks atzīmējams smiltenietis Jēkabs Dranda (1853.—1915.), kura vārds jau 20. gs. sākumā kļuva pazīstams ne vien Latvijā, bet arī starptautiskajās izstādēs. Sadarbodamies ar mākslinieku R. Zariņu, Dranda radīja darbus, kas ieņem vienu no paliekošajām vietām ne tikai Vidzemes, bet arī visas latviešu tautas keramikā. Viņa daudzkrāsainajā angobas tehnikā gatavotajiem šķīvjiem, krūzēm, vāzēm u. c. (47. att.) darinājumiem raksturīgs krāsu smalkums, ornamenta daudzveidība. Dranda pirmais latviešu keramikā ieviesa jaunu raksta veidu — augu ornamentu, kam ierosinājumu devuši uz skapjiem un pūra lādēm sastopamie zīmējumi. Dranda bija pirmais latviešu podnieks, kas ar saviem darinājumiem piedalījās starptautiskajās izstādēs. 1906. g. Milānas starptautiskajā izstādē Dranda par saviem darbiem ieguva sudraba medaļu. Izstādē eksponētie šķīvji tagad glabājas PSRS Tautu etnogrāfijas muzejā Ļeņingradā.

Bez Drandas Smiltenes apkārtnē bijuši vēl vairāki labi podnieki. Diemžēl, viņu darinājumi gājuši zudumā. Viens no tādiem 19. gs. beigās bijis podnieks Rācenis Smiltenes «Sprēnīšos», kuru vairs atceras tikai vecie podnieki. Rācenis darinājis saimniecības traukus. Tie bijuši skaisti, ar labu vāpējumu un krāsaino angobu rotājumu.

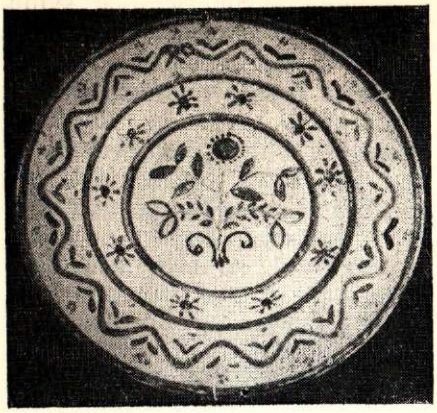

47. att. Šķīvis; darinājis podnieks Dranda 20. gs. sākumā (Latviešu un krievu mākslas muzeja inv.).

Vēlāk, 20. gs. pirmajā pusē, Piebalgā strādāja podnieks Jānis Bāliņš, kurš bez vienkāršiem ikdienā lietojamiem traukiem nedaudz darināja arī dekoratīvus priekšmetus, kā dekoratīvus šķīvjus (48. att.), vāzītes (49. att.). Darinājumu rotājumam metus dažkārt deva mākslinieks Jēkabs Strazdiņš.

20. gs. 30. gados Cēsīs sāka darboties bijušā lauku podnieka Jāņa Ieviņa (dz. 1885. g.) darbnīca. Ieviņš amatu mācījies pie podnieka Blūmentāla Bilskas «Lejasošupos». Darbības pirmajā posmā Ieviņu spēcīgi ietekmēja sava laika Smiltenes podnieki, visspilgtāk keramiķis Dranda. Šī ietekme vērojama kā ornamentikā, tā raksta kompozīcijā un pat rotāšanas veidā (50. att.). Vēlāk Ieviņš vairāk pievēršas modernākām formām (51. att.). Pēc padomju varas nodibināšanās uz Ieviņa darbnīcas bazes izveidojās Cēsu rajona rūpkombināta keramikas darbnīca, kuras vadību uztic vecajam meistaram. Šo uzdevumu Ieviņš veic līdz 1957. gadam, kad aiziet pensijā. Par izciliem panākumiem dekoratīvās keramikas izveidošanā Ieviņam piešķirti daudzi rajona un republikas mēroga atzinības raksti. Pēc Ieviņa aiziešanas pensijā darbnīcu vada viņa dēls Herberts Ieviņš.

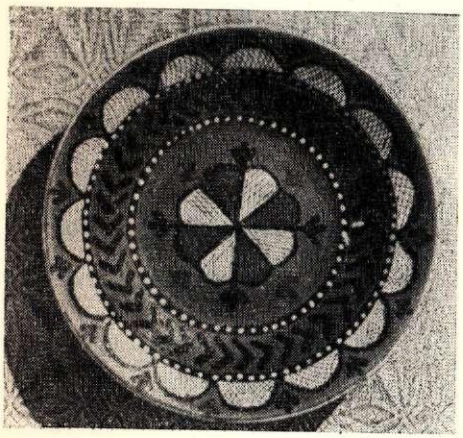

48. att. Šķīvis; darinājis podnieks Bāliņš Piebalgā ap 1937. g. EBM.

Vispārinot apcerējuma materiālu par 19. gs. otrās puses un 20. gs. Vidzemes podniecībām, jāatzīmē, ka uzplaukums te iezīmējas ar 1850.—1860. gadiem. Šai laikā strauji notiek pāreja no naturālās saimniecības

50. att. Šķīvis; darinājis podnieks Ieviņš Liepas «Baižās» 20. gadu beigās.

49. att. Vāzīte; darinājis podnieks Bāliņš Piebalgā ap 1937. g. EBM.

51. att. Vāze; darinājis podnieks Ieviņš Cēsīs 30. gados.

uz preču-naudas saimniecību. Podniecība šai laikā kļūst par svarīgu saimniecības palīgnozari un ienākumu avotu.

Kapitālisma attīstības gaitā podnieki diferencējas, izveidojas lielas podnieku darbnīcas ar uzņēmumu raksturu, daudzas vidējās un sīkās darbnīcas, kā arī liels skaits podnieku — algotu strādnieku.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. podniecības Vidzemē izvietojas pa visu apgabala teritoriju, izņemot Rīgas smilšaino apkārtni, kur bija grūti iegūt podniecībā nepieciešamos mālus. Pilsētās latviešu podnieku bija maz, jo amatniekam te bija vajadzīgs meistara diploms. Tomēr podniecībai sevišķi izdevīgās vietās, īpaši pilsētu un biezi apdzīvotu vietu tuvumā veidojas lielāki vai mazāki podniecības centri, ar vairākām darbnīcām katrā pagastā. Pēc ražojumu veidiem, darba rakstura, tehnoloģijas u. c. podniecību īpatnībām Vidzemē izdalāmi 3 podniecības apvidi: 1) Ziemeļvidzeme (Valkas—Smiltenes—Alūksnes josla), kas ar ražojumu tirgiem cieši saistīta ar Dienvidigauniju un Pleskavas apgabalu; 2) Vidzemes vidiena un 3) Dienvidaustrumvidzeme. Katrā no šiem apvidiem izdalās sīkāki podniecību centri, kā Vijciems, Smiltene—Bilska, Cirgaļi, Lejasciems, Piebalga—Ranka—Liezere, Nītaure u. c. Kā maza saliņa Vidzemes podniecībā izdalās Iršu pagasts, kur savā laikā podniecībā strādāja lielāks skaits vācu tautības kolonistu.

Atsevišķos pagastos, kā Smiltenē, Bilskā u. c. podniecību skaits bija visai liels. Sīvās konkurences rezultātā daudzas sīkās podniecības izputēja. To īpašnieki kļuva par uzņēmēju algotiem strādniekiem vai vispār atmeta podniecību kā nodarbošanās nozari. Šāds liktenis 20. gs. sākumā piemeklēja Smiltenes, Bilskas, Liezeres, Piebalgas u. c. podniecības. Konkurenci un podniecību izputēšanu veicināja arī keramikas rūpniecības attīstība pilsētās.

Podniecībai Vidzemē 19. gs. un līdz 20. gs. 50. gadiem bija amatniecības raksturs. Tā ražoja galvenokārt 2 veidu produkciju — traukus un krāsns podiņus, bez tam podnieki mūrēja arī krāsnis. Galvenokārt tika ražoti ikdienas dzīvē vajadzīgie saimniecības trauki. Dekoratīvā keramika visumā tika atstāta novārtā, atskaitot atsevišķu meistaru, kā Drandas, Rāceņa, Zeibota, Ozola, Bāliņa darinājumus.

Pēc sociālisma uzcelšanas Latvijā Vidzemes podniecība izzudusi kā individuāla privātīpašnieciska amatniecības nozare. Tās vietā stājušās kolektīvo un padomju saimniecību podniecības. Arvien lielāku nozīmi gūst rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas, kas kļuvušas par vienīgajiem dekoratīvās keramikas ražotājiem Vidzemē.

ГОНЧАРНОЕ РЕМЕСЛО В ВИДЗЕМЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И XX в.

Дз. Фельдмане-Цимермане

Расцвет гончарного ремесла в Видземе начинается с 50—60-х годов XIX века. В этот период быстрыми темпами совершался переход от натурального хозяйства к товарно-денежному. После реформ 60-х годов в видземской деревне сложился новый социальный слой крестьянства — слой «хозяев» — владельцев хуторов, явившихся важнейшим компонентом нарождавшейся латышской сельской буржуазии. Гончарное ремесло стало в это время важной вспомогательной отраслью хозяйства и источником дохода, в большей или меньшей степени обеспечивавшими владельцев хуторов денежными средствами.

С развитием капитализма среди гончаров происходила дифференциация. Отдельные гончарные мастерские превратились в довольно крупные предприятия; наряду с ними существовало большое количество средних и мелких мастерских; много было гончаров — наемных рабочих.

Во второй половине XIX и XX веке латышские гончарные мастерские имелись во всех сельских местностях Видземе, за исключением песчаных окрестностей Риги, где трудно было найти нужную для гончаров глину. В городах гончаров-латышей было мало, поскольку ремесленник должен был здесь иметь диплом мастера. В местах, особенно благоприятных для развития гончарного ремесла, прежде всего близ городов и крупных населенных пунктов, возникали более или менее значительные гончарные центры, с несколькими мастерскими в пределах одной волости.

По видам изделий, характеру работы, применявшейся технологии и т. д. в Видземе можно выделить три основных района распространения гончарного ремесла: 1) север Видземе (зона Валка—Смилтене—Алуксне), имевший тесные связи с южной частью Эстонии и территорией вокруг Пскова, где сбывалась значительная часть продукции; 2) центральная часть Видземе; 3) юго-восток Видземе. В каждом из этих районов выделяются отдельные местные центры гончарного ремесла, например Вийциемс, Смилтене—Билска, Циргали, Леясциемс, Пиебалга—Ранка—Лиезере, Нитауре и др. Особняком стоит Иршинская волость, где гончарным ремеслом занимались многие из живших здесь немецких колонистов.

В некоторых волостях, например Смилтенской, Билской и др., число гончарных мастерских было весьма большим. В результате острой конкуренции между ними многие владельцы мелких мастерских

разорились. Они стали наемными рабочими гончаров-предпринимателей или вовсе отказались от профессии гончара. Процесс этот в начале XX века в окрестностях Смилтене, Билски, Лиезере, Вецпиебалги протекал весьма интенсивно. Конкуренцию обостряло развитие керамической промышленности в городах.

В XIX и вплоть до середины XX века гончарное дело в Видземе носило характер ремесла. Производство развивалось в трех основных направлениях — изготовление посуды, печных изразцов и кладка печей. При этом изготовлялась главным образом только хозяйственная посуда, необходимая в повседневном обиходе. Декоративная керамика оставалась на втором плане, ее делали лишь отдельные мастера, например Дранда, Раценис, Зейбот, Озол, Балинь.

После построения социализма в Латвии гончарное дело в Видземе как отрасль ремесла, в которой заняты были ремесленники — владельцы частных мастерских, прекратило существование. Начали работать гончарные мастерские колхозов и совхозов, все большее значение приобретают керамические мастерские районных промкомбинатов, ставшие единственными в Видземе местами производства декоративной керамики.

LAUKU AUDĒJU DARINĀJUMI VIDZEMĒ 19. UN 20. gs.

A. Alsupe

Katras tautas dzīves veids visā savā daudzveidībā spilgti atainojas tautas mākslā. Tautas mākslas līmenis atsevišķos vēsturiskās attīstības posmos ir nozīmīgs tautas materiālās labklājības un garīgā spēka rādītājs. Tāpēc arī padomju etnogrāfu darbos ar tautas mākslu saistītie jautājumi ieņem izcilu vietu. Plašas komunisma celtniecības periodā tautas mākslas pētīšana kļuvusi vēl aktuālāka. Komunistiskajā audzināšanā par vienu no svarīgākajām sastāvdaļām kļuvusi estētiskā audzināšana, kurā mākslai, tai skaitā arī tautas mākslai, ir vislielākās iespējas un uzdevumi. Ņ. Hruščovs PSKP XXII kongresā norādīja: «Tautas daiļrade savukārt būs neizsīkstošs profesionālās literatūras un mākslas bagātināšanās un uzplaukuma avots.»[1]

Lai plašām darbaļaužu masām palīdzētu izprast atsevišķo mākslas veidu būtību un nozīmi, zinātnes un kultūras darbiniekiem jāpētī mākslas kā sabiedriskās apziņas formas likumības. Jāpētī arī tautas māksla un šīs mākslas vēsturiskās attīstības gaita. Iepriekšējo paaudžu radītās kultūras vērtības mūsdienās izmantojamas par meistarības skolu, par estētiskās audzināšanas līdzekli un ierosmju avotu.

Vienu no nozīmīgākajām vietām latviešu tautas materiālajā kultūrā un mākslā ieņem audumi. Audumu vākšanas un kārtošanas darbs sākās reizē ar citu etnogrāfisko materiālu krāšanu un kārtošanu 19. gs. otrajā pusē.

Lielākā audumu kolekcija atrodas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā. Kapitālisma laikā šajā kolekcijā no dažādiem Latvijas apvidiem savākts daudz dažādu audumu. Vidzemi galvenokārt pārstāv dažādi apģērba gabali un gultas segas. Nātnie audumi, tai skaitā arī Piebalgas dreļļi, tur atrodami maz. Lielākoties savākti vienreizīgi priekšmeti, turklāt tādi audumi, ko par latviskiem atzinuši materiālu vācēji. Arī ziņas par valkātājiem, audumu darinātājiem un darināšanas laiku bieži vien ir trūcīgas un dažkārt to pat pilnīgi nav. Tāpēc šādi vākts materiāls objektīvi neatspoguļo īstenību. To grūti izmantot audumu darināšanas vēsturiskās attīstības gaitas noteikšanai un latviešu sociālo grupu dzīves veida raksturošanai. Muzeja kolekcija galvenokārt noderīga darinājumu formu analizei. Etnogrāfijas nodaļas arhīvā Piemineklu valdes un Kultūras atlanta materiālos par audumiem, salīdzinot ar citām materiālās kultūras nozarēm, savākts samērā maz ziņu. Ir apraksti par audumu veidiem, audumu izmantošanu, ornamentu. Darināšanas tehniskie paņēmieni, darba rīki, darba organizācija, audēju un audumu valkātāju sociālais stāvoklis atzīmēts visai reti. Padomju varas gados muzeja darbinieki cenšas šos trūkumus un nepilnības muzeja kolekcijā novērst. Tomēr 19. gs. materiāls izzūd tik strauji, ka ne Vēstures, ne Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā ne no viena Latvijas apvidus vēl nav pilna aušanas darba rīku komplekta. 50. gados republikas centrālo un novadpētniecības muzeju fondi ievērojami papildināti ar mūsdienu pašdarbnieku un tautas mākslas meistaru darinājumiem.

Sistemātiska materiālu vākšana audumu pētīšanai sākās 1956. g., kad Latvijas PSR ZA Vēstures institūts zinātniski pētniecisko plāna darbu skaitā iesaistīja jautājumu par aušanu Vidzemē. Etnogrāfu ekspedīcijās, komandējumos un sarakstes ceļā iegūtie materiāli ļauj spriest par Vidzemē sastopamajiem audumu veidiem, audēju darba rīkiem un audējiem laikā no 19. gs. 70. gadiem līdz mūsu dienām. Savāktais materiāls dod iespēju pētīt aušanu Vidzemē kā materiālās kultūras nozari. Latviešu tautas etniskai vēsturei savāktās ziņas vēl maz izmantojamas, jo trūkst salīdzinošā materiāla no citiem Latvijas PSR kultūrvēsturiskiem apvidiem. Šo trūkumu būs iespējams novērst turpmāko gadu darbā. Pašreiz audumu pētnieka galvenais avots ir ekspedīcijās iegūtais lauka materiāls. Tomēr parādību hronoloģisko robežu precizēšanai nepieciešamas arhīvu ziņas, kas, diemžēl, ir visai fragmentāras. Parasti minēti audumu vai rīku nosaukumi un to cena vai arī vispārīgs aušanas kā ļaužu nodarbības veida raksturojums.

Vēsturiski etnogrāfiskajā literatūrā audumi apskatīti maz. Līdz pat mūsu dienām par šiem jautājumiem nav monogrāfisku pētījumu.

Baltvācu etnogrāfs A. Bīlenšteins darba Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten II (Petrograd, 1918) daļā apskata latviešu aušanas darba rīkus un, apgalvojot, ka latvieši rīku attīstītākās formas pārņēmuši no vāciešiem, nonāk pie vācu kultūrtrēģeru teorētiķim raksturīgiem secinājumiem. Jāat-

[1] Ņ. S. Hruščovs. Par Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programu. Referāts PSKP XXII kongresā. Rīgā, 1961., 91. lpp.

zīmē, ka darba rīki no Vidzemes apvidiem šajā darbā pieminēti tikai pāris gadījumos. Latviešu buržuāziskie etnogrāfi un mākslinieki savās publikācijās audumus apskata sakarā ar tautas tērpa vai ornamenta analizi.[2] Jautājums par audumiem skarts arī enciklopēdiska rakstura izdevumos[3] un folkloras materiālu publicējumos,[4] cik tas nepieciešams atsevišķu jēdzienu noskaidrošanai. Visvairāk ar audumu darināšanu saistītie jautājumi iztirzāti presē mākslas propagandas nolūkos.[5] Vienīgi A. Dzērvītis un Ā. Karnups rakstos, kas ievietoti V. Purvīša rediģētajā Mākslas vēstures III daļā un žurnālā Senatne un Māksla, nedaudz skāruši arī dekoratīvo audumu kompozīciju. Materiāli par audumiem atrodami arī žurnālā Latvijas Saule un materiālu krājumā Latvju Raksti.[6]

1946. g. iznāca pirmais latviešu padomju etnogrāfisko materiālu krājums Latvju Raksti ar J. Niedres ievadtekstu. 1960. g. laists klajā krājums Latviešu padomju lietišķā māksla J. Pujāta sakārtojumā. Šajā krājumā ievietots G. Ivanovas latviešu audumu veidu populārzinātnisks apskats. Latvijas PSR ZA izdevumos publicēti šī raksta autores raksti par audumu veidiem un aušanas darba rīkiem Vidzemē.[7]

Iepriekš minētie savāktie un apzinātie materiāli liecina, ka Vidzemes audēju ieguldījumu latviešu materiālajā kultūrā iespējams vērtēt pēc darinājumiem, t. i., pēc austajiem audumiem. Tāpēc šajā rakstā parādīts mūsdienās visizplatītākās tautas mākslas nozares — aušanas tradicionālais mantojums un galveno izstrādājumu veidu attīstības līnijas laikā no 19. gs. sākuma līdz mūsu dienām. Apskatīti kā mājaudēju, tā arī amatnieku darinājumi.

Feodāli dzimtbūtnieciskās iekārtas apstākļos Vidzemes audēji strādāja tikai ar rokas darba rīkiem. Mājaudējiem tie bija vienkāršāki,[8] amatniekiem sarežģītāki.[9] Muižas novadam piesaistītie klaušu zemnieki gadsimtiem ilgi saglabāja vienus un tos pašus audumu izstrādāšanas un rotāšanas paņēmienus. Šādiem darinājumiem, kas gadsimtu gaitā palikuši relatīvi nemainīti, pieskaitāmas jostas un apaudas; piemēram, pītās un mežģotās jostas, villaiņu apaudas u. tml. veido tikai ar pirkstiem. Šis darināšanas paņēmiens Austrumeiropā pazīstams jau m. ē. 10. gs.[10] Tā kā naturālās saimniecības atliekas zemnieku sētās saglabājās, šie paši izstrādājumu veidi dažkārt bija sastopami vēl 20. gs. — Vidzemē atsevišķās vietās tie bija plaši izplatīti 19./20. gs. mijā, bet Latgalē vēl mūsu dienās.[11] 20. gs. sākumā Vidzemē līdzīga veida pinumi un mežģojumi nedaudz pārveidotā formā bija sastopami dvieļu galu noslēgumos.[12]

Griešanas un aušanas savienojums sastopams celainēs, kas Latvijas PSR teritorijā pazīstamas jau m. ē. 6. gs. Celaiņu darināšana Vidzemē izbeigusies pagājušā gadsimta beigās, kamēr Latgalē turpinās vēl mūsdienās. Krāšņas rakstainas celu apaudas un jostas latgaļu apdzīvotajā teritorijā darinātas 12.—13. gs.,[13] dažviet arī 19. un 20. gs.[14] (I. att.). Kā pierāda vairāku Austrumeiropas tautu etnogrāfiskais materiāls, tehniskās attīstības iespējas šis audumu darināšanas paņēmiens bija izsmēlis līdz ar rakstaina celu auduma izveidi.[15] Vidzemes 20. gs. audumi no celainēm pārmantojuši ornamenta elementus un joslu raksta sadalījumu četrstūros, apvērsumus u. tml. kompozicionālus risinājumus.

Senu rakstu veidošanas paņēmienu sastopam arī Vidzemes vidienas jostās — ziedainēs. Krāsainos vilnas velku pavedienus pārbīdot, t. i., nospiežot uz leju vai izceļot uz augšu, iegūst sīkus, ziediem līdzīgus krāsu laukumiņus (2. att.). Ziedainas prievītes un ziedainas rakstu joslas segu audumos darina arī mūsdienu pašdarbnieces. Audenes, kuru krāšņākie paraugi saglabājušies no Krustpils apvidus (3. att.), 20. gs. šad un tad darina dekoratīviem nolūkiem. Jāatzīst, ka vēl tagad darinātajos dekoratīvajos joslu audumos visvairāk izmantoti šajās jostās sastopamie raksta motīvi un ritma likumība, piemēram, raksta uzsvērums joslas vidusdaļā un galvenā motīva periodiski apvērsumi.

Mājaudēju aušanas prasmes attīstība spilgti parādās apģērba audumos. 19. gs. kā vīriešu, tā sieviešu apģērbos sastopami gan vienkrāsaini, gan svītraini, gan arī rūtoti audumi. Visvairāk lietoti vienkrāsaini tumši zili, pelēki, balti (nekrāsoti), melni, zaļi, brūni un retumis arī sarkani krāsoti audumi.[16]

Arī laikabiedru ziņojumos par Vidzemes latviešu apģērbiem visbiežāk minēti vienkrāsas audumi.[17]

---

[2] A. Dzērvīša, Ā. Karnupa u. c. publicējumi (skat. Bibliogrāfiju).

[3] Piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīcā (1923.—1939.).

[4] Latvju tautas daiņas, 1—12. K. Klaustiņa sakārtojumā. Rīgā, 1928.—1932.

[5] Rakstu autori A. Dzērvīte, A. Birģele-Paegle, A. Antēna, A. Dzērvītis u. c.

[6] Skat. M. Stepermaņa šo izdevumu vērtējumu rakstā Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, № 3, 140. lpp.

[7] A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.; t. p. Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961.; t. p. Aušana Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962.; t. p. Audēju arodapmācība Vidzemē kapitālisma periodā. — LPSR ZA Vēstis, 1959., 4.

[8] A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 406.—409. lpp.

[9] 1771. g. Valmieras apr. Ozolu muižas vēverim Miķelim piederošā rakstu grāmatā iezīmēti raksti, kas izaužami, lietojot sarežģītāku nīšu—paminu sistēmu (28 kārtas). Grāmata daļēji publicēta LKV I sējumā un žurnāla Latvijas Saule 1923. g. 7.—8. numurā.

[10] J. Kamińska i A. Nahlik. Włókiennictwo Gdańskie w X—XIII wieku. Łódź 1958, 98.—100. lpp. А. Э. Зарин я. Виллайне латгалов VII—XIII вв. — СА, 1960, 3, 203.—216. lpp.

[11] Krustpils pag. 19. gs. otrajā pusē (E 17, 3890); Rubenes pag. 1945. g. (E 20, I mape).

[12] E 17, 3890.

[13] A. Dzērvītis u. c. Latviešu tautas tērpi. Rīgā, 1936., 33.—36. lpp.

[14] Etnogrāfija. — VVM katalogs, Rīgā, 1939. g.

[15] Н. И. Лебедева. Прядение и ткачество восточных славян. — Восточнославянский этнографический сборник. М. 1956, 506. lpp.; Valsts Vēstures muzeja krājumi, I. Jostas. Rīgā, 1930., XIII—XV tab.

[16] LCVA bāru mantu sarakstos un pagastu tiesu protokolos atrodamās ziņas liecina, ka vienkrāsu audumi valkāti: Jaunpiebalgā, Vecpiebalgā, Zosēnos laikā no 1830. līdz 1890. gadam (LCVA 5890. f., 1. apr., 1.—38. l.); Grostonā 19. gs. 30. gados (908. f., 1. apr., 67. l.); Daugļos 40. gados (879. f., 1. apr., 39. l.); Smiltenē 30.—40. gados (3358. f., 33. apr., 3. l.); Bērzaunē 50. gados (4551. f., 1. apr., 43. l.); Vaives muižā 60. gados (607. f., 1. apr., 13. l.).

[17] Darba Latviešu tautas tērpi 126.—160. lpp. publicēts

2.
a

b

1.

1. att. Josta. Celaine. Lins, vilna. 2,2×258 cm. Madona(CVVM 268).
2. att. a) Josta. Ziedaine. Vilna. 1,5×198 cm. Vecpiebalga (CVVM 83).
b) Josta. Audene. Lins, vilna. 5×323 cm. Rūjiena (CVVM 1151).

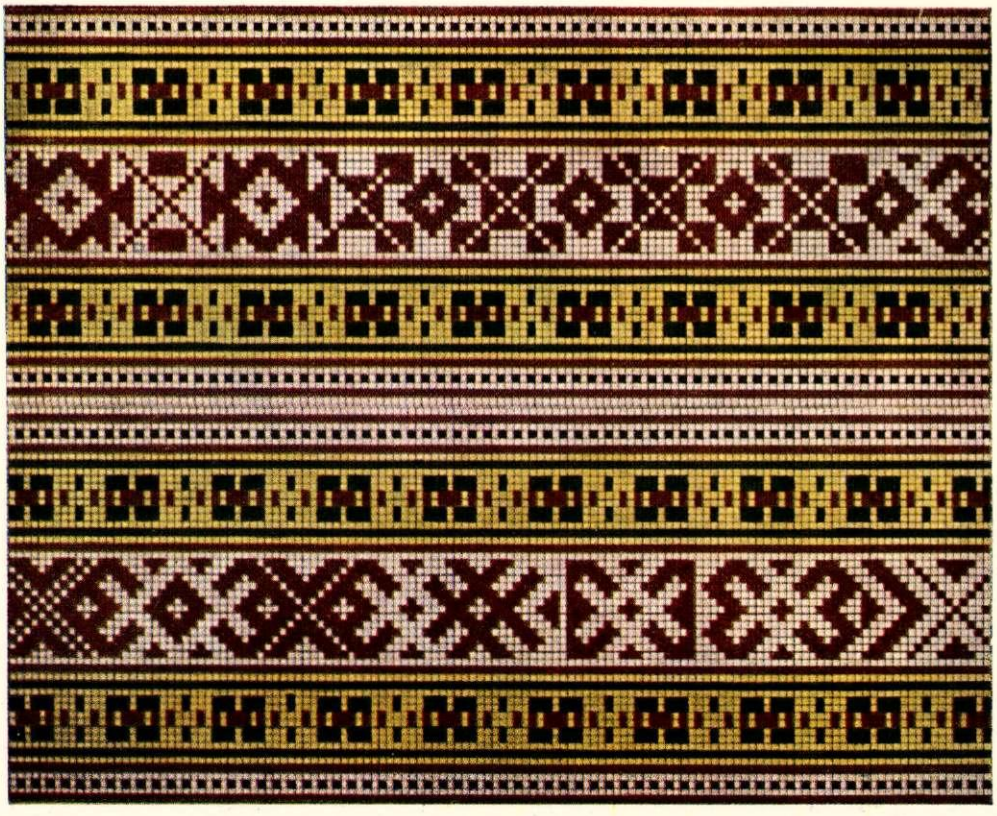

3. att. Josta. Audene. Lins, vilna. 5,5×263 cm. 19. gs. Krustpils pag. (E 17, 6748).

4. att Brunču audums. Vilna. Vienkārtnis. 19. gs. otrā puse. Smiltenes pag. (E 20, audumu paraugu mape).

5. *att.* Brunču audums. Lins, vilna. Vienkārtnis. 19. gs. otrā puse. Cesvaine (E 20, audumu paraugu mape).

8. att. Gultas sega. Kokvilna, vilna. Audu ripss. Valkas raj. Vijciems, 1912. g. (E 13, 201).

Jau 18. gs. beigās atsevišķos gadījumos var konstatēt arī svītrainus audumus, 19. gs. sākumā svītraino audumu darināšana vēršas plašumā. Vispirms tie vērojami lielāko amatnieku audēju centru tuvumā, bet jau ap 40. gadiem grūti atrast Vidzemē vietu, kur reizē ar vienkrāsainiem nevalkātu arī svītrainus audumus. 19. gs. vidū svītrainie audumi gan sieviešu, gan vīriešu apģērbam izmantoti pat vairāk nekā vienkrāsainie[18] (4. att.). Šai laikā brunči, jakas, priekšauti, villaines, lakati, vestes, bikses un pat svārki darināti no svītraina auduma.[19] 19. gs. otrajā pusē svītroto audumu valkāšana apģērbā samazinās, toties gultu segu dažādie svītrojumi kļūst arvien krāšņāki.

Līdz 19. gs. 30. gadiem rūtainus audumus zemnieki auda maz. Tie lielākoties bija divkrāsaini — zilbalti sīkrūtaini. Rūtainu audumu vairāk izmantoja atsevišķiem goda apģērba gabaliem, piemēram, villainēm.[20] 40. gados rūtaini audumi vēl sastopami reti, tos vairāk valkā muižās nodarbinātie ļaudis, krodzinieki, dzirnavnieki, t. i., tie, kas bija sasnieguši jau tādu turības pakāpi, ka varēja pasūtīt amatniekiem dažādus audumus.[21]

No iepriekš minētā materiāla un ziņām par latviešu aušanas rīku un paņēmienu attīstību[22] iespējams spriest, ka vienkrāsaina, svītraina vai rūtaina auduma aušana līdz 19. gs. vidum sakrīt ar velku sagatavošanas rīku attīstību. Kamēr mājaudēji audumu uzvilka ar 2—4 pavedieniem, tie darināja vienkrāsainus un svītrainus audumus (svītru daudzums un krāsainība atkarīga no krāsošanas iespējām, jo svītras veidoja no audiem); līdzko audēji sāka uzvilkt ar vairāk nekā 4 pavedieniem,[23] rūtaino audumu aušana vēršas plašumā, un jau 70. gados rūtainos audumus darināja visvairāk[24] (5. att.).

19. gs. beigās un 20. gs. modes strāvojumi mainījās straujāk un līdz ar to arī apģērbu audumu krāsas un raksts.[25]

Rakstaini apģērba audumi Vidzemē bijuši reti.[26] Dreļļu vai rakstainā trinīša sējumi izplatīti Centrālun Austrumvidzemē. Tomēr rakstainie audumi, kas austi ar vairāk nekā 4 nīšu kārtām, ir amatnieku darinājumi, un tos valkā bagātāko saimnieku meitas un amatnieces. Sarežģītu audu velku pinumi apģērbu audumos Vidzemē izplatās proporcionāli fabriku audumu izplatībai. Lauku amatnieki fabriku audumus ņēma paraugam; tādējādi amatnieku audumu tehnikas un daļēji pat krāsu salikumi ar laiku kļuva līdzīgi rūpnīcās ražotajiem audumiem. To lielā mērā sekmēja arī 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā organizētie aušanas kursi,[27] kuru programās ievērojamu vietu ieņēma rakstotie trinīši un krepi, kas izpildāmi ar 8—16 nīšu kārtām. Vidzemē fabrikas audumi, salīdzinot ar dažiem citiem Latvijas apvidiem, diezgan intensīvi izplatījās jau 19. gs. pirmajā pusē.[28] 19. gs. otrajā pusē goda apģērbam arvien vairāk pirkti fabrikas audumi.[29] Vidzemes pagastos cita pēc citas noorganizējās dzirnavas u. c. rūpniecības iestādes, kas ne vien kārsa un vērpa zemnieku vajadzībām vilnu, bet arī auda un apstrādāja audumus, piemēram, cirpa, vēla, presēja.[30]

19. gs. otrajā pusē Vidzemē, izveidojoties tipiskai lauku buržuāzijai, lielie saimnieki, kas iepirka mājas par dzimtu, dzirnavnieki, krodzinieki, dažādu rūpniecības uzņēmumu īpašnieki, tirgotāji u. c. cēla jaunas ēkas, centās iekārtot dzīvokļus atbilstoši laikmeta modes prasībām. Šai sakarā sevišķi pieauga pieprasījums pēc dekoratīviem audumiem. Tekstilfabrikas dekoratīvos audumus vēl ražoja maz. Arī dekoratīvo audumu sortiments vietējā tirgū bija neliels: plīšs, samts, žakarda tipa velku brokāts. Lauku apstākļiem (nerunājot par muižām) šie izstrādājumi nebija piemēroti ne izstrādājuma, ne arī cenas ziņā. Tāpēc

---

J. K. Broces, O. Hūna un J. G. Kola atzinums par to, ka latviešu apģērba raksturīgākā īpašība esot vienkrāsainība.

[18] Darba Latviešu tautas tērpi 168. lpp. minēts A. Hika novērojums, ka svītru salikumi dažādās draudzēs bijuši dažādi.

[19] Svītraini audumi valkāti: Jaunpiebalgā, Vecpiebalgā, Zosēnos 19. gs. 40.—80. gados (LCVA 5890. f., 1. apr., 3.—36. l.); Grostonā 30. gados (908. f., 1. apr., 57. l.); Smiltenē 40.—60. gados (3358. f., 33. apr., 3. l.); Bērzaunē 50. gados (4551. f., 1. apr., 156. l.).

[20] Darba Latviešu tautas tērpi 164. lpp. minēts arheologa F. Kruzes 1839. g. novērojums, ka latviešu villaines esot lielākoties rūtainas.

[21] Rūtaini audumi valkāti: Smiltenē 40.—80. gados (LCVA 3358. f., 33. apr., 2. l.); Bērzaunē 50.—60. gados (4551. f., 1. apr., 156. l.); Kaives muižā 60. gados (607. f., 1. apr., 13. l.); Augstrozē 60. gados (879. f., 1. apr., 43. l.); Jaunpiebalgā, Zosēnos 60.—80. gados (5890. f., 1. apr., 10.—38. l.).

[22] Skat. A. Alsupe. Aušanas darba rīki Vidzemē 19. gs. 100.—105. lpp.

[23] Meirānu «Vanagos» Maija Vanaga (dzim. 1859. g.) stāsta, ka viņas dzimtajā Meirānu pagastā rūtainu audumu no 4 krāsu dzijām sievietes mācījušās aust tad, kad viņa bijusi maza meitene (E 17, 6766).

[24] Spilgts piemērs rūtojuma sakaram ar auduma uzvilkšanas paņēmieniem ir vēl mūsdienās Augšzemē un Latgalē sastopamais rūtaino brunču apzīmējums: «astoņu kreju lindraki». Tas nozīmē, ka audums, kura rūtis veido astoņu krāsu dzijas, uzvilkts, lietojot astoņus krejus (krijs — primitīva velku spole) (E 20, 3907 — teicēja Marta Tiltiņa, dzim. 1883. g. Bērzpils Silamuižā; E 20, 3906 — teicēja Tēkla Piterniece, dzim. 1874. g. Bērzpils Silamuižā).

[25] Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē, 159. lpp.; arī M. Slavas rakstu šajā rakstu krājumā.

[26] a) LCVA 5890. f., 1. apr., 1. l. atzīmēts, ka Jaunpiebalgas «Vecnaužēnu» Jaņa Buša audžumeitai 1834. g. ir 1 dreļļa pasedzens; b) VME 2538. mapes 488. dok. lasām, ka ap 1860. g. Vietalvā austi brunči ar «Kana-pāsa» strīpītēm, t. i., atlasa dreļļa sējumā svītrains audums; c) E 20, V mape; dreļļa auduma virsbrunči 19. gs. beigās bijuši Lielstraupes «Draņķos» Edei Oliņai; d) VME 2538. mapes 457. dok. atzīmēts, ka Saikavas pag. ap 19. gs. vidu bijuši «kāsaini» pusvilnas brunči (rakstotais trinītis 8 nītīs. — *A. A.);* 393. dok. tādi paši atzīmēti arī Praulienā; e) VME 2538. mapes 250. dok. atzīmēts, ka ap 1870. g. vēveris Aigars audis zvaigžņotu drēbi; f) E 12, 2844, 1877. g. Ungurpils pag. austu lielo lakatu veduši uz Valmieru apdrukāt ar melniem rakstiem.

[27] Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. 163.—165. lpp.

[28] LCVA 5890. f., 1. apr., 31. l., 47. prot., Jaunpiebalgā 1839. g. Katrīnei Mīļai piederējuši «modes lakati». LCVA 3358. f., 33. apr., 1. l., 5. lp. lasām, ka 1841. g. mirusī Smiltenes pag. zemniece Marija Brikmane atstājusi dēlam 1 baltu pirktu snātni un 6 pirktus lakatus; 2. l., 138. lp. lasāms, ka Annai Nātriņai 1844. g. piederējusi 1 pirkta snātne un 8 pirkti lakati; 61. lp. minēts, ka «Meža]u» kalpam Krišķim sieva atstājusi vienus pirktus villānus lamžus un 4 pirktus lakatus; 3. l., 7. lp. (1848. g.) minēti «Peku» saimniekam piederoši 18 pirkti lakati un 2 bodē pirkti palagi; 879. f., 1. apr., 39. l., 23. lp. minēti kokvilnas priekšauti, kas 1848. g. piederējuši Daugu]u muižā Mārcim Saulītim.

[29] Skat. M. Slavas rakstu šajā rakstu krājumā.

[30] LCVA 2753. f., 1. apr., 3316. l., 1.—370. lp.

šajā laikā laukos radās pieprasījums pēc tādiem dekoratīviem audumiem, kas darināti no vietējā materiāla pasūtītājiem izprotamā rotājumā. Šo pieprasījumu apmierināja lauku amatnieki. Audēju — amatnieku darbaspēku izmantoja cilvēki ar dažādām maksātspējām un dažādām gaumēm. Pieprasījuma daudzveidība un kapitālistiskā konkurence spieda amatniekus uzlabot darba rīkus un apgūt dažādas izstrādājumu tehnikas. Amatniecēm vajadzēja arī iemācīties kombinēt spilgtos ķīmisko krāsu toņus un krāt audumu paraugus. Ja līdz 19. gs. vidum galvenā vērība tika veltīta apģērba audumiem, tad 19. gs. otrajā pusē rotājuma smagums ietverts telpu rotājošos dekoratīvos audumos, kurus centās izveidot pēc iespējas krāšņākus un daudzveidīgākus. Tāpēc amatnieki centās apgūt zināšanas šim nolūkam organizētajos kursos un speciālajā literatūrā. Lai izturētu kapitālistisko konkurenci un sasniegtu iespējami lielāku izstrādājumu dažādību, Vidzemes audēji 80. un 90. gadu kursos no jauna mācījās arī tās audumu tehnikas un rakstu salikumus, kas te jau bija aizmirsti, bet citos apvidos vēl turpināja eksistēt, piemēram, Zemgales tradicionālo rozīšu audumu, Latgales pubuļaino audumu,[31] lielrakstaino audu ripsu u. tml. 19. gs. beigās vidzemnieki darināja tikai atspoles audumus, bet tautas mākslai raksturīgos pinumus jau bija aizmirsuši. Tāpēc vidzemnieku aušanas kursantu piezīmju kladēs un «musturu grāmatās» atzīmēts Latgalē līdz mūsdienām izplatītais greteļu audums, lietuviešu priekšautiem raksturīgais iepinums, kelims u. c. ar roku veidojamie audumu rotāšanas paņēmieni.[32] Kursos mācījās arī skandināvu iecienīto «rožu drelli» jeb rožceliņu un dažas fabriku audumu tehnikas, piemēram, dažādos krepus u. c. Dekoratīvo linu audumu izstrādāšanā vidzemniekiem bija gadsimtiem ilgas tradīcijas. Raunas un Piebalgas dreļļu audēji bija aizsteigušies priekšā Latgales un Kurzemes dreļļu audējiem, izveidojuši katram auduma veidam atbilstošus rakstus, kā arī ātrāk par citiem apvidiem izstrādājuši malu un stūru noslēgumus (tie vēl mūsdienās nav zaudējuši savu nozīmi). Turpretī krāsainu vilnas audumu darināšanā, ja neskaita svītrainos un rūtainos brunču audumus, vidzemnieki bija stipri atpalikuši no Kurzemes un Zemgales. Vidzemnieku gultas segas bija vai nu vienkrāsainas, vai sīksvītrainas, retos gadījumos ar divkrāsu rūtīm. Amatnieki bija iecienījuši tradicionālo audu ripsu, ierastās svītras un tai laikā modē esošos «šatierus»,[33] un 80. gados radās Vidzemei tik raksturīgie šķērssvītrotie «šatieru deķi», kas vēl mūsu dienās sastopami visā Latvijā.

19. gs. beigās pieprasījums pēc šīm segām bijis tik liels, ka nereti šķērssvītroto segu audēji pelnījuši daudz labāk par dreļļu audējiem.[34] Apkārtstaigātāji audēji vēl 20. gs. pirmajos gados bijuši galvenie šķērssvītroto segu audēji.[35] Šķērssvītrotās audu ripsa «šatieru» segas jau 20. gs. sākumā galvenokārt auda mājaudēji,[36] kamēr amatnieki sāka darināt sarežģītus rakstainus audumus, piemēram, vilnas gultas segas trinīša sējumā un linu vai vilnas grīdsegas velku vai audu ripsa sējumā u. c. Rakstainiem dekoratīviem audumiem rakstus ļoti bieži ņēma no cimdiem un jostām u. c., tos pārveidoja un piemēroja izpildīšanai ar uzlabotiem aužamiem stāviem. Tā 19. un 20. gs. mijā senās saulītes, auseklīši, laimes slotiņas u. c. rakstu elementi atkal atdzīvojās un saglabājās līdz mūsu dienām. Sevišķi plaši 20. gs. senos rakstus izmantoja P. Viļumsona kursu absolventi, kas iegādājās pusmehāniskos aužamos stāvus ar žakarda tipa rakstotāju.

Amatniekiem apģērbu audumus dažkārt pasūtīja arī kalpi, kas šajā laikā daļu algas saņēma naudā, daļu — natūrā, tai skaitā arī vilnu un linus.

Jāatzīmē, ka amatnieki centās atdarināt fabrikā ražotos audumus un pārņēma fabriku ražojumu tehnikas. Par tiešu pārņēmumu no fabriku tehnikām jāuzskata krepi, kurus Vidzemes latviešu un igauņu amatnieki nereti darināja, par paraugiem izmantojot fabrikas audumu lupatiņas. Vairāki citi fabriku audumu sējumi, piemēram, audumi ar divām velku sistēmām u. tml., noderēja ierosmei.

20. gs. sākumā pieprasījums pēc rūpniecības ražojumiem pieauga un vajadzība pēc mājaudumiem un amatnieku ražojumiem mazinājās. Pēc pirmā imperiālistiskā pasaules kara, kad Latvija tika atdalīta no Krievijas, rūpniecības un iekšējā tirgus spējā sašaurināšanās veicināja buržuāziskās Latvijas lauksaimniecības pagrimumu. Līdz ar to vajadzēja turpināt kara laikā atsākto, savu laiku pārdzīvojušo māja ušanu un citus neproduktīvus ražošanas veidus. Buržuāziskā agrārā reforma, kuras rezultātā palielinājās trūcīgās zemniecības un izveidojās jauns vidējās zemniecības slānis, veicināja arī amatniecības pastiprināšanos.

Tas viss radīja nepieciešamību pēc kvalificēta darbaspēka aušanai ar rokas stāviem. Tāpēc laikā no 1920. līdz 1940. g. gan privātpersonas, gan organizācijas rīkoja dažādus aušanas un rokdarbu kursus, dibināja speciālas skolas, izdeva speciālu literatūru. Tautas mākslai šajā laikā bija jācīnās ar reakcionārām tendencēm, ko izraisīja buržuāzijas prasības un gaume. Buržuāziskie mākslas teorētiķi propagandēja nezinātniskas deklarācijas par tīro latvisko mākslu.[37] Noliedzot kultūru mijiedarbību un citu tautu ietekmi latviešu tautas mākslas attīstībā, viņi uzsāka naivu senatnes romantizēšanu. Praktiskajā darbā šis virziens izpaudās seno tautas mākslas izstrādājumu

---

[31] Pubuļainais audums vēl šur tur bija saglabājies Ziemeļaustrumvidzemē, t. i., ap Api, Alūksni, Gaujienu.

[32] Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. 164. lpp.

[33] «Šatieri» jeb nokrāsu joslas 19. gs. pirmajā pusē bija plaši izplatīti fabriku zīda audumos, bet 19. gs. otrajā pusē arī vilnas audumos, sevišķi liela izmēra lakatos. Latvijas PSR 19. gs. zīda audumi ar nokrāsu joslām atrodami Rīgas pilsētas Valsts vēstures muzeja kolekcijā.

[34] Ap 1885.—1905. g. Smiltenes «Liepiņos» vaļinieku mājiņā dzīvojusi audēja, kas audusi šķērssvītrotās «šatieru segas». Ja kādai meitai vajadzējis aust pūra segas, tad jau laikus bijis audējai jāpieteicas, jo tā nav spējusi apkārtnes pieprasījumu apmierināt. Dažas saimniekmeitas pūra vajadzībām pasūtījušas pat duci segu. Vienas segas aušana maksājusi pusrubļa.

[35] Ziņas no Smiltenes, Raunas, Launkalnes, Bilskas un Dzērbenes.

[36] «Šatieri» izmantoti arī grīdsegās, apakšbrunču audumos, cimdos un dekoratīvajos izšuvumos.

[37] М. К. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. 141. lpp.

burtiskā kopēšanā, kas traucēja tautas mākslas tālāko attīstību un jaunu formu rašanos. Radās arī dažādi Rietumu modernisma atdarinājumi, kas tomēr ātri pārdzīvoja savu laiku.

1940. g. Latvijā nodibinoties padomju varai, arī tautas talantiem tika pavērstas plašas iespējas attīstīt un pilnīgot savu meistarību. Piemēram, senajā Vidzemes audēju centrā — Piebalgā nodibinājās pirmais dekoratīvo audumu izstrādāšanas artelis republikā, kurā apvienojās daudzi izslavēti aušanas meistari.

Bet jauncelsmes darbu pārtrauca karš un fašistu okupācija. Piemērojoties kara laika apstākļiem, zemnieki atsāka linu un vilnas apstrādāšanu mājas apstākļos, kā arī aušanu ar rokas stāviem. Aušana zemnieku sētās jau 20. gs. sākumā, sevišķi attīstītu kapitālistisko lielsaimniecību apvidos, bija lielā mērā izzudusi. Galvenokārt to bija saglabājuši amatnieki, kas izpildīja pasūtījumus no pienesta materiāla.

Pēc Lielā Tēvijas kara rūpniecības uzņēmumi vēl nespēja pilnā mērā apmierināt lauku darbaļaudis ar plaša patēriņa precēm. Tāpēc arī pirmajos pēckara gados Vidzemes laukos un pilsētās strādāja gan mājaudēji, gan amatnieki. Mājaudējas bija zemnieku sievietes, kas auda ģimenes vajadzībām. Lauku amatnieki turpināja aust dažādus audumus no pasūtītāja materiāla. Mājaudējas auda ikdienas vajadzībām apģērba un arī dažādus citus saimniecībā nepieciešamus audumus, piemēram, segas nastu nešanai («zāļu deķus»), ratu, kamanu un zirgu segšanai un pat maisus. Šajā laikā bieži vien arī materiālu apstrādāja mājas apstākļos. Tomēr šāds stāvoklis bija saistīts ar pēckara perioda grūtībām. Rūpniecības izstrādājumu daudzumam un sortimentam nemitīgi pieaugot, sākot ar 50. gadiem, lauku audēju darinājumu klāstā priekšplānā izvirzās dekoratīvie audumi. Sevišķi tas sakāms par apvidiem, kur nodibinājās aktīvi lietišķās mākslas pulciņi.[38] 1960. g. apģērbu audumus (galvenokārt lakatiņus) auda tikai retumis, un pašreiz galvenais pašdarbības audēju izstrādājumu veids ir dekoratīvi audumi.

Nodibinoties rūpkombinātiem, audēju darbnīcas tika iekļautas rūpkombinātu sistēmā. Rūpkombinātu darbnīcās sāka strādāt liela daļa bijušo amatnieku, sevišķi tie, kuru dzīves vietas atradās darbnīcu tuvākajā apkārtnē.

Rūpkombināti gatavoja galvenokārt vienkrāsainus apģērba audumus. Vienīgi Jaunpiebalgas rūpkombinātā darbojās arī vairākkrāsu rakstainu kaklautu un lakatiņu cehs. 50. gadu pirmajā pusē tālu pazīstami kļuva Smiltenes rūpkombināta dekoratīvie audumi: dažāda lieluma sienas, grīdas un gultas segas, kā arī dīvānspilvenu pārvalki. Trinīša dreļļa sējumā, brūni zaļos krāsu toņos pēc Ziemeļvidzemē populārā audēju meistara Gaņģa un viņa audzēkņu kompozīcijām darinātie audumi bija ļoti iecienīti. Tos iegādājās gan pilsētu, gan lauku darbaļaudis, un daudzi mākslinieciskās pašdarbības pulciņu dalībnieki šos audumus ņēmuši par paraugu saviem darinājumiem.

Mūsu dienās audējas — pašdarbnieces joprojām strādā ar rokas aužamiem stāviem. Izplatīti ir senlaicīgie trīzuļu stāvi, uzlabotie jeb sviru stāvi un pusmehāniskie jeb Viļumsona stāvi ar žakarda tipa rakstotāju.

Aušanas pašdarbnieciskais raksturs neizraisa prasību pēc jauniem darba rīkiem, tāpēc arī jaunu rīku formu rašanās nav vērojama.

Materiālus audumu darināšanai lauku audēji daļēji sagādā piemājas saimniecībās, daļēji pērk. Visvairāk auž vilnas audumus, jo piemājas saimniecībās parasti tiek turētas aitas. Vilnu kārš, vērpj, dažreiz arī krāso rajonu rūpkombinātu darbnīcās. Mājas apstākļos vilnu apstrādā (sakārš ar rokas kārstuvēm un vērpj ar ratiņu) ļoti reti. To dara tad, ja jāapstrādā niecīgs vilnas daudzums vai arī ja vajadzīga ļoti mīksta dzija (piemēram, mazbērnu apģērbam u. tml.). Pēc sena ieraduma dažiem audumiem, piemēram, sienas un grīdas segām, izmanto arī lupatas, salmus, meldrus, niedres, smilgas un lūkus. Daļu materiālu, sevišķi tas sakāms par velkiem lietojamo materiālu (kokvilnas diedziņus, linu diegus un dažkārt arī mākslīgā zīda diegus), pērk.

Lauku audējas arī mūsu dienās turpina iepriekšējo paaudžu izstrādātos audumu darināšanas un rotāšanas paņēmienus. Aktīvākā pašdarbnieču daļa cenšas izstrādāt arī jaunas tehnikas, jaunus rakstu salikumus tā, lai viņu darinātie audumi atbilstu šāsdienas prasībām.

Joprojām raksturīgākie Vidzemes audumi ir svītrotās[39] gultas segas, kas atrodamas gandrīz katrā lauku mājā. Tās, kā jau minēts, nogājušas garu attīstības ceļu no sīksvītraina, brunču drānai līdzīga auduma līdz krāšņām rakstainām joslu segām mūsdienās. Segās pamata un krāsaino svītru attiecības audēji vienmēr variējuši, tomēr attīstības gaitā izveidojušies 6 raksturīgākie paveidi:

1) pamatā sīksvītrainas, ar platāku svītru grupējumiem galos; 2) 3—4 div- un vairākrāsu svītru grupas tumšā vai pelēkā pamatā; 3) nepārtraukta vienas krāsas toņu («šatieru») maiņa gan dilstošā, gan augošā kārtojumā; 4) «šatieru» papildinājums ar rožceliņa joslām; 5) 1—2 krāsainas rakstu joslas pelēcīgā pamatā; 6) divkrāsaina fona rakstā veidotā segā iekomponētas trešās spilgtas kontrastējošas krāsas svītras (6., 7., 8., 9., 10. att.).

Šajās segās izstrādātā tradicionālā joslu rakstu kompozīcija izmantota arī citiem dekoratīviem audumiem, piemēram, grīdsegām, sienas segām un aizkariem.[40]

Vidzemē fona jeb pamatu klājošais raksts visvairāk izplatīts nātnajos audumos. Piemēram, dreļļu galdsegas vienmēr darinātas fona rakstā. Vidzemē dreļļu raksti ir trauslāki un vijīgāki nekā Kurzemē un Latgalē. Tā kā 19. gs. Piebalga bija galvenais linu audēju apmācības centrs, tad tur izstrādātie tehniskie un rotāšanas paņēmieni izplatījās visā Vidzemē. Arī šodien visparastākais malu un stūru noslēgums ar šaurām, lauzītām svītrām izveidojies Piebalgā 19. gs. vidū (11., 12., 13., 14. att.). 19. gs. beigās

[38] Skat. 147. lpp.

[39] Parasti svītras novieto šķērsām, bet Krustpilī, Lēdmanē, Piebalgā — gareniski. Svītras velkos veido galvenokārt amatnieki, audos — mājaudēji.

[40] Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. 160. lpp.

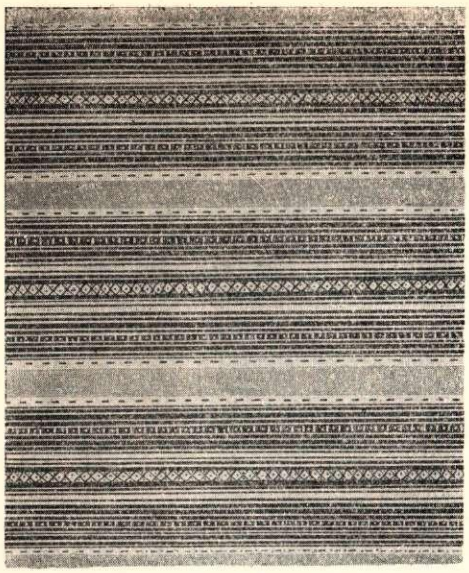

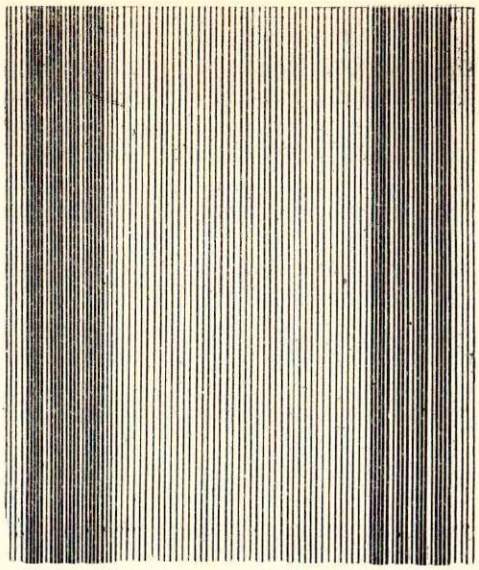

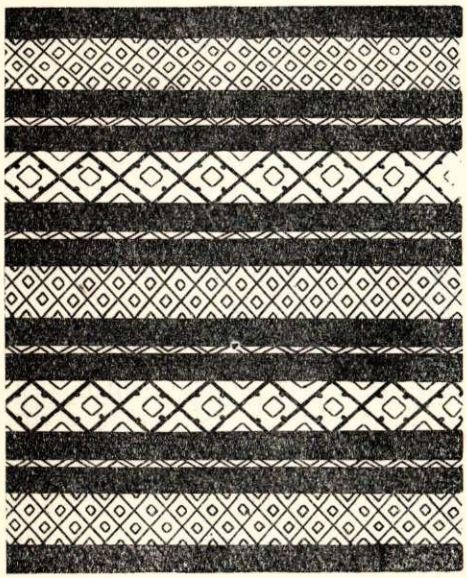

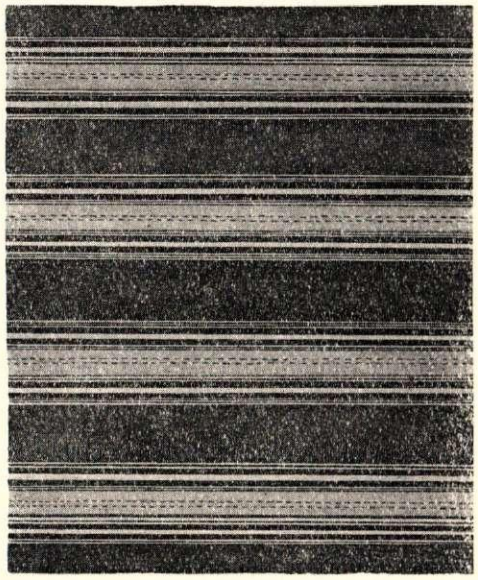

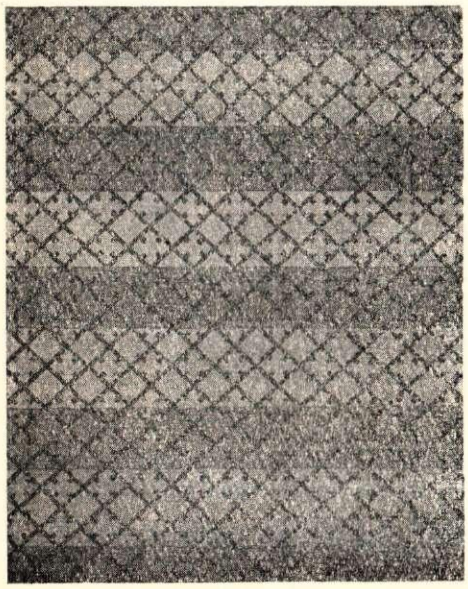

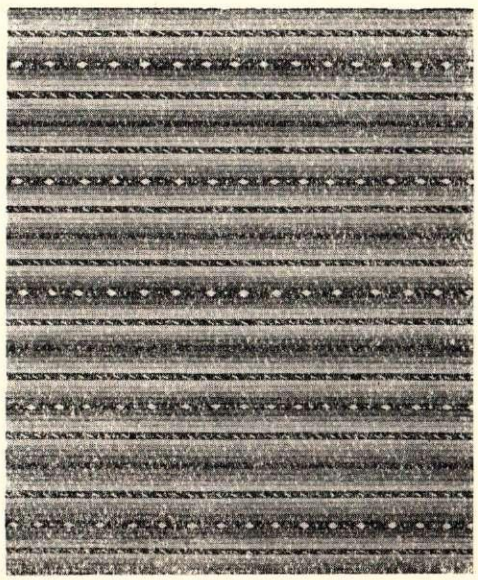

6. att. Šķērssvītroto segu shēmas.

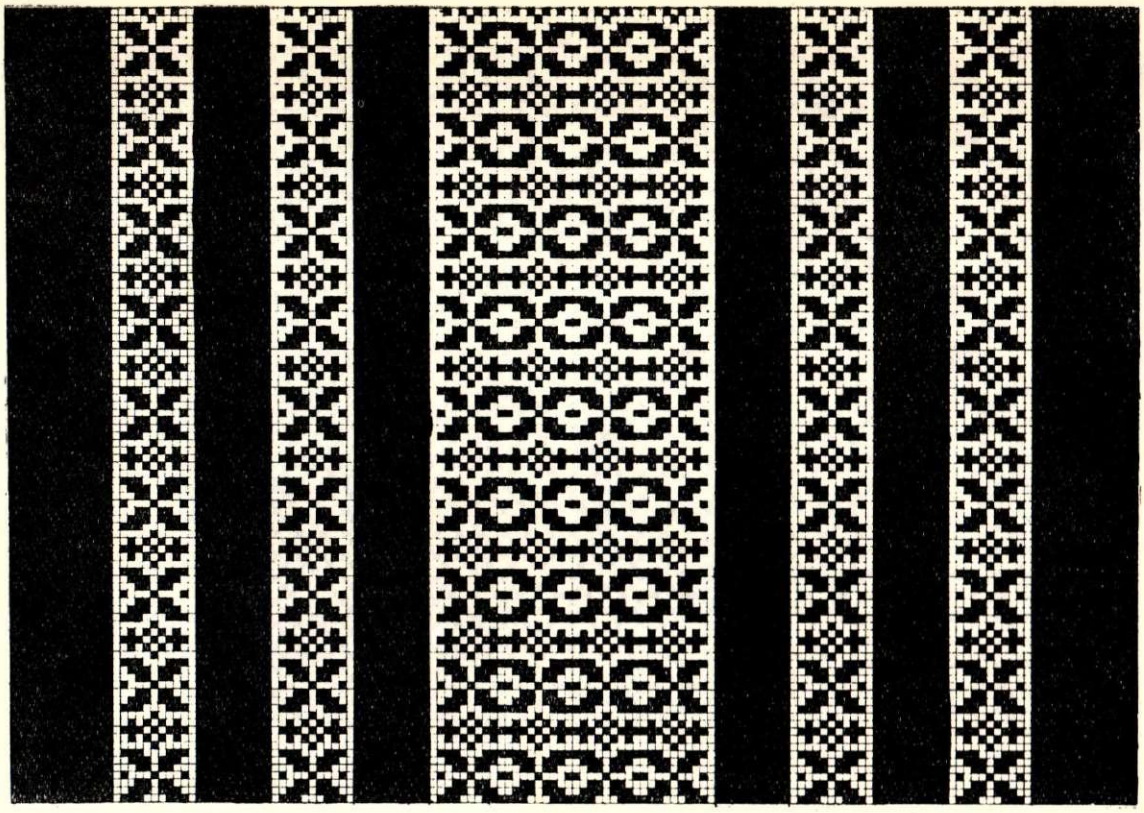

7. att. Gultas sega. Kokvilna, vilna. Audu rakstots audums. Valmieras raj. Augstroze, 1947. g. (E 12, 777).

9. att. Gultas sega. Kokvilna, vilna. Audu ripss. Jaunpiebalga, 1924. g. (E 4, 310).

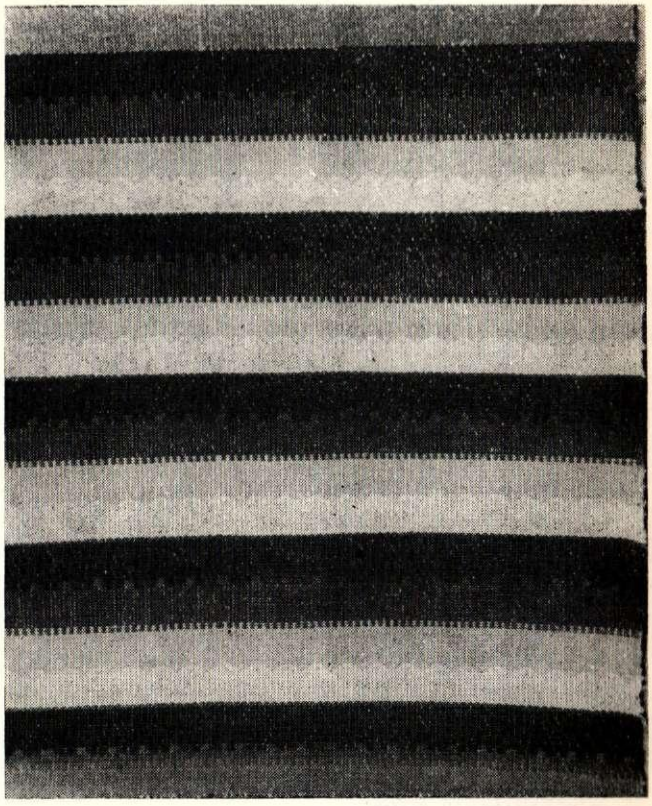

10. att. Gultas segas audums. Kokvilna, vilna. Audu ripss. 1960. g. audusi M. Ūdentiņa Madonas raj. Saikavā.

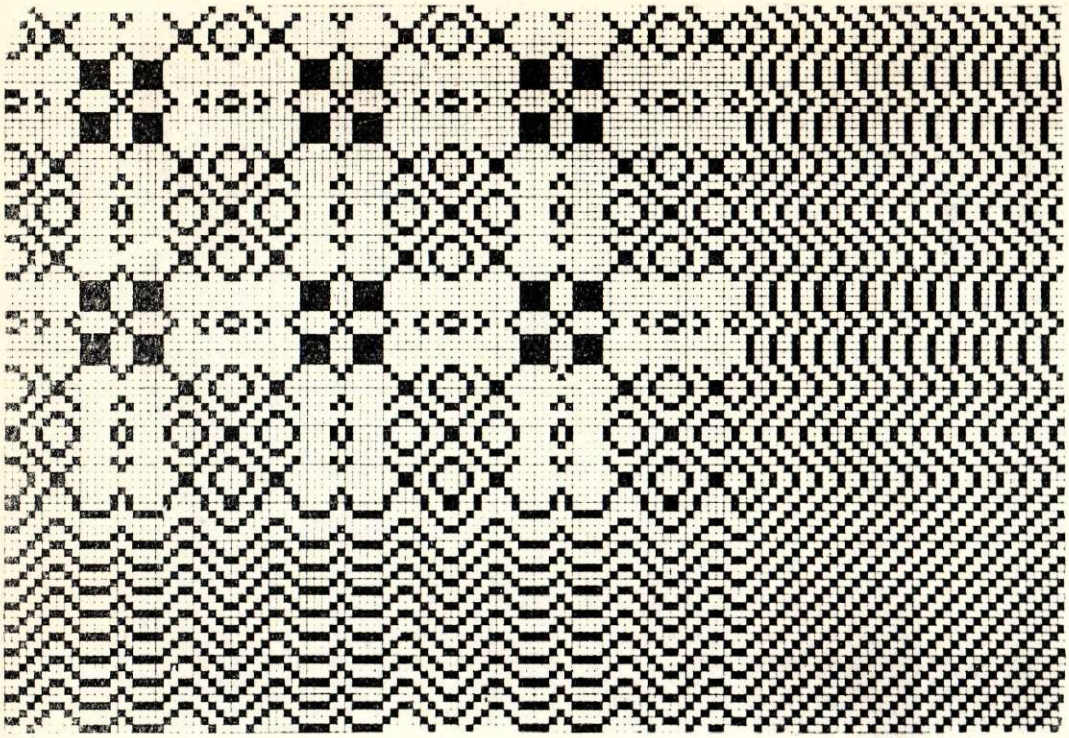

11. att. Galdsega. Lins. Trinīša drellis. 1925. g. audis J. Loža Jaunpiebalgas «Bukaņās».

un 20. gs. sākumā izveidojās otrs malu noslēgšanas paņēmiens, vienu (parasti mazāko) fona raksta pamatelementu kārtojot joslās un tā panākot dziestošu iespaidu (15. att.). Robežrajonos ar Latgali vērojams prētējais malu noslēgšanas paņēmiens: pamata rakstu kārto joslās, bet noslēgumu veido ar fona rakstu, t. i., uzsverot malu (16., 17. att.). Uzsvars

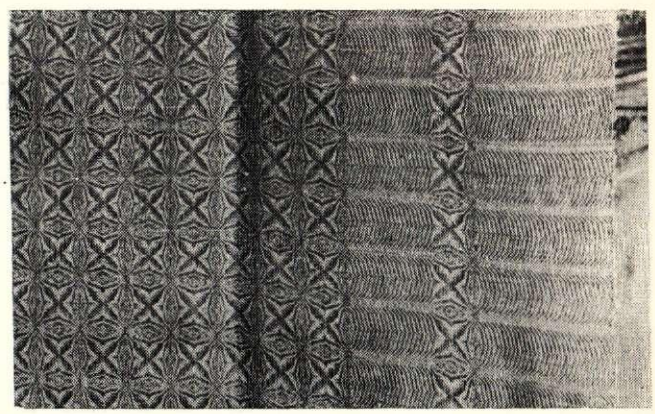

13. att. Gultas sega. Kokvilna, lins. Rakstots trinītis. Austa 1930. gados Litenes pag.

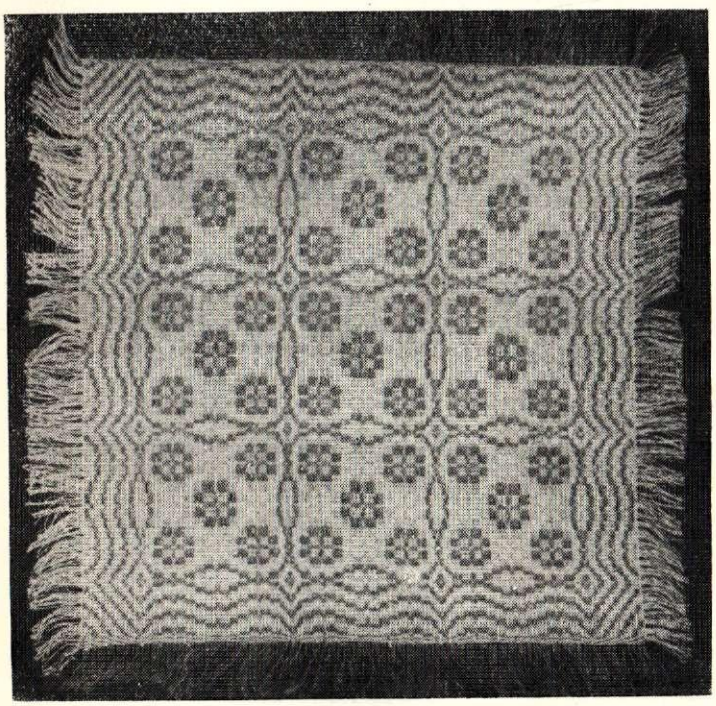

12. att. Galdsega. Kokvilna, lins. Pārstaipu drellis. 1961. g. audusi E. Ķikule Gulbenes raj. Tirzā.

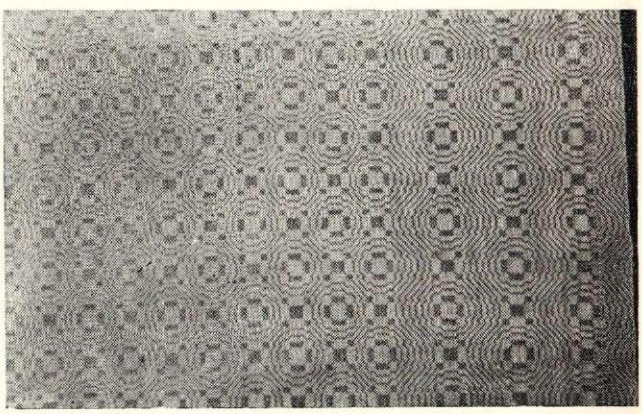

14. att. Dīvāna sega. Kokvilna, lins. Rakstots trinītis. 1961. g. audusi A. Radze Lubānā.

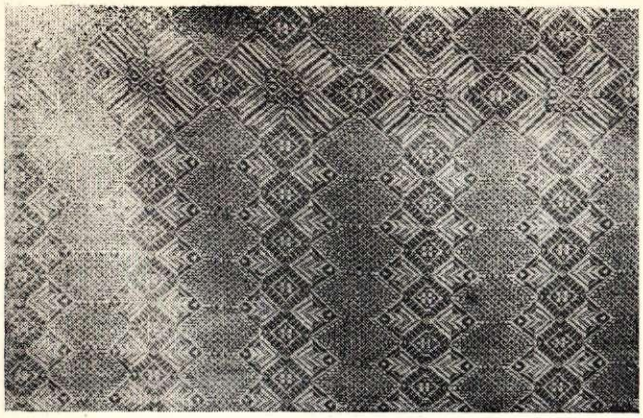

15. att. Gultas sega. Kokvilna, lins. Rakstots trinītis. 1938. g. audusi L. Eglīte Limbažos.

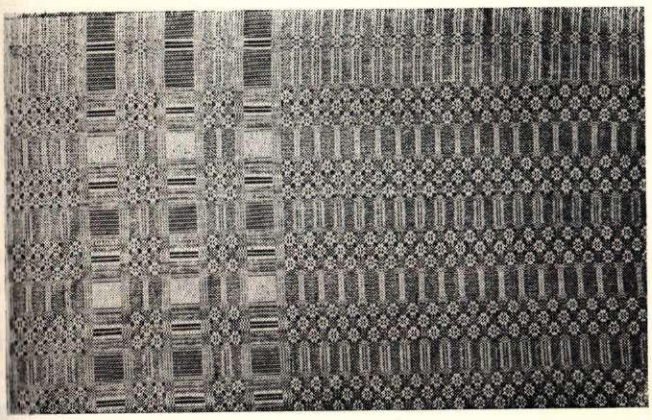

16. att. Gultas sega. Kokvilna, lins. Pārstaipu drellis. 1957. g. audusi A. Poikāne Madonas raj. Ošupē.

noslēgumā vērojams jau latgaļu 13. gs. audumos;[41] rūtainos un svītrainos audumos to dara joprojām arī mūsu dienās.

19. gs. un 20. gs. sākumā vidzemnieki sevišķi svinīgos gadījumos lietoja ar augošā raksta motīviem rotātus audumus.[42] Mūsu dienās sakarā ar iespēju kā sabiedrisko telpu, tā dzīvokļu iekārtojumā izmantot krāšņus audumus augošais raksts izmantots vairāk nekā jebkad agrāk.

Mazāk nekā augošajā rakstā Vidzemes audēju darinājumos vērojams centrālais raksts. Vietumis sastopamie centrālā raksta paraugi ir mākslinieku metu kopijas vai variācijas, kas izpildītas pinumu vai bārkstu sējumu tehnikās.[43]

Laika gaitā katram atsevišķam audumu veidam izveidojušies savi īpaši kompozicionāli risinājumi. Apģērba audumus, dvieļus, aizkarus, grīdsegas mēdz aust svītrainus vai rūtainus. Dažkārt arī galdsegas darina rūtainas, sevišķi, ja lieto krāsainu izejmateriālu. Joslu raksts iecienīts pusnātnām gultas un sienas segām, grīdsegām, aizkariem, dekoratīviem spilveniem. Pamatu klājošais raksts galvenokārt izmantots galda un gultas segām, kā arī apģērba audumiem. Augošā rakstā darina sienas segas un aizkarus, kamēr centrālajā — dekoratīvos spilvenus un dažreiz arī paklājus.

Pirmie lietišķās mākslas pašdarbības pulciņi Latvijas PSR sāka organizēties ap 1948. g., t. i., laikā, kad latviešu zemniecība pārgāja uz kolektīvo saimniekošanas veidu. Pulciņu darbība neaprobežojās tikai ar mākslinieciski izstrādātu priekšmetu darināšanu vien, bet tiem bija un joprojām ir liela nozīme kolektīvisma jūtu izkopšanā lauku darbaļaudīs. Dažkārt lietišķās mākslas pulciņu noorganizēja tādēļ, lai pieradinātu lauku ļaudis kolektīvi lasīt jaunāko literatūru. Tādu pulciņu nodarbībās kāds no komjauniešiem lasīja priekšā vai nu jaunāko avīzi, vai kādu daiļliteratūras darbu. Līdz ar to pulciņa dalībniecēm bija iespējams paplašināt savu redzesloku.[44]

Lietišķās mākslas pašdarbības pulciņu mērķis —

[41] А. Э. Зарина. Виллайне латгалов VII—XIII вв. 212. l.

[42] 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē Vidzemes dreļļu audēji ar augošā raksta motīviem auda altāra segas. Visizplatītākais bija «egļu raksts», ko 19. gs. otrajā pusē vēl izmantoja kāzu dvieļu galu noslēgumiem. 20. gs. sākumā egļu raksts jaunā variantā parādījās pūra gultas segu malu noslēgumos, galvenokārt pēc P. Viļumsona tehniskajā rokasgrāmatā Ceturtdienas rīts [b. g.] publicētā parauga.

[43] No 19. gs. darbiem minama vienīgi Tomes pagasta kamanu sega, kuras darinātājs nav zināms (glabājas VME fondos; tās attēls publicēts Latvju Rakstu I sējumā, XXIII, 230.).

[44] E 3, 478.

17. att. Galdsega. Kokvilna, lins. Pārstaipu drellis. 1960. g. audusi A. Mārtiņsone Lubānā.

turpināt un attīstīt latviešu lietišķo mākslu saskaņā ar mūsu laikmeta prasībām, meklējot jaunas formas un jaunus izteiksmes līdzekļus. Aušanas un rokdarbu pulciņos apvienojas kolhoznieces, strādnieces, pensionāres, mājsaimnieces un kalpotājas, pēdējo skaitā arī ārstes, skolotājas u. c. garīgā darba darītājas. Pulciņa dalībnieces vieno kopēja doma: aktīvi atpūšoties, veidot savu apkārtni skaistu un daiļu.

Pulciņi organizējas un pastāv pie rajonu un ciemu kultūras namiem, kolhozu klubiem, skolām, novadpētniecības muzejiem. Parasti tie rodas tur, kur ir pietiekams skaits interesentu un personas, kas pulciņu darbu spēj vadīt un organizēt. Ne mazāka nozīme pulciņu noorganizēšanā ir arī ciemu un rajonu vadošajām organizācijām. Vietās, kur pulciņu darbs saņem šo organizāciju atbalstu, pulciņi izaug par nozīmīgiem pašdarbības kolektīviem, piemēram, Gulbenes rajona partijas un komjaunatnes komitejas, kā arī rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas darbinieki palīdzējuši nokārtot daudzus jautājumus, kas saistīti ar pulciņu darbu: sagādājuši nodarbībām piemērotas telpas, palīdzējuši nokārtot izejmateriālu sagādi, sekmējuši izstāžu, semināru, ekskursiju rīkošanu pulciņa dalībniecēm, turpretī Jēkabpils rajonā 1959. g. lietišķās mākslas pašdarbības pulciņu nebija. Rajona kultūras nodaļas vadība neizprata šādu pulciņu mērķus un uzdevumus, lai gan ZA etnogrāfu ekspedīcijas dalībnieki konstatēja, ka rajonā ir daudz audēju un rokdarbnieču, kas labprāt apvienotos lietišķās mākslas pulciņos. Šī attālā rajona iedzīvotājiem ar profesionālo mākslinieku sniegumu izdodas sastapties samērā reti, tāpēc pašdarbnieku mākslai te būtu jo sevišķi liela nozīme.

Nereti rajona organizācijas veicina tādus pašdarbības pulciņus, kuru darbs ātrāk dod efektīvus rezultātus rajona reprezentācijai, piemēram, deju pulciņus, korus, dramatiskos kolektīvus u. tml., turpretī lietišķās un tēlotājas mākslas entuziastu interesēm netiek pievērsta vajadzīgā uzmanība, lai gan padomju cilvēku interešu loks ir visai plašs.

50. gadu vidū republikas darbaļaužu materiālā labklājība un plaša patēriņa preču ražošana bija sasniegusi tādu līmeni, ka darbaļaužu estētisko vajadzību apmierināšanai varēja sākt pievērst pastiprinātu uzmanību. 1956. g. Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu par lietišķās mākslas tālāku attīstību republikā.[45] Rezultātā arī rajonu vadošās organizācijas lietišķās mākslas pulciņu darbam sāka veltīt lielāku uzmanību. 1957. g., gatavojoties Vispasaules jaunatnes festivāla izstādei Maskavā, Latvijas PSR lietišķās mākslas pulciņu darbā sākās jauna rosme. Kopš šī laika pulciņos pastiprināti veidojās jauna darba forma: kolektīvu darbu darināšana sabiedrības vajadzībām. Aktīvākajos pulciņos kolektīvu darbu izstrādāšana sākās jau pulciņu darbības sākumā.

Šai sakarā varam minēt vienu no pirmajiem republikas pulciņiem, kas 1948. g. nodibinājās Valkas raj. kolhozā «Uzvara» b. Nadziņas vadībā un bez pašām pulciņa dalībniecēm domātajiem darinājumiem izstrādāja arī tautas tērpus vietējam korim. 1957. g. Valkas raj. Bilskas ciema pulciņš vadītājas b. Pētersones vadībā palīdzēja iekārtot un izveidot kolhoza kluba telpu iekšējo noformējumu, noauda logu aizkarus u. c. dekoratīvos audumus.

1957. g. Gulbenes rajona kultūras nama pulciņš (vadītāja b. Meļķe) noauda un uzdāvināja rajona komjaunatnes komitejai grīdsegu. 1958. g. Gulbenes Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai tas pats pulciņš noauda sedziņas telpu rotāšanai, bet 1959. g. — skolas darbinieku skatuves tērpiem kaklasaites.

Cēsu patērētāju biedrības pulciņš, kura nodarbības notika Cēsu novadpētniecības muzeja telpās, noauda muzejam mēbeļdrānas, aizkarus un galdsegas.

Pulciņu nodarbības notiek lielākoties 1—2 reizes nedēļā. Tur, kur dalībnieču vairums ir kolhoznieces, sējas un ražas novākšanas laikā nodarbības tiek pārtrauktas.

Nodarbībās pašdarbnieces teorētiski un praktiski apgūst izpildījumu tehnikas un kompozīcijas pamatus, kā arī analizē dalībnieču izpildītos darbus. Pulciņa dalībnieces darina dažādus rokdarbus: audumus, izšuvumus, adījumus. Audumi tomēr darbu klāstā sastopami visvairāk, jo tie lieliski atbilst mūsdienu interjera prasībām, nodrošinot lielu dekoratīvo efektu. Turklāt tie ir praktiski nozīmīgāki, bez tam to darināšana prasa mazāk laika nekā citu rokdarbu, piemēram, izšuvumu, tamborējumu u. c. izstrādāšana. Sevišķi iecienītas ir sienas segas (18., 19. att.), grīdsegas (20. att.), dīvānu pārklāji (14. att.), kā arī logu (21., 22. att.) un durvju aizkari (23. att.) un spilvenu pārvalki (24., 25., 26. att.). Pulciņu dalībnieču darbu klāstā netrūkst arī rotātu apģērba audumu (27. att.).

Pulciņi iegādājas arī inventāru, piemēram, aužamos stāvus (28. att.), kurus novieto pulciņa nodarbību telpās. Parasti darbs tiek organizēts šādi:

18. att. Sienas sega. Lins. Dubultaudums. 1950. g. audusi L. Sice Siguldas raj. Krimuldā.

[45] Skat. Cīņa, 1956., 145.

20. att. Grīdsega. Lins, kokvilna, lūki, lupatas. Pārstaipu audums. 1960. g. audusi V. Baltpurviņa Jaungulbenē.

23. att. a) Durvju aizkars. Kokvilna, vilna. Audu rakstots audums. 1961. g. audusi A. Treidase Madonā; b) Aizkara fragments.

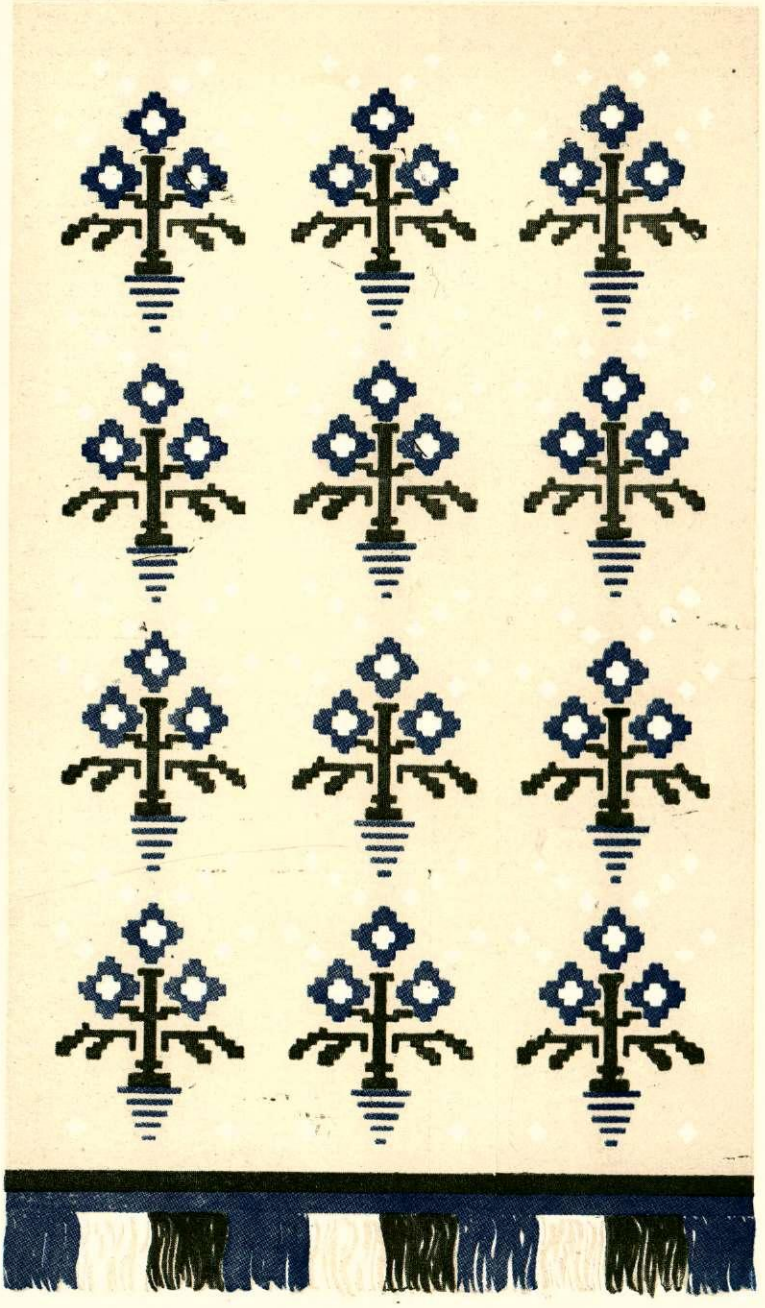

33. att. Sienas sega. Kokvilna, vilna. Vienkārtnis. Raksts ielasīts. 1961. g. audusi A. Sijāte Rīgā.

19. att. Sienas sega. Kokvilna, vilna. Audu ripss. Raksts ielasīts ar roku. 1961. g. audusi A. Ābele Cēsīs.

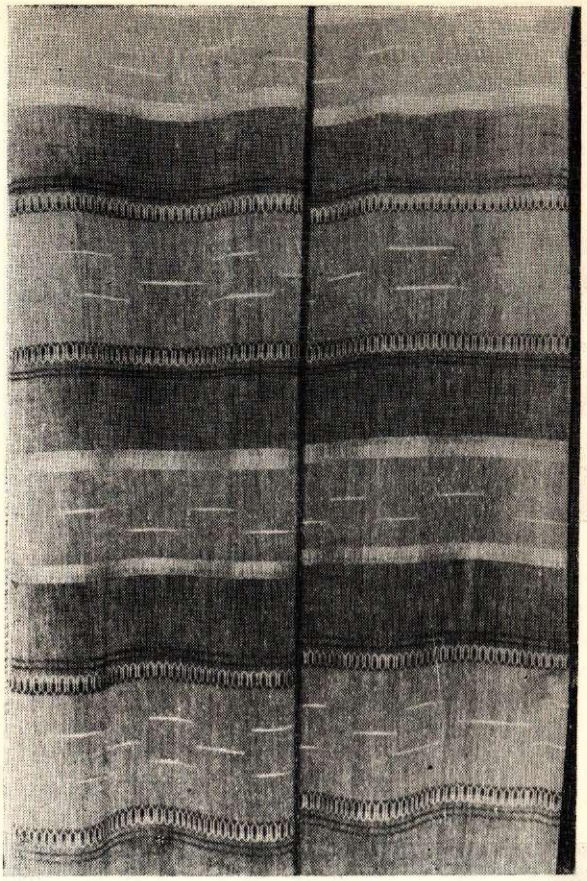

22. att. Loga aizkars. Kokvilna. Audu rakstots audums. 1961. g. audusi M. Aizderdze Cēsīs.

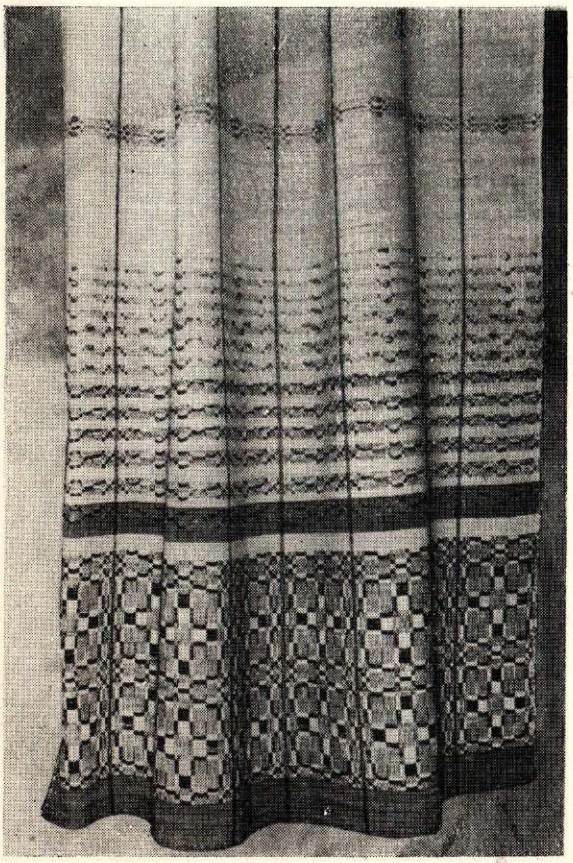

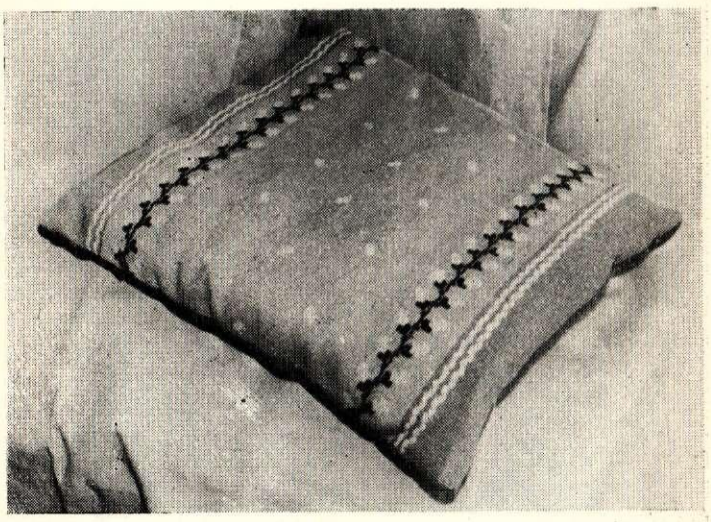

24. att. Spilvens. Kokvilna, vilna. Ripss. Raksts ielasīts. 1961. g. audusi V. Vētra Cēsīs.

21. att. Loga aizkars. Kokvilna. Pārstaipu drellis. 1961. g. audusi M. Mārtiņsone Lubānā.

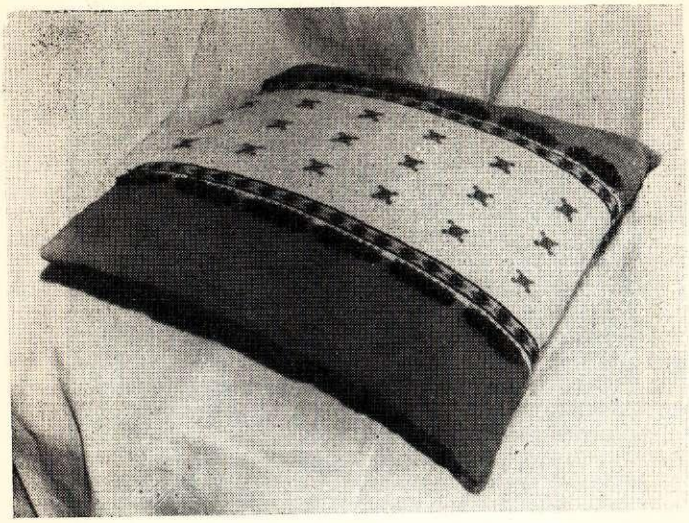

25. att. Spilvens. Kokvilna, vilna. Ripss. 1961. g. audusi A. Ābele Cēsīs.

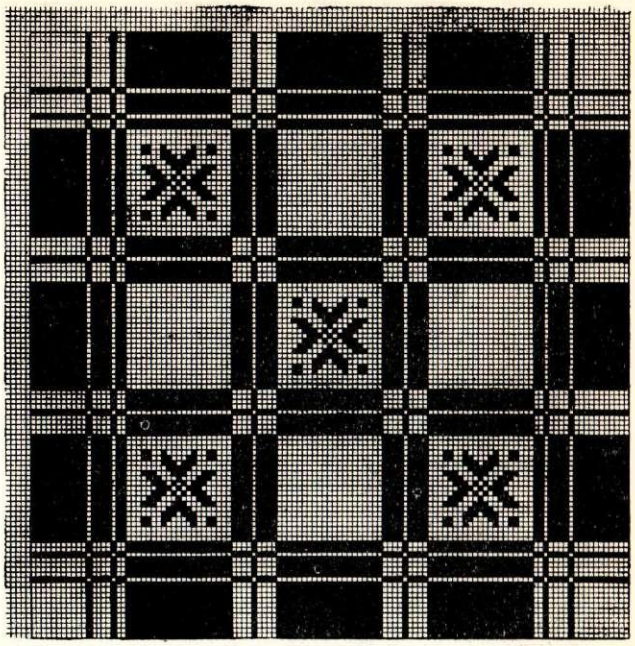

26. att. Spilvens. Vilna. Dubultaudums. 1960. g. audusi M. Kalēja Gulbenē.

27. att.

a) Kaklauts. Vilna. Trinītis. b) Kaklauts. Vilna. Vienkārtnis un rožceliņš. 1961. g. audusi M. Kauliņa Gulbenes raj. Sinolē.

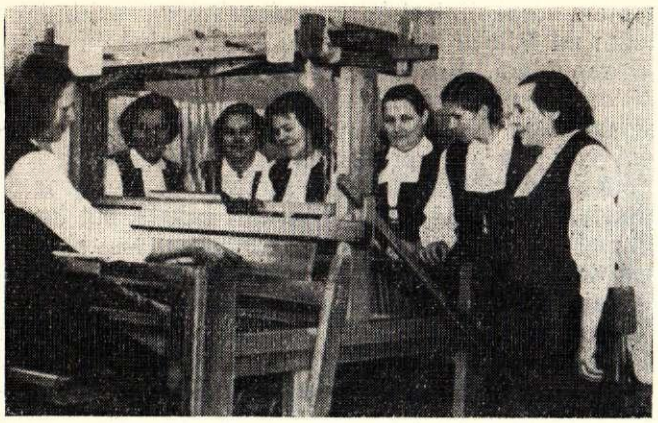

28. att. Gulbenes raj. kultūras nama rokdarbu pulciņa dalībnieces pie aužamiem stāviem.

pulciņa dalībnieces vispirms vienojas, kādu priekšmetu (piemēram, galdsegu, aizkarus) un kādā kompozīcijā darināt. Tad atkarā no tā, cik dalībnieču vēlas piedalīties šāda priekšmeta aušanā, uz stāviem uzvelk nepieciešamo velku daudzumu. Pirmā stellēs sēžas veiklākā audēja. Pēc tam savukārt auž pārējās pulciņa dalībnieces, pēc vēlēšanās savā gabalā izdarot nelielas izmaiņas kompozīcijā. Kad audums noausts, to noņem no stāviem un sadala.

Pulciņu pastāvēšanas pirmajos darba gados dalībnieces parasti darināja tos priekšmetus, kas katrai dalībniecei vai dalībnieču grupai vistuvākajā laikā bija nepieciešamākie. Liela nozīme darinājumu izvēlē bija iespējai sagādāt attiecīgo materiālu. Nereti gadījās tā, ka jaunai pulciņa dalībniecei kā pirmo vajadzēja darināt tehniski grūtāku un kompozīcijā sarežģītāku priekšmetu, bet vienkāršāku vēlāk, jo bija jāpiemērojas pārējām pulciņa dalībniecēm. Atsevišķas iesācēju, kā arī kvalificētāku dalībnieču grupas pagaidām vēl nekur nav noorganizētas. Pulciņu vadītāja darbs šādos apstākļos ir diezgan sadrumstalots, un tajā trūkst sistemātiskuma. Tāpēc arvien vairāk un vairāk bija jūtama prasība pēc pulciņu nodarbību programas. Beidzot 1959. g. Republikāniskais Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams pulciņus apgādāja ar šādu programu.[46] Tomēr vēl joprojām lielais pulciņu vairums praktiskajās nodarbībās šo programu izmanto maz. Vietumis tam par iemeslu ir nesistemātiskās nodarbības, telpu vai arī piemērotas vadības trūkums. Pulciņu sistemātisku darbu traucē arī kolhoznieču attālās dzīves vietas. Dažkārt pulciņš apvieno dalībnieces no pārāk plašas apkārtnes, un tādēļ tās ne vienmēr spēj regulāri apmeklēt nodarbības. Nereti pulciņa vadītāja, izskaidrojot teorētisko vielu, dara to pārāk ātri, un pulciņa dalībnieces nespēj izklāstam sekot, praktiskās nodarbībās aprobežojas ar lakoniskiem vērtējumiem «der» vai «neder», kamēr veiksmju vai kļūmju cēloņi netiek analizēti un izskaidroti.

Rezultātā daļa pulciņa dalībnieču vairāku gadu laikā neiemācās patstāvīgi strādāt. Šādas negatīvas parādības izdodas novērot ne tikai vāji organizētos pulciņos ar maz kvalificētu vadību, bet arī pašos veiksmīgākajos, piemēram, Cēsu pilsētas kultūras nama pulciņā. Šai konkrētajā gadījumā zināms attaisnojums varētu būt pulciņa sastāvs, proti, pulciņā apvienojušies cilvēki ar dažādu sagatavotības pakāpi, jo līdzās dalībniecei, kam nav nekādu praktisku iemaņu rokdarbos, darbojas kvalificēta šuvēja, ilggadīga audēja vai lietišķās mākslas vidusskolas absolvente. Lai būtu iespējams sekmīgs visu dalībnieču darbs, nepieciešams dalībnieces apvienot grupās, nodarbībās stingri ievērojot programā ieteikto secību.

Pulciņu vadītāju galvenais uzdevums ir attīstīt dalībnieču mākslinieciskō gaumi. Lai minēto uzdevumu varētu veikt iespējami labāk, nepieciešama laba organizācija un kvalificēti vadītāji. Jāpiezīmē, ka lielā vairuma (80%) pulciņu vadītājas ir entuziastes, kas vadītāju pienākumus veic kā sabiedrisku pienākumu. Ja pulciņu vadītājiem tiek maksāta alga, tā ir visai nenoteikta. Arī vadītāju profesionālā sagatavotība ir visai dažāda. 1961. g. 15% pulciņu vadītāju bija ar augstāko izglītību, 47,5% — ar vidējo un 37,5% ar pamatskolas izglītību, 35% no visu vadītāju skaita beiguši speciālās vidējās un augstākās mākslas vai lietišķās mākslas mācību iestādes, 32,5% vadītāju saņēmuši komandējumus no vietējām organizācijām kvalifikācijas celšanai uz republikāniskiem semināriem.[47]

Vidzemes rajonos un pilsētās bez tam ir daudz lietišķās mākslas pašdarbnieču, kas strādā individuāli. Tās ir lauku sievietes, kas dzīvo no centriem attālākās vietās vai arī ģimenes apstākļu dēļ nevar apmeklēt pulciņu nodarbības. Tomēr Vidzemē ir arī rajoni, kur šī pašdarbības nozare atstāta novārtā, piemēram, bij. Krustpils un Limbažu rajonā darbojās tikai pa 1 pulciņam.

Pulciņu darbu organizē un vada Republikāniskais Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams. Tas rīko konsultācijas, seminārus un izstādes gan Rīgā, gan rajonos. Konsultācijās, ievērojot rajona īpatnības, tiek apskatīti jautājumi par audumu tehnikām, kompozīcijas pamatiem, krāsu mācību, dzīvokļu un sabiedrisko telpu iekārtošanu.

Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama lietišķās un tēlotājas mākslas sektors nodibinājās 1948. g., un to kopš 1951. g. vada J. Rozentāla mākslas vidusskolas absolvents A. Kalniņš. Plašo lietišķās mākslas pašdarbnieku masu kvalifikācijas celšana ir šī sektora darba galvenā sastāvdaļa. Kvalifikācijas celšanas darbā izveidojušās divas galvenās formas: republikas mēroga pasākumi, piemēram, kursi, semināri, izstādes, ko katram mākslas žanram rīko vienu reizi gadā, un rajonu mēroga pasākumi, arī kursi, semi-

[46] Republikāniskais Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams 1959. g. izdevis rokdarbu pulciņu programas, kuras sastādījušas E. Skujiņa un A. Drinkena. Programas sastādītas tā, lai audējas, izšuvējas un adītājas, gan teorētiski, gan praktiski iepazinušās ar programās ietverto vielu, būtu ieguvušas pamatīgas zināšanas un pēc mācību beigšanas varētu orientēties dažādās izpildījumu tehnikās un kompozīcijas pamatlikumos. Pulciņu programās ietilpst 192 darba stundas vienā mācību gadā. No tām aušanas pulciņā darbam pie stellēm paredzētas 112 stundas, bet audumu kompozīciju zīmēšanai — 80.

[47] Republikāniskā Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama 1961. g. janvāra uzskaites materiāli.

nāri, konsultācijas, izstādes. Tautas mākslas nams sniedz konsultācijas arī pa pastu, izsūta materiālus — uzskates līdzekļus, izdod bezmaksas izdevumus, sastāda mācību programas.

Republikāniskajos semināros darbojas pulciņu vadītāju un pašdarbnieku grupas. Semināros tiek apskatīti jau minētie speciālie jautājumi, kā arī tiek lasītas lekcijas par sabiedriski politiska rakstura tematiem, estētiku un mākslas teoriju. 1960. g. 10 dienu ilgajā republikāniskajā seminārā piedalījās 71 dalībniece.[48]

Praktisko nodarbību dalībnieces iepazīstas ar kombināta «Māksla», Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas darbnīcām, muzeju fondiem, apmeklē arī mākslas izstādes un analizē līdzpaņemtos darbus.

Semināros un kursos par pasniedzējiem un nodarbību vadītājiem darbojas Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama darbinieki, Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas pasniedzēji, atsevišķi speciālisti no Mākslinieku savienības, Kultūras ministrijas, kombināta «Māksla», kā arī Politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas biedrības biedri. Parasti rajonu pulciņu vadītāji Tautas mākslas namam paziņo, kādi jautājumi būtu iztirzājami seminārā. Atbilstoši sastādīto jautājumu tematikai mākslas nams komandē attiecīgos speciālistus.

Kursu un semināru klausītāju praktiskajā darbā vērojama pasniedzēju, it īpaši mākslinieku ietekme. Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas skolotāja E. Skujiņa neatlaidīgi eksperimentē ar maz lietotiem materiāliem, kā arī cenšas izstrādāt tehniskos paņēmienus, kas padara interesantāku audumu faktūru un krāsu. E. Skujiņas meklējumi, sevišķi nevērptas vilnas izmantošanā dekoratīviem audumiem, atraduši atbalsi daudzu pašdarbības pulciņu dalībnieču darbā. Tāpat E. Skujiņas iecienīto paklāju tehniku — pastiprināto audumu ar apakšaudiem — izmanto pašdarbnieces dažādās Vidzemes vietās. Arī mākslinieks R. Heimrāts, radot kompozīcijas, kam raksturīgi lieli krāsu laukumi, meklē un atrod jaunus paņēmienus materiālu izmantošanā un tehnisko paņēmienu veidošanā. Savu pieredzi mākslinieks republikānisko semināru laikā nodod tālāk pašdarbniekiem. Kaut arī mākslinieka darbu tehniskā puse neskaidrības nerada, tomēr jāatzīst, ka pašdarbnieku vairumam kompozīciju idejiskais saturs nereti paliek neizprasts. Lauku audējas minēto pasniedzēju tehniskos paņēmienus izmanto darbos, kuros saglabā izteiktu ģeometrisko ornamentu.

Lietišķās mākslas profesionāļu priekšgalā izvirzījusies E. Rubene, kas Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama uzdevumā lasa daudz lekciju un vada seminārus visdažādākajos republikas rajonos un pilsētās. Tāpēc arī E. Rubenei ir ciešs kontakts ar plašajām mākslinieciskās pašdarbības dalībnieku masām un līdz ar to arī viskuplākais sekotāju pulks visā republikā. Visvairāk sekotāju E. Rubenei ir tieši ornamentā, arī E. Rubenes kompozīciju atdarinājumus ar lielākiem vai mazākiem pārveidojumiem izdodas sastapt turpat vai visās vietās, kur minētā darbiniece vadījusi seminārus. Interesanti atzīmēt, ka saglabājies galvenokārt raksts, bet krāsu salikumi pārveidojušies. Pašdarbnieces tos padarījušas kopnoskaņā siltākus, pārejas tuvinot tradicionālajām nokrāsu joslām.

Darbaļaužu materiālās labklājības pieaugums un dažādie kultūras un izglītības pasākumi radījuši iespēju no pašdarbnieku masām izvirzīties spējīgākiem talantiem un kļūt par profesionāliem māksliniekiem.

Republikas vadošās kultūras iestādes 1960. g. nolēma izveidot tautas mākslas meistaru apvienību, lai spējīgākiem un iniciatīvas bagātākiem pašdarbniekiem dotu iespēju sistemātiski nodarboties ar iemīļoto amatu un tādējādi arvien vairāk tuvināties profesionāļu līmenim. Organizējot šo apvienību, notika tautas mākslas meistaru uzskaite un viņu darba skates. Izcilāko darbu autoriem piešķīra tautas daiļamata meistara nosaukumu. Pavisam meistara nosaukumu Vidzemes rajonos ieguvuši 149 daiļamatnieki, tai skaitā 110 audējas (73%).[49] Šādas skates un meistaru izvirzīšana notiks ik gadus. 1960. g. decembrī Kultūras ministrija nolēma tautas daiļamata meistarus nodarbināt kombināta «Māksla»

[48] 23 mājsaimnieces, 33 kalpotājas (tai skaitā 13 skolotājas), 9 kolhoznieces un 6 pensionāres. 26 dalībnieces bija ar pamatskolas, 37 — ar vidējo un 8 — ar augstāko izglītību. 1961. g. līdzīgā seminārā piedalījās jau 131 dalībniece. No tām: 56 mājsaimnieces, 44 kalpotājas (tai skaitā 13 skolotājas), 14 kolhoznieces, 11 strādnieces, 5 pensionāres un 1 skolniece. 53 dalībnieces bija ar pamatskolas, 63 — ar vidējo un 15 — ar augstāko izglītību.

[49] Tautas daiļamatu meistari 1961. g.

Rajons vai pilsēta	Kopskaits	Audējas
Aizputes raj.	6	2
Alūksnes raj.	2	2
Balvu raj.	1	1
Bauskas raj.	20	18
Cēsu raj.	34	30
Dagdas raj.	17	17
Daugavpils raj.	5	4
Daugavpils pils.	6	2
Dobeles raj.	6	2
Gulbenes raj.	18	15
Ilūkstes raj.	2	1
Jēkabpils raj.	10	9
Jelgavas raj. un pils.	15	12
Kārsavas raj.	5	4
Krustpils raj.	7	1
Kuldīgas raj.	8	5
Liepājas raj.	15	11
Liepājas pils.	21	13
Limbažu raj.	10	7
Ludzas raj.	25	22
Madonas raj.	17	14
Ogres raj.	15	11
Preiļu raj.	13	1
Rēzeknes raj.	14	8
Rīgas raj.	11	9
Rīgas pils.	43	12
Saldus raj.	14	1
Siguldas raj.	11	8
Talsu raj.	13	4
Tukuma raj.	25	5
Valkas raj.	13	9
Valmieras raj. un pils.	11	4
Ventspils raj. un pils.	10	5
Viļānu raj.	6	6
Jūrmalas pils.	5	1

ārštatā. Ar šo lēmumu tika nokārtota materiālu sagāde un darinājumu realizācija, un līdz ar to audēju meistarības izveidošanai pavērušās vēl lielākas iespējas.

Tautas daiļamatu meistaru vidū sastopamas audējas, kas savu meistarību kaldinājušas gan ilgu gadu darbā, gan arī intensīvi strādājot tikai pēdējos gados. Kā viena no izcilākajām tautas daiļamatu meistarēm minama Jaunpiebalgas vidusskolas rokdarbu pulciņa vadītāja Alīse Robežniece (dzim. 1915. g.), kas pašdarbības pulciņos piedalās kopš 1950. g. A. Robežniece strādā ar Viļumsona stāviem. Meistares darinājumiem raksturīga svaiga izdoma un veiksmīgi krāsu salikumi, kam pakļaujas arī faktūra un ornaments. Zaļgani pelēki, brūni, mālaini sārti un violeti toņi, maigas pārejas, rūpīgi izsvērtas nianses — lūk, meistares palete. Lai panāktu iespējami labāku vienas krāsas pāreju otrā, autore meklējusi jaunus izteiksmes līdzekļus un sākusi strādāt ar nevērptu vilnu. Kopš 1952. g. A. Robežniece sākusi pievērsties tematiskām kompozīcijām un pagaidām ir vienīgā tautas daiļamatu meistare, kas savos darbos veiksmīgi parādījusi aktuālu tematiku. 1960. g. A. Robežniece darinājusi sienas segu «Jaunās slaucējas» 100×80 cm lielā linu audumā audu trinīša sējumā ar ielasītu rakstu (vilnas šķipsniņas). Jaunietes atveidotas dinamiski, spriegi (30. att.) A. Robežniece visvairāk iemīļojusi augošo, joslu un fonu rakstu un trinīša sējumu. Ar saviem darbiem A. Robežniece piedalījusies izstādēs Piebalgā, Smiltenē, Cēsīs, Rīgā, Ļeņingradā un Maskavā.

Viena no talantīgākajām Valmieras rajona audējām ir tautas daiļamata meistare Emma Celmiņa (dzim. 1912. g.). E. Celmiņa savos darbos izmanto senlaicīgus krāsu salikumus, vienlaikus kombinējot zilu, zaļu, sarkanu un dzeltenu krāsu. Veiksmīgi izsvērtas silto un auksto toņu attiecības darbiem piešķir spirgtu un dzīvespriecīgu izteiksmi. Kad 1957. g. Latvijas PSR ZA etnogrāfu ekspedīcija rīkoja tautas darinājumu izstādi, arī E. Celmiņa piedalījās šajā izstādē, savus darbus sabiedrības vērtējumam nododot pirmo reizi. Skatītāji tos novērtēja atzinīgi. Pēc tam autore piedalījusies izstādēs Limbažos, Cēsīs, Rīgā. E. Celmiņa papildina zināšanas gan pašmācības ceļā, gan arī piedaloties republikāniskajos semināros.

Lai gan E. Celmiņas daiļamatnieces «rokraksts» vēl tikai veidojas, tā galvenās īpatnības saskatāmas jau šodien. Audēja strādā ar trīzuļu un sviru stāviem, visvairāk aužot dekoratīvus pusvilnas audumus joslu rakstā. Arī E. Celmiņas darinājumos galvenā ir krāsa, bet faktūra un ornaments paliek otrā vietā. It īpaši E. Celmiņa iecienījusi vidzemnieku raksturīgās nokrāsu joslas; viņas darbos sastopams reti lietots paņēmiens: sabiezinātā krāsā (bieži tumši brūna vai tumši zila) veidota rakstu josla izmantota līdzās novietotās krāsas izcelšanai. Tāpēc autore iecienījusi ripsa un audu rakstotā auduma kombinācijas un sīkus, trauslus ažūrus rakstus, parasti skujiņas, rombiņus, «rozītes» utt. (31. att.). E. Celmiņas darbi pazīstami ar ļoti rūpīgu tehnisko izpildījumu.

Respektējamu profesionālo veiklību audumu darināšanā panākusi tautas daiļamata meistare rīdziniece Aina Sijāte (dzim. 1924. g.). A. Sijāte apmeklē Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama rīkotos seminārus un turpina mācīties pašmācības ceļā. A. Sijātes darbiem raksturīga svaiga izdoma, laba

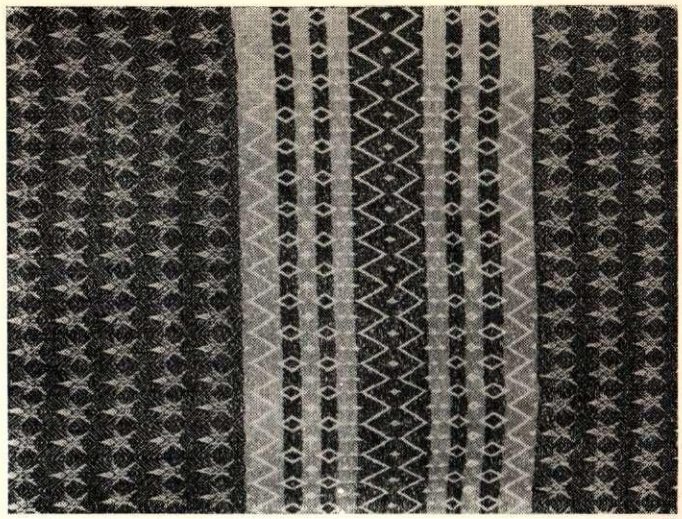

29. att. Gultas sega. Kokvilna, vilna. Trinītis. 1956. g. audusi A. Robežniece Cēsu raj. Jaunpiebalgā.

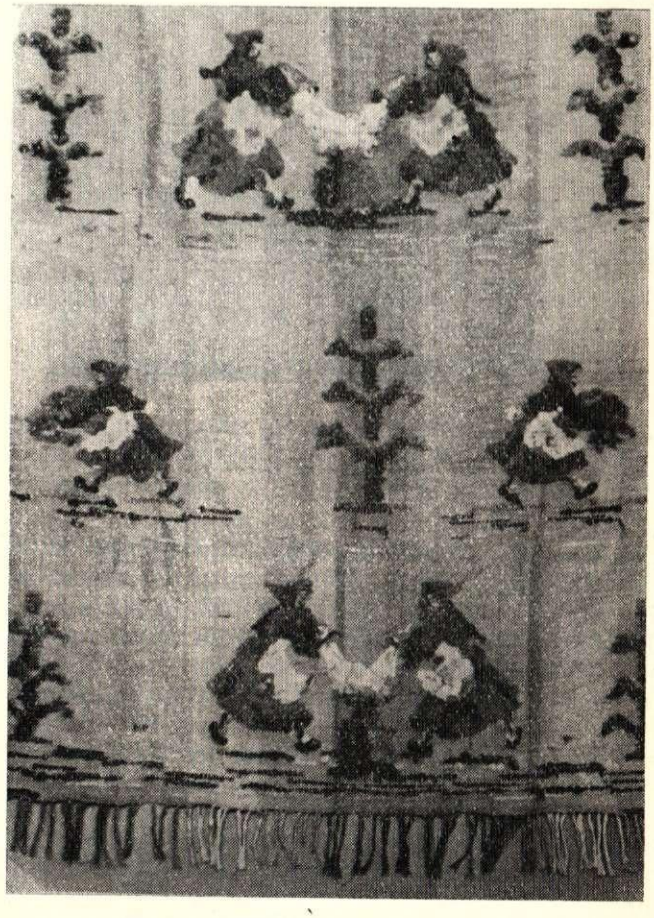

30. att. Sienas sega. Lins, vilna. Trinītis. 1960. g. audusi A. Robežniece Cēsu raj. Jaunpiebalgā.

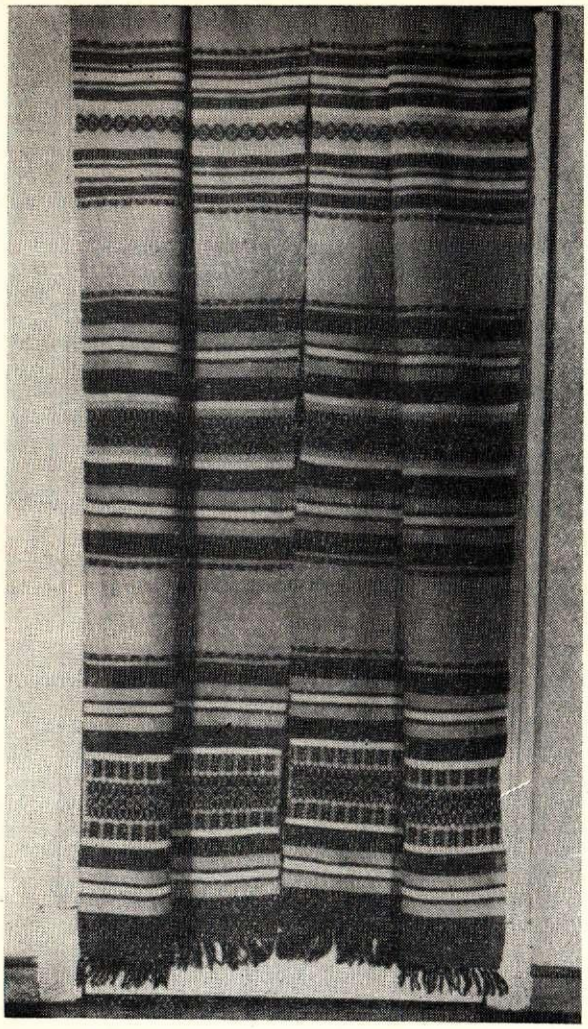

31. att. Durvju aizkari. Kokvilna, vilna. Audu rakstots audums. 1960. g. audusi E. Celmiņa Valmieras raj. Dzintaru ciemā.

materiāla izjūta un ļoti rūpīgs izpildījums. A. Sijāte galvenokārt darina sienas un grīdas segas, kurās dominē augošais raksts un aukstie krāsu toņi (32., 33. att.). Izpildījumu tehnikās autore priekšroku dod pinumiem un bārkstu sējumiem, jo pēdējie dod lielāku dekoratīvo efektu nekā atspoles audumi. Meistare droši iekļāvusies lietišķās mākslas aktīvāko darbinieku rindās, un viņas darbi atzinīgi novērtēti gan 1960. g. izstādē Rīgā, gan Maskavā.

Lietišķās mākslas attīstību padomju apstākļos lielā mērā veicina straujā pieredzes apmaiņa kā starp vienas nozares, tā starp vairāku nozaru daiļamatniekiem. Pieredzes apmaiņā kā sevišķi veicinātāji faktori minami speciālās literatūras masveidīga izmantošana un darinājumu izstāžu rīkošana.

Padomju varas gados par izplatītāko izdevumu lietišķās mākslas pašdarbnieku vajadzībām jāuzskata žurnāls Padomju Latvijas Sieviete, kam pievienots īpašs pielikums ar apģērbu piegrieztnēm, kompozīcijām cimdu, dažādu izšuvumu un audumu darināšanai līdz ar tehniskiem atrisinājumiem. Šī žurnāla slejās savu pieredzi plašām rokdarbnieču masām sniedz Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas pedagogi, Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama instruktori u. c. lietišķās mākslas entuziasti. Jāpiezīmē, ka arī žurnālos Zvaigzne un Druva ir iespiesti daži raksti audējām — pašdarbniecēm.

1956. g. Latvijas Valsts izdevniecība laida klajā rokdarbnieču vajadzībām E. Rubenes un G. Ivanovas darbu Adījumu raksti un adīšanas tehnika. Šajā grāmatā ievietotos E. Rubenes komponētos joslu rakstus pašdarbnieces izmanto, arī darinot dekoratīvos audumus. 1958. g. rokdarbu cienītājas saņēma nākošo, līdz šim nozīmīgāko izdevumu — E. Rubenes Rokdarbi. Darba II daļā — Ansambļi — parādītas E. Rubenes un R. Heimrāta audumu kompozīcijas, kā arī audumu izvietojums telpā. Arī no šī darba pašdarbnieces saviem izstrādājumiem ņem atsevišķus joslu rakstus, kamēr autores kompozīcijas visumā, sevišķi lauku audējām, vēl šķiet pasvešas. Tradīciju spēks, liekot pieturēties pie nokrāsu joslām, sīkajiem rakstiem un galvenokārt siltajiem krāsu toņiem, pagaidām vēl ir stiprāks nekā mākslinieces smagnējā, nedaudz vienmuļā ornamentācija un piesātinātās krāsas ar rūpīgu silto un auksto toņu līdzsvarojumu.

1958. un 1959. g. iznāca mākslinieka Ž. Ventaskrasta darbs Adījumu, izšuvumu un audumu raksti. Mākslinieka raksturīgie krāsu salikumi vidzemniecēm pasveši. Liekas, ka mākslinieka kompozīcijām ir vairāk tikai dekoratīvi ierosinoša, mazāk — praktiska nozīme. No Ž. Ventaskrasta metiem pašdarbnieces parasti izmanto tikai atsevišķus motīvus.

32. att. Sienas sega. Lins, salmi. Audu rakstots audums. 1960. g. audusi A. Sijāte Rīgā.

1961. g. Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams bezmaksas izdevuma veidā izdeva E. Skujiņas darbu Aušana, kas domāts pašdarbniecēm kā tehniskā rokasgrāmata. Grāmatas sastādītāja lielā mērā izmantojusi A. Antēnas 30. gados izstrādāto sistēmu šai jautājumā. Bez tam jāpiezīmē, ka audēji joprojām vēl turpina savā darbā izmantot arī dažus tādus izdevumus, kas kļuvuši jau par bibliogrāfiskiem retumiem (piemēram, P. Viļumsona Ceturtdienas rīts, A. Antēnas Aušana, Latvju Raksti). Pašdarbnieces šajās grāmatās publicētos paraugus pārzīmē savās rakstu burtnīcās un turpina izpildīt. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc republikāniskajās izstādēs no dažādām republikas malām tiek piesūtīti darbi, kas izpildīti vienā un tai pašā sējumā un kompozīcijā, pat pavedienu skaits raportā viens un tas pats.[50]

Audumu mākslinieciskā noformējuma attīstībā sevišķi liela nozīme ir izstādēm,[51] kuru rīkošana pa domju varas gados ieguvusi sevišķi plašu vērienu Izstādes vienlaikus ir daiļamatnieku atskaite sa biedrības priekšā. Apmeklētāju kritika un ierosinā jumi lieti noder audēju turpmākajā darbā. Izstāde rīko pulciņi atsevišķās darba vietās, ciemos, pilsē tās, rajonu centros un republikas galvaspilsētā Rīgā. Par skaistu tradīciju ir kļuvušas daiļamat nieku darbu skates dziesmu dienās uz vietām un republikas dziesmu svētku laikā. Izstādes notiek klubos, skolās, novadpētniecības muzejos. Jāatzīmē arī ZA etnogrāfu ekspedīciju laikā rīkotās skates kurās līdz ar mūsdienu darinājumiem tiek eksponēti priekšmeti, kas atspoguļo apvidus audumu u. c. darināšanas tradīcijas. Šādas skates rīkotas Cēsīs (1953.), Jaunpiebalgā (1954.), Gulbenē (1956.), Limbažos (1957.), Valkā (1958.), Madonā (1959.). No Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama Rīgā rīkotajām tautas mākslas republikāniskajām skatēm minamas 1948., 1950., 1952., 1955., 1957. g. rīkotās un vislielākā — 1960. g. sakarā ar Latvijas PSR 20. gadadienas svinībām. Šajās izstādēs spilgti atainojas tautas mākslas attīstība padomju varas gados. Lielākais autoru un darbu skaits (45%) visās šajās izstādēs nāk no Vidzemes.

1960. g. izstāde parādīja, kādas iespējas tautas mākslai pavērtas padomju īstenībā. Izstādē spilgti atainojās Republikāniskā Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama darbība republikas plašās lietišķās mākslas pašdarbnieku saimes organizēšanā un vadīšanā. Ekspozīcijas lielāko daļu sastādīja audumi. Izstādē bija parādīti galvenie audumu tipi un veidi, kādus

34. att. Tautas mākslas izstrādājumu izstāde Valkā.

tauta darina mūsu dienās — gan latviešu tradicionālie audumi, gan arī plašās lietišķās mākslas pašdarbnieku (audēju) saimes jaunie radošie meklējumi. Visvairāk eksponātu bija devušas Vidzemes lietišķās mākslas pulciņu dalībnieces, kuru vidū bija daudz 1960. g. apstiprināto tautas daiļamata meistaru. Izstādes darbus varēja dalīt 2 lielās grupās, pirmajā grupā apvienojot darinājumus, kas atkārto un saglabā latviešu pēdējo triju gadsimtu laikā izveidotos audumu darināšanas un rotāšanas paņēmienus; otrajā — darinājumus, kur vērojami jaunie radošie meklējumi. Pirmajai grupai pieskaitāmo audumu vairumu bija darinājušas Latgales rajonu audējas. Radošie meklējumi, izmantojot pagātnes mantojumu, bija vērojami Vidzemes un Zemgales audumu klāstā. Visspilgtāk tie izpaudās jau minēto Cēsu un Gulbenes rajonu audēju darbos.

Vidzemes audumi 19. un 20. gs. pārdzīvoja vairākas attīstības stadijas. 19. gs. pirmajā ceturksnī audumu darināšana norisinājās naturālās saimniecības ietvaros. Tāpēc izstrādājumos turpināja saglabāties formas, kas apskatāmajā teritorijā bija pazīstamas jau feodālisma sākuma posmā (celu jostas un apaudi, vienkrāsu audumi vienkārtņa un trinīša sējumā).

19. gs. otrajā ceturksnī preču-naudas saimniecības attīstība vēl norisinājās lēni. Pastāvošie amatniecības

---

[50] Jāatzīmē, ka Vidzemes audēji — amatnieki kopš 18. gs. izmanto speciālo literatūru. 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. muižās nodarbinātiem linaudēju meistariem bija pazīstamas vācu valodā izdotās grāmatas par aušanu ar rokas stāviem. 19. gs. otrajā pusē audēji-uzņēmēji tām pievienoja krievu, franču un kopš 19. gs. beigām — latviešu speciālo literatūru. Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. 166.—175. lpp.

[51] Šādu plašākas sabiedrības vērtējumam nodotu darbu klāstu sākumi meklējami jau feodālisma apstākļos. Zemnieku kāzās līgavas pūru apskatīja visi kāzinieki, slavēdami vai peldami darinātāju veiksmi un māku audumu rotāšanā, tai pašā laikā cenšoties iegaumēt košākos rakstus un krāsu salikumus, kas būtu noderīgi pašiem vērtētājiem.

Lauksaimniecības ražojumu un daiļamatniecības izstrādājumu izstādes Vidzemē 19. gs. otrajā pusē rīkoja aktīvākās lauksaimniecības biedrības, piem., Cēsīs, Valmierā u. c. Līdz ar lauksaimniecības biedrību darbības vēršanos plašumā arī izstādes rīkoja biežāk. Izstādes sāka noorganizēt arī nelielās pilsētiņās un bieži apdzīvotās vietās, piem., Smiltenē, Raunā, Dzērbenē, Vecpiebalgā, Trikātā u. c. Šajās izstādēs amatnieki centās piedalīties pēc iespējas biežāk, jo izstādē iegūtais apbalvojums vairoja meistara slavu un līdz ar to arī pasūtītāju skaitu.

Buržuāziskās Latvijas laikā rokdarbu un audumu izstādes rīkoja gan lauksaimniecības biedrības, gan citas organizācijas. Izstādes parasti eksponēja kursu vai speciālo skolu beidzēju mācību laikā izstrādātos darbus, tāpēc izstādes gan izstādīto darbu, gan apmeklētāju skaita ziņā bija nelielas.

ierobežojumi un šaurais iekšējais tirgus kavēja jaunu audumu veidu rašanos. Tomēr atsevišķās vietās (Rauna—Piebalga) veidojās amatniecības centri ar kapitālistisku raksturu, kur vērsās plašumā daudzkrāsainu svītrainu un rūtainu audumu darināšana, pie kam atsevišķiem audumu veidiem izstrādājās savi noteikti raksti (piemēram, galdautiem savi, dvieļiem atkal savi raksti).

19. gs. trešajā ceturksnī, kad sakari atsevišķu novadu starpā strauji vērsās plašumā, Vidzemē darbojās daudz sīko lauku amatnieku, jo amatniecības ierobežojumi vairs nepastāvēja. Pastāvošā kapitālistiskā konkurence stimulēja uzlabot darba rīkus, izstrādāt jaunas darba metodes. Tāpēc šim laikam raksturīga liela daudzveidība audumu izstrādāšanā — gan tehnisko paņēmienu, gan mākslinieciskā noformējuma ziņā.

Tā kā amatnieki — apģērbu audumu darinātāji nespēja konkurēt ar fabriku ražojumiem, daļa audēju pārgāja citā darbā, daļa auda galvenokārt dekoratīvos audumus. Dekoratīvajos audumos pārnesa apģērba audumos izstrādātos rotāšanas paņēmienus (gultas vai grīdas segas darina līdzīgi brunču un villaiņu audumiem). Šajā laikā pastiprinājās kultūras sakari ar kaimiņtautām, kā rezultātā latviešu tekstilizstrādājumos blakus ģeometriskajam ornamentam parādījās stādu ornaments.

20. gs. sākumā Vidzemē jau dominē rūpnīcu izstrādājumiem raksturīgās rotājumu formas.

Buržuāziskās Latvijas laikā sakarā ar nacionālās buržuāzijas kultūras politiku pastiprinājās seno audumu rotājumu atdarināšana.

19. un 20. gs. mājaudēju un amatnieku audumu darināšanā vērojamas dažas atšķirības. Amatnieki lieto sarežģītākas tehnikas, arvien cenšas pilnīgot darināšanas paņēmienus, ir vairāk saistīti ar tirgu un pasūtītāju gaumi, tāpēc arī vairāk uztver modes strāvojumus, kamēr mājaudēji saglabā primitīvākus darināšanas paņēmienus un lielāku krāsu rakstu bagātību. Tomēr galvenās attīstības līnijas kā amatnieku, tā mājaudēju izstrādājumos ir līdzīgas. Viena un tā pati parādība amatnieku darbos sastopama ātrāk, mājaudēju — apmēram gadu desmitu vēlāk. Mājaudēju un amatnieku darbība tomēr cieši saistīta, arodniecisko iemaņu attīstībā tie savstarpēji papildinās.

Mūsu dienās aušana ir izveidojusies par visizplatītāko mākslinieciskās pašdarbības lietišķās mākslas nozari. No 8000 dalībnieku lielās lietišķās un tēlotājas mākslinieku saimes 60% ir audēju, turklāt Vidzemē no visa šī audēju skaita strādā 44,5%. Tam, ka tieši Vidzemes rajoni un pilsētas izvirzījušies pirmajā vietā, nebūt nav gadījuma raksturs. 19. gs. Latvijas ievērojamākais audēju centrs bija Piebalga, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Vidzemē bieži vien tika rīkoti audēju kursi. Vidzemē vairāk nekā citos Latvijas apvidos audēji izmantoja speciālo literatūru. Buržuāziskās Latvijas laikā mājturības un daiļamatniecības skolās vidzemnieču mācījās vairāk nekā citu apvidu jauniešu. Arī šodien lietišķās mākslas skolās visvairāk mācās vidzemnieču. Lietišķās mākslas izstāžu rīkošanā vidzemniekiem ir savas tradīcijas.

Nemitīgais materiālās labklājības pieaugums mūsu dienās izraisa lielas izmaiņas arī sadzīves kultūrā. Ik gadus pieaug pieprasījums pēc dažādiem lietišķās mākslas izstrādājumiem, sevišķi pēc dekoratīviem audumiem. Šo pieprasījumu cenšas apmierināt arī pašdarbnieki, kas savu brīvo laiku izmanto radošai atpūtai. Vietās, kur šādu pašdarbnieku ir vairāk, rodas lietišķās mākslas pulciņi. Pulciņi ir sociālisma un izvērstas komunisma celtniecības apstākļiem raksturīgas tautas mākslas radītāju un propagandētāju apvienības. Ar šo pulciņu starpniecību republikas vadošās kultūras iestādes veic lielu masu kultūras un idejiskās audzināšanas darbu. No pulciņu dalībnieku vidus arvien vairāk izvirzās spējīgas tautas mākslas meistares, kuru darinājumu mākslinieciskais līmenis tuvojas profesionālo mākslinieku darbu līmenim. Arvien vairāk nivelējas atšķirības starp tautas un profesionālo lietišķo mākslu. Padomju cilvēku interešu un prasību loks ik dienas aug. Jārūpējas, lai lietišķās mākslas entuziastu darbs nemitīgi palīdzētu izkopt un apmierināt darbaļaužu estētiskās vajadzības.

ИЗДЕЛИЯ СЕЛЬСКИХ ТКАЧЕЙ В ВИДЗЕМЕ В XIX И XX вв.

А. Алсупе

ВЫВОДЫ

Сельское ткачество Видземе в процессе своего развития прошло несколько стадий. В первой четверти XIX века ткачество не выходило за пределы натурального хозяйства. Это обусловило сохранение видов тканей, известных на данной территории еще в начальный период феодализма (пояса, тканные на дощечках, кайма, ткани, сотканные с помощью 1—4 рядов ниченц).

Во второй четверти XIX века товарно-денежные отношения в деревне развиваются еще сравнительно медленно. Существующие ограничения в занятии ремеслом и узость внутреннего рынка тормозили появление новых видов тканей. Однако в отдельных местах (Рауна, Пиебалга) начинают формироваться ремесленные центры на капиталистических началах. В качестве одного из наиболее важных достижений

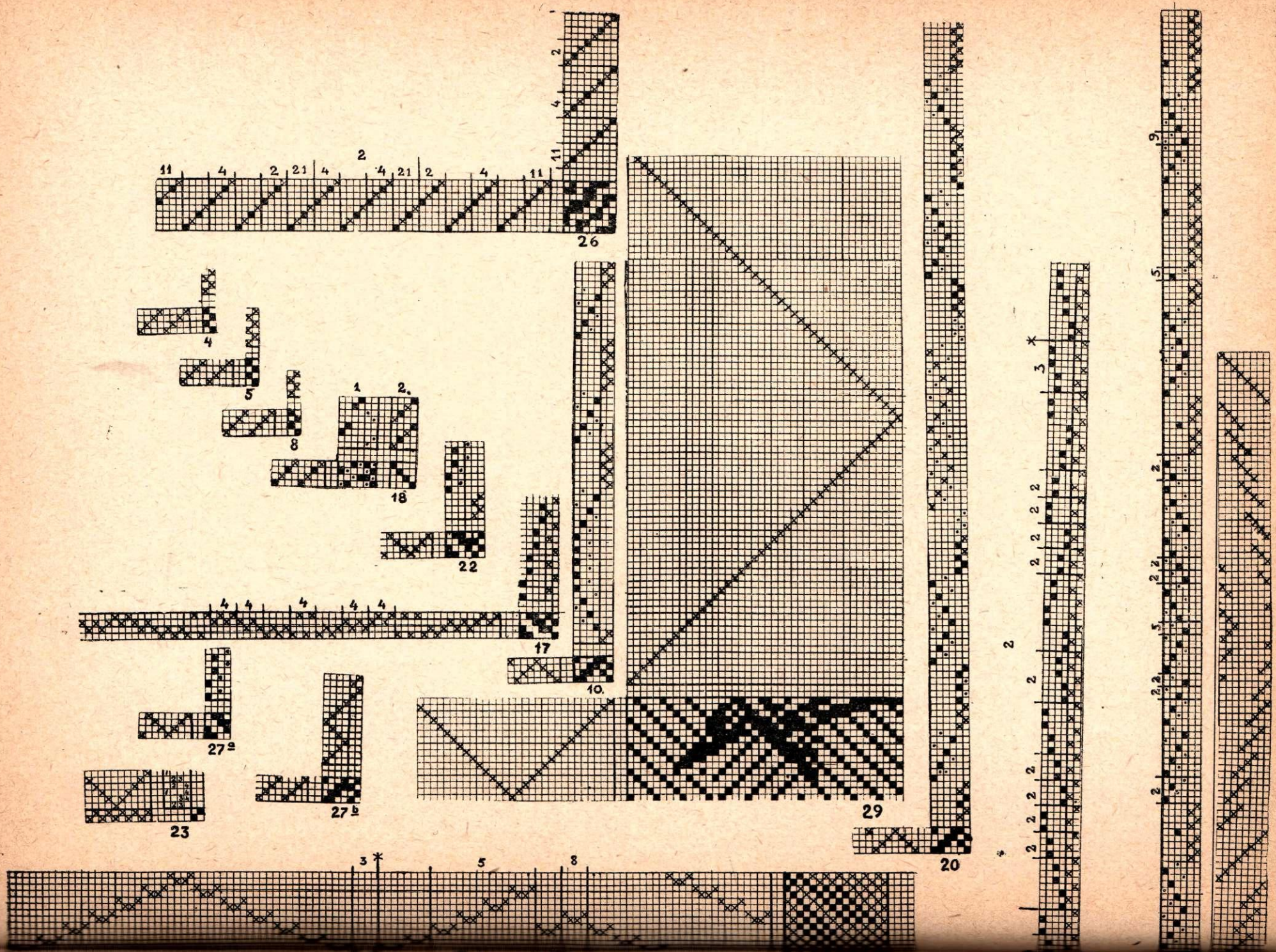
26
4
5
8
18
22
17
10
27a
27b
23
29
20

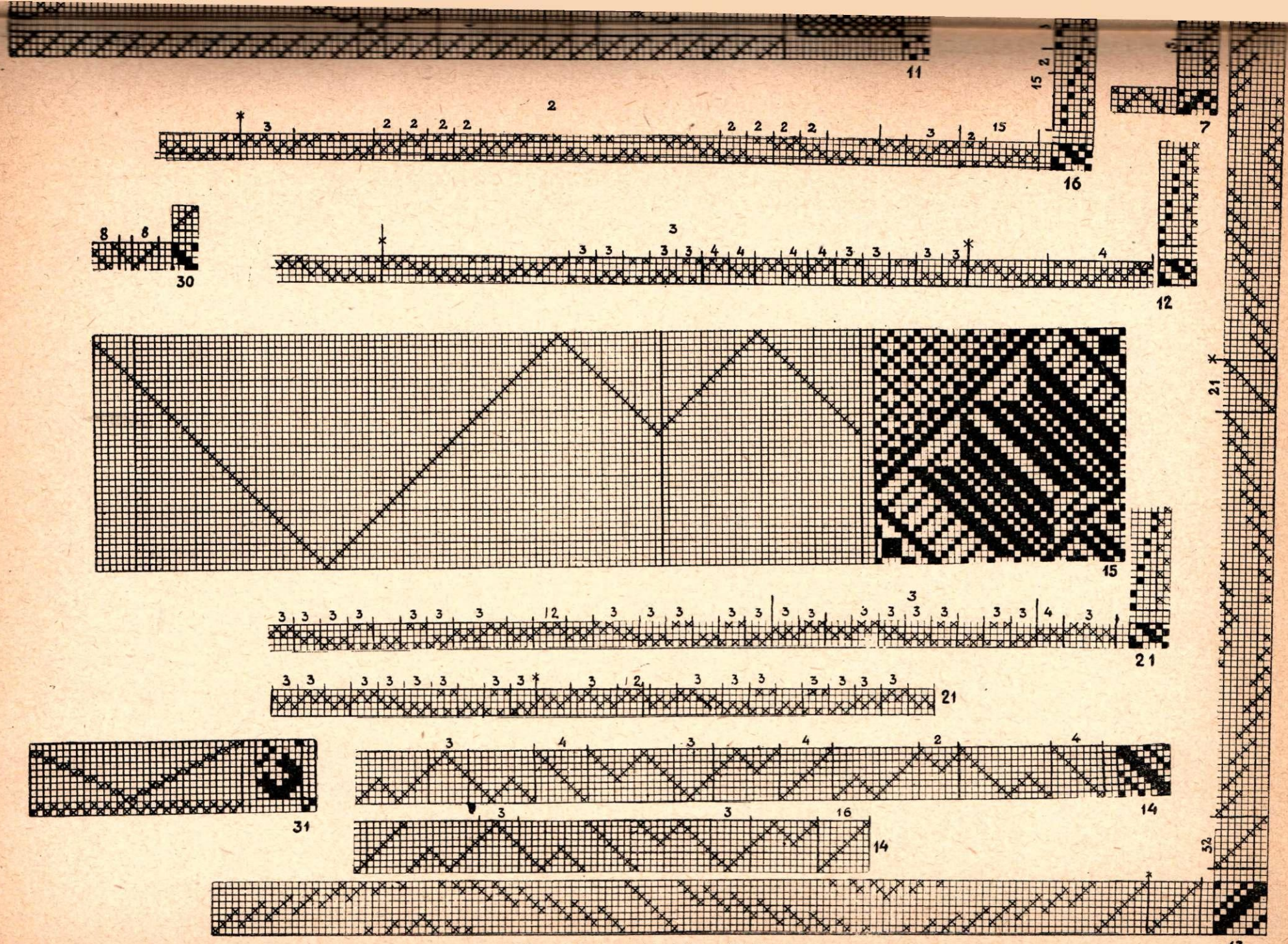

35. att. Audumu tehniskie atrisinājumi.

Skaitļi — norādes uz attēliem, kuros redzams attiecīgajā tehnikā darinātais audums.

этого периода следует упомянуть распространение разноцветных тканей для одежды, многоцветных полосатых и клетчатых тканей. Для отдельных видов тканей возникает только им присущий орнамент (например, орнамент скатертей, орнамент полотенец).

В третьей четверти XIX века быстро расширились и укрепились экономические связи между отдельными районами. В Видземе работало много мелких сельских ремесленников, так как ограничений в занятии ремеслом больше не существовало. Капиталистическая конкуренция между ремесленниками побуждала их улучшать орудия труда и использовать новые приемы работы. Поэтому в этот период наблюдается большое разнообразие в изготовлении тканей как по техническим приемам, так и по художественному оформлению. Однако изделия ремесленников третьей четверти XIX века не могли конкурировать с изделиями фабричного производства, поэтому часть из них сменила род занятий, а часть — специализировалась на изготовлении декоративных тканей. При выработке их использовали способы украшения, употребляемые при изготовлении тканей для одежды (одеяла и дорожки ткут по орнаменту, похожему на ткани юбок и плечных покрывал). В этот период усиливаются культурные связи с соседними народами. В текстильных изделиях латышей наряду с геометрическим появляется растительный орнамент.

В начале XX столетия в тканых изделиях Видземе доминируют формы, характерные для промышленных изделий.

В период с 1920 по 1940 г. в связи с тенденциозной культурной политикой национальной буржуазии все большее распространение получает использование в тканях орнамента древних форм в различных вариациях.

В Советской Латвии ткачество стало самой распространенной отраслью прикладного искусства. Из 8000 участников кружков прикладного и изобразительного искусства в республике 60% составляют ткачи. В Видземе работает 44,5% от общего числа ткачих-самодеятельниц.

Из среды участников кружков вырастают талантливые мастера народного искусства, работы которых по художественному уровню приближаются к работам профессионалов.

ZEMNIEKU CELTNES VIDZEMĒ 19. UN 20. gs.

A. Krastiņa

Visos Vidzemes rajonos blakus kolhoznieku jaunceltnēm vēl saglabājušās vecās, iepriekšējā gadsimtā celtās zemnieku sētas ēkas, kuru vecums un izveidojums ļoti dažāds. Saskaņā ar ražošanas spēku attīstības gaitu un zemnieku saimniecību ekonomisko stāvokli šo ēku fonds gadu gaitā pakāpeniski vairāk vai mazāk izmainījies, celtnes pielabojot, pārbūvējot, nojaucot vecās daļas un to vietā uzceļot jaunas. Bez tam blakus vecajām ēkām nepārtraukti celtas arī pilnīgi jaunas ēkas.

Šajā rakstā etnogrāfisku pētījumu rezultātā sniegts pārskats par Vidzemes zemnieku sētas un tās atsevišķo ēku izveidojumu, attīstības gaitu un izmantošanu, hronoloģiski aptverot laika posmu no 18. gs. beigām līdz šodienai. Parādīts arī veco ēku iekārtojums un izmantošana atkarībā no zemniecības sociālā noslāņojuma, kāds pastāvēja Latvijā priekšpadomju laikā. Tādā kārtā parādīta ne tikai Vidzemes zemnieku ēku celtnieciskā izveidojuma un arhitektūras attīstība, bet ēkas analizētas arī kā zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa raksturotājas un zemnieku saimnieciskās un mājas dzīves sastāvdaļa.

Pēc iespējas izsekota arī kaimiņtautu kultūras sakaru izpausme celtniecībā, tā iegūstot dažus materiālus Vidzemes etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

Kā galvenais avots rakstā izmantoti Latvijas PSR Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās laikā no 1953. līdz 1961. g. savāktie materiāli.[1] Visvairāk materiālu ir no Cēsu, Valkas, Valmieras, Gulbenes, Madonas un Jēkabpils rajoniem, mazāk — no Ogres un Rīgas rajoniem. Pārējie rajoni ekspedīcijās nav pētīti, un par tiem ir tikai dažādas gadījuma rakstura avotu ziņas. Ekspedīciju materiāli pēc iespējas papildināti ar arhīvu, muzeju un literatūras ziņām.[2] Raksturojot Vidzemes zemnieku dzīvojamās ēkas 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā, šajā rakstā par pamatu ņemtas autores 1959. gadā publicētajā monogrāfijā izteiktās atziņas.[3]

* *
*

Vecākās līdz mūsu dienām Vidzemē saglabājušās zemnieku ēkas celtas feodāli dzimtbūtnieciskās saimniecības sairšanas un kapitālistisko attiecību veidošanās periodā, kas aptver 18. gs. beigas un 19. gs. pirmo pusi.

Pastāvot dzimtbūšanai, Vidzemes zemnieku ēkas saglabāja vairāk vai mazāk sastingušas vecās formas līdz pat 19. gs. otrajai pusei. To celtniecības pamatmateriāls ir koks. Kaut arī mežiem bagātajā Vidzemē liela daļa mežu atradās uz zemnieku lietotās zemes, tomēr 19. gs. sākumā zemnieki nevarēja kokmateriālus izmantot saskaņā ar savām vajadzībām un ieskatiem. Pagastu tiesu protokoli rāda, ka nav pagājusi gandrīz neviena tiesas sēde, kurā neizskatītu muižnieka sūdzības pret zemniekiem, ka tie bez atļaujas cirtuši kokus.[4] Ieraksti muižu saimniecību grāmatās savukārt rāda, ka ienākumi no kokmateriālu pārdošanas muižu ienākumos ieņem diezgan svarīgu vietu. Tāpēc arī muižnieki centās pēc iespējas ierobežot zemniekiem izsniedzamo kokmateriālu apjomu. Zemniekam bija jānostaigā garš ceļš, līdz viņš varēja pārvest mājās kokus ēkas celšanai. Vispirms bija jālūdz muižniekam atļauja ēkas celšanai, pēc tam mežsargs norādīja cērtamos kokus un noteica laiku, līdz kuram koki jāizved. Ja nu izrādījās, ka zemnieks nav laikā paspējis kokus izvest, viņš zaudēja tiesības izmantot tos šajā gadā. Pārskatot O. Hūna sakopotos materiālus par Vidzemi, redzams, ka 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā Vidzemes draudžu zemnieku liela daļa dzīvo vecās un pussabrukušās mājās un kokmateriālu iegāde viņiem ir visai sāpīgs no muižnieka atkarīgs jautājums. Pastāvot klaušu saimniecībai, muižnieki centās ar vismazākiem izdevumiem no saviem klaušu zemniekiem izspiest vislielāko peļņu, protams, līdz minimumam samazinot izdevumus, kas saistīti ar

[1] Etnogrāfu ekspedīciju laikā vākti materiāli kā par jaunceltnēm kolhozu jaunajos ciematos, tā arī par vecajām ēkām kolhoznieku sētās. Pierakstītas arī atmiņas par senajām, jau izzudušajām celtnēm, to iekārtojumu un izmantošanu, lai tādējādi konstatētu attiecīga novada senākās celtniecības raksturīgās iezīmes, kas nepieciešamas etniskās vēstures pētīšanai.

[2] Avotu un literatūras apskats un analize dota autores 1959. g. publicētajā monogrāfijā; skat. A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959.

[3] Turpat.

[4] Madonas apr. Grostonas pag. (LCVA 908. f., 58. l., 4., 56.—58. lp.); Valmieras apr. Annasmuiža (turpat, 1852.—1887. f., 20. l.).

zemnieku-nomnieku dzīvokļu celtniecību. Par to, piemēram, liecina kāds ziņojums no Cesvaines draudzes, kurā minēts, ka zemnieki dzīvo tumšās dūmistabās resp. rijās un celtniecības materiālu sagāde saistīta ar bezgalīgām grūtībām, īpaši vietās, kur muižām nav sava meža.[5]

Šis koku trūkums zemnieku ēku celtniecībā nav vērojams vienīgi atsevišķās draudzēs Rīgas un lielāko pilsētu tuvumā. No Hūna sakopotajiem ziņojumiem secināms, ka muižnieki, nerēķinādamies ar zemnieku darbaspēku un kokmateriālu transporta grūtībām, kokus bieži vien tiem piešķir vairāku jūdžu attālajos mežos, bet tuvākos mežus pārdod. Tas raksturīgs ne vien Vidzemē, bet arī Kurzemē.[6]

Muižnieki centušies arī zināmā mērā regulēt zemnieku sētu apbūvi, nosakot ēku skaitu, lielumu un raksturu. Jau 17. gs. Suntažu mācītāja Guberta muižu pārvaldniekiem sarakstītajā rokasgrāmatā norādīts, ka muižu pārvaldniekiem jāraugās, lai zemnieki neceltu vairāk ēku (būdu — Kahten), kā tas viņiem ir nepieciešams, jo ar to nomokot zirgus un nokavējot lauku savlaicīgu apstrādāšanu.[7] Vidzemes zemnieku sētas jeb mājas atsevišķo ēku skaitu nenoliedzami noteica arī zemnieku sociālekonomiskais stāvoklis un ražošanas attīstības pakāpe. Trūcīgo zemnieku, vaļinieku jeb būdinieku sētās parasti bija tikai divas ēkas: neliela būdiņa — dzīvojamā ēka jeb istabiņa un kāda kūtiņa, kas parasti apvienota ar šķūnīti un klētiņu zem kopēja jumta. Dažkārt trūcīgo zemnieku sētai Vidzemē vēl līdz pat 20. gs. sākumam raksturīga arī t. s. dzīvojamā rija, t. i., ēka, kurā zem kopēja jumta atradās: rija, piedarbs, gubenis un dažreiz arī vēl speciāla dzīvojamā telpa — kambaris.[8] Lopiem aizvien celta atsevišķa kūts, kaut gan ziemā, sevišķi aukstā laikā jaunlopus — teliņus un jērus nesa arī rijā — siltumā. Kūts galā zem nojumes vai arī kūts sānos ierīkota mazāka piebūvīte — cūkkūtiņa, kurai bieži vien pieslejas cūku aploks.

Vidējo un turīgo saimnieku mājās bez iepriekš minētajām ēkām 19. gs. atkarībā no saimniecības zemes lieluma un saimniecības intensitātes bijusi vēl viena vai vairākas klētis, maltuve, pagrabs, pirts, vasaras virtuve — naminš, rija, šķūņi vai pūnītes utt. (1. att.). Bagāto saimnieku sētās parasti govīm celta atsevišķa kūts, bet zirgiem atsevišķs stallis, kas parasti apvienots ar ratnīcu (2.—3. att.). Bieži vien ratnīca ierīkota kā vaļēja telpa starp stalli un klēti. Citreiz par ratnīcu izmantota arī nojume rijas vai piedarba galā; arī aitām, cūkām un putniem dažreiz celtas mazākas atsevišķas kūtiņas vai arī piebūves

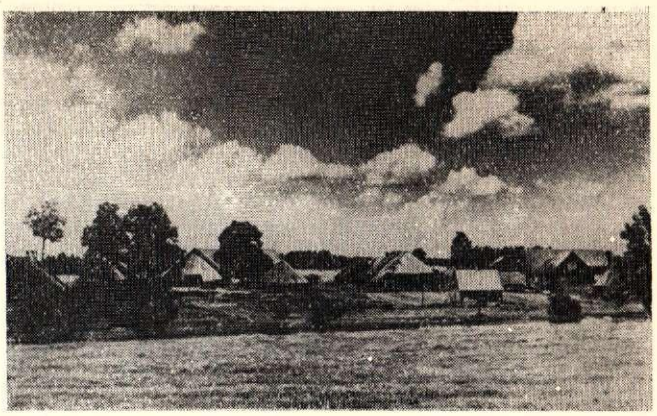

1. att. Zemnieku sētas Jaunpiebalgā (no mākslinieka A. Gusara krājuma).

lielās kūts vai staļļa pajumtē. Kūts priekšā daļu pagalma norobežoja ar žogu un izveidoja t. s. laidaru — netīro pagalmu, ko sauca arī vienkārši par kūtspriekšu. Dažreiz laidars vai aploks ierīkots kūts galā vai aiz kūts, un tajā dienvidū sadzina aitas un citus lopus, kur tos dažkārt atstāja arī visu nakti. Ap aploku dēstīti ātri augoši koki (lielākoties vītoli), lai lopiem būtu pavēnis. Ap dzīvojamo māju un klēti arī aizvien dēstīts dārzs vai vismaz daži lielāki koki un dažādi košuma krūmi (ceriņi, jasmīni, maijrozes) un puķes.

Pagrabi Vidzemes sētā divējādi: tie vai nu ierīkoti zem dzīvojamās mājas vai klēts, vai arī celti atsevišķi stāvoši. Kaut arī zem dzīvojamās mājas vai klēts ierīkotie pagrabi saimniecei ērtāk izmantojami, tie sastopami retāk nekā atsevišķi stāvošie pagrabi. Zem ēkām izbūvēto pagrabu ierīkošanai ļoti liela nozīme bija zemes reljefam un pamatūdens līmenim. Tāpēc arī zem mājām ierīkotie pagrabi raksturīgi galvenokārt zemnieku saimniecībām Vidzemes Centrālajā augstienē.

Atsevišķi stāvošie pagrabi arī parasti ir ierakti zemē, ar velvētiem griestiem un nelielu šķūnītim līdzīgu izbūvi virs pagraba.

Dienvidaustrumvidzemē sastopams kāds cits pagraba tips, t. s. sakņu kambaris, kas ir klētij līdzīga koka guļbūves celtne, kuru sakņu pasargāšanai no sala ziemā apsildīja. Tur nesa iekšā kvēlojošas ogles, kurināja uguni vai arī iemūrēja nelielu pavardu, dažkārt pat ar dūmeni[9] (4.—5. att.).

Vidzemes jūrmalas zemnieku — zvejnieku sētās ir dažas īpatnējas celtnes, kā zivju žāvētavas, zvejas rīku būdas un zivju noliktavas. Ļoti bieži par zvejas rīku būdu izmantota uz pusēm pārzāģēta veca zvejas laiva, kuras smailos galus saslēja kopā uz augšu. Zivju žāvētavas, kā arī vasaras virtuves jeb naminji, pirts un rija, ugunsdrošības dēļ celtas tālāk no pārējām ēkām. Zivju dūmotavas, tāpat arī zvejas rīku noliktavas, celtas jūras krastā.

---

[5] LCVA 6810. f., 7. l., 274. lp.; 16. l., 370. lp.

[6] Tautā saglabājies nostāsts par Lielvircavas baronu Klopmani, kas savus saimniekus sūtīja pēc baļķiem uz Iecavas, Misas un Taurkalnes mežiem. Ja saimnieki žēlojušies par tālo, grūto ceļu, tad kungs uzkliedzis: «Brauc! Tur man baļķis maksā 30 kapeikas, bet no sava meža baļķus varu pārdot par 60 kapeikām.» (A. Dzenēvics. Sentēvu ēkas un viņu daļas Zemgalē. — Zemkopis, Rīgā, 1928., 21., 320.—330. lpp.).

[7] Salamonis Guberti Stratagema Oeconomicum oder Akker Student. Riga, 1657, 6. lpp.

[8] Piebalgas apkārtnē Zosēnu «Zaldātu kalnā» trūcīgajiem zemniekiem bijušas nelielas dzīvojamās mājas — istabas un kūtiņa, bet pie Limbažiem konstatētas dzīvojamās rijas.

[9] Šādi sakņu kambari 1959. g. ekspedīcijā konstatēti Madonas raj. Saikavas «Rozniekos»; kolhozniece Tropas Matildes sētā tāds bija saglabājies bez apkures ietaisēm. Tā apsildīšanai ziemā ienests vecs katls ar kvēlojošām oglēm. Turpretim «Krūtniekos» un «Ķimšniekos» sakņu kambarītī atradās neliels, no ķieģeļiem mūrēts pavards ar dūmeni.

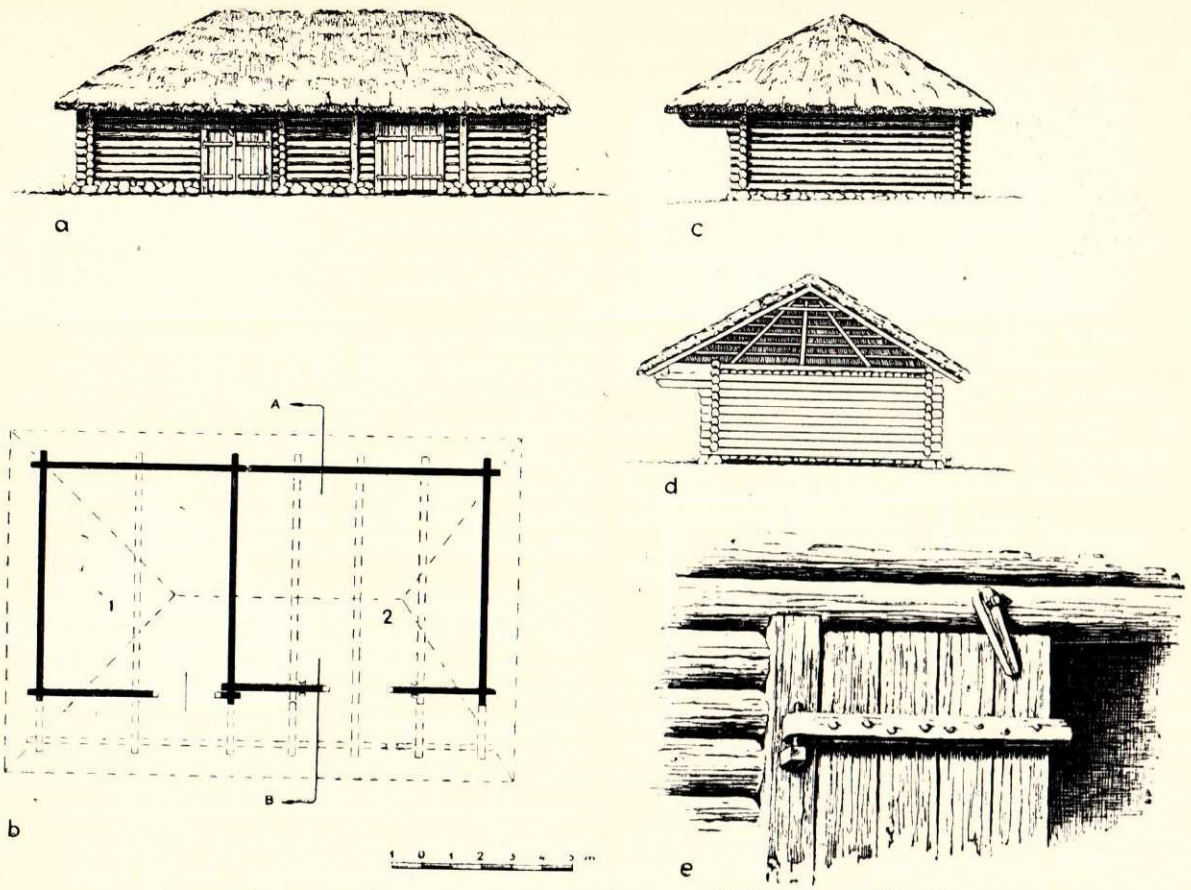

2. att. Kūts — stallis, celts ap 1802. g. Cēsu apr. Stalbes pag. «Vīņaudos».

a — ieejas fasāde; *b* — plāna shēma: *1* — stallis — govju kūts, *2* — šķūnis — ratnīca; *c* — gala skats; *d* — šķērsgriezums AB; *e* — kūts durvju detaļa ar koka viru (VM E 2425. mape, 401. un 417. dok.).

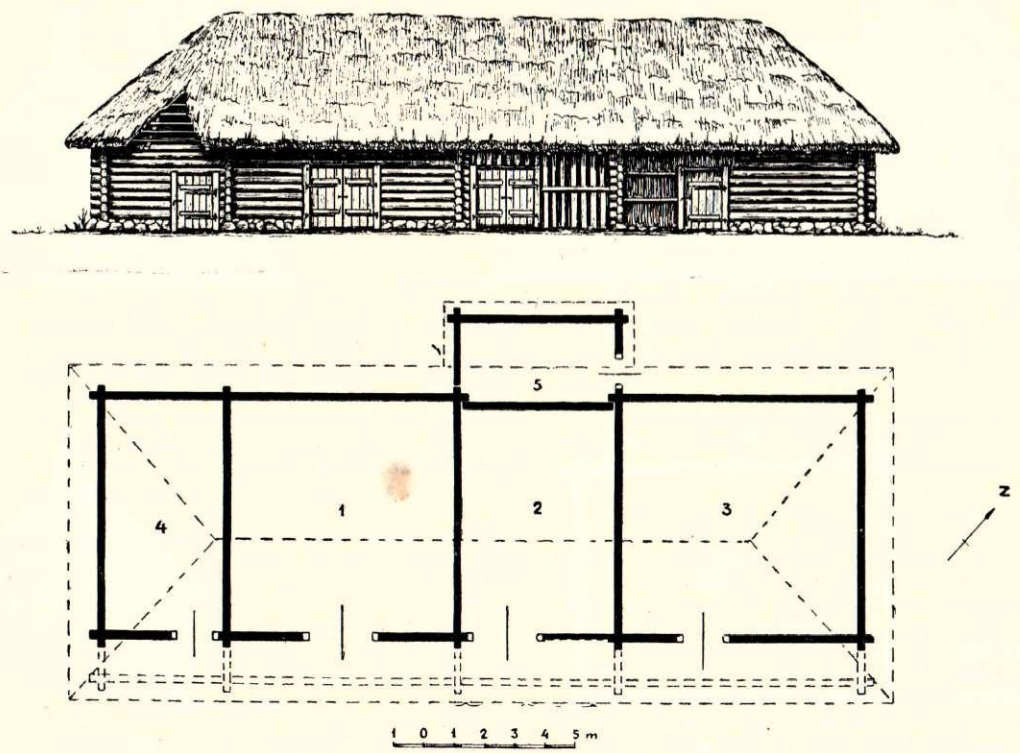

3. att. Saimniecības ēka — kūts, celta ap 1828. g. Cēsu apr. Sērmūkšu pag. «Kalnastaļļos». Augšā — ieejas fasāde; apakšā — plāna shēma:

1 — govju kūts; *2* — šķūnis — ratnīca; *3* — zirgu stallis; *4* — klētiņa; *5* — cūku kūtiņa (VM E 2425. mape, 234. dok.).

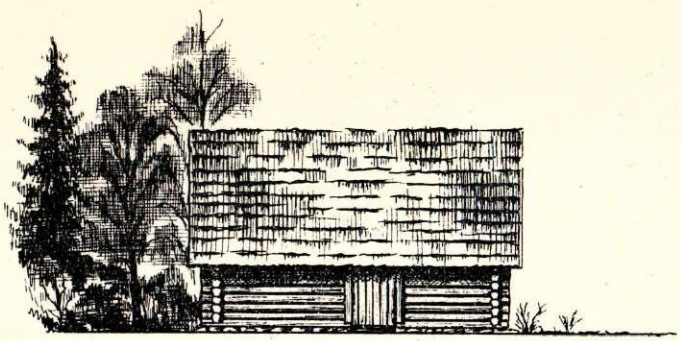

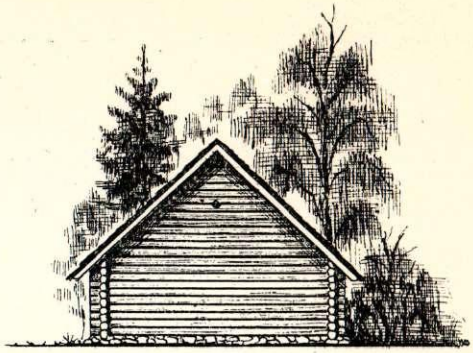

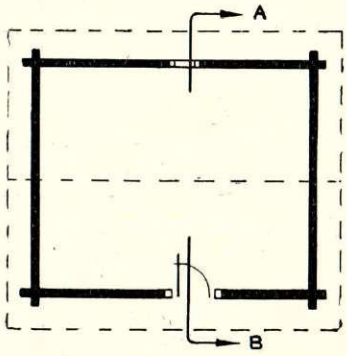

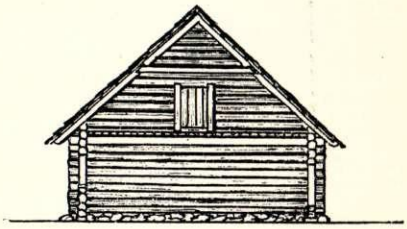

GRIEZUMS A-B

4. att. Sakņu kambarītis, celts 19. gs. otrajā pusē Jēkabpils raj. Saikavas «Rozniekos».

Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma (E 17, 7992—7996).

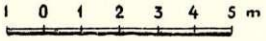

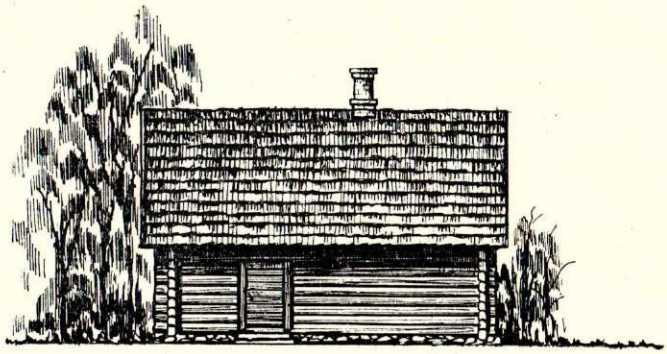

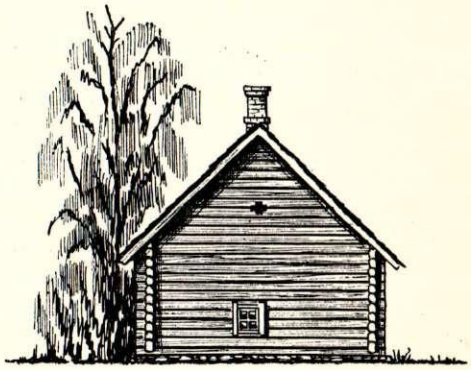

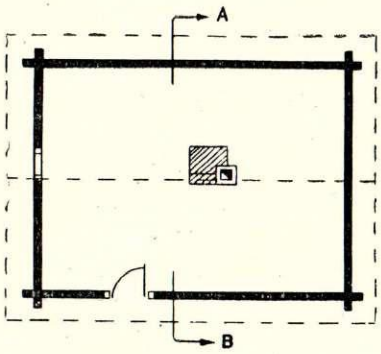

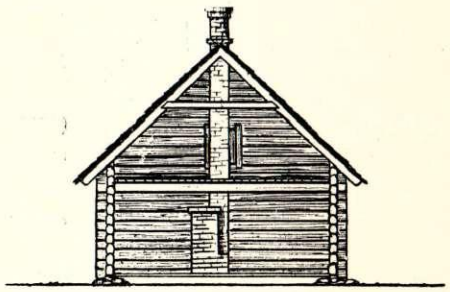

GRIEZUMS A-B

5. att. Sakņu kambarītis, celts 19. gs. otrajā pusē Jēkabpils raj. Saikavas «Krūtniekos».

Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma (E 17, 7987—7991).

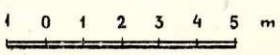

Precētiem kalpiem, t. s. pārniekiem, nereti bijušas arī atsevišķas klētiņas mantu nolikšanai un dažreiz arī atsevišķa kūtiņa lopiem. Visas šīs ēkas Vidzemes zemnieka sētā izvietotas ap palielu, nenoteiktas formas pagalmu vai nu izklaidus, vai arī izstieptā veidā.

Neiztrūkstoša sētas sastāvdaļa ir dažāda veida žogi. Pie dzīvojamās mājas un dārza taisīts ciešs zedeņu vai latu žogs, bet pie kūts vai laidara — kāršu žogs. Sens žogu veids ir t. s. slīpais vilku jeb šķēpu žogs.[10]

Mazākās ēkas zemnieki cēluši paši, bet, lielākās ēkas ceļot, rīkojuši talkas. No O. Hūna ziņojumiem var secināt, ka 19. gs. sākumā namdarus-speciālistus pieaicināja reti un to atļāvās tikai turīgākie saimnieki. No Ropažu un Allažu draudzes ap 1806. g. it kā pārmetumu veidā tiek ziņots, ka zemnieki savas ēkas liek celt krievu amatniekiem un tā izdod naudu, ko viņi nopelnījuši, ar saviem zirgiem braukdami peļņās.[11]

Vēl 19. gs. sākumā zemnieku ēkas lielākoties celtas no apaļiem baļķiem guļbūves tehnikā,[12] kaut gan dažkārt šai laikā dažām zemnieku dzīvojamām mājām istabu sienas cirstas arī no resniem, uz pusēm pārskaldītiem kokiem, kas pēc tam gludi apcirsti.

19. gs. vidū dzīvojamo māju celtniecībā jau dominē abpusēji aptēsti baļķi, bet dzīvojamās rijas celtas tikai no apaļkokiem (izņemot rijām piebūvētās dzīvojamās telpas kambarus, ko cēla līdzīgus istabām).[13] Ēku jumtu segumam lietoti garkūļu salmi vai arī niedras. Pastāvot naturālajam saimniecības veidam, zemniekiem bija grūti iegādāties stiklu, tādēļ logi taisīti ļoti mazi. Trūcīgā zemnieka mājās stikla rūšu vietā bija ar dēlīti aizbīdāma ailiņa. Arī dzelzs lietota ļoti maz, pēc iespējas to aizstājot ar koku (durvīm koka viras, koka slēdzenes, atsevišķas detaļas naglu vietā sastiprinātas ar koka tapām).

Līdz ar kapitālisma nostiprināšanos celtniecībā parādās jaunas iezīmes — ēku sienas no abpusēji gludi apzāģētiem baļķiem, cieši mūrēti akmens pamati utt.[14]

Gar Daugavu, kur bagātīgi atrodams plienakmens — dolomīts, ēkas sienas celtas arī no akmeņiem. Kaut gan šādas ēkas bija izturīgākas nekā koka ēkas un bez tam arī ugunsdrošas, zemnieki tās sevišķi necienīja, jo tās bija mitras un aukstas.[15] Zemnieku sētās laukakmeņi lietoti galvenokārt ēku pamatiem un dažkārt arī kūts stāva mūrēšanai (vismaz 1/2 sienas augstumā), jo mēslos kūts sienu apakšējie baļķi ātri aizgāja bojā. Akmeņi lietoti arī istabas, rijas un pirts krāšņu mūrēšanai, par saistvielu lietojot mālu un kaļķi, bet, sākot ar 20. gs., — arī cementu. Turīgāko zemnieku saimniecībās krāsnis mūrētas no ķieģeļiem un podiņiem.

Vidzemē sastopamas ēkas arī ar māla kleķa sienām («Pisé Arbeit»),[16] bet šis sienu veids, tāpat kā nededzinātu ķieģeļu ēkas (Lehmpatzen), kuras ap 1814. gadu ieteic Vidzemes muižnieks Bruinings, nav guvušas atsaucību.

18. gs. beigās un 19. gs. Vidzemē vienlaicīgi raksturīgi divi zemnieku dzīvokļu pamattipi:

1) dzīvojamā māja — istaba un
2) dzīvojamā rija vai rijas kambaris.

Bez tam šai laikā Vidzemē vēl ir vairākas ēkas, ko zemnieki izmantoja kā palīgtelpas dažādām mājas dzīves vajadzībām: vasaras virtuves — vārāmie namiņi jeb nami, dzīvojamās pirtis, pirtnieku kambari un vasaras sezonas dzīvokļi — klētis.

Dzīvojamā māja — istaba ir ēka, kurā norit zemnieka mājas dzīve un kur tiek veikti dažādi mājsaimniecības un amatniecības darbi. Tā ir koka guļbūves celtne uz laukakmens pamatiem ar masīvu četrslīpu, divslīpu vai divslīpu ar nošļauptiem galiem jumtu. Pēc plānojuma un iekārtojuma zemnieku dzīvojamās mājas Vidzemē iedalāmas 2 lielās grupās:

1) Austrumvidzemes dzīvojamās mājas tips — istaba (ustaba), kas izveidota no dūmistabas — vientelpas. Apsildīšanas ietaises (siltumkrāsns — ceplis), apvienotas ar ēdiena gatavošanas vietu, atrodas dzīvojamā telpā.

2) Vidus- un Rietumvidzemei raksturīgā dzīvojamā māja — istaba, kuras pamatā ir divas telpas — dzīvojamā istaba un tai pievienotā ēdienu gatavošanas vieta virtuve — nams.

Pirmās grupas istabas — vientelpas Vidzemē sastopamas nelielā skaitā, tikai tās austrumu daļā gar Latgales pierobežu.[17] Pārējā Vidzemē par tām

---

[10] Slīpais šķēpu jeb vilku žogs taisīts, starp diviem tuvu blakus iedzītiem mietiem slīpi nostiprinot kokus ar asiem galiem. Asos galus taisīja tāpēc, lai vilki nevarētu tik viegli pārlēkt un aiznest lopus. Šādi žogi nereti visai augsti — 1,5—2,0 m (piem., Cēsu apr. Rozulas pag. — VM E 2415. mape, 362. dok.). Šāda tipa žogi plaši pazīstami arī Ziemeļkurzemē. Arī Igaunijas PSR salās zemnieki vēl šodien taisa slīpos žogus, turpretim Vidzemē tie tagad sastopami tikai retumis, galvenokārt igauņu vai pārlatviskojušos igauņu sētās, piem., Valmieras raj. Ainažu «Eibokos» (E 4, 3440).

[11] Ropažu un Allažu draudzes zemnieku turību veicināja galveno satiksmes ceļu tuvums un iespēja braukt peļņās, vedot uz Rīgu gan muižas labību, degvīnu, gan arī kokus (LCVA 6810. f., 6. l., 310. lp.).

[12] A. Hueck. Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Ehst-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845, 5. lpp.

[13] A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē. 134.—135. lpp.

[14] Avīzē Mājas Viesis 1863. gadā ir ziņojums, ka ēkas netaisa vairs tā kā agrāk, bet «...no riktīgiem meistariem liek māju uzcirst no baļķiem, kam abas puses nozāģētas līdzenas» (Mājas Viesis, 1863., 21., 165. lpp.). Ap šo laiku ēkām likti arī stingri, zemē ierakti un ar kaļķiem rūpīgi samūrēti akmeņu pamati (turpat).

[15] Jēkabpils raj. Sēlpils «Spietiņos» 94 g. v. kolhozniece Ieva Vikmane atceras, ka viņas vīrs teicis, ja viņam vēl otrreiz vajadzētu celt māju, viņš nekad to neceltu no akmeņiem (E 18, 5109).

[16] Ap 1816. g. Dikļu muižas īpašnieks Tīzenhauzens bija propagandējis māla kleķu ēkas. Ja kādam zemniekam ēkas gājušas bojā ugunsgrēkā, muižnieks zemniekam nav izsniedzis kokus, bet gan ieteicis lietot māla kleķa konstrukciju («Pisé Arbeit»). Tomēr šie pasākumi nav atstājuši kaut cik paliekošas iezīmes Vidzemes zemnieku ēku celtniecībā.

[17] Dzīvojamā māja jeb vientelpa bijusi 1828. g. celtā «Vecmadernieku» istaba Madonas apr. Vecgulbenes pag. (VM E 2504. mape, 252. dok.). Istabas jeb vientelpas bijušas arī Tirzas apkārtnē (P. Ārends. Latviešu istabas apkure. — Latviešu aizvēstures materiāli, II, Rīgā, 1963., 53. lpp.).

Celtniecības terminoloģija te liecina par zināmiem sakariem ar Latgali; tā, dzīvojamo māju Vidzemes austrumdaļā sauc par «ustobu», koka tapiņas dēļu nostiprināšanai par «šipiem», lieveni par «krilcēm» u. c.

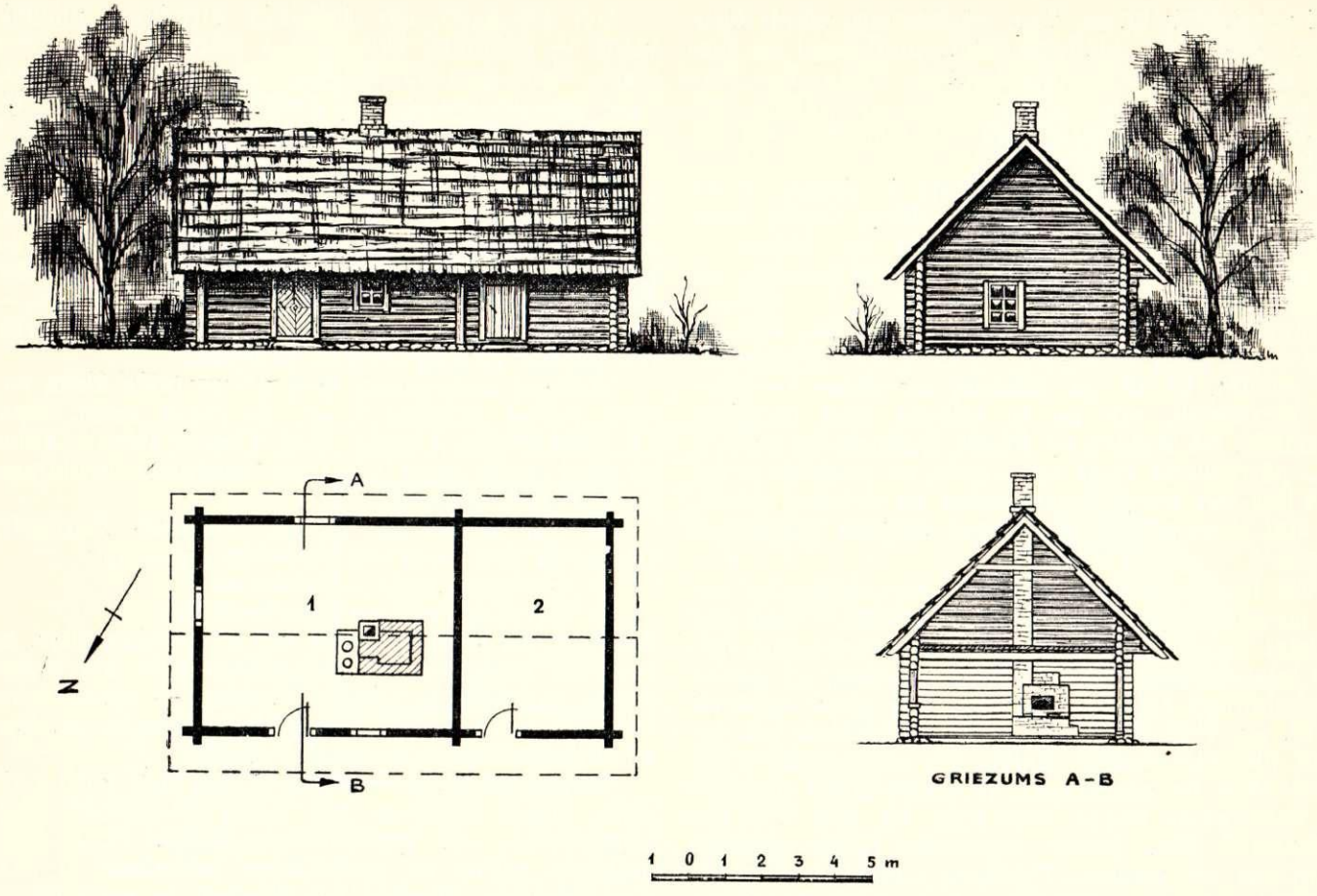

6. att. Trūcīga zemnieka dzīvojamā ēka, celta 19. gs. vidū Jēkabpils raj. Mežāru «Bokstos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma;

1 — dzīvojamā istaba; *2* — klēts (E 17, 7172—7176).

nav norādījumu. Istabas — vientelpas parasti cēla trūcīgie zemnieki vai iebūvieši, kas vēlāk, palēnām nostiprinot saimniecību, to papildināja ar jaunām telpām[18] (6.—7. att.). Dzīvojamā māja — vientelpa ir pamatkodols Latgalē plaši izplatītajai trīsdaļu dzīvojamai mājai, kas sastāv no divām šādām istabām, ko savieno neapkurināms priekšnams — pieliekamais «sinces». Latgales tipa trīsdaļu dzīvojamās mājas ar neapkurināmām aukstām «sincēm» ēkas vidus daļā sastopamas arī Ziemeļaustrumvidzemē — ap Alūksni.[19] Līdzīgas trīsdaļu istabas plašos apmēros cēluši Vidzemes austrumu kaimiņi: austrumslavi[20] un lietuvieši — Lietuvas PSR Augštaitijā.[21]

Otrās grupas dzīvojamās mājas — divdaļu istabas sastopamas visā Vidzemē. Šās grupas dzīvojamās mājās ēdiena gatavošanas vieta — pavards šķirts no dzīvojamās telpas un atrodas apkurināmā siltā namā. Tur izvirzīta arī istabas krāsns mute, un līdz ar to dzīvojamā telpa bija atbrīvota no dūmiem tai laikā, kad zemnieku mājām vēl nebija dūmeņa. Dzīvojamo telpu apsildīja ne vien ar lielo istabas krāsni, kurā cepa arī maizi, bet arī ar siltummūrīšiem, kurus apsildīja no nama puses. Namā vai arī tajā iemūrētajā ugunsdrošā rovja kaktā parasti bija viens vai pat divi lieli katli — podi, kuros vārīja gan saimei ēdienu, gan arī lopiem dziru. No šo katlu papodes dūmus ievadīja istabas siltummūrīšos, no kurienes atdzisušie dūmi izplūda atpakaļ pa spelti namā. Tā ekonomiski tika izmantots vārīšanai patērētais kurināmais.

[18] Madonas apr. Sausnējas pag. «Mālkalnos» līdz 1838. g. dzīvojamā māja bijusi vientelpa, kas pārbūvēta par divdaļu istabu. Tās celšanas laiks nav īsti nosakāms. Pēc vienām ziņām, tā celta ap 1700. g., bet pēc citām — ap 1760. g. Katrā ziņā tā raksturo 18. gs. celtu Vidzemes zemnieka istabu. Dzīvojamā telpā bijuši iebūvēti ārdi, kas vedina domāt, ka tajā kaltēta labība. Par to netieši liecina arī norādījums, ka vientelpas krāsns bijusi ļoti liela un līdzīga rijas krāsnij. Līdz ar to ir pamats domāt, ka Vidzemes zemnieki savās istabās žāvējuši seru. Ir nostāsti, ka arī Zemgalē ap Bausku daži trūcīgie zemnieki, nespēdami uzcelt speciālu riju, seru žāvējuši savās istabās pat vēl 19. gs. beigās (teicējs — kolhoza «Rundāle» zirgkopis Punēns).

[19] Šāda tipa dzīvojamā māja, piemēram, ir Gulbenes raj. Pededzes «Brevenņikos». Tā celta ap 19. gs. vidu un sastāv no diviem cirtņiem — vientelpām, starp kurām atrodas neapkurināms priekšnams — sinces. Abās istabās ir krievu tipa krāsns, kas vienlaikus noder gan dzīvojamās telpas apsildīšanai, gan maizes cepšanai un ēdiena gatavošanai (AP — «Alūksnes rajons», 1951. g.).

[20] Е. Бломквист. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник, М. 1956, 235. lpp.

[21] Г. Гозина. Жилище и хозяйственные строения восточной Литвы XIX — начала XX в. — Балтийский этнографический сборник, М. 1956, 112.—113. lpp.; К. Чербуленас. Развитие литовского народного деревянного зодчества и его основные черты. — АН СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Краткие сообщения, XI—XII, М.—Л., 1950, 67. lpp.

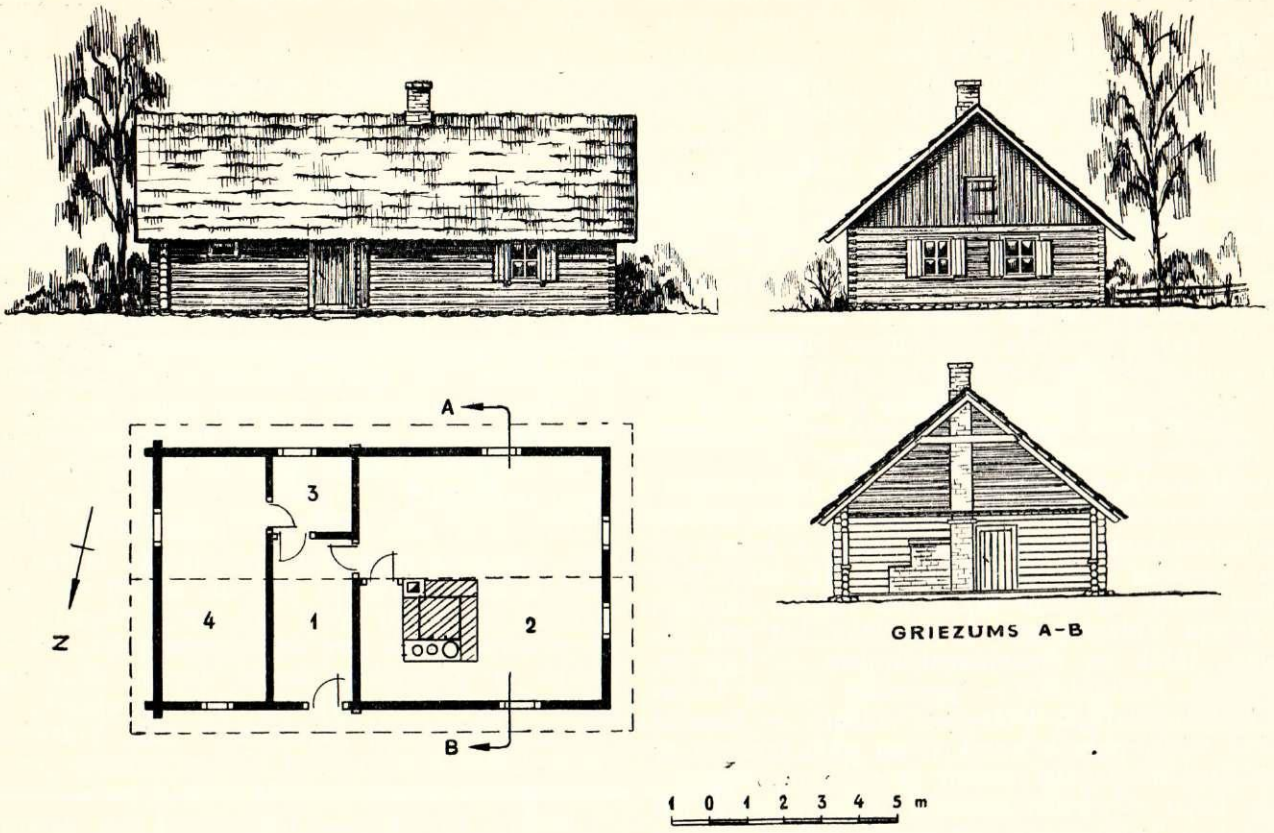

7. att. Dzīvojamā ēka, celta 19. gs. beigās Jēkabpils raj. Atašienas «Ezerstalidzēnos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde, pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma:

1 — priekšnams — sinces; *2* — dzīvojamā istaba; *3* — pieliekamais; *4* — sakņu kambaris (E 17, 7890—7894).

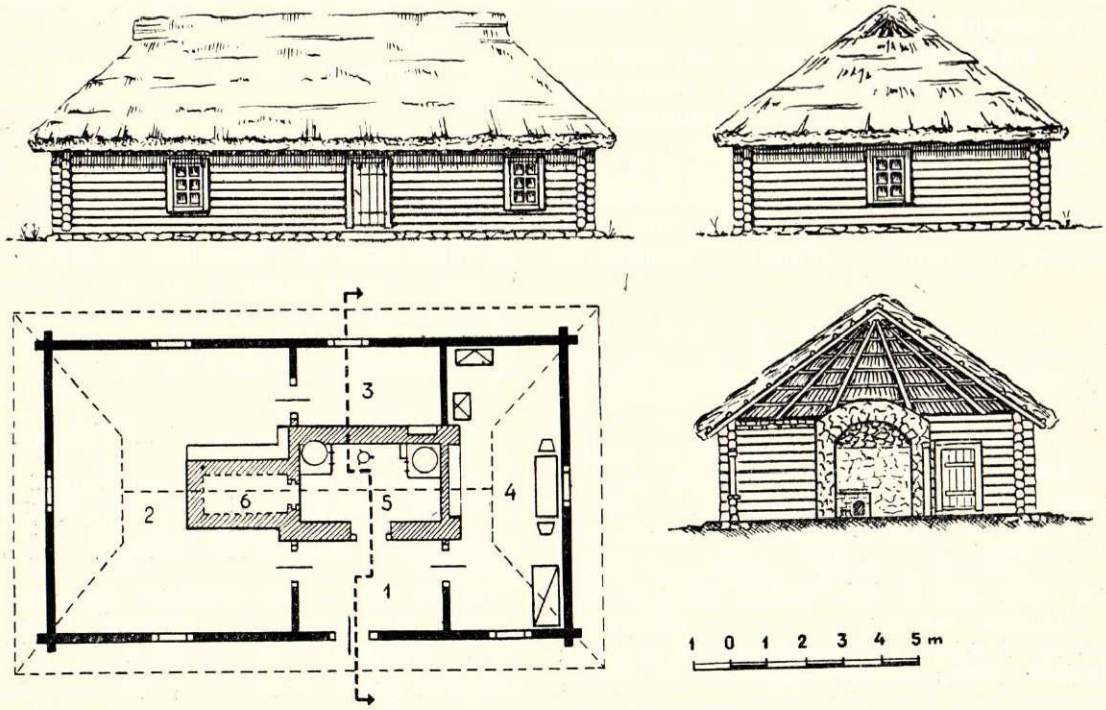

8. att. Dzīvojamā māja — istaba ar rovi, celta ap 1780. g. Cēsu apr. Raunas pag. «Speikstos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma:

1 — priekšnams; *2* — lielā dzīvojamā istaba, *3* — mazais kambarītis; *4* — kambaris (istaba); *5* — rovis, dūmistabiņa, virtuve; *6* — maizes krāsns; apakšā pa labi — ēkas šķērsgriezums (VM E 2427. mape. 53. dok.).

Divdaļu dzīvojamām mājām pie virtuves jeb nama gala sienas piebūvējot vēl trešo telpu, radusies Vidzemē raksturīgā trīsdaļu dzīvojamā māja (8. att.). Sākumā šī piebūve bijusi neapkurināma un aukstais kambaris izmantots par pieliekamo — klēti. Saimei palielinoties, piebūvē pēc vajadzības izcirta logu, iemūrēja apkures ietaises un tādējādi pārveidoja par dzīvojamo telpu. Pēc Salaspils un Ikšķiles draudzes mācītāja Brokhūzena norādījumiem, trīsdaļu istabas Rīgas apkārtnes zemniekiem bijušas jau 19. gs. sākumā.[22] Autors norādīja, ka dzīvojamai mājai te esot arī kārtīga krāsns un dūmu uztvērējs (Rauchfange).[23] Trīsdaļu dzīvojamās mājas ar virtuvi (namu) vidū plaši sastopamas arī Vidzemes jūrmalā, kur zvejnieki zemkopji tādas cēluši vēl 19. gs. otrajā pusē.[24] Šāda tipa trīsdaļu istabas sastopamas arī Kurzemes jūrmalas zvejnieku mājās.[25]

Dienvidaustrumvidzemē (Madonas un Jēkabpils rajonu austrumu daļā) raksturīga trīsdaļu istaba, kur aukstais kambaris izmantots par t. s. sakņu jeb tupeņu kambari resp. pagrabu[26] (9.—11. att.). Dzīvojamās mājas ar šādu sakņu jeb tupeņu kambari galā pārējā Vidzemē nav konstatētas, bet gan sastopamas tālāk uz dienvidaustrumiem — Latgalē, Baltkrievijā («istopkas» — истопка) — un Lietuvas PSR Augštaitijā. Vidzemes vidienā — Raunas apkārtnē bijusi paraža namā vienu galu izmūrēt ar laukakmeņu un ķieģeļu sienām, tā radot ugunsdrošu, bezlogu telpu — virtuvi jeb rovi, dūmu istabiņu jeb dūmu kukņu. Tajā atradās arī istabas krāsns kurtuve un ēdiena gatavojamie pavardi. Tādējādi nams tika sadalīts divās daļās. Pie ieejas radās neliela priekštelpa, no kuras vienas durvis veda rovī, otras — dzīvojamā istabā, bet trešās — aukstajā kambarī. Samērā sīku šādas istabas aprakstu 19. gs. sākumā sniedz Raunas ārsts Cukerbekers, norādot, ka arī kambaris bijis sadalīts 2 daļās.[27]

Pēc LCVA materiāliem var spriest, ka šāda tipa istabas bijušas arī Mālpils draudzes zemniekiem. Mācītājs Ageluts raksta, ka Mālpils draudzes turīgākajiem zemniekiem jau pirms 1802. gada bijušas dzīvojamās mājas, kas sastāv no istabas, 2 kambariem, priekšnama un mazas virtuves, kurai nav dūmeņa. Dzīvojamai mājai bijuši arī stikloti logi.[28] No šiem ziņojumiem secināms, ka saimnieks dažkārt nedzīvo vairs kopā ar saimes ļaudīm, bet atsevišķā telpā.[29]

Ja rovi jeb dūmu virtuvi iebūvēja nama vidū un nevis pie tā dibenssienas, tad nams sadalījās 3 daļās. Tādējādi aiz rovja izveidojās t. s. mazais kambarītis, neliela telpa, kuru parasti izmantoja vecais saimnieks par guļamtelpu. Tajā nokļuva, ejot cauri lielajai istabai.[30] Šāda veida dzīvojamās mājas ar rovi nama vidū un mazu siltu guļamtelpu aiz tā sevišķi raksturīgas Piebalgas un Raunas apkārtnē.[31]

Līdzīga tipa trīsdaļu istabas ar siltu apkurināmu namu vidū, kurā atrodas rovis, sastopamas Igaunijas PSR salās (Sāmsalā pie Kihelkonas un šīs salas ziemeļdaļā). Pēc igauņu zemnieku mājokļu pētnieces N. Šliginas atzinuma igauņu salās rovis parādās tikai 18. gs., un tam neapšaubāmi ir sakars ar Latvijas zemnieku līdzīga tipa dzīvojamo ēku apsildīšanas ietaisēm.[32]

Vidzemes zemnieku dzīvojamo māju atsevišķo tipu dažādību rada zem dzīvojamās mājas pamatiem dažkārt izbūvētais pagrabs un arī virtuve, t. s. melnais jeb dūmu ķēķis (12. att.). Nereti pagraba un virtuves telpas zem dzīvojamās mājas novietotas blakus ar atsevišķām ieejas durvīm ēkas ziemeļu galā. Pagrabi un virtuves zem dzīvojamās mājas līdz šim konstatēti galvenokārt tikai Vidzemes vidienā, Cēsu, Madonas un Valkas rajonos un daļēji arī Gulbenes rajona dienvidu daļā.

Liekas, ka virtuves ierīkošanu zem dzīvojamās mājas ietekmējusi Vidzemes vidienā izplatītā mājamatniecība (aušana, vērpjamo ratiņu virpošana, krēslu gatavošana u. tml.), jo attiecīgiem darbiem bija nepieciešamas no dūmiem tīras telpas. Kamēr vēl nebija dūmeņu, kurinot pavardus, ar sīviem dūmiem pildījās arī šīs zemgrīdas virtuves, turpretim pārējās telpās dūmu nebija. Dūmus ievadīja augšējo telpu siltummūru dūmvados, tā ekonomiski izmantojot vārīšanai patērēto kurināmo istabas apsildīšanai.

Ugunsdrošie rovji jeb dūmu ķēķi Vidzemes zemnieku istabās konstatēti jau 18. gs. beigās. Tāds, piemēram, bijis ap 1780. gadu celtajā Raunas pag. «Speikstu» dzīvojamā mājā. Ka dažām mājām ap šo laiku bijis arī dūmenis, konstatējams no laikabiedra, minētā Raunas ārsta Cukerbekera ziņojumiem.[33] Cukerbekers, starp citu, arī norāda, ka Raunas zemnieki rovi parasti novērtējot daudz atzinīgāk par virtuvēm ar dūmeņiem un ka tie zemnieki, kas

---

[22] Chr. W. Brockhusen. Bemerkungen zu der Schrift: Ueber Verbesserung livländischer Bauerwohnungen von einem livländischen Gutsbesitzer. — Neueres Oekonomisches Repertorium, III, 1, Dorpat, 1815, 40. lpp.

[23] Turpat.

[24] Valmieras raj. Tūjas «Jaunzemi» (EBM 1957. g. ekspedīcijas materiāli; AP 1955. g. ekspedīcijas materiāli; Limbažu raj.).

[25] Dzīvojamā māja Liepājas apr. Nīcas pag. — «Rūņa» nams. Ēka trīsdaļu, tās vienā galā dzīvojamā istaba, otrā galā — aukstais kambaris, bet vidū nams. Nams tiek izmantots par virtuvi. Tajā izvirzīta arī istabas krāsns mute; krāsns priekšā atrodas vaļējs pavards, kuru noslēdz pusslēgts rovis (CF Tautas celtniecības materiāli — 1. mape, 1920. gads).

[26] Madonas raj. Aiviekstes «Zvirgzdniekos» (E 17, 7598); Ošupes «Mālniekos» (7648); Lubānas «Kalnabrantos» (7965—7968).

[27] Zuckerbecker in Ronnenburg. Aus einem Briefe an den Herausgeber. — Neueres Oekonomisches Repertorium, III, 2, Dorpat, 1815, 184. lpp.

[28] LCVA 6810 f., 1. l., 44. lp.; 6. l., 424. lp.; 50. l., 13. lp.

[29] Sal. arī Zuckerbecker. Minētais darbs. 184.—186. lpp.

[30] Cēsu apr. Raunas pag. «Speiksti», celti ap 1780. g. (VM E 12088. foto neg.); J. Strazdiņš. Dūmu istaba Raunā. — Latvijas Saule, 1930., 85.—86., 948. lpp.; J. Strazdiņš. Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. — Turpat, 1926., 42., 463. lpp.

[31] Pēc 70 g. v. piebaldzēnietes Annas Saulītes stāstījuma, vienalga, vai saimnieks bijis turīgs vai trūcīgs, dzīvojamā mājā aizvien izbūvēta viena «lielā — darba istaba» pa visu ēkas galu un mazais kambarītis aiz rovja. Daži saimnieki lielo istabu pārdalījuši ar dēļu šķērssienu, bet tas neizmaina ēkas tipu.

[32] Н. Шлыгина. Эстонское крестьянское жилище в XIX — начале XX в. — Балтийский этнографический сборник, М. 1956, 68. lpp.

[33] VM E 2435. mape, 110. dok.; skat. arī Zuckerbecker. Minētais darbs. 184.—185. lpp.

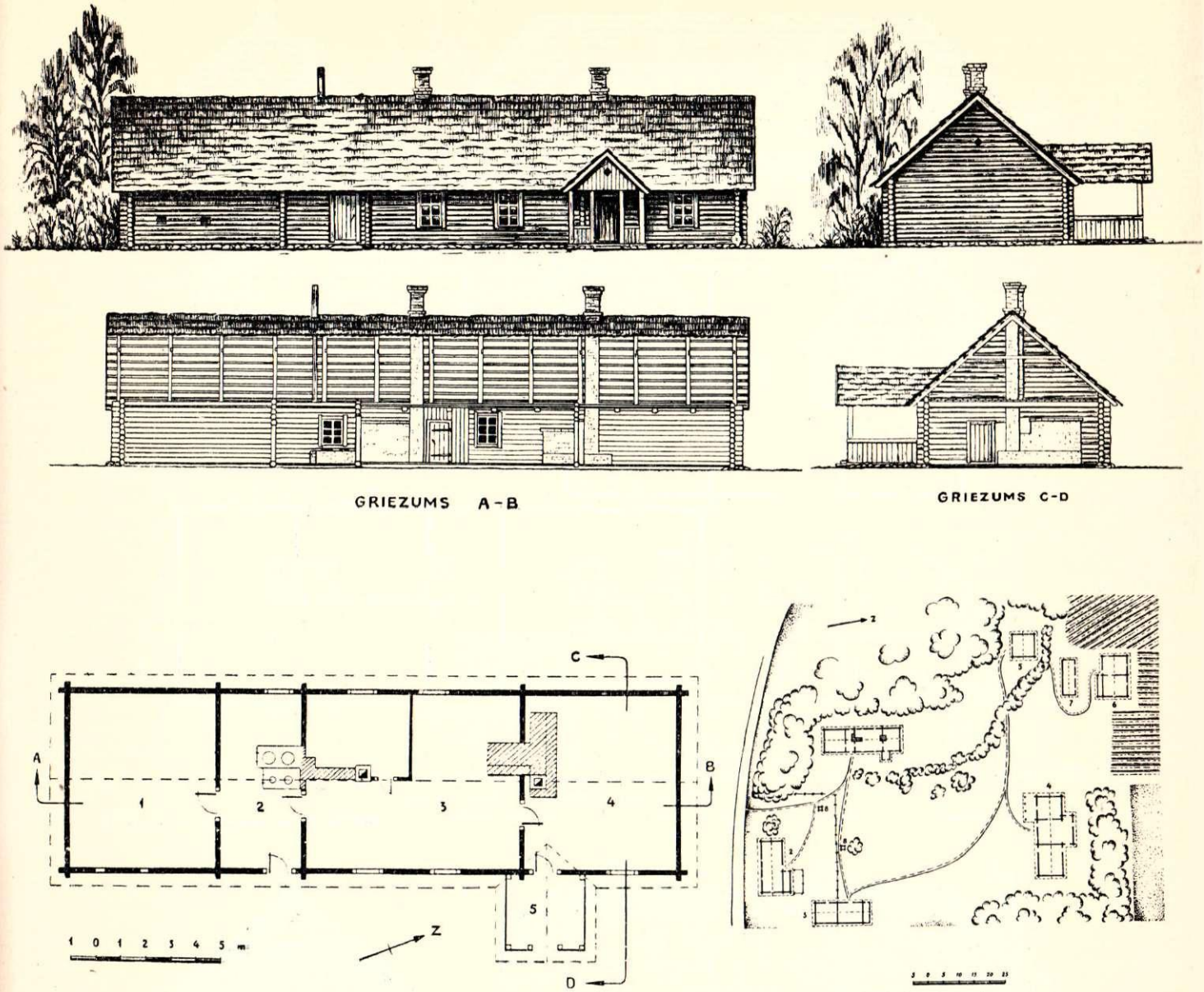

9. att. Turīga saimnieka dzīvojamā māja, celta 1840. g. Madonas raj. Lubānas «Kalnabrantos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma:

1 — sakņu kambaris; *2* — virtuve; *3* — lielā jeb saimes istaba; *4* — saimnieka kambaris; *5* — balkons; apakšā pa labi — pagalma situācijas plāns: *1* — dzīvojamā māja; *2* — kūts; *3* — stallis un ratnīca; *4* — rija; *5* — klēts; *6* — kalpu mājiņa; *7* — kalpu saimniecības ēka; *8* — aka (E 17, 7969—7972).

jau agrāk pēc citu padoma ierīkojuši dūmeņus, tos esot atkal lielākoties nojaukuši un uzbūvējuši rovi. No šīm piezīmēm drīzāk gan iespējams spriest, ka zemniekiem nepietika līdzekļu ugunsdrošu ķieģeļu iegādei un pievešanai, jo bez tādiem labu dūmeni uzcelt nebija iespējams. No slikta materiāla mūrētie dūmeņi bieži vien bijuši par iemeslu ugunsgrēkiem, tāpēc jādomā, ka zemnieki no dūmeņa dažkārt arī atteikušies. Ēdiena gatavošana dūmu pilnajā piekvēpušajā tumšajā bezlogu rovī sagādāja lielas mocības, tāpēc arī Vidzemē tik bieži sastopami t. s. vārāmie nami jeb vasaras virtuves, kurās vārīja ēdienu, tiklīdz laiks kļuva siltāks un dzīvojamo māju nevajadzēja apsildīt.

Atsevišķos gadījumos Vidzemes zemnieku mājās 19. gs. sākumā sastopami arī t. s. apvalkdūmeņi, manteļskursteņi jeb dižie skursteņi. Izsekojot avotiem par apvalkdūmeņiem Vidzemes zemnieku istabās, kā arī rijas kambaros, kur tie dažkārt konstatēti, vērojams, ka gandrīz vienmēr apvalkdūmeņi atrodami ēkās, kas celtas ar muižnieku atbalstu; šajās ēkās iekārtotas skolas, tajās dzīvojis muižas mežsargs, ierīkota kalve vai arī muižkungs tās licis uzcelt un nodevis kādam bijušajam muižas kalpotājam. Vidzemes zemnieki paši ar savu iniciatīvu cēluši galvenokārt tikai rovjus.

Etnogrāfiskais materiāls rāda, ka ļoti daudz apvalkdūmeņu sastopami Kurzemes un Zemgales zemnieku dzīvojamās mājās, kaut gan Kurzemē, sevišķi jūrmalas trūcīgo zemnieku sētās, tikpat bieži sastopami rovji — gan vaļēji, lokveida dzirksteļu uztvērēju veidā virs pavarda krāsns mutes priekšā, gan arī

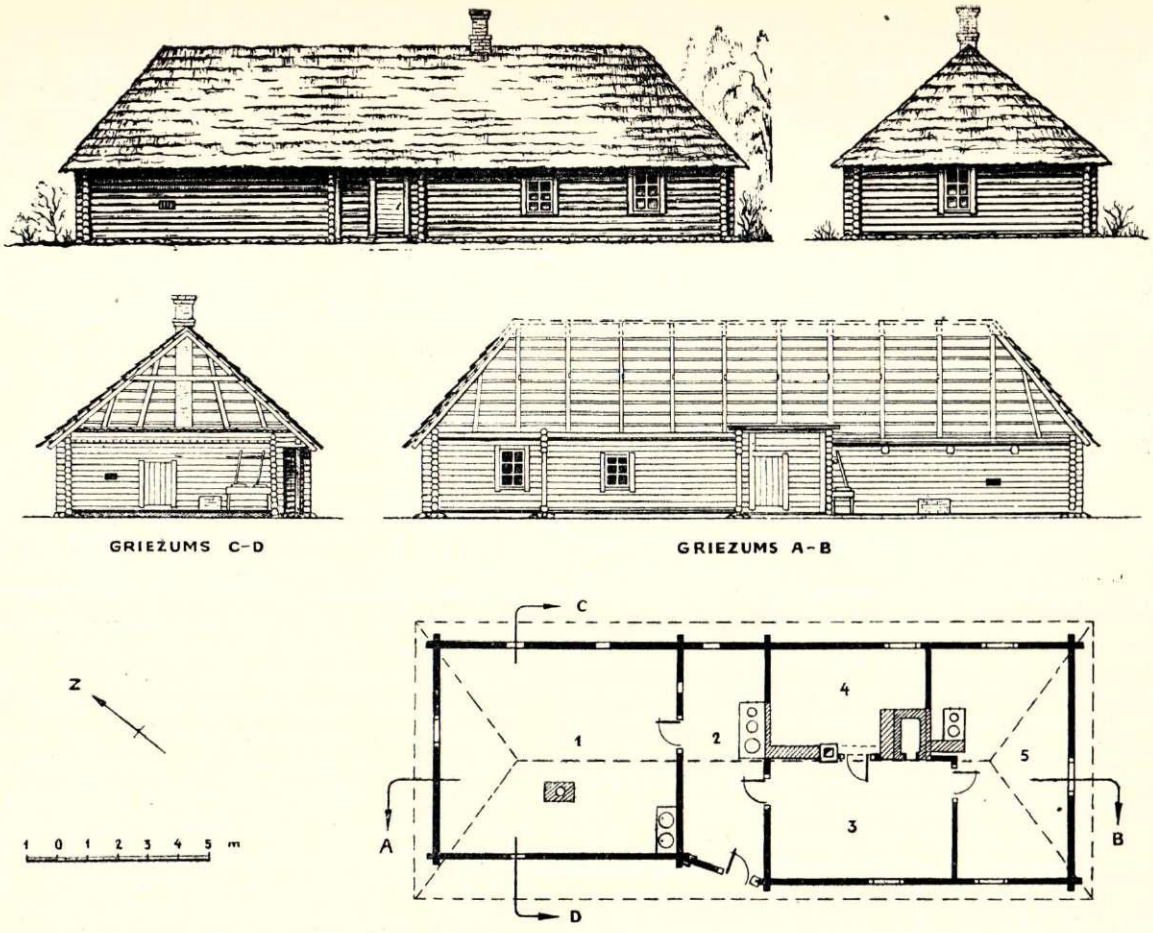

10. att. Dzīvojamā māja, celta 19. gs. otrajā pusē Madonas raj. Ošupes «Mālniekos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā — plāna shēma:
1 — sakņu kambaris; *2* — virtuve; *3* — saimes istaba; *4* — mazais kambarītis; *5* — saimnieka lielais kambaris (E 17, 7649).

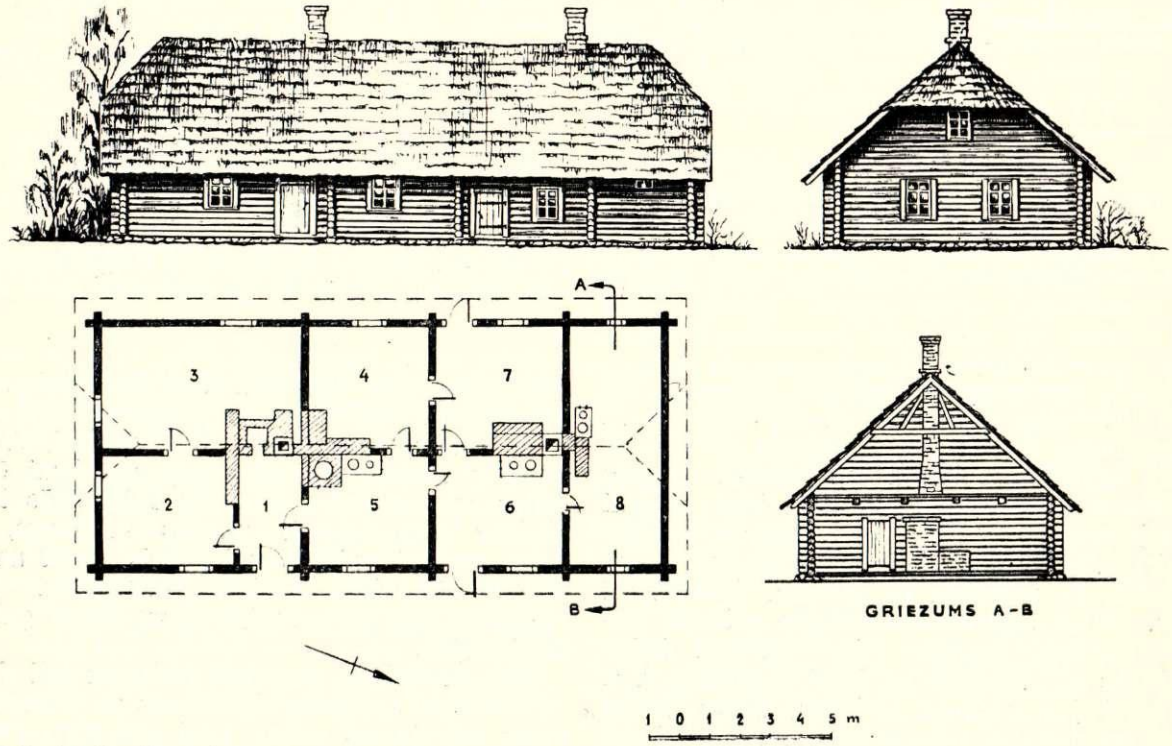

11. att. Dzīvojamā māja, celta ap 1870. g. Madonas raj. Aiviekstes «Zvirgzdniekos». Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma:
1 — priekšnams; *2* — istaba; *3* — lielais kambaris; *4* — mazais kambarītis; *5* — virtuve, *6* — kalpu virtuve; *7* — kalpu istaba; *8* — sakņu kambaris (E 17, 7599).

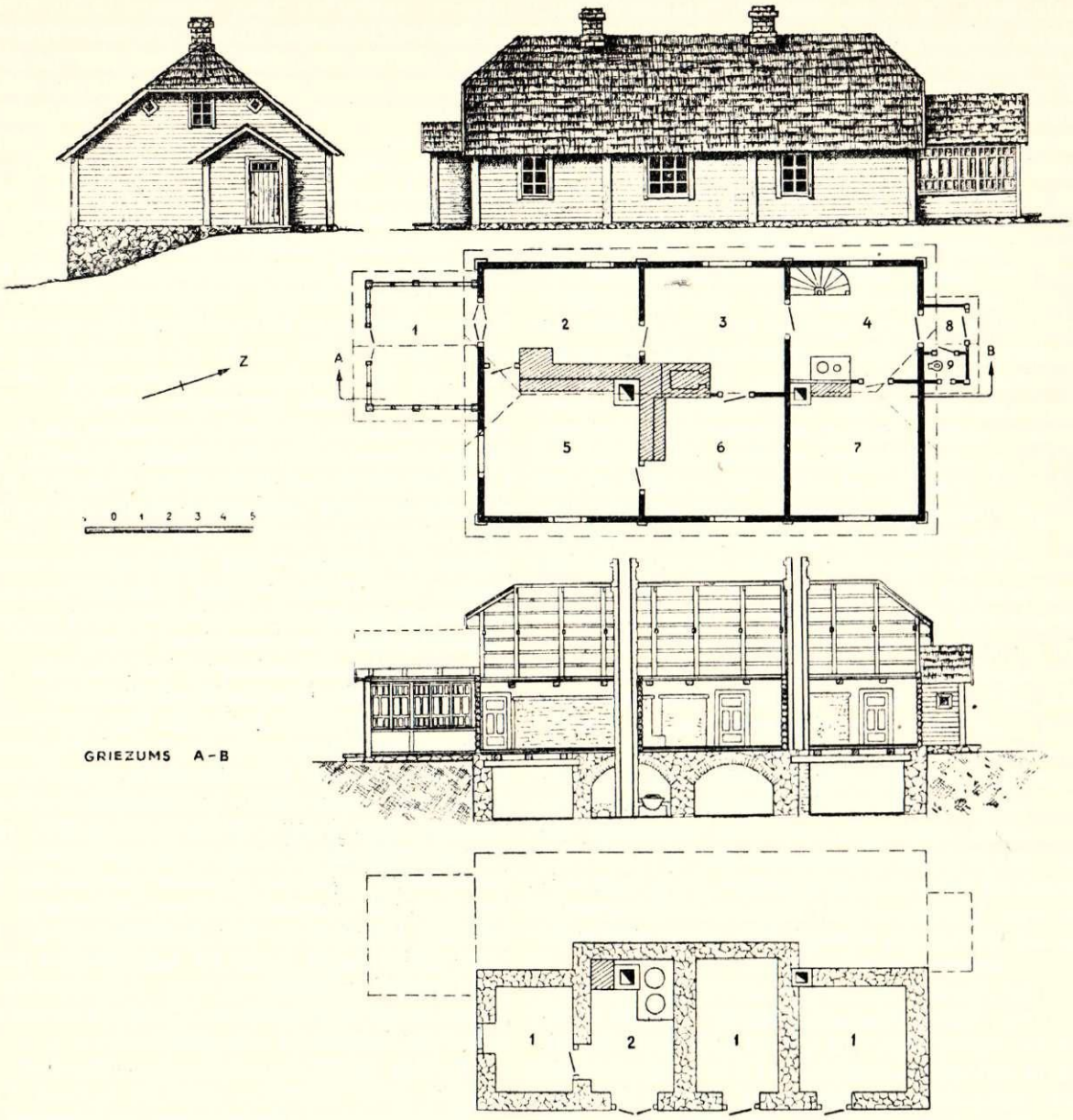

12. att. Turīga saimnieka dzīvojamā māja, celta ap 1875. g. Valkas raj. Jērcēnu «Jaunmelderīšos». Augšā pa kreisi — gala fasāde ar ieeju virtuvē; pa labi — sānu fasāde; vidū — plāna shēma:

1 — veranda, viesu ieejas durvis; *2* — priekšistaba; *3* — saimes istaba; *4* — virtuve; *5* — lielais kambaris — zāle; *6* — vecā saimnieka istaba; *7* — istaba-darbnīca ar galdnieka darba rīkiem; *8* — priekšnams; *9* — ateja; apakšā — pagraba stāva plāna shēma: *1* — sakņu pagrabi; *2* — melnā virtuve (E 13, 4930—4934).

slēgti ar velvesveida griestiem.[34] Apvalkdūmeņi 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā plaši sastopami arī pilsētu māju celtniecībā, it īpaši Rīgā. Iespējams, ka zemnieki, būdami Rīgā vai citās pilsētās, kur redzēja apvalkdūmeņus, to celtniecības principus ieviesa savās lauku sētās.

Pēc Hūna sakopotajiem materiāliem, kur atrodamas plašākas ziņas par Vidzemes zemnieku istabu apkures ietaisēm, redzams, ka 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā dūmeņi bijuši galvenokārt tikai Rīgas apkārtnes zemnieku mājās. Laikā no 1802. līdz 1822. gadam tie arhīva materiālos pieminēti šādās Vidzemes draudzēs: Allažos,[35] Āraišos,[36] Cēsīs,[37] Ērgļos,[38] Ikšķilē,[39] Liepupē,[40] Madlienas-Meņģeles draudzē,[41] Piņķu muižā,[42] Ropažos,[43] Ropažu-Allažu draudzē,[44] Salaspils-Ikšķiles draudzē[45] un Slokā.[46]

[34] VM E arhīva materiāli par dzīvojamām mājām Kurzemē un Zemgalē; J. Jaunzems. Kurzemes sēta. Rīgā, 1943.; P. Ārends. Minētais darbs.

[35] LCVA 6810. f., 16, 1., 310. lp.
[36] Turpat, 16. 1., 25. lp.
[37] Turpat, 12. 1., 6. lp.; 16. 1., 76. lp.
[38] Turpat, 12. 1., 170. lp.; 16. 1., 76. lp.; 50. 1., 60. lp.
[39] Turpat, 11. 1., 19. lp.; 16. 1., 310. un 319. lp.; 50. 1., 7. lp.
[40] Turpat, 50. 1., 35. lp.
[41] Turpat, 11. 1., 96. lp.; 13. 1., 263.a lp.; 16. 1., 616. lp.
[42] Turpat, 50. 1., 48. lp.
[43] Turpat, 11. 1., 27. lp.; 52. 1., 147. lp.
[44] Turpat, 13. 1., 147. lp.; 16. 1., 310. lp.
[45] Turpat, 11. 1., 19.a lp.; 16. 1., 310. un 319. lp.
[46] Turpat, 16. 1., 150.—151. lp.; 50. 1., 2. lp.

Tā kā liela daļa no Hūna materiālos atzīmētajām istabām bija celtas nevis ziņu sniegšanas laikā, bet gan daudz agrāk, secināms, ka jau 18. gs. beigās daudzām Vidzemes zemnieku istabām bijuši dūmeņi. Tas norādīts arī literatūrā.[47] Spriežot pēc autores savāktajiem t. s. lauku materiāliem, vispārēju izplatību dūmeņi Vidzemes zemnieku istabās iegūst tomēr, tikai sākot ar 19. gs. otro pusi. Dūmeņu masveida ātrāku izplatību kavēja zemnieku ekonomiskās grūtības ugunsdrošu ķieģeļu iegādē, kā arī ierastais paņēmiens dzīvojamās telpas apsildīt ar krāsns vai mūrīšu palīdzību, kuru kurtuves atradās namā, ugunsdrošajā rovī vai zemgrīdas virtuvē, jo līdz ar to dzīvojamās telpas bija pasargātas no dūmiem. Vidzemes istabas apkures sistēma ar dūmeni un dūmvadiem sēžamo mūrīšu un siltummūru rieru veidā izplatās ciešā atkarībā no zemnieku mantiskā stāvokļa. Turīgāko saimnieku istabās, sevišķi Rīgas un citu lielāko pilsētu apkārtnē, tā ieviešas ātrāk un bagātīgās variācijās, turpretim sīkzemnieku un valinieku istabās nebija ne masīvā mūra rovja, ne podiņu krāsns. Šo zemnieku mājās ilgi saglabājās gan vecais, primitīvais apkures veids ar lielo krāsni, kuras kurtuve atradās namā, gan arī vārīšana namā uz atklāta pavarda.

Līdz ar kapitālisma straujo attīstību 19. gs. otrajā pusē Vidzemē veidojās četr- un vairākdaļu dzīvojamās mājas, kuru rašanos un izmantošanas veidu noteica zemnieku šķiriskā noslāņošanās. Ļoti bieži šīs dzīvojamās ēkas sadalītas divi funkcionālās daļās — «saimnieku galā» un «kalpu jeb otrajā galā». Šādos gadījumos vienu ēkas galu apdzīvo saimnieka ģimene, bet «otrajā galā» nometinātas kalpu, pusgraudnieka, rentnieka vai valinieka ģimenes, bieži vien vairākas ģimenes kopējā istabā. Saimnieka dzīvojamās telpās parasti novietojās vienīgi daži neprecētie puiši vai meitas — sezonas strādnieki.

Dzīvojamā rija izmantota gan dzīvošanai, gan arī sera žāvēšanai, labības kulšanai, kā arī dažādu lauksaimniecības darba rīku un piederumu glabāšanai. Dažkārt tajā mitināti arī mājlopi. Tā ir apaļkoku guļbūves ēka, celta krusta pakšos uz ciešiem laukakmens pamatiem, kurā cita aiz citas grupētas vairākas telpas — rija, piedarbs, gubenis, kambaris. Ēku noslēdz četrslīpu, divslīpu vai divslīpu ar nošļauptiem galiem salmu vai lubu jumts.

Dzīvojamās rijas atsevišķu telpu skaits un lielums atkarīgs gan no saimniecības lieluma un zemnieka turības, gan arī no dzīvojamās rijas attīstības pakāpes. Sīkzemniekiem rija ir mazāku izmēru nekā tiem saimniekiem, kam bija liela zemes platība un līdz ar to bija jākuļ vairāk labības. Vecāko un primitīvāko tipu dzīvojamām rijām atsevišķo telpu ir mazāk, un līdz ar to arī pašas ēkas ir mazākas. Atkarībā no dzīvošanai izmantojamo telpu veida, iekārtojuma un izmantošanas Vidzemes dzīvojamās rijas iedalāmas 2 lielās grupās:

1) apdzīvota rijas telpa — t. s. rijas istaba,
2) rija ar dzīvojamiem kambariem.

Apdzīvotā rija Vidzemes zemnieka sētā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā savā primitīvākajā izveidojumā gandrīz ne ar ko neatšķiras no parastās labības kuļamās rijas. Apdzīvotajai rijai vienīgi mēdza taisīt divējas durvis, pie kam vienas bija parastās durvis, kas noslēdza visu durvju ailu, bet otras bija vai nu zemākas par durvju ailu, vai arī vidū līmeniski pārdalītas, pie kam abas durvju daļas bija veramas atsevišķi.[48] Bez tam dzīvojamā rijā krāsni centās mūrēt virs klona, lai būtu parocīgāk gatavot ēdienu, un nevis ar padziļinātu bedri krāsns priekšā, kāda parasti ugunsdrošības dēļ taisīta lielam vairumam parasto riju. Tā kā rijas krāsnij nebija dūmeņa, krāsni kurinot, telpa piepildījās ar sīviem dūmiem. Dūmus izlaida pa durvīm un lūkām, telpu vēdināšanas laikā rijā valdīja caurvējš. Krāsns kurināšanas laikā, kamēr durvis un lūkas bija atvērtas, rija bija auksta, turpretim pēc izkurināšanas telpā valdīja liels karstums. Straujās temperatūras svārstības slikti ietekmēja zemnieku veselību, it īpaši to slimošanas laikā. Pēc labības izkulšanas zemniekiem parasti nebija laika telpu pamatīgi iztīrīt, tādēļ rija aizvien bija piekvēpusi, netīra. Tā kā stikla logi zemniekiem bija grūti pieejami un bez tam sutā, garaiņos un dūmos stikls ātri bojājās, rijā bija arī tumšs. Vislielākās grūtības zemniekiem bija rudeņos, kad sākās kulšana un zemniekiem ar visu savu iedzīvi vajadzēja no rijas izvākties klētiņā, naminā vai pirtiņā. Tādā kārtā secināms, ka rija bija ne vien nehigiēnisks, bet arī ļoti neērts dzīvoklis.

Rijas attīstība un piemērošana apdzīves vajadzībām sākās līdz ar speciālu dzīvojamo kambaru piebūvēšanu pie tās. Nav konstatēts, ka Vidzemes rijās dzīvojamo telpu skaita palielināšana būtu notikusi, sadalot rijas telpu, kā tas, piemēram, novērojams savrupceltās dzīvojamās mājas attīstībā, kur jaunas telpas nereti radītas, pārdalot pastāvošās. Pirmie rijas kambari ir nelielas neapkurināmas piebūves, kas sākumā izmantotas par pieliekamajiem. Pamazām, laika gaitā tajās ierīkojot apsildīšanas ietaises, tās pakāpeniski pārveidotas par dzīvojamām telpām.[49] Atkarībā no rijas kambaru piebūvju veida apdzīvojamās rijas iedalāmas trīs grupās:

1) rija ar sānkambariem — kambari celti rijas sānos;
2) rija ar gala kambariem — kambari celti rijas galā;
3) rija ar gala un sānkambariem.

Kaut arī atsevišķie dzīvojamo riju tipi atrodami dažādos Vidzemes novados, tomēr iespējams izdalīt

[47] Skat. P. Ārends. Minētais darbs. 53.—54. lpp.

[48] Šādas vidū pārdalītas ārdurvis sastopamas arī 19. gs. celtajām Kurzemes un Zemgales istabām. Divējas durvis mēdz būt arī igauņu dzīvojamām rijām. Atverot durvju augšdaļu, apgaismoja telpu, bet dzīvnieki netika dzīvoklī. Kad krāsnīm vēl nebija dūmeņa, pa durvīm izlaida no rijas arī dūmus.

[49] Neapsildāmi vai arī no rijas vāji apsildāmi kambari pie dzīvojamām rijām atsevišķos gadījumos konstatēti jau 17. gs. sākumā. Tomēr, pēc Hūna 19. gs. sākumā par Vidzemes draudžu zemnieku mājokļiem sakopotajiem materiāliem redzams, ka vēl 19. gs. sākumā Vidzemes zemnieki samērā bieži dzīvo tieši pašā rijā. 19. gs. pirmā ceturkšņa beigās jūtama jau zināma rosība kambaru celtniecībā, un, ja arī saimes ļaudis vēl galvenokārt dzīvo tieši pašā rijā, tad saimnieks jau iekārtojas jaunajā kambarī; kambarus ar siltummūru palīdzību asprātīgi apsildīja no rijas puses tā, lai kambaros neieplūstu dūmi. Līdz ar dūmeņu vispārēju izplatību tie ieviešas arī dzīvojamā rijā. Plašākos apmēros dūmeņi dzīvojamās rijās iemūrēti tikai 19. gs. otrajā pusē (A. Krastiņa. Minētais darbs. 103.—106. lpp.).

atsevišķus novadus, kuros ir pārsvarā viens no minētajiem dzīvojamo riju tipiem. Tā, piemēram: apdzīvota rijas telpa diezgan vienmērīgi konstatēta visā Vidzemē. Dzīvojamās rijas ar sānu kambariem konstatētas galvenokārt Piebalgas novadā un arī Cesvaines apkārtnē. Ziņu par sānu kambariem pārējā Vidzemē nav. Dzīvojamā rija ar gala kambariem raksturīga visā Vidzemē, bet pārsvarā sastopama Austrumvidzemē, ieskaitot te arī Jēkabpils raj. Medņu un Vīpes c. teritoriju. Dienvidaustrumvidzemē nav datu par kambaru tālāku sadalīšanu, turpretim Ziemeļaustrumvidzemē sastopami galvenokārt divtelpu gala kambari, pie kam telpas dalītāja siena celta ēkas garenass virzienā.

Dzīvojamās rijas ar apvienotiem gala un sānu kambariem celtas galvenokārt Ziemeļaustrumvidzemē un nedaudz arī Vidzemes vidienā ap Piebalgu. Ziemeļrietumvidzemē dzīvojamām rijām lielāks skaits kambaru piebūvju, kam daudz līdzības ar Dienvidigaunijas dzīvojamām rijām[50] (13.—15. att.).

Kartografējot dzīvojamo riju atsevišķu tipu izplatības robežas Vidzemē, konstatējams, ka to izplatība lielā mērā sakrīt ar Vidzemē sastopamo latviešu valodas dialektu grupu un izloksņu robežām (skat. 3. att. H. Stroda rakstā). Šais robežās daļēji iekļaujas arī pārējo latviešu materiālās kultūras veidojumu, piemēram, tautas tērpu[51] un zemkopības darba rīku[52] dažādo tipu izplatības rajoni. Balstoties uz tiem, izdalāmi vairāki etnogrāfiski novadi: Ziemeļrietumvidzeme, kuras iedzīvotāju materiālajā kultūrā vērojama liela līdzība ar Dienvidigauniju, Austrumvidzeme — kur konstatējamas kopējas iezīmes ar Latgali. Atsevišķi paliek Vidzemes vidiena un Rīgas apkārtne. Analizējot materiālus par dzīvojamām rijām, redzams, ka Ziemeļvidzemē, kur dzīvoja lielāks skaits igauņu (kam rija ir sens etnisks mājokļu tips), dzīvojamās rijas uzrāda augstāku attīstības pakāpi. Igauņu novados rijām ir visbagātākās kambaru piebūves, atsevišķi priekšnami, pieliekamie, labi izveidota apkures sistēma, turpretim Rīgas apkārtnē, kur pārsvarā dzīvoja latviešu zemnieki, rijas plānojums maz izvērsts un aprobežojas galvenokārt ar vienu dzīvojamo kambari. Riju dzīvošanai te izmantoja galvenokārt vienīgi trūcīgie zemnieki, kam trūka līdzekļu divu atsevišķu ēku celšanai. Galvenais mājokļa veids te ir no rijas savrupceltās dzīvojamās mājas, kādas raksturīgas arī citos Latvijas etnogrāfiskajos novados (it īpaši Zemgalē, Kurzemē un arī lietuviešiem Žemaitijā).

Tā kā dzīvojamā rija, atskaitot Vidzemi, pārējā Latvijas teritorijā tikpat kā nav sastopama, jādomā, ka Vidzemes latvieši paražu dzīvot rijā aizguvuši no saviem kaimiņiem igauņiem un atsevišķām Vidzemē dzīvojošām igauņu grupām. Rezultātā arī latviešu zemnieku sētās parastā rija izveidota par dzīvojamo riju.

Sava nozīme dzīvojamo riju izplatībā ir arī Vidzemes muižnieku rīcībai. Raksturīgus materiālus šajā ziņā sniedz 18. gs. pēdējos gados Vidzemes muižnieku nodibinātās Vispārnoderīgās un ekonomiskās biedrības izdotie rakstu krājumi. Šo krājumu raksti spilgti liecina, ka Vidzemes muižnieku lielākā daļa centās uztiept apdzīvošanai Vidzemes latviešu zemniekiem dzīvojamās rijas, jo, zemniekiem dzīvojot rijā, muižniekiem bija iespējams ietaupīt kokmateriālus ēku celšanai un apkurei. Tomēr skaidrs, ka muižnieku interesēs bija ne vien taupīt kokmateriālus, bet arī maksimāli izmantot zemnieku sētu dzīvo spēku muižas ienākumu pavairošanai. Tādēļ saprotams, ka, atjaunojot vecās saimniecības un dibinot jaunas, muižnieki centās samazināt zemnieku dzīvojamo ēku skaitu un spieda zemniekus apvienot dzīvojamās telpas ar riju (skat. Suntažu mācītāja Guberta priekšrakstus muižu pārvaldniekiem jau 17. gs. u. c.). Smagajās klaušās nomocītie un dažādu ekonomisku likstu piemeklētie Vidzemes zemnieki bieži vien arī nemaz nav centušies atbrīvoties no dzīves rijā, jo baidījās, ka muižnieki tad tos vēl vairāk izmantos. Tādējādi Vidzemē dzīvojošie latvieši, kam raksturīgs dzīvokļa veids ir nams un istaba, laika gaitā radījuši sev otru mājokļu tipu — dzīvojamo riju, kuras kambaru gala plānojums un atsevišķo dzīvojamo telpu iekārtojums lielā mērā atgādina savrupcelto istabu.

Uz jautājumu, kad īsti Vidzemē dzīvojušie latvieši sākuši izmantot riju par dzīvokli, vēl nav iespējams dot atbildi, jo tam nepieciešami pētījumi par senākiem laika posmiem. Mūsu rīcībā pašreiz esošais materiāls nenoliedzami rāda, ka dzīvojamo riju dažādo tipu izveidošanā, uzlabošanā un labākā iekārtošanā liela nozīme bijusi zemnieku ekonomiskajiem apstākļiem. No laikabiedru ziņojumiem nepārprotami redzams, ka tur, kur zemnieki sasnieguši zināmu labklājību, labāki ir arī viņu dzīvokļi. Turīgākajiem zemniekiem pie rijām uzcelti viens vai vairāki speciāli dzīvojamie kambari ar stikla logiem un dūmeni; trūcīgie zemnieki turpretim dzīvo tieši rijā, kas gandrīz vienmēr ir parastā sera žāvējamā rija.

Dzīvojamā pirts ir raksturīgs bezzemnieku mājokļu tips, kurā zem viena jumta ir mazgāšanās un dzīvojamās telpas. Tā ir apaļkoku gulbūves ēka, celta krusta pakšos uz laukakmens pamatiem. Dzīvojamā pirtī bez mazgāšanās telpas, kas izmantota arī par dzīvokli, atrodas namiņš — virtuve un bieži vien arī vēl speciāls dzīvojamais kambarītis. Sākot ar 19. gs. otro pusi, Vidzemē pārsvaru gūst dzīvojamās pirtis ar piebūvētiem speciāliem dzīvojamiem kambariem. Sevišķi izplatīti pirts kambarīši ir Vidzemes jūrmalā, jo šeit, it īpaši pie upju, kā Salacas un Gaujas, grīvām, daudz lielākā mērā nekā Vidzemes vidienā nodarbošanos atrada bezzemnieki. Paši nespēdami uzcelt nepieciešamās ēkas, viņi apmetās lielākajās zemnieku sētās, kur dzīvoja vai nu lielajā saimes istabā, vai arī saimnieku pirtīs. Līdz ar kapitālisma attīstību turīgie saimnieki vairs negribēja savās dzīvojamās ēkās mitināt tos bezzemniekus, kas nebija tiešie ražotāji viņu sētās, tādēļ aizvien plašāk izvērtās pirts kambarīšu celtniecība.[53]

---

[50] T. Habicht. Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel. Tartu, 1961.

[51] Skat. M. Slavas rakstu šajā krājumā.

[52] Skat. I. Leinasares rakstu šajā krājumā.

[53] Sīkāku šī dzīvokļa tipa analizi un novērtējumu skat. A. Krastiņas rakstā — Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā). — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961., 113.—131. lpp.

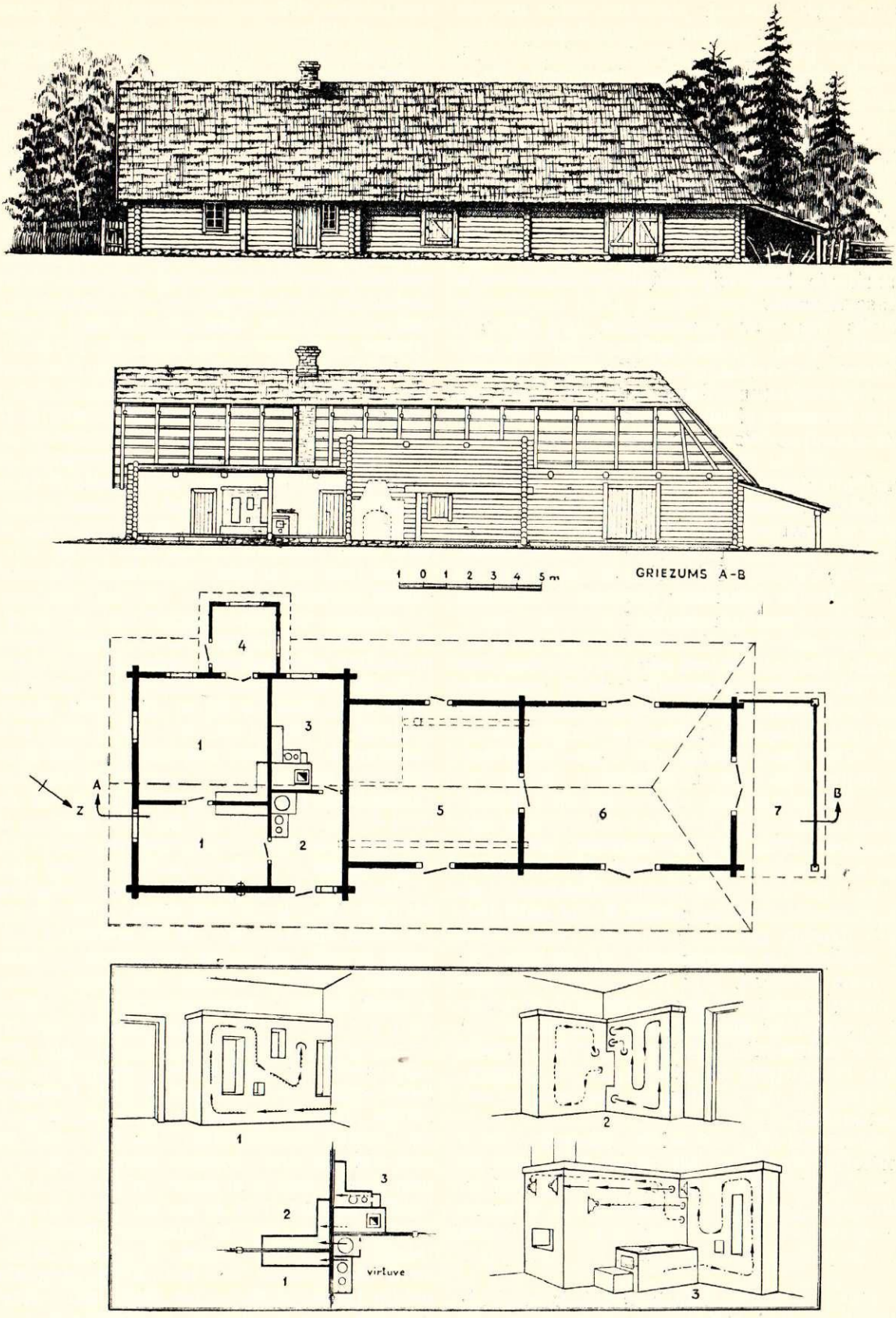

13. att. Dzīvojamā rija ar kambariem, celta ap 1892. g. Valkas raj. Kārķu «Ķikškalnos» (pārbūvējot veco riju, kas pārvesta no kaimiņiem). Augšā — ieejas fasāde, skats no pagalma; vidū — garengriezums un plāna shēma:

1 — rijas kambari; *2* — virtuve; *3* — mazais kambarītis; *4* — balkons; *5* — rija; *6* — piedarbs; *7* — nojume; apakšā — apkures ietaišu un dūmvadu shēma (E 13, 4971—4978).

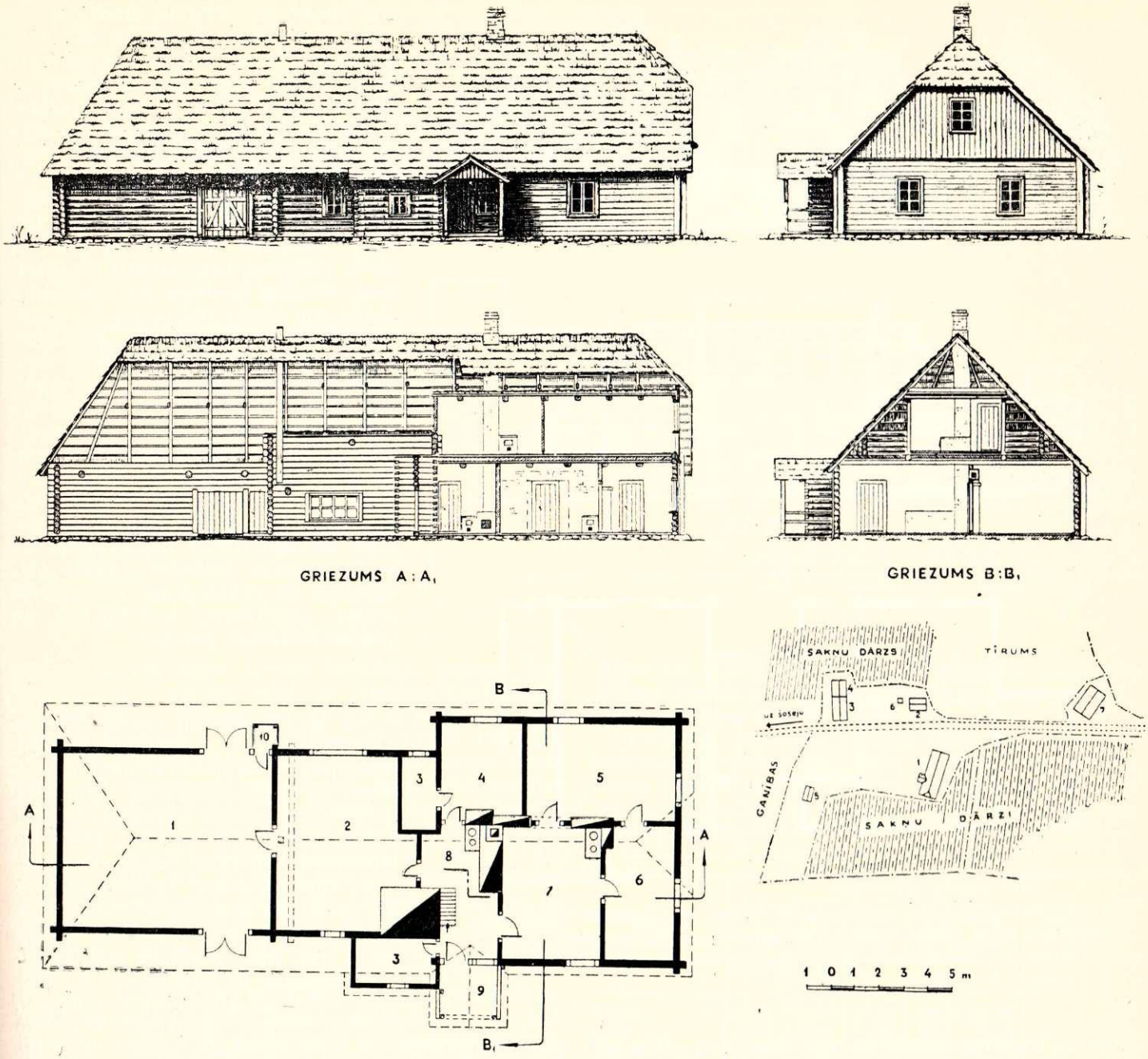

14. att. Dzīvojamā rija ar kambariem, celta ap 1868. g. Valmieras apr. Vecsalacas pag. «Jasperos». Kādus 15 gadus tajā bijusi arī pagasta skola. Augšā — ieejas fasāde un gala skats; vidū — ēkas griezumi. Virs kambara ap 1930. g. ierīkotas dzīvojamās telpas; apakšā pa kreisi — plāna shēma:

1 — piedarbs; *2* — rija; *3* — pieliekamais; *4* — mazais kambarītis; *5* — lielā istaba jeb viesistaba; *6* — mazais kambarītis; *7* — priekšistaba (*6* un *7* — agrākā skolas istaba); *8* — virtuve; *9* — lievenis; apakšā pa labi — pagalma situācijas plāns: *1* — dzīvojamā ēka — rija; *2* — klēts; *3* — kūts; *4* — šķūnis-ratnīca; *5* — pirts; *6* — ateja; *7* — labības šķūnis (E 18, 5356 un 5363—5367).

Dažādos zemnieku dzīvokļu papildu tipus: v ā r ā m o s n a m i ņ u s un k l ē t i s zemnieki izmantoja galvenokārt tikai kā sezonas dzīvokļus siltā laikā.[54] Nepieciešamību izmantot tos dzīvošanai un dažādu mājas darbu veikšanai izraisīja istabu un dzīvojamo riju nepilnīgi izveidotā apkures sistēma, saspiestā dzīve vienā kopējā telpā, t. s. saimes istabā, kā arī senas tradīcijas, sakarā ar kurām namiņi un klētis jau agrā feodālisma laikā izmantotas dzīvošanai. Apskatot zemnieku sētas dažādās ēkas, parādās arī tie palīglīdzekļi, ar kādiem zemnieki mājas dzīves apstākļu uzlabošanai vēlā feodālisma un arī vēl kapitālisma apstākļos (pat vēl 20. gs. pirmajos gadu desmitos) centās novērst savu pamata dzīvokļu — istabu un dzīvojamo riju — celtnieciskās

[54] Par Vidzemes zemnieku vasaras virtuvēm — vārāmajiem namiņiem un klētīm sīkāk skat. A. K r a s t i ņ a. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē. 109.—129. lpp.

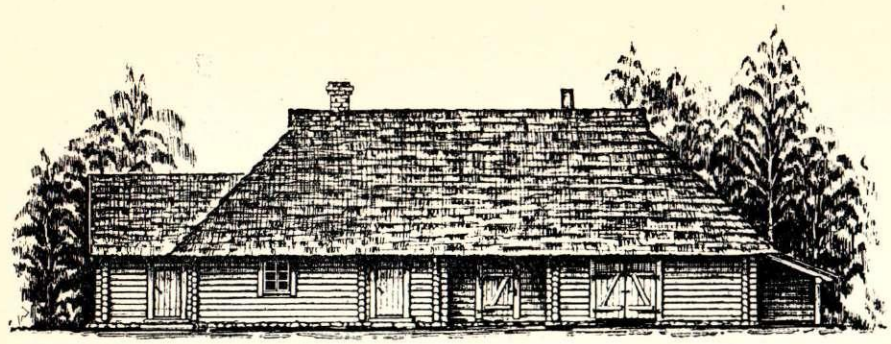

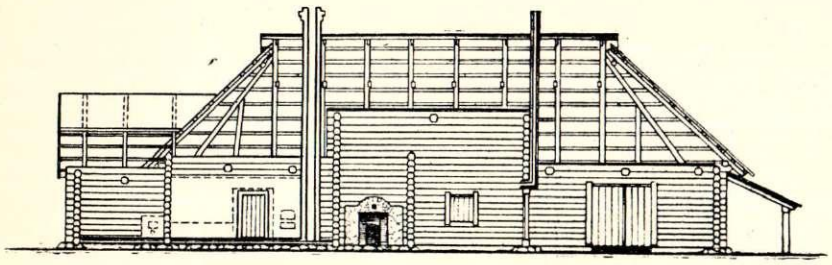

GRIEZUMS A-B

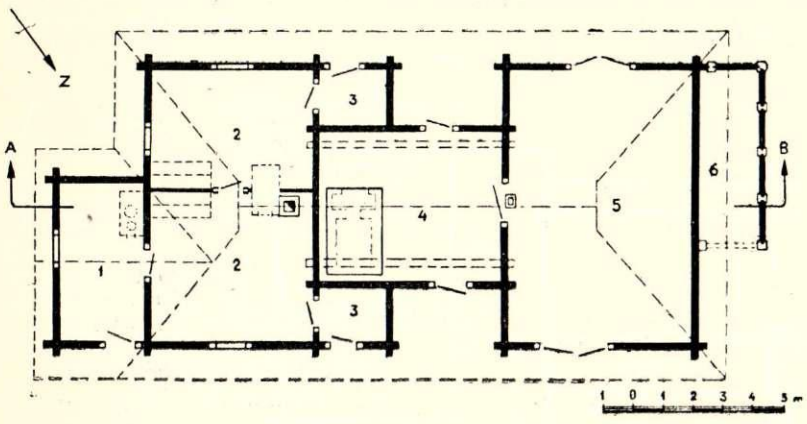

15. att. Dzīvojamā rija ar kambariem Valkas raj. Ērģemes «Āboliņos». Augšā — ieejas fasāde; vidū — garengriezums; apakšā — plāna shēma: *1* — virtuve; *2* — kambaris; *3* — priekšnams; *4* — rija; *5* — piedarbs; *6* — nojume (E 13, 4980—4981).

iekārtas trūkumu izraisītās neērtības (resp. cēla vārāmos namiņus — vasaras virtuves, izmantoja klēti par sezonas dzīvokli, bet trūcīgie zemnieki, lai iegūtu kaut cik mierīgāku stūrīti, apmetās dzīvot saimnieka pirtī vai pirts kambaros).

Vidzemes zemnieku mājokļu iekšējais iekārtojums raksturo ne vien tautas celtniecības tradīcijas vispār, bet sniedz arī pārskatu par dažām ar zemnieku mājokļiem saistītām sadzīves parežām. Saimnieks un viņa ģimenes locekļi ieņem dzīvojamā telpā labāko stūri vai arī ēkas labākās telpas, bet pārējie — saimes ļaudis, kā kalpi un vaļinieki, iekārtojās, kā nu pagadījās. Vidzemes zemnieku mājokļu iekšējā iekārtojumā parādās arī tie ļoti vienkāršie līdzekļi, bet, no otras puses — lielā izdoma, ar kādu zemnieki centās panākt savos dzīvokļos pēc iespējas vairāk skaistuma un ērtību. Tā guļas vietas lielajā jeb saimes istabā no kopējās telpas centās kaut cik atdalīt ar skapjiem vai pašaustiem aizkariem. Svētkos un godos istabu un dzīvojamo riju nokvēpušās sienas, lai tās būtu glītākas un arī lai tās nenotrieptu goda tērpus, izspraudīja ar puķēm un smaržojošiem koku zariem. Dažkārt sienas apsita arī ar sapītiem skaliem, bet tajās vietās, kur sēdēja goda viesi, pie sienas piestiprināja palagus vai pašaustas segas. Īpatnēju skaistumu telpās radīja arī no salmiem un ziediem darinātie dažādie griestu un sienu rotājumi, kas, pakārti pie griestiem, nemitīgi kustējās. Nenoliedzamu skaistumu telpās radīja arī pie griestiem piestiprinātie svečturi, jo svētkos un godos apgaismošanai skalu vietā centās sagādāt sveces. Svētku gadījumos svečturus bieži vien vēl izrotāja ar puķēm, zaļumiem, prievītēm un jostām. Līdzīgi telpu iekārtojuma, rotājuma un izmantošanas principi vērojami ne vien Vidzemē, bet arī citos Latvijas etnogrāfiskajos novados. Līdz ar kapitālisma uzplaukumu šīs vecās paražas palēnām aizgāja aizmirstībā un radās jauns dzīvojamās mājas iedalījums, iekārtojums un jaunas rotāšanas paražas.

19. gs. beigās un sevišķi 20. gs. sākumā liela daļa zemnieku veco māju ievērojami izmainās. Tas vispirms attiecas uz turīgo saimnieku ēkām, kuri savas nomas mājas no muižas iespēja ātrāk izpirkt. Līdz ar zemkopības un lopkopības attīstību pakāpeniski pieauga viņu ienākumi. Šo zemnieku sētās parādījās kvantitatīvi un kvalitatīvi jaunas ēkas, kā speciāli labības šķūņi vai rijas piedarba paplašinājumi kulšanai ar kuļmašīnu, mūrētas lopu kūtis ar uzbraucamiem tiltiem, speciāli malkas šķūņi utt. Arī veco dzīvojamo māju un rijas kambaru vietā tika celtas jaunas dzīvojamās ēkas vai arī vecās ēkas tika pārbūvētas un papildinātas ar jaunām piebūvēm. Ja arī ēku ārējais apveids visumā vēl palika nemainīgs, tad ievērojami tika pārveidota to apdare. Tā, piemēram, dzīvojamās ēkas guļkoku stāvu no ārpuses apšuva ar dēļiem vai ķieģeļiem, salmu un niedru jumtu vietā uzlika jaunus skaidu un nereti dakstiņu jumtus (12. un 16. att.). Šai laikā nav vairs cieņā arī lielās, zemās jumta pārkares, kuras gan labi aizsargāja ēku sienas no nokrišņiem, bet padarīja tumšas iekštelpas. Liekot jaunu jumtu, spāru galus apzāģēja, tā samazinot lielās jumta pārkares un labāk izgaismojot dzīvojamās telpas. Palielināja arī logu un durvju izmērus, jo līdz ar apkures ietaišu uzlabošanu un labu ķieģeļu vai podiņu krāšņu un dūmeņu ieviešanu nebija vairs tik ļoti jārūpējas par siltuma saglabāšanu dzīvojamās mājās. Izzuda arī t. s. pusdurvju nepie-

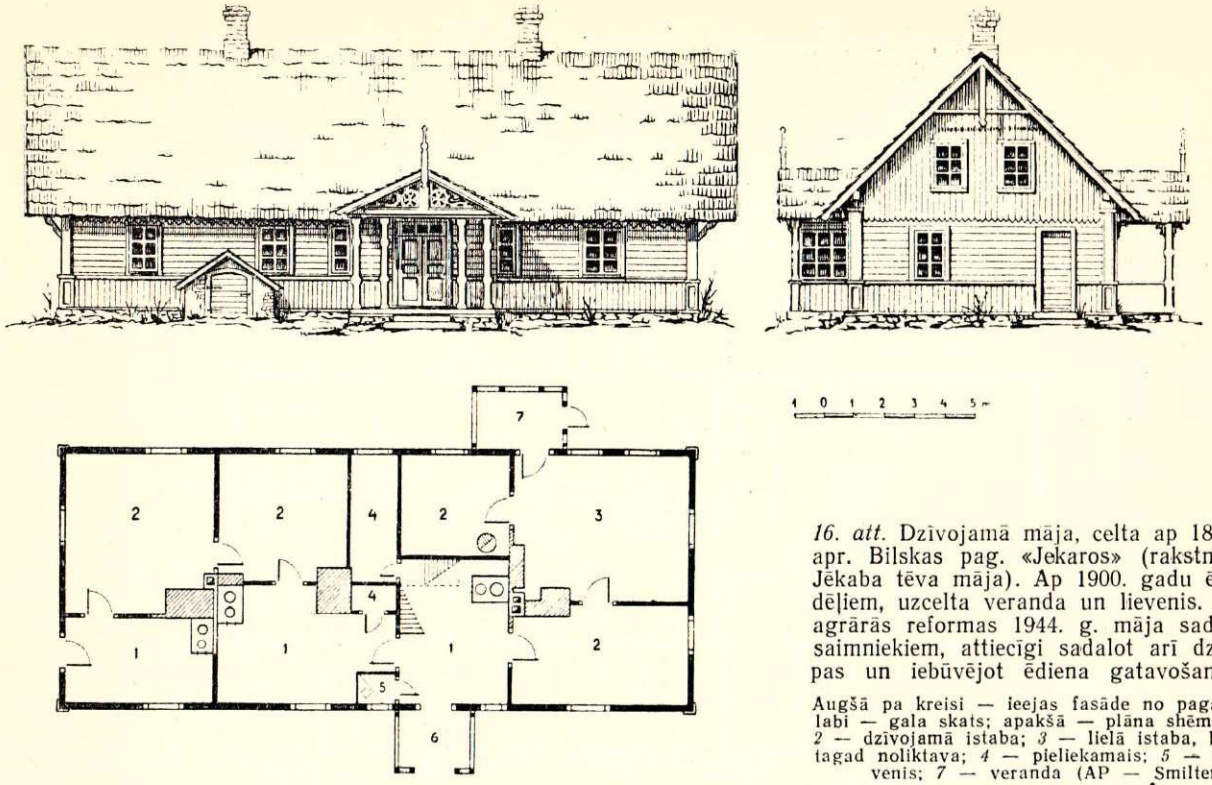

16. att. Dzīvojamā māja, celta ap 1880. g. Valkas apr. Bilskas pag. «Jekaros» (rakstnieka Zeiboltu Jēkaba tēva māja). Ap 1900. gadu ēka apšūta ar dēļiem, uzcelta veranda un lievenis. Pēc padomju agrārās reformas 1944. g. māja sadalīta 3 jaunsaimniekiem, attiecīgi sadalot arī dzīvojamās telpas un iebūvējot ēdiena gatavošanas pavardus.

Augšā pa kreisi — ieejas fasāde no pagalma puses; pa labi — gala skats; apakšā — plāna shēma: *1* — virtuve; *2* — dzīvojamā istaba; *3* — lielā istaba, bijusī «zāle» — tagad noliktava; *4* — pieliekamais; *5* — ateja; *6* — lievenis; *7* — veranda (AP — Smiltenes raj.).

ciešamība. Pie ieejas durvīm izveidoja lieveņus, balkonus, kas ir vai nu vaļēji ar jumtiņu, kas balstās parasti uz 6 stabiem, vai arī ar stiklotām sienām slēgtas piebūves, t. s. verandas (9., 12. un 16. att.).

Sevišķi krasas izmaiņas vērojamas turīgo saimnieku dzīvojamās mājas iekšienē. Šajā laikā masīvie rovji un apvalkdūmeņi kā saimes ēdiena gatavošanas vieta zaudē savu praktisko nozīmi. Rovjus vai nu nojauca, to vietā izbūvējot virtuvi ar parasto pavardu — plīti, vai arī izmantoja par pieliekamajiem, bet virtuvi izveidoja lielajā jeb saimes istabā vai no tās atdalītā priekšējās telpas daļā. Šādā gadījumā priekšējā telpa — virtuve, kurā iemūrēja plīti, ļoti bieži, tāpat kā iepriekš saimes istaba, bija arī galvenā mājas ļaužu uzturēšanās vieta, bet aiz tās atradās saimnieka ģimenes kambari, kuros saimes ļaudīm — kalpiem un citiem laukstrādniekiem reti kad ierādīja guļas vietas. Virtuvē parasti gulēja gans, puisis vai meita un dažkārt arī precēta kalpa ģimene. Sevišķi nepatīkama dzīve šajā telpā bija rudeņos un pavasaros, kad visu mājas ļaužu salijušās darba drēbes un arī zirga aizjūga piederumi tika žāvēti virtuvē pie krāsns. Arī dažādi mājas un amatniecības darbi notika šajā pašā telpā.

Turīgākās saimnieku mājās bija speciāls t. s. kalpu gals — vairākas telpas un parasti arī speciāla virtuve precēto kalpu un citu gājēju, kā arī īrnieku — vaļinieku vajadzībām (17. att.). Ja saimnieka telpās šai laikā raksturīgas izbalsinātas sienas, griesti un krāsotas dēļu grīdas, tad saimes istabā un t. s. kalpu galā parasti bija baļķu sienas un māla kuls.

Līdz ar kapitālisma nostiprināšanos Vidzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, turīgo saimnieku mājās aizvien lielāku izplatību gūst t. s. kalpu jeb deputātnieku mājas un vaļinieku pirtiņas jeb istabiņas. Saimnieka ģimene cenšas pilnīgi norobežoties no kalpu un vaļinieku ģimenēm (18. att.).

Vidzemes landrātu kolēģija 1885. g. publicējusi interesantus datus, kas rāda ar nodokļiem aplikto zemes vienību skaitu dažādos Vidzemes apriņķos, kā arī to, vai saimnieks dzīvo ar kalpiem kopā vai atsevišķi no tiem.[55]

Apriņķa nosaukums	Saimniecisko vienību skaits						
	Kopējais skaits	Saimnieks dzīvo atsevišķi no kalpiem		Saimnieks dzīvo kopā ar kalpiem		Ziņu nav vai arī kalpi netiek turēti	
		skaits	%	skaits	%	skaits	%
Rīgas	3243	1324	40,82	1812	55,88	107	3,30
Cēsu	5682	1040	18,30	4111	72,35	531	9,35
Valkas	4542	1220	26,86	3134	69,00	188	4,14
Valmieras	2945	1909	64,82	809	27,47	227	7,71

Redzams, ka visvairāk saimnieki no kalpiem šķirti dzīvo bijušajā Valmieras apriņķa teritorijā, kur kapitālisms attīstījās ātrāk un straujāk nekā Austrumvidzemē. Rietumvidzemē, sevišķi Vidzemes jūrmalā, raksturīga parādība ir kalpu un vaļinieku pirts mājiņas jeb kambarīši, kas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā atrodami gandrīz vai katrā turīgākā saimnieka sētā.[56] Lai savām saimniecībām piesaistītu lētu darba-

[55] Материалы к изучению аграрных условий Лифляндской губернии и в особенности положения местных батраков и поденщиков. Издание Лифляндской ландратской коллегии. Перевод с немецкого. Рига 1885, 233. lpp., 12. tabula.

[56] Par apdzīvotajām pirtīm un tā sauktajiem pirtnieku kambariem skat. A. Krastiņa. Dzīvojamās pirtis Vidzemē. 113.—130. lpp.

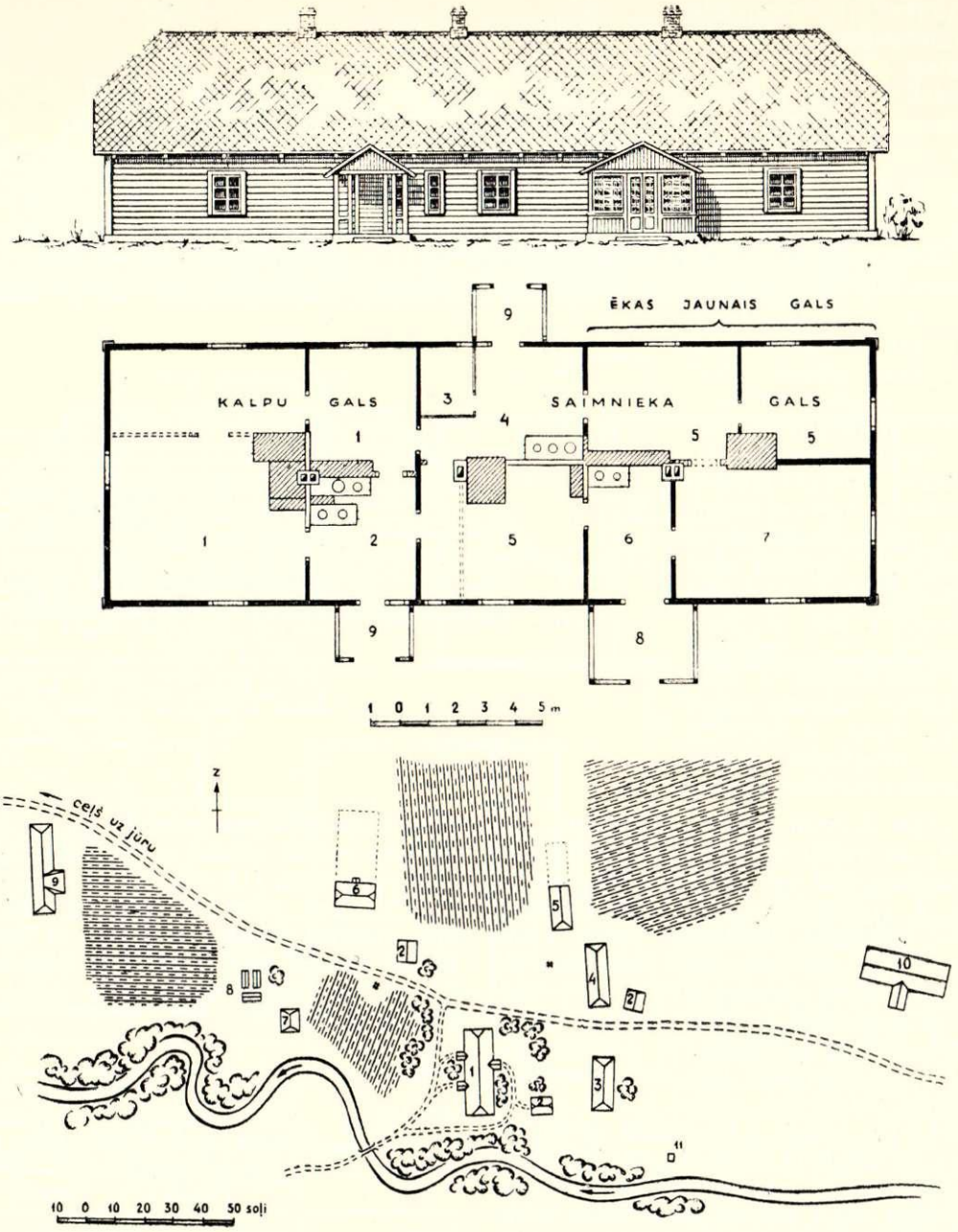

17. att. Dzīvojamā māja, celta ap 1900. g. Valmieras apr. Vitrupes pag. «Tečos» («Mantiņos»). Saimnieks bez zemkopības nodarbojies arī ar zveju, iegādājies 4 buriniekus. Buržuāziskās Latvijas laikā saimnieka znots nodarbojies ar koku tirdzniecību. Pēc lauksaimniecības kolektivizācijas mājā dzīvo meža strādnieki. Iebūvētas papildu virtuves.

Augšā — ieejas fasāde; vidū — plāna shēma: *1* — kalpu dzīvojamā istaba; *2* — kalpu virtuve; *3* — pieliekamais; *4* — saimnieka virtuve; *5* — saimnieka dzīvojamās istabas; *6* un *7* — bijusī viesistaba, no kuras tagad atdalīta virtuve (*6*); *8* — veranda; *9* — lievenis; apakšā — pagalma situācijas plāns: *1* — dzīvojamā māja; *2* — klēts; *3* — trīsdaļu klēts; *4* — jaunā kūts; *5* — vecā kūts; *6* — vecā dzīvojamā rija ar piedarbu (vēlāk kalpu māja); *7* — pirts; *8* — sakņu pagrabi; *9* —rija; *10* — šķūnis; *11* — ateja (AP — Limbažu raj.).

spēku, bagātie saimnieki devuši saviem kalpiem samaksai par darbu nelielu zemes gabaliņu, uz kura uzcelta atsevišķa t. s. kalpu jeb deputātnieku mājiņa. Dažkārt kalpiem celtas arī atsevišķas kūtiņas un nelielas piebūves pie lielajām saimnieka klētīm vai arī atsevišķas klētiņas labības un dažādu iedzīves priekšmetu nolikšanai (9. un 18. att.). Līdz ar kalpu jeb deputātnieku ēku celtniecību Vidzemes lielākajās saimniecībās izveidojās raksturīgs sētas ēku izvietojums ap diviem pagalmiem. Saimnieka dzīvojamā ēka novietota vidū, no tās uz abām pusēm grupējas gan saimniecības ēkas, gan arī kalpu un vaļinieku dzīvojamās un saimniecības ēkas, kas tāpat piederēja saimniekam. Trūcīgajiem zemniekiem šajā laikā raksturīgas nelielas divdaļu dzīvojamās mājas (19. att.).

Buržuāziskie etnogrāfi savā laikā noklusēja zemnieku kraso šķirisko noslāņošanos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Rakstot tikai par zemnieku materiālās kultūras un labklājības strauju pacēlumu šai laikā, nemaz netika pieminēts, ka liels skaits trūcīgo zemnieku, kalpu un vaļinieku dzīvoja nožēlojamu dzīvi un viņu dzīvokļi, atskaitot nedaudz uzlabotas apkures ietaises, palika tādi, kā bijuši.

Pētījumi par zemnieku sētas ēkām buržuāziskajā Latvijā uzsākti tikai pēc padomju varas nodibināšanas Latvijā. Lai nebūtu jāpieskaras asajām sociāla-

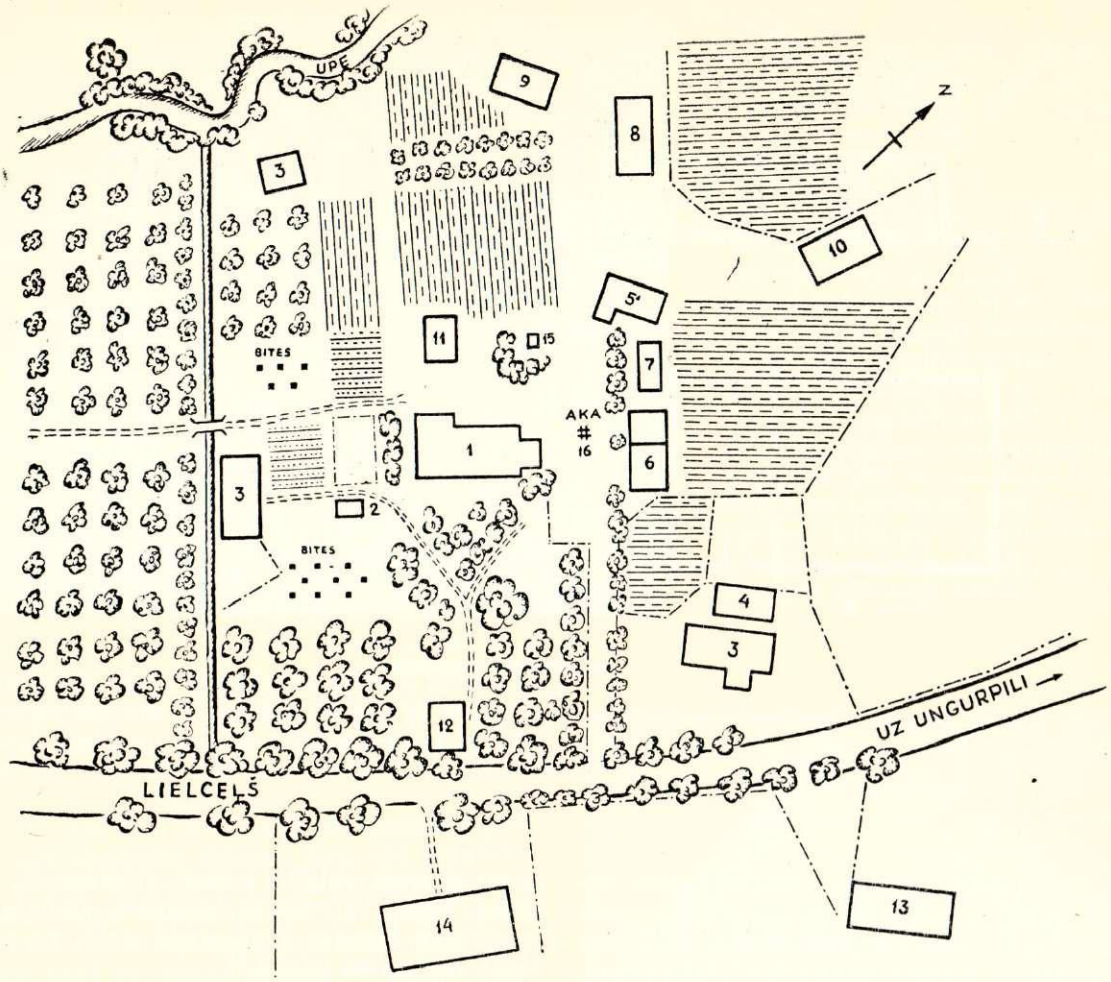

18. att. Turīga saimnieka mājas pagalma situācijas plāna shēma ar kalpu un vaļinieku mājām Valmieras apr. Alojas pag. «Sīpolos»:

1 — dzīvojamā māja; *2* — dārza lapene; *3* — klēts; *4* — kūts; *5* — stallis; *6* — stallis un ratnīca; *7* — nojume; *8* — kalpu dzīvojamā māja; *9* — pirts ar dzīvojamo kambari; *10* — kalpu saimniecības ēka; *11* — nojume malkai; *12* — pagrabs; *13* — rija; *14* — šķūnis; *15* — ateja; *16* — aka (VM E 2363. mape, 188. dok.).

jām pretrunām, kas valdīja laukos un jo spilgti atspoguļojās arī zemnieku sētās un tās celtnēs, buržuāziskie etnogrāfi šo jautājumu apzinīgi ignorēja. Šī laika celtnes tika uzskatītas par etnogrāfiskai pētniecībai neinteresantām, un par tām netika arī sistemātiski vākti materiāli. Kaut arī avotu un literatūras trūkums ievērojami apgrūtina buržuāziskās Latvijas lauku celtniecības apskatu, pēc padomju etnogrāfu ekspedīciju lauku materiāliem iespējams noteikt galveno virzienu buržuāziskās Latvijas laika celtniecības veidošanās gaitā.

Apspiedusi padomju varu Latvijā, buržuāzija saprata, ka Latvijas lauku proletariāts un sīkzemnieki joprojām loloja cerību dabūt zemi un ka nostiprināt savu varu vienīgi ar represijām tai neizdosies. Tāpēc 1920. g. Satversmes sapulcē tika pieņemts likums par agrārreformu.

Saskaņā ar buržuāzisko agrārreformu visi muižnieku zemes īpašumi, kuru platība pārsniedza 100 ha, tika atsavināti un ieskaitīti valsts zemes fondā. Agrārreformas realizēšanas sākumā buržuāziskā prese nerima lielīties, ka nu Latvijā vairs nebūšot bezzemnieku. Katram zemniekam būšot savs kaktiņš, savs stūrītis zemes. Tomēr buržuāziskās valdības īstais mērķis nebūt nebija apgādāt bezzemniekus ar zemi. Agrārreformu tā bija spiesta realizēt, lai par katru cenu apslāpētu varbūtējo revolucionāro kustību. Pirmā kārtā un labāko zemi piešķīra budžu dēliem, kas laikā no 1918. līdz 1920. g. bija aktīvi piedalījušies buržuāziskās Latvijas nodibināšanā, tad cilvēkiem ar kapitālu, kam bija lauksaimniecības inventārs, un tikai pēc tam pārējiem bezzemniekiem. Turklāt lielais vairums bijušo bezzemnieku saņēma tikai nelielus t. s. amatnieku zemes gabalus 2—5 ha platībā.[57]

Jaunajiem saimniekiem valdība piešķīra arī aizdevumus ēku celšanai, tomēr daudzi t. s. jaunsaimnieki, nevarēdami laikā nokārtot maksājumus, tika izūtrupēti un atkal kļuva bezzemnieki — kalpi vai rentnieki, vai arī devās meklēt darbu uz pilsētu, bet viņu zemes pārgāja lielo saimnieku — budžu īpašumā.

[57] Buržuāzisko agrārreformu savos darbos analizējuši vairāki padomju vēsturnieki, piemēram, J. Krastiņš (Latvija buržuāziskās republikas laikā. Rīgā, 1949. g.), A. Drīzulis (Buržuāziskās Latvijas pirmie gadi (1920.—1923.). Rīgā, 1948.) u. c.

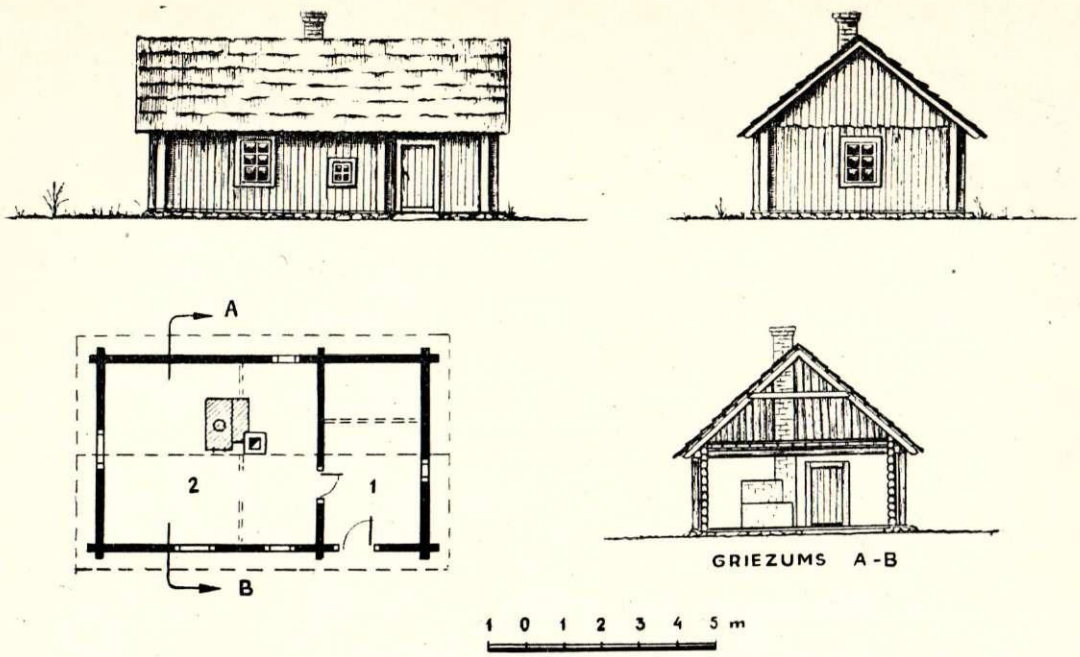

19. att. Trūcīgā zemnieka «bumburnieka» dzīvojamā māja, celta ap 1895. g. Madonas raj. Meirānu «Grāvīšos».
Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā — plāna shēma: *1* — priekšnams; *2* — dzīvojamā istaba — virtuve (E 12, 7965—7968).

Buržuāziskā valdība bija ieinteresēta laukos izveidot sev atbalstu — spēcīgu budžu slāni. Lielie saimnieki saņēma no valdības par lauksaimniecības produktiem arī dažāda veida dotācijas un subsīdijas, kādas, saprotams, nesaņēma sīkzemnieki. Budži uz atvieglinātiem noteikumiem saņēma arī aizdevumus un kredītus ēku celšanai un lauksaimniecības mašīnu iegādei. Šo saimnieku sētās parādījās jaunas, modernas dziļās un arī seklās lopu kūtis, speciālas modernas cūku un putnu kūtis, lieli plaši labības šķūņi un labības kaltes (sevišķi graudkopības saimniecībās). Pie kūtīm izbūvēja melnās virtuves lopbarības sautēšanai, speciālus baseinus vai arī atsevišķas nelielas ēciņas piena dzesināšanai un slaukšanas trauku uzglabāšanai. Netrūka arī ūdensvadu un lopu automātiskās dzirdināšanas iekārtas. Tas viss nebija pa spēkam lielajai daļai vidējo zemnieku, nemaz jau nerunājot par sīkzemniekiem. Tāpēc, kaut arī buržuāziskās Latvijas laikā zemniekiem piešķirtās saimniecības mēdza saukt par jaunsaimniecībām, šo saimniecību ēkas nebūt nav vienveidīgas.

Liela daļa bijušo kalpu un citu bezzemnieku, kas pēc buržuāziskās agrārreformas bija saņēmuši zemi, dažkārt vēl līdz pat padomju varas atjaunošanas gadiem nebija paspējuši uzcelt sev piemērotas dzīvojamās mājas, bet mitinājās primitīvos pagaidu dzīvokļos. Pirmā parasti uzcelta kūts, bet tās vienā galā pašiem saimniekiem iekārtots pagaidu dzīvoklis (20. att.). Pēc dažiem gadiem celta jaunā dzīvojamā māja, klēts un šķūnis. Parasti tomēr arī trūcīgie zemnieki centās celt no saimniecības ēkām šķirtas dzīvojamās ēkas (21. att.). Tās bija nelielas koka guļbūves ar divslīpu skaidu seguma jumtu. Mājas iekšējā plānojumā raksturīgas 2—3 telpas: virtuve, no kuras dažreiz atdalīts neliels priekšnams, un 1—2 istabas. Tāpat kā vecajās zemnieku divdaļu mājās, arī te virtuve atrodas ēkas vienā galā; no virtuves nokļūst dzīvojamā istabā.[58]

Ļoti bieži trūcīgie zemnieki buržuāziskās diktatūras laikā cēluši arī karkasveida dzīvojamās ēkas, kuru sienas veidotas no divām kārtām stāvus liktiem dēļiem; dēļu starpā mālu, zāģu skaidu un kaļķu vai kūdras pildījums.[59] Pie ieejas durvīm no virtuves dažkārt atdalīts mazs vējtveritis[60] vai arī pie ieejas uzcelts slēgts lievenītis, kas reizē tiek izmantots arī par pieliekamo.[61]

Tā kā sīkzemnieki bieži vien nodarbojās ar amatniecību, tad vai nu virtuve, vai arī viena istaba pār-

[58] Cēsu raj. kolhoza «Sarkanais Oktobris» kolhoznieka Krēsliņa mājas pamatu izmēri 5,6×8,4 m. Tā ir koka guļbūve gludos pakšos ar divslīpu skaidu seguma jumtu, celta ap 19. gs. 30. gadiem. Sienām izmantoti dažādi baļķu gali, kas sienas garumā vairākkārt sametināti. Lai ēka labāk saglabātu siltumu, tās ziemeļu gala siena apmesta ar kaļķu-grants javu. Ēkas plānojums asimetrisks. Ieeja atrodas ēkas ieejas fasādes vienā galā un ved nelielā virtuvē (4,5×2,5 m). No virtuves atdalīta maza pieliekamā telpa. Pārējo mājas daļu aizņem viena vienīga dzīvojamā istaba, kuru nedaudz sadala ēkas centrā izbūvētā apkures sistēma — pavards ar siltuma ieriem. Iekšsienas apsistas ar skaliņu pinumu, apmestas un izbalsinātas (E 3, 894).

[59] Šādas karkasveida dzīvojamās mājas, piemēram, celtas amatnieku saimniecībās uz bijušās Vecpiebalgas muižas zemes, piem., kokamatnieka Antona Skaidrā dzīvojamā māja «Bērziņi» (E 4, 3108). Mājā bija paredzētas 2 dzīvojamās istabas, bet līdzekļu trūkuma dēļ izbūvēta tikai viena; otra palikusi negatava — to izmanto par pieliekamo (3107—3109). Līdzīga trūcīgā zemnieka dzīvojamā māja konstatēta arī Gulbenes raj. Beļavas «Krūmiņos». Tai ir koka karkasa sienas ar kūdras pildījumu (E 11, 1926—1928).

[60] Vecpiebalgas «Bērziņos».

[61] Gulbenes raj. Beļavas «Krūmiņos».

20. att. Dzīvojamā māja, apvienota zem viena jumta ar saimniecības ēku, Ogres raj. Aizkraukles «Vidussamēnos» (E 21, 3075).

vērsta par darbnīcu. Tajā novietotas virpas, ēvelsols, sedlinieka, kurpnieka vai drēbnieka darba rīki un dažādi piederumi. Audēja istabā pie loga stāvēja aužamie stāvi, bet tiem līdzās tītavas, ratiņi u. c. darba rīki.

Ne visi t. s. amatnieku māju īpašnieki pieskaitāmi trūcīgo zemnieku slānim, kaut arī amatniekiem bija tikai daži ha zemes. Tā kā amatniecība nereti deva labu peļņu, viņu ēkas nebija sliktākas kā vidējiem zemniekiem. Amatnieku ienākumi bieži vien bija pat lielāki nekā to jaunsaimnieku — vidējo zemnieku ienākumi, kuri pārtika tikai no lauksaimniecības vien. Sevišķi labas dzīvojamās ēkas konstatējamas namdariem, mūrniekiem un līdzīgas profesijas amatniekiem, kuri, būdami labi speciālisti, paši cēla savas ēkas, tāpēc arī tiem nebija jātērē līdzekļi ēku celšanas darbaspēka samaksai. Nereti šo amatnieku mājas celtas ar jumta stāva izbūvēm, bet zem mājas izbūvēts pagrabs. Amatnieku mājām biežāk nekā pārējo zemnieku mājām konstatēti arī dažādi rotājumi ēkas detaļu apdarē, kā kokgriezumu rotājumi, dekoratīvi mūra apmetumi u. c. (22. att.).

Vidējo zemnieku dzīvojamās mājas Vidzemē, tāpat kā visā pārējā Latvijā, ir samērā vienveidīgas. Tās parasti ir koka guļbūves, gludos pakšu salaidumos ar divslīpu jumtu, kuram dažkārt mansarda izbūves.

Ieejas durvis visbiežāk atrodas dzīvojamās mājas garensienā, retāk — galā. Ieeja uzsvērta ar nelielu vaļēju lieveni. To veido divslīpu jumtiņš, kas atbalstīts uz 6 stabiem. Ļoti bieži sastopami arī lieveņi un balkoni ar slēgtām sienām. Slēgtajos lieveņos parasti vienā galā atdalīta neliela pieliekamā telpa, bet otrā malā novietots sols ūdens spaiņu uzlikšanai. Caur lieveni nokļūst virtuvē un cauri tai — istabās.

Dzīvojamās mājas iekšējais iedalījums izveidots atkarā no siltuma centra izvietojuma, kura izbūve izmaksāja samērā dārgi. Parasti centās iztikt ar vienu siltuma mezglu, ko novietoja ēkas centrā. Tādā kārtā ļoti izplatīts ir dzīvojamās mājas iedalījums 4 telpās, no kurām viena ir virtuve, bet pārējās 3 — dzīvojamās istabas. Līdzekļu trūkuma dēļ ne vienmēr visas istabas izbūvētas, bet viena vai pat divas tiek izmantotas par pieliekamajām telpām vai klēti.

Virtuve parasti orientēta ēkas ziemeļu daļā. Gandrīz visos gadījumos virtuve atrodas pagalma pusē, jo uz virtuvi bija jānes dažādi produkti gan no klēts un pagraba, gan arī malka un ūdens no pagalma, bet no virtuves bija jānes uz kūti lopu barība un netīrais ūdens uz izlietuvi. Līdzīgas saimnieciskās dzīves prasības noteica arī kopīgo plāna risinājumu (23.—24. att.).

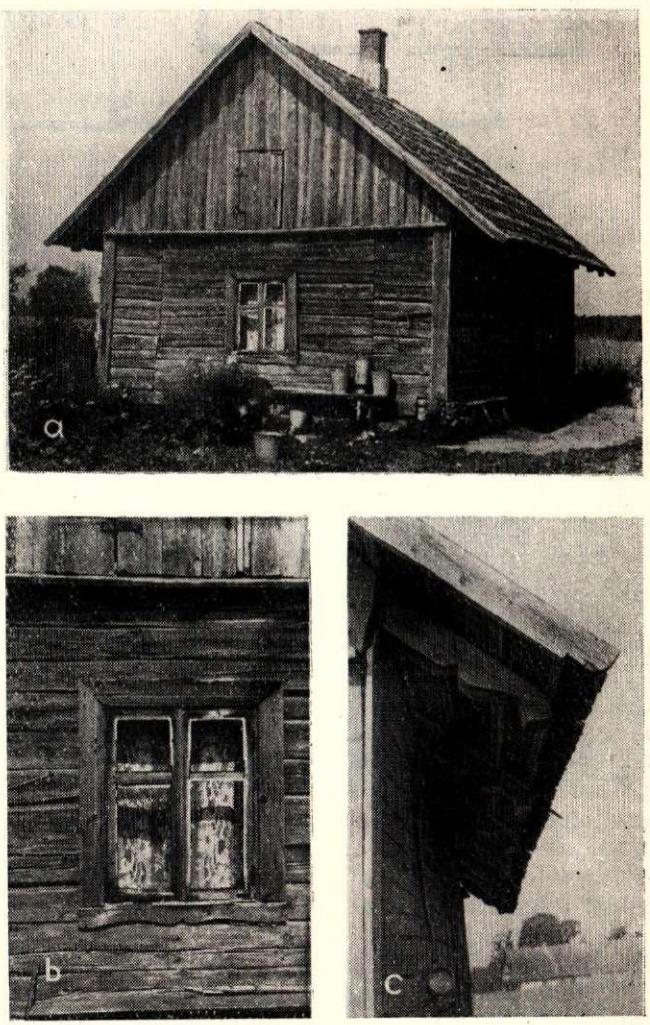

21. att. Bijušā trūcīgā zemnieka Krēsliņa dzīvojamā māja, celta ap 1930. g. Cēsu raj. Raunā:

a — perspektīvais skats; *b* — istabas logs; *c* — jumta spāres detaļa (E 3, 92. filma, 5—9).

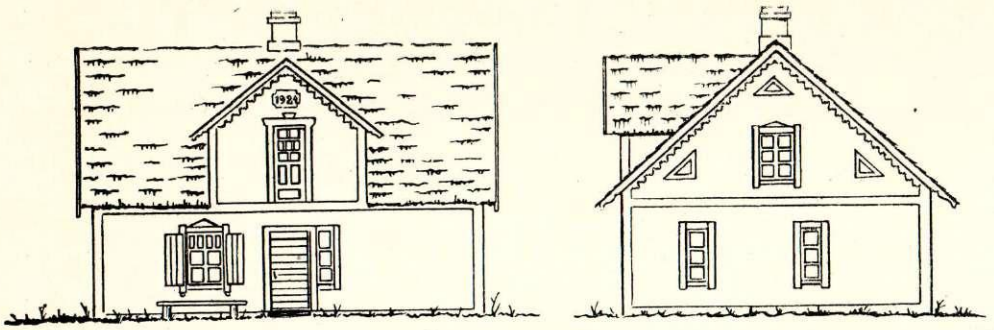

22. att. Amatnieka-sīkzemnieka dzīvojamā māja, celta 1924. g. Cēsu raj. Vaives «Purmaļos».

Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; vidū pa kreisi — plāna shēma: *1* — priekšnams — poda ķēķis ar kāpnēm uz istabas augšu; *2* — dzīvojamā istaba; *3* — virtuve; *4* — pieliekamais; *5* — pieliekamais ar kāpnēm noejai pagrabā; *6* — ateja; pa labi — ēkas šķērsgriezums; apakšā — pagalma situācijas plāns: *1* — dzīvojamā māja; *2* — saimniecības ēka; *3* — āka (AP — Cēsu raj.).

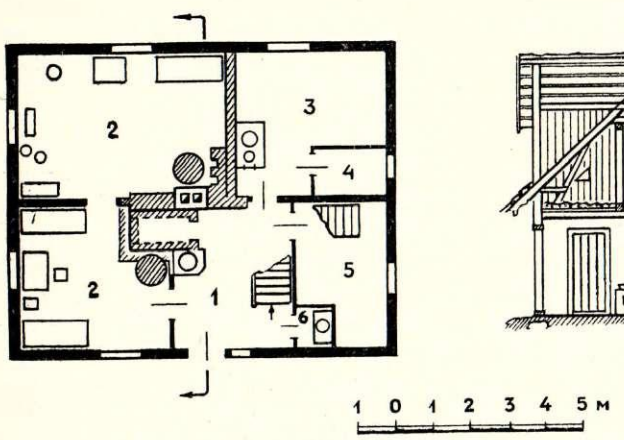

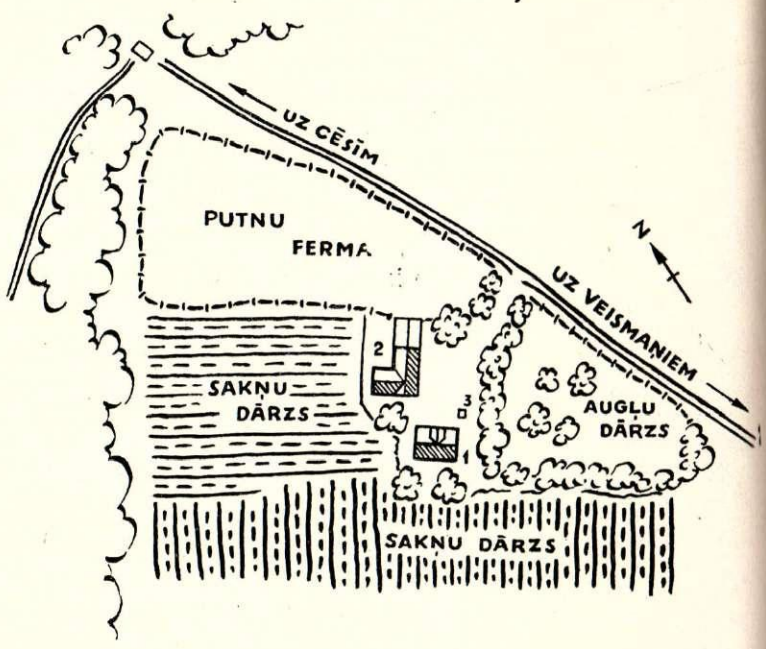

Buržuāziskās Latvijas laikā celto vidējo zemnieku dzīvojamās mājās viena no istabām parasti ir saimnieku guļamā telpa, kurā mitinās arī mazākie bērni, otra istaba ir vecajam tēvam vai mātei (ja tādi ir), bet trešā ir t. s. lielā istaba jeb viesu istaba. Šī pēdējā istaba ļoti bieži vien ir tā, kas mazāk nepieciešama un kas nereti līdz ar to palikusi neizbūvēta. Visbiežāk tas konstatēts ekonomiski vājāk attīstītajos rajonos, kā, piemēram, Austrumvidzemē gar Igaunijas PSR pierobežu, arī gar Latgales pierobežu u. c.

Ja ģimenē bija pieauguši bērni, tad lielā istaba parasti ir viņu mītne. Saimnieka vecāku istaba jeb kambarītis, parasti siltākā telpa, atrodas līdzās virtuvei, kurā iesniedzas maizes krāsns.

Atsevišķos gadījumos vidējā zemnieka dzīvojamai mājai ir 2 ieejas, turklāt otrā ieeja ved lielajā istabā. Šī ieeja parasti atrodas mājas dārza pusē un noslēdzas ar stiklotu verandu (23. un 25. att.). Dažreiz no verandas izbūvēts arī neliels gaitenis, kas sniedzas cauri visai ēkai un savieno abas ieejas durvis, tādā kārtā radot simetrisku dzīvojamās mājas plāna risinājumu. Materiāli rāda, ka šos gaiteņus un verandas dzīvojamās mājas dārza pusē caurstaigāšanai izmanto reti. Parasti tie izmantoti par pieliekamajiem (piemēram, Cēsu raj. Mazstraupes «Upītes»).

Atkarā no gaiteņu, pieliekamo telpu un atsevišķu dzīvojamo telpu skaita dzīvojamās mājas plānojumam ir dažādi varianti, pie kam lielākajās saimnieku mājās ir divi un dažreiz pat vairāki siltuma centri ar atsevišķiem dūmeņiem (25. att.).

Nereti arī vidējie zemnieki uzcēluši samērā prāvas, glītas mājas ar ugunsdroša materiāla sienām, bet ļoti bieži konstatējams, ka ēkas ārējais ķermenis ir izbūvēts, bet dažas iekštelpas — visbiežāk jumta stāvs — palicis nepabeigts.

Vislielākā dažādība vērojama lielo saimnieku — budžu māju izveidojumā. Ļoti bieži tās celtas no ugunsdroša materiāla — ķieģeļu vai siporeksa sienām, ar dakstiņu, šīfera vai skārda jumtiem, jumta izbūvēm, vienu vai vairākiem lieveņiem un pagrabiem zem ēkas. Iekštelpu iedalījumā telpu skaits nereti svārstās no 4 līdz 12 un pat vairāk. Parasti šīs mājas iedalītas 2 funkcionālās daļās ar 2 atsevišķām ieejām. Viena ir saimnieka un viņa viesu ieeja, bet otra — saimniecības un kalpu ieeja, kas ved virtuvē. Ļoti bieži lielajās saimnieku mājās ir 2 virtuves, viena — parastā, kurā gatavoja saimei

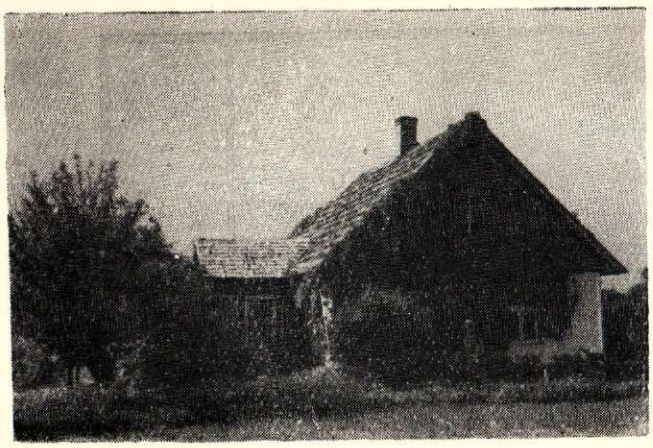

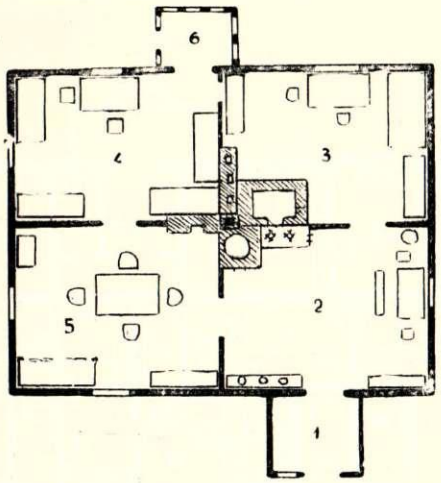

23. att. Bijušā vidējā zemnieka dzīvojamā māja Cēsu raj. Mazstraupes «Viļņos», celta 19. gs.

Augšā — dzīvojamās mājas kopskats; apakšā — plāna shēma: *1* — slēgts lievenis; *2* — virtuve; *3* — mazā istabiņa; *4* — viesistaba; *5* — priekšistaba; *6* — veranda (E 3,1200).

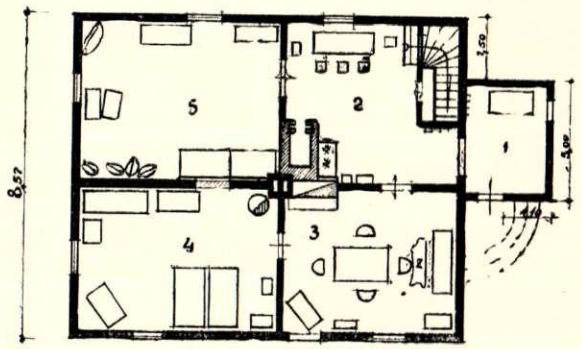

24. att. Bijušā vidējā zemnieka dzīvojamā māja, celta 1921. g. Cēsu raj. Raunas «Kraujās».

Augšā — dzīvojamās mājas kopskats; apakšā — plāna shēma: *1* — slēgts lievenis; *2* — virtuve ar kāpnēm uz istabas augšu; *3* — istaba (kolhoza «Sarkanais Oktobris» IV brigādes sarkanais stūrītis); *4* — guļamistaba; *5* — neizbūvēta istaba — noliktava (E 3, 859—860).

25. att. Dzīvojamā māja, celta ap 1937. g. Cēsu raj. Mazstraupes «Dzintaros» (E 3, 87. filma, 4, 11).

ēdienu, otra — t. s. melnā virtuve jeb ķēķis ar iemūrētiem lielajiem katliem lopbarības vārīšanai. Pie šīs virtuves parasti pieslejas arī atsevišķas nelielas telpas algotajiem strādniekiem, viena — puišiem, otra — meitām. Kaut arī saimnieka rīcībā esošo telpu skaits ir visai liels, ieskaitot pat speciālas «zāles», kuras izmantoja tikai retos viesību gadījumos, algotie strādnieki šajās mājās dzīvoja ļoti saspiesti. Tā tas bijis, piemēram, Cēsu raj. Mazstraupes «Zvejniekos» (26. att.).[62] Kā attēlā redzams, saimnieks aizņēma 4 istabas, t. i., ēkas lielāko daļu, bet gājējiem, kuri uz saviem pleciem iznesa visu lauksaimniecības darbu smagumu, bija tikai 2 nelielas istabiņas, turklāt kalpones istabā stāvējuši arī aužamie stāvi.

Kāds cits buržuāziskās Latvijas laika turīgajiem saimniekiem raksturīgs dzīvojamās mājas plānojums konstatējams Cēsu raj. Raunas «Upeslīčos» — kolhoza «Sarkanais Oktobris» teritorijā (27. att.). «Upeslīču» dzīvojamās mājas plānojumā 3 atsevišķas ieejas, viena ir «melnā ieeja», kas cauri gaiteņiem ved lopbarības virtuvē; tai blakus atrodas 2 nelielas gājēju guļamtelpas. Otra ieeja ved saimnieka dzīvojamās telpās, bet trešā — caur stiklotu verandu — viesistabā.

[62] Dzīvojamā māja «Zvejniekos» celta 1921. g. Tā piederējusi budzim Osim, kas 1944. g. aizbēdzis līdzi fašistiem. Mājas garums 17,5 m, platums 8,5 m. Tā novietota ziemeļu-dienvidu virzienā; tai 2 ieejas. Saimnieku ieeja ir ēkas dienvidu galā caur verandu, bet gājēju jeb t. s. melnās durvis novirzītas ēkas ziemeļgalā — austrumpusē (E 3, 1149).

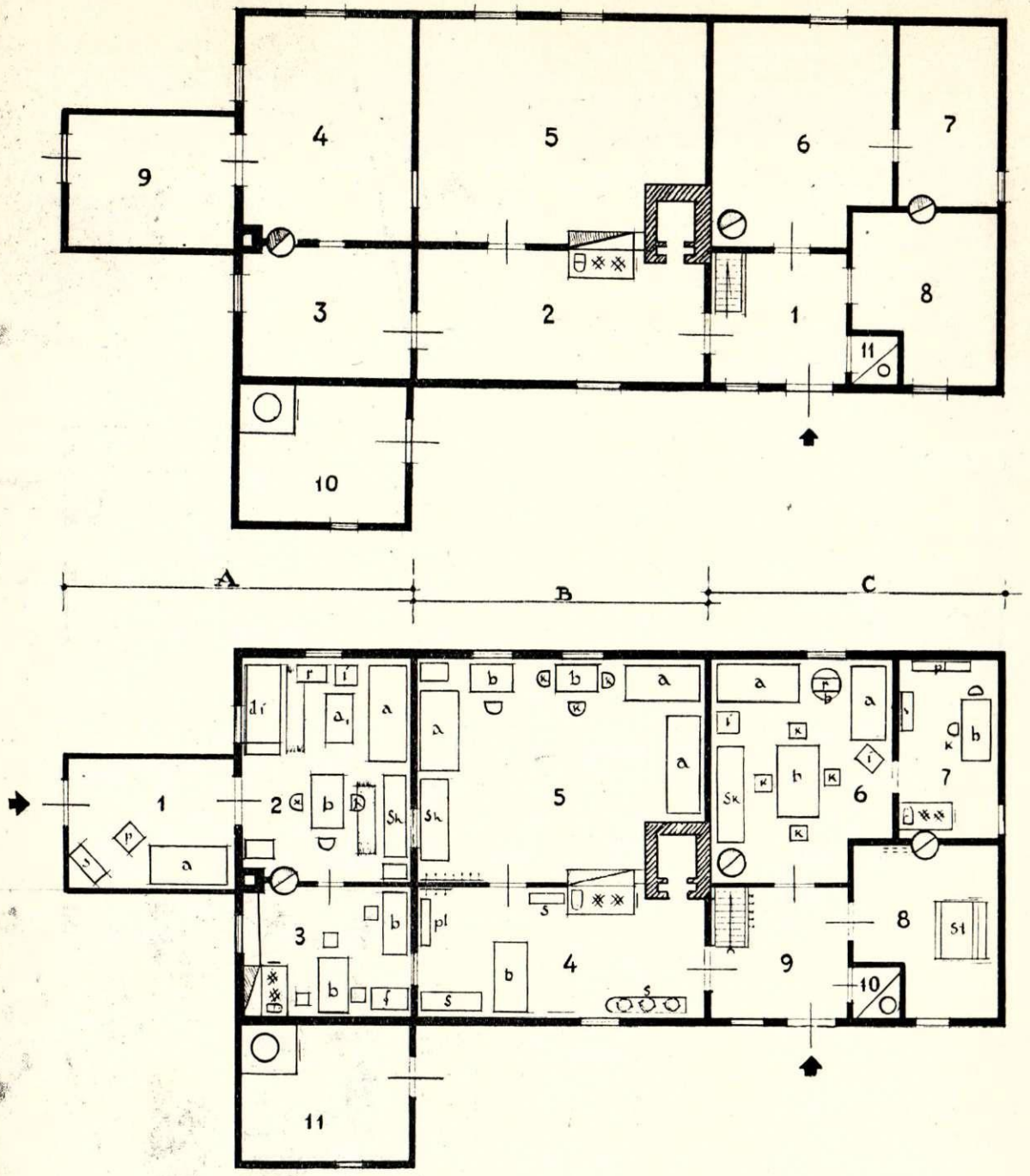

26. att. Dzīvojamās mājas plāna shēma Cēsu raj. Mazstraupes «Zvejniekos» (pārbūvēta no vecas muižas rijas 20. gs. 20. gados).

Augšā — telpu iedalījums buržuāziskās Latvijas laikā: *1* — priekšnams; *2* — virtuve; *3, 4, 5, 6* — saimnieka dzīvojamās istabas; *7* — laukstrādnieku — puišu istaba; *8* — laukstrādnieču — meitu istaba, kurā atradās arī aužamie stāvi; *9* — veranda; *10* — lopbarības sagatavojamā virtuve; *11* — ateja; apakšā — dzīvojamās mājas telpu iedalījums pēc lauksaimniecības kolektivizācijas 1953. g.: *A* — grāmatveža b. Lāča dzīvoklis: *1* — veranda; *2* — dzīvojamā istaba; *3* — virtuve; *B* — kolhoza kalēja b. Plotnieka dzīvoklis: *4* — virtuve; *5* — dzīvojamā istaba; *C* — kolhoza teļkopes b. Korpas dzīvoklis: *6* — dzīvojamā istaba; *7* — virtuve; *8* — pieliekamais; *9* — priekšnams; *10* — ateja; *11* — teļu dziras sagatavojamā virtuve (E 3, 1149, 1150, 1154).

Vērojams, ka daži saimnieki buržuāziskās Latvijas laikā Vidzemē, tāpat kā tas konstatēts arī Kurzemē un Zemgalē, dažkārt cēluši savas ēkas arī «sentēvu garā», t. i., burtiski kopējot senās tautas celtniecības formas un tehnikas, lietojot senāk lietotos celtniecības materiālus. Šīm ēkām ir zemas pārkāres nesoši masīvi salmu jumti, jumtu kore nostiprināta ar rotājošiem āzīšiem, logiem sīkrūšu stiklojums, aizvirtņi utt. (piemēram, Siguldas rajona «Staļģēni»). Šādā stilā celtas ēkas saglabājušās Nāves salā, kur tagad ierīkota tūristu baze (29. att.).

Ceļot šādas mājas, parasti neievēroja sava novada senās celtniecības īpatnības, bet pārņēma tās no citiem novadiem, kur tautas celtniecībai raksturīgs lielāks skaits dekoratīvu elementu, piemēram, izmantoja Kurzemei raksturīgos jumta kores noslēguma āzīšus, rakstainās ieejas durvis, loga aizvirtņus, Latgales dekoratīvos logu aplodu kokgriezumus

28. att. Dzīvojamā māja «senlatviešu stilā» Ķekavas «Strēlniekos» (Nāves salā), celta 1936. g. (tagad tūristu baze).

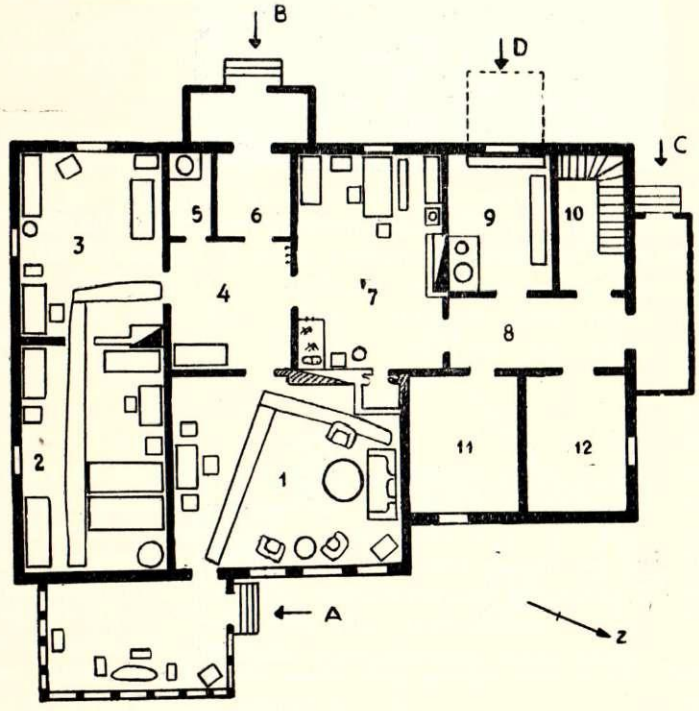

27. att. Dzīvojamā māja, celta 1938. g. Cēsu raj. Raunas «Upesličos».

Augšā — dzīvojamās mājas kopskats; apakšā — plāna shēma: *A* — veranda — ieeja viesistabā; *B* — lievenis — ieeja saimnieka dzīvojamās telpās; *C* — «melnā ieeja» saimniecības telpās, virtuvē un laukstrādnieku dzīvojamās telpās; *D* — pagrabs zem dzīvojamās mājas. *1* — viesistaba; *2* — guļamistaba; *3* — dzīvojamā istaba; *4* — starptelpa — virsdrēbju novietošanai; *5* — ateja; *6* — vējtveris; *7* — virtuve; *8* — gaitenis; *9* — lopbarības vārāmā virtuve; *10* — kāpņu telpa uz bēniņiem; *11* — biškopības piederumu noliktava (agrāk bijusi laukstrādnieču — meitu istaba); *12* — pieliekamā telpa (agrāk bijusi laukstrādnieku — puišu un gana istaba) (E 3, 871—872).

u. c. Vecās celtniecības arhaisko tradīciju burtiska kopēšana nebūt neveicināja tautas celtniecības labāko progresīvo tradīciju ieviešanu praksē un to tālāku attīstību, bet uzskatāma tikai par atsevišķiem kurioziem gadījumiem celtniecības attīstības gaitā.

Ķaut arī buržuāziskās Latvijas laikā visumā nekādi plāni un noteikumi ēku celšanai nebija obligāti, tomēr, izprasot no valsts aizdevumus naudā vai būvmateriālus uz atvieglotiem noteikumiem, bija nepieciešami Zemkopības ministrijas būvniecības nodaļas apstiprināti plāni. Uz vietām darbojās arī Lauksaimniecības kameras un būvniecības nodaļas būvtehniķi. Lai veicinātu celtniecības speciālistu izstrādātu būvplānu ieviešanu, Zemkopības ministrija izdeva arī vairākos variantos īpašus t. s. normālplānus dzīvojamai ēkai, kūtij, klētij un labības šķūnim dažāda lieluma saimniecībām. Tika izstrādāti un izdoti normālplāni arī laukstrādnieku deputātnieku dzīvojamai un saimniecības ēkai.[63]

Pēc šiem speciālistu izstrādātiem projektiem celto dzīvojamo un saimniecības ēku ārējais noformējums un iekšējais iedalījums, salīdzinot ar lielo vairumu zemnieku toreizējām dzīvojamām un saimniecības ēkām, uzskatāms par nenoliedzamu progresu lauku sētu celtniecības attīstībā. Pēc speciālistu un arhitektu sastādītiem plāniem celtās ēkas nenoliedzami izdalījās no pārējās apkārtnes zemnieku celtnēm (29.—31. att.). Tomēr nedrīkstam aizmirst šīs celtniecības sociālo raksturu. Šie labi izstrādātie plānu projekti nav plaši ieviesušies, bet tos izmantoja tikai nedaudzi lielsaimnieki — budži, galvenokārt tie, kuriem bija t. s. paraugsaimniecības. Šādās paraugsaimniecībās arī, pirmkārt, tika uzceltas speciālās laukstrādnieku ģimenes mājas.[64] Trūcīgie un arī liela daļa vidējo zemnieku turpretim savas ēkas cēla bez jebkāda plāna, tā, kā tie atzina par lietderīgu. Pieaicinot speciālistus — namdari un mūrnieku, visa

---

[63] Pēc S. Udačina publicētajiem materiāliem deputātnieki — gada strādnieki, kas galveno algas daļu saņēmuši natūrā, buržuāziskajā Latvijā sastādījuši 20%: «...20% годовых рабочих составляли депутанты, т. е., годовые рабочие, которые получали большую часть заработка в натуре и вели самостоятельное домашнее хозяйство на земле хозяина» (С. А. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии. Рига 1948, 89. lpp.).

[64] Atzīmējama laukstrādnieku dzīvojamā ēka divām ģimenēm Liepupes pag. «Ķiklejās» (Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. Jelgavā, 1940., 128. lpp.); arī laukstrādnieku dzīvojamā māja Gulbenes raj. Litenes «Druvēnos» (E 11, 1961—1963) u. c. Dažkārt saimnieks, saņēmis aizdevumu laukstrādnieku dzīvojamās ēkas celšanai, pēc tās uzcelšanas pats ar savu ģimeni iekārtojās jaunajā mājā, bet kalpus un citus laukstrādniekus atstāja dzīvot vecajā, neremontētajā, bieži vien vēl 19. gs. celtajā dzīvojamā mājā, kā tas, piemēram, bijis Gulbenes raj. Litenes «Druvēnos».

29. att. Dzīvojamā māja Ogres raj. Kokneses c. pie Bilstiņu dzirnavām, celta 1926. g. pēc arhitekta labi pārdomāta plāna: *1* — sānu fasāde; *2* — gala skats(E 21, 3391—3392).

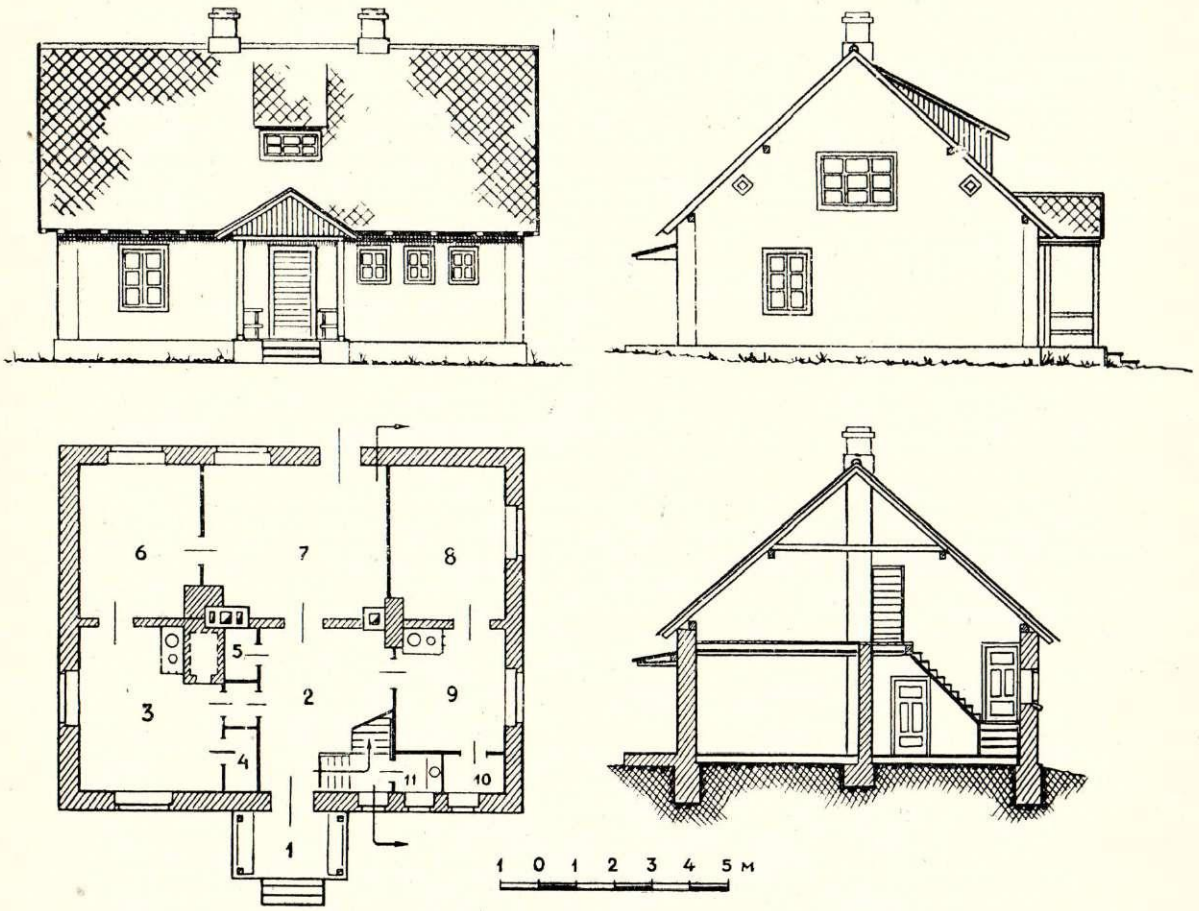

30. att. Dzīvojamā māja Ogres raj. Aizkraukles «Lejasķeļķos», celta saskaņā ar arhitekta sastādītu projektu 1930. gadā. Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — gala skats; apakšā pa kreisi plāna shēma: *1* — lievenis; *2* — priekšnams; *3* — saimnieka virtuve; *4* — pieliekamais; *5* — drēbju žāvētava; *6—7* — saimnieka dzīvojamās istabas; *8* — kalpa istaba; *9* — kalpa virtuve; *10* — pieliekamais; *11* — ateja; pa labi — ēkas šķērsgriezums ar uzeju istabas augšā, kurā arī izbūvētas dzīvojamās telpas (E 21, 3251—3256).

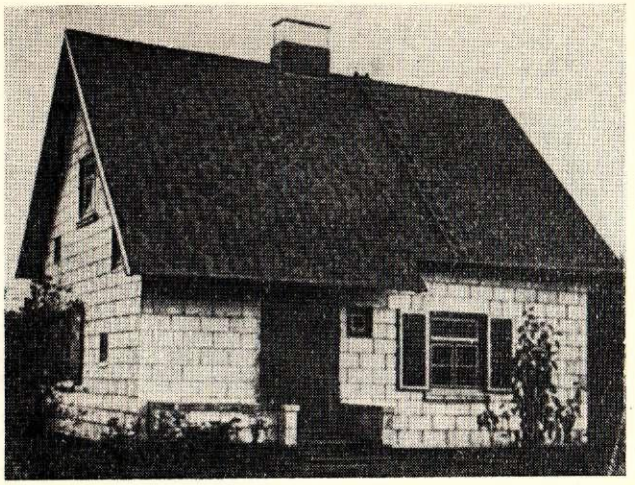

31. att. Deputatnieku dzīvojamā ēka divam ģimenem Rīgas apr. Liepupes pag. «Ķiklejās» (Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. Jelgava, 1940., 128. lpp.).

ģimene saskaņā ar savām iespējām, ieskaitot sievietes un bērnus, strādāja tiem līdz.

20. gs. sākumā Latvijas zemnieku mājokļi nevar lepoties ar bagātīgiem rotājumiem. Ceļot ēku, tās celējs vai īpašnieks sekojis vienam principam, proti, kādām praktiskām vajadzībām ēka kalpos. Celtņu kopiespaida noteicējs ir ēkas jumta un sienu masu proporcijas, kas variē ar jumta izbūvēm un balkoniem, atstājot novārtā sīkdaļas un rotājumus.

* * *

Pārejot uz sociālistisko ražošanas veidu, pašos pamatos izmainījās Vidzemes zemnieku līdzšinējais dzīves veids un savstarpējās attiecības. Tas viss ievērojami ietekmēja arī zemnieku mājokļu fondu un tā izmantošanu. Pēc kolhozu nodibināšanas sabiedriskā lietošanā tika nodotas atsevišķu kolhoznieku — bijušo viensētnieku lielākās saimniecības ēkas: kūtis, šķūņi, klētis, pagrabi u. c. Šo ēku iekšējais iekārtojums tika pārveidots atbilstoši sabiedriskās lielsaimniecības vajadzībām. Kūtīs iebūvēja lielsaimniecībai nepieciešamās lopu stāvvietas un barības galdus. Šķirot liellopus no sīklopiem, izveidoja atsevišķas jaunlopu, cūku, aitu un putnu fermas. Vecajos šķūņos, klētīs un pirtīs iekārtoja fermām nepieciešamās noliktavas un lopbarības sagatavošanas virtuves. Tā kā lopbarības un salmu šķūņi, kā arī klētis parasti atradās vairākās bijušajās viensētās samērā tālu cita no citas, regulāra lopbarības piegāde fermām radīja ievērojamas grūtības. Lopbarības sagatavošanai parasti centās izmantot fermai tuvākās dzīvojamās mājas virtuves un tajās iemūrētos lielos katlus. Jo sevišķi noderīgas bija t. s. melnās virtuves, kādas atrodamas kolhoznieku lielākajās mājās. Piemērotākajās kolhoznieku dzīvojamās mājās, kas atradās kolhoza teritorijas centrā un kurās bija maz iedzīvotāju, tika iekārtotas arī kolhoza valdes telpas, sarkanie stūrīši, bibliotekas un bērnudārzi.[65] Bez tam sabiedriskās saimniecības vajadzībām tika izmantotas arī tās bijušo budžu un valsts nodevēju mājas, kuru īpašnieki bija aizbēguši līdzi vācu okupantiem. Šajās mājās galvenokārt tika ierīkotas dažādas fermas, noliktavas, mehāniskās darbnīcas, garāžas, bet dzīvojamās ēkās ierādīja dzīvokļus fermās, darbnīcās un garāžās nodarbinātajiem kolhozniekiem. Tā kā šajās mājās koncentrējās lielāks skaits kolhoznieku, tajās bija izdevīgi ierīkot arī jaundibināto kolhozu administrācijas telpas, brigāžu sarkanos stūrīšus, bibliotekas, ēdnīcas, bērnudārzus utt. Daļa šo dzīvojamo māju tika izīrētas arī tiem darba zemniekiem — bijušajiem bezzemniekiem, kuriem nebija pašiem savu māju. Parasti lielākajās mājās dzīvo 3—5 un vairāk ģimeņu.[66] Šādas daudzdzīvokļu mājas iepriekš tiek pamatīgi remontētas. Tām izbalsina sienas un griestus, pēc vajadzības ierīko jaunas starpsienas, papildu durvis, iemūrē papildu pavardus, tādējādi mājas iekšējo telpu sadalījumu pārkārtojot tā, lai katra ģimene varētu justies pēc iespējas ērtāk.

Bijušo vidējo zemnieku buržuāziskās Latvijas laikā celtajās mājās pa lielākai daļai tomēr dzīvo tikai viena ģimene. Atsevišķos gadījumos arī šie kolhoznieki, kuriem ir kāda lieka istaba, to izīrē ģimenei nepiederošam kolhozniekam vieniniekam, visbiežāk ienācējam no citurienes vai kādam jaunajam lauksaimniecības speciālistam: agronomam, zootehniķim, veterinārārstam vai dārzniekam.[67] Ja mājas iedzīvotāju skaitliskais sastāvs lielāks, kopējā virtuvē tiek iemūrēts otrs pavards.[68] Parasti virtuvē tikai sagatavo ēdienus, bet katra ģimene ēd savā istabā. Raksturīgi, ka precēto bērnu ģimenes cenšas atdalīties no vecāku saimniecības un dzīvo atsevišķi, īrētā dzīvoklī, vai arī cenšas uzcelt sev atsevišķu dzīvojamo māju. Citos gadījumos lielākajās dzīvojamās mājās, kas atrodas tālāk no kolhoza centra un ko apdzīvo tikai viena kolhoznieka ģimene (ņemot vērā Latvijas PSR kolhoznieku ģimeņu visumā skaitliski mazo sastāvu — 2—5 cilvēki), vairākas telpas dzīvojamā mājā paliek neapdzīvotas. Tās izmanto par produktu vai saimniecības piederumu pieliekamajiem vai arī tās vienkārši stāv neaizņemtas.[69] Tādējādi kolhozu

[65] Cēsu raj. kolhoza «Sarkanais Oktobris» ceturtās laukkopības brigādes sarkanais stūrītis ierīkots brigadiera Jāņa Brieža dzīvojamā mājā — «Kraujās» (E 3, 859). Līdzīgs stāvoklis ir arī Valkas raj. kolhozā «Arājs», kur kolhoza dārznieka Viļa Bleijera dzīvojamās mājas lielākajā istabā iekārtota dārzkopības brigādes apspriežu telpa (E 3, 1055). Šādos gadījumos mājas iedzīvotāji rūpējas arī par sabiedrisko telpu iekārtošanu, dažādiem uzskates līdzekļiem, plakātiem, darba grafika tabulām, jaunākajiem žurnāliem un avīzēm, pārzina telpu sakārtošanu un uzpošanu.

[66] Tā, piemēram, Cēsu raj. Mazstraupes «Zvejniekos», kas kā bezsaimnieka ēka pieder Mazstraupes c. p., dzīvo 3 atsevišķas ģimenes. Telpas sadalītas vienlīdzīgi katrai ģimenei pa 2 istabām, no kurām viena istaba izveidota par virtuvi un tajā iemūrēts pavards ēdiena gatavošanai (E 3, 1149). Skat. 26. att.

[67] Šādi īrnieki bieži vien iekļaujas kolhoznieku ģimenē, lieto kopējo virtuves inventāru un traukus. Nereti arī ēdienu tie gatavo kopīgi ar mājas īpašnieka ģimeni. Tas vairāk attiecināms uz kolhozniekiem-vieniniekiem vīriešiem. Sievietes-vieninieces parasti ir patstāvīgākas. Tām ir savi ēdienu gatavojamie trauki, un arī ēdienu tās pagatavo atsevišķi, nereti savā istabā uz primusa vai elektriskās plītiņas; dažreiz istabā iemūrēts pat speciāls neliels pavardiņš.

[68] Cēsu raj. Ļeņina kolhoza «Upītēs» kolhoznieka Tauriņa mājā, kur dzīvo tēva un precētā dēla ģimenes (E 3, 1158).

[69] Spilgts piemērs tam ir Cēsu raj. kolhoza «Sarkanais Oktobris» «Upeslīči», kur kolhoza biškopes Zentas Kalniņas dzīvojamā mājā apakšstāvā vien, ieskaitot silto verandu, ir 12 atsevišķas apdzīvojamas telpas (E 3, 872); no tām daļa neapdzīvota.

pirmajos pastāvēšanas gados bijušās viensētnieku dzīvojamās mājas tika izmantotas visdažādākajos veidos un visdažādākajām vajadzībām.

Līdz ar jauno, sociālistisko ražošanas veidu vecās dzīvojamās rijas ar kambariem, masīvie rovji, lielie iemūrētie katli, «melnās» — lopbarības sautējamās virtuves, kā arī liels skaits bijušo budžu māju un arī trūcīgo zemnieku ēciņu, šodienas kolhoznieku dzīvē ir ne vien nepiemērotas, bet arī traucējošas. Sevišķi tas attiecināms uz sīkajām, izklaidus stāvošajām viensētām, kas sadrumstalo kolhozu lauku masīvu. Jau pirmajos kolhozu pastāvēšanas gados sociālistiskais ražošanas un dzīves veids parādīja, ka nepieciešams pēc iespējas ātrāk pāriet uz dzīvi kompakti celtos kolhozu ciematos.

Jauno ciematu celtniecību valdības un partijas uzdevumā organizēti plāno un vada padomju celtniecības speciālisti. Katrs jaunais ciemats tiek plānots 3 funkcionālās daļās: ražošanas, sabiedriskajā un dzīvojamā sektorā. Jauno ciematu celtniecībā tiek lietišķi apsvērti gan praktiskie, gan arī estētiskie un ekonomiskie principi.[70] Jaunos kolhoza ciematus pēc iespējas cenšas apvienot ar jau esošajām biežāk apdzīvotajām vietām kolhoza teritorijā, kur vienkopus jau ir lielāks skaits gan kolhoznieku dzīvojamo ēku, gan arī sabiedrisko un komunālo pasākumu iestāžu — tautas nams, skola, veikals utt. Tā, piemēram, Rīgas raj. kolhoza «Ķekava» ciemata centrs ir Ķekavā, Valmieras raj. kolhoza «Matīši» — Matīšos, Gulbenes raj. kolhoza «Centība» — Galgauskā, Valmieras raj. zvejnieku kolhoza «Brīvais vilnis» ciemata centrs — Salacgrīvā, bet kolhoza «Enkurs» centrs — Kuivižos utt. Pirmie kolhozu ciemati Vidzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, tagad jau redzami iezīmējušies. Par tiem spilgti liecina jaunās ražošanas ēkas, pirmkārt, lielās varenās liellopu kūtis, cūku un putnu fermas, skābbarības torņi, klētis, garāžas utt., kā arī jaunās kolhozu valdes ēkas, klubi un kolhoznieku ģimenes mājas.

Ja kolhozu jauno ciematu ražošanas sektora un saimniecības ēku izbūve noritēja samērā ātri un sekmīgi, tad ne tik labi panākumi bija dzīvojamā sektora izbūvē. Tā veidošanās norit lēni un ar dažādām grūtībām. Lai veicinātu un paātrinātu jauno ciematu izbūvi, 1951. g. ziemā bija uzsākta kampaņa par bijušo viensētnieku māju pārvietošanu uz jauno ciematu teritoriju. Sevišķi piemērotas pārvešanai bija koka guļbūves. Šīs ēkas iepriekš speciāli sagatavoja: tām nojauca krāsnis, izņēma stikla logus, koka stāva sienas atdalīja no pamatiem un zem tām palika speciāli sagatavotas slieces — slēpes. Ar traktora palīdzību pa sniegotu ziemas ceļu šādā veidā, neizjauktas, veselas ēkas pārvilka pat 2—4 un vairāk km tālu. Šādā veidā 1952. g. ziemā gandrīz katrā rajonā uz jauno ciematu pārveda vairākas ēkas.[71] Citas koka

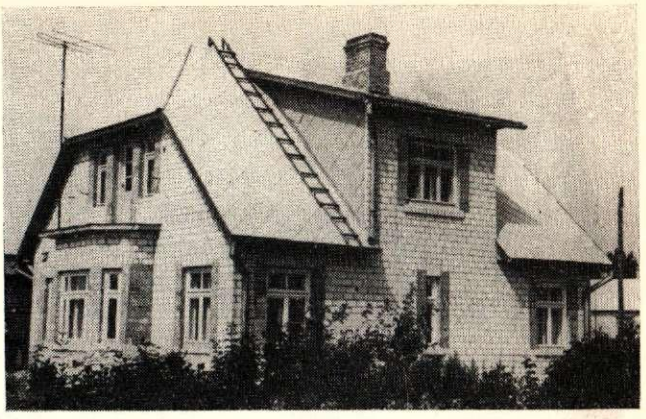

32. att. Ar ķieģeļiem apšūta koka stāvbūves dzīvojamā māja Rīgas raj. Skultes zvejnieku kolhozā «Zvejnieks». (E 18, 738. filma, 3, 4).

guļbūves ēkas pārveda arī izjauktā veidā, baļķus sanumurējot un pēc tam no jauna sastādot. Masveida kampaņa tomēr nedeva vēlamos rezultātus. Pirmkārt, kolhozu ekonomiskā baze vēl nebija pietiekami nostiprināta un kolhozniekiem toreiz vēl nepietika līdzekļu pārvietoto dzīvojamo māju izbūvei. Otrkārt, bieži vien tika pārvestas nevis labākās un dzīvošanai piemērotākās ēkas, bet gan vecas guļbūves tehnikā celtas pirtiņas un nelielas klētiņas. Protams, šīs ēkas neatbilda kolhoznieku aizvien pieaugošajām prasībām pēc estētiska un labiekārtota dzīvokļa. Tāpēc daļas kolhoznieku vēlēšanās un interese iesākto darbu turpināt apsīka un pārvestās mājas palika neizbūvētas (piemēram, Ogres raj. kolhozā «Lāčplēsis», kur uz Kaibalas upes krasta tika pārvestas 4 kolhoznieku ēkas, kas palikušas neizbūvētas).

Runājot par PSRS lauksaimniecības tālākas attīstības pasākumiem, Ņ. S. Hruščovs 1953. g. septembra plēnumā norādīja, ka tiks atrasts pareizs jauno ciematu celtniecības atrisinājums, jo paši kolhoznieki negribēs dzīvot viensētās un izvirzīs jautājumu par nepieciešamību uzlabot kultūras un sadzīves apstākļus.[72] Par to spilgtu liecību dod Vidzemes kolhozu ciematos pēdējos gados uzcelto dzīvojamo māju skaits (skat. 33. att.).

Prakse pierāda, ka, kolhozu saimniecībai gads gadā ekonomiski nostiprinoties un kolhoznieku ienākumiem nemitīgi palielinoties, aizvien aktīvāka kļūst arī kolhoznieku prasība pēc labiem, ērtiem dzīvokļiem. Līdz ar to plašumā vēršas Vidzemes kolhozu jauno ciematu izbūve.

Pagaidām gan jauncelto dzīvojamo māju skaits, salīdzinot ar rajonu kolhoznieku kopējo sētu skaitu, ir neliels (apmēram 5%). Tomēr, kaut arī patlaban skaitliskā pārsvarā vēl ir vecās, priekšpadomju laikā celtās zemnieku mājas, Vidzemes kolhoznieku dzīvojamo ēku raksturojumam tās vairs nav tipiskas, jo svarīgs ir nevis tas, kas pašreizējā momentā šķiet stiprs, bet sāk jau atmirt, bet gan tas, kas rodas un attīstās, kaut arī pašreizējā momentā tas vēl liekas nestiprs.

---

[70] Skat. rakstu krājumus: «Сборник материалов по планировке и застройке сельских населенных мест Латвийской ССР» (Rīgā, 1955.); Latvijas PSR kolhozu apbūve un plānošana, II (Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Celtniecības un arhitektūras institūts. Rīgā, 1958.).

[71] Piemēram, Valmieras raj. kolhozā «Matīši» uz jauno ciematu veselā veidā pārvietotas 10 dzīvojamās mājas; Ogres raj. kolhozā «Lāčplēsis» — 4 mājas, utt.

[72] Ņ. S. Hruščovs. Par PSRS lauksaimniecības tālākās attīstības pasākumiem. Referāts PSKP CK plēnumā, 1953. gada 3. septembrī. Rīgā, 1953., 73. lpp.

Kā redzams 33. attēlā, visvairāk jauno ēku uzcelts Madonas, bij. Alūksnes rajona austrumu daļas un Gulbenes rajona kolhozos. Tie ir vai nu rajoni, kuros kara laikā tika nopostīts lielāks skaits zemnieku sētu un kur tādēļ nepieciešamība pēc jaunām mājām ir visakūtākā (piemēram, bij. Alūksnes rajona austrumu daļa), vai arī rajoni, kur ir ekonomiski spēcīgi kolhozi, kuru biedri grib pēc iespējas ātrāk dzīvot labiekārtotos dzīvokļos jaunajos ciematos (piemēram, Rīgas rajona lauksaimniecības un zvejnieku kolhozi).

Kolhozu ciematos jaunās mājas, pirmkārt, ceļ tie kolhoznieki, kuriem līdz padomju varai pašiem nebija ne zemes, ne ēku. Tie galvenokārt ir bijušie kalpi un citi bezzemnieki, kas strādāja turīgo zemnieku sētās, vai arī jaundibinātās kolhozniekū ģimenes, kurām bija nepieciešams dzīvoklis. Daļa šo kolhozniekū pārnākuši no Latgales — sevišķi no Abrenes, Balvu un Kārsavas apkārtnes un nes jaunajā vidē līdz sava novada etnogrāfiskās īpatnības. Sevišķi tās izpaužas mājas detaļu noformējumā, iekštelpu izveidojumā un iekārtojumā.

Analizējot Vidzemes rajonos kolhozniekū jaunceltās dzīvojamās mājas, redzams, ka dominē koka ēkas. Tās nav priekšpadomju laikā šeit tik raksturīgās guļbūves, bet galvenokārt stāvbūves, kuru koka karkasa sienas pildītas ar izdedžiem vai kaļķu-grants maisījumu.

No ārpuses šīs ēkas pagaidām vai nu apsistas ar jumta papi, vai arī jau savlaicīgi tiek apšūtas ar baltajiem silikātu ķieģeļiem. Pēdējie ne vien uzlabo ēkas kvalitāti, bet padara tās arī izskatīgākas (piemēram, Rīgas raj. Skultes kolhoza «Zvejnieks» kolhozniekū mājas, 32. att.). Samērā bieži tiek celtas arī skaidbetona ēkas, kas ir lētas, siltas un ļauj ietaupīt kokmateriālu. Kaut arī skaidbetona sienu celtniecība prasa rūpīgu darbu, šo ēku ārsienas, apmestas ar javu vai apšūtas ar ķieģeļiem, ir siltas, izturīgas un glītas, tāpēc kolhoznieki tās ceļ labprāt (34. att.).

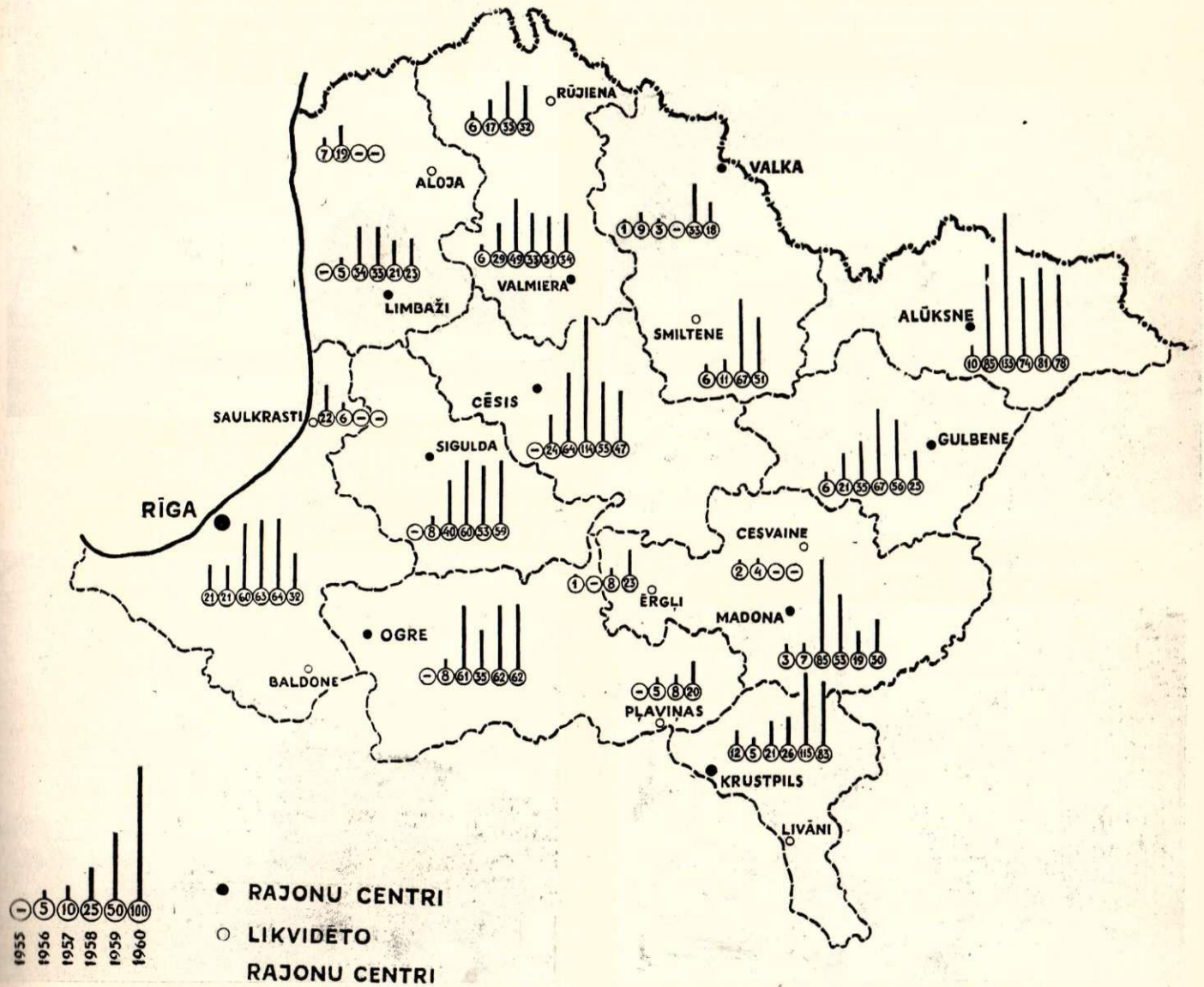

33. att. Kolhozu ciematos uzcelto dzīvojamo māju skaits laikā no 1955. līdz 1960. g.

Turpretī Ziemeļrietumvidzemes zvejnieku kolhozos «Enkurs» un «Brīvais vilnis» ar labiem panākumiem dzīvojamo ēku sienas tiek celtas no niedru paneļiem. Kuivižu jūrmalā niedras pieejamas lielā daudzumā.

34. att. Zvejnieku individuālās ģimenes mājas ar skaidbetona sienām Rīgas raj. zvejnieku kolhoza «9. Maijs» ciematā.

Bez tam niedru paneļus iespējams sagatavot jau ziemā, kad kolhozniekiem mazāk darba zvejā un uz lauka. Iestājoties siltam laikam, niedru paneļu ēku iespējams uzcelt dažās dienās. Zvejnieku kolhozs «Brīvais vilnis» 1956. g. sērijveidā ar kolhoza kapitālieguldījumiem uzcēla vairākas niedru paneļu ēkas, ko uz nomaksu (atskaitot 30% no algas) pārdeva saviem biedriem (37. att.).

Tāds lēts un efektīvs ēku sienu celtniecības materiāls kā kūdras paneļi, ko ar labiem panākumiem dzīvojamo ēku celtniecībā izmanto vairāki Kurzemes kolhozi, Vidzemē nav guvis vajadzīgo popularitāti. Pēc kolhozu celtniecības pārvaldes ziņām, no kūdras blokiem Valkas rajonā uzceltas trīs mājas, bet Gulbenes rajonā viena dzīvojamā māja.

Dažos kolhozos celtniecības straujākai izvēršanai uzceltas arī no gataviem paneļiem sastādāmas standartmājas, piemēram, Rīgas raj. kolhozā «Ķekava», Rīgas raj. zvejnieku kolhozā «Sarkanais daugavietis», Ždanova kolhozā, arī Ogres raj. kolhozā «Zaļā zeme» u. c. (38. att.).

Pēc ārējā izveidojuma visbiežāk sastopamas pusotra stāva dzīvojamās ēkas ar stāviem divslīpu

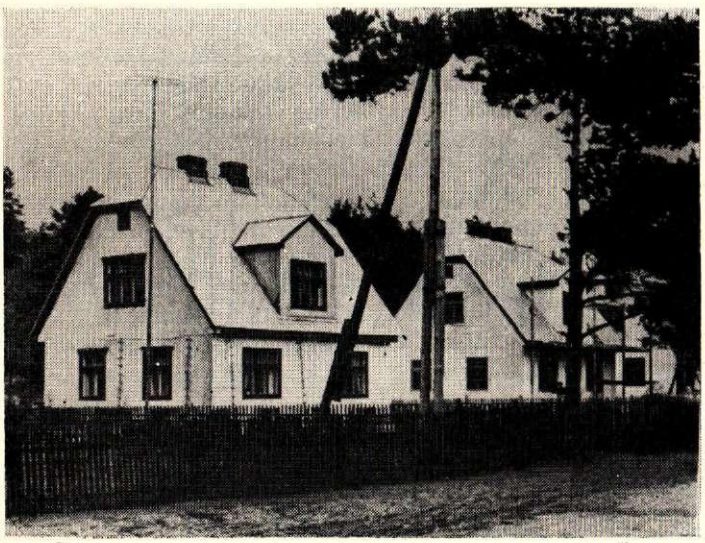

35. att. Jaunās dzīvojamās mājas Skultē (LTA — 12687).

37. att. Dzīvojamā māja ar niedru paneļu sienām Valmieras raj. zvejnieku kolhozā «Enkurs» jaunajā ciematā Kuivižos (E 18, 796. filma, 11).

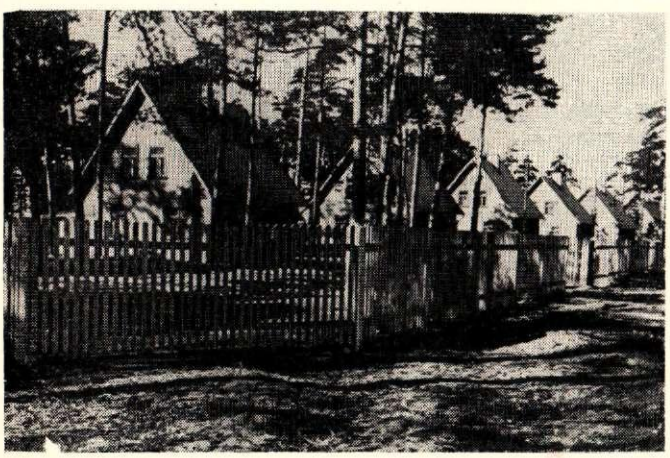

36. att. Iela ar dzīvojamām mājām Atlantijas siļķu zvejnieku jaunajā ciematā Vecmīlgrāvī.

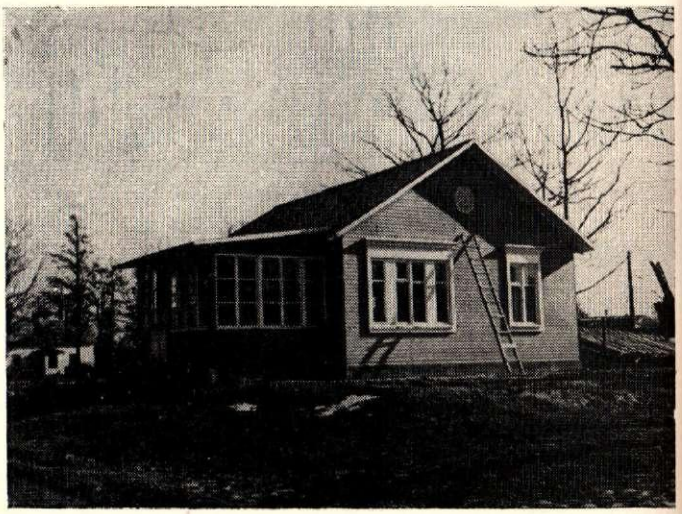

38. att. Saliekamā standartmāja Ogres raj. kolhozā «Zaļā zeme».

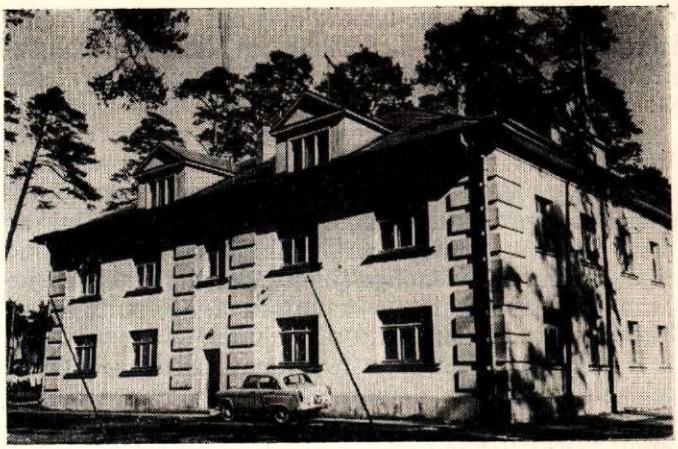

39. att. Zvejnieku kolhoza «Enkurs» ar kapitālieguldījumu līdzekļiem celtās vairākstāvu komunālo dzīvokļu mājas Vecmīlgrāvī.

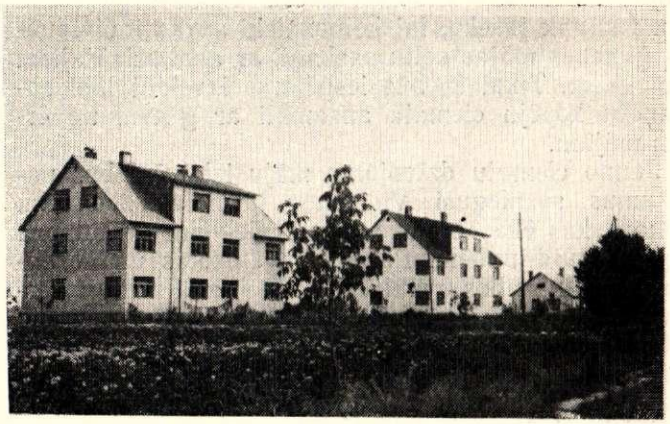

40. att. Vairākstāvu komunālo dzīvokļu mājas Lazdonā, padomju saimniecības «Madona» jaunajā ciematā (E 17, 7557—7558).

jumtiem. Šim ēkām iespējams arī jumta stāvā izbūvēt dzīvojamās telpas. Tām seko vienstāva ēkas ar lēzeniem četrslīpu jumtiem. Sekojot valdības un partijas norādījumiem par vairākstāvu dzīvojamo māju celtniecību, atsevišķos Vidzemes kolhozos uzceltas arī vairākas daudzdzīvokļu mājas. Tā, piemēram, 2 divstāvu mājas ar 8 dzīvokļiem uzceltas zvejnieku kolhozā «Enkurs», «Sarkanais daugavietis» u. c. (39. att.). Tāpat pie Rīgas — Vecmīlgrāvī šādas ēkas ir arī Atlantijas siļķu. zvejnieku jaunajā ciematā. Kā viens no pirmajiem kolhoziem divstāvu dzīvojamo māju jau 1956. g. ekspluatācijā nodeva Ogres raj. kolhozs «Lāčplēsis», kas šādu dzīvojamo māju uzcēla lopkopējām pie «Virsaišu» fermas Lielvārdē. Samērā izplatīta vairākstāvu dzīvojamo māju celtniecība ir padomju saimniecībās (40. att.).

Jauno dzīvojamo māju iekšējais plānojums un iedalījums visai daudzveidīgs. Atkarā no ģimenes lieluma jaunajās mājās ir dzīvokļi ar 2—3—4 un vairāk dzīvojamām istabām. Praksē tiek popularizēti standarta tipa projekti. Tomēr kolhozniekiem atļauts celt savas dzīvojamās mājas arī pēc individuāliem, pašu sastādītiem projektiem, kas apstiprināti rajona celtniecības nodaļā. Sastādot un apstiprinot projektus, rajona celtniecības organizācijas darbinieki raugās, lai būtu vējtveris, kas vecajām dzīvojamām ēkām parasti nebija. Vērojama cenšanās novērst veco dzīvojamo māju plānojuma kļūdu, kad dzīvojamās telpās varēja nokļūt, tikai ejot cauri virtuvei. Tiek ieplānoti arī sienas skapji un sanitārais mezgls ar izlietni, vannas istabu u. c.

Vairākas šādi labi izplānotas dzīvojamās mājas jau uzceltas, kā arī atrodas vēl celtniecības stadijā, piemēram, minētajā zvejnieku kolhozā «Brīvais vilnis», Gulbenes raj. kolhozā «Centība», Ogres raj. kolhozā «Lāčplēsis», Rīgas raj. kolhozā «Ķekava», Ždanova kolhozā u. c. Kolhozu «Lāčplēsis» un «Brīvais vilnis» kolhoznieku mājās ierīkota arī centrālā apkure.

Prakse tomēr rāda, ka kolhoznieki celtniecības gaitā samērā bieži izmaina ēkas iekšējo plānojumu, nemaz jau nerunājot par ēku jumtu un logu formām, kas, izveidotas pēc padomju arhitektūras jaunajām atziņām, kolhozniekiem, dažkārt, liekas visai neparastas.

Tā, piemēram, Gulbenes raj. kolhozā «Taisnība» kāds kolhoznieks izvēlējies tipa projektu nelielai divistabu dzīvojamai mājai ar lēzenu četrslīpu jumtu. Tās plānojumā paredzēti labi pieliekamie, vannas istaba un ateja. Celtniecības gaitā minētais kolhoznieks pilnīgi izmainījis tipa projektu, uzcēlis māju ar stāvu divslīpu jumtu, bet mājas apakšējā stāva plānojumu pārveidojis līdzīgi šā novada veco dzīvojamo māju plānojumam, atmetot pieliekamās

telpas, vannas istabu un ateju. Kaut arī šādā veidā dzīvojamā māja ir bez zināmām ērtībām, kolhoznieka ģimenei tā liekas patīkamāka nekā projektā paredzētā.

Līdzīgas izmaiņas savas jaunās mājas celtniecībā izdarījis arī kāds Rīgas raj. kolhoza «Sarkanais daugavietis» kolhoznieks. Viņš savukārt izvēlējies tipa projektu 3 istabu dzīvojamai mājai ar stāvu divslīpu jumtu, bet īstenībā uzcēlis dzīvojamo māju ar lēzenu, vienslīpu jumtu, kā arī atteicies no plānā paredzētā telpu sadalījuma. Rezultātā — slikta izskata ēka ar sliktu plānojumu.

No Latgales pārnākušie krievu tautības kolhoznieki savas jaunās dzīvojamās mājas vienos sānos, visgarām zem jumta pārkares, mēdz celt priekšnamu — pieliekamo (sinces), tā pārnesot jaunajā vidē Latgalē raksturīgās senās celtniecības iezīmes.[73] Arī šādas piebūves parasti sabojā labi izdomātos projektus. Tādēļ celtniecību vadītājām organizācijām rūpīgāk jāseko, lai kolhoznieki savas individuālās ģimenes mājas celtu saskaņā ar apstiprinātajiem projektiem. Tikai tā būs iespējams izveidot labi saskaņotu kopēju ciemata ansambli ar glītām un ērtām mājām.

Jauno ciematu dzīvojamo māju izbūvē labus panākumus sasnieguši Vidzemes jūrmalas zvejnieku kolhozi, kas ēkas ceļ pēc tipu projektiem ar kolhoza kapitālieguldījumiem. Pareizi organizētas un pārdomātas celtniecības rezultātā šādā kārtā tiek novērstas patvaļīgas izmaiņas ēku plānojumā un ārējo detaļu izveidojumā, kādas novērotas, ja atbildība par celtniecību bija atstāta tikai atsevišķu individuālo būvētāju rokās. Tā, piemēram, Valmieras raj. zvejnieku kolhozā «Enkurs» 1960. g. ekspluatācijā nodeva 3 jaunas, ar kolhoza kapitālieguldījumiem pēc tipu projektiem celtas dzīvojamās mājas. Katrā jaunajā mājā 2 dzīvojamās istabas, gaiša, ērta virtuve, labs pieliekamais, vannas istaba, ateja. Mājās ierīkota centrālā apkure un ūdensvads. Ceļot šīs ēkas, stingri ievēroti arhitektu-speciālistu izstrādātie projekti, un māju iedzīvotāji nodrošināti ar kolhozu apstākļos pašreiz iespējamām maksimālām ērtībām. Pēc būvdarbu pabeigšanas kolhozs uzceltās ēkas līdz ar kredīta apmaksu noformē uz to kolhoznieku vārda, kuriem nepieciešams dzīvoklis.[74] Vairākas šādā veidā celtas dzīvojamās mājas kolhoznieki saņēmuši arī citos Vidzemes kolhozos, piemēram, Gulbenes raj. kolhozā «Savienība», «Centība» u. c. Ja kolhoznieks vēlas, viņš var dzīvokli, kā arī attiecīgas saimniecības ēkas no kolhoza īrēt.[75]

Lielu vērību kolhoznieki veltī dzīvojamo telpu iekšējai apdarei un iekārtošanai. Telpu sienas un griesti rūpīgi apmesti un izbalsināti. Sienas vai nu krāsotas ar līmes krāsām gaišos, saulainos toņos, vai arī noklātas tapetēm. Grīdas krāsotas ar eļļas krāsām un izklātas pašaustiem vai pirktiem grīdas celiņiem vai paklājiem. Dažkārt grīdas noklātas arī ar linoleju — sevišķi priekštelpās. Krāsnis un pavardi mūrēti no podiņiem vai arī no ķieģeļiem un krāsoti līmes krāsām. Logi lieli un izvietoti tā, lai telpas tiktu labi izgaismotas. Telpas gaišas un mājīgas.

Lauku darbaļaužu dzīves līmeņa celšanās sevišķi labi vērojama dzīvojamās mājas iedzīves priekšmetu izvēlē un izkārtojumā. Kolhoznieki iegādājās jaunas, glītas pilsētas tipa mēbeles, kā arī dažādus dekoratīvus dzīvokļa izdaiļošanas priekšmetus (41. att.). Lauku darbaļaužu dzīvokļos redzamas gaumīgas gleznas vai to reprodukcijas, mākslas keramika, dekoratīvi plauktiņi, kokgriezumi utt. (42. att.).

Pēdējos gados, nemitīgi pieaugot kolhoznieku reālajiem naudas ienākumiem, kolhoznieki iegādājas arī modernus radiouztvērējus, radiolas un televizorus. Sevišķi bieži televizoru antenas redzamas virs zvejnieku māju jumtiem.

Dzīvokļa mājīguma radīšanā liela nozīme ir audumiem, kas ir gan pirkti, gan arī pašu darināti. Gandrīz katrā kolhozu zemnieku sētā sastopami dekoratīvie audumi: gultas un galda segas, greznuma spilveni, paklāji, aizkari. To liela daļa ir mājās austi vai izšūti un rāda Vidzemei raksturīgās tekstīliju

41. att. Istabas iekšskats zvejnieka Jāņa Gērķa jaunajā ģimenes mājā Valmieras raj. zvejnieku kolhoza «Enkurs» jaunajā ciematā (E 18, 796. filma, 12).

---

[73] Piemēram, Gulbenes raj. kolhozā «Savienība» kolhoznieku Suvorova un Koblukova dzīvojamās mājas (E 18, 5490—5495). Arī Ogres raj. kolhoza «Lāčplēsis» kolhoznieks Butkāns uzcēlis dzīvojamās mājas vienos sānos piebūvi — sinces.

[74] Piemēram, Valmieras raj. zvejnieku kolhozā «Enkurs» jaunu divistabu dzīvojamo māju saņēma zvejnieka Jāņa Ģērķa ģimene. Mājas celtniecības izdevumus (4500 rbļ.) pakāpeniski atvelk no zvejnieka algas, katrā algas izmaksā atskaitot 30% (E 18, 5284—5286). Pēc vēlēšanās kolhoznieki visus mājas celtniecības izdevumus var samaksāt uzreiz.

[75] Gulbenes raj. kolhozā «Centība» īre par dzīvojamām telpām ir 0,05 rbļ./1 m², bet par saimniecības telpām — 0,04 rbļ./1 m². Vienas ģimenes dzīvokļa īres maksa svārstās vidēji no 1,4 līdz 4 rbļ. mēnesī (E 18, 5487).

42. att. Dzīvojamās istabas iekšskats zvejnieka V. Emša dzīvojamā mājā Valmieras raj. zvejnieku kolhozā «Brīvais vilnis» (E 18, 799. filma, 11).

darināšanas un rotāšanas tehnikas, ornamentu un krāsu ziedu. Pārsvarā svītrainas vai rakstainas joslu kompozīcijas, pelēcināti zaļganbrūni, sārti un zeltaini krāsu toņi (skat. A. Alsupes rakstu šai krājumā).

No Latgales pārnākušo kolhoznieku mājās savukārt redzamas Latgalē raksturīgās rakstainās, fonu klājošās gultas segas ar samērā spilgtu (sarkanu, zaļu, dzeltenu, zilu u. c.) krāsu salikumu — visbiežāk melnā pamatā.

Latgaliešu skaistie audumi, kā arī keramika, iegūst vietējo iedzīvotāju atzinību, un pēdējie šādus darinājumus labprāt iegādājas arī savu dzīvokļu iekārtošanai.

Ja arī jauno kolhozu ciematu dzīvojamo māju ārējā izveidojumā un plānojumā vēl manāmas dažādas atšķirības no pilsētnieku individuālām dzīvojamām ēkām, tad mēbeļu izvietojumā, telpu racionālā sadalījumā un iekārtojumā vairs nav vērojamas būtiskas atšķirības no pilsētas strādnieku dzīvokļiem.

Kaut arī kolhoznieku vecajās no priekšpadomju laika pārmantotajās viensētās vēl sastopamas 19. gs. un 20. gs. sākuma gados celtās zemnieku dzīvojamās ēkas: rijas kambari, vecās dzīvojamās mājas — istabas, namiņi un pirtskambarīši, kuru celtniecības materiāls, darināšanas tehnika un iekārtojums spilgti liecina par priekšpadomju laika celtniecības raksturu un zemnieku mājas dzīves veidu, tad šo ēku pašreizējā izmantošana spilgti liecina, ka sociālistiskā īstenībā izveidojies jauns dzīves veids un jauna mājas kultūra. Jau tagad Vidzemes kolhozu jaunajos ciematos konstatējamas tādas kvalitatīvi jaunas ēkas, kādas agrāk laukos nebija raksturīgas, kā vairākstāvu daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas ar ūdensvadu un centrālapkuri, mehāniskās darbnīcas, garāžas, ēdnīcas, pirtis ar ūdensvadu utt. Pieaugot kolhoznieku ienākumiem, nākotnē pamazām pieaugs arī kolhoznieku prasības pēc vēl labākas un ērtākas mājas dzīves. Nav noliedzams, ka pilsētas tipa vairākstāvu dzīvojamās mājas ar ūdensvadu, kanalizāciju un centrālapkuri daudz vairāk atbildīs nākotnes cilvēka prasībām nekā mazās, individuālās ģimenes mājas. Tāpēc jau šodien, arī kolhozu ciematus apbūvējot, jāorientējas uz vairākstāvu dzīvojamo māju celtniecību. Līdz ar to būs iespējams racionālāk izmantot visu ciemata apbūves teritoriju un tās reljefu. Ievērojami uzlabosies arī iekšējās satiksmes ērtības, kā arī pazemināsies ciemata labiekārtošanas (ceļu, ietvju, kanalizācijas, elektrifikācijas, radiofikācijas u. c.) izmaksas. Tas savukārt dos papildu līdzekļus ciemata straujākai izbūvei. Kompakti izbūvētos ciematos iedzīvotājiem daudz ērtāk sasniedzami veikali, skola, dažādas komunālo pakalpojumu iestādes, kā arī dažādi mākslinieciskās pašdarbības un profesionālo mākslinieku sarīkojumi, priekšlasījumi, kino u. c. pasākumi. Tās ir prasības, kādas tiek apsvērtas un izvirzītas, sastādot arī pilsētu apbūves plānus. Nākotnē kolhozu ciemati kļūs par mazām agropilsētiņām, kas to iedzīvotājus nodrošinās ar tādām pašām dzīves ērtībām, kādas izmanto pilsētnieki.

Jaunā, strauji izvērstā celtniecība Vidzemes kolhozos ir ievērojams solis uz priekšu lauku darbaļaužu kultūras un sadzīves apstākļu uzlabošanā. Tā pamazām likvidēs starpību starp dzīvi laukos un pilsētās.

Rezumējot visu iepriekš teikto, iespējami daži secinājumi, kas var sniegt zināmu materiālu latviešu etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

1. Vidzemes zemnieku vecās dzīvojamās mājas — istabas, izņemot nedaudz piemēru Austrumvidzemē, pēc sava apkures veida, siltuma centra izvietojuma un iekštelpu iekārtojuma ir līdzīgas Kurzemes un Zemgales zemnieku istabām. Šādas pašas iezīmes novērojamas arī Žemaitijā un tālāk no tās uz dienvidrietumiem dzīvojošo lietuviešu istabām. Istabas ar rovi konstatētas arī igauņu apdzīvotajā Sāmsalā.

2. Austrumvidzemē zemnieku dzīvojamo māju celtniecības raksturs veido it kā pārejas joslu no Vidzemes uz Latgales etnogrāfiskajiem novadiem, kur istabu celtniecībā jūtamas gan viena, gan arī otra novada un slavu tautām raksturīgās celtniecības īpatnības, kādas sastopamas arī lietuviešu sētās — Augštaitijā.

3. Dzīvojamās rijas Vidzemē liecina par latviešu un igauņu kultūras mijiedarbību. Vidzemē, tāpat kā Igaunijā, ar dažādām lokālām variācijām sastopamas dzīvojamās rijas, kas līdz ar kapitālisma nostiprināšanos, sākot ar 19. gs. otro pusi, palēnām iznīkst.

No sacītā izriet, ka zemnieku mājokļi Vidzemē visumā ir līdzīgi pārējo baltu tautu zemnieku mājokļiem, izņemot vienīgi dzīvojamo riju, kas ir radniecīga ar somugru tautu grupai — igauņiem — raksturīgo dzīvojamo ēku — riju.

Jauno kolhozu ciematu celtniecība ievada jaunu pavērsienu lauku celtniecības gaitā. Izzūd sīkās, atsevišķo novadu celtniecības atšķirības, un veidojas jauns labiekārtots dzīvojamās mājas tips. Uz zinātniskām atziņām pamatota un lietpratīgi organizēta jauno kolhozu ciematu agropilsētiņu izbūve palīdzēs likvidēt atšķirības starp laukiem un pilsētām.

ЖИЛИЩЕ ВИДЗЕМСКИХ КРЕСТЬЯН В XIX И XX вв.

А. Крастиня

ВЫВОДЫ

Вид, использование и убранство жилища определяются в основном географическими условиями, способом производства и социально-экономическими условиями развития данного народа. Нельзя, однако, отрицать, что в одинаковых географических и социально-экономических условиях у различных народов наблюдаются бóльшие или меньшие различия в виде и убранстве жилища, основанные на древних народных традициях, наследуемых из поколения в поколение. Все эти различия, складывавшиеся нередко в течение столетий, породили этническую специфику этих народных жилищ. Отмечено, что различные народы, живущие в тесном соприкосновении, в большей или меньшей мере взаимно влияют друг на друга — происходит процесс взаимодействия и взаимообмена некоторыми характерными элементами культуры, результатом чего является образование различных вариантов старых, а также и новых форм.

В Видземе вследствие своеобразных условий исторического развития (вплоть до 1917 года она была административно и экономически объединена в составе Лифляндской губернии с областями, населенными эстонцами, — южной Эстонией, островом Сааремаа и некоторыми другими эстонскими островами) создалась возможность для развития тесных культурных связей между латышами и эстонцами. Это, бесспорно, оказало влияние на развитие типа жилищ у данных народов. В экономически отсталых районах Видземе дольше сохранялись архаические формы, в то время как в развитых частях ее (а также в связи с повышением жизненного уровня) все активнее становился процесс совершенствования старых форм, их преобразования и возникновения совершенно новых форм. На экономически сильных крестьянских хуторах все быстрее прививались различные нововведения, в то время как в бедняцких хозяйствах дольше сохранялись старые формы.

В годы Советской власти в ходе дальнейшего развития колхозного строя в Видземе начинают создаваться колхозные поселки. Во главе бурно развивающегося строительства стоят экономически сильные сельскохозяйственные и рыболовецкие артели (колхозы «Лачплесис» Огрского района, им. Ленина Валмиерского района, «Центиба» Гулбенского района, рыболовецкая артель «Бривайс вилнис» и др.).

Наибольших успехов в возведении жилых домов в новых поселках добились рыболовецкие колхозы Видземского взморья, где практикуется жилое строительство с использованием капиталовложений из средств колхоза; отстроенные квартиры затем сдаются или продаются семьям отдельных членов артели. Таким образом достигается строгое соблюдение требований проектов, разработанных архитекторами-специалистами, что позволяет обеспечить обитателей новых домов максимальными в условиях современных колхозов удобствами.

Резюмируя сказанное выше о жилищах видземских крестьян, можно сделать ряд выводов, немаловажных для решения проблем этнической истории латышей.

1. Старинные жилые дома — «истабы» — видземских крестьян, за немногими исключениями в восточной Видземе, по системе отопления, расположению отопительного центра и убранству внутренних помещений сходны с «истабами» крестьян Курземе и Земгале. Характерные черты этих жилых домов прослеживаются также в населенной литовцами Жемайтии и далее к юго-западу. «Истабы» с камерообразным сооружением — «ровиеом» — констатированы и в жилищах эстонцев на острове Сааремаа.

2. В восточной части Видземе жилые дома крестьян представляют собой переходный тип между постройками латгальской и видземской этнографических областей, где в облике «истаб» проявляются особенности, характерные для строительства славянских народов и свойственные также усадьбам литовских крестьян в Аугштайтии.

3. Вид жилых риг в Видземе свидетельствует о взаимодействии культур латышского и эстонского народов. Встречающиеся в Видземе, как и в Эстонии, жилые риги с различными локальными вариантами с развитием капитализма, начиная со второй половины XIX века, понемногу исчезают.

Из сказанного вытекает, что крестьянские жилища в Видземе в целом сходны с крестьянскими жилищами прочих балтийских народностей. Исключением является жилая рига, которая близка к жилой постройке — риге, характерной для одного из народов финно-угорской группы — эстонцев.

Возведение новых колхозных поселков внесло новое в развитие сельского строительства. Исчезают мелкие областные особенности строительства и формируется новый тип благоустроенного жилища. Научно обоснованное и рационально организованное строительство колхозных поселков — агрогородов — будет способствовать ликвидации противоречий между городом и деревней.

ZEMNIEKU APĢĒRBS VIDZEMĒ

18. gs. beigas — 20. gs.

M. Slava

Apģērbam kā materiālās kultūras neatņemamai sastāvdaļai ir nozīmīga vieta tautas dzīves veida un kultūras pētīšanā.

Šā darba uzdevums ir apskatīt kolhoznieku apģērbu Vidzemē, izsekot apģērbu izveides procesam šai teritorijā kapitālisma periodā un klausu saimniecības sairuma posmā, jo katrs jautājums jāapskata no tā viedokļa, «kā zināma parādība vēsturē radusies, kādus galvenos posmus šī parādība pārdzīvojusi savā attīstībā, un no šās viņas attīstības viedokļa skatīties, par ko attiecīgā parādība kļuvusi tagad».[1]

Darbam galvenokārt izmantoti Etnogrāfijas sektora zinātniskajās ekspedīcijās un Baltijas kompleksajās ekspedīcijās iegūtie materiāli. Ekspedīciju materiāli vākti pēc noteikta plāna un galvenokārt (60%) atspoguļo izmaiņas šodienas kolhoznieku apģērbā. Ekspedīcijās iegūti interesanti materiāli par kapitālisma posma Vidzemes zemnieku apģērbu. Materiālus vācot, tika skaidrota Vidzemes tautas tērpa kompleksa lokālo variantu izplatība, to sakari ar apkārtējiem rajoniem, kā arī tērpos konstatējamā citu tautu un latviešu tautas kultūras mijiedarbība. Senais tautas tērps noder ne tikai kā vēsturisks fons šodienas apģērbam, bet tas nepieciešams arī etnoģenēzes jautājuma skaidrošanai. Tieši etnoģenēzes problēmu risināšanai Vidzemes tautas tērpi ir nozīmīgs materiāls. Pamatojoties uz pēdējo gadu ekspedīcijās iegūtajiem materiāliem, bija iespējams izdarīt būtiskus labojumus Vidzemes tautas tērpu komplektu definējumā. Bez tam ekspedīcijās bija jāpārbauda un jāprecizē muzeja fondos esošo materiālu pareizība, kurus ne katrreiz bija vākuši kvalificēti speciālisti.

No arhīvu materiāliem Vidzemes zemnieku apģērba pētīšanā nozīmīgākie ir J. K. Broces (1742.—1823.) atstātie materiāli.

Broces plašākais darbs Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente etc. ir vērtīgs avots latviešu tautas dzīves veida, apģērba, darba rīku, sadzīves u. tml. pētniekiem. Broce uzzīmējis ne tikai interesantākos Rīgā redzētos apģērbus, bet, ceļodams pa dažādiem Latvijas apvidiem, fiksējis visu redzēto. Par latviešu apģērbiem daudz materiāla sniedz Broces krājuma III sējums ar 311 zīmējumiem (visā Broces darbā ir 253 apģērbu zīmējumi). Gandrīz pie katra zīmējuma piezīmē minēta apģērba valkātāja tautība, sabiedriskais stāvoklis, kā arī norādīta vieta, kur apģērbs valkāts. Tāpat pievienoti arī apģērba apraksti. Daļa no šiem zīmējumiem publicēti jau agrāk, bet daļa zīmējumu pirmoreiz izmantoti šai darbā. Visvairāk materiālu Broce sniedz par Vidzemi, turklāt par vīriešu apģērbiem Broces krājums ir gandrīz vienīgais un plašākais avots.

Interesants, bet līdz šim maz apzināts avots apģērbu pētniecībā ir pagastu tiesu protokoli.[2] Tiesu procesu atreferējumos ir uzskaitīti atsevišķi apģērbu gabali. Parasti protokolos fiksētas kalpu sūdzības pret saimniekiem par neizmaksātu algu vai amatnieku sūdzības par nesamaksātu darbu. Interesantas ziņas par apģērbu krājumu, kas piederējis vienam cilvēkam, atrodamas arī mirušo personu mantu sarakstos. Diemžēl, norādījumu par mirušo sociālo stāvokli sarakstos atrodam tikai atsevišķos gadījumos, tāpēc nereti mirušā atstātā manta ir vienīgais norādījums par to, vai mirušais bijis bagāts vai piederējis pie nabadzīgiem ļaudīm. Protams, šie materiāli turpat vai nekā nedod apģērbu piegriezuma un rotājuma noteikšanai, tomēr pēc tiem iespējams spriest par atsevišķu apģērbu valkāšanas laiku un vietējo terminoloģiju.

Latvijas PSR Vēstures muzeja arhīvā atrodami etnogrāfisko ekspedīciju apraksti, zīmējumi, uzskicējumi, fotouzņēmumi, kas savākti buržuāziskās Latvijas laikā rīkotajās ekspedīcijās.[3] Tie galvenokārt attiecas uz Cēsu un Madonas apriņķiem. Materiāls ir vienpusīgs, un tā izvēle atspoguļo buržuāziskās etnogrāfijas metodoloģijas trūkumus. Materiālu lielākā daļa vākti laikā no 1924. līdz 1930. g., bet šā laika posma apģērbi fondos nav fiksēti. Materiāli

[1] V. I. Ļeņins. Raksti, 29. sēj., Rīgā, 1951., 424. lpp.

[2] LCVA 879. f., Augstrozes un Dauguļu pagasta tiesas protokoli, 1848.—1880. g.; 5890. f., Jaunpiebalgas pag. 1834.—1880.; 908. f., Grostonas pag., 1830.—1880. g.; 5533. f., Beļavas pag., 1849.—1900. g.

[3] Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas (VM E) arhīvā.

par 19. gs. valkāto apģērbu ir fragmentāri: savākti skaistākie apģērba gabali, nekas nav minēts par pārējām sastāvdaļām, kādas valkātas vienlaicīgi ar atrasto apģērba daļu. Tādēļ šodien, sastādot atsevišķu novadu apģērbu komplektus, nākas visai grūti tos pilnīgi precīzi atveidot.

Visi šie trūkumi mazina materiāla zinātnisko nozīmi apģērba pētniecībā, bet tomēr šis materiāls ir visai vērtīgs avots tautas mākslas jautājumos.

Pēc apģērba valkāšanas laika muzeja kolekcijas attiecas galvenokārt uz 19. gs. pirmo pusi, tomēr izveidot zināmas vietas zināma laika veselu apģērba komplektu no muzeja kolekcijas materiāliem nav iespējams. Sevišķi bagātīgi kolekcijā pārstāvēts sieviešu apģērbs; kolekcijā ir daudz kreklu, brunču, vainagu, villaiņu, adījumu — pirkstaiņu, dūraiņu, zeķu. Diemžēl, izņemot dažus pilsētnieciski darinātus tērpus no pašaustas drānas ar pirktu lenšu un samta izgreznojumiem, muzeja krājuma tērpi neļauj secināt, kādas izmaiņas notikušas apģērbā 19. gs. otrajā pusē un 20. gadsimtā.

Vērtīga ir muzeja rotaslietu kolekcija — metala (sudraba un bronzas) saktas, sprādzes, karuļi, gredzeni, par kuriem Etnogrāfijas sektora ekspedīcijās iegūtas tikai trūcīgas ziņas.

Muzeja etnogrāfiskās kolekcijas vērtību ievērojami mazina arī zinātnisku aprakstu trūkums. Dažkārt pie priekšmeta minēts gan apvidus, no kurienes priekšmets nācis, bet ļoti reti atzīmēts, piemēram, apģērba valkāšanas laiks, valkātāja sociālais stāvoklis un attiecīgā priekšmeta vieta zināmā apģērba komplektā. Tāpēc arī apģērba valkāšanas laiks šai rakstā būs precizēts galvenokārt pēc Etnogrāfijas sektora ekspedīcijās iegūtajām pārbaudes ziņām.

Raksta uzrakstīšanai izmantota arī speciālā literatūra, daiļliteratūra un laikabiedru — Vidzemes mākslinieku zīmējumi.[4]

Jautājumā par tautas tērpu izšūšanas procesu un stilizācijas mēģinājumiem izmantoti laikrakstu un žurnālu raksti.

* *
*

[4] K. Hūna un A. Alkšņa zīmējumi attiecas uz 19. gs. otro pusi un glabājas Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā Rīgā.

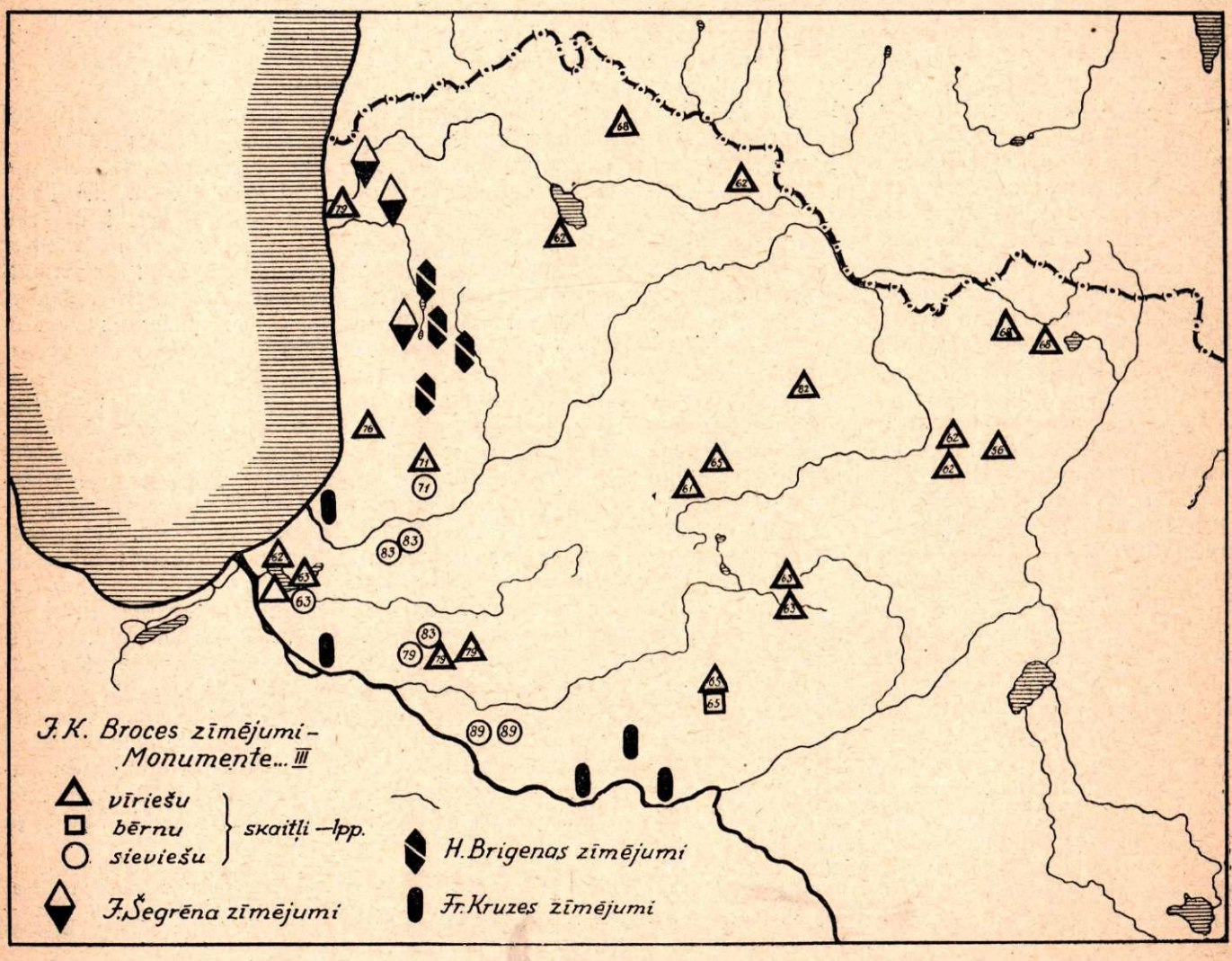

1. att. Izogrāfiskais materiāls par Vidzemes tautas tērpiem 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē.

Tautas apģērbs Vidzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, neattīstījās izolēti, bet veidojās to dažādo etnisko grupu mijiedarbības procesā, kas veido tautu. Šis process izmainījās, mainoties ekonomiskajiem apstākļiem un saskarei ar citām tautām. Analizējot, piemēram, kādas tautas apģērba un tā ornamentu dažādos elementus salīdzinājumā ar kaimiņu tautu apģērbu, skaidri saskatāmi tautu etniskie un kultūras sakari, kā arī katras tautas kultūras savdabības.

Tautas apģērbā atspoguļojas tautas dzīves veids, apģērba valkātāju šķiriskā un etniskā piederība un tautas mākslinieciskā gaume. Tas rāda ne tikai to, kas raksturīgs vienai tautai, bet arī atspoguļo šīs tautas kultūras sakarus ar citām — kaimiņu tautām.

Tautas apģērba attīstību un apģērba komplekta tālāku izveidošanos feodālisma posmā noteica naturālā saimniecība un lēnā preču-naudas saimniecības attīstība. Atsevišķi apģērba elementi saglabājās cauri gadsimtiem maz izmainītās formās, turpretī citi parādījušies tikai jaunākā laikā.

Latviešu tautas materiālā kultūra 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē veidojās uz vēlā feodālisma ekonomiskās bazes.

Latviešu tautas kultūras veidotāji bija zemnieki — tiešie materiālo vērtību ražotāji. Vācu iekarotāju smagās, gadsimtiem ilgās kundzības rezultātā līdz 19. gs. otrajai pusei nevarēja attīstīties ne latviešu literatūra, ne māksla. Tāpēc nežēlīgi ekspluatēto latviešu zemnieku mākslinieciskās jaunrades izpausmes galvenais veids bija goda apģērbs un folklora. Apģērbu darināšanai tika izmantoti pašu saimniecībā iegūtie materiāli — vilna un lini, kurus apstrādāja ar primitīviem darba rīkiem. Šā laika apģērba formām raksturīga liela vienkāršība. Atsevišķo apģērba gabalu attīstībai var izsekot pēc arheoloģiskiem materiāliem,[5] ceļotāju piezīmēm un zīmējumiem, kas saglabājušies līdz mūsu dienām.

Apģērbi pēc valkāšanas nozīmes dalāmi: goda, ikdienas un darba apģērbos. Goda apģērbs parasti bija greznākais, ar bagātu rotājumu, un tā darināšanai veltīta liela uzmanība. Goda apģērbu agrāk nekā citu sāk darināt no dārgāka un pirkta materiāla. Atsevišķos gadījumos tas ilgāk saglabājās kā ceremoniju apģērbs. Tieši goda apģērbs visvairāk interesē apģērbu pētniekus, jo tajā vairāk saglabājušās spilgtākas etniskās īpatnības. Ikdienas apģērbus parasti darināja no rupjāka auduma; bieži vien par ikdienas apģērbu izmantoja pavalkātus goda apģērbus. Darba apģērbus parasti veidoja ikdienas apģērba komplekts, kas tika pielāgots attiecīgajai vajadzībai. Tā, piemēram, sievietes vasarā karstā laikā varēja strādāt vienā kreklā, bet ziemā, mežā braucot, vīrieši noteikti ģērba kažokus.

Atsevišķi minami ceremoniju tērpi. Daļēji tie komplektējās no goda apģērba, to papildinot ar atsevišķām sastāvdaļām, kuras gatavoja tikai kādam noteiktam gadījumam. Tādas sastāvdaļas, piemēram, bija līgavu vainagi kāzu ceremonijā, līgavaiņu cimdi, dāvanu krekli kāzās u. c.[6]

Latviešu tautas tērpu kompleksu lokāli varianti nav radušies vienlaicīgi visos novados,[7] bet tie veidojušies visā latviešu tautas attīstības vēsturē. Atsevišķu tautas tērpu komplektu raksturīgākās sastāvdaļas bieži vien ir dažāda vecuma, tādēļ izdalīt atsevišķu novadu apģērbu kompleksus noteiktā vēsturiskā posmā ir visai grūti.

Par kritēriju atsevišķu novadu apģērbu kompleksu izdalīšanā noderējušas radniecīgas kopējas īpatnības, kuras parādās tērpā kādā noteiktā vietā un laikā. Saprotams, ka par visiem novadiem etnogrāfu rīcībā nav vienāda daudzuma materiāla, pēc kura varētu noteikt novada robežas

Izdalot atsevišķus novadus, nedrīkstam aizmirst, ka novada robežas nav iespējams novilkt precīzas līnijas veidā. Jāievēro, ka pierobežā divu novadu īpatnības parasti mijas. Tāpat skaidrs, ka katra novada tautas tērps nebūt nav «uniforma», kuru visi novada iedzīvotāji šuj pēc viena stingra standarta. Piemēram, turpat vai katrā Vidzemes pagastā valkāti citādi brunči; protams, izdalot atsevišķus apģērba kompleksu novadus, tie nav ņemti vērā, bet novads izdalīts pēc veselas īpatnību grupas.

Visā Latvijas teritorijā konstatējami 5 lieli tautas tērpa kompleksi.[8] Šo lielo kompleksu ietvaros sociālekonomisko, vēsturisko un etnisko apstākļu rezultātā izveidojušies lokāli varianti vai t. s. novadi.

Vidzemes tērpa komplekss aptver teritoriju, kur senatnē dzīvojuši latgaļi, lībieši un sēļi.[9] Vidzemes tautas tērpa kompleksa robežas daļēji sakrīt ar Vidzemes administratīvā dalījuma robežām (2. att.). Vidzemes tautas tērpa kompleksā atspoguļojas arī kultūras mijiedarbība ar kaimiņiem igauņiem, ar kuriem Vidzemes apdzīvotāji bija politiski un ekonomiski saistīti vairākus gadsimtus.

Vidzemes tērpa kompleksā izdalās 6 lokālie varianti — Ziemeļvidzemes, Piebalgas, Austrumvidzemes, Rietumvidzemes, Lielvārdes un Krustpils novadi.

Ziemeļvidzemes tērps valkāts tagadējo Valmieras, Valkas, Gulbenes rajonu teritorijā. Ziemeļos teritorija, kur valkāts Ziemeļvidzemes tērps, robežojas ar Igaunijas PSR, dienvidos ar teritoriju, kur valkāts Rietumvidzemes, Piebalgas un Austrumvidzemes novadu tērps; bet austrumos no Ziemeļlatgales novada to šķir Pededzes upe (2. att.).

Par Ziemeļvidzemes tērpu īpatnībām iespējams spriest galvenokārt pēc Broces zīmējumiem.[10] Mu-

---

[5] Skat. A. Zariņa. Ražošanas spēku attīstības un sociālo attiecību atspoguļojums latgaļu VII—XIII gs. apģērbā. Disertācija, Rīgā, 1962.

[6] Šīs grupas apģērbi darbā izmantoti tikai tādā mērā, cik tas nepieciešams tipoloģijas vai etniskās specifikas parādīšanai, bet kā atsevišķa apģērba grupa apskatīti netiks.

[7] Turpmāk termins «novads» tiks lietots, apzīmējot noteiktu lokālu tērpu variantu, un tas nav saistāms ar administratīvi teritoriālo iedalījumu.

[8] Par pārējiem kompleksiem skat. M. Слава. Комплексы женской народной одежды в конце XVIII и первой половине XIX в. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики, M. 1959, 487.—509. lpp.

[9] Skat. K. Ancīša un A. Jansona rakstu šinī rakstu krājumā.

[10] Rūjienas zemnieku apģērbi (J. Chr. Brotze, Monumente... VIII, 156. lpp.); Gaujienas zemnieki (Turpat, VI, 5. lpp.).

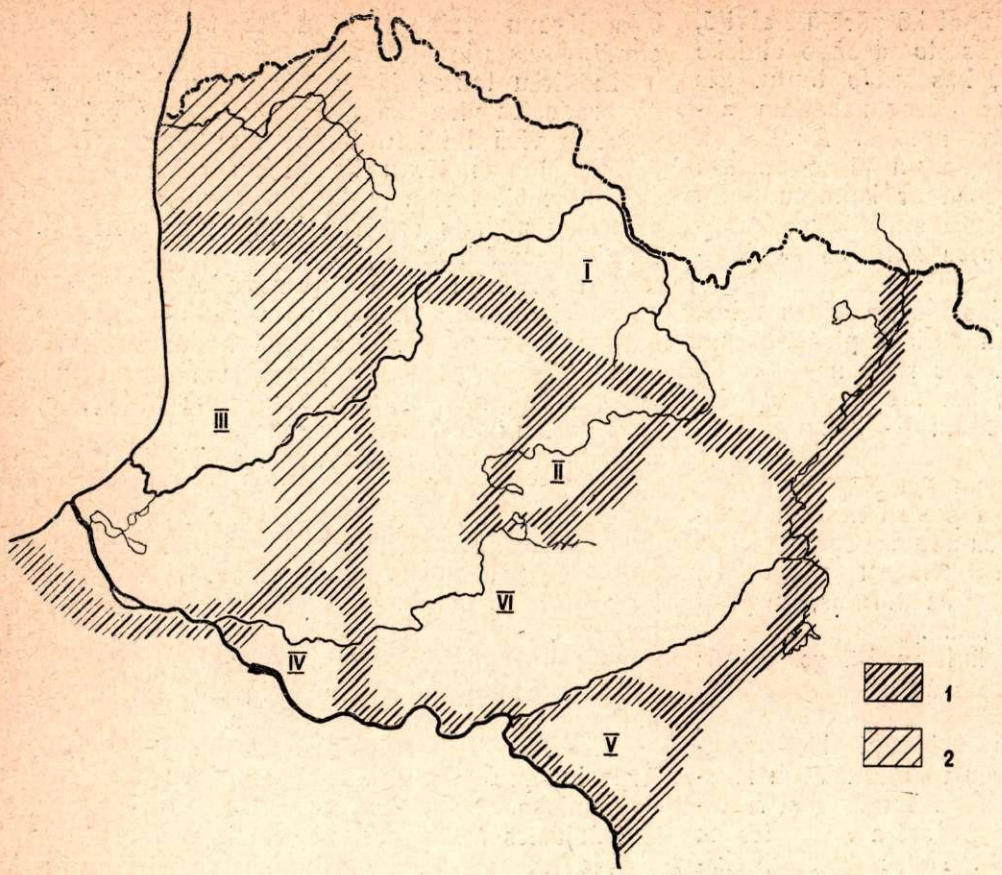

2. att. Vidzemes tautas tērpa kompleksa lokālie varianti:

I — Ziemeļvidzemes; II — Piebalgas; III — Rietumvidzemes; IV — Lielvārdes; V — Krustpils; VI — Austrumvidzemes. *1* — lokālā varianta robeža; *2* — blakus novadu kopējās īpatnības.

zeju kolekcijās nav rodams kāds pilnīgs Ziemeļvidzemes novada tērpa komplekts, bet ir tikai atsevišķi apģērba gabali, katrs no sava pagasta un bieži vien katrs no sava laika posma. Rekonstruējot Ziemeļvidzemes tērpa komplektu, izmantoti ekspedīcijās Valmieras un Gulbenes rajonos iegūtie materiāli[11] (3. att.).

Ziemeļvidzemes novada tērpus ar pārējās Vidzemes tērpa kompleksu saista tunikveida krekli ar virsū šūto uzpleci un vienvirziena izvilkuma tehnikā izstrādāto balto izšuvumu, kā arī sieviešu ziemas un «torņa» cepures.

No pārējiem Vidzemes tērpa lokālajiem variantiem Ziemeļvidzemes tērps atšķiras ar jaunavu galvas segām — matauklām un zirgu astru vainagiem, baltajām villainēm, pēc svītraino brunču krāsu tonējuma un svītrotajām jostām.[12]

Spriežot pēc Broces zīmētajiem Rūjienas un Gaujienas zemnieku apģērbu paraugiem, kā arī pēc muzeja kolekcijās esošajiem priekšmetiem un arhīvu aprakstiem, Ziemeļvidzemes novada tērps 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē pastāvīgi pārveidojies. 18. gs. beigās Ziemeļvidzemē valkāti vienkrāsaini brunči. Rūjienas tērpu linu auduma snāteņu forma tuvojas kvadrātam. Broces zīmējums ir vienīgais avots, kas rāda rotātas villaines arī Ziemeļvidzemes novadā. Kā liekas, tās, tāpat kā zīļu vainagi Ziemeļvidzemes novada austrumu daļā, šeit pārnākušas no Austrumvidzemes novada tērpa novadu tuvības rezultātā.

Iespējams, ka izšūtās Gaujienas villaines saistāmas ar Dienvidigaunijas izšūtajām villainēm,[13] lai gan pēdējās no Gaujienas villainēm atšķiras kā pēc izmēriem, tā kompozīcijas īpatnībām.

Spriežot pēc VM E apģērbu kolekcijām 19. gs. pirmajā pusē, izmainās Ziemeļvidzemes novada brunču audums. Dominējošo vietu ieņem vertikāli svītrainie brunči, turpretim 19. gs. otrajā pusē novada dienvidaustrumdaļā pārsvaru gūst rūtotie brunči.[14]

Zīļu vainagu valkāšana Ziemeļaustrumvidzemē attiecas uz šo pašu laiku.[15] VM E kolekcijās un arhīvu dokumentos nav apraksta par kāzu priekšautu valkāšanu šai novadā, bet, spriežot pēc Broces ļoti sīkā un precīzā apraksta un skaidrā zīmējuma, jādomā, ka 18. gs. beigās tādi valkāti.[16]

[11] E 13, 3375—3380, 4674, 4684, 4733—4737.

[12] Etnogrāfijas sektora ekspedīcijās uzzīmētas vairākas jostas un matauklas (E 13, 939, 940, 3287).

[13] Эстонская народная одежда. Таллин 1960, 38. lpp. 25. att.

[14] LCVA 3356. f., 1. apr., 4. l., 41. lp., Stāmerienas pag.; turpat, 879. f., 1. apr., 48. l., 187. lp., Augstrozes—Dauguļu pag. Līdzīgas ziņas iegūtas vēl no citiem pagastiem ekspedīciju laikā.

[15] Par zīļu vainagiem Ziemeļvidzemē skat. M. Slava. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, IV, Rīgā, 1962.

[16] Visumā Broces sniegtais Rūjienas sieviešu apģērba apraksts atbilst Ziemeļvidzemes tērpu kompleksa kopējām īpatnībām: «Jaunavas šeit, tāpat kā visur, staigā neapsegtu galvu un sapin matus ar sarkanu lenti; viņas ļauj tiem nokarāties vienā vai divās bizēs vai atkal sasien kuplu pušķi pakausī no baltām un krāsainām zīda lentēm. Ap kaklu viņas nēsā pērļu virkni no lielām, baltām stikla vai sudraba pērlēm vai arī

Arī par Zieme|vidzemes vīriešu tērpiem bagātus materiālus sniedz Broces vīriešu apģērbu zīmējumi līdz ar nelielām anotācijām no Salacas, Naukšēnu, Ērģemes, Palsmanes, Gulbenes un Alūksnes (4. att.).[17]

Šī novada vīriešu krekli piegriezti tunikveidā; tiem ir virsū šūti uzpleči. Rotājums — vienvirziena izvilkums vai caurā vīle. Kreklus parasti valkājuši ieliktus biksēs, bet Zieme|austrumvidzemē atsevišķos gadījumos krekli valkāti arī virs biksēm.[18]

Iespējams, ka šāds kreklu valkāšanas veids pārņemts no Zieme|latgales vīriešu tērpiem vai Dienvidaustrumigaunijas.[19]

Bikses parasti līdz potītēm, lielākoties baltā, pelēkā vai mēļi zilā krāsā.[20] Ērģemes pagastā bikses tumši zilā krāsā un tikai līdz ceļiem (skat. 4. att.). Liekas, ka šāda bikšu forma radusies kaimiņu igauņu ietekmē, kas lielā skaitā dzīvoja arī Ērģemes apkaimē.

Zieme|vidzemes vīriešu svārki atšķirībā no pārējās Vidzemes svārkiem bagātīgi rotāti ar krāsainu auklu un apmalēm. Unikāli ir baltie Alūksnes svārki ar krāsaino pušķīšu rotājumu, kādi nav sastopami ne pārējā Latvijas teritorijā, ne arī kaimiņos Igaunijā. Pēc sava piegriezuma tie pieskaitāmi gariem mudurainiem svārkiem.[21]

Svārkus un kažokus apjoza ar 5—10 cm platu vertikāli svītrotu jostu. Svītrotā josta ir Zieme|vidzemes vīriešu tērpa īpatnēja un neatņemama sastāvda|a.[22]

Salīdzinot Zieme|vidzemes un Igaunijas dienvidda|as tērpu lokālos variantus, saskatāma nenoliedzama līdzība,[23] kas vērojama ne tikai atsevišķās tērpu deta|ās, bet visā komplektā. Krāsu ziedā radniecīgi ir pat svītrotie brunči, vīriešu svārki, sieviešu jakas, sievu cepures u. c. Kā Dienvidigaunijā, tā arī Latvijā kreklu izšuvumos raksturīgs ir ģeometriskais raksts.[24] Arī igauņu etnogrāfi vairākkārt pasvītrojuši Dienvidigaunijas, it īpaši tās rietumda|as, tautas tērpu konservatīvo raksturu un lielo radniecību ar latviešu tautas tērpiem.[25] Šī radniecība izskaidrojama ne tikai ar politiski ekonomiskajiem un kultūras sakariem. Liekas, ka nozīmīga vieta te ierādāma jau sen asimilējušos lībiešu materiālās kultūras paliekām, kuras līdzšinējie apģērbu pētnieki atstājuši bez ievērības. Zieme|austrumvidzemes novada tērpu atsevišķos elementos (ornamentā, vīriešu kreklu valkāšanas veidā) vērojama radniecība ar Zieme|latgales un igauņu — setuku tautas tērpiem.

Piebalgas tautas tērpi bijuši stipri vienveidīgi un krasi atšķīrušies no citu pagastu tērpiem.[26] Tie ir |oti vienkārši. Piebalgas tautas tērpu novads aptver Vecpiebalgas, Jaunpiebalgas, Ve|ķu, Druvienas, Gatartas, Lizuma un Rankas pagastus.[27] Tērps ar savu melno brunču un vainagu krāsu stipri atdalās no pārējo Vidzemes novadu tērpiem. Daži autori šīs īpatnības cenšas izskaidrot ar krievu audēju ietekmi, kurus pēc Zieme|u kara grāfs Šeremetjevs šeit esot novietojis no savām Jaroslav|as guberņas muižām.[28] Izsekojot Jaroslav|as guberņas apģērba īpatnībām, līdzību ar Piebalgu grūti atrast. Vienīgi sieviešu cepures — «za|malītes» varētu būt radniecīgas Jaroslav|as guberņas sievu cepurēm.[29] Tā kā šīs cepures pazīstamas tikai Piebalgā, tad, iespējams, ka tas šai hipotezei runā par labu.

Pareizāks liekas A. Dzērvīša uzskats, ka Piebalgas novada tērpa īpatnības 19. gs. sākumā saistāmas ar hernhūtisma ietekmi. Hernhūtieši, noliegdami dzīves prieku un lieku greznību, zināmā mērā ietekmē-

---

vienu baltu vai raibu kaklautu. Kreklu priekšā satur viena liela sudraba sakta. Viņu jakas parasti ir zilas, aiztaisāmas ar metala pogām, pār pleciem viņas sedz vienu baltu linu drānu, ko šai novadā sauc par «šnake». Brunčus viņas krāso melnus ar bērzu un alkšņu mizām un vitriolu, priekšautus — Orleānas oranžkrāsā; viņas tomēr valkā arī citādus. Zeķes ir baltas vai raibas, un ādas pastalas viņas sasien ar ādas siksnām. Tā jaunava, kas ap galvu aplikusi dzeltenus, sarkanus un baltus spalvu kušķus, ir izņēmums un ir muižas cilvēks. Sievas staigā, apsedzot galvu vai nu ar cepuri, kas nosedz ausis un kuras vīles apšūtas ar šaurām, neīsta zelta brokāta tresēm un kas malās apņemtas ar platu aitādas joslu vai lenti. Ziemā viņas valkā tādas pašas lielas cepures no sarkanas, šarlaksarkanas vai zilas drēbes ar lapsas, ūdra vai caunas ādas apmalēm. Sievas un jaunavas nēsā apa|as un melnas platmales ar divām malām, tām pāri mēdz siet kādu lenti, kuru sasien zem zoda. Līgavas uz galvas liek no papes darinātu ar raibu vilnas drēbi aplīmētu četrstūri» (J. Chr. Brotze. Monumente... VIII, 156. lpp.).

[17] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 68. lpp., 73., 77., 78. att.; 62. lpp., 52., 53. att.; līdzīgi vīriešu apģērbs — arī jau iepriekš minētajos Broces Rūjienas un Gaujienas zemnieku zīmējumos.

[18] E 3, 459; E 17, 8093; E 18, 4818.

[19] F. Leinbock. Die materielle Kultur der Esten. Tartu, 1932, 62. lpp.

[20] E 13, 4683, 4746.

[21] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 68. lpp., 77., 78. att.

[22] E 13, 4678, 4718. «Jostas bija 5 metrus garas un tās auda speciāli audēji, jo katrs jau tādas izaust nemācēja» (E 13, 4683).

[23] Эстонская народная одежда. IV, VI, X, XII, XIII tab., 33.—45. lpp.

[24] Turpat, 33. lpp.

[25] F. Leinbock. Minētais darbs. 55. lpp.

[26] M. Kaudzīte par Vecpiebalgas apģērbiem līdz 19. gs. 60. gadiem izsakās šādi: «Tolaik valdīja vēl tik liela vienādība pie apģērbiem, ka katrs, kas iegadījās baznīcā vai citur pulkā citādi ģērbies, izskatījās visiem kā tāds brīnumnieks, kas velk uz sevi citu acis un par kuru vēlāk mājā citiem stāstāms, kas paši tāda nav redzējuši. Viss tur bija vienīgi mājās pašu darināts pēc lielākās vienādības» (M. Kaudzīte. Vecpiebalga. Rīgā, [b. g.], 38. lpp.).

[27] Līdzšinējā etnogrāfiskajā literatūrā Piebalgas novadam tiek pieskaitīti tikai Vecpiebalgas, Jaunpiebalgas un Ve|ķu pagasti. Mūsu vāktie ekspedīcijas materiāli un VM E arhīva dokumenti (2454. mape, 24., 172., 219. dok., Druvienas pag.; 2457. mape, 175., 385., 446. dok., Lizuma pag.; turpat, 386., 387. dok., Rankas pag.) rāda, ka Piebalgas novada tērpa iezīmes atsevišķos gadījumos vērojamas Zieme|vidzemē — Trikātas pagastā: «Trikātiešos valkāja ta|as svārkus ar streijām sānos. Trikātieši vispār ģērbās atšķirīgi no visas apkārtnes, tādē| par viņiem sacerēta šāda dziesma:

Tur pie Gaujas Trikats draudzē
Daudz ir svētu cilvēku,
Bārdas tie ne sevīm audzē,
Ne ar brūķē brandvīnu.
Svārki tiem līdz lieliem gari,
Galvā vasar's platmales,
Baznīcā tie daudz nestaigā,
Bet uz Pluķi svētumā.

Trikātieši bārdas nekad neaudzēja, pat tad ne, kad tās bija modē» (E 13, 4665).

[28] Valsts Vēstures muzeja vadoņi: 1. Etnogrāfija, Rīgā, 1939., 76. lpp.; R. Zarriņš. Piebalga. — Latvju Raksti, II.

[29] Materiāli par Jaroslav|as guberņas apģērbiem pārbaudīti PSRS ZA Etnogrāfijas institūta arhīvos Maskavā.

juši arī apģērba veidošanos.[30] Pēc ekspedīcijā vāktajiem materiāliem un VM E arhīva dokumentiem spriežot, vairākos pagastos, kur bijušas brāļu draudzes, apģērbā dominē melnā krāsa, kas pārējā Vidzemē nav raksturīga. Ziņas par brāļu draudžu ietekmi apģērbā iegūtas arī Valkas rajonā.[31]

Broce, apskatot Piebalgas draudzes sieviešu apģērbu, min kreklus ar platām apkaklēm, kurus pie kakla saturot ar sudraba saktiņu. Šis krekla apraksts atšķiras no VM E esošajiem Piebalgas kreklu aprakstiem, kuriem nekad nav minētas lielas apkakles; tas zināmā mērā vedina domāt, ka Piebalgas krekli ar stāvajām apkaklēm varētu liecināt par slaviskiem elementiem. Uz to zināmā mērā norāda arī ļoti kuplās krekla piedurknes, kam pārējos novados nav līdzīgu. Var arī būt, ka 19. gs. Piebalgas kreklu ļoti smalkās un kuplās piedurknes[32] ir novadā labi attīstītās aušanas rezultāts.[33]

Jaunākā laikā — 19. gs. Piebalgas brunči ir melnā pamatā ar vertikālām krāsainām svītrām. Piebalgā bijuši pazīstami arī rūtaini vai vienkrāsaini — melni un pelēki brunči.[34] Ap vidu Piebalgā sēja Vidzemes vidienas jostām līdzīgas austas jostas. Broces zīmējumos, kas attiecināmi uz 18. gs., redzamas pelēkas un pusgaras, vīriešu svārkiem līdzīgas jakas. Izšūtas villaines Piebalgā nevalkāja un pat pie goda tērpa sedza baltu, no ļoti smalkas dzijas austu villaini ar šauru, sarkanu svītriņu ieaudumu galos.

Atšķirīgs no pārējo novadu vainagiem ir Piebalgas jaunavu vainags, kas šūts no melna, zila vai sarkana auduma plaukstas platumā ar nedaudzām krāsainām pērlīšu svītrām vainaga vidusdaļā.[35] Sievu cepures bija mazas, apaļas, šūtas no melnas vai tumši zilas vadmalas. Cepures apakšdaļa apšūta ar dzeltenu vai zaļu audumu bez jebkāda rotājuma. Cepures forma atgādina vainagu ar segtu augšdaļu. Bez šīm cepurēm Piebalgā pazīstamas vēl apaļas ādas cepures un Vidzemes ziemas cepurēm līdzīgās «ausaines» (skat. Broces zīmējumu: Monumente... VII, 66. lpp., 1. att.); tās darinātas no aitādas (ar vilnu uz iekšpusi) un pārvilktas ar tumšu samtu.[36]

Piebalgas vīriešu tērps zināmā mērā atšķiras no Vidzemes tērpu kompleksa ar saviem tumši zilajiem vai melni pelēkajiem garajiem muduru svārkiem (5. att.).[37] 19. gs. svārkus šuva jostas vietā krokotus. Tie ir t. s. krunkainie svārki.[38] Atšķirīgas no pārējām Vidzemes vīriešu galvas segām ir augstās Piebalgas «ratu cepures».[39]

Vīriešu jostas Piebalgas novadā tādas pašas kā Ziemeļvidzemē.

Ātrāk nekā citur Piebalgas novadā sāka valkāt garos stulmu zābakus, liekas, tāpēc, ka šeit dzīvoja vairāk amatnieku, kas bija turīgāki par zemniekiem. Bez tam, tā kā piebaldzēni lielākoties paši veda uz pilsētu pārdot savus noaustos linu audeklus, tad līdz ar to bija nepieciešami par pastalām izturīgāki apavi.[40]

---

[30] A. Dzērvītis. Latviešu tautas uzvalki. Rīgā, 1931., V, 2., 3. lpp. Līdzīgas ziņas iegūtas arī Etnogrāfijas sektora ekspedīcijās.

[31] Hernhūtisma ietekme vērojama arī Trikātas pagasta tautas tērpos, kur arī brunčos dominē melnā krāsa, krekli maz rotāti. Arī Trikātas vīriešu tērpi līdzinās Piebalgas tērpam un saglabājušies daudz ilgāk nekā pārējā Ziemeļvidzemē (E 1958. g. ekspedīcijas materiāli Valkas rajonā).

[32] CVVM 12636, 12640.

[33] M. Kaudzīte. Minētais darbs. 54.—57. lpp.

[34] 19. gs. vidū valkāti «mellie» brunči, kurus 60. un 70. gados nomainīja «strīpaiņi» vai «bantaiņi» — melnā pamatā ar krāsainām svītrām. Pēc tam valkā «rūtaiņus», kas zināmu laiku tiek valkāti reizē ar bantaiņiem. 19. gs. beigās Piebalgas novadā atkal valkā vienkrāsainus pelēkus brunčus (VM E 2454. mape, 238.—241. un 243. dok., Jaunpiebalgas pag.). Līdzīgas ziņas iegūtas arī Etnogrāfijas sektora ekspedīcijās.

[35] CVVM 13759, 13765, 13775, 13787. Piebalgas vainagi visi ir tik ļoti vienādi izstrādāti un no viena materiāla, ka, liekas, tos visus darinājis viens meistars. Līdzīgs novērojums rodams arī VM E arhīva dokumentos (2456. mape, 434. dok., Druvienas un Lizuma pag.).

[36] M. Kaudzīte. Minētais darbs. 39. lpp.

[37] Turpat, E 4, 383.

[38] VM E 2457. mape, 389. dok., Jaunpiebalgas pag.; 413. dok., Vecpiebalgas pag.; J. Chr. Brotze. Monumente... III, 63. lpp., 56. att. — Liezeres zemnieki. M. Kaudzīte norāda, ka garos svārkus ļoti taupīja un daži vīrieši nodzīvoja mūžu ar vieniem pašiem goda jeb «baznīcas» svārkiem (M. Kaudzīte. Minētais darbs. 39. lpp.).

[39] VM E 2455. mape, 42. dok., Vecpiebalgas pag.

[40] «Ar saviem audumiem vecpiebaldzēni apgādāja labu tiesu igauņu tautas, braukdami pat līdz Rēvelei un Narvai ar saviem vezumiem, tāpat uz Kurzemi arī ceļodami jau pirms dzelzceļu laika līdz Liepājai, arī uz Kauņas un Viļņas guberņām.» M. Kaudzīte. Minētais darbs. 56.—57. lpp.

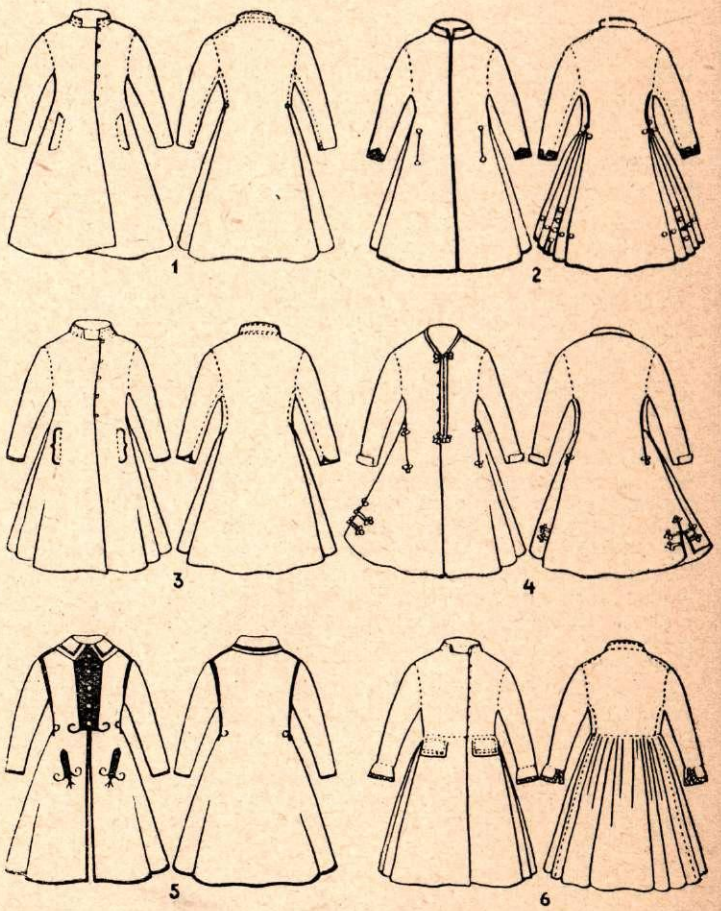

5. att. Vīriešu svārki:

1 — Krustpils pag.; *2* — Alūksnes pag.; *3* — Laudonas pag.; *4* — Mazsalacas pag.; *5* — Liezeres pag.; *6* — Piebalgas pag.

6. att. Vidzemnieku kāzas 18. gs. beigās (J. Chr. Brotze. Monumente... VIII, 1. lpp.).

Liekas, ka Broces vidzemnieku kāzu zīmējumā (6. att.) attēlotie apģērbi attiecināmi uz Piebalgas un Austrumvidzemes (skat. tālāk) novadu tautas tērpu robežu. Augstie melnie un tumši zilie vainagi ir līdzīgi Piebalgas vainagiem, bet sievu apaļās, ar ādām apšūtās cepures un apliekamie brunči (sieviešu figūras 6. att. priekšplānā)[41] tuvākas Austrumvidzemes novada tērpa attiecīgajām tērpa sastāvdaļām. Iespējams, ka 18. gs. arī Piebalgas novadā valkāti apliekamie brunči. 6. att. redzamā priekšplānā sēdošā vīrieša lēzenā cepure stipri platām malām zināmā mērā atgādina Liezeres zemnieku galvas segas.[42] Vīriešu svārki Vidzemē ir dažādās krāsās, bet piebaldzēniem tie ir tumši pelēki vai brūni. Pārējie — gaiši pelēkie un baltie svārki ir līdzīgi Austrumvidzemes vīriešu svārkiem. Vīriešu kāju āvums un pastalu auklu sējums tāds pats kā Austrumvidzemes vīriešu tērpā.[43]

Nobeidzot Piebalgas novada tautas tērpu apskatu, jāsaka, ka šā novada īpatnību veidošanā, no vienas puses, nozīmīga vieta bijusi brāļu draudzēm (melni svītrotie brunči (7. att.) un melnie vainagi), bet, no otras, — iedzīvotāju nodarbošanās veidam un ar to saistītiem tirdzniecības sakariem (iespējams, ka tieši sievu cepures «zaļmalītes» un krekla piegriezums ar piešūtiem uzplečiem ir noskatīts, tirgojoties ar krievu tautības cilvēkiem).

Rietumvidzemes novada tērps valkāts gandrīz visā Rīgas apriņķī (izņemot Lielvārdes novadu), Cēsu apriņķa rietumu daļā un Valmieras apriņķa dienvidrietumu stūrī (skat. 2. att.). Rietumvidzemes novada tērpa valkāšanas ziemeļu robeža saplūst ar Ziemeļvidzemes novada tērpa valkāšanas robežu. Rietumvidzemes tērpa īpatnības sniedzas pat līdz Igaunijas robežai Rīgas jūras līča krastā.

Tieši par Rietumvidzemes novadu ir bagāti attēlu materiāli Broces[44], Brīgenas [45], Gelhāra[46], Pecholda[47] un Krēsliņa zīmējumos (8. att.).[48] Mazāk materiālu ir muzeja kolekcijās un arhīvos.

Rietumvidzemes tērpa izveidē nozīme ir diviem faktoriem, proti, lībiešu un Rīgas pilsētas ietekmei.

Jau 18. gs. Rīgas pilsēta bija tā vieta, kur vispirms izplatījās svešu zemju modes. No tirgotājiem pērkamie zīda un citi audumi izspieda pilsētnieču pašu darinātos goda tērpus. Par to liecina dažādie ģērbšanās noteikumi — rīkojumi, kas nevācu meitām aizliedza valkāt sudraba ķēdes, apzeltītas saktas, samta uzročus, īsta tūka apkakles, zaļus krāšņus priekšautus, izšūtus brunčus un vamžus, tāpat arī nēsāt somiņas.[49]

Rietumvidzemes novada atšķirīgākā pazīme ir sedzamo brunču valkāšana.[50]

Krekli Rietumvidzemes novadā nēsāti gludi, ar atlocītu apkakli, bez rakstiem; taupības nolūkā virs rupjā krekla vilkti smalkāka auduma uzkrekliņi.

Brunči Rietumvidzemes novadā bija dažādi — 18. gs. svītraini vai vienkrāsaini — sūnu zaļumā vai brūnsarkani, bet 19. gs. rūtaini un rakstaini[51] (9. att.).

Austās jostas Rietumvidzemes novada dienvidaļā nevalkāja, jostas vietā mēdza siet baltu vai sīkām rūtiņām vai svītriņām cauraustu priekšautu.

Raksturīga Rietumvidzemes novadā ir jaku valkāšana. Bez jakām staigāja tikai sievietes Vidzemes vidienei tuvējos novados. Jakas šuva no vienkrāsainas, svītrainas vai lāsumainas drānas,[52] kas bieži vien bija pirkta Rīgā. Lielos jaku kakla izgriezumus Rietumvidzemē aizsedza ar lakatiņu tā, ka krekla apkakle nemaz nebija redzama.

Rietumvidzemes novadā nevalkāja baltās villaines, bet plecus sedza ar vienkrāsainu drānas gabalu

---

[41] Apliekamie brunči ir viens no senākajiem sieviešu apģērba gabaliem, kuri 19. gs. sākumā vairs netiek valkāti, bet acīm redzot saglabājušies ceremoniju apģērbā.

[42] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 63. lpp., 56. att. — Liezeres zemnieki.

[43] Turpat, 62. lpp., 52. att.; 61. lpp., 47. att. u. c.

[44] Turpat, 71. lpp., 85. att. (Krimuldas draudze); 83. lpp., 5. att. (Ikšķiles un Vangažu draudze); 91. lpp. (talka Straupes draudzē); VI, 172. lpp. (goda un darba apģērbi Madlienas draudzē).

[45] Par H. Brīgenas albumu skat. K. Straubergs. Limbaži un Lēdurga 19. gs. trīsdesmitos gados. — Senatne un Māksla, 1936., IV, 127.—134. lpp. Krāsaini un vienkrāsaini attēli publicēti darbā Latviešu tautas tērpi, III, Rīgā, 1936., 147.—153. lpp.

[46] VM E glabājas T. Gelhāra zīmējums «Limbažnieki pie baznīcas».

[47] A. Pecholda zīmējums «Limbažu zemnieki svētku apģērbā» ievietots darbā: T. de Pauly, Description ethnographique des peuples de la Russie. St. Petersbourg, 1862.

[48] J. Krēsliņa zīmējums «Salacas zvejniece», glabājas VM E.

[49] A. Štāls. J. K. Broces «Dažādu Vidzemes pieminekļu skatu krājums». Zīmējumu apraksti un komentāri. Rīgā, 1926., 5. lpp.; E. Taube. Ģērbšanās noteikumi Rīgā XVI—XVII gs. — ZA Fundamentālās bibliotekas raksti, I, Rīgā, 1960.

[50] E, 12, 37, 54, 55, 63. Pēc mūsu rīcībā esošajiem materiāliem grūti pateikt, vai sedzamo brunču valkāšana piejūras novados ir saistāma ar klimatiskiem apstākļiem vai ar kādu senu lībiešu apģērba tradīciju (sedzamos brunčus Latvijā pazīst tikai Vidzemes un Kurzemes ziemeļdaļas jūrmalas novados), vai arī tie izplatījušies no pilsētām modes strāvojumu ietekmē, lai gan pēdējam faktam par sliktu runā tas, ka līdzīgi sedzami brunči ir pazīstami Polijas ziemeļdaļas tautas tērpu komplektā un kā sēru tērps dažos Zviedrijas novados. Igaunijā šāds plecu segas veids līdz šim nav konstatēts.

[51] CVVM 15678; E 12, 24, 26, 55.

[52] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 63. lpp., 55. att.; 71. lpp., 85. att.; 77. lpp., 106 att.; 87. lpp., 4. att.

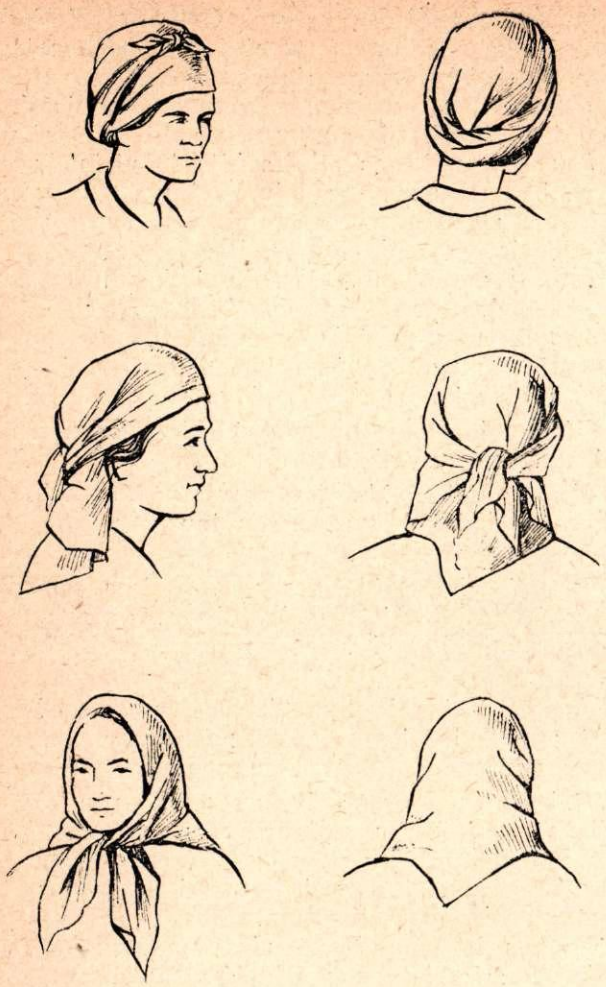

10. att. Lakatiņu siešanas veidi.

vai puķainiem zīda lakatiem, kurus uz krūtīm ar saktu nesasprauda. Rīgas tuvumā raksturīgas zaļās «kuču» villaines.[53]

Īpatnējs paradums ir arī balta vai krāsaina zīda lakatiņa segšana uz pleciem, pāri jakai zem krāsainā lielā lakata.[54] Jaunavas galvā sēja zīda lakatus, bet novada austrumu daļā — sienamos vainagus, tādus pašus kā Austrumvidzemē.[55]

Sievas galvā lika torņa cepuri, kuru pārsēja ar krāsainu zīda lenti vai lentes veidā salocītu zīda lakatu.

Rietumvidzemes vīriešu apģērbiem raksturīgi ir īsie svārki no gaiši pelēka vai tumši zila auduma un bikses līdz ceļiem. Garos svārkus 18. gs. vairs nevalkāja[56] (11. att.).

Lielvārdes novada tērpi valkāti Rīgas apriņķa dienvidaustrumu stūrī — Lielvārdes, Rembates, Lēdmanes un daļēji arī Kokneses pagastā (skat. 2. att.).

Lielvārdes tērpam jau 19. gs. vidū piemīt vienveidīgs izskats. Novadā parasti brunčus, villaines un vainagus darināja pēc viena parauga, tāpēc tie stipri līdzinās cits citam. Lielāka dažādība ir vienīgi sievu cepurēs un jostu rakstos (12. att.). Salīdzinot Broces sniegto Lielvārdes zemnieces attēlu ar Vēstures muzeja materiāliem no 19. gs.[57], redzam izmaiņas, kādas notikušas sieviešu apģērbā gadsimtu mijā (13. att.). Savu pirmatnējo veidu saglabājuši tikai sievu cepure, bet viss pārējais tērps izmainījies. Zīmējumam Broce pievienojis paskaidrojošo tekstu: «Zemnieku meita no Lielvārdes svētku tērpā. Uz neapsegtajiem matiem, kas nokarājas sapīti pīnē, ir sarkana tūka lenta [vainadziņš], kas nosegts ar raibām smeldzēm. Ap kaklu ir ķēde, pie kuras piekārti zviedru piecnieks [monēta] un pie tā virs baltā krekla liela un maza sudraba priece. Linu kakla lakatam ir caurumota apmale un pāri tam apņemta balta vilnas sedzene, kas izrakstīta ar raibām dzijām un tādām pašām bārkstīm. Brunči un priekšauts ir balti, pēdējais — izrakstīts.» Nākošajai figūrai šāds apraksts: «Kāda sieva no Lielvārdes savā [sievas] cepurē ar diviem izliekumiem.»[58]

Broces zīmējumā sieviešu krekliem ir stāvas apkakles, kas izšūtas krāsainām dzijām. Pēc VM E materiāliem šādas apkakles konstatējamas Krustpils, Dignājas un Cesvaines pagastu krekliem. Kādā Hūna zīmējumā šāda apkakle ir jēkabpilietei. Tāpēc jādomā, ka sieviešu krekli ar krāsainā izšuvumā darinātām apkaklēm 18. gs. bijuši plašāk izplatīti Vidzemē un Augšzemē un uzskatāmi par sēļu apdzīvotās teritorijas īpatnību; 19. gs. izšuvumu nomaina baltais vienvirziena izvilkums.

Par tuvību ar Augšzemes novadu liecina Lielvārdes krekla piegriezums ar piešūtiem uzplečiem, kādi pārējā Vidzemē nav sastopami.[59] Unikāls ir Lielvārdes greznais krekls, kam kuplās piedurknes izšūtas ar baltām zvaigznītēm un saulītēm. Šim kreklam uzpleča galā izstrādāts grieztais raksts, kas vēl sastopams tikai Rucavas kreklos.[60]

Pēc Hūna zīmējumiem (14. att.) un VM E materiāliem Lielvārdes brunči austi koši sarkanā pamatā ar melnām un baltām rūtīm, tos šuva kopā ar ņieburam līdzīgu augšdaļu. Piedurkņu augšdaļu un krekla priekšpusi ņieburs atstāja neaizsegtu.

Vēstures muzeja materiālos no Lielvārdes novada, tāpat arī no Ziemeļvidzemes un Rietumvidzemes novadiem, nav grezno villaiņu, bet ir gan tikai baltas villaines ar šaurām, sarkanām svītriņām galos un nelielām velku bārkstīm. Turpretī Broces zīmējumā (13. att.) ļoti skaidri parādītas izšūtas villaines, bez tam sievai virs izšūtās villaines, liekas, ir balta snātene. Interesi izraisa villaiņu izšuvuma kompozīcija ar apvienoto stūri un atsevišķu rakstu

---

[53] VM E 2447. mape, 354. dok., Sāvienas pag.; 2455. mape, 468. dok., Jumurdas pag.; 2459. mape, 168. dok., Sērmukšu pag.; 2547. mape, 134. dok., Mārcienas pag.

[54] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 55. lpp., 4. att.; 59. lpp., 33. att.

[55] VM E 2545. mape, 383. dok., Vestienas pag.

[56] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 55. lpp., 3. att.; 71. lpp., 85. att.; 74. lpp., 97. att.; E 12, 1984.

[57] Pēc muzeja materiāliem zīmētas lielvārdietes attēls sniegts darbā Novadu tērpi, starp 220. un 221. lpp., apraksts 236.—252. lpp.

[58] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 89. lpp.

[59] CVVM 12635, 12649; skat. arī M. Slava. Latviešu zemnieku kreklu tipi. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā, 1961.

[60] Baltie darbi. A. Dzērvīša redakcijā, Rīgā, 1932., 78. lpp.

1

2

3. *att.* Ziemeļvidzemes tautas tērpa (19. gs. vidus) rekonstrukcijas (zīmējusi māksliniece R. Kalniņa pēc materiāliem, kas iegūti 1958. g. ekspedīcijā Valkas rajonā): *1* — jaunavas tērps; *2* — vecākas sievietes tērps.

1

2

7. *att.* Piebalgas brunču audumi (*1* — E 4, 2621; *2* — E 4, 216).

1

8. att.

9. att. Rietumvidzemes jaunavas tērps (rekonstrukcija pēc J. Broces materiāliem).

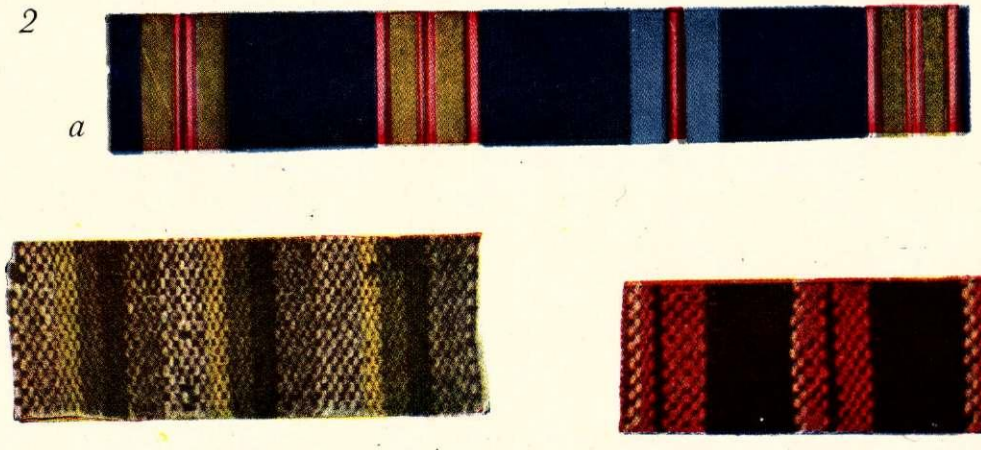

2

a

b

c

8. att 1 — Salacas zemniece ar sedzamiem brunčiem (J. Krēsliņa zīmējums — CVVM, 191); *2* — Rietumvidzemes brunču audumi: a) CVVM 15678; b) E 13, 1432 un c) E 13, 3350.

4. att. Alūksnes *(1)* un Palsmanes *(2)* vīriešu apģērbs (J. Chr. Brotze. Monumente ... III, 68. lpp., 73., 77., 78. att.); *3* — Ērģemes zemnieks (J. Chr. Brotze. Monumente ... III, 62. lpp., 53. att.).

11. att. 1 — Krimuldas pag. zemnieki (J. Chr. Brotze. Monumente ... III, 71. lpp., 85. att.); *2* — Liepupes pag. zemnieks (J. Chr. Brotze. Monumente ... III, 76. lpp., 105. att.).

18. att. 1 — zemnieks no Drustiem Dzērbenes drau dzē (J. Chr. Brotze. Monumente ... III, 65. lpp 67. att.); *2* — Dzērbenes pagasta zemnieks (J. Chr Brotze. Monumente ... III, 61. lpp., 47. att.).

a

b

12. att. Lielvārdes sievu cepure (pēc K. Hūna akvareļa, VLKMM, Z — 4124).
a) cepures un
b) jostas raksta fragments (Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas materiāli).

13. att. Lielvārdes sieva un jaunava (J. Chr. B r o t z e. Monumente... III, 89. lpp., 1. att.).

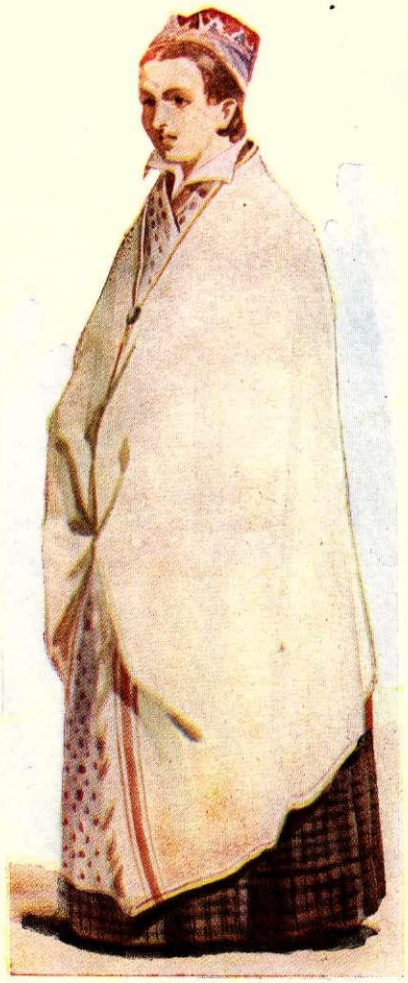

14. att. Lielvārdes jaunava (pēc K. Hūna akvareļa, VLKMM, Z — 4125).

15. att. Krustpils jaunavas tērps 19. gs. vidū (zīmējusi māksliniece R. Kalniņa 1959. g. ekspedīcijā bij. Krustpils rajonā pēc 20. gs. 30. gados atdarināta tērpa).

16. att. Austrumvidzemes jaunavas tērps (zīmējusi mākslinieces R. Kalniņa pēc 1959. g. ekspedīcijā Madonas rajonā iegūtajiem materiāliem).

20. att. Limbažnieki (T. de P a u l y. Description ethnographique des peuples de la Russie).

17. att. Austrumvidzemes sievu cepure (Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas materiāli).

24. att. Madlieniete 1872. g. (pēc K. Hūna akvareļa, VLKMM, Z — 4121).

26. att. Ar svītraiņu segu apsegusies madlieniete (pēc K. Hūna akvareļa, VLKMM, Z — 4122).

a

b

29. att. Kažoku veidi 19. gs. beigās: *a* — garais kažoks, *b* — īsais kažoks (pēc A. Alkšņa zīmējumiem, VLKMM, Z — 374 un 37).

1

2

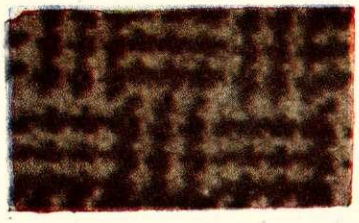

3

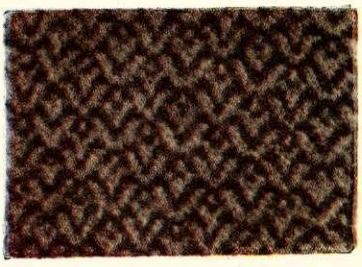

4

5

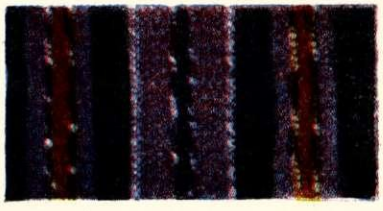

6

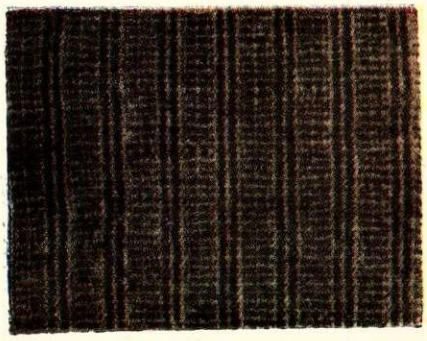

7

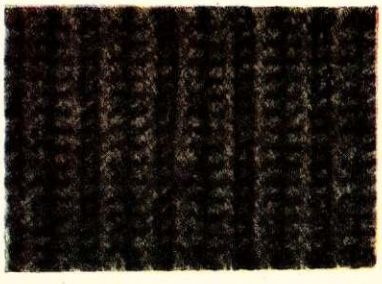

8

39. att. Mājās austo audumu paraugi 20. gs. 20.—30. gados: *1* — brunču audums (E 3, 138); *2* — kleitas audums (E 4, 2580); *3* — mēteļa audums (E 12, 1815); *4* — mēteļa audums (E 12, 1832); *5* — kleitas audums (E 13, 998); *6* — kostīma audums (E 12, 1822); *7* — kostīma audums (E 13, 3355); *8* — uzvalka audums (E 13, 3340).

1

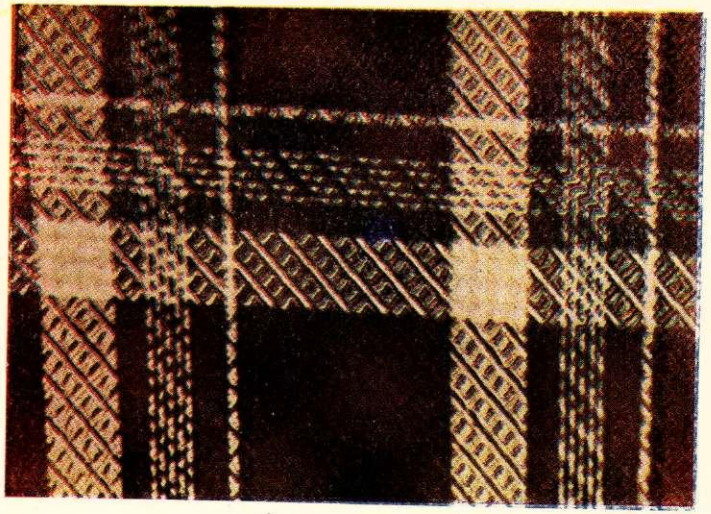

1

2

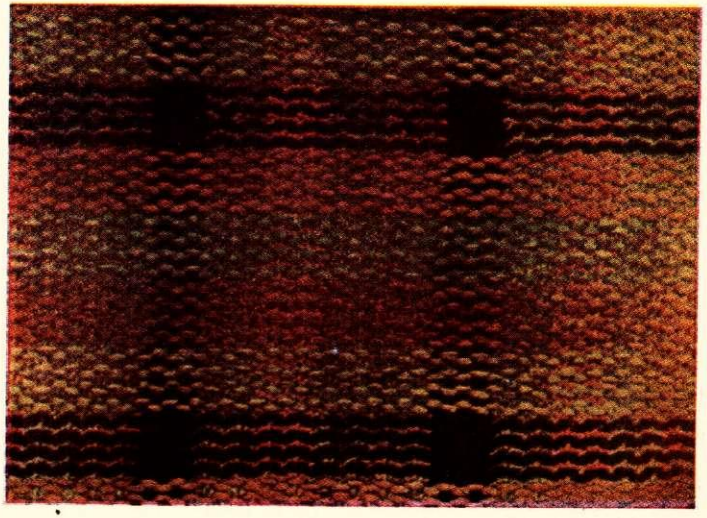

2

47. a att. 1961. g. ekspedīcijā iegūtie lielie un plecu lakati Jēkabpils rajonā: *1* — 20. gs. sākums (E 21, 4827 un 4828); *2* — 20. gs. 30. gadi (E 21, 4834 un 4835).

elementu vienā stūrī. Šāds kompozīcijas princips raksturīgs Ziemeļaustrumkurzemes izšūtajām villainēm, kamēr greznās krāsainās bārkstis un izskaņu raksti radniecīgi Austrumvidzemes villaiņu tipam.

Broces zīmējumā villaines ar saktām nav saspraustas, bet vairākas saktas iespraustas krekla priekšpusē. Vairākas saktas spraustas arī pārējā Vidzemē, bet lielās saktas 19. gs. kreklā nesprauda. Pēc Vēstures muzeja materiāliem villaines uz krūtīm sasprauda ar nelielām sudraba saktām, kas izgreznotas sarkaniem stikla akmentiņiem. Arī krekla saspraušanai lietota mazāka sudraba saktiņa ar sarkaniem vai zaļiem stikla akmentiņiem.

Lielvārdē ir visplatākie «mīkstie» vainagi (12 cm plati). Tos šuva no vienas auduma kārtas bez stingra pamata.[61] Broces zīmējumā vainags nav sevišķi augsts un ir radniecīgs Krustpils un Austrumvidzemes vainagiem.

Greznākais Lielvārdes novada apģērba gabals ir sievu cepure, kas pēc formas maz atšķiras no torņa cepures. Tās smailais gals nolocīts, apakšējā mala savilkta uz muguras krokās, un taisnajā priekšmalā novietojas krāsainām dzijām izšūts raksts, kas joslu dalījumā un sīko rakstu ziņā atgādina Krustpils villaiņu galu rakstu; krāsas gan ir spilgtākas, pie kam dominē zilā krāsa. Sievu cepuru rakstiem ir vairāki varianti, bet pamatprincips ir viens un tas pats. Tādā pašā rakstā un formā ir Broces zīmētā Lielvārdes sievu cepure.

Interesants ir Broces norādījums, ka par rotaslietām izmantotas monētas. Iespējams, ka šeit saskatāma zināma radniecība ar igauņiem, kuriem monētu nēsāšana bija ļoti raksturīga.[62]

Lielvārdes novada vīriešu tērpi, izņemot īpatnējos īsos svītrainos svārkus,[63] maz atšķiras no Rietumvidzemes tērpiem.

Spriežot pēc Dunsdorfa datiem,[64] Lielvārdes novadā mērī 18. gs. sākumā miruši 61—80% iedzīvotāju. Saskaņā ar kartes sastādītāja norādījumiem galvenā iedzīvotāju pārvietošanās notikusi no austrumiem uz rietumiem, tāpēc iespējams, ka kreklus ar augstām apkaklēm un izšūtām villainēm Lielvārdes novadā atnesuši pārceļotāji no Augšzemes. Tam par labu runā arī ar Augšzemes krekla piegriezumu vienādais Lielvārdes krekla piegriezums. Nenoliedzama nozīme Lielvārdes tērpa varianta izveidē ir arī sēliskiem elementiem, jo pēc valodniecības datiem augšzemnieku izloksne Vidzemē sniedzas līdz Lielvārdei.[65] No visa teiktā izriet, ka lībiskie elementi 18. gs. Lielvārdes tērpā ir stipri samazinājušies (paliekot tikai kā zināmas īpatnības sievu cepures un jostu kompozīcijā).

Krustpils novada tērps nēsāts Krustpils, Ungurmuižas un daļēji arī Līvānu pagastā. Buržuāziskās Latvijas laikā izdotajos darbos, kas veltīti tautas tērpa jautājumiem, kā arī šiem darbiem pievienotajās kartēs[66] Krustpils tiek uzskatīta par Austrumlatvijas centru. Piemēram, pēc M. Siliņa domām, latviešu raksturīgākās īpatnības vistīrākā veidā saglabājušās Lātavā, kuras centrs esot Krustpils novads.[67] Šāda tautas tērpa analize nav zinātniski pamatota. Apgalvot, ka t.s. Lātavā nav notikusi tautu sajaukšanās, ir diezgan pārdroši vēl jo vairāk tāpēc, ka cauri šim rajonam gājuši senie satiksmes ceļi uz citām zemēm. Bez tam zināms, ka pēc Ziemeļu kara Vidzemē un tātad arī Krustpils apkārtnē sākās bads, kā rezultātā aizgāja bojā daudz zemnieku. Bojā gājušo vietā muižnieki iepirka zemniekus citos Latvijas rajonos. Beidzot, Krustpils tipa villainēs, kuras Siliņš uzlūko par raksturīgāko latviešu mākslas paraugu, vērojama samērā jauna izšūšanas tehnika, kas parādās Latvijā tikai 17. gs.[68] Tāpat arī Krustpils krekla piegriezums ir jaunāks par Kurzemes kreklu piegriezumu, un tam ir daudz kopēju iezīmju ar slavu kreklu piegriezumu.[69] Tāpat nav nekāda pamata izcelt Krustpils tērpa komplektu kā pilnīgāko un skaistāko, jo, objektīvi vērtējot, katra novada tērpā ir savs savdabīgs skaistums.

J. Niedre, sastādot etnogrāfisko karti, gandrīz visu Latvijas dienvidaustrumu daļu — Dienvidvidzemi, Latgali un Augšzemi ietver vienā apgabalā, kurā izdala Krustpils, Lielvārdes un Piebalgas novadus.[70] Šāda dalījuma pamatā autors acīm redzot licis izšūtās Austrumlatvijas villaines. Tomēr villaines nebūt neatspoguļo visa apģērba īpatnības. Tāpēc arī nebūtu pareizi Krustpils novadu izcelt kā atsevišķu centru, jo esošais materiāls liecina par šī novada ciešajiem sakariem ar Austrumvidzemes novadu. Par to bagāti materiāli savākti Etnogrāfijas sektora 1959. g. ekspedīcijā bij. Krustpils un Madonas rajonu austrumdaļā (15. att.).

Krustpils novada tērpa krekls atšķiras no pārējo novadu tērpu krekliem pēc piegriezuma.[71] Krekla rotājumā izšķirami divi veidi. Pirmā veida krekls ir ro-

---

[61] CVVM 13577, 13697, 13715.

[62] J. Ch. Petri. Ehstland und die Ehsten oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland, II. Gotha, 1802, 181. lpp.; Fr. Kruse. Ur-Geschichte des Ehstnischen Volksstammes und der Kaiserlich-Russischen Ostseeprovinzen Liv-, Ehst- und Curland überhaupt, bis zur Einführung der Christlichen Religion. Moskau, 1846, 38. lpp.

[63] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 79. lpp., 3. att. vidējā figūra.

[64] E. Dunsdorfs paskaidrojošā kartē norāda, ka ieceļotāji Vidzemē bijuši latvieši un nākuši no Latgales. Pilnīgi nav noskaidrots mēra upuru skaits Latgalē, bet vienīgi zināms, ka tas, salīdzinot ar Rietumvidzemi, bijis daudz mazāks. Jāievēro arī, ka Latgale vienmēr bijusi biezāk apdzīvota nekā pārējā Latvija.

[65] Skat. K. Ancīša un A. Jansona rakstu šinī rakstu krājumā.

[66] Latvju Raksti, I un II. Šo karšu kopijas glabājas Etnogrāfijas sektora arhīvā. Kartes nosaukums: Latvija etnogrāfiski pēc tautisko uzvalku un rotaslietu līdz šim ievāktiem materiāliem, tā sastādīta 1930. g.; Ā. Karnups savā rakstā Matīss Siliņš norāda, ka pirmo etnogrāfisko novadu karti Siliņš esot sastādījis 1928. g.; karte Latvijas etnogrāfiskais iedalījums sastādīta 1932. g.; Latvijas etnogrāfiskā iedalījuma karte ievietota arī 1946. g. iznākušajā krājumā Latvju Raksti (Rīgā, 1946.).

[67] M. Siliņš. Ievads. — Valsts Vēsturiskā muzeja krājumi, III, Rīgā, 1931., 6. lpp.

[68] A. Dzērvītis. Sagšas. — Latviešu tautas tērpi, Rīgā, 1936., 206. lpp.

[69] M. Slava. Latviešu zemnieku kreklu tipi. 86. lpp.

[70] J. Niedre. Ievads. — Latvju Raksti, I—III, Rīgā, 1946.

[71] Kā izņēmums jāmin viens Cesvaines un viens Piebalgas krekls, kuriem ir vienāds piegriezums ar Krustpils kreklu piegriezumu. Skat.: M. Slava. Latviešu zemnieku kreklu tipi. 86. lpp.

tāts ar nelielu balti sarkanu līkloču rakstu apkakles galos un vaļējos dūrgalos.[72] Otra veida krekla apkakle bijusi stāva, izšūta krāsainām vilnas dzijām villaines rotājumam līdzīgos toņos.[73] Greznās aproces vai vaļējos dūrgalus rotāja šaurāks krāsains raksts.[74]

Goda tērpa brunčus vienmēr auda ar mazākām vai lielākām rūtīm. No krāsām parasti dominēja mālaini sarkanā krāsa, kas salikumā ar zilo, dzelteno un melno krāsu radīja acīm tīkamu mierīgu iespaidu.[75]

Krustpils novadā pazīstami arī svītroti un vienkrāsaini darba brunči no vilnas vai linu auduma.[76]

Ņieburus un jakas pie goda tērpa Krustpils novadā nevalkāja, bet ikdienā nēsātas arī īsās un garās jakas. Šeit pazīstami bagātākie austo jostu raksti,[77] kas vienā jostā neatkārtojas vairāk par 2—8 reizēm.

Krustpils novada vīriešu apģērbs bija ļoti vienkāršs, bez grezniem rotājumiem.

Vīriešu krekli, atšķirībā no sieviešu krekliem, bija tunikveida ar virsū šūtu uzpleci un nelielu vienvirziena izvilkumu rotājumu apkakles galos. 19. gs. vidū krievu un poļu plostnieku ietekmē izplatījušies krekli ar sarkanu izšuvumu.[78]

Krustpils novadā vairāk valkāja garos svārkus, kurus apjoza ar košām pītām jostām.

Goda apģērba svārkus šuva no baltas vai gaiši pelēkas vadmalas ar stāvu apkakli un muduru grupām sānos.

Austrumvidzemes novads ir viens no plašākajiem tautas tērpu novadiem. Pie novada robežām stipri manāma kaimiņu novadu ietekme.

Austrumvidzemes tērps valkāts gandrīz visā Madonas apriņķī, atskaitot dažus pagastus ziemeļos no Jaungulbenes un Galgauskas pagasta un Cēsu apriņķa austrumdaļu (skat. 2. att.). Senās tērpu darināšanas tradīcijas vislabāk saglabājušās ap Madonu, kamēr rietumos vērojama spēcīgāka blakus esošo novadu — Lielvārdes, Rietumvidzemes un Ziemeļvidzemes tērpu ietekme.

Austrumvidzemes krekli bija balti, rotāti ar samērā niecīgu izvilkuma rakstu vai pat pilnīgi bez raksta. Tuvāk Krustpils novadam pazīstami arī krekli ar stāvām apkaklēm, kas izšūtas ar krāsainām dzijām, un ielaisto uzpleci.[79] Kreklu pie apkakles sasprauda ar vienu vai vairākām mazām sudraba saktiņām.[80]

Brunčus lielākoties auda svītrainus, rūtainie brunči ir jaunāki, tie pazīstami retāk un vairāk Austrumvidzemē. Madonas apkārtnē sevišķi cienīja rakstainos brunčus.[81]

Tiklab sievas, kā meitas Austrumvidzemē ļoti bieži valkāja jakas. Turpretī ņieburu Austrumvidzemē valkāja reti. Parasti jakas vilka, kad nesedza greznās villaines. Lielos godos jakas nevalkāja. Jakas parasti darināja no vienkrāsaina vai svītraina auduma, visizplatītākās bija gaiši pelēkās un tumši zilās jakas ar muduriem, t. i., kroku kūlīšiem un austiņām, dažreiz arī ar sarkanām apmalēm un nelieliem izšuvumiem (Cesvaines jaka).

Austrumvidzemes jostas ir līdzīgas Krustpils jostām, tās rotātas ar maiņu rakstiem; jostu raksti nav tik bagāti kā Krustpils jostām, bez tam malu svītras ir platākas par vidusdaļas svītrām. Bez rakstainām jostām it īpaši novada rietumdaļā iecienītākas ir svītrainās un t. s. ziedainās jostas.[82]

Vidzemes vidienā pie goda tērpa sedza grezno — izšūto villaini[83] (16. att.).

Novada rietumdaļā greznās villaines nevalkāja, bet arī pie goda tērpa sedza baltas villaines jeb snātenes.[84] Snātenes ar saktām nesprauda; greznās villaines un dažreiz arī villaines sasprauda ar burbuļu vai pakaru saktu. Bez šīm baltām goda villainēm valkātas arī vēl gaišas, pelēkas un zilganas villaines,[85] kā arī t. s. zaļās kuču villainītes.[86] Tās darinātas no zaļas vadmalas. Zaļās kučas izplatītas visā Vidzemē.

Jaunavu galvas sega bija sarkani auduma vainagi ar krāsainu stikla krellīšu rotājumu,[87] tie bija platāki par Krustpils novada vainagiem. Atsevišķos gadījumos vainagi šūti arī uz tumši zila un pelēka tūka pamata.[88]

Viens no senākajiem Austrumvidzemes novada apģērba gabaliem ir izšūtās sievu cepures, kuras redzamas jau 16. gs. zīmējumos.[89] Cepures darinātas no balta, smalka linu audekla. Cepurei ir ap 12—14 cm plata apmale; tās rotājums novietots šķērssvītrās (17. att.). Raksta kompozīcija kārtota vertikālās svītrās; to veido dažādas rūtiņas un zobiņi. Svītru raksti ir ļoti dažādi — pēc katras ar melniem diegiem šūtās svītras seko krāsaina raksta josla. Raksts šūts ļoti smalkiem diegiem. Kādā variantā melnie raksti ir ieausti. Pie cepures apmales apakšējās malas piešūts dibens. Cepuri uzliekot galvā, tās dibens izliecās uz augšu pēc galvas formas tā, ka cepures apmales augšējā mala, brīvi uz augšu stāvēdama, to gandrīz aizsedza. Cepures dibens darināts no šaura drēbes gabala, kas pie cepures apmales piešūts gludi, bet galvas vidū savilkts kopā biezās kro-

---

[72] Krekla sarkanais un baltais izšuvums pārējā Vidzemē nav raksturīgs, bet tas radniecīgs Latgales un Augšzemes kreklu izšuvumiem.

[73] CVVM 12744.

[74] Turpat, 12736.

[75] CVVM 10820, 10821; E 17, 8149—8151, 8163—8165.

[76] E 17, 8126.

[77] CVVM 1243, 1269. Etnogrāfijas sektora ekspedīcijā izdevās iegūt vairākus senus Krustpils jostu paraugus. E 17, 3693, 3697; 21, 1746.

[78] E 17, 8093; E 21, 4593.

[79] Cesvaines krekli ar krāsainām apkaklēm (Baltijas 1954. g ekspedīcijas materiāli).

[80] VM E 544. mape, Vestienes pag.

[81] CVVM 18961, 18967; E 21, 4407.

[82] K. Pāvuliņa. Cesvaine. — Latvju Raksti, II, 36. lpp.

[83] Ekspedīcijas laikā iegūta viena no interesantākajām villainēm ar īpatnēju bārkšu veidojumu.

[84] VM E 2459. mape, 390. dok.; E 21, 4326, 4388.

[85] VM E 2459. mape, 485. dok., Jumurdas pag.

[86] Turpat, 2455. mape, 468. dok., Jumurdas pag.; 2459. mape, 73. dok., Vaives pag.

[87] Austrumvidzemē zīļu vainagi valkāti vēl pagājušā gadsimta 70. gados. Vainagu darinātājas bijušas sievietes, kas staigājušas pa pagastiem un šuvušas vainagus (VM E 2545. mape, 419. un 489. dok., Vietalvas pag. Par sarkaniem vainagiem minēts arī citos dokumentos: 199. dok., Ļaudonas pag.; 383. dok., Vestienes pag.; 82. dok., Mārcienas pag.).

[88] VM E 2545. mape, 2631. dok., Vietalvas pag., E 17, 8344; VM E 2454. mape, 60. dok., Vaives pag.

[89] Skat. B. Grasi albuma zīmējumus darbā A. Spekke. Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. Rīgā, 1934., 1. att., 1. fig.

kās, pie kam savilkuma vieta izgreznota ar sarkanu vai zaļu izšuvumu.

Austrumvidzemes vīriešu tērpus Broce uzzīmējis Drustu, Dzērbenes un Liezeres draudzēs (18. att.).[90] Vīriešu krekli Austrumvidzemē darināti tunikveida ar virsū šūtu uzpleci un nelielu atlokāmu apkaklīti. Piedurknes nobeidzas ar aprocēm. Visiemīļotākie bija balti krekli vai nu gluži bez raksta, vai arī ļoti niecīgu rotājumu. Krekli ar sarkaniem izšuvumiem bija sastopami samērā reti, un tie darināti 19. gs. otrajā pusē. Šādus kreklus līgava darināja līgavainim kāzu dāvanai. Kā kāzu jeb līgavaiņa («brūtgāna») krekli tie līdz šai dienai saglabājušies vecu ļaužu atmiņā.[91]

Raksturīgākie Austrumvidzemes novadu vīriešu svārki ir garie vai pusgarie. Svārkus šuva no balta, gaiši pelēka vai zili pelēka vilnas auduma. Īpatnēji ir jau pieminētie Drustu zemnieku linu svārki — «uzvalks», ko velk virs kažoka.[92] Šai novadā tāpat kā Piebalgā ir pazīstami arī «krunkotie» svārki,[93] kas pārējā Vidzemē nav raksturīgi (5. att., 2).

Broces ievērību saistījušas Sausnējas zemnieku jostas, kas bijušas blāvi sarkanā krāsā.[94] Liekas, ka tās ir rakstainās jostas baltā linu pamatā ar sarkaniem rakstiem, kas koptonī rada blāvi sārtu krāsu. Arī citos zīmējumos, kas attēlo Vidzemes vidienas iedzīvotājus, Broce rāda gaiši sārtas jostas, kas kreisajos sānos sasietas pušķī.

Īpatnējs ir šī novada kāju āvums — kājas līdz ceļiem nosietas krusteniski ar pastalu auklām. Otrs kāju āvuma veids — zilas, garas zeķes, kas uzvilktas pāri ceļiem,[95] redzams Broces Dzērbenes zemnieka zīmējumā. Šis ir vienīgais zīmējums, kur redzams zemnieks tumši zilām zeķēm kājās.[96]

Nobeidzot Vidzemes tautas tērpu kompleksa lokālo variantu apskatu, secināms, ka lībiskie elementi tajos daudz mazāk novērojami nekā Kurzemes tērpu kompleksā. Daļēji tas izskaidrojams ar etniskā sastāva izmaiņām. Vidzemes lībiskajos apvidos Dunsdorfa kartē par mēra upuru skaitu 1710. g. (19. att.) redzams, ka visā Vidzemes rietumu daļā ir izmiruši 61—80% iedzīvotāju, bet Rīgas apkārtnē, Dikļu, Lēdurgas, Rubenes un Straupes draudzēs mirstība sasniedz 81—99%. Austrumvidzemes un Krustpils novados vērojama nenoliedzama tuvība ar Latgales un, daļēji, ar Augšzemes tērpu, turpretī Lielvārdes novadā, lībiskajiem elementiem saskaroties ar sēliskajiem, izveidojas īpatnējs tērpa variants.

Pie Vidzemes tērpu kompleksa nav pieskaitāms

---

[90] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 61. lpp., 47. att.; 63. lpp., 56. att.; 65. lpp., 61., 62. att.

[91] Novadu tērpi. Jelgavā, 1939., 312. lpp.

[92] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 65. lpp., 67. att. un teksts. Līdzīgas ziņas iegūtas arī Etnogrāfijas sektora ekspedīcijā Madonas rajonā. E 17, 8128; E 21, 4530.

[93] Novadu tērpi. 320. lpp.

[94] «Zemnieks no Sausnējas, Kalsnavas draudzē, ar savu dēlu. Abiem ir 'johsta' blāvi sarkanā krāsā. Kāju lieli viņiem aptīti īpatnējā veidā» (J. Chr. Brotze. Monumente... III, 65. lpp., 61. attēla teksts.).

[95] «Dzērbenes zemnieks. Tas sevišķi izceļas ar savām zilajām zeķēm, ko uzvilcis pāri ceļgaliem» (J. Chr. Brotze. Monumente... III, 61. lpp., 47. attēla teksts.).

[96] Par zilo zeķu valkāšanu vēl ir ziņas no Zemgales novada; atsevišķos gadījumos tās valkājuši arī Kurzemes lībieši.

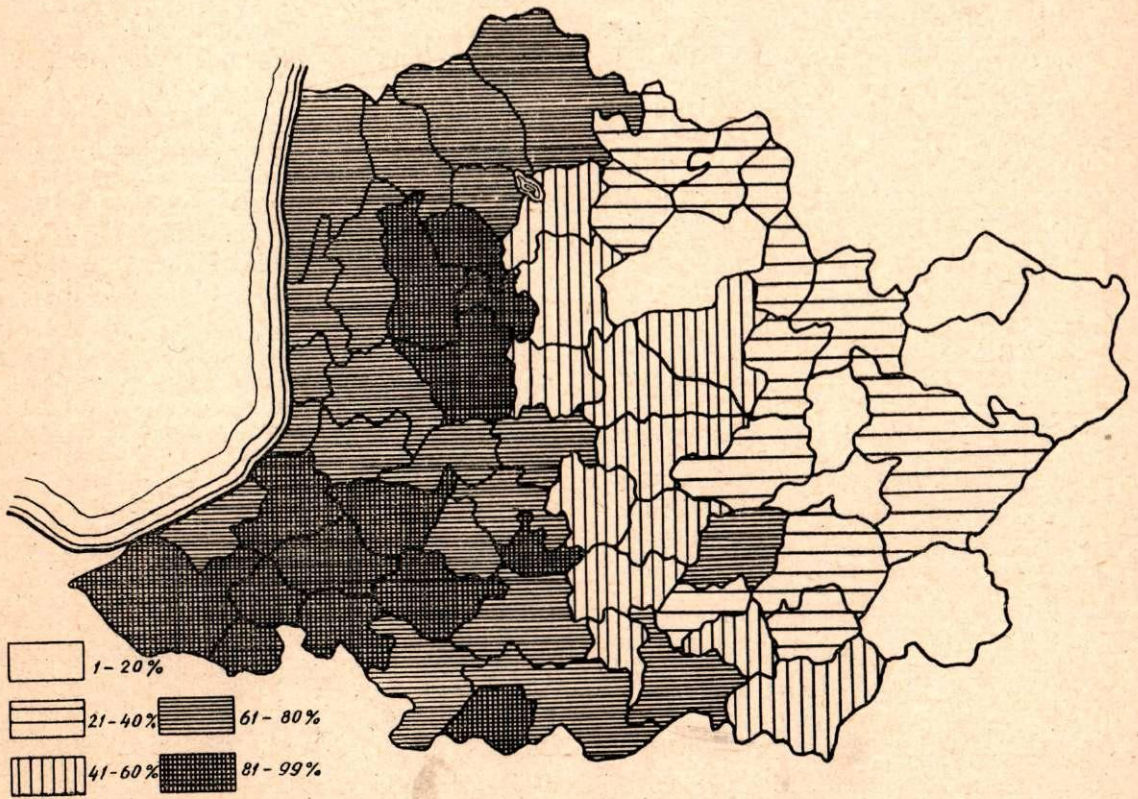

19. att. 1710. g. mēra upuru skaits Vidzemē (pēc E. Dunsdorfa).

bij. Alūksnes rajona austrumu daļā valkātais tērps, kas pēc savām īpatnībām piederas Ziemeļlatgales tērpu kompleksam.[97]

Vidzemes tautas tērpu kompleksā atspoguļojas ne tikai valkātāju etniskās īpatnības, bet arī ģimenes stāvokļa un vecuma atšķirības. Vainagi un sievu galvas auti ar savu stingri nosacīto valkāšanas veidu ir spilgtākie latviešu sieviešu ģimenes stāvokļa raksturotāji. Vainagus valkāja tikai jaunavas. Cepures vai galvas auti bija precētu sieviešu rota. Sākot ar mičošanas brīdi, sievas nēsājušas segtu galvu. Auta siešana uzlūkojama par vecāko no abiem sievu galvas segu veidiem, un 19. gs. vidū šis galvas segas veids nevienā no Vidzemes novadiem nav saglabājies.

Vecākās Vidzemes sievu cepuru formas ir Austrumvidzemes un Lielvārdes sievu cepures; t. s. torņa cepures ir jaunākas.

Atšķirības redzamas arī apģērba rotājumā — jaunu meitu un sievu apģērbs bagātāk rotāts ar izšuvumiem nekā vecāku sieviešu apģērbs. Tā, piemēram, grezni izšūtās villaines ir tikai jaunavu un jaunu sievu rota, kamēr vecākas sievas sedzās ar baltām vai pelēkām villainēm.

Tāpat kā ģimenes stāvokļa un valkātāja vecuma atšķirības zemnieku apģērbā atspoguļojas arī šķiriskais moments, kas visos Vidzemes tērpu kompleksa lokālajos variantos parādās vienādi.

Kļaušu saimniecības sairuma posmā latviešu zemniecība nebija viengabalaina, bet tajā izdalījās turīgie, mazturīgie zemnieki un kalpi. Atbilstoši katras zemnieku grupas materiālajam stāvoklim apģērbā atspoguļojas valkātāja sociālā piederība.

Galvenā iezīme, kas šķir bagāto tērpu no nabadzīgāku ļaužu tērpa, ir rotājums, tērpam izlietotā materiāla daudzums un kvalitāte,[98] kamēr tērpu piegriezums lielākoties ir vienāds. Tāpat atšķirība ir rotaslietu un grūti iegūstamo greznuma priekšmetu daudzumā. Mazturīgām zemniecēm un kalponēm krekla saspraušanai ne katrreiz bija pat mazās, apaļās saktiņas, nerunājot nemaz par lielajām villaiņu saktām.[99] Par to, ka rotaslietas valkātas atbilstoši materiālajam stāvoklim, liecina arī tautasdziesmas.

Es nebiju lepnu ļaužu,
Es tik lepni nenesos,
Es nespraudu div' saktiņu
Savā krekla vīlītē.

LTD 2553

Ne es lielu ļaužu biju,
Ne es lielu rotu nešu;
Vidējo ļaužu biju,
Vidējo rotu nešu.

LD 5693

Kļaušu saimniecības sairuma posmā zemnieku dzīves veidā dominējošā joprojām bija naturālā saimniecība. Zemnieki centās iztikt ar savas saimniecības ražojumiem, bet pārpalikumu izdevīgā gadījumā pārdot. Zemnieku saimniecībās bija samērā maz brīvu līdzekļu, kurus varētu izdot rotaslietu iegādei. Tādēļ tās bija tikai turīgo zemnieku ģimeņu īpašumā un pārgāja no paaudzes uz paaudzi. Ar to arī izskaidrojams, ka 19. gs. sākumā tērpu kompleksā iekļaujas rotas no iepriekšējiem gadsimtiem neizmainītās formās.[100]

Gados vecākie teicēji vēl tagad atceras vecmāmiņu nostāstus par bagātām saimniecēm, kuras vilkušas mugurā pat sešus brunčus reizē un segušas vairākas villaines.[101] Tādējādi bagātās saimnieces varēja lepoties nabadzīgo priekšā, kurām labi ja bija vieni goda brunči.

Šķiriskā nevienlīdzība apģērbā vēl spilgtāk izpaužas 19. gs. otrajā pusē. Tā cieši saistīta ar kapitālisma attīstību un zemniecības straujo diferencēšanās procesu. «Kapitālisma attīstības jautājumā, — norāda V. I. Ļeņins, — gandrīz vai vislielākā nozīme ir algota darba izplatības pakāpei. Kapitālisms ir tā preču ražošanas attīstības stadija, kad arī darbaspēks kļūst par preci.»[102] Turīgākie zemnieki, kas izmantoja algotu darbaspēku, varēja samaksāt māju izpirkšanas naudu un pārvērtās par lauku buržuāziju. Tai pašā laikā liela zemnieku daļa, nespējot samaksāt augstās izpirkšanas maksas, izputēja, tādējādi pavairojot bezzemnieku-kalpu skaitu.

Pie vidējās zemniecības piederēja daļa sīko zemes īpašnieku, vidējie nomnieki un daļa pusgraudnieku. Vidējā zemniecība zemi apstrādāja ar savas ģimenes spēkiem, tikai atsevišķos gadījumos izmantojot algotu darbaspēku.

Jau 19. gs. 70. gados agrākās patriarhālās attiecības starp laukstrādniekiem un saimniekiem izzuda.[103] Lauku buržuāzija savā dzīves veidā un apģērbā centās parādīt piederību pie savas šķiras un atšķirties no laukstrādniekiem un trūcīgiem zemniekiem.[104] Ja arī apģērbi ietilpst laukstrādnieku darba

[97] Arī antropoloģiskie materiāli liecina par šī rajona apdzīvotāju līdzību ar Tartu apkārtnes igauņiem un setukiem. Skat. М. В. Витов. Антропологическая характеристика населения восточной Прибалтики. Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М. 1959, 562.

[98] «Kreklam, ja neiznāca visā garumā smalka drēbe, tad piešuva rupju apakšu, bet mana māte bija lepnāka saimniece, tādēļ kreklus šuva no viena gabala» (E 3, 489).

«...Goda kamzoļi — villeni gaišpelēki, valka kamzoļi — pusnātni «villenratā» dažādā krāsā, pirkti smalki villeni, tumšzili un arī melni kamzoļi un vamži bija tikai bagātiem» (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums, VII, 1894., 109. lpp.).

[99] «Saktas manai vecai mātei nebija, tās bija tikai bagātām saimniecēm» (E 13 4672).

«Sudraba saktas nebija. Manai mātei bija tikai sudraba laulības riņķis. Strādnieku kārtai (t. i. kalpiem. — *M. S.*) bija niķeļa vai kāda cita lētāka metala riņķi» (E 13, 4673).

[100] Mirušo mantu sarakstos saktas, izšūtas villaines un vainagi minēti tikai ļoti retos gadījumos, jo tie parasti bija ģimenes dārgumi, kurus mātes savām meitām nodeva jau viņu jaunības dienās, bet mirušie pa lielākai daļai ir veci cilvēki.

[101] Līcam līka tā vietiņa,
Kur mēs divi stāvējām:
Tautiešam treju svārku,
Man deviņas villainītes.

LTD, III 549

«Mana tēva māsa... bijusi lepna meita. Vilkusi mugurā 9 brunčus» (E 12, 2823). «Izšūtās villaines jau valkāja tikai pašas bagātākās saimniekmeitas, bet mana vecā māte bija kalpa bērns, tādēļ viņai bija tikai pelēka villaine» (E 21, 4377, 4702).

[102] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 517. lpp.

[103] Latvijas PSR vēsture, II. Rīgā, 1955., 412. lpp.

[104] «Kad veci cilvēki gāja baznīcā (19. gs. 80. gados), sēja priekšā muslīna priekšautus, kurus pirka veikalos, strādnieces tādus nesēja... Lepnas saimnieces uz baznīcu gāja ar melnām necēm [acīm redzot no vācu Netz — tīkls; Haarnetz — matu tīkliņš.], kurām bija lillā lentes» (E 13, 4673). «Vecāki ļaudis kažokus un garos svārkus apjoza ar prievītēm, kuras auda pašu mājās sievieši... Kas bija bagātāki, tiem bija ar zīlēm izšūta

algās, tad saimnieki centās pēc iespējas mazāk izdot naudu to iegādei.[105] Laukstrādniekiem un viņu ģimenes locekļiem 19. gs. nebija tādi apstākļi, lai viņi varētu iegādāties goda apģērbu. Tāpēc nereti šai laikā laukstrādnieki un laukstrādnieces no apkārtceļojošiem tirgotājiem bieži vien tikai ar saimnieka galvošanu par pirkuma samaksu varēja uz pēcmaksu iegādāties apģērbu materiālus.[106]

19. gs. otrajā pusē mirušo mantu sarakstos aizvien biežāk minēti apģērba gabali no pirkta materiāla. Visbiežāk minēti zīda vai kokvilnas galvas un kakla lakatiņi,[107] 80. gados vairāk sāk minēt «bukstiņa drēbes», «pirktus brunčus», «katūna jakas», «muslīna lakatus».[108] Turīgo zemnieču apģērbu liela daļa darināta no pirkta materiāla.[109] Turpretī maznodrošinātāko zemnieku un laukstrādnieku apģērbi gandrīz visi vēl darināti no pašausta materiāla.[110]

Tomēr jāatzīmē, ka kapitālisma attīstība Latvijas lauksaimniecībā norisinājās lēnām, pa prūšu ceļu. Tūkstošiem zemnieku saimniecību tika izputinātas, daudzus zemniekus muižnieki padzina no iekoptām mājām, tās ar visu zemi pievienojot muižām. Zemnieki, kam bija izdevies iekrāt kādu mazumu naudas, centās nodrošināt savu stāvokli, iepērkot mājas un attīstot savas saimniecības.[111] Tāpēc arī skaidrs, ka pirkt apģērbu varēja tikai paši bagātākie zemnieki. Pārējo zemnieku saimniecībās vēl aizvien nebija lieku līdzekļu pirkto apģērbu iegādei, tāpēc, neskatoties uz kapitālisma straujo attīstību rūpniecībā, trūcīgie un vidējie zemnieki apģērbu līdz pat 20. gs. sākumam galvenokārt darināja no pašaustiem audumiem. Tomēr jau 19. gs. otrajā pusē, sevišķi 70. gados, mājās darinātie apģērba audumi atšķīrās no 19. gs. pirmajos gadu desmitos darinātajiem audumiem. Tas izskaidrojams ar tautas tērpu pakāpenisku nomaiņu ar pilsētas apģērba formām. Tam bija vairāki iemesli. Vispirms tautas tērpu izzušanu noteica kapitālisma straujā attīstība 19. gs. otrajā pusē un ar to saistītā iekšējā tirgus izveidošanās, kā arī fabrikas ražojumu izplatīšanās lauku sētās. Līdz ar sieviešu darbaspēka pilnīgāku nodarbināšanu paplašinātajā lauksaimniecības ražošanā sievietēm vairs neatlika laika un nebija arī nekādas vajadzības apģērbus izgatavot pašām. Tāpēc tās arī uz laukiem aizvien biežāk, sevišķi goda apģērbu, nodeva pagatavot lauku amatniekiem. Arī apģērbu materiālam aizvien vairāk izmantoja fabrikās austos audumus; bez tam pašu mājā izaudzēto aitu vilnu varēja nodot rūpnīcās, pretī saņemot noaustus audumus.

Pirmos no pirkta materiāla šuva goda apģērbus, bet darba apģērbus un to materiālu dažuviet pat līdz 20. gs. vidum gatavoja mājās. Liela nozīme pilsētu apģērba izplatībai lauku sētās bija arī dzīvākajiem sakariem ar pilsētu. Tautas tērpu izzušana visā Lat-

---

josta... Liela greznība bija ar zīlēm adīti cimdi» (E 3, 4718). Līdzīgas ziņas uzrakstītas arī citās ekspedīcijās.

[105] E 13, 4668.

[106] Turpat.

[107] LCVA 3356. f., 1. apr., 2. l., 38. lp.; 1854. g., Stāmerienas pag.; turpat, 3. l., 104. lp., 1876. g. u. c.

[108] «2 pirkti brunči» (LCVA 879. f., 1. apr., 43. l., 61. lp., 1869. g.; «1 pirkti krustaini vamži» (turpat, 47. lp., 1863. g.) u. c.

[109] Saimnieka Jāņa Lamstera mirušās sievas mantība:

1	liels **tūka lakats**	3,— rbļ.
3	krekli	1,50 „
1	apakšsvārki	0,20 „
1	**katūna brunči**	0,25 „
1	brūni zili **pirkti brunči** ar **jaku**	3,— „
1	gaiši strīpaini **pirkti brunči** ar jaku	3,— „
1	dzelteni brunči	2,— „
1	sarkani pusvilnas brunči ar jaku	3,— „
1	tumši brūni pusvadmalas brunči	1,50 „
1	**drikēti brunči**	2,— „
1	melnraibi brunči	2,— „
1	**dubultštofs**	5,— „
1	villains galvas lakats	0,70 „
1	villains galvas lakats	0,70 „
1	galvas lakatiņš (atlass)	1,— „
1	**katūna galvas lakatiņš**	0,30 „
1	josta	0,15 „
1	gamašas	0,30 „

(LCVA 879. f., 1. apr., 52. l., 158.—159. lp., 1884. g. — Dauguļu pagasta tiesa.)

Pogas kroga krodzinieces Almas Bērziņas manta:

1	vilans lakats	4,— rbļ.
1	zila **rips kleita**	4,— „
1	pelēka vilana kleita	6,— „
1	sarkani strīpaina **halbleina kleita**	1,50 „
1	zila **halbleina kleita**	1,50 „
5	audekla krekli	5,— „
1	**pirkti brunči**	0,75 „
2	bikses	1,— „
1	[nesaprot.] brunči	1,— „
6	širces	1,20 „
2	nants? [nātnas] jakas	0,50 „
3	pāri zeķu	0,60 „

(LCVA 3356. f., 1. apr., 7. l., 45. lp., 1884. g. — Stāmerienas pagasta tiesas protokoli.)

Arī vīriešu mantu sarakstos ir minētas «nankin un bukskina vestes», «manšestera bikses» u. tml.

[110] Vēl līdz 19. gs. beigām laukstrādnieki savu algas daļu saņēma apģērbā.

Daži piemēri par Vidzemes laukstrādnieku algām:

Rekrūtim Riekstiņam Spricim pienākas no saimnieka šāda alga:

naudā	33,75 rbļ.
pastalu pāris	1,12 „
par villainām drēbēm	4,26 „
3 nātni krekli á 80 kap.	2,40 rbļ.
2 nātnas bikses á 50 kap.	1,— „

(LCVA 879. f., 1. apr., 45. l., 3. lp., 1869. g. — Augstrozes un Dauguļu pagasta tiesa.)

Laukstrādnieces alga:

skaidrā naudā	12,— rbļ.
1 kurpes vai	1,50 „
1 lakatu „	0,50 „
18 märc. linu „	1,50 „

(LCVA 879. f., 1. apr., 47. l., 210.—211. lp., 1873. g. — Augstrozes un Dauguļu pagasta tiesa.)

Laukstrādnieču algās tieši apģērbi, atskaitot apavus un kažokus, nav minēti, bet algai vienmēr vai nu pielīgti lini un vilna, vai arī atļauja turēt aitas. Laukstrādnieces auda un gatavoja apģērbu brīvajā laikā — vēlu vakaros, dienvidū u. tml.

Arī vēlāko gadu kalpu algas ir līdzīgas iepriekšējām.

... Saimnieka Pētera Sermuļa solītā alga kalpam Pēterim Dreimanim uz 1 gadu:

naudā	30,— rbļ.
kažoka pielāpīšana	0,50 „
3 krekli	3,— „
3 bikses (nātnas)	1,50 „
2 pāri cimdu	0,40 „
2 pāri zeķu	0,40 „
1 čaboti	3,— „

(LCVA 3356. f., 1. apr., 8. l., 39. lp., 1885. g. — Stāmerienas pagasta tiesa.) Izņēmumi ir pirktie galvas lakatiņi un citi sīki priekšmeti, kas sastopami arī mazturīgo mantu sarakstos.

[111] J. Krastiņš. Latvija straujas kapitālisma attīstības laikā un imperiālisma laikmeta sākumā. Rīgā, 1948., 11.—12. lpp.

vijas PSR teritorijā nenotika vienlaikus, bet pakāpeniski atkarībā no atsevišķu apvidu ekonomiskās attīstības un sakariem ar pilsētām.[112] Pilsētu tuvumā tautas tērps izzuda straujāk, turpretī tālāk no pilsētām tas saglabājās ilgāk. Par pilsētu straujo attīstību liecina iedzīvotāju skaita pieaugums. Tā, piemēram, 1836. g. Vidzemē pilsētu iedzīvotāju skaits sastādīja 15,8%, bet 1881. g. — jau 29,5% no visiem Vidzemes iedzīvotājiem. Kurzemē un Latgalē pilsētu iedzīvotāju skaitliskais pieaugums nebija tik straujš. Laikā no 1863. līdz 1897. g. Latvijas pilsētu iedzīvotāju skaits pieauga gandrīz trīskārt.[113]

Pēc V. Plutes datiem 1896. g. ap Rīgu, Cēsīm, Valmieru un Valku tautas tērpi jau ir liels retums.[114] Ilgāk tautas tērpi saglabājās Austrumvidzemē, Krustpilī un Lielvārdē.

Ziemeļvidzemē tautas tērps pārveidojās citā virzienā, proti, tur vairāk saglabājās senais materiāls, bet izmainījās apģērba forma. Tā, piemēram, 20. attēlā redzami Limbažu apkārtnes zemnieki svētku apģērbos ap 1860. gadu.[115] Sievietes apģērbs sastāv no brunčiem un jakas, kas šūta no tā paša materiāla kā brunči. Kreklam plata, krokota mežģīņu apkakle. Zem tās ir segts puķots zīda lakats, kas apklāj jakas augšdaļu. Ap pleciem ir apņemta balta seģene dvieļa lielumā un bez bārkstīm. Uz krūtīm to satur rokām (20. att.). Tātad šai laikā Ziemeļvidzemē balto villaiņu vietā ap pleciem liktas šalles vai zīda lakati, kādi 19. gs. beigās ir pazīstami arī citos Latvijas novados. Priekšauts ir greznots platām baltām un tikko nojaušamām sārtām svītrām, kas cita no citas atdalītas ar šauru gaiši pelēku svītriņu. Priekšauti ir redzami arī citos zīmējumos, tāpēc liekas, ka Ziemeļvidzemē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā priekšautus sēja arī pie goda tērpa. To apstiprina arī 1958. g. Valkas rajonā ekspedīcijā vāktie materiāli.[116]

Apmēram vienā laikā ar tikko aprakstīto zīmējumu darināts Gelhāra zīmējums — limbažnieki pie baznīcas (21. att.). Zīmējuma priekšplānā redzama sievietes figūra ar «sedzamiem brunčiem» ap pleciem. Šādi sedzamie brunči pirmo reizi redzami 16. gs. zīmējumos.[117]

18. gs. sedzamie brunči redzami jau iepriekš minētajos Broces zīmējumos.[118]

Sedzamie brunči jeb «pussvārči», kā tos sauc ap Dundagu, 18. gs. beigās un 20. gs. sākumā bijuši pazīstami gar visu jūrmalu, sākot no Ainažiem un

21. att. Limbažnieki pie baznīcas (VM E).

beidzot līdz Ventspilij, bet 20. gs. tie saglabājās tikai ap Dundagu, kur tos vēl šodien lietus laikā apņem ap pleciem.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā parādījās jauni apģērba gabali — veļa[119] mūsdienu izpratnē, t. i., krekls, bikses un «taļļa» — krūšturis.[120] Sakarā ar to senais garais krekls, kurš izpildīja apakškrekla un blūzes vietu, zaudē savu nozīmi. Tāpēc krekliem vairs pierietņus nešuj. Apakškreklu šuj no linu auduma pāri ceļiem ar īsām piedurknēm vai platiem plecu pārplečiem (lencēm) (22. att.). Novados, kur tautas tērpu vairs nevalkāja, virs krekla vilka puķainu katūna blūzi — jaku, ziemā vienkrāsainu piegulošu vilnas auduma jaku ar garām piedurknēm. Apakškreklus izrotāja ar šaurām tamborētām mežģīnēm (23. att.).

Novados, kur vēl valkāja tautas tērpu, virs apakškrekla vilka otru kreklu — blūzi, kas sniedzās mazliet pāri jostas vietai. Krekla — blūzes rotājums arī šai laikā vēl atsevišķos novados ir dažāds, bet citāds nekā 19. gs. sākumā. Ziemeļvidzemē krekliem — blūzēm šuva platas apmales ar tamborētām mežģīnēm. Austrumvidzemē blūzes šuva bez rotājuma; ja piedurkņu galus nenoslēdza ar aprocēm, tad valkāja adītas aproces («pulsa sildītājus»). Visā Vidzemē, bet jo sevišķi tās rietumdaļā, kur valkāja jakas ar garām piedurknēm, virs krekla vilka tā saucamos «uzkreklinus»,[121] kurus darināja no smalka kokvilnas vai puslinu auduma.

Pēc mākslinieka K. Hūna Lielvārdes (1872. g.) un Madlienas (1863. g.) sieviešu apģērbu zīmējumiem[122] (24. un 25. att.) spriežams, ka visilgāk bez

---

[112] «Jaunās modes pie mums ieveda tie saimnieki un kalpi, kas brauca uz Rīgu peļņās, jo viņi kā algas daļu vienmēr pārveda kādu apģērbu, tie jau nu gan nebija tādi krinolīni un cepures ar puķēm, kādas agrāk valkāja pelēkie baroni, bet tomēr atšķīrās no pašaustām drēbēm» (E 21, 4558).

[113] Latvijas PSR vēsture, II. Rīgā, 1955., 62. lpp.

[114] V. Plutte. Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arķeoloģiskā kongresa laiku Rīgā, 1896. [Rīgā, 1896.], 63. lpp.

[115] T. de Pauly. Description ethnographique des peuples de la Russie. St.-Petersbourg, 1862. Līdzīgs tērpa zīmējums, tikai ar šķērsām liktām svītrām ir iegūts no Limbažu rajona; šis zīmējums datēts ar 1864. g. E 12, 2125.

[116] E 13, 4673.

[117] Skat. 1., 2. un 10. attēlu A. Spekkes darbā Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi (Rīgā, 1934.).

[118] J. Chr. Brotze. Monumente... III, 91. lpp., Bīriņu un Straupes draudzes; VIII, 8. lpp., Rūjienas apkārtne.

[119] Atraitne Anna Kalniņa uzdod, ka viņa savas audžu meitas Matildes vajadzībām izdevusi naudu un, starp citu, arī par «smalku vešu» — 2 rubļus (LCVA 879. f., 1. apr., 53. l., 178. lp., 1884.—1885. g.). Tomēr 19. gs. beigās veļa mirušo mantu sarakstos minēta tikai retos gadījumos (E 13, 4673).

[120] E 12, 100; E 13, 4680; «Bikses es sāku valkāt, kad gāju skolā (1895. g.), jo mana audžu māte bija smalka (dienējusi muižā)... Bikses bija šūtas kopā ar taļļu un klapi mugurā» (E 3, 455). Vairākas gados vecākas teicējas bikses sākušas valkāt tikai 20. gs. 50. gados (E 3, 421).

[121] VM E 2454. mape, 111. un 112. dok., Lizuma pag.; 224. dok., Vecpiebalgas pag.; 442. dok., Veļķu pag.; 2544. mape, 321. dok., Praulienas pag.; 478. dok., Vietalvas pag.

[122] Kārlis Hūns dzimis 1830. g. Madlienā, 1862. un 1872. g. dzīvojis Lielvārdē. Hūns akvareļu tehnikā attēlojis vietējos iedzīvotājus. Akvareļi glabājas Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā (VLKMM Z 4121—4122, 4124—4125 un 4187).

izmaiņām saglabājušās galvas segas (skat. 13. att.), bet par villainēm izmantoti ne tikai speciāli austie lielie lakati, bet arī gultas segas (26. att.). Par to, ka gultas segas izmantotas par villainēm, ziņas iegūtas arī Madonas un Jēkabpils (bij. Krustpils) rajona 1959. g. ekspedīcijā.[123]

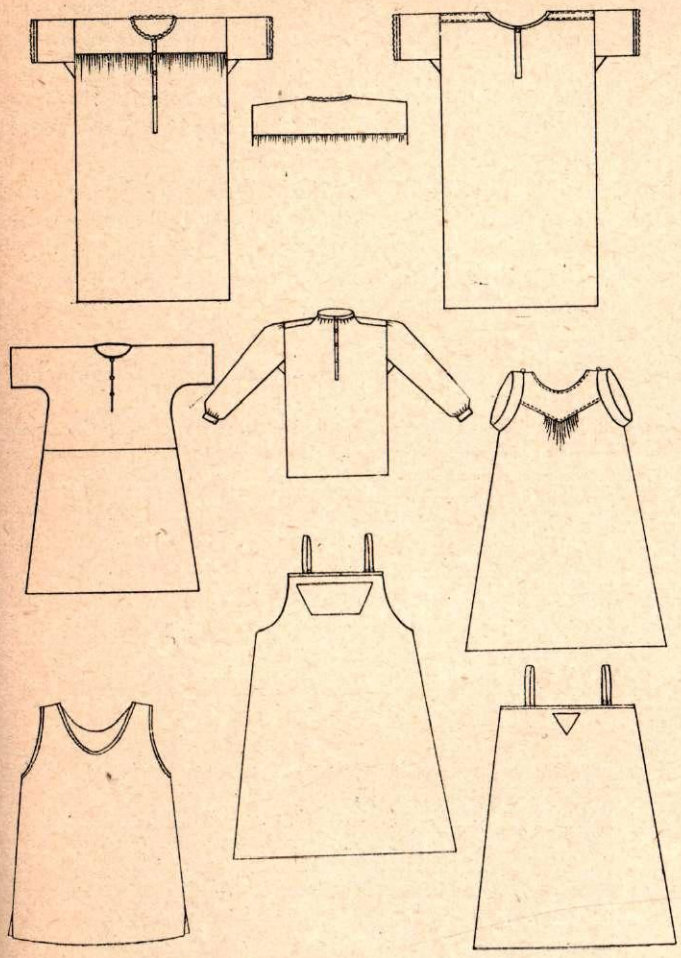

22. att. Sieviešu kreklu veidi 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

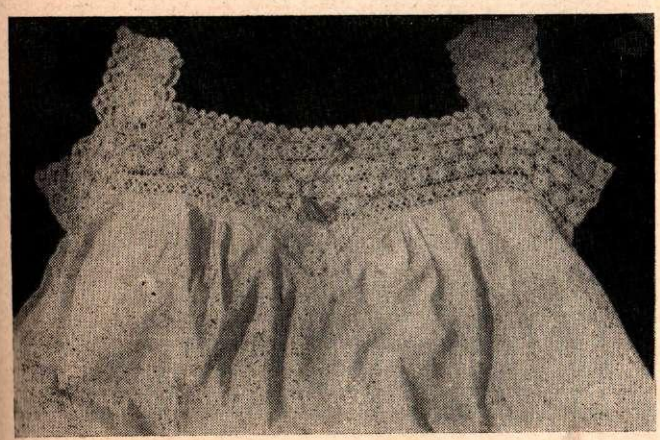

23. att. Sieviešu krekls ar tamborētām mežģīnēm (E 12, 50).

19. gs. beigās aizvien biežāk svītrainos vai rūtainos brunčus nomaina vienkrāsaini pelēki vai kādas citas krāsas brunči, kurus vairs nešuj no viena gabala taisnus, jostas vietā savelkot krokās, bet no paplatinātiem («kļošā») gabaliem (27. att.). Gar brunču apakšējo malu piešuva vienā vai vairākās kārtās melnu zīda lenti vai arī speciālu svārku apakšmalu lenti, tā saucamo «birstenbanti».[124] Par apģērbu rotājumu izmantoja dažādas apkakles, dažkārt mežģīņu auduma.[125] Jakas šuva no tā paša brunču auduma ar ļoti sarežģītu vairāku gabalu piegriezumu, sekojot tā laika pilsētu modei, kuru labi pārzināja tā laika šuvējas, kas brauca no mājas uz māju un darināja goda apģērbus.

19. gs. beigās jau visā Vidzemē pilnīgi beigusies vainagu valkāšana. Kā sievas, tā jaunavas galvā sien katūna un zīda galvas lakatus. Lepnākās saimnieces zem lakata valkāja mazas mežģīņu vai tilla aubītes, kas bija rotātas ar auduma ziediem, bet ziemā adītas vilnas cepures (28. att.).[126]

Tā kā goda apģērbi, kurus 19. gs. beigās šuva pēc pilsētu modes ar šauru vidusdaļu un gariem svārkiem, darbam bija nepiemēroti, tad darba apģērbus turpina šūt tādus pašus kā 19. gs. sākumā.

Ja sieviešu tautas tērps Vidzemē straujāk pārveidojās 19. gs. 70.—80. gados,[127] tad vīriešu tautas tērps jau 19. gs. vidū bija reta parādība; kā izņēmums jāmin vienīgi Piebalgas novads, kur vīriešu tautas tērps saglabājās līdz 60. gadiem.[128]

19. gs. beigās Vidzemes vīriešu apģērbā pilnīgi izzuduši garie mudurainie svārki, veltās tūbas platmales («ratenes») un austās jostas. Jostas vēl retos gadījumos lietoja lielo kažoku un puskažociņu sajo-

---

[123] E 17, 8102, 8114, 8122.—8124. un 8136—8137, villainēs bieži vien ietina mazus bērnus (VM E 2459. mape, 423. dok., Lielstraupes pag.).

[124] E 12, 1983; E 21, 4397.

[125] Mirušās saimnieces Annas Spuravas manta:

1 melns [nesalas.] mantelītis	2,— rbļ.
1 lastic [?] jaka	1,— „
1 jauna brūna jaka	1,— „
1 strīpaini apakšbrunči ar [nesalas.] strīpām [?]	1,50 „
1 brūķēts sieviešu krekls	0,30 „
1 jauna pelēka kapata, t. i., brunči un jaka	3,— „
1 katūna lakatiņš	0,10 „
2 pāri **manšetes, 2 krāgi, 2 kakla špices un gurte**	0,30 „
1 zili jauni brunči	2,— „
1 **mests melns lakats**	1,25 „
1 balti apakšsvārki	1,— „
1 pirkts liels plecu lakats	2,— „
1 pāris brūķēti puszābaki	1,— „
1 **brunču šņore**	0,15 „
1 pāris **manšetu pogas**	0,10 „
2 **brošas** [?]	0,05 „
5 sieviešu brūķēti krekli	1,25 „
1 veci brūni brunči	0,50 „
1 pelēks liels lakats	3,— „

(LCVA 879. f., 1. apr., 54. l., 340., 341. lp., 1885.—1887. g. — Dauguļu pagasta tiesas protokoli.)

[126] E 3, 527; E 13, 3363, 4673.

[127] E 21, 4704; VM E 2865. mape, 115. dok.; K. Kundziņš. Smiltene. Rīgā [b.g.], 35. lpp.

[128] VM E 2459. mape, 416. dok.; F 891, 1994; M. Kaudzītis. Minētais darbs. 38. lpp.

25. att. Lielvārdiete 1872. g. (fragments no K. Hūna skices, VLKMM, Z — 940).

šanai, kā tas labi redzams pēc A. Alkšņa zīmējumiem[129] (29. att., *1, 2*).

Pirmā uz pilsētas tipa apģērbu pārgāja tā zemniecības daļa, kas bija ciešāk saistīta ar pilsētu, t. i., lauku buržuāzija un sezonas strādnieki, kuru ģimenes dzīvoja uz laukiem. Arī lauku amatnieki centās savu apģērbu šūt pēc pilsētas sīkburžuāzijas apģērbu parauga. Mantu sarakstos 70.—80. gados vērojama liela starpība starp vidējo saimnieku, amatnieku un sīktirgotāju apģērbu krājumiem un kvalitāti.[130]

Vidējā un trūcīgā zemniecība arī šai laikā turpina šūt savas drēbes no pašausta auduma, jo pirktie vilnas audumi vēl bija dārgi un arī drēbniekiem par pirkta uzvalka šūšanu bija jāmaksā samērā daudz.[131]

Vīriešu svārkus šuva ar vienu pogu rindu un atlocītu apkakli (30. att.). Zem svārkiem valkāja vesti, kuras mugurdaļa bija darināta no plānāka kokvilnas auduma, bet priekšpuse no svārku vai kāda cita dārgāka vilnas auduma.[132] Vasarā mājās un uz lauka darbā svārkus nevilka, bet strādāja tikai vestē (31. att.).

Kā virsdrēbes vīrieši valkāja vatētus vilnas auduma pusmēteļus — «prakas» vai kažokus ar virsdrēbi godiem, bet puskažociņus tikai no ādas — darbam.[133] Turīgākie saimnieki valkāja arī garākus vatētus mēteļus (32. att.).

---

[129] Mākslinieks Ādams Alksnis (1864.—1897.) dzimis Rūjienā un savās reālistiskajās studijās attēlojis tā laika zemniekus. Mākslinieka skices glabājas Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja Grafikas nodaļas fondos.

[130] Tiesu protokolos bieži minēti dažādi no pirkta materiāla šūti apģērbi.

Piemēram, meldera Kārļa Hūna mantība:

1 apuš- un virsbikses	2,— rbļ.
1 **manšestera virsbikses**	0,25 „
1 melnas virsbikses	0,30 „
1 **dubultštofa mantelis**	10,— „
1 melna praka	3,— „
1 veci **melni svārki**	1,— „
1 „ „ „	1,— „
1 „ „ „	0,15 „
1 **dubultštofs**	2,— „
1 kakla šalle	0,25 „
1 **bukskin veste**	1,50 „
1 **bikses**	0,50 „
1 **bašļiks**	0,30 „

(LCVA 879. f., 1. apr., 51. l., 1881.—1882. g. — Dauguļu pagasta tiesa.)

Kāda Dauguļu-Augstrozes pagasta tirgotāja apģērbs viss bijis darināts no pirkta auduma:

1 bukstiņa bikses	3,— rbļ.
2 tūka svārki	3,— „
1 bukstiņ veste	1,50 „
1 bukstiņ praka	7.— „
1 bukstiņ kažoks	8,— „

(LCVA 879. f., 1. apr., 47. l., 244. lp., 1847. g.)

[131] E 17, 8130.

[132] E 17, 8127.

[133] E 13, 4683; E 17, 8097, 8134.

27. att. Sieviešu apģērbs 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā (E 18, 5569).

28. att. 19. gs. beigās valkātas tamborētas cepures paraugs (E 17, 8344).

Plaši ieviesās jaunas cepuru formas — vilnas auduma vai tūka cepures ar spožu nagu — t. s. naga cepures (33. att.). Tās valkāja kā gados jaunāki, tā vecāki vīri. Ziemas cepures darināja tādas pašas kā iepriekšējā laikā.

Lai gan garos zābakus pie goda apģērba sāka valkāt jau 19. gs., tomēr vēl arī 19. gs. beigās tos valkāja tikai godos, bet darba apavi un laukstrādniekiem arī godu apavi bija pastalas (34. att.). 90. gados visā Vidzemē plaši izplatījās zirgādas zābaki «čabas», kurus sākumā pirka no apkārtceļojošiem krievu tirgotājiem, bet ap gadsimta miju tos pārdeva lauku veikalos.[134]

19. gs. beigās, bet sevišķi 20. gs. sākumā virs vienkārša linu krekla godos priekšā lika baltu smalku «elstiņu» un stīvinātas aproces — «manšetes». Ja nelika elstiņu, tad ap kaklu aplika rakstainu katūna lakatiņu (35. att.).[135]

Šāda veida vīriešu un sieviešu apģērbs saglabājās līdz pirmajam pasaules karam. Pēc kara reizē ar modes izmaiņām sieviešu apģērbi kļūst īsāki un

32. att. Vīriešu virsdrēbes 19. gs. beigās (pēc A. Alkšņa skices, VLKMM, Z — 57).

30. att. Vienrindu vīriešu svārki (pēc A. Alkšņa zīmējuma, VLKMM, Z — 390).

31. att. Darba apģērbs (pēc A. Alkšņa zīmējuma, VLKMM, Z — 22).

aizvien vairāk ieviešas pirktie, raibie kokvilnas audumi (36., 37. att.).[136]

19. gs. otrajā pusē līdz ar kapitālisma strauju uzplaukumu latviešu kultūras dzīvē iestājās jauns periods. Latviešu nacionālā kultūra, tāpat kā visas nacionālās kultūras, kapitālisma apstākļos nebija viengabalaina. Veidojās divas kultūras — tautas,

[134] «... Ziemas zābaks bija čabas ar platu purnu un garu stulmu — pāri ceļiem. Čabas taisīja no zirgu ādas un smērēja ar degutu. Čabas taisīja Pečoru krievi. Viņi pie mums uzpirka beigtus zirgus, pārstrādāja un rudeņos veda uz tirgu pārdot. Čabas maksāja no 8 līdz 10 rubļiem. Čabu pazoles bija apkaltas lielām naglām. Filca zābaki ieviesās īsi pirms pirmā pasaules kara, bet līdz tam laikam bija tikai čabas, kuras pirka lielas, piebāza pilnas ar salmiem, lai būtu siltāk. Galošas manās jaunības dienās (teicējs dzimis 1893. g.) bija ļoti modē, un to uzskatīja par lielāko plenci, kas nevarēja nopirkt galošas. Pirmās galošas bija tādas platas kā puszābaki, un tās valkāja tikai turīgākie. Koka tupeles bija visā manā laikā vasarā, tās apsita ar maisa drēbi, kuru pernicoja, vai arī ar ādu» (E 13, 4671).

[135] E 13, 4724; E 17, 8099—8100.

[136] E 3, 487; E 13, 4673.

33. att. Vīriešu galvassega 19. gs. beigās (pēc A. Alkšņa skices, VLKMM, Z — 9).

34. att. Pastalu valkāšana 19. gs. beigās (pēc A. Alkšņa skices, VLKMM, Z — 3).

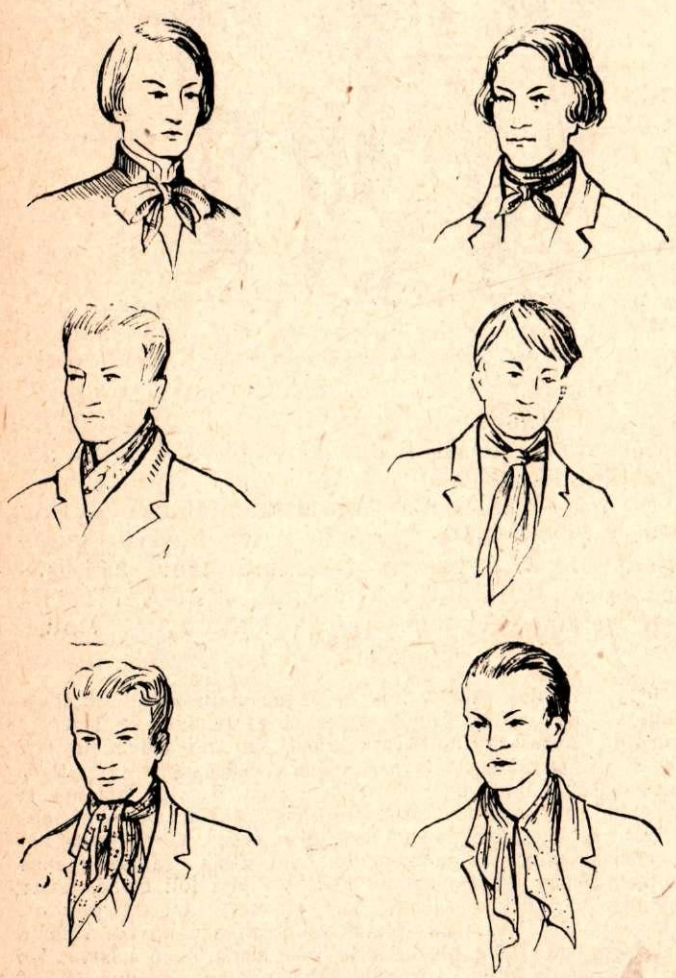

35. att. Kakla lakatiņa siešanas veidi 19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā (pēc ekspedīcijās iegūtajiem materiāliem).

demokrātiskā kultūra un buržuāzijas, reakcionārā — nacionālistiskā kultūra. Līdz ar šķiru cīņas saasināšanos 70.—80. gados latviešu buržuāzija visumā jau bija kļuvusi par reakcionāru spēku, tās centieni un idejas bija zaudējušas progresīvo raksturu. Reakcionārā buržuāzija, kaunoties savu senču — zemnieku, centās sev pielāgot vācu pilsoniskās modes. Tāpēc nereti tā laika presē izskan doma par modes apģērbu negatīvo ietekmi lauku sētās. «Daudzi turīgi saimnieki iznīkst un noklīst vienīgi tik tamdēļ, ka viņu sievas un meitas par savām «feinām kleitām»

36. att. 20. gs. sākuma (ap 1918. g.) apģērbs Cirgaļu pag. (E 218, 38).

vairāk izdod, nekā saimniecības ieņemšana to panes...»[137] Lauku buržuāzija savus apģērbus pilnīgi darināja pēc pilsētu modes: «...Mums daudzreiz izliekas, it kā mēs nemaz nebūtu uz zemēm, bet atrastumies pilsētā, jo mēs te redzam pēc jaunākās modes smalki ģērbušās jaunkundzes, kupriem uz muguras, smalkiem drēbes zābaciņiem, galošām, saules širmiem un, jā, pat ādas cimdiņiem... Visur dzirdam sūdzoties par grūtiem trūcīgiem laikiem, bet, mūsu saimnieku «jaunkundzes» apskatot, ir jādomā, ka tagad valda bagātība un naudas ir pārāk daudz.»[138]

Ja 19. gs. pirmajā pusē «pēc apģērba izskata vien jau varēja nospriest, no kura apgabala katrs cilvēks bij», tad «mūsu dienās sāk visur valdīt vienādība un tomēr nepastāvība. Ko vakar visi cienīja, to šodien

[137] K. Blaus. Mūsu apģērbs. — Balss, 1887., 47.
[138] Turpat.

37. att. Vīriešu apģērbi 1911. g. Smiltenes pag. (E 218. filmas 18. kadrs).

atkal visi atmet, lai rītdien atkal varētu griezties pie jauna. Pašu darīto drānu, vietā ir stājušies fabriku ražojumi, kurus piedāvā par dārgu naudu apkārt klejojošie tirgotāji vai kurus pērk no pilsētas tirgotājiem. Mūsu dienās sāk vairāk un vairāk valdīt mode, kā apģērba formās, tā arī vielās, iz kurām drēbes gatavo.»[139]

Pirkto apģērbu materiālu iegādē tika ieguldīta arī liela laukstrādnieku algas daļa, bet apģērbu daudzums ievērojami samazinājās: «Agrākos laikos pelnīja meitas par gadu 5 rubļus, un, kad tās tautās gāja, bija tām dažs rublīts ķešā un pilna tīne visādu labu un veselīgu drēbju; bet šinīs laikos sniedzas meitu gada alga līdz 40 un pat vairāk rubļiem, un, ja tām precēšanās gadās, tad jaunajā dzīvē ieved lādi ar pāra plunduriem pildītu, un makā neatrodas ne kapeikas... Kur nu paliek lielā alga un ko gan meitas dara savas vaļas brīžos? Ja tik apskatāmies svētdienās pie baznīcas, kā mūsu meitas ir izpucējušās, tad mums arī ir pilnīgi saprotami, kur viņu rublīši aizritējuši un ko tās garajos ziemas vakaros darījušas.»[140]

Protams, raksta autors neizprot, ka nominālās darba algas paaugstināšanās izskaidrojama ar lauksaimniecības un citu masu patēriņa preču cenu celšanos. Faktiski reālā darba alga nepaaugstinājās. Budži atklāti izteicās, ka darbaspēku viņi pērk, tāpēc viņiem arī esot tiesības izspiest no laukstrādniekiem, cik vien tas iespējams. Tāpēc kļūst saprotams, kur palika laukstrādnieču «lielā alga», «vaļas brīži» un «garie ziemas vakari». Ja mode vispirms tika apkarota šķiru starpības dēļ (17. un 18. gs. apģērbu valkāšanas noteikumi Rīgā, saskaņā ar kuriem latviešu amatnieki un Rīgas namnieki nedrīkstēja valkāt tādas pašas drēbes kā vācieši), tad vēlāk to apkaroja tāpēc, ka sekošana modei prasīja lielus izdevumus. Šķiru sabiedrībā, dzenoties pēc modes, vērojamas divas šķietami pretējas tendences: no vienas puses, tieksme uz diferenciāciju, bet no otras puses — tieksme uz imitāciju — zemākās šķiras locekļi rauga apgūt augstāko šķiru paņēmienus ārējā dzīves veidā un izskatā, kamēr augstākās šķiras locekļi nopūlas radīt atkal un atkal jaunas atšķirības pazīmes. Tieši šī tendence spieda arī Vidzemes lauku buržuāziju ar apģērbu parādīt savu vietu sabiedrībā, jo atsevišķu apģērba formu valkāšana ar likumu aizliegta netiek.

Sievietei daļēji iesaistoties tiešajā ražošanā — «vīriešu amatos», tāpat līdz ar sporta attīstību, radās vajadzība pārveidot sieviešu apģērbu, lai tas atbilstu dzīves prasībām. 20. gs. 20. gadi ir tas laiks, kad arī Latvijā sievietes beidz valkāt garos un neērtos brunčus, pārāk šaurās oderētās jakas u. c. darbam nepiemērotus apģērba gabalus (38. att.).

Salīdzinot ar Zemgali un daļēji arī ar Kurzemi, vidzemnieču apģērbi tomēr ilgāk tiek darināti no pašausta materiāla (39. att.). No ekspedīcijās iegūtajiem 1000 pašausta apģērba auduma paraugiem 70% darināti 20. un 30. gados.[141]

Ja 19. gs. beigās vērojams latviešu tautas mākslai raksturīgo rotājumu iznīkšanas process, tad 20. gs. 30. gados sakarā ar plašo tautas mākslas propagandu mājturības un rokdarbu kursos aizvien biežāk tērpu rotājumos izmantotas tautas mākslas tradīcijas (40. att.).[142] Sevišķi bagāti senās rotāšanas tradīcijas uzplauka dažādos adījumos (41. att.).[143]

Tā kā pilnīgs tradicionālais tautas tērpa komplekts Vidzemē bija beidzis eksistēt jau 19. gs. 50.—60. gados, bet interese par tautas tērpu kā objektu, ko vajadzētu saglabāt nākamajām paaudzēm, radās daudz vēlāk, daudzi vērtīgi materiāli gājuši zudumā.

19. gs. beigās, kad latviešu nacionālā buržuāzija jau bija nostiprinājusies, tika veikti dažādi pasākumi tautas tērpu vākšanā un arī mākslīgā radīšanā.

Lieli nopelni latviešu tautas dzīves, tai skaitā arī apģērbu pētīšanā ir Krievijas ģeogrāfijas biedrībai, kā arī Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrībai. Biedrību darbā, vācot folkloras un etnogrāfijas materiālus, piedalījās arī latviešu buržuāziskās inteliģences pārstāvji (J. Kalējs-Kuzņecovs, J. Sproģis, F. Brīvzemnieks u. c.).

---

[139] K. Blaus. Mūsu apģērbs. — Balss, 1887., 47.
[140] Turpat.
[141] Skat. A. Alsupes rakstu šajā rakstu krājumā.
[142] E 13, 982.
[143] Skat. M. Slava. Daži adīto cimdu rotāšanas veidi. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.

38. att. Apģērbi 20. gs. 20.—30. gados:
1 — kalpa meita Smiltenes pag. 1923. g. (E 218. filmas 14. kadrs); *2* — saimniece Vitrupes pag. 1930. g. (E 12, 213).

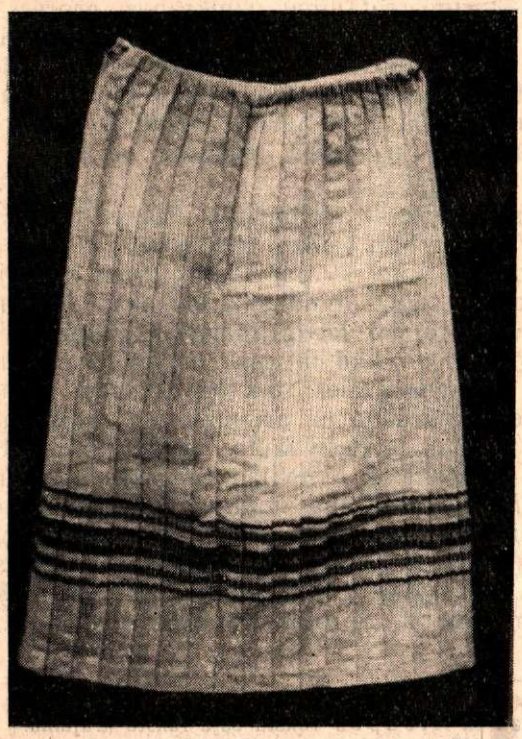

40. att. Rotāti svārki 20. gs. 30. gados (E 21, 4739).

Latviešu etnogrāfisko materiālu vākšanas darbā rosīgi iesaistījās Rīgas Latviešu biedrība un tās Zinību komisija. Pirmie savāktie etnogrāfiskie priekšmeti tika demonstrēti Rīgas Latviešu biedrības rīkotajā izstādē 1890. gadā.

Sākot ar 70. gadiem, latviešu buržuāzija savu interešu paušanai arvien plašāk sāka izmantot presi. It īpaši 90. gados presē notiek veseli strīdi jautājumā, kāds ir bijis latviešu tautas tērps.

Par seno latviešu tautas apģērbu pirmo reizi plašāk sāka spriest 1888. g., kad populārākajos buržuāzijas periodiskajos izdevumos — laikrakstos Balss, Mājas Viesis un Baltijas Vēstnesis parādījās raksti par to, vai dziedātājiem gaidāmajos dziesmu svētkos (III) «nederētu ierasties tautas svētkos arī tautiskā apģērbā».[144] Vēlāk šis jautājums tika pārrunāts vēl plašāk. Dažos rakstos tika izteikta doma, ka latviešiem nemaz neesot sava īpaša tautas apģērba, bet tie patapinājuši to no citām tautām, jo, piemēram, dažos Vācijas apgabalos sastopams ļoti līdzīgs apģērbs. Ja arī latviešiem būšot bijis savs īpašs apģērbs, tad zem svešzemnieku varas tas būšot pavi-

[144] Kādā apģērbā un rotā lai nākam uz saviem gaidāmiem diženajiem tautas svētkiem? — Balss, 1888., 17., 18., 21.; S. H. [Zālīte H.] Par latviešu tautas apģērbu. — Mājas Viesis, 1894., 10., 11.; P. Kl. Kāds vārds par latvju tautisko apģērbu. — Baltijas Vēstnesis, 1888., 70.

41. att. Adījumi 20. gs. 30. gados:
1 — cimdi (E 12, 46; 21, 4618); *2* — zeķes (E 17, 8304); *3* — džemperis (E 21, 4748).

sam iznīcis.[145] Kādā citā rakstā izteiktas bažas, ka apģērbs, kas «vergu laikos... piederējās latviešu kārtai», nebūs pietiekami labs «brīvai latvju tautai»,[146] tāpēc autors ieteic paraugus meklēt leišu varenajā pagātnē, kad tie bijuši pārāki par poļiem. Uzskats, ka latviešu tautiskam apģērbam vajagot būt vienkāršam un vienmuļam, raksta autoram liekas «nepareizs un nedaiļš».

1888. g. februārī Rīgas Latviešu biedrībā tika sasaukta speciāla sapulce, kurā tika apspriests jautājums, kādā mērā un kādā veidā dziedātāju koriem būtu jārūpējas par ģērbšanos tautiskos apģērbos un kas tiem būtu jāievēro, lai sekmētu tautas tērpu darināšanu.[147] Tā kā tautas tērps esot jāšuj tikai svētkiem un tas izmaksāšot samērā dārgi (15—20 rubļu), tad labāk būtu sastādīt speciālu komisiju, kas nodarbotos ar tautas tērpu jautājumu, vāktu materiālus, uz kuru bazes tad vēlāk varētu atdarināt tautas tērpus.[148] Citā rakstā ieteikts dziesmu svētkos ierasties pašaustās drēbēs, jo, ar «... pirktiem drēbju gabaliem lepojoties, sacensība ir skaidri ārīga; lepnākas drēbes pierādīs tikai, ka «lielākam naudas cimdam» pieder pārsvars, turpretī, paliekot pie pašaustiem apģērbiem, «naudas cimda» svars sarūk, kamēr zeltenes personīgā izveicība un prasme parādās jo gaiši»[149]. Gatavojoties III Vispārīgajiem dziesmu svētkiem, bija ievēlēta speciāla «tautas apģērbu komiteja».[150] Vēl pirms komisijas nodibināšanas laikrakstā Dienas Lapa bija publicēti raksti, kas ieteica pareizus tautas tērpu atdarināšanas principus, proti, vispirms savākt vajadzīgos materiālus un tikai tad domāt par tautas tērpu ieteikšanu dziesmu svētku dalībniekiem.[151]

Komitejas darba gaitā Dienas Lapa uzstājās pret mākslīgu «vispārīga tautas tērpa» ievešanu, ieteicot pašaustus apģērbus.[152] Tomēr «apģērbu komiteja» bija sastādījusi sevišķu «normāl apģērbu sieviešiem», «apvienojot tanī mūsu senču apģērbu ar tagadējo laiku vajadzībām un garšu».[153] Šis apģērbs atrada diezgan piekritēju, un liela daļa dziedātāju svētkos bija tērpušies šādos apģērbos.[154] Tomēr šim

[145] P. Kl. — Balss, 1888., 14.
[146] P. Kl. Kāds vārds par latvju tautisko apģērbu. — Baltijas Vēstnesis, 1888., 70.
[147] Rudzīšu Pēteris. Tautiskie apģērbi III latviešu vispārīgos dziedāšanas svētkos. — Dienas Lapa, 1888., 35.
[148] Turpat.
[149] Pašausti apģērbi Latviešu trešos vispārīgos dziedāšanas svētkos. — Dienas Lapa, 1888., 55.
[150] Par tautisku apģērbu. — Dienas Lapa, 1888., 147.

[151] «Ja tiešām rastos ļaudis, kam pie šā jautājuma būtu lielāka interese nekā tik ar vārdiem un uz papīra, tad vajadzētu tādiem, kam apģērba lietā prašana, sastādīties īpašā komisijā un ar lietas prašanu krāt uzvaļkus, uzvalku nozīmējumus un aprakstus, šos pētīt, salīdzināt, likt priekšā vairākiem lietas pratējiem uz apspriešanu. Šiem vajadzētu apģērbus kārtot pēc apgabaliem un laikmetiem. Kad šāds darbs būtu iepriekš vairāk gadus turpināts, kad lietai būtu cik necik zināms sistēms, tad arī būtu iespējams ko patiesi vērtīgu laikmetam piemērotu uzrādīt» (Dienas Lapa, 1883., 35.).
[152] Pašausti apģērbi latviešu trešos vispārīgos dziedamos svētkos. — Dienas Lapa, 1888., 55.
[153] Par tautisku apģērbu. (Redakcijas raksts.) — Dienas Lapa, 1888., 147.
[154] «Latviešu apģērbu komiteja līdz šim izstrādājusi priekšzīmi priekš vispārīga latvju sieviešu apģērba un šo priekšzīmi sevišķā krāsainā zīmējumā likusi nodrukāt uz sevišķas lapiņas līdz ar izskaidrojumu...»
«Kā pieliktā izskaidrojumā lasāms, tad šis vispārīgais latviešu sieviešu apģērbs izskatās šāds: 1) **Galvas rota:** zīļu vainags, puķu vainadz. vai arī kāda puķe. Mati — divās bizēs, ap galvu aplikti vai karājošies; galos iepītas lentes vai sasietas cilpās, vai arī izlaistas. 2) **Kakla rota:** sakta (brošas vīzē) un krelles divās vai trijās kārtās. 3) **Krekls:** ar knīpeļu apkakli; uzpleči (laidiņi) un aproces raibi izrakstīti. 4) **Ņieburs:** (knēpe) vienkrāsains bez piedurknēm vai apaļi, vai stūraini izgriezts un priekšā saāķējams; arī atļauts to nošūt divām no augšas uz leju ejošām pogu rindām; kas šķērsu savienojamas šņorēm. 5) **Brunči:** (svārki) krokaiņi, gan vienkrāsaini, gan gareniski strīpaini; ja vienkrāsaini, tad apakšā šķērsu strīpas ietaisāmas: brunčiem der būt gaišākiem par ņieburu. 6) **Priekšauts:** balts, apakšā raibi izrakstīts, izrakstījumi balti, zili vai sarkani — tikai vienā krāsā. 7) Ja brunči un priekšauts sienami virs ņiebura, tad arī josta ievēlama; josta var būt iz ādas vai izšūtas drēbes ar metala sprādzi. 8) **Apavs:** ķeklas

tērpam bija maz kopēja ar tradicionālo tautas tērpu; tas jāuzskata par pirmo mākslīgi radīto «nacionālo tērpu». Pati tautas apģērbu komiteja bija izsacījusies, ka «šis apģērbs vēl nav galīgais, pilnīgi noteiktais un pieņemtais. Viņš tik kā pagaidām, kā paraugam izdots jeb sastādīts. Varbūt, ka pie viņa ar laiku šo to pārgrozīs, ko atmetīs vai ko vēl klāt pieņems, kad būs tuvāk iepazinušies ar mūsu senču apģērbiem».[155]

Šis pseidotautiskais tērps tomēr saglabājās arī vēl pēc 1896. g. tautas tērpu izstādes, kurā bija parādīti senie tautas tērpi, līdz 20. gs. pirmajiem gadu desmitiem, lai gan 20. gs. sākumā bija vēl citi mēģinājumi reformēt tautas tērpu.

Gatavojoties IV Dziesmu svētkiem (1895. g.), presē aizvien biežāk parādās raksti, kuros tiek ieteikti jauni «nacionālie tērpi» un skaidri pateikts, ka tos vajag darināt tikai «tām zeltenēm, kurām vairāk pie rokas», tās tad lai darina «samta ņieburus», «zīda priekšautus» un «lakatus», kā arī lielāku daudzumu sudraba saktu.[156] Skaidrs, ka ar šādiem ieteikumiem reakcionārā buržuāzija gribēja izdalīties no tautas masām. No vienas puses, sludinādama «tautas vienotību» un ar kopēja tautas tērpa darināšanu mēģinot «tautas pašapziņu vairāk modināt», tā tomēr meklēja iespējas radīt atšķirību pelēko baronu un buržuāzijas, no vienas puses, un strādnieku un laukstrādnieku, no otras puses, apģērbā. Tādēļ Dienas Lapa, kas pareizi izprata, ka cīņa notiek ne tikai pret vācu muižniecību, bet arī pret jauno latviešu buržuāziju, gatavojoties IV Dziesmu svētkiem, rakstīja: «Mūsu mācītiem tautas dēliem, kas dzīvo izkaisīti pa visu plašo Krieviju, vajag šad tad sapulcēties, vajag kopā papriecāties. Un kas gan šim nolūkam noderīgāks nekā šādi svētki, kur sabrauc kopā visa inteliģence un visas pārtikušās dzimtas? Šāda sapulcēšanās atnes labumu arī visai tautai. Un tāpēc es ar prieku apsveikšu Dziesmu svētkus un novēlēšu tiem labākās sekmes. Bet tautas svētki viņi nav.»[157]

IV Dziesmu svētkiem reakcionārās buržuāzijas pārstāvji ieteica jaunu «nacionālā tērpa» stilizējumu: nepareizi un burtiski izprazdami gleznainos tautasdziesmas vārdus, tie ieteica ņieburus un priekšautus izšūt ar naturāliem ziediem. Liekas, ka šajos stilizējuma mēģinājumos vairāk izpaužas vēlēšanās pielāgot toreiz plaši izplatīto vācu sīkpilsonisko «jugendstilu» tautas tērpiem.

Tā kā šie stilizējumi bija pilnīgi sveši latviešu tautas mākslai, tie plašāk neieviesās.

V Dziesmu svētki (1910. g.) raksturīgi kā Rīgas Latviešu biedrības politiska demonstrācija un tās atlikušo piekritēju un cienītāju mobilizācija.[158] «Bet, lai vairāk nevainīgu dvēseļu varētu dabūt šai balagāna burzmai līdz, tad bija vajadzīga tās tautiskā izkārtne.»[159] Šai tautiskai izkārtnei tad arī noderēja šie «jugendstilā» izšūtie «nacionālie tērpi», kuros tērpās reakcionārās buržuāzijas pārstāvji. Viņus nemaz neinteresēja Latviešu muzejā izstādītie tradicionālie tautas tērpi.[160] Turpretī «Rīgas proletariāts nevarēja «piedalīties» šinīs svētkos. Priekš viņa piedalīšanās šinīs varmāku dzīrēs ar pretdemonstrāciju sarīkošanu un cara izsvilpšanu nozīmētu nest jaunus smagus upurus... Jo par daudz pēdējos gados tecinātas proletāriešu asinis, par daudz ārdītas un putinātas mūsu organizācijas, lai tagad liktu uz spēli mūsu nedaudzos spēkus, kuri patlaban sāk pamazām atkal atžirgt un gatavoties uz jaunām cīņām.»[161]

Buržuāzijas varas gados Latvijas buržuāzija rīkoja dziesmu svētkus, lai saviem ārzemju saimniekiem un visai pasaulei parādītu šķietamu dzīves un kultūras augšupeju «neatkarīgajā» Latvijā. Laikā, kad cietumos smaka brīvības cīnītāji un Komunistiskā partija pagrīdē vadīja darbaļaužu cīņu, reakcionārā buržuāzija pielika visas pūles, lai dziesmu svētki izdotos ļoti grezni. Dziedātājus uz svētkiem aicināja ierasties tautiskos apģērbos. Piemēram, VI

42. att. Ap 1929. g. darināts stilizēts tautas tērps (E 18, 5570).

kurpes un gaišas vienkrāsainas, vislabāki baltas zeķes. Citādi krāsas var izvēlēt, kādas katram patīk. Latviešu tautas mīļākās krāsas ir bijušas un ir vēl tagad: balta, zila, sarkana.

Tādi ir tie priekšraksti, kurus izdevusi «Latviešu apģērbu komisija» priekš vispārīga latviešu sieviešu apģērba. Komisija izskaidro, ka visas nupat aprakstītās apģērbu un rotu daļas it nebūt neesot kāds bezpamatīgs viņas sadomājums, bet ņemtas no latviešu tautā agrāki un pa daļai arī vēl tagad šur tur lietotiem apģērbiem, un tikai pēc tagadējo laiku garšas sakārtotas.»

[155] Dienas Lapa, 1888., 147.

[156] S. H. [Zālīte H.] Par latviešu tautas apģērbu. — Mājas Viesis, 1894., 10.

[157] Dienas Lapa, 1894., 42.

[158] K. Mediņš. Latviešu dziesmu svētki. Rīgā, 1955., 63. lpp.

[159] E. Melngailis. Būt vai nebūt dziedāšanas svētkiem. — Jaunā Dienas Lapa, 1909., 165.

[160] Muzeja ekspozīcija tajā laikā galvenokārt komplektējās no priekšmetiem, kas bija savākti, gatavojoties 10. arheologu kongresam Rīgā 1894. un 1895. g.; tika sūtītas vairākas ekspedīcijas uz dažādiem Latvijas novadiem materiālu vākšanai. Viena šāda ekspedīcija apmeklēja Ziemeļ- un Rietumvidzemi, otra — Liepāju un Alsungu, trešā — Latgali un ceturtā — Ilūksti.

[161] Cīņa, 1910., 108.

Dziesmu svētku (1926. g.) tērpu sekcija bija izstrādājusi 18 tautisko tērpu paraugus pēc novadiem, kas bija iespiesti atklātnēs un sakārtoti albumos.[162] Protams, ka šiem mākslinieku zīmētiem nacionāliem tērpiem nebija nekā kopēja ar patieso nacionālo tautas tērpu, bet tas bija tikai kārtējais mēģinājums radīt modernizētu tautas tērpu. Tā kā gaišā pamatā austos svītrainos brunčus un ar zīda diedziņiem austās jostas ražoja fabrikās, tie ieviesās diezgan plaši.

Tādā veidā parādījās modernizēts tautas tērps: gaiši svītroti brunči, melni «sašņorējami» samta ņieburi, mazi priekšautiņi ar izšūtiem tautasdziesmu pantiem, pirktām mežģīnēm izšūti krekli, samta vainagi ar lēcošas saules motīviem, no zīda diegiem austas jostas ar primitīvu kompozīciju. Šis apģērbs tomēr bija guvis diezgan lielu piekrišanu, un VI Dziesmu svētkos liela daļa dziedātāju bija tērpušās šais apģērbos.

Blakus valdošās kliķes reakcionārajai buržuāziskajai kultūrai, kas kalpoja darbaļaužu apmuļķošanai un verdzināšanai, pastāvēja demokrātiskā kultūra. Divu kultūru cīņa izpaudās arī tautas tērpu vākšanas un vākumu izmantošanas darbā. Lai gan buržuāzija, tendenciozi idealizējot pagātnes kultūru, vāca un krāja tikai viskrāšņākos tautas tērpu paraugus, kas vienpusīgi parādīja vienīgi latviešu turīgo zemnieku ģērbšanās tradīcijas un apzinīgi neievēroja sociālos momentus, tomēr savāktais bagātais faktu materiāls savu kultūras mantojuma nozīmi nav zaudējis arī šodien. Šo grezno paraugu radītāji galvenokārt bija darba tautas pārstāvji; ja arī daļu no tiem ir radījusi turīgā zemniecības daļa, tad tas noticis vēl tolaik, kad visa latviešu tauta cīnījās pret vācu baronu jūgu un tautas māksla bija aktīvs ierocis šai cīņā. Turpretī visi stilizētie un mākslīgi radītie «nacionālie tērpi» kā buržuāzijas ideoloģijas izpaudums neietilpst kultūras mantojuma vērtīgajā daļā.

Buržuāziskās varas gados valdošā šķira tautas tērpā saskatīja vienīgi tautas mākslas vērtību un tāpēc izmantoja to reprezentācijas nolūkos. Sakarā ar to latviešu tautas tērpi tika eksponēti starptautiskās tautas mākslas izstādēs Stokholmā, Parīzē u. c. Arī vairākas plašas šī perioda publikācijas etnogrāfijā veltītas latviešu tautas mākslas krāšņākajam izpaudumam — tautiskajam apģērbam vai atsevišķām tā sastāvdaļām. Lai gan šīm publikācijām ir nenoliedzama nozīme kā tautas mākslas popularizētājām, tās tomēr ir vienpusīgas, tendenciozi aizstāv latviešu tautas mākslas konservatīvismu, nesniedz zinātnisku analizi, novērtējumu un noliedz kultūras sakarus ar tuvākajām kaimiņu tautām — lietuviešiem, igauņiem, krieviem u. c.

Fašistiskās diktatūras gados tautas tērpi tika izmantoti tautas «vienotības demonstrēšanai», lai parādītu strādnieku, fabrikantu, kalpu un budžu «kopējo lietu» Latvijas labā. Tā kā bija jau pietiekami daudz savākto materiālu un plaši publicējumi par tautas tērpiem, tad vairs nenotika tautas tērpu stilizēšana tādā veidā kā agrāk. Visiem spēkiem tika meklēti līdzekļi fašistiskās diktatūras un «vadoņa» kulta attaisnošanai un pamatošanai, tā propagandai un popularizēšanai. Žurnālos parādījās attēli, kas rādīja, kā «vadonis» viesojās «senču kāzās», vakarēšanās utt. Tā kā šādu sarīkojumu dalībnieces bija tērpušās tautas tērpos, tad to pareizai atdarināšanai tika piešķirta liela nozīme.[163]

Tika pārspīlēta arī tautas tērpu nozīme modernā apģērba veidošanā. Šajā laikā tika izdarīti neveiksmīgi mēģinājumi tautas tērpa brunčus darināt no zīda auduma, kas nedeva vajadzīgo kritumu un nebūt nesaderējās ar pārējiem tautas tērpa piederumiem. Nekādus pozitīvus rezultātus nedeva arī 1943. g. Rīgas daiļamatniecības vidusskolā organizētās diskusijas par to, vai pareizi valkāt prievītes kaklasaišu vietā, vai nevajadzētu «ieviest modē» pelēkos garos vīriešu svārkus, vai drīkst ieviest jaunas izšūšanas metodes un tehnikas, ja mūsu senčiem tādas nav bijušas,[164] un vai īsti «tautiski» būs tikai tie modernie sieviešu apģērbi, kuru jostas vieta pēc Alsungas tautas tērpa parauga būs «virs otrās ribas».[165] Šāda arhaizācija un nepareiza tautas tērpu mantojuma izpratne tikai traucēja tērpu dabisko attīstības gaitu.

Lielus zaudējumus tautas tērpu krātuvēm nodarīja nodevīgais fašistiskās Vācijas iebrukums. Lielā Tēvijas kara laikā zaudējumus cieta arī muzeja tautas tērpu kolekcija, jo daļu priekšmetu nolaupīja vācu okupanti.

Līdz ar padomju varas nodibināšanos Latvijā no ekspluatācijas un kapitāla jūga atbrīvotā tauta ar nebijušu vērienu iesaistījās kultūras celtniecības darbā, izvirzīdama no sava vidus daudz talantu dažādās mākslas nozarēs. Lielā Ļeņina vārdi — «Māksla pieder tautai. Ar savām dziļākām saknēm tai jāieaug plašajās darbaļaužu masās. Tai jābūt masām saprotamai un tuvai. Tai jāapvieno šo masu jūtas, domas un griba, jāpaceļ tās. Tai jāaudzina masās mākslinieki un jāattīsta tie.»[166] — bija raduši spēcīgu atbalsi arī latviešu tautā. Kultūras un masu darbā bija iestājies revolucionārs pagrieziens. Partijas un valdības lēmumu par dziesmu svētku rīkošanu 1948. g. tautas masas apsveica ar lielu sajūsmu. Tikai tagad tie kļuva par īstiem tautas svētkiem un tautas tērpu atdarināšanai bija iespējams veltīt vajadzīgo nozīmi.

Tāpēc pirmajos pēckara gados Centrālā Valsts vēstures muzeja darbinieki uzsāka muzeja fondu kārtošanu, sistematizēšanu un samērā plašas tautas tērpu izstādes sagatavošanu. Izstāde bija veltīta Padomju Latvijas I Dziesmu svētkiem 1948. g. Tanī bija eksponēti 59 tautas tērpu komplekti un vairāki simti atsevišķu tērpu sastāvdaļu.[167] Pēc rūpīga zinātniska darba 1948. g. muzejs kopā ar Republikānisko Em. Melngaiļa Tautas mākslas namu publicēja divas burtnīcas ar Rīgas un Latgales novadu tērpu paraugiem. Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama vajadzībām muzejs sagatavoja albumus ar visu Latvijas novadu tērpu paraugiem. Lai pašdarbības kolektī-

[162] K. Mediņš. Latviešu dziesmu svētki. 76.—77. lpp.

[163] Skat. Novadu tērpi (Rīgā, 1939.), VI lpp.

[164] Skat. E. Brastiņš. Kā latvisko apģērbu darināt. — Jaunākās Ziņas, 1935., 58.

[165] Šī raksta autore piedalījās minētajā apspriedē Rīgas daiļamatniecības vidusskolā 1943. g.

[166] Ļeņins par kultūru un mākslu. Rīgā, 1947., 330. lpp.

[167] Ziņas sniegusi Etnogrāfijas nodaļas vadītāja G. Ivanova.

viem, kas strauji organizējās republikas pilsētās un laukos, sniegtu palīdzību tērpu darināšanā, muzeja darbinieki vairākkārt atlasīja labākos brunču audumu paraugus, kurus ieviesa ražošanā tekstilrūpniecībā. Brunču audumi, kas bija austi no vilnas dzijām, ieguva labu kritumu un labi saderējās ar pārējām tērpa sastāvdaļām. Tāpēc, neskatoties uz pēckara grūtībām, liela daļa kolektīvu 1948. g. dziesmu svētkos bija tērpušies pareizi atdarinātos tradicionālos tautas tērpos. 1950. g. Dziesmu svētkos vēl vairāk dziedātāju bija tērpušies pareizi darinātos tērpos, vienīgi pārāk maz tika ievērota atsevišķo novadu specifika un dažādo variantu īpatnības, rezultātā atsevišķu novadu — Rucavas, Rīgas, Bārtas, Ziemeļlatgales un Lielvārdes — tērpi šodien izplatīti visā Latvijā.

Republikas paškarbības kolektīvos vērojamā jaunrades aktivitāte, kas ir viens no spilgtākajiem komunistiskās audzināšanas momentiem, parādīja, ka masu iniciatīvā slēpjas liels spēks un ka pati tauta ir neizsmeļamu garīgu vērtību radītāja un glabātāja. Vairākos koros un deju kolektīvos radās jaunas dejas un dziesmas. Jaunrades dejās izpaudās dzīvesprieks un enerģija, kurā atspoguļojas padomju dzīves īstenība. Dabiski, ka tradicionālie tautas tērpi, kas bija radušies un veidojušies citos apstākļos, straujajām deju kustībām un soļiem bija pārāk smagi, tāpēc radās doma tos padarīt vieglākus. Vilnas brunčus sāka šūt īsākus, dažkārt no kokvilnas auduma, krekļus — no kokvilnas un zīda auduma. Pēc Republikāniskā Tautas mākslas nama direktora O. Reihmaņa ierosinājuma mākslinieces E. Rubene izstrādāja stilizētu tautas tērpu zīmējumus.[168] Tā atsevišķos kolektīvos radās villaines ar metala (skārda) piekariņiem, neharmoniskos toņos austi brunči un butaforiski veidoti izšuvumi. Protams, ka šie jauninājumi plašāk neieviesās. Kolektīvu dalībnieki, kuriem bija šādi tērpi, jutās tajos neērti.[169] 1955. g. Dziesmu svētkos bija patīkami konstatēt, ka šo stilizēto tērpu bija samērā maz.

1960. g. Dziesmu svētkos vairs šādu stilizētu tautas tērpu nebija un daudzās jaunrades dejas tika dejotas tradicionālajos tautas tērpos. Turpretī darba dejas tika dejotas darba tērpos. Liels nopelns šo stilizēto tērpu izskaušanā bija Centrālā Valsts vēstures muzeja rīkotajām tautas tērpu izstādēm. Piemēram, tautas tērpu izstādi ar 1092 eksponātiem Vēstures muzejs iekārtoja 1958. g., kad republikā gatavojās 1960. g. Padomju Latvijas IV Dziesmu svētkiem. Izstādi ar nolūku organizēja divus gadus iepriekš, lai mākslinieciskās paškarbības kolektīvi jau laikus iepazītos ar materiāliem un paspētu pēc šiem paraugiem darināt sev svētku tērpus.

Tāpēc arī tik daudz pēc labiem paraugiem atdarinātu tautas tērpu kā 1960. g. Dziesmu svētkos vēl nekad vienkopus nebija redzēts. Līdzās latviešu tautas tērpiem svētku gājienā bija redzami arī citu tautu tērpi.

Padomju Latvijā, tāpat kā visā Padomju Savienībā, senos tautas tērpus ne tikai atdarina, tie noder arī par neizsmeļamu iedvesmas avotu moderno tērpu darināšanā. Par to, ka arī citas padomju tautas interesē mūsu tautas tērpi, liecina neskaitāmās mākslinieku un zinātnisko līdzstrādnieku ekskursijas, kas apmeklējušas Vēstures muzeju, lai Etnogrāfijas nodaļas fondos fiksētu latviešu tautas tērpus. Tātad tradicionālais latviešu tautas tērps palīdz veidot un attīstīt internacionālas, visām nacionālajām kultūrām kopīgas īpašības un formas, kas pastāv un vēl ilgu laiku pastāvēs kopā ar nacionālajām formām harmoniskā apvienojumā un vienotībā ar tām.

* *
*

Padomju varas gados Latvija no atpalikušas agrāras zemes pārvērtusies par industriāli attīstītu padomju republiku. Lielas izmaiņas vērojamas arī Latvijas iedzīvotāju apģērba veidošanā. Tagad jebkuram darba cilvēkam iespējams izvēlēties savai gaumei un estētiskām prasībām atbilstošu apģērbu.

Lauku iedzīvotāju apģērbos galvenās izmaiņas vērojamas materiāla kvalitātē un apģērba krājumā. Apģērba formas arvien vairāk tuvojas pilsētas strādnieku apģērbu formām, tādējādi liecinot par būtisko atšķirību izzušanu starp pilsētu un laukiem vienā no materiālās kultūras nozarēm.

Apģērbu materiāls (vai arī gatavi apģērbi) parasti tiek pirkts ciemu vai pilsētu veikalos.[170] Pēdējos gados audumus mājās vairs neaužot. Līdz 50. gadiem apģērba audumu aušana šur tur Vidzemē vēl bija sastopama. Apģērba audumu darināšana mājas apstākļos uz primitīvām rokas stellēm ir tikai īslaicīga parādība pēckara periodā, kuru izraisīja pēckara grūtības apģērba materiāla sortimentā. Uzlabojoties gatavo apģērbu kvalitātei, lauku iedzīvotāji aizvien biežāk iegādājas gatavus apģērbus,[171] lai gan rajonu centros ir modes ateljē, kur iespējams pasūtīt apģērbus atbilstoši valkātāja gaumei. Visvairāk no gataviem apģērbiem iegādājas vīriešu uzvalkus, virsdrēbes un veļu. Sieviešu kleitas un bērnu apģērbus nereti šuj pašas kolhozniecēs; svētku tērpi parasti tiek pasūtīti Rīgā vai tuvākajā centrā.[172] Tērpus lielākoties šuj pēc modes žurnāliem.

Lauku iedzīvotāju darba apģērbs darināts, vispirms ievērojot praktisko momentu, tātad atkarā no tā, kādam darba veidam, gadalaikam un valkātāja vecumam apģērbs domāts.

Vasaras darba apģērbu materiāls parasti ir kokvilnas vai linu, bet ziemā — vilnas vai pusvilnas audums. Svētku tērpiem tiek izmantoti vilnas un zīda audumi.

Tā kā modes izmaiņām lielākā mērā ir pakļauti

---

[168] [E. Rubene]. Tautas tērpi mākslinieciskās paškarbības kolektīviem. Padomju Latvijas Sieviete, 1954., 9.

[169] 1955. g. deju kolektīvu skates laikā dejotājas šādos stilizētos tērpos atteicās fotografēties, teikdamas, ka tie jau nav nekādi tautas tērpi, tāpēc ar tādiem viņas negribot fotografēties.

[170] E 3, 393, 413.

[171] LKP XIII kongresā A. Pelšes referātā norādīts, ka laikā no 1958. g. līdz 1961. g. septembrim apavu un šūšanas izstrādājumu pārdošana mazumtirdzniecībā pieaugusi par 20% (Padomju Jaunatne, 1961. g. 28. septembrī).

[172] «Veļu agrāk paši auda no balinātiem vai nebalinātiem linu diegiem... Tagad veļu pērk veikalā. Triko veļa vieglāk mazgājas un ir lētāka... Vīram bija pašausti krekli, bet dēli tādus nav valkājuši. Valka kleitas tagad es pati sašuju, bet iziešanai dodu šūt šuvējai Plācī,» stāsta A. Lejniece Cēsu rajonā (E 3, 424).

43. att. Sievietes apģērbs 1945.—1950. g. (Jēkabpils raj.).

sieviešu apģērbi, tad lauku sieviešu apģērba izveidē iespējams izšķirt it kā divus posmus, no tiem pirmais — pēckara periods, t. i., līdz 50. gadiem, otrais — no 50. gadiem līdz 1960. g. Ja pirmajā no šiem posmiem vēl nebija izzudis kara gados valdošais modes siluets ar sašaurinātu gurnu daļu, jostas vietā piekrokotu un pārkrītošu tērpa augšdaļu, paplatinātu un polstētu plecu daļu (43. att.), tad nākošajā posmā plecu polstējums jau ir atmests un brīvi krītošās tērpa līnijas ar paplatinātu svārku daļu labi saderas ar sievietes auguma formām.

Sieviešu apģērbs sastāv no kleitas, svārkiem, blūzes, kostīma, mēteļa, galvassegas, veļas, apaviem, zeķēm un cimdiem.[173]

Salīdzinot ar 20. gs. 20. un 30. gadiem, stipri izmainījies lauku iedzīvotāju veļas krājums. Jaunu sieviešu veļas komplekts papildinājies ar naktskrekliem un rīta kleitām.[174] Arī par lauku sievietes garderobes neatņemamu sastāvdaļu kļuvis krūšturis un zeķturis. Buržuāziskās Latvijas laikā veikalos dabūjamo triko veļu lauku sieviešu vairākums nelietoja, jo tā bija dārgāka par pašausto vai no pirkta kokvilnas auduma šūto veļu. Šodien no drānas šūtu veļu vēl valkā tikai gados vecākās kolhoznieces,[175] bet jaunas sievietes valkā tikai pirkto triko veļu, vasarā lielākoties zīda, bet ziemā — biezo, uzkārsto triko veļu.[176]

Gados jaunāki vīrieši valkā triko auduma, bet vasarā kokvilnas drānas sporta bikses.[177] Audekla veļu valkā vecāki vīrieši.

Vasarā jaunākas sievietes darbā valkā kokvilnas kleitu, priekšautu, vēsākā laikā — vilnas drānas jaku. Ļoti karstā laikā, ravējot vai arī darot kādu citu darbu mājas tuvumā, valkā sauļošanās kostīmu[178] (44. att.).

Sieviešu ziemas darba apģērbs sastāv no vilnas kleitas, priekšauta un vilnas zeķēm. Pa māju valkā arī siltas adītas vai vatētas jakas. Jaunas sievietes ziemā bieži vien valkā garas vilnas bikses. Vilnas bikšu valkāšana ieviesusies plašāk tikai pēdējos gados, bet līdz 50. gadiem par sievieti vīriešu biksēs gados vecākas sievietes nereti izteicās nicinoši.[179]

Vecākas sievietes biežāk valkā svārkus, blūzi un jaku,[180] bet jaunākas — kleitas (48. att.).

Aizvien plašāk lauku sieviešu darba apģērbā ieviešas ķiteļi, kurus valkā galvenokārt slaucējas; tumšus ķiteļus valkā arī jūrmalas zvejnieces, veicot netīrākus darbus (49. att.).

Vienīgā galvassega, kuru lieto darbā, ir dažādi lakatiņi, vasaru kokvilnas, bet ziemu rūtaini vilnas.[181] Jaunas sievietes vasarā bieži vien strādā ar kailu galvu.

---

[173] «Tērpus šuj pēc modes žurnāla Rīgas modes, bet vecāki cilvēki sev šuj bez kādiem žurnāliem» (E 3, 413).

[174] Sajā rakstā rīta kleitas tiks pieskaitītas veļai, jo speciāla mājas apģērbu grupa netiks izdalīta. «Vairāk pērk triko veļu... Naktī es valkāju naktskreklu ar īsām piedurknēm. Naktskrekli citi ir balti, citi puķaini kokvilnas. Pidžamas pie mums nevalkā. Rīta kleitas viens otrs valkā, bet uzvilkt to iznāk tikai pa svētdienām, jo no rīta kā ceļas, tā tūliņ jāiet pie darba. Es sev rīta kleitu pašuvu. Mamma nevalkā ne rīta kleitu, ne naktskreklu,» stāsta 26 g. v. lopkope Skaidrīte Rostoka (E 3, 405).

[175] «Pa visu laiku, kamēr es esmu precējusies, esmu noaudusi tikai 6 kreklus, jo visu laiku pietika ar tiem, kas bija pūrā. Pirktos kreklus es negribu, jo tie pielīp, bet ziemā es tagad valkāju parķa kreklus uz telkena un mazām rociņām (piedurknēm). Arī mana meita līdz šim pirktus kreklus nav valkājusi, bet tagad būs jāpērk, jo linus vairs neaudzējam,» stāsta 67 gadus vecā Marija Akmene 1953. g. (E 3, 455).

[176] «Veļu mēs pērkam veikalā, pašaustus kreklus es negribu valkāt, jo tie ļoti rupji,» stāsta Anna Zvaigzne, dz. 1891. g. (E 3, 385, 405).

[177] «...Mani dēli vasarā valkā īsās sporta bikses un kreklus, bet ziemā, kad ļoti auksts, tad uzvelk garās apakšbikses... Meita valkā tikai pirktu triko veļu, jo tā labāk mazgājas un ir lētāka» (E 3, 421).

[178] Tomēr pēc vairāku teicēju ziņām ne visā Vidzemē karstā laikā strādā sauļošanās kostīmos. Vairāk tie izplatīti jūrmalas zvejnieku ciemos un Cēsu rajonā, bet Madonas, Gulbenes, Valkas un Jēkabpils rajonos to atļaujas tikai pilsētas izpalīgi vai vasarnieki.

[179] «Tagad jau pie mums ieviesusies tā garo bikšu mode, bet vēl pāris gadu atpakaļ visi uz mani ar pirkstiem rādīja un par puiku saukāja,» stāsta A. Valdmane Valmieras raj. Vitrupē (E 18, 5620). Garās bikses lielākoties valkā zvejnieces un traktoristes.

[180] «Labāk man patīk blūzes un svārki, jo blūzei var atlocīt piedurknes, lai ērtāk strādāt,» stāsta 61 g. v. teicēja A. Lejniece 1953. g. Cēsu rajonā (E 3, 424). Līdzīgas ziņas uzrakstītas arī Madonas, Jēkabpils un Valkas rajonos (E 12, 1983; E 13, 3395—3397).

[181] «Vecāki cilvēki parasti galvā sien lakatus, vasarā kokvilnas, ziemā — vilnas lakatiņus. Vilnas lakatus tagad labāk nopirkt, jo tie ir plānāki un skaistākās krāsās. Priekš kādiem 5 gadiem (1948. g.) es pati noaudu lakatus, bet iznāca tik biezi, ka uzšuvu meitai brunčus» (E 3, 419). «Sievieši valkā lakatiņus, gan vecie, gan jaunie, bet cepuru nav. Agrāk nebija puķaini lakatiņi, bet tikai balti, tagad — otrādi» (E 3, 406, 419; E 17, 8348).

44. att. Sieviešu darba apģērbi:

1 — Cēsu rajonā 1953. g. (E 3, 417); *2* — Cēsu rajonā 1961. g. (LTA 14062); *3* — Madonas rajonā 1961. g. (LTA 14164).

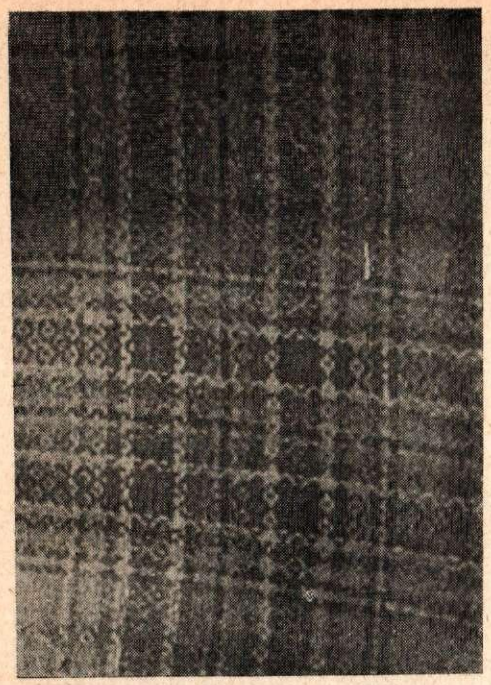

45. att. Rūtaina galvas lakatiņa paraugs (E 21, 4833).

46. att. Galvas lakatiņi:
1 — Rūjienas raj. 1958. g. (E 13, 2209); *2* — Limbažu raj. 1957. g. (E 12, 9).

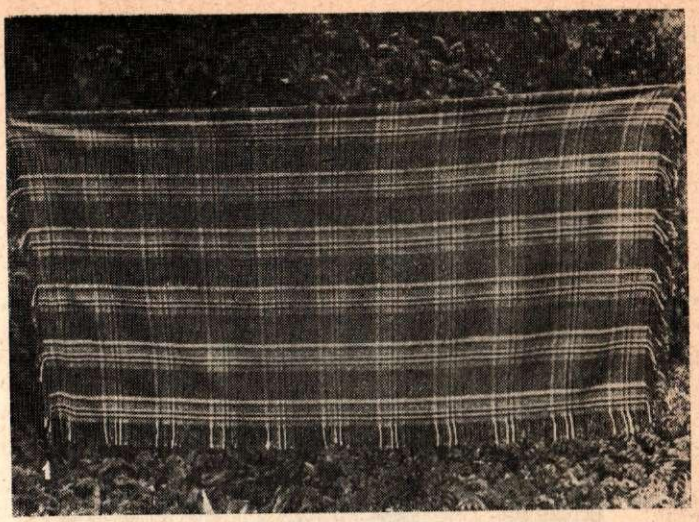

47. att. Plecu lakats no Jēkabpils raj. (darināts 19. gs. beigās; E 21, 4829).

Attiecībā uz sieviešu darba apaviem krasi izdalāmi divi iepriekš minētie posmi. Ja pirmajā posmā vasarās valkāja brezenta kurpes ar gumijas zolēm, bet ziemā ādas zābakus, tad 50. gados vasarā valkā ādas sandales, bet ziemā — gumijas zābakus.[182]

Visā Vidzemē plaši izplatīti ikdienas apavi ir gumijas galošas;[183] tās sevišķi iecienījušas gados vecākas lauku sievietes. Pārējie ikdienas apavu veidi — koka tupeles, pastalas un vīzes sastopamas tikai izņēmuma gadījumos.[184] Vasarā karstā laikā sievietes parasti strādā kailām kājām, bez zeķēm, bet vēsākā laikā velk pirktas kokvilnas zeķes.[185] Izņēmums ir pavisam vecas un slimas māmuļas, kuras arī vasarā valkā kokvilnas vai vilnas zeķes vai bezpēdu zeķes, t. s. stilbiņus (50. att.). Ziemā valkā pašadītas vilnas zeķes, jo līdz šim tirdzniecībā esošās plānās vilnas zeķes nav piemērotas lauku apstākļiem.[186] Bieži vien virs garām kokvilnas zeķēm valkā īsās vilnas zeķes, t. s. kapzeķītes.

Par materiālās kultūras uzplaukumu vislabāk liecina atpūtas dienu, svētku un svinību apģērbs, kad

[182] «Vasarā darbā valkā gumijas čības (drēbes virsa un gumijas zoles, melnas vai tumši brūnas). Ziemā valkā citreiz gumijas zābakus, citreiz filčus... Baltas tenisa kurpes valkā tikai jaunieši. Dubļainā laikā vīrieši valkā garos zābakus, arī sievietes valkā garos zābakus, bet šai pusē sievieši vairāk valkā gumijas zābakus. Pēc kara tūliņ, tad bija vairāk ādas zābaki» (E 3, 407). Līdzīgas ziņas iegūtas arī Madonas un Jēkabpils rajonos (E 17, 8349; E 21, 4676).

[183] «Vasarā staigā kailām kājām. Ja vēsāks vai jāiet uz kūti, tad uzvelk galošas» (E 3, 420). «Vasarā iet ar kailām kājām, bet rudeņos, pavasari un ziemu valkā vecākas ādas kurpes vai galošas. Ar galošām ir vieglāka kāja, tāpēc koka tupeles vairs nevalkā» (E 3, 381; E 21, 4679).

[184] E 3, 407, 420; E 21, 4328.

[185] «Vasarā valkā bomilas [kokvilnas], bet ziemā vilnas zeķes. Vilnas zeķes es adu līdz ceļgaliem, priekš valka pelēkas, bet priekš ārā iešanas — melnas. Īsās vilnas zeķes ada ar krāsainiem vaļņiem. Visagrāk zeķes sēja ar prievīti, vēlāk ar gumiju, bet zeķturus nevalkāja. Es arī vēl tagad zeķturi nevalkāju, bet meitai gan ir» (E 3, 417).

[186] «Aitas mēs turam priekš zeķēm un cimdiem, jo veikalā pirktās zeķes nav tik stipras un siltas zeķes kā pašu adītās» (E 3, 385). «Vilnas zeķes liek noadīt uz mašīnas..., bet kokvilnas zeķes pērk veikalā» (E 3, 413; E 21, 4668).

48. att. Vecāku sieviešu ikdienas apģērbi:
1 — Krustpils raj. (E 21, 4542); *2* — Jēkabpils raj. (E 21, 4350).

49. att. Ķiteļi — Alūksnes raj. 1961. g. (LTA 14146, 14160).

50. att. «Stilbiņi» (E 17, 8119).

katrs cenšas uzvilkt jaunāko un labāko no sava apģērbu krājuma. Sevišķi tas sakāms par jauniešiem. Jaunieši pat darba dienas vakaros pēc darba, apmeklējot vietējos sarīkojumus vai kino izrādes, ģērbjas jaunos un no laba materiāla darinātos apģērbos.

Sieviešu vasaras izejamie tērpi galvenokārt darināti no puķota zīda auduma. Fabrikās ražotie zīda audumi ar dažādajiem krāsu toņiem un rakstu sakārtojumu dod iespēju katrai valkātājai atrast savai gaumei atbilstošu un piemērotu materiālu. Ziemā goda tērpus šuj no pirkta vilnas auduma. Goda apģērbu rotājumā un piegriezuma līnijās bieži vien izmantoti latviešu tautas tērpu motīvi (51., 53. att.).

Par materiālās labklājības pieaugumu liecina arī arvien pieaugošais apģērbu krājums.[187]

Kā gados jaunu, tā vecāku kolhozniecu virsdrēbes parasti ir no vienāda materiāla: pavasarim un rudenim vilnas mēteļi, vasarai un lietainām dienām — lietus vai putekļu mēteļi no kokvilnas auduma, bet ziemai vatēti vilnas mēteļi ar kažokādas apkakli.

Pie virsdrēbēm pieskaitāmi arī vilnas kostīmi, kurus līdz 50. gadiem galvenokārt šuva «klasiskajā piegriezumā», bet pēdējos gados sakarā ar modes izmaiņām vairāk šuj «fantāzijas kostīmus».

Vidzemes rajonos vairāk nekā pārējā Latvijā valkā baltas izšūtas blūzes un kleitas, kuru rotāšanai izmantotas senas tradīcijas. Blūzes visvairāk rotātas balto darbu, bet kleitas — krāsaino darbu tehnikās (54. att.).

Senās ornamenta un kompozīcijas īpatnības šodienas apģērbā visspilgtāk izpaužas dažādos adījumos — cimdos, zeķēs, jakās (55. att.). Adīšana ir viena no tām rokdarbu tehnikām, kas mūsu dienās ieguvusi masveida raksturu. Vidzemē būs grūti atrast kolhoznieci, kas nepārzinātu adīšanas tehniku. Vienkāršākus adījumus, kuru darināšanai mākslinieciskā gaume nav īpaši nepieciešama un kuri piemēroti mašīndarbam (zeķes, jakas), pasūta rajona rūpkombinātos vai adītājām. Dažkārt vērojami mēģinājumi apvienot mašīndarbu ar rokdarbu.[188]

Cimdu un zeķu rakstu paraugus kolhoznieces ņem arī no žurnāliem — Zvaigzne un Padomju Latvijas Sieviete, bet vecākās māmuļas cimdu rakstus «saliek no galvas».[189] Jāsaka, ka sakarā ar pašdarbības pulciņu darbu izvēršanu un labāko pašdarbnieku piedalīšanos speciālos semināros adījumos aizvien plašāk ieviešas mūsu lietišķās mākslas meistaru un lietišķās mākslas vidusskolu absolventu kompozīciju varianti, kuri tiek publicēti minētajos žurnālos (56. att.). Jaunās ornamentu variācijas vairāk konstatētas adījumos Valmieras, Madonas, arī Ogres rajonā. Kultūras sakaru rezultātā plaši, it īpaši Gulbenes rajona ziemeļu daļā, izplatījušies baltie, caurumotā rakstā adītie lakati,[190] kādus ļoti iecienījušas krievu sievietes. Turpretī pārējos rajonos šādi lakati sastopami samērā reti.

Tāpat kā sieviešu apģērbā, arī vīriešu apģērba veidošanā galvenā vērība veltīta praktiskajam mo-

---

[187] Teiktā raksturošanai sniegsim dažus piemērus no Cēsu rajona V. I. Ļeņina kolhoza kolhoznieku apģērbu krājumiem. Piemēram, 1953. g. lopkopes Skaidrītes Rostokas apģērbu krājums bija šāds: «Valkāšanai 2 vilnas kleitas, godiem 5 vilnas kleitas; zīda kleitas — 4, kokvilnas — 3, svārki (vilnas) — 2, blūzes — 3, jakas — 2, mēteļi — 1 — labāks ziemai, 1 — rudens, 1 — lietus mētelis, 1 kažoks, 1 puskažoks un 1 garais kažoks (visi aitādas ar vilnu uz iekšu); kurpes 3 pāri tādas labākas un tad vēl valka kurpes; veļa — apm. 7 pāri...» «Pagājušā gadā es nopirku un uzšuvu 1 vilnas, 3 zīda (agrāk zīda kleitas tik daudz nevalkāja) un 1 kokvilnas kleitu, iegādājos 3 pāri kurpju, ieskaitot darba kurpes, 4 pārus kokvilnas un 2 pārus kaprona zeķu, 1 ziemas un 1 rudens mēteli, 1 jaku, 2 blūzes un noadīju 4 pārus cimdus. No rotaslietām nopirku dzintara krelles par 38 rubļiem. Citi, kam lielākas ģimenes (un mazāk izstrādes dienu), jau tik daudz nopirkt nevar, bet es visu naudu, ko saņēmu par 800 izstrādes dienām, varēju tērēt apģērbam» (E 3, 412).

Kolhoznieka Plotnieka ģimene (tēvs — kalējs, māte — teļkope, vecā māte un 10 gadu vecs dēls) par naudu, «ko saņēmām uz izstrādes dienām, nopirkām: 1 vīriešu ziemas mēteli, 1 kleitas drēbi (vilnas), mammai zīda blūzi un veļu visiem ģimenes locekļiem» (E 3, 386). Citu rajonu kolhoznieču sniegtās ziņas par apģērbu krājumiem rāda gluži tādu pašu ainu. Protams, runājot par apģērbu krājumiem un ģimenes budžeta izlietošanu apģērbu iegādei viena gada laikā, jāņem vērā ģimenes vajadzības un cilvēku individuālās sliecības. Kolhoznieki, kas iegādājas motociklus, vieglās automašīnas, mēbeles, radio un televizorus (piemēram, Plotnieku ģimene) vai kādus citus lielākus iedzīves priekšmetus, tādu daudzumu apģērbu, protams, neiegādājas.

[188] Gulbenes raj. kolhoza «Vaidava» sanitāre Alvīne Iceniete jakas muguras pusi un piedurknes devusi noadīt uz mašīnas, bet jakas priekšpusi, apkakli un dūrgalus adījusi rokām krāsainā rakstā. Jakas rotājums adīts pamata rakstā divās krāsās (E 3, 533). Līdzīgi materiāli iegūti arī no Ogres u. c. rajoniem (E 21, 4424).

[189] M. Slava. Daži adīto cimdu rotāšanas veidi. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.

[190] E 3, 530; E 13, 965 un 966.

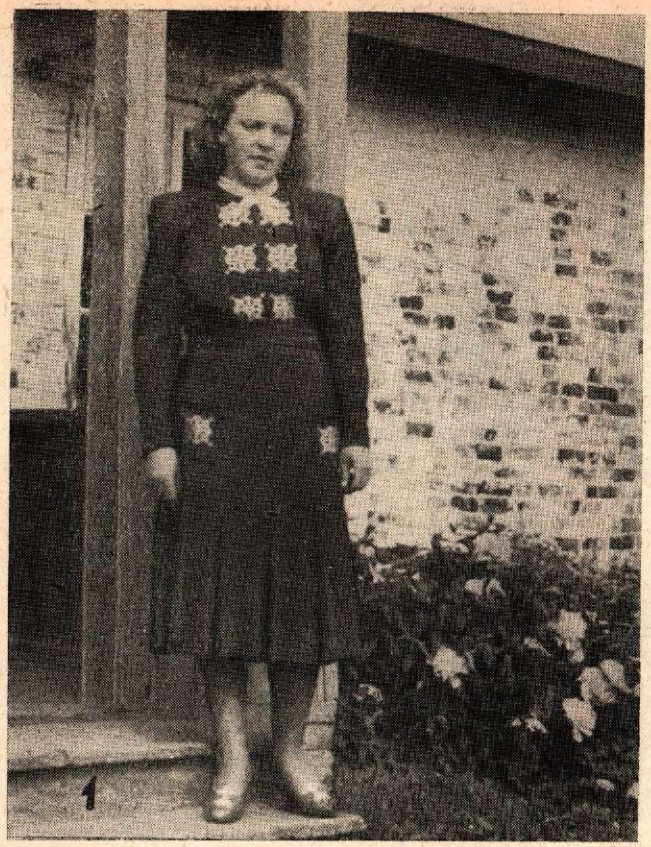

51. att. Rotāti svētku apģērbi:

1 — Cēsu raj. 1953. g. (E 3, 410); *2* — Valkas raj. 1958. g. (E 13, 2113); *3, 4* — Valmieras raj. 1957. g. (E 12, 1965, 1968).

52. att. Svētku apģērbs pēc Bārtas tautas tērpa motīviem (Cēsu raj. 1953. g.; E 88. filmas 22. kadrs).

53. att. Svētku apģērbs ar adītu tērpa augšdaļu (Cēsu raj. 1953. g.; E 88. filmas 30. kadrs).

54. att. Balto rakstu tehnikā darināta blūze (E 12, 1968).

mentam. Saskaņā ar praktiskiem un higiēniskiem apsvērumiem darba tērpus, sevišķi pēdējā laikā, darina no kokvilnas auduma. Vīriešu apģērbu krājumi, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, nav radikāli palielinājušies, turpretī apģērbu kvalitāte ir nesalīdzināmi augstāka.[191]

Vasarā vīrieši parasti valkā īsās vai garās apakšbikses, triko vai audekla apakškreklu, kokvilnas vai vilnas virsbikses, virskreklu, blūzi, «žaketi» vai adītu vamzi, zeķes, zābakus un cepuri. Vīriešu apģērbus biežāk nekā sieviešu apģērbus iegādājas gatavus,[192] jo to šūšanai ir vajadzīga lielāka prasme, kura ne katrreiz ir vietējiem meistariem.

Arī vīriešu apģērbā materiāla, krāsas un formas izvēles ziņā vērojama zināma dalīšanās pēc valkātāju vecuma.

Jauns elements vīriešu apģērbā ir t. s. vateņi — nošūta vatējuma jakas no kokvilnas auduma tumši zilā, zaļā vai citā tumšā krāsā. Par jauninājumu lauku apstākļiem jāuzskata arī kokvilnas virsvalki, kādus agrāk valkāja pilsētu fabriku strādnieki.

Jauni vīrieši un zēni pēckara gados bija ļoti iecienījuši t. s. vēja jakas; tās bija blūzes ar kabatām uz krūtīm, priekšā pogājamas vai aizvilktas ar rāvējslēdzēju. Jakas parasti sniedzās nedaudz pāri jostas vietai; jostas vietā tās saturēja tā paša vai cita auduma paplata klātpiešūta josta. Piedurkņu galus parasti noslēdza aproces, kas cieši aizpogājamas. «Vēja jakas» parasti gatavotas no vilnas auduma divās krāsās, visbiežāk no audumu atgriezumiem. Šo

[191] «Manam vīram ir 3 uzvalki un darba drēbes. Ziemā viņš valkā garās triko apakšbikses, bet vasarā īsās sporta biksītes un sporta kreklu. Veļas ir divas maiņas. Vīram ir 5 labi virskrekli un tad vēl vecāki — priekš valka, 2 pāri ādas kurpju, zābaki (ar stulmiem) — un sporta kurpes,» stāsta 26 g. v. A. Korpa (E 3, 382, 386; arī E 21, 4670, 4526).

[192] E 3, 385; E 21, 4671.

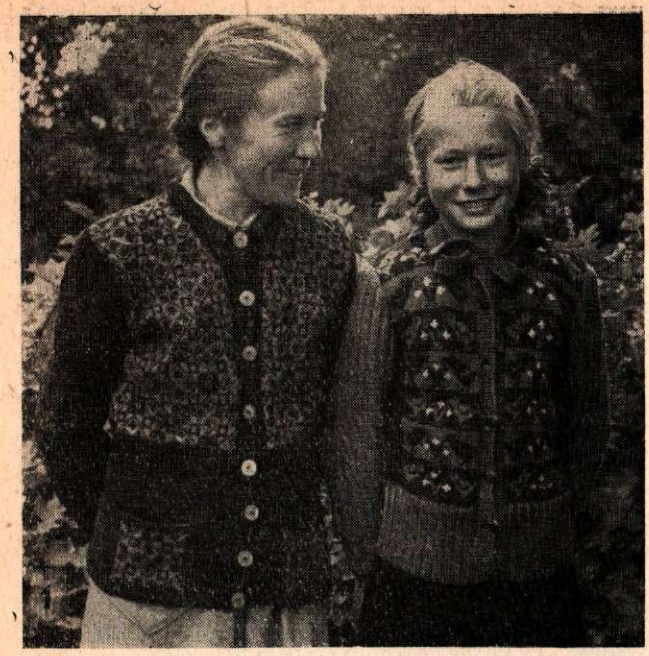

55. att. Adītas jakas un bezroči:
1 — E 13, 2213; *2* — E 13, 2212; *3* — E 17, 8083.

jaku plašā izplatība izskaidrojama ar nepietiekamu audumu daudzumu pirmajos pēckara gados.

Ērtas un praktiskas darbam ir kokvilnas blūzes, kuras kopā ar biksēm gatavo apģērbu fabrikas tumši zilā, retāk — melnā vai brūnā krāsā. Tās parasti valkā gados vecāki vīrieši. Zem blūzes valkā apakškreklu bez apkakles un aprocēm vai triko sporta kreklu bez piedurknēm un ar lielu kakla izgriezumu.

Pašā darba procesā gados jaunāki vīrieši strādā triko sporta kreklos vai kreklā ar īsām vai uzrotītām piedurknēm.

Vīriešu virskreklus lielākoties vairs mājās nešuj, bet pērk gatavus. Krekli šūti no balta, svītrota vai rūtota kokvilnas, arī linu un puszīda auduma. Kokvilnas audumi, kā lētākie un praktiskākie, tiek lietoti vairāk nekā linu un puszīda audumi.

Dažu darba nozaru strādnieki, piemēram, traktoristi, šoferi, valkā jauna veida darba tērpus — virsvalkus. Virsvalki šūti no blīvi austa kokvilnas auduma tumši zilā vai melnā krāsā. Apģērba bikšu daļa piegriezta kopā ar augšdaļu, priekšdaļa aizpogājama. Lai taisni piegrieztā vidusdaļa labāk piegulētu ķermenim, ap vidu liek ādas vai drānas jostu. Darba rīku ielikšanai virsvalkam ir 2 kabatas bikšu daļā, 2 kabatas uz krūtīm un 1 vai 2 — mugurpusē uz biksēm. Šis tērps ir ērts un lēts, to pagatavo lielos vairumos apģērbu fabrikas, tā nodrošinot lielā pieprasījuma apmierināšanu.

Atšķirīgs no citiem darba apģērbiem ir Vidzemes jūrmalas zvejnieku apģērbs. Nepieciešamas zvejnieku apģērba sastāvdaļas ir garie gumijas ūdenszābaki, eļļas jaka vai lietus mētelis un biezs nemirkstams brezenta priekšauts (57. att.). Bez tam zvejnieki ļoti iecienījuši arī vatētās jakas un bikses, kas labāk pasargā no vēja un aukstuma nekā adītie vamži.

Vecāki vīrieši labprāt ģērbjas siltāk, tāpēc pat vasarā tie virs krekla velk biezus adītus vamžus ar stāvu apkakli; vamži priekšā aizpogājami ar divrindu pogām (58. att.).[193]

Vīriešu virsdrēbes — ziemai vatēti vilnas auduma mēteļi vai pusmēteļi, retāk — kažoki. Lietainā laikā — gumijas un brezenta lietus mēteļi.

Siltākā laikā darbā galvā liek t. s. žokeja cepures, bet godos un braucot uz pilsētu jaunieši liek platmales; pēdējās tomēr nav pārāk plaši ieviesušās.[194] Sastopamas vēl arī t. s. naga cepures, kuras 20. un 30. gados bija ļoti izplatītas, bet kuras tagad retumis valkā gados vecāki vīrieši. Ziemā kā jauni, tā gados vecāki vīrieši valkā kažokādas ziemas cepures. Jaunieši vasarā, pat karstā saulē strādā ar kailu galvu.

Parasti vīrieši arī vasarā valkā ādas zābakus, t. s. tankus, vai ādas kurpes. Jaunāki vīrieši valkā arī sporta kurpes ar gumijas zolēm. Ziemā, braucot meža darbos, velk veltos filca zābakus vai ādas stulmu zābakus, bet rudeņos un pavasaros — gumijas zābakus. Gados vecāki vīrieši kā ziemu, tā vasaru valkā gumijas galošas; tās velk tieši uz zeķēm. Zeķes valkā pirktas, kokvilnas vai vilnas; vilnas zeķes lielākoties ir mājās adītas. Linu un pakulu zeķes pēdējā laikā vairs neada.

Vīriešu apģērbs modes izmaiņām pakļauts mazāk nekā sieviešu apģērbs. Gados vecāki vīrieši parasti goda drēbes valkā retāk, tāpēc tās saglabājas vairākus gadu desmitus. Ar to arī izskaidrojams, ka vēl

[193] Vairākos rajonos gados vecākie teicēji žēlojās, ka jaunās «modes jakas» ar lielu kakla izgriezumu ir domātas tikai jaunie-šiem, bet veciem cilvēkiem neder.

[194] «Ziemā vīrieši valkā ziemas cepures, kādas nu kuram ir, citam jērādas, citam trušādas; vasarā vīrieši valkā cepures ar širmi (žokeja), platmales valkā ļoti reti. Vīriešu cepures izmaiņas nekādas nav notikušas. Jauni vīrieši siltā laikā cepuri galvā neliek. Ienākot telpā, vīrieši parasti cepuri tur rokās» (E 3, 406).

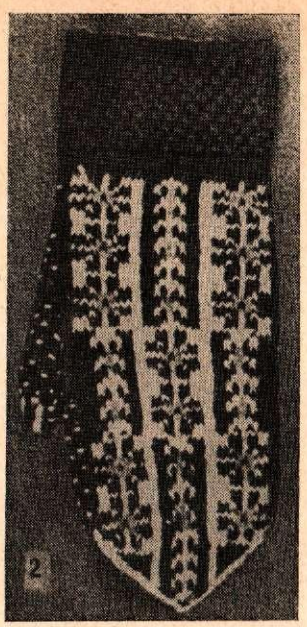

56. att. Adīti cimdi:
1 — E 17, 8297; *2* — E 17, 8291; *3, 4, 5* — Republikāniskā Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama rīkotās izstādes eksponāti.

57. att. Zvejnieku apģērbi:
1 — E 12, 1273; *2* — E 14, 300.

58. att. Adīta vīriešu jaka — vamzis (E 17, 8128).

šodien samērā bieži redzam vecāku vīriešu goda apģērbu, kas šūts no pašaustas vadmalas (59. att.). Mazāk pašaustu uzvalku ir zvejnieku apģērba komplektā.

Vidzemes zemnieku apģērbam 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē visā teritorijā ir kopējas iezīmes, īpatnības vērojamas piegriezumā, krāsu noskaņā, rotājuma raksturā. Tas izskaidrojams ar ekonomisko un vēsturisko apstākļu īpatnībām, kādos veidojušies šie apģērbu komplekti.

Zināmā mērā 18. gs. vidzemnieku apģērbā joprojām atspoguļojas senās cilšu īpatnību atliekas. Lokālo īpatnību izveidošanā liela nozīme bija feodālai sadrumstalotībai un dzimtbūšanai, kas zemniekus piesaistīja vienam novadam.

18. gs. zemnieku apģērbs izveidojās uz vēlā feodālisma ekonomiskās bazes un raksturoja tā valkātāja — zemnieka sociālo piederību.

Vidzemnieku tautas tērps ir augstvērtīgs mākslas darbs, kurā koncentrētas gadsimtiem ilgi krātās estētiskās vērtības. Tautas tērps atspoguļo latviešu sievietes lielo darba mīlestību, izdomas dažādību un skaistuma izpratni, kas vācu feodāļu jūgā nevarēja tik pilnīgi izpausties citās mākslas nozarēs.

Vidzemes tautas tērps ir viens no 5 latviešu tautas tērpu kompleksiem.

18. gs. beigās Vidzemes tērpa kompleksā (atskaitot Lielvārdes novadu) raksturīgākās īpatnības ir tunikveida krekli ar virsū šūtu, kā arī ar ielaistu uzpleci. Krekli rotāti ar baltu nelielu vienvirziena izvilkuma rakstu (atsevišķos gadījumos — Vidzemes austrumu daļā apkakles rotātas ar krāsainu izšuvumu). Brunči svītraini vai rūtaini, atsevišķos novados ar piešūtu ņieburu. Villaines — baltas vai ar bagātu smalku izšuvumu, kā, piemēram, Krustpils tipa villaines. Jaunavu galvas rota — sarkans, ar stikla zīlītēm izšūts vainags (Ziemeļvidzemē — sarkanas vilnas mataukla). Precētu sievu galvas rota — baltas izšūtas, torņa un ziemas cepures.

No kopējā tērpa kompleksa izdalās 6 lokāli varianti — Ziemeļvidzemes, Piebalgas, Austrumvidzemes, Rietumvidzemes, Lielvārdes un Krustpils. Vidzemes tautas tērpa kompleksa lokālajos variantos daudz mazāk nekā Kurzemes tērpa kompleksā vērojami lībiskie elementi. Daļēji tas izskaidrojams ar etniskā sastāva izmaiņām Vidzemes lībiskajos apvidos. Austrumvidzemes un Krustpils lokālajos variantos konstatējama nenoliedzama tuvība ar Latgales un daļēji ar Augšzemes tērpu komplektiem. Īpatnējs tērpa variants izveidojās Lielvārdes novadā, lībiskajiem elementiem saskaroties ar sēliskajiem.

19. gs. vidū sakarā ar kapitālisma straujāku attīstību, rūpniecības ražojumu ieviešanos un pilsētas modes ietekmes pastiprināšanos tautas apģērbus pakāpeniski papildināja ar rūpniecības ražojumiem, līdz

59. att. Vecāka vīrieša goda apģērbs (E 13, 4717).

beidzot tos nomainīja pēc pilsētas modes šūti apģērbi. Sairstot vidējai zemniecībai, veidojās skaitliski nelielā turīgā latviešu lauku buržuāzija, kas savā kultūrā centās atdarināt vācu muižniecību. Sakarā ar to turīgie zemnieki kā pirmie atteicās arī no pierastajiem tautas tērpiem.

19. gs. beigās gandrīz puse no turīgāko zemnieču apģērba darināta no pirkta materiāla. Turpretī mazturīgāko zemnieku un laukstrādnieku apģērbi vēl joprojām darināti no pašausta materiāla.

Tomēr arī tērpos, kurus gatavoja pēc pilsētu modes paraugiem, visā Vidzemē dominē zināmas likumsakarības — garos krokotos brunčus šuj no pelēka vai melna auduma ar tumšākām uzšūtām svītrām gar apakšējo malu, blūzes šuj no vienkrāsaina vai puķota kokvilnas auduma ar garām vai pusgarām piedurknēm. Vēsākā laikā it īpaši gados vecākas sievietes valkāja no vilnas auduma šūtas piegulošas jaciņas ar krokojumu gurnu daļā un piedurkņu augšgalā.

Sakarā ar 19. gs. beigās organizētajiem dziesmu svētkiem buržuāziskā presē izraisījās diskusijas par to, kādos tērpos šajos svētkos dziedātājiem piedalīties. Rezultātā parādījās vairāki ieteikumi un mākslinieku zīmējumi stilizētiem tautas tērpiem.

Visilgāk senās apģērbu tradīcijas saglabājušās dažādos adījumos — zeķēs, cimdos u. c.

Buržuāziskās republikas laikā, saasinoties šķiru pretrunām un pieaugot dzīves dārdzībai, atšķirības dažādu iedzīvotāju šķiru apģērbā kļūst vēl krasākas.

Ja lielsaimnieki un to ģimenes locekļi apģērbus darināja pēc pilsētu modēm no pirktiem zīda un vilnas audumiem, tad trūcīgie darba zemnieki un laukstrādnieki apģērbus lielākoties darināja no pašausta linu vai pusvilnas auduma. Liela atšķirība vērojama arī apģērbu krājumā, kas lielsaimniekiem bija trīs četras reizes lielāks nekā mazturīgiem.

Sociālisms, kas uzvarējis visās tautas saimniecības nozarēs un pārvērtis Latviju no atpalikušas agrāras zemes par industriāli attīstītu padomju republiku, stipri ietekmējis arī apģērba veidošanos.

Šodienas lauku ļaužu darba apģērba pamatā likts praktiskais moments. Apģērbu darina, ņemot vērā, kādam darba veidam un valkātāja vecumam apģērbs domāts. Daudzās darba nozarēs strādā speciālos darba tērpos.

Sieviešu apģērbu šodien atbilstoši modes prasībām pa lielākai daļai šuj rajona vai Rīgas modes ateljē. Tikai darba apģērbus un vienkāršākas kokvilnas kleitas šuj mājas apstākļos. Sakarā ar plašo sortimentu un gatavo apģērbu arvien labāku kvalitāti kolhoznieki vairāk iegādājas gatavus apģērbus.

Senos tautas tērpus Padomju Latvijā, tāpat kā visā Padomju Savienībā, ne tikai atdarina, bet tie kalpo kā neizsmeļams iedvesmas avots moderno tērpu darināšanai un mākslinieku jaunrades meklējumiem.

КРЕСТЬЯНСКАЯ ОДЕЖДА В ВИДЗЕМЕ

КОНЕЦ XVIII—XX в.

М. Слава

ВЫВОДЫ

В конце XVIII и первой половине XIX века для крестьянской одежды всей Латвии характерны многие общие черты, однако для отдельных областей и местностей отмечаются особенности в покрое, расцветке, характере украшений. Причиной возникновения этих особенностей послужило своеобразие экономических и исторических условий, в которых складывались данные комплексы одежды.

Еще в XVIII веке в одежде населения Видземе в известной степени отражались остатки древних племенных различий. Большое значение для возникновения и сохранения местных особенностей одежды крестьян имели феодальная раздробленность и крепостное право, замыкавшие их в пределах небольшой ограниченной территории. Крестьянская одежда XVIII века была неразрывно связана с экономической базой позднего феодализма, и народный костюм этого периода указывал на сословную принадлежность его носителя — крестьянина.

Народный костюм Видземе, как и всякий народный костюм, — это не только предмет первой необходимости, но и произведение искусства, отразившее выработанные в течение веков эстетические взгляды и требования народа.

Народный костюм населения Видземе представляет собой один из пяти комплексов латышского народного искусства.

В конце XVIII века характернейшей особенностью народного костюма Видземе (за исключением района Лиелварде) были туникообразные рубахи с нашитыми наплечниками и с прямыми наплечными вставками. Рубахи украшались небольшой мережкой из белых ниток (в отдельных случаях — в восточной части Видземе — воротничок украшался цветной вышивкой). Юбка — полосатая или клетчатая, в некоторых местах — с пришитым лифом. Шали — «виллайне» — белые или с богатой тонкой вышивкой (например, крустпилсского

типа). Головной убор девушки — красный венок «вайнагс», вышитый стеклярусом (на севере Видземе — красная шерстяная лента для волос); головной убор замужней женщины — белые вышитые башнеобразные чепцы и зимние шапки.

В народном костюме Видземе выделяются шесть местных вариантов — северовидземский, пиебалгский, восточновидземский, западновидземский, лиелвардский и крустпилсский. Ливских элементов в видземском народном костюме значительно меньше, чем в курземском, что частично объясняется изменениями в этническом составе населения прежде всего именно ливских районов Видземе. Восточновидземский и крустпилсский варианты, несомненно, близки к народному костюму Латгале и частично Аугшземе. В районе Лиелварде, для которого характерно наличие как ливских, так и сельских этнических элементов, сложился особый вариант костюма.

В середине XIX века в связи со стремительным развитием капитализма, проникновением в деревню изделий промышленности и усилением влияния городской моды народный костюм стал постепенно дополняться отдельными предметами одежды фабричного изготовления, и в конце концов его целиком заменила одежда, сшитая по-городскому. В ходе разложения среднего крестьянства из его среды выделилась сельская буржуазия, старавшаяся подражать в быту немецкому дворянству, поэтому зажиточные крестьяне первыми отказались от привычного народного костюма. Во второй половине XIX века в описях имущества умерших все чаще упоминаются предметы одежды из покупного материала. Одежда зажиточных крестьянок в конце XIX века почти наполовину шилась из покупной ткани. В противоположность этому, одежда сельской бедноты и сельскохозяйственных рабочих была домотканной.

Однако даже в одежде, изготовленной по городским образцам, в Видземе прослеживались определенные закономерности: длинные складчатые юбки шили из серой или черной ткани, с темными вышитыми полосами вдоль нижнего края, блузки — из одноцветной или в цветочек хлопчатобумажной ткани, с длинными или полудлинными рукавами. В прохладную погоду (а старые женщины — почти всегда) носили сшитые из шерстяной ткани прилегающие кофточки со складками у бедер и в верхней части рукавов.

По-другому шло развитие одежды, изготовлявшейся для праздников песни. В конце XIX и в первой половине XX века в буржуазной печати не раз возникали дискуссии о костюмах для праздников песни и публиковались различные предложения и рисунки стилизованной народной одежды.

Следует отметить, что наиболее полное выражение старинные традиции получили в разного рода вязаных предметах одежды — чулках, варежках и т. д.

В годы существования буржуазной Латвии классовые противоречия еще более возросли, стоимость жизни увеличилась. Богатые дворохозяева и члены их семей носили одежду, сшитую в соответствии с городской модой из покупных шерстяных и шелковых тканей, крестьянская же беднота и сельскохозяйственные рабочие и теперь носили по большей части домотканную льняную или полушерстяную одежду. Большой была также разница в отношении количества одежды — у крупных дворохозяев ее было в 3—4 раза больше, чем у бедных крестьян.

Победа социализма во всех отраслях народного хозяйства, в результате которой Латвия за немногие годы из аграрной страны превратилась в индустриально развитую советскую республику, вызвала значительные изменения и в одежде сельского населения.

При изготовлении современной женской одежды на первый план выдвигаются практические соображения. Формы отдельных частей одежды сообразуются с видом работы и возрастом женщины. Часто применяется специальная рабочая одежда.

Одежда изготовляется в соответствии с модой, причем шьется она по большей части в районных или в рижских ателье и лишь рабочую одежду и простейшие хлопчатобумажные платья обычно шьют дома. В последние годы в связи с наличием в магазинах широкого ассортимента готовой одежды, качество которой становится все лучше, колхозники все чаще приобретают готовую одежду.

Сознавая художественное и культурно-историческое значение народной одежды, специалисты и народные мастера создали на ее основе живописные костюмы, послужившие замечательным оформлением для проводящихся в Советской Латвии праздников песни.

В Латвийской ССР, так же как и во всем Советском Союзе, старинные формы народной одежды не только воспроизводятся — они служат также источником, к которому обращаются художники при создании современных образцов одежды.

ZEMNIEKU UZTURS VIDZEMĒ

19. gs. otrā puse — 20. gs.

A. Krastiņa

Tautas uztura pētījumi dod interesantu materiālu gan par kulinārijas attīstību, gan arī par tautas dzīves veidu un kultūru. Ēdienu kartes, kā arī ēdiena pasniegšanas veida un kārtības pētījumi nenoliedzami sniedz ziņas par iedzīvotāju šķiriskajām attiecībām un mājas dzīves veidu. Tādējādi pētījumi par tautas uzturu ir daļa no visai plašā un svarīgā jautājuma par tautas dzīves veidu un materiālo kultūru vispār.

Tā kā katrai tautai ir savi vairāk vai mazāk atšķirīgi iemīļotie ēdieni, kuru sagatavošanas paņēmienu izveidošanās pamatā ir senas tradīcijas, kas pārmantotas no paaudzes uz paaudzi, pētījumi par tautas uzturu var noderēt arī etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

Šajā rakstā, pamatojoties uz etnogrāfiskiem pētījumiem, apskatīts Vidzemes zemnieku uzturs laikā no 19. gs. otrās puses līdz mūsu dienām. Sniegts pārskats par galvenajiem uzturā lietotajiem produktiem un to sagatavošanu, īpašu uzmanību veltījot ēdienu terminoloģijai dažādos Vidzemes apvidos. Parādīts arī ēdiena režīms atkarā no gadalaika, kā arī no veicamā darba. Priekšpadomju laikā, pastāvot zemniecības sociālajai diferenciācijai, trūcīgo zemnieku svētku un godu ēdienu karte ļoti maz atšķīrās no ikdienas uztura. Turpretī lauku buržuāzijas svētku un godu galds bija bagātīgi klāts. Rakstā galvenā uzmanība veltīta ikdienas uzturam kā tiešajam darba tautas uztura raksturotājam, taču atzīmēti arī raksturīgākie svētku un godu ēdieni.

Ja tautas uztura zinātniskajai analizei un ēdiena gatavošanas tehnoloģijai mūsu republikā ir veltīta ievērojama uzmanība[1] un par to ir atrodama samērā plaša literatūra, tad turpretī etnogrāfiskajā literatūrā tas skarts maz. Ievērojamas grūtības šī jautājuma risināšanā sagādā attiecīgu avotu un speciālās literatūras trūkums. Kā avots tautas senā uztura pētīšanai izmantojamas Kr. Barona Latvju Dainas.[2] Kaut arī tautasdziesmas nav hronoloģiski datētas, tās labi raksturo galvenos uzturā lietotos pārtikas produktus, tāpat tās izmantojamas par ilustratīvo materiālu, analizējot citu avotu ziņas. Daži materiāli par Vidzemes zemnieku ēdieniem 19. gs. otrajā pusē atrodami avīzes Dienas Lapa etnogrāfiskajos pielikumos,[3] kur publicēti gan dažādo seno ēdienu nosaukumi un sastāvs, gan arī atsevišķu ēdienu pagatavošanas apraksti. Materiāli par tautas uztura jautājumiem atrodami arī Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas Pieminekļu valdes fondā.[4] Tomēr arī tur pārsvarā ir tikai dažādu ēdienu nosaukumi un gatavošanas apraksti, pie kam visvairāk pieminēti senie, jau no ikdienas lietošanas izgājušie un retāk sastopamie ēdieni — galvenokārt svētku ēdieni.

Bez šiem avotiem jāatzīmē atsevišķi informatīvi rakstiņi dažādos rakstu krājumos un periodiskajos izdevumos: kalendāros, avīzēs, žurnālos.[5] Tajos gal-

---

[1] Mūsu republikā uztura jautājumus risina galvenokārt PSRS MZA Latvijas Eksperimentālās un klīniskās medicīnas institūta uztures sektors. Te tiek pētīts gan uzturlīdzekļu sastāvs un īpašības, gan arī izstrādātas nepieciešamās uzturvielu normas. Sadarbībā ar kulināriem tiek sastādītas un zinātniski pārbaudītas gan veselu cilvēku, gan arī dažādu slimnieku ēdienu kartes. Balstoties uz jaunajām atziņām, atsevišķas slimības tagad tiek ārstētas tikai ar speciāla diētiska uztura palīdzību. Vadošā loma tautas uztura jautājumu pētīšanā, jaunāko zinātnisko atziņu publicēšanā un popularizēšanā masās ir medicīnas zinātņu doktorei K. Skulmei. Lielu popularitāti iegu-vušas K. Skulmes lasītās lekcijas, radio un televīzijas pārraides, kā arī raksti žurnālā «Veselība».

Nozīmīgu darbu uzturvielu pētīšanā veic arī mikrobiologi. Sevišķi nopelni te akadēmiķim prof. Dr. A. Kirhenšteinam — it īpaši vitamīnu un fermentu pētīšanas jomā.

[2] Kr. Barons un H. Visendorfs. Latvju Dainas, I. Jelgavā, 1894.; II—VI, Pēterburgā, 1903.—1915.

[3] Avīzes Dienas Lapa mēneša pielikums Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem Āronu Matīsa vadībā iznāca no 1891. līdz 1894. g.

[4] Ziņas par uzturu Vidzemē galvenokārt ir no bijušajiem Cēsu un Madonas apriņķiem, daļēji no tagadējā Jēkabpils rajona teritorijas dienvidrietumu daļas.

[5] Par latviešu tautas ēdieniem un ierašām. Uzzīmējis Rožukalna Mārčus Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891., 33. un 45.; A. Bielenstein. Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestiņš un bērzsulas). — Latviešu Avīzes, 1900., 15.—19.; Latviešu ēdieni un dzīvokļi priekš 120 gadiem. — Mājas Viesa Mēnešraksts, 1902., IV, 315. lpp.; St. J. Tautiskie ēdieni Vidzemē. — Latvijas Vēstneša pielikums, 1924., 39.; Ko un kā ēda vecmāmiņas laikā. — Brīvās Zemes pielikums Zemes Spēks, 1928., 3., 4., 5., 11., 14.; M. A. Vecie latviešu laucinieku ēdieni. — Jaunākās Ziņas, 1932., 161.; A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. — Kalendārs Gauja, Rīgā, 1935.,

venokārt sniegtas ēdienu pagatavošanas receptes, pamācības un ierosinājumi gan ēdienu sagatavošanā, gan arī augļu un ogu konservēšanā, galda klāšanā, pārtikas produktu racionālā izmantošanā, dažkārt norādot arī tautas senos, jau daļēji aizmirstos ēdienus, ko varētu atkal ieviest ikdienas uzturā. Iedzīvotāju dažādo sociālo nogrupējumu uztura jautājumi šajos rakstos tikpat kā nav pieminēti. Tautas uztura etnogrāfiskiem pētījumiem maz dod arī daudzās un dažādās pavāru grāmatas, kas ievērojamā skaitā publicētas buržuāziskās Latvijas laikā. Samērā daudz izdevumu veltīti arī veģetārajām virtuvēm, bet visos šajos izdevumos atrodams galvenokārt tikai plašāks vai šaurāks uzturmācības pamatjautājumu izklāsts un ēdienu pagatavošanas receptes. Tautā lietotais uzturs tur nav analizēts.

Padomju etnogrāfi kaut cik sistemātisku materiālu vākšanu par tautas uzturu uzsāka tikai pēc 1957. g.[6] Savāktais materiāls vēl ir visai nepilnīgs un nedod pārskatu par kolhoznieku šodienas uzturu. Tas sniedz ieskatu galvenokārt par bijušo vidējo zemnieku uztura sagatavošanas veidu. Bez tam materiāli vākti tikai atsevišķos rajonos, t. i., tur, kur bija organizētas Latvijas PSR ZA etnogrāfu ekspedīcijas, galvenokārt Jēkabpils, Madonas, Ogres un Valmieras rajonos.

Arī mūsu tuvākajās kaimiņu republikās etnogrāfi vēl maz pētījuši tautas uzturu. Pozitīvi atzīmējams, ka Lietuvas PSR par šo tematu jau uzrakstīta disertācija zinātņu kandidāta grāda iegūšanai,[7] bet Igaunijas PSR Etnogrāfiskā muzeja līdzstrādniece E. Jāgosilde patlaban vāc materiālus šādai disertācijai. Minēto apstākļu dēļ pagaidām vēl ir grūti dot plašākus secinājumus par tautas uztura jautājumiem etniskās vēstures jomā.

Interesantu materiālu par tautas uzturu var atrast arī daiļliteratūrā.[8]

* *
*

19. gs. otrajā pusē Vidzemes zemnieki, kuru pamatnodarbošanās bija zemkopība un lopkopība, uztura izejvielas ieguva galvenokārt pašu saimniecībās. Uztura pamatā bija dažādi labību izstrādājumi, pākšaugi, kartupeļi, kā arī lopkopības produkti. Vidzemes jūrmalā, kur zemnieki papildus nodarbojās vēl ar zveju — uzturā ievērojama vieta bija zivīm. Uztura papildināšanai mežā lasīja sēnes, dažādas ogas un riekstus.

No graudu kultūrām uzturā visvairāk patērēja rudzus, miežus un auzas. Mazāka nozīme bija kviešiem un griķiem. Labību pārstrādāja miltos un putraimos. Trūcīgu zemnieku saimniecībās to veica mājas apstākļos, miltus samaļot rokas dzirnavās, bet

---

46. lpp.; t. p. Latviešu tautas ēdieni. — Saimniecības un veselības kalendārs, 1935. u. c. L. Kārkliņa sniegusi pārskatu par latviešu ēdieniem LKV XI sējumā 20481.—20490. sl. (Tautas ēdieni), bet K. Pāvuliņa rakstā Krustpils. — Latvju Raksti, II, 52.—68. lpp.; t. p. Ļaudona. — Turpat, 17.—20. lpp.

Dažādi rakstiņi par kulinārijas jautājumiem, tajā skaitā arī par senājiem tautas ēdieniem, atrodami arī 20. gs. 30.—40. gados izdotajos periodiskajos žurnālos Latvju Saule, Ceļi, Zeltene, Mājas Viesis, Mana Māja, Lauku Sēta u. c.

[6] Materiāli glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā, Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā un Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā.

[7] В. Милюс. Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX и начале XX в. Автореферат диссертации. М. 1954.

Saīsinātā veidā disertācija publicēta ar tādu pašu nosaukumu PSRS ZA N. N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta rakstu krājumā Балтийский этнографический сборник (M. 1956), 127.—169. lpp.

[8] Spilgtas ainas par Vidzemes zemnieku uzturu savos darbos, piemēram, attēlojis tautas rakstnieks Andrejs Upīts. Interesants materiāls atrodams arī R. Blaumaņa, J. Zeibolta, brāļu Kaudzīšu u. c. darbos.

1. att. Piestas ar piestalām miežu putraimu un grūbu gatavošanai, kaņepju staka grūšanai un sāls sasmalcināšanai.

Priekšplānā redzams lūku sietiņš un čuguna katliņš ar koka kausu. Aizmugurē galds, uz kura vienā stūrī māla bļoda ar kaņepju staku, bet otrā kamu milti (no mākslinieka J. Strazdiņa materiāliem).

putraimus un grūbas sagrūžot piestā (1. att.). Tikai 19. gs. beigās līdz ar kapitālisma nostiprināšanos labības pārstrādāšana dzirnavās ieguva vispārēju raksturu.

Uztura pamatā bija raudzēta maize, ko cepa gan no rudzu un miežu, gan arī no griķu un kviešu miltiem. Rudzu un miežu maize bija ikdienišķs ēdiens, bet griķu un kviešu maizi cepa galvenokārt tikai svētkos, godos vai arī ciema kukulim, ejot ciemos[9] (2. att.).

Rudzu maizi cepa lieliem klaipiem — kukuļos, lielāku daudzumu uz reizi, lai pietiktu ilgākam laikam. Nobriedusi jeb saziedējusi rupjmaize bija arī sātīgāka, un to tik daudz uzreiz nevarēja apēst. Maizi vajadzēja taupīt, jo bieži vien tās nepietika līdz jaunajai ražai. Nereti pavasaros, lai iegūtu sēklu tīrumu apsēšanai, zemnieki nojauca un pārkūla savu ēku salmu jumtus.

Jau 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē, kad saira vecā feodālā iekārta, Vidzemes zemnieku sētās bija jūtams maizes trūkums. Strauji augošās Rietumeiropas kapitālistiskās pilsētas pieprasīja daudz lauksaimniecības ražojumu. Labības cenas stipri cēlās, un muižnieki centās eksportēt pēc iespējas vairāk labības. Tā rezultātā ievērojami palielinājās zemnieku klaušas, pieauga ekspluatācija un zemniekiem neatlika laika savu tīrumu apstrādāšanai. Aizvien biežāk zemnieki bija spiesti aizņemties labību no muižu magazīnām. Sākās neražas, kurām sekoja bads un dažādas sērgas.[10] Klaušu, aizdevumu procentu un kārtējo nodevu veidā atņēmuši zemniekiem visu labību, pat muižnieki bijuši spiesti domāt, kā uzturēt pie dzīvības savus zemniekus — klaušiniekus.[11] Presē parādījās dažādi raksti par to, ar kādiem līdzekļiem papildināt vai aizstāt maizi. Tā, piemēram, muižnieki rakstu krājuma Oeconomisches Repertorium I sējumā (Rīgā, 1818.) ieteica zemnieku maizei piejaukt Islandes ķērpjus, ozolzīles, izžāvētus, sīki sagrieztus un samaltus salmus, lopu

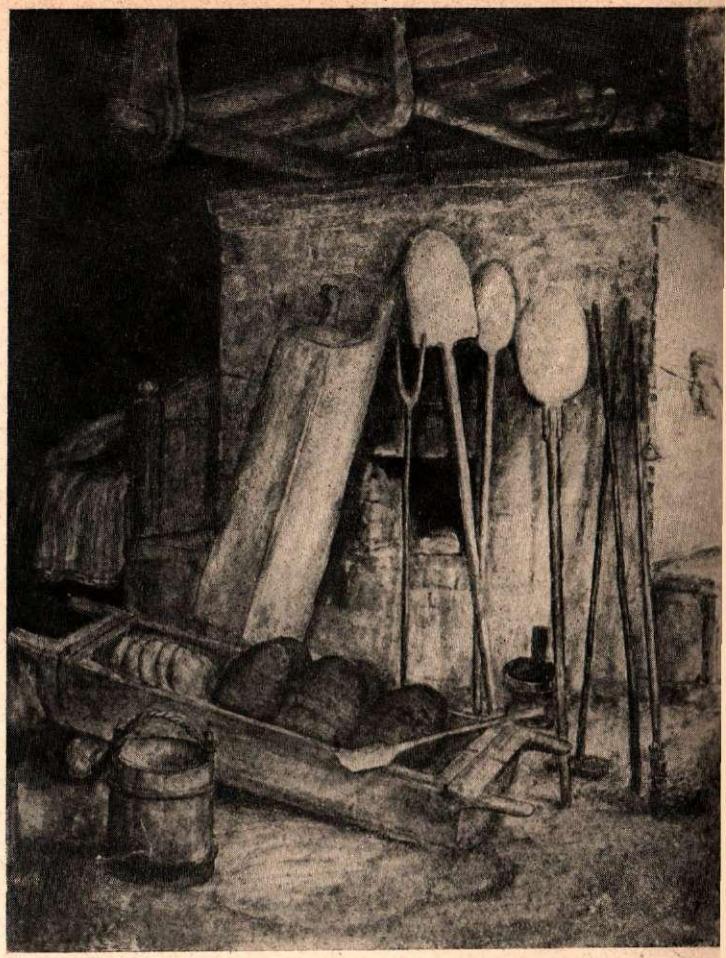

2. att. Maizes cepšanas rīki un piederumi Piebalgas apkārtnē. Priekšplānā vienkoča miltu spainis, aiz tā maizes abra ar izceptiem rudzu maizes klaipiem un apaļiem miežu plāceņiem. Abras galam pārlikta miklas iejavas mente. Pie krāsns pieslieta otra vienkoča maizes abra ar nesamām «rociņām». Pie krāsns pieslietas arī rupjmaizes un karašas lizes, ar kurām maizi «iešauj» un atkal izvelk no krāsns. Turpat redzams arī krāsns krukis ogļu izraušanai un krāsns klonu slaukāmās bērza slotas. Virs maizes krāsns — ārdi, uz kuriem kaltēja malku un dažādus «lietas kokus» (no mākslinieka J. Strazdiņa materiāliem).

kaulus utt. Dažādu surogātu izdomāšanā muižniekiem talkā nāca mācītāji. Pelavu piejaukšana pie maizes miltiem bija parasta parādība.[12] Tā tas tur-

---

[9] Tautas dziesmā par to teikts:

Kviešu maize, griķu maize,
Tā pa ciemu lenderēja;
Rudzu maize, miežu maize,
Tā saimītes turētāja.

LD 34243, Rīgas apr. Sidgundas pag. Rikterē.

[10] Labu priekšstatu par Vidzemes zemnieku stāvokli, maizes daudzumu un slimībām šajā laikā sniedz ārsta O. Hūna sakopotie un 19. gs. sākumā publicētie materiāli, skat. О. Гун. Дополнения медико-топографическому описанию Лифляндии с присовокуплением табелей о состоянии оспы и чертежей крестьянских изб и бань. СПб. 1814.

[11] Padomju vēsturnieks H. Strods sakopojis interesantus vēsturiskus datus par to, kā muižnieki un mācītāji cītīgi nodarbojās ar dažādu maizes surogātu izdomāšanu, lai tikai kaut kā uzturētu pie dzīvības savus pusbadā mirstošos zemniekus, bet muižās tai pašā laikā nemitīgi pieauga zemniekiem atņemtās labības pārstrādāšana degvīnā un alū. «...Tai pašā laikā, kad zemnieki dzīvoja badā, neliela saujiņa vācu, poļu un krievu muižnieku uz tautas sviedriem un asinīm būvēja sev greznas pilis, brauca lepnās karietēs, ieveda no ārzemēm dārgus vīnus un austeres, ārzemju pavāri gatavoja muižniekiem vīnā vārītus strazdus, kas bija pildīti ar vīģēm, un citus mielastus» (H. Strods. Krimta cietu pelavmaizi. — Zvaigzne, 1958., 3., 21. lpp.; arī rakstā Vācu muižnieki — žūpības ieviesēji un izplatītāji Latvijā. (Materiāli lektoriem.) Rīgā, 1959. Vissavienības politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas biedrības Rīgas nodaļā.).

[12] Vidzemes skolotājs Indriķis Straumītis (1830.—1906.) savās atmiņās raksta: «Es redzēju, kā mans tēvs, kurš bija spēcīgs miesās un garā, strādāja kā vērsis un ēda arī kā vērsis — pelavas... Maizē pelavas pamazām izskauda miltus... Bet kāda gan bija šī maize? Pēc izskata un garšas viņa gan vairāk līdzinājās kūdras cinim nekā maizei. Tā kraukšķēja vien zem zobiem: es no šīs maizes ēdu, lai gan ne pilnu vēderu, — nedeva, lūk! Ziemā to vien teica: lai paliek maize siena laikam; bet vasarā bija sava izruna. Bet ak kā mēs mīlējām šo maizi, kā mēs viņu cienījām! Gadījās: nokrita maizes gabaliņš zemē, mēs viņu rūpīgi uzmeklējām, appūtām, nobučojām un tad apēdām; ja zīdāms bērns gražodamies nometa maizes garoziņu zemē, tad tas ij viņam nekad netika piedots... Bet taču nevar sacīt, ka Vidzemē nebūtu maizes. Muižās maizes bija diezgan, tik no muižnieku zēlīgās sirds gandrīz visa maize tika patērēta ne ēšanai, bet dzeršanai. Mums — zemniekiem nebija maizes, bet ar degvīnu, ja gribi, pirtī «garu lej»...» (I. Straumitis. Raksti (1840.—1845.). Rīgā, 1906., 8.—12. lpp.).

pinājās vairākus gadu desmitus.[13] Par vērtīgāko miltu aizstājēju tika ieteiktas vārpatu saknes, ar kurām bija pilni zemnieku dārzi un lauki.[14] Parasti šo «veselīgo un barojošo» pārtikas līdzekli zemnieki sadedzinot. Bez tam vārpatu sakņu lasīšanu varot uzticēt bērniem, tā neatraujot zemniekus no klaušām muižā.

No rudzu miltu mīklas zemnieki cepa saviem godiem un svētkiem dažādus raušus, slokatņus, pladiņus u. c., tā padarot bagātāku savu mielasta galdu.[15] Arī no miežu miltiem cepa gan raušus, gan arī karašas un plāceņus (neliela plakanus kukulīšus). Auzu miltus pārtikai lietoja galvenokārt tikai Vidzemes austrumdaļā.

Ļoti nozīmīgs uzturlīdzeklis bija miežu putraimi un grūbas. No tiem vārīja dažādas šķidras un biezas putras.

Līdz 19. gs. beigām zemnieku uzturā ievērojama vieta bija kaņepēm. Tās bija veselīgs un arī sātīgs uzturlīdzeklis, kas aizstāja gan gaļu un taukvielas, gan arī pienu. Vidzemē, tāpat kā citos Latvijas novados, pazīstams ir kaņepju stoks jeb staks, steņķis, temps (pēdējais nosaukums Igaunijas pierobežā)[16] (3. att.). To lietoja sviesta

3. att. Kaņepju staka grūdēja ar piestu un piestalu Cēsu apr. Rāmuļu pag. (VME — 12540. foto neg.).

vietā parasti kopā ar biezpienu uz maizes vai pie kartupeļiem.

No kaņepēm gatavoja arī t. s. kaņepju pienu, ko lietoja pie dažādiem ēdieniem piena vietā, piemēram, pie putraimu vai kartupeļu putras laikā, kad govis nedeva pienu.[17]

Iecienīts uzturlīdzeklis ne vien sava sātīguma dēļ, bet arī tāpēc, ka tas bija viegli un ērti sagatavojams, bija pākšaugi: zirņi un pupas.[18]

---

[13] Tā 1840. g. Latviešu Avīzēs par zemnieku lielo postu lasām: «...Rudzi neauga, vasarāja neizdevās, dārzu gājumi arī pavisam knapi, kartupeļi sapuva zemē... Tā nu dažs labs rītos un vakaros, ar bēdām kuldamies, uz to domā, ka to pašu mazumiņu, kas tam no labības ir, būs prātīgi vairināt, ka ilgāki varētu iztikt, un liek gan šo, gan to klāt pie maizes cepšanas... Jau dievam žēl ir dzirdēts, ka pelus (pelavas) vai šādas tādas zāles top pie maizes mīklas piejauktas, lai tik vairāk iztaisās, bet tas nav labi, jo tāda maize nej spēku, nej veselību netaupīs.»

Tālāk seko apraksts, kā kāda namamāte izmēģinājusi maizes mīklai piejaukt vārpatu miltus, «...uz divām daļām iejavas, trešu daļu vārpuzāles miltu ņemdama, tā nu it brangu, smeķīgu maizīti izcepa.» Noslēgumā seko vēl kāda «prātīga veca daktera» atzinums, ka «nekas ļauns, kas veselību varētu maitāt, pie šīs pielikšanas nenotika, bet tas taču ļoti ģeldīgs — miltu vairošanas dēļ» (C. Müller. Labs padoms vārgu gados. — Latviešu Avīzes, 1840., 49., 193. lpp.).

[14] Vārpatas iepriekš ar ūdeni labi jānoskalo, tad jāieser karstā rijā un labi izkaltušas sakapā ar kapātuvi vai arī samaļ dzirnavās (Latviešu Avīzes, 1840., 49., 193. lpp.).

[15] Iecienīts svētku ēdiens bija ziedainais (Kurzemē — skland u) rausis, kas savu nosaukumu ieguvis no krāsainās burkānu masas, ar ko pārklāja rausi. Tā pamatā neraudzētas rupju rudzu miltu mīklas apaļš, neliels rausis ar uzlocītām maliņām un kartupeļu, bet virs tā vēl burkānu masas virsu. Ziedaino rausi gatavo gan no rudzu, bet visbiežāk gan no miežu vai arī no kviešu miltu rauga mīklas.

Slokatnis arī ir cepums no rudzu miltu mīklas, ko parasti cep reizē ar rudzu maizi. Mīklu izveido iegarenā, apmēram pirksta biezā plāksnē, pārliek ar sīki sagrieztu žāvētu speķi, kas sajaukts ar sakapātiem sīpoliem. Visu pārklāj ar otru mīklas plāksni, malas visapkārt cieši saspiežot kopā.

Pladiņi ir apaļi, apmēram 2 cm biezi plāceniši, ko arī gatavo no raudzētas rudzu miltu mīklas, to pārliekot ar sviesta piciņām un pārlejot ar skāba krējuma un olas maisījumu. Sviesta vietā ņem arī sīki sagrieztus speķa gabaliņus.

[16] Stoks — Jēkabpils raj. Kūkās (E 17, 6322, 6344), Vīpē (E 17, 6488), Jēkabpils raj. Sēlpilī (E 18, 1578, 1630), Gulbenes raj. Daukstos (E 18, 3046), Madonas apr. Mārcienā, Jaunkalsnavā (VM E 2531. mape, 26. dok.); staks — Jēkabpils raj. Klintainē (E 21, 5, 33, 80, 82, 92; E 21, 82, 92), Madonas raj. Mētrienā (E 17, 6480), Ogres raj. Koknesē (E 21, 263, 300); steņķis (arī staks) — Cēsīs (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891., 4. lpp.); temps — Valmieras raj. Rozēnos (E 12, 2995).

Apgrauzdētas kaņepju sēklas piestā tik ilgi grūda, līdz dabūja sviestveida masu, kam pēc garšas pielika sāli un ļoti bieži arī sasmalcinātus zaļus sīpolus (Valmieras raj. Ainažos; E 12, 2882). Mārcienā kaņepes sagrūda kopā ar kartupeļiem un nedaudz sāls — kartupeļu stoks (VME 2531. mape, 26. dok.); kopā ar zirņiem sagrūstas kaņepes te sauca par kamiem.

[17] Kaņepju pienu gatavojot, zaļas kaņepes sagrūda piestā, tām pielēja ūdeni, izmaisīja un izkāsa. Dabūja pienveida balti pelēku šķidrumu, ko sauca par kaņepju pienu — Madonas apr. (VME 2531. mape, 26. dok.), Jēkabpils raj. Klintainē (E 21, 18), Ogres raj. Koknesē (E 21, 263, 276), Valmieras raj. Rozēnos (E 12, 2995).

[18] Plaši pazīstamas šādas tautas dziesmas:

Zirņi, zirņi, pupas, pupas,
Tā bij' laba barībiņa:

Ievērojama nozīme Vidzemes, tāpat kā Latvijas citu novadu zemnieku uzturā bija kartupeļiem. Jau 19. gs. sākumā kartupeļi kļuva par maizes galveno aizstājēju. Tā tas turpinājās visu 19. gs. un arī vēl 20. gs. sākumā, sevišķi trūcīgo zemnieku uzturā. No kartupeļiem savārītu biezputru — šķiedeni jeb šķiedes deva arī cibiņā līdz ceļā braucējiem ziešanai uz maizes, kad nebija sviesta vai cita aizdara.[19] Sevišķā cieņā kartupeļu biezenis bija rudens pusē, kad sāka rakt jaunos kartupeļus. Parasti pirmo reizi jaunos kartupeļus vārīja Annas dienā (26. jūlijā).[20]

No dārzeņiem pirmo vietu zemnieku uzturā ieņēma kāposti, bet Vidzemes austrumu daļā — arī bietes. No pārējiem dārzeņiem vēl atzīmējami rāceņi, burkāni, kāļi, sīpoli. Burkānus un kāļus sēja nedaudz, tāpēc bērniem tie bija liels gardums. Rāceņus 19. gs. pamazām nomainīja kartupeļi, un 20. gs. sākumā rāceņus jau lietoja ļoti maz.

Pavasarī un vasarā uzturā lietoja arī dažādus savvaļas augus: nātru, ušņu un balandu jaunos dzinumus, skostiņas un skābenes. Sevišķi raksturīgi šie augi bija trūcīgo zemnieku uzturā, kuru klēts apcirkņos pavasarī bieži vien nekas vairs nebija atrodams un kas savu dzīvību līdz jaunajai ražai bija spiesti izvilkt, uzturam izmantojot savvaļas augus.[21] Turīgie saimnieki savvaļas augus, atskaitot skābenes, uzturā parasti nelietoja.

Otra galvenā nodarbošanās nozare, kas zemniekiem deva pārtikas produktus, bija lopkopība un piensaimniecība.

Ni grūžama, ni maļama,
Tik katlā ieberama.

LD 28571, Krustpilī.

Pupas, zirņi, rācentiņi,
Tie tīk manai līgavai:
Nemaļami, negrūžami,
Katlā vien ieberami.

(Latviešu tautas dziesmas, I. Izlase. Rīgā, 1955., 3944.)

[19] Šķiedeņa jeb šķiedes nosaukuma pamatā verbs *šķaidīt*. Šķiedes gatavojot, sašķaidītai kartupeļu masai pēc vajadzības piekūla arī vēl miežu vai kviešu miltus (St. J. Tautiskie ēdieni Vidzemē. — Latvijas Vēstneša pielikums, 1924., 39.). Valmieras rajonā šāds aizdars saukts par «bulļu sviestu» (E 12, 2925). Citreiz kartupeļus sagrūda kopā ar kaņepēm un lika cibā pavalgam, ejot muižas darbos. «...Vecmāmuļa stāsta: kad jauna biju, gāju muižas darbos. Maizi ņēmu līdzi visai nedēļai. Ar to pavalgu gāja dikti plāni. Sagrūda kartupeļus ar kaņepēm un ielika cibā. Tas bija pavalgs. Pirmās dienas vēl nekas, ēst jau varēja, bet, kad nāca uz nedēļas vidu, kartupeļi sāka rūgt, ciba cēlās vien... Sestdienā ciba tāda pati pilna, kā bijusi!» (Mazā saimniece. Vēl uzglabājušies veclaiku ēdieni. — Brīvās Zemes pielikums Zemes Spēks, 1923., 17., 405. lpp.).

[20] Rožkalnu Mārčus. Par tautas ēdieniem un ierašām. Uzzīmēti Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891., 45.

No vārītiem kartupeļiem sastampātu biezputru sauca arī par tempu, stūķi (Valmieras raj. Rozēnos — E 12, 3003), penci (Valmieras raj. Arciemā — E 12, 2925), grūsli (Gulbenes raj. Daukstos — E 18, 3044; Jēkabpils raj. Mežārēs — E 17, 6371; Madonas raj. Sāvienā — E 17, 6138), mīceni (Jēkabpils raj. Kūkās — E 17, 6336).

[21] Raksturīga šāda tautas dziesma:

Badu, badu Jānīts nāca,
Vēl badāku Pēterīts;
Jēkapiņš labs vīriņš,
Tar ar savu maizīt' nāca.

LD 33031 — Bikserē u. c.; arī E12, 2878 — Ainažos.

Rudenī bija ne vien jaunā maize, bet jo bagātīgi arī dažādi dārzeņi:

Svaigu pilnpienu un sviestu zemnieki uzturā tomēr lietoja ļoti maz, jo sviestu krāja pārdošanai. Svaigs pilnpiens skaitījās gardums, un parasti to deva mazajiem bērniem. Pieaugušie ikdienā patērēja galvenokārt sarūgušu nokrejotu pienu, no kura gatavoja arī biezpienu un sieru.[22] Sviestu ikdienā lietoja reti, ievērojot zināmu normu. Parasti sviesta piciņu ielika biezpiena bļodas vidū. Sviestu saimei deva galvenokārt tikai svētkos un pēc svarīgāko darbu beigšanas.

Gaļai audzēja cūkas un aitas. Kāva arī teļus un liellopus. Gaļa, tāpat kā piensaimniecības produkti, bija viena no nozīmīgākajām tirgus precēm, tāpēc zemnieki pašu uzturā to lietoja ļoti ierobežotā daudzumā. Sevišķi maz to patērēja trūcīgie zemnieki, kuru uzturam bija spilgti izteikts sezonas raksturs. Tāpat kā labības produktus pilnā mērā trūcīgais zemnieks atļāvās tikai pēc ražas novākšanas, tāpat arī gaļa — sevišķi svaiga gaļa, galdā parādījās tikai tad, kad kāva lopus, parasti rudeņos vai dažādos godos un svētkos, kuriem tos speciāli taupīja. Saimes uzturā vispirms izlietoja iekšējos organus, bet labākos gabalus sālīja un žāvēja, lai būtu aizdars ilgākam laikam un sevišķi smagāko darbu posmam. Sālīja un žāvēja arī cūku galvas un kājas dažādiem svētku ēdieniem. Piensaimniecība un lopkopība vispār bija tās nozares, kuru produktus zemniekiem bija visai izdevīgi realizēt. Tādēļ arī visus labākos produktus centās pārdot, bet zemnieku saimniecības uztura vajadzībām rūpīgi sagatavoja un arī saglabāja ilgākam laikam dažādus lopu kaušanas subproduktus — asinis un iekšējos organus. Asinsdesas jeb putraimu desas bija iecienīts svētku ēdiens.[23] Putraimu desas lika kā piedevu arī tauku

---

Ruden rutki, rācenīši,
Pilni plaukti plācenīšu.
Pavasar dvēselīte
Diedziņā karājās!

LD 28829, 2 — Odzienā, Vietalvā.

[22] Biezpienu sagatavoja ļoti sausu un samīcīja ar sāli, lai varētu uzglabāt pēc iespējas ilgāk. Pasniedzot biezpienu saimes galdā, krējumu parasti taupīja, bet biezpiens bez krējuma bija sauss un negaršīgs. Tā R. Blaumaņa lugā «Sestdienas vakars» puisis Lauris par šādu biezpienu saka: «...kad ieliek bļodiņā, tad jādomā, ka no zvirgzdu dobes grābts» (R. Blaumanis. Kopoti raksti, V. Rīgā, 1959., 297. lpp.).

Uzturā lietoja arī biezpiena sūkalas. Kad sildīja sarūgušu pienu, sakarsētas sūkalas nolika vēsumā, lai tās nostātos; zem suliņām sastājās balts šķidrums — sūkas (Ērgļos). Tās varēja paglabāt ziemai, kad govis nedeva pienu. Tad sūkas lēja piena vietā pie putras, ko ziemā ar patiku strēba (K. Kurcalts. Sīkumi no Ērgļiem. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933., 175. lpp.).

[23] Asinsdesu gatavošanu tautā sauc par desu «dēšanu» (Jēkabpils raj. Sēlpilī — E 18, 1592). Savārītai miežu putraimu biezputrai pielika sakultas asinis, sīpolus, garšvielas (mātes jeb desu zāles, piparus u. c.), labi izmaisīja, iepildīja iztīrītās zarnās un novārīja. Citreiz desas liktas zem sloga (Jēkabpils raj. Klintainē — E 21, 50), bet no Dienvidaustrumvidzemes ir ziņas, ka tās liktas maizes krāsnī uz salmiem vai arī uz pannām un apceptas (Jēkabpils raj. Medņos. — E 17, 6518; Madonas raj. Saikavā — E 17, 6098).

Literatūrā atrodami norādījumi, ka novados, kur agrāk dzīvojuši lībieši, un Igaunijas pierobežā putraimu desu ēšana sevišķi populāra bijusi ziemassvētkos. Lauku puiši vēl ap 19.—20. gs. miju esot sacentušies, cik «olektis» putraimdesu katrs varēs apēst, jo ticējuši, ka dūšīga ēšana veicinās nākošā gada ražu un ka tai saimniecei, kura liek galdā putraimu desas, nākošajā

putrā.[24] Gatavoja arī asins pankūkas, bliņas, paltes.[25] No iekšējo organu ēdieniem jāatzīmē «spēķu putra», «spēķes», «spētiķis», «kuldeņi».[26] Rudeņos, kad parasti likvidēja vairākus lopus, rūpīgi iztīrītas lopu iekšas — zarnas, kuņģi, gremokli, sagrieza mazākos gabaliņos, krietni sasālīja un pa ziemu uzglabāja. Pavasarī, kad rocība bija mazāka, tās sakapāja un vārīja kopā ar kartupeļiem, putraimiem, pupām vai arī ar kāpostiem. Spēķes vai spētiķi gatavoja gan putras veidā un ēda siltu, gan arī vārīja mazā virumā un aukstumā sarecinātu ēda aukstu. Līdzīgi gatavoja arī no teļu galvām un kājām t. s. drebeņu putru, drebeni, studiņu, spudiņu, zilci.[27]

Mājputnus — vistas, zosis, pīles — zemnieki uzturā lietoja samērā maz — parasti tikai svētkos un godos. Tos audzēja galvenokārt pārdošanai.

Nozīmīga vieta jūras piekrastes iedzīvotāju uzturā bija arī zivīm, galvenokārt — reņģēm un mencām. Siļķes līdz 19. gs. 80. gadiem Ziemeļrietumvidzemes lauku sētās tikpat kā nelietoja. Siļķu vietā patērēja sālītas reņģes, ko pavasaros pārveda vezumiem no jūrmalas un iesālīja mucās visam gadam.[28] Siļķes uzturā, sevišķi kalpu uzturā, ieviesās tikai pēc 19. gs. 80. gadiem.

Liela nozīme zemnieku uzturā bija arī ogām un augļiem. Mājas augļu un ogu dārziem 19. gs. 60.—70. gados vēl nebija diezcik liels īpatsvars, bet jo nozīmīga bija dažādu meža ogu lasīšana. Svarīga nozīme zemnieku uzturā bija tām ogām, ko varēja uzglabāt bez cukura piedevas, kā, piemēram, mellenēm, brūklenēm, dzērvenēm. Dzērvenes ziemai ievārīja arī ar āboliem, plūmēm, bumbieriem. Meža zemenes uzglabāja arī ar medus piedevu.

Arī riekstus un sēnes vāca uzturam. No sēnēm visvairāk cienīja: baravikas, apšu bekas, bērzlapes, vilnīšus, krimildes, rudmieses, gailenes. Sēnes ēda gan svaigas — vārītas un ceptas, gan arī sālītas un žāvētas, sagatavotas mērcēs vai arī vārītas zupās.[29]

Ēdienu saldināja ar medu, un tikai 20. gs. sākumā plašākā apjomā saldināšanai sāka lietot arī cukuru. 19. gs. un vēl arī 20. gs. sākumā cukurs un sāls bija gandrīz vienīgie pirktie produkti, ko zemnieki patērēja uztura sagatavošanai.

Vidzemes zemnieku saimniecībās 19. gs. otrajā pusē ēdienu gatavoja dzīvojamās mājas namā, dzīvojamās rijas krāsns priekšā vai arī t. s. vārāmajā namiņā — pagalma tālākajā stūrī savrup celtā ēciņā uz atklāta pavarda. Namiņā ēdienu gatavoja siltā laikā, lai dzīvojamās telpās nebūtu tik daudz dūmu, karstuma un mušu. Kamēr vēl zemnieku sētās nebija pavardu ar dūmeņiem, ēdiena gatavošana bija visai neērta (4. att.). Tāpēc ēdienu galvenokārt vārīja, jo neērtā kurināšana namā uz atklāta pavarda apgrūtināja cepšanu pannā. Liekot pannu uz akmeņiem vai trijkāja, viegli varēja aizdegties tauki un ēdiens aiziet bojā (5. att.). Tāpēc Vidzemes zemnieku galvenais ēdiens bija dažādas putras un kāposti.

Par putru sauca ikvienu šķidru ēdienu, vienalga, vai to vārīja ar pienu, gaļu vai ar taukiem, bet par kāpostiem apzīmēja ne vien parastos dārzā audzētos galviņu kāpostus, bet arī biešu lapu, skābeņu un dažādu savvaļas augu virumus.

Gatavoja gan šķidras, gan biezas putras. Ja putrai pielēja pienu, tad to sauca par piena putru, bet, ja to vārīja ar gaļas vai tauku piedevu, tad —

---

gadā labi padosies cūkas (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891.; Ko vecos laikos ļaudis ziemas svētkos ēduši? — Mājas Draugs, 1935., 24., 632. lpp.). Etnogrāfiskais lauku materiāls tomēr rāda, ka putraimu desas plaši pazīstamas ne tikai lībiešu, bet arī citos novados.

[24] Jēkabpils raj. Sēlpilī (E 18, 1592 un 1603); Ogres raj. Koknesē (ienācēji no Seces — E 21, 264).

[25] No teļu un aitu asinīm, sajaucot tās ar miežu vai kviešu miltiem, cepa asins bliņas (Jēkabpils raj. Mežāru «Rožlejās» — E 17, 6374), pankūkas (Jēkabpils raj. Sēlpils «Druvās» — E 18, 1592 un «Klintniekos» — E 18, 1567; Valmieras raj. Salacgrīvas «Sprundās» — E 12, 2917), paltes (Jēkabpils raj. Klintaines «Lejasdakteros» — E 21, 71). Cepa arī t. s. asinsmaizi. Tad mīklu sataisīja biezāku (tādu kā karašai, pielika arī sīpolu). Izcepto asinsmaizi sagrieza šķēlēs un vārīja tauku putrā (E 12, 2892). Citreiz sarecējušas asinis sagrieza gabalos un apvārītas sāls ūdenī pēc vajadzības katliņā sacepa kopā ar speķi, uztumēja un ēda ar vārītiem kartupeļiem (E 12, 2916). Citreiz asinis salēja kādā traukā uz putraimiem, sarecējušo masu pēc vajadzības sagrieza gabalos un vārīja putrās vai arī sāls ūdenī novārītu ēda pie gaļas vai kartupeļiem (E 12, 2918).

[26] Parasti spēķu putru, spēķes, kuldeni vārīja no zarnām un kuņģa. Tos labi iztīrīja, nomērcēja un sīki sagrieztus vārīja ar garšvielām, sīpoliem un burkāniem. Dažreiz spēķes vārīja ar kartupeļiem (Jēkabpils raj. Klintaines «Baložos» — E 21, 34; Ogres raj. Kokneses «Laimiņos» — E 21, 307); citreiz ar putraimiem (Jēkabpils raj. Sēlpils «Majoros» — E 18, 1602) vai arī ar kartupeļiem un putraimiem (Ogres raj. Kokneses «Saulkrastos» — E 21, 291, «Vecbilstiņos» — E 21, 49). Dažreiz šajā virumā vārīja arī aitu galvas un kājas (Ogres raj. Kokneses «Zvejniekos» — ienācēji no Seces, E 21, 257).

[27] Šie ēdieni ar līdzīgiem nosaukumiem — drebenis, receklis, studiņš, spēķis u. c. pazīstami ne vien Vidzemē, bet arī Kurzemē un Zemgalē (skat. Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891., 4. lpp.; J. Vīksne. Ziņas par sunākstiešu ēdieniem. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933., 187. lpp.).

[28] Atceroties savas bērnu dienas Valmieras apr. Alojas pag. «Stīparos», 80 gadus vecā Milda Pētersone stāsta: «Pavasaros pēc sējas laika, kad lauki bija apsēti, saimnieki sajūdza zirgus un brauca uz jūrmalu pēc reņģēm. Brauca pat līdz 40 verstu tālu. Parasti no mājām izbrauca ap launaga laiku, lai nākošajā dienā ap pusdienas laiku tiktu atpakaļ. Pie akas notika reņģu ķīkāšana (tīrīšana). Reņģes sabēra lielos kublos, labi nomazgāja un izķidotas sasālīja mucās. Ķipīšos sabērtas aiznesa arī kaimiņiem. Brauca vairāki kaimiņi kopā. Citreiz brauca jau pirms sējas laika, lai siena laikam būtu sālītāks aizdars.»

Kā stāsta 82 gadus vecais kolhoznieks Eduards Ruņģis, pēc svaigajām reņģēm brauca pat no Veselavas vairāki pajūgi reizē. Reņģes saveda veseliem vezumiem. Sadalīja arī kaimiņiem. Pēc reņģēm brauca ik gadus līdz pat 20. gs. 30. gadiem. Samērā lētās reņģes bija trūcīgo ļaužu galvenais uzturs. Tās ēda vai nu sālītas, vai arī uz oglēm ceptas. Sālītas reņģes ņēma ar pirkstiem no kopējas bļodas, uz bļodas malas padauzīja, lai nobirdinātu liekos sāls graudus, un ēda pie kartupeļiem. No reņģu sālījuma, atšķaidot to ar ūdeni, pieliekot nedaudz tauku, uzkarsējot un vārošā iekļļot miežu miltus, pagatavoja t. s. reņģu sālīmu, kaut ko līdzīgu paškidrai biezputrai vai mērcei, kuru tad ēda brokastīs ar kartupeļiem (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.).

[29] Tautā tomēr sēnes nav uzskatītas par sevišķi vērtīgu un izcilu ēdienu. Tā, piemēram, tautas dziesmās tās pieminētas zobgalīgā nozīmē:

Tādi vien sabraukuši
Mūs māsiņas vedējiņi:
Sila peku lauzējiņi,
Sēņu sulas strēbējiņi.
Nav neviena lāga puiša,
Ar ko varu parunāt.

(LD 21077, 4. variants, Medzulā, Lielvārdē, Ramkā, Sausnējā, Vietalvā, Sakstagalā.)

4. att. Vārīšana namā Madonas apr. Saikavas pag. (VME — 11070. foto neg.).

par tauku putru, ko, sākot ar 20. gs., sāka saukt par zupu.[30]

No šķidrajām putrām Vidzemē visplašāk pazīstama miežu putraimu putra, bet tikpat labi šķidrās putras vārītas arī no auzām, griķiem, zirņiem vai pupām, vai nu no katras labības atsevišķi, vai dažādos sajaukumos, pēc vēlēšanās pieliekot arī kartupeļus un kāpostus.

I. Straumītis, savās atmiņās aprakstot klaušu laiku zemnieku ēdienu 19. gs. vidū, ļoti spilgti raksturojis zemnieku šķidrās putras. Norādīdams, ka maizē pelavas pamazām izskaudušas miltus, Straumītis raksta: «... Sāka uzturēties ar putru vien, no nederīgiem rudzu vai miežu miltiem jeb putraimiem, ar aizdomu: ziemā — karoti izsalušu rutku sulu, vasarā lāsi kazu piena un ar tām pašām sulām. Cilvēki parada uz skābu ēdienu. Ko es saku? Tas bija ne ēdiens, bet dzēriens, un pēc garšas līdzinājās tam šķidrumam, kuru krievu zemnieks izlej sētā, kad izskalo savu dzērienu (kvasas) baļļiņu. Tāda bija mūsu neaizmirstamā putra, kura ir izpelnījusies sev tik skaņu slavu un mums — latviešiem palikusi par palamu. ... Bet kā darbinieki, aizceļodami uz muižas klaušām ar sausu maizi kulē, apskauda mājās palikušos, ka šie mielošoties ar putru! ...»[31]

Ikdienišķs ēdiens bija piena putraimu putra, ko sauca arī par plāno putru. Pie tās mēdza ēst klāt maizi ar biezpienu, sviestu, siļķi vai sālītas reņģes. Dažreiz tai pielēja paniņas jeb ķērnes pienu un ielaida gabalos sarūgušu pienu vai biezpiena kunkuļus.[32] Šādu putru ēda gan siltu, bet, biežāk, aukstu. Piena putraimu putra sevišķi iecienīta bija vasarā plaujas laikā, kad to strēba gan no rīta, gan pusdienā un launagā. No piena putrām atzīmējami arī ķiļķeni, klimpas, kluči, klockas, klučkas. Tos gatavoja no rupjiem miežu miltiem. Mazās klimpiņas lika arī piena putraimu putrā, bet lielās novārīja sāls ūdenī un tikai pirms ēšanas klimpām pielēja pienu.[33]

Rudeņos, kad raka kartupeļus un varēja pēc patikas izvēlēties lielākos, rīvēšanai piemērotākos, klimpas ļoti bieži vārīja arī no rīvētiem kartupeļiem; šādas klimpas ēda gan vārītas piena putrā, gan arī sausas ar gaļu.[34] Citreiz šādām kartupeļu klimpām lika klāt arī sīki sagrieztu saceptu gaļu.[35]

Ziemā, kad nebija piena, šādas klimpas vārīja ar

---

[30] Tauku putru sezona sākās rudenī, kad sāka kaut lopus un saimniecei radās jauni gaļas un tauku krājumi, bet beidzās pavasarī (ap mēslu vedamo laiku), kad gaļas krājumi jau bija ievērojamā mērā izsīkuši.

[31] I. Straumītis. Raksti. 11. lpp.

[32] Kunkuļi piena putraimu putrā bija sevišķi iecienīti. Par to zīmīga šāda tautas dziesma:

Tēvs ar māti sabārās,
Es pie putras kambarī:
Lai tā putra, kur tā putra,
Kur tie piena kunkulīši!

LD 2958, Rīgas apr. Sprēstiņā, Nītaurē.

Piena putra ar biezpiena kunkuļiem jeb tuntuļiem bija gardums. Sevišķi vēl, ja pēc sviesta kulšanas tai pielika ķērnes krējuma atliekas. Klaušu laikos to varēja atļauties tikai reti saimnieki (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.; Valmieras raj. Salacgrīvā, E 12, 2921).

[33] Madonas raj. Aiviekstē (E 17, 5962). Citreiz miežu miltu klimpas taisītas palielas (izviļātas plaukstas lielumā), saspiestas plakanas un sāls ūdenī vai putraimu putrā novārītas. Tās ēstas sausas ar taukiem vai mērci, piestrebjot klāt putru (Jēkabpils raj. Vīpē — E 17, 6491; Jēkabpils raj. Mežārēs — E 17, 6392; Jēkabpils raj. Sēlpilī — E 18, 1677). Vietām šādas lielas klimpas jeb klučus sauca par speramiem klučiem: ja ar tiem piesperot pilnu vēderu, tik drīz ēst negriboties (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.).

[34] Jēkabpils raj. Atašienē. (E 17, 6466); Jēkabpils raj. Sēlpilī (E 18, 1598). Tās vārīja gan no rīvētiem nevārītiem kartupeļiem vien, gan arī nevārītajiem pieliekot vārītus kartupeļus (Jēkabpils raj. Klintainē — E 21, 66, 76; Madonas apr. Bērzaunē — VME 2531. mape, 259. dok.).

[35] Madonas raj. Sāvienā (E 17, 6125); Jēkabpils raj. Klintainē (E 21, 78). No Ļaudonas ir ziņas, ka tur kartupeļu klučkas ar gaļas piedevu ir ļoti iemīļotas, bet, tā kā to sagatavošana prasa daudz darba, tad tomēr tās bija maz vārīts ēdiens. Ja saimniece, negribēdama pūlēties ar vārīto kartupeļu pievienošanu un gaļas sacepšanu, klučkas gatavoja bez šīm piedevām, tad tās sauca par paplānajām klučkām vai arī par uzgaidāmajām klučkām, ar kurām jāapmierinās tikmēr, kamēr saimniecei būs laiks un iespēja tās izvārīt ar visām piedevām (VME 2531. mape, 30. dok.).

5. att. Vārīšana un cepšana slieteņa namiņā uz trijkāja Valmieras apr. Ainažu pag. (VME — 12631. foto neg.).

gaļas vai tauku piedevu.[36] Ziemeļvidzemē ar putraimiem vārītu tauku putru sauca no igauņu valodas pārņemtā nosaukumā par «kaksāputru». Ziemās, kad nebija piena, tā bijusi viens no galvenajiem ēdieniem. To strēbuši, kā veci cilvēki saka, tējas vietā.[37] Kad kaksāputrai pielika kartupeļus, to sauca par dravantnīcu.[38] Vārīja arī kartupeļus ar zirņiem vai pupām, piemetot nedaudz putraimu. Šāda putra skaitījās spēcinošs ēdiens, un to vārīja grūta darba sezonā, piemēram, rudenī labības pļaujas un linu plūcamā laikā. Tad to deva gan pusdienā, gan arī neuzsildītu launagā ar biezpiena maizi un reņģu piekodu.[39]

No labības izstrādājumiem iecienīts ēdiens bija arī kūķis, koķis, koķa putra, koča, kūča, kauķis, grūdenis, grūslis jeb zīdenis — pabieza putra, ko vārīja no pupām, zirņiem un miežu grūbām, pieliekot cūkas šņukuru vai astes kaulu.[40] Ēdienu ar līdzīgu nosaukumu pazīst arī latviešu tuvākās kaimiņu tautas (sal. krievu кутья, baltkrievu куцья). Šo ēdienu vārīja ziemas saulgriežos, Jaungadā, metenī un arī dažādos ģimenes godos, piemēram, kāzās. Ziemassvētku vakarā to vārīja ar cūkas šņukuru, bet pavasarī — meteņdienā ar cūkas astes kaulu, jo tad saskaņā ar ticējumu arājam labi veikusies aršana un labības vārpas augušas garas. Svētku vakarā saimniece to izdalīja visiem mājas ļaudīm, lai nākošais gads būtu devīgs. Arī kāzu pirmajā maltītē deva koķi, lai jaunajiem ļaudīm netrūktu viņu dzīvē nedz gaļas, nedz miežu.[41]

No senajiem 19. gs. iecienītajiem vidzemnieku labības izstrādājumu ēdieniem minami arī kami[42], pītes[43], pikas[44], ķēkas[45], topši[46], lodes[47], kas ir no sastampātiem zirņiem vai pupām gatavotas bumbiņas. Dažreiz tām pievienoja arī dažādu labību miltus, kartupeļus, kaņepes, sīpolus un taukus vai saceptu gaļu. Ēda ar saldu vai skābu pienu. Dzimtbūšanas laikā kami skaitījās iecienīts svētku un godību ēdiens. Tos gatavoja gan rudenī — apkūlībās, Katrīnas dienā (25. novembrī), gan ziemas un vasaras saulgriežos, kā arī dažādos ģimenes godos.

Ziemeļvidzemē par kamiem jeb kamu putru sauc šķidru strēbekli. To pagatavoja, dažādu labību (rudzu, kviešu, auzu, miežu) un pākšaugu parupji samaltus miltus iejaucot svaigā pienā vai rūgušpienā.[48] Šāds ēdiens saukts arī par sutnēm, sutņām[49], tolknā,[50] pūteli. Sevišķi iecienīts šāds ēdiens bija vasarā, siltā laikā. Pilnpienā vai pakrējumā iejaukts, tas bija arī viesu cienasts. To strēba

---

[36] Rudeņos, kad kāva lopus (govis u. c.), gatavoja t. s. iešnavas: taukus sagrūda piestā ar sāli. Šādi sagrūstus taukus, satītus tauku plēvēs, uzglabāja labības graudos (Cēsu apr. Lizumā, VME 2444. mape, 100. dok.).

[37] Cēsu apr. Raunas pag. (VME 2444. mape, 154. dok.); skat. arī St. J. Tautiskie ēdieni Vidzemē.

[38] St. J. Tautiskie ēdieni Vidzemē.

[39] Vidzemnieks A. Melnalksnis raksta: «Tas skaitījās varens ēdiens, sevišķi, ja vēl virsū uzdzēra skābumu, tad bija piepildīta senā Mājas Viesī publicētā Vidzemes zemnieka lūgšana:

Dieviņ, dod man kartupeļus,
Lielus, treknus tā kā teļus,
Tā ka ēdot vēders dreb,
Skābumu, kad virsū dzer!»

(A. Melnalksnis. Vecie latviešu laucinieku ēdieni. — Jaunākās Ziņas, 1932., 161.; A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.).

[40] Par ķūķi, koķi utt. tas tiek saukts tad, kad vārot pieliek cūkas pusgalvu vai citu galas gabalu, kamēr bez gaļas vārīts tas tiek saukts par zīdeni jeb grūdeni (Rožkalnu Mārčus. Par latviešu ēdieniem un ierašām. Uzzīmēti Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891., 33.).

No Bērzaunes ir ziņas, ka tur grūdenis dažreiz vārīts arī tikai no grūstiem miežiem, ja nav bijuši zirņi un pupas (VME 2531. mape, 258. dok.). Madlienā, grūdeni vārot, likti klāt arī kartupeļi un kaņepes (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891., 3. lpp.). Vecumniekos (Zemgalē) bez miežiem, pupām vai zirņiem likti arī kartupeļi (turpat). Šādu ēdienu vārīja uzreiz lielu katlu. Kad gribēja ēst, kādu daļu paņēma, atšķaidīja ar ūdeni vai pienu un uzvārīja.

[41] Rožkalnu Mārčus. Par latviešu ēdieniem un ierašām. Uzzīmēti Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891., 33.

[42] Kami, kamas — Jēkabpils raj. Sēlpilī (E 18, 1578; Jēkabpils raj. Klintaines «Jāņārēs» un «Lejasdakteros» (E 21, 72, 86); Ogres raj. Koknesē (E 21, 259, 299).

[43] Pītes — Valmieras raj. Ārciemā gatavo no zirņiem, cūku pupām, kartupeļiem un kaņepēm, pie kam kartupeļus ņem apmēram 1/3 no kopējā daudzuma (E 12, 2926); Ainažos pītēm likts klāt arī sīki sagriezts apcepts speķis un sīpoli (E 12, 2870).

[44] Pikas pazīstamas Madonas raj. Lubānā (E 17, 5904, 5919, 5933); Aiviekstē (5958), Barkavā (6034), Meirānos (6066), Sāvienā (6137) tās taisīja Mārtiņu vakaram; no Ogres raj. Kokneses ir norādījums, ka pikas jeb pītes sagatavoja jau kādu dienu pirms lietošanas, salika sietā un nolika klētī. Tās bija spēcinoša maltīte kūlējiem; katrs ņēma no sieta un ēda (E 21, 289).

[45] Ķēkas — zirņi un pupas ar kaņepju pienu (Valmieras raj. Ainažos — E 12, 2889).

[46] Topši — zirņi un pupas ar sacepta speķa un sīpolu piedevu. Kaņepes vai nu iejauca masā — Valmieras raj. Alojā (E 12, 2942), vai arī bumbuļus tikai apviļāja kaņepju miltos — Valmieras raj. Rozēnos (E 12, 2990).

[47] Lodes — Jēkabpils raj. Klintainē (E 21, 17, 26).

[48] A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.; Valmieras raj. Ainažos (E 12, 2907 un 2867); Ārciemā (2927); Salacgrīvā (2920).

Kamu miltus gatavojot, dažādu labību graudus un pākšaugus katlā izsautēja mīkstus, tad saulītē graudus labi izkaltēja. Pēc tam tos rijā vai maizes krāsnī uz klona sakaltēja brūnus tā, lai graudi sprakst, un samala. Sutņa jeb kamu miltus lieto pēc vajadzības. «No dažādo labību maisījuma proporcijas atkarīgs miltu briedīgums un labums. Par vislabākajiem izslavēti Rūjienas kami. Tur stiprajiem, t. s. svētdienas kamiem ņēma 3 garnicas pupu, 3 garnicas zirņu, 2 garnicas miežu un pa garnicai rudzu, kviešu un auzu» (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.). No Limbažiem ir norādījumi, ka tur kamu miltiem liktas klāt arī kaņepes un linsēklas (E 12, 2867).

[49] Par sutnēm vai sutņām ziņas ir no Jēkabpils raj. Klintaines (E 21, 3, 20, 53, 73, 92), Jēkabpils raj. Atašienes (E 17, 6449, 6456), Ogres raj. Kokneses (E 21, 301), Madonas raj. Lubānas (E 17, 5904, 5930), Bērzaunes (VME 2531. mape, 258. dok.), Mārcienas (VME 2531. mape, 25. dok.), Jumurdas (Lappas Mārtiņš. Vietējais ēdiens sutnes, kurzemnieku skābās putras vietnieks. — Baltijas Vēstnesis, 1890., 76.).

No Vidzemes austrumu daļas ir ziņas, ka tur sutnes taisītas kamiem līdzīgās apaļās pikās, tikai no auzu miltiem, iejaucot tos ūdenī vai pienā un apviļājot sausos auzu miltos — Gulbenes raj. Daukstos (E 18, 3045); Madonas raj. Lazdonā (E 17, 5948), Meirānos (6064); Jēkabpils raj. Atašienē (6449) u. c.

[50] Nosaukums tolknā dzirdēts Koknesē (E 21, 326), kur tas pārņemts no krievu tautības iedzīvotājiem. Ēdiens ar līdzīgu nosaukumu pazīstams arī somiem — talkkum, Āzijas tautām — talhan.

Dienvidos no Vidzemes (Aknīstes, Rundāles, Dobeles apkārtnē) šādu ēdienu sauc par pūteli (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891., 3. lpp.). Līdzīgi to sauc arī Lietuvas PSR Rokišķu rajonā (В. Милиюс. Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX—XX вв, 12.—13. lpp.), kur to gatavo galvenokārt no auzu miltiem.

bez maizes. Krējuma iejauktus sutņu miltus ēda ar vārītiem kartupeļiem.[51] Sutņu jeb kamu miltus parasti sagatavoja pavasarī pēc lauku apsēšanas, kad bija zināms graudu un sēklas pārpalikums. Tad tos sagatavoja visai vasarai.

Nobeidzot katru svarīgāku darbu, bija pieņemts vārīt biezputru. Tā, piemēram, uzsākot un nobeidzot mēslu vešanu, saimniece izvārīja lielu podu biezputras, ar kuru tad tika pacienāti visi mājas ļaudis.[52] Biezputru vārīja arī, nobeidzot pļauju, noaužot audeklu utt.[53] Atkarā no veicamā darba grūtuma ikreiz vārīja savu biezputru. Iecienīta bija miežu putraimu biezputra, ko vārīja vai nu pienā (tās sezona bija vasarā, kad govis vislabāk deva pienu), vai tauku ūdenī; tā bija taukotā biezputra, un to vārīja laikā no Mārtiņiem (10. novembra) līdz Māras dienai (23. martam). Pēdējā bija iecienīta pat godos. Biezputra skaitījās tik pamatīgs ēdiens, ka pie tās maizi nekad nedeva klāt. Biezputru vārīja, arī jaucot kopā miežu putraimus ar kartupeļiem.[54]

Rudeņos linu kulstīšanas laikā parasts ēdiens bija salimputra, sāltiņš, sāltīts[55] — pašķidra biezputra jeb, kā tautā sauca, — biezputras pameita.[56] To gatavoja gan no miežu miltiem, gan arī no kartupeļiem, savārot tos putrā ar sīki sagrieztu un saceptu gaļu. Salimputras sezona sākas pēc Mārtiņiem (kad sāka kaut lopus un bija jauna gaļa) un beidzās pavasarī ap mēslu vedamo laiku.

Griķu tāpat kā rudzu miltu biezputra skaitījās viegls ēdiens, un to vārīja svētdienās, kad nebija jāstājas smagā darbā. Citreiz šādu pašķidru miltu putru sauca arī par mīstavnīcu.[57]

No auzu miltiem gatavotu biezputras veida ēdienu sauca par ķīseli. To gatavoja gan saldu, gan ieskābēja.[58] Ēda ar saldu pienu. Zieme|vidzemē auzu ķīseli mēdz saukt arī no igauņu valodas pārņemtā nosaukumā par ķilā- jeb kilāputru.[59] Ārciemā auzu miltu ķīselim pievienoti arī rudzu milti.[60] Tur kilāputra dažkārt vārīta arī no rudzu maizes iejavas, ko savārīja pašķidrā biezputrā un ēda ar saldu pienu.[61]

Bez dažādām šķidrām un biezām putrām raksturīgākie Vidzemes zemnieku ēdieni bija dažādi kāposti, arī sauti — šķidri vai biezi virumi no svaigiem vai skābētiem dārza vai savvaļas augiem. Skābēti kāposti bija viens no vispopulārākajiem ēdieniem. To sezona sākās rudeņos, kad kāva cūkas. Tad kāpostus vārīja ar svaigas gaļas piedevu. Tos sauca par cūkubēru, apbedu vai cūkkāpostiem.[62] Tos aiznesa arī tuvākajiem kaimiņiem. Kaimiņi nepalika parādā un, kaujot savus lopus, savukārt cienāja ar saviem kāpostiem. Pēc kāpostu gaļas treknuma sprieda par kaimiņu cūku labumu, tāpēc saimnieces ar aizdaru neskopojās. Šī bija laba paraža, jo, pateicoties tai, bija iespējams ilgāku laiku ēst spēcīgus, svaigas gaļas ēdienus.

Ikdienā parasti vārīja t. s. plānos (šķidros) kāpostus ar putraimiem.[63] Biezi, sautēti kāposti bija svētku ēdiens. Kāpostus vārīja uzreiz lielu katlu un vairākkārt sildīja.[64] Vasarā, kad kāposti vēl nebija pieauguši, iemīļots ēdiens bija skābeņu un runkuļu vai biešu lapu kāposti. Tos vārīja šķidrus[65] vai arī biezus — sautējuma veidā, t. s. sautus, sevišķi no runkuļu vai biešu lapām.[66]

---

[51] Madonas apr. Mārcienas pag. (VME 2531. mape, 25. dok.).

[52] Rožkalnu Mārčus. Par tautas ēdieniem un ierašām. Uzzīmēti Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891., 45.

[53] Nekad neprasīja — «vai šodien beigs pļaušanu?» bet «...vai šodien dabūs biezputru?». Saimnieks, gribēdams, lai darbu ātrāk pabeidz, skubināja: «Sarauj, sarauj, lai vakarā dabū biezputru!» (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.).

[54] Ogres raj. Koknesē (ienācēji no Seces — E 21, 258); arī Zemgalē — Snēpelē pazīstama šāda jaukta biezputra (E. Senkeviča. Snēpeles biezputras. — Ceļi, IV, Rīgā, 1934., 53. lpp.).

[55] Pēc 61 g. vecās teicējas Martas Gaņģes (Valkas raj. Cērtenē) nostāstiem, viņas bērnu un vēl arī jaunības dienās māte brokastīs ļoti bieži gatavojusi sāltiņu jeb sāltīti. Tas bijis biezputrai līdzīgs, un atdzisušu to varējuši griezt ar nazi. Sāltīti zieduši uz maizes sviesta vietā. Tas gatavots Smiltenes «Vīķelēs», «Lejaseķītēs», «Drandās», «Vecapsēs», Launkalnes «Dariņos».

[56] Valmieras raj. Rozēnos (E 12, 2997).

[57] St. J. Tautiskie ēdieni Vidzemē.

[58] Auzu miltiem uzlēja karstu ūdeni, masu izkāsa vai arī izrīvēja caur sietu un tumi savārīja ar taukiem vai smalki sagrieztiem sacepta speķa gabaliņiem caurspīdīgā receklī (Madonas apr. Ļaudonas pag. — VME 2531. mape, 166. dok.). Ļoti iecienīts bija skābētais auzu ķīselis. To gatavojot, miltus vakarā iekūla vārošā ūdenī un atstāja ierūgt. Dažreiz pielika arī rupjas maizes garoziņu. Otrajā dienā izkāsa un iegūto tumi savārīja (Madonas raj. Lubānā (E 17, 5931), Lazdonā (5947), Meirānos (6065); Jēkabpils raj. Ātašienē (E 17, 6449), Kūkās (6329); Gulbenes raj. Daukstos (E 18, 3045)).

Odzienā auzu ķīselim, kad tas jau labi savārījies, pielēja kaņepju pienu un uzvārīja; arī ēdot piedzēra kaņepju pienu (Latvijas Saule, 1924., 23./24., 241. lpp.).

[59] Ķilāputra — Valmieras raj. Ainažos (E 12, 2883, 2884, 2900).

[60] Valmieras raj. Ārciemā (E 12, 2931).

[61] Valmieras raj. Ainažos (E 12, 2884). Par maizes ķīseļa vārīšanu no rudzu maizes ierauga ziņas iegūtas no Madonas apr. Ļaudonas pag. (VME 2531. mape, 174. dok.).

[62] Šos kāpostus vārīja pabiezus ar cūkas kāju, pusgalvas, aknu, plaušu un gaļas piedevām (A. Melnalksnis. Veco vidzemnieku galds. 46. lpp.); Raunā tos sauc par «sietala kāpostiem» (VME 2444. mape, 150. dok.).

[63] Valmieras raj. Rozēnos pie šķidriem skābiem kāpostiem bez putraimiem liktas klāt arī cūku pupas (E 12, 3000).

[64] Ja kāpostus sildīja trīs reizes, tad tie esot bijuši tik garšīgi, ka tauku piedevu vairs nevajadzējis.

[65] Šķidros skābeņu un biešu lapu kāpostus vārīja vai nu ar gaļu, tauku putrā, vai arī bez gaļas ar putraimiem un skāba krējuma piedevu. Citreiz pielēja nedaudz piena. Dažreiz lika klāt arī kartupeļus (Jēkabpils raj. Klintainē — E 21, 11, 12, 33, 62, 63, 89; Ogres raj. Koknesē — E 21, 267, 278; Jēkabpils raj. Mežārēs — E 17, 6436, 6437). Sēlpilī runkuļu lapu kāposti saukti par «bačiņām», t. i., no krievu valodas atvasinātā vārdā (E 18, 1577).

[66] Biezajiem sautiem sakapātas biešu lapas lika katliņā, piegrieza lokus, pielēja pakrējumu un uzvārīja. Šādi sauti atgādināja sēnes, un tos ēda kā pavalgu pie vārītiem kartupeļiem un rāceņiem (Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891., 4. lpp.). No Odzienas ir ziņas, ka tur biezie sauti gatavoti čuguna vai māla podā, liekot vienu kārtu plāni sagrieztas gaļas, otru plāni sagrieztu kartupeļu vai kāpostu. Podam cieši uzlika vāku; vakarā podu ielika izkurinātā krāsnī, kur tas stāvēja līdz otram rītam (turpat). Citreiz līdzīgus sautus gatavoja, kārtām liekot zivis un sīki sagrieztu treknu gaļu. Pilnu katlu, kura iekšpuse un malas, lai sauts būtu sulīgāks, bija noziestas ar rudzu miltu mīklu, cieši noslēdza ar vāku. Parasti katlu krāsnī ielika sestdienas pēcpusdienā un izņēma svētdienas pēcpusdienā. Tas bija īsts svētku un svētdienas ēdiens (Tautiskais svētku galds. — Jaunākās Ziņas, 1935., 90.).

Pavasaros uzturā samērā daudz lietoja arī tādus savvaļas augus kā skostas jeb kosas *(Equisetum arvense)*[67], balandas *(Chenopodium album* L. un *Ch. viride* L.), gārsas *(Aegopodium podagrarium* L.) un lielās sētmalu nātres *(Urtica dioica* L.).[68] No Bērzaunes (Madonas raj.) ir ziņas, ka tur vārīts arī ušņu sauts. Sakapātas usnes savārīja ūdenī un strēba, labākā gadījumā sautam pielejot nedaudz piena. Saimniece, gribēdama būt ganiņam labvēlīga, teikusi: «Es tev sautam pienu pieliešu!...»[69]

Savvaļas augi bija visai nozīmīgs uztura papildinājums. Kaut arī taukvielu u. c. aizdara tiem lika visai maz, tie labi palīdzēja pasargāt ēdāju veselību, jo bagātīgi piegādāja organismam pavasarī tik nepieciešamos vitamīnus.[70]

6. att. Bērzu sulu tecināšana.

No zemnieku iecienītajiem bezalkoholiskiem, atspirdzinošiem dzērieniem jāatzīmē bērzu vai kļavu sulas, ko pavasarī centās sagatavot visai vasarai[71] (6. att.). Vasarā iecienīts bija arī no rudzu miltiem gatavotais skābums jeb kultenis[72], kas jo sevišķi izplatīts bija Ziemeļvidzemē.

[67] Jaunu noziedējušu skostu galviņas izlupināja no makstiņām, iebēra pienā un izvārīja. Uztumēja ar miltiem. Ēda ar kartupeļiem.

Skostu galviņas (Cēsu apkārtnē, Odzienā, Nīgrandē) cepa arī krāsnī karstos pelnos, tāpat kā kartupeļus; bērniem tas bija gardums (skat. Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, I, 1891.).

[68] Jaunus, vēl neizdīgušus nātru dzinumus applaucēja, labi smalki sakapāja un vārīja ar miežu putraimiem un zirņiem. Aizdaram pielika gaļu vai taukus. Vārīja arī bez tauku aizdara — ar pienu. Par balandu, gāršu, nātru un skābeņu putras vārīšanu ar un bez gaļas ir ziņas no Jēkabpils raj. Mežārēm (E 17, 6403, 6404, 6325, 6398, 6399) u. c.

[69] VME 2531. mape, 260. dok.; par ušņu virumu ziņas ir arī no Jēkabpils raj. (E 17, 6325).

[70] Runājot par nātru izlietošanu uzturā, jāatzīmē kāda vācieša Foigta jau 18. gs. beigās publicēts raksts, kurā tas ieteic latviešu zemniekiem, kas patērējot daudz treknas gaļas, uzturā lietot vairāk nātres. «...Tās jaunās pavasara lapiņas un asmiņas ne vien tītarēniem un zoslēniem lieti der, bet arīdzan cilvēkam gardu un veselīgu ēdienu dāvina, kas viegli iekšas un asinis skaidro, un īpaši latviešiem, kas par ziemu daudz taukas gaļas un cietu barību saēd, itin derīgs būtu» (Voigt. Zinātniekam viss lieti der. — Latviska gada-grāmata, Jelgavā, 1798., 125. lpp.). Etnogrāfijas materiāli turpretim rāda, ka latviešu zemnieks nebūt nevarēja patērēt gaļu un taukus tādā daudzumā, ka tas nāktu par ļaunu viņa veselībai. Bieži vien uztura krājumi izbeidzās jau ziemā. Bet nenoliedzami, ka savvaļas augi piegādāja organismam nepieciešamos vitamīnus un minerālvielas, kas toreiz vēl nebija pazīstami.

[71] Pavasarī iztecinātas bērzu sulas salēja mucā. Virsū krusteniski pārlika skaliņus, uzkaisīja pelavas un virs tām uzsēja auzas vai miežus. Auzas vai mieži sadīga un pārklāja mucu kā ar zaļu vāku. Šādi sulas uzglabāja siena laikam kā atspirdzinošu dzērienu (VME 2446. mape, 92. dok.). Ja sulas gribēja dzert, tās iztecināja caur tapu. No graudiem sadīgusī velēna pamazām slīdēja uz leju un kā vāks noslēdza bērzu sulas.

[72] Skābumu jeb kulteni gatavojot, rudzu miltus iekūla vārošā ūdenī, pašķidrā putriņā. Tad ieraudzēja (apmēram 12 stundas), uzlēja aukstu ūdeni un labi sakūla. Dzēra nostādināto dzidro šķidrumu (skābumu). Dažkārt šķidrumu sajauca ar biezumiem un ēda kā pabiezu skābenu putru. Kultene —

7. att. Alus gatavošanai nepieciešamie trauki un rīki Piebalgas apkārtnē.

Vidū uz vienkoča siles (zlauta) uzlikts žeiris. Pie tā atslieta koka mente un žeira kociņi, ko krusteniski saliek žeira dibenā. Uz tiem savukārt liek rudzu salmus, pāri tiem lej kubulā savārīto iesalu. Žeira kociņi un salmi neļauj iesalam sablīvēties žeira dibenā, un škidrums var brīvi notecēt pa caurumu zem žeira paliktajā silē vai zlautā. Aiz žeira redzams ar labības maisu pārsegts kubuls, kurā samalto iesalu pārlej ar karstu ūdeni; pēc tam tajā met ugunī sakarsētus akmeņus (tie redzami priekšplānā salikti uz linu drānas), līdz škidrums sāk vārīties. Aiz kubula uz staklītēm kārtiņā pakārts čuguna katliņš. Labajā pusē uz paliktņa novietota alus muciņa, kurai uzlikta primitīva, vienkoča silītes veida piltuve alus ieliešanai. Priekšplānā alus kauss un koka ķipītis (no mākslinieka J. Strazdiņa materiāliem).

Iecienītu dzērienu — miestiņu gatavoja no sakaltētām rudzu maizes garozām, uzlejot tām ūdeni un ļaujot ieskābt. Sevišķi gards tas bija, ja pielika medu. Ar tādu cienāja viesus. Sevišķi iecienīts dzēriens bija reibinošais miežu alus. Tas bija nepieciešams visos svētkos, godos, talkās, kā arī atzīmējot gandrīz katru dzīvē nozīmīgāku notikumu.[73] No miežiem gatavoja kā saldo medalu, kas skaitījās vieglāks dzēriens, tā arī rūgto, stipro miežu alu ar apiņiem. Kaut arī alu gatavoja katrā zemnieku mājā, bija īpaši apvidū ieslavēti alus darītāji, jo alus labums atkarājās ne vien no izejvielām, bet arī no darītavas ietaises un aldara lietpratības. Liela nozīme bija laba iesala, apiņu un ūdens sagatavošanai.[74] Laba alus pagatavošanai bija speciāli alus mieži, ko mērcēja, diedzēja, kaltēja, samala iesalā, tad lika kublā, pielika apiņus un aplēja ar vārošu ūdeni. Misu notecināja zlautā, pielika raugu un norūgušu sapildīja mucās. Dažkārt iesalu sacepa kukuļos un attiecīgi sagatavotu lika žeirī. Ne visās mājās bija alus darīšanai nepieciešamie trauki (7. att.), tādēļ tos cits no cita aizņēmās, kaut arī īpašnieks ne vienmēr tos aizdeva labprāt.

Vidzemē bija arī atsevišķi novadi, kuru alus bija izslavēts plašā apkārtnē. Tāds bija, piemēram, Saikavas alus.[75]

Alu zemniekiem bagātīgi piegādāja arī muižas, kas to pārdeva savos krogos. Krogi lielā skaitā atradās gar ceļiem, kur vien staigāja un brauca zemnieki.

Daudz lielāku ļaunumu nekā alus zemniekiem atnesa degvīns. Svētki, godi, kā arī gandrīz neviens zemnieku darījums vai kaut cik nozīmīgāks notikums nepagāja bez degvīna lietošanas. Degvīnu, tāpat kā alu, zemniekiem izšķērdīgi piegādāja muižas krogi. Darbos nomocītie zemnieki krogā par alus kausu un degvīna mēriņu atstāja savus pēdējos grašus. Tā kā zemniekiem nauda bija reti, tad krogā dzērienu varēja iemainīt arī pret dažādiem lauksaimniecības produktiem, apģērbu un audumiem. Dzērumā zemnieki apreibinājās — aizmirsa savas dzīves rūpes un bieži vien, vairs nespēdami sevi kontrolēt, par degvīnu atdeva ne vien pēdējos grašus, bet arī labību, linus, sviestu, olas, putnus, tā atstājot ģimeni bez maizes un savus laukus bez sēklas. Dzērumā tika pastrādāti arī dažādi noziegumi, kā rezultātā cieta visa ģimene.

Degvīna pārdošana un gatavošana, kas bija tikai muižu privilēģija, sevišķi paplašinājās pēc 19. gs. 20. gadiem, kad Latvijā līdz ar kartupeļu audzēšanas paplašināšanos ieviesās degvīna dedzināšana no kartupeļiem.[76] Alkoholisko dzērienu pārdošana muižas krogos uzskatāma par vienu no daudziem zemnieku ekspluatācijas paņēmieniem. Tā bija ļoti nozīmīgs muižas ienākumu avots un daudzus gadsimtus zemniekiem nesa lielu postu un nelaimi.

Ēdieni svētkos un godos tika gatavoti atkarā no attiecīgajā gadalaikā visvieglāk pieejamiem pārtikas produktiem. Galveno vietu tomēr svētku un godu mielastā ieņēma gaļas ēdieni. Tā kā parasti vislielāka rocība bija rudenī, tad arī lielākos ģimenes godus (piemēram, kāzas) centās rīkot šajā laikā. Tad saimniecībā tika likvidēti arī tie lopi, kurus pa ziemu negribēja turēt. Daļu lopu kaušanas produktu, ko nevarēja ilgi uzglabāt, bija izdevīgi sagatavot garšīgam viesu cienastam.

Rudens svētku un goda dienu galdā raksturīgi bija arī putni, pie kam dažādām rudenī svinamām dienām bija savi iecienīti putnu ēdieni. Tā, piemēram, Mārtiņa dienā (10. novembrī) — gatavoja gaili vai zosi, bet Katrīnas dienā (25. novembrī) — vistu.

Cēsu apr. Lenču pag. (VME 2446. mape, 281. dok.), Valmieras raj. Ārciemā (E 12, 2923); skābums — Valmieras raj. Alojā (E 12, 2946), Ārciemā (E 12, 2923, 2924), Salacgrīvā (E 12, 2919), Ungurpilī (E 12, 2864), Gulbenes raj. Daukstos (E 18, 3043).

[73] Tā, piemēram, vidzemnieks Rinkužs Kārlis par savu dzimto novadu Saikavu saka tā: «Nav piedzīvots, ka kāds ģimenes gods, lielāki gada svētki, talkas, kapu un zaļumu svētki būtu notikuši tukšā, bez alus... Alum bija jābūt pat cūku bērēs, kumeļu rumulēs, nerunājot nemaz par cilvēku godībām» (K. Rinkužs. Saikavas alus. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933., 176. lpp.).

[74] Ziņas par šiem jautājumiem 19. gs. beigās publicētas Baltijas Vēstnesī (Kārlis Graudiņš. Kā priekš 250 gadiem Vidzemē alu un miestiņu darīja. — Baltijas Vēstnesis, 1890., 78.). Autors apraksta ziņas, ko ap 1670. g. publicējis kāds vecs vidzemnieks — Johans Hermans no Neidenburgas. Kaut gan Hermana grāmata sarakstīta vācu valodā un domāta Vidzemes vāciešiem, tajā «...atrodas daudz ziņas, kuras tās sarakstītājs ņēmis no latviešu zemniekiem (undeutschen). ...galu galā jau arī šejienes muižās brūveri bija vienkārši zemnieki».

Alus ir viens no tiem tautas dzērieniem, par kuru ir samērā daudz avotu (skat. VME 2446. mape, Etnogrāfijas institūta ekspedīciju materiāli par tautas uzturu), kā arī samērā plaša literatūra. Jau 18. gs. beigās vācu muižnieki centās propagandēt pamācības, kā zemnieki, kuriem nepietika dienišķas maizes, varētu sev pagatavot reibinošu dzērienu, piemēram, C. F. [Launitz, C. F.]. Labs alus no ciesām priekš nabaga ļautiņiem. — Latviska gada grāmata. Jelgavā, 1798., 145. lpp.; Gards alus no egļu jeb priežu zariņiem. — Vidzemes un Kurzemes kalenders no to 1810. gadu, kuram 356 dienas ir. (Šeit norādīts, ka «...Mieži dažos gados, kad gaiss nevaid izdevīgs, tik dārgi ir, ka arī gan kungiem grūti nākas savus krogus ar alu no miežu iesala apgādāt, un tomēr šis dzēriens gan vajadzīgs ir ceļavīru atspirdzināt, kas, no karstuma jeb salnas paguris, ar brandevīnu vien slāpes nevar dzisināt un kam riebjas to dažos krogos nejauku ūdeni dzert. Arī lauciniekiem pie māju būšanas ļoti labi būtu, kad tie mācītos tādu gardu, veselīgu un lētu dzērienu sev pataisīt, kas tikpat labs ir kā alus no miežu iesala un tik daudz nemaksā.»); J. B. [Bergman, J.]. Labs dzēriens no sērmokšļa ogām. — Latviešu Avīzes, 1850., 31.

Par miežu alus gatavošanu atzīmējami šādi raksti: Baera Vilis. Par alu. — Balss, 1886., 12.; Rozīšu Spogulis [T. K. Melnais]. Mieži, apeņi, bites un alus. — Latvietis, 1886., 47., 48.; Tālivaldis [P. Abuls]. Medalus — miestiņš. — Balss, 1890., 45.; St-ns [P. Lasis]. Alus. — Baltijas Vēstneša pielikums, 1891., 144.; A. Bīlenšteins. Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestiņš un bērzsulas). — Latviešu Avīzes, 1900., 15.—19. (vācu valodā arī rakstu krājumā Magazin der lettisch-literärischen Gesellschaft, 19. Bd. 4. St., 35.—61. lpp.); P. Delle. Iesala un alus pagatavošana mazgruntnieku vajadzībām līdz ar īsu aizrādījumu apiņu kultūrā. Rīgā, 1910.; P. Šmits. Par latviešu alu un medu. — Etnogrāfisku rakstu krājums, II, Rīgā, 1923.

[75] K. Rinkužs. Saikavas alus. 176. lpp. Pētot alus darīšanas paņēmienus, autors ieguvis materiālus par apmēram 100 gadiem. Pēc galvenajiem alus darīšanas traukiem autors alus darīšanas vēsturi dala trijos posmos. Pirmajam posmam raksturīgs zlauts, otrajam — žeiris ar vienu dibenu (sākās ap 1870. gadu), bet trešajam — žeiris ar diviem dibeniem un anķinu (lieto vēl ap 1930. gadu).

[76] Sk. H. Strods. Vācu muižnieki — žūpības ieviesēji un izplatītāji Latvijā.

Rudenī klētis un pagrabos bija savākta arī lauku un dārzu raža, tādēļ bija iespēja cept arī labu rudzu maizi, karašu, plāceņus un pīrāgus. Uz galda lika arī krāsnī ceptus kāļus, vārītus zirņus, burkānus, medu, ābolus, kas bija raksturīgākais saldais ēdiens. Speciālu saldo ēdienu negatavoja.

Bagāts galds tika klāts arī ziemas saulgriežos un sagaidot Jauno gadu. Tad mielastam gatavoja cūkas pusgalvu, sautētus kāpostus, putraimu desas ar brūkleņu ievārījumu, kūču, zirņus un pupas.

Pavasarī svētku un godu galdā izcila vieta ierādīta oļām, jo putni šajā laikā atsāka dēšanu. Šim gadalaikam raksturīgs arī no teļa gaļas vārītais spētiņš, receklis, zilce un jaunpiena sacepums.

Vasarā godos un svētkos raksturīgi bija piena ēdieni. No biezpiena sietais siers līdz ar raušiem, plāceņiem, sviestu, pīrāgiem, alu un degvīnu tad bija galvenais cienasts.

* * *

Zemnieku saimniecībās bija parastas trīs maltīšu reizes: brokastis, pusdienas un vakariņas, bet vasarā, kad darba diena bija visai gara, ēda arī vēl launagu.[77]

Maltīšu reizes iedalīja tā, lai darba diena starp tām sadalītos apmēram vienādos laika posmos. Brokastis deva ap plkst. 8^{00}, bet siena laikā agrāk. Pļaušanu dažkārt sāka jau ap 2^{00}, 3^{00} naktī. Pusdienas ēda ap 12^{00} (jeb t. s. pirmajā stundā), launagu uz tīrumu vai pļavu aiznesa starp 16^{00}—17^{00}, bet vakariņas ēda ap saulrietu un pat vēlāk. Arī kulšanas laikā, ja kulšana vakarā ieilga, kūlējiem deva launagu neatkarīgi no gadalaika. Ziemā, kad dienas īsas, ēda tikai trīs reizes. Tad brokastis deva ap plkst. 8^{00}, bet vīriem, kuri brauca meža darbos — agrāk, pusdienas ēda starp 12^{00}—13^{00}, bet vakariņas — ap plkst. 19^{00}—20^{00}, kad beidza āra darbus. Sievietes pēc vakariņām vēl slauca govis.[78]

No rīta brokastīs paēda kādu vieglāku ēdienu — pašķidru biezputru, maizi, kaņepes, piena putru, bet pusdienā pamatīgāku, spēcīgāku ēdienu — tauku putru, kāpostus. Launagā atkal ēda vieglāku ēdienu — skābputru, paniņas ar maizi, biezpienu un siļķi, dažkārt arī pusdienas putras pārpalikumu, bet vakariņās — vārītus kartupeļus ar miltu mērci vai arī piena putru ar maizi. Rudeņos vakariņās, arī brokastīs dažkārt gatavoja sēnes miežu miltu tumē, ko ēda ar kartupeļiem vai maizi. Vārīja arī sēņu un kartupeļu putru. Tā gan bija pusdienas ēdiens.

Bija arī katrai dienai savi vairāk vai mazāk iecienīti ēdieni: pirmdien — kāda šķidra putra — plānputra ar miežu vai griķu putraimiem; otrdien — piena vai tauku putra ar kartupeļiem, zirņiem vai ko citu; trešdien — biezputra; ceturtdien — kāposti; piektdien — zirņi vai pupas; sestdien — pusdienā vārīja biezputru, vakarā kāpostus, kurus svētdien uzsildīja.[79] Rudeņos sestdienas vakaros bieži vārīja arī cūku pupas, ko ēdot mērcēja siļķu sālījumā. Slāpes pēc tam remdināja ar skābputru vai kulteni.[80]

Ar pākstīm vārītas pupas bija gaidīta maltīte. Tāpēc dažreiz sestdienas vakaros vai svētdienās, arī ārpus parastās ēdiena reizes, saimniece tās pasniedza, sabērtas sietos vai grozos, lai visai saimei tās būtu labāk pieejamas. Ziemā pupu pākstis aizstāja sausi vārīti zirņi un pupas.

Sestdienās pēc iespējas cepa arī miežu miltu karašas, lai svētdienas brokastīs būtu svaiga maize.

Tomēr zemnieku šaurā rocība neļāva zemniekiem pieturēties pie stingri noteiktas ēdienu kartes. Tāpēc ēdienu gatavoja atkarā no iespējām, kā arī no veicamā darba grūtuma pakāpes. Tiem, kas strādāja grūtāku darbu, centās dot labāku, spēcīgāku uzturu.

Kaut arī Vidzemes zemnieki zināja un prata gatavot daudz un dažādus diētiskus, kalorijām bagātus ēdienus, to ikdienas ēdienu karte bija visai vienmuļa — putraimu vai kartupeļu putra un maize. Pārējās piedevas un taukvielu daudzumu noteica kā zemnieku sociālekonomiskais stāvoklis, tā arī iespējas dažādos gadalaikos.

Ēdienu reizēs parasti visa saime sapulcējās lielajā saimes istabā.

Pie saimes galda parasti sēdēja pieaugušie; bērni stāvēja kājās vai arī, ja pie galda nepietika vietas, paņēma savu bļodiņu un atsēdās uz mūrīša vai durvju sliekšņa (8. att.).

Saimnieks vai t. s. priekšstrādnieks sēdēja galda galā un uzsāka ēšanu. Saimniece — māte pēc etnogrāfisko materiālu ziņām pie galda gandrīz nekad nesēdēja, bet tikai apkalpoja. Vēl līdz 19. gs. otrajai pusei visi saimes ļaudis ēda no kopējas bļodas ar koka karotēm. Galdi bija šauri, lai visi tiktu pie bļodas. Ja saime bija lielāka — lika divas bļodas, katrā galda galā vienu. Tad no vienas bļodas ēda vīrieši, no otras — sievietes.

Vecie, nespēcīgie ļaudis pie galda nāca tad, kad pārējie bija paēduši.

Ja saimes ļaudis atradās darbā kaut kur tālāk no mājas — uz lauka vai pļavā un, nākot ēdienreizei, tos gribēja saukt mājās, tad tiem deva kādu signālu — mājas galā vai pie kāda lielāka koka redzamā vietā iekāra baltu drānas gabalu vai arī klaudzināja īpašu pagalmā uzstādītu klabekli (klabačkas). Tā aicināja arī ganus no ganībām. Visvienkāršākais klabekļa veids bija pie koka zara piesists egļu vai priedes koka dēlītis vai dzelzs gabals, piemēram, vecs lemesis. Klaudzināšanai parasti lietoja 2 sitamos; sita zināmā ritmā, puišiem savā, meitām — citādā. Tautā (Rūjienas apkārtnē) saglabājies šāds klaudzināšanas ritma iztulkojuma teksts: «Lec pie putras, lec pie putras!» vai «Šim ķiļķens, tam ķiļķens, nam' meitai pus ķiļķens!»[81]

---

[77] Vasaru skaitīja no dzērvju atlaišanās līdz tam laikam, kamēr tās atkal aizlaidās (t. i., apmēram no 23. aprīļa līdz 10. augustam). Mēdza teikt, ka dzērves atnesot vai arī aiznesot launagu (Cēsu apr. Raunas pag., VME 2444. mape, 126. un 152. dok.; K. Pāvuliņa. Krustpils. — Latvju Raksti, II, 64. lpp.).

[78] Cēsu apr. Raunas pag. (VME 2444. mape, 126. un 152. dok.); K. Pāvuliņa. Krustpils. — Latvju Raksti, II, 65. lpp.

[79] E 12, 2874; Cēsu apr. Lizumā (VME 2444. mape, 100. dok.).

[80] Pilsoņu Jēkabs. Pupas (Ēdienā un paražās). — Tēvijas kalendārs, Rīgā, 1935., 61. lpp.

[81] Latvijas Saule. Rīgā, 1929., 21.—22., 223. lpp.; A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, I. St. Petersburg, 1918.

8. att. Zemnieku maltīte. Cēsu apr. Raunas pag. «Mākoņos»; galda galā — ganiņš (VME 12052. foto neg.).

Pusdienas un vakariņas vienmēr ēda mājās, bet brokastis, sevišķi steidzamu darbu laikā, arī uz lauka vai pļavā. Tā, piemēram, pavasarī arājiem, vasarā pļāvējiem, kas strādāja tālāk no mājām, ēdienu aiznesa kāda meitene, retāk — pati saimniece, lai strādnieki neatrautos no darba un staigājot lieki netērētu laiku. Arī launagu bieži vien aiznesa uz lauku vai pļavu. Ganam aizvien deva līdz kulītē ēdamo gan brokastīm, gan arī launagam, parasti sausas maizes doniņu un cibiņā biezpienu vai kaņepes. Vasarā — karstā laikā, kad gans agrāk pārlaida lopus mājā, tas paēda atdzisušās brokastu atliekas.

Siena laikā, braucot uz tālajām pļavām, produktus paņēma līdz ilgākam laikam un ēdienu gatavoja uz vietas (9. att.). Ļoti bieži pļavās cepa iesmā uzdurtas sālītas reņģes, ugunskura oglēs — kartupeļus, bet klāt piedzēra skābputru vai kulteni, kuru nereti skābēja muciņā turpat uz vietas no līdz paņemtā rudzu miltu ierauga.

Līdz ar kapitālisma nostiprināšanos lauksaimniecībā jau 19. gs. 70. gados Vidzemē notika ievērojama zemniecības diferencēšanās. No saimniekiem, kas jau bija izpirkuši vai arī vēl tikai izpirka savas mājas, tāpat arī no turīgākajiem māju nomniekiem izveidojās lauku buržuāzija, kas ekspluatēja algotu darbaspēku. Zemnieku saimniecības arvien vairāk sāka ražot produktus pārdošanai. Paplašinājās dārzeņu un kartupeļu stādījumi, pie mājām tika ierīkoti augļu un ogu dārzi, kā arī bišu dravas. Zemes apstrādāšanai sāka iegādāties lauksaimniecības mašīnas.

No otras puses, trūcīgākajiem zemniekiem nebija pa spēkam zemes iepirkšanas smagie noteikumi, augstā nomas maksa, un viņu saimniecības izputēja. No 1886. līdz 1894. g. Vidzemē ūtrupēs tika pārdotas 3747 zemnieku mājas,[82] kā rezultātā uz laukiem pieauga bezzemnieku, kalpu un pusgraudnieku skaits. Laukstrādnieku dzīves un darba apstākļi kļuva visai smagi. Tā kā saimnieki pēc iespējas vairāk produkcijas centās realizēt tirgū, bet kalpiem daļa algas bija jādod gan uzturā, gan arī graudā, tad saimnieki centās ietaupīt arī uz laukstrādnieku uztura. Līdz ar to par kalpu galvenajiem uztura līdzekļiem kļuva maize, kartupeļi, vājpiena biezpiens un sālītas siļķes. Turpretī saimnieka uzturā ievērojami palielinājās labas rudzu un kviešu maizes, kā arī pilnpiena, gaļas un olu patēriņš. Līdz ar dārzeņkopības un augļkopības attīstību saimnieku ikdienas uzturā pieauga arī dažādu sakņu, dārzeņu, augļu un ogu daudzums.

Turīgākie saimnieki Vidzemē, tāpat kā citos Latvijas novados, bieži vien neēda pie kopēja galda ar saimes ļaudīm, bet gan labāku ēdienu savā istabā. Ja arī ēdienu vārīja kopējā katlā, tad saimnieka ēdienam izņēma labākos gaļas gabalus, pielika vairāk aizdara vai citādi uzlaboja ēdiena kvalitāti.

Saimniecībā nodarbināto precēto kalpu un vaļinieku sievas un bērni lielajā saimes istabā ēda pie atsevišķa galdiņa, kas parasti bija novietots pēc iespējas tuvāk viņu guļas vietai. Tajās dienās, kad kalpa sieva un vaļiniece gāja saimnieka darbā, saimniece no kopējā katla arī uz viņas galdiņa uzlika ēdienu. Tad kalpu sieva no savas daļas parasti paēdināja arī bērnus, kuriem viņai tajā dienā nebija laika ēdienu gatavot. Tā kā kalpa sievas un vaļiniece saimnieka darbos gāja samērā bieži, viņām reti izdevās pagatavot bērniem ēdienu, tāpēc tie aizvien juta izsalkumu. Šie bērni agri uzsāka paši pelnīt sev maizi, parasti ganīja saimnieka lopus, par ko arī tiem bija tiesības saņemt saimnieka uzturu.

Vidzemes landrātu kolēģija 1885. g. publicējusi ar nodokļiem aplikto Vidzemes zemnieku saimniecību skaitu dažādos Vidzemes apriņķos un draudzēs, atsevišķi izdalot tās saimniecības, kur saimnieks ēd kopā ar kalpiem vai arī atsevišķi no tiem (skat. tabulu).[83]

[82] Latvijas PSR vēsture, II. Rīgā, 1955., 42. lpp.

[83] Aprēķināts pēc datiem, kas publicēti Vidzemes landrātu kolēģijas izdevumā — Материалы к изучению аграрных условий лифляндской губернии. Рига 1885, 237.—239. lpp.

9. att. Azaida vārītāji siena pļavā. Cēsu apr. Kosas pag. (VME 13492. foto neg.).

Apriņķis, draudze	Saimniecisko vienību skaits			
	saimnieks ēd kopā ar kalpiem	saimnieks ēd atsevišķi no kalpiem	nav ziņu vai kalpi nav turēti	kopā
1	2	3	4	5
Cēsu apr.				
Āraišu	17	98	18	133
Bērzaunes	329	6	2	337
Cēsu	169	76	5	250
Cesvaines	586	39	21	646
Dzērbenes—Drustu	191	117	6	314
Ērgļu—Ogres	246	25	1	272
Jaunpiebalgas	420	8	66	494
Kalsnavas	161	26	1	188
Lazdonas	240	1	—	241
Liepas	101	1	1	103
Liezeres	301	5	1	307
Lubānas	195	39	6	240
Ļaudonas	527	13	6	546
Raunas	73	137	223	433
Skujenes—Lodes	108	16	1	125
Vecpiebalgas	577	4	1	582
Vestienas	119	50	—	169
Vietalvas	301	—	1	302
Kopā	4661 82,03%	661 11,63%	360 6,34%	5682
Rīgas apr.				
Aizkraukles	139	15	2	156
Allažu—Vangažu	87	46	2	135
Bukultu	94	8	3	105
Carnikavas	25	2	—	27
Doles	103	50	—	153
Ikšķiles	85	82	4	171
Jaunpils	116	3	—	119
Kokneses	319	67	4	390
Krimuldas—Saulkrastu	59	134	6	199
Lēdurgas—Turaidas	59	147	5	211
Lieljumpravas	64	21	—	85
Lielvārdes	149	48	—	197
Madlienas	215	42	19	276
Mālpils	68	69	1	138
Nītaures	133	74	18	225
Ropažu	44	17	1	62
Salaspils	28	42	6	76
Siguldas	53	109	31	193
Skultes	13	65	2	80
Slokas	25	—	10	35
Suntažu	176	29	5	210
Kopā	2054 63,33%	1070 32,99%	119 3,68%	3243
Valkas apr.				
Alūksnes	952	191	36	1179
Apes	199	158	67	424
Aumeisteru	89	31	2	122
Ērģemes	33	121	31	185
Ēveles	45	62	16	123
Gaujienas	158	84	3	245
Gulbenes	763	48	2	813
Lugažu	113	10	—	123
Palsmanes	55	142	4	201
Smiltenes	67	198	2	267
Tirzas	322	10	2	334
Trikātas	278	67	6	351
Velēnas	171	4	—	175
Kopā	3245 71,45%	1126 24,79%	171 3,76%	4542
Valmieras apr.				
Alojas	29	113	7	149
Burtnieku	133	140	9	282
Dikļu	52	28	6	86
Limbažu	36	178	21	235
Liepupes	66	84	10	160
Matīšu	45	112	7	164
Mazsalacas	49	302	14	365
Rubenes	46	54	6	106
Rūjienas	27	380	79	486
Salacas	75	52	1	128
Straupes	195	85	20	300
Umurgas	63	79	3	145
Valmieras	163	166	10	339
Kopā	979 33,24%	1773 60,20%	193 6,56%	2945

No tabulas redzams, ka visvairāk saimnieki no laukstrādniekiem nošķirojušies Rietumvidzemes zemnieku saimniecībās. Tā, piemēram, Limbažu draudzē ap 1885. g. saimnieki ēda atsevišķi no saviem saimes ļaudīm apmēram 75,79% saimniecību, Rūjienas draudzē — 78,19%, bet Mazsalacas draudzē pat 82,74% saimniecību. Visvairāk šādu saimniecību bija Valmieras apriņķī, tam sekoja Rīgas apriņķis, tad Valkas un visbeidzot — Cēsu apriņķis (10. att.).

Redzams, ka Rietumvidzemē ievērojami vairāk nekā Austrumvidzemē saimnieki ēd atsevišķi no kalpiem. Līdzīga parādība, proti, ka saimnieki šķirti no kalpiem visvairāk dzīvo tieši šajā pašā teritorijā, tika konstatēta, arī analizējot zemnieku dzīvokļus Vidzemē (Skat. rakstu Zemnieku celtnes Vidzemē šajā rakstu krājumā.). Tas izskaidrojams ar to, ka Rietumvidzemē kapitālisms attīstījās ātrāk un straujāk nekā Austrumvidzemē. Līdz ar to tur, galvenokārt Vidzemes jūrmalā, dzīvoja un strādāja daudz vaļinieku un citu bezzemnieku — brīvais darba spēks, bez kura nav domājama kapitālisma attīstība. Tā kā viņi dzīvoja atsevišķās vaļinieku mājiņās vai pirtiņās un viņiem pašiem bija sava saimniecība, tie arī ēda šķirti no saimnieka.

19. gs. beigās līdz ar kapitālistiskās rūpniecības un tirdzniecības plašāku attīstību stipri izmainījās galda klāšanas kultūra. Koka karotes nomainīja pirktās metala karotes. Katram ēdējam lika atsevišķu bļodiņu vai šķīvi, un arī saimes ļaužu azaidā sāka lietot nažus un dakšiņas (11. att.). Saimnieka ģimenes vajadzībām un viesu uzņemšanai nažus un dakšiņas lietoja daudz agrāk. Pamazām, ikdienā galdu klājot, sāka lietot arī fajansa, porcelāna un stikla traukus, ievērojami izmainījās arī uztura izejvielu sortiments un ēdienu karte.

Sevišķi izmainījās lauku buržuāzijas svētku un godu ēdienu karte. Svētku un godu galda klājumā ieviesās dažādi pilsētās noskatīti ēdieni, un to sagatavošanā sāka pieaicināt speciāli mācītas «saimnieces». Ģimenes godos pusdienās sāka dot 3 ēdienus, kā pirmo pasniedzot vistas zupu ar klimpām vai dzidro buljonu ar pīrādziņiem, tad sekoja cūkas vai teļa gaļas cepetis, bet noslēgumā dažādi saldie ēdieni. Pasniedza arī kafiju ar dažādiem cepumiem un ievārījumiem. Kāzās jaunlaulātos apsveica ar kliņģeri un vīnu, atmetot vecos godu ēdienus, kas palēnām jau bija pārgājuši ikdienas ēdienu kartē, bet citi arī jau pilnīgi aizmirsti.

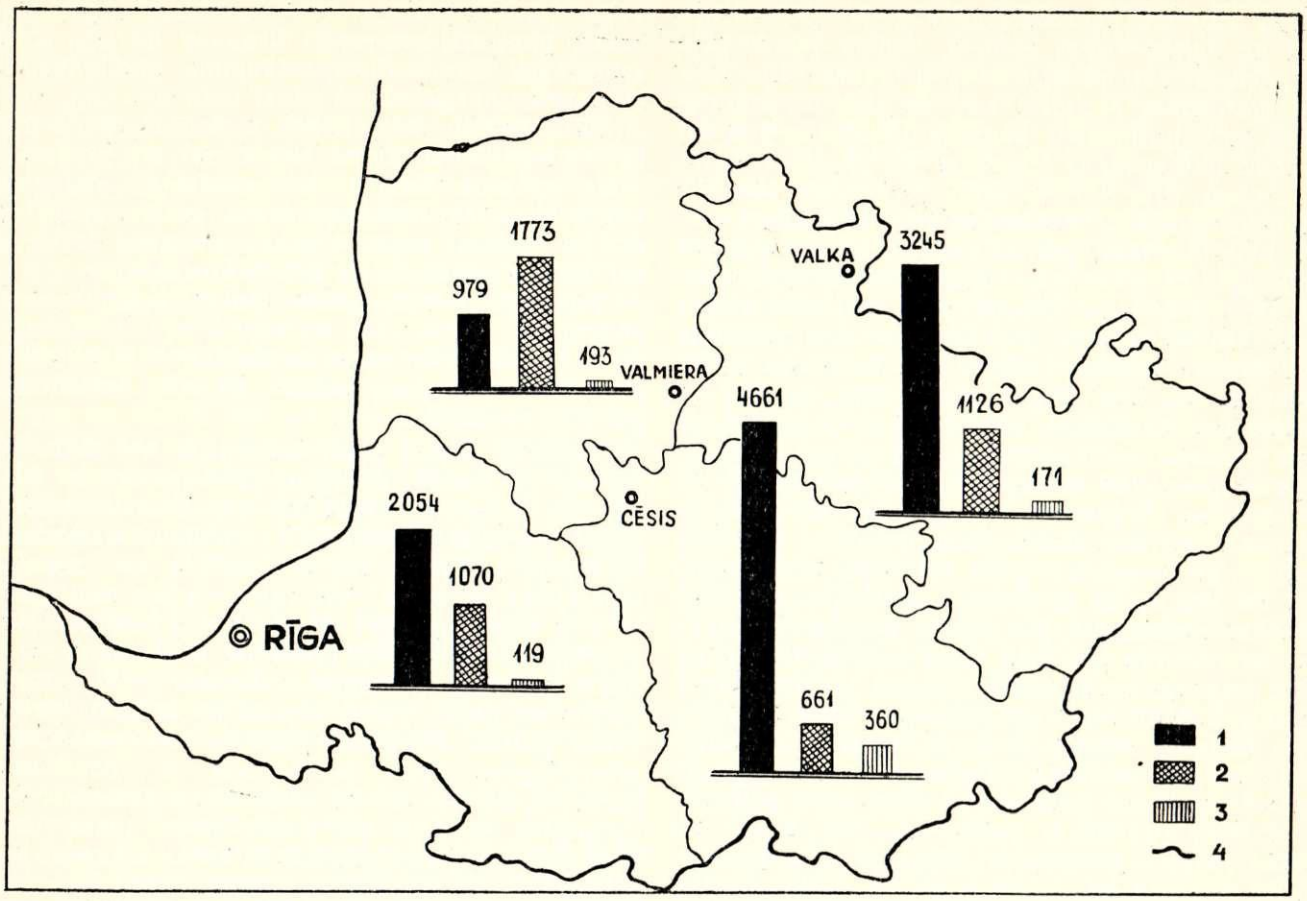

10. att. Vidzemes zemnieku saimniecību skaits ap 1885. g., kas rāda, vai saimnieks ēd kopā ar kalpiem vai atsevišķi no tiem. *1* — saimnieks ēd pie kopēja galda ar kalpiem; *2* — saimnieks ēd atsevišķi; *3* — nav ziņu vai saimniecība bez algota darbaspēka; *4* — apriņķa robeža.

Trūcīgo zemnieku un kalpu ēdienu karte palika gandrīz bez izmaiņām ne vien 20. gs. pirmajos gados, bet arī buržuāziskās Latvijas laikā. Šajā laikā trūcīgie zemnieki, kā arī liela daļa t. s. jaunsaimnieku, līdzekļu iegūšanai centās pārdot visus vērtīgākos pārtikas produktus, pašu uzturam atstājot tikai tos, ko nebija izdevīgi pārdot. Tā, piemēram, krējumu un sviestu pārdeva, bet pašu ģimenes vajadzībām paturēja galvenokārt tikai vājpienu. No tā vārīja gan dažādas putras, gan gatavoja biezpienu un sieru. Samērā daudz lietoja arī sausi vārītus kartupeļus ar pašķidrām miltu mērcēm, bet aizdaram sālītas siļķes, jūrmalas rajonos — sālītas reņģes. Nozīmīgs uztura papildinājums bija arī sēnes un dažādu meža ogu — melleņu, brūkleņu un dzērveņu ievārījumi, kuru sagatavošanā nebija vajadzīgs cukurs. Lai gan buržuāziskajā Latvijā bija samērā labi attīstīta vietējā cukurrūpniecība, trūcīgie zemnieki cukuru tomēr nepatērēja vajadzīgajā daudzumā. To pirka galvenokārt turīgie saimnieki.

Ja arī daļa turīgo saimnieku, gribēdami savas mājas nodrošināt ar darbaspēku, uzlaboja kalpu uzturu, tad tomēr visā visumā saimnieki centās pēc iespējas palētināt saimes ļaužu ikdienas uztura izdevumus. Kalpu uzturs joprojām palika visai vienmuļš un apnicīgs. Tā, piemēram, vasarā buržuāziskās Latvijas laikā kalpu un arī trūcīgo zemnieku uzturā tāpat kā iepriekš raksturīgi bija dažādi vājpiena ēdieni un sausi vārīti kartupeļi ar miltu mērcēm, bet ziemā galvenokārt tauku putras ar putraimiem, kartupeļiem, zirņiem vai arī kāposti, ko vārīja vairākas reizes nedēļā. Parasti vienā reizē ēdienu vārīja tik daudz, lai paliktu vēl pāri, ko uzsildīt nākošajās ēdiena reizēs un lai arī virtuves meita vai saimniece varētu piedalīties lauku darbos.

Jāatzīmē tomēr, ka kulinārijas māksla un galda

11. att. — Pusdienu galds. Cēsu apr. Vecpiebalgas pag. (VME — 10630. foto neg.)

kultūras attīstība buržuāziskās Latvijas laikā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ieguva jaunu, plašāku vērienu. Jau pamatskolās meitenēm bija speciālas mājturības stundas, kur tās tika iepazīstinātas gan ar uzturmācības pamatjautājumiem, gan arī ar ēdienu gatavošanas iemaņām un galda klāšanas noteikumiem. Bija arī speciālas mājturības skolas.[84] Pie lauksaimniecības biedrībām bija mājturības sekcijas. Lai veicinātu mājturības attīstību, sekcijas organizēja sacensības gan rupjmaizes cepšanā, biezpiena sildīšanā, siera siešanā u. c. mājsaimniecības darbos. Kursos līdz ar senajiem pārtikas produktu konservēšanas veidiem (augļu, ogu žāvēšanu, gaļas sālīšanu u. c.) tika mācīta augļu, ogu un dārzāju konservēšana sterilizējot, uzglabājot etiķa un cukura sīrupā, dārzeņu marinēšana utt. Šie ēdieni jo bagātīgi parādījās lauku buržuāzijas rīkotajos svētku un godu galdos. Kalpu sievām un laukstrādniecēm nebija ne laika, ne līdzekļu skolu un kursu apmeklēšanai, ne arī iespējas iegūto zināšanu realizēšanai dzīvē. Ja arī kalpu meitenes apmeklēja speciālas mājturības skolas, tad pēc skolas beigšanas vecāku mājā tās nevarēja likt lietā skolā iegūtās zināšanas.

Pēc padomju varas nodibināšanas Vidzemē tāpat kā pārējā Latvijā lauku darbaļaužu ēdienu raksturs, kā arī ikdienas ēdienu karte ievērojami izmainījusies. Ja vēl buržuāziskās Latvijas laika posmā zemnieku sētā patērēja galvenokārt tikai pašu saimniecībā ražotos pārtikas produktus, bet kalpi un vaļinieki pārtika galvenokārt tikai no tiem produktiem, ko saņēma kā darba algu no darba devēja, tad mūsu dienās uztura izejvielu dažādība sen jau izgājusi no individuālās saimniecības ražojumu robežām.

Pēc kolektivizācijas pašos pamatos izmainījusies visa saimnieciskā dzīve un lauku darbaļaužu dzīves veids. Līdz ar sociālās nevienlīdzības likvidēšanu laukos izzudis agrākais uztura dalījums kalpu un saimnieku uzturā. Gadu no gada nemitīgi pieaugot lauku darbaļaužu ienākumiem, ievērojami uzlabojas un papildinās uzturā lietoto izejvielu sortiments. Laukos samērā plaši tiek lietoti dažādi pirkti, rūpnieciski sagatavoti pusfabrikāti, konservi, lietošanai gatavi un pusgatavi pārtikas produkti. Mājās nav vairs izdevīgi gatavot klimpas un nūdeles, ja tās tik ērti var atvietot ar dažāda veida pirktiem makaroniem u. c. līdzīgiem miltu izstrādājumiem. Ievērojama loma ir arī dažādiem putraimu, sakņu, pākšaugu pusfabrikātiem, kas sagatavoti gan sausā veidā, gan arī konservēti dažādās mērcēs un biezeņos, ērti un ātri sagatavojami garšīgās virās, biezputrās un mērcēs.

Lauku sētās vairs netiek cepta arī rudzu maize, bet to iegādājas vai nu ciema, vai arī tuvākās pilsētas veikalos. Tas ir ļoti nozīmīgs atslogojums lauku sievietēm ikdienas darba gaitās. Atkrīt gan maizes mīklas sagatavošanas smagais darbs, gan arī malkas gādāšana un krāsns kurināšana.

Padomju varas gados tautas ikdienas uzturā ievērojami vairāk nekā pirmspadomju laikā tiek patērēti kviešu milti un to izstrādājumi, tāpat arī dārzeņi, olas, pilnpiens, cukurs, kā arī dažādi pirkti pārtikas produkti.

Ikdienas uzturā plaši ieviesušies arī tādi vērtīgi dārzeņi kā tomāti, selerijas, ziedkāposti, ko 20. gs. sākumā zemnieki tikpat kā nepazina. Strauji pieaugot dārzeņu patēriņam, vienlaikus samazinājies kartupeļu patēriņš. Tas arī norāda uz materiālās labklājības celšanos. Vēl raksturīgāks rādītājs šinī ziņā ir augļu un ogu, olu un pirkto konditorejas izstrādājumu — dažādu cepumu, konfekšu u. c. saldumu patēriņa pieaugums. Laukos ievērojami pieaudzis arī gaļas, piena, sviesta un krējuma patēriņš. Piena putras, biezputras, mērces tiek gatavotas no pilnvērtīgiem piena produktiem ar nepieciešamo taukvielu saturu. Ja arī kolhoznieku gatavotie ēdieni paturējuši daudzus tos pašus senos tautā lietotos nosaukumus (putraimu putra, miltu klimpas, kartupeļu-grūbu putra, kāpostu zupa, zirņu zupa, sēņu mērce utt.), šo ēdienu diētiskā vērtība ir nesalīdzināmi augstāka, nekā tā bija kapitālisma apstākļos, kad pilnpienu, krējumu, sviestu un labāko gaļu zemnieki centās pēc iespējas vairāk pārdot. Kolhoznieku gatavotos virumus nekādā ziņā nevar salīdzināt ar I. Straumīša 19. gs. vidū raksturotām vidzemnieku putrām (skat. 235. lpp.).

Daudzus senos vidzemnieku ēdienus (zīdeni, grūdeni, spētiķi, sautus, dažādus savvaļas augu virumus u. c.) kolhoznieki nemaz vairs nezina, vai arī tos atceras tikai gados vecākie ļaudis. Dažus senos ēdienus daļēji arī vēl gatavo, kaut arī to pagatavošanas paņēmieni izmainījušies. Tā, piemēram, pikas jeb kamus gandrīz nekad vairs negatavo saveltus apaļās, kamolveida bumbiņās, bet gan kā biezputras veida biezeni, ko ēd ar karoti vai dakšiņu. Arī šķidrajai kamputrai miltus vairs nesagrūž piestā vai rokas dzirnavās, bet samaļ vai nu gaļasmašīnā vai dzirnavās. Tomēr arī šie diētiskie ēdieni tikpat kā vairs netiek gatavoti. Tāpat labo, atspirdzinošo skābumu vai kulteni un šķidro kamputru var atrast tikai retās Ziemeļrietumvidzemes kolhoznieku mājās. Pavisam no lietošanas izzudušas diētiskā ziņā tik vērtīgās kaņepes. Maz lieto arī pākšaugus: zirņus un sevišķi pupas. Toties tagad katrā ģimenē patērē zināmu daudzumu augu ēļļas, ko buržuāziskajā Latvijā gandrīz neražoja un līdz ar to uzturā tikpat kā nelietoja. Nozīmīgu papildinājumu tautas uzturam dod arī no brālīgajām republikām ievestie augļi, ogas un dārzeņi. Jau agri vasarā Rīgā no dienvidu republikām ieved ķiršus un plūmes; tiem seko tomāti, arbūzi, melones, citroni. Rezultātā lauku dar-

[84] Tā, piemēram, buržuāziskajā Latvijā 1939./1940. mācību gadā augstāko mājturības izglītību varēja iegūt Lauksaimniecības ministrijas Latvijas mājturības institūtā Rīgā ar trīsgadīgu kursu. Tas bija izveidots no 1922. g. nodibinātā Kaucmindes mājturības semināra. Institūtā uzņēma vidusskolas absolventes, sagatavojot tās par mājturības skolotājām un instruktorēm.

Bez tam bija 2 mājturības vidusskolas ar četrgadīgu kursu (Jaungulbenē un Zaļeniekos).

Zemāka tipa speciālas mājturības skolas bija 8. Četras no tām divgadīgas (Rankas, Zaļenieku, Višķu, Rūjienas) un četras — viengadīgas (Nurmižu, Talsu, Kaucmindes un Liepājas). Arī pie divgadīgajām lauksaimniecības skolām bija speciālas mājturības nodaļas. Bez tam parastajās lauksaimniecības skolās meitenēm mājturību mācīja, samazinot stundu skaitu lauksaimniecības disciplīnās, kā mašīnu mācībā, mērniecībā un saimniecības mācībā. 1938./1939. g. buržuāziskajā Latvijā bija 59 šāda tipa skolas.

baļaužu ikdienas ēdienu karte ir ievērojami daudzveidīgāka nekā 19. gs. un 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Nākuši klāt jauni ēdieni, kādus agrāk negatavoja vai arī gatavoja tikai lauku buržuāzijas galdam. Sevišķi tas attiecināms uz dažādajiem salātiem (ķirbju, kartupeļu, gurķu, sēņu, zivju u. c.) un saldajiem ēdieniem (kompoti, uzpūteņi, dažādi krēmi ar putu krējuma piedevu u. c.), kas tagad ienākuši kolhoznieku uzturā. Pēc pilsētnieku ēdiena kartes parauga arī kolhoznieki no rītiem brokastīs pasniedz kafiju, vārītas vai ceptas olas, gaļu, ceptus kartupeļus, maizi, sviestu, biezpienu.

Pusdienas ir galvenā ēšanas reize. Tad aizvien gatavo siltu spēcinošu ēdienu — parasti kādu gaļas zupu un nereti vēl arī otro ēdienu — gaļu vai kādu saldo ēdienu. Liela nozīme uzturā ierādīta saldajiem ēdieniem. Ikdienas galda saldo ēdienu grupā ieskaitāmi dažādi augļu (piemēram, svaigu vai žāvētu ābolu un ogu — dzērveņu, jāņogu, arī rabarberu) ķīseļi vai kompoti, maizes zupa ar ŗozīnēm vai āboliem u. c.

Vakariņās kā vasarā, tā ziemā aizvien cenšas gatavot kādu siltu ēdienu: piena putru ar makaroniem vai klimpām, kādu biezputru ar speķa mērci un pienu, ceptas zivis, vārītus kartupeļus ar ceptu cūkgaļu vai arī ar biezpienu, lokiem, redīsiem, gurķiem utt.

Pēc vakariņām vēl dzer pienu, tēju vai kafiju ar maizi, sviestu, ievārījumu, medu.

Svētdienās, kad visa ģimene mājā un brīva laika vairāk, pusdienās gatavo sarežģītāk pagatavojamus ēdienus: kotletes, viltoto zaķi, kāpostu vīstokļus, gaļas sautējumus, piedevām sagatavojot dažādus salātus (lapu salātu, gurķu, tomātu, burkānu, kāpostu, biešu utt.).

Svētdienu maltītēm parasti cenšas gatavot arī sarežģītākos saldos ēdienus: uzpūteņus, olu biezputru (bubertu) utt. Bieži vien cep pankūkas, ko ēd vai nu ar ievārījumu, vai ar šķābu krējumu.

Sevišķi izmainījušies svētku un ģimenes godu ēdieni. Godos kolhoznieki gatavo vai nu siltas pusdienas, vai vakariņas ar vairākiem ēdieniem (buljonu, kādu gaļas cepeti, salātus, saldo ēdienu), vai arī klāj t. s. auksto galdu ar dažādiem aukstiem uzkožamajiem un dzērieniem, kuram nereti seko kafijas galds ar torti, cepumiem, konfektēm un augļiem.

Jaunieši, rīkojot savas goda dienas, iecienījuši auksto galdu, jo tad nav jānodarbina lieks cilvēks ēdiena pasniegšanai.

Samērā bieži sastopamas arī vēl vecās tradīcijas, kad ģimenes godos aicinātie viesi nes līdz dažādus dzērienus un ēdienus. Sevišķi raksturīgi tas ir Vidzemes austrumdaļā — Madonas, Gulbenes, Valkas u. c. rajonos. Tur viesi nes līdz gan degvīnu un dažādus vīnus, gan arī svaigu vai žāvētu gaļu, kautus putnus, sieru, cepumus, desas, dažādus zivju konservus, augļus un konfektes. Samērā izplatīta parādība ir nest līdz torti (pašceptu vai pirktu) un vīna pudeli.

Atsevišķos gadījumos godos un svētkos, piemēram, sagaidot Jauno gadu, vēl tiek gatavoti tautas senie ēdieni: cūkas pusgalva, skābi kāposti, sausi vārīti zirņi un speķa pīrāgi. Sevišķu ievērību vēl aizvien paturējuši arī tādi svētku ēdieni kā jāņu siers, pašdarināts alus un speķa pīrāgi. Pēc vecas paražas neiztrūkstoša svētku un godu mielasta sastāvdaļa ir arī alus un degvīns. Tos papildina dažādi citi dzērieni, kā limonāde (paštaisīta vai pirkta), dažādi vīni, liķieri, konjaks utt.

Ievērojami izmainījusies ne vien ēdienu karte, bet arī ēšanas režīms. Tā, piemēram, izzudis senais paradums doties darbā bez ēšanas un ieturēt brokastis tikai pēc vairāku stundu darba. Daļēji tas izskaidrojams ar to, ka kolhoznieki samērā vēlu iziet darbā un tiem nav izdevīgi no darba nākt brokastīs.

Pusdienas tāpat kā agrāk ir galvenā ēšanas reize. Tomēr pagaidām ne vienmēr kolhoznieki savlaicīgi paēd siltas pusdienas. Tas izskaidrojams ar to, ka bieži vien darba vieta ir tālu no mājām (kolhoza fermās vai brigādēs), kur grūti pusdienas aiznest vai paņemt līdz. Šeit ļoti nozīmīgs būtu organizēts kopgalds ar siltu uzturu. Pagaidām šie kolhoznieki pusdienās iztiek ar līdzpaņemtām sviestmaizēm vai citu uzkodu. Šo kolhoznieku galvenā ēdiena reize ir vakarā, pēc atgriešanās no darba.

Ievērojami izmainījies bērnu uzturs gan ģimenē, gan arī skolu internātos, kur bērni apgādāti ar kopgaldu — gan ar siltām brokastīm, gan arī ar pusdienām. Visās augstākajās mācību iestādēs, kā arī lielākajā daļā skolu atvērtas labi apgādātas ēdnīcas.

Gadu no gada aizvien plašāk kopgaldi ieviešas arī kolhozos. Kopgalda vajadzībām no sabiedriskās saimniecības uz atvieglotiem noteikumiem tiek piešķirti uzturlīdzekļi. Ar labiem panākumiem kopgalds darbojas, piemēram, Ogres raj. kolhozā «Lāčplēsis», kur tas ieguvis kolhoznieku atzinību. Valkas rajona kolhozā «Sarkanā zvaigzne» atvērta arī ēdnīca. Raksturojot sabiedriskās ēdināšanas attīstību, V. I. Ļeņins norādīja, ka kapitālisma apstākļos sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi «... pirmkārt, bija retums, otrkārt — kas sevišķi svarīgi, — tie bija vai nu *veikalnieciski* uzņēmumi ar visiem spekulācijas, iedzīvošanās, krāpšanas, viltošanas ļaunumiem, vai arī «buržuāziskās labdarības akrobātika», ko labākie strādnieki pamatoti neieredzēja un nicināja.»[85]

Sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi sociālisma apstākļos ne vien pozitīvi ietekmē darbaļaužu apgādi ar pilnvērtīgu un labi sagatavotu uzturu, bet ievērojami atvieglina arī lauku sievietēm mājas darba slodzi, tā ka tām paliek vairāk brīva laika un rodas iespēja aktīvāk piedalīties sabiedriskajā ražošanas darbā un kultūras dzīves veidošanā.

Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXII kongresā pieņemtā Programa rāda, ka nākošajos gados jo sevišķa vērība tiks veltīta darbaļaužu labklājības celšanai, tajā skaitā arī radikālai tautas uztura uzlabošanai un sabiedriskās ēdināšanas tīkla paplašināšanai. Nākošajos gados pakāpeniski sāksies pāreja uz bezmaksas sabiedrisko ēdināšanu (pusdienām) uzņēmumos un iestādēs. Tāpat arī visās skolās tiks ievesta pagarinātā mācību diena un

[85] V. I. Ļeņins. Raksti, 29. sēj. Rīgā, 1951., 384. lpp.

skolēniem bez maksas izsniegs siltas brokastis un pusdienas.[86]

Izpildot sabiedriskās ēdināšanas tālākas uzlabošanas plašo programu un ieviešot dzīvē partijas un valdības izvirzītos sabiedriskās ēdināšanas attīstības pasākumus, turpmākajos gados darbaļaudis un bērni tiks nodrošināti ne vien ar garšīgu un veselīgu uzturu, bet ievērojami tiks samazināts un arī atvieglots darbs mājsaimniecībā. Viss tas ievērojami paaugstinās Padomju Latvijas darbaļaužu dzīves līmeni, salīdzinot ar to, kāds tas bija Latvijā kapitālisma apstākļos, un radīs milzīgas izmaiņas darbaļaužu dzīves veidā un materiālajā kultūrā. Šīs izmaiņas sāk iezīmēties jau šodien. Jaunie pasākumi ievērojami veicina lauku un pilsētu darbaļaužu dzīves veida tuvināšanos.

Tautas uztura etnogrāfiskie pētījumi liecina par Vidzemes zemnieku kulinārijas daudzveidību un galveno attīstības gaitu.

Kapitālisma apstākļos Vidzemē tāpat kā pārējā Latvijā zemnieki uztura izejvielas ieguva galvenokārt savās saimniecībās no zemkopības un lopkopības ražojumiem. Uztura pamatā bija pašcepta rudzu maize un dažādi vārīti ēdieni: galvenokārt labības izstrādājumu un dārzeņu viras ar piena vai gaļas piedevām. Kapitālisma apstākļos, pastāvot krasai zemnieku sociālajai diferenciācijai, pastāv arī krasa atšķirība starp lauku buržuāzijas un trūcīgo zemnieku un kalpu uzturu. Lauku buržuāzijas uzturā ievērojamā daudzumā tiek patērēti kalorijām bagāti, taukvielas saturoši produkti: pilnpiens, krējums, sviests, gaļa, turpretī trūcīgo zemnieku un kalpu uzturs ir taukvielām nabags. Tajā dominē kartupeļi, dažādi veģetāri ēdieni, vājpiens; ēdienu karte ir visai vienmuļa un apnicīga. Saldos ēdienus tikpat kā negatavo. Šī iedzīvotāju slāņa uzturā raksturīgs ir sezonīgums: pavasarī pārsvarā labības un dažādu savvaļas augu valsts produkti (gaļa patērēta jau ziemā), vasarā — piena produkti, bet rudenī uzturs ir visbagātākais. Tad to papildina gan svaigi dārzeņi un saknes, gan arī svaigas gaļas ēdieni.

Lauku buržuāzijas ēdienu karti maz ietekmēja dažādie gadalaiki, jo tās rīcībā vienmēr bija gan labības un piena produkti, gan arī gaļa.

Padomju varas gados, sevišķi pēc lauksaimniecības kolektivizācijas, Vidzemes zemnieku uzturā notikušas ievērojamas izmaiņas.

Palēnām izzūd priekšpadomju laikam raksturīgā iezīme — uzturā patērēt tikai savas saimniecības ražojumus. Lauku sētās vairs nav izdevīgi cept maizi, bet to pēc vajadzības pērk ciema veikalā vai tuvākajā pilsētā. Lauku darbaļaužu uzturā nepārtraukti pieaug cukura, konditorejas izstrādājumu, kā arī dažādu rūpniecībā sagatavotu pusfabrikātu un sauso koncentrātu patēriņš. Tas namamātēm dod iespēju ērtāk un ātrāk sagatavot azaidu. Ievērojami palielinās arī dārzeņu un augļu patēriņš. Liela nozīme šajā ziņā ir arī mūsu tirdzniecības sakariem ar brālīgajām republikām, no kurām ieved gan svaigus, gan arī konservētus augļus un dārzeņus. Nemitīgi pieaug sabiedriskās uztures pasākumi un nozīme. Ēdnīcas un kopgaldi ne vien nodrošina darbaļaudis ar garšīgu un veselīgu uzturu, bet arī atbrīvo sievietes-namamātes darba rokas sabiedriskajam darbam un atpūtai.

Saskaņā ar PSKP XXII kongresā pieņemto Komunistiskās partijas jauno Programu jau tuvākajos gados sabiedriskā ēdināšana laukos ievērojami vērsīsies plašumā. Tādējādi tiks sekmēta atšķirības likvidēšana starp lauku un pilsētas darbaļaužu dzīves veidu.

Pētot tautas uztura jautājumus, konstatējamas arī dažas novadu īpatnības. Tās izpaužas gan vairāk patērēto uzturvielu sortimentā (piemēram, jūrmalas tuvumā dažādas zivis, Vidzemes austrumu daļā — auzu miltu ēdieni un dažādi savvaļas augu valsts produkti), gan ēdienu kartes ziņā (krāsnī sutināti ēdieni Vidzemes austrumdaļā, kultenis — skābums Ziemeļvidzemē, skābputra — Dienvidvidzemē). Kā ēdienu karte, tā arī ēdienu nosaukumi Vidzemē liecina par dažādu tautu kultūras sakariem un savstarpēju ietekmi. Tā, piemēram, Ziemeļvidzemē no Dienvidigaunijas pārņemts kaņepu stoka nosaukums «temps», tāpat arī tauku putras nosaukums — «kaksāputra», «kilāputra» u. c. No slāvu tautām pārņemts kamu miltu apzīmējums «toloknā», kā arī biešu zupas nosaukums «borščs» un «bačiņas». Par zināmiem sakariem ar lietuviešiem liecina Dienvidvidzemē sastopamais auzu miltu iejaukums skābā pienā ar nosaukumu «pūtelis». Tā izplatība turpinās uz dienvidiem kā Zemgalē un Augšzemē (Aknīstē), tā arī lietuviešu — Roķišķu rajonā.

Ja ēdiena gatavošanai patērēto uzturvielu dažādo sortimentu kapitālisma laikā var izskaidrot ar darbaļaužu mantisko nevienlīdzību, tad vienādi gatavoto ēdienu terminoloģijas dažādība izskaidrojama ar dažādiem etniskiem grupējumiem Vidzemē un kaimiņu tautu kultūras sakariem. Līdz ar to secināms, ka tautas uztura pētījumi izmantojami arī tautas dzīves veida un etniskās vēstures jautājumu risināšanai.

[86] Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programa. Rīgā, 1961., 87.—88. lpp.

ПИЩА КРЕСТЬЯН ВИДЗЕМЕ

ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX—XX В.

А. Крастиня

ВЫВОДЫ

В условиях капитализма в Видземе, как и в остальных частях Латвии, пищевые продукты для личного потребления производились крестьянами главным образом в своих хозяйствах. Основное место в питании занимали ржаной хлеб домашней выпечки и разного рода похлебки («путры») из мучных изделий и овощей с добавлением молока или мяса. Поскольку социальная дифференциация крестьянства была выражена весьма ярко, то и пищевой рацион крестьян-бедняков и батраков резко отличался от рациона сельской буржуазии. Зажиточные слои деревни в большом количестве потребляли калорийные, содержащие полноценные белки и жиры продукты — цельное молоко, сметану, масло, мясо; пища же беднейших крестьян и батраков содержала весьма мало жиров, в ней преобладали вареные вегетарианские блюда, снятое молоко, картофель, причем рацион был весьма однообразным и лишь крайне редко включал сладкие блюда.

За годы Советской власти, особенно после коллективизации сельского хозяйства, в питании крестьян Видземе произошли значительные изменения. Постепенно исчезает характерная для досоветского периода черта — употребление в пищу продуктов, произведенных почти исключительно в своем хозяйстве. Теперь уже нецелесообразно печь хлеб дома — его по мере надобности покупают в сельмаге или в ближайшем городе. Сельское население во все более широких размерах потребляет сахар, кондитерские изделия, а также различные, изготовленные фабричным способом полуфабрикаты и сухие концентраты, что позволяет хозяйкам экономить время и силы при приготовлении пищи. Значительно увеличивается также потребление овощей и фруктов, в немалой степени благодаря торговым связям с братскими республиками, откуда завозятся как свежие, так и консервированные фрукты и овощи. Рацион пополняется целым рядом новых блюд.

Важное значение имеет рост на селе сети предприятий общественного питания. Столовые не только обеспечивают трудящихся вкусной и здоровой пищей, но и освобождают женщин от значительной части тяжелого домашнего труда, давая им возможность уделять больше времени общественной работе и отдыху. Согласно принятой на XXII съезде КПСС новой Программе партии, уже в ближайшее время роль общественного питания в деревне значительно повысится, а это будет содействовать постепенной ликвидации различий между образом жизни трудящихся города и деревни.

Изучение пищи крестья Видземе позволило констатировать ряд локальных особенностей. Они проявляются как в ассортименте основных потребляемых продуктов (например, разные виды рыбы на Видземском взморье, блюда из овсяной муки и различных дикорастущих растений в восточной части Видземе), так и в отношении меню (тушеные блюда на востоке Видземе, сбитень — «култенис», «скабумс» — на севере, кислая путра — «скабпутра» — на юге Видземе). Состав меню и названия блюд свидетельствуют о различных этнических влияниях в Видземе. Так, например, на севере Видземе бытуют термины, заимствованные от эстонцев: толченую конопляную массу «канепу стокс» здесь называют «темпс», путру с жиром — «какса путра», «кила путра» и т. д. Из славянских языков заимствовано название свекольного супа — «борщ», «бачиняс»; болтанка из овсяной муки на кислом молоке (иногда с добавлением гороха и бобов), по-латышски «каму путра», в юго-восточной части Видземе называется «толокна». На определенные связи с литовцами указывает то обстоятельство, что на юге Видземе «каму путра» называется «путелис»; этот термин употребляется также далее к югу в Земгале, в Аугшземе (район Акнисте) и в Литве в районе Ракишкиса.

Если различия в ассортименте продуктов, использовавшихся для приготовления пищи, в период капитализма можно объяснить родом занятия населения (например, рыболовством) и его имущественным неравенством, то разнообразие наименований одинаково приготовляемых блюд говорит о связях с соседними народами. Таким образом, изучение пищи крестьян дает материал для решения вопросов, относящихся к образу жизни, экономическому положению и этнической истории народа.

JAUTĀJUMĀ PAR LAUKU PROLETARIĀTA VEIDOŠANOS UN SASTĀVU VIDZEMĒ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ

E. Čivkule

19. gs. otrajā pusē Vidzemē tāpat kā visā Latvijā lauksaimniecībā attīstījās un pilnīgi nostiprinājās kapitālistiskās attiecības. Kapitālisma attīstība zemnieku saimniecībās izraisīja zemniecības noslāņošanās procesu, kurš nozīmēja «vecās patriarhālās zemniecības radikālu sabrukšanu un *jaunu* lauku iedzīvotāju *tipu* radīšanu».[1] Šie tipi bija topošā lauku buržuāzija un algotie laukstrādnieki.

Saskaņā ar V. I. Ļeņina norādījumu kapitālisma galvenā izpausme lauksaimniecībā ir algotā darba izmantošana. Tāpēc īsumā aplūkosim, kā Vidzemē norisinājās algota darbaspēka ieviešana un no kādiem sabiedrības slāņiem te veidojās lauku proletariāts.

Vidzemes un Kurzemes guberņās zemniekus no dzimtbūšanas atbrīvoja bez zemes. 1819. g. Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumu sastādīja muižnieki nolūkā pastiprināt savas šķiras kundzību. Muižnieki paturēja gan zemes īpašuma monopoltiesības, gan policijas un administratīvo varu, t. i., viņu rokās palika ārpusekonomiskās zemnieku piespiešanas iespējas. Pēc tādas zemnieku «atbrīvošanas» muižnieki ilgu laiku varēja saglabāt iepriekšējo saimniekošanas sistēmu, kuras pamatā bija klaušu darbs. Feodālisma palieku, to skaitā klaušu ilgā saglabāšanās bija viens no galvenajiem iemesliem kapitālisma lēnajai attīstībai lauksaimniecībā. Klaušām saglabājoties, starp muižniekiem un zemniekiem — māju nomniekiem turpināja pastāvēt iepriekšējās attiecības, t. i., nomas maksas vietā muižu laukus apstrādāja klaušinieki. Lai gan zemnieku «atbrīvošana» bija ļoti ierobežota un pāreja uz kapitālismu notika pa zemniekiem visneizdevīgāko — prūšu ceļu, dzimtbūšanas atcelšana tomēr veicināja kapitālistisko attiecību attīstību.

Kapitālisma attīstība pa «prūšu ceļu», muižnieku saimniecībām pakāpeniski pārvēršoties kapitālistiskās, «nozīmē... vislēnāko ražošanas spēku attīstību un palēninātu kapitālisma attīstību, nozīmē zemniecības plašu masu un tātad arī proletariāta neizmērojami lielāku postu un mocības, ekspluatāciju un apspiešanu».[2]

Muižu saimniecības uz kapitālistiskiem pamatiem pārkārtojās ļoti lēnām, jo saglabājās klaušas. Ievērojams stimuls kapitālistisko attiecību attīstības paātrināšanai laukos bija zemnieku saimniecību pārvešana uz naudas nomu. Pāreja uz naudas nomu Vidzemes guberņā bija paredzēta 1849. g. Vidzemes zemnieku pagaidu likumos.[3] Tomēr zemnieku māju tūlītēja pārvešana uz naudas nomu nebija iespējama: muižās trūka darbaspēka un lauksaimniecības inventāra, kura iegāde prasīja daudz līdzekļu. Tāpēc pāreja uz naudas nomu 19. gs. 50. gadu sākumā notika samērā lēnām. 1858. g. no visām Vidzemes guberņas privātmuižu saimniecībām naudas nomā bija nodota mazāk nekā $^1/_5$ zemnieku sētu.[4] Ievērojami ātrāk šis process virzījās Kurzemes guberņā, kur 1860. g. $^4/_5$ zemnieku saimniecību atradās naudas nomā.[5] Turpmāko pāreju uz naudas nomu veicināja 1860. g. likums, kas muižniekiem ieteica noslēgt ar zemniekiem naudas nomas līgumus. Tomēr daudzi muižnieki vēl saglabāja vecos klaušu nomas līgumus. Tā kā pāreja uz naudas nomu bija saistīta ar lieliem kapitāla ieguldījumiem, tad muižnieki pieturējās pie muižai izdevīgāka saimniecības veida. Lai veicinātu naudas nomas attīstību, 1868. g. Vidzemes guberņas valdes rīkojums vispār noliedza slēgt klaušu nomas līgumus. 1868. g. naudas nomā atradās jau vairāk nekā 80% zemnieku saimniecību.[6] Klaušu nomaiņa ar naudas nomu nozīmēja, ka muižu saimniecībās darbi jāveic ar algotu darbaspēku. Tādējādi preču-naudas attiecību attīstības rezultātā laukos sākās muižu saimniecību pārkārtošana uz kapitālistiskiem pamatiem.

---

[1] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., Rīgā, 1948., 142. lpp.

[2] V. I. Ļeņins. Raksti, 13. sēj., Rīgā, 1950., 211. lpp.

[3] Полное собрание законов Российской империи. (Turpmāk: ПСЗ.) Собрание второе, т. XXIV, № 23385, 24.—25. §.

[4] Ф. Юнг-Штиллинг. О сельском быте Лифляндских крестьян. СПб. 1865, 9. lpp.

[5] Manaseina revīzija. Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai. Rīgā, 1949., 93. lpp.

[6] Ф. Юнг-Штиллинг. Minētais darbs. 9. lpp.

Līdz ar muižu saimniecību kapitālistisko attīstību veidojās arī lauku buržuāzija, kam tāpat radās pieprasījums pēc algota darbaspēka. Pāreja uz naudas nomu un māju iepirkšana veicināja zemniecības diferencēšanos. Kapitālistiskās noslāņošanās procesā no zemniecības izdalījās lielu zemes gabalu nomnieku un īpašnieku slānis, kas veidoja lauku buržuāziju. Tā 19. gs. beigās no 22 272 zemnieku sētām, par kuru pirkšanu jau bija noslēgti līgumi, vairāk nekā 11 000 sētu jeb 52,2% bija lielsaimniecības ar zemes platību pāri par 40 ha.[7] Šīs saimniecības kļuva par algotā darbaspēka galvenajām izmantotājām. Bez tam algotu darbaspēku izmantoja arī mazākas saimniecības. Tādā kārtā 19. gs. 50.—60. gados bija izveidojušies labvēlīgi apstākļi pārejai uz algotu darbaspēku kā muižās, tā arī zemnieku sētās.

Muižu pārvēršanās par kapitālistiskām lielsaimniecībām un vienlaicīga lauku buržuāzijas veidošanās veicināja veco ražošanas attiecību sairšanu un lauku proletariāta veidošanos. Lauku proletariāta veidošanās galvenais avots bija dažādie bezzemnieku slāņi — bijušie klaušu kalpi, vaļinieki, pirtnieki (коморники) u. c., kas 19. gs. 60.—70. gados sastādīja apmēram $^3/_4$ no lauku iedzīvotājiem. Kaut gan bezzemnieku skaits atsevišķos gadu desmitos nedaudz svārstījās, tomēr šīs svārstības nespēja izmainīt bezzemnieku skaitliskā pārsvara kopējo ainu. Tādējādi lauku proletariāts veidojās galvenokārt no bijušajiem saimnieku kalpiem, kas bija pildījuši klaušas muižās un strādājuši arī zemnieku saimniecībās un tagad bija kļuvuši par laukstrādniekiem, ko algoja pēc brīva līguma. Bez tam lauku proletariāta rindās ieplūda no mājām izdzītie nomnieki, izputējušie māju īpašnieki, no iedalītās zemes padzītie vaļinieki u. c. Tomēr šis otrais lauku proletariāta rindu papildināšanas avots bija pārāk niecīgs, lai kaut cik ietekmētu lielo bezzemnieku skaitu.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1819. g. laukstrādniekus pasludināja par brīviem ļaudīm, līdz ar to viņi bija ieguvuši tiesības brīvi slēgt darba līgumus. Tomēr pastāvošie ierobežojumi — nepieciešamība salīgt pagasta robežās (ārpus pagasta robežām drīkstēja līgt tikai ar muižnieka īpašu atļauju), pagasta tiesas tiesības laukstrādniekus sadalīt pēc saviem ieskatiem, mājas pārmācības tiesības u. c. — šīs tiesības faktiski likvidēja. Šādos apstākļos laukstrādnieku tiesības līgt darbā pēc sava ieskata praktiski zaudēja nozīmi. Arī 1860. g. likumā pagasta tiesām bija paredzētas tiesības spaidu kārtā sadalīt laukstrādniekus pa saimniecībām.[8]

Aizbildinoties ar darba roku trūkumu pagastā, laukstrādniekam varēja liegt aiziet uz citu pagastu.[9] Šo likuma nosacījumu muižnieki un saimnieki izmantoja visai plaši, jo viņi bija ieinteresēti, lai pagastā būtu vairāk darbaspēka. Bez tam tādējādi bija iespējams līdz minimumam samazināt laukstrādnieku darba algu. Muižnieks, sekojot personīgiem apsvērumiem, vienmēr varēja aizbildināties ar darbaspēka trūkumu. Piesaistīdami laukstrādniekus pagastam, muižnieki nodrošināja saimniekiem plašas tiesības ekspluatēt laukstrādniekus, kā arī augsto nomas un izpirkšanas maksu nokārtošanu. Tāpēc 19. gs. 50. gados un 60. gadu sākumā vēl nevar runāt par lauku proletariāta galīgo izveidošanos. Laukstrādnieku pārvietošanās brīvības ierobežojumi nedeva iespēju brīva algota darbaspēka tirgus radīšanai. Brīvs algota darbaspēka tirgus izveidojās 19. gs. 60. gadu beigās, kad likumdošanas rezultātā pakāpeniski bija atcelti minētie ierobežojumi. Liela nozīme bija 1863. g. izdotajam pasu likumam, kurš ievērojami paplašināja bezzemnieku pārvietošanās tiesības (tika atcelts nosacījums par strādnieku aizturēšanu pagastā darba roku trūkuma dēļ). Nozīmīgi bija arī pasu likuma vēlākie papildinājumi. Laukstrādnieku pārvietošanās brīvības ierobežojumu atcelšana un tiesības brīvi līgt ar darba devējiem veicināja klaušu laukstrādnieka galīgo pārvēršanos lauku proletariātā, kas brīvi pārdod savu darbaspēku.

Aplūkosim, no kādām grupām sastāvēja lauku proletariāts Vidzemē. Visa bezzemnieku masa dalījās divās lielās grupās: 1) laukstrādniekos, kas līga pastāvīgā darbā muižās un pie saimniekiem, un 2) vaļiniekos — kas nebija pastāvīgi nodarbināti un nebija saistīti pie saimniekiem vai muižās ar ilgstošu darba līgumu.

Pastāvīgā darbā saistītie laukstrādnieki atkarā no darba vietas dalāmi muižu un saimnieku kalpos. Klaušu nomas laikā, kad muižnieku rīcībā bija bezmaksas klaušu zemnieku darbs, muižām nevajadzēja laukstrādnieku. Stāvoklis mainījās pēc pārejas uz naudas nomu un līdz ar māju iepirkšanu. Šajā periodā, īpaši 19. gs. 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā, strauji pieauga pieprasījums pēc algota darbaspēka, jo vairums muižu sāka laukus apstrādāt ar algotiem strādniekiem. Bez tam 19. gs. 60. gados daļa bezzemnieku devās dzelzceļu būves darbos guberņas teritorijā. Tāpat arvien vairāk darba roku pieprasīja augošā rūpniecība. Neskatoties uz pastāvošajiem zemnieku pārvietošanās brīvības ierobežojumiem, bezzemnieku aizplūšana uz pilsētām sākās jau pirms 19. gs. 60. gadiem. Sakarā ar to laukos jau bija vērojams darbaspēka trūkums.[10] Tas bija saistīts nevis ar bezzemnieku skaita samazināšanos vispār, bet ar augošo darbaspēka pieprasījumu. Apstākļos, kad laukstrādniekus sadalīja pa zemnieku mājām, kur viņi strādāja vairākus gadus pēc kārtas, laukstrādniekiem līgšana muižās bija diezgan sarežģīta problēma. Bez tam daļa laukstrādnieku, kas agrāk bija gājuši muižas klaušās un labi pazina muižnieka pletni, uz līgšanu muižā lūkojās ar neuzticību. Tādējādi pēc vietējo ekonomistu aprēķiniem 50.—60. gados radās stāvoklis, kad, no vienas puses, Vidzemes guberņā bija 150—200 tūkst. lieku laukstrādnieku, bet faktiski darbaspēka pieprasījums pārsniedza tā piedāvājumu.[11] Šī šķietamā pretruna izskaidrojama ar

[7] В. Фогель. Материалы для статистики Лифляндской губернии, XXXVIII изд., т. II, вып. VII—XII, 1907, 18. lpp.

[8] В. Рейтерн. Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний, т. III. СПб. 1898, 372. §.

[9] Turpat.

[10] Par darbaspēka trūkumu Vidzemes lauksaimniecībā 19. gs. 60. gados liecina daudzās pagastu tiesās esošās lietas par laukstrādnieku aizvilināšanu, par viena strādnieka līgšanu pie diviem saimniekiem, par pagasta tiesas stingro raudzīšanos uz to, lai laukstrādnieki pa mājām būtu pareizi sadalīti, utt.

[11] A. Punschel. Über livländische Arbeiterverhältnisse und Agrarzustände. — Baltische Monatsschrift, Bd. 7, Riga, 1863, 419.—420. lpp.

to, ka vietējie ekonomisti vajadzīgā darbaspēka daudzumu aprēķināja pēc apstrādājamās zemes platības, neievērojot vairākus iepriekš minētos svarīgos faktorus.

Šādos apstākļos muižas bija ieinteresētas algot pastāvīgus strādniekus un tāpēc centās līgt precētus laukstrādniekus, kuriem pārvietošanās bija sarežģītāka nekā neprecētiem. Lai salīgtos laukstrādniekus turpmāk piesaistītu muižai, muižas kalpam uz algas rēķina iedalīja nelielu gabaliņu zemes. Precēto kalpu līgšana muižai bija izdevīga arī tajā ziņā, ka steidzamo darbu laikā darbos nodarbināt muižas varēja arī kalpu ģimenes locekļus.[12] Bez tam precēto kalpu līgšana atbrīvoja muižu no rūpēm par kalpu uzturu un apģērbu, jo par to gādāja kalpa ģimene pati. Tomēr nevar teikt, ka muižās strādāja tikai precēti ļaudis. Daudziem darbiem (lopu kopšanai un slaukšanai, dažreiz arī lauku un māju darbiem utt.) līga vieniniekus. Dažās muižās praktizēja nepilngadīgu laukstrādnieku līgšanu ar noteikumu, ka viņi muižā nostrādās ilgāku laiku. Piemēram, Gatartas muiža ar tēva un mātes piekrišanu 1858. g. salīga Gustu Danderu par ecētāju un pie visiem pārējiem muižas darbiem uz 12 gadiem. Līgumā bija paredzēts, ka kalpa algu katru gadu palielinās par vienu rubli.[13] Dažreiz tādos līgumos ir sevišķi noteikumi, piemēram, muiža par labu kalpošanu apsola puisi atbrīvot no iesaukšanas karadienestā.[14] Skaidrs, ka līgšanai uz ilgu laiku bija savs nolūks, proti, tā bija iespējams piesaistīt laukstrādniekus muižai, bet šim faktoram darba roku trūkuma apstākļos bija svarīga nozīme. Ar speciāliem noteikumiem (piemēram, solījumu atbrīvot no rekrūšiem) muiža panāca arī strādnieku lielāku centību.

Pārejot uz algota darbaspēka izmantošanu, muižas līga visdažādākos strādniekus, jo šajā posmā tika meklētas izdevīgākās kalpu darba izmantošanas formas. Šajos jautājumos muižnieki plaši apmainījās ar pieredzi. Vieni ieteica algot gada strādniekus — deputātniekus, otri — kalpus, ko atalgo ar zemi, trešie ieteica izmantot būdinieku darbu, šai nolūkā uz nelieliem zemes gabaliņiem nometinot iebūviešus. Turklāt tika pasvītrots, ka tāds iebūvietis ir tieši atkarīgs no muižnieka un tāpēc viņu vieglāk nekā klaušinieku piespiest strādāt uzcītīgāk.[15] Tādējādi šajā periodā muižu kalpu sastāvs ir visai daudzveidīgs:

[12] Piemēram, Viderholda un Rozentretera ziņojumā no Lielstraupes par klaušu atcelšanu un kalpu nodarbināšanu tika noteikts, ka linu novākšanā, apstrādāšanā un citos līdzīgos darbos kalpiem tajos jāpiedalās ar visu ģimeni (ERAKA 1185. f., 1. apr., 154. l., 10. lp.). Līdzīgus priekšlikumus iesniedzis arī muižnieks J. Sīvers savā brošūrā. Autors ierosina vieglākos darbos izmantot būdinieku («Häusler») bērnus, pakāpeniski tos pieradinot pie grūtākiem darbiem: pie ravēšanas, siena grābšanas, kartupeļu novākšanas, ganos iešanas, linu novākšanas, mēslu ārdīšanas, palīdzēt vīriešiem siena un labības pļaušanā utt. (ERAKA 1185. f., 1. apr., 358. l., 10. lp.).

[13] «Ar to puisi Lībiet Gust Dander ar tēva un mātes ziņu šai dienā tāds kontrakts ir norunāts: 1. Viņš tiek uz viņa paša lūguma muižā ņemts par ecētāja puisi un visiem citiem muižas darbiem, kurus viņš aizvien paklausīgi, glīti un godīgi paņemas padarīt... 3. Šī noruna tiek uz 12 gadiem sarunāta...» (LCVA 929. f., 1. apr., 3. l., 140.—141. lp.).

[14] «... Un, ja tas Jān aizvien paklausīgs būs, tad muiža no rekrūša lozēm izbrīvos» (LCVA 929. f., 1. apr., 4. l., 35.—36. lp.).

[15] Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft, III. Bd. IX, 1847, 222.—224. lpp.

19. gs. 60. gados daudzās muižās nometināja iebūviešus, kuri pēc darba algas noteikumiem pielīdzināmi dienas strādniekiem, bet pēc līguma laika — gada strādniekiem.

1860. g. Rūjienas Lielajā muižā bija nometinātas 20 būdinieku ģimenes uz sekojošiem noteikumiem. Katra ģimene no muižas saņēma puspūrvietas dārza zemes un 6 pūrvietas tīruma, 2 rubļus naudā un tiesības pirkt muižā par pazeminātām cenām:

4 pūrus rudzu	par	1,5	rbļ. pūrā,
1 pūru griķu	„	2,25	„ „ ,
1 „ zirņu	„	2,—	„ „ ,
1,5 pudu reņģu	„	30	kap. pudā,
1,5 „ sāls	„	30	„ „ ,
0,5 pūra kartupeļu	„	1,5	rbļ. pūrā.

Vasarā muižas strādnieks par 2 darba dienām saņēma vēl 20 kap., ziemā — 15. kap.[16] Uz līdzīgiem noteikumiem būdinieki bija nometināti arī Raunas, Valmieras, Lizuma u. c. muižās. Par minēto algu būdiniekam vajadzēja katru dienu strādāt muižā un pēc muižas pārvaldnieka pirmā pieprasījuma sūtīt darbā arī sievu un bērnus.[17] Tādējādi būdinieks bija pielīdzināts gada kalpam. Tāpēc var uzskatīt, ka vaļinieku zemes gabalu ierādīšana muižās ir nevis zemes iznomāšana pēc klaušu principa, bet gan kapitālismam raksturīgo ar iedalīto zemi algoto laukstrādnieku rašanās priekšnoteikums. Par šo procesu V. I. Ļeņins rakstīja, ka pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu «reizēm atstrādāšanas sistēma pāriet kapitālistiskā sistēmā un tiktāl saplūst ar to, ka kļūst gandrīz neiespējami tās atdalīt vienu no otras un izšķirt».[18]

19. gs. 70. gados muižās dominē tipiski gada laukstrādnieki, kuru lielāko daļu atalgo natūrā. Zeme kā laukstrādnieku atalgojuma galvenais veids kopš 19. gs. 70. gadiem muižās sastopama samērā reti. Periodā, kad notika pāreja uz muižu apsaimniekošanu ar brīva līguma strādniekiem, muižnieki vēl daudzreiz saglabāja kalpu algošanas formas, kas bija līdzīgas klaušām. Būdinieka stāvoklis, no vienas puses, ļoti atgādināja klaušinieka stāvokli, jo par iedalīto zemes gabalu viņam vajadzēja muižai atstrādāt. Tāpēc var uzskatīt, ka būdinieki bija viena no pirmajām algoto strādnieku grupām muižās.

Bez gada kalpiem muižās līga arī sezonas un dienas strādniekus. Tas sevišķi attiecas uz 19. gs. 70.—80. gadiem, kad sakarā ar paātrinātu piensaimniecības attīstību uz gadu līga lopkopjus, slaucējas un daļu lauku darbu strādnieku. Apstākļos, kad kapitālistiskā lauksaimniecība ražo atbilstoši tirgus pieprasījumam, darba devēji cenšas algot tikai tik daudz strādnieku, cik nepieciešams sezonas darbiem. Rezultātā steidzamo darbu laikā sāka līgt dienas strādniekus. Pēc attiecīgo darbu veikšanas strādniekus atlaida, un viņi turpināja pelnīties ar gadījuma darbiem. Līgstot lauku darbu strādniekus, vairums muižnieku pavasara sējas veiksmīgai beigšanai līga minimumu vajadzīgo cilvēku, bet siena un labības pļaujai, kā arī kartupeļu novākšanai papildus algoja die-

[16] ERAKA 1185. f., 1. apr., 436. l., 42.—43. lp.

[17] Turpat, 358. l., 37.—38. lp.; 436. l., 34. lp.

[18] V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 163. lpp.

nas vai sezonas strādniekus. Tā, piemēram, ziņojumos Vidzemes Vispārnoderīgajai ekonomiskajai biedrībai 1867. g. lasām, ka Cēsu apriņķa muižas plaši izmanto akorda darba strādniekus-dieniniekus.[19] Sezonas strādnieku līgšana bija izdevīgāka tāpēc, ka tos nevajadzēja izvietot saimniecībā uz visu gadu, nevajadzēja viņiem ierādīt dzīvokli un saimniecības ēkas.

Zemnieku saimniecībās strādāja kā precētie kalpi, tā vieninieki. 19. gs. pirmajā pusē, gandrīz līdz 60. gadiem, pie saimniekiem pārsvarā dzīvoja precētie kalpi. Kalpu ģimenes bieži vien vairākus gadus dzīvoja pie viena saimnieka, kā darba algu saņemot zemes gabalu (pastāvot trīslauku sistēmai, 1,5 pūrvietas katrā laukā).[20] Šāda darba algas sistēma ievērojami veicināja laukstrādnieku ilggadīgu kalpošanu pie viena saimnieka. Vēlāk, pēc pārejas uz naudas nomu un pēc māju iepirkšanas, saimnieki pārgāja uz intensīvu zemkopību. Sakarā ar to kļuva neizdevīgi algot kalpus ar zemi, jo saimnieks zemi varēja izmantot racionālāk. Bez tam precētiem kalpiem vajadzēja vairāk dzīvokļu un saimniecības ēku (klētis, kūtis, šķūņi). Tāpēc līdz ar pāreju uz intensīvu saimniekošanas veidu darba devēji praktizēja vieninieku — puišu, meitu, pusaudžu, puspuišu, pusmeitu un bērnu — ganu līgšanu. Bieži vien pieaugušu strādnieku vietā saimnieki algoja pusaudžus, jo tiem bija jāmaksā apmēram puse no pieauguša strādnieka algas, bet strādāt lika tāpat kā pieaugušiem.

Precētu kalpu vai vieninieku līgšana (kas saimniekam nozīmēja algas izmaksu natūrā vai naudā) svārstījās atkarībā no apstākļiem. Labas ražas gados, kā arī gados, kad cēlās lauksaimniecības produktu cenas, saimnieki labprātāk līga sev izdevīgāko laukstrādnieku grupu — vieninieku, kam algu maksāja naudā. Lauksaimniecības produktu cenām ceļoties, saimnieki centās sēt vairāk graudaugu un gandrīz nelīga precētos kalpus, kam algas vietā vajadzēja dod zemi un produktus. Lauksaimniecības krizes gados, t. i., 19. gs. 80. gados, kad strauji pazemināja lauksaimniecības ražojumu cenas, saimnieki atkal uzsāka līgt precētos kalpus, kuriem algu maksāja natūrā. Tāpat arī apstākļos, kad bija jūtams liels darba roku trūkums, saimnieki līga vispastāvīgāko laukstrādnieku daļu — precētos kalpus. Tomēr šīs svārstības precēto kalpu līgšanā nosaka konkrētie apstākļi. Vispārējā tendence joprojām paliek iepriekšējā — 19. gs. otrajā pusē saimnieki arvien vairāk pāriet uz laukstrādnieku — vieninieku līgšanu. Saimnieki centās nodrošināties ar spēcīgiem strādniekiem, kurus varēja piespiest strādāt jebkuros apstākļos, jo tikai ar laukstrādnieku pastiprinātu ekspluatāciju saimnieki varēja nodrošināt māju augsto nomas un izpirkšanas maksu nokārtošanu un tāpat iegūt līdzekļus saimniecību turpmākai paplašināšanai. Tāpēc saimnieki algo neprecētus strādniekus, līdz ar to izvairīdamies no papildu izdevumiem precēto kalpu uzturēšanai. Bez tam daļa precēto kalpu bija gados jau vecāki, tāpēc tos darbā nevarēja tik intensīvi izmantot kā gados jaunākos neprecētos puišus.

Sākot ar 19. gs. 70. gadiem, presē izvirzās jautājums par precēto kalpu smago stāvokli. Tā kādā no Mājas Viesa korespondencēm 1868. g. norādīts, ka precētie kalpi var atrast darbu tikai muižās un ka saimnieki viņus neņem dzīvot pat savās rijās.[21] Šī laikraksta cita korespondence ziņo, ka Valkas apriņķī daudzas kalpu ģimenes palikušas bez darba, jo saimnieki tās nelīguši, aizbildinoties ar dzīvokļu trūkumu. Korespondences autors tālāk atzīmē, ka precētie kalpi līgti parasti tad, ja vieninieku nepietic.[22] Šādas rīcības rezultātā vairums precēto kalpu pārgāja strādāt muižās. Bez tam precētos kalpus uz muižām vilināja ilūzijas par nelielo patstāvīgo saimniecību — darba algas vietā ierādīto nelielo zemes gabaliņu, kam bieži pievienojās atsevišķa istaba kā dzīvoklis.

Neprecētos laukstrādniekus un laukstrādnieces var iedalīt pieaugušos strādniekos un pusaudžos. Par labākajiem strādniekiem uzskatīja vīriešus un sievietes no 18 līdz 40—45 gadu vecumam,[23] tāpēc arī līgstot tiem deva priekšroku. Pusaudžus, kas vēl nebija iesvētīti (t. i., jaunāki par 18 gadiem), parasti līga par puskalpiem (par «puspuisi», «pusmeitu» jeb «mazo puisi», «mazo meitu»).

Visai prāvu laukstrādnieku grupu veidoja mazgadīgie strādnieki — gani. Par ganiem parasti līga 7—14 gadu vecumu sasniegušus bezzemnieku bērnus. Bez tam par ganiem līga arī vecus ļaudis, kas lauku darbos vairs nespēja strādāt. Pēc 1881. g. skaitīšanas datiem Vidzemes guberņā bija ap 54 tūkst. ganu, kuru lielāko daļu sastādīja bezzemnieku bērni.[24] Kalpu bērnu pienākumi dalījās sekojoši: 6—7 gadu vecumā tie ganīja cūkas, 8—14 gadu vecumā govis. Šo vecumu pārsniegušus bērnus jau līga pieaugušu cilvēku darbos.[25]

Gana alga bija diezgan maza, un ģimenes budžeta uzlabošanā tai nebija būtiskas nozīmes. Tomēr ganu sezonā bērns uzturu saņēma no saimnieka, un vecākiem jau tas bija ievērojams atvieglojums. Dažreiz vecākiem ganu gaitās vajadzēja laist pavisam mazus bērnus, kas ar darbu pat nespēja tikt galā. Piemēram, Jēkabs Steģis Smiltenes pagastā 1881. g. atdeva izmēģinājumam par ganu savu dēlu saimniekam Jānim Kļaviņam, lai varētu pārliecināties, vai viņš spēj uzraudzīt lopus.[26]

---

[19] ERAĶA 1185. f., 1. apr., 602. l., 1.—25. lp.

[20] ПСЗ. Собрание первое, т. XXX, № 23505, 39.—40. §.

[21] Mājas Viesis, 1868., 4.

[22] Turpat, 1873., 13.

[23] Secinājumi izdarīti, pamatojoties uz Gulbenes, Limbažu un Valkas rajonos iegūtiem materiāliem.

[24] Ergebnisse der livländischen Volkszählung (Turpmāk: Ergebnisse...), I. Riga, 1884, 13. lpp.

[25] Par to, ka bērns skaitījās spējīgs pelnīt no agras bērnības, liecina pagasta tiesu protokoli, kuros norādīts, ka ārlaulībā dzimuša vai šķirtas mātes bērna tēvam jāpalīdz bērniem līdz 8—10 g. vecumam. Tātad, šo vecumu sasniedzis, bērns skaitījās darba spējīgs (LCVA 929. f., 1. apr., 4. l., 239. lp.; 939. f., 1. apr., 32. l., 197. lp.; 4554. f., 1. apr., 123. l., 66.—67. lp.).

[26] LCVA 3358. f., 33. apr., 13. l., 3. lp. Kādreizējā gane L. Vija no Ainažu pagasta stāstīja, ka viņu nodevuši par cūkganu 7 gadu vecumā. Atceroties savu bērnību, L. Vija stāsta: «Gana gadus vārdos nevar aprakstīt. Kas tos nav pārdzīvojis, tas nesapratīs tos pazemojumus, pērienus, kurus gans pārcieta pie saimnieka. Saimnieka mājās ganam aizstāvja nebija, bet pie vecākiem atgriezties nevarēja — māte atvestu atpakaļ. Tagad es saprotu tādu vecāku cietsirdību. Nepieciešamība spieda viņus nodot bērnus par ganiem. Abi strādādami par kalpiem,

13—14 gadus vecie pusaudži vēl nespēja veikt visus darbus, piemēram, art, celt smagumus utt. Tāpēc vecumā no 14 līdz 18 gadiem (t. i., līdz iesvētīšanai) viņi līga par mazajiem kalpiem. Šajā laikā tiem vajadzēja iemācīties visus lauksaimniecības darbus, lai no 18 gadu vecuma kļūtu par pilnvērtīgiem strādniekiem.[27]

Pēc kalpošanas laika laukstrādnieki dalījās gada, vasaras un dienas strādniekos. Kā jau minēts, muižās lielākoties strādāja gada strādnieki. Vairums no viņiem, ja vien muiža bija apmierināta ar strādnieka darbu iepriekšējā gadā, ik gadus atjaunoja darba līgumu uz nākošo gadu. Arī saimnieki galvenokārt līga gada strādniekus, visvairāk vieniniekus — puišus un meitas.

Par darba gada sākumu uzskatīja Jurģu dienu (23. aprīli). Tāpēc gada kalpus līga no Jurģiem līdz Jurģiem. Daļu strādnieku līga arī uz vienu sezonu, galvenokārt uz vasaru. Šādu līgumu slēdza no Jurģiem līdz Miķeļiem (29. septembrim) vai no Jurģiem līdz Mārtiņiem (10. novembrim). Retāk vasaras darba līgumu slēdza no Jurģiem līdz Labrenčiem (10. augustam) vai no Jurģiem līdz Bērtuļiem (24. augustam).[28] Par sezonas strādniekiem visvairāk līga neprecētus puišus un meitas. Sezonas strādniekiem jāpieskaita arī kalpu sievas, kurām pēc līguma vajadzēja saimniekam atstrādāt 2—3 vasaras mēnešus. Daži laukstrādnieki paši labprātāk līga tikai uz vasaru, jo steidzamo lauku darbu laikā alga bija lielāka. Pārējo gada daļu vasaras strādnieki devās dažādos gadījumu darbos. Tomēr tāda līgšana bija iespējama vienīgi gados, kad bija liels pieprasījums pēc darba rokām. Pretējā gadījumā ziemas mēnešos bija ļoti grūti atrast darbu. Jāatzīmē, ka uz vasaru parasti līga vīrieši, kuriem rudenī vajadzēja iet karadienestā. Sievietes, sevišķi neprecētas, parasti retāk līga tikai uz vasaru, jo baidījās ziemā palikt bez darba. Meža darbi, kuros parasti pelnījās vīrieši ziemā, sievietēm bija par smagu. Tāpēc sievietes labprātāk līga uz visu gadu.

Atsevišķu laukstrādnieku grupu veidoja vaļinieki. Saskaņā ar 1860. g. likumu vaļiniekiem pieskaitīja tos pagasta iedzīvotājus, kuri «nepieder zemes īpašnieku kārtai un neatrodas ne likumīgās nomas, ne likumīgās kalpošanas attiecībās ar citiem sabiedrības locekļiem». Šajā pašā likuma pantā noteikts, ka vaļinieki nav ciešami.[29] Pēc savas sociālās piederības vairums vaļinieku bija bezzemnieki. (Pēc prof. J. Zuša domām ar terminu «vaļinieks» feodālisma laikā apzīmēja bezzemniekus, kas atbrīvoti no klaušām.[30]) Pie vaļiniekiem pieskaitīja arī darba nespējīgos — invalīdus un gados vecos ļaudis, kas vairāk nespēja pildīt laukstrādnieku pienākumus. Vairums vaļinieku tajā laikā bija amatnieki, bet daļa pelnījās ar gadījuma darbiem.

19. gs. otrajā pusē vaļinieku stāvoklis nedaudz izmainījās. Viņi tāpat kā pārējie laukstrādnieki ieguva pārvietošanās brīvību un tiesības līgt darbā pēc saviem ieskatiem. Tomēr tas negrozīja viņu sabiedrisko stāvokli. Vaļinieki joprojām palika «ārpus likuma», t. i., likums ieteica visādus pasākumus vaļinieku kā sabiedrības slāņa galīgai likvidēšanai.[31] Saskaņā ar pagasta tiesas lēmumu viņus varēja novietot darbā, padzīt no pagasta vai nodot rekrūšos.[32] Tādējādi tiesiski vaļinieki atradās ārpus likuma, un vietējās pašpārvaldes organiem bija tiesības pēc sava ieskata izlemt viņu likteni. Neskatoties uz stingrajiem pasākumiem, kas bija vērsti pret vaļiniekiem, viņi turpināja eksistēt. Izskaidrojums te meklējams tai apstāklī, ka līdz ar kapitālisma attīstību lauksaimniecībā zemniecība ātri diferencējās, kā rezultātā, no vienas puses, radās lauku buržuāzijas slānis, no otras — lauku proletariāts, kas savās rindās iekļāva arī lauku pusproletāriskos elementus, tātad arī vaļiniekus. Noteikt vaļinieku skaitlisko attiecību pret visu laukstrādnieku masu ļoti grūti, jo tādas statistiskās ziņas netika vāktas. Bez tam vaļinieku skaits pagastos svārstījās atkarībā no konkrētiem apstākļiem. Pēc aptuveniem 1881. g. skaitīšanas datiem Vidzemes guberņā bija 26 tūkst. vaļinieku.[33] Vaļinieki dalījās darba spējīgos un darba nespējīgos (t. i., slimajos un darba nespējīgos vecuma dēļ). Abas šīs grupas aplūkosim atsevišķi, jo viņu stāvoklī vērojamas būtiskas atšķirības.

Darba spējīgs vaļinieks parasti īrēja dzīvokli, precīzāk — kaktu kopējā saimes istabā pie saimnieka vai muižā. Viņam bija vēl tiesības ganīt govi saimnieka ganībās, stādīt kartupeļus un dārzeņus 0,5 līdz 3 pūrvietas lielā zemes gabalā. Par to vaļinieks steidzamo darbu laikā saimniekam atstrādāja noteiktu skaitu dienu (parasti 30—35, retāk 45 dienas) vai arī samaksāja zināmu naudas summu.[34] Pārējā gada laikā vaļinieks pelnījās dienas vai akorda lauku darbos, raka grāvjus, ziemā brauca meža darbos utt. Tādā kārtā vaļinieku galvenais eksistences avots bija algots darbs zemnieku sētās vai muižās. Tas ļauj pieskaitīt vaļiniekus lauksaimniecības proletariātam.

Pirms pārejas uz naudas nomu un pirms zemnieku māju iepirkšanas vaļinieki dzīvoja gandrīz katrā saimniecībā. Bieži vaļinieka ģimene dzīvoja pirtī, turēja zirgu un govi, par tiesībām izmantot zemes gabaliņu atstrādājot saimniekam zināmu skaitu dienu. Dažreiz vaļinieks dabūja atļauju apmesties mežā un uzcelt tur sev mazu mājiņu. Stāvoklis mainījās, kad saimnieki iepirka mājas par dzimtu. Lai nomaksātu māju pirkšanas augstās summas, saimnieki centās iespējami racionālāk izmantot iegūto zemi. Tāpēc nereti vaļiniekus no zemes padzina. Šai sakarā laikraksts Balss rakstīja, ka pēc māju iepirkšanas saimnieki padzinuši gandrīz visus vaļiniekus, kuri pirms tam dzīvojuši pirtīs un palī-

---

vecāki nevarēja pabarot 9 bērnus» (E 12, 505; līdzīgas ziņas arī E 13, 1276, 1280).

[27] E 12, 522, 532, 534; E 13, 1342, 1344, 1346, 1355; E 18, 1665, 1666.

[28] O. Līdeks. Latviešu svinamas dienas. Rīgā, 1924., 160. lpp.

[29] B. Рейтерн. Minētais darbs. 551. §.

[30] J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20. gados. Rīgā, 1956., 177. lpp.

[31] B. Рейтерн. Minētais darbs. 551. §.

[32] Turpat, 567. un 576. §.

[33] Ergebnisse... 12. lpp.

[34] E 11, 106, 107, 109; E 12, 509—519; E 13, 1320—1326; LCVA 929. f., 1. apr., 226. l., 4. lp.; 3784. f., 1. apr., 53. l., 78. lp.; 6025. f., 1. apr., 7. l., 29.—30. lp.

dzējuši saimniekiem dažādos darbos.[35] Šai parādībai nebūt nav gadījuma raksturs. Pastāvot klaušu nomai, vairums zemnieku saimniekoja ekstensīvi un viens vai divi valinieki mājās saimniekošanu netraucēja. Valinieku bieži izmantoja saimniecībā, bet dažreiz sūtīja arī klaušās uz muižu. Pārejot uz intensīvu zemkopību, saimnieki tikai retos gadījumos turēja valiniekus, jo uzskatīja to par neizdevīgu. Tāpēc 19. gs. beigās valiniekus savās saimniecībās turēja tikai atsevišķi saimnieki nolūkā nodrošināt sev zināmu darbaspēka rezervi. Ar to arī izskaidrojams, ka daļā saimniecību, sevišķi lielsaimniecībās un daļēji arī vidēja lieluma saimniecībās, turpinās valinieku līgšana.

Atkarā no valinieka lopu skaita svārstījās saimniekam atstrādājamo dienu daudzums. Parasti uzskatīja, ka valinieks atstrādā tikai par dzīvokli, lai gan faktiski viņš atstrādāja par tiesībām turēt govi un izmantot nelielu zemes gabalu. Tā, piemēram, Gatartas pagastā valinieks 1872. g. atstrādāja saimniekam 40 dienas un vēl katru ceturto dienu ganīja lopus par dzīvokli («rūmi»), vienu riju (t. i., 2 vezumiem) rudzu salmu, vienu riju miežu salmu, par zemes gabalu 2 pūru kartupeļu stādīšanai un par 2 kāpostu vagām.[36] 19. gs. 70. gadu vidū atstrādāšanu bieži nomainīja maksa naudā. Par tiesībām apmesties pie saimnieka valinieks parasti maksāja 25—30 rubļu.[37] Jāaizrāda, ka stingru līguma noteikumu valiniekiem nekad nebija pat viena pagasta robežās; pastāvēja visdažādākie līgumu noteikumi. Ja valiniekam bija ģimene, tad saimnieks bieži prasīja, lai arī ģimenes locekļi viņam atstrādātu zināmu skaitu dienu. Piemēram, Alsviķu pagastā valiniecei par dzīvokli, pūru rudzu un pūru miežu vajadzēja atstrādāt 8 nedēļas.[38] Bija arī noteikumi, ka valinieka bērniem bija jāgana saimnieka lopi.[39] Bieži vien gadījās, ka valiniekam iznāca prasīt no saimnieka kaut ko līgumā neparedzētu; saprotams, ka par to viņam atkal vajadzēja atstrādāt. Piemēram, Alsviķu pagastā valiniece, pelnīdamās ar vērpšanu, maksāja saimniekam 7 rubļus par mitekli un atstrādāja vēl zināmu skaitu dienu. Par aužamo steļļu izmantošanu valiniecei papildus vajadzēja atstrādāt 2 dienas linu plūkšanā un par katru sīku pakalpojumu no saimnieka puses atstrādāt vēl 1—2 dienas.[40] Rūjienas un Naukšēnu pagastā daži saimnieki valiniekam atļāva turēt aitu, prasot par to, lai valinieks saplūc 1000 saujas linu. Ja valiniekam nebija vis aita, bet jērs, noplūcamo linu norma samazinājās uz pusi.[41] Tādā kārtā sākumā līgto atstrādājamo dienu skaits dažreiz palielinājās 2—3 reizes, pie kam saimnieks atstrādāt prasīja vissteidzamāko darbu laikā, kad valiniekam bija iespējams vislabāk nopelnīt, salīgstot darbā pie citiem.

Saimnieka un valinieka savstarpējās saistības bija visai atšķirīgas: valinieks varēja vai nu atstrādāt, vai maksāt naudā, varēja sūtīt ģimenes locekļus atstrādāt par dzīvokli vai salīgt tos pie saimnieka uz visu gadu u. tml. Bieži valinieki atdeva bērnu ganos pie tā saimnieka, no kura īrēja dzīvokli.[42] Dažreiz valinieks kļuva par 5—6 pūrvietas liela zemes gabala nomnieku: viņš maksāja atbilstošu nomu par zemi un atstrādāja par dzīvokli. Tā tas bija, piemēram, Limbažu pagastā.[43] Smiltenes pagastā kāds valinieks, kam bija zirgs un govs, 1874. g. saņēma no saimnieka 4 pūrvietas zemes tīrumā un 2 pūrvietas dārzā: par katru pūrvietu zemes viņš maksāja 3 rubļus. Saimnieks valinieka lopiem deva 3 vezumus siena un vasarā ganības, par ko valinieks uz visu vasaru saimnieka rīcībā nodeva zirgu un vēl atstrādāja 4 dienas. Tomēr lieta nonāca pagasta tiesā, jo bija radušās domstarpības — saimnieks apgalvoja, ka valiniekam par zemi jāmaksā noma, bet valinieks centās pierādīt, ka par katru pūrvietu zemes viņam jāatstrādā viena nedēļa.[44] Tātad valinieku un saimnieku līguma noteikumi varēja būt ļoti daudzveidīgi. Nokalpojis paredzēto dienu skaitu, valinieks varēja pelnīties jebkurā vietā. Tomēr saimniekam vienmēr palika priekšroka uz valinieka darbu, jo valinieks, lai nezaudētu dzīvokli, negribēja sarežģīt attiecības ar saimnieku. Vienīgi ziemas mēnešos pieprasījums pēc valinieku darba bija pavisam niecīgs kā zemnieku saimniecībās, tā muižās. Tāpēc valinieki meklēja blakus peļņu. Ar to arī izskaidrojams, ka valinieku vairums Vidzemē koncentrējās ap Rīgu vai jūras piekrastē, kur varēja pelnīties zvejā, laivu lādēšanā u. c. Valinieki koncentrējās arī Ziemeļvidzemes apvidos, kur vērsās plašumā meža darbi.

Tādējādi valinieku piesaistīšanas nolūks kā zemnieku saimniecībās, tā muižās bija darbaspēka rezerves radīšana, lai šo rezervi pēc vajadzības varētu izmantot steidzamo lauku darbu laikā. Tā kā valinieku eksistence nebija nodrošināta, viņi bija tas bezzemnieku slānis, kurš visātrāk sāka pāriet uz algotu darbu. No otras puses, valiniekus nevar uzlūkot par lauku bezdarbniekiem, kuri nekad neatrada darbu kā gada strādnieki. Daļa laukstrādnieku, sevišķi tie, kam bija mazas ģimenes, dažkārt arī vienīnieki vai tie, kam bija ierobežotas darba spējas, labprātāk dzīvoja kā valinieki: viņi negribēja uzņemties gada strādnieku pienākumus. Šajā sakarā liela nozīme bija arī peļņai: vasarā darbā uz dienām varēja nopelnīt vairāk, nekā līgstot uz visu gadu. Tāpēc pagasta tiesām uzdeva stingri raudzīties, lai darba spējīgie strādnieki nekļūtu par valiniekiem.

---

[35] Balss, 1881., 19.
[36] LCVA 939. f., 1. apr., 29. l., 142. lp.
[37] Turpat, 190. l., 1.—3. lp.
[38] LCVA 3784. f., 1. apr., 53. l., 78. lp.
[39] LCVA 1031. f., 1. apr., 28. l., 18. lp.
[40] LCVA 3784. f., 1. apr., 8. l., 126.—127. lp.
[41] E 13, 1321.
[42] LCVA 3358. f., 33. apr., 11. l., 1.—2. lp.
[43] Limbažu pagasta saimnieks iesūdzēja tiesā savu valinieku par to, ka pēdējais nesamaksāja viņam nomu par 5 pūrvietas lielu zemes gabalu, t. i., 4 rubļus par pūrvietu (LCVA 1031. f., 1. apr., 28. l., 52. lp.).
[44] LCVA 3358. f., 33. apr., 20. l., 52. lp. Dažreiz valinieks saimniekam maksāja par dzīvokli un kopā ar saimnieku darīja kādu darbu uz pusēm. Piemēram, valinieks Dāvis Ceriņš no Jāņa Vītola uz gadu īrēja dzīvokli par 25 rubļiem, kas bija samaksājami divās reizēs. Ceriņš apņēmās lauzt akmeņus un pārdot tos saimnieka klātbūtnē, bet saņemto naudu dalīt uz pusēm. Jānis Vītols deva zemi 3 pūru kartupeļu stādīšanai, bet Ceriņam par to bija jāpalīdz apstrādāt linus. Bez tam valinieks saņēma 1 kaudzi un 200 mārciņas (10 podi) siena un 10 gubas smalko salmu ar pelavām. Malku gādāja pats valinieks (LCVA 939. f., 1. apr., 30. l., 231.—232. lp.).

Tas sevišķi attiecas uz 19. gs. 60. gadu sākumu, kad muižās bija jūtams darba roku trūkums. Piemēram, Gatartas pagasta vecākais Jēkabs Ješke 1860. g. sūdzējās pagasta tiesai, ka kalps Mika Apse līdz 11. aprīlim vēl neesot salīdzis darbā un cenšoties pāriet vaļiniekos, kaut gan viņš ar sievu varētu būt spēcīgs strādnieks («stiprs pārinieks»). Sakarā ar šo sūdzību pagasta tiesa nolēma, ka Apsem jālīgst par kalpu, jo vaļiniekus likums neatbalsta.[45] Landrāts Augusts fon Hagemeisters savā priekšrakstā pagasta tiesai 1862. g. norādīja, ka pagasta tiesai jāraugās, lai neviens labs strādnieks neaizietu vaļiniekos un tādējādi neatrautos no lauksaimniecības darbiem.[46]

Vaļinieku grupai pieskaitāmi arī lauku amatnieki un darba nespējīgie pagasta iedzīvotāji jeb — tā laika terminoloģijā — pagasta nabagi.[47]

Par veco, kā arī par darba spējas zaudējušo laukstrādnieku sociālo nodrošinātību 19. gs. otrajā pusē grūti runāt. Darba nespējīgie laukstrādnieki dzīvoja neiedomājami smagos apstākļos. Saskaņā ar tā laika likumiem par vecajiem ģimenes locekļiem bija jāgādā bērniem vai tuvākajiem radiniekiem. Pastāvot šādai vecuma nodrošināšanas sistēmai, darba nespējīgo laukstrādnieku apgādāšana bija uzdota pagasta iedzīvotāju visnenodrošinātākajai daļai. Vecie ļaudis, kuriem bija vajadzīga sabiedriska gādība, parasti bija laukstrādnieki vai vaļinieki, t. i., ļaudis, kam nepiederēja nekustams īpašums. Saimniekiem pat tajos gadījumos, kad viņi saimniecības oficiālo vadīšanu nodeva bērniem, vecums bija nodrošināts. Nododot saimniecības vadīšanu dēla rokās, saimnieks parasti noslēdza ar viņu rakstisku līgumu par apgādāšanu vecuma dienās. Saimnieks pieprasīja sev deputātu (t. i., zināmu produktu daudzumu, kuru dēlam vajadzēja katru gadu nodot viņa rīcībā) vai arī ēdienu pie dēla ģimenes galda, tiesības dzīvot vienā no dzīvojamās mājas istabām utt. Piemēram sniedzam vienu no visraksturīgākajiem līgumiem Jaunraunas pagasta tiesas 1891. g. aktu grāmatā.[48] Saskaņā ar līgumu pēc tēva novēlējuma visu saimniecību manto vecākais dēls. Dēlam līdz mātes nāvei jādod mātei viena govs, viena cūka, apkurināts dzīvoklis, uzturs pie dēla galda un katru gadu 15 rubļu naudas. Ja māte ar dēla doto uzturu nav apmierināta, dēlam uztura vietā jādod sekojošs deputāts: 5 pūri rudzu, 5 pūri miežu, 3 pūri auzu, stādīšanai 2 pūri kartupeļu (viens pūrs dārzā, otrs tīrumā), 2,5 pudi sāls, 20 mārciņas linu, 1/3 pūra zirņu, 2 birkavi āboliņa, 1 birkavs siena, 10 gubas vasarāju salmu, 1 rija rudzu salmu ar pelavām, 6 vagas kāpostu stādīšanai, 1 vaga citām saknēm un dārzā 4 ābeles.

Veco saimnieku uzturēšanas līgumu noteikumi visā Vidzemē bija apmēram līdzīgi. Nedaudz svārstījās tikai paredzēto produktu daudzums. Pēdējais bija atkarīgs arī no tā, vai uzturu deva abiem vecākiem vai arī tikai vienam.

Laukstrādnieku bērniem uzturēt vecākus nācās visai grūti niecīgās darba algas dēļ. Bez tam saimnieki centās līgt vieninieku, kam vajadzēja mazāk dzīvojamās telpas un gandrīz vai nevajadzēja saimniecības ēku. Vecos laukstrādniekus pagastā uzskatīja par slogu, un neviens saimnieks negribēja tiem dot dzīvokli pat tad, kad vecie ļaudis bija bērnu apgādībā. Tā kalps Pēteris Mālkalns sūdzējās Kaives pagasta tiesai, ka viņš nevar dzīvot pie saimnieka, jo pēdējais nedod dzīvokli viņa vecākiem un nesola paaugstināt algu, lai varētu vecākiem samaksāt dzīvokli.[49] Tiesa gan atzina sūdzību par pamatotu, bet noteica, ka «līdzēja (t. i., saimnieka. — *E. Č.*) tiesības paliek spēkā un Mālkalnam jāpaliek pie saimnieka».[50] Neraugoties uz milzīgajām materiālajām un dzīvokļu grūtībām, kalpu bērni nekad neatteicās no savu vecāku uzturēšanas.

Laukstrādnieki un vaļinieki, kam nebija ģimenes un tuvu radinieku, vecumā bija pamesti likteņa varā un papildināja pagasta nabagu rindas. Jo laukstrādnieks kļuva vecāks, jo vieglāku darbu viņam vajadzēja meklēt. Sākumā viņš kļuva par vaļinieku un vēl ar kaut ko nodarbojās, bet pēc tam kļuva pilnīgi darba nespējīgs. Pastāvēja nerakstīts likums, ka darba nespējīgam strādniekam jāpamet muiža vai zemnieka sēta un jāgriežas pēc palīdzības pagastā. Pagasts palīdzēja tikai tiem, kam bija pagasta tiesas izdota nabadzības apliecība vai arī ārsta izziņa par pilnīgu darba nespēju.[51] Bet pagasta tiesa savukārt centās ierobežot nabadzības apliecību izdošanu, jo līdzekļus darba nespējīgo pagasta iedzīvotāju uzturēšanai sastādīja darba spējīgo pagasta locekļu maksājumi. Nabagu sarakstā iekļuvušajam ikgadējā palīdzība bija 2—3 pūri rudzu vai miežu un 1—2 rubļi naudā.[52] Par pārējo vecajiem cilvēkiem vajadzēja rūpēties pašiem. Nav grūti iedomāties veco, faktiski likteņa varā pamesto cilvēku stāvokli. Tie, kas spēja, piepelnījās ar dažādiem sīkiem darbiem — vērpa, pieskatīja saimnieku bērnus, laboja sīkos darba rīkus utt. Tomēr arī šī pagasta niecīgā palīdzība ne tuvu neaptvēra visus trūcīgos, un daļai no tiem nācās lūgt žēlastības dāvanas. Lai kaut daļēji likvidētu ubagošanu, Vidzemes guberņas valdes rīkojums jau 1772. g. pavēlēja celt pagastos nespējnieku patversmes vai arī izvietot pagasta nespējnie-

---

[45] LCVA 929. f., 1. apr., 4. l., 6.—7. lp.

[46] Turpat, 75.—76. lp.

[47] Vaļinieki, kas nodarbojās ar amatniecību, šajā rakstā nav aplūkoti (Skat. A. Alsupes rakstu šinī krājumā.).

[48] LCVA 939. f., 1. apr., 90. l., 77. lp.; analoģiski līgumi 939. f., 1. apr., 28. l., 4.—5. lp.; 3358. f., 33. apr., 5. l., 41 lp.; 4551. f., 1. apr., 120. l., 22.—23. lp.

[49] LCVA 6071. f., 1. apr., 96. l., 1.—2. lp.

[50] Turpat, 2. lp. Līdzīgus piemērus sastopam bieži. Gada kalps salīga pie saimnieka ar noteikumu, ka saimnieks dos dzīvokli (rūmi) arī viņa darba nespējīgajai mātei. Tomēr saimnieks māti neļauj atvest, un tai jādzīvo pie kaimiņiem. Kaut gan liecinieki runā par labu kalpam, tiesa nolemj, lai saimnieks kalpam samaksā tikai mātes dzīvokļa izdevumus (LCVA 4551. f., 1. apr., 115. l., 38.—39. lp.).

[51] В. Рейтерн. Minētais darbs. 537.—538. §.

[52] Г. Носович. К вопросу о положении безземельных крестьян Прибалтийских губерний [Рига 1906]. 80. lpp. Bērzaunes pagastā nespējniekiem graudus izdeva divreiz gadā — aprīlī un decembrī, pie kam aprīlī parasti deva 21 1/3 garnicas rudzu un tikpat miežu uz cilvēka (t. i., uz cilvēka pa 3 pūriem rudzu un miežu). Naudas pabalsts nepārsniedz 1—2 rubļus (LCVA 803. f., 1. apr., 198. l., 1.—4. lp.). Piemēram, Limbažu pagasta tiesa Lībai Eglītei pilnu gada uzturu noteica 3 pūri rudzu, 3 pūri miežu un 1 rubli naudā (LCVA 1031. f., 1. apr., 9. l., 34. lp.).

kus pa zemnieku sētām. Tā kā par nespējnieku patversmju celšanu maz kas interesējās, tad nespējniekus līdz 19. gs. 80. gadiem parasti izvietoja pa zemnieku mājām. Pēc pagasta tiesas lēmuma vecos ļaudis pārvadāja no vienām mājām uz otrām tik ilgi, līdz tie bija dzīvojuši pie visiem pagasta saimniekiem. Katrs saimnieks centās no šī pienākuma atbrīvoties vai labākā gadījumā ņemt cilvēku, kurš spēja vēl kaut ko pastrādāt. Lieta nonāca pat tiktāl, ka daudzu pagastu tiesas ar īpašu lēmumu norādīja, cik dienu katram saimniekam vecie ļaudis jāuztur.

Limbažu pagasta vecākais 1867. g. paziņoja visiem saimniekiem, ka turpmāk ikviens no viņiem uzturēs vienu pagasta nespējnieku.[53] Bikseres pagasta vecākais Pēteris Balodis 1886. g. ziņoja pagasta tiesai, ka pagasta saimnieki neievēro nespējnieku uzturēšanai noteikto laiku. Pēc Baloža ziņojuma katrai $^1/_4$ arkla lielai saimniecībai nespējnieks ik gadus jāuztur 2 nedēļas, $^1/_8$ arkla saimniecībai — tikai vienu nedēļu.[54] Tas liecina, ka saimnieki bieži pārkāpa nespējnieku uzturēšanas noteikumus un ka tāpēc nespējnieku stāvoklis vēl vairāk sarežģījās. Bija gadījumi, kad vairākās mājās nespējnieku neuzņēma un pagasta vedējs bija spiests to nogādāt atpakaļ pagasta namā. Nākošajā dienā nespējnieku veda atkal un vadāja tik ilgi, kamēr to izdevās atstāt pie kāda saimnieka.[55]

Līdzās nespējnieku sadalīšanai pa mājām uz neilgu laiku bija vēl otrs nespējnieku apgādāšanas veids — izdošana izsolē par zemāko maksu («mazākprasītājiem»). Šai nolūkā pagastos sarīkoja savdabīgas nespējnieku izsoles vai, kā tautā teica — «torgus».[56] Izsoles noturēja katru gadu februārī vai martā. Izsolē nespējniekus kā lietas pārdeva tam, kas apņēmās viņus uzturēt par zemāko maksu. Saimniekam, kurš laukstrādnieku apņēmās uzturēt, pagasts izsniedza zināmu palīdzību un dažreiz nedaudz samazināja nodevas.[57] Dabiski, ka saimnieki centās ņemt ļaudis, kurus varēja izmantot saimniecībā. Kāds no bijušiem kalpiem par uzturēšanā nodota nespējnieka dzīvi izteicās, ka veca laukstrādnieka stāvoklis bija šausmīgs, jo uz viņu raudzījās kā uz nastu. Vecu zirgu saimnieks turējis labāk nekā vecu kalpu.[58] Nespējniekam pārmeta katru apēstu maizes kumosu. Ja darba spējīgie kalpi pārestību gadījumos varēja meklēt palīdzību tiesā, tad nespējnieks pat to nevarēja izdarīt, jo vecuma dēļ tam nebija pa spēkam aiziet uz tiesu. Tomēr dažkārt viņu sūdzības nokļuva pagasta tiesās. Tās ir pilnas izmisuma par ārkārtīgi smagajiem dzīves apstākļiem. Piemēram, Kaives pagasta nespējnieks Jēkabs Bačkins sūdzējās par saimnieku Andžu Pelkenu, ka tas spiežot viņu — aklu, 77 gadus vecu vīru ganīt lopus, lai gan viņš nespējot ne lopus panākt, ne arī ganīt. Kad Bačkins ieteicies par to saimniekam, pēdējais viņu izbāris un ieteicis pakārties. Saimnieks tiesā nekaunīgi paziņoja, ka vecajam nekas ļauns nenotiks, ja viņš paganīs govis. Tiesa noteica izmantot Bačkinu vieglākos darbos, bet saimniekam noliedza būt rupjam pret nespējnieku.[59]

Labāks nebija nespējnieku stāvoklis arī patversmēs. Nespējnieku patversmes sāka celt 19. gs. otrajā pusē atsevišķos pagastos. Dažuviet patversmēm cēla atsevišķas ēkas, citur tās ierīkoja vecās zemnieku mājās.[60] Pagasta kase un magazīna nespējniekiem, kam pagasta valde bija izsniegusi nabadzības apliecību, atvēlēja nedaudz naudas un nepieciešamo labības daudzumu (parasti 2—3 pūri labības uz cilvēku), bet pārējiem nespējniekiem sevi apgādāt vajadzēja pašiem.[61] Retumis nespējnieku patversmēs bija arī saimnieces — ekonomes, kas gatavoja ēdienu. Saimnieces pienākumos neietilpa nespējnieku apkopšana. Veļas mazgāšana un citi apkopšanas darbi gūlās uz pašu nespējnieku pleciem. Saimnieces vairāk sekoja, lai nespējnieki pildītu tiem uzliktos pienākumus. Daudzās patversmēs nespējniekiem bija jāpalīdz saimniecei.[62] Vecie ļaudis patversmēs dzīvoja nabadzīgi un netīri. Nereti nespējnieki, nespēdami izturēt sliktos dzīves apstākļus, no patversmēm izbēga un devās ubagot. Daudzi teicēji vēl šodien atceras, kā bērnībā, nākdami no skolas, iegriezušies patversmē, lai atdotu nespējniekiem savas ēdiena paliekas. No šiem apmeklējumiem viņi saglabājuši nomācošu iespaidu.[63] Lai būtu iespējams

---

[53] LCVA 1031. f., 1. apr., 26. l., 96. lp.

[54] LCVA 6025. f., 1. apr., 7. l., 58. lp.

[55] Piemēram, Bikseres pagasta saimnieks Kārlis Suitiņš atteicās pieņemt nespējnieci: «...kad vedējs jau gribēja to vecenīti Annu Vītol no vāģiem izcelt, tad Kārlis Suitiņš saņēma zirgam pie galvas un noveda gar ērbeģi un piesēja ārpus sētas pie zediņiem, tad Grāvītis (vedējs. — *E. Č.*) prasījis, ja zinot, kur vest, lai vedot projām, citādi izlikšot nabadzi Suitiņa mājā, bet vecais Suitiņš teicis, vai drīkstot svētdienā tādu ķildu taisīt un, ja neklausīšot un nebraukšot prom, tikšot sasiets un aizvests uz Jebuļiem (pagastvalde. — *E. Č.*), kad viņa sētmalas apķēzot, un tad arī to ubadzi aizvedis» (LCVA 6025. f., 1. apr., 7. l., 58. lp.).

[56] Nespējnieku izvietošanas izsoles notika gandrīz visos pagastos, par ko liecina arhīvu un ekspedīciju materiāli. Piemēram, 1884.—1885. g. Bērzaunes pagasta nespējnieku sadales sarakstā minēts, ka 5 nespējniekus sadalīs izsoles ceļā (LCVA 803. f., 1. apr., 74. l., 13.—14. lp.); līdzīgas izsoles notika Litenes, Beļavas u. c. pagastos (E 11, 128, 149, 168, 172).

[57] Atlīdzība saimniekam bija atkarīga no noteikumiem, ar kādiem nespējnieks pie tā bija novietots, proti, vai nespējniekam deva tikai dzīvokli vai arī to uzturēja un apkopa. Par dzīvokli maksāja 4,5—9 rbļ., par uzturu un apkopšanu no 18 līdz 25—27 rbļ. (LCVA 803. f., 1. apr., 74. l., 13.—14. lp.).

[58] E 11, 149.

[59] LCVA 6071. f., 1. apr., 17. l., 50. lp.

[60] Piemēram, Limbažu pagasta valde 1881. g. nolēma četros gados uzcelt nespējnieku patversmi ar 50 kvadrātasu lielu platību (LCVA 1031. f., 1. apr., 9. l., 34. lp.). Rozēnu pagasta nespējnieku patversme bija ierīkota vecā zemnieku mājā, Viļķenes pagastā — bijušajā pagasta magazīnā (E 12, 472, 474).

[61] Katrā pagastā nespējnieku patversmē uz vienu cilvēku gadā deva 2 pūrus graudu un kartupeļus. Augstrozes, Stalbes un Dauguļu pagastos — 2 pūri rudzu un 2 miežu (E 12, 475; E 13, 1176).

[62] Zināmu priekšstatu par režīmu nespējnieku patversmē sniedz Vestienas pagasta patversmes kārtības noteikumi. Tajos norādīts, kādu ēdienu gatavot nespējniekiem. Uzturā dominē piena putra vai reņģu zupa ($^1/_4$ litrs vājpiena vai karote tauku uz cilvēka), kartupeļi ar biezpienu un tēja ar maizi. Tepat norādīts, ka patversmes telpas jāmazgā 3 reizes gadā, bet pie veļas mazgāšanas jāaicina spēcīgākie patversmes iemītnieki (LCVA 803. f., 2. apr., 204. l., 20. lp.).

[63] Zvejnieks A. Birzgalis stāstīja: «Nespējniekus patversmēs neviens nekopa. Viņi pusbadā dzīvoja tumšā, netīrā telpā. Pagasts tiem atveda labību, bet saimniekot vajadzēja pašiem. Labi, ja kāds no tiem varēja sev pagatavot ēdienu, bet, ja nespēja, tad skatam pavērās šausmīga nabadzība» (E 12, 409; E 13, 1176).

patversmē kaut kā izdzīvot, daļa darba spējīgo nabagu piepelnījās ar vērpšanu, adīšanu, grozu pīšanu un citiem sīkiem darbiem.

Bez tiem nespējniekiem, kas dzīvoja patversmē vai bija novietoti pie saimniekiem, bija vēl nespējnieki, kam pagasts neizsniedza nabadzības apliecības. Tādu laukstrādnieku liktenis bija ubagošana līdz mūža beigām.

Tātad pagasta nespējnieku pamatmasu, kam bija vajadzīga sabiedriska apgādāšana, veidoja bijušie laukstrādnieki.

Aplūkojot un sociāli raksturojot laukstrādnieku atsevišķās grupas, nedrīkst ignorēt vēl vienu laukstrādnieku noslāņojumu, kas 19. gs. otrajā pusē izdalās arvien krasāk, proti, saimnieku radiniekus.

Kapitālistisko attiecību attīstība lauksaimniecībā veicināja sociālās diferenciācijas padziļināšanos ne vien starp zemniecības atsevišķām sociālām grupām, bet arī starp vienas grupas un pat starp vienas ģimenes locekļiem. Līdz ar kapitālistisko attiecību ielaušanos ģimenē arvien biežāk novērojams, kā zemnieku — māju īpašnieku ģimenē izdalās īstais, juridiskais saimniecības īpašnieks, no vienas puses, un pārējie no viņa atkarīgie ģimenes locekļi, no otras, kuru faktiskais stāvoklis bieži vien neatšķīrās no algoto strādnieku stāvokļa.

Vidzemes guberņā pastāvēja paraža saimniecību atstāt mantojumā vienam no bērniem, parasti vecākajam dēlam. Pārējiem bērniem atbilstošu mantojuma daļu izmaksāja naudā. Nekustamo īpašumu zaudējušie brāļi un māsas bieži palika tajā pašā saimniecībā un turpināja strādāt pie brāļa — mājas īpašnieka. Attiecības starp saimniecības īpašnieku un no viņa atkarīgajiem ģimenes locekļiem bieži vien izveidojās kā saimnieku un laukstrādnieku attiecības. Dokumenti liecina, ka pastāvēja pat darba līgumi starp brāli — māju saimnieku un brāli vai māsu, kas dzīvoja viņa mājās. Piemēram, Jānis Vīgrands no Bikseres pagasta 1882. g. sūdz pagasta tiesā savu brāli Andreju Vīgrandu par 1880. g. nolīgtās algas — 81 rubļa neizmaksāšanu.[64] Salīgtais radinieks bija pielīdzināts pārējiem laukstrādniekiem — viņš dzīvoja saimes istabā, ēda pie kalpu galda.[65] Analoģiski līgumi tika slēgti arī starp tēvu un dēliem vai meitām. Raksturīgi, ka pieaugušie bērni sevi uzskatīja par tēva strādniekiem. Piemēram, vedekla sūdz tiesā vīratēvu, ka tas viņu dzenot projām un nemaksājot algu, dēls tiesā stāsta, ka viņš ar sievu kalpojot tēvam bez maksas, bet tēvs nesolot maksāt un nelaižot arī strādāt pie cita saimnieka. Par 8 kalpošanas gadiem (dēls kalpojis no 18 gadu vecuma) dēls prasa algu 50 rubļus gadā. Tiesa gan oficiāli atzina līguma attiecības starp tēvu un dēlu («Jānim Bērziņam nākas dēlam Dāvim Bērziņam par 8 gadiem samaksāt pa 35 rubļiem gadā, pavisam 280 rubļu algas, un tad viņš ar savu ģimeni var aiziet no tēva»), bet norādīja, ka tik ilgi, kamēr tēvs nebūs samaksājis algu, tam «nākas dēlu turēt pie sevis».[66]

No otras puses, darba nespējīgo vecāku — saimnieku stāvoklis gadījumos, kad viņi mājas bija atdevuši vecākajam dēlam, gandrīz līdzinājās precēto kalpu stāvoklim. Pie pagasta tiesas noteiktais deputāts (produktu daudzums) vecāku uzturēšanai parasti līdzinājās precēto kalpu algai. Par saņemto uzturu vecākiem iespēju robežās vajadzēja strādāt dēla saimniecībās. Piemēram, Gatartas pagasta tiesā 1876. g. bija noslēgts līgums, saskaņā ar kuru «Lejasbaišu» māju saimniekam Jānim Stokam bija jādod savam tēvam un mātei gadā:

14 pūri rudzu,
9 pūri miežu,
3 pūri auzu,
1 pūrs zirņu,
0,5 pūra kaņepju,
4 pūri kartupeļu stādīšanai tīrumā,
120 mārc. sāls,
$^2/_6$ pūrvietas zemes linu sēšanai,
ganības un barība 2 govīm un 4 aitām.

Par to tēvam bija jāstrādā savu spēku robežās dēla saimniecībā. Māte katru dienu līdz brokastīm (t. i., līdz plkst. 7.00. — *E. Č.*) tika atbrīvota darbam personīgā saimniecībā, bet pēc brokastīm viņai kopā ar tēvu bija jāstrādā dēla saimniecībā.[67] Atšķirībā no kalpiem vecāki savu daļu nezaudēja arī pilnīgas darba nespējas gadījumos.[68] No otras puses, vecāki bija pielīdzināti kalpiem kā pēc deputāta lieluma, tā arī pēc pienākuma strādāt par ierādīto dzīvokli un uzturu.

Tādējādi kapitālistisko attiecību attīstība lauksaimniecībā veicināja divu īpašu grupu izdalīšanos saimnieku ģimenēs: izvirzījās māju oficiālie īpašnieki un no tiem atkarīgie ģimeņu locekļi. Kā liecina rakstītie līgumi par brāļu, māsu, bērnu un dažreiz pat par vecāku līgšanu, ģimenes locekļi bieži izpildīja algotu strādnieku vietu. Līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida galīgu nostiprināšanos Latvijas laukos lauku buržuāzijas ģimenes attiecības arvien vairāk tuvojās tīrām naudas attiecībām.

Lauku proletariāta veidošanās Vidzemē galvenokārt notiek 19. gs. 50. gados un 60. gadu sākumā, t. i., posmā, kad muižu un zemnieku saimniecības pārkārtojas uz kapitālistiskiem pamatiem. Algotu darbaspēku galvenokārt izmantoja muižās un topošās lauku buržuāzijas saimniecībās. Lauksaimniecības proletariāta rindas papildināja izputējušie vidējie zemnieki. Tomēr, tā kā bezzemnieku skaits Vidzemē bija tik liels, izpu-

[64] LCVA 6025. l., 1. apr., 6. l., 144.—145. lp.; saimnieks sūdz tiesā savu māsu, ka viņa 2 nedēļas pēc salīgšanas, t. i., 1870. g. 2. februārī, aizgājusi pie cita saimnieka. Tiesa nolemj, ka māsai jāatgriežas pie brāļa, jo viņa vispirms nolīgusi pie tā. Analoģiskas lietas par brāļu un māsu līgšanu sk. arī 939. f., 1. apr., 25. l., 78. lp.; 4551. f., 1. apr., 111. l., 48.—49. lp.; 113. l., 140. lp.

[65] E 11, 98; E 12, 545.

[66] LCVA 938. f., 1. apr., 32. l., 93.—94. lp.; arī 939. f., 1. apr., 30. l., 52. lp.; 4551. f., 1. apr., 108. l., 1.—2. lp.

[67] LCVA 929. f., 1. apr., 5. l., 1., 10. lp. Precētā kalpa Pētera Baloža alga tajā pašā pagastā bija: 14 pūru rudzu, 13 pūru miežu, 5 pūri auzu, 20 rubļu naudā, 60 mārciņu linu, 1 pūrs zirņu, $^4/_6$ pūra kaņepju, 5 pūri kartupeļu stādīšanai, vagas kāpostiem, 140 mārciņas sāls, 20 mārciņas tabakas, ganības un barība 2 govīm un 4 aitām, ganības vienai telei un 7,72 rubļu galvas naudas nomaksai.

[68] LCVA 929. f., 1. apr., 5. l., 159. lp. Līguma beigās dažkārt bija piezīmēts, ka par doto uzturu tēvam ar māti nākas strādāt dēla saimniecībā pēc savām spējām, bet, ja nespēs strādāt, tad deputātu viņi tāpat saņems (LCVA 929. f., 1. apr., 5. l., 169. lp.; 6. l., 1. lp.).

tējušie zemnieki nevarēja kļūt par kaut cik nozīmīgu lauku proletariāta veidošanās avotu. Lauku proletariāta sastāvā jau tā veidošanās pašā sākumā iezīmējās divas lielas grupas — pastāvīgi nodarbinātie gada strādnieki (muižu un saimnieku kalpi) un vaļinieki, kas galvenokārt strādāja sezonas lauku darbus. Pēdējā grupā ietilpa arī gados vecie un darba nespējīgie laukstrādnieki.

Kapitālistiskā diferenciācija skāra ne vien zemniecību visumā, bet tā arvien vairāk iespiedās arī lauku buržuāzijas ģimenes attiecībās. Līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida galīgo nostiprināšanos lauku buržuāzijas ģimenes attiecības arvien vairāk pārvēršas naudas attiecībās. Pārējie ģimenes locekļi — brāļi, māsas, pat vecāki — nonāca saimniecības oficiālam īpašniekam pakļautā stāvoklī. Attiecības starp māju īpašnieku un no viņa atkarīgajiem ģimenes locekļiem bieži vien iegūst darba līguma formu. Tādā veidā saimnieku ģimeņu locekļi papildina lauku proletariāta rindas.

О ФОРМИРОВАНИИ И СОСТАВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОЛЕТАРИАТА В ВИДЗЕМЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Э. Чивкуль

ВЫВОДЫ

Вторая половина XIX века для Видземе, как и всей Латвии, была периодом развития и окончательного утверждения капиталистических отношений в сельском хозяйстве. Развитие капитализма вызвало процесс расслоения крестьянства, который привел к коренному разрушению старого патриархального крестьянства и созданию новых типов сельского населения. Новыми классами в деревне были сельская буржуазия и наемные сельскохозяйственные рабочие.

Одним из основных показателей развития капитализма в сельском хозяйстве является применение вольнонаемного труда. Поэтому в статье рассматривается, как проходил переход к использованию вольнонаемного труда в мызных и крестьянских хозяйствах.

Перестройка помещичьих мыз в капиталистические хозяйства и эволюция крестьянских хозяйств по капиталистическому пути сопровождались ломкой старых производственных отношений и формированием в деревне нового класса — сельскохозяйственного пролетариата. Условия, необходимые для перехода к использованию наемного труда как в помещичьих, так и в крестьянских хозяйствах, сложились в основном в 50-х и начале 60-х годов XIX века.

Замена барщинных отработок денежной арендой означала для помещиков необходимость обработки мызного хозяйства трудом вольнонаемных рабочих. Денежная аренда и продажа крестьянских усадеб в собственность способствовали расслоению крестьянства. В процессе капиталистического расслоения из среды крестьянства выделился слой крупных арендаторов и собственников земли, из которых формируется сельская буржуазия. Их хозяйства стали основными потребителями вольнонаемного труда.

Параллельно с процессом перестройки мызных и крестьянских хозяйств на капиталистических основах происходило формирование сельскохозяйственного пролетариата. Однако в 50-е годы XIX века нельзя еще говорить об окончательном формировании сельскохозяйственного пролетариата в Видземе, так как при существовавших ограничениях в свободе передвижения крестьянства не было условий для создания рынка свободного найма рабочей силы. Такой рынок образовался к концу 60-х годов XIX века, когда в законодательном порядке постепенно были отменены существовавшие ограничения. Отмена ограничений в свободе передвижения безземельного населения и право свободного найма способствовали окончательному превращению барщинного батрака в сельскохозяйственного пролетария, свободно продающего свою рабочую силу.

Основным источником для формирования сельскохозяйственного пролетариата в Видземе были различные слои безземельного крестьянства — бывшие барщинные батраки, бобыли, каморники и другие категории безземельных, которые составляли в 60—70-х годах XIX века около $^3/_4$ сельского населения. Процесс формирования сельскохозяйственного пролетариата в Видземе шел главным образом по пути превращения хозяйских батраков, отбывавших до сих пор барщину в имениях и работавших также в крестьянских хозяйствах, в сельскохозяйственных рабочих, занятых по вольному найму.

Ряды сельскохозяйственного пролетариата пополнялись также за счет разоряющейся части среднего крестьянства. Однако, как было указано выше, процент безземельных в Видземе был настолько высок ($^3/_4$ всего сельского населения), что разоряющееся крестьянство не могло стать существенным источником пополнения сельскохозяйственного пролетариата. В составе сельскохозяйственного пролетариата в самом начале наметились две большие

группы — постоянно занятые годовые рабочие (мызные и крестьянские батраки) и бобыли-валениеки, занятые в основном на сезонных сельскохозяйственных работах. В последнюю группу входили также престарелые и нетрудоспособные сельскохозяйственные рабочие.

Капиталистическая дифференциация коснулась не только крестьянства в целом, она проникала и в семейные отношения сельской буржуазии. С окончательным утверждением капиталистического способа производства семейные отношения сельской буржуазии все более сводились к чисто денежным отношениям. Власть официального владельца усадьбой ставила в подчиненное положение остальных членов семьи — братьев, сестер и даже родителей. Отношения между владельцем усадьбы и зависящими от него членами семьи часто сводились к договорным отношениям. Заключение договора о найме между официальным владельцем крестьянской усадьбы и членами семьи, зависящими от него, позволяет причислить последних к сельскохозяйственному пролетариату.

KULTŪRA UN SADZĪVE VIDZEMES ZVEJNIEKU KOLHOZOS

L. Jefremova

Plašas komunisma celtniecības periodā kultūras, sadzīves un ģimenes attiecību pētīšana ir viens no svarīgākajiem padomju etnogrāfu uzdevumiem, kam ir ne tikai teorētiska, bet arī liela praktiska nozīme. Tā palīdz gan atsegt jauno parādību būtību, kas veidojas darbaļaužu sadzīvē un apziņā, gan noteikt atsevišķu kaitīgu pagātnes palieku eksistēšanas cēloņus, gan arī sekmēt cīņu ar tiem. Komunistiskās sabiedrības celtniecības uzdevumu nevar atrisināt, neizveidojot patiesi priekšzīmīgu padomju ģimeni, necīnoties pret atsevišķām pagātnes paliekām, kas vēl saglabājušās ģimenes attiecībās. Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā šī jautājuma pētīšana ir īpaši svarīga, jo padomju varas pastāvēšanas gados Padomju Latvijas darbaļaužu dzīvē notikušas radikālas izmaiņas, kas neapstrīdami pierāda sociālistiskās saimniecības sistēmas pārākumu par kapitālistisko.

Šinī rakstā apkopoti pētījumu rezultāti par trim Valmieras rajona zvejniecības kolhoziem — «Enkurs», «Brīvais vilnis» un «Brīvā kaija».[1] Visi trīs kolhozi atrodas Latvijas PSR ziemeļrietumu daļā, Rīgas jūras līča krastā. Kolhozs «Enkurs» atrodas Salacgrīvas ciema padomes un pilsētas un daļēji Ainažu pilsētas teritorijā. Kolhoza administratīvais centrs atrodas Kuivižos. Kolhozs «Brīvais vilnis» atrodas Salacgrīvas ciema padomes un pilsētas teritorijā, tā centrs — Salacgrīvā. Kolhozs «Brīvā kaija» atrodas Liepupes ciema padomes teritorijā, tā administratīvais centrs — Tūjā. 1957. g. uz šiem kolhoziem tika organizēta Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcija.

Tā kā Latvijas PSR ir visai gara jūras robeža, zvejniecība ir viena no svarīgākajām tautas saimniecības nozarēm. Padomju varas gados jūras zvejā, kā arī citās mūsu tautas saimniecības nozarēs notikušas lielas izmaiņas.[2] Zvejnieki saņēmuši no valsts pirmšķirīgu tehniku un floti, apguvuši jaunas zvejas vietas. Izveidojušās jaunas, sociālistiskas darba attiecības. Rezultātā vairākkārt pieaugusi zivju nozveja. Ja buržuāziskajā Latvijā lielākā nozveja gadā bija 16,2 tūkst. t (1939. g.), tad 1961. g. Padomju Latvijas zvejnieki nodeva valstij 133,6 tūkst. t zivju.[2a] 1961. g. zivju nozveja, salīdzinot ar 1940. g., uz 1 iedzīvotāju pieaugusi 9,4 reizes.[2b] Septiņgadu plāns paredz, ka nozvejai republikā jāpalielinās 2,1 reizi, sasniedzot 2 milj. cnt gadā.[3] Padomju Latvijas zvejnieki sekmīgi cīnās par septiņgades uzdevumu īstenošanu dzīvē. Liela nozīme nozvejas celšanā mūsu republikā ir zvejnieku kolhozu nodibināšanai. Republikā 1962. g. bija 17 jūras zvejniecības kolhozi. Tikai 1961. g. vien tie nodeva valstij pāri par 600 000 cnt zivju.[4] Turpmākā jaunu tāljūras zvejas rajonu apgūšana un mūsdienu progresīvās zvejas tehnikas ieviešana sekmēs sistemātisku nozvejas pieaugumu.

Zvejniecībai ir samērā liela nozīme Vidzemes saimnieciskajā dzīvē. Piekrastes iedzīvotāji jau kopš seniem laikiem nodarbojušies ar zivju zveju. Arī tagad Vidzemes zvejnieku kolhozi ir galvenie reņģu piegādātāji republikā.

Republikas zvejniecības kolhozu vidū minētās trīs saimniecības ekonomiskā ziņā ir vidējas. Pēc sabiedriskās saimniecības rakstura tās ir tipiskas Latvijas zvejniecības arteļu saimniecības, kas zvejo jūras līcī, tāpēc arī parādības, kas vērojamas šo kolhoznieku kultūrā un sadzīvē, ir raksturīgas visiem Vidzemes zvejniecības kolhoziem.

Rakstā galvenokārt apskatīti ģimenes sadzīves jautājumi pagātnē un mūsu dienās. Tikai izsekojot šo parādību vēsturiskajai attīstībai, iespējams noskaidrot tās lielās izmaiņas, ko zvejnieku dzīvē ienesis sociālisms.

Darba pamatā ir laikā no 1957. līdz 1962. g.

---

[1] 1962. g. decembrī kolhozs «Brīvā kaija» apvienots ar kolhozu «Brīvais vilnis».

[2] Izmaiņām latviešu zemnieku sadzīvē Padomju Latvijas pastāvēšanas laikā veltīta plaša L. N. Terentjevas monogrāfija Колхозное крестьянство Латвии. M.. 1960 un šīs pašas autores raksti žurnālā Советская этнография. 1962. g. Maskavā iznācis PSRS ZA Mikluho-Maklaja etnogrāfijas institūta rakstu krājums Семья и семейный быт колхозников Прибалтики. Krājumā ievietots L. Terentjevas raksts Семья и семейный быт латышских крестьян un igauņu etnogrāfa A. Luca raksts Некоторые вопросы современной семьи и брака в прибрежных районах юго-западной Эстонии. Šis darbs ir pirmais mēģinājums apskatīt izmaiņas latviešu zvejnieku sadzīvē un kultūrā.

[2a] Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 125. lpp.

[2b] Латвийская ССР в цифрах, 1961 г. Рига 1962, 56. lpp.

[3] Padomju Latvijas Komunists, 1959., 3., 48. lpp.

[4] Zvejniecības Biļetens, 1962., 1., 1. lpp.

vāktie materiāli, kā arī vesela rinda dokumentu avotu: kolhozu valdes sēžu un kolhoznieku kopsapulču protokoli, gada atskaites, pašpalīdzības kasu atskaites, sienas avīžu un satīrisko izdevumu materiāli. Šie dokumenti vispusīgi atsedz kolhoza dzīvi — ražošanu, kultūras un sabiedrisko dzīvi un daļēji arī zvejnieku ģimenes dzīvi. Tie rāda sabiedriskās saimniecības nepārtrauktu augšanu un zvejnieku labklājības pieaugumu.

Ziņas par zvejnieku ģimenēm, nacionālo sastāvu un kolhoznieku saimniecībām ņemtas no ciema padomju saimniecības grāmatām.

Vērtīgs avots zvejnieku ražošanas un kultūras dzīves vispusīgai pētīšanai ir rajona laikrakstu materiāli. Darbā izmantoti bij. Alojas rajona laikraksta Kolhoznieks un bij. Limbažu rajona laikraksta Padomju Zeme materiāli, bet pēc šo rajonu apvienošanas 1954. g. laikraksts Padomju Zeme, kas 1962. g. otrajā pusgadā tika aizstāts ar Valmieras rajona teritoriālās ražošanas pārvaldes laikrakstu Liesma. Rakstā izmantotas arī Latvijas PSR zvejnieku kolhozu savienības izdevuma Zvejniecības biļetens (1962. g. 1.—4. nr.) ziņas.

Cariskās Krievijas un buržuāziskās Latvijas Vidzemes zvejnieku ekonomiskā un tiesiskā stāvokļa raksturošanai izmantoti arī šādi LCVA fondi: 4529. f. — Vitrupes—Ķirbižu pagasta tiesa; 4519. f. — Svētciema, 4546. f. — Tūjas un 3830. f. — Ķirbižu pagasta valde.

Bez tam izmantoti arī 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma periodisko izdevumu — Baltijas Vēstnesis, Balss u. c. materiāli, kuros apskatīti zvejnieku ekonomiskā un juridiskā stāvokļa jautājumi.

Statistiskie dati par zvejniecību buržuāziskās Latvijas laikā ņemti no V. Mieža darba Latvijas jūras zvejniecība (1924.—1939. g.). No buržuāziskās Latvijas periodiskajiem izdevumiem izmantoti žurnāli — Zvejnieku Vēstnesis, Zvejnieku Mēnešraksts un laikraksti Latvija, Jaunākās Ziņas, Brīvā Zeme, Sociāldemokrāts u. c. Šie izdevumi, neskatoties uz šķiriski ierobežoto raksturu, liecina par zvejnieku smago ekonomisko stāvokli, par zvejniecības zemo darba ražīgumu un primitīvo tehniku.

ZVEJNIEKU SOCIĀLEKONOMISKAIS STĀVOKLIS 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN BURŽUĀZISKĀS LATVIJAS LAIKĀ

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā lielākā daļa apskatāmā apvidus iedzīvotāju nodarbojās galvenokārt ar zemkopību, zvejniecība bija saimniecības palīgnozare. Cariskās Krievijas apstākļos jūras zvejniecība Vidzemē saglabājās kā muižnieku feodālo privilēģiju palieka. Tas ārkārtīgi aizkavēja zvejniecības kā tautas saimniecības nozares attīstību.

Dažādu sociālo grupu zemnieku saimniecībās zvejniecībai bija dažāda nozīme. Saimniecību īpašnieku skaitliskais sastāvs nebija liels, bet tie veidoja ekonomiski spēcīgāko zemniecības daļu. Saimniecību iepirkšana Vidzemes jūrmalā notika galvenokārt 19. gs. 60.—70. gados. Ainažu lielo «Pitānu» māju īpašniekam M. Veidem piederēja 1000 pūrvietu liels zemes gabals; «Dzirņu» īpašniekam D. Miķelsonam piederošais zemes gabals bija 700 pūrvietu liels.[5] Savu zemi abi minētie saimnieki iznomāja vairākiem nomniekiem, bet paši nodarbojās ar jūrniecību un bija vairāku buru kuģu īpašnieki. Vecsalacas pagastā, kur gar jūru stiepās auglīgas līču pļavas, kas deva muižniekiem lielus ienākumus, zemnieku-zemes īpašnieku piekrastes joslā nebija. Svētciema pagastā jūras piekrastē Salacas kreisajā krastā atradās 2 iepirktas zemnieku saimniecības — «Perci» un «Kadaki», kas piederēja diviem īpašniekiem — Bērziņiem. Arī daļa Ķirbižu (vēlāk Vitrupes) un Vecmuižas (vēlāk Tūjas) pagastu zemnieku bija iepirkuši mājas.[6]

Līdz zemnieku māju iepirkšanai muižnieki bija vienīgā privilegētā kārta, kam bija tiesības zvejot. Jūras josla 3 km no krasta skaitījās to muižu īpašums, kuru zeme stiepās gar jūras piekrasti.[7] Aiz šīs joslas zvejošana bija atļauta visiem, bet, ievērojot tā laika zemo tehniku, tai nebija nekādas praktiskas nozīmes.

Zemniekiem iepērkot saimniecības, stāvoklis nedaudz izmainījās. Gruntniekiem, kuru zemes gabali stiepās gar jūras piekrasti, tagad bija tiesības zvejot savu valdījumu robežās. Bet muižu īpašnieki joprojām centās likt šķēršļus šo tiesību izmantošanā.[8] Nomniekiem, kas, salīdzinot ar saimniekiem, veidoja daudz plašāku iedzīvotāju slāni, vairs nebija tiesības zvejot pat sava nomātā gabala ietvaros.

Gar jūras piekrasti izvietotās nomnieku saimniecības dalāmas 2 grupās. Pie pirmās grupas pieskaitāmas saimniecības ar 30—40 desetīnu lielu zemes platību; tās parasti bija 4 zirgu saimniecības.[9] Šādu saimniecību nomnieku pamatnodarbošanās bija zem-

---

[5] E 13, 1938, 1940, 2866, 2867, 2901.

[6] Šādas saimniecības Ķirbižu pag. bija: «Mantiņi», «Dzeņi», «Melleki», «Peltes», «Stauģi». Atsevišķas iepirktas zemnieku saimniecības bija arī Vecmuižas pagastā: «Krimalnieki», «Ķiras», «Lembuži» u. c. Tās bija lielas saimniecības ar zemes platību vidēji 50—70 desetīnas (E 12, 1625; E 13, 1940, 2845, 2867; E 14, 47). Par «Peltu» saimniecības īpašnieka turību liecina, piemēram, tas, ka 1913. g. šī saimniecība bija novērtēta par 13 000 rbļ. (LCVA 4529. f., 1. apr., 10. l., 9. lp.; līdzīgas ziņas skat. arī E 13, 2846a, 2876)

Ekonomiski spēcīgākās zemnieku saimniecības īpašnieki bija arī noteicēji zemnieku pašpārvaldes organos un vadīja visa pagasta dzīvi, piemēram, Ķirbižu pagasta tiesas priekšsēdētājs 1912. g. bija «Melleku» māju saimnieks A. Trautmanis, bet 1913. g. — «Dzeņu» māju saimnieks Grasis (LCVA 4529. f., 1. apr., 10., 11. l., 15. lp.). Ainažu pagasta vecākais 20. gs. sākumā bija Veide (Balss, 1904., 4.), Vecsalacas pagasta vecākais bija «Percu» māju saimnieks R. Bērziņš (E 18, 4040).

[7] Baltijas Vēstnesis, 1879., 6.

[8] Piemēram, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā plaši pazīstams bija tiesas process starp «Dzeņu» māju īpašnieku Grasi un Ķirbižu muižas īpašnieku Aderkasu par zvejošanas tiesībām. Šis tiesas process turpinājās vairākus gadus. Daudzi teicēji, to skaitā arī Graša meita, zināja stāstīt par neskaitāmām sadursmēm starp Aderkasa un Graša kalpiem. Aderkasa strādnieki ne vienu reizi vien sabojāja jūrā izlikto Graša vadu un murdus un ievāca viņa lomus. Tiesas prāva nonāca līdz pat Senātam, kas 1904. g. izlēma šo lietu par labu Grasim (E 14, 18, 48).

[9] «Brēdiķi», «Kraukļi», «Kriši», «Koki» Vecsalacas pag.; «Mieriņi», «Uņģēni» Ķirbižu pag.; «Virlāpi», «Ozolnieki» Vecmuižas pag. u. c. (E 13, 2903; E 14, 28, 30; E 17, 4586).

kopība, bet zvejniecība — tikai papildienākumu avots.

Citāds bija nomnieku otrās, skaitliski lielākās kategorijas stāvoklis. Tie nomāja 5—15 desetīnu lielu zemes platību un nodarbojās galvenokārt ar dārzkopību; zvejniecībai šo saimniecību dzīvē bija samērā svarīga nozīme.[10]

Nomnieku stāvoklis visumā bija nesalīdzināmi sliktāks nekā zemes īpašnieku stāvoklis. Viņi bija pilnīgi atkarīgi no muižnieku patvaļas. Jau tā augsto nomas maksu muižu īpašnieki centās vēl paaugstināt,[11] un diezgan bieži bija sastopami pat tādi gadījumi, kad nomnieki no mājām tika vienkārši padzīti.[12] Prasība pazemināt nomas maksu bija viena no galvenajām prasībām, ko 1905. gada revolūcijā izvirzīja Vecsalacas zemnieki.[13]

Par zvejošanu jūrā nomnieki maksāja muižas īpašniekiem īpaši. Piemēram, par vada mešanu jūrā tika pieprasīta 25 rbļ., bet par murdu uzstādīšanu 10 rbļ. liela nomas maksa gadā.[14]

Slēdzot līgumu ar zemniekiem, muižnieki speciāli atzīmēja savas zvejas tiesības. Piemēram, ar nomnieku Strausu noslēgtajā līgumā norādīts, ka zvejas tiesības ir muižas īpašnieka privilēģija.[15] Starp Duntes muižas īpašnieku un zemnieku Ādamsonu noslēgtajā nomas līgumā norādīts, ka pēdējais var zvejot tikai ar tīkliem un ar vienu laivu, kurā nevar būt vairāk par 3 cilvēkiem.[16] Tādēļ arī 1905. gada revolūcijas laikā līdz ar citām prasībām zemnieki izvirzīja prasību atcelt zemes īpašnieku zvejas tiesības.[17] Šīs un visas pārējās muižnieku feodālo privilēģiju paliekas tika likvidētas tikai Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras rezultātā.

Zemniecības pamatmasu apskatāmajā apvidū veidoja bezzemnieki — vaļinieki un kalpi. Vaļinieku sevišķi daudz bija piekrastes joslā. Turīgāko zemnieku saimniecībās dzīvoja pat vairākas vaļinieku ģimenes.[18] Tās dabūja no saimnieka telpu dzīvošanai un dārzu 2—3 pūru kartupeļu iestādīšanai. Par to vaļiniekam bija jānostrādā saimniekam 30—40 dienas gadā.[19]

Vaļinieki nodarbojās galvenokārt ar zvejniecību, turklāt tie zvejoja ar sīkiem zvejas rīkiem, kas nebija aplikti ar nomas maksu. Vasaras periodā viņi strādāja pie turīgajiem saimniekiem par zvejaspuišiem.

Smagais, ar pastāvīgām dzīvības briesmām saistītais zvejnieka darbs nodrošināja vaļiniekiem tikai vispieticīgāko eksistenci. Vaļinieki bija pilnīgā atkarībā no tā saimnieka patvaļas, pie kura dzīvoja, un dažkārt viņiem visai bieži nācās mainīt dzīves vietu.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā zvejniecībai muižās bija maza nozīme. Muižās parasti bija tikai daži kalpi, kas zvejoja muižas vajadzībām.[20] Reņģes tika izlietotas strādnieku uzturam, bet vērtīgās zivis noderēja kungu galdam.

20. gs. sākumā plašumā vērsās lielākas jūras platības iznomāšana lieliem kapitālistiskiem uzņēmējiem. Piemēram, Vecsalacas barons iznomāja visu sev piederošo piekrastes daļu no Salacas ietekas līdz Ainažiem un savu Salacas upes daļu pazīstamam Rīgas uzņēmējam Seilim. Seilis savukārt piekrastes joslu sīkos gabaliņos iznomāja vietējiem zemniekiem.[21]

Zemnieku nomātie gabali sasniedza apmēram 300 m,[22] piemēram, josla no Salacas ietekas līdz Ainažiem bija sadalīta 20 daļās.[23] Vienus un tos pašus gabalus jūrā nomāja parasti vienas un tās pašas zemnieku grupas.

Zvejniekiem, kas zvejas vietas nomāja no Seiļa, augstvērtīgās zivis bija jāpārdod tikai Seilim, turklāt par viņa noteikto cenu.[24] Tam nolūkam Salacgrīvā bija iekārtots speciāls pieņemšanas punkts. Iepirkuma cenas te bija daudz zemākas par parastajām tirgus cenām.

Seilis zvejas vietas iznomāja ne tikai jūrā, bet arī Vecsalacas baronam piederošajā Salacas daļā. Zvejai Salacā Seilis nodarbināja 12 kalpus, bet nēģu zvejas mēnešos kalpu skaits bija vēl lielāks. Seilim savā laikā kalpojuši daudzi vecākās paaudzes kolhoznieki.[25]

Svētciema un Ķirbižu muižu īpašnieki 19. gs. sākumā savu jūras līča daļu tāpat iznomāja uzņēmējiem. Baronam Fegezakam piederošo piekrastes daļu — no Svētupes līdz Vitrupes ietekai — 1912. g. nomāja zvejnieki Bērziņš un Vilnis par 350 rbļ.

---

[10] Vecsalacas pag. tādas saimniecības, piemēram, bija «Silenieki», «Ķurri», «Priediņi», «Bērziņi»; Duntes pag. — «Roņi»; Ķirbižu pag. — «Lepstes», «Sildzeņi» u. c. (E 13, 1974; E 14, 41; E 18, 4060).

[11] Teicējs Krišjānis Upe, kas nomāja «Brēdiķu» mājas, stāsta, ka 20. gs. sākumā viņš par tām maksājis 300 rbļ. gadā (E 13, 2844; E 17, 4586). Tās pašas Vecsalacas muižas nelielo «Priediņu» māju nomnieks Strauss par 15 pūrvietu lielu zemes gabalu laikā no 1889. līdz 1894. g. maksājis 65 rbļ., bet no 1894. līdz 1900. g. — jau 72 rbļ. gadā (E 13, 1974, 2862; E 14, 384, 387; E 17, 4586, 4590, 7404).

[12] E 13, 2844, 3116; E 14, 41; skat. arī: Vidzemes latviešu zemkopju kongress. Rīgā, 1906., 73. lpp.; piemēram, Ķirbižu muižas īpašnieks pēc 1905. g. revolūcijas sagrāves visus nomniekus, kas dzīvoja jūrmalas joslā, pārvērta par pusgraudniekiem, no kuriem viņš ieguva daudz lielākus ienākumus (E 14, 384, 387).

[13] Vidzemes latviešu zemkopju kongress. 73. lpp.

[14] E 13, 1890, 1921, 2956, 4574; E 14, 345; E 17, 4574, 4576, 7403, 7408, 7417; E 18, 4036, 4044.

[15] E 17, 7404, 4590.

[16] E 13, 1974.

[17] Vidzemes latviešu zemkopju kongress. 73. lpp.

[18] Daudzi vecākās paaudzes kolhoznieki ir bijuši zvejnieki-vaļinieki. Piemēram, kolhoza «Brīvais vilnis» zvejnieks V. Emsis dzīvoja kā vaļinieks Vitrupes «Mantiņu» mājās (E 13, 2843), zvejnieki Augusts un Roberts Valdmaņi bija vaļinieki «Melleku» mājās (E 13, 1880; E 14, 385; E 17, 7477; skat. arī E 14, 45, 352; E 18, 4054).

[19] E 13, 1910, 2844, 2876.

[20] Piemēram, Svētciema muižas zvejnieki dzīvoja «Vadlomu» mājās, kuru tuvumā bija iespējama zveja ar vadu (E 12, 1402, 1642); Vecmuižas kalpiem līdztekus lauku darbiem vajadzēja zvejot ar muižas zvejas rīkiem (E 12, 1403, 1628). Vecsalacas muižas īpašnieks kādu laiku 19. gs. beigās turēja 12 strādniekus, kas Salacā zvejoja nēģus. Salacgrīvā bija iekārtota pat speciāla nēģu ceptuve (E 17, 4570).

[21] 1904. g. nomas maksa bija 1400 rbļ. gadā (Balss, 1904., 4.; E 14, 30; E 17, 4573).

[22] E 13, 2963, 1890, 2899; E 14, 345.

[23] E 14, 345.

[24] E 13, 2965; E 17, 4573, 7398, 7415.

[25] Par to stāstīja daudzi kolhoza pensionāri (E 13, 1802, 2965; E 17, 7398; E 18, 4041).

gadā,[26] zvejojot galvenokārt ar murdiem lašus un zušus.

Svētciema «Lauteru» māju nomnieks Lipsbergs nomāja piekrastes daļu, kas sniedzās no Svētupes līdz Salacai, par 400 rbļ. gadā.[27] Visi šie lielie nomnieki nodarbojās ar zvejniecību, izmantojot algotu darbaspēku.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā zvejniecības tehniskais līmenis bija visai zems; visai primitīvi bija arī zvejošanas paņēmieni. Vislielākais zvejas rīks reņģu zvejošanai, kas Vidzemes krastmalā bija galvenā rūpniecības zivs, bija vads. Vads parasti piederēja vairākiem zvejniekiem, kas veidoja t. s. vadu draudzi jeb vadu saimi. Tajā bija no 8 līdz 10 cilvēku, to skaitā 2—3 zemnieki-nomnieki; pārējie bija zvejnieki, kuriem zeme nepiederēja. Katras vadu saimes priekšgalā bija vecākais, t. s. vecais, kas vadīja visus vada mešanas un izvilkšanas darbus. Nereti vecākais bija arī tās laivas īpašnieks, no kuras vads tika iemests jūrā. Vads parasti sastāvēja no atsevišķiem zvejniekiem piederošiem tīklu gabaliem, kas tika sašūti kopā. Atsevišķās tīkla daļas pēc lieluma varēja būt gan vienādas, gan arī dažādas. Turīgajiem zvejniekiem — lielajiem nomniekiem vai zemes īpašniekiem parasti piederēja vada lielākā daļa. Tāpēc arī nereti visu vada saimi sauca nomnieka māju vārdā, piemēram, Kuivižos vēl līdz šim laikam runā par «Koku», «Krišu», «Brēdiņu», «Kraukļu» u. c. vadiem. Vada saimes locekļi sadalīja lomu vai vēl biežāk — peļņu atkarībā no katram piederošās inventāra daļas.

Pēc teicēju ziņām Kuivižos 80.—90. gados bijušas 5—6 vadu saimes.[28] Vadu vilkšanā piedalījušās arī sievietes.[29] Zveja ar vadiem Vidzemes jūrmalā beigusies 19. gs. 90. gados. Vadu pamazām sāka izspiest reņģu murds (kuris). Kuivižos pirmo reņģu murdu 90. gados izgatavoja nelielo «Priediņu» māju nomnieks Strauss, kas bija iepazinies ar šādu murdu būvi Igaunijā.[30] Pēc viņa 1896. g. «kuri» pagatavojusi «Kraukļu» vada saime ar māju nomnieku Skuju priekšgalā.[31] Arī pārējie zvejnieki, redzot, ka ar jaunajiem zvejas rīkiem nozveja ir ievērojami augstāka, pakāpeniski sāka zvejot ar murdiem. Jāpiebilst, ka zveju ar murdiem lielākā daļa zvejnieku, cieši pieturoties pie senajiem zvejošanas paņēmieniem, sākumā uzņēma naidīgi.[32]

Lašu un zušu murdi Vidzemes jūrmalā izplatījās 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā.[33] Turīgākajiem zvejniekiem bija pa 1 vai 2 murdiem, bet trūcīgākie zvejnieki apvienojās 2—3 cilvēku lielās grupās.[34]

Zvejnieki devās jūrā airu un buru laivās, kuru apkalpošana prasīja lielu fizisku piepūli un bija neproduktīva. Zvejojot ar tīkliem, zvejniekiem bieži vien vajadzēja doties 10—15 km tālu jūrā, tāpēc ceļš uz zvejas vietu un atpakaļ nereti ilga 8—10 stundas. Airu laivās jūrā parasti devās 4—6 cilvēki, lai pie airiem būtu iespējams mainīties. Parasti jūrā vienlaikus devās vairākas laivas, lai nelaimes gadījumā būtu iespējams sniegt savstarpēju palīdzību, bet nelaimes gadījumu tolaik, sevišķi pavasara un rudens vētru laikā, bija samērā daudz.

Lielākā daļa no reņģu lomiem parasti tika pārdota to pagastu zemniekiem, kas atradās tālāk no jūras. Pavasarī, līdzko uzsāka zveju ar vadiem, piejūras rajonos sabrauca daudz zemnieku un tirgotāju no Valmieras, Rūjienas, Valkas un citām apdzīvotām vietām. Atbraucēji uz vairākām dienām apmetās zvejnieku mājās un gaidīja, kad būs labvēlīgs laiks vadu izmešanai. Tirgošanās notika turpat krastā. Vienu pūru reņģu parasti mainīja pret vienu pūru rudzu.[35]

Sālītā un žāvētā veidā reņģes veda uz tuvāko pilsētu — Limbažiem, kur tirgus laukumā atradās speciāla vieta, t. s. reņģu stūris. Te tad arī notika tirgošanās ar zivīm. Preču apgrozība Limbažu gadatirgū 1860. g. sasniegusi 490 rbļ., turklāt ienākumi par sālīto reņģu pārdošanu sastādījuši 50 rbļ.[36]

20. gs. sākumā vērojami pirmie mēģinājumi izveidot profesionālas zvejnieku apvienības. To noorganizēšanu lielā mērā bija ietekmējusi 1905. g. revolūcija. 1908. g. bija sasaukts pirmais Latvijas zvejnieku kongress. Šai pirmajai zvejnieku apvienībai bija kulturāli organizatorisks raksturs, nekādu reālu palīdzību zvejniekiem tā nesniedza.

No zvejniecības iegūtie ienākumi jūrmalas iedzīvotāju lielākajai daļai bija tikai papildienākumu avots. Līdztekus lauksaimniecībai un zvejniecībai piekrastes iedzīvotāji nodarbojās arī ar koku ciršanu un pludināšanu, ko tajā laikā samērā plaši organizēja muiža. Kokus cirta un nogādāja līdz upēm ziemā, bet pludināja uz jūru pavasaros un vasarās. Tā kā piekrastes josla bija sekla, koku iekraušana bija visai sarežģīta: tos vispirms sakrāva vezumos un ar zirgiem nogādāja līdz dziļākajām vietām; te kokus pārkrāva laivās un ar pēdējām nogādāja līdz liellaivām. Atsevišķos mēnešos, īpaši pavasaros un vasarās, šai smagajā darbā bija nodarbināti gandrīz visi pieaugušie piekrastes iedzīvotāji.[37]

Lai nodrošinātu koku pludināšanai nepieciešamo darbaspēku, muižas uzlika nomniekiem par pienākumu no katras mājas sūtīt noteiktu skaitu strād-

---

[26] E 12, 1402; E 14, 391.
[27] E 12, 1642.
[28] E 14, 345; E 17, 4565, 4574.
[29] E 12, 1414, 1596; E 17, 4564, 4577; E 18, 4048, 4058.
[30] Zvejnieku Vēstnesis, 1924., 9.
[31] Turpat, 1930., 1., 3.
[32] Zemnieki pat tika sūtījuši delegāciju pie Vecsalacas barona, lai tas aizliegtu zveju ar murdiem. Pēdējais nolēma izmantot apstākļus un atļāva zveju ar murdiem, nosakot 25 rbļ. lielu nomas maksu (Zvejnieku Vēstnesis, 1930., 1.; arī Rīgas Avīze, 1904., 222.).
[33] Turpat.
[34] E 13, 2959; E 14, 345; E 18, 4058.
[35] E 12, 1689; E 13, 2887; E 14, 386; Zemkopis, 1921., 34.; Latviešu Avīzes (1856., 20.) šādi apraksta savdabīgo tirgu jūras krastā: «Tirgus uz ātru roku pie strandes gatavs, jo no visām Vidzemes malām sabrauc pircēju pasaules liels pulks un nenāk ar tukšām rokām, bet ar tām precēm, kas mājas augšās, ar labību, kartupeļiem un liniem. Te stāv rudzi un mieži ar reņģēm vienā cenā, proti, pūrs pret pūru. Citi gan pie šā tā sen pazīstama pēc veca ieraduma piemājo līdz ar savu lopu.»
[36] Ф. Веймарн. Материалы для географии и статистики России. Лифляндская губерния. СПб. 1864, 696. lpp.
[37] E 12, 1740; E 13, 2845, 2848, 2876, 2885; E 14, 344, 345; E 17, 4647, 7412.

nieku.[38] No koku pludināšanas iegūtā peļņa lielā mērā papildināja zemnieku ģimenes ienākumus, un daudzi nomnieki to izlietoja nomas nomaksai.[39] Piemēram, no Vecsalacas muižas nomnieka Strausa norēķinu grāmatas ierakstiem redzams, ka no 72 rbļ. lielās nomas maksas 71 rbl. 50 kap. nopelnīts koku pludināšanā.[40]

Vidzemes jūrmalas saimniecisko dzīvi stipri ietekmēja kuģniecība, kas sevišķi strauji te attīstījās 19. gs. otrajā pusē. Ainaži šajā laikā kļūst par ievērojamu tirdzniecības ostu. K. Valdemāra 1864. g. nodibinātajā Ainažu jūrskolā mācās daudzi apkārtējo pagastu jaunieši. Kā norādīts tālaika presē, jūrmalas zemnieki sāka sūtīt savus dēlus jūrskolās; pat pieaugušie sēžoties blakus jaunekļiem pie grāmatas un jūras kartēm.[41] Mācījās pārsvarā gruntnieku un turīgo nomnieku dēli.[42]

Jūrnieki parasti nesarāva sakarus ar zemkopību un savus ietaupījumus izlietoja saimniecību paplašināšanai, kuru tādos gadījumos vadīja tēvs, brālis vai sieva. Atsevišķos gadījumos zemi iznomāja vai arī to apstrādāja pusgraudnieki.

Jūras braucieni deva iespēju iekrāt naudu māju iepirkšanai. Apskatāmajā apvidū mājas tika iepirktas galvenokārt tieši par šādā veidā iekrātu naudu. Bezzemnieki savukārt kalpoja uz kuģiem par matrožiem.

Zemnieku mājas dzīvi lielā mērā ietekmēja tas, ka viņu ģimenēs bija jūrnieki, kuru redzesloks bija plašāks nekā mājās palicējiem. Starp vecākās paaudzes teicējiem nereti sastopami bijušie kapteiņi un stūrmaņi, kas apceļojuši daudzas pasaules valstis un runā vairākas svešvalodas. Daudzās ģimenēs kā suvenīri tiek glabāti no tālām zemēm tēvu un vectēvu atvestie dažādi priekšmeti — lieli gliemežvāki, no kokosa riekstiem pagatavoti dekoratīvi priekšmeti, jūras kompasi un barometri, kā arī to kuģu attēli, ar kuriem kādreiz braukuši ģimenes piederīgie.

Pirmā pasaules kara laikā jūrskolu no Ainažiem evakuēja, un vēlāk tā vairs te netika atjaunota.

Buržuāziskās Latvijas laikā jūras zvejniecība bija viena no tām tautas saimniecības nozarēm, kurai netika veltīta gandrīz nekāda uzmanība. Tās attīstību kavēja zemais tehnikas līmenis, plaša noieta tirgus trūkums, kā arī uzpircēju un spekulantu kundzība.

Un tomēr profesionālo zvejnieku skaits, kuriem zvejniecība bija eksistences pamats, apskatāmajā apvidū ievērojami palielinājās. Šī palielināšanās notika galvenokārt uz bezzemnieku rēķina. Zvejnieku stāvoklis bija ārkārtīgi smags, jo zvejniecība nedeva noteiktus un pastāvīgus ienākumus, bet citu eksistences avotu tiem nebija. Zvejnieki, kam nebija zemes, parasti atradās to saimnieku atkarībā, uz kuru zemes viņi dzīvoja. Avīzē Sociāldemokrāts šo zvejnieku atkarība no zemes īpašniekiem raksturota šādā veidā: «Tie, kas apbūvējušies uz privātām zemēm, ir nostādīti pilnīgā atkarībā no šo zemju īpašnieku ieskatiem, iegribas un pat patvarībām, kuras jūrmalnieks bieži ir spiests paciest, ja negrib zaudēt pēdējo atspaidu.»[43]

Zemes īpašnieki izmantoja vaļinieku bezizejas stāvokli un paaugstināja maksu par īri un to niecīgo zemes gabaliņu, ko deva tiem sakņu dārza ierīkošanai. Šāda parādība sevišķi raksturīga buržuāzijas diktatūras sākuma posmam, kad vēl nebija realizēta agrārā reforma. Kāds korespondents no Ainažiem 1922. g. raksta, ka zvejniekiem jāatdod zemes īpašniekiem ne tikai puse no ražas, bet par 1 pūrvietu zemes jānostrādā saimniekam 24 dienas un par dzīvokli — līdz 50 dienām gadā.[44] Nereti saimnieki piespieda zvejniekus atstrādāt tiem noteikto dienu skaitu pašā karstākajā pavasara vai vasaras zvejas laikā, tādējādi sagādājot zvejniekiem lielus zaudējumus.[45]

Jautājums par zemi bija viens no svarīgākajiem jautājumiem, un par tā atrisināšanu zvejnieki cīnījās buržuāziskās republikas pirmos desmit gadus. Pēc ilgas un neatlaidīgas cīņas zvejniekiem beidzot izdevās panākt, ka agrārā reforma paredzēja iedalīt viņus speciālā kategorijā un piešķirt viņiem īpašus, t. s. zvejnieku gabalus. Šo gabalu lielums bija 2—7 ha: aramzeme nepārsniedza 0,5—1 ha, un to parasti izmantoja sakņu dārzam.

1923. g. sāktā zemes ierādīšana zvejniekiem ieilga līdz 1930. gadam. Pirmie Latvijā zemi ieguva Salacgrīvas un Kuivižu zvejnieki. Viņiem zemes gabalus ierādīja jau 1923.—1924. g.[46] Ainažu un Tūjas zvejnieki zemi ieguva 1927. g., bet Vitrupes Šķīsteru ciema zvejnieki tikai 1930. g.[47] Zvejniekiem ierādīja vissliktākos, visneauglīgākos zemes gabalus, bieži vien tie bija aizauguši vai purvaini.[48] Tāpēc zvejnieka ģimenei daudzos gadījumos ilgāku laiku vajadzēja nodarboties ar krūmu izciršanu vai celmu laušanu, lai sagatavotu vietu mājas uzcelšanai. Bet pat šādu zemes gabalu piešķiršana zvejniekiem izraisīja neapmierinātību turīgajos saimniekos, pie kuriem

---

[38] E 12, 1402; E 14, 387. Bijušais Ķirbižu muižas pusgraudnieks Bērziņš stāsta, ka barons katram pusgraudniekam pie koku iekraušanas licis nostrādāt 25 dienas gadā (E 14, 388). Līdzīgā stāvoklī bija arī nomnieki. Kā stāsta Vecsalacas pagasta «Brēdiķu» saimniecības nomnieks K. Upe, arī nomniekam vajadzēja sūtīt strādniekus uz muižu koku ciršanai un pludināšanai (E 13, 2903; E 14, 43; E 18, 4060).

[39] E 12, 1627, 1740; E 13, 1906; E 14, 345; E 17, 4647, 7406, 7425.

[40] E 14, 342; E 17, 7406.

[41] Baltijas Vēstnesis, 1882., 144., 145.

[42] Piemēram, Vecsalacas «Krišu» un «Brēdiķu» māju nomnieku brāļi bija kapteiņi. «Kurru» un «Priediņu» māju nomnieki Kuivižos bija jūrnieki (E 14, 30). Daudzi gruntnieki bija kuģu īpašnieki un kapteiņi. Vitrupes «Mantiņu» māju saimnieks Šnore bija 2 kuģu īpašnieks, bet viņa znots — kapteinis (LCVA 4529. f., 1. apr., 74. l., 1. lp.). «Dzeņu» māju saimniekam Grasim kopā ar citiem piederēja 3 kuģi (LCVA 4529. f., 1. apr., 10. l., 1.—3. lp.). Līdzīgas ziņas ir arī par «Melleku» māju saimnieku Trautmani (LCVA 4529. f., 1. apr., 71. l., 2. lp.; E 14, 47, 49, 164, 186; E 18, 4045, 4047, 4086; E 17, 7395, 7400, 4555, 4583).

[43] Sociāldemokrāts, 1922., 274.

[44] Turpat; līdzīgas ziņas skat. Zvejnieku Vēstnesis, 1923., 4.

[45] Zvejnieku Vēstnesis, 1925., 10.—12.

[46] Turpat, 1923., 11.—12.; 1924., 1.

[47] Turpat, 1930., 5.; LCVA 4546. f., 1. apr., 7. l., 10. lp.

[48] E 12, 1634; E 14, 43; E 18, 4052; LCVA 4546. f., 1. apr., 7. l., 11. lp.

bezzemnieki agrāk bija kalpojuši.[49] Zemi reformas rezultātā tomēr neieguva visi zvejnieki; daudzi no viņiem tāpat kā iepriekš bija spiesti mitināties turīgo saimnieku ierādītajos kaktos.[50]

Lai gan buržuāzijas kundzības laikā Latvijā jūras zvejniecība skaitījās brīva, tomēr bijušie nomnieki un gruntnieki centās paturēt savas kādreizējās labākās zvejas vietas. Starp zvejniekiem pastāvošās privātīpašnieciskās pretrunas un konkurence izraisīja savstarpēju neuzticēšanos, aizdomas un sāncensību. Zvejnieki slēpa cits no cita dažādus zvejas paņēmienus, jaunos zvejas rīkus, zvejas vietas utt., centās sagrābt labākās zvejas vietas un izvietot tur savus zvejas rīkus. Strīdi par zvejas vietām 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā sevišķi bieži notika ap Salacgrīvu. Tie bija strīdi starp zvejnieku turīgāko daļu, kas centās sev saglabāt kādreiz no baroniem nomātās zvejas vietas, un starp tiem zvejniekiem, kas zveju ar lielām spailēm uzsāka tikai pēc baronu feodālo privilēģiju atcelšanas un nevēlējās rēķināties ar līdzšinējo zvejas vietu sadalījumu.[51] Tāpēc jautājuma noregulēšanu valdība bija spiesta ņemt savās rokās. To jūras daļu, kurā bija iespējama zveja ar murdiem, sadalīja zvejas rajonos. Katru zvejas rajonu nodeva noteikta zvejnieka vai zvejnieku grupas rīcībā. Grupā ietilpstošo zvejnieku skaits bija atkarīgs no murda īpašnieku skaita. Sadalē ņēma vērā arī to, cik ilgi attiecīgo zvejas vietu izmantojis tas vai cits zvejnieks. Tā rezultātā labākās zvejas vietas joprojām palika bagātākā slāņa rokās.

Līdztekus nesaskaņām starp murdu zvejniekiem, kas visumā bija zvejnieku turīgākā daļa, pastāvīgas sadursmes notika arī starp murdu un tīklu zvejniekiem, kas pieskaitāmi trūcīgajiem zvejniekiem. Murdu īpašnieki uzskatīja, ka zveja ar tīkliem rajonā, kur izvietoti murdi, samazina viņu nozveju, un tāpēc centās panākt, lai zvejošana ar tīkliem tiktu atļauta tikai 5 km attālumā no krasta.[52] Praktiski tā bija prasība pēc iepriekšējo zvejas ierobežojumu atjaunošanas, pie kam šie ierobežojumi pat pārspēja pirmējos, jo cariskās Krievijas apstākļos brīva zveja bija atļauta jau 3 km no krasta.

Ja zvejošana jūrā skaitījās brīva, tad tačus lielajās upēs (konkrēti — Salacā) valsts uzskatīja par izdevīgāku izdot izsolē. Līgumu parasti slēdza uz vienu gadu. Izsolēs piedalījās ne tikai zvejnieki, bet arī uzņēmēji, kas viegli varēja pārsolīt zvejniekus.[53]

Salaca bija iedalīta 12 tačos. Ienesīgākie un tāpēc arī visdārgākie bija tie tači, kas atradās ietekas tuvumā. Pirmie divi tači izsolē maksāja 1000—1200 latu, pēdējie, kas atradās 12 km attālumā no ietekas, — 300—500 latu gadā.[54]

Pirmos tačus parasti nomāja turīgie Salacgrīvas tirgotāji, vairāku veikalu īpašnieki, Lūsis un Skuja, kā arī lielgruntnieks, «Percu» māju saimnieks Bērziņš.[55] Zvejas darbiem viņi algoja kalpus.[56]

Buržuāziskās Latvijas laikā zvejniecība saglabāja savu sīko privātīpašniecisko raksturu, zemo darba ražību un primitīvo zvejas tehniku.

Pirmā pasaules kara laikā galīgi tika nolietots tas nelielais un primitīvais inventārs, kas Latvijas zvejniekiem bija pirms kara. Salīdzinot ar 1914. g., zvejas rīku skaits 1919. g. bija samazinājies par $^1/_5$, bet laivu skaits — par 25%.[57] Zvejas rīkus parasti pirka no dažādām privātām firmām vai atsevišķiem tirgotājiem uz 6 mēnešu nomaksu, maksājot par to tirgotājiem 6%.[58] Par zvejas rīku augstajām cenām buržuāziskajā Latvijā vairākkārt ir norādīts arī tā laika presē.[59] Piemēram, reņģu murds maksāja apmēram 1200 latu, lašu murdi — ap 1500 latu, zušu murdi — no 100 līdz 200 latu. Murdu, īpaši reņģu murdu izgatavošanā kooperējās pa 5—10 zvejnieki. Piemēram, Kuivižu zvejnieku 12 cilvēku liela grupa 1923. g. izgatavoja pēckara periodā pirmo reņģu murdu. Zveja ar to bija sekmīga, un nākošajā gadā zvejnieki varēja ne tikai samaksāt par tiem zvejas rīkiem, kas bija ņemti uz parāda, bet izgatavoja vēl vienu murdu. Sākotnējā 12 zvejnieku grupa sadalījās divās daļās.[60]

Dārgie reņģu murdi parasti piederēja veselai zvejnieku grupai, jo to pagatavošana, uzstādīšana jūrā un izņemšana prasīja ievērojamu skaitu darba roku. Vitrupē un Tūjā līdz 1929. g. nebija neviena reņģu murda, Liepupes un Duntes rajonā — tikai viens. Mazākie un lētākie lašu un zušu murdi sastopami biežāk. Tie parasti piederēja 2 zvejniekiem. Dažiem turīgākajiem zvejniekiem vieniem pašiem piederēja pat vairāki šādi murdi.[61] Pārsvarā bija sīkie mazproduktīvie zvejas rīki — tīkli.[62] Murdi bija izplatīti galvenokārt Salacgrīvas un Ainažu rajonā, kur jūras reljefs murdiem ir piemērotāks. 1930. g.

---

[49] Piemēram, kolhoza «Brīvā kaija» zvejnieks K. Krastiņš atceras, ka viņa bagātais kaimiņš ne vienreiz vien zobojies, ka zvejnieki uz savas kailās kāpas izsalšot, ēdīšot čiekurus un no jauna būšot spiesti nākt pie viņa (E 12, 1642). Kolhoza «Brīvais vilnis» pensionētais zvejnieks V. Emsis savukārt atceras, ka pēc zemes ierādīšanas zvejniekiem Šķīsteru ciema turīgie saimnieki ilgu laiku zobojušies par saviem jaunajiem kaimiņiem, neticot, ka tādā «satrunējušā stūrī» ir iespējams izveidot jebkādu saimniecību (E 13, 3178).

[50] Piemēram, kolhoza «Brīvā kaija» kolhoznieks P. Oliņš stāsta, ka viņam kā bijušajam sarkanajam strēlniekam lūgums par zemes piešķiršanu noraidīts. Tāda paša iemesla dēļ zemi nepiešķīra arī Ainažu zvejniekam K. Sārtam (E 17, 7423; E 18, 4051; līdzīgas ziņas par zvejniekiem, kam nepiešķīra zemi, arī LCVA 4546. f., 1. apr., 7. l., 18. lp.).

[51] E 17, 7402; Zvejnieku Vēstnesis, 1930., 3; 1931., 3.

[52] Turpat, 1930., 4.

[53] Turpat, 1923., 2.—3.; 1929., 5.; E 17, 4568.

[54] E 13, 1795, 2966, 2967; E 14, 364; E 17, 448, 4568, 4570; E 18, 4038.

[55] E 17, 4568.

[56] Daudzi teicēji — A. Lūsis, J. Jirgensons u. c., kas kalpoja pie šiem bagātniekiem, atceras tos smagos apstākļus, kādos viņiem nācās strādāt (E 13, 1874, 1884, 2877, 2966; E 17, 7399, 7481).

[57] Zemes Balss, 1922., 1.; Brīvā Zeme, 1920., 54.

[58] E 13, 269, 2952; E 14, 345; E 17, 7394; LCVA 4529. f., 1. apr., 63. l., 59., 60., 97., 98. lp.; 52. l., 95. lp.; 65. l., 45., 46. lp.

[59] Zvejnieku Vēstnesis, 1933., 1.; Jaunākās Ziņas, 1920., 141.

[60] E 13, 2954; E 17, 4565.

[61] E 13, 2877, 2952, 2961; E 17, 7401, 7418, 7394.

[62] Par to, kādi zvejas rīki bija izplatīti no Duntes līdz Ainažiem, liecina sekojoša tabula, kas sastādīta, balstoties uz V. Mieža darba Latvijas jūras zvejniecība vairāku gadu materiāliem.

Vitrupē parādās 2 lašu un 9 zušu murdi, bet Tūjā — viens reņģu murds.[63]

Ārkārtīgi svarīgs jautājums zvejniekiem bija motorlaivu iegāde, jo, zvejojot ar airu laivām, bija jāzaudē daudz laika, lai nokļūtu līdz zvejas vietai un atpakaļ, bez tam zveja laivās bija saistīta ar dzīvības briesmām.

Pirmās motorlaivas Vidzemes zvejnieku saimniecībās parādījās pirmā pasaules kara priekšvakarā. To skaits nebija liels — motorus pirka tikai turīgie saimnieki vai vairāki zvejnieki kopā.[64] 1924. g. Latvijā bija 13 330 zvejnieku, un tiem piederēja 1152 laivas, no kurām tikai 108 bija motorlaivas.[65] Motori, ko iegādājās zvejnieki, bija tikai ar 3—5 ZS lielu jaudu un maksāja ļoti dārgi — 700—800 latu.[66] Motorus iegādājās gan atsevišķi zvejnieki, gan vairāki zvejnieki kopā.

No 75 motorlaivām, kas 1938. g. bija apskatāmajā apvidū, 60 piederēja atsevišķiem zvejniekiem, bet pārējās 15 motorlaivas — 2—3 cilvēku lielām grupām.[67] Tādas grupas sevišķi bieži bija sastopamas Tūjā un Liepupē. Buržuāziskajā Latvijā pastāvēja tikai pasīvie zvejas veidi, kas ļoti ierobežoja zvejas rajonu un zivju nozveju: «Zvejnieks savā atklātā laiviņā neuzdrošinās braukt tālu no krasta, uzmeklēt zivis tur, kur viņas atrodas lielākā vairumā. Viņš sēž krastmalā un gaida, kad zivis nāks malā . . .»[68]

Ārkārtīgi sarežģīta zvejniekiem bija nozvejas realizācija. Buržuāziskās Latvijas laikā zivju noieta tirgus bija ļoti ierobežots. Sakarā ar niecīgo pieprasījumu zivju pārstrādāšanas rūpniecība attīstījās gausi. Plašais Krievijas noieta tirgus, uz kurieni agrāk plūda Latvijas zivju produkcijas galvenā daļa, tagad bija slēgts, bet konkurēt ar rietumu tirgiem vājā latviešu buržuāzija nevarēja. Tas viss noteica zivju pārstrādāšanas rūpniecības attīstības vājās izredzes un līdz ar to kavēja arī zvejniecības tehnikas attīstību. Iekšējā tirgū saimniekoja dažādi starpnieki — uzpircēji un spekulanti, kas iedzīvojās uz zvejnieku rēķina.

Atsevišķos gados, kad nozveja visumā bija zema un tirgus cenas turējās augstas, atsevišķiem laimes lutekļiem, kam gadījās laba nozveja, izdevās nomaksāt ne tikai parādus, bet uzkrāt arī zināmu kapitālu. Tādu tomēr nebija daudz. Parasti sakarā ar pieprasījumu trūkumu uz vietām zivju cenas bija zemas, un zvejnieki bieži vien nevarēja atgūt par transportu izlietotās summas.[69] Lielas nozvejas gadījumā piedāvājums pārsniedza pieprasījumu un zvejniekiem pat par pusvelti neizdevās zivis pārdot. Daudzi vecākās paaudzes zvejnieki ar sarūgtinājumu atceras tos laikus, kad simtiem kilogramu ar lielām grūtībām iegūto reņģu nācās iegāzt atpakaļ jūrā vai arī ierakt zemē un izlietot dārza mēslošanai.[70]

Tā kā zvejniekiem nebija ne piemērotu pagrabu, ne saldētavu ilgstošai zivju uzglabāšanai, viņi bija spiesti par nieka naudu pārdot tās uzpircējiem. Pēdējiem Rīgā bija speciālas saldētavas, kur tie glabāja zivis līdz labvēlīgākai tirgus konjunktūrai.

Lielākajai daļai trūcīgo zvejnieku nebija transporta zivju pārvešanai pat nelielā attālumā. Zirgs par augstu maksu bija jāņem no bagātā kaimiņa. Par zirgu bija jāmaksā 1—2 lati dienā vai arī jānostrādā pie zirga īpašnieka 1 diena.[71]

Bez tam zivju realizāciju apgrūtināja arī tas, ka bija jāpatērē daudz laika ceļā uz zivju nodošanas vietām, kā arī izmeklējot vietu, kur zivis varētu pārdot. Tāpēc turīgākie zvejnieki algoja īpašu strādnieku (dažkārt pat vairākus), kas nodarbojās tikai ar zivju pārvadāšanu un pārdošanu.[72] Bet to atļauties varēja tikai nedaudzi zvejnieki; vairums zvejnieku tomēr bija spiesti izmantot dažādo spekulantu starpniecību. Pēdējie regulāri apbraukāja zvejnieku ciemus, par nieka naudu iepirka no zvejniekiem zivis, pārdodot tās ievērojami dārgāk. Žurnāla Zvej-

Gadi	Zvejnieki-arodnieki	Zvejnieki, kam zveja bija blakus nodarbība	Reņģu tīkli	Reņģu murdi	Lašu murdi	Zušu murdi
1926.	156	87	699	16	61	56
1927.	156	89	731	15	71	35
1928.	158	91	926	15	84	52
1929.	150	75	722	15	88	36
1930.	146	131	768	16	112	39
1931.	157	71	784	15	123	44
1932.	123	78	668	14	137	51
1933.	163	89	598	14	138	51
1934.	187	89	697	12	158	76
1937.	192	106	858	22	113	86
1938.	176	103	796	29	110	96

[63] V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība, 1929.—1930.
[64] E 13, 1785, 2956; E 14, 20, 364.
[65] Jaunākās Ziņas, 1924., 188.
[66] Igaunijā ražotie motori ar 8 ZS lielu jaudu maksāja 1000 latu (Zvejnieku Vēstnesis, 1926., 4.; E 12, 1265, 1635; E 13, 1785, 1817, 2969; E 14, 19; E 18, 4049 — par motoru dārdzību). Par motoru izplatību apskatāmajā apvidū liecina sekojoši dati (pēc V. Mieža Latvijas jūras zvejniecība, 1926.—1930.).

Gadi	Zvejnieki	Motorlaivu skaits	Gadi	Zvejnieki	Motorlaivu skaits
1926.	244	8	1931.	228	46
1927.	245	15	1932.	241	54
1928.	249	23	1933.	252	57
1929.	225	29	1934.	276	58
1930.	277	42	1937.	298	76
			1938.	279	75

[67] Latvijas jūras zvejniecība, 1938., 80.—85. lpp. Par motoru jaudu liecina sekojoši dati (V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība, 1938.).

3 ZS	4 ZS	5 ZS	6 ZS	7 ZS	8 ZS	10—12 ZS	18 ZS
13	15	21	13	1	10	1	1

Tabula liecina, ka zvejniekiem pārsvarā bija motori ar zemu jaudu. Motorus, tāpat kā zvejas rīkus, zvejnieku lielākā daļa pirka uz kredīta.

[68] Latvijas Lauksaimnieks, 1920., 12.
[69] Zvejniecības Mēnešraksts, 1938., 1.
[70] E 12, 1632, 1738; E 14, 411, 414. Laikraksts Taisnība (1931., 32.) rakstīja: «Pie labākās zvejas zivju noņēmēju nav, tās jāgāž jūrā, jārok zemē vai jādod uzpircējiem par pusvelti.»
[71] E 12, 1632, 1635.
[72] LCVA 4519. f., 1. apr., 100. l., 3. lp.; 101. l., 47.—50. lp.; 102. l., 51. lp.; 103. l., 25., 44., 48., 53. lp.

nieku Vēstnesis Ainažu korespondenti ziņoja, ka apmēram 2/3 no zivju vērtības nonāk uzpircēju kabatās.[73]

Vērtīgās zivis — lašus, zušus u. c. zvejnieki ar tirgotāju starpniecību parasti nosūtīja uz Rīgu kastēs ar ledu. Par piegādi starpnieki ņēma augstu komisijas naudu — 6—8% no zivju cenas.[74]

Zivis zvejnieki piegādāja galvenokārt Rīgas lieltirgotājiem Ķezberam un Kaplānam, kas par paaugstinātām cenām tās pārdeva tālāk sīktirgotājiem. Oficiāli tirgotāji pelnīja 6—10% no pārdošanas cenas, bet patiesībā šī summa bija daudz lielāka.[75] Zvejnieki gandrīz vienmēr atradās divkāršā atkarībā no tirgotājiem, jo viņi ņēma no tiem uz parāda zvejas rīkus. Bieži vien zvejniekiem samaksai par zvejas rīkiem bija jāatdod visa sezonas peļņa, bet dažkārt nepietika pat tās.

Lai varētu cīnīties pret uzpircējiem un spekulantiem, zvejnieki centās apvienoties. Vietējo zvejnieku organizāciju, kas atradās visos lielākos un mazākos zvejnieku ciemos, kā arī centrālās organizācijas — «Latvijas zvejniecības centrālbiedrības» uzdevums bija organizēti apgādāt zvejniekus ar zvejas rīkiem un rūpēties par to, lai zvejnieki savus lomus varētu pārdot bez spekulantu starpniecības. Bet ar šo svarīgo uzdevumu, pastāvot privātīpašumam un konkurencei, zvejnieku organizācijas nevarēja tikt galā.

Nodibinoties fašistiskajam režīmam, zvejnieku uzdevums bija organizētā veidā apgādāt zvejniekus ar zvejas rīkiem, rūpēties par zivju noietu bez uzpircēju starpniecības, kā arī dažādu kultūras pasākumu organizēšana. Tāds kooperatīvs izveidojās arī Kuivižos. Kooperatīva locekļi tāpat kā iepriekš zvejoja atsevišķi katrs ar saviem zvejas rīkiem, bet lomus nodeva kooperatīvam. Ienākumus sadalīja atbilstoši nozvejai. Vadošā loma kooperatīvā bija turīgajiem locekļiem, kam piederēja vairāki murdi un kas ieguva lielāko daļu peļņas. Kooperatīvam tika piešķirta valsts mašīna zivju transportam. Kooperatīvu darbība nedaudz ierobežoja tirgotāju un starpnieku intereses, bet tādu kooperatīvu bija maz, un tie apvienoja niecīgu zvejnieku daļu, pārsvarā turīgos, kas zvejoja ar murdiem. Kooperatīvi, kas bija organizēti kapitālistiskās sabiedrības apstākļos, bija kapitālistiskas organizācijas ar visām tām raksturīgajām pretrunām starp trūcīgajiem slāņiem un lauku buržuāziju. Tie nevarēja uzlabot plašo zvejnieku masu stāvokli.

Jūra deva zvejniekiem ne tikai galvenos eksistences līdzekļus, tā bieži vien nodarīja arī smagus zaudējumus zvejnieku vienkāršajai saimniecībai. Vētra sapostīja, bet dažkārt pat aiznesa jūrā zvejas rīkus un līdz ar tiem arī zvejnieku cerības uz labāku nākotni. Gadījās, ka zvejnieki vēl nebija nomaksājuši vecos zvejas rīkus, kad jau bija jādomā par jaunu iegādi.[76] Zaudējumi, ko ik gadus vētras nodarīja zvejnieku saimniecībām, bija visai prāvi. Par to liecina sekojošās tabulas dati.[77]

Bojā gājušā zvejas inventāra vērtība latos

Apvidus	Gadi								
	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1937.	1938.
Ainažu	2000	7180	11000	5950	100	1608	1618	2835	11510
Salacas I (teritorija no Ainažiem līdz Salacgrīvai)	1000	5000	8700	8000	—	6400	—	500	400
Salacas II (no Salacgrīvas līdz Vitrupei)	2300	5140	5700	1700	2800	300	200	250	1580
Vitrupes	—	225	—	—	—	4185	1675	135	734
Tūjas	300	—	580	—	60	—	4	150	—
Liepupes—Duntes	550	—	695	200	40	1700	50	425	15

centrālā vēlētā organizācija kā pārāk kreisa tika likvidēta.

Laikā no 1934. līdz 1937. g. atsevišķos zvejnieku ciemos sāka veidoties kooperatīvi, kuru galvenais

Niecīgie zvejnieku ienākumi varēja nodrošināt tikai pusbada dzīvi.[78] 1930. g. kāds Vitrupes zvejnieku korespondents par šī ciema zvejnieku stāvokli rakstīja: «Pavasarī zušu zveja ar murdiem tikpat kā

[73] Zvejnieku Vēstnesis, 1924., 5. Par uzpircēju un spekulantu kundzību tirgos un par zvejnieku pilnīgu atkarību no viņiem tika rakstīts arī presē, bet buržuāziskā režīma apstākļos šo jautājumu nebija iespējams atrisināt. Laikraksts Sociāldemokrāts rakstīja: «... lauvas tiesu no zvejnieku darba pārņem privātais spekulants. Ja Jūrmalas ciemā kāls maksā 3—6 sant., tad Rīgā šī cena ir jau 5 un 10 reiz lielāka» (Sociāldemokrāts, 1931., 197.).

[74] E 14, 19, 23, 347, 4578; E 17, 4578.

[75] Laikrakstā Zvejnieku Vēstnesis (1924., 10.) norādīts: «Tagad lašu un dažu citu zivju tirdzniecība Rīgā atrodas kādu 4 zivju lieltirgotāju rokās, kuri savā starpā vienojušies un nosaka zivīm tādas cenas, kādas tie atzīst savam veikalam par derīgu. No tam nākas, ka zvejnieks piespiests pārdot zivis par tīri niecīgu cenu, salīdzinot ar to, par kādu lieltirgotāji tās pārdod tālāk.» Skat. arī: Sociāldemokrāts, 1931., 109.; Zemes Balss, 1922., 1.; Jaunākās Ziņas, 1931., 186.; Zemkopis, 1924., 9.; E 13, 1822; E 18, 4050.

[76] Gandrīz ik gadus laikrakstos bija sastopami šādi ziņojumi: «Ārkārtējo stipru un biežu vētru dēļ šī gada rudens zveja jūrā visai neizdevīga. Galīgi sapostīti visu zveju tači jūrā, nodarot zvejniekiem lielus zaudējumus. No lielas straumes Salacā visi nēģu tači nolauzti, un daļa murdu aiznesta jūrā. Dažs tacis nav nozvejojis ne rentes tiesu, ko maksāt valdībai.» (Zvejnieku Vēstnesis, 1923., 9.—10.)

[77] Skat.: V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība, 1928.—1938.

[78] Pat oficiālās statistikas dati liecina par zvejnieku niecīgajiem ienākumiem (dati attiecas uz visu Latvijas teritoriju). Profesionāla zvejnieka vidējie ienākumi no zvejas

1926. — 651 lats	1930. — 1015 lati	1934. — 639 lati
1927. — 706 lati	1931. — 644 „	1935. — 619 „
1928. — 839 „	1932. — 534 „	1936. — 761 lats
1929. — 1003 „	1933. — 649 „	1937. — 1032 lati
		1938. — 1211 „

(V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība, 1938., 5. lpp.)

nebija, vasarā ar ākiem puslīdz varēja apmierināties, bet rudens zveja ārkārtīgi vāja... apskatoties makā, apskatoties traukos — visur tukšums.»[79]

Lielākā daļa zvejnieku ģimeņu bija sapinušās parādos un nekādi nespēja tos nomaksāt. Tāpēc arī parasta parādība zvejnieku ciemos bija ūtrupes.[80] Pagasta valžu locekļiem, ko nosūtīja parādnieka mantu aprakstīšanai, bieži vien nācās konstatēt, ka parādniekam nekādu vērtīgu mantu nav.[81] Zvejnieku darba aizsardzība buržuāziskajā Latvijā bija uz ļoti zema līmeņa. Nebija pat viselementārāko lietu — glābšanas staciju palīdzības sniegšanai vētras laikā, signalizācijas sistēmas; maz bija kaut cik piemērotu laivu piestātņu, kur paglābties vētras laikā. Tā, piemēram, no Rīgas līdz Salacgrīvai nebija nevienas laivu piestātnes.[82] Zvejniekiem nebija nekādu ziņu par gaidāmo laiku, vētra bieži vien tos pārsteidza tālu no krasta, un nereti tāpēc ne visiem izdevās atgriezties mājās. Redzot, ka tuvojas vētra, zvejnieki daudzreiz, riskēdami ar dzīvību, devās jūrā, lai izglābtu tur uzstādītos zvejas rīkus, jo tie bija viņu vienīgā cerība uz labāku dzīvi. Ne katrreiz šādi pasākumi beidzās laimīgi. Gandrīz ik gadus prese ziņoja par 10—15 zvejnieku bojā eju.[83] Sevišķi bieži nelaimes notika Kurzemes jūrmalā, jo atklātā jūrā vētras bija sevišķi spēcīgas, bet arī Vidzemes jūrmalā nelaimes notika gandrīz katru gadu.[84]

Cietušo zvejnieku ģimenēm valdība nesniedza nekādu materiālu palīdzību. Retos gadījumos tās saņēma nelielas summas no pagastu valdēm.

No teiktā redzams, ka Vidzemes zvejnieku stāvoklis pirmspadomju laikā bija smags gan tolaik, kad Latvija ietilpa cariskās Krievijas sastāvā, gan arī buržuāzijas diktatūras periodā. Vācu muižnieku privātīpašnieciskās privilēģijas attiecībā uz jūras zvejniecību Latvijā saglabājās līdz pat Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai, stipri aizkavējot zvejniecības attīstību. Nākot pie varas buržuāzijai, būtiskas izmaiņas zvejniecībā nenotika, tāpat neizmainījās arī plašo zvejnieku masu stāvoklis. Zvejniecība joprojām bija tikai sīks rūpals. Tās attīstību kavēja privātīpašnieciskās attiecības, plaša noieta tirgus trūkums, uzpircēju un spekulantu kundzība un zemais zvejniecības tehnikas līmenis.

ZVEJAS ORGANIZĀCIJA KOLHOZOS

Nodibinoties padomju varai, zvejnieku stāvoklis krasi izmainījās. No sīkas privātīpašnieciskas nozares zvejniecība pārvērtusies par ievērojamu sociālistiskās tautas saimniecības nozari. Kolhozos apvienoto zvejnieku rīcībā ir jaunākā tehnika un varena flote. Jau pirmajās padomju varas pastāvēšanas dienās tika veikti konkrēti pasākumi radikālai zvejnieku stāvokļa uzlabošanai.

1940. g. zvejnieki palika apvienoti kooperatīvos, bet radikāli izmainījās zvejnieku apgāde ar zvejas rīkiem un nozvejas realizācija. Nozvejas realizāciju valdība ņēma savās rokās un atbrīvoja zvejniekus no starpnieku un spekulantu kundzības. Zivju nodošana valstij organizētā veidā pēc stingri noteiktām cenām uz visiem laikiem likvidēja zvejnieku atkarību no tirgus konjunktūras: zvejniekiem vairs nebija jābaidās par savu lomu realizāciju, viņiem pavērās ceļš uz turīgu un laimīgu dzīvi.

Padomju ļaužu mierīgo darbu pārtrauca vācu fašistu nodevīgais iebrukums. Kara gados daudzi zvejnieki varonīgi cīnījās Padomju Armijas rindās. Jau pirmajās dienās pēc Latvijas teritorijas atbrīvošanas no vācu okupantiem sākās cīņa par kara laikā sagrautās tautas saimniecības atjaunošanu. 1944. g. zvejnieki apvienojās sabiedrībās (Liepupes—Tūjas un Ainažu—Salacgrīvas).[85] To locekļi tāpat kā agrāk zvejoja katrs atsevišķi un ar saviem zvejas rīkiem. Katram zvejniekam atbilstoši viņa rīcībā esošajiem darba rīkiem tika uzlikts noteikts nozvejas plāns.

Tomēr sīkā, individuālā zvejniecība nespēja apmierināt arvien pieaugošās sociālistiskās tautas saimniecības vajadzības, traucēja modernās tehnikas un flotes ieviešanu, darba ražīguma kāpināšanu un zivju nozvejas palielināšanu. Zvejnieki arvien vairāk pārliecinājās, ka nepieciešams apvienoties. Apvienošanas arteļos notika 1947. g. Sākumā arteļos bija sabiedriskoti tikai zvejas rīki; zeme un lopi joprojām palika katras atsevišķas ģimenes lietošanā.[86] 1949. g. noorganizējās zvejnieku kolhozi. Pamatojoties uz Vissavienības zvejnieku kolhozu statūtiem, sabiedriskoti tika ne vien zvejas rīki, bet arī lopi un zeme. Sākumā Kuivižu un Salacgrīvas zvejnieki ietilpa vienā kolhozā, kas vēlāk sadalījās divos — kolhozā «Enkurs» un «Brīvais vilnis»; tad pat izveidojās arī trešais kolhozs — «Brīvā kaija».[87]

Kolhozu organizēšana notika asas šķiru cīņas apstākļos. Zvejnieku pamatmasa uzreiz nelokāmi nostājās uz kolektivizācijas ceļa, turpretī daļa turīgo zvejnieku sākumā ieņēma nogaidošas pozicijas. Bija sastopama arī tieša kaitniecība — kolhozu aktīvistiem tika sapostīti tīkli, zagti sabiedriskotie zvejas rīki; iestājoties kolhozā, daļa īpašuma tika noslēpta utt.[88]

Šie vidējie dati, protams, nevar pareizi attēlot lietu patieso stāvokli, kas bija daudz sliktāks. Tie nonivelē starp zvejniekiem pastāvošo sociālo nevienlīdzību, notušē starpību, kāda bija ienākumu ziņā starp uzņēmējiem, kas zivju ieguvei izmantoja algotu darbaspēku, un vienkāršajiem zvejniekiem. Tomēr arī tie liecina par zvejnieku zemo izpeļņu.

[79] Zvejnieku Vēstnesis, 1930., 12.

[80] LCVA 3830. f., 1. apr., 25. l., 88. lp.; 4529. f., 1. apr., 40, l., 5. lp.; 52. l., 6., 25., 53., 90., 95. lp.; 62. l., 4., 23. lp.; 63. l., 59., 60., 65., 66., 97., 98., 130., 131. lp.; 64. l., 13.—17. lp.; 65. l., 30., 31., 45., 46. lp.; 66. l., 6., 10.—15. lp.; 4546. f., 1. apr., 7. l., 134.—135. lp.; E 13, 1922, 2962; E 17, 7418, 7441.

[81] LCVA 4529. f., 1. apr., 65. l., 30., 31., 38., 39. lp.; 66. l., 15. lp.; 4519. f., 1. apr., 101. l., 21. lp.

[82] Zvejniecības Mēnešraksts, 1937., 8.

[83] Zvejnieku Vēstnesis, 1927., 2.; 1937., 7.

[84] 1924. gadā noslīka 1 Salacgrīvas zvejnieks (LCVA 4519. f., 1. apr., 20. l., 13. lp.), 1925. g. — 2 Ainažu zvejnieki (V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība, 1925., 70. lpp.), 1929. un 1931. g. noslīka 2 Salacgrīvas zvejnieki (turpat, 1930., 54. lpp.; 1931., 70. lpp.), 1933. g. noslīka 2 Vitrupes zvejnieki (turpat, 1935., 76. lpp.) utt.

[85] E 12, 1773, 1774, 1787; E 13, 1798; E 17, 4566.

[86] E 12, 1785, 1790; E 13, 1798.

[87] E 12, 1513, 1777; E 13, 2914.

[88] E 12, 1490, 1507, 1787.

Zvejnieku kolhozu organizēšanu Latvijā atviegloja citu republiku pieredze. Latviešu zvejnieku delegācijām bija iespējams braukt pie Kaspijas un Melnās jūras zvejniekiem un iepazīties ar viņu darba organizāciju un atsevišķiem jauniem zvejas rīkiem.[89]

Kolhozu iekārtas laikā notikušas lielas izmaiņas zvejas tehnikā. Valsts ar motorizēto zvejas staciju

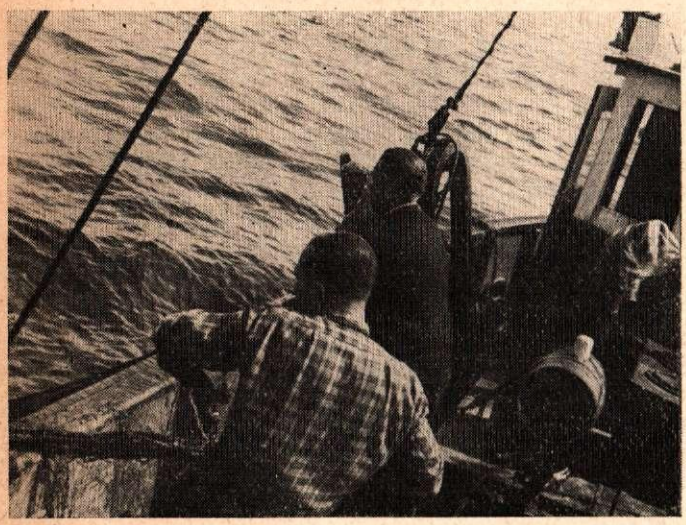

1. att. Kolhoza «Brīvais vilnis» zvejnieki darbā.

(MZS) starpniecību apgādājusi zvejnieku kolhozus ar varenu tehniku un floti. Tikai kolhozu pastāvēšanas laikā pirmo reizi tika ieviesta reņģu zveja ar tralēšanu un zveja ar stāvvadiem. Pirmie zveju ar stāvvadiem apguva Kuivižu zvejnieki 1950. g.[90] Nedaudz vēlāk stāvvadi izplatījās Vitrupē, Salacgrīvā u. c.[91] Vidzemes zvejnieki ar savu pieredzi par stāvvadu uzbūvi un ievietošanu iepazīstināja arī Popes, Rojas, Liepājas un Ventspils zvejniekus. Ar stāvvadiem arī pašreiz iegūst vislielākos reņģu lomus. Līdztekus stāvvadiem kolhozi saņem no valsts arī motorlaivas, dažāda veida kaprona tīklus, murdus un citus zvejas rīkus. 1951. g. Vidzemes jūrmalā parādījās spēcīgie zvejas kuģi — «MB», «TRB» u. c. tipa traleri.[92] Šādi kuģi pašreiz ir visiem trim apskatāmajiem kolhoziem. Kolhozam «Enkurs» 1961. g. bija pat 5 «MB» tipa kuģi.[93]

Modernā tehnika devusi zvejniekiem iespēju pāriet no mazražīgas, pasīvas zvejas uz aktīviem zvejas veidiem. Iegādājoties zvejas kuģus, kolhozi ievērojami paplašinājuši savus zvejas rajonus un pagarinājuši zvejas laiku. Traleri iet jūrā cauru gadu; ziemā, kad jūras līcis aizsalst, tie turpina zveju atklātā jūrā.

Radikālās izmaiņas zvejas tehnikā nodrošinājušas ievērojamu nozvejas palielināšanos jau pirmajos kolhozu pastāvēšanas gados. Tā, piemēram, kolhozā «Brīvais vilnis» zivju ieguve 1951. g., salīdzinot ar 1950. g., palielinājās vairāk nekā par 200%, kolhozā «Brīvā kaija» — par 250,7%.[94] Kolhozs «Brīvā kaija» republikas zvejniecības kolhozu sociālistiskajā sacensībā 1951. g. ieguva pirmo vietu.

Tomēr zvejošanas iespējas Rīgas jūras līcī ir ierobežotas, tāpēc arī bija uzsākta siļķu zveja Atlantijas okeāna ūdeņos. 1957. g. pirmie spēcīgie kolhozu «Enkurs» un «Brīvais vilnis» «VZT» tipa traleri devās ekspedīcijas zvejā.[95] Reisi bija veiksmīgi, un paredzētais nozvejas plāns tika vairākkārt pārsniegts. Uz Atlantijas okeānu sūtīto ekspedīciju skaits ar katru gadu palielinās. 1960. g. kolhoziem «Enkurs» un «Brīvais vilnis» bija jau pa 3 «VZT» tipa traleriem, kolhozam «Brīvā kaija» — 2.[96] 1961. g. beigās ekspedīcijas zvejas kuģi sāka apgūt jaunu zvejas rajonu netālu no Amerikas krastiem pie Džordža sēkļa[97] un Ziemeļjūrā. Uz turieni devās pirmie kolhoza «Brīvais vilnis» kuģi. Ekspedīcijas zvejai ir liela nozīme kolhozu saimnieciskajā dzīvē.

Liela nozīme ekonomiski vēl nenostiprinājušos kolhozu regulārā apgādē ar jauno moderno zvejas

2. att. Zvejas kuteris «MB-48» jūrā.

tehniku bija motorizētajām zvejas stacijām (MZS). Kolhoziem ekonomiski nostiprinoties, arvien vairāk nobrieda nepieciešamība tiem pārņemt savā īpašumā tos zvejas rīkus un mašīnas, ko agrāk tie bija saņēmuši tikai lietošanā. 1959. g. minētie kolhozi pabeidza flotes atpirkšanu no valsts un kļuva pilntiesīgi zvejas rīku un flotes saimnieki. Līdz ar to bija iespējams savlaicīgāk uzsākt zvejas rīku labošanu, tie tika saudzīgāk izmantoti. Vienīgi lielos okeāna tralerus kolhozi joprojām nomā no valsts.

Ik gadus palielinās kolhozu rīcībā esošās tehnikas

[89] Pie Kaspijas zvejniekiem no kolhoza «Enkurs» 1953. g. bija aizbraucis brigadieris R. Pommers (E 12, 1703), no kolhoza «Brīvā Kaija» zvejniekiem — kolhoznieks K. Krastiņš (E 12, 1211).

[90] Kolhoznieks, 1950. g. 19. maijā.

[91] E 13, 1796, 2914.

[92] Kolhoznieks, 1951. g. 30. septembrī.

[93] Padomju Zeme, 1961. g. 19. janvārī.

[94] Turpat, 1952. g. 28. martā.

[95] E 17, 7501, 7535; Padomju Zeme, 1961. g. 19. decembrī.

[96] Padomju Zeme, 1961. g. 19. decembrī.

[97] Turpat.

3. att. Kolhoza «Brīvā kaija» Atlantijas kuģis «VZT-4485» jūrā.

apjoms. Tā, piemēram, kolhozam «Brīvā kaija» 1958. g. piederošo zvejas rīku un flotes kopējā vērtība 40 reizes pārsniedza šim pašam kolhozam 1947. g. piederošās tehnikas vērtību.[98] Ekonomiski nostiprinājušies kolhozi, sevišķi pēdējos gados, sāka iegādāties jauno, moderno tehniku, sevišķi zvejas kuģus. Tā, piemēram, kolhozs «Brīvais vilnis» 1961. g. iegādājās 6 «TRB» tipa kuģus.[99] Kolhoza «Enkurs» zvejas flote 1960. g. papildinājusies ar 2 «MB» un 2 «MRT» tipa traleriem. Kolhozu darbnīcās bija uzbūvētas 5 jaunas zvejas laivas.[100] 1961. g. «Enkurs» iegādājās vēl 3 kuģus vietējai zvejai.[101] Kolhozu apgādāšana ar jaunu, modernu tehniku sekmēja ievērojamu zivju ieguves apjomu palielināšanos. Par to liecina sekojoši dati.[102]

Zivju ieguve kolhozos (centneros)

Kolhozs	Gads			
	1949.	1959.	1961.	1962.
«Enkurs»	6185,94	22 203,27	23 404	30 934
«Brīvais vilnis»	4235,81	24 330	32 365,6	45 711
«Brīvā kaija»	6151,52	15 584	15 070	20 564

[98] Padomju Zeme, 1958. g. 1. novembrī.
[99] E 14, 535.
[100] E 14, 526.
[101] Turpat.
[102] Kolhozu gada atskaišu dati.

Desmit pastāvēšanas gadu laikā stipri palielinājušies kolhozu ienākumi. Visi trīs kolhozi ir vairākkārtēji miljonāri. Par to liecina sekojoši dati.

Kolhozu ienākumi (tūkst. rubļu)[103]
(pēc kolhozu gada atskaitēm)

Kolhozs	Gads			
	1949.	1959.	1960.	1962.
«Enkurs»	140,2	959,2	1410,2	1317,2
«Brīvais vilnis»	86,5	868,9	1137,0	1871,5
«Brīvā kaija»	108,2	661,1	1018,3	948,4

Sakarā ar kolhozu ekonomikas nostiprināšanos un augšanu palielinās arī zvejnieku ienākumi, pieaug to labklājība.

Lielus uzdevumus Latvijas zvejniekiem izvirzījis PSRS tautas saimniecības attīstības septiņgadu plāns. Jau septiņgades pirmajos gados zvejnieki guva ievērojamus panākumus.

Sekmīgi kolhozi nobeiguši septiņgades otro — 1960. gadu. Pirmajā vietā izvirzījies kolhozs «Brīvā kaija», kas 1960. g. plānu izpildīja par 127,1%, otrajā vietā — kolhozs «Enkurs», kas gada plānu izpildījis par 120%; kolhozs «Brīvais vilnis» gada plānu izpildījis par 110%.[104] Kolhozs «Brīvā kaija» 1. vietu ieņēma arī 1960. g. republikas zvejnieku kolhozu sacensībā.[105]

Sakarā ar valsts iepirkuma cenu izmaiņu (t. i., ar cenu paaugstināšanu vērtīgākajām zivīm) minētie kolhozi nolēma 1961. g. sevišķu vērību piegriezt tieši šo zivju nozvejai, ievērojami palielinot murdu skaitu. Piemēram, kolhoza «Enkurs» pirmā brigāde, kas 1960. g. zvejoja ar 11 zušu murdiem,[106] 1961. g. uzstādīja jūrā 30 murdus.[107] 1961. g. zivju nozvejas plānu zvejnieku kolhozi nebija izpildījuši galvenokārt tāpēc, ka nebija izpildīts Atlantijas siļķu nozvejas plāns.

Ar lielu enerģiju un entuziasmu zvejnieki ķērās pie septiņgades ceturtā gada uzdevumu izpildes. Jauns kāpinājums zvejnieku darbā vērojams pēc PSKP CK un PSRS Ministru Padomes lēmuma «Par pasākumiem nozvejas un zivju produkcijas ražošanas palielināšanai». Sekojot šiem partijas un valdības norādījumiem, zvejnieki apņēmušies strādāt vēl labāk un uzņēmušies papildu saistības.

Padomju Latvijas zvejnieki aktīvi meklē jaunus zvejas rajonus un ievieš jaunākas, progresīvākas darba metodes, konkrēti — siļķu nozveju ar traļiem, jo, zvejojot ar traļiem, siļķu pašizmaksa ir daudz mazāka, nekā zvejojot ar tīkliem.[108]

Īstenojot partijas un valdības lēmumu, Valmieras rajona zvejnieki 1962. g. pirmajā pusē palielinājuši

[103] Pēc 1961. g. 1. janvārī ievestā cenu mēroga (tas pats arī turpmāk).
[104] Padomju Zeme, 1961. g. 14. janvārī.
[105] Turpat, 1961. g. 10. janvārī.
[106] Turpat, 1961. g. 14. janvārī.
[107] Turpat, 1961. g. 18. janvārī.
[108] E 14, 526; Zvejniecības Biļetens, 1962., 2., 4. lpp.

kopējo nozveju par 5075 cnt, salīdzinot ar šo pašu periodu 1961. g.[109]

Triju kolhozu sacensībā par augstāko nozveju 1962. g. 1. vietu ieguva kolhozs «Brīvais vilnis». 1962. g. valsts plānu kolhozs izpildīja pirms termiņa. Valsts saņēmusi vairāk nekā 600 t zivju virs gada plāna.[110] Kolhoza kolektīvs kā viens no pirmajiem republikā uzsācis zveju ar pelaģiskajiem dvīņu traļiem.[111] Uz kolhoza traļiem uzstādīti eholoti, kas palīdz noteikt zivju koncentrācijas vietas.[112] Kolhozs «Enkurs» 1962. g. plānu izpildīja par 92,6%.[113]

Galvenā ražošanas pamatvienība zvejniecības kolhozos ir brigāde. Brigādes tiek veidotas pēc teritoriālā principa. Brigāžu centri parasti atrodas zvejnieku ciematos (piemēram, Vitrupē, Tūjā) vai arī pilsētās (Ainažos) u. c.

Brigādes savukārt sastāv no posmiem. Katrā posmā ir 4—5 zvejnieki. Stāvvadu ievietošanas, izņemšanas un pārbaudes darbos strādā visa brigāde, bet zveju ar sīkākiem zvejas rīkiem — tīkliem un traļiem veic atsevišķi posmi.

Zvejniecības brigāžu sastāvā ir tikai vīrieši. Padomju vara atbrīvojusi sievieti no smagā un zināmā mērā bīstamā zvejnieku darba. Citādi tas bija buržuāziskās Latvijas laikā, kad atsevišķo saimniecību, īpaši trūcīgo saimniecību sievietēm līdz ar vīriešiem bija jādodas jūrā.[114] Kolhoznieces, īpaši jaunietes un

4. att. Zvejnieks J. Meņģelis ar meitu gatavo āķus zušu zvejai.

sievietes vidējos gados, piedalās zivju izņemšanā no tīkliem pavasara un rudens zvejas laikā.

Pienākumus sadala atkarībā no zvejnieku vecuma un veselības stāvokļa: smagākie darbi tiek uzticēti spēcīgākajiem, vecākie ļaudis tiek norīkoti pie vieglākajiem darbiem. Pieredzējušākos zvejniekus parasti iedala tajos posmos, kas ar murdiem zvejo vērtīgās zivis. Tāpēc arī šādus posmus nereti sauc par veco vīru posmiem.

Jaunatne un vidējā gadu gājuma cilvēki parasti zvejo ar stāvvadiem un sastāda traleru komandas. Ekspedīcijas reisos uz Atlantiju dodas galvenokārt gados jaunākie zvejnieki. Kolhoza «Enkurs» priekšsēdētājs P. Maksimovs norāda, ka kolhoza jaunatnē ar katru gadu pieaug vēlēšanās doties ekspedīcijas reisos. Ja pirmās «VZT» komandas komplektējās tikai no profesionāliem jūrniekiem, tad no tagadējo ekspedīcijas komandu sastāva apmēram 20% ir vietējie kolhoznieki.[115]

Viskarstākais darba laiks zvejniekiem ir pavasarī un vasarā (maijā un jūnijā), kad zvejo ar vadiem un murdiem. Zvejas rīkus liek jūrā jau tūlīt pēc ledus iziešanas. Jūlija beigās — augusta sākumā iestājas zināms atslābums; šajā laikā kolhozos risinās siena pļauja. Augustā sākas rudens zveja (ar tīkliem un traļiem), kas turpinās līdz pat salam.

Zvejnieku darba dienas garums ir atkarīgs no nozvejas lieluma. Labas nozvejas laikā stāvvadi un murdi tiek pārbaudīti katru dienu vai pat vairākas reizes dienā, ja nozveja slikta, pārbaude tiek izdarīta vienreiz dienā vai arī pat vienreiz pa divām dienām.

Ziemā piekrastes brigāžu zvejnieki zvejo tikai no ledus brīvajā līča daļā vai arī atklātā jūrā. Zveja zem ledus nelielos apmēros tiek organizēta tikai kolhozā «Enkurs». Aktīvāki rudens un ziemas mēneši ir kolhoza «Brīvais vilnis» upes brigādes zvejniekiem, kas zvejo Salacā nēģus.

Piekrastes brigāžu zvejnieku lielākā daļa ziemā nodarbojas ar zvejas rīku remontu un jaunu rīku izgatavošanu jauniekārtotajās lielajās, gaišajās un siltajās darbnīcās.

Padomju varas gados pašos pamatos izmainījušies ne tikai Vidzemes zvejnieku dzīves apstākļi, bet arī viņu apziņa, attieksme pret darbu. Apziņa, ka viņu darba augļi kalpos ne ekspluatatoru peļņas palielināšanai, bet sociālistiskās Dzimtenes nostiprināšanai, darbaļaužu labklājības pieaugumam, radījusi jaunu attieksmi pret darbu, mudina pēc iespējas labāk izpildīt uzliktos pienākumus. Kolektīvais darbs nostiprinājis zvejniekos kolektīvisma un biedriskuma jūtas, cenšanos līdzināties pēc pirmrindniekiem. Izzudusi agrākā savrupība, kāda bija raksturīga zvejniekiem kapitālistiskajā iekārtā.

Zvejnieku vidū ir daudz pirmrindnieku, ar kuru darba panākumiem var lepoties visa republika. Par sekmīgu plānu izpildi un to pārsniegšanu 10 minēto triju kolhozu labākie zvejnieki 1961. g. tika apbalvoti ar Padomju Savienības ordeņiem un medaļām.[116] Augstu apbalvojumu — Darba Sarkanā Karoga ordeni saņēma kolhoza «Enkurs» «VZT-4487» meistars J. Ikšelis, kolhoza «Brīvā kaija» posminieks O. Maksimovs un kolhoza «Brīvais vilnis» zvejnieks A. Prokopovičs. Ar ordeni «Goda Zīme» apbalvots viens no kolhoza «Enkurs» vecākajiem zvejniekiem J. Bērziņš. Neskatoties uz lielo vecumu, jo zvejniekam jau pāri

[109] Liesma, 1962. g. 4. augustā.
[110] Turpat, 1963. g. 1. janvārī. (Dati attiecas uz laika posmu pirms kolhozu apvienošanas.)
[111] Turpat, 1962. g. 4. augustā.
[112] Turpat, 1962. g. 28. jūlijā.
[113] Turpat, 1963. g. 23. februārī.
[114] E 18, 4048.
[115] E 14, 318.
[116] Советская Латвия, 7. IV. 1961.

5. att. Viens no vecākajiem kolhoza «Enkurs» zvejniekiem J. Bērziņš.

septiņdesmitiem, J. Bērziņš 1960. g. plānotās 1 t zivju vietā nodeva valstij 3,5 t vērtīgu zivju.[117] J. Bērziņš pilda arī lielu sabiedrisko uzdevumu, jau vairākus gadus būdams kolhoza pašpalīdzības kases priekšsēdētājs.

Ar ordeni «Goda Zīme» apbalvots arī kolhoza «Brīvais vilnis» «VZT-9141» kapteiņa vecākais palīgs J. Grāvītis un tā paša kolhoza brigadieris, bijušais bezzemnieks komunists A. Lūsis. Šo pašu augsto apbalvojumu saņēma arī kolhoza «Brīvā kaija» «VZT-4485» zivju apstrādāšanas meistars U. Mežgailis.

Ar medaļu «Par darba varonību» apbalvots P. Maksimovs, kādreizējā Duntes trūcīgā zvejnieka dēls, kas jau vairāk nekā 10 gadus vada kolhozu «Enkurs». P. Maksimovs ir prasmīgs un enerģisks vadītājs un iemantojis pelnītu autoritāti zvejnieku vidū. Ar medaļu «Par darba varonību» apbalvoti arī kolhoza «Brīvais vilnis» «VZT-4449» nozvejas meistars E. Lūsis — Lielā Tēvijas kara laikā kritušā karavīra dēls.

No zvejnieku vidus izauguši daudzi apdāvināti un spējīgi vadītāji, enerģiski organizatori, piemēram, kolhoza «Brīvais vilnis» priekšsēdētājs jaunais komunists A. Šlisers, kas 1963. g. apbalvots ar ordeni «Goda Zīme».[117a] Pelnītu cieņu un autoritāti zvejnieku vidū iemantojis kolhoza «Brīvais vilnis» pirmais priekšsēdētājs, tagadējais «TRB» kuģa mehāniķis komunists B. Jirgensons, kādreizējais Salacgrīvas trūcīgais zvejnieks.

Daudz darba un enerģijas kolhoza nostiprināšanā ieguldījuši kolhoza «Enkurs» brigadieri komunisti M. Līdaks un R. Pommers, kolhoznieki J. Skuja, O. Gulbis u. c. M. Līdaku 1963. g. apbalvoja ar medaļu «Par Darba Varonību».[117b]

Kolhoza «Brīvais vilnis» kopš tā pastāvēšanas pirmajām dienām enerģiski strādā brigadieri R. Pumpurs, R. Celmiņš, zvejnieki H. Martinsons, M. Auziņš u. c.

Labu slavu un cieņu ne tikai savā kolhozā, bet arī apkārtējo zvejnieku kolhozos iemantojis kolhoza «Brīvais vilnis» zvejas kuģa kapteinis G. Rozentāls. Teicama darba disciplīna un stingra kārtība, savlaicīgs un rūpīgs mašīnu remonts uz G. Rozentāla vadītajiem traleriem ir par pamatu tam, ka to komanda allaž pārsniedz savus uzdevumus un atrodas sociālistiskās sacensības dalībnieku pirmajās rindās. 1963. g. sākumā zvejas tralera «TRB-12» komandai piešķirts godpilnais Komunistiskā darba brigādes nosaukums; kapteinis G. Rozentāls saņēma «Darba Sarkanā Karoga» ordeni.[118] 1963. g. Salacgrīvas un Kuivižu zvejnieki G. Rozentālu ievēlēja par Latvijas PSR Augstākās Padomes deputātu. Labus panākumus guvusi zvejas traļa «TRB-16» komanda ar kapteini A. Plūmi priekšgalā. Kolhozu iekārtas laikā ir izaugusi jauna zvejnieku paaudze, no kuras vidus nāk pieredzējuši speciālisti un augstu nozveju meistari. Jauniešu komandas draudzīgi un saliedēti kapteiņu K. Gērķa, G. Baloža, R. Tazāna vadībā strādā kolhozā «Enkurs». Jaunā kapteiņa G. Baloža vadītais traleris «MB-71» 1961. g. plānu izpildīja par 168% un «MB» tipa kuģu vidū izcīnīja pirmo vietu republikā.[119] Kolhozā «Brīvais vilnis» uz zvejas kuģiem «TRB-148» un «TRB-141» apzinīgi un draudzīgi strādā komjauniešu un jauniešu komandas ar komjaunieti V. Buziķi un A. Zēģeli priekšgalā, kas ir arī ļoti aktīvi sabiedriskajā darbā.[120]

Ar lielu entuziasmu kolhoza ražošanā piedalās vecākā paaudze, vecā zvejnieku gvarde. Kolhozā «Enkurs» pašaizliedzīgi strādā vērtīgo zivju nozvejas posmi ar posminiekiem V. Tazānu, K. Tollu u. c. priekšgalā.

Šādus pašaizliedzīga un varonīga darba piemērus varētu minēt daudz. Darba varonību un jaunu atteksmi pret darbu rāda arī ekspedīcijas zveju kuģu komandas, kuru zvejas apstākļi ir sevišķi grūti. Ne velti iepriekš minēto zvejnieku vidū, kas saņēmuši valdības apbalvojumus, ir arī Atlantijas ekspedīciju komandu zvejnieki. Sevišķi labi 1960. g. strādāja kolhoza «Brīvā kaija» zvejnieki, kas ar savu darbu nodrošināja kolhozam pirmo vietu republikā zivju ieguves ziņā. Traleris «VZT-4569» izvirzījās par republikas kolhozu flotiles flagmani.[121] Kolhoza «Brīvais vilnis» tralera «VZT-4449» komanda 1959.—1960. g. plānoto 3 mēnešu vietā atradās Atlantijā 7 mēnešus, izdarot turpat arī nepieciešamo remontu. Šis ilgais reiss bija veiksmīgs. Diviem reisiem pare-

[117] Padomju Zeme, 1960. g. 16. jūlijā.

[117a] Советская Латвия, 24. I. 1963.

[117b] Turpat.

[118] Turpat, 7. IV. 1961.

[119] E 14, 526.

[120] E 14, 559.

[121] Padomju Zeme, 1960. g. 7. novembrī.

dzētais nozvejas plāns tika pārsniegts divkārt. Reisa laikā iegūtie zvejnieku ienākumi sasniedza 2,2—4,5 tūkst. rbļ.[122] Zvejnieki cīnās ne tikai par zivju ieguves plāna izpildi un pārsniegšanu, bet arī par degvielu ekonomiju un zvejas rīku ekspluatācijas laika pagarināšanu.[123]

Atlantijas zvejas kuģu komandu sacensībā vislabākos panākumus guvusi kolhoza «Brīvais vilnis» tralera «VZT-4449» komanda,[124] 1962. g. plānu izpildot par 122%. Kuģa kapteinis N. Percevs 1963. g. apbalvots ar medaļu «Par Darba Varonību».[125]

Un tomēr zvejnieku darbā ir sastopami arī trūkumi, kas stipri kavē to darbu. Piemēram, ekspedīcijas flotes normālā darba gaita nereti kavējas tāpēc, ka kuģi vāji apgādāti ar tīkliem, trūkst taras un sāls. Kuģi bieži stāv dīkā bazes kuģu trūkuma dēļ. Kuģiem nācies zaudēt daudz laika, gaidot, kamēr pievedīs nepieciešamos materiālus. Ieilgstot kuģu remontam, kuģi dažkārt nevarēja iziet jūrā paredzētajā laikā, bet rezultātā cieta nozvejas plāns.[126] Vērojama arī bieža traleru komandējošo kadru maiņa, kā arī nepietiekama zvejnieku kvalifikācija.

Nereti dažādi trūkumi kavē arī piekrastes zvejniecību, piemēram, pavasara un vasaras zvejas laikā, kad ir vislielākā nozveja, rūpnīcas, kas apstrādā zivis, nespēj pieņemt no zvejniekiem visu lomu, bet tirdzniecības organizāciju pasivitātes dēļ iedzīvotāju apgāde ar svaigām zivīm nav nokārtota. Kolhozi vairākkārt pieprasījuši ātrāk nokārtot šo jautājumu.[127]

Līdz 1961. g. sakarā ar zemajām iepirkuma cenām kolhozos tika pievērsta maza uzmanība vērtīgo zivju nozvejai. Cenu jautājumu pilnīgi atrisināja tikai 1961. g. Rezultātā kolhozi ievērojami palielināja vērtīgo zivju ieguvi.

Lai gan zvejnieku kolhozu saimniecībā galvenā nozīme ir zvejniecībai, liela uzmanība tiek veltīta arī lauksaimniecības attīstībai. Kolhozos «Enkurs» un «Brīvā kaija» ir lauksaimniecības brigādes, bet kolhozā «Brīvais vilnis» — dārzkopības brigāde. Kolhozā «Enkurs» svarīga vieta ierādīta lopkopībai. Kolhozs «Enkurs» minēto triju kolhozu sacensībā lauksaimniecībā gadu no gada ieņem pirmo vietu. Labu ražu kolhoznieki ieguva 1960. g., ievācot 24,3 cnt/ha rudzu, 18,4 cnt/ha miežu, 223 cnt/ha kartupeļu, 600 cnt/ha kukurūzas, 600 cnt/ha cukurbiešu.[128] 1961. g. raža, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, ir zemāka: tas galvenokārt izskaidrojams ar nelabvēlīgiem laika apstākļiem. Labākie lauksaimniecības brigādes strādnieki J. Grants, A. Mennika, R. Pīlāga, J. Orehovs u. c. veltījuši daudz pūļu augstu ražu iegūšanai. Labi kolhozā strādā dārzkopības brigāde.

Kolhozā izveidota stabila lopbarības baze, kas dod iespēju gūt labus panākumus arī lopkopībā.

1952. g. kolhozā «Enkurs» uzcēla vienu no modernākajām mehanizētajām lopkopības fermām rajonā. Fermā iekārtota automātiskā lopu dzirdināšana, automātiskā slaukšana, automātiskais lopbarības piegādes un kūtsmēslu izvešanas ceļš. Tas viss ievērojami atvieglo slaucēju smago darbu un vairākkārt palielināja tā produktivitāti. Labākās kolhoza slaucējas ik gadus iegūst augstus piena izslaukumus; piemēram, 1960. g. no vienas govs vidēji iegūti 3525 l, bet 1961. g. — 3207 l piena.[129] Par labu darbu divas vecākās kolhoza slaucējas M. Meerente, J. Gulbe (tagad pensionāres) un M. Cīrule vairākkārt saņēmušas kolhoza prēmijas.[130]

Liels atvieglojums mājsaimniecēm bija piena kioska atvēršana Kuivižu ciematā 1961. g. Piens šeit maksāja tikai 8 kap. litrā.[131] Vispirms pienu pārdeva tikai kolhoza aktīvākajiem strādniekiem, bet, tā kā arvien vairāk kolhoznieku atsakās no govju turēšanas savā personīgajā saimniecībā, tad drīz vien būs iespējams par $^1/_3$ palielināt kolhoza ganāmpulku un nodrošināt ar pienu visus, kas to vēlas.

Jaunlopu skaita palielināšanā lieli nopelni ir teļkopei A. Gulbei un cūkkopei M. Glūdmanei. M. Glūdmane no katras sivēnmātes 1960. g. ieguva vidēji 22 sivēnus.[132] Lieli nopelni draudzīga, saliedēta kolektīva izveidošanā laukkopības brigādē un kolhoza lopkopju un laukkopju ikgadējos panākumos ir enerģiskajai un principiālajai kompleksās brigādes vadītājai komunistei G. Bibei, kas brigādi vada jau kopš kolhoza pastāvēšanas pirmajiem gadiem. 1959. g. kolhozs «Enkurs» pārgāja uz garantētu samaksu naudā, ko aprēķināja pēc padomju saimniecību normām.[133] Kolhoza laukkopji saņem vidēji 50—70 rbļ., slaucējas — 80—100 rbļ., cūkkopes — 100— 120 rbļ. mēnesī.[134] Labus panākumus lauksaimniecībā guvuši arī abi pārējie kolhozi. Par to liecina sekojoša tabula.

Izstrādes dienu samaksa (rubļos)[135]

Kolhozs	Gadi										
	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
«Enkurs»	0,62	1,0	0,7	0,7	1,2	1,5	1,5	2,5	3,0	2,5	2,5
«Brīvais vilnis»	0,32	0,62	1,9	0,8	1,4	1,5	2,8	0,9	0,9	2,4	1,8
«Brīvā kaija»	0,3	0,7	0,9	0,7	0,8	1,0	1,1	1,5	1,6	1,2	1,6

Zvejniecības un lauksaimniecības brigāžu locekļi parasti savstarpēji sadarbojas, palīdzot veikt svarīgākos darbus: zvejnieki aktīvi piedalās siena pļaujā, bet laukkopji vajadzības gadījumā dodas talkā zvejniekiem izņemt zivis no tīkliem.[136]

---

[122] Padomju Zeme, 1960. g. 9. aprīlī.
[123] E 14, 530; E 18, 4113.
[124] Советская Латвия, 24. I 1963.
[125] Turpat, 16. IV 1961.
[126] Padomju Zeme, 1959. g. 24. janvārī; Советская Латвия, 5. I 1962; Cīņa, 1962. g. 5. jūlijā; E 14, 112, 113, 526, 528, 529.
[127] Padomju Zeme, 1961. g. 31. jūlijā.
[128] Turpat, 1961. g. 2. februārī.
[129] Zvejniecības Biļetens, 1962., 2., 36. lpp.
[130] E 17, 7427; skat. Padomju Zeme, 1958. g. 6. februārī.
[131] Padomju Zeme, 1961. g. 23. martā.
[132] Turpat, 1961. g. 15. novembrī.
[133] Zvejniecības Biļetens, 1962., 2., 36. lpp.
[134] Turpat.
[135] Kolhozu gada atskaišu dati.
[136] E 14, 526; E 17, 4557; E 18, 4115; Kolhoznieks, 1954. g. 1. novembrī.

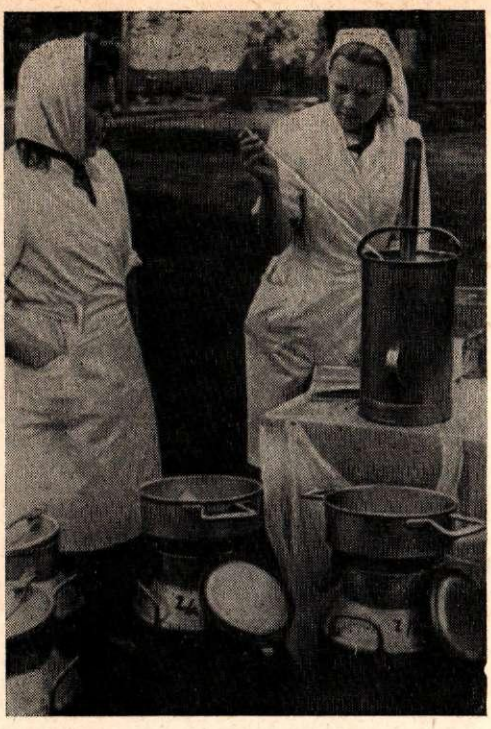

6. att. G. Bibe pārbauda piena kvalitāti.

ar valsts palīdzību — sākt celt kolhozu saimniecības attīstībai ļoti svarīgus objektus — zvejas ostas. Līdz ostu izbūvei Kuivižos līcī varēja piestāt tikai nelielas motorlaivas, lielākās laivas savus lomus bija spiestas nogādāt uz Salacgrīvu; rezultātā zvejniekiem daudz laika nācās patērēt ceļam, bet zivju pieņemšanas punktā radās sastrēgums.

Zvejas ostas atzītas par svarīgākajiem celtniecības objektiem, to celtniecībā aktīvi piedalās ne tikai būvbrigādes, bet arī zvejnieki, laukkopji, grāmatvedības u. c. darbinieki ar kolhozu priekšsēdētājiem priekšgalā. Kolhozā «Brīvais vilnis» osta 1961. g. bija izbūvēta jau vairāk nekā 500 m garumā.[138]

Kolhozos attīstās arī dažādas saimniecības palīgnozares. Piemēram, kolhozā «Enkurs» ir zāģētava, kalēju un galdnieku darbnīcas. Kolhozs saviem spēkiem gatavo zvejas laivas,[139] kolhozam «Brīvais vilnis» ir lielas mehāniskās un tīklu darbnīcas.[140] Pēdējā laikā kolhozi uzsākuši savas žāvētavas celtniecību, lai zivju pieplūdes laikā, kad rūpnīcai nebūs pa spēkam savlaicīgi apstrādāt visu nozvejoto zivju daudzumu, tie varētu zivis žāvēt un realizēt saviem spēkiem.[141]

Pēdējos gados, kad svarīgākie saimniecības objekti jau nodoti ekspluatācijā vai arī uzsākta to celtniecība, kolhozi sākuši lielāku uzmanību veltīt kultūras un sadzīves ēku celtniecībai. Tā, piemēram,

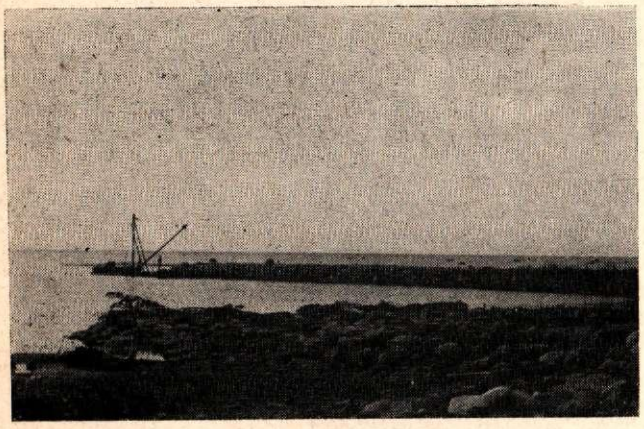

7. att. Mola celtniecība Salacā 1960. g.

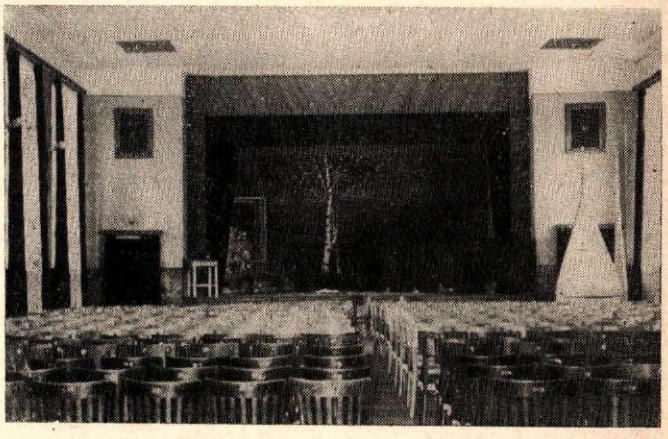

8. att. Kolhoza «Enkurs» kluba zāle.

Ik gadus pieaugošie kolhozu ienākumi dod iespēju izvērst lielu kapitālo celtniecību. Vislielākā uzmanība, sevišķi kolhozu pastāvēšanas pirmajos gados, tika veltīta fermu, remontdarbnīcu, zvejas rīku novietņu, garāžu utt. būvei. Sevišķi plašos apmēros celtniecība rit kolhozos «Brīvais vilnis» un «Enkurs». Piemēram, kolhozā «Brīvais vilnis» celtniecības plāns 1961. g. bija izpildīts par 140,5%, ekspluatācijā nodotas 3 ģimenes mājas, garāža 10 mašīnām, Atlantijas ekspedīcijas zvejas rīku šķūnis, taču māja, uzsākta 12 dzīvokļu dzīvojamās mājas celtniecība.[137]

1958.—1959. g. kolhozu «Brīvais vilnis» un «Enkurs» kolhoznieki — sākumā saviem spēkiem, vēlāk kolhozā «Enkurs» pabeigta divstāvu 8 dzīvokļu dzīvojamās ēkas celtniecība,[142] nodots ekspluatācijā jaunais klubs ar zāli (600 vietas).[143] Kolhozs «Enkurs» 1959. g. nodeva ekspluatācijā Vecmīlgrāvī 4 dzīvokļu māju savu Atlantijas kuģu komandu locekļiem.[144] Vēl plašākos apmēros celtniecība rit kolhoza «Brīvais vilnis» centrā: 1962. g. te pabeigta jauna, rajonā lie-

[137] E 14, 531, 532.

[138] Padomju Zeme, 1961. g. 14. janvārī.
[139] E 14, 526, 528, 533.
[140] E 14, 533.
[141] E 14, 526, 547.
[142] Padomju Zeme, 1961. g. 23. martā.
[143] Turpat.
[144] E 14, 295.

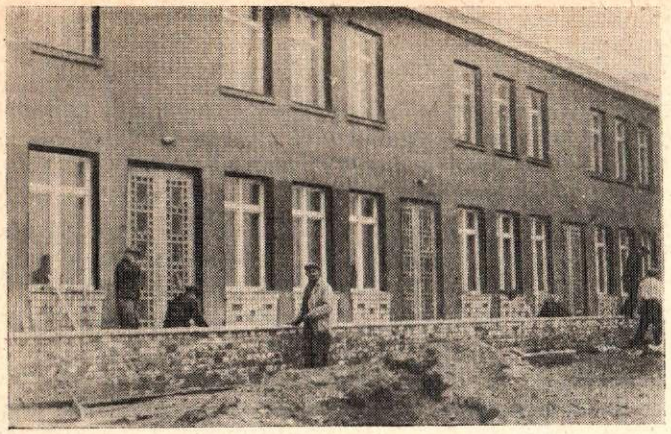

9. att. Kolhoza «Brīvais vilnis» kluba celtniecība.

lākā kluba celtniecība; kluba zālē ir 800 sēdvietu; tiek celti 3 daudzdzīvokļu dzīvojamie nami. Pastiprināta celtniecība rit arī kolhoza «Brīvā kaija» centrā, kur 1960./61. g. uzcelti vairāki daudzdzīvokļu dzīvojamie nami.

Ar kolhozu «Enkurs» un «Brīvā kaija» lielu materiālu atbalstu rit jaunas skolas celtniecība Ainažos un Tūjā.[145] Vairākstāvu dzīvojamo namu celtniecība ar visām komunālām ērtībām zvejniecības kolhozos iezīmē svarīgu posmu ceļā uz lauku iedzīvotāju sadzīves apstākļu tuvināšanu pilsētu iedzīvotāju sadzīves apstākļiem.

Varens mūsu sabiedrības attīstības virzītājs spēks ir sociālistiskā sacensība, kas pauž darbaļaužu radošo iniciatīvu un ceļ viņu aktivitāti.

Sociālistiskā sacensība ir plaši izvērsusies arī Vidzemes jūrmalas zvejnieku kolhozos. Sacenšas brigādes, posmi, mazo traleru un motorlaivu komandas. Lai sacensība dotu labākus rezultātus, kolhozu valdēs uz ziņojumu dēļiem tiek izlikti sacensību rādītāji par katru dienu. Sacensības dalībnieki rādītājus dedzīgi apspriež. Par sociālistiskās sacensības rezultātiem, par katras dienas rādītājiem ziņo arī vietējais radiomezgls, tāpēc arī tālo brigāžu zvejniekiem iespējams vienmēr būt lietas kursā par sacensības gaitu.[146] Sociālistiskās sacensības aktivizēšanā liela nozīme ir uzskatāmajai aģitācijai — sienas avīzēm, «zibeņiem», satīriskajiem žurnāliem un fotovitrīnām.

Sociālistisko sacensību rezultāti tiek rezumēti katru ceturksni. Uzvarētāji saņem Sarkano karogu (labākais posms saņem ceļojošo vimpeli) un prēmijas. Balvas parasti tiek izsniegtas svinīgu aktu laikā, piedaloties visiem kolhoza locekļiem. Labākie darba darītāji tiek ierakstīti kolhoza Goda grāmatā un to ģīmetnes izliktas uz Goda dēļiem.

Sociālistiskās saistības līgumus noslēdz arī kolhozi, pie kam sacensību rezultāti tiek rezumēti kā pa ceturkšņiem, tā arī gada beigās. Rezultātu noskaidrošanā piedalās visu kolhozu pārstāvji. Sacensību rādītājus pārbauda svarīgākajās saimniecības nozarēs: zivju ieguvē, lauksaimniecībā un kapitālajā celtniecībā; vērā tiek ņemts arī kultūras un masu darba līmenis. Svarīgākais rādītājs, uz kura pamata tiek noteikts sociālistiskās sacensības uzvarētājs, ir zivju ieguves plāna izpildes rezultāti. Pārbaudot sociālistiskās sacensības saistības, tiek noskaidroti ne tikai uzvarētāji, bet arī tās vai citas nozares atpalicības cēloņi, pie kam atpalicēji pārņem pirmrindnieku pieredzi. Pārbaudes rezultāti dod daudz interesanta, pamācoša, liek vairāk padomāt par darba organizēšanu nākotnē. Piemēram, apspriežot 1959. g. sociālistiskās sacensības rādītājus, kolhoza «Enkurs» kolhoznieki secināja, ka plānu viņi nav izpildījuši sakarā ar trūkumiem ekspedīcijas zvejas organizācijā. Lai neatkārtotos iepriekšējā gadā pieļautās kļūdas, kolhoznieki nolēma labāk sagatavoties ekspedīcijas zvejai, komplektēt tralerus ar labiem kadriem, paaugstināt darba disciplīnu.[147]

Pārbaudot kolhozu 1960. g. sociālistiskās sacensības rezultātus, kolhozu «Enkurs» un «Brīvā kaija» pārstāvji izteica veselu rindu kritisku piezīmju sakarā ar mazu individuālo māju būvniecību pēc novecojušiem projektiem kolhozā «Brīvais vilnis». Biedriskās kritikas rezultātā kolhoza vadība izlaboja savu kļūdu un 1961. g. uzsāka daudzdzīvokļu māju celtniecību. Kolhozā «Brīvā kaija» biedriskas kritikas rezultātā nolēma lielāku uzmanību veltīt vērtīgo zivju sugu — zušu, sīgu, vimbu utt. zvejas organizēšanai.[148] Piemēru par biedriskas kritikas iedarbīgumu varētu minēt daudz. 1962. g. triju kolhozu sanāksmes dalībnieki nopietnu vērību veltīja kadru jautājumam. Kolhozu pārstāvji asi kritizēja kolhozu valdes un sabiedriskās organizācijas par to, ka tās nepietiekamā mērā nodarbojas ar kadru audzināšanu un sevišķi ar ekspedīcijas kuģu komandu komplektēšanu. Nopietnu vērību aktīva dalībnieki veltīja jaunu zvejas veidu ieviešanai.[149]

Jaunā apzinīgā attieksme pret sabiedrisko darbu izraisījusi masu radošu aktivitāti. Daudzi kolhoznieki ir interesantu racionalizācijas priekšlikumu autori. 1960. g. kolhozos izveidoja speciālas komisijas racionalizācijas priekšlikumu caurskatīšanai. Tajās ietilpa labākie zvejnieki.[150] Daļa no priekšlikumiem jau ieviesta ražošanā un dod pozitīvus rezultātus. Daudzu vērtīgu racionalizācijas priekšlikumu autors ir traleru kapteinis A. Plūme. Viņa ieviestie uzlabojumi traļu zvejā ar maziem traleriem tagad plaši tiek izmantoti Vidzemes jūrmalā.[151] Aktīvi kolhozos darbojas 1963. g. nodibinātās partijas un valsts kontroles komitejas veicināšanas grupas.

Viena no ievērojamākajām mūsu laikmeta parādībām, kas sevišķi spilgti pauž gaišā komunisma iezīmes un jaunu attieksmi pret darbu, ir cīņa par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu. Arī minēto triju kolhozu labākie kolhoznieki iesaistījušies cīņā par to. Kolhozā «Brīvais vilnis» par ko-

[145] E 14, 526, 528; Cīņa, 1962. g. 21. augustā.
[146] E 12, 1730.
[147] E 14, 295.
[148] Padomju Zeme, 1960. g. 25. februārī.
[149] Liesma, 1962. g. 4. augustā.
[150] E 14, 323, 502.
[151] Padomju Zeme, 1957. g. 27. jūlijā.

munistisku darba kolektīva nosaukuma iegūšanu cīnās ekspedīcijas kuģis «VZTR-9141» un visi vietējās zvejas kuģi.[152] Kā jau norādīts, zvejas tralera «TRB-12» kolektīvam šis goda pilnais nosaukums jau piešķirts. 1962. g. jūlijā godpilno komunistiskās darba brigādes nosaukumu piešķīra kolhoza «Brīvais vilnis» šoferu brigādei ar J. Kalvišķi priekšgalā. Neviens no brigādes locekļiem aizritējušajā gadā nebija pieļāvis degvielas pārtēriņu, un katrs bija nobraucis vairāk nekā 100 000 km bez kapitālā remonta.[153]

Plānu izpilde un pārsniegšana kolhozos iespējama, tikai pateicoties augstai darba disciplīnai un zvejnieku apzinīgai attieksmei pret darbu. Kolhozu partijas organizācijas, balstoties uz plašu bezpartejisko aktīvu, nenogurstoši cīnās par darba disciplīnas nostiprināšanu. Sevišķi bieži darba disciplīnas pārkāpumi bija vērojami kolhozu pastāvēšanas pirmajos gados. Kolhoznieki laikus neieradās darbā vai arī kavēja darbu bez attaisnojošiem iemesliem, lietoja alkoholiskus dzērienus darba laikā, piesavinājās zivis utt. Atsevišķi darba disciplīnas pārkāpumi, īpaši sakarā ar alkoholisko dzērienu lietošanu, diemžēl, sastopami arī tagad. Kolhozu vadībai un sabiedriskajām organizācijām jācīnās ar tiem daudz enerģiskāk. 1960. g. no labākajiem kolhozu sabiedriskajiem un ražošanas darbiniekiem tika izveidotas biedru tiesas.[154] Biedru tiesu izveidošana ievērojami palielināja kolhozu sabiedrības tiesības un deva iespēju sekot katra kolhoznieka uzvedībai.

Darba disciplīnas pārkāpējus soda gan administratīvā, gan sabiedriskā kārtā. Darba disciplīnas pārkāpšanas gadījumus apspriež kolhozu valdes, kā arī kolhozniekū kopsapulcēs. Tiek lietoti arī dažādi sodi, izteikti rājieni, samazinātas un atskaitītas pajas vai izstrādes dienas. Augstākais soda mērs — izslēgšana no kolhoza. Dažkārt darba disciplīnas grāvēji tikuši pārcelti no zvejniecības brigādēm uz lauksaimniecības vai celtniecības brigādēm.[155] Šis soda mērs nav atzīstams par audzinošu, jo, disciplīnas pārkāpējus pārceļot no vienas brigādes uz otru, tiek mazināta cieņa pret šīm brigādēm.

Iedarbīgs darba disciplīnas pārkāpēju nosodīšanas līdzeklis ir kritika vietējā un rajona presē. Kolhozos jau vairākus gadus iznāk satīriskas avīzes, kas asi vēršas pret dažādiem trūkumiem un darba disciplīnas pārkāpšanu.

Vadošais un virzošais spēks zvejniecības kolhozos ir partijas organizācijas. Partijas rindās stājušies labākie kolhoza ļaudis, kas iemantojuši visa kolektīva cieņu un autoritāti. Partijas organizācijām ir vadošā loma visās kolhoza ražošanas un kultūras dzīves nozarēs. Tās veic lielu politiskās audzināšanas darbu zvejnieku vidū, mobilizē darbaļaudis cīņai par ražošanas plānu izpildi un pārsniegšanu, organizē sociālistisko sacensību.

Par lielu spēku kolhozos kļuvušas partijas organizācijas. To sastāvā katrā kolhozā ir 15—25 cilvēki.[156] Ar katru gadu palielinās partijas organizāciju autoritāte, pieaug partijas biedru skaits.[157] Piemēram, vairākus kolhozniekus PSKP biedru rindās uzņēma Padomju Latvijas 20. gadadienā.[158]

Komunistu attieksme pret darbu un sabiedriskajiem pienākumiem noder par paraugu pārējiem. Komunisti vienmēr veic grūtākos un atbildīgākos darbus. Viņi, piemēram, bija tie, kas ierosināja zvejas ostu būvi kolhozos un arī aktīvi piedalījās to celtniecībā. Kad kolhozs «Brīvais vilnis» cēla kluba ēku un kļuva skaidrs, ka celtnieki nespēs to nodot ekspluatācijā noteiktā laikā, viņiem palīgā devās komunisti, zvejniecības brigāžu locekļi, un kluba celtniecība tika pabeigta plānā paredzētajā laikā.[159] 1956. g. kolhozā «Brīvais vilnis» slikti bija organizēts kultūras un masu darbs. Kādā no partijas sapulcēm apsprieda jautājumu par kultūras un masu darba stāvokli kolhozā un izvirzīja konkrētus pasākumus tā aktivizēšanai. Kopš tā laika kultūras darbs kolhozā «Brīvais vilnis» noder par paraugu citiem.

Lielu uzmanību partijas organizācijas veltī ražošanas darba uzlabošanai. Tā 1961. g. martā kolhozā «Brīvais vilnis» atklātā partijas sapulcē apsprieda jautājumu par zvejas darbarīku ekonomisku izmantošanu. Tika atklātas plašas līdz tam maz izmantotas rezerves. Tā, piemēram, izrādījās, ka zvejas rīki, kas uz Atlantijas zvejas traleriem savu laiku jau nokalpojuši, ļoti labi vēl izmantojami piekrastes zvejā.[160]

Komunisti veic lielu audzināšanas darbu bezpartejisko kolhoznieku vidū, apgūst un izskaidro PSKP XXII kongresa lēmumus un cīnās par to realizēšanu dzīvē.

Labi palīgi partijas organizācijām ir komjaunieši. Lielu palīdzību komjaunieši sniedz ražošanas darbā, sarīkojot talkas visvairāk atpalikušajos darba iecirkņos. Tā, piemēram, komjaunieši ir palīdzējuši būvbrigādēm, ražas novākšanas laikā — laukkopības brigādēm utt. Kolhoza «Brīvais vilnis» komjaunieši 1960. g. uzņēmās šefību par kolhoza kluba celtniecību.[161] Komjaunieši aktīvi piedalās kolhoza paškdarbības pasākumos un sportā.

Padomju vara un kolhozu iekārta Latvijā ienesusi būtiskas izmaiņas zvejnieku dzīvē. Līdz ar privātīpašuma likvidēšanu uz ražošanas rīkiem un līdzekļiem tika iznīcināta arī zvejnieku ekspluatācija un sociālā nevienlīdzība.

Zvejniecība no sīka, privāta rūpala izvērtusies par vienu no svarīgākajām sociālistiskās lielsaimniecības nozarēm. Zvejnieku kolhozi apgādāti ar jaunāko tehniku un spēcīgu floti, ik gadus palielinās nozveja, nostiprinās kolhozu ekonomika un līdz ar to nepārtraukti pieaug zvejnieku materiālā labklājība.

---

[152] E 14, 531, 555.
[153] Liesma, 1962. g. 21. jūlijā.
[154] E 14, 323, 531.
[155] E 14, 530; E 17, 7501.
[156] E 14, 317, 551, 555, 3205; E 17, 4613.
[157] Pēc kolhoza «Brīvais vilnis» noorganizēšanas 1949. g. tajā bija tikai 3 partijas biedri, bet 1961. g. — jau 25 partijas biedri (E 14, 531).
[158] Padomju Zeme, 1960. g. 21. jūnijā.
[159] Turpat, 1958. g. 23. septembrī.
[160] Turpat, 1961. g. 29. aprīlī; E 14, 530.
[161] Turpat, 1960. g. 3. novembrī.

Svarīgākais sociālisma iekarojums ir jauna cilvēka, apzinīga gaišās komunistiskās sabiedrības celtnieka rašanās.

ĢIMENE UN ĢIMENES SADZĪVE

Sakarā ar izmaiņām darbaļaužu sabiedriskajā un personīgajā dzīvē Padomju Latvijā izveidojušās pilnīgi jaunas sadzīves formas, kas pēc sava rakstura un šķiriskā satura pilnīgi atšķiras no vecajām sadzīves formām, kādas bija raksturīgas kapitālistiskajai sabiedrībai. Jauno sadzīves formu izveidošanās ekonomiskais pamats ir sociālistiskā ražošanas veida un sociālistisko ražošanas attiecību rašanās un attīstība.

Cilvēku ģimenes dzīve ir viena no svarīgākajām sadzīves sastāvdaļām. Kapitālisma apstākļos, pastāvot privātīpašumam uz ražošanas rīkiem un līdzekļiem, zemnieka ģimenē pastāv nevienlīdzība, kas izpaužas ģimenes galvas un viņa mantinieka dažādajās privilēģijās. Līdz ar privātīpašuma likvidēšanu uz ražošanas rīkiem un līdzekļiem ģimenē izveidojās jaunas attiecības, kuru pamatā ir ģimenes locekļu līdztiesība, mīlestība un savstarpēja cieņa.

Tomēr jāņem vērā, ka izmaiņas dzīves veidā, vēl jo vairāk ģimenes dzīvē, notiek lēnāk un pakāpeniskāk nekā izmaiņas ekonomiskajā dzīvē. Jaunā uzvarai sadzīvē ir nepieciešams daudz ilgāks laiks nekā jaunā uzvarai ekonomikas un sabiedriski politiskajā jomā. Ģimeni un sadzīvi ir daudz grūtāk pakļaut sabiedriskajai kontrolei un regulēšanai, tāpēc te arī visilgāk saglabājas pagātnes paliekas, jo tās sadzīvē notur ieraduma un tradīciju spēks.

Padomju Latvijas zvejnieku ģimenes dzīvi līdz pat šim laikam ietekmē 2 faktori: ģimenes sociālekonomiskais stāvoklis pagātnē, jo vairums pašreizējo ģimeņu ir veidojušās kapitālisma periodā, un sociālistiskā īstenība, kuras ietekme palielinās ar katru gadu.

Liekas, ka zvejnieku ģimenes dzīves apskatu minētajos trijos zvejnieku kolhozos lietderīgi būtu sākt ar tādu ģimeņu sastāva pētīšanu, kādas sastopamas visbiežāk. Katra kolhoznieka ģimene veido noteiktu juridisku vienību — kolhoznieka sētu, kuras locekļiem jāpilda noteikti pienākumi, kas saistīti ar viņu darbu kolhozā un piemājas zemes gabala izmantošanu. Ja zemnieku viensētas saimniecība veidojās kā ražošanas vienība, kura veica visu ražošanas darba kompleksu, tad kolhoznieku sētas pamatā ir ģimene ar patēriņa raksturu, jo galvenos eksistences līdzekļus kolhozniekiem dod piedalīšanās sabiedriskajā ražošanā. Piemājas zeme tiek izmantota tikai pašas ģimenes vajadzībām.

Mūsu rīcībā ir ziņas par minēto triju kolhozu 280 ģimenēm. Šis skaits gandrīz pilnīgi aptver (atskaitot Atlantijas traleru komandu locekļus, kas nedzīvo kolhoza teritorijā) kolhozu «Brīvais vilnis» un «Enkurs», bet daļēji arī «Brīvā kaija» locekļu ģimenes.[162]

No šī skaita lielāko daļu veido ģimenes, kuru sastāvā ir 3—5 cilvēki, kas pārstāv divas paaudzes — vecākus un viņu nepilngadīgos bērnus. Pēc kolhozu saimniecības grāmatu datiem, šādas ģimenes sastāda apmēram 65%. Ģimenēs, kuras sastāv no 4—5 cilvēkiem, viens no locekļiem bieži vien ir vēl vecākas paaudzes pārstāvis. Raksturīgi, ka saimniecības grāmatās nav minēti gadījumi, kad meitas vai dēla ģimenē dzīvotu abi vecāki, lai gan sastopamas arī šādas ģimenes.

Apskatāmajos kolhozos samērā daudz — vairāk nekā $^1/_3$ no visa ģimeņu skaita — ir vieninieku un bezbērnu ģimeņu. Vieninieki vairākumā ir jau paveci cilvēki. Daļa no viņiem ir bijušie kalpi, kas sakarā ar smagajiem dzīves apstākļiem nav varējuši nodibināt savu ģimenes dzīvi. Daļa no šiem vieniniekiem ir neprecēti, jauni ļaudis. Galvenokārt tie ir mehanizatori, kas nesen pārnākuši darbā uz kolhozu no MTS un MRS.

Ģimenes, kas sastāv no 2 cilvēkiem, pārsvarā ir precēti pāri. Tie ir vai nu nesen precējušies jaunieši, vai arī jau paveci laulātie draugi, kam vai nu nav bērnu, vai arī kas dzīvo atsevišķi no saviem pieaugušajiem bērniem. Nelielu daļu no šīm ģimenēm, kurās ir 2 cilvēki, sastāda vientuļās mātes.

Lielākā daļa vieninieku un precētu pāru ģimeņu veido patstāvīgu kolhoznieku sētu, lai gan dažkārt tās tikai formāli skaitās atsevišķa ģimene, bet patiesībā ietilpst dēla vai meitas ģimenē. Arī jaunie precētie pāri bieži vien tikai formāli atdalās no vecāku ģimenes.[163] Tāda fiktīva nodalīšanās patstāvīgā ģimenē bieži notika kolhozu dibināšanas pirmajos gados, un to pamatā bija neseno privātīpašnieku centieni paplašināt savu personīgo saimniecību — turēt otru govi un iegūt papildu piemājas zemes gabalu uz sabiedriskās saimniecības rēķina. Līdz ar sociālistiskā īpašuma nostiprināšanos un kolhoznieku apziņguma pieaugumu tādas fiktīvas izdalīšanās konstatējamas arvien retāk.

6 cilvēku un vēl lielākas ģimenes apskatāmajos kolhozos sastopamas reti; tās sastāda apmēram 3% no visu ģimeņu kopējā skaita. Samērā bieži sastopamas arī tādas ģimenes, kurās nav kāda no ģimenes locekļiem. Šādu ģimeņu sastāvā parasti ir atraitne, tās vecāki un bērni. Bez tam ar kara sekām izskaidrojams lielais ģimeņu skaits, kurās trūkst vīriešu, bet ir gan vidējos gados neprecētas sievietes.

Arī vecākā gājuma neprecēto cilvēku lielais skaits un bezbērnu ģimenes uzskatāmas par pagātnes smago sociālekonomisko dzīves apstākļu sekām, kad sievietēm bija jāpiedalās kopā ar vīriešiem smagajos darbos; tāpēc arī tās bieži slimoja ar smagām hroniskām slimībām. Sakarā ar to ģimenēs nereti sastopami audžu bērni.[164] Audžu bērnus ņēma parasti no trūcīgajām daudzbērnu ģimenēm, kurām smago materiālo apstākļu dēļ bija grūti izaudzināt visus bērnus.

Interesanti ir dati arī par zvejnieku ģimeņu nacionālo sastāvu. Iedzīvotāju vairākums apskatāmajā

---

[162] Ziņas ņemtas no ciema padomju saimniecības grāmatām par 1960. g.

[163] E 12, 1196, 1547, 1597, 1602, 1608; E 17, 7454; E 18, 4072.

[164] E 12, 1595; LCVA 4519. f., 1. apr., 20. l., 13. lp.; 4529. f., 1. apr., 60. l., 9. lp.; 161. l., 1. lp.

apvidū ir latvieši. Tikai rajona ziemeļu daļā, Ainažu apkārtnē, dzīvo neliels skaits igauņu. Tie parasti brīvi runā arī latviski un vienīgi ģimenēs, vismaz vecākā paaudze, runā igauniski. Ja viens no laulātajiem ir igauņu tautības, ģimene runā latviski. Daudzi šā apvidus vecākās paaudzes latvieši prot igauņu valodu, jauniešu vidū tādu ir samērā maz. Kolhozos dzīvo arī nedaudzas krievu tautības ģimenes, kas pārnākušas uz šejieni jau padomju varas gados. Tās lielākoties ir ekspedīcijas flotes jūrnieku ģimenes. Kolhozu pastāvēšanas laikā nodibinātas arī ģimenes, kur viens no laulātajiem ir krievu tautības. Tādās ģimenēs jaunlaulātie pēc kāzām parasti runā krieviski, tomēr pakāpeniski par ģimenes valodu kļūst latviešu valoda. Bērni parasti runā latviski.

Neliels skaits krievu tautības pārstāvju šajā apvidū dzīvo jau ilgāku laiku. Tie parasti ir ienācēji no Latgales. Viņi nodibinājuši šeit savas ģimenes, brīvi runā latviski, bet uzskata sevi par krieviem.

Te dzīvo arī neliels skaits baltkrievu un poļu, kas, darbu meklējot, atbraukuši uz Latviju buržuāziskās diktatūras laikā.

Sastopamas arī ģimenes ar krievu uzvārdiem — Orehovi, Sergejevi, Zapevalovi, Maksimovi, kas sevi tomēr uzskata par latviešiem. Dažas no tām ienākušas no Latgales. Daudzi no šo ģimeņu locekļiem vai nu pavisam nezina, vai arī ļoti slikti zina krievu valodu un pat nemācēja izskaidrot savu krievisko uzvārdu izcelsmi. Daži vecākās paaudzes teicēji ir tādos ieskatos, ka viņu senči, atvaļinātie cara zaldāti, ir saņēmuši šeit un arī Igaunijas teritorijā nelielus «zaldātu zemes» gabalus.

Vairums iedzīvotāju apvidū dzīvo jau sen. Izņēmums šai ziņā ir Salacgrīva un Ainaži, kur izvietojušās atsevišķas kolhozu brigādes. Te iedzīvotāju sastāvs ir stipri izmainījies. Tas tomēr nav izšķirīgi ietekmējis zvejnieku brigāžu sastāvu, jo tajās pārsvarā palika vecie iedzīvotāji.

Par iedzīvotāju niecīgo pārvietošanos liecina zvejnieku ciemos vērojamie plašie radnieciskie sakari.[165] Piemēram, ap 60% no Kuivižu ciemata iedzīvotājiem ir savā starpā radinieki. Kolhozā dzīvo un strādā 4 brāļi Līdaki, 3 brāļi un māsa Krūmiņi, 3 brāļi un 2 māsas Tazāni, 2 brāļi Kleini, 3 brāļi un māsa Skujas, brāļi Švēdes u. c. Minētie cilvēki pārsvarā ir vecākās paaudzes pārstāvji, un viņiem savukārt ir vairāki pieauguši bērni, kas saradojušies ar citām ģimenēm. Līdzīgs stāvoklis ir Vitrupē, par kuru kāds no teicējiem zīmīgi izteicās, ka tas esot «viens vienīgs radu kamols».[166] Zvejnieku noslēgtā dzīve cariskās Krievijas un buržuāziskās Latvijas laikā bija par iemeslu tam, ka laulības tika slēgtas galvenokārt tikai savā ciemā. Tas sekmēja plašu radniecīgu sakaru attīstību zvejnieku ciemos.

Ceļot ciemus, kā pagātnē, tā arī tagad vērojama radinieku cenšanās apmesties netālu citam no cita. Tā, piemēram, Kuivižos kaimiņos savas mājas uzcēluši brāļi Tazāni, Krūmiņi, Kleini, Skujas, tēvs un dēls Kārkliņi u. c.[167]

Ģimenes galva parasti mēdz būt ģimenes tēvs, kas parasti ir arī kolhoznieka sētas galva. Izņēmumi vērojami tikai tajos gadījumos, kad vīrs nav kolhoza biedrs. Tādos gadījumos kolhoznieka sētas galva ir sieva.

Ja kopā dzīvo divi precēti pāri, t. i., vecāki un meitas vai dēla ģimene (tas šai apvidū gan ir visai reta parādība), tad ģimeni, īpaši pirmajos gados pēc bērnu ģimenes nodibināšanas, vada tēvs. Bet pamazām dēla (vai meitas) ģimene izdalās patstāvīgā saimniecībā vai arī, tēvam kļūstot darba nespējīgam, galveno peļņu ģimenei sāk dot dēls (vai znots), kas sāk pildīt arī ģimenes galvas funkcijas, lai gan par kolhoznieka sētas galvu oficiāli turpina skaitīties tēvs.

Minētajos kolhozos lai gan reti, bet tomēr ir sastopami arī tādi gadījumi, kad par ģimenes galvu skaitās neprecētais dēls, kas dzīvo kopā ar saviem vecākiem. Tādos gadījumos viņš ir arī ģimenes galvenais strādnieks, un viņa peļņa ir ģimenes budžeta pamatā.

Ģimenēs, kuras sastāv no atraitnes un bērniem, ģimenes galva skaitās māte, bieži pat vēl pēc dēla kāzām. Bet tāds stāvoklis parasti neturpinās ilgi. Aug dēla patstāvība, palielinās tā izpeļņa, un dažādu ģimenes jautājumu atrisināšanā viņš sāk ieņemt noteicošo lomu, lai gan māte skaitās kolhoznieka sētas galva.

Apskatāmajā apvidū nav tādu ģimeņu, kuras sastāvētu no vairākiem precētiem brāļiem vai māsām, jo tie (vai tās) atdalījušies patstāvīgās saimniecībās. Parasti jaunlaulātie drīz vien pēc kāzām pāriet dzīvot savā mājā, kas bieži vien ir celta ģimenes kopējiem spēkiem; retāk tie paliek dzīvot tajā pašā mājā, bet arī tādos gadījumos viņi saimnieko patstāvīgi. Parasti vecāki jaunlaulātajiem atdod mājas labāko daļu.

Par pagātnes palieku uzskatāmas ģimenes, kurās, neskatoties uz pieaugušiem darba spējīgiem ģimenes locekļiem, par ģimenes galvu skaitās vecā māte. Tādi gadījumi sastopami pārsvarā ģimenēs, kas pagātnē bija pieskaitāmas zemnieku turīgākajai daļai un kur vīrs bija ienācis sievas ģimenē kā iegātnis. Pavecā sievas māte, kas skaitās mājas saimniece, bet kam ģimenes saimnieciskajā dzīvē nav nekādas nozīmes, dažkārt cenšas uzspiest savu gribu pārējiem ģimenes locekļiem.[168] Ja vīrs atnācis kā iegātnis sievas mājā, tad arī tagad sieva joprojām skaitās kolhoznieka sētas galva,[169] kaut arī abi laulātie draugi patiesībā ir līdztiesīgi un kopīgi risina visas ģimenes lietas. Saprotams, ka šādi gadījumi, kad kolhoznieka sētas un

---

[165] E 12, 1609; E 13, 3119, 3120, 3145, 3190; E 14, 30, 140, 284, 285; E 17, 7446, 7447, 7457, 7477.

[166] E 14, 140.

[167] E 13, 3113, 3120; līdzīga parādība vērojama arī Tūjā (E 17, 7438; E 18, 4051).

[168] E 12, 1594, 1605; E 13, 3154; E 14, 43, 161; šajā ziņā raksturīgas ir kolhoza «Brīvā kaija» kolhoznieka L. ģimenes savstarpējās attiecības. Būdams kalps, L. savā laikā pret saimnieces gribu apprecēja tās vienīgo meitu. Gandrīz simtgadīgā sievasmāte vēl līdz šim laikam uzskata znotu par viņas ģimenes necienīgu. Sievasmāte skaitās mājas saimniece un par mantinieku atzīst mazdēlu, nevis znotu (E 12, 1594, 1605).

[169] E 12, 1599; E 14, 70.

ģimenes galva nav viena un tā pati persona, ar laiku izzudīs. Šī parādība ir pagātnes palieka, kas saistīta ar tā vai cita ģimenes locekļa attieksmi pret īpašumu.

Savstarpējās attiecības zvejnieku ģimenēs kapitālistiskajā sabiedrībā lielā mērā noteica ekonomiskās attiecības, proti, tā vai cita ģimenes locekļa loma saimniecībā. Spilgti par to liecināja izmaiņas vecāku stāvoklī pirms un pēc saimniecības nodošanas mantiniekam. Kamēr tēvs juridiski skaitījās īpašuma saimnieks, bērni bija no tā materiāli atkarīgi, tāpēc arī tēvam netrūka cieņas. Pēc saimniecības nodošanas mantiniekam vecāku stāvoklis izmainījās. Daudzās ģimenēs vecāki klusi un mierīgi nodzīvoja sava mūža vakaru, tomēr dažkārt pēc atteikšanās no saimnieka tiesībām vecāku stāvoklis strauji pasliktinājās, uz viņiem sāka raudzīties kā uz slogu, viņus sliktāk apgādāja. Tādēļ arī tēvs bieži vien centās saimniecību paturēt savās rokās, cik ilgi vien tas bija iespējams.

Daudzie līgumi un testamenti, kuros sīki norādītas darba nespējīgo vecāku tiesības, liecina, ka vecāki nebūt neuzticējās tikai bērnu pienākuma apziņai. Šādi līgumi un testamenti par mantinieku pienākumiem sevišķi bija izplatīti 19. gs. otrajā pusē, bet saglabājās arī buržuāziskajā Latvijā.

Atsevišķos gadījumos, lai, nododot saimniecību mantiniekam, labāk nodrošinātu savu eksistenci, tēvs paturēja sev nelielu sakņu dārzu.[170] Māte pēc vīra nāves palika dzīvot pie tā bērna, kas mantoja tēva saimniecību. Mantinieku pienākumi pret atraitni-māti tāpat tika norādīti testamentā.[171] Tomēr testamentu noteikumi bieži tika pārkāpti, mantinieki slikti apgādāja vecākus, dažkārt pat pavisam atsakoties tos uzturēt.[172]

Privātīpašnieciskās attiecības atsevišķus ģimenes locekļus nostādīja nevienlīdzīgā stāvoklī; to sevišķi spilgti pauda īpašnieka tiesības. Tēva saimniecību parasti mantoja dēli. Saimniecību mantojumā atstāja vienam, visbiežāk vecākajam dēlam.[173] Pārējie dēli, saņēmuši savu mantojuma daļu, atstāja tēva mājas. Nedaudziem no viņiem (kas bija nākuši no turīgajiem zemniekiem) izdevās ar laiku iekārtot patstāvīgas saimniecības, bet lielākā daļa papildināja bezzemnieku rindas vai arī devās darbā uz pilsētu. Dažiem no viņiem buržuāziskās agrārās reformas rezultātā «palaimējās» dabūt zvejnieku gabalu.

Bez tam dažkārt turīgās zemnieku ģimenēs vienam no dēliem mantojuma vietā nodrošināja izglītību.[174] 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā apskatāmajā apvidū viens no dēliem parasti tika skolots Ainažu jūrskolā. To darīt centās ne tikai turīgie rentnieki, bet arī sīkzemnieki, tikai sīkzemnieku dēliem nereti vajadzēja vairākus gadus braukt par vienkāršiem matrožiem, lai sakrātu līdzekļus izglītības turpināšanai.

Šai laikā retumis bija arī tādi gadījumi, kad tēva mājas tika atstātas mantojumā vairākiem dēliem līdzīgās vai arī nevienlīdzīgas daļās.[175] To darīja tikai bagātie nomnieki. Atsevišķos gadījumos turīgie zemnieki iegādājās patstāvīgu saimniecību arī otram dēlam.[176]

Meitai no tēva mantas parasti izdalīja pūru un sedza kāzu izdevumus.[177] Ja testamenta sastādīšanas laikā meita vēl nebija precējusies, viņas pūra daļa tika norādīta testamentā. Meitām vienlīdzīgās daļās izdalīja arī mātes pūru. Ja zemniekam dēlu nebija, mantiniece kļuva meita.[178] Tādos gadījumos meitas vīrs ienāca ģimenē kā iegātnis.

Māsām bija tiesības dzīvot tēva mājās līdz kāzām vai līdz mūža beigām arī pēc māju pāriešanas mantiniekiem. Tā kā brāļi šīs saistības uzņēmās nelabprāt, tad par to jau laikus tika norādīts testamentā.

Brāļi un māsas sava brāļa — mājas īpašnieka ģimenē bieži bija atkarīgā stāvoklī, kas dažkārt maz atšķīrās no kalpu stāvokļa. Atsevišķos gadījumos tiem pat tika maksāta zināma atlīdzība. Piemēram, Svētciema pagasta zemniece Cimermane 30. gados strādāja savas māsas saimniecībā, saņemot par darbu 10 latus mēnesī.[179]

Īpašuma sadale mantinieku starpā reti kad notika mierīgi, savstarpēji vienojoties, bez strīdiem un pārmetumiem. Sīko īpašnieku centieni iedzīvoties pat uz savu tuvāko rēķina sevišķi spilgti parādās mantojuma strīdos. Piemēram, daudzi Kuivižu ciema kolhoznieki atceras ilgstošo tiesāšanos, kas sākās starp brāļiem T. pēc tam, kad tēvs visu savu saimniecību

---

[170] Ķirbižu pagasta zemnieks P. Celmiņš savā 1902. g. sastādītajā testamentā norāda, ka dēlam jāatstāj viņam sakņu dārzs un jāapgādā ar visu nepieciešamo tādos apmēros, kādus viņš ir norādījis (LCVA 4529. f., 1. apr., 10. l., 23.—24. lp.; 70. l., 13., 15. lp.; E 14, 70).

[171] Vitrupes pagasta «Inciemu» māju saimnieks Grasis 1937. g. sastādītajā testamentā norāda, ka meitai, kas mantos viņa saimniecību, jāuztur māte «pie visa gatava»; bez tam mātes īpašumā paliek 1 govs, 2 aitas un cūka ar sivēniem, acīm redzot mātes kādreizējais pūrs (LCVA 4529. f., 1. apr., 9. l., 3.—4. lp.; 4546. f., 1. apr., 7. l., 33. lp.; līdzīgi dati arī: 4529. f., 1. apr., 9. l., 1., 2., 5.—7. lp.; 10. l., 1.—3., 9.—11., 19.—20. lp.; 13. l., 1.—2. lp.; 158. l., 13. lp.; 4546. f., 1. apr., 3. l., 3. lp.).

[172] Piem., Svētciema pagasta tiesa 1938. g. Augustam Juhansonam un viņa brāļiem uzlika par pienākumu uzturēt darba nespējīgo tēvu, pretējā gadījumā draudot lietot pret viņiem stingrus administratīvus sodus (LCVA 4519. f., 1. apr., 103. l., 2. lp.; arī 3830. f., 1. apr., 10. l., 30.—31. lp.; 25. l., 98. lp.; 4546. f., 1. apr., 7. l., 54.—55., 97. lp.).

[173] E 12, 1580, 1581, 1585, 1606, 1623; E 13, 2850, 2883; E 14, 16; E 17, 7447.

[174] LCVA 4539. f., 1. apr., 9. l., 1.—2. lp.; 11. l., 10., 11. lp.; E 13, 2881, 2886; E 14, 370.

[175] Ķirbižu pagasta lielo «Dzeņu» māju saimnieks Grasis, kuram piederēja arī vairāki kuģi, 1909. g. novēlēja savu māju mantojumā 2 dēliem. Pēdējiem vajadzēja uzturēt māti un izmaksāt 2 māsām viņām pienākošos daļu (LCVA 4529. f., 1. apr., 10. l., 1.—3. lp.; līdzīgas ziņas arī 9.—11., 19.—20. lp.; E 14, 55; E 17, 7441).

[176] LCVA 4529. f., 1. apr., 9. l., 1.—2., 5.—7. lp.; 10. l., 19.—20. lp.

[177] Buržuāziskās Latvijas laikā, sadalot tēva saimniecību, sāka ieviesties paradums jau precētām meitām dot papildus zināmu īpašuma daļu, parasti tomēr mazāku nekā dēlam. Tas parasti notika turīgāko saimnieku ģimenēs (LCVA 4529. f., 1. apr., 10. l., 9.—11., 19.—20., 23.—24. lp.; 11. l., 10.—11. lp.; 70. l., 15. lp.; 82. l., 7. lp.; E 14, 384, 393).

[178] LCVA 4529. f., 1. apr., 9. l., 3.—4. lp.; E 12, 1581; E 13, 2843, 3098; E 14, 70; E 18, 4052.

[179] LCVA 4519. f., 1. apr., 103. l., 52. lp.; līdzīgas ziņas ir par radinieku stāvokli pie saimniekiem (E 12, 1626; E 14, 70, 166; E 18, 4052, 4060, 4170; LCVA 3830. f., 1. apr., 25. l., 53.—54. lp.).

bija novēlējis jaunākajam dēlam. Pārējie brāļi un māsas, lai gan pirmējiem bija patstāvīgas saimniecības, bet pēdējās bija precējušās, uzskatīja, ka tēvam vajadzējis zināmu īpašuma daļu atstāt arī viņiem.[180] Vēl otrs gadījums: turpat Kuivižos zemnieks P. atstāja visu savu saimniecību vecākajai meitai, kas dzīvoja daudz sliktākos apstākļos nekā jaunākā. Uz šī pamata māsu starpā izcēlās naids.[181] Ķirbižu pagasta zemnieks Zēģelis 1924. g. centās apstrīdēt tēva atstāto testamentu, pēc kura saimniecības lielākā daļa pārgāja brāļa bērniem un brāļa otrajai sievai.[182]

Zemnieku šķiriskā noslāņošanās stipri ietekmēja arī laulību slēgšanu, un bieži vien noteicošā loma līgavaiņa vai līgavas izvēlē bija materiālajam faktoram, sevišķi spilgti tas vērojams turīgo zemnieku vidū. Apskatāmajā apvidū laulību slēgšanu kā cariskās Krievijas, tā buržuāziskās Latvijas apstākļos lielā mērā noteica laulājamo sociālais stāvoklis. Saimnieku ģimeņu locekļi slēdza laulības galvenokārt tikai ar saimnieku ģimeņu locekļiem;[183] saimnieku bērnu laulības ar rentniekiem, bet vēl jo vairāk ar kalpiem tika uzskatītas par visai nevēlamām. Radnieciskie sakari nostiprināja turīgās zemniecības mantisko stāvokli, kā arī nozīmi sabiedrībā. Laulības starp personām, kas piederēja pie dažādiem sociāliem slāņiem, bija sastopamas visai reti, un, ja tās notika, tad par tām ilgu laiku pārsprieda apkārtnes iedzīvotāji.[184]

Laulībām, kas tika slēgtas starp sociālā ziņā pie dažādiem slāņiem piederošām personām, bieži vien raksturīga liela laulāto gadu starpība: meitas no nabadzīgām ģimenēm, cerot uzlabot savu dzīvi, precējās ar paveciem turīgiem zemniekiem, bieži vien ar atraitņiem, un otrādi — jauni puiši no trūcīgām ģimenēm precēja bagātas pavecas zemnieces.[185] Arī iegātņu laulībām parasti raksturīga liela laulāto draugu gadu starpība. Tādu laulību pamatā bija aprēķins. Iegātņu stāvoklis bieži vien bija visai smags.[186]

Laulību slēgšanā liela nozīme bija vecākiem, sevišķi tēvam. Sastopami arī tādi gadījumi, kad meitas tika izdotas pie vīriem pret savu gribu.[187] Dēls vai meita, kas apprecējās pret vecāku gribu, dažkārt zaudēja savu mantojuma daļu vai arī saņēma to mazākos apmēros.[188]

Buržuāziskās Latvijas laikā jauniešu patstāvība laulības slēgšanas jautājumos ievērojami pieauga. Vecāku uzspiestās laulības kļuva retums, tomēr tāpat kā iepriekš spēkā palika otrs, ekonomiskais faktors, proti, ar laulībām zemnieki parasti centās uzlabot savu materiālo stāvokli. Šajos gados pieauga neprecēto skaits, jo sakarā ar smagajiem apstākļiem daudzi nevarēja nodibināt savu ģimeni.

Zvejnieku ciemu noslēgtās dzīves rezultātā jaunieši līgavas izraudzījās galvenokārt tikai savā ciemā. Tāpēc laulības bieži vien tika noslēgtas radinieku starpā, galvenokārt starp brālēniem un māsīcām (kā, piemēram, jau iepriekš minētajās Veides un Miķelsonu ģimenēs).[189] Bieži laulības tika slēgtas starp ģimenēm, kas jau atradās divkāršā radniecībā,[190] gadījās, ka atraitne apprecēja mirušā vīra brāli vai arī atraitnis — mirušās sievas māsu.[191] Šādi gadījumi visvairāk sastopami turīgo zemnieku ģimenēs, kas tādā veidā centās novērst saimniecības pāriešanu sveša cilvēka rokās.

Laulības starp dažādu ticību piederīgajiem apskatāmajā apvidū sastopamas samērā bieži jau 19. gs., jo šeit dzīvoja daudz pareizticīgo latviešu. Tādās reizēs viens no laulātajiem parasti pārgāja otra ticībā, un tikai retumis katrs palika savā ticībā.[192] Bērni parasti bija mātes ticībā.

Sociālistiskās iekārtas pastāvēšanas laikā notikušas lielas izmaiņas zvejnieku ģimenes dzīvē, ģimenes locekļu savstarpējās attiecībās, viņu tiesībās un pienākumos. Mūsdienu kolhoznieka ģimenē radikāli izmainījies ģimenes galvas stāvoklis, viņa ietekme un nozīme. Ja agrāk ģimenes galvai bija neierobežota vara un viņš bija pilnīgs noteicējs par ģimenes mantu un saimniecību, tad tagad ģimenes galva ir tikai ģimenes kolektīva pārstāvis saimniecības lietās. Lai gan par ģimenes galvu parasti skaitās vīrs, dažādu ģimenes iekšējo jautājumu atrisināšanā laulātie draugi ir līdztiesīgi, un bieži vien izšķirīga nozīme ir tieši sievas domām, kuras pārziņā ir mājas lietas. Tas vērojams sevišķi tajās ģimenēs, kas izveidojušās padomju laikā; atsevišķās vecākās paau-

---

[180] E 17, 7420.

[181] E 14, 407.

[182] LCVA 4529. f., 1. apr., 77. l., 1.—30. lp.; līdzīgas ziņas arī 73. l., 1. lp.; 158. l., 13., 15. lp.; E 14, 370.

[183] Piemēram, Vitrupes turīgie saimnieki — Trautmaņi, Graši, Lielkalni bija savā starpā radinieki (E 13, 2870; E 14, 66, 127, 128, 164). Ainažu bagātnieki, brālēni Miķelsoni un Veides, no paaudzes uz paaudzi slēdza laulības tikai savu ģimeņu ietvaros (E 13, 1938, 2870). Kuivižu turīgie nomnieki Stolci un Bahmaņi tāpat bija radinieki (E 13, 28701, 29607; E 14, 370; E 17, 7408). «Kraukļu» māju saimnieks Skuja bija apprecējis bagāta Limbažu krodzinieka meitu (E 14, 412). «Krišu» māju saimnieks Štelcs bija precējies ar bagāta Salacgrīvas krodzinieka meitu (E 17, 7426).

[184] Kolhoza «Brīvais vilnis» kolhozniece T. stāstīja, ka viņas precības buržuāziskās Latvijas laikā izraisījušas plašas valodas — viņu, sīkzemnieka meitu, bija apprecējis bagāto «Melleku» māju saimnieka dēls. Vīramāte, uz kuras vārda pēc vīra nāves tikušas norakstītas mājas, pret šīm laulībām ilgu laiku izturējusies nelabvēlīgi (E 14, 174; līdzīgas ziņas arī E 12, 1594).

[185] E 12, 1309.

[186] Piemēram, Kuivižu ciemā bijušais kapteinis zvejnieks R. S. apprecēja «Kraukļu» māju bagātā saimnieka atraitni un aizgāja uz šīm mājām par iegātni. Saimniecību pārzināja atraitne kopā ar vecāko dēlu. Iegātnis nevarēja iedzīvoties sievas ģimenē un bija spiests no mājām aiziet. Agrārreformas rezultātā viņš dabūja savā īpašumā t. s. zvejnieka gabalu (E 14, 448; līdzīgi dati E 12, 1594; E 14, 629).

[187] E 14, 246; E 18, 4046.

[188] E 12, 1606.

[189] E 12, 1320; E 13, 2870, 2882; E 14, 164; E 17, 7408.

[190] Piemēram, Kuivižu ciemā zvejnieki brālēni A. Merksons un M. Līdaks apprecējuši divas māsas (E 17, 7460); Vitrupes «Uņģenu» māju saimnieka Matuzala meitas apprecējušās ar brāļiem Noriņiem (E 14, 469; līdzīgas ziņas par divkāršu radniecību arī E 14, 246).

[191] Piemēram, Vitrupes «Mieriņu» māju saimnieks Zālamans apprecēja sava vecākā brāļa atraitni, māju saimnieci (E 17, 7474; līdzīgas ziņas arī E 12, 1312; E 17, 7482).

[192] Piemēram, Salacgrīvas zvejnieka Bisenieka ģimenē vīrs ir luterticīgs, bet sieva — pareizticīga (E 14, 79, 259). Kolhoza «Enkurs» kolhoznieka Mennika (apm. 50 gadu) māte bijusi luterticīga, bet tēvs — pareizticīgais. Mennika sievastēvs bijis luterticīgs, bet māte — pareizticīga (E 14, 422; līdzīgas ziņas arī E 12, 1314, 1345, 1396, 1565, 1793; E 13, 2865, 3015, 3140; 3061; E 14, 223, 237, 259; E 17, 7396).

dzes ģimenēs, galvenokārt tajās, kas pagātnē piederējušas turīgām aprindām, izšķirīgais vārds tāpat kā iepriekš pieder vīram.

Jāatzīmē, ka zvejnieku ģimenēs visumā ir raksturīga sieviešu lielāka patstāvība mājas dzīvē. Šai parādībai ir savas vēsturiskas tradīcijas, kas izveidojušās vairāku paaudžu laikā: zvejā aizņemtie vīrieši maz iedziļinājās saimniecībā; daudzās ģimenēs, kuru vīrieši bija jūrnieki un gada lielāko daļu pavadīja ārpus mājas, sievietes patstāvīgi vadīja visu saimniecību.[193]

Mūsdienu zvejnieku ģimenēs nauda, sevišķi ikdienas vajadzībām domātā, gandrīz vienmēr glabājas pie sievas; sieva naudu izlieto pēc saviem ieskatiem. Ja nauda tiek atlikta kādai lielākai vajadzībai — mājas celšanai, mēbeļu, motocikleta u. tml. lietu iegādei, to parasti nogulda krājkasē. Krājkases grāmatiņas bieži vien noformē uz sievas vārda, sevišķi ģimenēs, kur vīrs paradis iedzert. Līdztekus vecākiem naudu krājkasē nogulda arī pieaugušie bērni, sevišķi dēli.

Līdz ar kolhozu iekārtas uzvaru notikušas lielas izmaiņas ģimenes locekļu īpašuma tiesībās. Izmainījušies zvejnieku uzskati par ģimenes īpašumu. Atšķirībā no viensētas zemnieku saimniecības, kur viss nekustamais īpašums un lopi, atskaitot sievas pūru, skaitījās mājas saimnieka īpašums un tika izlietots pēc viņa ieskatiem, kolhoznieka sētas īpašums (dzīvojamā ēka, produktīvie lopi, putni, sīkais lauksaimniecības inventārs) ir visas ģimenes īpašums. Ja jautājums grozās ap kādu lielāku pirkumu un pārdošanu, to kopīgi izšķir visi pieaugušie ģimenes locekļi.

Ar galvenajiem ģimenes līdzekļiem rīkojas vecāki, izlietojot tos visu ģimenes locekļu vajadzībām. Ģimenes locekļu personīgā īpašumā, ar ko viņi var rīkoties pēc saviem ieskatiem, skaitās apģērbs, apavi, pulksteņi, greznuma priekšmeti utt., kā arī viss, ko tie ir saņēmuši prēmiju un dāvanu veidā. Pieaugušie dēli un meitas, kas dzīvo kopā ar vecākiem un paši jau pelna, daļu no saviem līdzekļiem atdod ģimenes kopējām vajadzībām, bet pārējos izlieto savām vajadzībām (iegādājas apģērbu, apavus utt.). Pieaugušo bērnu peļņai ģimenes kopējā budžetā ir dažāda nozīme, ko nosaka ģimenes dzīves konkrētie apstākļi, ģimenes locekļu savstarpējās attiecības. Parasti tas notiek tā: jaunieši un jaunietes, kas tikko uzsākuši patstāvīgas darba gaitas, savas algas lielāko daļu atdod vecākiem. Pieaugot jauno patstāvībai, bet sevišķi tad, kad jaunieši sāk domāt par savas ģimenes nodibināšanu, lielākā daļa algas paliek viņu pašu rīcībā. Zvejnieku ciemos vispār vērojama liela strādājošās jaunatnes patstāvība. Tam dažreiz ir arī savas negatīvās puses, kas izpaužas līdzekļu neracionālā izlietošanā — atsevišķi jaunieši, kas Atlantijas reisu laikā saņēmuši ievērojamas summas, tās īsā laikā nelietderīgi notērē.

Ģimenes sadzīves sarežģītais pārveidošanās process, kas risinās mūsu dienās, vēl ne tuvu nav savam nobeigumam; tomēr atsevišķas jaunas parādības, īpaši mantošanas tiesībās, vērojamas jau tagad. Īpašuma mantošanas jautājumu tagad atrisina bez strīdiem — parasti pat bez rakstiskiem dokumentiem. Pēc vecāku nāves mājā parasti dzīvo tas dēls vai meita, kas dzīvoja kopā ar vecākiem.[194] Par to radinieki parasti kopīgi vienojas, vēl vecākiem dzīviem esot. Ja neviens no radiniekiem nepaliek vai nepārnāk dzīvot vecāku mājā, māju pārdod un naudu sadala vienlīdzīgi visiem mantiniekiem. Savstarpēji vienojoties, līdzīgās daļās tāpat sadala dažādas vecāku piemiņas lietas.

Par pagātnes palieku uzskatāmi tie atsevišķie gadījumi, kad vecāki raksta testamentu. Tas gan galvenokārt sastopams tikai bijušo turīgo zemnieku ģimenēs. Par mantiniekiem parasti atzīst bērnus. Lai gan reti, tomēr ir sastopami arī tādi gadījumi, kad vecāki, kas līdz pat šim laikam uzskata sevi par vienīgajiem māju īpašniekiem, cenšoties atriebt kādu pārestību vai nepaklausību, izslēdz no mantojuma savus tuvākos radiniekus, ar kuriem dzīvo vienā mājā, un atstāj savu mantu citām personām.[195] Šie fakti liecina, ka daļā vecākās paaudzes ļaužu saglabājušās kapitālistiskajai sabiedrībai raksturīgās privātīpašnieciskās psiholoģijas paliekas. Padomju juridiskās iestādes neapstiprina šādus testamentus un izskaidro to sastādītājiem šādu testamentu nelikumību.

Materiālais faktors zaudējis savu agrāko izšķirīgo nozīmi arī laulību slēgšanas gadījumos. Tagad laulību noslēdz uz mīlestības un savstarpējas cieņas pamata. Pilnīgi izzudušas vecāku uzspiestās laulības. Jauno ļaužu draudzība izriet no viņu pašu vēlēšanās, un viņi paši arī izlemj savu tālāko nākotni. Izzuduši aizspriedumi par kārtu atšķirību laulības slēgšanas gadījumos. Nereti sastopami gadījumi, kad kādreizējā turīgā saimnieka meita stājas laulībā ar cilvēku, kura vecāki savā laikā bijuši kalpi. Protams, pret tādām laulībām ne vienmēr labvēlīgi noskaņota vecākā paaudze, kas vairāk pieķērusies atmirstošajām tradīcijām. Izzudušas laulības starp cilvēkiem ar lielu gadu starpību.

Lai gan jautājumu par stāšanos laulībā jaunie ļaudis izlemj patstāvīgi, viņi tomēr apspriežas ar vecākiem par savu izredzēto. Ja vecāki vēl nav pazīstami ar nākošo vedeklu vai znotu, tad neilgi pirms kāzām bērni ar nākošo dzīves draugu iepazīstina vecākus. Vecāku domas dzīves drauga izvēlē parasti tiek uzklausītas, bet tām nav izšķirīgas nozīmes, jo jaunieši precas arī pret vecāku gribu. Tomēr jaunieši dažkārt rīkojas vieglprātīgi un nereti noslēdz laulību, vēl pietiekami neiepazinuši viens otru. Šāda steigā dibināta ģimenes dzīve, saprotams, nav stabila.

Nodibinoties kolhoziem, izbeidzās zvejnieku ciemu noslēgtā dzīve. Te ieradās daudz jaunu iedzīvotāju: no pilsētām mehanizatori un citu līdzīgu

---

[193] E 13, 2843, 2861.

[194] «... manta, kas uz personīgo īpašuma tiesību pamata pieder kolhoza sētai, pēc sētas locekļa nāves netiek mantota. Tā atstājama palikušo sētas locekļu īpašumā. Vienīgā un pēdējā sētas locekļa nāves gadījumā sētas manta pāriet likumīgiem mantiniekiem vienlīdzīgās daļās» (Zvejnieku kalendārs, Rīgā, 1958., 280.—281. lpp.).

[195] E 12, 1594, 1605.

profesiju pārstāvji, uz pastāvīgu dzīvi no citām Latvijas vietām šurp atbrauca veselas ģimenes, ko vilināja zvejnieku labā peļņa u. tml. Sakari ar pilsētu stipri paplašinājās: pilsētās mācās un strādā daudzu zvejnieku bērni un radinieki. Zvejnieki gan kolhozu lietās, gan savu atvaļinājumu laikā apmeklē citas pilsētas gan Latvijā, gan arī citās brālīgajās republikās. Jaunas iepazīšanās un draudzība bieži vien sākas arī karadienesta laikā.

Visa tā rezultātā paplašinājies zvejnieku paziņu loks. Laulības vairs netiek noslēgtas starp radiniekiem. Daudzu zvejnieku sievas nav vairs dzimušas vietējā apvidū, un tāpat zvejnieku dēli un meitas bieži vien noslēdz laulības tālu no sava dzimtā ciema.[196] Pieaug arī starp dažādu tautību pārstāvjiem noslēgto laulību skaits.[197] Gadījumi, kad latvieši stājušies laulībā ar krievu, igauņu, ukraiņu u. c. tautību pārstāvjiem, sastopami samērā bieži.

Jauna parādība, kas Latvijas laukos izplatās tikai padomju varas laikā, ir laulības starp garīga un fiziska darba pārstāvjiem. Apskatāmajos kolhozos tādas ģimenes sastopamas samērā bieži.[198] Tas ievērojamā mērā palīdz likvidēt atšķirības garīgā un fiziskā darba strādnieku sadzīvē.

Salacgrīvas un Ainažu tuvumā dzīvo ģimenes, kuru atsevišķi locekļi strādā valsts uzņēmumos; visbiežāk sastopami šādi gadījumi: vīrs — zvejnieks, bet sieva — zivju konservu rūpnīcas strādniece.

Pagātnē liela nozīme zvejnieku ģimenē bija piešķirta jaunās sievas pūram, jo nereti tieši sievas pūrs bija tas, kas palīdzēja zemniekam uzlabot savu stāvokli. Bagāto saimnieku meitu pūrā parasti bija vairākas govis, aitas, dažreiz zirgs un lieli krājumi apģērbu un audumu.[199] Vidēji turīgās zemnieces pūrā parasti bija govs, 1—2 aitas un audekls.

Pūrs sen jau zaudējis to nozīmi, kāda tam bija viensētnieku saimniecībā, un laulību noslēgšanā tam vairs nav izšķirīgās nozīmes. Tomēr jaunietes arī šodien cenšas nākamajai ģimenes dzīvei izveidot zināmus veļas un apģērba krājumus. Dēlam vai meitai stājoties laulībā, mātes bieži vien apgādā tos ar zināmu daudzumu trauku, veļas un apģērba, nereti vēl no sava pūra krājumiem. Šādi gadījumi sevišķi bieži sastopami tajās ģimenēs, kas savā laikā piederējušas turīgajiem slāņiem. Līdz pat šim laikam saglabājies paradums dot meitai pūrā telēnu un aitu. Tas bieži vien ir par cēloni tam, ka radinieku ģimenēs, kas dzīvo kopā, bet skaitās dažādas kolhoznieku sētas, ir 2 govis — viena vecākiem, otra — vēdeklas pūrs.[200] Mēbeles pūrā dod reti, vienīgi dažkārt vecāki iegādājas meitai drēbju skapi. Jaunlaulātie parasti iegādājas mēbeles paši, bet, ja tie paliek dzīvot pie vecākiem, tad izmanto jau esošās mēbeles.

Ir izveidojusies šāda tradīcija: stājoties laulībā meitai, tā pāriet dzīvot vīra mājā, bet, ja precas dēls, īpaši jaunākais, tas paliek dzīvot tēva mājās. Tomēr stingri šāda kārtība ievērota netiek, jo viss ir atkarīgs no ģimenes konkrētajiem dzīves apstākļiem. Ja jaunlaulātie dzīvo un ēd kopā ar vīra vecākiem (tas gan atgadās samērā reti), tad ēdienu gandrīz vienmēr sākumā gatavo vīramāte un tikai pakāpeniski šo pienākumu uzņemas vedekla, ja vien tā nav aizņemta sabiedriskajā darbā.

Jaunais precētais pāris, it īpaši ja ģimenē vēl ir neprecējušies bērni, parasti nedzīvo ilgi kopā ar vecākiem, bet cenšas atdalīties un dzīvot patstāvīgi.[201] Galvenais iemesls tam ir atsevišķas nesaskaņas, kas nereti rodas starp ģimenes locekļiem. Dzīvojot kopā ar vecākiem, jaunajai ģimenei bieži vien liekas, ka tā nevar iekārtot dzīvi pēc savas gaumes un iegādāties nepieciešamās lietas tādēļ vien, ka ievērojama daļa no ģimenes kopējiem ienākumiem aiziet citu brāļu un māsu vajadzību apmierināšanai. Bieži vien arī dzīvokļa jautājums, ģimenei palielinoties, liek jaunajam pārim nodalīties atsevišķā saimniecībā.

Padomju varas laikā stipri ir izmainījies arī bērnu stāvoklis un viņu audzināšana ģimenē. Bērnu audzināšana agrāko laiku ģimenē bija visai vienkārša. Vecāki, kas no rīta līdz vēlam vakaram bija aizņemti smagā nogurdinošā darbā, nevarēja veltīt bērniem nepieciešamo uzmanību un parasti atstāja tos savā ziņā vai arī darba nespējīgo veco ļaužu gādībā. Bērni bieži slimoja. Maz bija tādu ģimeņu, kur bērniem ēdienu gatavoja atsevišķi. Apģērbu tiem pāršuva no nonēsātiem pieaugušo apģērba gabaliem. Daudzi teicēji vēl šodien zina stāstīt, ka uz skolu viņi gājuši pastalās, jo zābaki bijuši tikai turīgo vecāku bērniem.[202]

Vecāki centās ieaudzināt bērniem vispirms bijību pret dievu un nepieciešamās darba iemaņas. Bērnu darba gaitas parasti sākās agri. 8—9 gadus veci bērni bieži vien ganīja ne tikai savus lopus, bet tika līgti par ganiem citās saimniecībās.[203] Pusaudži jau agri sāka palīdzēt vecākiem koku pludināšanā, agri sāka doties jūrā. Sakarā ar smagajiem dzīves apstākļiem lielākā daļa bērnu pabeidza tikai 2—3 kla-

---

[196] Piemēram, Salacgrīvas zvejnieka Martinsona meita apprecējusies ar jūrnieku, ar kuru iepazinās Rīgā, un tagad dzīvo Tālajos Austrumos (E 14, 258, 617). Kolhoza «Enkurs» kolhoznieces Gulbes dēls pēc demobilizācijas palicis dzīvot Kuibiševā un apprecējies tur ar krievu tautības jaunieti. Salacgrīvas zvejnieka Plūmes dēls apprecējis krievu meiteni no Ļeņingradas, kur viņš atradās karadienestā. Tagad jaunā sieva strādā zivju pārstrādāšanas rūpnīcā Salacgrīvā un jau apguvusi latviešu valodu (E 14, 586). Tādu piemēru varētu minēt daudz (E 14, 257, 623).

[197] E 13, 2865, 3017; E 14, 290, 291.

[198] Piemēram, kolhoza «Enkurs» zvejnieka Gērķa sieva ir laboratorijas vadītāja zivju pārstrādāšanas rūpnīcā (E 14, 290); tā paša kolhoza zvejnieka Dzeņa sieva ir grāmatvede (E 14, 291); kolhoza «Brīvais vilnis» zvejnieka Sergejeva sieva ir skolotāja (E 14, 290, 580; E 13, 3154; E 17, 7476).

[199] Piemēram, 20. gados Vitrupes pagasta zemnieka Zīgura meitas (Zīguram piederēja 172,68 pūrvietas liela saimniecība) pūrā saņēma: viena — 3 govis, 1 zirgu, 3 aitas un 2 sivēnus, otra — 3 govis, 2 zirgus, 3 aitas (LCVA 4529. l., 1. apr., 10. l., 23.—24. lp.; līdzīgas ziņas arī 9. l., 1.—2. lp.; E 12, 1313; E 14, 16).

[200] Kolhozā «Enkurs» atkārtoti bija apspriests jautājums par govju turēšanu personīgajām vajadzībām. Bija nolemts, ka otra govs obligāti jālikvidē tām ģimenēm, kur vecāki ar bērniem dzīvo kopā, bet formāli skaitās divas atsevišķas kolhoznieka sētas (E 14, 527).

[201] E 14, 620, 627.

[202] E 14, 59, 517; E 18, 4174.

[203] E 13, 1871, 2888, 2965; E 14, 55, 157; E 17, 4646, 7396; E 18, 4034.

ses draudzes skolā vai buržuāziskās Latvijas laikā — pamatskolas 4 klases.[204] Pagastu valdes materiālos bieži vien atrodami trūcīgo zemnieku un zvejnieku lūgumi par pabalstu piešķiršanu bērniem, kas mācās skolā.[205] Nereti līdzekļu trūkuma dēļ vecāki pavisam nespēja sūtīt savus bērnus skolā. Piemēram, 1934. g. Tūjas pagastā «Jurdzēņu» māju valinieks uz jautājumu, kāpēc viņš nesūtot savu dēlu skolā, atbildējis: «Savu 12 gadu veco dēlu nesūtīju skolā trūcības dēļ, jo man nav attiecīgu līdzekļu.»[206]

Bērniem zvejnieku ģimenēs tagad tiek veltīta liela uzmanība, un tie ir apgādāti ar visu nepieciešamo. Jaunpiedzimušos apmeklē mājās patronāžas māsas. Mātes bieži vien ved savus bērnus uz bērnu konsultācijām Ainažos un Salacgrīvā, kur saņem arī nepieciešamos norādījumus par zīdaiņu un mazbērnu kopšanu un ēdināšanu.

Bērni tiek ļoti rūpīgi apkopti, parasta parādība ir kļuvusi bērnu bieža vannošana, tie guļ atsevišķās gultiņās. Ekspedīcijas laikā netika konstatēts neviens gadījums, kad bērni gulētu kopā ar pieaugušajiem vai pa vairākiem vienā gultā. Vecāki zīdaiņiem un mazbērniem iegādājas bērnu ratiņus, daudzās ģimenēs ir ratiņi gan vasarai, gan arī ziemai.[207] Daudz naudas vecāki izdod par bērnu rotaļlietām, bērnu grāmatām; skolēniem ir velosipēdi, fotoaparāti. Vecākie pirmsskolas vecuma bērni un skolēni pieraduši klausīties radiopārraides skolēniem un apmeklē kinoteātrus, televīzijas raidījumus u. c. bērniem domātos pasākumus kultūras namos. Vecāki bērniem iegādājas gadalaikiem piemērotus, skaistus, ērtus apģērbus.

Mazos bērnus apkopj mātes un vecmāmiņas.[208] Tēvi lielāku uzmanību veltī skolas vecuma bērniem. Bērnudārzu nevienā no minētajiem trim kolhoziem nav,[209] lai gan vajadzība pēc tiem ir liela, un kolhoziem, kas gūst tik milzīgus ienākumus, būtu pilnīgi pa spēkam organizēt un uzturēt bērnudārzus un mazbērnu novietnes. Bērnudārzu un novietņu trūkums neļauj iesaistīt kolhoza darbā daudz sieviešu. Kolhozu sabiedrībai, sevišķi sieviešu padomēm, šajā ziņā jābūt daudz aktīvākām un neatlaidīgākām. Grandiozie uzdevumi, kas pašreiz tiek risināti mūsu valstī, izvirza prasību, lai sabiedrība vēl vairāk rūpētos par augošo jauno paaudzi. Jāpieaug valsts nozīmei un palīdzībai bērnu audzināšanā. «Lieta jānostāda tā, — norādīja Ņ. Hruščovs, — lai vecākiem būtu iespējams nodot bērnu vispirms mazbērnu novietnē; kad tas nedaudz paaugas — bērnudārzā, vēl paaugas — internātskolā . . .»[210]

Savās prasībās pret bērniem vecāki parasti ir samērā stingri, lai gan pie fiziska soda ķeras visai reti. Bērnus cenšas pārliecināt ar vārdiem, ar paraugu.

Liela ietekme bērnu audzināšanā un viņu garīgo spēju attīstībā ir skolai, pionieru un komjauniešu organizācijām. Tikai padomju iekārtas apstākļos visi skolas vecuma bērni guvuši iespēju mācīties, turklāt bez maksas. Buržuāziskās Latvijas apstākļos vidusskolās mācījās galvenokārt tikai turīgo vecāku bērni. Piemēram, bij. Limbažu rajona teritorijā bija tikai viena vidusskola ar niecīgu skolēnu skaitu. Salacgrīvā vidusskolu slēdza 1938. g. skolēnu trūkuma dēļ. Tagad bij. Limbažu rajona teritorijā darbojas 6 vidusskolas.[211] Kolhozi ir uzņēmušies šefību pār skolām, kurās mācās zvejnieku bērni, ik gadus sniedz skolām lielu materiālu palīdzību dažāda inventāra un mācību līdzekļu iegādei, kā arī dažādiem kultūras pasākumiem.[212] Kolhozs «Brīvais vilnis» daudz palīdzējis Salacgrīvas vidusskolai un Lāņu astoņgadīgajai skolai, un ne tikai ar naudas līdzekļiem: Salacgrīvas vidusskolai politehniskām nodarbībām kolhozs iegādājies adāmo mašīnu, skolā nodibinātas rūpniecības klases — zivju rūpniecības un putnkopības.[213] Vecākajās klasēs vairākas stundas par zveju un zvejas tehniku vadījis kolhoza «Brīvais vilnis» priekšsēdētājs A. Šlisers.

Kolhozi interesējas par kolhoznieku bērnu mācībām un vajadzības gadījumā rūpējas par vispusīgas palīdzības sniegšanu. Kolhozu valdes protokolos ir atrodamas ziņas, ka kolhozniekiem, kuru bērni slikti mācās, izteikti aizrādījumi. Bērnu sekmes pārbauda arī kolhozu sieviešu padomes. Ļoti aktīvi vecāku padomēs strādā zvejnieki P. Maksimovs, J. Skuja, R. Pumpurs u. c.

Daudzbērnu, atraitņu un invalīdu ģimenes no kolhoza saņem pabalstus apģērba, apavu un skolas mācību grāmatu iegādei.[214] Daudzi skolēni uz kolhoza rēķina saņem skolā bezmaksas pusdienas.[215] Kolhozs «Enkurs» iegādājies autobusu, ar kuru skolēnus no Kuivižiem ved uz 5 km attālo Salacgrīvu.[216] Zvejnieki skolā ir bieži viesi, un ražošanas darba pirmrindnieki ne vienreiz vien ir stāstījuši par saviem sasniegumiem skolēniem. Ar savu braucienu uz Vissavienības tautas saimniecības sasniegumu izstādi Maskavā skolēnus iepazīstināja kolhoza «Enkurs» priekšsēdētājs P. Maksimovs un slaucēja M. Meerente. Salacgrīvas vidusskolas pionieri 1960. g. noslēdza sociālistiskās sacensības līgumu ar vienu no Atlantijas tralera komandām par labiem rādītājiem mācībās un darbā.[217] Savukārt arī skolas kolek-

---

[204] E 14, 290, 191; E 17, 4646, 7441. Par to liecina no ciema padomju saimniecības grāmatām iegūtās ziņas par izglītību (E 17, 7396).

[205] LCVA 4519. f., 1. apr., 20. l., 5., 33., 78. lp.; 3830. f., 1. apr., 1. l., 121. lp.

[206] LCVA 4546. f., 1. apr., 6. l., 123. lp.; 7. l., 35., 75., 123. lp.

[207] E 13, 3090; E 14, 197, 618; E 17, 7467, 7472.

[208] Tām ir arī savas negatīvās puses — vairums vecmāmiņu vēl līdz pat šim laikam ir ticīgas. Daudzas no viņām, protams, necenšas šajā ziņā ietekmēt savus mazbērnus, bet ir arī tādas, kas jau ar pirmajiem bērna dzīves gadiem sāk tos audzināt reliģiskā garā, ņem līdz uz baznīcu utt. Šajā jautājumā kolhozu sabiedrība, partijas organizācija un skolas nav vēl veikušas vajadzīgo izskaidrošanas darbu.

[209] Pašreiz neliels bērnudārzs ir tikai Salacgrīvā. Tanī uzturas neliels skaits bērnu, kuru mātes strādā galvenokārt valsts iestādēs.

[210] Правда, 13. II 1959.

[211] Padomju Zeme, 1960. g. 21. jūlijā.

[212] E 12, 1591; E 13, 3217; E 14, 323, 526, 527, 562; E 17, 4633, 7501, 7502, 7539.

[213] E 14, 530, 562.

[214] E 12, 1504, 1508, 1587, 1588, 1781; E 14, 114, 527, 7517; E 17, 7440.

[215] E 13, 3204; E 14, 89, 114, 502; E 17, 7517, 7531.

[216] Padomju Zeme, 1961. g. 23. martā.

[217] Turpat, 1961. g. 12. janvārī; E 14, 562.

tīvi nepaliek parādā: skolotāji lasa saviem šefiem lekcijas par dažādiem tematiem, palīdz pašdarbības organizēšanā un paši aktīvi tajā piedalās.

Pusaudžu iesaistīšana mājas darbos ir atkarīga galvenokārt no ģimenes sastāva, kā arī no tā, cik lielā mērā ģimenes locekļi ir aizņemti sabiedriskajā ražošanā. Lielākā daļa ģimeņu nodarbina pusaudžus tādos darbos, kas viņiem ir pa spēkam. Piedalīšanās darbā paplašina bērnu interešu loku, ieaudzina viņos cieņu pret darbu un atbildības sajūtu pret ģimeni. Daudzās ģimenēs, lai pieradinātu 7—10 gadus vecus bērnus pie kārtības pienākumu izpildē, vecāki, sevišķi tēvs, uzdod viņiem katrai dienai noteiktu darba daudzumu un vakarā pārbauda uzdevuma izpildi.[218]

Mācību gada laikā vecāki cenšas uzdot bērniem pēc iespējas mazāk darba, lai neatrautu viņus no skolas uzdevumu sagatavošanas. Tomēr gadās, ka dažās ģimenēs, kur lieta nonāk līdz galējībai, bērni palaidušies slinkumā. Liela daļa vecāko klašu skolēnu mācību gada laikā dzīvo skolu internātos un mājās ir tikai svētdienās un svētku dienās, tāpēc saimniecībā viņi var palīdzēt vienīgi skolu brīvlaikā: pusaudži piedalās kartupeļu stādīšanā un novākšanā, dārzu ravēšanā, siena pļaujā. Meitenes pieskata jaunākos brāļus un māsas, mazgā traukus, uzkopj istabas, iet uz veikaliem pēc produktiem, gana lopus.

Bet ne visās ģimenēs bērnu audzināšanas darbam pievērš vajadzīgo uzmanību. Tāpēc nereti nācās novērot arī tādus gadījumus, kad 12—13 gadu veci pusaudži mierīgi rotaļājas, kamēr darbus, kas tiem pilnīgi būtu pa spēkam, dara vecāmāte, un neviens tam nepievērš uzmanību un šādu rīcību nenosoda.

Sakarā ar politehniskās izglītības ieviešanu skolās skolēnus pēdējos gados vasaras brīvlaikā iesaista darbā organizētā veidā gan skolas izmēģinājumu lauciņos, gan arī kolhozā. Vecāko klašu skolēni remontē skolas telpas, gatavo uzskates līdzekļus un inventāru. Zvejnieku kolhozos meitenes strādā dārzkopības un laukkopības, zēni — celtniecības brigādē. Daudzi vecāko klašu skolēni vasarā strādā koku pludināšanā. Čaklākos strādniekus apbalvo kolhoza vadība[219] un atzīmē skolas direktora pavēlē. Skolēni veic lielu darbu, arī vācot metala lūžņus, makulatūru, čiekurus utt.[220]

Skolnieku vasarā nopelnītā nauda tiek izlietota viņu pašu vajadzībām — apģērbu, apavu, grāmatu iegādei, daļu atstājot sīkiem izdevumiem — kino, koncertu biļetēm utt. Tikai ģimenēs, kuru materiālie apstākļi ir sliktāki, pusaudžu peļņa tiek izlietota kopējām ģimenes vajadzībām.

Padomju varas laikā pašos pamatos izmainījies arī darba nespējīgo vecāku stāvoklis. Attiecības ģimenēs veidojas uz savstarpējas mīlestības un cieņas pamatiem. Vecāki parasti klusi un mierīgi pavada savas vecumdienas dēla vai meitas ģimenē, bērnu un mazbērnu aprūpēti. Vecāki ēd pie viena

10. att. Skolēni vasaras brīvlaikā darbā kolhozā «Enkurs».

galda ar pārējo ģimeni, bieži vien tieši vecāmāte pasniedz ēdienu un uzmana galdu ēdienreizēs. Ja vecāki veselības stāvokļa dēļ nevar ēst tos pašus ēdienus, ko pārējie, viņiem gatavo atsevišķi vieglāku ēdienu. Tiem, kas slimības dēļ nevar piecelties, ēdienu pasniedz pie gultas.

Vecāki vienmēr cenšas būt noderīgi ģimenē un labprāt veic tos darbus, kas viņiem ir pa spēkam. Vecāsmātes parasti palīdz meitām vai vedeklām pieskatīt lopus, uzkopt istabas, nomazgāt traukus. Ja meita vai vedekla strādā kolhozā, tad vecāmāte gatavo ēdienu, uzrauga mazbērnus. Daudzi vecie zvejnieki-pensionāri, ja vien redze to atļauj, labo kolhoza tīklus, gatavo kātus grābekļiem, lāpstām, arklu rokturus, pin grozus. Izstrādājumi parasti tiek pārdoti tikai savā ciemā. Lielākā daļa ģimeņu šādā veidā iegūtos līdzekļus atstāj pašam pelnītājam, kas izlieto tos pēc saviem ieskatiem.

Ja vecāki dzīvo atsevišķi no bērniem, viņi joprojām ir cieši saistīti ar bērnu ģimenēm. Bērni parasti atnāk vecākiem talkā veikt grūtākos darbus — stādīt un novākt kartupeļus, pļaut sienu utt. Vecāki savukārt palīdz bērniem, uzraugot mazbērnus. Pilsētā dzīvojošie dēli un meitas savu atvaļinājumu bieži vien pavada pie vecākiem un palīdz viņiem saimniecībā. Vasarā pie saviem vectēviem un vecāmātēm ciemojas mazbērni. Radinieki apciemo viens otru arī dažādu ģimenes svinību gadījumos.

Par darba nespējīgo un viņu ģimenes locekļu nodrošināšanu pastāvīgi rūpējas arī kolhozi. Visos apskatāmajos kolhozos vecie zvejnieki — vīrieši, kas sasnieguši 60, bet sievietes — 55 gadu vecumu, saņem pensiju. Zvejnieku pavadīšana pensijā notiek ļoti svinīgi. Pensionāri no kolhoza saņem vērtīgas balvas. Kolhoza «Enkurs» pensijas bijušajiem zvejniekiem sākumā bija 20 rubļu mēnesī, bet viņu ģimenes locekļiem — 10—15 rubļu; kopš 1961. g. pensijas zvejniekiem ir palielinājušās līdz 30 rbļ. mēnesī.[221] 1960. g. kolhozs pensijās izmaksāja 12,5 tūkst. rbļ., bet 1961. g. 15. tūkst. rbļ.[222] Līdzīgas pensijas

[218] E 13, 3127; E 17, 7442.
[219] E 13, 3210; E 14, 323, 526, 527; E 17, 7440.
[220] Padomju Zeme, 1960. g. 2. februārī; 12. martā.
[221] Turpat, 1961. g. 23. martā; E 14, 526; E 17, 4624.
[222] Turpat.

saņēma arī kolhoza «Brīvais vilnis»[223] zvejnieki. Kopš 1961. g. kolhoza «Brīvais vilnis» zvejniekiem, kas kolhozā nostrādājuši 10 gadu, piešķir mēnesī 50 rbļ. lielu pensiju.[224] Šādas pensijas, protams, nav galīgas; pieaugot kolhozu ienākumiem, palielināsies arī pensijas. Pensionāri saglabā tiesības zvejot savām vajadzībām zināmu daudzumu zivju. Bez pensijas gados vecie kolhoznieki valsts svētku un kolhozu jubileju gadījumos saņem dāvanas — galvenokārt veļu un apģērbu. Tie kolhoznieki, kam nav radinieku, kas varētu par viņiem rūpēties, saņem no kolhoza arī zināmu daudzumu malkas, dārzeņu, putraimu un naudu piena iegādei.[225] Vecie un slimie kolhoznieki saņem no kolhoza neatmaksājamu palīdzību ārstēšanās vajadzībām.[226]

Tādējādi radinieku rūpes un kolhoza sniegtā palīdzība — piemājas zemes gabals, pensija utt. dod iespēju darba nespējīgiem mierīgi pavadīt savas vecuma dienas.

Nostiprinoties kolhozu sabiedriskajai saimniecībai, pieaugot to ienākumiem, palielinās arī kolhoznieku labklājība. Zvejnieki pelna labi un atzīst, ka nekad agrāk tik labi nav dzīvojuši.[227]

Zvejnieku alga ir atkarīga galvenokārt no kvalifikācijas. Tas attiecas kā uz ekspedīciju zvejas, tā piekrastes traleru komandu sastāvu. Ļoti augsta izpeļņa (vidēji 30—40 tūkst. rbļ. gadā) ir kā Atlantijas ekspedīciju, ta dažādu mazo traleru komandām.[228] Piekrastes brigāžu zvejnieku izpeļņa ir nedaudz zemāka, bet arī tā nodrošina zvejniekiem turīgu dzīvi (skat. tabulu).

biedriskajā ražošanā sastāda zvejnieku ģimeņu budžetu galveno daļu — apmēram 70%. Zināma nozīme ģimenes saimnieciskajā dzīvē tāpat kā agrāk ir piemājas zemei.

Kolhoznieka sētā ietilpst dzīvojamā māja un dažādas saimniecības ēkas, piemājas zeme, lopi un putni. Daļa zvejnieku ģimeņu dzīvo pa vairākām kopā kolhozam vai privātām personām piederošajās mājās. Tie parasti ir kolhozu biedri, kas ieradušies šajā apkārtnē nesen. Māju nav arī daļai bijušo kalpu. Pēdējos gados kolhozi plaši izvērsuši dzīvokļu celtniecību, un tuvākajā laikā dzīvokļu trūkums būs likvidēts.

Piemājas zemes gabali apskatāmo kolhozu lauku rajonos ir 0,6 ha, bet Ainažos un Salacgrīvā — 0,12 ha lieli. Bez tam katrai kolhoznieka sētai ierādīts noteikts pļavas gabals lopbarības sagādei mājlopiem. Daļa kolhoznieku, kas nevēlas sevi apgrūtināt ar mājas saimniecības rūpēm, izmanto tikai daļu (0,15—0,26 ha) no parastās piemājas zemes platības.[230] Tās pārsvarā ir vieninieku vai arī mazas ģimenes.

Apmēram pusi no piemājas zemes izmanto galvenokārt kartupeļu stādīšanai; parasti $^1/_4$ no piemājas zemes gabala aizņem zālāji; te audzē arī dažādus dārzeņus — kāpostus, burkānus, gurķus, sīpolus, bietes, tomātus, salātus utt. Ja ģimenē ir mazi bērni, piemājas zemes gabalā audzē arī dārza zemenes.

Bez sakņu dārziem gandrīz katrā saimniecībā ir nelieli augļu dārzi, kuros pārsvarā ir ābeles, bumbieres, plūmes; te aug arī jāņogas, upenes, avenes un

Kolhozu zvejnieku vidējā izpeļņa (tūkst. rubļu) gadā[229]

L — zveja Rīgas jūras līcī; A — zveja Atlantijā

Kolhozs	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
«Enkurs»	559	604	949	792	650	1123	963	698	1656	1541 L 1977 A	1150 L 1770 A	1610 L 4070 A	2000 L 2000 A	2059 L 2742 A
«Brīvais vilnis»	321	326	695	1339	1187	1606	1178	889	1455	1546 L 1848 A	1766 L 1607 A	1703 L 3068 A	2799 L 1509 A	1783 L 2929 A
«Brīvā kaija»	553	680	127	754	710	632	1192	581	869	1101 L 2179 A	1214 L 2257 A	1000 L 3144 A	1166 L 1639 A	1065 L 1995 A

Laba izpeļņa ir arī lauksaimniecības brigāžu locekļiem (skat. 274. lpp.).

Pēc teicēju ziņām ienākumi no piedalīšanās sa-

ērkšķogas. Ceļot jaunās mājas, reizē ar ēku pamatu likšanu stāda arī augļu dārzus.

Lielākajai daļai kolhoznieku personīgajā īpašumā ir arī mājlopi — govs un tele, 1—2 aitas ar jēriem. Gada laikā parasti nobaro divas cūkas. Ļoti izplatīti ir mājputni un bišu dravas, daudzās saimniecībās audzē trušus.

Vieninieki un bezbērnu ģimenes govi netur, jo uzskata par izdevīgāku pienu pirkt. Daudzu zvejnieku ciemu tuvumā nav piemērotu ganību, un tas apgrūtina lopu turēšanu; atsevišķas ģimenes tādēļ tur kazas.

Zvejnieku piemājas saimniecībai ir patēriņa raksturs. Lielāko daļu saimniecībā iegūto produktu izlieto pašas ģimenes vajadzībām. Nelielas ģimenes lielāko daļu no saimniecībā iegūtā piena pārdod, un

[223] E 14, 502.
[224] E 14, 563.
[225] E 13, 3210; E 14, 89, 527.
[226] E 13, 3207, 3210, 3219; E 14, 115, 323, 502; E 14, 324, 527; E 17, 4621, 4625.
[227] Padomju Zeme, 1957. g. 10. decembrī; E 12, 1565.
[228] Tāda, piemēram, ir kolhoza «Brīvais vilnis» kapteiņa A. Plūmes vidējā izpeļņa (E 12, 1565). Pensionārs Kleins laikrakstā Padomju Zeme 1957. g. 10. decembrī publicētajā rakstā, runājot par zvejnieku-kolhoznieku pārtikušo dzīvi, norāda, ka viņa dēli 1957. g. nopelnījuši vairāk nekā 50 tūkst. rbļ. un ka tādu ģimeņu kolhozā ir daudz. Kolhoznieka Mennika dēls tikai viena Atlantijas reisa laikā 1959. g. nopelnīja 15 tūkst. rbļ. (E 14, 422). Kolhoza «Brīvā kaija» zvejnieki Treijs un Bērziņš tikai par 1962. g. jūniju, kad viņiem bija lielais zušu loms, katrs saņēma 884 rbļ. (Liesma, 1962. g. 7. augustā). Tādu piemēru varētu minēt daudz.
[229] Kolhozu gada atskaišu dati.
[230] E 14, 527, 530, 534.

to pārstrādā pienotavas. Ik gadus kolhoznieki pārdod gadu un pusgadu vecus teļus. Daudziem zvejniekiem ir šķirnes govis, kuru pēcnācēji augstu novērtēti arī aiz mūsu republikas robežām. Dārzeņus un augļus patērē pati ģimene, tikai atsevišķos gadījumos pārdodot nelielu daudzumu kartupeļu un ābolu.

Raksturīgi, ka kolhoznieki pārdod tikai pārpalikumu un necenšas taupīt uz pārtikas un apģērba rēķina. Mūsu dienās zvejnieki ir nodrošināti ar noteiktiem ienākumiem par darbu sabiedriskajā saimniecībā, un viņiem nebūt nenākas atteikties no visnepieciešamākā, lai taupītu «nebaltām dienām». Ik gadus pieaugošie zvejnieku ienākumi dod iespēju viņiem labi ēst, ģērbties un pilnībā apmierināt savas kultūras vajadzības.

Piemājas zemes apstrādāšanā zvejniekiem ievērojamu palīdzību sniedz kolhozs. Kartupeļus daudzās saimniecībās novāc ar mašīnām. Kolhozi dod transportu siena atvešanai no pļavām, kas nodotas kolhoznieku personīgā lietošanā, kā arī dažādām citām sadzīves vajadzībām. Zvejniekiem piederošo lopu ganīšanai kolhozs ierāda ganības. Palīdzību kolhozs sniedz arī dzīvojamo ēku celtniecības un remonta gadījumos.

Mājas pienākumu sadalījums starp ģimenes locekļiem atkarīgs galvenokārt no tā, kādā mērā viņi aizņemti sabiedriskajā ražošanā. Tā kā zvejnieku kolhozos sievietes sabiedriskajā saimniecībā aizņemtas ievērojami mazāk, uz viņām gulstas mājas saimniecības vadība. Sievietes gatavo ēdienu, uztur kārtībā telpas, mazgā veļu, kopj lopus, ravē piemājas sakņu dārzu u. c. Daudzās ģimenēs ir šujmašīnas, un sievietes vienkāršākos tērpus sev un bērniem parasti darina pašas.[231]

Kolhoznieces, kas dzīvo pārāk tālu no kolhoza ražošanas centra un tāpēc nevar sistemātiski piedalīties kolhoza darbā, atrod nodarbošanos kaimiņos esošajās padomju saimniecībās.

Vīriešiem mājas saimniecībā ir daudz mazāk pienākumu nekā sievietēm. Kopā ar pārējiem ģimenes locekļiem vīrieši piedalās piemājas zemes gabala apstrādāšanā un ražas novākšanā. Siena laikā viņi izpilda grūtākos darbus — pļauj, krauj sienu stirpās. Vīriešu pienākumos ietilpst arī malkas sagāde, dzīvojamo un saimniecības ēku remonts, kūtsmēslu izvešana. Ja saimniecībā ir bišu drava, arī to pārzina vīrieši.

Ģimeņu lielākajā daļā vīrieši nepalīdz sievietēm mājas darbos arī tad, ja ir brīvi. Vienīgi, sievai saslimstot, vīrietis ir spiests uzņemties daļu viņas pienākumu. Vīrieši savā brīvajā laikā labprāt dodas uz ciema veikalu pēc produktiem, jo tur ir iespējams satikties ar biedriem un apspriest pēdējos jaunumus. Tāpēc pie veikaliem bieži vien redzams lielāks skaits zvejnieku.

Novācot kartupeļus, daudzas ģimenes tāpat kā agrāk rīko talkas. Par tām parasti paziņo jau iepriekš, aicinot talkā galvenokārt radiniekus un tuvus pazīstamos. Atsevišķos gadījumos sarīko arī siena talkas. Pēc darba beigām talciniekus parasti pacienā.

Ar katru gadu palielinās zvejnieku ienākumi no sabiedriskās saimniecības, bet līdz ar to turīgāka un kulturālāka kļūst dzīve zvejnieku ciemos. Par zvejnieku materiālās labklājības pieaugumu liecina individuālās celtniecības plašais vēriens un dzīvojamo telpu iekārtojums.

Apskatāmajos kolhozos rit plaša dzīvokļu celtniecība, īpaši kolhozu ciemu centros. Jaunas mājas ceļ galvenokārt zvejnieki, kas pagātnē piederēja trūcīgajiem iedzīvotāju slāņiem un kam nebija savu māju. Jaunas, skaistas mājas ceļ Tūjā.

Līdz nepazīšanai pārvērties Kuivižu ciems — kolhoza «Enkurs» centrs. Jaunas mājas te uzcēluši kolhoznieki Pommers, Skuja, Tazāns, Kārkliņš, Meerente, Bibe, Gulbis, Kleins, Jēgers un daudzi citi. Vesels zvejnieku ciems ar vairāk nekā 15 jaunām mājām izaudzis arī Salacgrīvā.[232] Pēdējos gados kolhozi uzsākuši daudzdzīvokļu namu celtniecību ar visām komunālajām ērtībām. Kolhoza «Brīvais vilnis» celtajās mājās būs centrālā apkure, karstais ūdens, virtuvē — speciāli produktu skapji, guļamistabā — speciāli sienas drēbju skapji.[233] Tādas pašas mājas ceļ arī Tūjā un Kuivižos.[234]

Par zvejnieku materiālās labklājības pieaugumu liecina arī dzīvojamo telpu iekārtojums.

Zvejnieki iegādājas modernas un skaistas mēbeles. Zvejnieku mājās nereti sastopami ne tikai dīvāni, bufetes, pulēti drēbju skapji, tualetes galdiņi, bet arī pianīno, guļamistabu un ēdamistabu mēbeļu komplekti.[235] Pēdējos gados vairākās zvejnieku ģimenēs parādījušās veļas mazgājamās mašīnas.[236] Istabas vienmēr tīras un mājīgas, tajās daudz austu un adītu pašu saimnieču darinājumu, bieži vien nacionālajā stilā. Izplatīti dekoratīvie izstrādājumi, sevišķi keramika. Pie sienām gleznas, visvairāk — jūras ainavu. Mēbeļu un telpu iekārtojuma ziņā vērojamas atšķirības pat vienā mājā; jauniešu istabās pārsvarā ir jaunas, modernas mēbeles, kamēr vecāku pusē pārsvarā ir 20.—30. gadu, bet dažkārt pat vēl agrāka laika istablietas.[237] Zināmu daļu mēbeļu atsevišķos gadījumos veido kādreizējais saimnieču pūrs.

Zvejnieki iegādājas ne tikai skaistas mēbeles, bet arī divriteņus, motocikletus un automašīnas. Divriteņi ir katrā ģimenē, bieži vien pat divi. Katra zvejnieka ģimenē, kuras dzīvesvieta atrodas patālu no kolhoza centra, ir motociklets.[238] Kolhozos vairākkārt organizēti motocikletistu kursi, un tajos vienmēr ir

---

[231] Kolhoza «Brīvais vilnis» kolhozniecēm šajā ziņā daudz palīdzējis šūšanas un piegriešanas pulciņš, kuru apmeklēja vairāk nekā 40 dalībnieces (E 14, 248; E 17, 4614, 7540; E 18, 4062).

[232] Padomju Zeme, 1961. g. 23. augustā.

[233] Turpat, 1961. g. 25. februārī, 23. martā, 27. jūnijā. Individuālajās zvejnieku mājās, piemēram, kapteiņa Plūmes, zvejnieku Kariņa, Jēgera u. c. mājās, ir arī vannas istabas, ūdensvads un citas komunālās ērtības (Kolhoznieks, 1954. g. 15. martā; E 12, 1565; E 13, 3069; E 17, 7492; E 18, 4064).

[234] Padomju Zeme, 1961. g. 27. jūlijā.

[235] E 13, 3153; E 14, 428, 457; E 17, 7492.

[236] E 14, 611, 627.

[237] E 13, 3069, 3153; E 14, 632.

[238] E 13, 3160, 3164; E 14, 416, 421, 456, 457, 463, 466, 470, 502; E 17, 7440, 7502, 7518.

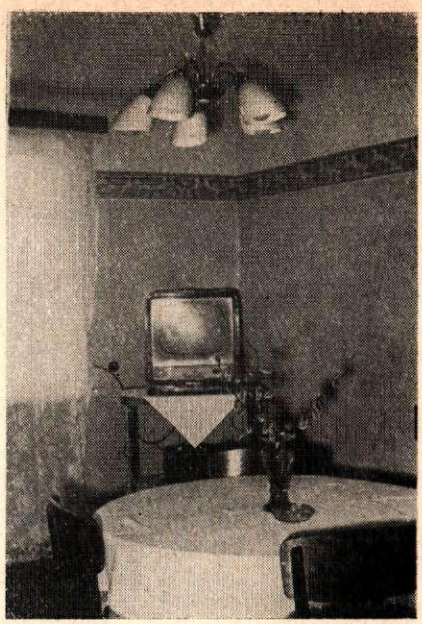

11. att. Zvejnieku dzīvokļu iekšskati.

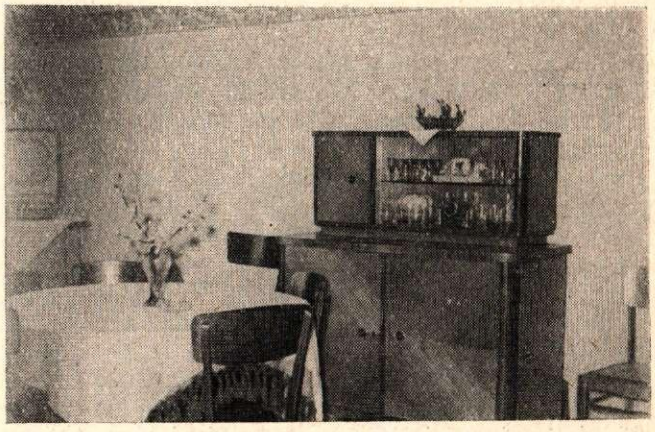

bijis liels dalībnieku skaits.[239] Daudzi zvejnieki, galvenokārt ekspedīcijas zvejas dalībnieki, ir iegādājušies vieglās automašīnas.[240]

Liela daļa apskatāmo kolhozu ir elektrificēti. Vēl nav elektrificēta daļa no kolhozu «Brīvā kaija» un «Brīvais vilnis» teritorijas. Šo kolhozu elektrifikāciju pabeigs tuvākajos gados.[241]

Viens no svarīgākajiem darbaļaužu komunistiskās audzināšanas līdzekļiem ir radiopārraides. V. I. Ļeņins nosauca radio par avīzi bez papīra un attāluma. Radio šodien ieņem svarīgu vietu Vidzemes zvejnieku sadzīvē. Jau kolhozu pastāvēšanas pirmajos gados bija uzsākta kolhozu radiofikācija. Piemēram, kolhoza «Enkurs» centru radioficēja jau 1951. g., un lieli nopelni šajā darbā bija kolhoza komjauniešiem.[242] 1953. g. kolhozā jau bija 60 reproduktoru.[243] Kolhoza «Brīvā kaija» radiofikāciju uzsāka 1954. g.[244]

Vietējie radiomezgli bieži raida koncertus «pēc kolhoznieku vēlēšanās». Tiek pārraidītas arī klubos

[239] Kolhoznieks, 1954. g. 31. martā; E 14, 264.

[240] E 12, 479, 1537; E 13, 3113; E 14, 422, 502; Padomju Zeme, 1955. g. 5. decembrī; E 17, 7440, 7459, 7501, 7518; Kolhoznieks, 1954. g. 15. martā; E 14, 564.

[241] Padomju Zeme, 1961. g. 12. decembrī.

[242] Kolhoznieks, 1951. g. 12. septembrī.

[243] Turpat, 1955. g. 7. februārī.

[244] Padomju Zeme, 1954. g. 13. martā.

12. att. Mājsaimnieču darbs tagad stipri atvieglināts.

lasītās lekcijas, lai tādējādi tās varētu noklausīties iespējami liels skaits kolhoznieku. Radio kolhozi izmanto arī darba organizēšanā — vietējie radiomezgli pārraida norīkojumus darbā, rezumē dienas sasniegumus, sacensību rezultātus. Radio pārraida laika ziņas, ziņo par iespējām izbraukt jūrā utt.

Pēdējos gados kolhoznieku sadzīvē aizvien plašāk ieviešas televizori. Tos iegādājušies arī daudzi zvejnieki.[245] Televizori ir arī visu apskatāmo kolhozu klubos, kur vakaros uz televīzijas raidījumiem pulcējas tuvāko māju zvejnieki.

Kapitālisma apstākļos cilvēku labklājība un sadzīve ir atkarīga no personīgajiem ienākumiem. Sociālisma apstākļos cilvēku sadzīves uzlabošanās notiek principiāli citādi. Padomju cilvēku materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanai kalpo ne tikai viņu personīgie ienākumi, bet arī sabiedrisko fondu pieaugums. Tas spilgti izpaužas arī apskatāmo kolhozu zvejnieku sadzīvē. Kā jau minēts, zvejnieku tāpat kā visu pārējo darbaļaužu bērni saņem bezmaksas izglītību un uz kolhozu rēķina bezmaksas pusdienas skolā. Vasaras brīvlaiku daudzi kolhoznieku bērni pavada pionieru nometnēs, dodas tūristu pārgājienos.[246] Tāpat kā visi pārējie mūsu valsts darbaļaudis, arī zvejnieki saņem bezmaksas medicīnisko palīdzību. Slimiem un darba nespējīgiem kolhozniekiem kolhozi sniedz materiālo palīdzību.[247] Kolhozi asignē ievērojamas summas ceļazīmēm uz sanatorijām un atpūtas namiem. Piemēram, kolhozs «Enkurs», lai apmaksātu ceļazīmes uz sanatorijām, 1961. g. asignēja 1165 rubļus.[248] Daudzi zvejnieki un viņu ģimenes locekļi ārstējušies un atpūtušies Padomju Savienības labākajās sanatorijās.[249] Slimību gadījumos kolhoznieki saņem apmaksātu slimības atvaļinājumu.[250]

Pavisam cits stāvoklis ar medicīnisko palīdzību bija buržuāziskajā Latvijā. Ārsta palīdzība un sevišķi ārstēšana slimnīcā maksāja dārgi, un darbaļaudīm tā bija gandrīz nepieejama. Par to liecina lielais skaits lūgumu izdot «nabadzības apliecību», lai varētu ārstēties par brīvu vai uz pagasta rēķina. Ļoti raksturīgs ir kāds Tūjas pagasta valdes dokuments no 1930. g.: «Zvejnieku zemes ieguvējs K. Gulbis lūdz mazturības apliecību dēla ārstēšanas lietā. Viņa dēls slimo ar nieru kaiti un atrodas Rīgas pilsētas slimnīcā. Visa viņa kustamā manta ir jau aprakstīta. Gulbis līdz šim ir maksājis $^1/_3$ dēla ārstēšanai, bet tagad neesot spējīgs maksāt.»[251]

Kolhoza «Enkurs» ienākumi un labā darba organizācija ļāvusi 1961. g. saīsināt darba dienu kolhozā. Visi kolhoznieki, atskaitot fermās nodarbinātos, darba dienu beidz plkst. 16.[252] Tādējādi kolhozniekiem paliek vairāk laika dažādiem kultūras pasākumiem, grāmatu lasīšanai un sportam.

Kolhozu augšupeja un to ekonomiskā nostiprināšanās devusi iespēju noteikt kolhozniekiem 2 nedēļu ilgu apmaksātu atvaļinājumu.[253] Tas ir svarīgs priekšnoteikums zvejnieku labklājības un kultūras tālākam pieaugumam.

Minētie kolhozi stingri un noteikti īsteno dzīvē XXII kongresā pieņemto Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programu, kas paredz darbaļaužu labklājības nemitīgu pieaugumu, pakāpenisku atšķirību likvidēšanu starp pilsētu un laukiem, lauku iedzīvotāju sadzīves apstākļu tuvināšanu pilsētu iedzīvotāju sadzīves apstākļiem.

ĢIMENES PARAŽAS

Sadzīvē vienmēr tiek pārņemtas un bagātinātas tās senās tautas tradīcijas, paradumi un paražas, kas nav pretrunā ar jaunās sabiedrības interesēm. Bet sakarā ar sadzīves konservatīvāko raksturu līdztekus labām tradīcijām saglabājas arī vecie kaitīgie paradumi un tradīcijas, kas traucē jaunā, progresīvā attīstību. Šai sakarā pirmajā vietā minama reliģija. Sevišķi sīksti reliģijas ietekme saglabājas ģimenes paražās.

Reliģijai (cik par to var spriest pēc 1957.—1961. g. savāktajiem materiāliem) ir maza ietekme zvejnieku ģimeņu ikdienas dzīvē. Tā, piemēram, par nopietnu lūzumu darbaļaužu apziņā liecina Ainažu iedzīvotāju atteikšanās no dievkalpojumiem ticīgo niecīgā skaita dēļ.[254] Protams, ir vēl atsevišķi vecā-

[245] Padomju Zeme, 1960. g. 12. novembrī; E 14, 581, 627.

[246] E 13, 3217; E 14, 324, 534, 535; Padomju Zeme, 1961. g. 7. septembrī.

[247] E 12, 1716; E 14, 89; E 17, 7517, 7537.

[248] E 12, 1464; E 13, 323, 1447.

[249] E 13, 323, 1861; E 14, 115, 261, 280, 465, 527, 3231; E 17, 7517.

[250] E 13, 1861; E 14, 324.

[251] LCVA 4546. f., 1. apr., 7. l., 134.—135. lp.; līdzīgas ziņas arī 3830. f., 1. apr., 1. l., 25. lp.; 4519. f., 1. apr., 27. l., 2.—43. lp.; 407. l., 1., 3., 11., 21.—24., 35.—49. lp. u. c.

[252] Padomju Zeme, 1961. g. 23. martā.

[253] E 12, 1727; E 13, 1849, 3200; Padomju Zeme, 1961. g. 23. martā; E 14, 563.

[254] Ekspedīciju laikā vairākkārt nācās pārliecināties par to, ka dievkalpojumu laikā baznīcas ir gandrīz vai tukšas, jo uz dievkalpojumiem ierodas tikai neliels skaits vecākās paaudzes pārstāvju (E 12, 1421; E 13, 3016; E 14, 482; E 17, 4638).

kās paaudzes cilvēki, kas pieskaita sevi pie ticīgajiem. Tāpēc daudzas ģimenes svinības — kristības, kāzas, bēres dažkārt vēl norit saskaņā ar baznīcas ceremonijām. Reliģiskus rituālus, kas saistīti ar dažādām ģimenes svinībām, nereti ievēro cilvēki, kurus nebūt nevar uzskatīt par īpaši «dievticīgiem» un kas paši sevi par tādiem arī neuzskata. Viņu «ticīgums» izpaužas tikai baznīcas ceremoniju formālā ievērošanā. Viņi piedalās tajās sakarā ar senajām tradīcijām un paradumiem, jo padomju varas pirmajos pastāvēšanas gados Latvijā vēl nebija izveidojušās jaunas skaistākas un svinīgākas ceremonijas, kas atbilstu sociālistiskās īstenības prasībām. Lai ātrāk likvidētu reliģijas paliekas cilvēku apziņā, sekmētu jaunā, komunistiskā dzīves veida noformēšanos, svarīga loma līdztekus zinātniski ateistiskās propagandas pastiprināšanai ir arī komunistiskās sabiedrības principiem atbilstošu jaunu tradīciju, paradumu un paražu veidošanai.

Atskaites referātā PSKP XXII kongresam N. S. Hruščovs norādīja: «Ne vien ekonomika un politika, bet arī cilvēku sadzīve, kultūra, psiholoģija un apziņa ir arēna, kur aktīvi veidojas jaunās attiecības — draudzības, biedriskuma, savstarpējas palīdzības un kolektīvisma attiecības.»[255]

Ģimenes svinībās un tautas svētkos sevišķi spilgti izpaužas un ilgstoši saglabājas etniskā specifika. Laulību noslēgšanu pavada kāzu svinības, kurām ģimene, tāpat kā iepriekš, gatavojas ar lielu rūpību. Mūsdienu Vidzemes zvejnieku kāzās tiek gan ievēroti atsevišķi tradicionālie ceremoniju cikla elementi, bet stipri sagrozītā veidā, pie kam tie tiek uzskatīti tikai par izklaidēšanos. Mūsdienu kāzu ciklā vairs neietilpst preciņāšana, kam agrāk bija svarīga nozīme. Tagad jaunieši par kāzām vienojas paši, pēc tam paziņo par to vecākiem un kopīgi nosaka kāzu dienu. Abas ģimenes parasti gatavojas kāzām ne mazāk kā mēnesi.

Kāzu svinību pirmais posms ir laulību reģistrācija. Ja kāzas notiek bez laulāšanās baznīcā, tad laulību reģistrācija un kāzu svinības notiek vienā dienā. Ja jaunieši laulājas baznīcā, laulību reģistrācija notiek agrāk, bet laulāšana un kāzas — vienā dienā.[256]

Laulību reģistrācija ciema padomē vai Kultūras namā norit visai svinīgi. Šajā ziņā pēdējos gados ir jau izveidojušās noteiktas tradīcijas. Ciema padomi tādos gadījumos rotā ar zaļumiem un ziediem. Jaunlaulājamos sagaida ar muziku, Salacgrīvā un Ainažos šādās svinībās piedalās kolhoza «Brīvais vilnis» koris vai Kultūras nama pašdarbības kolektīvs, tā dalībnieki svinībās parasti ierodas tautas tērpos. Jaunlaulājamos pavada radinieki un draugi. Kolhozi braukšanai uz laulību reģistrāciju piešķir vieglās mašīnas. Līdz pat šim laikam saglabājies paradums lūgt vedējtēvu un vedējmāti. Par vedējtēvu un vedējmāti parasti uzaicina jaunās sievas vai vīra krusttēvu un

13. att. Laulību reģistrācija.

krustmāti vai tuvākos draugus. Nereti par vedējtēvu un vedējmāti uzaicina kolhoza izcilākos ļaudis.[257]

Parādoties jaunajam pārim, sāk spēlēt klusināta muzika, klātesošie pieceļas, bērni kaisa ar ziediem celiņu, pa kuru nāk jaunlaulājamie.[258] Jaunajam pārim uzrunu saka ciema padomes priekšsēdētājs, novēl viņiem laimi jaunajā ģimenes dzīvē. Pēc laulību reģistrācijas un gredzenu maiņas jaunlaulātos apsveic radinieki, draugi, darba biedri; daudzi tepat arī pasniedz dāvanas. Apsveicējus pēc tam pacienā, arī tepat ciema padomes telpās. Pacienāšanu parasti organizē vedējtēvs un vedējmāte.

Dažkārt, vecāku spiesti, jaunieši gan laulājas baznīcā, bet dara to slepus, nepiesaistot sabiedrības uzmanību, vai arī braucot laulāties uz citu vietu. Pēdējos 2—3 gados kolhozu «Enkurs» un «Brīvais vilnis» jaunieši baznīcā nav laulājušies.[259]

Kāzas parasti svin 1—2 dienas, lielākoties sestdienā un svētdienā. Svinības notiek tikai vienā vietā — tur, kur jaunlaulātie nolēmuši turpmāk dzīvot, bet nevis divās vietās — pie līgavaiņa un līgavas, kā tas bija agrāk. Līdz pat šim laikam sagla-

---

[255] N. S. Hruščovs. Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pārskats partijas XXII kongresam. Rīgā, 1961., 104. lpp.

[256] E 12, 1302, 1305, 3012, 1315, 1764.

[257] Piemēram, kolhozā «Enkurs» par vedējtēviem nereti tiek uzaicināti kolhoza priekšsēdētājs P. Maksimovs, brigadieris R. Pommers u. c. (E 14, 219, 221; E 14, 487, 638).

[258] Sevišķi skaisti laulību reģistrācija notika Ainažu kultūras namā 1961. g., kad laulībā stājās kolhoza «Enkurs» strādnieks A. Meļņiks un L. Eglīte (Padomju Zeme, 1961. g. 19. augustā). Tādas svinīgas un skaistas laulību reģistrācijas ceremonijas ainažnieki nolēmuši rīkot arī turpmāk. Liels notikums Salacgrīvā 1961. g. novembrī bija 5 pāru svinīgā laulību reģistrācija pilsētas Kultūras namā (E 14, 635, 643).

[259] Pirmajos pēckara gados laulību reģistrācija ciemu padomēs notika ikdienas apstākļos, proti, tai nebija paredzēta speciāla telpa, padomju darbinieki vienlaikus risināja dažādas kārtējās saimniecības lietas, izskatīja sūdzības utt. Dabiski, ka jauniešiem, kas spēra tik nopietnu soli dzīvē, šāda laulību slēgšana nepatika. Tāpēc arī sarunās ar teicējiem ne vienreiz vien ir nācies dzirdēt, ka laulāšanās baznīcā notikusi nevis reliģiskas pārliecības dēļ, bet aiz vēlēšanās padarīt šo svarīgo notikumu pēc iespējas svinīgāku (E 12, 1310).

bājies sens paradums izveidot uz ceļa, pa kuru brauc kāzinieki, dažādus aizsprostus[260] un ļaut jaunlaulātajiem braukt tālāk tikai pēc «izpirkuma» saņemšanas — parasti pēc pacienāšanas ar vīnu, alu, saldumiem utt. Pie kāzu mājas ceļ goda vārtus, kas vasarās rotāti ar koku zariem, bet ziemā — ar skujām.

Uz kāzām, tāpat kā uz bērēm un kristībām, nāk tikai lūgtie viesi. Padomju varas gados stipri ir izmainījies uz kāzām un citām ģimenes svinībām lūgto viesu sastāvs. Zemnieku mantiskā nevienlīdzība pagātnē lika katram turēties pie «savas kārtas» ļaudīm un aicināt uz svinībām mantiskā ziņā tikai sev līdzīgus. Jaunās ražošanas attiecības un kolektīvais darbs sabiedriskajā saimniecībā sekmējis vecās kārtu noslēgtības likvidāciju. Tagad uz kāzām aicina darba biedrus, savas brigādes locekļus.[261] Viesiem parasti izsūta rakstiskus ielūgumus. Līdz pat šim laikam apvidū saglabājies paradums ierasties kāzās arī ķekatniekiem, kurus sauc par «kūjniekiem», «čigāniem».[262] Ķekatnieki nāk pa 2—3 cilvēkiem un izklaidē viesus ar dziesmām un dejām; svinību beigās viņi dažkārt noņem maskas un pievienojas pārējiem kāzu viesiem. Jaunlaulātie uz kāzām saņem dāvanas, visvairāk dažādas saimniecībā nepieciešamas lietas: traukus, vāzes, galdsegas utt.

Kāzu rīkošanā piedalās parasti samērā daudz radinieku un draugu, kas palīdz klāt svētku galdu un uzpost telpas. Zvejnieku sievas ir slavenas ar savu prasmi gatavot un garnēt ēdienus, daudzas no viņām ir beigušas speciālus mājsaimnieču kursus; tāpēc arī kāzu galds lūztin lūst no visdažādākajiem ēdieniem. Parasti kādu no sievietēm, kas ir slavena ar savu kulinārijas mākslu, uzaicina par galveno saimnieci, pārējās viņai palīdz. Agrāk samērā daudz produktu uz svinībām ņēma līdz arī viesi, tagad produktus nes galvenokārt tikai tuvākie radinieki. Pārējie viesi nes līdz vīnu, saldumus u. tml. Viesus pie galdiem parasti sēdina trīs reizes: pirmais galds ir t. s. aukstais galds, otrs — siltais, trešais — saldais galds.

Ja vecāki pašā laulību noslēgšanas ceremonijā nepiedalās, tie pēc senas tradīcijas sagaida jaunlaulātos pie ieejas mājā vai arī pie goda vārtiem ar «maizi un sāli», un pacienā viesus. Pēc savstarpējas apsveicināšanās un laimes vēlējumiem visi sēžas pie galdiem. Tāpat kā agrākajos laikos, arī mūsu dienās kāzu viesi kolektīvi dzied dziesmas.

Viena no senajām tradīcijām, kas apskatāmajā apvidū kāzu gadījumos saglabājusies vēl līdz mūsu dienām, ir vīra vecāku apdāvināšana. Mājās austo un adīto darinājumu vietā vedekla vīra vecākiem tagad dāvina galvenokārt veikalā pirktas lietas: vīra tēvam parasti labu kreklu, šalli, pašas adītas zeķes, vīra mātei — agrāk tradicionālās villaines un segas vietā dāvina kleitas drānu, veļu utt.

Atsevišķos gadījumos kāzās humora pēc jauno sievu mičo — ievada sievu kārtā. Mičošana apskatāmajā apvidū bija plaši izplatīta vēl buržuāziskās Latvijas laikā. Daudzas teicējas, kas precējušās 20.—30. gados, stāstīja, ka viņas kāzās vēl mičotas.[263] Tagad šai ceremonijai kāzās ir tikai rotaļas raksturs. Parasti tā notiek šādā veidā: pusnaktī vīramāte, vedējmāte vai kāds no viesiem noņem līgavai vainagu un uzsien lakatu; līgava cenšas to nepieļaut. Līgavu atbalsta viņas draudzenes. Līgavainim uzliek cepuri un dod pīpi ar tabaku; tas simbolizē, ka puisis nu iegājis vīra kārtā. Pēc tam jaunlaulātos «met gaisā».[264] Ja kāzās līgavu nemičo, tad tomēr jaunlaulātās ievadīšanu sievas kārtā, iestājoties pusnaktij, cenšas kaut kādā veidā atzīmēt: dažreiz līgava balto līgavas tērpu nomaina pret parastu izejamo tērpu, un tas liecina, ka viņa kļuvusi precēta sieva.[265] Daudzos gadījumos pusnaktī tiek nolasītas to radinieku un draugu apsveikuma vēstules un telegramas, kas paši nav varējuši ierasties kāzās.[266] Pēc visām šīm ceremonijām klāj «saldo galdu»; šai paražai savā laikā bija maģiska nozīme — tas bija vēlējums jaunlaulātajiem dzīvot laimīgu, «saldu» dzīvi.

Uz kāzu svinību otro dienu parasti paliek tuvākie radinieki un no tālienes atbraukušie viesi.

Kāzu sarīkošanai līgavaini un līgavu, kā arī tuvākos radiniekus parasti uz 3 dienām atbrīvo no darba kolhozā. Kolhozi sniedz palīdzību kolhoza locekļiem ģimenes nodibināšanā. Kāzu sarīkošanai kolhoza valde izsniedz 50—100 rbļ.[267] Bez tam jaunlaulātajiem visa kolektīva vārdā bieži vien tiek pasniegtas vērtīgas dāvanas: servīzes, skapji utt.

Atsevišķos gadījumos nedēļu pēc kāzām svin atkāzas.[268] Uz tām uzaicina parasti tikai tuvākos radiniekus un draugus, bieži vien tos, kas kaut kādu apstākļu dēļ nebija varējuši ierasties kāzās.

Svinīgi tiek atzīmētas arī sudrabkāzas un zeltkāzas.[269] Tādās svinībās jubilārus apciemo liels skaits radinieku — bērni, mazbērni, draugi. Kolhozi parasti apsveic savus jubilārus, pasniedzot tiem vērtīgas dāvanas.

Liels un priecīgs notikums ģimenē ir bērna piedzimšana. Dzemdības notiek slimnīcās, kur sievietes saņem kvalificētu medicīnisko palīdzību. Tikai vecā-

---

[260] E 12, 305; E 14, 119, 120, 129. Šis paradums sakņojas tālā senatnē, kad līgavas vēl zaga. Piederīgie, nevēlēdamies izdot meitu pie vīra bez izpirkuma maksas vai vispār nelabvēlīgi noskaņoti pret atsevišķām laulībām, uzbruka līgavas zagļiem, atņemot meitu vai arī liekot samaksāt par to izpirkumu.

Jaunatne izmanto vecās formas dažādām izpriecām un jokiem. Piemēram, kāzās, ko 1960. g. svinēja kāds traktorists un kolhoza «Enkurs» zvejnieka meita, kāziniekiem ceļu aizsprostoja divi traktori, kas bija novietoti tā, ka izveidoja vārtus. Kāzinieki varēja turpināt savu ceļu tikai pēc jautro traktoristu pacienāšanas (E 14, 218, 220).

[261] Piemēram, uz kolhoza «Enkurs» zvejnieka U. Baloža kāzām bija uzaicināta visa kolhoza pirmā brigāde; vedējtēvs bija brigadieris, vedējmāte — brigadiera sieva. Brigādes locekļi jaunlaulātajiem pasniedza kopēju dāvanu — tahtu (E 14, 216).

[262] E 12, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1311, 1315, 1316, 1317; E 14, 119, 129, 219, 237, 245; E 18, 4103, 4162; E 19, 1747.

[263] E 12, 1307, 1311, 1318, 1319, 1764; E 14, 116, 129, 230, 245, 246; E 17, 7352.

[264] E 14, 217, 219, 422; E 18, 4103.

[265] E 14, 487; E 17, 4653.

[266] E 14, 475.

[267] E 12, 1498, 1710; E 13, 3219; E 14, 216, 323, 527, 535, 536; E 17, 4628, 7501, 7502, 7537.

[268] E 13, 3154; E 18, 4103.

[269] Padomju Zeme, 1961. g. 30. maijā.

kās paaudzes sievietes atceras tos antisanitāros apstākļus, kādos dzemdības notika pagātnē, kad sievietes dzemdēja pirtī vai mājās[270] un samērā bieži bija arī nāves gadījumi dzemdību laikā. Arī buržuāziskās Latvijas laikā, kad slimnīcu bija maz, bet medicīniskā palīdzība dārga, sievietes bieži vien dzemdēja mājā.

Jāatzīmē, ka apskatāmo kolhozu teritorijā, lai gan te atrodas divas pilsētas — Salacgrīva un Ainaži, nav slimnīcu, un tāpēc slimnieki jāved uz samērā tālo Aloju vai Limbažiem. Salacgrīvas pilsētas attīstības septiņgadu plāns paredz šādas slimnīcas celtniecību.

Dzemdētāju nogādāšanai uz slimnīcu un atvešanai pēc dzemdībām uz māju kolhozs piešķir vieglās mašīnas. Kolhozniecēm piešķir arī apmaksātus dekrēta atvaļinājumus.

Līdz pat šim laikam saglabājies paradums «iet raugos» jeb «raudzībās», pie kam raugos iet visu bērna pirmo dzīvības gadu.[271] Uz raudzībām parasti nelūdz, un ar raugos iešanu nesaistās kāda noteikta diena. Uzzinājuši par dzemdētājas atgriešanos no slimnīcas, radinieki un draugi sāk to apciemot.

19. gs. otrajā pusē, ejot raugos, nesa dažādus produktus — vistas, sviestu utt.[272] Buržuāziskās Latvijas laikā uz laukiem ieviesās paradums, ejot raugos pie zēna, nest kliņģeri, bet, ejot pie meitas — torti. Šis paradums saglabājies vēl šodien. Nes arī vīnu, rotaļlietas, veļu. Tā kā gandrīz katru dienu ir gaidāmi viesi, saimniekiem jābūt zināmiem cienasta krājumiem. Tādiem gadījumiem bagātīgu galdu parasti neklāj. Uz galda pieņemts likt arī visu to, ko atnesuši viesi.

Uz raudzībām nāk ne tikai atsevišķi viesi, bet pat veselas kolhoznieku delegācijas. Tās nes kolektīvas dāvanas — veļas komplektu bērnam, ratiņus. Bez tam kolhozs bērna vecākiem zīdaiņa pūriņa iegādei piešķir 50 rbļ.[273]

Apskatāmajā apvidū plaši izplatījies paradums dot bērnam, galvenokārt zēnam, kāda ģimenes locekļa — parasti tēva vai vectēva vārdu.[274] Visizplatītākie zēnu vārdi zvejnieku ģimenēs ir Jānis, Kārlis un Mārtiņš.

Līdz pat šim laikam bērnus dažkārt vēl kristī baznīcā; tas notiek parasti pēc vecākās paaudzes pārstāvju gribas. Bet šīs ceremonijas izpildē vērojamas zināmas izmaiņas. Ja agrāk bērnus baznīcā kristīja līdz gada vecumam, tad tagad kristī gadu, bet dažkārt pat 3—4 gadu vecumā. Par krusttēviem un krustmātēm izvēlas radiniekus vai draugus, kas nereti ir citas ticības.[275] Tas liecina par samērā formālo pieeju šai baznīcas ceremonijai.

Kristības un arī kāzas parasti cenšas pieskaņot kādiem ģimenes vai tautas svētkiem.[276] Kristības parasti atzīmē ar nelielām svinībām. Svinību viesi bērnam dāvina dažādas dāvanas. Kristības noslēdz svētku mielasts. Senās paražas mūsu dienās kristībās izzudušas.

Sociālisma apstākļos, it īpaši pēdējos 3—4 gados, izveidojušās jaunas tradīcijas dažādu ģimenes svētku svinēšanā. Kristības baznīcā lielā mērā nomainījuši vārda došanas jeb bērnības svētki. Tā, piemēram, kolhozi «Brīvais vilnis» un «Brīvā kaija» 1959. g. pirmo reizi organizēja bērnības jeb vārda došanas svētkus. 1960.—1961. g. šādus svētkus svinēja jau visos trīs kolhozos. Sākumā šajos svētkos piedalījās neliels skaits bērnu,[277] jo daudzi vecāki uz šādiem svētkiem raudzījās ar neuzticību. Tagad bērnības svētki kļuvuši populāri, jo svētku skaistā norise un dzīvespriecīgais raksturs saista arvien plašākas masas. Ar katru gadu šajās svinībās piedalās arvien lielāks skaits bērnu.[278] Bērnības svētku organizēšanā liela nozīme ir kolhozu partijas un sabiedriskajām organizācijām, kas veikušas un joprojām veic plašu aģitācijas un izskaidrošanas darbu vecāku, īpaši vecākās paaudzes ļaužu vidū.

Svinības parasti notiek vasaras mēnešos, visbiežāk jūnijā vai jūlijā, kolhoza kluba telpās. Labā laikā šīs svinības dažkārt sarīko arī brīvā dabā kādā skaistā vietā, kā tas ticis darīts kolhozā «Brīvā kaija». Lielu sagatavošanas darbu uz šiem svētkiem veic kā viss kolhozs, tā arī katra ģimene atsevišķi.

Jaunās svinības saglabā vecu tautas paradumu — bērniem izrauga «sabiedriskās kūmas». Par kūmām parasti uzaicina cienījamus cilvēkus, nereti tie ir bērna radinieki.

Klubu telpas svētku dienā izrotātas ar zaļumiem un ziediem. Prezidijā ieņem vietas kolhoza vadība un sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Skanot svētku muzikai, zālē ienāk vecāki ar «jubilāriem» un kūmām un ieņem jau iepriekš paredzētas, skaisti rotātas vietas. Bērni uz svētkiem ir skaisti tērpti: meitenītes parasti baltās vai sārtās, zīda vai kaprona kleitiņās, zēni — zilos vai melnos uzvalciņos.

Šo svinību uzdevums ir uzņemt bērnu kolektīvā un sabiedriskā kārtā apstiprināt viņa kūmas. Vecākiem tiek izsniegta apliecība — «bērna pase» par bērna svinīgu uzņemšanu kolektīvā. Kūmas, uzņemoties sabiedrības priekšā atbildību par sava krustbērna izaudzināšanu par cienīgu padomju pilsoni,

---

[270] E 12, 1323, 1339, 1340, 1341, 1350; E 14, 118, 122, 123, 131; E 17, 7396.

[271] Piemēram, teicēja R. Mennika no Kuivižiem stāstīja, ka raudzībās pie viņas dēla nākuši 7 mēnešus (E 13, 1844; līdzīgas ziņas E 17, 7360).

[272] E 12, 1326, 1339, 1341, 1350; E 14, 122, 123, 131.

[273] E 13, 3208; E 17, 4649. Kolhozā «Brīvais vilnis» līdz 1958. gadam izsniedza 30 rbļ. (E 12, 1710; E 13, 1861; E 17, 7537); kolhozā «Enkurs» jaunpiedzimušajam izmaksājamā summa 1957. g. palielinājās no 25 līdz 50 rbļ. (E 12, 1710; E 14, 526). Līdz ar kolhozu ienākumu pieaugumu rodas iespēja palielināt arī pūriņu naudu izmaksu.

[274] Piemēram, kolhozā «Brīvā kaija» zvejnieka Pranka ģimenē tēvs, dēls un mazdēls ir Jāņi (E 13, 1844); arī kolhoza «Enkurs» zvejnieka Dzeņa ģimenē triju paaudžu vīriešu vārds — Juri (E 14, 290); kolhoza «Brīvā kaija» zvejnieka Anckalniņa ģimenē viens no dēliem nosaukts tēva vārdā par Jāni, bet otrs — vectēva vārdā — par Mārtiņu (E 12, 1325). Tādu piemēru varētu minēt daudz. Šāds paradums acīm redzot cēlies sirmā senatnē un saistīts ar senču kultu.

[275] E 18, 4063, 4100.

[276] E 13, 3028, 3038; E 14, 422.

[277] Piemēram, bērnības svētkos, ko 1959. g. kopīgi sarīkoja kolhozs «Brīvais vilnis» un skola, piedalījās tikai 9 bērni (E 14, 4616; E 17, 7358); līdzīgas ziņas iegūtas kolhozā «Brīvā kaija» (E 14, 659; E 18, 4129).

[278] Kolhoza «Enkurs» 1960. g. sarīkotajos bērnības svētkos piedalījās 20 bērnu vecumā līdz 5 gadiem (E 18, 4154; līdzīgas ziņas arī laikrakstā Padomju Zeme, 1961. g. 8. jūnijā).

14. att. Bērnības svētki Salacgrīvā 1961. g. 4. jūnijā.

parakstās speciāli iekārtotā grāmatā. Bērni saņem vērtīgas dāvanas, kam līdzekļus asignējis kolhozs, ziedus, rotaļlietas.[279] Dāvanas bērniem dod arī kūmas. Visu svinību laiku spēlē klusināta muzika. Pēc tam seko skolēnu vai Salacgrīvas pilsētas bērnudārza audzēkņu pašdarbības koncerts.

Bērnības svētkus noslēdz kopējas vakariņas. Tās dažkārt (piemēram, kolhozā «Brīvā kaija») sarīko visam kolhozam, dažkārt (kolhozā «Enkurs» un «Brīvais vilnis») tās norit mājas apstākļos.

Bērnības svētki atrodas vēl formēšanās stadijā, turpmākajā attīstībā tie papildināsies un pilnīgosies. Bet jau pirmajiem soļiem to attīstībā ir liela progresīva nozīme. Šie svētki sekmē veco, savu laiku pārdzīvojušo tradīciju atmiršanu un jaunu tradīciju nostiprināšanos zvejnieku sadzīvē.

Jaunatnes komunistiskajā audzināšanā liela nozīme ir t. s. pilngadības jeb jaunības svētkiem. Visas republikas mērogā šos svētkus pirmo reizi svinēja 1958. g.[280] Kopš tā laika šo svētku svinēšana jau kļuvusi par tradīciju. Pilngadības svētku svinē-

[279] Kolhozi šo svētku organizēšanai paredz ievērojamas summas (E 14, 323); piemēram, kolhozā «Brīvais vilnis» katram bērnam 1959. g. pasniedza dāvanu 16 rbļ. vērtībā (E 14, 323; E 17, 7358).

[280] E 13, 1863.

15. att. Pilngadības svētku dalībnieki Salacgrīvā 1961. g.

šanu parasti organizē ciema un pilsētas padomes ietvaros; zvejnieku jaunatne atkarā no dzīves vietas piedalās svētkos Salacgrīvā vai Ainažos. Tikai kolhozs «Brīvā kaija» jau divus gadus šos svētkus ir svinējis atsevišķi, apvienojot ar bērnības svētkiem. 1961. g. šajā pašā dienā notika arī svinīga laulību reģistrācija.[281]

Šo svētku organizēšanas priekšdarbus veic kolhozi un skolas. Tiek veikts liels izskaidrošanas darbs jauniešu un vecāku vidū, kas ne vienmēr uzreiz ir ar mieru, lai viņu bērni piedalītos jaunajās svinībās.[282]

Pilngadības svētkus parasti svin jūnija beigās, kad ir visvairāk ziedu, tāpēc tiem raksturīgs dzīvesprieks un ziedu pārpilnība.

Zināmu laiku pirms pilngadības svētkiem jauniešiem un jaunietēm tiek organizētas pārrunas, kur viņi iepazīstas ar savas zemes revolucionāro pagātni un sociālistiskās celtniecības panākumiem, ar padomju pilsoņu tiesībām un pienākumiem, noklausās referātus par komunistisko morāli, draudzību un biedriskumu. Pilngadības svētki parasti notiek kluba telpās svinīgos apstākļos, piedaloties daudziem radiniekiem un draugiem. Ja laiks ir jauks, svētki notiek brīvā dabā — šim nolūkam izvēlas kādu skaistāku vietu; šādi svētki, piemēram, notikuši Salacgrīvas pilskalnā. 1958. g. Salacgrīvā notikušajos pilngadības svētkos piedalījās 44 jaunieši un jaunietes, bet 1959. g. — jau 60; 1961. g. Ainažos šādās svinībās piedalījās 21 jaunietis, bet Salacgrīvā — 45.[283] Tas liecina, ka jaunieši pilngadības svētkus atzinuši par saviem svētkiem.

Uz svinību vietu, skanot muzikai, jaunieši dodas kolonā. Svinīgajā aktā jauniešus uzrunā partijas un komjaunatnes komiteju darbinieki, kolhozu vadošie darbinieki, skolotāji. Līdz ar pilngadības apliecību jaunietis saņem arī daudz laimes vēlējumu personīgajā dzīvē un darbā. Katram jaunietim kolhoza vārdā tiek pasniegta vērtīga dāvana — fotoaparāts, pulkstenis, kleitas drāna, rokassomiņa utt.[284] Jaunieši saņem ziedus; jubilārus apsveic arī radinieki un draugi.

Svētku svinīgajai daļai seko kopējas izpriecas — pašdarbības koncerts, spēles, dziesmas, dejas, uguņošana, bet Salacgrīvā arī vizināšanās pa līci ar laivām. Pilngadības svētkus jubilārs svin arī savā ģimenē tuvinieku un draugu vidū.

Par to, ka pilngadības svētki iekaro arvien plašākas iedzīvotāju simpātijas, liecina kaut vai tas, ka pēdējos 3—4 gados neviens no apskatāmo kolhozu jauniešiem nav iesvētījies baznīcā.

No jauniešiem veltītajām tradīcijām ieviesusies arī pasu svinīga izsniegšana 16 gadus sasniegušajiem vidusskolu skolēniem. Svinīgais akts parasti notiek

16. att. Jubilāru apsveikšana.

Kultūras namā.[285] Pēdējos gados kolhozos sāk atzīmēt arī karadienestā jauniesaucamo izvadīšanas vakarus.[286]

Ģimenēs atzīmē arī ģimenes locekļu dzimšanas dienas. Tās parasti svin ģimenes ietvaros, piedaloties tikai tuvākajiem radiniekiem. Viesi un pārējie ģimenes locekļi gaviļniekam vienmēr pasniedz dāvanu. Pēdējos gados par tradīciju kļuvusi kolektīva dzimšanas dienu svinēšana skolās. Kolektīvās dzimšanas dienas klases ietvaros atzīmē reizi ceturksnī vai pusgadā visiem tiem skolēniem, kam šajā laikā bijušas dzimšanas dienas. Meitenes skolotāju vadībā sagatavo un klāj galdu. Gaviļniekiem pasniedz ziedus un dāvanas (galvenokārt grāmatas). Svinības noris ar dejām, dziesmām, spēlēm. Tādas kolektīvas dzimšanas dienas jau vairākas reizes ir atzīmējuši Lāņu un Ainažu astoņgadīgo skolu skolēni.[287]

Plašāk nekā bērnu dzimšanas dienas tiek svinētas vecākās paaudzes pārstāvju jubilejas, it īpaši, ja sasniegts jau 50—60—70 gadu vecums. Uz tādām jubilejām uzaicina lielu skaitu viesu. Dzimšanas dienu svinībās parasti ierodas tikai lūgtie viesi. Radinieki un draugi, kam nav iespējams ierasties svinībās, apsveic jubilāru telegrāfiski vai rakstiski. Jubilāram pateicību izsaka kolhoza valde un sabiedriskās organizācijas un pasniedz dāvanas. Izcilas jubilejas tiek atzīmētas ne tikai ģimenē, bet kā visa kolhoza kolektīvi svētki. Piemēram, kolhozs «Brīvā kaija» 1959. g. 20. janvārī svinēja kolhoznieces Marijas Rumkas 100. dzimšanas dienu. Sirmā māmuļa visu savu dzīvi nodzīvojusi Tūjas jūrmalā. Viņas dēli un mazbērni ir priekšzīmīgi kolhoznieki. Visu kolhoznieku vārdā jubilāre tika sveikta pa vietējo radiomezglu. Kā dāvana tika pasniegta silta sega un liela torte.[288]

Zvejnieku ģimenēs populāra ir arī vārda dienu svinēšana. Ja dzimšanas dienu parasti zina tikai nedaudzi jubilāra tuvākie draugi, tad vārda dienas zina jau plašāks paziņu loks. Radinieki, draugi un kaimiņi uzskata par savu pienākumu apciemot gaviļnieku un pasniegt tam dāvanu. Krusttēvs un krustmāte tādos gadījumos vienmēr apciemo savus krust-

[281] Padomju Zeme, 1961. g. 20. jūnijā.

[282] Piemēram, kolhozā «Brīvais vilnis» kolhoznieka E. ģimenē vecāmāte sākumā bija nelabvēlīgi noskaņota pret mazmeitas lēmumu piedalīties pilngadības svētkos, bet pēc tam piekrita un, lai noskatītos svinībās, pat aizbrauca no Vitrupes uz Salacgrīvu (E 14, 470; līdzīgas ziņas E 14, 667; E 17, 4616).

[283] E 14, 236; Padomju Zeme, 1960. g. 5. jūlijā.

[284] Padomju Zeme, 1958. g. 10. jūlijā, 1960. g. 5. jūlijā, 1961. g. 20. jūnijā; E 13, 3045, 3205; E 14, 323, 527; E 17, 4612, 4616, 7538; E 18, 4123.

[285] Padomju Zeme, 1960. g. 2. aprīlī.

[286] E 14, 535.

[287] Padomju Zeme, 1959. g. 4. maijā; E 14, 473.

[288] Turpat, 1959. g. 20. janvārī.

bērnus vai arī atsūta tiem apsveikumus. Vārda dienas svinībās ierodas arī speciāli nelūgti viesi. Ja ģimenē sakarā ar vārda dienu netiek rīkotas lielas svinības, viesi atnāk dienā un ilgi neuzkavējas. Jubilāra māja parasti šajās dienās ir rūpīgi uzposta ar zaļumiem, ziediem un meijām. Lielas svinības parasti rīko tad, ja vienādi vārdi ir vairākiem ģimenes locekļiem. Kā jau minēts, zvejnieku ģimenēs iecienīts ir Jāņu vārds. Tāpēc arī to vārda dienu atzīmē plašāk nekā citas vārda dienas.

Starp vecākās paaudzes zvejniekiem plaši izplatīts vārds ir arī Mārtiņš. Ar Mārtiņu dienu ir saistītas arī atsevišķas senas tradīcijas, piemēram, līdz pat 20. gs. 30. gadiem Mārtiņos gāja ķekatās. T. s. Mārtiņu bērni parasti bija tērpušies dažādu meža zvēru, putnu u. c. maskās. Pie sāniem Mārtiņu bērniem bija somas, kurās saimnieki lika dažādu cienastu. Saimniece Mārtiņos parasti cepa zosi, gatavoja putraimu desas un dažādus zirņu un pupu ēdienus. Ķekatnieki iegriezās arī tajās mājās, kurās Mārtiņa nemaz nebija.[289]

Ļoti retos gadījumos ķekatās iet vēl tagad. Ķekatās gājēji galvenokārt ir pusaudži un puiši, kas vēlas izklaidēties. Retumis ķekatās iet arī Andreja dienā.[290]

Pie jaunajām tradīcijām, kas radušās sociālistiskās iekārtas apstākļos un kas audzina mīlestību un cieņu pret darbu, pieskaitāma darba veterānu godināšana. Pirmais šādu pasākumu ieviesa kolhozs «Enkurs», godinot pensionārus 1960. g. 19. oktobrī Ainažu kultūras namā.[291] Uz svinībām ieradās daudz cilvēku. Vecos zvejniekus apsveica Ainažu izpildu komitejas priekšsēdētāja un kolhoza «Enkurs» priekšsēdētājs. Pensionāriem pasniedza ziedus un dāvanas. Plašam un interesantam koncertam sekoja spēles un dejas. Savus biedrus pensijā svinīgi pavadīja arī kolhozs «Brīvais vilnis».[292]

1961. g. Salacgrīvas skolas skolēni kolhoza «Brīvais vilnis» kluba telpās pirmo reizi sarīkoja vecmāmiņu godināšanu, t. s. vecmāmiņu pēcpusdienu.[293] Vecmāmiņas saņēma skaistas mazbērnu darinātas dāvanas. Skolēni sniedza plašu pašdarbības koncertu.

Konservatīvākais sadzīves elements, kas visilgāk saglabājis reliģiozas ceremonijas, ir bēres. Tas acīm redzot izskaidrojams ar to, ka bēres galvenokārt saistās ar veco paaudzi, kas dažkārt vēl sīksti pieturas pie baznīcas mācības. Tādējādi bēres arī tagad biežāk nekā kristības un laulības norit saskaņā ar baznīcas rituāliem, proti, ar aicinātu mācītāju.

Bēres Vidzemes zvejnieku ģimenēs norit visai svinīgi. Apbedīšanas organizēšanā aktīvi piedalās visi ciema iedzīvotāji, palīdzot izrotāt telpas, sadabūt bērēm nepieciešamos piederumus utt. Parasti uz bērēm aicina ļoti daudz cilvēku — radus un paziņas ne tikai no sava ciema, bet arī attālākām vietām. Bērinieki nāk ar vainagiem vai ziediem.

Mirušo nomazgā, ietērpj svētku drānās un iezārko; zārku līdz bēru dienai atstāj šķūnī vai klētī. Vecus cilvēkus parasti apglabā tumšās drānās, jaunus — gaišās. Dažreiz mirušajam zārkā dod līdz kādu viņa iemīļotu lietu.

Nereti vecākās paaudzes pārstāvji, vēl dzīvi esot, pasūta sev zārku, kas bieži vien gadiem stāv uz istabas augšas vai klētī.[294] Bēres rīko ne ātrāk kā trīs dienas pēc nāves, bet ziemā vēl vēlāk. Bēru māju izrotā ar egļu zariem; ar tiem nokaisa arī ceļu uz kapsētu. Uz bēru mājām nāk tikai lūgtie viesi, bet uz kapiem iet visi, kas vēlas atvadīties no mirušā. Pirms braukšanas uz kapiem bērinieki bēru mājās ieēd. Tās ir senas paražas, t. s. pēdējā mielasta paliekas, kad ēdamo lika arī nomirušajam. Pirms mirušā iznešanas palicēji no tā atvadās.

Ja glabā pēc baznīcas rituāliem, tad ceremoniju vada uzaicinātais mācītājs vai kāds cits no baznīcas kalpotājiem. Pēdējos 2—3 gados bēres kolhozos arvien biežāk notiek bez mācītāja. Sēru mītiņus organizē kolhoza klubā. Kluba telpas tiek atbilstoši sakārtotas, zārku novieto uz paaugstinājuma, tam blakus novieto ziedus un vainagus, orķestris klusināti spēlē sēru muziku. Atvadu vārdus saka kolhoza priekšsēdētājs vai partijas organizācijas sekretārs. Kolhozs bēru sarīkošanai nomirušā ģimenei sniedz materiālu palīdzību 50 rbļ. apmērā.[295] Bez tam bēru dienā kolhozs dod mašīnas un orķestri.

Kapos atvadu vārdus saka kāds no kolhoza sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem vai vietējās skolas skolotājs, pastāstot par aizgājēja dzīves ceļu, par tuvinieku un draugu smago zaudējumu. Pēc atvadu vārdiem tiek noskaitītas piemērotas tautasdziesmas vai nolasīti dzejoļi. Pirms zārka laišanas kapā radinieki pēdējo reizi atvadās no mirušā. Klātesošie, vēlot aizgājējam vieglas smiltis, met kapā 3 saujas zemes. Kapu kopu izrotā vainagiem un ziediem. Uz kapa tiek nolikts vainags visa kolhoza, kā arī katras brigādes vārdā. Pēc apbedīšanas radinieki tepat pie kapiem pacienā tos, kas nav uzaicināti uz mājām uz bēru mielastu.[296]

Pēc atgriešanās no kapsētas, bēriniekus uz sliekšņa pacienā ar vīnu un torti. Dzerot vīnu, viesi vēl mirušajam vieglas smiltis.

Bēru mielasta galds vienmēr bagātīgi klāts. Maltītes laikā dzied daudz skumju dziesmu, galvenokārt tautasdziesmas. Ļoti vecu ļaužu bēru mielasts nav tik skumjš kā jaunāka gājuma cilvēku bēru mielasts un dažreiz beidzas ar jautri, sevišķi vēl tad, ja mi-

[289] E 12, 1364, 1365, 1366, 1372, 1385, 1386; E 13, 1904, 3034; E 14, 121, 130, 237, 330; E 14, 121, 130, 474, 476; E 17, 4645; E 18, 4099, 4103.

[290] Piemēram, kolhoza «Brīvais vilnis» brigadieris Andrejs Lūsis stāstīja, ka Andreju dienā viņa māja vienmēr pilna ar viesiem. Tā kā istabā visiem vietas nepietiek, jubilārs ķekatniekus saņem pagalmā, pateicas par uzmanību un pacienā. Ieēduši un iedzēruši «Andreju bērni» dodas pie nākamā Andreja; nereti vienu un to pašu Andreju apciemo vairākas grupas ķekatnieku (E 14, 230, 237, 242; E 13, 3034, 3038; E 18, 4099, 4103).

[291] Padomju Zeme, 1960. g. 19. oktobrī; E 14, 650.

[292] E 14, 530.

[293] Padomju Zeme, 1961. g. 11. martā.

[294] E 18, 4106.

[295] E 12, 1383; E 13, 1861, 3208; E 14, 115, 293, 323, 478; E 17, 4619, 4627, 4649, 7495, 7537; E 18, 4063. Atsevišķos gadījumos piešķirtās summas ir vēl lielākas — pat līdz 100 rbļ. (E 12, 1710; E 14, 534; E 17, 4619).

[296] E 12, 1373, 1382; E 14, 117.

rušais pats pirms nāves to vēlējies.[297] Liekas, ka jautrība bēru mielastā saistīta ar kādu senu ticējumu, saskaņā ar kuru palicējiem nevajag apgrūtināt mirušā dvēseli ar asarām un vaimanām, jo prieks un jautrība bēru mielastā tai ir daudz patīkamāka.

Latvijā, tai skaitā arī Vidzemē, kopš seniem laikiem izplatīta īpaša mirušo godināšana, kuras pirmsākumi acīm redzot meklējami senču kultā. Ģimenes svinību gadījumos (dzimšanas, vārda dienās utt.) radi vienmēr atceras savus mirušos tuviniekus, uzpoš, skaisti izrotā ar ziediem viņu kapus. Jāpiezīmē, ka latviešiem vispār raksturīga augsta kapu kultūra.

Ļoti populāri ir mirušo atcerei veltītie svētki, t. s. kapu svētki. Šo svētku organizēšana bija pilnīgi baznīcas rokās, līdz plašās tautas masās arvien biežāk izraisījās neapmierinātība ar mirušo atceres dienas atzīmēšanu pēc baznīcas rituāla; tāpēc arī radās ierosinājumi atzīmēt mirušo piemiņas dienu bez reliģiskām ceremonijām. Tagad mirušo piemiņas dienu organizēšanā liela nozīme ir vietējām partijas un padomju organizācijām. Apskatāmajā apvidū mirušo piemiņas dienu bez baznīcas līdzdalības pirmo reizi svinēja 1959. g.[298]

Mirušo atceres svinības notiek kapsētās, un tās jau laikus tiek izziņotas vietējā presē, lai visi, kas vēlas, varētu tajās piedalīties. Mirušo piemiņas dienas parasti svin jūlija beigās vai augusta sākumā. Pirms mirušo piemiņas dienas kapsētās rit spraigs darbs — tiek uzkopti kapi, stādītas puķes, kapu celiņi nokaisīti ar smiltīm utt. Uz svinībām parasti ierodas cilvēki no visai plašas apkārtnes.

Uz mirušo atceres dienai veltīto sēru mītiņu kapsētā darbaļaudis (parasti no ciema padomes) dodas kolonā ar ziediem un vainagiem. Mītiņā runas teic vietējo, partijas un padomju organizāciju vadītāji, skolotāji, savās runās godinot šajā kapsētā apglabāto revolucionāru un Sarkanās Armijas karavīru piemiņu. Pēc tam skan sēru melodijas, tiek nolasīti piemēroti dzejoļi. Koris dzied tautasdziesmas. Kolhozu un dažādu organizāciju pārstāvji noliek vainagus uz brāļu kapiem. Radinieki pulcējas pie savu tuvinieku kapiem.

17. att. Sēru mītiņš Salacgrīvas kapsētā.

Jaunā veidā organizētās mirušo piemiņas dienas svinības radušas lielu atsaucību iedzīvotāju vidū. Tāpēc arī baznīcas organizētie kapu svētki pakāpeniski zaudē savu nozīmi, un tajos ar katru gadu piedalās arvien mazāks cilvēku skaits. Ir atsevišķas kapsētas, kurās kapu svētki pēc baznīcas rituāliem vairs nenotiek.

Jauno svinību kā jebkura jauna pasākuma organizēšanā un īstenošanā ir vēl daudz trūkumu un šablona. Pašreiz notiek to pilnīgošana un jaunu formu meklēšana. Bet jau tagad ir skaidra jauno tradīciju lielā nozīme kaitīgo pagātnes palieku likvidēšanā cilvēku apziņā. Jauno tradīciju plašā ieviešanās spilgti liecina, no vienas puses, par plašo iedzīvotāju slāņu neapmierinātību ar vecajām formām un tradīcijām un, no otras, par sociālisma apstākļiem atbilstošu jaunu formu nepieciešamību.

KULTŪRAS UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

Kolhozu iekārtas nostiprināšanās un zvejnieku kolhozu tehniskās apgādes uzlabošanās procesā Latvijas laukos izveidojies pilnīgi jauns zvejnieks — kolhoznieks ar plašu redzesloku, kas apguvis jaunāko zvejas tehniku un aktīvi piedalās sabiedriskajā dzīvē. Līdz ar sabiedriskā īpašuma un zvejnieku materiālās labklājības pieaugumu pieaug arī zvejnieku kulturālās prasības.

Par parastu parādību mūsdienu zvejnieku ģimenē kļuvušas avīzes un žurnāli. Zvejnieku kolhozos nav tādas ģimenes, kas neabonētu kādu laikrakstu vai žurnālu, ļoti populārs ir vietējais rajona laikraksts, bet no republikāniskajiem laikrakstiem — Cīņa un Padomju Jaunatne.[299] Bez tam kolhoznieki vēl izraksta žurnālus Zvaigzne, Padomju Latvijas Sieviete, Veselība, Рыбное хозяйство, Охота и охотничье хозяйство, Огонек, laikrakstus Правда un Советская Латвия.

Daudzas ģimenes abonē vienlaikus vairākus laikrakstus un žurnālus. Šai sakarā varētu minēt zvejnieka Alfrēda Krūmiņa ģimeni, kas abonē laikrakstus Правда, Cīņa, Padomju Jaunatne, rajona laikrakstu un žurnālus Zvaigzne, Padomju Latvijas Sieviete, Veselība, Dārzs un Drava, Рыбное хозяйство.[300] Kolhoznieks Glūdmanis parakstās uz laikrakstiem Cīņa, Liesma, Padomju Jaunatne un žurnāliem Zvaigzne un Огонек.[301]

Tādu piemēru varētu minēt daudz. Tie liecina par zvejnieku augsto kultūru un plašajām interesēm.

Lielu popularitāti zvejnieku vidū iemantojusi arī daiļliteratūra. Katrā ģimenē atrodams savs grāmatu krājums, kurā pārstāvēti gan padomju rakstnieku, krievu un latviešu literatūras klasiķu, gan ārzemju rakstnieku darbi. Ģimenes, kurās ir bērni, iegādājas bērnu grāmatas. Grāmatas ir galvenokārt latviešu

[297] E 14, 243; E 17, 4637, 7356.
[298] E 14, 205, 235, 4120.
[299] E 14, 495.
[300] Turpat.
[301] Turpat, arī E 17, 7478.

valodā. Skolēniem, kas mācās krievu valodu, ir grāmatas arī krievu valodā.

Daudziem zvejniekiem ir mājas bibliotekas. Labas bibliotekas sakomplektējuši, piemēram, kolhoznieks V. Emsis, B. Jirgensons, H. Lūse, A. Krūmiņš, R. Strauss u. c.[302]

Liela nozīme politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanā ir kolhozu bibliotekām. Biblioteku grāmatu fondi un lasītāju skaits ik gadus pieaug. Par to liecina sekojoši dati.

Kolhozu biblioteku grāmatu fondi un lasītāju skaits
(kolhozu gada atskaišu dati)

Gadi	Kolhoza „Enkurs" bibliotekā		Kolhoza „Brīvais vilnis" bibliotekā		Kolhoza „Brīvā kaija" bibliotekā	
	grāmatu skaits	lasītāju skaits	grāmatu skaits	lasītāju skaits	grāmatu skaits	lasītāju skaits
1950.	726	34	565	73	626	43
1951.	1091	71	723	96	665	56
1959.	2092	123	1617	112	2183	146
1960.	2843	145	1665	134	1723	169
1961.	3012	184	2045	151	1560	108

Lielākā daļa lasītāju ir jaunieši, sevišķi skolēni, bet arī vecākās paaudzes pārstāvji ir čakli lasītāji. Lasa galvenokārt daiļliteratūru. Politisko literatūru lasa galvenokārt politpulciņu klausītāji, gatavojoties nodarbībām, skolēni, neklātienes studenti u. tml.

Tehnisko literatūru lasa galvenokārt mehāniķi, motoristi, stūrmaņi un zvejnieki, kas mācās kvalifikācijas celšanas kursos, jo modernā tehnika, ko zvejnieki saņēmuši kolhozu pastāvēšanas laikā, prasa speciālas zināšanas, kā arī prasmi apieties ar komplicētajām mašīnām. Daudzi kolhozu ciemu zvejnieki ir ieguvuši tādas specialitātes kā mehāniķu, stūrmaņu, motoristu, traļmeistaru utt., kādas agrāk šai apvidū nemaz nebija pazīstamas.

Jau kopš kolhozu organizēšanas pirmajiem gadiem nopietna uzmanība veltīta dažādu speciālistu sagatavošanai: jau 1951. g. motoristu kursus beidza kolhozu «Enkurs» un «Brīvais vilnis» 50 zvejnieki.[303] Tādi kursi darbojās kolhozos arī vēlākajos gados.[304] Kursi savu darbu periodiski atjauno un tādējādi zvejniekiem iespējams paplašināt un nostiprināt savas zināšanas.

Līdztekus zemākajiem tehniskajiem kursiem kolhozos tiek organizēti arī tādi kursi, kas sagatavo daudz kvalificētākus speciālistus — kapteiņus, mehāniķus lielākajiem zvejas kuģiem. Arī šādus kursus organizē periodiski, un ik gadus pieaug zvejnieku skaits, kas tos ir beiguši.[305]

Daļa kolhoza jauniešu apmeklē dažādas speciālas skolas, kas gatavo radistus, elektriķus, nozvejas meistarus u. c.[306] Kolhozi šiem jauniešiem maksa stipendijas.[307]

Vadošos kadrus Atlantijas ekspedīciju kuģiem līdz šim laikam kolhoziem gandrīz vienmēr sūta republikas centrālās organizācijas. Bet ar katru gadu pieaug to jauniešu skaits, ko pēc vidusskolas beigšanas kolhozi sūta uz Liepājas un Rīgas jūrskolām.[308] Beiguši jūrskolas, šie jaunieši atgriežas savā dzimtajā kolhozā kā zvejas flotes speciālisti.

Paplašinoties kolhozu saimniecībai, arvien akūtāk izjūtama nepieciešamība arī pēc zivju pārstrādāšanas rūpniecības speciālistiem. Tāpēc daļa kolhozu jauniešu mācās Pārtikas rūpniecības tehnikuma neklātienes nodaļā.

Pēdējos gados ievērojami samazinājusies jaunatnes aizplūšana uz pilsētu. Astoņgadīgo skolu un vidusskolu beigušie jaunieši aizvien biežāk paliek strādāt kolhozā. Piemēram, no 39 audzēkņiem, kas 1960. g. beidza Salacgrīvas vidusskolu, 25 jaunieši palika strādāt kolhozos un padomju saimniecībās un atraduši te sev interesantu darbu.[309]

Darbā dzimtajā kolhozā jaunieši un jaunietes atgriežas arī pēc speciālās izglītības iegūšanas.[310]

Daudzu zvejnieku dēli seko tēvu pēdās — izvēlas grūto, bet interesanto jūrnieka profesiju. Tālu aiz republikas robežām ir pazīstami Kuivižu zvejnieka — Sociālistiskā Darba Varoņa Mārtiņa Līdaka dēla kapteiņa Harija Līdaka vārds, kura kuģa komanda pastāvīgi pārsniedz Atlantijas siļķu nozvejas plānu. Zvejnieka Jāņa Krūmiņa dēls Jānis arī ir Atlantijas zvejas tralera kapteinis.[311]

Daudzi zvejnieku dēli un meitas padomju varas laikā ir ieguvuši augstāko un vidējo speciālo izglītību vai arī vēl mācās augstskolās un tehnikumos.[312]

Ieteikumus augstākām un vidējām speciālām mācību iestādēm labākie kolhoza jaunieši un jaunietes saņem no kolhoza.[313]

Padomju varas laikā Latvijā ievērojami pieaugusi zvejnieku sabiedriskā aktivitāte. Dzīve viensē-

---

[302] E 13, 3089, 3153, 3169; E 14, 622; E 17, 7455; E 18, 4064, 4070, 4550.

[303] Kolhoznieks, 1951. g. 28. februārī; 16. martā; E 12, 1717.

[304] E 12, 1706, 1708; E 13, 1850, 1852.

[305] E 12, 1708; E 14, 316, 538.

[306] E 13, 1852; E 14, 325, 456, 527; E 17, 7501; Liesma, 1963. g. 21. februārī.

[307] E 13, 3219; E 14, 325, 527.

[308] E 14, 535; E 17, 7478, 7501.

[309] Piemēram, kolhozā «Brīvā kaija» laukkopības brigādē labi strādā vidusskolas absolvente M. Krauze. Jauniete gatavojās iestāties LLA neklātienes nodaļā (Padomju Zeme, 1960. g. 25. aprīlī). Pēc vidusskolas beigšanas 1960. g. kolhozā «Brīvais vilnis» palika strādāt vairāki jaunieši (Padomju Zeme, 1961. g. 13. jūnijā).

[310] Piemēram, pēc dārzkopības tehnikuma beigšanas kolhozā «Enkurs» par dārznieku strādā Kuivižu zvejnieka dēls G. Bērziņš (E 14, 286; E 17, 7446). Tajā pašā kolhozā par medmāsu strādā kolhozniece H. Blāķes meita L. Tambora, kas turpina mācīties Rīgas Medicīnas institūta neklātienes nodaļā (E 14, 430). Tādu piemēru varētu minēt daudz (E 17, 7446).

[311] E 12, 1755; E 14, 463.

[312] Piemēram, no kolhoza «Enkurs» zvejnieka A. Krūmiņa 4 bērniem 3 ir augstākā izglītība: meita ir zivju rūpniecības inženiere, viens dēls — agronoms, otrs dēls — ķīmiķis (E 13, 1900; E 17, 7452). Zvejnieku Kosīša, Dimmes un J. Krūmiņa meitas studē medicīnu (E 13, 1900; E 14, 291). Zvejnieka M. Līdaka meita pabeidza LVU bioloģijas fakultāti un tagad ir bioloģijas fakultātes dekāne (E 17, 7457); zvejnieka A. Martinsona meita — filoloģijas fakultāti (E 14, 258; līdzīgas ziņas arī E 13, 3171; E 17, 7443, 7489).

[313] E 14, 526, 535.

tās buržuāziskās diktatūras laikā sekmēja zvejnieku norobežotību un pasivitāti sabiedriskajā dzīvē.

Citāds stāvoklis izveidojās zvejnieku ciemos līdz ar kolhozu organizēšanu — kādreizējā noslēgtība izzudusi. Kolhozos bieži tiek organizēti dažādi sabiedriski pasākumi: kolhoznieku kopsapulces, brigāžu sapulces, ražošanas aktīva sanāksmes, kvalifikācijas celšanas kursi. Zvejnieki sapulces apmeklē labprāt un aktīvi piedalās to vai citu jautājumu apspriešanā. Nereti pēc sapulcēm viņi noklausās lekcijas, galvenokārt par starptautiskiem jautājumiem. Samērā bieži tiek sarīkoti arī koncerti.

Visos apskatāmajos kolhozos darbojas politiskās izglītības pulciņi. Zvejnieki studē konkrētās ekonomikas jautājumus, marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus, PSKP kongresu materiālus. Diemžēl, šajos pulciņos vēl mācās neliels skaits kolhoznieku un arī nodarbības ne vienmēr notiek regulāri.

Zvejnieki aktīvi piedalās vēlēšanu kampaņās, daudzi no viņiem ir aģitatori un iecirkņu komisiju locekļi. Vēlēšanu dienā zvejnieki vieni no pirmajiem organizētā veidā ierodas vēlēšanu iecirknī.

Labākie kolhoznieki atkārtoti tiek izvirzīti par vietējo un rajonu darbaļaužu padomju deputātiem.[314]

Kolektīvais darbs sabiedriskajā ražošanā tuvina zvejniekus, izraisa viņos vēlēšanos ne tikai kopīgi strādāt, bet arī kolektīvi atpūsties, svinēt svētkus. Jaunā sadzīve, kas zvejnieku kolhozos veidojas sociālisma apstākļos, ir viens no svarīgākajiem sociālistiskās revolūcijas iekarojumiem.

Padomju iekārta sekmējusi jaunu tradīciju un svētku rašanos, kas atbilst jaunajiem darba apstākļiem. Zvejniekiem kļuvis par tradīciju svinēt Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienu, 1. Maija svētkus, Padomju Konstitūcijas dienu, Starptautisko sieviešu dienu, Padomju Latvijas gadadienu. Oktobra un Maija svētkos Salacgrīvā un Ainažos notiek darbaļaužu mītiņi, uz kuriem kolhozu «Brīvais vilnis» un «Enkurs» zvejnieki dodas organizētā veidā, ar orķestri. Kolhozos notiek svinīgās sēdes. Pēc jubilejai veltīto referātu nolasīšanas tiek rezumēti sociālistiskās sacensības rezultāti un labākajām brigādēm, posmiem un atsevišķiem zvejniekiem tiek pasniegtas balvas. Svinīgajai daļai parasti seko koncerts, bet pēc tā — kolektīvas vakariņas. Starptautiskajai sieviešu dienai veltītajās svinīgajās sēdēs tiek godinātas labākās strādnieces, aktīvākās māksliniecisķās pašdarbības kolektīvu dalībnieces, daudzbērnu mātes. Svinības bieži vien papildina rokdarbu izstādes atklāšana.[315]

Bez svinīgajām sēdēm kolhozi rīko arī bērnu rītus ar plašu māksliniecisķās pašdarbības programu.

Tiek atzīmētas arī kolhozu dibināšanas gadadienas. Piemēram, 1959. g. visi trīs kolhozi svinēja savas pastāvēšanas 10 gadu jubileju.[316] Tam nolūkam kolhozi veica lielu sagatavošanas darbu. Kolhozu valdes izsniedza ievērojamas summas dāvanu iegādei labākajiem darba darītājiem, svētku galda vajadzībām utt. Kolhozos ieradās daudz viesu — kaimiņu kolhozu pārstāvji, rajona un republikas zvejnieku kolhozu pārvaldes vadošie darbinieki u. c. Savos referātos kolhozu priekšsēdētāji ziņoja par kolhozu pastāvēšanas 10 gadu laikā gūtajiem panākumiem; pēc tam sekoja apsveikumi. Labākie zvejnieki tika apbalvoti.[317] Svinīgajai daļai sekoja plaši svētku koncerti un sporta sacensības kolhozos. Svinības noslēdza kolektīvas vakariņas.

Zvejnieku kolhozos populāri ir Jūras jeb Zvejnieku svētki.[318] Šos svētkus parasti svin vasaras beigās, kad iespējams rezumēt vasaras zvejas rezultātus. Apskatāmajos kolhozos izveidojusies tradīcija Jūras svētkus svinēt Salacgrīvā, kur sabrauc viesi no Tūjas un Kuivižiem. Jūras svētkus svin daudzos zvejnieku kolhozos, kā arī visas republikas mērogā. Darba panākumu rezumēšanai un labāko zvejnieku apbalvošanai seko sporta sacensības. Zvejnieki demonstrē savu airēšanas, tīklu darināšanas un lāpīšanas, murdu uzstādīšanas un peldēšanas māku, tiek rīkotas motorlaivu sacensības utt.

Tāpat zvejnieku kolhozos izveidojusies tradīcija svinīgi sagaidīt un pavadīt ar labiem ceļa novēlējumiem komandas, kas dodas ekspedīcijas zvejā. Atgriezušies no reisa, zvejnieki svinīgā mītiņā ziņo par saviem panākumiem; labākajiem no viņiem pasniedz balvas.

Arī Jaunā gada sagaidīšanai nav vairs tikai ģimenes svinību, bet jau sabiedrisks raksturs. Sagaidot Jauno gadu, kolhozu klubi dedzina eglītes, rīko karnevālus. Dažkārt tiek rīkoti arī tematiski karnevāli. Speciāls Jaungada sarīkojums ar dāvanu pasniegšanu tiek organizēts bērniem.[319]

Svinīgi ir vidusskolas beigšanai veltītie vakari. Absolventus sirsnīgi sveic pedagogi, vecāki, draugi un skolas šefi — zvejnieku kolhozi.

Ievērojams kultūras veicināšanas darbs tiek veikts kolhozu klubos. Kolhozos ir speciāli kultorgi, kas atbild par kultūras darbu. Lieli nopelni kolektīvu

18. att. Jaungada eglīte zvejnieku bērniem.

[314] Par deputātiem jau vairākas reizes ir bijuši ievēlēti kolhozu priekšsēdētāji P. Maksimovs, A. Šlisers, O. Krastiņš un zvejnieki A. Lūsis, A. Prokopovičs, A. Plūme, R. Pommers, K. Gērķis, L. un B. Jirgensoni, G. Rozentāls u. c.

[315] E 13, 3218.

[316] E 14, 324; E 17, 4612, 4617, 7361, 7502, 7537; E 17, 7481.

[317] E 17, 4612, 7427.

[318] E 12, 1351, 1716, 1775, 1783, 1789.

[319] E 12, 1352, 1701; E 13, 3218; E 14, 323.

19. att. Zvejnieku kolhoza «Brīvais vilnis» koris.

saliedēšanā un kultūrmasu darba aktivizēšanā ir kolhozu kultorgiem. Ievērojamu palīdzību kultūras darba organizēšanā kultorgiem sniedz kolhozu sieviešu padomes, tā, piemēram, ļoti enerģiski strādā kolhoza «Brīvais vilnis» sieviešu padome.

Kolhozu klubos regulāri tiek izdotas sienasavīzes, fotovitrīnas un satīriskie izdevumi, kas asi šausta darbā un sadzīvē sastopamos trūkumus.[320] 1—2 reizes mēnesī klubi organizē lekcijas par dažādiem tematiem — par starptautisko stāvokli, jaunākajiem sasniegumiem zinātnē un tehnikā u. tml. Lekcijas galvenokārt lasa Politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas biedrības kvalificēti lektori. Tomēr jāatzīmē, ka lekcijas ne vienmēr (piemēram, kolhozā «Enkurs») tiek lasītas regulāri.[321] Salacgrīvas Kultūras nams kopš 1958. g. sistemātiski organizē jautājumu un atbilžu vakarus. Šie vakari guvuši iedzīvotāju atsaucību.[322]

Samērā aktīvi kolhozos darbojas māksliniecisķās pašdarbības kolektīvi: dramatiskie pulciņi, kori, deju kolektīvi, orķestri.

Lielu popularitāti Salacgrīvā ir iemantojis kolhoza «Brīvais vilnis» koris, kas organizēts 1958. g.[323] Pirmais šī kora koncerts bija veltīts pirmajiem pilngadības svētkiem. Kora dalībnieku skaits nepārtraukti pieaug: 1959. g. tā sastāvā bija vairāk nekā 60 dziedātāju.[324] Ķorim ir plašs un interesants repertuārs. Koris ne vienu reizi vien ir sniedzis koncertus ne tikai apkārtējos kolhozos, bet arī Limbažos, Staicelē, tāpat Igaunijā u. c. 1961. g. koris piedalījās rajona dziesmu svētkos un kopā ar citiem rajona koriem piedalījās arī Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajos republikas dziesmu svētkos.

Kolhozā «Brīvais vilnis» kādu laiku aktīvi darbojās deju kolektīvs, kurā pārsvarā bija vecākās paaudzes pārstāvji. Šo kolektīvu Rīgas kinostudija 1960. g. filmēja kinoaprakstam par zvejnieku dzīvi.[325]

Kolhozā ir arī bērnu deju pulciņš.[326] Koris, estrādes orķestris un deju pulciņš darbojas arī kolhozā «Brīvā kaija».

Kolhozos darbojas arī dramatiskie pulciņi. Piemēram, kolhoza «Brīvais vilnis» pašdarbnieki iestudēja D. Zigmontes lugu «Jūras vārti», kuras pirmizrāde notika 1962. g. 2. maijā, un to jaunajā klubā noskatījās vairāki simti salacgrīviešu.[327]

Zvejnieki regulāri noskatās arī kinofilmas. Kinofilmas demonstrē kolhozu klubos 1—2 reizes nedēļā. Bez tam filmu demonstrēšanai izmanto arī citas šim nolūkam piemērotas telpas — sarkanos stūrīšus utt. Piemēram, kolhoza «Brīvā kaija» teritorijā kinofilmas demonstrē 4 vietās.

Pie zvejniekiem viesojas arī galvaspilsētas un rajonu teātru kolektīvi. Izrādes ir snieguši Valmieras un Limbažu tautas teātri, Rīgas Operetes teātris, Latvijas PSR Jāņa Raiņa Valsts Dailes teātris u. c. 1962. g. 19. jūnijā Salacgrīvas zvejnieku kultūras namā notika Baltkrievijas PSR jauno estrādes mākslinieku ansambļa koncerts, kas pilsētas iedzīvotājos izraisīja lielu interesi.[328] Bez tam zvejnieki apmeklē teātra izrādes arī Rīgā.[329]

Zvejnieku kolhozu jaunatne aizraujas ar sportu.

---

[320] Republikas zvejnieku kolhozu 1960. g. organizētajā sienasavīžu skatē kolhoza «Brīvais vilnis» sienasavīze ieņēma pirmo vietu. Kā pirmās vietas ieguvēja tā saņēma goda rakstu, fotoaparātu un fotopiederumu komplektu. Atzinība tika izteikta arī kolhoza «Enkurs» sienasavīzei un kolhoza «Brīvā kaija» satīriskajam izdevumam (Padomju Zeme, 1960. g. 26. martā).

[321] Padomju Zeme, 1960. g. 23. aprīlī.

[322] Turpat, 1960. g. 25. februārī.

[323] E 13, 3222.

[324] E 17, 4615.

[325] Padomju Zeme, 1960. g. 20. oktobrī.

[326] E 14, 502.

[327] Padomju Zeme, 1962. g. 1. maijā.

[328] Liesma, 1962. g. 23. jūnijā.

[329] Padomju Zeme, 1960. g. 5. aprīlī un 1961. g. 23. martā; E 18, 4110.

No sporta veidiem populārākie ir volejbols un futbols. Izveidotas arī šaušanas un basketbola komandas. Daudzi zvejnieki labprāt spēlē dambreti un šahu. Kolhozā «Brīvais vilnis» aktīvi darbojas šaha sekcija. Slēpošanas sports sevišķi populārs ir kolhozā «Brīvā kaija». Kolhozu fizkultūras kolektīvi sacenšas ar citu zvejnieku kolhozu fizkultūras kolektīviem.[330] Piemēram, rajona triju komandu sacensībā basketbolā kausu izcīnīja kolhoza «Brīvais vilnis» komanda.[331] Sporta sacensības notiek arī visu 3 apskatāmo kolhozu komandu starpā.[332] Kolhozi aktīvi piedalās republikas zvejnieku kolhozu spartakiādē. V spartakiādē, kas notika 1962. g. Kolkā, izcilus panākumus guva kolhoza «Brīvais vilnis» fizkultūrieši, kopvērtējumā izcīnot pirmo vietu, kā rezultātā Zvejnieku kolhozu savienības kauss aizceļoja uz Salacgrīvu.[333]

Kolhozu pastāvēšanas laikā ievērojami paplašinājušies zvejnieku kultūras sakari. Draudzības saites zvejniekus saista arī ar igauņu zvejniekiem, piemēram, kolhozs «Brīvais vilnis» jau vairākus gadus uztur draudzīgus sakarus ar igauņu zvejnieku kolhozu «Kalur».

Pie kolhoza «Enkurs» zvejniekiem 1959. g. ieradās poļu zvejnieki.[334]

Zvejnieku vidū populāras ir pa Latviju un citām padomju republikām organizētās ekskursijas.[335] Sevišķi bieži ekskursijās dodas jaunatne. Labākos darba darītājus kolhozi sūta uz Tautas saimniecības sasniegumu izstādi Maskavā.[336]

Kolhozi asignē ievērojamas summas kultūras un sadzīves vajadzībām. Palielinoties kolhozu ienākumiem, pieaug arī kultūras un sadzīves vajadzībām paredzētās summas. Par to liecina sekojoši dati.

Kultūras un sadzīves vajadzībām izlietotie līdzekļi (tūkst. rubļu)
(ziņas no kolhozu gada atskaitēm)

Gadi	„Enkurs"	„Brīvais vilnis"	„Brīvā kaija"
1950.	2,9	0,7	0,8
1960.	14,7	19,2	6,8
1961.	16,4	14,4	11,7

Zvejnieku prasības pēc kultūras ne ar ko neatšķiras no pilsētas iedzīvotāju interesēm un prasībām. Diemžēl, lauku apvidos vēl nav novērstas pretrunas starp iedzīvotāju pieaugošajām kultūras prasībām un iespējām tās apmierināt.

Liels trūkums kultūras un masu darbā zvejnieku kolhozos ir tā kampaņveida raksturs. Pavasarī un vasarā, kad ir viskarstākais darba laiks, kolhozos apsīkst viss sabiedriskais darbs un kultūras pasākumi. Notiek tikai kinoizrādes un sporta sacensības.

Kultūras un masu darba attīstību apskatāmajos kolhozos kavē arī tas, ka samērā daudz zvejnieku šodien vēl dzīvo bieži vien samērā patālu no kolhoza vai brigādes centra. Tādējādi kultūras pasākumos līdz pat šim laikam piedalās galvenokārt tikai centra un tam tuvāko ciemu iedzīvotāji.

Tajās brigādēs, kas izvietotas tālu no kolhozu centriem, kultūras dzīve koncentrējas kolhozu sarkanajos stūrīšos. Te kolhoznieki var palasīt laikrakstus, žurnālus, grāmatas. Diemžēl, sarkanie stūrīši ne vienmēr ir labi iekārtoti un pienācīgi sakārtoti.

Jauno kolhozu ciematu celtniecība un viensētu likvidēšana ievērojamā mērā sekmēs kultūras un masu darba uzlabošanos un arvien plašāku iedzīvotāju slāņu iesaistīšanu tajā. Tas būs ievērojams solis ceļā uz atšķirību likvidēšanu pilsētu un lauku iedzīvotāju sadzīvē.

Savāktais materiāls dod iespēju izdarīt šādus secinājumus.

Zvejniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā atradās uz ārkārtīgi zemas attīstības pakāpes. Tās attīstību kavēja muižnieku feodālo privilēģiju ilgstošā saglabāšanās. Šīs privilēģijas likvidēja tikai Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija. Lielākajai daļai piejūras rajonu iedzīvotāju zvejniecība bija tikai papildu nodarbošanās.

Radikālas izmaiņas Latvijas zvejnieku sadzīvē nenotika arī nacionālistiskās buržuāzijas valdīšanas laikā. Zvejniecība joprojām palika viena no visatpalikušākajām saimniecības nozarēm. Plašo zvejnieku masu stāvoklis bija smags, viņi bija atkarīgi no kapitālistiem-uzņēmējiem, kas savā ziņā bija sagrābuši zivju realizāciju un zvejnieku apgādi ar zvejas rīkiem.

Latvijā nodibinoties padomju varai, radikāli izmainījās Vidzemes jūrmalas zvejnieku darba un sadzīves apstākļi. Likvidējot privātīpašumu un ekspluatāciju, izveidojās jaunas zvejnieku attiecības. Šo attiecību pamatā ir vienlīdzība un biedriska savstarpēja palīdzība.

Līdz ar kolhozu noorganizēšanu pašos pamatos izmainījās zvejniecības raksturs un darba organizācija. No sīka rūpala zvejniecība pārvērtās par ievērojamu sociālistiskās tautas saimniecības nozari. Zvejnieku kolhozi ir apgādāti ar jaunāko tehniku un spēcīgu floti. Ar katru gadu nostiprinās kolhozu ekonomiskā baze, palielinās zvejnieku ienākumi un labklājība.

Viens no svarīgākajiem sociālistiskās revolūcijas iekarojumiem ir jaunā cilvēka, apzinīga komunistiskās sabiedrības celtnieka rašanās. Varens zvejnieku kolhozu attīstības virzītājs spēks ir sociālistiskā sacensība, kas pilnībā ļauj izvērsties plašo darbaļaužu masu enerģijai un iniciatīvai. Tā palīdz atpalikušajiem sasniegt pirmrindnieku līmeni. Vadošā loma vecā dzīves veida nomainīšanā ar jaunu — sociālistisku dzīves veidu un jaunu cilvēku savstarpējo attiecību veidošanā ir kolhozu partijas organizācijām.

Izmaiņas sabiedrības ekonomiskajā dzīvē un ra-

[330] E 17, 7440; E 17, 7538, 7501, 7497.
[331] Padomju Zeme, 1961. g. 1. aprīlī.
[332] E 14, 90; E 17, 4614.
[333] Liesma, 1962. g. 4. augustā.
[334] E 14, 325.
[335] E 12, 1766; E 14, 425, 500.
[336] Padomju Zeme, 1958. g 18. oktobrī; E 14, 325, 502; E 17, 7441, 7481, 7501.

žošanas attiecībās savukārt izraisīja izmaiņas arī zvejnieku sadzīvē un ģimenes attiecībās. Izšķirīga nozīme te bija sociālās nevienlīdzības likvidēšanai zvejnieku vidū. Zvejnieka ģimene zaudēja savu ražošanas raksturu, kāds tai bija pagātnē. Līdz ar to izzuda starp ģimenes locekļiem pastāvošā nevienlīdzība. Piedalīšanās kolhoza sabiedriskajā ražošanā dod ģimenei galveno ienākuma daļu. Visa ģimenes manta ir visu ģimenes locekļu kopējs īpašums, bet ne ģimenes galvas īpašums, kā tas bija kapitālistiskās iekārtas apstākļos. Attiecības starp ģimenes locekļiem balstās uz līdztiesību, mīlestību un savstarpējo cieņu. Pilnīgi izzudis paradums slēgt līgumus par darba nespējīgo vecāku uzturēšanu. Lielas izmaiņas notikušas laulību slēgšanā: izzudusi kādreizējā kārtu atšķirība, izzudušas laulības ar laulāto draugu lielu gadu starpību, savu nozīmi zaudējis kādreizējais līgavas pūrs; laulības tiek slēgtas starp garīga un fiziska darba strādniekiem, starp dažādu tautību pārstāvjiem.

Līdz ar kolhozu ekonomisko nostiprināšanos nemitīgi pieaug zvejnieku ģimeņu labklājība. Bet zvejnieku labklājības augšanu iezīmē ne tikai viņu personīgo ienākumu pieaugums. Arī sabiedrisko fondu pieaugumam (bezmaksas izglītība un medicīniskā palīdzība, pensijas, apmaksāti atvaļinājumi, bezmaksas ceļazīmes uz sanatorijām utt.) ir liela nozīme zvejnieku labklājības tālākā celšanā.

Sociālistiskā iekārta sekmējusi jaunu, ar ģimenes dzīvi saistītu tradīciju izveidošanos (svinīga laulību reģistrācija, pilngadības svētki, bērnības svētki, mirušo piemiņas dienas utt.). Šo svinību ieviešanās lielā mērā sekmē cilvēku reliģisko aizspriedumu izņīkšanu. Līdztekus jaunu formu un paradumu veidošanās procesam risinās veco formu piemērošana jaunajai, sociālistiskajai sadzīvei.

Izmaiņas ģimenes sadzīvē, kā tas ir parasti ideoloģiskā jomā, notiek lēnāk nekā izmaiņas saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē. Te pagātnes paliekas saglabājas ilgāk. Par to liecina gan ģimenes sastāvs (samērā lielais neprecēto skaits un bezbērnu ģimenes, ģimeņu fiktīvā dalīšanās nolūkā palielināt personīgo saimniecību), gan ģimenes locekļu savstarpējās attiecības (atsevišķos gadījumos par ģimenes galvu skaitās darba nespējīgs ģimenes loceklis tikai tādēļ vien, ka buržuāziskās Latvijas laikā viņš bija mājas īpašnieks). Viena no kaitīgajām pagātnes paliekām, kas saglabājas visilgāk, ir reliģija. Zvejnieku ģimeņu materiālās un kultūras dzīves līmeņa nepārtraukta augšana rada labvēlīgus apstākļus apziņīguma tālākam pieaugumam un cīņai ar reliģiju.

Zvejnieku ģimeņu labklājības pieaugums dod tiem iespēju arvien vairāk uzlabot savus dzīves apstākļus. Zvejnieki ceļ jaunas mājas, iegādājas skaistas mēbeles, izlieto daudz līdzekļu kultūras vajadzību apmierināšanai.

Sociālistiskā revolūcija Latvijā vienlaikus bija arī kultūras revolūcija, tā pašos pamatos izmainīja zvejnieku ciema dzīvi. Liela nozīme bija kolhozu elektrifikācijai un radiofikācijai. Par katras ģimenes sadzīves neatņemamu sastāvdaļu kļuvušas grāmatas un laikraksti. Ievērojami palielinājusies zvejnieku sabiedriskā aktivitāte.

Tādējādi zvejnieku ciemos risinās process, kura rezultātā izzūd atšķirības pilsētu un lauku iedzīvotāju sadzīvē; lauku iedzīvotāji sadzīvē tuvinās pilsētu iedzīvotājiem.

КУЛЬТУРА И БЫТ КОЛХОЗНИКОВ ВИДЗЕМСКИХ РЫБОЛОВЕЦКИХ КОЛХОЗОВ

Л. Ефремова

ВЫВОДЫ

Рыболовство является одной из ведущих отраслей народного хозяйства Советской Латвии. За годы советского строя коренным образом изменился характер организации рыболовство и взаимоотношений рыбаков. Целью данной работы является выяснение изменений в быту и культуре рыбаков под влиянием социалистической действительности (рассматриваются три рыболовецких колхоза Валмиерского района — «Энкурс», «Бривайс вилнис», «Брива кайя»). При исследовании быта и культуры рыбаков все явления, по мере возможности, берутся в историческом развитии.

Во второй половине XIX — начале XX века основным занятием населения видземского побережья Балтийского моря являлось земледелие, тогда как рыболовство было второстепенной отраслью хозяйства. В период существования Видземе в составе царской России, как и раньше, морское рыболовство по-прежнему оставалось привилегией дворян-землевладельцев. Свободным море считалось только за пределами 3-километровой полосы, что вследствие низкой техники рыболовства практического значения не имело.

Крестьяне, занимавшиеся рыболовством, вносили за это помещикам арендную плату. Лишь немногочисленные крестьяне-собственники могли свободно вести промысел рыбы в границах своего участка. Во второй половине XIX века в описываемой местности распространилась сдача моря в аренду предпринимателям-капиталистам, державшим в своих руках широкие массы неимущих рыбаков.

Рыболовецкие орудия были крайне примитивными, основным средством передвижения являлись весельные лодки. К числу наиболее крупных снастей вплоть до 80—90-х годов XIX века относился закидной невод. На смену ему пришли салачные мережи; лососевые мережи, так же как и салачные, относились к дорогостоящим снастям. Они принадлежали преимущественно состоятельным рыбакам, чаще всего — группам рыбаков.

В период господства в Латвии буржуазной диктатуры коренных изменений в положении широких слоев рыбаков не произошло. Рыболовство по-прежнему носило мелкий частнособственнический характер. Развитие его задерживалось наличием частнособственнических отношений, отсутствием широкого рынка сбыта, низким уровнем техники, господством посредников-спекулянтов. Рыбаки в буржуазной Латвии принадлежали к одному из наиболее плохо обеспеченных слоев населения. На крайне низком уровне находилась техника безопасности — не было спасательных станций, сигнальной системы, укрытий на случай бури и т. д. Часты были случаи гибели рыбаков.

Коренные изменения в положении широких слоев рыбаков произошли с установлением в Латвии Советской власти. Рыболовство из мелкого частного промысла превратилось в крупную отрасль социалистического народного хозяйства. Объединенные в колхозы рыбаки получили новейшую технику и мощный флот. Все это позволило рыбакам республики освоить лов сельди и другой промысловой рыбы в Атлантическом океане. Из года в год укрепляется экономическая база колхозов, все три рассматриваемых колхоза — многократные миллионеры. Сельское хозяйство ведется в этих артелях на высоком агротехническом уровне. Большие средства вкладываются в капитальное строительство. С увеличением доходов колхозов растут и доходы семей рыбаков.

Замечательным завоеванием социалистической революции является воспитание нового человека, сознательного строителя коммунистического общества. Сознание того, что результаты труда идут не на увеличение прибылей эксплуататоров-предпринимателей, а на укрепление хозяйства артели, на повышение благосостояния всех трудящихся, порождает новое отношение к труду, стремление выполнять свои обязанности как можно лучше.

Из рыбаков описываемых колхозов выдвинулось много передовиков производства, из года в год перевыполняющих свои задания. Их трудовыми успехами может гордиться вся республика. За отличную работу 14 лучших рыбаков этих колхозов, наряду с другими, были награждены орденами и медалями Советского Союза.

Руководящая роль в ломке старого уклада и создании новых социалистических отношений принадлежит партийным организациям колхозов.

Изменения, происшедшие в экономическом строе и производственных отношениях, привели к большим изменениям в быту и семейных отношениях. Основную роль при этом сыграла ликвидация социального неравенства в среде рыбаков. Семья рыбаков потеряла свое хозяйственное назначение, производственный характер, который она имела в прошлом. Это привело к исчезновению неравенства в положении отдельных членов семьи. Основные средства к существованию семья получает от участия в общественном хозяйстве колхоза. Все основное имущество семьи является общей собственностью всех ее членов, а не только главы семьи, как это было в условиях капиталистического общества. Отношения между родственниками в семье основаны на равенстве, любви и уважении. Полностью изжит обычай заключения контрактов по содержанию нетрудоспособных стариков-родителей.

Большие изменения произошли в характере брака: исчезла былая сословность браков, исчезли браки с большой возрастной разницей супругов, потеряло свое прежнее значение приданое, стали возможны браки между людьми умственного и физического труда, участились браки между представителями различных национальностей.

С ростом и укреплением общественного хозяйства колхозов неуклонно повышается благосостояние семей рыбаков. Улучшение условий жизни рыбаков идет не только за счет повышения их личных заработков, но и путем роста общественных фондов (бесплатное образование и медицинская помощь, пенсии, оплачиваемые отпуска, бесплатные путевки в санатории и т. д.).

Условия социалистической действительности привели к рождению новых традиций, связанных с семейной жизнью (торжественная регистрация брака, Праздники совершеннолетия, Праздники детства, Дни памяти умерших и т. д.). Укоренение и распространение этих традиций является важным шагом на пути преодоления религиозных пережитков в сознании людей. Наряду с возникновением новых обычаев идет процесс приспособления старых обрядовых форм к новому социалистическому быту.

Изменения в семейном быту, как и во всякой области, связанной с идеологией, происходят медленнее, чем изменения, происходящие в экономике. Здесь дольше сохраняются пережиточные явления прошлого. Они проявляются и в составе семьи (значительное число неженатых или бездетных лиц пожилого возраста, фиктивное дробление семей ради расширения личного хозяйства), и во взаимоотношениях членов семьи (главой хозяйства в отдельных случаях считается нетрудоспособное престарелое лицо только потому, что в буржуазной Латвии ему принадлежал данный хутор) и др.

К числу наиболее устойчиво сохраняющихся вредных пережитков прошлого относятся религиозные предрассудки. Неуклонное повышение материального и культурного уровня жизни семей рыбаков создает благоприятные условия для борьбы с религией.

Улучшение материального положения семей рыбаков дает им возможность все больше благоустраивать свой быт — они строят новые дома, приобретают красивую мебель, расходуют значительные средства на культурные потребности.

Социалистическая революция в Латвии явилась одновременно и культурной революцией, она коренным образом изменила культурный облик рыбацких поселков. Большую роль в этом сыграли электрификация и радиофикация колхозов. В быт каждой семьи прочно вошли книги и газеты. Значительно возросла общественная активность рыбаков.

В рыбацких поселках происходит процесс постепенного стирания бытовых различий в условиях жизни городского и сельского населения.

SAĪSINĀJUMI

AP — Latvijas PSR Kultūras ministrijas Piemineklu un muzeju daļas Arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas zinātniskie materiāli.

J. Chr. Brotze. Monumente... — Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wappen etc. Bd. I—X (Latvijas PSR ZA Fundamentālajā bibliotekā).

CF — Rīgas Politehniskā institūta Celtniecības fakultātes Arhitektūras katedras metodiskā kabineta materiāli.

ЦГАДА — Центральный государственный архив древних актов.

ЦГИАЛ — Центральный государственный исторический архив Ленинграда.

CVVM — Latvijas PSR Vēstures muzeja materiāli.

E 13, 24 — Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora materiāli; pirmais skaitlis — ekspedīcijas numurs, nākošie — dokumenta numuri.

EBM — Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.

EH — J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. Rīga, 1934.—1946.

EEM — Igaunijas PSR ZA Etnogrāfijas muzeja materiāli.

ERAKA — Igaunijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva materiāli.

F — Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta folkloras sektora materiāli.

LD — Kr. Barons un H. Visendorfs. Latvju Dainas, I. Jelgava, 1894.; II—VI. Peterburga, 1903—1915.

LCVA f., l., lp. — Latvijas PSR Centrala valsts arhiva materiāli — fonds, lieta, lapa.

LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca, 1.—21. sēj. Rīga, 1928.—1940.

LTD — Latvju tautas daiņas, 1.—12. Red. prof. J. Endzelīns. Sakārt. R. Kļaustiņš. Rīga, 1928.—1932.

ME — K. Mülenbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I—IV. Rīga, 1923.—1932.

RLB ZK RK — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumi, 1.—23., 1876.—1940.

CA — Žurnāls Советская археология.

СЭ — Žurnāls Советская этнография.

VLKMM — Valsts latviešu un krievu mākslas muzejs.

VME — Latvijas PSR Vestures muzeja Etnogrāfijas nod.

VMA — Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nod.

VM PV — Latvijas PSR Vēstures muzeja Piemineklu valdes materiāli.

BIBLIOGRĀFIJA

Sagatavojuši *A. Ģērmanis* un *Z. Sakare*

SAĪSINĀJUMI

LPSR ZA — Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
LTD — Latvju tautas daiņas. 1.—12. — R., 1928—1932.
LUR — Latvijas Universitātes Raksti.
LVU — Latvijas Valsts universitāte.
Magazin — Magazin, hrsg. von der lettisch-literārischen Gesellschaft, Mitau.
Par. — Paraksts.
Piel. — Pielikums.
R. — Rīga.
ЛГУ — Латвийский государственный университет.
М. — Москва.
Р. — Рига.

ROKRAKSTI

Brotze, J. Chr. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... Bd. 1—10. [Rokraksts LPSR ZA Fundamentālajā bibliotekā, Rīgā].

Huhn, O. [O. Hūna fonds LPSR Centr. valsts arhīvā, Rīgā, 6810. fonds].

PADOMJU LAIKA LITERATŪRA

Ļeņins, V. I. Agrārais jautājums Krievijā XIX gadsimta beigās. — Raksti, 15, R., 1950, 53.—123. lpp.

Ļeņins, V. I. Kapitālisma attīstība Krievijā. — Raksti, 3, R., 1949, 1.—543. lpp.

Ļeņins par kultūru un mākslu. [Rakstu krājums]. — R., 1957.

V. I. Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokratijas darbību. Rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums. — R., 1947.

Материалы XXII съезда КПСС. — М., 1961.

Hruščovs, Ņ. S. Par Padomju Savienības Komunistiskās partijas programmu. Referāts PSKP XXII kongresā. 1961. g. 18. okt. — R., 1961.

* * *

Аболиня, М. К. Барщинное хозяйство и классовая борьба крестьян Видземе в конце XVIII века. — Р., 1957. (Ин-т истории и материальной культуры АН Латв. ССР). Автореф. канд. дисс.

Āboliņa, M. Vidzemes zemnieku klaušas un nodevas XVIII gs. beigās. — Vēstures problēmas, 1, R., 1957, 5.—93. lpp.

Алексеев, В. П. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей. — Сов. этнография, 1961, № 6, стр. 29—39.

Alsupe, A. Audēju arodapmācība Vidzemē kapitālisma perioda. — LPSR ZA Vēstis, 1959, Nr. 4, 11.—20. lpp.

Alsupe, A. Auduma veidi Vidzemē (19. gs. otrā un 20. gs. pirmā puse). — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 157.—186. lpp.

Alsupe, A. Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 97.—111. lpp.

Alsupe, A. Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 137.—148. lpp.; 2 lapas krās. att.

Alsupe, A. Tekstilijas. — R., 1962. (Latviešu tautas māksla 19.—20. gs., 2. sēj.).

Ancelāne, A. Kolhozu darbs un dzīve latviešu padomju folklorā. — Latviešu padomju folklora, 1, R., 1952, 37.—62. lpp.; 2. izd., R., 1953, 51.—87. lpp.

Anspaks, A. Cēsis. Tūrisma ceļvedis pa Cēsīm un to apkārtni. — R., 1960.

Anteins, A. Damascētais tērauds senajā Latvijā. — Zinātne un tehnika, 1961, Nr. 7, 38.—40. lpp.

Anteins, A. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 3.—60. lpp.

Anteins, A. Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1, R., 1957, 45.—50. lpp.

Антейн, А. Металл древних железных и чугунных пушек (до XVIII в.). — В сб.: Из истории техники Латвийской ССР, 2, Р., 1960, стр. 5—31.

Антейн, А. К. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — В сб.: Из истории техники Латвийской ССР, 1, Р., 1959, стр. 5—32.

Aņisimova, V. Maiņas attīstība Latvijas PSR teritorijā

m. ē. I gadu tūkstotī. — Zinātniskie raksti (Latv. Valsts un-te), 26. sēj. Vēstures zinātnes, 2. izl., R., 1959, 241.—262. lpp.

Aņisimova, V. Sociāli ekonomisko attiecību attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I gadu tūkstotī. — Zinātniskie raksti (Latv. Valsts un-te), 16. sēj. Vēstures zinātnes, 1. izl., R., 1957, 241.—263. lpp.

Arājs, K. Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai. — Gr-tā: Latviešu tautasdziesmas. Izlase, 2, R., 1957, 520.—530. lpp.; 3., 791.—801. lpp.

Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums. 1.—4. R., 1957—1962 (LPSR ZA Vēstures in-ts).

Аристэ, П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. — В сб.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, стр. 5—27.

Аристэ, П. А. Ливы и ливский язык. — Изв. АН Латв. ССР, 1958, № 11, стр. 31—40; Изв. АН Эст. ССР, т. 7. Серия общественных наук, 1958, № 1, стр. 36—45.

Ауль, Ю. М. О взаимоотношении эстонцев и латышей по антропологическим данным. — Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР, 29, 1958, стр. 142—146.

Балтийский этнографический сборник. [Отв. ред.: Н. Н. Чебоксаров и Л. Н. Терентьева]. — М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 32).

Basova, L., Leits, A., Sumins, A. Latvijas PSR rūpniecības attīstība. — R., 1956.

Bērziņš, O. Latviešu zemnieku māju arhitektūra. — R., 1958.

Берзинь, О. О. Архитектура народного жилища Латвии и основные предпосылки к проектированию жилого дома колхозника Латвийской ССР. — Р., 1954 (Акад. архитектуры СССР). Автореф. канд. дисс.

Берзинь, О. Народное жилище Латвии. — Архитектура СССР, М., 1954, № 5, стр. 33—36.

Bremze, S. Pie Salacgrīvas zvejniekiem. — Pad. Latv. Sieviete, 1958, Nr. 10, 4.—5. lpp.

Brīvā Daugava. [Rakstu krāj.] Red. [un priekšv. sarakst.] E. Žīgurs. — R., 1957.

Brūklens, A. Koknese. — R., 1960.

Bude, K. Latvijas zivju rūpniecība tuvākajos gados. — Pad. Latv. Komunists, 1959, Nr. 3, 48.—50. lpp.

Cēsis senāk un tagad. [Rakstu krāj. Sastād. un rediģ. H. Strods]. — R., 1960.

Cēsu Stars. LKP Cēsu raj. komit. un Cēsu raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Cēsīs, 1940—1962.

Cesvaines Komunārs. LKP Cesvaines raj. komit. un Cesvaines raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Cesvainē, 1949—1956.

Cielena, M., Tarvide, B. Latvijas PSR jūras zvejnieku kolhozu ekonomiski ģeogrāfisks raksturojums. Zinātniskie raksti (Latv. valsts un-te), 7. sēj. Ģeogrāfijas zinātnes, I, Nr. 6, R., 1956, 117.—138. lpp.

Cimermanis, S. Celtniecība, koka un metala izstrādājumi. — Gr-tā: Latviešu tautas māksla, 1. sēj., R., 1961, 17.—156. lpp.

Cimermanis, S. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 167.—181. lpp.

Чебоксаров, Н. Н. О древних хозяйственно-культурных связях народов Прибалтики. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 94—115.

Čivkule, E. Jaunas iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 67.—74. lpp.

Čivkule, E. Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 183.—190. lpp.

Čivkule, E. Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 197.—206. lpp.

Дамбе, В. Ф. Исследования по вопросам топонимики Латвийской ССР. — Р., 1962. (АН Латв. ССР. Ин-т языка и литературы). Автореф. канд. дисс.

Dambe, V. Vietvārdu vākšana un pētīšana Latvijas PSR. — Valodas un literatūras in-ta (LPSR ZA) Raksti, 3, R., 1954, 175.—187. lpp.

Darba Balss. LKP Rīgas raj. komit. un Rīgas raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Rīgā, 1944—

Darba Karogs. LKP Valkas raj. komit. un Valkas raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedeļā. — Valkā, 1962. gadā 20. gads; pārtraukts 1962. g.

Daugavas Rīts. LKP Pļaviņu raj. komit. un Pļaviņu raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Pļaviņās, 1958—1959.

Дебец, Г. Ф. О путях заселения северной полосы русской равнины и Восточной Прибалтики. — Сов. этнография, 1961, № 6, стр. 51—69.

Денисова, Р. Я. Антропологический тип ливов. — Балтийский этнографический сборник. М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 32), стр. 229—244.

Deņisova, R. Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 193.—196. lpp.

Derums, V. Par Baltijas iedzīvotāju slimībām Livonijas ordeņa laikmetā. — Veselība, 1961, Nr. 2, 28.—29. lpp.

Derums, V. Par latviešu dzīves veidu un slimībām klaušu laikos. — Veselība, 1960, Nr. 10, 30.—31. lpp.

Дорофеев, В. Л. Архитектурное наследие народного жилища Латвии. — М., 1956 (Моск. архит. ин-т). Автореф. канд. дисс.

Дорошенко, В. В. К истории сельскохозяйственного производства в феодальной Прибалтике (XIII—XV вв.). — Изв. АН Латв. ССР, 1953, № 10, стр. 23—42.

Дорошенко, В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. — Р., 1960.

Дубинский, М. Б. История цеха хирургов-брадобреев в Риге. — Изв. АН Латв. ССР, 1958, № 2, стр. 147—152.

Dumpe, L. Jautājumā par izkapts attīstību Latvijā. — LPSR ZA Vēstis, 1958, Nr. 11, 17.—29. lpp.

Dzintars, P. Skultes zvejnieku artelis «Zvejnieks». — R., 1954.

Eglītis, J. Mangaļu — Daugavgrīvas zvejnieku kolhozs «9. Maijs». — R., 1956.

Endzelīns, J. Baltu valodu skaņas un formas. — R., 1948.

Endzelīns, J. Latviešu valoda Vidzemē. — Valodas un literatūras in-ta (LPSR ZA) Raksti, 3, R., 1954, 125.—136. lpp.

Endzelīns, J. Latviešu valodas gramatika. — R., 1951.

Endzelīns, J. Latvijas PSR vietvārdi. 1. daļa. — 1.—2. sēj. (A—O). — R., 1956—1961 (LPSR ZA Valodas un literatūras in-ts).

Endzelīns, J. un Hauzenberga, E. Papildinājumi un labojumi K. Mülenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. 1.—2. sēj. — R., 1938—1946. 1. sēj. burtnīcas iznāca no 1934. līdz 1938.

Ērgļu Kolhoznieks. LKP Ērgļu raj. komit. un Ērgļu raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Ērgļos, 1950—1959.

Etnogrāfijas un folkloras institūta (LPSR ZA) Raksti, 2, R., 1953.

Feldmane, Dz. Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā (19. gs. beigās un 20. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 111.—115. lpp.

Feldmane, Dz. Podniecība. — Gr-tā: Latviešu tautas māksla, 1. sēj., R., 1961, 157.—338. lpp.

Feldmane, Dz. Podniecība Lejasciemā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 149.—165. lpp.

Feldmane, Dz. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībā 19. gs. 2. pusē — 20. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 133.—154. lpp.

Феоктистова, Л. Х. Старинные эстонские земледельческие орудия. — В сб.: Вопросы этнической истории Прибалтики, т. 1 (Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1), М., 1959, стр. 408—420.

Flaksbergers, K. Labības V, X—XIII gadsimteņos Latvijas PSR teritorijā — Lauksaimniecības izmēģinājumi un pētījumi, 3, [R.], 1941, 249.—259. lpp.

Folkloras institūts. Raksti, 1. — R., 1950 (LPSR ZA).

Graudonis, J. un Urtāns, V. Senatnes pēdās. — R., 1961 (LPSR ZA Vēstures in-ts).

Гребле, В. О. Жизнь и труд детей в латышских народных песнях досоветского периода. — Р., 1955 (Латв. гос. ун-т). Автореф. канд. дисс.

Грикис, В. Я. Поселения и жилища, быт, первые признаки гигиены и способы лечения на территории Латвийской ССР в каменном веке. — В сб.: Из истории медицины, 1, Р., 1957, стр. 9—26.

Гуревич, Ф. Д., Моора, Х. А. Латышские и литовские племена Прибалтики в первой половине I тысячелетия. — В кн.: Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР III—IX вв., М., 1958 (АН СССР, Ин-т истории материальной культуры), стр. 111—124.

Гуревич, Ф. Д., Моора, Х. А. Племена Прибалтики. — В кн.: Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР III—IX вв., М., 1958 (АН СССР, Ин-т истории материальной культуры), стр. 643—657.

Гуревич, Ф. Д. Украшения со звериными головами из прибалтийских могильников. К вопросу о культе змеи в Прибалтике. — Краткие сообщения и доклады о полевых исследованиях Ин-та истории материальной культуры (АН СССР), вып. 15, М., 1947, стр. 68—76.

Из истории техники Латвийской ССР. Сборник статей. 1—4. — Р., 1959—1962; 3-й вып. на латыш. яз.: Par tehnikas vēsturi, R., 1962.

Якимов, В. П. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — В сб.: Балтийский этнографический сборник, М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 32), стр. 245—272.

Jansons, A. Gulbenes rajona toponīmikas jautājumi. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 199.—204. lpp.

Jansons, A. Izgrāfiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR Vēstures muzejā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 169.—173. lpp.

Jaunzems, J. Latvijas PSR ITĶ Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. — [R.], 1941.

Ефремова, Л. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников — рыбаков Видземе. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 65—74.

Jenšs, J. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. — R., 1951.

Jenšs, J. No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās — 1860. g. — Vēstures problēmas, 5, R., 1962, 183.—296. lpp.

Kampars, P., Liepnieks, L. Valmiera. Tūrisma ceļvedis pa Valmieru un tās apkārtni. — R., 1962.

Karogs. LKP Gaujenas raj. komit. un Gaujenas raj. Darbaļaužu dep. padomes izp. komit. orgāns. 3 reizes nedēļā. — Jaunpiebalgā, 1950—1956. Līdz 1953. g. 24. (448.) n-ram ieskaitot saucas: Boļševisma Karogs.

Kaudzīši, R. un M. Mērnieku laiki. — R., 1949.

Kazakovs, M. Par republikas zivju rūpniecības strauju uzplaukumu. — Pad. Latv. Tautas Saimniecība, 1959, Nr. 3, 9.—13. lpp.

Kivisaar-Feoktistova, L. Eesti äkked. — Gr-tā: Etnografia muuseumi aastaraamat, XVI, Tallin, 1959, 11.—61. lpp. Резюме: Эстонские бороны, стр. 61—64.

Kolhoznieks. LKP Alojas raj. komit. un Alojas raj. izp. komit. orgāns. 3 reizes nedēļā. — Alojā, 1949—1956.

Komunisma Dzirkstele. LKP Rūjienas raj. komit. un Rūjienas raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Rūjienā, 1949—1959.

Kozins, M. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. — R., 1958.

Krastiņa, A. Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā). — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 113.—130. lpp.

Krastiņa, A. Etnogrāfu darbs zinātniskajā ekspedīcijā Valkas rajonā 1958. gadā. — LPSR ZA Vēstis, 1960, Nr. 4, 189.—196. lpp.

Крастыня, А. К. Крестьянское жилище в Видземе в период разложения барщинного хозяйства и укрепления капитализма. — Р., 1958 (АН Латв. ССР. Ин-т истории). Автореф. канд. дисс.

Krastiņa, A. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 77.—108. lpp.

Крастыня, А. К. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 52—64.

Krastiņa, A. Vidzemes zemnieku mājokļi klaušu saimniecības sairšanas perioda. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1, R., 1957, 75.—97. lpp.

Krastiņa, A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. — R., 1959 (LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras in-ts).

Крастыня, А. К. Жилище латышских крестьян в Видземе в первой половине XIX в. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959, стр. 387—395.

Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā. — R., 1959 (LPSR Kultūras ministrija).

Кушнер (Кнышев), Н. Н. О национальном составе населения Латвии в 1935 г. (Объяснительная записка к карте). — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции, М., 1954 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 32), стр. 114—125.

Kuze, A. Meliorācija Latvijas teritorijā līdz 1918. g. — Gr-tā: Meliorācija Latvijā, 1, R., 1941, 98.—121. lpp.

Kuze, A. Plavu uzlabošana un tīrumu drenēšana 19. gadsimteņa vidū. — Gr-tā: Meliorācija Latvijā, 1, R., 1941, 103.—106. lpp.

Lapiņš, G. un Lapše, O. Tūristu ceļvedis pa Alūksnes rajonu. — [R., 1960. Uz vāka:] Alūksne un tās apkārtne.

Latviešu tautas māksla. Materiālu krājums trijos sējumos. 1.—2. sēj. Red. M. Stepermanis. — R., 1961—1962.

Latviešu tautasdziesmas. Izlase. 1.—3. — R., 1955—1957.

Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums uz 1961. gada 1. augustu. — R., 1961 (LPSR Augstākās Padomes Prezidija Padomju darba jautājumu daļa).

Latvijas PSR vēsture. 1.—3. sēj. — R., 1953—1959 (LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras in-ts). 1. sēj. atb. red. J. Zutis, 2. sēj. — J. Krastiņš, 3. sēj. — K. Strazdiņš.

Latvju raksti. Jāņa Niedres teksts. 1.—3. — R., 1946.

Лебедева, Н. И. Прядение и ткачество восточных славян. — В кн.: Восточнославянский этнографический сборник, М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 31), стр. 461—540.

Leinasare, I. Vidzemes lauku kalēji klaušu saimniecības sairuma un kapitālisma nostiprināšanās posmā. — LPSR ZA Vēstis, 1960, Nr. 10, 33.—43. lpp.

Leinasare, I. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā klaušu saimniecības sairuma laikā. — R., 1962 (LPSR ZA Vēstures in-ts).

Leinasare, I. Zemkopības darba rīki klaušu saimniecības sairuma posmā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1, R., 1957, 99.—113. lpp.

Лейнасаре, И. А. Земледельческие орудия латышей в XVIII — первой половине XIX века. (В связи с изучением этнической истории народа). — Сов. этнография, 1957, № 6, стр. 19—30.

Лейнасаре, И. А. Земледельческие орудия латышей в XVIII и первой половине XIX века. (В связи с изучением этнической истории народов). — М., 1958 (Ин-т этнографии АН СССР). Автореф. канд. дисс.

Лейнасаре, И. А. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959, стр. 421—437.

Liepiņa, Dz. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). — R., 1962 (LPSR ZA Vēstures in-ts).

Liepiņa, Dz. Par zemnieku stāvokli Rīgas namnieku klaušu muižās Vidzemē. — Vēstures problēmas, 5, R., 1962, 51.—69. lpp.

Liesma. LKP Valmieras raj. komit. un Valmieras raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Valmierā, 1941—

Losevs, J. Koknese. — R., 1957.

Лутс, А. Эстонское морское рыболовство в XIX—XX веках. — Сов. этнография, 1959, № 3, стр. 26—46.

Лутс, А. Морское рыболовство Эстонии в XIX—XX вв. (Историко-этнографический очерк). — М. — Тарту, 1960 (АН СССР. Ин-т этнографии. АН Эст. ССР. Этногр. музей).

Материалы о новых традициях. — Р., 1961 (О-во по распространению полит. и науч. знаний Латв. ССР. Науч.-метод. совет по вопросам атеизма и философии). Отпеч. множ. аппаратом. Sk. arī: Materiali mirušo piemiņas dienai...

Materiāli mirušo piemiņas dienai un mirušo izvadīšanas gadījumos (Lauku rajonu pieredzes apmaiņa). — R., 1960 (LPSR Polit. zināšanu un zinātņu popul. b-ba).

Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). [Отв. ред. Н. Н. Чебоксаров и Л. Н. Терентьева]. — М., 1954 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 23).

Meliorācija Latvijā. 1. [—3]. — R., 1941.

Merķelis, G. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās. [Tulk. no vācu val. A. Feldhūna red. J. Niedres ievads. M. Stepermaņa piezīmes]. — R., 1953.

Монгайт, А. Древнерусские жилища XI—XIII вв. — Сов. этнография, 1948, № 4, стр. 54—69.

Моора, Х. А. и А. Х. К вопросу об историко-культурных подобластях и районах Прибалтики. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 21—51.

Моора, Х. А. О древней территории расселения балтийских племен. — Сов. археология, 1958, № 2, стр. 9—33.

Моора, А. Х. Об историко-этнографических областях Эстонии. — В сб.: Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин, 1956, стр. 242—292.

Moora, H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Red. E. Snore. — R., 1952.

Моора, Х. А. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики по данным археологии. — Краткие сообщения Ин-та этнографии (АН СССР), М., 1950, вып. 12, стр. 29—37.

Морозова, М. О работе Латвийского отряда Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции в 1959 году. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 175—177.

Mülenbahs, K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģ., papild., turpinājis J. Endzelīns. 1.—4. sēj. Papildinājumi un labojumi. 1.—2. sēj. — R., 1925—1946. 1. sēj. pirmās burtnīcas iznāca 1923. g. Sk. arī: Endzelīns, J. un Hauzenberga, E. Papildinājumi...

Mūsu Zeme. [Agrākais nosaukums.] Sk. Darba Karogs. Valkas raj. avīze.

Ниедре, Я. Я. Изучение народного творчества в Латвийской ССР. — Сов. этнография, 1949, № 4, стр. 189—194.

Novadu tērpi. 1.—2. Novadu aprakstus sakop. M. Kirša. Materiālu sakop. M. Grīnberga. — R., 1949.

Новые традиции в Советской Латвии. — Наука и религия, 1961, № 1, стр. 81—82 (Под общим заглав.: Праздники, обряды, обычаи).

Ozols, A. Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai. — Gr.-tā: Latviešu tautasdziesmas. Izlase, I, R., 1955, 424.—433. lpp.

Pa Kolhozu Ceļu. LKP Pļaviņu raj. komit. un Pļaviņu rajona Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Pļaviņās, 1949—1957.

Pa maršrutu Alūksne—Liepna—Žīguri. Pirmās republikāniskās skolotāju zin. pētn. un metod. ekspedīcijas metod. materiāli. [Red. A. Raškevics (atb. red.) u. c.]. — R., 1959.

Padomju Alūksne. LKP Alūksnes raj. komit. un Alūksnes rajona Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Alūksnē, 1945—1962.

Padomju Ceļš. LKP Ogres raj. komit. un Ogres raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Ogrē, 1946—

Padomju Sigulda. LKP Siguldas raj. komit. un Siguldas raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Siguldā, 1949—1962.
Līdz 1957. g. 31. janv. — 13. (1078.) n-ram ieskaitot saucas: Siguldas Kolhoznieks.

Padomju Smiltene. LKP Smiltenes raj. komit. un Smiltenes raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Smiltenē, 1949—1959.
Līdz 1958. g. 3. jūn. — 65. (1277.) n-ram ieskaitot saucas: Smiltenes Kolhoznieks.

Padomju Zeme. LKP Limbažu raj. komit. un Limbažu raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Limbažos, 1946—1962.

Par lietišķās mākslas attīstību un māksliniecisku plaša patēriņa izstrādājumu izlaides palielināšanu. [Latv. PSR Ministru Padomes lēmums]. — Cīņa, 1956, 22. jūn.

Pelše, R. Latviešu un krievu kultūras sakari. Red. E. Sokols. — R., 1951.

Пурин [Pūriņš], В. Р. Топонимика и транскрипция географических названий Латвийской ССР. — Изв. АН СССР. Серия географическая, 1956, № 5, стр. 108—117.

Radovska, R. Baldone un tās apkārtne. (Tūristu ceļvedis). — [R.], 1958.

Раге [Raģe], С. Описание трех пограничных говоров Северной Видземе (Эргеме, Лугажи, Валка). — Р., 1955 (ЛГУ). Автореф. канд. дисс.

Rajonu avīzes sk. Cēsu Stars, Cesvaines Komunārs, Darba Balss, Darba Karogs, Daugavas Rīts, Ērgļu Kolhoznieks, Karogs, Kolhoznieks, Komunisma Dzirkstele, Liesma, Mūsu Zeme, Pa Kolhozu Ceļu, Padomju Alūksne, Padomju Ceļš, Padomju Sigulda, Padomju Smiltenē, Padomju Zeme, Sarkanā Ausma, Sarkanais Stars, Saulkrastu Stars, Stars.

Раман, К. Г. Типология ландшафта средней Латвии. — Ученые записки (ЛГУ. Геогр. о-во Латв. ССР), т. 31. Геогр. науки, вып. 3, Р., 1959, стр. 77—78.

Расиньш, А. П. Культурные и сорные растения в материалах раскопок на территории Латвийской ССР. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959, стр. 316—339.

Расиньш, А. П. Сорняки археологического зернового материала как показатель системы земледелия в Латвии до XIII в. н. э. — В кн.: Доклады научной конференции по защите растений (Вильнюс, 27—31 марта 1958 г.), Вильнюс, 1959 (АН Лит. ССР. Ин-т биологии), стр. 369—385.

Rudājs, J. Rīgas Jūrmala. — R., 1960.

Rudenāja, E. Gaiziņkalns un tā apkārtne. — [R., 1956].

Рудзит, М. К. Говоры северной части Видземе (браславский, вецатский, бауньский, вилзенский). — Р., 1954. Латв. гос. ун-т. Автореф. канд. дисс.

Rudzīte, M. Ziemeļvidzemes izloksnes Braslavā, Vecatē un Vilzēnos. — Valodas un literatūras in-ta (LPSR ZA) Raksti, 6, R., 1958, 101.—256. lpp.

Saksa, G. Ogre un tās apkārtne. Atkārt. izd. — R., 1960.

Sarkanā Ausma. LKP Apes raj. komit. un Apes raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Apē, 1949—1956.

Sarkanais Stars. LKP Gulbenes raj. komit. un Gulbenes raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Gulbenē, 1946—1962.

Saulkrastu Stars. LKP Saulkrastu raj. komit. un Saulkrastu raj. Darbaļaužu dep. padomes orgāns. 3 reizes nedēļā. — Saulkrastos, 1949—1956.

Slava, M. Daži adīto cimdu rotāšanas veidi. — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 137.—155. lpp.

Слава, М. К. Комплексы женской народной одежды латышей в конце XVIII и первой половине XIX в. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959, стр. 487—509.

Slava, M. Latviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās.— 19. gs. 1. pusē). — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 83.—95. lpp.

Слава, М. К. Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XIX вв.). — М., 1955 (Ин-т этнографии АН СССР). Автореф. канд. дисс.

Slava, M. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — Arheoloģija un etnogrāfija, 4, R., 1962, 111.—135. lpp.

Совещание по этнографии народов Советской Прибалтики (с 27 марта по 1 апреля 1950 г.). — Вест. АН СССР, 1950, № 6, стр. 84—89.

Stars. LKP Madonas raj. komit. un Madonas raj. Darbaļaužu dep. padomes laikraksts. 3 reizes nedēļā. — Madonā, 1962. gadā. 20. gads.
Līdz 1953. g. 30. sept. (116. [1377.] n-ram) saucas: Madonas Arājs.

Степерманис, М. Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в северном Видземе. — Ежегодник Этнографического музея, 17, Тарту, 1960, стр. 225—232.

Степерманис, М. К. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 139—144.

Stepermanis, M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.— 1784. — R., 1956 (LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras in-ts).

Straubergs, J. Vecā Rīga. Red. T. Zeids. — R., 1951.

Strazdiņš, K. Par latviešu buržuāziskās nācijas izveidošanos. — Kr-mā: Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji, R., 1952, 65.—80. lpp.; 2. izd., R., 1953, 93.— 115. lpp.

Strazdiņš, K. Latviešu sociālistiskā nācija. — R., 1961.

Strods, H. Latviešu amatnieki — labības pļāvēju konstruktori XIX gs. — LPSR ZA Vēstis, 1955, Nr. 3, 133.—142. lpp.

Strods, H. Latvijas PSR Vēstures muzejs deviņdesmit gados (1869.—1959. g.). — LPSR ZA Vēstis, 1960, Nr. 1, 193.— 201. lpp.

Strods, H. Lauksaimniecības biedrību darbība Latvijā feodālisma sairšanas periodā (18. gs. beigās — 19. gs. 60. gadu sākumā). Materiāli Latvijas PSR tautas saimniecības vēsturei. — Vēstures problēmas, 5, R., 1962, 71.—108. lpp.

Strods, H. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, 2, R., 1958, 137.—167. lpp.

Строд, Г. Переход от паровой системы к плодосмену в Латвии в первой половине XIX века. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1958, Таллин, 1959, стр. 43—60.

Strods, H. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Īss vēsturisks apskats no II gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz mūsu dienām. — R., 1957.

Stubavs, A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1, R., 1957, 21.—41. lpp.

Стубавс, А. Я. Раскопки городища Кентескалнс в 1954— 1956 гг. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, 1, М., 1959, стр. 186—221.

Шлыгина, Н. В. Эстонское крестьянское жилище в XIX — начале XX в. — Балтийский этнографический сборник, М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнограф. Новая серия, т. 32), стр. 48—94.

Smite, E. Vidus un lībisko izlokšņu saskare Daugļos. — Valodas un literatūras in-ta (LPSR ZA) Raksti, 6, 1958, 5.— 78. lpp.

Шмит, Э. Я. Взаимодействие средних и ливонских говоров в Даугули. — Р., 1954 (ЛГУ). Автореф. канд. дисс.

Sulcs, A. Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē (19. gs.— 20. gs. sākums). — Arheoloģija un etnogrāfija, 2, R., 1960, 97.—110. lpp.

Токарев, С. А. Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры. — М., 1958.

Таракайова, С., Терентьева, Л., Чебоксаров, Н. Некоторые вопросы этногенеза народов Прибалтики. — Сов. этнография, 1956, № 2, стр. 3—17.

Терентьева, Л. Н. Колхозное крестьянство Латвии. — М., 1960.

Терентьева, Л. Н. Формирование новых обычаев и обрядов в быту колхозников Латвии. — Сов. этнография, 1961, № 2, стр. 24—39.

Терентьева, Л. Н. К вопросу о переходе от хуторского расселения к колхозным поселкам в Латвийской ССР. — Сов. этнография, 1954, № 1, стр. 63—84.

Терентьева, Л. Н. Колхозное крестьянство Латвии. М., 1960.
Рец.: 1) Л. Ефремова, М. Слава, Э. Чивкуль. — Сов. этнография, 1962, № 1, стр. 111—113; 2) И. Гурвич, В. Крупянская, Н. Чебоксаров. — Сов. этнография, 1962, № 3, стр. 217—220.

Терентьева, Л. Н. Опыт изучения семьи и семейного быта латышского колхозного крестьянства. — Сов. этнография, 1958, № 3, стр. 53—71.

Терентьева, Л. Н. Основные итоги изучения жилища народов Прибалтики. — Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959, стр. 340—361.

Типайнис, Н. Латвийский этнографический музей. — Сов. этнография, 1960, № 3, стр. 170—174.

Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. Т. 1—2, М., 1959 (АН СССР. АН Эст. ССР. АН Латв. ССР. АН Лит. ССР. АН БССР). Т. 1. Вопросы этнической истории Прибалтики. Т. 2. М. В. Витов, К. Ю. Марк и Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики.

Urtāns, V. Pūces sakta. — Arheoloģija un etnogrāfija, 3, R., 1961, 39.—58. lpp.

Vadošās instrukcijas zvejnieku kolhoziem. — R., 1951.

Vētra, K. Vidzemes augstiene. Atkārt. un papild. izd. — R., 1960.

Vētra, R. Sigulda. Atkārt. un papild. izd. — R., 1960.

Viidalepp, R. Eesti külviabinoud ja külvisamm. — Eesti rahva muuseumi Aastaraamat, I, (XV), Tartu, 1947, 81.— 117. lpp.

Вопросы этнической истории эстонского народа. Сборник статей. Под ред. Х. А. Моора. — Таллин, 1956 (АН Эст. ССР. Ин-т истории). См. Труды Прибалт. объед. комплексной экспедиции, т. 1).

Восточнославянский этнографический сборник. Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в. — М., 1956 (АН СССР. Труды Ин-та этнографии. Новая серия, т. 31).

Зариня, А. Э. Виллайне латгалов VII—XIII вв. — Сов. археология, 1960, № 3, стр. 203—216.

Zeida, A. Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem). — Vēstures problēmas, 5, R., 1962, 111.—180. lpp.

Zeids, T. Feodālisms Livonijā. — R., 1951.

Zeids, T. Senākie valstiskie veidojumi Latvijā latviešu buržuāziskās historiogrāfijas apgaismojumā. Kritisks apcerējums. — Vēstures problēmas, 5, R., 1962, 5.—48. lpp.

Zemzare, D. Daži vērojumi par Gulbenes rajona izloksnēm, leksiku un toponīmiku. — LPSR ZA Vēstis, 1957, Nr. 7, 155.—160. lpp.

Zemzare, D. Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā. — LPSR ZA Vēstis, 1948, Nr. 12, 111.—124. lpp.

Земзаре, Д. Э. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии и развитие латышской этнографической науки. — Краткие сообщения Ин-та этнографии (АН СССР), вып. 12, М., 1950, стр. 55—58.

Zemzare, D. Valodas liecības par Lejasciema novadu. — R., 1940.

Zemzaris, J. Mērs un virsmērs kā feodālo zemnieku ekspluatācijas līdzeklis Latvijā. — LPSR ZA Vēstis, 1957, Nr. 8, 25.—35. lpp.

Земзарис, Я. К. Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—

XVI вв.). — В сб.: Проблемы источниковедения, 4, 1955, стр. 177—222.

Zolotovs, V. Ķemeri. [Ceļvedis]. — R., 1959.

Золотов, В. Видземские встречи. (Беседы с жителями Цесисского района об участии латышей в борьбе за победу Советской власти в России). — В сб.: Парус, 13, Р., 1957, стр. 374—402.

Zutis, J. Cīņa par agrārām reformām XIX gadsimteņa pirmā pusē. — R., 1945 (Latvijas vēstures materiāli).

Zutis, J. Latvija klaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. — R., 1953 (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, 9).

Зутис, Я. Очерки по историографии Латвии. Часть 1. — Р., 1949.

Зутис, Я. Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII в. — М., 1937.

Zutis, J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. — R., 1956 (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, 11 a).

Zutis, J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804.—1819.). — R., 1954 (Apcerējumi par Latvijas PSR vesturi, 10).

Zvejas pirmrindnieku pieredze [Rakstu krāj.], 2. — R., 1956.

Жигурс, Э. Рижское Взморье (Путеводитель). — Р., 1956.

PIRMSPADOMJU LAIKA UN ĀRZEMJU LITERATŪRA

Ābers, B. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. — R., 1936.

Āboliņa, M. Matīšu draudze zviedru laikos. — Valsts arhīva Raksti. Ser. B. 1. sēj. Pētījumi. R., 1936, 95.—166. lpp.

Āboliņš, J. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā. — R., 1935.

Aghte, A. Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. — Tübingen, 1909.
Latviski: Laukstrādnieku sākums un stāvoklis Vidzemē. — Mājas Viesis, 1909, Nr. 15—34.

Alksnis, J. Materialien zur lettischen Volksmedizin. — Halle, 1894.

Alksnis, J. Tautas medicīnas materiāli. — Rakstu krājums, izdots no Rīgas latviešu b-bas Zinību komisijas, 12. kr., R., 1898, 1.—46. lpp.

Ancītis, Kr. Latvju kultūras atlants. — R., 1943.

Andermanis, K. No tīnes līdz kumodei. — Latvju tautas daiņas, 8, R., 1931, 593.—631. lpp.

Andermanis, K. Senā latvju istaba. — Latvju tautas daiņas, 2, R., 1928, 18.—35. lpp.

Anmerkungen über einige Gegenstände der nordischen Landwirthschaft, sonderlich in Hinsicht auf Lief- und Ehstland. — Nordische Miscellaneen, 5. und 6. Stück, R., 1782, 277.—308. lpp.

Ansberģis, J. Paradumi un paradumu tiesības saimnieku un gājēju satiksmē. — Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, 3, R., 1893, 4.—5., 71.—76., 88.—90., 123.—126., 133.—138., 154.—158., 170.—174. lpp.

Apinis, K. Zveiniecības piederumu atradumi Rīgā. — Senatne un Māksla, 1939, Nr. 1, 124.—134. lpp.

Apsīšu Jēkabs. No Lizuma senatnes. Pēc Valsts arhīva materiāliem. — R., 1928.

Ārends, P. Arhaiskie elementi mūsu etnogrāfiskā celtniecībā. — Senatne un Māksla, 1938, Nr. 2, 148.—160. lpp.

Ārends, P. Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. — Latvju tautas daiņas, 8, R., 1931, 31.—80. lpp.

Ārends, P. Latviešu istabas apkure. — Gr-tā: Latviešu aizvēstures materiāli, 2. sēj., R., 1936, 31.—58. lpp.

Āronu Matīss. Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā. — R., 1929.

Augstkalns, A. Par Vidzemes vārdu. — Latvijas Vēstures In-ta Žurnāls, 1940, Nr. 2, 249.—254. lpp.

Baerents, P. Araižu baznīca un draudze 700 gadu gaitā. — R., 1927.

Balodis, F. Latviešu daiļamatniecības attīstības posmi. — 1. Latvijas daiļamatniecības izstādes katalogs. R., 1937, XI—XV lpp.

Баллод, Ф. Некоторые материалы по истории латышского племени с 9-го по 13-ое столетие. — М., 1910.

Balodis, Fr. Mūsu pilskalni. — Arhaioloģijas raksti, IV, 1, R., 1928, 5.—17. lpp.

Bandrevičs, A. Mūsu senču zvejnieku darbi uz jūras Indriķa kronikā un tautas dziesmās. — [R., 1926]. «Zvejnieka Vēstneša» pielikums.

Bandrevičs, A. Zvejnieku un jūrnieku tautas dziesmas. — R., 1924.

Bandrevičs, A. Mūsu jūrmalas zvejnieku drošības jautājums. — Balss, 1903, Nr. 4.

Barons, Kr. un Vissendorfs, H. Latvju dainas, 1—6 (8 sējumi). — Jelgavā, [ar 2. sēj.] Pēterburgā, 1898—1915.

[Барон, Кр.] Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края. — Записки Русского геогр. о-ва по Отделу этногр., т. 2, СПб., 1869. Приложение.

Bērziņš, L. P. Šmits kā latviešu tautas dziesmu pētnieks. — Filologu b-bas Raksti, R., 19. sēj., 1939, 21.—30. lpp.

Beuningen, F. Das lettische Haus. Anhang: [H. Seesemann]. Zwei Berichte über das lettische Haus in Südost-Livland. — Magazin, Bd. XIX, Stück 2, Mitau, 1893, 36.—60. lpp.; 2 lapas plānu.

Bičolis, J. Latviešu lauku sētas etnogrāfiskā vērtība. — Ceļi, 8, R., 1937, 50.—70. lpp.

Bielenstein, A. Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. — R., 1904.

Bielenstein, A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Mit einem [separaten] Atlas [der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes]. — St. Petersburg, 1892.

Bielenstein, A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1.—2. — St. Petersburg (Petrograd), 1907—1918.

Bielenstein, A. u. E. u. H. Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie. — R., 1896.

Bielenstein, A. Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestiņš un bērzsulas). — Latviešu Avīzes, 1900, Nr. 15—19.

Bielenstein, M. Die altlettischen Färbmethoden. Studien zur idg. Altertumskunde. — R., 1935 (Veröffentlichungen der volkskundlichen Forschungsstelle am Herderinstitut zu Riga, Bd. 2).

Bienemann von Bienenstamm, H. K. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostseeprovinzen. — R., 1826.

Blese, E. Kāds vārds par sakariem latviešu un igauņu valodas starpā. — Latvijas — Igaunijas Biedrības Mēnešraksts, 1933, Nr. 1, 23.—27. lpp.

Blese, E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. 1. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII—XVI gs.). — R., 1929.

Bluhmen. Neue Bestätigung von der Wirksamkeit der Veronesischen Dreschwalze. — Oekonomisches Repertorium für Liefland, 4. Bd., 2. Stück, R., 1809, 597.—599. lpp.

Bolschwing. Ueber eine Windigungs-Maschine mit Triebkraft von Wasser. — Kurländische landwirthschaftliche Mittheilungen, Mitau, 1846, Nr. 4, 25.—26. lpp.

Борисов, П. Рыбный промысел в Рижском уезде Лифляндской губернии. СПб., 1913 (Материалы к познанию русского рыболовства. Издание Департ. земледелия. Т. II, вып. 12).

Brand, J. A. Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland ... — Wesel, 1702.

Brastiņš, E. Latvijas pilskalni. 4. sēj. Vidzeme. — R., 1931.

Brauns, M. Zvejniecības apstākļi Vidzemē. — Baltijas Vēstnesis, 1885, Nr. 199.

Brehm. Beantwortung einer Anfrage über meine Dreschmaschine. — Kurländische landwirthschaftliche Mittheilungen, Mitau, 1854, Nr. 5, 33.—36. lpp.

Brockhusen, Chr. W. Bemerkungen zu der Schrift: Ueber

Verbesserung livländischer Bauerwohnungen, von einem livländischen Gutsbesitzer [K. Bruiningk]. — Neueres ökon. Repert. für Livland, III, 1, Dorpat, 1815, 30.—55. lpp.

Bruiningk. Einige Bemerkungen über die Buschländer in Livland, in Veranlassung einer öffentlich ausgesprochenen Rüge ihrer entschiedenen Schädlichkeit. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. Neue Reihenfolge. Dorpat, II, 3. Heft, 1839.

[Bruiningk, K.] Ueber Verbesserung livländischer Bauerwohnungen, von einem livländischen Gutsbesitzer. — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 3, Dorpat, 1814, 131.—152. lpp. Sk.: Brockhusen, Krause, Löwis.

Butulu Ādams. Kāds brītiņš Ainažos. — Baltijas Vēstnesis, 1882, Nr. 143—145.

Carnikava. — Baltijas Zemkopis, 1881, Nr. 16.

Данилевский, Н. Я. Описание рыболовства в Северо-Западном крае. — СПб., 1875 (Исследования о состоянии рыболовства в России. Т. 9).

Diewerge, H. Baltisch-deutsche Volkskunde. — Baltische Monatshefte, 1934, H. 6/7, 334.—343. lpp.

Doebner, Th. Der Einfluss der deutschen Kultur auf die Letten. — Deutsche Erde, 1903, Nr. 1, 13.—16. lpp.

Draviņš, K. Kulšana. — Ceļi, 9, R., 1937, 457.—472. lpp.

Dünsberg, E. Etnogrāfija... 1. daļa. Eiropa. — R., 1876.

Dullo, [H. F.]. Labsirdīga pamācīšana priekš visiem zemniekiem un arāju ļaudīm. — Latviska gada-grāmata, Jelgavā, 1798, 4. cet., 27.—60. lpp.

Dullo, [H. F.]. No labības plaušanas. — Latviska gada-grāmata, Jelgavā, 1797, 4. cet., 111.—123. lpp.

Dunsdorfs, E. Pētījums par Latvijas ražām 1840.—1936. — Gr-tā: Tautas vēsturei. R., 1938, 358.—394. lpp.

Dunsdorfs, E. Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.—1654. — R., 1935.

Dzērvītis, A. un Ģinters, V. Latviešu tautas tērpi. — R., 1936. Sk.: Latviešu tautas tērpi.

Dzērvītis, A. Latvju audumu tūkstošgadu vecas tradīcijas. — Senatne un Māksla, 1938, Nr. 2, 161.—178. lpp.

Dzērvītis, A. Sena auduma sega no Zaubes pagasta Rīgas apriņķī. — Senatne un Māksla, 1939, Nr. 4, 81.—90. lpp.

[Dzērvītis, A.] Vēsturisko laiku latviešu tautas tērpi. [Nepabeigts]. — Gr-tā: Latviešu tautas tērpi, R., 1936, 193.—256. lpp.

Einhorn, P. Historia Lettica... — Dorpat, 1649.

[Eisen, J. G.] Eines liefländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführet ist. — Sammlung russischer Geschichte, Bd. 9, St. Petersburg, 1764, 491.—527. lpp.

Endzelīns, J. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. — Filologu b-bas Raksti, 3, R., 1923, 5.—7. lpp.; 2. izd., R., 1927, 5.—7. lpp.

Endzelīns J. Latviešu valodas skaņas un formas. — R., 1938 (Latvijas universitāte. Mācības grāmatu sērija, Nr. 7.).

Endzelīns, J. Latvijas vietu vārdi. 1. Vidzemes vārdi. 2. Kurzemes un Latgales vārdi. — R., 1922—1925.

Endzelīns, J. Lettische Grammatik. — R., 1922.

Enzeliņš H. Atskats Trikātas novada senatnē. — R., 1931.

Эстляндский сборник. — Ревель, 1870.

Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. «Dienas Lapas» pielikums. 1.—14. — R., 1891.—1894.

Fischer, J. B. Liefländisches Landwirthschaftsbuch, auf die Erdgegend von Lief-, Est- und Curland eingerichtet. — Halle, 1753.

Friebe, [W. Ch.]. Beschreibung und Abbildung der Veronesischen Dreschwalze. — Oekonomisches Repertorium für Liefland, R., 3. Bd., 1. Stück, 1809, 69.—86. lpp.

Friebe, W. Einige Stellvertreter des Brodes bei dem Mangel des Getreides. — Riga, 1807.

Friebe, W. Ch. Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland. I.—IV. R., 1802—1808.

Friebe, W. Chr. Physisch-oekonomische und statistische Bemerkungen von Liv- und Ehstland, oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval. — R., 1794.

Friebe, [W. Ch]. Welche Pflüge sind auf einerlei Boden u. dergl., wenn mit denselben vergleichende Versuche angestellt werden, für den Ackerbau in Russland und in den verschiedenen Gegenden dieses Reichs die vorzüglichsten? — Oekonomisches Repertorium für Liefland, R., 6. Bd., 2. Stück, 1810, 515.—572. lpp.

Georgi, J. G. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs... Ausgabe 1—4. — St. Petersburg, 1776—1780.

Гейнеман, Б. А. Рыболовство на Балтийском море у русских берегов. — СПб., 1904.

Gubert, S. Stratagema oeconomicum oder Akker-Student... 3. Aufl. — R., 1688.

Гун, О. Дополнение к медико-топографическому описанию Лифляндии с присовокуплением табелей о состоянии оспы и чертежей крестьянских изб и бань. — СПб., 1814.

Гун, О. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений... Ч. 1—2. — СПб., 1803.

Ģinters, A. Latviešu zinātne un literatūra. 1763.—1907. Periodika iespiesto rakstu rādītājs. [8. sēj.]. — R., 1926—1940 (Latvijas Valsts bibliotēka. Bibliogrāfija, A — H (VIII)).

Ģinters, V. Latviešu tautas tērpu aizvēsture. — Gr-tā: Latviešu tautas tērpi, R., 1936, 7.—92. lpp.

Hagar, H. Zur Geschichte des baltischen Hakenpfluges. — Gr-tā: Apophoreta Tartuensis, Stockholm, 1949, 119.—128. lpp.

Hagemeister, A. v. Mahrz Sahrum, der letzte Live in der Umgegend Wenden's. — Inland, Dorpat, 1859, Nr. 41, 787.—791. sleja.

Hagemeister, A. Manai mīļai Gatarta un Jaun-Drustu valsti par pieminēšanu un mīlestības dāvanu. — R., 1852.

Hagemeister, H. Ziņas par Drustu draudzes baznīcu, muižām un zemniekiem, kur var redzēt, kā vecos laikos še bij un kā tagad ir. — R., 1838.

Harder, J. J. Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. — Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen aufs Jahr 1764, Stück 2, 5, 7, 12.

Харузин, А. Славянское жилище в Северо-Западном крае. — Вильна, 1907 (Виленский временник, кн. 2).

Hehn, C. Die Intensität der livländischen Landwirthschaft. — Dorpat, 1858.

Hehn, K. Die Ausstellung landwirthschaftlicher und gewerblicher Producte in Dorpat vom 1.—7. September 1860. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. Neue Reihenfolge. Dorpat, XIV, 2. Heft, 1861, 1.—66. lpp.

Hermann, J. Liefländischer Landmann. — R., 1695.

Ходнев, А. История императорского Вольного экономического общества с 1765 по 1865 г. — СПб., 1865.

[Hueck, A.] Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. — Leipzig, 1845.

Hupel, A. W. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft. Zur Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Ehstland. — R., 1789.

Hupel, A. W. Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren... — R., 1796.

Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. I—III. — R., 1774—1782.

Indriķa Livonijas hronika. Tulk. J. Kripēns. — R., 1936.

Inhalt der in der Rigischen Statthalterschaft emanirten gedruckten Patente von 1710 bis Ende 1788. — R., [1789].

Inno, K. Wohin gehört das Baltikum? — Scholar, Heidelberg, 1948, Nr. 2/3, 125.—149. lpp.

[Jannau, H. J.]. Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. [Nebst 2 Anhängen. — R.], 1786.

Jannau, H. J. Sitten und Zeit. — R., 1781.

Jansons, A. Kāzas Dikļos. — Ceļi, 8, 1937, 258.—261. lpp.

Jansons-Brauns, J. Kopoti raksti. 1. Baltijas revolūcija. — R., 1921.

Jaunzems, J. Senā latviešu sēta, atsevišķas ēkas un to iekārtojums. — Gr-tā: Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs, [R.], 1940, 97.—109. lpp.

Jenšs, J. Vidzemes krogi 17. g. s. — Valsts arhīva Raksti. Ser. B, 1. sēj., R., 1935, 79.—94. lpp.

Jenšs, J. Vidzemes zemnieku pārtikas jautājums 18. g. s. un 19. g. s. sākumā. — Latvijas Vēstures In-ta Žurnāls, 1938, Nr. 3, 373.—400. lpp.

Johansen, P. Siedlungsforschung in Estland und Lettland. — Leipzig, 1927.

Johnson, J. Abhandlungen aus und zu der Veranschlagung der Bauerländereien in Liv- und Kurland. — Mitau, 1835.

Jürgens, K. Mana vectēva nostāsti. — R., 1934.

Jūrmalnieku tirgus Vidzemē. — Latviešu Avīzes, 1856, Nr. 20.

Kārkliņa, L. Tautas ēdieni. — Latviešu konversācijas vārdnīca, 9. sēj., R., 1935, 20481.—20490. sleja.

Karkluvalks, Fr. Lībieši. Vēsturīgi-etnogrāfisks raksts. — Sēta, daba, pasaule, 7, R., 1892, 3.—62. lpp.

Karnups, A. Latviešu tērps pēdējos 350 gados. — Gr-tā: Latviešu tautas tērpi, R., 1936, 98.—192. lpp.

Karnups, A. Kāda 1000 gadu sena tradīcija latviešu rakstos. — Senatne un Māksla, 1936, Nr. 2, 89.—95. lpp.

Karnups, A. Likuloks latviešu audumos. — Senatne un Māksla, 1937, Nr. 1, 61.—73. lpp.

Karņups, Ā. Matīss Siliņš. — Senatne un Māksla, 1936, Nr. 1, 151.—153. lpp.

Kārņups, Ā. Par arāju, zemi un arāja dzīvi. — Sējējs, 1940, Nr. 2, 120.—125. lpp.

Kārņups, Ā. Zemes kopēji un ierastā dzīves kārtība. — Sējējs, 1940, Nr. 5, 484.—488. lpp.

Katterfeld, J. F. Über drei höchst wichtige Instrumente für den Ackerbau. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft, Dorpat, X, 4. Stück, 1837, 383.—422. lpp.

Kaudzītes M. Vecpiebalga. — R., [1926]. (Latvijas novadi, 1).

Kelch, Chr. Liefländische Historia ... — Reval, 1695.

Keussler, Fr. Zur Geographie Alt- Livlands. — Mitteilungen aus der livl. Geschichte, Bd. 16. R., 1893, 321.—336. lpp.

Kivicka, E. un Karņups A. Novadu tērpi. (15 burtnīcas). — Jelgavā, 1938—1939.

Ko un kā ēda vecmāmiņas laikā. — Zemes Spēks, 1928, Nr. 3, 4, 5, 11, 14.

Kohl, J. G. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. Teil 1—2. — Dresden und Leipzig, 1841.

Krause, [J. W.]. Ein paar Worte über die kleine Schrift: Über Verbesserung livländischer Bauerwohnungen ... — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 4, Dorpat, 1814, 331.—352. lpp.

Kronvalda Atis. Kopoti raksti. 1.—2. — [R.], 1936—1937.

Kundziņš, K. Smiltene. — R., [1926]. (Latvijas novadi, 2).

Kundziņš, P. Die alte lettische Baukunst. — Gr-tā: Die Letten, R., 1930, 447.—472. lpp.

Kundziņš, P. Architektonische Schmuckformen des frühen Mittelalters an den Volksbauten des Ostseegebietes. — Gr-tā: Literarum societas Esthonica 1838—1938. Liber saecularis. Tartu, 1938, 311.—320. lpp.

Kundziņš, P. Dzīvojamā rija Latvijā. — Latv. Un-tes Raksti. Arhit. fak. sērija, I, 7, R., 1934, 377.—624. lpp.

Kundziņš, P. Latviešu celtniecība. — Gr-tā: Latvieši, 2, R., 1932, 457.—464. lpp.

Kundziņš, P. Latviešu klēts arhitektūra. — Senatne un Māksla, 1940, Nr. 2, 45.—78. lpp.

Kundziņš, P. Latviešu senceltnes. — Gr-tā: Latvijas arhaioloģija, R., 1926, 126.—146. lpp.

Kundziņš, P. Senās latvju sētas celtnes. — Latvju tautas daiņas, 2, R., 1928, 7.—8. lpp.

Kundziņš, P. Tanīsa kalnā atraktās celtnes. — Arhaioloģijas raksti, IV, 1, R., 1928, 45.—50. lpp.

Kurcalts, K. Sētu tipi Vidzemes rietumos. — Filologu b-bas Raksti, XIV, R., 1934, 37.—43. lpp.

Kurcalts, K. Rudzu plauja Vecatē. — Ceļi, 8, R., 1937, 137.—140. lpp.

Laid, E. Ueber den Ursprung der nordosteuropäischen Riege. — Folk-liv, 17—18 (1953—1954), Stockholm, 1954, 17.—22. lpp.

Lancmanis, Z. un Karlivāns, A. Rija kā dzīvoklis. — Gr-tā: Apkārtnes mācība pasniedzējiem. Sakop. A. Birkerts [u. c.], R., 1930, 51.—55. lpp.

L[ancmanis], Z. Uz siltā mūrīša. — Turpat, 86.—87. lpp.

Lange, J. Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon, nach Hauptdialecten in Lief- und Kurland. Mitau, 1777.

Latvieši. Rakstu krājums. [1.]—2. — R., 1930—1932; [1.] sēj. 2. rev. iesp. 1936.

Latviešu Avīzes. 1822—1862.

Latviešu konversācijas vārdnīca. 1.—21. sēj. — R., 1928—1940. 1. sēj. pirmās burtnīcas iznāca 1927. g.

Latviešu tautas ēdieni. — Saimniecības un veselības kalendārā 1935. gadam.

Latviešu tautas tērpi. Red. Arv. Dzērvītis un V. Ģinters. 1.—4. — R., 1936 [Nepabeigts].

Latviešu zinātne un literatūra. Sk. Ģinters, A.: Latviešu ...

Latvijas Saule. [Žurnāls]. — R., 1923—1931.

Latvijas zeme, daba un tauta. Rakstu krāj. N. Maltas un P. Galenieka red. 3. [sēj.] Latvijas tauta. — R., 1937.

Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. Red. V. Grīnens. — [R.], 1940.

Latvju raksti. 1.—3. — R., 1924—1931.

Latvju tautas daiņas. Red. prof. J. Endzelīns. Sakārt. R. Klaustiņš. 1.—12. — R., 1928—1932.

Lautenbahs, J. Latviešu literatūras vēsture. 1.—2. — R., 1922—1928.

Lauva, K. Jaunas zvejas laivas. — Jūrnieks, 1907, Nr. 45.

Lauva, K. Zvejnieku reforma un zvejnieku tiesiskais stāvoklis. — Latvija, 1922, Nr. 36.

Legzdiņš, R. Senā latvju klēts, kūts, pirts un rija. — Latvju tautas daiņas, 2, R., 1928, 77.—110. lpp.

Leinbock, F. Die materielle Kultur der Esten. — Tartu, 1932.

Leser, P. Entstehung und Verbreitung des Pfluges. — Münster, 1931.

Liepupe. — Pēterburgas Lapa, 1906, Nr. 39.

Likumi priekš Vidzemes zemniekiem. — Pēterburgā, 1804; Pielikti jauni likumi par izskaidrošanu un plašāku izstāstīšanu tiem likumiem no 1804. gada. — Pēterburgā, 1809.

Livländische Geschichtsliteratur 1879—1913. — R., 1883—1923.

Livländische Ökonomische Societät. Sk.: Neueres ökonomisches Repertorium für Livland.

[Löwis, A.] Einige Bemerkungen zu der vor einiger Zeit in Dorpat erschienenen Schrift: Ueber Verbesserung livländischer Bauerwohnungen. — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 4, Dorpat, 1814, 243.—296. lpp.

Loorits, O. Liivi rahva usund. 1.—3. — Tartu, 1926—1929.

Ludvigs, P. Zvejniecība un zivkopība. — Gr-tā: Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs, [R.], 1940, 485.—502. lpp.

Manninen, I. Die Sachkultur Estlands. I—II. — Tartu, 1931—1933.

Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literärischen Gesellschaft. Bd. 1—21. — Mitau — Riga, 1828—1936. Bd. 21 in Riga.

Materiāli par Latvijas būvniecību. Latvijas universitātes Arhitektūras fakultātes izdevums. I—V. — R., 1921—1931.

Материалы к изучению положения крестьян в Лифляндии. Издание Лифляндской ландратской коллегии. — P., 1883.

Mazversits, J. Latviešu lauksaimniecības kultūras vēsture. [1]—2. — R., — Jelgavā, 1931—1938.

Mazversits, J. Latvju senā rija un viņas nozīme Rietumeiropas lauksaimniecības kultūras attīstībā. — R., [1932].

Мейерберг. Альбом Мейерберга. Виды и бытовые картины России XVII века. — М., 1903.

Melnalksnis, A. Mazsalaca. — R., [1928] (Latvijas novadi, 3).

Melnalksnis, A. Vadonis pa dzimtenes kalniem un lejām. I. Vidzeme, ziemeļrietumu daļa. — [R.], 1930.

Melnalksnis, A. Vadonis pa rakstnieku, mākslinieku, zinātnieku un kultūras darbinieku šūpuļa vietām. — R., 1931. Pielikumā karte.

Melnalksnis, A. Veco vidzemnieku galds. — Kalendārā «Gauja» 1935. gadam.

Merkel, G. Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts. — Leipzig, 1797.

Miezis, V. Latvijas jūras zvejniecība. — R., 1924—1938.

Milosz, C. Die baltischen Völker. — Der Monat, 4, H. 41, 1952, 451.—456. lpp.

Münster, S. Cosmographia ... — Basel, 1544.

Nachrichten über die Verhandlungen der Livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in den am 17. bis 23. Januar 1849 in der Stadt Dorpat gehaltenen General-Sitzungen. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. Neue Reihenfolge. Dorpat, XI, 1. Heft, 1849, 50.—77. lpp.

Nachrichten über die Verhandlungen der Livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät in der Sitzung am 16., 17. und 20. Januar 1850. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. Neue Reihenfolge. Dorpat, XII, 1. Heft, 1852, 16.—32. lpp.

Nachrichten über einige in neuester Zeit in Livland ausgeführte Wiesenmeliorationen. — Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. Neue Reihenfolge. Dorpat, IX, 1. und 2. Heft, 1846, 157.—175. lpp.; 3. Heft, 1847, 177.—219. lpp.

Napiersky, K. E. Flüchtige Bemerkungen über die Letten im Neu-Pebalgschen Kirchspiel. — Rigasche Stadtblätter, 1893, Nr. 20, 159.—162. lpp.

Neueres ökonomisches Repertorium für Livland. Auf Kosten der Livländischen ökonomischen Gesellschaft 1.—12. — Riga (1), 1812; Dorpat (2.—12.), 1814—1823.

Новоселов, Ю. Латыши. Очерки по этнографии и современной культуре латышей. — P., 1911.

Olearius, A. Vermehrte neue Beschreibung der Moscowitischen und Persischen Reise ... — Schlesswig, 1656.

Olupe, M. Zemnieku mājsaimniecība senāk un tagad. — Gr-tā: Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs, [R.], 1940, 186.—194. lpp.

Pahlen, A., v. d. Hirschenhof und Helffreichshof, die einzige deutsche Bauernkolonie in Livland. — Deutsche Erde, 1902, H. 6, 169.—170. lpp.

Par Rīgas jūrmalas zvejniecības biedrības sapulci un viņas centieniem. — Rīgas Avīze, 1904, Nr. 222.

Parrot, G. F. Über Rauchstuben und Aufklärung. — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 4, Dorpat, 1814, 297.—330. lpp.

Pāvuliņa, K. Līdums. — Senatne, 1929, Nr. 1, 14.—19. lpp.

Pāvuliņa, Kr. Pušķi un pušķojumi tautas tradīcijās. — Latvju tautas daiņas, 8, R., 1931, 103.—145. lpp.

Pelše, R [ūd]. Latviešu mākslas amatniecība un kas darāms viņas attīstībai. — «Brīvās Zemes» Ilustrētais Piel., 1931, Nr. 42, 331.—332. lpp.; Nr. 43, 339.—340. lpp.; Nr. 44. 347.—348. lpp.

Pēterburgas Avīzes. 1862.—1865.

Petri, J. Chr. Ehstland und Ehsten oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland, 2. — Gotha, 1802.

Petzholdt, A. Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855. — Leipzig, 1864.

Plutte, V. Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arķeoloģiskā kongresa laiku Rīgā, 1896. — [R., 1896].

Погодин, А. Л. Очерк развития латышской этнографии за последние пятнадцать лет. — Журнал М-ва нар. просвещения, 1904, март, стр. 89—114.

Погодин, А. Л. Отчет о поездке к лифляндским латышам летом 1894 г. — Живая старина, 1895, вып. 3—4, стр 243—250.

Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. 1.—23. — R., 1876—1940.

Riekstiņš, H. Lībiešu senatne. — «Brīvās Zemes» Ilustrētais Piel., 1933, Nr. 4, 26.—30. lpp.

Rīgas jūrmalas Zvejniecības biedrības darbība 1905. g. — Balss, 1906, Nr. 20.

Rimscha, H. v. Balten, Deutschbalten und «Baltische Kultur» — Baltische Hefte, 2. Jg., 1955, Nr. 1, Oktober, 2.—6. lpp.

Rožkalnu M. Par latviešu ēdieniem un ierašām. Uzzīmēti Budenbrokā un Dikļos. — Mājas Viesis, 1891, Nr. 33, 45.

Rūķe, V. Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. — Filologu b-bas Raksti, 20, R., 1940, 75.—128. lpp., 3 izoglosu kartes.

Rusovs, B. Livonijas kronika. Tulk. Ed. Veispals. — R., 1926.

Sacken, Ernst von. Nachträge über die Veronesische Dreschwalze. II. — Oekonomisches Repertorium für Liefland, R., 3. Bd., 3. Stück, 1809, 335.—340. lpp.

Sahmen, [J. I.]. Aus einem Briefe an den Herausgeber ... — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 4, Dorpat, 1814, 383.—387. lpp.

Salaces pils un brūzis 27. dec. nodedzināti. — Apskats, 1905, Nr. 93.

Salacgrīva. — Jaunā Dienas Lapa, 1906, Nr. 11.

Самарин, Ю. Ф. Крестьянский вопрос в Лифляндии. — В кн.: Самарин, Ю. Ф. Сочинения, X, М., 1896, стр. 3—407.

Самарин, Ю. Ф. Окраины России. Sk.: Самарин, Ю. Ф. Крестьянский вопрос в Лифляндии.

Самарин, Ю. Ф. Председатель рижской комиссии А. И. Арсеньев. Вопрос о батраках. [Глава 5-я труда того же автора «Крестьянский вопрос в Лифляндии»]. — В кн.: Самарин Ю. Ф. Сочинения, X, М., 1896, стр. 227—284.

Seesemann. H. Zwei Berichte über das lettische Haus in Südost-Livland. Sk.: Beuningen, F. Das lettische Haus. Anhang.

Семенов, П. П. Географическо-статистический словарь Российской империи. Т. 1—5. СПб., 1863—1885.

Siliņš, M. Baltijas jūra un Rīgas jūras līcis. — Atbalss kalendārā 1893. gadam.

Sirelius, U. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. — Helsingfors, 1906.

Sivers, von. Nachträge über die Veronesische Dreschwalze. I. — Oekonomisches Repertorium für Liefland, R., 3. Bd., 3. Stück, 1809, 332.—335. lpp.

Sivers, [A. F.] Bemerkungen über die von dem livländischen Landraths-Collegio der Livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Gesellschaft zur Beprüfung übergebene Abhandlung «Die Verbesserung der Bauerwohnungen» betreffend. — Neueres ökon. Repert. für Livland, II, 4, Dorpat, 1814, 353.—382. lpp.

Sivers, P. v. Bitte an alle diejenigen, welche Versuche mit der Dreschwalze anstellen und diese öffentlich bekannt machen wollen. — Oekonomisches Repertorium für Liefland, R., 4. Bd., 3. Stück, 1809, 733.—736. lpp.

Sjögren, A. J. Livische Grammatik, nebst Sprachproben und Wörterbuch, bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von F. J. Wiedemann. — St. Petersburg u. Leipzig, 1861. (A. J. Sjögren. Gesammelte Schriften, 2).

Sjögren, A. J. Bericht über eine im Auftrage der Russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. — Denkschriften der Russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Bd. 1, Weimar, 1849, 453.—605. lpp.

Skultes jūrmala. — Balss, 1898, Nr. 45.

Snell, K. Ph. M. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee ... — Jena, 1794.

Sonntag, K. Chronologisches Verzeichnis der livländischen Gouvernements-Regierungs-Patente von 1710 bis 1822. — R., 1823.

Spekke, A. Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595 (Bas. Plinius, Encomium Rigae). — R., 1927.

Spekke, A. Latvieši un Livonija 16. g. s. — R., 1935.

Straubergs, J. Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs. — R., 1936.

Straubergs, J. Rīgas vēsture. — R., 1937.

Straubergs, K. Liecības par latviešu tērpa attīstību vēsturiskos laikos. — Gr-tā: Latviešu tautas tērpi, R., 1936, 93.—97. lpp.

Straumītis, I. [t. i., J. Līcis-Līcītis]. Raksti (1840.—1845.). — R., 1906 (Pareizticība pie latviešiem).

Strazdiņš, J. Dūmu istaba Raunā. — Latvijas Saule, Nr. 85/86, 1930, 948. lpp.

Strazdiņš, J. Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. — Latvijas Saule, Nr. 28/30, 1925, 315.—317. lpp.; Nr. 42, 1926, 462.—463. lpp.

Summent, A. Über einige Ortsnamen des Gebietes Rūjiena. — Gr-tā: In honorem Endzelini. Chicago, 1960, 91.—103. lpp.

Šmite, E. Viesienas vietu vārdi. — Filoloģijas materiāli, R., 1933, 118.—119. lpp.

Šmits, P. A. Bīlenšteina grāmata «Die Holzbauten der Letten, 1, St. Petersburg, 1907». — Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu b-bas Zinību komisijas, 16. kr., R., 1912, 3.—9. lpp.

Šmits, P. Ievads baltu filoloģijā. — R., 1936.

Šmits, P. Ievads valodniecībā. — R., 1934.

Šmits, P. Kuo valuodniecība māca par latviešu, leišu un prūšu senatni? — Gr-tā: Šmits, P. Etnogrāfisku rakstu krājums, 1, R., 1912, 104.—117. lpp.

Šmits, P. Latviešu etnogrāfija. — Gr-tā: Latvijas zeme, daba, tauta, 3, R., 1937, 57.—79. lpp.

Šmits, P. Latviešu mitoloģija. 2. pārstr. izd. — R., 1926.

Šmits, P. Latviešu mitoloģija. — Gr-tā: Latviešu literatūras vēsture, 1, R., 1935, 119.—132. lpp.

Šmits, P. Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām. — Gr-tā: Latvijas arhaioloģija, R., 1926, 147.—175. lpp.

Šmits, P. Seno latviešu māja. — Gr-tā: Šmits, P. Etnogrāfisku rakstu krājums, 3, R., 1923, 30.—63. lpp.

Šmits, P. Seno latviešu zemkopība. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, Nr. 12, 537.—549. lpp.

Šmits, P. Stāvu kuoku nami. — Gr-tā: Šmits, P. Etnogrāfisku rakstu krājums, 1, R., 1912, 102.—103. lpp.

Šmits, P. Valodas liecības par senajiem baltiem. — Gr-tā: Latvieši, [1], R., 1930, 61.—75. lpp.

Stāls, A. J. K. Broces «Dažādu Vidzemes pieminekļu un skatu krājums». — R., [1926].

Sturms, Ed. Zur Vorgeschichte der Liven. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, 10, Helsinki, 1936, 25.—53. lpp.

Svābe, A. Latvju kultūras vēsture. 1.—2. — R., 1921—1922.

Svābe, A. Pagasta vēsture. — R., 1926.

Tacits, K. Ģermānija. Tulk. J. Endzelīns. — R., 1938.

Tautiskie ēdieni Vidzemē. [Par.] St. J. — «Latvijas Vēstneša» pielikums, 1924, Nr. 39.

Tiesenhausen, G. Aus einem Briefe an den Herausgeber. — Neueres ökonom. Repert. für Livland, IV, 1, Dorpat, 1816, 86.—89. lpp.

Tīlmanis, O. Par sētas novietni. — Latvju tautas daiņas, 2, R., 1928, 9.—17. lpp.

Trocigs, D. Katica — sens zvejniecības veids. — Senatne un Māksla, 1940, Nr. 1, 119.—126. lpp.

Trotzig, D. Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material. — Stockholm, 1943.

Ulmann, K. Lettisches Wörterbuch. 1.—2. — R., 1872—1880.

Vadu zvejnieki. — Baltijas Vēstnesis, 1904, Nr. 60, 71.

Valdemārs, Kr. Par zveju Baltijas jūrā. — Peterburgas Avīzes, 1863, Nr. 23, 24.

Valsts vēsturiskā muzeja Krājumi. Mat. Siliņa redakcijā. I—II. — R., 1930—1931.

Valsts vēsturiskā muzeja vadonis. 1. Etnogrāfija. — R., 1939.

Вангерсгейм. Письмо, присланное в Вольное экономическое общество от лифляндского помещика господина Вангерсгейма, о полезном разных сох употреблении. — Труды Вольного экономического общества, ч. XI, СПб., 1769, стр. 65—75.

Vasmer, M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. 1—2. — Berlin, 1932—1934. (Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, 1932, 24 u. 1934, 18).

Vasmer, M. Russisches Etymologisches Wörterbuch. Bd. 1.—3. — Heidelberg, 1953—1955.

Vecie latviešu laucinieku ēdieni. [Par.] M. A. — Jaunākās Ziņas, 1932, Nr. 161.

Vecsalaca. — Balss, 1904, Nr. 9.

Vecsalaces pagasta rentes zemnieku lūgums Viņa Augstdzimtībai Vecsalaces muižas īpašniekam. — Pēterburgas Avīzes, 1905, Nr. 53.

Веймарн, Ф. Лифляндская губерния. — СПб., 1864. (Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба).

Vidrižnieks, F. [t. i., Bertrams Fedders]. Medības Vidzemē senāk un tagad. — R., 1931.

Vietinghoff, E. Abhandlung über Verbesserung der livländischen Bauerwohnungen. — Neueres ökon. Repert. für Livland, III, 1. Dorpat, 1815, 3.—29. lpp.

Vīksniņš, N. Mēģinājums raksturot latvieti un viņa kultūru. — Burtnieks, 1935, I, 366.—375., 443.—451. lpp.

Vilkuna, K. Der Gabelpflug. — Finskt Museum, XLII, Helsingfors, 1936.

Vispārīga zvejas likuma projekts. — Baltijas Vēstnesis, 1902, Nr. 21.

Vilppula, H. Das Dreschen in Finnland. — Helsinki, 1955.

Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. VII, часть 2. — СПб., 1852.

Вольдемар, Х. Рыболовство на Балтийском море. — Морской сборник, 64, 1863, № 1, стр. 1—14.

Выставка произведений Лифляндской губернии [в Риге]. — Журнал мануфактур и торговли, СПб., ч. 3, 1838, № 8, стр. 168—179.

Waldhauer, F. Zur Anthropologie der Liven. — Dorpat, 1879.

Walter, C. Woher stammen die Rigenser? — Balt. Monatschr., Bd. 41, 1894, 537.—539., 625.—636. lpp.

Wiedemann, F. J. Über die livische Sprache und ihr Verhältnis zu der ehstnischen. — St. Pétersbourg, 1859.

Winkelmann, E. Bibliotheca Livoniae historica. Systematisches Verzeichnis der Quellen und Hilfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. 2. verbess. u. sehr vermehrte Ausg. — Berlin, 1878.

Zelenin, D. Russische (ostslavische) Volkskunde. — Berlin u. Leipzig, 1927.

Зеленин, Д. К. Русская соха, ее история и виды. — Вятка, 1907.

Zommers, K. Zvejas apstākļi Vidzemē. — Baltijas Vēstnesis, 1887, Nr. 103, 108, 109, 112.

Zuckerbecker, [T.]. Aus einem Briefe an den Herausgeber. — Neueres ökon. Repert. für Livland, III, 2, Dorpat, 1815, 183.—187. lpp.

Zvejas tiesības. — R., 1931.

Zvejas tiesības pēc Vid-, Kur- un Igauņu zemes privātlikumiem. — Baltijas Vēstnesis, 1897, Nr. 68, 69.

Zvejniecības Mēnešraksts. 1936—1940.

Zvejnieku Vēstnesis. 1922—1935.

SATURS

Lpp

H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats 5

Г. Строд. Обзор источников и исследований по этнографии Видземе 23

K. Ancītis un A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi 25

К. Анцитис, А. Янсон. Вопросы этнической истории Видземе 66

I. Leinasare. Zemkopības darba rīki kā Vidzemes etniskās vēstures avots . . . 69

И. Лейнасаре. Земледельческие орудия как источник для исследования этнической истории Видземе 75

S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. 77

С. Цимерманис. Рыболовство в пресных водах Видземе в XIX и XX вв. 113

Dz. Feldmane-Cimermane. Podniecība Vidzemē 19. gs. otraja pusē un 20. gs. . . 115

Дз. Фельдмане-Цимермане. Гончарное ремесло в Видземе во второй половине XIX и XX в. 137

A. Alsupe. Lauku audēju darinājumi Vidzemē 19. un 20. gs. 139

А. Алсупе. Изделия сельских ткачей в Видземе в XIX и XX вв. 156

A. Krastiņa. Zemnieku celtnes Vidzemē 19. un 20. gs. 159

А. Крастыня. Жилище видземских крестьян в XIX и XX вв. 192

M. Slava. Zemnieku apģērbs Vidzemē (18. gs. beigās — 20. gs.) 193

М. Слава. Крестьянская одежда в Видземе (конец XVIII—XX в.) 227

A. Krastiņa. Zemnieku uzturs Vidzemē (19. gs. otraja pusē — 20. gs.). . . . 229

А. Крастыня. Пища крестьян Видземе (вторая половина XIX—XX в.) 247

E. Čiukule. Jautājumā par lauku proletariata veidošanos un sastavu Vidzemē 19. gs. otraja pusē 249

Э. Чиукуль. О формировании и составе сельскохозяйственного пролетариата во второй половине XIX века 258

L. Jefremova. Kultura un sadzīve Vidzemes zvejnieku kolhozos 261

Л. Ефремова. Культура и быт колхозников видземских рыболовецких колхозов . . . 301

Bibliogrāfija 304

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA, V

Vāks — *Sk. Ēleres, V. Zirdziņa.*

Redaktores *A. Feldhūne, S. Bažanova.* Tehn. redaktore *A. Lemberga.* Korektores *I. Ambaine, A. Justoviča.*
Nodota salikšanai 1963. g. 30. martā. Parakstīta iespiešanai 1963. g. 5. novembrī. Papīra formāts $60\times92^{1}/_{16}$. 42 fiz. iespiedl.; 42 uzsk. iespiedl.; 50,06 izdevn. l. Metiens 1200 eks. JT 12956. Maksā 3 rbļ. 82 kap.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība
Rīgā, Smilšu ielā Nr. 1

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 6. tipogrāfijā Rīgā, Gorkija iela Nr. 6. Pasūt. Nr. 280.

902.7+9(L)

KĻŪDU LABOJUMS

Lpp.	Sleja	Rinda	Iespiests	Jābūt
8.	1.	31./32. no augšas	etniskā sastāva iedzīvotāju, mītņu,	etniskā sastāva, iedzīvotāju mītņu,
75.	2.	3. „ „	ar ierobu	ap ierobu
76.	2.	26. „ „	в Латвии и западной части Литвы	в западной части Латвии и Литвы
143.	2.	37. „ „	vairākrāsu	vairākkrāsu
145.	7. attēla parakstā		Gultas sega.	Gultas sega (fragments).
171.	1.	16./17. no augšas	Zieme|austrumvidzemē	Zieme|rietumvidzemē
182.	2.	8. no apakšas	(29. att.)	(28. att.)
301.	1.	17. „ „	рыболовство	рыболовства